ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΤΟΥ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΥΡΟΖΑΧΑΡΑΚΗ

ΑΜ. 234 ΈΤΟΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ 2008

ΜΕ ΤΙΤΛΟ

ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ. ΟΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ, ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΤΡΟΓΙΑΝΝΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ, 2020

Ορισμός Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής: Γ.Σ.Ε.Σ. αρ. Συνεδρίας:34 / 07-05-2008

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής

Επιβλέπων

Δημήτριος Κοτρόγιαννος, Καθηγητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Μέλη

Κωνσταντίνος Λάβδας, Καθηγητής του Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Πάντειου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Νικόλαος Παπαδάκης, Καθηγητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Ορισμός Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής: ΓΣ του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης ,αρ. Συνεδρίας: 185/21/01/2020.

Μέλη Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής

Δημήτριος Κοτρόγιαννος, Καθηγητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Κωνσταντίνος Λάβδας, Καθηγητής του Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Πάντειου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Νικόλαος Παπαδάκης, Καθηγητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Βασίλειος Δαφέρμος, Καθηγητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Δημήτριος Ξενάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Νεκτάριος Αλεξόπουλος Αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Ηλίας Γεωργαντάς Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Ημερομηνία προφορικής εξέτασης: 06/07/2020

Ευχαριστίες

Η διατριβή πραγματοποιήθηκε υπό την επίβλεψη, τη συνεχή καθοδήγηση και την ανεκτίμητη συμβολή του Καθηγητή κ. Δημήτρη Κοτρόγιαννου, στον οποίο οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες, όχι μόνο για την εκπόνηση της διατριβής αλλά και για τη στήριξή του όλα αυτά τα χρόνια. Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες για τις πολύτιμες υποδείξεις τους στον Καθηγητή κ. Κωσταντίνο Λάβδα , και στον Καθηγητή Νίκο Παπαδάκη. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαιτέρως για την παραγωγική συμβολή του, τον συνάδελφο και φίλο Στέλιο Τζαγκαράκη με τον οποίο είχα τη χαρά και την τιμή να συνεργάζομαι και να συζητώ στο Πανεπιστήμιο. Χωρίς αυτούς η ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής θα ήταν αδύνατη. Κλείνοντας, οφείλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου και το μεγαλύτερο ευχαριστώ στη γυναίκα μου Μαρία, καθώς και στα παιδιά μου Γιώργο και Γιάννη για την αμέριστη συμπαράσταση, την υπομονή , την κατανόηση και την αγάπη τους όλο αυτό το διάστημα εκπόνησης της διατριβής.

Ηράκλειο, Ιούνιος 2020

Μαυροζαχαράκης Εμμανουήλ

Περιεχόμενα

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ, ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΩΝ **8**

ΛΙΣΤΑ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ **10**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ /ABSTRACT **13**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ **14**

1. Ο ΡΕΒΙΖΙΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ EDUARD BERNSTEIN **29**

1.1. Ο ΡΕΒΙΖΙΟΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ: Η ΚΙΝΗΤΗΡΙΑ ΔΥΝΑΜΗ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ 29

1.2 ΤΑ ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΤΟΝ MARX 42

1.2.1 Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ MARX 42

1.2.2 Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΤΑΞΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ MARX 44

1.2.3 Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ MARX 47

1.2.4 Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ MARX 51

1.3 Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ ΚΑΙ Η ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ 53

1.4 Ο ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ BERNSTEIN: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ 58

2. ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ: Η ΠΕΜΠΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΓΑΛΛΙΑ, Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΒΑΪΜΑΡΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ **68**

2.1 JEAN JAURES , LEO BLUM ΚΑΙ Η ΠΕΜΠΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ 68

2.1.1 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ JEAN JAURES 68

2.1.2 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ LEO BLUM 71

2.1.2.1 Η ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΣΜΟ 71

2.1.2.2 ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 74

2.1.2.3 ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ 75

2.1.2.4 ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΚΟΜΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ 77

2.1.2.5 Ο LEO BLUM ΚΑΙ Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ 81

2.1.2.6 Η ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ 82

2.2 Η ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑ: Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΒΑΪΜΑΡΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ HELLER 98
2.2.1 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ BISMARCK ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ 98
2.2.2 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΣ ΒΑΪΜΑΡΗΣ 102
2.2.3 Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ HERMANN HELLER 107
2.3 ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΣΤΗΝ ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ: ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ 113
2.3.1 ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ 113
2.3.2 ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ RAMSAY MAC DONALD 1924/1929-1931 ΚΑΙ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ 1940-1945 119

3. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΜΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: Η «ΚΕΪΝΣΙΑΝΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ» 128

3.1 Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ KEYNES ΣΤΟΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ: ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΟΥΣ ΖΗΤΗΣΗΣ 128
3.2. Η ΠΛΗΡΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ 137
3.3 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ KEYNES ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ 140
3.4 ΤΟ ΚΕΥΝΣΙΑΝΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ 150

4. Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ 159

4.1 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ 159
4.1.1 Η ΕΚΘΕΣΗ BEVERIDGE ΚΑΙ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ATLEE 159
4.1.2 ΟΙ ΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ATLLEE 173
4.2 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ SPD 179
4.2.1 Ο ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΜΗ ΤΟΥ BAD GODESBERG 179
4.2.2 Η ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ WILLY BRANDT 190
4.2.3 ΑΠΟ ΤΟΝ WILLY BRANDT ΣΤΟΝ HELMUT SCHMIDT 200
4.3 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ 206
4.3.1 ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ 206
4.3.1 Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ MITTERRAND 212
4.4 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ 230
4.4.1 Η ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΣΟΚ 230
4.4.2 ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΥΣΥΛΛΕΚΤΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΗΣ «ΑΛΛΑΓΗΣ» ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ 236
4.4.3 Ο ΘΕΣΜΙΚΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ 238
4.4.4 Η ΚΕΪΣΝΙΑΝΗ ΑΤΖΕΝΤΑ ΚΑΙ Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ 241
4.4.5 Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ 247

5. Η ΤΡΙΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΜΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ GIDDENS ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΤΡΙΤΟ ΔΡΟΜΟ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ 257

5.1 ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΑΝΑΔΥΣΗΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ 257

5.2. ΒΑΣΙΚΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΠΥΛΩΝΕΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ. 265

5.2.1 ΈΝΤΑΞΗ, ΘΕΤΙΚΗ ΠΡΟΝΟΙΑ (POSITIVE WELFARE), ΚΡΑΤΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ (SOCIAL INVESTEMENT STATE), ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ (ACTIVATION STATE), ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ (WORKFARE) ΑΠΑΣΧΟΛΙΣΙΜΟΤΗΤΑ (EMPLOYABILITY) ΥΠΕΥΘΥΝΟΠΟΙΗΣΗ, ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ (EMPOVERMENT) 265

5.2.2 ΕΥΕΛΙΣΦΑΛΕΙΑ (FLEXICURITY) 275

5.2.3 ΑΝΑΚΛΑΣΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ 277

4.2.4 ΚΟΙΝΟΤΙΣΜΟΣ 280

5.3. ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ 282

5.4 ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ 289

5.4.1 NEW LABOUR 291

5.4.2 SPD 296

5.4.3 ΤΟ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ SCHRÖDER-BLAIR 298

5.4.4 ΤΟ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ JOSPIN 299

5.4.5 Ο ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 307

5.5 ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ 313

6. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ 315

6.1 ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ BLAIR, SCHRÖDER, JOSPIN, ΣΗΜΙΤΗ 315

6.1.1 ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ 315

6.1.2 ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ 361

6.2 ΠΡΟΝΟΙΑΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ (WELFARE POLITICS) 382

6.2.1 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 382

6.2.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΤΙΚΗ. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΉΣ ΕΝΤΑΞΗΣ, ΥΓΕΙΑΣ, ΚΟΙΝΩΝΙ ΚΗΣ ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ 422

6.2.3 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ 462

6.2.4 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ 468

6.2.5 ΕΞΟΜΑΛΥΝΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ 471

6.2.6 ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ 487

6.2.7 . ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ 501

6.2.8 ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 508

6.3 ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ 511

6.4 ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ 543

7. ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ 560

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ **579**

ΞΕΝΟΓΛΩΩΣΗ 579
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ 696

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ, ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 1970-2016 339

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2 ΧΡΕΟΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 2000-2018 342

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3 ΧΡΕΟΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ 2000-2018 ΣΕ % ΑΕΠ 343

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4 ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ 349

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5 ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΕΣΟΔΑ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ 359

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6 ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ 360

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7 ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΣΤΙΣ ΥΠΟ ΕΞΕΤΑΣΗ ΧΩΡΕΣ 415

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 8 ΜΑΚΡΟΧΡΟΝΙΑ ΑΝΕΡΓΙΑ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ 417

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 9 ΔΑΠΑΝΕΣ ΥΓΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑ 2005-2016 436

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 10 ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ (ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ) ΚΑΙ ΦΤΩΧΕΙΑ, ΕΛΛΑΔΑ 445

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 11 ΔΑΠΑΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΕ -15 ΩΣ % ΑΕΠ 1990-2002 458

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 12 ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΥΓΕΙΑΣ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ 465

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 13 ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΥΓΕΙΑΣ (OUT OF POCKET) ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ 466

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 14 ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΥΓΕΙΑΣ (OUT OF POCKET) % ΤΩΝ ΣΥΝΟΛΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ 467

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 15 ΣΧΕΤΙΚΗ ΦΤΩΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1996-1997 (%) 472

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 16 ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΙΝΔΥΝΟΥ ΦΤΩΧΕΙΑΣ % ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΜΕΤΑ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ 474

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 17 ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΑΝΑ ΗΛΙΚΙΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ 475

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 18 ΠΟΣΟΣΤΑ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΤΩΝ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ 477

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 19 ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΦΤΩΧΟΙ (WORKING POOR)ΚΑΙ ΑΠΟΛΥΤΟΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ, ΕΕ -15 (2001) % 484

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 20 ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ-ΕΛΛΑΔΑ 1974-2008 489

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 21 ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΑΝΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟ-ΕΛΛΑΔΑ 491

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 22 ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΣΜΕΝΟ ΜΕΡΙΔΙΟ ΜΙΣΘΩΝ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ (1970-2011) (ΕΛΛΑΔΑ) 492

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 23 ΜΕΡΙΔΙΟ ΜΙΣΘΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΕΠ ΚΑΙ ΜΕΡΙΔΙΟ ΤΩΝ ΚΕΡΔΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΕΠ 493

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 24 ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΔΙΑΝΟΜΗΣ ΣΤΗΝ ΦΤΩΧΕΙΑ (ΠΙΝΑΚΑΣ Α) ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ (ΠΙΝΑΚΑΣ Β) 498

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 25 ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ GINI ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΟΥ ΟΟΣΑ 499

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 26 ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ 528

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 27 ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΩΣ % ΑΕΠ ΕΛΛΑΔΑ-ΕΕ 536

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 28 ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΩΣ % Α ΕΠ ΚΑΤΑ ΤΟ 2002 537

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 29 ΔΕΙΚΤΗΣ ΣΩΡΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΑΡΙΘΜΟΥ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΔΑΠΑΝΩΝ ΑΝΑ ΜΑΘΗΤΗ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1995-2002 537

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 30 ΔΕΙΚΤΗΣ ΣΩΡΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΑΡΙΘΜΟΥ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΩΝ ΑΝΑ ΦΟΙΤΗΤΗ ΣΤΗΝ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ 1995-2002 538
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 31 ΔΕΙΚΤΗΣ ΣΩΡΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ 1995-2002 539
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 32 ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΤΟ ΑΝΩΤΕΡΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΙ Ι ΚΑΤΩΤΕΡΟ ΕΠΙΠΕΔΟ V: ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ. ΈΡΕΥΝΑ PISA 2000 541
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 33 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΤΩΝ 15 ΧΡΟΝΩΝ ΑΠΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΣΤΟ ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΥΡΑΜΙΔΑΣ 542

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ , ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ , ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΣ ΕΛΛΕΙΜΑ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1990 340
ΠΙΝΑΚΑΣ 2 ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΓΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 341
ΠΙΝΑΚΑΣ 3 ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ (ΕΛΛΑΔΑ) % ΑΕΠ 347
ΠΙΝΑΚΑΣ 4 ΈΣΟΔΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ, ΣΕ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ (OECD) 351
ΠΙΝΑΚΑΣ 5 ΝΕΑΝΙΚΗ ΑΝΕΡΓΙΑ % ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ 418
ΠΙΝΑΚΑΣ 6 ΠΟΣΟΣΤΑ ΕΙΣΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΩΝ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΩΝ ΑΠΟΔΟΧΩΝ (ΓΕΡΜΑΝΙΑ) 429
ΠΙΝΑΚΑΣ 7 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1960-99 435
ΠΙΝΑΚΑΣ 8 ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΑΠΑΝΗ ΓΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΩΣ % ΑΕΠ 456
ΠΙΝΑΚΑΣ 9 ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΩΣ % ΑΕΠ 457
ΠΙΝΑΚΑΣ 10 ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΑΝΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ (2003) 460
ΠΙΝΑΚΑΣ 11 ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΙΚΗ ΔΑΠΑΝΗ % ΤΟΥ ΑΕΠ 461
ΠΙΝΑΚΑΣ 12 ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ 462
ΠΙΝΑΚΑΣ 13 ΔΑΠΑΝΕΣ ΥΓΕΙΑΣ - ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΣΕ % ΑΕΠ 463
ΠΙΝΑΚΑΣ 14 ΑΥΤΟΑΝΑΦΟΡΑ ΜΗ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΑΝΑΓΚΩΝ ΥΓΕΙΑΣ 468
ΠΙΝΑΚΑΣ 15 ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ (DISABILITY) 469
ΠΙΝΑΚΑΣ 16 ΦΤΩΧΕΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΕ 15, 2001 ΣΕ % 485
ΠΙΝΑΚΑΣ 17 ΔΕΙΚΤΗΣ GINI ΣΤΙΣ ΥΠΟ ΜΕΛΕΤΗ ΧΩΡΕΣ 487
ΠΙΝΑΚΑΣ 18 ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΜΕΡΙΔΙΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΑΝΑ ΔΕΚΑΤΗΜΟΡΙΟ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ 490
ΠΙΝΑΚΑΣ 19 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΥΨΗΛΟΤΕΡΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΤΟΥ 10 % 491
ΠΙΝΑΚΑΣ 20 ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 2004 (2003) 494
ΠΙΝΑΚΑΣ 21 ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΕΠΙΔΟΜΑΤΑ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ 501
ΠΙΝΑΚΑΣ 22 ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ 508
ΠΙΝΑΚΑΣ 23 ΈΡΕΥΝΕΣ PISA ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ 529
ΠΙΝΑΚΑΣ 24 ΈΡΕΥΝΕΣ PISA ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΣΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ 529
ΠΙΝΑΚΑΣ 25 ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΦΥΣΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ 530

Συντομογραφίες

AMF: Autorité des Marchès Financièrs , Αρχής Χρηματοπιστωτικών Αγορών

ΑΜΣ: Ανοικτή Μέθοδο Συντονισμού

APA: Allocation personnalisée à l'autonomie, Εξατομικευμένο επίδομα αυτονομίας

ASA: Allocationde Solidarité Spécifique, Επίδομα αλληλεγγύης για τους ανέργους (-

ASSEDIC: Association pour l'Emploi dans l'Industrie et le Commerce, Κοινωνικοί εταίροι που διαχειρίζονται το ταμείο ανεργίας

BAWe: Bundesaufsichtsamt für den Wertpapierhandel, Ομοσπονδιακή Εποπτική Υπηρεσία Διαπραγμάτευσης Αξιών

BaFin: Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht Ομοσπονδιακή Εποπτική Αρχή Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας

BSP:Basic State Pension, Βασική κρατική συνταξιοδότηση

CFDT: Confédération Française Démocratique du Travail Γαλλική Δημοκρατική Συνομοσπονδία Εργασίας (μετριοπαθές συνδικάτο)

CGT: Générale du Travail ,Συνομοσπονδία Συνδικάτων

CFS: Code for Fiscal Stability, Κανόνας δημοσιονομικής σταθερότητας

CSG: Contribution Sociale Généralisée, Γενική Κοινωνική Εισφορά (-

Child Tax Credit: πίστωση φόρου παιδιών

CMU: Couverture Maladie Universelle, Καθολικής ασφάλιση ασθενείας

COR: Committee of the Regions, Συμβούλιο Συνεργασίας των Περιφερειών
CSG Contribution Sociale Généralisée: Γενική Κοινωνική Εισφορά

ΓΣΕΕ: ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

DGB, Deutscher Gewerkschaftsbund, Γερμανική Ομοσπονδία Συνδικάτων

DGI Direction **générale** des impôts Γαλλικές φορολογικές Εσόδων

DGCP Direction générale de la Comptabilité publique

Γενική Διεύθυνση Δημόσιας Διοίκησης στη Γαλλία

EMS: European Monetary System , Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα

ΕΣΕΕ:Εθνική Ομοσπονδία Εμπορίου Ελλάδας

Family Credit: Οικογενειακό δάνειο

FSA: Financial Service Authority, Αρχή Χρηματοπιστωτικών Υπηρεσιών

FRR: Fonds de Réserve des Retraites, Νέο αποθεματικό ταμείο

GKV: Gesetzliche Krankenversicherung; Γενική Κοινωνική Ασφάλιση

IG Metall: Industriegewerkschaft Metall, Συνδικάτο μετάλλου

Income Support: Στήριξη εισοδήματος .

ISTC: Independent Sector Treatment Centres, Ανεξάρτητα κλαδικά ιατρικά κέντρα -

Job Center, Κέντρα απασχόλησης

ΛΑΕΚ: Διμερές ταμείο υποστήριξης της απασχόλησης και της επαγγελματικής κατάρτισης

LME –Liberal Market Economy, Φιλελεύθερη οικονομία της αγοράς

MIG: Minimum Income Guarantee, Εγγύηση ελάχιστου εισοδήματος

Mouvement des Chômeurs :Κίνημα ανέργων

NEST: Εθνικό Ταμείο Αποταμιεύσεων Απασχόλησης

New Labour :Νέο Εργατικό Κόμμα (Μ. Βρεττανία)

NHS: National Health System, Εθνικό Σύστημα Υγείας

ΠΑΣΟΚ: Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα

PFI: Private Finance Initiative, Πρωτοβουλία Ιδιωτικής Χρηματοδότησης

PPE: Pour l'Empoi, επίδομα απασχόλησης

PCF: Parti Communiste Francais, Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα

PS: Parti Socialiste, Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας

PSA: PERSONALISED ASSISTANCE FOR PEOPLE IN PRECARIOUS SITUATIONS, Οργανισμοί Προσωπικής Εξυπηρέτησης για άτομα σε επικίνδυνες καταστάσεις

RDS: Remboursement de la Dette Sociale, Εξόφληση του κοινωνικού χρέους

RMI Minimum d Insertion -Ελάχιστο Εισόδημα Ένταξης

ΣΕΒ: Ομοσπονδία Ελληνικών Βιομηχανιών

SPD,*Sozialdemokratische Partei Deutschlands,* Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας

SERPS: State Earnings Related Pension Scheme, Επιδοτούμενη από το κράτος σύνταξη

SFIO: *Séction Fransaise de l'International Ouvrier* Γαλλικό Τμήμα της Εργατικής Διεθνούς,

SMIC: Salaire Interprofessionnel de croissance, Ελάχιστο εισόδημα στην Γαλλία

SoFFin/FMS: Sonderfonds Finanzmarktstabilisierung, Ειδικό ταμείο χρηματοοικονομικής σταθεροποίησης

S2P: State Second Pension: Κρατική δεύτερη σύνταξη

Windfall tax: Έκτακτος φόρος

ver.di: Vereinigte Dienstleistungsgewerkschaft, Ενιαίο *Συνδικάτο* Εργαζομένων στις Υπηρεσίες

Working Family Tax Credit: Πίστωση φόρου για εργαζόμενες οικογένειες

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η θέση που εξετάζεται στην παρούσα μελέτη είναι ότι, υπό την επιρροή του Bernstein, η σοσιαλδημοκρατία στην ιστορική της εξέλιξη ακολούθησε ιδεολογικά και πολιτικά ένα συνεχή ρεβιζιονισμό των θέσεων της, σε μία προσπάθεια συστηματικής αναπροσαρμογής στην πολιτική, στην κοινωνική και στην οικονομική πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό, η σοσιαλδημοκρατία διατήρησε ένα σταθερό πυρήνα αξιών προσαρμοζόμενη στην πραγματικότητα και συμβιβαζόμενη, με αυτήν. Αναλόγως του βαθμού υποχώρησης της απέναντι σε συμβιβασμούς, η σοσιαλδημοκρατία χαρακτηρίζεται ως επιθετική ή αμυντική. Με βάση τις κοινωνικές πολιτικές που ασκήθηκαν από τις σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις Blair στη Μεγάλη Βρετανία, Schröder στη Γερμανία, Jospin στη Γαλλία και Σημίτη στην Ελλάδα, επιχειρείται η τεκμηρίωση της θέσης ότι ο τρίτος δρόμος αποτέλεσε μία δημιουργική, αλλά ταυτόχρονα αμυντική εκδοχή νέας σοσιαλδημοκρατίας. Παράλληλα ενισχύεται το επιχείρημα ότι σε όλες τις εξεταζόμενες περιπτώσεις υπήρξαν πεδία κοινωνικής πολιτικής στα οποία διατηρήθηκαν υπό όρους οι παραδοσιακές σοσιαλδημοκρατικές αρχές, της ισότητας, και της αλληλεγγύης ακόμα και υπό δυσχερείς συνθήκες νεοφιλελεύθερης κυριαρχίας. Η νέα σοσιαλδημοκρατία δεν εγκατέλειψε ποτέ το μοντέλο του κοινωνικού κράτους. Το ανασκεύασε όμως κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι πολιτικές κοινωνικής προστασίας και ασφάλειας να μη βασίζονται πλέον στην παραδοσιακή αρχή της γενικής παροχής, αλλά στην αρχή της επιλεκτικότητας και της ατομικής ενεργοποίησης

ABSTRACT

The position examined in this study is that, under Bernstein's influence, social democracy in its historical development followed ideologically and politically a continuous revision of its positions, in an effort to systematically adapt to political, social and economic realities. In this context, social democracy has maintained a stable and consistent core of values adapted to reality and compromised with it. Depending on the degree of its retreat towards compromises, social democracy is characterized as aggressive or defensive. On the basis of the social policies pursued by the Social Democratic Governments of Blair in Great Britain, Schröder in Germany, Jospin in France and Simitis in Greece, it is attempted to substantiate the position that the Third Way was a creative but at the same time defensive version of a new social democracy. At the same time, the argument is strengthened, that in all the cases under consideration there were areas of social policy in which the traditional social democratic principles, equality, and solidarity were conditionally maintained, even in difficult conditions of neoliberal rule. The new social democracy has never abandoned the model of the welfare state. However, it has reconstructed it in such a way that social protection and security policies are no longer based on the traditional principle of general provision, but on the principle of selectivity and individual activation.

Εισαγωγή

Από τη δεκαετία του ‘90 και μετά η σοσιαλδημοκρατία στην Ευρώπη συγκλίνει σε περιοριστικές πολιτικές του κοινωνικού κράτους (Volkens, 2006: 68, 118; Zohlnhöfer, 2003: 60). Επειδή, υιοθέτησε το «μοντέλο της ισχνής πρόνοιας» (Rhodes, 2003:281), της αποδίδεται ενίοτε, ο τίτλος του «σοσιαλφιλελευθερισμού» (George, 2008: 53-54, 124-125; Raynaud, 2008: 39), ενώ άλλοτε κατηγορείται ότι δεν προχωρά τολμηρά στην «εξημέρωση» του καπιταλισμού και ιδιαίτερα σε εκείνο το επίπεδο που οι απελευθερωμένες αγορές βγαίνουν εκτός ελέγχου (Habermas, 2018:45-46). Η συντηρητική στροφή της σοσιαλδημοκρατίας, όπως σημειώνει η συγκριτική πολιτική έρευνα (Keman& Pennings, 2006: 105-106), συνδέεται με μία στρατηγική μετακίνησής της προς το κέντρο.

Οι ιδεολογικές μετατοπίσεις μπορούν να εξεταστούν λοιπόν βάσει της ένταξης των πολιτικών προγραμμάτων γύρω από τους άξονες της ελευθερίας της αγοράς έναντι του κράτους πρόνοιας. Οι σοσιαλδημοκράτες αναλαμβάνουν συνήθως τον τομέα της κοινωνικής πολιτικής, ενώ οι φιλελεύθεροι εστιάζουν στο πεδίο της οικονομίας. Με απλούς όρους, η πολιτική μετατόπιση της σοσιαλδημοκρατίας σε σχέση με το κοινωνικό κράτος συνιστά γόνιμο πεδίο έρευνας. Η παρούσα διατριβή εστιάζει κυρίως στις μεταρρυθμίσεις του κοινωνικού κράτους και στις κοινωνικές πολιτικές σε τρεις διαφορετικές χώρες που διακυβερνήθηκαν από σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, σύμφωνα με τις αρχές της θεωρίας του τρίτου δρόμου. Το New Labour, το SPD του Νέου Κέντρου και το εκσυγχρονιστικό ΠΑΣΟΚ. Στην πορεία της έρευνας ωστόσο προέκυψε η ανάγκη συμπερίληψης της Γαλλίας. Αφενός, γιατί η χώρα διέθετε ισχυρή σοσιαλδημοκρατική παράδοση συγκρότησης του κοινωνικού κράτους και αφετέρου, υιοθετώντας βασικές αρχές του τρίτου δρόμου, ιδιαίτερα η κυβέρνηση Jospin, ταυτόχρονα διατήρησε τις κεντρικές αξίες της σοσιαλδημοκρατίας, δείχνοντας έτσι έναν εναλλακτικό τρόπο εξισορρόπησης των πολιτικών του τρίτου δρόμου και των θεμελιακών σοσιαλδημοκρατικών αντιλήψεων. Οι πολιτικές μετατοπίσεις εξετάζονται βάσει των προγραμμάτων και των ασκούμενων πολιτικών γύρω από το κοινωνικό κράτος. Να σημειωθεί, ότι τα τρία από τα τέσσερα κόμματα (New Labour, SPD, ΠΑΣΟΚ) συμβολίζουν μία περίοδο εξορθολογισμού και αποδιάρθρωσης του κοινωνικού κράτους. Στον αντίποδα, το γαλλικό PS εφάρμοσε μόνο επιλεκτικά πολιτικές του τρίτου δρόμου.

Τα κύρια πεδία έρευνας είναι οι δημοσιονομικές και ρυθμιστικές πολιτικές, η

καταπολέμηση της φτώχειας, η εκπαίδευση, η υγεία, η κοινωνική ισότητα και εισοδηματική κατανομή, η κοινωνική ασφάλιση-πρόνοια και η απασχόληση.

Οι επιλεγμένες περιπτώσεις μελέτης αναδεικνύουν σε διαφορετικό βαθμό ανά περίπτωση και ενδεχομένως και σε διαφορετικά πεδία πολιτικής, την μετατόπιση των αντίστοιχων κοινωνικών κρατών από την αρχή της καθολικής παροχής και της γενικευμένης παθητικής στήριξης, σε επιλεκτικές μορφές πρόνοιας αναλόγως του βαθμού ατομικής ενεργοποίησης και με κριτήρια ελεγχόμενης προσβασιμότητας. Το πέρασμα αυτό από τη συλλογική αντίληψη κοινωνικής πολιτικής σε μία ατομοκεντρική, συνδεδεμένη με την εμπορευματοποίηση της εργασίας σε όλες τις εξεταζόμενες περιπτώσεις αλλά σε διαφορετικό βαθμό, εξυπηρετούσε αφενός την ορθολογική διαχείριση των πόρων και τον περιορισμό των καταχρήσεων και αφετέρου τον περιορισμό της ατομικής αδρανοποίησης και της παθητικής χρήσης κοινωνικών υπηρεσιών. Μέσα από αυτή την αναλυτική και εμπειρική επιλογή επιχειρούμε να εκμαιεύσουμε κατά πόσο η μετατόπιση από το παραδοσιακό κοινωνικό κράτος προς το επιλεκτικό και σε πιο πεδίο πολιτικής, είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και κατά πόσο αποτέλεσε βιώσιμη επιλογή. Στόχος της συγκεκριμένης επεξεργασίας δεν είναι η επαγωγή μίας νέας θεωρίας για το κοινωνικό κράτος αλλά η διασαφήνιση της σχέσης του με τον τρίτο δρόμο. Το όριο της προσέγγισης αυτής έγκειται σε μία διαφοροποιημένη προσέγγιση των θεωρητικών προτύπων κοινωνικού κράτους με επίκεντρο τις κοινωνικές πολιτικές του τρίτου δρόμου, ανά πεδίο ή τομέα κοινωνικής πολιτικής. Με τον τρόπο αυτό φωτίζεται αναλυτικά και εμπειρικά η θεωρία από μία εναλλακτική σκοπιά και εμπλουτίζεται ενδεχομένως με επιπλέον πρίσματα συμπληρωματικής προσέγγισης και ταξινόμησης καθεστώτων κράτους πρόνοιας και κοινωνικής πολιτικής.

Ο τρίτος δρόμος αν και επέδρασε καθοριστικά στην αλλαγή της πολιτικής της σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στο κοινωνικό κράτος, εντούτοις, είναι ελάχιστες οι έρευνες οι οποίες τον συγκρίνουν με τις παραδοσιακές αντιλήψεις της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής. Ενδιαφέρον έχει ωστόσο, ότι τόσο ο τρίτος δρόμος, όσο και το παραδοσιακό σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο, μετά την πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970 εισήλθαν σε κρίση.

Ορισμένοι θεωρητικοί εξηγούν την κρίση αυτή με τη θέση, ότι η σοσιαλδημοκρατία ολοκλήρωσε τον κύκλο της, διότι υλοποίησε επιτυχώς το κεντρικό εγχείρημα του κοινωνικού κράτους (Dahrendorf, 1983:1999). Είναι γεγονός, ότι το κοινωνικό κράτος παραδοσιακά αποτέλεσε το βασικό πολιτικό διακύβευμα της

σοσιαλδημοκρατίας το οποίο σε μεγάλο βαθμό υλοποιήθηκε[1]. Μεταπολεμικά καθιερώθηκε και έγινε αποδεκτό και από όλα τα κόμματα. Άρα, η σοσιαλδημοκρατία, κινητήρια δύναμη του 20ού αιώνα, αφού θεσμοποίησε το βασικό σχέδιο της, έχασε πλέον τη δυναμική της. Άλλοι μελετητές βλέπουν μία κρίση της σοσιαλδημοκρατίας, λόγω αποδοχής του νεοφιλελευθερισμού, από τον τρίτο δρόμο (Butterwege,2006: 238-239; Cumbers, 2012;85-92;George,2009:124-126; Glyn& Wood,2000:51-56; Kotroyannos,2016:9-14; Lavelle,2016:1-3;Marliere, 2010; Μισεά, 2014: 69-70; Simone, 2011 : 49- 54). Η Thatcher πάντως, έβλεπε ως μεγαλύτερη επιτυχία της, τη νεοφιλελεύθερη στροφή του Blair (Bregman,2017:272).

Αντιθέτως, κάποιοι άλλοι θεωρητικοί αμφισβήτησαν τη δραματοποιημένη πρόβλεψη περί τέλους της σοσιαλδημοκρατίας, με το επιχείρημα ότι αυτή διαθέτει μεγάλη ευελιξία και είναι φορέας εκσυγχρονισμού, μια σύνθεση κοινωνικών και φιλελεύθερων χαρακτηριστικών (Merkel, 1993, 1993 b), η οποία μπορεί να λειτουργεί ως ανάχωμα απέναντι στην αυθαίρετη αποδόμηση του κοινωνικού κράτους.

Εν μέσω συνεπώς της παγκοσμιοποίησης το πολιτικό υπόδειγμα της σοσιαλδημοκρατίας μετατοπίστηκε. Η σοσιαλδημοκρατία απομακρύνθηκε από τον σκοπό της πλήρους απασχόλησης και στράφηκε προς το μονεταρισμό και προς ζητήματα ανταγωνιστικής οικονομίας (Borchert,1996:80-81;Muller& Sorel, 2002:208-209). Η δημοσιονομική σταθερότητα, ο χαμηλός πληθωρισμός, η μείωση κρατικής παρέμβασης και παθητικών εισοδηματικών μεταβιβάσεων, αλλά και η αμφισβήτηση των καθολικών παροχών αποτέλεσαν νέα εργαλεία πολιτικής στο πλαίσιο μίας απελευθερωμένης παγκόσμιας οικονομίας (Bieling, 2001; George,2009:125;Sassoon , 1996: 735; Stammers, 2001: 36-7;Thomson, 2000: 156-7;). Με βάση το Νέο Δημόσιο Μάνατζμεντ (Lagroye, Francois & Sawicki, 2008:598-606; Wallis& Dollery, 2005: 130-184) το κράτος υιοθέτησε τις λογικές της αγοράς. Η μείωση του δημόσιου τομέα συνδυάστηκε με ιδιωτικοποιήσεις και την εκχώρηση

[1]Ο Dahrendorf (1983: 16-24) σημείωσε ότι «στις καλύτερες εκδοχές του, ο αιώνας ήταν κοινωνικός και δημοκρατικός. Προς το τέλος του γίναμε όλοι σοσιαλδημοκράτες…Υιοθετήσαμε ορισμένες αντιλήψεις …..οι οποίες ορίζουν το θέμα του σοσιαλδημοκρατικού αιώνα: ανάπτυξη, ισότητα, εργασία, λογική, κράτος, διεθνισμός. Αυτές οι υποθέσεις .. σήμερα δεν ευσταθούν. Ζούμε το τέλος του σοσιαλδημοκρατικού αιώνα. Ένα επίτευγμα της σοσιαλδημοκρατικής εποχής … είναι ότι καθιερώθηκε.. αυτό που.. ορίζουμε χαλαρά ως δημοκρατία. Η σύνδεση του κράτους δικαίου με τους θεσμούς της ανοικτής κοινωνίας αποτελεί την πολιτική μορφή της σοσιαλδημοκρατικής εποχής.…Το σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα είναι γοητευτικό, αλλά όμως αποτελεί μια θεματική του χθες».

δημοσίων αρμοδιοτήτων σε ιδιώτες (ΣΔΙΤ), με σκοπό τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και τη μείωση του κόστους (Flinders,2011:366-367;Wallis & Dollery, 2005: 176). Η νέα πολιτική μεταρρυθμίσεων προωθούσε ένα μείγμα εμπορευματοποίησης, κορπορατισμού, ιδιωτικοποίησης, και εκχώρησης διαχειριστικής ευθύνης.

Κατά τον Giddens, «για να παραμείνει μία οικονομία ανταγωνιστική σήμερα, πρέπει να έχει ευέλικτες αγορές προϊόντων, κεφαλαίων και εργασίας [...]. Σχετικά με την αγορά εργασίας, ευελιξία σημαίνει απελευθέρωση. Αυτή εκθέτει τους εργαζόμενους σε μεγαλύτερη οικονομική ανασφάλεια και αυξάνει τον αριθμό εκείνων που ενώ έχουν δουλειά, κατατάσσονται στους φτωχούς. Η απορρύθμιση, δηλαδή η κατάργηση ή τροποποίηση κανόνων και προδιαγραφών που εμποδίζουν την καινοτομία και την τεχνολογική αλλαγή, είναι πράγματι μία αναγκαία συνθήκη της ευελιξίας. Μεγαλύτερη ευελιξία όμως δεν μπορεί να υπάρξει άνευ κόστους. Απαιτούνται συμβιβασμοί. Από την άλλη, πρέπει να τονιστεί πόσο τεράστιο είναι το κοινωνικό και προσωπικό κόστος της υψηλής ανεργίας, ειδικά όταν υπάρχουν πολλοί μακροχρόνια άνεργοι» (Giddens,2001:86).

Ο τρίτος δρόμος αποτέλεσε τη νέα προσπάθεια εξισορρόπησης μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Αποπειράθηκε να δώσει ένα νέο κοινωνικό πρόσωπο στον καπιταλισμό, με τα μέσα που είχε στη διάθεσή του (Andersson, 2010: 11). Από ιστορική άποψη ωστόσο, το εγχείρημα αυτό ήταν παράδοξο, με την έννοια ότι περιείχε μια σειρά από παραδοχές, που το διαφοροποιούσαν από την θεμελιακή ταυτότητα της σοσιαλδημοκρατίας. Εν προκειμένω, ο τρίτος δρόμος αποδέχτηκε ως ένα βαθμό τη νεοφιλελεύθερη κριτική απέναντι στη παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία, η οποία πίστευε ότι η «επίλυση των προβλημάτων του συλλογικού πράττειν βρίσκεται στο κράτος» (Smith,2011:70).

Πολιτικά, ο τρίτος δρόμος εστίασε στη συμφιλίωση σοσιαλισμού και δημοκρατίας και στο συμβιβασμό κεφαλαίου και εργασίας, με ένα εντελώς νέο τρόπο. Αποδέχτηκε δηλαδή την κοινωνική ανισότητα ως νομιμοποιημένο λειτουργικό στοιχείο της κοινωνίας, στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και της παγκοσμιοποίησης (Andersson,2010:11-15;Κατσούλης,2012:35;Lafrance & Principe, 2018: 46-48; Merkel, 2000 b, 1; Thomson,2000: 154-188). Μια βασική παραχώρηση της νέας σοσιαλδημοκρατίας στο νεοφιλελευθερισμό ήταν να δώσει προτεραιότητα στην ατομική ενδυνάμωση της εργασιακής ικανότητας, δηλαδή στην απασχολησιμότητα και όχι στην παθητική κρατική βοήθεια. Η πολιτική επιδίωξη

διασφάλισης επαρκούς προσφοράς μίας καταρτισμένης και ευέλικτης εργατικής δύναμης επέτρεψε την αμυντική διατήρηση δύο εκ των σημαντικότερων σοσιαλδημοκρατικών αρχών, της αλληλεγγύης και της ισότητας. Η αυξανόμενη ανεργία από τη δεκαετία του 1970 τόνισε την αξία της απασχολησιμότητας. Η συνεχής αύξηση της ανεργίας προσέφερε τους απαραίτητους όρους για την ιδεολογική προσαρμογή. Η αλληλεγγύη επαναπροσδιόρισε τους όρους της εργασίας και η ισότητα συνδέθηκε με την επιλεκτικότητα, με σκοπό την προστασία των πιο αδύναμων (Huo,2009:2). Τελικά, η αλληλεγγύη και η ισότητα διατηρήθηκαν ως θεμελιώδεις αρχές. Εξ ου, ο τρίτος δρόμος παρέμεινε ενταγμένος στο πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατίας, συνιστώντας μία νέα εκδοχή ρεβιζιονισμού, που προτάθηκε ως εναλλακτική λύση μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κεϊνσιανισμού (Navarro, 1999:671) και ως ενδιάμεσος τόπος μεταξύ κεϊνσιανού κοινωνικού κράτους και ανεξέλεγκτης ελεύθερης αγοράς.

Το παραδοσιακό σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο κοινωνικού κράτους βασιζόταν σε συνταγματικά προστατευμένα κοινωνικά δικαιώματα και διακρινόταν για την προθυμία διάχυσης μίας βασικής κοινωνικής ασφάλειας για όλους, ανεξάρτητα από το επίπεδο εισοδήματος των παραληπτών, τις συνεισφορές και την εργασιακή τους απόδοση. Με λίγα λόγια, οι παραδοσιακοί σοσιαλδημοκράτες υπερασπίστηκαν την ιδέα ότι οι ελευθερίες και τα δικαιώματα που παρέχονται στο άτομο με την τυπική έννοια δεν επαρκούν, αν δεν αντιμετωπίζεται αποτελεσματικά η υλική ανισότητα. Άρα η «πολιτική δικαιοσύνη φαλκιδεύεται, αν δε συνοδεύεται από την αναγνώριση των αξιώσεων κοινωνικής δικαιοσύνης [...] η οποία δεν εξαντλείται στην αναγνώριση των δικαιωμάτων–ελευθεριών […] αλλά επιβάλει επίσης τη διόρθωση ή ακόμα και εξάλειψη […] των υλικών ανισοτήτων» (Renaut, 2006: 53). Μέσα από την επιδιόρθωση των ανισοτήτων, το κράτος αποδίδει συγκεκριμένο περιεχόμενο στην έννοια της πολιτειότητας (έννοια του πολίτη), δίδοντας στους υπηκόους τη δυνατότητα υλικής ευημερίας, διευκολύνοντας τους έτσι πρακτικά στην άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων τους, δηλαδή στην εμβάθυνση της δημοκρατίας και στην κοινωνική τους ενσωμάτωση (Schnapper:2000,230-232; 2008:206-211).

Η «απελευθέρωση του ανθρώπου από την ανάγκη» μέσω κοινωνικών πολιτικών, όπως διακήρυξε ο Beveridge, για την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία αποτελούσε ουσιαστικό στοιχείο πολιτισμού (Merrien, 1996:23), το οποίο εκφράστηκε ως ένα σύνολο κοινωνικών μέτρων από το κοινωνικό κράτος για την

εξαφάνιση της εξαθλίωσης. Φαίνεται λοιπόν να είναι πάγια πεποίθηση της σοσιαλδημοκρατικής σκέψης ότι η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, για να είναι αποτελεσματική, πρέπει να διαθέτει στο μέτρο του δυνατού και κοινωνικό περιεχόμενο.

Σε αντίθεση, ο τρίτος δρόμος συνιστά μια αναθεωρημένη σύλληψη της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής, προσαρμοσμένη στις δεδομένες ιστορικές συνθήκες. Στη σύλληψη του τρίτου δρόμου, τα στοιχεία του ατόμου και της κοινωνίας τίθενται σε μια σχέση αμοιβαιότητας, η οποία περιγράφεται εμβληματικά από το ρητό του Giddens «δεν υπάρχουν δικαιώματα χωρίς υποχρεώσεις» (Giddens, 1999: 81). Το κράτος έχει την ευθύνη προστασίας των ασθενέστερων, όμως δεν αντιμετωπίζει και δεν ικανοποιεί τα κοινωνικά δικαιώματα ως απαιτήσεις ανεπιφύλακτες (Giddens, 1999: 81). Οι αξιώσεις του ατόμου συνδέονται με την ευθύνη ανάλογων δεσμεύσεων εκ μέρους του. Έτσι η παροχή κοινωνικής στήριξης των ανέργων είναι δυνατή στο μέτρο, που είναι πρόθυμοι να αναζητήσουν ενεργά απασχόληση (Giddens, 1999: 81).

Εν συντομία, ο τρίτος δρόμος περιέχει μία θεωρία κοινωνικής δικαιοσύνης με σημαντικές συνθέσεις. Εστιάζει στις ατομικές συνθήκες εκκίνησης, στις διαφορετικές ευκαιρίες των ατόμων στην αγορά και στις διαφορετικές ικανότητες πρόσβασης στους διαθέσιμους πόρους λόγω κοινωνικής θέσης (Keucheyan, 2017: 377). Άρα, η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να εγκαταλείψει με κάθε τρόπο το στόχο του εξισωτισμού (Giddens, 2001: 96) και να επιδιώξει την αναδιανομή των ευκαιριών (Giddens, 1999: 118). Σε κάποιο βαθμό, η κοινωνική παροχή εξακολουθεί να θεωρείται απαραίτητη, όμως κατ' ουδένα τρόπο δεν αποτελεί την αντικατάσταση των ίσων ευκαιριών (Buckler & Dolowitz, 1999: 185; Renaut, 2006: 56-57).

Η εν λόγω σύλληψη δικαιοσύνης είναι ως έναν βαθμό διορθωτική απέναντι στην οικονομική ανισότητα. Προκειμένου να διασφαλιστεί η ισότητα ευκαιριών, το άτομο πρέπει να έχει επαρκείς ευκαιρίες και δεξιότητες για να είναι ικανό να ζήσει μια ζωή με δική του ευθύνη (Giddens, 2001: 98-99). Άρα, η έννοια της δικαιοσύνης στον τρίτο δρόμο διαφέρει από το φιλελεύθερο ιδεώδες και το υπερβαίνει, είναι όμως υποχωρητική, αμυντική σε σχέση με τις προϋπάρχουσες αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης της σοσιαλδημοκρατίας.

Η συγκριτική έρευνα, που εστιάζει στη μεταβολή των κοινωνικών πολιτικών από την κλασική σοσιαλδημοκρατία της καθολικής παροχής στη νέα σοσιαλδημοκρατία της επιλεκτικής παροχής και της ισότητας των ευκαιριών, είναι

απαραίτητη, για να κατανοήσουμε τον τρίτο δρόμο ως μορφή σοσιαλδημοκρατίας και όχι μόνο ως αναγκαστική αποδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους . Η συγκριτική έρευνα για το κοινωνικό κράτος αντίστοιχα προσαρμόστηκε στις ιστορικές εξελίξεις και εξετάζει πλέον τη σταδιακή αποδιάρθρωση του. Έτσι, πλήθυναν οι συγκριτικές έρευνες, που μελετούν τους αρνητικούς παράγοντες για την ανάπτυξη κοινωνικών πολιτικών και τον ρόλο που παίζει σε σχέση με αυτό η νέα σοσιαλδημοκρατία (Borchert, 1995; Κατσούλης et. al, 2002; Le Grand, 2007; Manow, Pallier& Schwander,2018; Merkel et.al, 2006). Σε αυτή την προσέγγιση θα μπορούσε να διακρίνει κανείς, δύο δεσπόζουσες τάσεις. Πρώτον, κυριαρχούν ποσοτικές, στατιστικές έρευνες αξιολόγησης των παραγόντων, που αφορούν την αποδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους και την ανάλυση περικοπών (Retrenchment) (Garett, 1998; Pierson, 2001). Στο συγκεκριμένο πεδίο εξετάζονται μεταξύ άλλων φορολογικές μεταρρυθμίσεις και η επίδραση των πολιτικών-θεσμικών μεταβλητών (Ganghof, 1999; Tsebelis, 2002). Από την σκοπιά της οικονομίας, μελετώνται οι αναδιανεμητικές πολιτικές, η επιρροή του μεγέθους του κράτους και η δημοσιονομική πολιτική (Alesina& Glaeser,2009; Alesina& Perotti, 1995 a+b). Δεύτερον, επικρατούν συγκριτικές μελέτες περιπτώσεων χωρών, που περιγράφουν τις διαδικασίες μεταρρυθμίσεων και συντάσσουν τυπολογικά μοντέλα (Esping-Anderson, 1990, 1998; Bonoli, 1997 ;Ferrera,1996; Scruggs& Allan 2006; Schröder 2009;Unger& Heitzmann: 2003). Συνολικά το πεδίο έρευνας γύρω από τις μεταρρυθμίσεις του κοινωνικού κράτους διακρίνεται για το μονόπλευρο προσανατολισμό, βάσει συμπυκνωμένων στατιστικών στοιχείων. Είναι λοιπόν εμφανές το έλλειμμα ποιοτικών συγκριτικών αναλύσεων, σχετικά με το σοσιαλδημοκρατικό μερίδιο ευθύνης στη απορρύθμιση του κοινωνικού κράτους. Στη συγκεκριμένη προβληματική αναφέρεται η παρούσα διατριβή, εκτιμώντας ότι ο τρίτος δρόμος εξέφρασε αμυντικά την σοσιαλδημοκρατία.

Η συγκεκριμένη μελέτη βασίζεται στη παραδοχή, ότι η ιδεολογική ταυτότητα της σοσιαλδημοκρατίας καθορίστηκε από τον ρεβιζιονισμό του Eduard Bernstein, ο οποίος αποσκοπούσε μ' ένα καθολικό κοινωνικό κράτος να εξομαλύνει την κοινωνική ανισότητα και να εξανθρωπίσει τον καπιταλισμό. Οι θεμελιώδεις θέσεις του εδράζονται σε μια θεωρία, η οποία δεσμεύεται στην ηθική, στην ελευθερία, στον ανθρωπισμό, στο κράτος δικαίου και στην κοινωνική δικαιοσύνη (Bernstein, 1961:x;Grebing, 2001: 41-42). Ο Bernstein θεωρούσε το δημοκρατικό σοσιαλισμό ως

νομιμοποιημένο κληρονόμο του πολιτικού φιλελευθερισμού (Arnhart, 2016:420-421; Bernstein, 1961:149-150;Steger, 2006: 147). Η αναθεώρηση του μαρξισμού από τον Bernstein άνοιξε τον δρόμο για τον κοινωνικό συμβιβασμό μεταξύ κράτους, εργοδοτών και συνδικάτων. Οι εργαζόμενοι αποδέχτηκαν την ιδιωτική ιδιοκτησία των παραγωγικών μέσων, σε αντάλλαγμα με ένα σύστημα προστασίας και αναδιανομής, δηλαδή τη θέσπιση του κοινωνικού κράτους (Brasseul,2012:71; Bronner,2006: 169; Edling, 2019:34; Koslowski, 1977:132-133,139; Rovan, 1980: 96-100). Αυτός ο ειρηνικός συμβιβασμός ήταν η αρχή της σοσιαλδημοκρατίας. Το ρεφορμιστικό ρυθμιστικό κράτος διέθετε μια βαθιά κοινωνική και δημοκρατική υπόσταση. Στη θέση της αδιαλλαξίας, το άνοιγμα απέναντι σε συμβιβασμούς και σε συνεργασίες ήταν κατά τον Bernstein απαραίτητο, ώστε να διεκδικηθούν κοινοβουλευτικά οι συγκεκριμένοι στόχοι. Η σύναψη συμβιβασμών ενισχύει ταυτόχρονα τη δημοκρατία και το σοσιαλισμό, αφού διανοίγει τον ορίζοντα για μία στοχευμένη και οριοθετημένη συνεργασία με κάποιον πολιτικό αντίπαλο, ο οποίος έχει μελετηθεί εκ των προτέρων καλά. Έτσι ανοίγει ο δρόμος για την υλοποίηση αφενός σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών, μέσα από την επίτευξη κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών (Helbig,2015:166) και αφετέρου με συμβιβασμούς και συνεργασίες, για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που αναβάθμισαν την εργατική τάξη μέσα στο αστικό καθεστώς. Εν ολίγοις, επικράτησε τελικά το κοινωνικό κράτος ως συμβιβασμός μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Υπό την επιρροή του Bernstein, η σοσιαλδημοκρατία αξιοποίησε την ορθολογικότητα των καπιταλιστικών μηχανισμών της αγοράς, ενώ μέσα από κοινωνικές και ρυθμιστικές πολιτικές, εξισορρόπησε τα λειτουργικά ελλείμματα του καπιταλισμού (π.χ. κοινωνική ανασφάλεια λόγω κυκλικών οικονομικών διακυμάνσεων, κακές συνθήκες εργασίας, μεγάλη ανισοκατανομή). Έτσι δεν χάθηκαν τα πλεονεκτήματα της οικονομικής αποτελεσματικότητας της αγοράς και ο αντίστοιχος διανεμητικός ορθολογισμός της (Turowski, 2010: 64).

Πατώντας πάνω στο ρεβιζιονισμό του Bernstein, οι Γάλλοι σοσιαλιστές πρώτοι θέσπισαν και εφάρμοσαν αρχές του σύγχρονου κοινωνικού κράτους[2]. Η κατανόηση της γαλλικής σκέψης κρίνεται λοιπόν αναγκαία, γιατί ο θεωρητικός λόγος

[2]Ασφάλιση των εργαζομένων από τις συνέπειες της ασθένειας, της ανεργίας, της αναπηρίας και του γήρατος, μειωμένος χρόνος εργασίας και αύξηση του ελεύθερου χρόνου, ελάχιστος μισθός, δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, δωρεάν δημόσια εκπαίδευση, διακοπές μετ' αποδοχών, συλλογικές συμβάσεις εργασίας θεσπίστηκαν για να αυξηθεί η κοινωνική συνοχή και να διαφυλαχτεί η κοινωνική ειρήνη.

του Bernstein μετουσιώθηκε σε πράξη από τον Blum, ο οποίος επηρεασμένος από τον Jaures θεμελίωσε το σύγχρονο κοινωνικό κράτος το οποίο αποτέλεσε το πρότυπο για τους ευρωπαίους σοσιαλιστές. Οι Γάλλοι σοσιαλιστές πρακτικά και ο Bernstein θεωρητικά συνέβαλαν στην οικοδόμηση μίας κοινωνικής, μη επαναστατικής προσέγγισης κοινωνικοπολιτικής αλλαγής, δίνοντας μια ευρωπαϊκή εναλλακτική λύση στον επαναστατικό μαρξισμό. Η δε επίδραση του Blum ήταν καθοριστική και επηρέασε τον Mitterrand και τον Jospin.

Στην αναθεωρητική αντίληψη της σοσιαλδημοκρατίας εντάσσεται και η κεϊνσιανή παράδοση, ως αναπροσαρμογή του πρακτικού πολιτικού λόγου. Η κεϊνσιανή συναίνεση αποτελεί τη δεύτερη μεγάλη τομή της σοσιαλδημοκρατίας, που οδήγησε στη «λεγόμενη χρυσή εποχή της». Ο ρητός στόχος της κεϊνσιανής λογικής ήταν να αναιρέσει την αντινομία μεταξύ της ατομικής ελευθερίας και της συλλογικής αλληλεγγύης (Mann,2017: 49). Το ζήτημα δεν ήταν να δημιουργηθεί μία «μεικτή οικονομία» με λίγη ατομικότητα και λίγο κολεκτιβισμό. Επομένως πρόκειται για μία ριζικά νέα πολιτική πρόταση, που προσέφερε τα οικονομικά εργαλεία για να πραγματωθούν πλήρως η ελευθερία, η αλληλεγγύη και η ασφάλεια στο πλαίσιο μιας ορθολογικής κοινωνικής και οικονομικής τάξης (Mann,2017: 49). Με βάση τις απόψεις του Keynes παγιώθηκε η παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία, η οποία είχε θέσει στο επίκεντρο της πολιτικής της, το καθολικό κοινωνικό κράτος και έτσι εγκατέλειψε οριστικά το μαρξισμό (Angster,2003: 428; Bailey, 2009: 5-10;Crouch, 2008:32-33; Kirchheimer, 1966: 190). Αναμφίβολα, η μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατία διεκδίκησε τη νομιμοποίηση της, μέσω της πολιτικής και της κοινωνικής ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης, καθιερώνοντας έτσι ένα ευρύ ρεπερτόριο πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων καθώς και την κοινωνική ασφάλεια (Schnapper, 2017:22-25). Κοντολογίς, η κοινωνική ασφάλεια που παρέχει το κοινωνικό κράτος υπήρξε αν όχι θεμέλιο, τουλάχιστον προϋπόθεση της νομιμοποίησης της σοσιαλδημοκρατίας (Habermas,1973: 288;Offe, 1972/2006).

Η μεταρρύθμιση πλέον αποτέλεσε για την κεντροαριστερά μία έννοια που σηματοδοτούσε την πρόοδο, τον εκδημοκρατισμό και τον εξανθρωπισμό του καπιταλισμού μέσω του κοινωνικού κράτους. Με τη λογική της μεταρρύθμισης, η σοσιαλδημοκρατία επέκτεινε το κοινωνικό κράτος και τη δημοκρατία, κάτι που ανέδειξαν οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις των Brandt και Schmidt στην Γερμανία, των Wilson και Callaghan στο Ηνωμένο Βασίλειο, του Mitterand στην

Γαλλία και του Ανδρέα Παπανδρέου στην Ελλάδα. Ωστόσο, η επικράτηση της παγκοσμιοποίησης και η νεοφιλελεύθερη απελευθέρωση του κεφαλαίου, στένεψαν τον ορίζοντα του κεϊνσιανού κοινωνικού κράτους (Nachtwey,2009: 265-266).

Ως εκ τούτου, προέκυψε η ανάγκη ενός νέου ρεβιζιονισμού με την έννοια της επανεξέτασης των δεδομένων, της αναθεώρησης θέσεων και της αναζήτησης νέων συμβιβασμών. Την θεωρητική τεκμηρίωση του νεοαναθεωρητισμού υποστήριξε πειστικά ο Giddens. Ο Βρετανός στοχαστής εκσυγχρόνισε το κοινωνικό κράτος, επαναθεμελίωσε τα κοινωνικά δικαιώματα και ανανέωσε την ταυτότητα της σοσιαλδημοκρατίας. Ωστόσο, αποτελεί μία εξαιρετικά αμυντική εκδοχή ρεβιζιονισμού, με την έννοια ότι υιοθετεί στρατηγικά ιδεολογικά εργαλεία του φιλελευθερισμού, όπως για παράδειγμα, την εξατομικευμένη οπτική της κοινωνικής ευημερίας. Η προγραμματική αλλαγή που προτείνεται από τον Giddens και η αντίστοιχη πολιτική που άσκησαν οι κυβερνήσεις του τρίτου δρόμου είναι ενταγμένες σε ένα σοσιαλδημοκρατικό πλαίσιο αναζήτησης απαντήσεων για τα νέα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, προσαρμόζοντας τις παραδοσιακές αξίες και στόχους της σοσιαλδημοκρατίας στη νέα ιστορική πραγματικότητα.

Γενικότερα οι συγκλίνουσες πολιτικές του τρίτου δρόμου συνδέονται με έντονα μέτρα απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας (welfare to work). Ο λεγόμενος «νέος αναθεωρητισμός» (Σασσούν,2001,Β:391-423) των σοσιαλδημοκρατών αποτέλεσε μία πολιτική αναπροσαρμογή στις μετακεϊνσιανές προκλήσεις, μέσω της εφαρμογής πραγματιστικών πολιτικών. Ενώ οι σοσιαλδημοκράτες δεν υιοθέτησαν ποτέ το μοντέλο ενός σκληρού νεοφιλελευθερισμού, συνέβαλαν σημαντικά στη παγίωση της νεοφιλελεύθερης κυριαρχίας, αποδεχόμενοι την κυριαρχία της οικονομίας στην πολιτική (Berman,2006: 211-212;Marsch,Smith&Hothi,2011:297-305). Μέσω της μετατόπισης των βασικών της αρχών, η σοσιαλδημοκρατία εισήλθε σε μία έντονη σχετικοποίηση των αξιών της παράδοσής της.

Η εντατικοποίηση της παγκοσμιοποίησης, ανέτρεψε το συσχετισμό δυνάμεων υπέρ της αγοράς. Αυτό επέδρασε στην ανατροπή του παλαιού σοσιαλδημοκρατικού συμβιβασμού και της ικανότητας του κράτους να εκπληρώσει την αναδιανεμητική του λειτουργία, να μειώνει τις ανισότητες μέσω της φορολογίας, αλλά και να εγγυηθεί δημόσιες υπηρεσίες και κοινωνικές παροχές (Crouch,2018:310).

Τελικά, το μείγμα δημόσιων πολιτικών άλλαξε σε μια συμφέρουσα για το διεθνές κεφάλαιο κατεύθυνση. Οι κυβερνήσεις υποβλήθηκαν σε πιέσεις να δείξουν αξιοπιστία (Credibility) απέναντι στις διεθνείς χρηματιστηριακές αγορές και να

εφαρμόσουν συνεπή πολιτική (Consistency), για να ανταποκριθούν στην εμπιστοσύνη (Confidence) των επενδυτών (Gill,2000:4-5). Υπό την πίεση της απελευθέρωσης του ανταγωνισμού, τα εθνικά κράτη και οι κοινωνικοί εταίροι οδηγούνται αναπόφευκτα στην πειθαρχεία και στον εκσυγχρονισμό, ώστε να ανταποκριθούν στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον. Το ζήτημα έτσι του εκσυγχρονισμού έγινε κεντρική πολιτική ιδέα (policy idea) των σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων του τρίτου δρόμου, Blair, Schröder και Σημίτη. Αντίθετα, στην περίπτωση της κυβέρνησης Jospin,η έννοια του εκσυγχρονισμού συνδέθηκε ως ένα βαθμό με την αναδιανομή για την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής (Perret, 2004; Raynaud, 2008: 48-51; Uterwedde, 2000: 100-111). Η νέα αριστερά του Jospin προσπάθησε ανεπιτυχώς να συνδυάσει την οικονομική αποτελεσματικότητα με την ισότητα, την κοινωνική πρόοδο και το δημοσιονομικό ορθολογισμό.

Κύριος εκφραστής του εκσυγχρονισμού για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που δέχεται το κοινωνικό κράτος, ήταν ο Tony Blair (Giddens, 2002 b:458-469). Η πολιτική του θεωρήθηκε σε γενικές γραμμές ως επιτυχημένη και αποτέλεσε παράδειγμα που μιμήθηκαν πολλές χώρες μεταξύ των οποίων η Γερμανία και η Ελλάδα (Glyn& Wood,2000:83-86). Το δόγμα του τρίτου δρόμου στηρίχτηκε στην σχετικοποίηση καθολικών κοινωνικών πολιτικών, σε πολιτικές χαμηλής φορολογίας, στην ιδιωτικοποίηση των δημοσίων αγαθών και των υπηρεσιών και της ευελιξίας της εργασίας. Η κοινωνική πολιτική του τρίτου δρόμου συγκρότησε μία νέα διευθέτηση (a new settlement). Επιδίωξή της ήταν η συγκράτηση των δαπανών, με την εφαρμογή μέτρων για την αύξηση της αποτελεσματικότητας τους, η ανάπτυξη του νέου δημόσιου management και η προώθηση αγοραίων κριτηρίων και οιονεί αγορών στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας. Επιχειρήθηκε δηλαδή η σύνδεση της κοινωνικής πολιτικής με στόχους και προτεραιότητες οικονομικής αποτελεσματικότητας (Taylor-Gooby, 2006: 3-4). Έτσι, η νέα σοσιαλδημοκρατία, μετά το 1980, δεν μπήκε σε τροχιά κατάρρευσης, αλλά αντιστάθμισε στην επέλαση του νέου επιθετικού καπιταλισμού, με επιλεκτικές κοινωνικές πολιτικές και με μία ατζέντα εντατικοποίησης της ανταγωνιστικότητας. Μπόρεσε λοιπόν να αντισταθεί στην επέλαση του νεοφιλελευθερισμού, μετά τη πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η ατζέντα της περιείχε ασφαλώς υποχωρήσεις απέναντι στο νεοφιλελευθερισμό. Ανέπτυξε ωστόσο ορισμένες δικλείδες κοινωνικής αντιστάθμισης των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης και άνοιξε νέες οδούς για τη σοσιαλδημοκρατία. Με αυτή την έννοια, η περίοδος του τρίτου δρόμου δεν συνιστά στην ανάλυσή μας ένα στάδιο

παρακμής της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά την εποχή της αναπροσαρμογής της. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η αμφισβήτηση της σοσιαλδημοκρατίας εντάθηκε μετά την οικονομική κρίση του 2008, επειδή αδυνατούσε να αναζητήσει μια βαθύτερη ανάλυση της κρίσης, η οποία και θα της επέτρεπε να διερευνήσει την αναπροσαρμογή της. Η ανάγκη συνεπώς ενός νέου ρεβιζιονισμού είναι αυτή που θα καθορίσει το μέλλον της σοσιαλδημοκρατίας.

Η κεντρική θέση που διατυπώνεται και εξετάζεται στην παρούσα μελέτη είναι ότι, υπό την επιρροή του Bernstein, η σοσιαλδημοκρατία στην ιστορική της εξέλιξη ακολούθησε ιδεολογικά και πολιτικά ένα συνεχή ρεβιζιονισμό των θέσεων της, σε μία προσπάθεια συστηματικής αναπροσαρμογής στην πολιτική, στην κοινωνική και στην οικονομική πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό, η σοσιαλδημοκρατία συνέκλινε ως ένα βαθμό με το αντίπαλο πολιτικό στρατόπεδο του νεοφιλελευθερισμού, δεν αφομοιώθηκε όμως ολοκληρωτικά από αυτό. Αυτό σημαίνει ότι η σοσιαλδημοκρατία διατήρησε ένα σταθερό πυρήνα αξιών προσαρμοζόμενη ή συμβιβαζόμενη στην πραγματικότητα, ελέγχοντας τις αντίπαλες ιδεολογίες. Αναλόγως του βαθμού συμβιβασμού της, η σοσιαλδημοκρατία χαρακτηρίζεται ως επιθετική ή αμυντική. Με αυτή την έννοια, στη χρυσή της περίοδο είχε σαφώς επιθετικά χαρακτηριστικά, ενώ στην εποχή του τρίτου δρόμου αμυντικά. Στην παρούσα διατριβή θα επιχειρηθεί η τεκμηρίωση αυτής της θέσης σε όλα τα εξεταζόμενα υποδείγματα σοσιαλδημοκρατικής κυβερνητικής πολιτικής. Παράλληλα θα εξεταστεί ο βαθμός διατήρησης και μετασχηματισμού των παραδοσιακών αξιών της σοσιαλδημοκρατίας σε συγκεκριμένα πεδία πολιτικής. Θα αναζητηθούν δηλαδή οι τομές που εισήχθησαν και επέφεραν το μετασχηματισμό της από τον παραδοσιακό ιδεότυπο. Παράλληλα θα επιχειρηθεί, να υποστηριχθεί ότι υπό όρους, η υπεράσπιση των βασικών σοσιαλδημοκρατικών αρχών, της ισότητας, της αλληλεγγύης και του κοινωνικού κράτους, είναι δυνατή σε συνθήκες νεοφιλελεύθερης κυριαρχίας.

Η νέα σοσιαλδημοκρατία δεν εγκατέλειψε το μοντέλο του κοινωνικού κράτους. Το ανασκεύασε όμως κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι πολιτικές αναδιανομής, κοινωνικών παροχών και κοινωνικής ασφάλειας να μη βασίζονται πλέον στην παραδοσιακή αρχή της γενικής παροχής, αλλά στην αρχή της επιλεκτικότητας. Καθιερώθηκε έτσι ένας νέος τύπος δημόσιων πολιτικών κοινωνικής προστασίας, που διακρίνεται από ελαστικότητα και επιλεκτικότητα, τόσο σε επίπεδο δαπανών όσο και σε επίπεδο θεσμικής εφαρμογής (Παπαδάκης, 2003 b). Από αυτή τη μεταβολή της

πολιτικής και την αλλαγή υποδείγματος κρατικής παρέμβασης προκύπτει μία ολόκληρη σειρά επιδράσεων στο πολιτικοκοινωνικό πεδίο, τις οποίες θα μελετήσουμε συγκριτικά.

Δεδομένων των περιορισμών που πολλές φορές παρουσιάζει μία μονόπλευρη εφαρμογή της εμπειρικής έρευνας, συνδυάσαμε δύο ερευνητικές μεθόδους, την ποιοτική ανάλυση πρωτογενούς υλικού μέσω της χρήσης της ανάλυσης λόγου (discourse analysis) και την ανάλυση δευτερογενών ποσοτικών δεδομένων. Με αυτές τις μεθόδους, προσεγγίσαμε ποιοτικά και ποσοτικά την πολυπλοκότητα του ζητήματος της μακροπρόθεσμης μεταβολής του κοινωνικού κράτους στις χώρες αναφοράς. Όσον αφορά την ποιοτική έρευνα ακολουθήσαμε ένα ευέλικτο ερευνητικό σχέδιο (Robson, 2007: 193 -195), σύμφωνα με το οποίο η θεωρητική επεξεργασία και η εμπειρική διερεύνηση δεν διαχωρίστηκαν ως δύο διακριτά πεδία έρευνας, αλλά συνυφάνθηκαν τροφοδοτώντας το ένα το άλλο (Mason, 2003: 20-21). Στόχος της ανάλυσης λόγου (discourse analysis) είναι η ανάδειξη των ιδεολογικών στερεοτύπων πάνω στα οποία στηρίχθηκαν τα πολιτικά προγράμματα, οι ομιλίες ή τα νομοθετήματα, ενώ αντίθετα η ποσοτική ανάλυση προσφέρει συγκριτικούς αριθμητικούς δείκτες άσκησης δημοσίων και κοινωνικών πολιτικών.

Ποσοτικά επιχειρείται η ανίχνευση διαφόρων μακροοικονομικών δεικτών (πληθωρισμός, δημοσιονομικά μεγέθη, φορολογικά μεγέθη κοκ), και κοινωνικών δαπανών, η κατανομή τους ανά λειτουργία και το διοικητικό κόστος του κοινωνικού κράτους. Επίσης εξετάζονται ποσοτικοί δείκτες ανισότητας, φτώχειας, ανεργίας, επίδρασης της αναδιανομής, εκπαιδευτικής ποιότητας και διακρίσεων, ώστε να αναδειχθούν οι κοινωνικές και οι οικονομικές συνέπειες των δημοσίων πολιτικών. Από την σκοπιά της ποιοτικής έρευνας, αναλύονται νομοθετικές πρωτοβουλίες και policy documents, καθώς έτσι αποκρυσταλλώνονται καλύτερα οι διαδικασίες μεταρρύθμισης του κοινωνικού κράτους. Ταυτόχρονα, μέσω της ανάλυσης του πολιτικού και προγραμματικού λόγου (discourse analysis) των πολιτικών κομμάτων, επιχειρείται η ανάδειξη πιθανών ιδεολογικών μετασχηματισμών.

Συνεπώς, στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης αναλύονται τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά της σοσιαλδημοκρατίας, που καθορίζουν την ταυτότητά της, όπως τα προσδιόρισε ο Bernstein. Είναι σαφές, ότι ο Bernstein ανέπτυξε με αποφασιστικό τρόπο ένα ρεαλιστικό σοσιαλιστικό σχέδιο, που εξυπηρετούσε τις επιταγές του διαφωτισμού και του πολιτικού φιλελευθερισμού. Στο κεφάλαιο αυτό

αναδεικνύεται η συγκρότηση των βασικών αρχών της σοσιαλδημοκρατίας, οι οποίες την κατέστησαν δύναμη εξουσίας με εργαλείο αναφοράς το κοινωνικό κράτος και της προσέδωσαν σταδιακά τον απαιτούμενο πραγματισμό (Λάβδας, 2011:15) και την απαραίτητη κυβερνησιμότητα, την οποία διατήρησε διαχρονικά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, εξετάζεται ο συνδυασμός της θεωρίας του Bernstein με την πράξη. Σε αυτό το κεφάλαιο μελετάται η θεμελίωση του ρεβιζιονισμού σε πρακτικό και στρατηγικό λόγο στη Γαλλία από τους Jean Jaures και Leo Blum. Όλη αυτή η σημαντική περίοδος χαρακτηρίζεται ως φάση πρωταρχικής εφαρμογής του ρεβιζιονισμού και περιέχει το μετασχηματισμό της σοσιαλδημοκρατίας σε κόμμα εξουσίας, που αποκτά κυβερνητικό κύρος (κυβερνησιμότητα), διεκδικεί εκλογική γοητεία (εκλογιμότητα) και καθιερώνεται ως πυλώνας εξουσίας με μεταρρυθμιστική ορμή και φερεγγυότητα. Τελικά, η σοσιαλδημοκρατία θεσπίζει το κοινωνικό κράτος ως συμβιβασμό μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας και ως ασφαλιστική δικλείδα ενάντια στην εξαθλίωση των εργαζομένων.

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στη δεύτερη μεγάλη τομή της σοσιαλδημοκρατίας, ήτοι στην χρησιμοποίηση της οικονομίας στην εμπέδωση του κοινωνικού κράτους. Πρόκειται για την «χρυσή εποχή» της σοσιαλδημοκρατίας και την καθιέρωση των δημοσίων πολιτικών της. Ειδικότερα, αναλύεται η επιρροή του Keynes στην αναθεώρηση των οικονομικών θέσεων της σοσιαλδημοκρατίας, οι οποίες ήταν εγκλωβισμένες στη λογική της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής. Ο Keynes τεκμηρίωσε μία εφαρμόσιμη πολιτική στρατηγική για την πλήρη απασχόληση και έδειξε ότι η κύρια αιτία για τις παρατεταμένες περιόδους εκτεταμένης ανεργίας είναι οι διακυμάνσεις και ειδικότερα η έλλειψη ιδιωτικών επενδύσεων, σε περιόδους μεγάλης αβεβαιότητας και κυκλικής ύφεσης. Επομένως, πρότεινε τις δημόσιες επενδύσεις αντί της εθνικοποίησης των μέσων παραγωγής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται η μεταπολεμική περίοδος της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία εφάρμοσε ποικίλες δημόσιες πολιτικές σχετικές με τη μείωση της οικονομικής και της κοινωνικής ανισότητας, παράλληλα με την πλήρη απασχόληση και την ισχυρή οικονομική ανάπτυξη. Αυτό φαινομενικά επιβεβαίωσε τη θέση, ότι ο καπιταλισμός μπορούσε να συνυπάρξει με την αναγνώριση των εργατικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, κάτι που οδήγησε στην απόρριψη της μαρξιστικής άποψης περί κοινωνικής ιδιοκτησίας των μέσων

παραγωγής. Η περίοδος αυτή σηματοδοτήθηκε από τις μεταρρυθμίσεις Beveridge στη Μεγάλη Βρετανία, που άνοιξαν τον δρόμο για την θέσπιση του καθολικού κοινωνικού κράτους. Ακολούθησαν οι μεταρρυθμίσεις που εισήγαγαν οι σοσιαλδημοκράτες στη Γερμανία με τον Brandt και τον Schmitt, στη Μ. Βρετανία με τον Wilson και τον Kinnock και αργότερα με τον Mitterand στη Γαλλία και τον Ανδρέα Παπανδρέου στην Ελλάδα. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές συνέθεσαν την καθιέρωση ενός συγκεκριμένου κοινωνικού τοπίου αλληλεγγύης στην Ευρώπη.

Στην αμφισβήτηση αυτού του παραδοσιακού μοντέλου σοσιαλδημοκρατίας εστιάζει το πέμπτο κεφάλαιο, το οποίο σκιαγραφεί την ρεβιζιονιστική επίδραση του τρίτου δρόμου. Η εμφάνιση του στασιμοπληθωρισμού (υψηλός πληθωρισμός σε συνδυασμό με την αύξηση της ανεργίας) τη δεκαετία του 1970, έθεσε τις προϋποθέσεις για την επανάκαμψη της ορθοδοξίας της αγοράς και την επέκταση του νεοφιλελευθερισμού. Ακολούθησε η επίθεση στη στρατηγική της πλήρους απασχόλησης, στη λογική της κρατικής ρύθμισης της οικονομίας, στο κοινωνικό κράτος και συνολικά στο εργατικό κίνημα από την πολιτική δεξιά. Σε όλα αυτά προσπάθησε να απαντήσει η θεωρία του Τρίτου Δρόμου, για να αμβλύνει την αμφισβήτηση της ισότητας, των κοινωνικών δικαιωμάτων και της εργασίας.

Το έκτο κεφάλαιο εστιάζει στη συγκριτική ποιοτική και ποσοτική ανάλυση των εφαρμοσμένων πολιτικών του τρίτου δρόμου στις εξεταζόμενες χώρες. Εξετάζονται δημοσιονομικές και ρυθμιστικές πολιτικές και προνοιακές πολιτικές σχετικές με την απασχόληση, τη κοινωνική μέριμνα, την υγεία, τη φτώχεια, την ανισότητα, την οικογενειακή μέριμνα και την εκπαίδευση. Σκοπός είναι να αναδειχθούν ομοιότητες και διαφορές και να αξιολογηθεί η ιδεολογική τους κατεύθυνση. Έτσι επιχειρείται μία διττή διερεύνηση του θέματος: Κατ' αρχήν με βάση τις αρχές της ποιοτικής ανάλυσης επεξεργαζόμαστε και σχολιάζουμε πρωτογενές υλικό (πολιτικά προγράμματα, ομιλίες κοκ) καθώς και την ανάληψη νομοθετικών πρωτοβουλιών. Εν συνεχεία, προβαίνουμε σε μια ποσοτική ανάλυση δευτερογενών στατιστικών δεδομένων, ώστε να αποτυπώσουμε και να αξιολογήσουμε τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις των υπό μελέτη πολιτικών.

Τέλος, στον επίλογο, γίνεται μια συνθετική αποτίμηση των πολιτικών της νέας σοσιαλδημοκρατίας, οι οποίες θα μπορέσουν να αποτελέσουν και την αφετηρία της για ένα νέο ξεκίνημα στις νέες ιστορικές συνθήκες του 21^{ου} αιώνα.

1. Ο ρεβιζιονισμός του Eduard Bernstein

1.1. Ο ρεβιζιονισμός ως δημοκρατικός πραγματισμός:Η κινητήρια δύναμη της σοσιαλδημοκρατίας

Ο Bernstein ενσαρκώνει την παράδοση του πραγματισμού στο πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατίας. Η σκέψη του, εκφράζει μία ρεαλιστική μεταρρυθμιστική πρόταση κοινωνικής προόδου που υιοθετεί το πρωτείο της πολιτικής με δημοκρατικά μέσα, ως απαραίτητο όρο υλοποίησης του σοσιαλισμού, έναντι της επαναστατικής λύσης του Marx (Bernstein,1889/1973: 159, 177;Joll,2006:91; Llanque: 2008, 386;Löwe,2000: 20; Weber,1991:94-105). Ο Bernstein επιδίωξε να θεραπεύσει τις κοινωνικές ανισότητες και να ενισχύσει την κοινωνική αλληλεγγύη μέσω πολιτικής δράσης στο παρόν. Η εν λόγω στάση, συνεπαγόταν τόσο τον συμβιβασμό όσο και την προοπτική συνεχούς μεταρρύθμισης, παρά την επιδίωξη ενός προκαθορισμένου τελικού στόχου (Heywood,2007:267). Ο στόχος ήταν να αλλάξει, όχι να ανατραπεί, το καπιταλιστικό σύστημα.

Αντλώντας επιρροές από τις ριζοσπαστικές δημοκρατικές παραδόσεις των αστικών επαναστάσεων, οι σοσιαλιστές θα μπορούσαν κατά τον Bernstein, να εμφυτεύσουν τις φιλελεύθερες δημοκρατικές πρακτικές και διαδικασίες σε όλα τα πεδία του δημόσιου βίου (Berger, 2013; Bronner,2006:169; Müller, 2013:94-97).

Αντίθετα με τους κλασσικούς φιλελεύθερους ή τους ορθόδοξους μαρξιστές, ο Bernstein αναγνώριζε ότι «το σημαντικότερο πράγμα που μπορεί να προσφέρει η πολιτική είναι η αίσθηση του δυνατού στο δημοκρατικό πλαίσιο» (Berman, 2006 : 200,218;Berman,2014;Kloppenberg,1986:249). Η δημοκρατία προσλαμβάνεται διττά, ως διαδικασία που προστατεύει από τις επιδράσεις άμετρης κοινωνικής και οικονομικής εξουσίας και ως θεσμός διάκρισης των εξουσιών και εγγύησης της ελευθερίας (Schmidt,2004:27). Η σύνθεση πολιτικού πραγματισμού και δημοκρατίας συγκροτούν τον «δημοκρατικό πραγματισμό» του Bernstein που μετουσιώνεται στην πράξη με ειρηνικά και δημοκρατικά μέσα και εκφράζεται με συγκεκριμένα ρεαλιστικά πολιτικά αιτήματα, περιέχοντας ταυτόχρονα το φύτρο της εξελικτικής μετάβασης προς την κοινωνική δημοκρατία (Ermacora,1979:47-49;Glotz,1975:108;Löwe,2000:21). Κρίσιμο στοιχείο στον «δημοκρατικό πραγματισμό» του Bernstein είναι ότι το πάθος της δημιουργίας δεν παράγει μόνιμα

επαναστατικά οράματα, αλλά ένα πρόγραμμα σύστασης ενός δημοκρατικού κοινωνικού κράτους (Joas,1993: 6-7;Naβmacher,2004:303).

Κατά τον Bernstein στόχος όλων των σοσιαλιστικών επιδιώξεων είναι η ανάπτυξη και η προστασία της ελεύθερης προσωπικότητας, ακόμα και αν κάποιες φορές τα μέτρα που λαμβάνονται από επιφανειακή σκοπιά φαίνονται καταπιεστικά. Μία βαθύτερη μελέτη άλλωστε των πραγμάτων, αναδεικνύει ότι πολλές φορές είναι ζήτημα καταπίεσης η αύξηση της συνολικής ελευθερίας στην κοινωνία και της κοινωνικής ευχέρειας της αμάδας αποδεκτών της (Raico,2012:83). Παρά το γεγονός ότι ο Bernstein αποδέχονταν την συνέχεια του καπιταλισμού, υπερασπίστηκε μία κοινωνική και εκδημοκρατισμένη εκδοχή του, με μια εκτεταμένη «κοινωνική» νομοθεσία. Στο πλαίσιο αυτό θεωρούσε το «κοινωνικό κράτος» της Βαϊμάρης μια καλή αρχή (Raico,2012: 83). Η εξελικτική αλλαγή με δημοκρατικά μέσα, με όλες τις ατέλειές τους, είναι η πολιτική έκφραση αυτών των πολιτικών και φιλοσοφικών θέσεων(Henning,2018: 260; Mann, 2009:653; Laidler, 1998:255; Sommerman, 1997: 125-126) που επιδρούν με πραγματισμό πάνω στην πολιτική διαδικασία, όντας μετριοπαθείς, μεταρρυθμιστικές, δημοκρατικές και ευαίσθητες απέναντι στο ενδεχόμενο αδυναμίας τέλειας συμφιλίωσης μεταξύ της ελευθερίας και ισότητας (Joas, 1993: 7; Kloppenberg, 1988: 200).

Εν συντομία, ο Bernstein συντέλεσε σε μια ρεαλιστική επιδιόρθωση της σοσιαλδημοκρατικής θεωρίας του κράτους, διότι αποδέχτηκε το αστικό κράτος υπό τον όρο κοινωνικών και δημοκρατικών τομών(Müller,1991: 417-418; Steinbach, 1983:33-36). Ο ρεπουμπλικανικός πραγματισμός αυτός του Bernstein απέκλινε από τη θεωρία του Marx, που λόγω των αντιφάσεων της (Αλτουσέρ, 1980: 394; Berdiajef,1953: 283-295; Ελλύλ,2007:11-23; Michels, 1906 :804-805) επέφερε οξείς διαμάχες μεταξύ επαναστατικών και ρεφορμιστικών τάσεων (Meyer, 2008: 25).

Αναλογιζόμενος την ηθική των μέσων για την πραγμάτωση του σοσιαλισμού και συγκεκριμένα την ανηθικότητα της βίας (Ball& Dagger,2011:250), ο Bernstein διέγνωσε τις αντιφάσεις των Marx/ Engels, αναδεικνύοντας πειστικά ότι η θέση τους, περί εξαθλίωσης που οδηγεί τελεολογικά στη βίαιη ανάληψη της εξουσίας από το προλεταριάτο μέσω επαναστατικής υπέρβασης του καπιταλισμού, παραμένει ανεπιβεβαίωτη (Berman, 2006;Berman, 2014; Delhey, 2004:176;Fenske, 2008: 50-52;Κοέν,2016; Macfarlane, 1998:110;Schumaker,2008:78; Winkler, 1984: 446). Παράλληλα, ο Bernstein σημειώνει, ότι η επιμονή των Marx/Engels στην επαναστατική διαδικασία, συνδυάζεται στη θεωρία τους αποσπασματικά με τη θέση

ότι, υπό όρους ο σοσιαλισμός είναι εφικτός και ως διαδικασία μεταρρυθμίσεων, συμβιβασμών και συναινέσεων κατά την οποία η κοινωνία μεταβάλλεται σταδιακά μέσω της κατάκτησης δημοκρατικών δικαιωμάτων υπέρ των εργατών[3] (Berger, 2007:6-8;Von Beyme,2002:795-796;Von Beyme,2013:265-266).

Επομένως, μεταρρυθμίσεις όπως η εργασιακή προστασία, ο περιορισμός της εργάσιμης ημέρας και η καθολική ισχύ κανόνων εργασιακής ασφάλειας που περιορίζουν την εκμετάλλευση, εν μέρει συναντούν τη συγκατάθεση των Marx/Engels. Αυτό άλλωστε ώθησε τον Bernstein να υιοθετήσει μεταρρυθμιστικές λογικές χωρίς να θεωρεί ότι εγκαταλείπει τη θεωρία του Marx (Grebing,1977: 25; Leser,1973: 143). Εξάλλου, το ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα από το 1900 άρχισε να απομακρύνεται από τη μαρξιστική λογική της επανάστασης, υπηρετώντας τη λογική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως προέκυψαν από την αμερικανική επανάσταση καθώς επίσης και τις αξίες της Γαλλικής Επανάστασης(Berger,2007:3-6;Rainford,2015:7-11).

Ενδεικτικά, το πρόγραμμα της Ερφούρδης (1891), που συνέταξε στο δεύτερο πρακτικό μέρος ο Bernstein, αναφέρεται σε ένα σύγχρονο δημοκρατικό κοινωνικό κράτος (Wohlfahrtsstaat), στην κοινωνική εμβάθυνση της δημοκρατίας και στη χρήση του αστικού κράτους για την αναβάθμιση των όρων διαβίωσης της εργατικής τάξης με αιτήματα όπως η δωρεάν εκπαίδευση, η προοδευτική φορολογία, η ελευθερία έκφρασης, η εργασιακή προστασία, η περίθαλψη υγείας και η επέκταση του δικαιώματος ψήφου (Bronner,1999:97;Heywood,2007:230-231; Löwenthal, 1979:134; Mcllelan, 2007: 36; Münkler,2007: 13-14; Sommerman,1997: 125; Sunkara,2019: 58). Είναι προφανές στο σημείο αυτό ότι ο Bernstein δεν υπερασπίζεται μόνο μία αρχή γενικής παροχής ως κράτος πρόνοιας αλλά μία θεσμοποιημένη μορφή κοινωνικού κράτους στην οποία η κοινωνική προστασία αποτελεί κατοχυρωμένο δημόσιο αγαθό, είναι εθνικό δικαίωμα των πολιτών και πλαισιώνει ένα γενικότερο δημόσιο ήθος αλληλεγγύης.

---

[3]Οι Marx-Engels υποστηρίζουν κυρίως τα επαναστατικά μέσα πάλης, σε κάποια σημεία του έργου τους όμως εγκρίνουν και «ειρηνικά μέσα», ισχυριζόμενοι ότι η υιοθέτησή τους εξαρτάται από τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις και τις πολιτικές συνθήκες σε κάθε χώρα (Marx:Marx-Engels-Werke (MEW),1962, τ.17: 652;Marx-Engels-Werke (MEW),1977, τ.22:,234). Αμφότεροι υποστήριξαν περιστασιακά, ότι το προλεταριάτο σε χώρες με προχωρημένο κοινοβουλευτισμό και δημοκρατία, όπως η Αγγλία, η Γαλλία αλλά και οι ΗΠΑ, μπορεί να διεκδικήσει το γενικό εκλογικό δικαίωμα και την εργατική πλειοψηφία στη Βουλή, για να βελτιώσει τη θέση του (Beaud, 1985:75-76;Leser, 1973: 24; Löwenthal,1979:133-134;Marx-Engels-Werke:1962(MEW), τ.17:641;Mukherjee& Ramaswamy, 2000: 162-164).

Η ασυμφωνία της πραγματικότητας με τις προβλέψεις και τις λογικές αναγωγές του Marx, ώθησαν τον Bernstein στο συμπέρασμα ότι μέσω του κοινοβουλευτικού αγώνα για δημοκρατία και δημοκρατικά δικαιώματα υπηρετείται καλύτερα ο στόχος της κοινωνικής ισότητας (Berman,1998:75-76;Ελλύλ, 2007 : 20 ;Heywood,2007:264-265; Macfarlane ,1998: 111-115;Mukherjee& Ramaswamy: 2000:212 ; Sommerman, 1997: 126; Rosanvallon , 2013:210-211).

Ειδικότερα, ο Bernstein επισήμανε ότι η εργατική τάξη της Αγγλίας δεν κατέκτησε τις μεγαλύτερες νίκες της επαναστατικά, αλλά συνεργαζόμενη με τη ριζοσπαστική αστική τάξη. Άρα, ο συμβιβασμός είναι συνετός σε περιόδους αδυναμίας του εργατικού κινήματος, ενώ σε περιόδους ισχύος του δε χρειαζόταν να φοβάται τους συμβιβασμούς (Berman, 1998: 140). Εν μέσω συμβιβασμών πράγματι, στο Ηνωμένο Βασίλειο το Εργατικό Κόμμα κατέκτησε τη συνεχή βελτίωση του συνταγματικού και εκλογικού συστήματος (Tudor &Tudor,1988: 10-11). Άλλωστε, με αγώνες αλλά και με συμβιβασμούς κατέκτησαν τα ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τα εκλογικά δικαιώματα, πιστεύοντας ότι το προλεταριάτο θα αποτελέσει την πλειοψηφία της κοινωνίας και επομένως το εκλογικό δικαίωμα αποτελούσε μια προϋπόθεση για τη νίκη του σοσιαλισμού (Berman,1998:56;Delwit,2005:60; Dupre,2011:77).

Στο επίπεδο αυτό ο Bernstein ανέπτυξε την καθοδηγητική του ιδέα της «δημοκρατικής κοινωνικοποίησης» που ήταν συνδεδεμένη με την διασπορά της εξουσίας σε συνδυασμό με ισχυρές μορφές δημόσιου ελέγχου, και μια ισχυρή αίσθηση αμοιβαίας ευθύνης (Arnhart,2016:421;Jordi, 1952:5;Steger, 2006:146). Στόχος δεν είναι η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής αλλά της πολιτικής εξουσίας, για να λειτουργήσει αντισταθμιστικά ως κτήμα της κοινωνίας. Διότι η σοσιαλδημοκρατία είναι ρεφορμιστικός χώρος που επιδρά με πραγματισμό στις εξελίξεις και δεν επιδίδεται σε μεσσιανικούς σεκταρισμούς (Dorrien, 2019:174).

Η αρχή της καθαρής πλειοψηφίας βρίσκει τα όριά της στην ισότητα των δικαιωμάτων για όλα τα μέλη της κοινότητας. Η κυριαρχία της πλειοψηφίας θα πρέπει να περιορίζεται από την ισοτιμία των δικαιωμάτων. Η Δημοκρατία που είναι «συνώνυμη με τον υψηλότερο δυνατό βαθμό ελευθερίας» προσφέρει με αυτή την έννοια μία «σχεδόν άνευ όρων ασφάλεια ότι η πλειοψηφία μιας δημοκρατικής πολιτείας δεν θα θεσπίσει νόμο, που θα διακόπτει την προσωπική ελευθερία σε συνεχή βάση, δεδομένου ότι η πλειοψηφία του σήμερα μπορεί πάντα να γίνει η μειονότητα του αύριο και κάθε νόμος που καταπιέζει τις μειονότητες μπορεί

μελλοντικά να απειλήσει τα μέλη της προσωρινής πλειοψηφία του σήμερα» (Bernstein, 1889/1973 :155; Steinbach, 1983 : 35). Εν, μέσω της σύνδεσης της δημοκρατίας με το σοσιαλισμό ο Bernstein δανείζεται τις κλασικές φιλελεύθερες κατηγορίες της νομιμοποίησης της πολιτικής κυριαρχίας και της εθελοντικής δέσμευσης των υπηκόων.

Αυτή η φιλελεύθερη θέση του Bernstein, συνυφαίνεται με τη σοσιαλιστική του οπτική, δεδομένου ότι η αληθινή δημοκρατία εκλαμβάνεται ως «απουσία ταξικής κυβέρνησης». Μια κοινωνική κατάσταση όπου το πολιτικό προνόμιο δεν ανήκει σε καμία τάξη, αλλά σε ολόκληρη την κοινότητα (Bernstein, 1961: 142). Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι καταργούνται οι ταξικές διαφορές με την υλική έννοια. Η κοινωνική συνοχή δεν επιτυγχάνεται μέσω διαδικασιών κοινωνικής ισοπέδωσης, αλλά μέσω της ορθολογικότητας της διαδικασίας λήψης πολιτικών αποφάσεων. Εφικτοί είναι μόνο στόχοι συμβατοί με τη συνταγματική τάξη. Μια τέτοια στρατηγική της σοσιαλδημοκρατίας δεν υποβάλλονταν στην ετυμηγορία μίας «δικτατορίας», αλλά αποτελούσε έκφραση της γενικής βούλησης για μέγιστη ισότητα και ελευθερία (Steinbach, 1983:35-36).

Ο Bernstein προλείανε το έδαφος για το καθολικό κοινωνικό κράτος, ζητώντας από τη σοσιαλδημοκρατία να εγκαταλείψει τις επαναστατικές εικασίες και να αφιερωθεί στα καθημερινά προβλήματα που μαστίζουν τον κόσμο της εργασίας (Edling,2019:34;Joll;2006:91; Koslowski& Follesdal.1997:132-133; Mitchel,2016: 14-16; Rovan, 1980:63-64). Η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να εργάζεται αδιάκοπα για την ανύψωση του εργαζόμενου από την κοινωνική θέση ενός προλετάριου σε εκείνη ενός πολίτη με στόχο την καθιέρωση της οικουμενικής ιδιότητας του πολίτη μέσα από μία επίπονη και μακρόπνοη διαδικασία μεταρρυθμίσεων (Ball& Dagger, 2011: 252; Bernstein, 1910 b :539,546, 550-551; Bernstein, 1921:189-198; 2015: 265; Rojek, 2019: 94-95; Talmon, 2013:106). Η επιμονή στη θέση της κοινωνικής ανέλιξης των εργατών, παραπέμπει στη κοινωνική ισότητα και όχι μόνο στη τυπική πολιτική ισότητα. Σθεναρά, ο Bernstein εστίασε στη ρυθμιστική λειτουργία του κράτους ζητώντας την επέκταση του ελέγχου των λειτουργιών της οικονομίας, (Ball& Dagger, 2011:251) σημειώνοντας ότι ένας καλός εργοστασιακός νόμος περιέχει περισσότερο σοσιαλισμό από την κρατικοποίηση μίας ολόκληρης σειράς εργοστασίων (Bernstein, 1910 b :539; Helbig, 2015: 265).

Ο Bernstein, επηρεάστηκε από φιλελεύθερα σοσιαλιστικά ρεύματα σκέψης που αντέκρουαν τον ορθόδοξο μαρξισμό στη Μεγάλη Βρετανία και συνέκλιναν με

τον ηθικό σοσιαλισμό του Lassalle (Meyer,2008: 25) απέναντι στον ατομικισμό και την αλλοτρίωση της καπιταλιστικής κοινωνίας, όπως ήταν η Fabian Society (Φαμπιανοί)[4](Ball& Dagger:2011:248-249; Chattopadhyaya, 1997:157; Croce,1968: 276-77; Clays, 2018 :300; Dorrien,2019: 73, 151, 153–57; Euchner et.al, 2005: 162; Heywood,2006:92; Heywood, 2007: 228-229; Mclellan, 2007:36;Tudor & Tudor ,1988: 10-11; Pelinka,1980:28). Από κάθε άποψη, ο στοχαστής διέθετε ανοικτό ορίζοντα σκέψης και διέγνωσε ότι στα 1891 υπήρχε στην Αγγλία μία παγιωμένη αρμονία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, με αποτέλεσμα να υπολογίζονται τα αιτήματα των εργατών και να υλοποιούνται βήμα προς βήμα.

Τον πραγματισμό αυτό μετέφερε στη Γερμανία ο Bernstein (Bernstein, 1891 : 25-27;Bookchin,1998:295-296). Ταυτόχρονα όμως, προκάλεσε την οργή των μαρξιστών το 1898 γράφοντας ότι δεν αποδίδει «ιδιαίτερο νόημα σε αυτό που συνήθως γίνεται νοητό ως τελικός στόχος του σοσιαλισμού». Ο «στόχος αυτός, όποιος και αν είναι, δεν κάνει για μένα τίποτα ενώ το κίνημα τα πάντα» (Bersntein , 1889/1973: 201; Bernstein,1996: 14,315;Claeys,2016:301; Grebing,1977: 21).

Με τη φράση αυτή ο Bernstein υπερασπίστηκε την αρχή της ανοικτής έκβασης της ιστορίας και όχι της ντετερμινιστικής κατάληξης, εννοώντας ότι το νόημα του σοσιαλισμού εξαρτάται από το ελεύθερο παιχνίδι των κοινωνικών δυνάμεων και δεν καθορίζεται a priori (Self,2007:433). Σημασία έχει η συνεχή επιδίωξη δικαιοσύνης, ο αγώνας κατά της αδικίας και όχι η συνείδηση κάποιου τελικού σοσιαλιστικού στόχου. Ο σοσιαλισμός θα έρθει ως αποτέλεσμα μίας σειράς ηθικά επιβεβλημένων πολιτικών και οικονομικών κατακτήσεων της εργατικής τάξης στα διάφορα πεδία δράσης της και όχι ως αποτέλεσμα ισχυρότερης καταπίεσης, εξαθλίωσης και υποβιβασμού (Bernstein, στο Pelinka,1980:97). Η αυξανόμενη κοινωνική επιρροή της εργατικής τάξης και η σχετική βελτίωση των συνθηκών σε οικονομικό, πολιτικό και ηθικό επίπεδο οδηγούν στο σοσιαλισμό(Pelinka,1980,97-98).

Υπό αυτό το φως, οι σοσιαλιστικές αξίες συνδυάζονται και προϋποθέτουν τη

---

[4] Η «Fabian Society», ήταν μια μικρή ελίτ διανοούμενων που συνάντησε ο Bernstein κατά την εξορία του στο Λονδίνο μεταξύ 1888 και 1901. Οι Φαμπιανοί από το 1889 απέρριψαν τον επιστημονικό σοσιαλισμό των Marx –Engels ενώ εστίασαν στην κοινωνική ευθύνη, για να ευθυγραμμιστούν οι ατομικές προτιμήσεις με το κοινωνικό καλό(Kloppenberg, 1988:348-352). Με βάση αυτή τη προσέγγιση, ο καπιταλισμός είναι αποδοτικός, εάν δεν λειτουργεί ανεξέλεγκτα. Εδώ διατυπώνεται το αίτημα ελέγχου των αγορών σε βαθμό ικανό να διασφαλίσει 'ότι τα ατομικά δικαιώματα είναι προσιτά σε όλους προωθώντας την κοινωνική αλληλεγγύη και περιορίζοντας την ανισότητα (Collini, 1979). Σημαντική επιρροή πάνω στον Bernstein είχε ο Sydney Webb, ο οποίος επινόησε το αξίωμα «βήμα προς βήμα», της σταδιακής αλλαγής του καπιταλισμού με μεταρρυθμίσεις, αντί μιας βίαιης επανάστασης (Mann,2009:653; Walter, 2007).

δημοκρατία και τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς (Gaus,2000:282;Steger,2006:120-150). Παράλληλα ο Bernstein σημείωσε ότι οι προβλέψεις του Marx περί κατάρρευσης του καπιταλισμού και συνακόλουθης επαναστατικής αποκάλυψης, δεν επαληθεύτηκαν, ούτε υπήρχαν σοβαρές ενδείξεις σε αυτή την κατεύθυνση, ενώ αντίθετα ο καπιταλισμός ενσωμάτωσε ως έναν βαθμό τους εργαζομένους και αποσόβησε τις κρίσεις που τον έπλητταν (Aronowitz, 1990:8-9;Clays,2018:300-301;Heywood,2007:265;Lenk,1984:141-142;Μπενιέ,1996: 805;Rovan,1980: 72). Άρα, χρειάζεται η απομάκρυνση από τη λογική της επανάστασης, διότι εμποδίζει τη στροφή προς μία πολιτική μεταρρυθμίσεων (Aronowitz, 1990: 261-263; Bookchin,1998:295;Grebing, 1977: 17 ; Rosanvallon, 2013: 210;Rovan, 1980:72-73). Επειδή ο καπιταλισμός δεν συνιστούσε μια επιδείνωση του κοινωνικού καθεστώτος σε σχέση με το προηγούμενο, νόημα είχε μόνο μια ρεφορμιστική στρατηγική και όχι μία επαναστατική (Makhaiski,2002:138-139).

Οι σκέψεις αυτές, απόρροια φιλελεύθερων επιρροών και διαφοροποιημένης ανάγνωσης του Marx[5], συγκλόνισαν τη σοσιαλδημοκρατία και ακολούθησε μια σκληρή αντιπαράθεση, που καθιερώθηκε ως «διένεξη γύρω από τον ρεβιζιονισμό» (Bookchin, 1998:295-296; Fenske,2008:451;Gauchet,2012:120-123; Grebing, 1977; Papcke, 1979: 26-51; Steger, 1997,66-88,83-85). Η διένεξη αυτή εντάθηκε, όταν εκδόθηκε το 1899 το βιβλίο του Bernstein «Οι προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας», το οποίο σηματοδοτούσε τη μετατόπιση της σοσιαλδημοκρατίας από τις ουτοπίες και τους μεσσιανισμούς προς έναν ρεφορμισμό προσανατολισμένο στις πραγματολογικές οικονομικές και πολιτικές

[5] Στον τρίτο τόμο του «Κεφαλαίου», ο Marx αναγνωρίζει την επίδραση των αντισταθμιστικών δυνάμεων, που εμπόδιζαν την κατάρρευση του καπιταλισμού μέσα στις αντιφάσεις του, ενώ το προλεταριάτο δεν όδευε προς την αναμενόμενη εξαθλίωση (Fishman,2009:293). Άρα δεν υπήρχαν ενδείξεις, ότι ο ώριμος Marx ανέμενε μία επικείμενη κατάρρευση του καπιταλισμού (Heinrich, 2012: 174-178).Αυτό μετά την δημοσίευση του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου» κατόπιν θανάτου του Marx, προκάλεσε δυσφορία στην επαναστατική πτέρυγα της ΙΙ. Διεθνούς, η οποία παρέμεινε προσκολλημένη στον πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου». Ο Bernstein αντίθετα πραγματεύτηκε τις αλλαγές που έγιναν τόσο στον καπιταλισμό, όσο και στην ανάλυση του Marx, υποστηρίζοντας ότι οι θέση των σοσιαλιστών περί εφικτού, πρέπει να λάβει υπόψη την διαφορά μεταξύ πολιτικής και οικονομίας (Fishman, 2009:293). Αν το αστικό κράτος αποτύχαινε και ξαφνικά έπεφτε θύμα μίας εσωτερικής κρίσης, ανοίγοντας το δρόμο για την ανάδυση ενός εργατικού κράτους, αυτό δεν σήμαινε ότι αυτόματα θα προέκυπτε και μια σοσιαλιστική οικονομία, μέσα από τις στάχτες του καπιταλισμού (Fishman, 2009:293-294). Το οικονομικό σύστημα του καπιταλισμού διατηρείται, διότι η διαδικασία αντικατάστασης του καπιταλισμού από τον σοσιαλισμό δεν είναι μόνο ζήτημα πολιτικής, αλλά και σταδιακής εξέλιξης ώριμων, αποδοτικών, εναλλακτικών μεθόδων παραγωγής, εδραιωμένων στη συνεργασία και στην αλληλεγγύη (Fishman, 2009:294).

εξελίξεις (Fishman,2009:294; Heimann,1996:xviii-xxii; Papcke,1979:27).

Ο Bernstein εστίαζε στον σοσιαλισμό, ως ανοικτό σύστημα ιδεών και όχι ως κλειστή, μηχανιστική και δογματική ουτοπία. Ο σοσιαλισμός ως ιστορικά βιώσιμος νοηματικός ορίζοντας και ως εναλλακτική αφήγηση απέναντι στον καπιταλισμό, που συνεχώς αλλάζει (Grebing, 2001: 41; Jordi, 1952:5; Meyer , 2015: 62-64).

Βέβαια, οι θέσεις του Bernstein αμφισβητήθηκαν από τη μαρξιστική ορθοδοξία της ΙΙ. Διεθνούς υπό τον Kautsky (Gauchet,2012:121;Macfarlane,1998:111) και αργότερα υπό τον Lenin, με συνέπεια οι έννοιες της δημοκρατίας και της δικτατορίας του προλεταριάτου να διαφοροποιηθούν οριστικά μεταξύ τους (Liphardt,2005:124-132;Meyer,2008:50-55). Για τον Lenin, η δικτατορία του προλεταριάτου προσιδιάζει με τη συγκρουσιακή έννοια της πολιτικής ως μονόπλευρη διαδικασία πάλης μεταξύ εχθρών-φίλων, όπως την όρισε ο Carl Schmitt (Greven,2007: 225).

Στον αντίποδα, ο Bernstein απορρίπτει τη δικτατορία του προλεταριάτου ως μορφή εξουσίας που κατακτάται και διατηρείται βίαια, εν μέσω μίας ανήθικης εργαλειοποίησης των εργατών η οποία αντιβαίνει στην ηθική της ελεύθερης βούλησης (Ball& Dagger,249-250). Η διαδικασία αυτή καθοδηγείται από μία αποφασισμένη και συγκεντρωτική μειοψηφία στο όνομα του προλεταριάτου, απέναντι στην μπουρζουαζία και ως τέτοια δε δεσμεύεται σε καμία ηθική και σε κανένα νόμο, αλλά νομιμοποιείται διότι επιδιώκει την υλοποίηση μίας τελεολογικής γραμμικής ιστορικής αποστολής που οδηγεί στον κομμουνισμό (Akimov,1969:147-151;Greven,2007:225; Heywood, 2006:89; Meyer,2008:11-16;Talmon,2013:109). Η δικτατορία του προλεταριάτου, κατά τον Bernstein είναι μια παρωδία του δημοκρατικού σοσιαλισμού (Fishman, 2009: 287). Η προφανής υστέρηση των Marx-Engels σε ζητήματα δημοκρατίας (Anderson, 1988: 3; Popper , 1980:301-304) καθώς και οι αντιφάσεις τους, προκάλεσαν την πρώτη συγκροτημένη απόπειρα κριτικής τους από τον ρεβιζιονισμό του Bernstein (Heimman,1996:xvii).

Η προσφορά του Bernstein τονίζεται από τον Peter Gay που σημειώνει ότι «αν δεν υπήρχε ο Bernstein, θα υπήρχε η ανάγκη να εφευρεθεί. Οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες...στο τέλος του αιώνα απαιτούσαν μία ρεφορμιστική θεωρία. Το γεγονός ότι ο ρεβιζιονισμός έγινε δημοφιλής…ωφείλεται στο ότι πρόσφερε ..μια εναλλακτική λύση σε σχέση με τον ορθόδοξο μαρξισμό, ένα σχήμα ανταγωνιστικό σ' αυτόν, πού, όπως και ο μαρξισμός, αποτελούσε προσπάθεια ένταξης όλων των κοινωνικών παραγόντων σ' ένα σύστημα με συνοχή» (Gay,1954:127).

Ό ρεβιζιονισμός[6] δεν παρουσίασε κανένα εντυπωσιακό νέο, παρά μόνο στη λογική αναγνώρισης μιας κατάστασης πού υπήρχε.

Πολιτικά η έννοια του ρεβιζιονισμού συνδέθηκε άρρηκτα με τον Bernstein, ως σύνολο σοσιαλιστικών θέσεων, που διατείνονται ότι ο «επιστημονικός σοσιαλισμός» του Marx, πρέπει να αναθεωρηθεί ή ακόμα και να απορριφθεί (Grebing,1977: 16-17). Στον αντίποδα της προλεταριακής επανάστασης, ο Bernstein πρότεινε συνεχείς μεταρρυθμίσεις εντός του κοινοβουλευτικού και του καπιταλιστικού συστήματος. Στόχος του ήταν η εξομάλυνση της κοινωνικής ανισότητας και η εμβάθυνση των δημοκρατικών δικαιωμάτων και κατακτήσεων στα πλαίσια ενός καθεστώτος κοινωνικής δημοκρατίας, που υιοθετεί το αστικό κράτος και την κοινοβουλευτική διαδικασία (Delhey,2004: 174-176; Leser, 1973:140-142; Mukherjee&Ramaswamy,2000:207-216;Rudloff,2002,507; Sassmannshausen, 2018: 188). Με στόχο την «αναθεώρηση, επικαιροποίηση και αποσαφήνιση» επέκρινε ο Bernstein τη θεωρία του Marx (Beaud, 1985:76;Grebing, 1977:17; Mukherjee& Ramaswamy,2000:207) υπέρ ενός βαθμιαίου εξανθρωπισμού του καπιταλισμού.

Κατά τον Bernstein «η σοσιαλδημοκρατία οφείλει να βρει το θάρρος να χειραφετηθεί στη φρασεολογία του παρελθόντος και να εμφανιστεί όπως είναι στην πραγματικότητα: ένα κόμμα δημοκρατικών και σοσιαλιστικών μεταρρυθμίσεων …Γιατί σε τελική ανάλυση ο σοσιαλισμός αποτελεί την εφαρμογή της δημοκρατίας στο σύνολο της κοινωνικής ζωής. Όσο περισσότερο ριζώνει και διαφεντεύει η ιδέα της δημοκρατίας στην κοινωνική συνείδηση, τόσο περισσότερο η ιδέα της δημοκρατίας μεταφράζεται στον υψηλότερο βαθμό ελευθερίας για όλους...Η δημοκρατία είναι συνάμα το μέσο και ο σκοπός. Είναι το μέσο εγκαθίδρυσης του σοσιαλισμού και ταυτόχρονα η μορφή πραγμάτωσης του..η δημοκρατία αποτελεί τη συνθήκη του σοσιαλισμού: όχι μόνο ένα μέσο, αλλά καθαυτού την ουσία του»(Bernstein στο Beaud,1985:77;Grebing,1982:155-156;Grebing,1977: 24).

Ένας εύστοχος ορισμός της έννοιας του ρεβιζιονισμού είναι η κριτική επανεξέταση της μαρξιστικής θεωρίας, χωρίς την εγκατάλειψη της κριτικής του Marx στον καπιταλισμό· σε συνδυασμό με μεταρρυθμίσεις που προκρίνονται

[6]Ετυμολογικά η λέξη ρεβιζιονισμός προέρχεται από τη λατινική λέξη revisere/ revidēre,που σημαίνει αναθεωρώ (Lenz,Ruchlak,2001: 190). Στην ευρύτερη σημασία της, η έννοια είναι μία διαδικασία αναθεώρησης, κριτικού επανελέγχου και διόρθωσης γραπτών κειμένων, θεωριών και ιδεών· δηλαδή αποτελεσμάτων της σκέψης και της γνώσης (Heimann,1977: 7; Heimann,1996:xviii). Ο ρεβιζιονισμός αφορούσε κυρίως θεωρητικά ζητήματα, ενώ μεταφρασμένος σε άμεσα πολιτικά ζητήματα μετουσιώθηκε με την έννοια του ρεφορμισμού.

έναντι της επανάστασης ως ρεαλιστικό μέσο μετασχηματισμού της καπιταλιστικής κοινωνίας(Euchner et.al,2005:161). Εντούτοις, οι δογματικοί αντίπαλοι του Bernstein τον κατηγόρησαν ότι έθεσε τις απόψεις του εκτός του μαρξισμού, ότι έγινε αστός δημοκράτης και ότι με τον ρεβιζιονισμό του πρόδωσε το εργατικό κίνημα (Delhey,2004: 176; Euchner et. al, 2005: 175-176;Tudor,Tudor,1998: 19-26). Εξ ου, η έννοια καθιερώθηκε πολιτικά με αρνητικό στίγμα, ως εγκατάλειψη των αυθεντικών σοσιαλιστικών στόχων και υποταγή του προλεταριάτου στην αστική-οικονομική τάξη πραγμάτων (Grebing, 1977:35-36;Heimann, 1977: 1; Heimann, 1996: xviii). Ο Bernstein (1889/1973: 211-13) απάντησε στην κριτική, τονίζοντας ότι δεν απέβλεπε στην υπέρβαση του μαρξισμού, αλλά στον εκτοπισμό ορισμένων ουτοπικών και αντιφατικών στοιχείων του(Berman, 1998:82; Berman, 2014: 47;Ελλύλ,2007:41-42; Fenske, 2008: 452; Grebing,1977:24,36; Heimann, 1996: xiii ; Oppenheimer,1919:69-72;Ροσελι,2005,68). Όπως σημειώνει ο Ροσέλι (2005:65-66) «ο Μπέρνσταιν ποτέ δε σκέφτηκε να αντιπαρατεθεί στον Μαρξ. Ήθελε να διατηρήσει την αναθεώρηση του μέσα στο πλαίσιο του συστήματος και να προχωρήσει προσεκτικά … για να αντικαταστήσει τον δύστροπο και βλοσυρό Μαρξ της ορθόδοξης παράδοσης με έναν Μαρξ πιο σύνθετο και ανθρώπινο».

Ο Bernstein αμφισβήτησε τον Kautsky, θεωρώντας άκαρπη την άρνηση απέναντι στο αστικό κράτος, διότι ματαιώνει τη δυνατότητα άμεσων βελτιώσεων της θέσης των εργατών. Η δογματική προσήλωση των μαρξιστών στον κανόνα της γενικής αποποίησης της ιδιοκτησίας, μέσω της οποίας υποτίθεται ότι θα διαρρηγνυόταν ο απρόσιτος μανδύας του καπιταλισμού, χωρίς να διευκρινίζεται πως θα γινόταν αυτό και υπό ποιούς όρους (Meyer, 1977: 78), βασιζόταν στην επίφαση μίας φυσικής νομοτέλειας που οδηγούσε αυτόματα στον σοσιαλισμό. Ορθόδοξοι μαρξιστές, τύπου Kautsky, ανήγαγαν τη συζήτηση περί στρατηγικής, σε ταμπού και απέρριψαν την επεξεργασία ενός σχεδίου για τη δομή του μελλοντικού κράτους, ως εγχείρημα επιστημονικά και πολιτικά άστοχο (Meyer, 1977: 78).

Ο Bernstein διέγνωσε αυτό το ολοκληρωτικό κενό πολιτικής στρατηγικής μετάβασης, πιστεύοντας ότι ο δογματισμός δε βοηθούσε τη σοσιαλδημοκρατία, από τη στιγμή που σε όλα τα ζητήματα υπήρχε ένα στρατηγικό χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης. Ο ίδιος κατηγόρησε τους ορθόδοξους μαρξιστές, ότι παρερμήνευσαν τον Marx μέσα από την ντετερμινιστική και μονόπλευρα υλιστική, οικονομίστικη ανάγνωση της θεωρίας του, αγνοώντας καταρχήν ότι η ιδεολογία, οι ιδέες και οι ηθικές προσλήψεις αποτελούν σημαντικές ανεξάρτητες

μεταβλητές. Επιπλέον οι δογματικοί μαρξιστές μετέθεταν στο απρόβλεπτο μέλλον την αλλαγή του καπιταλισμού, περιμένοντας την ωρίμανση των συνθηκών για την κατάρρευση του, τη στιγμή που η θέση του ως οικονομικό σύστημα ισχυροποιούνταν, ενώ η εργατική τάξη έχανε σε επαναστατική δυναμική (Berman,2014:46; Grebing,1977 :17-18 ;Lindeman,1983:150-152;Rainford, 2015: 69; Sandbrock , Edelman , Heller & Teichman,2007:12-13; Schorske,1983:18-19; Schumaker, 2008: 78, 127, 398; Ροσέλι, 2005: 68-69;Tudor,2011:261-262).

Σκοπός του Bernstein ήταν η διατήρηση από τη μαρξιστική θεωρία των χρήσιμων στοιχείων και η αποβολή των μεταφυσικών, όπως και ο εμπλουτισμός των αξιόλογων οικονομικών αναλύσεων του Marx, με μία καντιανή ηθική θεμελιωμένη στην ελεύθερη ορθολογική επιλογή των επιθυμητών σοσιαλιστικών αρχών και όχι των νομοτελειακά αναγκαίων (Bernstein, 1889 /1973: 27; Berman: 1998,82;Schumaker,2008:127;Schorske,1983:17). Αυτή η οντολογία θα άνοιγε, κατά τον Bernstein, το δρόμο για τη μεταρρύθμιση των καπιταλιστικών σχέσεων κυριαρχίας, μέσα από συμμαχίες των σοσιαλδημοκρατών με άλλες προοδευτικές δυνάμεις, με δημοκρατικές μεθόδους (Berman,1998: 82) καθώς και με την επιδίωξη μίας διευρυμένης κοινωνικής λειτουργίας του κράτους, προάγοντας την ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη (Brock,2011:334;Frevel&Voelzke,2017:101).

Σε αλληλουχία με τις παραπάνω απόψεις, ο στοχαστής επέμεινε στην ανάγκη η σοσιαλδημοκρατία να αντλήσει χρήσιμα συμπεράσματα από τον Kant, ο οποίος με οξύνοια επισήμανε την ανάγκη του διαχωρισμού του χρήσιμου από το παρωχημένο (Bernstein,1889/1973: 204-207;Bernstein,1996:313-340). Το κάλεσμα του Bernstein (1996:313-340) για επιστροφή στον Kant νοηματοδοτούσε μία παραγωγική κριτική επανεξέταση ορισμένων λίθινων και αναμφισβήτητων πεποιθήσεων που είχαν εισβάλει στη σοσιαλδημοκρατική αφήγηση, εστιάζοντας στην επιστημονική κριτική θεμελίωση του λόγου. Η παραπομπή στο Kant αποτελεί ένα αντίδοτο στον δογματικό ιστορικό υλισμό, με την επαγωγική αυθαιρεσία του και την άρνηση ότι ο σοσιαλισμός αποτελεί κυρίως ζήτημα αυτόνομης ηθικής απόφασης και βούλησης (Talmon,2013:108). Εντούτοις, η καντιανή πρόσληψη της ηθικής του Bernstein συνδυάστηκε με τη θέση ότι ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να θεμελιωθεί ορθολογικά και συστηματικά, εάν δε συνυφανθεί με την υλική ευδαιμονία που προέχει της αυτονομίας (Bronner,2004:55;Tuckfeld,1997:116-112).

Ο Bernstein επιμένει στην ανάγκη ελεύθερης διανόησης και μετεξέλιξης της θεωρίας αρνούμενος τον δογματισμό. Γι΄ αυτό ενσωμάτωσε στην ανάλυσή

του, τη σκέψη θεωρητικών, που δεν είχαν σχέση με τον Marx, εισπράττοντας την κατηγορία της αυθαιρεσίας, του εκλεκτικισμού και της αποσπασματικότητας. Στην κριτική αυτή ο Bernstein αντέδρασε με την παραδοχή ότι ο εκλεκτικισμός του, δηλαδή η επιλογή μέσα από ποικίλους τρόπους ερμηνείας και προσέγγισης των φαινομένων, είναι μια φυσική αντίδραση στο δογματισμό (Bernstein, 1889/1973: 35-36; Mcllelan,2007:38). Διόλου τυχαία βέβαια, στους επικριτές του διέφυγε ότι ο ίδιος ασκούσε έντονη κριτική στο καπιταλισμό και την αστική κοινωνία και πίστευε ακράδαντα στη συστηματική μεταβολή τους (Heimann, 1977: 6).

Ο Bernstein τόνισε ότι ο όρος «ρεβιζιονιστής» διαμορφώθηκε και επιβλήθηκε από τρίτους και δεν επιλέχτηκε από αυτόν ελεύθερα (Bernstein,1909: 4). Σταδιακά η έννοια του ρεβιζιονισμού, η οποία δε θεωρούνταν πλέον ντροπιαστική, ευοδώθηκε ακόμα και από τους θιασώτες του Bernstein, οριοθετώντας τους από τους πολιτικούς τους αντιπάλους (Heimann,1977:7). Όμως ο Bernstein επένδυσε το συγκεκριμένο όρο με ένα θετικό νόημα μεταφρασμένο στην πρακτική πολιτική διαδικασία ως ρεφορμισμός, ως πολιτική δηλαδή συστηματικών μεταρρυθμίσεων, σε αντίθεση με την πολιτική που επιδιώκει μία επαναστατική καταστροφή ως συνειδητό ή ως αναπόφευκτο στάδιο του κινήματος (Bernstein, 1899/1973: XVI; Talmon,2013:110;Tudor&Tudor,1988:32). Η άρνηση του Bernstein να αποδεχτεί ότι «μία κρίση της καπιταλιστικής παραγωγής θα ερχόταν ως εκ θαύματος, να κινητοποιήσει τους σοσιαλιστές…έμελλε εντούτοις να αποδειχτεί αναμφισβήτητα από την ίδια την ιστορική εξέλιξη» (Debord,1986: 76-77). Με το περιεχόμενο που έδωσε ο Bernstein στην έννοια του ρεβιζιονισμού, εισήγαγε μια εντελώς ανατρεπτική στρατηγική συνεχούς αναπροσαρμογής της σοσιαλδημοκρατίας στα μεταβλητά δεδομένα της πραγματικής πολιτικοοικονομικής και κοινωνικής συγκυρίας (Diamond,2012: 18)· αναθεωρώντας συνεχώς την ιστορία της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας. Ο ρεβιζιονισμός συνέβαλε στην επιβίωση της σοσιαλδημοκρατίας κάνοντας την ευέλικτη και προσαρμοστική στους πολιτικούς μετασχηματισμούς του κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος (Ehrke,2000: 8-9).

Όμως η διαδικασία αυτή δεν υπήρξε ανώδυνη και άνευ κόστους, διότι συνδέθηκε με το ερώτημα κατά πόσο οι αναθεωρήσεις διέρρηξαν τη γενετική ταυτότητα και τις θεμελιακές αξίες της σοσιαλδημοκρατίας (Turowski,2010:59-66).

Ο κανονιστικός πυρήνας του ρεβιζιονισμού του Bernstein ήταν η δημοκρατία ως «οργάνωση της ελευθερίας». Δεν είναι δηλαδή μόνο μία μορφή διακυβέρνησης

βασισμένη στην αρχή της πλειοψηφίας, αλλά ορθή μορφή οργάνωσης όλης της κοινωνικής ζωής (Honneth,2015:83-84;Mukhejee&Ramaswamy,2000:39).

Στις αρχές του 20ού αιώνα οι δυτικές κοινωνίες εκδημοκρατίστηκαν και διευκόλυναν τη σοσιαλδημοκρατία στη πρόσβαση της εξουσίας. Ο Bernstein θεώρησε ότι μέσα από τη βαθμιαία εφαρμογή κοινωνικών πολιτικών, θα υλοποιούνταν η μετάβαση στον σοσιαλισμό εξελικτικά, με ταξική συνεργασία, με δημοκρατικά μέσα και με χρήση του κράτους για τη ρύθμιση του καπιταλισμού και τη δικαιότερη διανομή (Tudor,2011:261;Berman, 2014:46; Schumaker, 2008: 398; Tudor&Tudor, 1998: 16-17). Ο Bernstein πρότεινε τη «κοινωνική δημοκρατία» και τη «κοινωνική δικαιοσύνη» ως διαβήματα εξομάλυνσης της κοινωνικής ανισότητας. Ο ίδιος διαφοροποιείται από τον αυταρχισμό του μαρξισμού, υιοθετώντας τις ριζοσπαστικές δημοκρατικές παραδόσεις των αστικών επαναστάσεων, με στόχο τη θέσπιση δημοκρατικών διαδικασιών σε όλα τα πεδία του δημόσιου βίου (Berger, 2007: 10-16; Müller, 2013:94-97).

Για τον Bernstein οι σοσιαλιστές πρέπει να αποβλέπουν στη θέσπιση δικαιωμάτων και σε θετικές προτάσεις για τομές, που θα επιφέρουν ουσιαστικές κοινωνικές αλλαγές και βελτιώσεις ενώ προγραμματικά, θα πρέπει να στοχεύουν όχι στη συρρίκνωση αλλά στην αύξηση του κοινωνικού πλούτου και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των μεγάλων μαζών της κοινωνίας. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές δε στοχεύουν στην επιτάχυνση της καταστροφής που θα οδηγήσει την εργατική τάξη στην εξουσία, αλλά στην εξελικτική προώθηση της ανάπτυξής της και στη γενική πρόοδο (Berman,2011: 115-116;Tudor&Tudor, 1998: 222).

Με τον Bernstein η σοσιαλδημοκρατία αποδέχτηκε την κοινοβουλευτική δημοκρατία ως πλαίσιο για μεταρρυθμιστικά βήματα, υιοθέτησε τις αρχές του πλουραλισμού, της ανοικτής κοινωνίας, της μετριοπάθειας, της προσωρινότητας και αποδέχτηκε την οικονομία της αγοράς και την ατομική ιδιοκτησία (Meyer, 1999: 294; Mayer,2011: 25-26). Της ώριμης προσαρμογής αυτής, προηγήθηκε μία έντονη αμφισβήτηση των θέσεων του Marx από τον Bernstein, που συνδέθηκε με ένα κάλεσμα επανασύνδεσης του σοσιαλισμού με ηθικά και δημοκρατικά ιδανικά και την αυτόνομη ενεργή βούληση του υποκειμένου και την αποστροφή από τον υλικό ντετερμινισμό, τη βία και τον αυταρχισμό (Berman,2003: 121-122).

Η αντίθεση του Bernstein με τον Marx εκφράστηκε μέσα από την κριτική των θέσεων του τελευταίου περί αυξανόμενης τάσης συγκέντρωσης του κεφαλαίου, εντατικοποίησης των οικονομικών κρίσεων, κλιμακούμενης ταξικής σύγκρουσης

και το αναπόφευκτο της σοσιαλιστικής επανάστασης (Van der Linden,1988:298) καθώς και τις απόψεις του Marx περί κατάρρευσης του καπιταλισμού, εντεινόμενης εξαθλίωσης του προλεταριάτου και εξαφάνισης των μεσαίων τάξεων , συνεπεία της ταξικής πόλωσης (Fenske,2008:450;Grebing,1977:17-19;Mcllelan, 2007:40-41; Mukherjee&Ramaswamy:2000,207;Schumaker:2008,398).

Τελικά, ο Bernstein θεωρούσε το μαρξισμό ιδεολογία με τη μορφή ψευδούς συνείδησης(Bernstein,1904:123-47; Cassels,1996:3;Eaggletton,2000:107).

Βασικοί πυλώνες της διαμάχη γύρω από τον ρεβιζιονισμό[7] είναι η κριτική του Bernstein στη διαλεκτική προσέγγιση, στη ταξική θεωρία, στην οικονομική θεωρία και στη πολιτική θεωρία του Marx. Ο ρεβιζιονισμός του Bernstein ολοκληρώνεται με τη προσπάθεια αναθεώρησης της αστικής δημοκρατίας και μεταμόρφωσης της σε κοινωνική δημοκρατία.

Στη συνέχεια της παρούσης διατριβής θα προβούμε στην ανάλυση των βασικών θέσεων του Bernstein, υπό το πρίσμα της κριτικής στο Marx.

1.2. Τα κεντρικά σημεία κριτικής του Bernstein στοMarx

1.2.1.Κριτική στον ιστορικισμό και στη διαλεκτική του Marx

Ο Bernstein εκκινεί την κριτική του στον Marx από τη ματεριαλιστική και κατ' επέκταση οικονομίστικη οπτική της ιστορίας. Στηλιτεύει ξεκάθαρα τη σύνδεση της διαλεκτικής μεθόδου με μία ιστορική δογματική τοποθέτηση και κατακρίνει τις ελάχιστα επιστημονικές προβλέψεις του Μανιφέστου του 1847, ως προς το επικείμενο της προλεταριακής επανάστασης στη Γερμανία (Debord, 1986: 62; Gauchet,2012:125). Με αυτή την λογική, η διαλεκτική μέθοδο αγνοεί τα εμπειρικά δεδομένα (Claeys,2018:300). Η δικτατορία του προλεταριάτου για τον Bernstein αποτελεί λαθεμένη ιστορική αυθυποβολή, «προϊόν ενός κατάλοιπου της χεγκελιανής διαλεκτικής των αντιθέσεων, την οποία τόσο ο Marx όσο και ο Engels δεν κατάφεραν ποτέ να αποποιηθούν τελείως» (Bernstein κατά Debord, 1986: 62-63).

Ο Bernstein αμφισβητεί βασικές θέσεις της διαλεκτικής, όπως τη συγκρότηση

[7]Η διένεξη γύρω από τον ρεβιζιονισμό έληξε τυπικά μόλις το 1903 στο συνέδριο της Δρέσδης, όπου με πρωτοβουλία του Kautsky εκδόθηκε ένα ψήφισμα, το οποίο καταδίκασε με μεγάλη πλειοψηφία τις ρεβιζιονιστικές θέσεις του Bernstein (Dowe&Klotzbach,1998:185-190).

της πραγματικότητας από αντιθέσεις, τη λογική της άρνησης και τη διαδικαστική ιστορική αντίληψη(Grebing,1977:39-40; Κοντιάδης, 2017:47;Townshend,2007:51), εντοπίζοντας μια απροκάλυπτη αυθαιρεσία σκέψης, εγγενής στη χεγκελιανή λογική των αντιθέσεων (Bernstein, 1889/1973: 67). «Η μεγάλη αυταπάτη της χεγκελιανής διαλεκτικής είναι ότι ποτέ δεν έχει τελείως άδικο» (Bernstein,1993: 46). Κατά τον Bernstein, μέσω της διαλεκτικής αυθαιρεσίας και των αμφίβολων διαλεκτικών κατασκευών οι Marx/ Engels συνάγουν το δυϊσμό μεταξύ μεταρρύθμισης και επανάστασης, προδικάζοντας καθαρά προφητικά και αυθαίρετα την ωρίμανση μιας οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης και την έλευση της επανάστασης με καθαρά επαγωγικά μέσα (Bernstein,1889/1973:48-51), ενώ υποτιμούν την επίδραση των ιδεών και της πολιτικής εν γένει (Seliger,1979: 100-104). Ο στοχαστής θεωρεί τη διαλεκτική ως τραγικό λάθος της μαρξιστικής θεωρίας, που ως έναν βαθμό ακυρώνει την όλη θεωρητική προσπάθεια του Marx (Bernstein, 1889/1973: 63; Ελλύλ,2007:42) μετατρέποντας τη «πολιτική κίνηση σε ακινησία, σε αναμονή του αναπόφευκτου (Σιακαντάρης,2019:100; Townshend,2007:50-52).

Ο Bernstein αμφισβήτησε επίσης τη μονόπλευρα οικονομική ερμηνεία της ιστορίας του Marx, θεωρώντας ότι υπάρχουν άπειρες διασταυρούμενες δυνάμεις και μια ατελείωτη ομάδα παράλληλων δυνάμεων που διαμορφώνουν μια συντεταγμένη ιστορική κίνηση (Bernstein,1993:15;Σιακαντάρης,2019:100-101). Το ιστορικό γεγονός με αυτήν την έννοια προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση ασυνείδητων και άβουλων δυνάμεων. Η εξέλιξη του εποικοδομήματος δηλαδή της πολιτικής, νομικής, φιλοσοφικής, θρησκευτικής, λογοτεχνικής, εικαστικής ζωής στηρίζεται στην οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, όλοι αυτοί οι τομείς επηρεάζονται μεταξύ τους, όπως επηρεάζουν συνολικά και την οικονομική βάση (Bernstein, 1889/1973: 33; Bernstein, 1993: 15). Ο σημαντικός οικονομικός παράγοντας αλληλοεπιδρά με άλλους παράγοντες(Bernstein,1889/1973:24-25;Bernstein,1993:17).

Ο Bernstein επιμένει σε μια ακριβή επιστημονική ανάλυση, θεωρώντας τον Marx ανασφαλή και αντιφατικό στα συμπεράσματα του και αιχμάλωτο του δόγματός του (Bernstein, 1889/1973:209;Gauchet,2012:123). Μία ενδεικτική αντίφαση του Marx είναι ότι ενώ αναγνωρίζει τη μεγάλη πρόοδο των κοινωνικών κατακτήσεων και την εισοδηματική βελτίωση, εντούτοις επιμένει στη θεώρηση του τελικού ιστορικού σκοπού. Εν κατακλείδι, ο Bernstein διέγνωσε στο Marx πρώτος την εσωτερική διαμάχη μεταξύ του επιστήμονα και του προφήτη που τελικά αποβαίνει χωρίς αποτέλεσμα και ακολούθησαν οι Schumpeter(2006: 3-5)

και Popper (2013:345-393). Απέναντι στο διαλεκτικό ιστορικισμό του Marx, ο Bernstein αντιπαραβάλει μία εξελικτική θεώρηση και απορρίπτει τη γραμμική ερμηνεία της προόδου. Η πρόοδο ερμηνεύεται από τον στοχαστή ως σπιράλ που περιέχει πολλές οπισθοδρομήσεις και επομένως είναι άτοπες οι προφητικές προγνώσεις για το μέλλον. Ο Bernstein διακρίνει μεταξύ ιδεατών και ιδεολογικών κινήτρων και μεταξύ υλικών και οικονομικών. Παράλληλα συγκροτεί μία δυαδική θεωρία και δε βλέπει τους ιδεατούς παράγοντες ως απλή αντανάκλαση των υλικών δυνάμεων ούτε τους υποτάσσει στους ιστορικούς νόμους που ισχύουν για τους υλικούς παράγοντες (Ροσέλι,2005: 68-69;Seliger,1979:100). Ο θεωρητικός ορίζει τις κινητήριες δυνάμεις των ιδεών ως εξωτερικούς παράγοντες, που επιδρούν στην εξελικτική ιστορική διαδικασία, συγκροτώντας ένα πεδίο αυτόνομης συνείδησης μέσω της οποίας διαδραματίζεται η ενεργή βελτιωτική παρέμβαση στην ιστορική εξελικτική διαδικασία(Seliger,1979:101-104). Στη βάση αυτή ο Bernstein εδράζει θεωρητικά τη ρεφορμιστική πολιτική (Bernstein, 1922: 630-638; Löwe,2000: 19).

Ο Bernstein αντέκρουσε τον μαρξισμό, θεωρώντας ότι τα συμφέροντα της εργατιάς δεν εδράζονται στις τελεολογικές εγγυήσεις, αλλά σε ρεαλιστικούς και αξιόπιστους στόχους (Bronner, 2001: 58). Επίσης, θεωρούσε ότι η μηχανιστική διαλεκτική αντίληψη περί ιστορικής νομοτέλειας τροφοδοτούσε την παθητικότητα των μαζών, αφού μέσω του ιστορικού αυτοματισμού ο σοσιαλισμός θα ερχόταν από μόνος του και δε χρειαζόταν ενεργητικότητα και πάλη (Berman, 2014: 46).

1.2.2. Κριτική στην ταξική θεωρία του Marx

Ο Bernstein απέρριψε τη ταξική θεωρία του Marx (1921/1967) και τη θεωρία της εξαθλίωσης. Παράλληλα δεν αποδέχτηκε τη θέση του Marx περί κατάρρευσης της αστικής κοινωνίας, μέσω μίας τελικής κρίσης, που εδράζεται στις εγγενείς αντιθέσεις του καπιταλισμού και στη διαδικασία συγκέντρωσης κεφαλαίου, που εξαθλιώνει την εργατική τάξη οδηγώντας τη στην επανάσταση (von Daniels, 2012: 288). Όπως σημειώνει ο ίδιος ο Bernstein(1898: 122-125) «η όξυνση των κοινωνικών σχέσεων δε διεκπεραιώθηκε με τον τρόπο που προβλέπεται στο Κομουνιστικό Μανιφέστο..Πολιτικά βλέπουμε βήμα προς βήμα την υποχώρηση του προνομίου της καπιταλιστικής μπουρζουαζίας απέναντι σε δημοκρατικούς θεσμούς…Όσο περισσότερο όμως εκδημοκρατίζονται οι θεσμοί στα σύγχρονα έθνη, τόσο περισσότερο μειώνονται οι αναγκαιότητες μεγάλων πολιτικών καταστροφών».

Σε αντίθεση με τους Marx/Engels, ο Bernstein έβλεπε στη καπιταλιστική ανάπτυξη δυνατότητες ταξικής συνεργασίας, που βελτίωναν τη θέση των εργατών και ματαίωναν την όξυνση της πάλης των τάξεων (Bernstein, 1901: 347). Αντλώντας εμπειρικά στοιχεία από οικονομικά ανεπτυγμένες περιοχές, ο Bernstein συμπέρανε ότι ο αριθμός των ιδιοκτητών αντί να μειώνεται, αυξάνονταν ενώ η μεσαία τάξη μεγάλωνε (Colletti, 1972:50-56). Οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, όπως και οι αγροτικές μονάδες, επιβίωσαν στην ανταγωνιστική πίεση των μεγάλων μονοπωλιακών επιχειρήσεων (Bernstein,1889/1973:77-87; Chatelet,Pisier-Kouchner. 1982: 224). Η σύνθεση της κοινωνίας τόσο στα επαγγέλματα όσο και στα εισοδήματα διαφοροποιούνταν αντί να απλοποιείται. Αυτό όμως τελικά αντικρούονταν στη θέση του Marx περί συγκέντρωσης κεφαλαίου (Chatelet&Pisier-Kouchner,1982: 224; Ελλύλ,2007:45). Τα εμπειρικά στοιχεία, κατά τον Bernstein, συνέτειναν προς μία τάση αυξανόμενης ασφάλειας, κοινωνικής ειρήνης, ευημερίας και μίας δικαιότερης διανομής του πλούτου (Claeys,2016,301). Ο Bernstein απέδειξε στατιστικά ότι οι μεσαίες τάξεις διατήρησαν τα κεκτημένα τους, τα εισοδήματα των μισθωτών αυξάνονταν, ενώ οι μικρές επιχειρήσεις εξακολουθούσαν να ευημερούν παράλληλα με τους βιομηχανικούς γίγαντες. Ταυτόχρονα διαπιστώνεται μία εξισορρόπηση της οικονομικής δύναμης των επιχειρηματικών κύκλων, μειώθηκαν οι κοινωνικές εντάσεις και υπήρξε διάχυση της ατομικής ιδιοκτησίας. Συνεπώς, ο Bernstein σημειώνει την εγγενή δυνατότητα του καπιταλισμού να συμφιλιώνει συμφέροντα και να υπερβαίνει κρίσεις και άρα το ενδεχόμενο μίας τελικής ταξικής σύγκρουσης φαινόταν άκρως απόμακρο (Kamenka,2015:8;Niess,2013:432-434).

Συμπερασματικά, ο Bernstein ισχυρίστηκε ότι κανένας, ούτε ο Marx, μπορούσε να χαράξει ένα σαφές και αδιαπέραστο όριο μεταξύ των τάξεων, αφού κανένας δε γνωρίζει πού σταματά η μία τάξη και που αρχίζει η άλλη. «Υπάρχουν στο λεγόμενο προλεταριάτο εξίσου πολλές κοινωνικές διαβαθμίσεις, όπως στην αστική τάξη και σε κάθε άλλο στρώμα. «Στη σύγχρονη αστική κοινωνία, με την εξαιρετική πολυμορφία των ομάδων συμφερόντων και των αλληλεξαρτήσεων, [...] είναι σχεδόν αναπόφευκτο ότι οι βαθιές αντιθέσεις χάνονται από το .. επίκεντρο της προσοχής μπροστά σε στιγμιαία προβλήματα»(Bernstein,1972:41).

Η συνεχή διαφοροποίηση της σύγχρονης οικονομίας και η συμβίωση μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων συντελούσε στην επιβίωση της μεσαίας τάξης, σε αντίθεση με τις προβλέψεις του Marx (Bernstein,1977: 72). Ως εκ τούτου, ο Bernstein διατείνονταν ότι υπήρχαν προϋποθέσεις ταξικής συνεργασίας της εργατικής τάξης με

εκείνα τα στρώματα που πιέζονταν από τον καπιταλισμό και ειδικά τα μεσαία στρώματα, αφού διέθεταν κοινά συμφέροντα και υπέφεραν από τις αδικίες του καπιταλισμού (Berman, 2014: 47; Claeys,2016:301-302). Σαφώς, οι απόψεις αυτές αντίκεινται στον ιστορικό υλισμό του Marx, δηλαδή στην ιδέα ότι η ιστορία κινείται νομοτελειακά και μηχανιστικά από ταξικές συγκρούσεις, υποκινούμενες από οικονομικούς παράγοντες ισχυρότερους από οποιεσδήποτε πολιτικές δράσεις εξομάλυνσης (Freedman,1990: 62-70;Schwartzenberg,1984:94).

Η λογική της ωρίμανσης των συνθηκών, συνυφαίνεται με στρατηγικές του ώριμου φρούτου με την έννοια της ιστορικής αναμονής, μέχρι να καταρρεύσει ο καπιταλισμός από μόνος του (Berman,2006: 21-28; Berman, 2018). Η εξελικτική πτώση του καπιταλισμού, την οποία υπαινίσσεται ο Marx, καθιστά έως ένα βαθμό περιττό το ρόλο που εν δυνάμει διαδραματίζει το πολιτικό υποκείμενο στη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής (Berman, 1998: 78; Berman, 2018). Η πολιτική υποβαθμίζεται ως διαδικασία.

Η ορθότητα της κριτικής του Bernstein απέναντι στο ταξικό διπολισμό αποδείχτηκε με τη πτώση του σοσιαλισμού σοβιετικού τύπου (Merrifield, 2000: 21; Misik,2016: 14-15;Schöler, 2000: 949; Timasheff &Theodorson ,2001:108 110; Weber, 2004: 46-53). Ο καπιταλισμός επέδειξε μεγάλη ανοσία απέναντι στην επανάσταση, μέσα από μέτρα πρόνοιας και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις (Galbraith, 2001:163;Misik,2016:98-99; Κατσούλης,1996 b: vi; Townshend:2007,51-52).

Η αβασιμότητα της ταξικής θεωρίας του Marx φάνηκε από την αρχή του 19ου αιώνα, όταν οι βιομηχανικοί εργάτες δεν απέκτησαν αριθμητική υπεροχή αλλά ούτε ομογένεια για να συντρίψουν τον καπιταλισμό, όπως είχε προβλέψει ο Marx (Drucker, 1994: 53-80). Καμία τάξη στην ιστορία δεν ανελίχθηκε ποτέ ταχύτερα από η εργατική τάξη και καμία τάξη δεν αποδυναμώθηκε ποτέ πιο γρήγορα (Drucker,1994; Drucker,2004: 17-29). Μέχρι το 1900 οι «βιομηχανικοί εργάτες» ήταν πράγματι προλετάριοι του Marx - χωρίς κοινωνική θέση, χωρίς πολιτική εξουσία, χωρίς οικονομική ή αγοραστική δύναμη και χωρίς κοινωνικά δικαιώματα (Drucker, 1996: 46-47;Drucker,1994). Κατά τη δεκαετία του 1950, οι βιομηχανικοί εργάτες έγιναν η μεγαλύτερη ενιαία κοινωνική ομάδα στις ανεπτυγμένες χώρες, με παντοδύναμες συνδικαλιστικές οργανώσεις στη βιομηχανία και με εισοδήματα που έφταναν την ανώτερη μεσαία τάξη (Drucker,2004:29-41). Οι εργαζόμενοι απέκτησαν κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα και πολιτική εξουσία.

Σήμερα οι βιομηχανικοί εργάτες μειώθηκαν αριθμητικά, τα συνδικάτα τους

υποχώρησαν (Drucker,2009: 172-179) και ο ανταγωνισμός των εργαζομένων μεταξύ τους καθώς και η έλλειψη ενδιαφέροντος για εκπροσώπηση συλλογικών συμφερόντων (Clarke, 2001: 98) αναδεικνύουν πόσο προβληματική είναι ή έννοια της ταξικής πάλης. Επιπλέον, ιστορικά δεν αποδείχθηκε ότι οι ταξικές δομές είναι συμμετρικές· με την έννοια ότι μία κυρίαρχη και μία υποτελής τάξη συνυπάρχουν οργανωμένα και συγκρούονται ή συμβιβάζονται μεταξύ τους (Mann,2008: 375). Πολύ περισσότερο οι ταξικές δομές είναι εξαιρετικά μεταβλητές και μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις συμμετρικές, με αποτέλεσμα να μην ικανοποιούνται οι συνθήκες της ταξικής πάλης, όπως τις έθεσε ο Marx (Mann, 2008: 276).

Ο Bernstein έβλεπε ότι μέσω της συνεχούς επέκτασης του πλούτου, τη συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας, τη πτώση των τιμών, την εντεινόμενη οργάνωση και τη τεχνολογική πρόοδο, ο καπιταλισμός ήταν σε θέση να εξομαλύνει τις οικονομικές υφέσεις και κρίσεις και τις συνέπειες τους (Vranicki,1963: 292-293)· αποκτώντας εγγενώς μία απορροφητική ικανότητα συγκρούσεων, που εάν συνδυαζόταν με δημοκρατικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και ταξική συνεργασία , μπορούσε να επιφέρει θετικά αποτελέσματα για τους εργαζόμενους και να οδηγήσει σε μία κοινωνική δημοκρατία. Αυτή η θεμελιακή θέση του Bernstein γύρω από την ικανότητα συνεχούς μετασχηματισμού του καπιταλισμού και την ανάγκη προώθησης μεταρρυθμίσεων επιβεβαιώθηκε από τις κοινωνικές κατακτήσεις των σύγχρονων κοινωνιών (Schöler, 2000: 955). Η ανθρώπινη ιστορία αναδεικνύεται από τον Bernstein ως μία προοδευτική εξέλιξη συνυφασμένη όχι μόνο με οικονομικές συγκρούσεις, με ταξικές διαιρέσεις και κοινωνική ανισότητα, αλλά και ως διαδικασία κοινωνικής και πολιτιστικής διαφοροποίησης και προόδου (Steger, 2006:131-133).

1.2.3. Η κριτική της οικονομικής θεωρίας του Marx

Δεδομένου ότι η εργασία στο Marx είναι τόσο σημαντική όσο είναι το «πνεύμα» στον Hegel (Veblen, 1919: 420), είναι κρίσιμη η κριτική της μαρξικής θεωρίας της εργασίας από τον Bernstein, θεωρώντας ότι είναι μια καθαρά αφηρημένη νοητική κατασκευή (Ελλύλ,2007:45;Steger,2006:126-127; Steedman, 1989: 142). Ειδικότερα, στον Marx η αξία ενός εμπορεύματος στην αγορά καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που ενσωματώνεται σε αυτό. Η θέση αυτή για τον Bernstein είναι μεν χρήσιμη για την κατανόηση των μηχανισμών της καπιταλιστικής οικονομίας· η αξία όμως της εργασίας είναι μόνο ένα κλειδί για την αποκάλυψη της καπιταλιστικής

οικονομίας, το οποίο από ένα σημείο και μετά είναι ανεπαρκές για την ερμηνεία της οικονομικής αλληλουχίας, διότι δεν καλύπτει τη σημασία της ζήτησης (Holub, 2011: 184-185). Ο Bernstein ισχυρίζεται ότι η θεωρία της αξίας της εργασίας έχει νόημα μόνο όταν όλα τα παραγόμενα αγαθά της εργασίας έχουν επαρκή ζήτηση και μπορούν να καταναλωθούν στην αγορά. Η ζήτηση ωστόσο ως μετρήσιμη μεταβλητή δεν είναι δυνατόν να εντοπιστεί εκ των υστέρων (Bernstein, 1889/1973: 67-70).

Η πλεονασματική παραγωγή αγαθών πραγματώνεται μόνο στο βαθμό που η συνολική παραγωγή αντιστοιχεί στη συνολική ζήτηση, δηλαδή στη δυνατότητα απορρόφησης από την αγορά. Από τη σκοπιά της συνολικής παραγωγής, η αξία των εμπορευμάτων καθορίζεται από τον αναγκαίο χρόνο εργασίας που απαιτείται, υπό κανονικές παραγωγικές συνθήκες για την παραγωγή τους, σε μια ποσότητα που μπορεί να απορροφηθεί από την αγορά (Steedman,1989:141). Το πρόβλημα είναι όμως ότι δεν υπάρχει μέτρο για την ποσότητα αυτή (Steedman,1989:141). Εάν δεν πουληθούν όλα τα αγαθά που έχουν παραχθεί, τότε η θεωρία της αξίας της εργασίας χάνει το νόημα της, διότι και στα αγαθά που δεν πουλήθηκαν ενσωματώνεται η εργασία και αν δε πουληθούν, τότε δε διαθέτουν καμία αξία. Συνεπώς, κατά τον Bernstein η εφαρμογή της θεωρίας της αξίας της εργασίας είναι προβληματική.

Εντούτοις, ο Bernstein δεν απορρίπτει τη θεωρία της εκμετάλλευσης που ανέπτυξε ο Marx. Προτείνει όμως τη προσέγγιση της όχι με βάση επαγωγικές αφαιρέσεις, αλλά στη βάση εμπειρικών στοιχείων(Steedman,1989:142-143). Όπως γράφει ο ίδιος «η στατιστική των εισοδημάτων μας δείχνει ότι τα στρώματα που δεν απασχολούνται στη παραγωγή έτσι και αλλιώς καρπώνονται ένα πολύ μεγαλύτερο μέρος του συνολικού προϊόντος αναλογικά με τον αριθμό τους σε σχέση με το παραγωγικό κομμάτι του πληθυσμού» (Bernstein, 1889/1973: 67; Lallement, 2004: 125). Η πλεονασματική εργασία του παραγωγικού πληθυσμού είναι ένα εμπειρικό μέγεθος, που δεν απαιτεί επαγωγική απόδειξη. Η υπερεργασία δεν είναι επομένως μέσον για την απόδειξη της ορθότητας ή μη της θεωρίας της αξίας, αλλά εργαλείο ανάλυσης και αναπαράστασης. Επιπλέον, από τη θεωρία της αξίας του Marx και ειδικότερα από το γεγονός ότι ο μισθωτός εργάτης δε λαμβάνει ολόκληρη την αξία του προϊόντος της εργασίας του, συνάγεται δύσκολα, σύμφωνα με τον Bernstein, η αναγκαιότητα περάσματος στο σοσιαλισμό, πόσο μάλλον όταν «η θεωρία της αξίας δεν ορίζει μία νόρμα για το δίκαιο ή άδικο της κατανομής του προϊόντος της εργασίας» (Chatelet&Pisier-Kouchner,1982: 223-224). Πώς θα μπορούσε να εξηγηθεί άλλωστε ότι οι υψηλά αμειβόμενοι εργάτες ανήκουν στην εργατική αριστοκρατία,

δηλαδή στα επαγγέλματα στα οποία παράγεται το υψηλότερο ποσοστό υπεραξίας, ενώ οι πολύ χαμηλά αμειβόμενοι, στα επαγγέλματα όπου παράγεται χαμηλό ποσοστό υπεραξίας (Chatelet&Pisier-Kouchner,1982: 224; Ελλύλ,2007:45).

Ο Bernstein καυτηρίασε την αδυναμία της μαρξιστικής θεωρίας, να εξηγήσει γιατί αυξανόταν οι μισθοί ειδικά σε εκείνες τις βιομηχανίες που παρουσίαζαν τα μεγαλύτερα κέρδη (Müller, 2013: 96). Παράλληλα απέρριψε τη θέση ότι η καπιταλιστική συσσώρευση κεφαλαίου (επανεπένδυση) αυξάνει μεν τον κοινωνικό πλούτο, οδηγεί όμως ταυτόχρονα στην εντεινόμενη εξαθλίωση του προλεταριάτου, μέσα από την αριθμητική του διεύρυνση· άρα στην επέκταση του εφεδρικού στρατού εργασίας (Marx, 2002; Gauchet:2012,124-126;Ελλύλ,2007:46).

Κατά τον Bernstein ο σύγχρονος τρόπος παραγωγής διακρίνεται από τη μεγάλη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, που οδηγεί στη μαζική παραγωγή αγαθών. Αυτό κατά τον Bernstein αυξάνει την καταναλωτική ικανότητα των εργατών σε πλεονάζοντα αγαθά. «Η ποσότητα των αγαθών που δεν καταναλώνεται από τους κεφαλαιούχους και τους υπηρέτες τους, εάν με τον έναν τον άλλο τρόπο δεν κατευθύνεται προς τους προλετάριους, τότε θα πρέπει να αφομοιώνεται από άλλες τάξεις. Είτε θα έχουμε λοιπόν μείωση του αριθμού των καπιταλιστών και αυξημένη ευημερία του προλεταριάτου, είτε θα έχουμε μια αριθμητικά ισχυρή μεσαία τάξη. Αυτή είναι η μοναδική εναλλακτική που μας αφήνει η συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας»(Bernstein, 1889/1973: 77-79; Lallement, 2004:125).

Τελικά, ο Bernstein διατείνεται ότι η παραγωγικότητα προάγει τη κοινωνική πρόοδο μεταξύ άλλων και λόγω της πτώσης των τιμών, ειδικότερα σε διατροφικά και άμεσης ανάγκης αγαθά. Παράλληλα παρατηρεί μια υποτίμηση του ζητήματος της παραγωγικότητας και της οικονομικής μεγέθυνσης από τους σοσιαλιστές. Ο Bernstein δίνει απόλυτη προτεραιότητα στην ανάπτυξη, θεωρώντας ότι ο σοσιαλισμός κυρίως είναι ζήτημα παραγωγικής τάξης και διεύρυνσης και δευτερευόντως ζήτημα αναδιανομής(Bernstein, 1889/1973: 14-15).Ο ίδιος δεν απορρίπτει απόλυτα τη θέση του Marx για τη συγκέντρωση κεφαλαίου, στη γεωργία, στη βιομηχανία, στις μεταφορές και στο εμπόριο. Εντούτοις σε αντίθεση με τον Marx, συναινεί με την αποτελεσματικότητα της παρέμβασης του αστικού κράτους. Για τον Bernstein ο σοσιαλισμός συνδέεται με την αύξηση του κοινωνικού πλούτου και αναζητά δρόμους και μέσα για τη δικαιότερη διανομή του (Ελλύλ, 2007, 46). Το κράτος γι' αυτόν είναι το καταλληλότερο εργαλείο σε αυτή την κατεύθυνση.

Η θέση αυτή του Bernstein επαληθεύτηκε όταν το σύγχρονο κράτος ξεκίνησε

να αναπτύσσει ρυθμιστικές και αντιμονοπωλιακές παρεμβάσεις στην αγορά αλλά και δημόσιες πολιτικές σε διάφορα πεδία. Από την άλλη πλευρά ο Marx υποτίμησε τους μηχανισμούς αυτορρύθμισης της αγοράς και του ανταγωνισμού, διότι το κύριο πρόβλημα δεν είναι μόνο η ανταλλαγή, αλλά η διανομή των εμπορευμάτων. Η αποτελεσματική λειτουργία αυτή της αγοράς στο πεδίο της διανομής των αγαθών επισημάνθηκε από τον Bernstein, εν αντιθέσει με το έργο των Marx/Engels που δεν γίνεται αποδεκτή η αγορά ως καταλληλότερος μηχανισμός διανομής.

Ένδειξη της προβληματικής οικονομικής θεωρίας των Marx/ Engels είναι οι οικονομίες του σοσιαλισμού σοβιετικού τύπου, που διακρίνονταν για ένα έλλειμμα εσωτερικού κινήτρου, σε αντίθεση με την αποτελεσματικότητα και την ορθολογική πίεση των καπιταλιστικών οικονομιών της αγοράς (Schöler, 2000: 953). Ο Bernstein (1907: 988 – 996) αναφέρθηκε εν μέρει στο πρόβλημα διαχωρισμού κεφαλαίου και παραγωγής, βλέποντας μεγάλες επιχειρήσεις να αντλούν το μεγαλύτερο μέρος του κέρδους τους σε επενδυτικές δραστηριότητες στο εξωτερικό, λόγω του χαμηλότερου κόστους εργασίας και των λιγότερων περιοριστικών κρατικών κανονισμών (Merrifield, 2000). Ο ίδιος σημείωσε ότι η διεθνοποίηση της αγοράς, η μείωση του απαιτούμενου χρόνου συγκοινωνίας και μεταφοράς, η παραγωγή πλεονασμάτων, η ρύθμιση της παραγωγής μέσω των καρτέλ και τραστ, επενδύουν τον καπιταλισμό με ισχύ αντιστάθμισης διαταραχών και μακρόπνοης σταθεροποίησης της κοινωνικής ισορροπίας, με αποτέλεσμα να επωφελούνται οι αγορές εργασίας και κεφαλαίων (Chatelet&Pisier-Kouchner, 1984: 224-225;Claeys,2016:300-302;Fenske,2008:451). Η μακροχρόνια επιβίωση του καπιταλισμού και η υπέρβαση κρίσεων, αποτελεί κατά τον Bernstein, μία κατάκτηση η οποία από μόνη της αποκαλύπτει τις ψευδαισθήσεις της μαρξιστικής θεωρίας (Chatelet&Pisier-Kouchner,1982:222-223). Μαζί με την βιωσιμότητα του καπιταλισμού ο Bernstein προανήγγειλε τον μετασχηματισμό της εργασίας, την εντεινόμενη σημασία της γραφειοκρατίας και την ανάδυση της κοινωνίας των υπηρεσιών και ανέδειξε την επέκταση του περιεχομένου της εργασίας και την αλλαγή σύνθεσης της εργατικής τάξης. Η ανάπτυξη των υπηρεσιών είναι συνυφασμένη με την εμβάθυνση της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας. Ο τρόπος παραγωγής εξελίχτηκε και η «παραδοσιακή» εργατική τάξη διαφοροποιήθηκε, διαβρώθηκε και μειώθηκε (Tomka,2013: 129-132).

Όσον αφορά το οικονομικό μοντέλο του κεντρικού σχεδιασμού που προκρίθηκε από τους ορθόδοξους μαρξιστές, ο Bernstein εμφανίζεται πολύ σκεπτικός· γεγονός που αποτέλεσε και σημείο τριβής στην αντιπαράθεση του με τον

Kautsky. Ο τελευταίος θεωρούσε ότι ο συγκεντρωτισμός των μέσων παραγωγής αποτελεί όρο μετάβασης στο σοσιαλισμό, υπό την προϋπόθεση της απαλλοτρίωσης του από την αστική τάξη (Vestring,1987:246-247). Η κρατικοποίηση της οικονομίας κατά τον Bernstein, σημαίνει ότι το κράτος αναλαμβάνει την ευθύνη για εκατοντάδες χιλιάδες επιχειρήσεις σε όλους τους παραγωγικούς τομείς με εκατομμύρια εργαζόμενους. Για να ανταποκριθεί στη διαχείριση αυτού του τεράστιου οικονομικού οργανισμού χρειάζεται εμπειρία, γνώση και διαχειριστικό ταλέντο, που είναι αδύνατο να έχει. Άρα, είναι απλουστευτική η μαρξιστική θέση περί κρατικοποίησης των παραγωγικών μέσων, όπως και η άποψη ότι με την απομάκρυνση των ιδιοκτητών από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις, αυτές θα μετασχηματιστούν σε βιώσιμες σοσιαλιστικές επιχειρήσεις. Χωρίς τα αφεντικά τους αυτές οι επιχειρήσεις όμως είναι καταδικασμένες να αποτύχουν (Bernstein, 1889/1973:115-131).

1.2.4 Η κριτική στην πολιτική θεωρία του Marx

Η ανάδυση του κοινωνικού κράτους και η αυξανόμενη ευημερία της δεκαετίας του 1950-60 συντέλεσαν στην ταξική συμφιλίωση ή στον ταξικό συμβιβασμό, εκθέτοντας τη θέση περί παγίωσης της ταξικής πάλης και εξαθλίωσης του προλεταριάτου (Ελλύλ,2007:56-47). Η επιδραστική λειτουργικότητα του κοινωνικού κράτους δικαίωσε πλήρως τον Bernstein, σε αντίθεση με τον μαρξισμό που προσέγγιζε το αστικό κράτος ως ταξικό εργαλείο που γεννά αντί να εξομαλύνει ταξικές συγκρούσεις (Hall, Gieben, 2003: 173-174; Jessop,2008:119-120; Kelly, 2000: 225 -226; Schmidt,2004:181;Schwartzenberg, 1984: 101-103).

Ο Marx θεωρούσε ότι οι οικονομικές σχέσεις περιορίζουν τη ρυθμιστική ικανότητα του κράτους και τις παρεμβατικές του λειτουργίες (Berman,2006:22). Πιστός στο πρωτείο της οικονομίας, ο Marx θεωρούσε τις κυβερνήσεις αδύναμες να τιθασεύσουν τις νομοτέλειες του καπιταλισμού (νομοτέλειες της ανταλλαγής, της ανεργίας, της κοινωνικής ανισότητας, των οικονομικών κρίσεων, της συσσώρευσης και συγκέντρωσης κεφαλαίου κοκ). Συνεπώς, το κράτος υποτάσσεται στο καπιταλισμό, λειτουργώντας ως εγγυητής των αστικών σχέσεων ιδιοκτησίας και κυριαρχίας(Berman,2006:22-23; Berman, 2014:62-63; Hall&Gieben,2003:173-174;Ishay,2004:225;Mann, 2009:64-66;Müller, 2015: 124; Schmidt,2004: 181-182;Weber, 2004: 44-45). Στον Marx, το αστικό κράτος αδυνατεί να τιθασεύσει ή να εξανθρωπίσει τον καπιταλισμό(Müller, 2015: 124). Το μοναδικό ισχυρό συλλογικό

υποκείμενο που αλλάζει τον κόσμο είναι το προλεταριάτο. Οι θέσεις αυτές του Marx επέσυραν τη κριτική του Bernstein, που θεωρούσε ότι το κράτος, ακόμα και στην αστική του μορφή, είναι το μόνο ισχυρό θεσμικό εργαλείο, μέσω του οποίου μπορούν να υλοποιηθούν η ελευθερία και τα ανθρώπινα δικαιώματα(Campell,2010:135-136;Ishay,2004:227-228,414; Macfarlane, 1998:111; Schmid,1980:184-203).

Σε συνέχεια της κριτικής που άσκησε ο Bernstein στο Marx, ορισμένοι θεωρητικοί (Tugan-Baranowski, 1905: 12) επισήμαναν την ατοπία της αναγωγής της παραγωγικής διαδικασίας σε θεμέλιο λίθο της κοινωνίας, από τη στιγμή που η παραγωγή αποτελεί μία οικονομική διαδικασία, που επηρεάζεται από τη κοινωνία και ρυθμίζεται μέσω της δημόσιας πολιτικής. Άλλωστε η παραγωγή εξαρτάται από κοινωνικά στοιχεία, όπως το επίπεδο εξέλιξης της επιστήμης, το επίπεδο εκπαίδευσης, το κυρίαρχο δίκαιο, το επίπεδο υγείας, το δημογραφικό κοκ.

Άρα, αν η κοινωνική τάξη πραγμάτων καθορίζεται από τις συνθήκες και τις σχέσεις παραγωγής, τότε η παραγωγική διαδικασία εξαρτάται από την κοινωνική κατάσταση. Ο Marx συγκροτεί επομένως μία οντολογία κοινωνικών δομών, συστημάτων και λειτουργικών αλληλεξαρτήσεων, η οποία επιδέχεται αμφισβήτηση, λόγω του έντονου λειτουργισμού της (Elster,1985:7-8;27-48; Littl,1986: 53-59).

Μία από τις βασικότερες πτυχές της κριτικής του Bernstein στο Marx αφορά τον ρόλο της βίας[8]. Επηρεασμένος από τον Kant, ο Bernstein απορρίπτει απόλυτα το θεώρημα ότι η βία είναι η μαία της ιστορίας(Fetscher, 1985: 107-121). Παράλληλα επιρρίπτει ευθύνες στους Marx /Engels, διότι δεν έλυσαν ποτέ την αντίφαση μεταξύ της παραδοχής περί προόδου του καπιταλισμού και της πρόβλεψης περί κατάρρευσης του, η οποία οδήγησε σε έναν συμβιβαστικό δυϊσμό (Bernstein, 1889/1973: 57). Ο Bernstein αναδεικνύει την αντίφαση αυτή του Marx, αντιπαραβάλλοντας το κεφάλαιο 8 του *Κεφαλαίου*, στο οποίο ο Marx (2002: 251, 268-316) απαριθμεί τις μεγάλες κοινωνικές και εργασιακές κατακτήσεις στην Αγγλία, με το κεφάλαιο 24 στο οποίο ο Marx(2002: 738-798) προβλέπει τη κατάρρευση του καπιταλισμού. Ο Bernstein αμφισβητεί τη τελεολογική και βίαια κατάρρευση του καπιταλισμού, βλέποντας ότι η ανάλυση αυτή πάσχει επιστημονικά, επειδή αναπαράγει μια συνεχή αντίφαση, υπό την έννοια ότι ως επιστημονικό εγχείρημα προσπαθεί να καταλήξει εξ αρχής σε μια θέση η οποία προοιωνίζει το αποτέλεσμα μιας εξέλιξης που εκ των

[8] Οι Marx –Engels διατείνονταν, ότι οι σκοποί του κομμουνισμού μπορούν επιτευχθούν μόνο με τη βίαιη ανατροπή όλων των υπαρχουσών κοινωνικών συνθηκών» και «τη βίαιη ανατροπή κάθε κοινωνικής τάξης του παρελθόντος» (Μάρξ & Εγκελς, 1921/1967 : 18)

προτέρων είναι δεδομένη (Bernstein, 1889/1973: 208). Εκτός από αυτά ο Bernstein στηλιτεύει τη μονοδιάστατη επαναστατική επιμονή του Marx, που αγνοεί ότι αν μία επανάσταση είναι καταστροφική τότε καταλήγει σε μία συνολική οπισθοδρόμηση, αναιρώντας αξιόλογες κληροδοτημένες κατακτήσεις (Ελλύλ;2007,48;Macfarlane,1998:110-111).

Τελικά, ο Bernstein απορρίπτει απόλυτα τον αυθόρμητο επαναστατικό ακτιβισμό του μαρξισμού, τονίζοντας ότι στο «σύγχρονο σοσιαλιστικό κίνημα διακρίνονται δύο ρεύματα. «Το ένα ρεύμα συνδέεται με τις επεξεργασμένες μεταρρυθμιστικές προτάσεις σοσιαλιστών στοχαστών και εστιάζει στην ουσία στη κατασκευή, ενώ το άλλο εξαντλεί την έμπνευση του στις λαϊκές επαναστάσεις και στοχεύει στο γκρέμισμα» (Bernstein, 1889/1973: 56). Το ένα ρεύμα προωθεί την «απελευθέρωση μέσα από την οικονομική οργάνωση» και το άλλο την «απελευθέρωση μέσα από την πολιτική εκμετάλλευση» (Bernstein ,1889/1973: 57).

1.3 Η κριτική στον φιλελευθερισμό και η συνθετική απόπειρα

Ο Bernstein αρνήθηκε ότι το αστικό κράτος αποτελεί μία εγγενή πηγή εκμετάλλευσης. Αντίθετα με το Marx, υιοθέτησε την άποψη ότι με πυξίδα τις φιλελεύθερες αρχές του συμβολαίου και του φυσικού δικαίου, θεμελιώθηκε ένα συγκεκριμένο πολιτικό και οικονομικό πρόγραμμα, συνυφασμένο με το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα και πολιτικά δικαιώματα, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και της οικονομικής ελευθερίας (Colletti,1972:103). Όμως, ο Bernstein άσκησε οξεία κριτική και στο φιλελευθερισμό, τονίζοντας την αντίθεση μεταξύ πολιτικής ισότητας και κοινωνικής ανισότητας που υπήρχε στη φιλελεύθερη ιδεολογία. Παράλληλα στηλίτευε την εκτεταμένη ελευθερία της αγοράς που προχωρούσε ασύμμετρα σε σχέση με την παραχώρηση των πολιτικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Ενώ λοιπόν η αναδυόμενη αστική τάξη είχε μεγάλα πλεονεκτήματα μέσω της συσσώρευσης πλούτου και ιδιοκτησίας· η εξαθλίωση βάραινε τα νέα στρώματα ακτημόνων εργαζομένων, που συγκεντρώθηκαν συνωστισμένοι υπό άθλιες συνθήκες στα αστικά κέντρα και ζούσαν αποκλειστικά από την εκμίσθωση της εργασίας τους. Η απαίτηση του φιλελευθερισμού να εγγυηθεί την ελευθερία και την ανεξάρτητη διαβίωση για όλους, ματαιώθηκε από τη καπιταλιστική πραγματικότητα. Η αυξανόμενη δηλαδή οικονομική ελευθερία δεν οδήγησε στη πραγματική ελευθερία για όλους, αλλά μόνο στην ελευθερία των εχόντων και ιδιοκτητών, ενώ έθετε σε νέες εξαρτήσεις τους αδύναμους και στερημένους. Ο φιλελευθερισμός δεν κατάφερε να

επιλύσει αυτή την αντίφαση. Εν κατακλείδι, ο Bernstein θεωρεί ότι υπάρχει μία αντίφαση μεταξύ πολιτικής δημοκρατίας και καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Η ανάπτυξη δηλαδή της δημοκρατίας και της πολιτικής ισότητας θα έπρεπε να συνδέεται αναγκαστικά με τη βαθμιαία μείωση και υπέρβαση της οικονομικής ανισότητας και των ταξικών αντιθέσεων (Colletti,1972:51).

Εξ ου και ο Bernstein ζητούσε τη καθολικευμένη υλοποίηση της φιλελεύθερης υπόσχεσης περί ελευθερίας ·δηλαδή έναν εξανθρωπισμό, εκκοινωνισμό και εκδημοκρατισμό της οικονομίας (Kempf,2019: 178). Ενώ ο ίδιος θεωρούσε δύσκολη έως αδύνατη τη κατάργηση του καπιταλισμού, πίστευε σε μία ισχυρή τιθάσευσή του, μέσα από νομοθετικές παρεμβάσεις, κοινωνικές πολιτικές, δημόσιο έλεγχο και ρύθμιση (Korsch,1977: 117; Przeworski, 2002:38). Η επέκταση του δημόσιου ελέγχου και εκκοινωνισμού της οικονομίας θα γινόταν βήμα προς βήμα, θα προχωρούσε με έννομα μέσα (Korsch,1977:117) και θα συνδέονταν με την αξιοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων του καπιταλισμού και την αντιστάθμιση των καταστροφικών του τάσεων που προάγουν την ανισότητα (Krell,2017; Krell,2012).

Με τα θεμέλια της κοινωνικής ανισότητας να παραμένουν άθικτα, η πολιτική ισότητα του δημοκρατικού ιδεώδους, που εξέφρασε ο φιλελευθερισμός, παρέμενε μια καθαρά τυπική νομική κατηγορία (Bauman, 1976: 47)·κάτι που στηλιτεύτηκε από τον Bernstein (Kempf, 2019: 177-181). Η άρνηση αποδοχής της έννοιας της ισότητας ως περιορισμένης μόνο στη πολιτική σφαίρα και η επιμονή στη σημασία της ποικιλόμορφης διασύνδεσης της ανισότητας με άλλες σφαίρες, κατά μία έννοια θέτουν ένα ζήτημα ακυρότητας της πολιτικής ισότητας, εφόσον παραμείνουν άθικτες οι ανισότητες στη κοινωνικοοικονομική σφαίρα. Άρα, ο Bernstein διεκδίκησε την επέκταση του ιδανικού της ισότητας πέρα από το πεδίο του homo politicus.

Απέναντι στη καπιταλιστική εκμετάλλευση ο Bernstein έθεσε μία σοσιαλιστική ηθική, η οποία συνίσταται στην εξισορροπημένη και αλληλεξαρτημένη συνύπαρξη των θεμελιακών αξιών της ισότητας, της αλληλεγγύης και της ελευθερίας. Οι εργαζόμενοι θυσιάζουν μερικώς την προσωπική τους ελευθερία και ενεργούν συλλογικά, για να κατακτήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, με υπευθυνότητα απέναντι στη συλλογικότητα (Stjerno, 2005:49-52).

Ο Bernstein απέρριψε δύο βασικούς πυλώνες της φιλελεύθερης αντίληψης. Πρώτον τη πεποίθηση ότι η ανθρώπινη ανισότητα είναι πέρα από κάθε αμφισβήτηση και διαμάχη. Δεύτερον ότι η ανισότητα είναι προκαθορισμένη και επομένως δεν μπορεί να αλλάξει από τους ανθρώπους. Οι σοσιαλιστές απομυθοποίησαν αυτά τα

αξιώματα, διαδίδοντας τη πεποίθηση ότι η ανισότητα είναι άδικη, όμως ανθρωπογενής και ως εκ τούτου υπόκειται στη δράση του ανθρώπου. Με άλλα λόγια η σοσιαλδημοκρατική παράδοση εξήγαγε τα συμπεράσματα, που η φιλελεύθερη ιδεολογία δεν μπορούσε και δεν ήθελε να εξάγει. Η ισότητα δηλαδή που καθιερώθηκε στη πολιτική σφαίρα, θα μπορούσε και θα έπρεπε να καθιερωθεί και σε άλλες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η δημοκρατία έπρεπε να μετασχηματιστεί σε κοινωνική δημοκρατία, αν θέλει πραγματικά να είναι δημοκρατία»(Bauman,1976: 48). Σε κάθε περίπτωση ο Bernstein δεν αρκέστηκε στην υπεράσπιση της τυπικής ισότητας, αλλά υιοθέτησε την αρχή του φυσικού δικαίου. Τόνισε δηλαδή ότι υπάρχουν φυσικά και αναφαίρετα δικαιώματα του ατόμου, όπως η ελευθερία και η ισότητα. Ο ίδιος σύνθεσε το δικαίωμα της ελευθερίας με το κοινό καλό και τη συλλογική ευθύνη και το δικαίωμα της ισότητας με την παροχή ίσων ευκαιριών και δικαιωμάτων σε όλους χωρίς κοινωνικό ισοπεδωτισμό (Sternjo,2005: 49-42).

Οι ιδέες του Bernstein αποτέλεσαν προσοδοφόρο έδαφος για τη κριτική του καπιταλισμού από τη σοσιαλδημοκρατική σκοπιά. Θεωρητικοί όπως ο Rudolf Hilferding (1909/1973) και ο Otto Bauer (1912/13) υποστήριξαν τις θέσεις του, εντοπίζοντας την αιτία των κρίσεων στην αναρχία της αγοράς και των συνακόλουθων δυσαναλογιών και ασυμμετριών μεταξύ των διάφορων τομέων (Sablowski,2003:108). Οι κρίσεις δημιουργούνται επειδή δεν υπάρχει παρέμβαση στο ελεύθερο παιχνίδι των οικονομικών δυνάμεων. Εντούτοις, υπάρχει η δυνατότητα μέσα από την ενδυνάμωση του εργατικού κινήματος να εκδημοκρατιστεί ο οργανωμένος καπιταλισμός και να διασφαλιστεί μία ισορροπημένη και ισότιμη διευρυμένη αναπαραγωγή, με αποτέλεσμα να χάνονται τα όρια μεταξύ σοσιαλισμού και οργανωμένου καπιταλισμού (Sablowski,2003: 108). Σαφώς, ο Bernstein διαφοροποιήθηκε από την ιδεολογία του "laissez faire", δηλαδή από την επικράτηση του ατομικισμού στην οικονομία. Ο ίδιος πρότεινε τη συλλογική ρύθμιση των ανθρωπίνων υποθέσεων, όπως και τη συνεργασία ή το συνεταιρισμό, με στόχο την ευημερία του συνόλου, σε αντίθεση με τον ανταγωνισμό μεταξύ όλων (Cole, 1953; Sternjo,2005).

Η ρεφορμιστική προσέγγιση υποστήριξε ότι η ενεργή κρατική δραστηριότητα δεν αντιτίθεται στην ατομική ελευθερία, αλλά αντίθετα τη στηρίζει· προστατεύοντας το άτομα από τα οργανωμένα συμφέροντα και από την ανάγκη, την ανέχεια και την ασθένεια. Κοντολογίς, η σοσιαλδημοκρατία στήριξε την άποψη ότι η «η ελευθερία είναι εξωπραγματική αν δε θεμελιώνεται στην οικονομική κυριαρχία του περίγυρου» (Dewey, 2002: 306). Μέσα από τη κριτική του στη δογματική ορθοδοξία, αλλά και

στο φιλελευθερισμό και στο καπιταλισμό, ο Bernstein θεμελίωσε το μεταρρυθμιστικό ρεύμα της σοσιαλδημοκρατίας, το οποίο επηρεάζεται τόσο από τη παράδοση του πολιτικού φιλελευθερισμού, προασπίζοντας την αρχή της ίσης ελευθερίας για όλους (Krell, 2012:2), όσο και από τη παράδοση του μαρξισμού, προασπίζοντας την υλική κοινωνική ισότητα.

Υπό το πρίσμα της ανεπάρκειας τόσο της φιλελεύθερης δημοκρατίας όσο και του μαρξισμού, ο Bersntein ως καινοτόμος στοχαστής, αμφισβήτησε και τις δύο παραδόσεις, αναζητώντας παράλληλα τα σημεία επαφής τους, με στόχο τη σύνθεση. Στο σημείο αυτό η συνθετική απόπειρα του Bernstein ξεπερνούσε τη θεωρία και πρακτική του σοσιαλισμού και της φιλελεύθερης δημοκρατίας (Roberts, 2006: 94). Παρά τη κριτική επιφύλαξη που πρέπει τηρούν, κατά τον Bernstein, οι σοσιαλιστές απέναντι στο κοινοβουλευτισμό που εν μέρει λειτουργεί ως όχημα για αστικά συμφέροντα· η σύνδεση του σοσιαλισμού με τη δημοκρατία παραμένει απρόσκοπτη και η φιλελεύθερη δημοκρατία ως ιδέα είναι δυνητικά ευρύτερη από την αστική της εκδοχή. Επομένως, οι προσδοκίες που εγκολπώνεται η σοσιαλιστική παράδοση απαιτούν όχι την αποκήρυξη της φιλελεύθερης δημοκρατίας, αλλά τη πλήρη υλοποίηση της (Roberts,2006:95). Ο Bernstein πρότεινε οι σοσιαλιστές να εγκαταλείψουν την επαναστατική ρητορική και να επιδιώξουν μεταρρυθμίσεις. Η ρεβιζιονιστική στάση αυτή δεν ερμηνεύεται ως υποταγή στον αστικό φιλελευθερισμό και τον ατομικισμό, αλλά αποσκοπούσε στην ποιοτική μεταβολή του νοήματος των κοινοβουλευτικών θεσμών, ώστε να γίνουν οχήματα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ισότητας με τη σοσιαλιστική έννοια (Roberts, 2006: 95; Krell,2012:3-4).

Η θέση του Bernstein περί συμβατότητας του σοσιαλισμού με το συνταγματικό πλαίσιο του φιλελεύθερου κράτους, ανάγει τη κοινωνική νομοθεσία σε εργαλείο αναβάθμισης της θέσης της εργατικής τάξης, χωρίς να αλλάζει απαραίτητα η δομή του κράτους. Με τη δύναμη της νομοθεσίας ανοίγει ο δρόμος για το πέρασμα στο σοσιαλισμό, χωρίς τη χρήση επαναστατικής βίας (Haddock: 2009,243). Προς επίρρωση των θέσεων του, ο Bernstein παραπέμπει στην ιστορική αφετηρία του εργατικού κινήματος, το οποίο ήταν απελευθερωτικό και έδινε προτεραιότητα στην ελευθερία (Mann,2009: 654), με την ισότητα να λειτουργεί ως ρυθμιστικός παράγοντας και ως στήριγμα της. Όπως σημειώνει ο Bernstein(Rogers,1992: 367; Hobson, 2015: 127; Hobsbawm,1992/2000: 168) το πρώτο μεγάλο εργατικό κίνημα των βρετανών Χαρτιστών του 1830-40 διέθετε διάθεση συμβιβασμού και επιδίωκε ρεαλιστικούς δημοκρατικούς και κοινωνικούς στόχους, τους οποίους πέτυχε

σχεδόν όλους. Άρα το ρεαλιστικό σχέδιο μίας δημοκρατίας με κοινωνικό πρόσωπο προηγήθηκε της σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Στην ακολουθία ωστόσο της εντεινόμενης εκβιομηχάνισης και εξαθλίωσης ωρίμασαν οι όροι για τη «αντίστοιχη ταξική συνείδηση» και τη δυναμική εξάπλωση της σοσιαλιστικής ιδέας (Hobsbawm, 1992/2000: 296-297; Beaud,1985:15). Η εξάπλωση της ταξικής συνείδησης δε δυνάμωσε μόνο το σοσιαλιστικό κίνημα, αλλά το κατέστησε ταυτόχρονα ευάλωτο απέναντι στην οικονομίστικη ταξική τοποθέτηση του δογματικού μαρξισμού. Οι όροι αντιστράφηκαν και η ισότητα τέθηκε προ της ελευθερίας, περιορίζοντας τον ανθρώπινο ορίζοντα σχεδόν αποκλειστικά σε ένα καθαρό υλισμό με αυταρχικές μάλιστα προεκτάσεις (Nida-Rümelin,2009: 128-30). Επικράτησε η δογματική μαρξιστική θέση, σύμφωνα με την οποία το κλειδί της ιστορίας και όλων των κοινωνικών προβλημάτων πρέπει να αναζητηθεί στην εξέλιξη των σχέσεων του ανθρώπου και του φυσικού του περιβάλλοντος, του υλικού του κόσμου· δηλαδή στην οικονομική και όχι στην πνευματική του ζωή (Popper: 1980, Bd 2: 123).

Δεδομένου ότι υπήρχαν δύο αντιφατικές πηγές προέλευσης του σοσιαλισμού (η φιλελεύθερη και η αυταρχική), με ισχυρές αμφιβολίες, όσον αφορά τη δυνατότητα συμφιλίωσης τους (Halevy, 1948:19-23)· ο ρεβιζιονισμός του Bernstein αποτέλεσε μία παραγωγική απόπειρα σύνθεσης συνυφασμένη με ισχυρή κριτική απέναντι τόσο στο συγκεντρωτικό σοσιαλισμό όσο και στον αδυσώπητο καπιταλισμό. Εξ ου, ο Bernstein τοποθετούσε τον εαυτό του στη μαρξιστική παράδοση, αλλά ακολούθησε το δημοκρατικό μονοπάτι ερμηνείας της (Gabriel,2013:24; Lemke, 2012 :10-14; Meyer,1977;Meyer,2008: 41-42).

Η ρεβιζιονιστική αρχή της διαρκούς επανεξέτασης της ασκούμενης πολιτικής, προφύλαξε τη σοσιαλδημοκρατία από τους αυταρχικούς εκτροχιασμούς τόσο του φασισμού όσο και του αυταρχικού σοσιαλισμού (Gabriel,2013:24-25).Ο ρεφορμισμός του Bernstein υπήρξε μία πραγματιστική μέση οδό μεταξύ δύο κινδύνων. Αφενός το κίνδυνο ενός ψυχρού καπιταλιστικού ατομικισμού, που προάγει ανισότητες, ταξικές διαιρέσεις, ανθρώπινη αποξένωση και διάβρωση της δημοκρατίας και αφετέρου το κίνδυνο ενός κολεκτιβισμού, που απειλεί την ελευθερία και την ατομική πρωτοβουλία (Dewey&Tufts, 1978: 471–473; Shalin, 1988: 932). Καταδεικνύοντας σε αδρές γραμμές και μικρά βήματα την αρχιτεκτονική μιας μελλοντικής κοινωνίας, καλύτερης, πιο δίκαιης, πιο ελεύθερης και πιο αλληλέγγυας από την υπάρχουσα, ο Bernstein πρόκρινε αλλαγές και μεταρρυθμίσεις, σε αντίθεση με την απόπειρα διατήρησης του παραδοσιακού και παλιού, που χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά και το

τρόπο σκέψης των συντηρητικών (Mannheim, 1984: 93-94). Ο ίδιος εστίαζε στη συνεχή αλλαγή της πραγματικότητας και την αναπροσαρμογή της σε αυτήν, με οδηγό τη διεκδίκηση του αδιαπραγμάτευτου της αξιοπρέπειας των αδύναμων (Σασούν,2001). Έθεσε δηλαδή την ισότητα, που διασφαλίζεται με εργαλείο το κράτος, στο επίκεντρο της πολιτικής δράσης (Dewey, 2002:306; Dewey& Tufts, 1978: 473-474;Πανταζόπουλος, 2008: Β 24).

Κοντολογίς, ο Bernstein ενέπνευσε τη σοσιαλδημοκρατία να λειτουργήσει ως πολιτικό εγχείρημα που διακρίνεται εξίσου από τον αχαλίνωτο καπιταλισμό και από τον γραφειοκρατικό σοσιαλισμό, ενώ την ίδια στιγμή αντιμετωπίζεται εχθρικά και από τα δύο ιδεολογικά ρεύματα (Fetscher, 1973). Η σύνθεση μεταξύ σοσιαλισμού και κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, με δυνατότητα θετικής μετεξέλιξης που επιχείρησε ο ρεφορμισμός (Bracher, 1982: 104-117), οδήγησε σε μία αρμονική συμβίωση. Συνεπεία αυτής η σοσιαλδημοκρατία κατάφερε να αντέξει την υπερβατική πρόκληση του Λενινισμού και να μην χάσει την ταυτότητά της, χωρίς όμως να αποφύγει τη διάσπαση.Αυτό συνέβη διότι οι κύριες δυνάμεις της σοσιαλδημοκρατίας συνδέθηκαν αναπόσπαστα με την επιτυχία των ρεφορμιστικών πολιτικών και την υλοποίηση πολιτικών και κοινωνικών στόχων (Bracher,1982:109), που παγίωσαν το κοινωνικό κράτος ως διακριτή σταθερά· κάτι που χαρακτηρίζει τον ρεφορμισμό.

1.4 Ο δημοκρατικός σοσιαλισμός του Bernstein:Η κοινωνική δημοκρατία

Μαζί με τη κριτική στο Marx και στο καπιταλισμό, ο Bernstein αναπτύσσει μια συγκροτημένη εναλλακτική πολιτική πρόταση για το σοσιαλισμό, με μεγάλη ιστορική δυναμική (Gauchet,2012:129-136;Ostrowski,2018:6). Στο μηχανιστικό μεσσιανισμό του Marx, ο Bernstein αντιπαραβάλει τον εξελικτικό και το δημοκρατικό σοσιαλισμό του, που υλοποιείται με συνεχείς βελτιωτικές μεταρρυθμίσεις και διαπραγματεύσεις, για περισσότερη κοινωνική ασφάλεια (Aronowitz, 2015: 130). Για τον Bernstein, ο σοσιαλισμός υλοποιείται μέσω της συνεχούς κίνησης, χωρίς να εγκαταλείπονται οι βασικές αξίες και το ουτοπικό ιδεολογικό απόθεμα του εγχειρήματος. Ο Bernstein υιοθετεί τόσο την έννοια της ελευθερίας, όσο και έννοιες της ισότητας, της αλληλεγγύης και της δημοκρατίας, που είναι εγγεγραμμένες στο γενετικό κώδικα της σοσιαλιστικής ιδέας, πέρα από τις ιστορικές μεταλλάξεις ή τροποποιήσεις, που αυτή έχει υποστεί (Schuon, 1986: 16;Schwan,1982:154; Spicker,2006:159-164). Ο σοσιαλισμός, ως εξιδανικευμένη μορφή της κοινωνίας, προσδιορίζεται κατά τον

Bernstein βάσει των αρχών της Γαλλικής επανάστασης: égalité (ισότητα), fraternité (αλληλεγγύη) και liberté (ελευθερία- αυτοδιάθεση) (Bernstein, 1910: 118-140).

Μία έννοια κλειδί στο Bernstein είναι η αλληλεγγύη ως «εθελοντική συλλογικότητα» συνανθρώπων, που βρίσκονται σε όμοιες σχέσεις εξάρτησης. Χωρίς αλληλεγγύη, η επίτευξη της αυτοδιάθεσης (Selbstbestimmung) και της ισότητας των εργατών που ζούνε υπό την ειδική κοινωνικοοικονομική εξάρτηση στον καπιταλισμό είναι αδύνατη. Η αρχή της αλληλεγγύης έχει στο Bernstein το πρωτείο απέναντι στις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας (Bersntein,1910:134). Μόνο όταν υπάρχει μία ελάχιστη διάθεση αλληλεγγύης, που εκφράζεται έμπρακτα σε ένα μεγάλο αριθμό πολιτών, αναμένεται υπό συνθήκες μίας δημοκρατίας, η εθελοντική διαμόρφωση ενός κοινωνικού συμφέροντος συλλογικής υπεράσπισης της ατομικής ελευθερίας, όπως και υλοποίηση της κοινωνικής δικαιοσύνης(Münkler,2004:15).

Η συλλογική διαθεσιμότητα παροχής αλληλεγγύης αποτελεί στο Bernstein ακρογωνιαίο λίθο για τη δυνατότητα ηθικής και αξιακής μετεξέλιξης μίας κοινωνίας και επομένως προϋπόθεση για όλα τα υπόλοιπα (Münkler,2004: 16).

Ο Bernstein χρησιμοποιεί και την έννοια της αυτοδιάθεσης (Selbstbestimmung) , για να τονίσει ότι μόνο μέσω αυτής, η ελευθερία βρίσκει την πιο καθαρή της έκφραση. Η αυτοδιάθεση αποτελεί τον ουσιαστικό στόχο της ανθρώπινης εξέλιξης και κριτήριο πολιτισμού (Bernstein, 1910: 135). Επιτυγχάνεται μόνο μέσα από την αρχή της αλληλεγγύης, δηλαδή μέσα από τον εθελοντικό αυτοπεριορισμό για χάρη της συλλογικότητας, η οποία οδηγεί στην επέκταση της προσωπικής ελευθερίας. Μόνο μέσα από τη συλλογικότητα οι εργάτες προστατεύονται από την παντοδύναμη αυθαιρεσία τρίτων. Ο Bernstein τονίζει εμφατικά ότι η έννοια της ελευθερίας είναι ελάχιστα ανεπτυγμένη στο εργατικό κίνημα· ωστόσο μόνο μέσα από αυτή μπορούν να καλλιεργηθούν οι εργάτες σε ελεύθερες προσωπικότητες (Bernstein, 1910: 140).

Η ισότητα από την άλλη πλευρά δεν αποτελεί ουσιαστικά ηθική προστακτική της ανθρώπινης εξέλιξης, αλλά μία διαφοροποιημένη ανά εποχή, αρχή κοινωνικής ευταξίας, που εγγυάται σε όλους τους ανθρώπους τη δυνατότητα αυτοδιάθεσης. Από το Bernstein δε γίνεται λόγος για απόλυτη ισότητα, αλλά με την έννοια ίσων δικαιωμάτων και ίσων δυνατοτήτων και ευκαιριών διαβίωσης. Ο ίδιος διεκδικεί περισσότερη πολιτική, κοινωνική και οικονομική ισότητα εντός της αστικής κοινωνίας. Δεν θεωρεί, σε αντίθεση με τον Marx, ότι αυτή αποτελεί ούτε καπιταλιστική απάτη, ούτε αναγκαίο κακό, αλλά θεμελιακό στοιχείο για την ελευθερία και αξιοπρέπεια του ατόμου (Walzer,2002: 34). Εν προκειμένω, η ισότητα

δεν προσλαμβάνεται ως εγχείρημα σωτηρίας, όπως στους ουτοπικούς σοσιαλιστές ή στους Χριστιανούς, ούτε ως τέλος της ιστορίας (Walzer,2002: 34). Υπό διεκδίκηση είναι περισσότερη ισότητα και όχι τέλεια ή απόλυτη ισότητα· χωρίς τη φαντασίωση ότι μία πρόοδο στον εξισωτισμό της κοινωνίας θα παραμείνει αναμφισβήτητη ή θα οδηγήσει σε μία ηθικά ενοποιημένη κοινωνία. Να σημειωθεί εδώ ότι η σχολή σκέψης του ρεβιζιονισμού θεωρεί ότι τα άτομα σε ένα ελεύθερο και δημοκρατικό κράτος διαθέτουν διαφορετικές και συγκρουόμενες αντιλήψεις περί αγαθού και χρησιμοποιούν την ελευθερία τους, για να πετύχουν διαφορετικούς και συγκρουόμενους στόχους (Walzer,2002: 34).

Για το Bernstein οι αξίες περί κράτους, δικαιοσύνης και κοινωνίας, που κινητοποιούν το εργατικό κίνημα αλλά και η ηθική του συνείδηση, καθορίζονται κυρίως από την αρχή της αλληλεγγύης (Löwe,2000: 20;Stjernø,2005). Από την ιδιαίτερη σύνδεση του εργατικού κινήματος με την αρχή της αλληλεγγύης, που αποτελεί ιδιαίτερο εργαλείο στον αγώνα για τη κατάκτηση περισσότερων δικαιωμάτων· η κοινωνική διαδικασία απελευθέρωσης εμπεδώνεται συνεχώς εκ νέου και τελικά παράγεται η «κοινωνική δημοκρατία». Ο ρεβιζιονισμός, εισάγει ως εναλλακτική λύση το μοντέλο της κοινωνικής δημοκρατίας, ως μοναδικό μέσο, που διασφαλίζει τη πολιτική αρχή της ισότητας (Merkel, 2015: 12). Επομένως δημιουργεί τις προϋποθέσεις υλοποίησης του σοσιαλισμού (Olson,2017: 672 ; Frevel& Voelzke , 2017: 100) απέναντι στον επαναστατικό σοσιαλισμό του Marx και απέναντι στην ελλειμματική φιλελεύθερη δημοκρατία, της οποίας οι δημοκρατικές απαιτήσεις περιορίζονται στο πολιτικό πεδίο (Frevel& Voelzke ,2017: 100).

Με τον ρεφορμισμό και την κοινωνική δημοκρατία ο Bernstein θεμελίωσε μία νέα οπτική στο ζήτημα της αντιμετώπισης της κοινωνικής ανισότητας και της επιδίωξης της ισότητας μέσα από ταξικούς συμβιβασμούς και βαθμιαίες κατακτήσεις και βελτιώσεις. Επίκεντρο της δράσης ήταν η αναδιανομή, ο συγκερασμός αντιθέσεων και η εισαγωγή κοινωνικών συστημάτων προστασίας (Rosanvallon,2013: 211). Η κοινωνική δημοκρατία του Bernstein συνθέτει την οικουμενική ενοποίηση, τη ταξική συμφιλίωση (Bronner,2001: 62-66: Bronner,1999: 100) και την υπέρβαση των ταξικών κυβερνήσεων. Η κατάργηση των νομικών προνομίων ιδιοκτησίας λόγω γένους, ταξικής καταγωγής ή θρησκείας, εξυπηρετεί τη κεντρική ιδέα της καθολικής ιθαγένειας, με την οποία η «κοινωνική θέση του προλετάριου» αναβαθμίζεται σε εκείνη του πολίτη (Bernstein, 1889/1973: 145-146; Olson,2017: 673).

Ο ρεβιζιονισμός συνιστά μία δυναμική έννοια της δημοκρατίας και στηρίζει

τη διάχυση των δημοκρατικών αξιών σε πεδία, όπως η οικονομία, η παιδεία, η εργασία κοκ. Βασικό διακύβευμα του ρεβιζιονισμού, πέραν της αναθεώρησης του μαρξισμού, είναι η αλλαγή της αστικής δημοκρατίας και η μετεξέλιξή της από μία πολιτική σε μία κοινωνική δημοκρατία, άρα η επέκταση της υλικής έννοιας της δικαιοσύνης στο πεδίο της εργασίας, της κοινωνίας και των αγαθών (Heller, 1971: 451). Κατά τον Bernstein «η δημοκρατία προετοιμάζει το σοσιαλισμό, γιατί αυτός δεν μπορεί να είναι ένας νέος καταναγκασμός που αντικαθιστά τους παλιούς καταναγκασμούς. Άρα θα πρέπει να βελτιώσουμε τη δημοκρατία, όχι μόνο από πολιτική σκοπιά αλλά και από οικονομική σκοπιά…Η δημοκρατία καταλήγει σε μία εμπειρία διακυβέρνησης από τον λαό. Επιτρέπει στη σοσιαλδημοκρατία να χρησιμοποιήσει το κράτος για να αλλάξει τους οικονομικούς θεσμούς» (Ελλύλ,2007: 49). Θεωρητικά ο Bernstein οδηγεί την αστική δημοκρατία στη μέγιστη συστηματική απόδοση συλλογικών αγαθών, παρέχοντας εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια, καθώς επίσης δίκαιη διανομή βασικών αγαθών, εισοδημάτων και ευκαιριών, με στόχο την αποφυγή αλόγιστης ανισότητας (Merkel, 2015: 12-13).

Προκαλώντας τους μαρξιστές, ο Bernstein θεωρεί τους φιλελεύθερους θεσμούς της σύγχρονης κοινωνίας, πιο ευέλικτους από τους άκαμπτους συντεχνιακούς θεσμούς του φεουδαρχισμού, που μπορούν να μετεξελιχθούν και να αναδιαμορφωθούν σε μια προοδευτικότερη κατεύθυνση. Εν προκειμένω απαιτείται οργάνωση και ενεργητική δράση και όχι μια επαναστατική δικτατορία (Bernstein, 1889/1973: 158-160). Bernstein υιοθετεί την έννοια της σοσιαλιστικής κατεύθυνσης της ελευθερίας, τονίζοντας ότι η ελευθερία δε δημιουργείται μέσα από τους κανόνες, αλλά πρέπει να οργανωθεί αντίστοιχα. Ο ίδιος θέλει το άτομο ελεύθερο, όχι με τη μεταφυσική έννοια των αναρχικών (που το θέλουν απελευθερωμένο από κάθε καθήκον απέναντι στο κοινωνικό σύνολο), αλλά με την έννοια της απελευθέρωσης από την οικονομική καταπίεση στη κινητικότητα και στην επιλογή επαγγέλματος. Κατά μια έννοια ο σοσιαλισμός είναι οργανωτικός φιλελευθερισμός, που συνδέει την κοινωνική υπευθυνότητα με την ελευθερία (Bernstein, 1889/1973: 160).

Είναι σαφές, ότι ο Bernstein δεν υποστηρίζει το προλεταριακό, κολεκτιβιστικό ρομαντισμό. Η κοινωνική ανέλιξη κατά την άποψη του κατακτάται με την άνοδο του εργάτη σε αυτόνομο πολίτη. Προς αυτό τον στόχο πρέπει να δουλέψει η σοσιαλδημοκρατία, καθολικεύοντας την ευημερία της μπουρζουαζίας για όλους (Bernstein, 1921: 183;Fenske,2008:451-452; Macfarlane,1998: 112; Roth, 2011: 768). Η θετική προσέγγιση του φιλελευθερισμού οδήγησε το Bernstein σε μια

θετική προσέγγιση της δημοκρατίας, η οποία για αυτόν δεν είναι μόνο στρατηγικό εργαλείο αγώνα αλλά μια πολιτική αξία καθαυτού. «Η δημοκρατία είναι ταυτόχρονα το μέσον και ο σκοπός. Είναι το μέσον για την κατάκτηση του σοσιαλισμού και είναι η μορφή της υλοποίησης του σοσιαλισμού…Η δημοκρατία είναι από θέση αρχής η κατάργηση της ταξικής κυριαρχίας, ακόμα και αν πραγματικά δεν ταυτίζεται με την κατάργηση της ταξικής κυριαρχίας…Σίγουρα πάντως η δημοκρατία δεν μπορεί να κάνει θαύματα»(Bernstein , 1889/1973: 175-176, 178; Müller, 2013:96).

Η δημοκρατία του Bernstein είναι μέσο κατάκτησης του σοσιαλισμού και μορφή πραγματοποίησης του, όχι για λόγους στρατηγικού υπολογισμού, αλλά για λόγους υλοποίησης της καθολικής ισχύς των δημοκρατικών αστικών δικαιωμάτων (Schmidt,2004: 269 ; Gauchet,2012:128). Η δημοκρατία δεν είναι απλά μορφή διακυβέρνησης, αλλά αρχή κοινωνικής οργάνωσης και αφορά ένα συμβόλαιο ισότιμων μερών. Η ίδια περιέχει το διαρκή εκδημοκρατισμό τόσο ως επέκταση της ισοτιμίας, των κοινωνικών δικαιωμάτων, των υποχρεώσεων της πολιτείας και τη ρύθμιση της οικονομικής ζωής, όσο την επέκταση των δημοκρατικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων και ανάπτυξης της δημοκρατικής αυτοδιοίκησης σε όλα τα λειτουργικά πεδία της κοινωνίας (Macfarlane,1998:111; Schmidt, 004: 270).

Ο Bernstein θεωρούσε την αστική δημοκρατία βασικό εργαλείο, ως «πανεπιστήμιο των συμβιβασμών» (Bernstein, 1921: 180; Bernstein, 1984:74), το οποίο προωθούσε όχι την υπέρβαση των τάξεων, αλλά τη συνεργασία τους (Roth,2011:768). Επειδή η σοσιαλδημοκρατία αποτελούσε νομιμοποιημένο κληρονόμο του φιλελευθερισμού (Bernstein,1921: 184-185), μέλημα της ήταν η διαρκή επέκταση της δημοκρατίας σε όλα τα πεδία της κοινωνίας και η διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής (Euchner et. al,2005: 162-163;Salzborn, 2012: 43).

Ο Bernstein συμπέρανε ότι ο ρόλος της σοσιαλδημοκρατίας δεν είναι να περιμένει παθητικά τις προϋποθέσεις μιας υποθετικής προλεταριακής επανάστασης, ούτε να επιθυμεί την επικείμενη κατάρρευση του καπιταλισμού, ως προϊόν μιας μεγάλης οικονομικής κρίσης, αλλά άμεσα να οργανώσει την εργατική τάξη πολιτικά, να την εκπαιδεύσει και να αγωνίζεται για μεταρρυθμίσεις που εξυπηρετούν την ενδυνάμωση της εργατικής τάξης και τον εκδημοκρατισμό του κράτους (Macfarlane , 1998: 111). Η αλληλουχία μεταξύ σοσιαλισμού και δημοκρατίας, που προτείνει ο Bernstein, συνδέεται αφενός με το ζήτημα της κριτικής αναθεώρησης των θέσεων των Marx/Engels και αφετέρου με τη προώθηση μίας «κοινωνικής δημοκρατίας», ως εναλλακτική λύση στο καπιταλισμό αλλά και μιας νέας ιδέας κοινωνικού

εξανθρωπισμού του, στο πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατικής αφήγησης (Berman, 2014 : 46-47; Ελλύλ,2007:49-50; Mukherjee& Ramaswamy, 2000:198; Rudloff, 2002 : 507 ; Schorske,1983:17-18). Μαζί με την αναθεωρητική του πτυχή, ο ρεβιζιονισμός του Bernstein ήταν μία προσπάθεια άμεσης απάντησης στο κοινωνικό ζήτημα σε τρέχοντα χρόνο και όχι σε μελλοντικό (Rudloff,2002 508).

Ο Bernstein προσεγγίζει το ζήτημα της δημοκρατίας ρεαλιστικά, χωρίς υπερβολές και χωρίς αυταπάτες. Ο ίδιος πιστεύει ότι τα κόμματα και οι αντίστοιχες κοινωνικές τάξεις που τα στηρίζουν, έρχονται σύντομα αντιμέτωπα με τα όρια της δύναμης τους και επομένως προσπαθούν να κινηθούν με βάση το λογικά εφικτό. Ακόμα και όταν τα αιτήματα που υπερασπίζονται εν γνώσει τους είναι μαξιμαλιστικά και ανέφικτά, τα πολιτικά κόμματα προχωρούν στον αναπόφευκτο συμβιβασμό. Άρα η δημοκρατία είναι το πανεπιστήμιο των συμβιβασμών και του μέτρου. Σημασία δεν έχει η χρονική εγρήγορση, αλλά η κατεύθυνση της εν λόγω διαδικασίας. Ο Bernstein τονίζει τα θετικά συνακόλουθα της δημοκρατίας, λόγω της συμβιβαστικής λογικής που τη διακατέχει. Η συνεχής εξομάλυνση των αντιθέσεων μειώνει τη κοινωνική πόλωση. Όσο περισσότερο κυριαρχούν οι δημοκρατικοί θεσμοί τόσο περισσότερο γίνονται σεβαστά και αποδεκτά τα δικαιώματα μειονοτήτων και οι κομματικές συγκρούσεις χάνουν την αποκρουστικότητα τους. Στρατηγικά αυτό σημαίνει ότι η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να ταχθεί απαρέγκλιτα με το πλευρό του δημοκρατικού πολιτεύματος και των αντίστοιχων θεσμικών αιτημάτων, όπως το γενικό δικαίωμα ψήφου. Η αυξανόμενη επιρροή της σοσιαλδημοκρατίας και οι συμμαχίες με το φιλελεύθερο κέντρο θα πυροδοτήσουν μια συνεχή κοινωνική πρόοδο και ένα διαρκή εκδημοκρατισμό της κοινωνίας, ως προθάλαμος προς το σοσιαλισμό και ως τελειοποίηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας(Müller,2013: 11).

Η κοινωνική δημοκρατία του Bernstein προκρίνει τη κοινωνική συνοχή, την εξομάλυνση των ανισοτήτων και ταξικών αντιθέσεων, μέσω δίκαιης υλικής αναδιανομής. Αυτό θα γίνει με δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, που εγγυούνται τη κοινωνική ευημερία αλλά και με τα εκτεταμένα δικαιώματα πολιτικής συμμετοχής να αποτελούν τους απαραίτητους όρους (Müller,2013: 163). Κατ' ουσία η ρεβιζιονιστική αντίληψη του Bernstein για τη πολιτική είναι υλιστική, αφού εστιάζει στην υλικότητα του συγκεκριμένου εγχειρήματος. Ο πρωταρχικός στόχος του ρεβιζιονισμού είναι η συμβολή της δημοκρατίας στο σοσιαλισμό· με τη μορφή μιας θεωρίας ειρηνικής μεταρρύθμισης, η οποία επιτρέπει τη χρησιμοποίηση του ίδιου του κυβερνητικού μηχανισμού, ως μέσο κοινωνικής αλλαγής. Αποτέλεσμα είναι ότι η

κοινωνική πολιτική μπορεί πλέον να αποτελέσει την απάντηση στη στέρηση και την ανισότητα. Με αυτή τη μετατόπιση της προοπτικής, ο ρεβιζιονισμός του Bernstein στρέφει τη προσοχή του στην υλικότητα της πολιτικής. Ένα νέο πεδίο, που αφορά το τομέα των θεσμών, επιδιώκει τους σοσιαλιστικούς στόχους της υλικής ισότητας (Olson, 2017: 674), εντός ενός εκτεταμένου πλαισίου ρυθμιστικών κανόνων κοινωνικού ελέγχου και συλλογικής υπευθυνότητας.

Ο σοσιαλισμός ορίζεται από το Bernstein ως ιδιαίτερη αντίληψη περί ηθικής και δικαιοσύνης· πυρήνας της οποίας είναι η «ιδέα υπερύψωσης του γενικού συμφέροντος πάνω από το ειδικό συμφέρον ομάδων» (Bernstein, 1918/1976: 155). Στόχος του σοσιαλισμού είναι η ευρεία κοινωνική ενσωμάτωση και συμμετοχή αλλά και η μεγαλύτερη δυνατή ατομική αυτοδιάθεση. Ο Bernstein δηλαδή, δεν εστίαζε στην επεξεργασία προφητικών εικόνων, αλλά στη δημιουργία της απαραίτητης πρακτικής προϋπόθεσης για την υλοποίηση του σοσιαλισμού· δηλαδή στη «κατάκτηση της δημοκρατίας» και στη φροντίδα για τη «διαμόρφωση πολιτικών και οικονομικών οργάνων της δημοκρατίας» (Bernstein,1889/1973: 159, 177).

Η σοσιαλδημοκρατία μέσα από τις αρχές της διαμορφώνει και καθοδηγεί μια καλύτερη πραγματικότητα. Η ιδεολογία σε αυτό το πλαίσιο λειτουργεί ως πυξίδα και όχι ως δόγμα (Bernstein, 1889 /1973: 27). Ο Bernstein δεν παύει να τονίζει τη σημασία που έχει η συγκεκριμένη εργασία που κάνουν τα συνδικάτα άλλα και οι εκπρόσωποι της σοσιαλδημοκρατίας στο νομοθετικό σώμα. Ο Bernstein απορρίπτει επίσης τη κενή επαναστατική φρασεολογία, η οποία κατά την άποψη του φοβίζει τα μεσαία στρώματα ως στρατηγικό σύμμαχο (Berman,1998: 82).

Ο στοχαστής επιμένει στη δύναμη της συγκεκριμένης πράξης σε πραγματικό χρόνο, ως κινητήρια δύναμη αλλαγής των καθημερινών συνθηκών. Ο ρεφορμισμός του Bernstein δεν υπήρξε ποτέ παθιασμένο τεχνοκρατικό κάλεσμα, αλλά περισσότερο μια μεθοδολογία δράσης για τη κατάκτηση συγκεκριμένων βελτιώσεων. Είναι σαφές ότι η κοινωνική δημοκρατία του Bernstein ικανοποιείται ως ένα βαθμό υπό συνθήκες ενός δημοκρατικού καπιταλισμού ο οποίος καλύπτει τα ζωτικά υλικά συμφέροντα των εργαζομένων. Η σοσιαλδημοκρατία στηρίζει τη διατήρηση ενός δημοκρατικού καπιταλισμού με ένα κοινωνικό δημοκρατικό νομοθετικό σύμπλεγμα, χωρίς αναταράξεις και κρίσεις. Πρόκειται δηλαδή για μία συγκροτημένη διαχείριση του καπιταλισμού με μειωμένους κοινωνικούς κραδασμούς. Η τάση αυτή δεν αποδέχεται μόνο απόλυτα τις πολιτικές και θεσμικές εκφάνσεις της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, αλλά και το οικονομικό σύστημα της αστικής κοινωνίας, το οποίο

ορίζει ως οικονομία της αγοράς (Unger, 1994: 149). Η γοητεία της «κοινωνικής δημοκρατίας» του Bernstein έγκειται στην ισότιμη συνύπαρξη ελευθερίας και ισότητας. Η ισότητα επιδιώκεται, χωρίς να μειώνεται η ελευθερία και αντίστροφα. Επομένως όσοι συνδέουν το φιλελευθερισμό μονομερώς με το καπιταλισμό «προσφέρουν μία πολύ κακή υπηρεσία στη σοσιαλδημοκρατία, καθώς συνδέουν τις διανοητικές και ηθικές αξίες του φιλελευθερισμού με την καπιταλιστική εκμετάλλευση του χειρότερου είδους» (Sternhell, 2009 β).

Είναι σαφές ότι η κοινωνική δημοκρατία του Bernstein κέρδισε έδαφος (Rosanvallon,2013: 211), αφού «η προηγμένη βιομηχανία μεγιστοποίησε την αντικειμενική κοινωνική δύναμη της εργασίας, στη Σκανδιναβία, τον αγγλοσαξονικό κόσμο και μετά τον πόλεμο στη Δυτική Ευρώπη… οι εργάτες επέλεξαν τον ρεφορμιστικό δρόμο» (Anderson, 2017:147). Με το Bernstein, η σοσιαλδημοκρατική θεωρία στράφηκε περισσότερο προς τη στρατηγική, παρά στο τελικό ιστορικό σκοπό. Παράλληλα το κοινωνικό κράτος και οι πολιτικές πλήρους απασχόλησης (κοινωνική και οικονομική ιθαγένεια) αποτελούσαν όρους για να αποκτήσουν οι εργαζόμενοι εξουσία (Esping-Andersen &van Kesbergen,1992:189).

Σε συνέχεια της αφήγησης Bernstein, τα ισχυρά κοινωνικά δικαιώματα σε συνδυασμό με τις εγγυήσεις απασχόλησης αποτέλεσαν δομικά στοιχεία της σοσιαλδημοκρατικής μεταρρύθμισης, που ενίσχυσαν τις εργατικές τάξεις, καλλιέργησαν την αλληλεγγύη, περιόρισαν τα προνόμια του κεφαλαίου και έτσι αποδυνάμωσαν τη δύναμη της αγοράς (Esping-Andersen& van Kesbergen,1992: 189). Οι μεταρρυθμίσεις δημιούργησαν ένα σοσιαλδημοκρατικό καμβά της κοινωνίας. Οι ρεβιζιονιστές, αξιοποίησαν την παραγωγική δύναμη του καπιταλισμού, σε αντίθεση με τους μαρξιστές και προάσπισαν την αρμονική σχέση μεταξύ ισότητας και αποτελεσματικότητας, σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη ορθοδοξία. Με αυτή την έννοια η βέλτιστη οικονομική αποδοτικότητα πρέπει να στηρίζεται στα κοινωνικά δικαιώματα και στην ισότητα (Esping-Andersen &van Kesbergen,1992: 189).

Βάσει των ιδεών του Bernstein για το εξανθρωπισμό του καπιταλισμού, τα ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα κινήθηκαν προς τη λεγόμενη χρυσή εποχή της σοσιαλδημοκρατίας (1945-1975). Η εποχή αυτή του δημοκρατικού καπιταλισμού (Streeck,2011) συνδέθηκε με τη διάχυση του κράτους δικαίου, τη διεύρυνση αστικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, την ευρεία αναδιανομή πόρων, εισοδημάτων και ευκαιριών και κυρίως την εγκαθίδρυση ενός κοινωνικού κράτους καθολικών παροχών και υπηρεσιών (Habermas, 1998: 4;Heinrichs, 2014:

71-94; Heyck, 2008: 217-237; Μουζέλης, 2014 ; Müller, 2013:221-223). Σύμφωνα με τον Bernstein το πολιτικό υποκείμενο πλέον δε στρέφεται γύρω από θεωρίες, αλλά γύρω από μικρά πρακτικά βήματα·όχι γύρω από ακλόνητους στόχους (fixed ends), αλλά γύρω από ορατούς στόχους (ends in view) (Dewey,2002:224–225).

Εκκινώντας από την αξιωματική αρχή ότι οι αντικειμενικές συνθήκες οδηγούν νομοτελειακά προς τον σοσιαλισμό, ο αδιέξοδος ριζοσπαστισμός του Marx τείνει προς μία ντετερμινιστική πανγλωσσία (panglosia), με την έννοια μίας φλύαρης τελεολογικής υπεραισιοδοξίας αλλά και προς μία δογματική επιχειρηματολογία, η οποία αντιμετώπιζε με αδιαλλαξία κάθε κριτική που θεωρούσε τη μαρξική αισιοδοξία εσφαλμένη διότι στηριζόταν σε αβάσιμες υποθέσεις (Horowitz,2009: 178). Ο δημοκρατικός πραγματισμός τουναντίον του Bernstein συνδέθηκε με τη συνεχή προσαρμογή στην υπαρκτή πραγματικότητα, τη συνεχή αναθεώρηση του δρόμου και του στόχου. Ο πραγματισμός διακρίνεται τόσο από την νηφάλια αντι-δογματική προσέγγιση των πολιτικών περιστάσεων όσο και από τον υπολογισμό των πρακτικών συνεπειών που ενδεχομένως επιφέρει η εφαρμογή μίας ιδέας (Λάβδας, 2015:161).

Ο Bernstein κατέδειξε ότι η τάση μετατόπισης και προσαρμογής αποτελεί ενδημικό φαινόμενο για τη σοσιαλδημοκρατία, που μετασχηματίζεται συνεχώς στο τόπο και στο χρόνο. Αυτός ο σοσιαλδημοκρατικός πραγματισμός μεταφράστηκε σε μία διαδικασία συνεχούς πολιτικής αποριζοσπαστικοποίησης, μέσα από την υιοθέτηση της διαλεκτικής ανόδου στην εξουσία και του ιδεολογικού συνετισμού, που είναι εγγενείς στοιχεία της σύγχρονης δημοκρατίας (Castles, 1992: 322).Ο δημοκρατικός πραγματισμός τον οποία εκφράζει ο Bernstein συνυφαίνεται με μια ιδεολογία που ενίοτε αμφισβητεί, μετασχηματίζει, αλλάζει και ανανεώνει την πραγματικότητα, ενώ άλλοτε την υπερβαίνει και ενίοτε προσαρμόζεται σε αυτή, προκειμένου να μη δημιουργήσει βαρβαρότητα και βία (Freeden, 2006: 43; Jackson,2013: 348-363; Newman, 2006: 5;Schuon, 1986: 16).

Η πολιτική στον Bernstein ως εργαλείο που επιδρά αλλάζοντας και εξανθρωπίζοντας τον καπιταλισμό και πραγματώνοντας τη κοινωνική δημοκρατία, αποδέχεται και αξιοποιεί κοινωνικά την ορθολογικότητα των μηχανισμών της αγοράς. Άρα, μέσα από κοινωνικές και ρυθμιστικές πολιτικές, η ρεφορμιστική σοσιαλδημοκρατία επιχειρεί να τιθασεύσει ή να εξισορροπήσει τα λειτουργικά ελλείμματα της αγοράς (όπως τη κοινωνική ανασφάλεια λόγω κυκλικών οικονομικών διακυμάνσεων,τις συνθήκες εργασίας που παραβιάζουν τα θεμελιακά δικαιώματα και τη μεγάλη ανισοκατανομή ευκαιριών και αγαθών), ώστε να μη χαθούν τα

πλεονεκτήματα της οικονομικής αποτελεσματικότητας της αγοράς και ο αντίστοιχος διανεμητικός ορθολογισμός της (Ελλύλ,2007:49-50; Turowski, 2010: 64).

Οι ρεφορμιστές ασπάστηκαν τις κατακτήσεις της αστικής δημοκρατίας, εκτιμώντας ότι τα εργαλεία πολιτικής του δημοκρατικού αστικού κράτους είναι ταξικά ουδέτερα και μπορούν ενίοτε να χρησιμεύσουν για βαθιές μεταρρυθμίσεις, για μία κοινωνία με δίκαιη κατανομή του πλούτου (Unger,1994: 149; Berman, 2011 : 116-117). Άλλωστε λίγοι αμφισβητούν ότι τα ρεφορμιστικά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα εξανθρώπισαν ως έναν βαθμό τον καπιταλισμό του 19^{ου} αιώνα, μέσω του κοινωνικού κράτους (Μουζέλης, 2014;Streeck,2011: 6-7). Ο ρεβιζιονισμός του Bernstein δικαιώθηκε, προτάσσοντας την πρυτανεία της πολιτικής, και την πεποίθηση ότι τα άτομα ως πολίτες με κίνητρο τα ιδανικά τους και το όραμα ενός καλύτερου κόσμου, θα αξιοποιήσουν το δημοκρατικό αστικό κράτος, για να αναδιαμορφώσουν σταδιακά τον κόσμο γύρω τους (Berman,2011: 116).

Εν ολίγοις, σε συνδυασμό με την τεράστια μεταπολεμική επέκταση του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους, θα μπορούσε να υποστηριχθεί, ότι το όραμα του Eduard Bernstein για τη βαθμιαία αλλαγή του καπιταλισμού σε μεγάλο βαθμό υλοποιήθηκε, τουλάχιστον για τη Δυτική Ευρώπη (Aronowitz, 1996:149; Naβmacher ,303). Αυτό επιβεβαιώνεται από τη σταδιακή συσσώρευση μεταρρυθμίσεων που αντιστοιχούν σε νίκες απέναντι στο κεφάλαιο και οδήγησαν σε ανάλογες παραχωρήσεις, όπως το ζητούσε ο Bernstein(Aronowitz, 1996:168;Aron,1981:96-102,284; Berger, 2013: 16; Κοέν,2016:1 92-200; Newman,2006: 4,10).

Οι ιδέες του Bernstein αποτελούσαν μία σύνθεση μεταξύ πολιτικού φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού, για τις οποίες η σοσιαλδημοκρατία δεν ήταν ακόμα ώριμη (von Beyme, 2002:796-797). Η έννοια της αλληλεγγύης στον Bernstein δεν αφορούσε το ταξικό συμφέρον του προλεταριάτου, αλλά την κοινωνική του ενσωμάτωση στην αστική κοινωνία (Fiegle,2003:258). Ο Bernstein διέβλεψε ότι «αυτό που ορίζεται ως τελικός στόχος του σοσιαλισμού, σημαίνει την μετάβαση προς το κοινωνικό κράτος» (Bernstein, στο Fiegle,2003:258).

Η ίδια η εξέλιξη του καπιταλισμού, δικαίωσε τον Bernstein. Η εργατική τάξη συμμετέχει στον κοινωνικό πλούτο χωρίς να δυσαρεστηθούν απόλυτα οι εύπορες τάξεις και ελίτ (Naβmacher, 2004:303). Με την σοσιαλδημοκρατία στην εξουσία, ο καπιταλισμός κατόρθωσε σε μεγάλο βαθμό να μετατρέψει την ταξική πάλη, σε μία ειρηνική διελκυστίνδα διανομής και έτσι να διασφαλίσει και να προωθήσει την ισότητα και την ελευθερία ταυτόχρονα (Naβmacher,2004:303).

2. Για πρώτη φορά στην εξουσία: Η πέμπτη δημοκρατία στην Γαλλία, η δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι πρώτες σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις στη Μεγάλη Βρετανία

2.1. JeanJaures , LeoBlum και η πέμπτη δημοκρατία .

2.1.1. Η επίδραση του Jean Jaures

Ο Jean Jaures συνέβαλε στη παγίωση και μετεξέλιξη των ιδεών του Bernstein, προσεγγίζοντας τη «δημοκρατία ως ηθικό σοσιαλισμό» και υποστηρίζοντας τη συμμετοχή της σοσιαλδημοκρατίας σε αστικές κυβερνήσεις και σε θεσμούς της αστικής δημοκρατίας (Berman, 2019:120-121,177; Σιακαντάρης, 2019:103-104). Ο σοσιαλισμός του Jaurès εκπορευόταν από την οπτική της Γαλλικής Επανάστασης και περιείχε στοιχεία ρεπουμπλικανισμού (Stedman-Jones, 2001 : 53) , ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, ενώ ήταν βαθιά ανθρωπιστικός και δημοκρατικός, με ηθικές βάσεις (Goldberg, 1968: 136; Joll,2006;Sternhell, 1996: 72;Young,1988, 105). Προχωρώντας μάλιστα ένα βήμα πέρα από το Bernstein, ο Jaures θεωρούσε το σοσιαλισμό ως φυσική συνέχεια της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στην οποία απέδιδε ένα ολοκληρωμένο νόημα (Meyen, 2015: 18;Σιακαντάρης,2019: 105;).

Ο Jaures μαζί με το Bernstein προσπάθησαν να συμφιλιώσουν τις ουμανιστικές αξίες με την αυστηρότητα της μαρξιστικής σκέψης, ενώ απέρριψαν την αναγκαιότητα της επανάστασης ορίζοντας το σοσιαλισμό ως ολοκλήρωση της δημοκρατίας (Ελλύλ, 2007:19-20; Lallement,2001:122). Ενώ ο Jaures προσέδιδε στη δικαιοσύνη μεγαλύτερο νόημα από ότι στο ταξικό αγώνα, αμφέβαλε ως προς το αν μόνο μέσω της τυπικής δημοκρατίας μπορούσαν να επιλυθούν τα ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης (Gruson, 1990: 359). Γι' αυτό επιχείρησε να συνθέσει προγραμματικά τη δημοκρατική πολιτεία (republique) και το σοσιαλισμό, επιδιώκοντας μία κοινωνική πολιτεία (Christadler, 1985 :20;Lemke,2008: 217-250; Schultz, 2014: 101). Η αποστολή του σοσιαλισμού, κατά τον Jaures, ήταν να συνεχίσει το έργο της Γαλλικής Επανάστασης, να ολοκληρώσει αλλά όχι να ακυρώσει τα επιτεύγματά της. Ο θρίαμβος του σοσιαλισμού είναι η εκπλήρωση της Γαλλικής Επανάστασης, υπό νέες συνθήκες (Heller,2017: 30-38;Meyen,2015: 24;

Przeworski, 1980: 31; Schulz,2014:100-101;Wright,2017:42-48,59).

Άρα, η αστική Γαλλική Δημοκρατία, ως επίτευγμα της επανάστασης, δεν ήταν εχθρός, αλλά εργαλείο του σοσιαλισμού. Πιο στερεό δηλαδή έδαφος πάνω στο οποίο μπορούσε να συγκροτηθεί η εργατική τάξη και «υπόβαθρο που η αντιδραστική μπουρζουαζία δεν μπορούσε να διαλύσει χωρίς να ανοίξει σχισμές στη γη και να πέσει ή ίδια μέσα» (Jaurès στο Przeworski, 1980:33-34:Jennings:2011, 406).

Ο ρεπουμπλικανικός σοσιαλισμός του Jaures εκκινούσε από την αρετή των πολιτών, τη σημαντικότητα των θεσμών, τις κοινωνικοπολιτικές συνέπειες του αδιαίρετου ατομικισμού και του ατομικού οικονομικού συμφέροντος, ενώ επέμενε στην αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικών θεσμών και κοινωνικών ηθικών τάσεων (Stedman-Jones:2001). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη οπτική, ο δημοκρατικός σοσιαλισμός απαιτούσε αρετή. Οι πολίτες πρέπει να διαθέτουν δημόσια ηθική, αντίθετη με την ωφελιμιστική ηθική του στενού οικονομικού συμφέροντος.

Η ρεπουμπλικανική αλληλεγγύη του Jaures. συνέθετε τη φιλελεύθερη απαίτηση για ελευθερία από τη μία και την ανάγκη κρατικής παρέμβασης από την άλλη. Ο όρος περιείχε μεταξύ άλλων μία έκκληση προς τον εγωισμό της πεφωτισμένης μπουρζουαζίας, να σκέφτεται όχι μόνο την ανεξαρτησία της, αλλά και στην αλληλεξάρτηση της με την εργατική τάξη και να αποτρέψει μια κοινωνική επανάσταση εγκαίρως (Kaufmann, 2002:28). Στόχος επομένως της κοινωνικής μεταρρύθμισης ήταν αλληλεγγύη και η δικαιοσύνη. Όπως και ο Bernstein έτσι και ο Jaures επιχείρησε κατά μία έννοια να ριζοσπαστικοποιήσει τις ιδέες του Kant. Να χρησιμοποιήσει δηλαδή τις ιδέες του, για να νομιμοποιήσει θεωρητικά την αναγκαιότητα της κοινωνικής μεταρρύθμισης και της ριζοσπαστικής δημοκρατίας (Bronner, 2004: 55). Το εγχείρημα αυτό στηρίχθηκε στην αρχή της αυτονομίας του ατόμου, του Kant. Η αυτονομία όμως για να θεμελιωθεί ουσιαστικά απαιτεί ορισμένους υλικούς όρους και πόρους. Γι' αυτό άλλωστε η παράδοση του διαφωτισμού, στην οποία εντάσσονταν και οι Bernstein, Jaures, αμφισβήτησε κάθε τυπική μορφή ελευθερίας (Bronner,2004: 55) αποδίδοντας μέγιστη βαρύτητα στη αναδιανεμητική δικαιοσύνη, ως σταθερά της δημοκρατίας και της ισότητας.

Η πρόκριση της δημοκρατίας για την αλλαγή της κοινωνίας από μέσα (Berman, 2011:112;Ελλύλ,2007: 25) και η υπερβατική κατάφαση του ατομικού δικαιώματος, με την έννοια ότι τίποτα δεν δεσπόζει πάνω από το άτομο, διαφοροποιούν τον Jaures από τους ορθόδοξους σοσιαλιστές (Paush,2017: 53). Στον Jaures η συλλογικότητα βασίζεται στη πολυφωνία των ατόμων. Επομένως το

πολύμορφο κοινωνικό μόρφωμα ενός πλουραλιστικού πλήθους πρέπει να ενσωματωθεί δεσμευτικά σε ένα κοινό, ενιαίο και αποτελεσματικό κράτος, που ορίζεται λειτουργικά ως εγγυητής του δικαίου. Το κράτος είναι η πηγή από την οποία αντλεί τη δύναμη του ο νόμος (Jaurès, 1974: 66), λαμβάνοντας τη μορφή μίας δημοκρατικής πολιτείας, η οποία προσφέρει σε μόνιμη βάση θεσμούς και δομές, που ισχυροποιούν την ελεύθερη έκφραση της ατομικότητας πέρα από κάθε φόβο και πίεση. Το κράτος που προστατεύει την ελευθερία των πολιτών του, πρέπει επίσης να τους παρέχει ένα συγκεκριμένο αξιοπρεπές επίπεδο εισοδήματος. Προϋπόθεση όμως είναι η ρύθμιση των εργασιακών και εμπορικών σχέσεων. Έτσι αναπτύσσεται ο σοσιαλισμός και κολεκτιβισμός, μέσα από το κοινωνικό συμβόλαιο και τη προστασία της ελευθερίας του ατόμου (Jaurès, 1974: 64).

Επειδή ο Jaures διατείνονταν ότι ο σοσιαλισμός απαιτούσε μία πλατιά και πολυσυλλεκτική κοινωνική συμμαχία, απέρριπτε την ορθόδοξη μαρξιστική προσέγγιση της ταξικής πάλης. Ταυτόχρονα πίστευε ότι η σοσιαλιστική ιδέα πρέπει να γοητεύει όχι μία στενή μερίδα της κοινωνίας, αλλά ολόκληρη την ανθρωπότητα. Η προώθησή του σοσιαλισμού δεν θα έπρεπε να είναι αποτέλεσμα βίαιης και αποκλειστικής ρητορείας μίας κοινωνικής μερίδας, αλλά ενός εθνικού κινήματος. Στο πλαίσιο αυτό οι σοσιαλιστές δεν πρέπει να στρέψουν την προσοχή τους μόνο στο προλεταριάτο, αλλά και στις πολυάριθμες ομάδες, που πλήττονται πιο άμεσα από τις αδικίες του καπιταλισμού (όπως είναι οι μικροί παραγωγοί και οι αγρότες). Οι σοσιαλιστές θα πρέπει δηλαδή να συνεργαστούν με οποιαδήποτε ομάδα που δεσμεύεται σε θετικές κοινωνικές αλλαγές, ακόμα και της μπουρζουαζίας· που κατά τον Jaures ήταν μια δύναμη προόδου (Berman,2011: 113).

Ο σοσιαλισμός κατά τον Jaures, δεν έχει καμία ανάγκη ή πρόθεση να συγκροτήσει μόνιμους εχθρούς και δύναται να αγκαλιάσει τόσο τις υλικές όσο και τις ηθικές προσδοκίες ολόκληρης της ανθρωπότητας. Άρα, η βασική φιλοδοξία του σοσιαλισμού, υπερβαίνει την αποποίηση της ιδιοκτησίας της αστικής τάξης και εστιάζει στη δημιουργία μίας ισότιμης κοινωνίας, αρμονικά επενδυμένη με ίση ηθική αξιοπρέπεια όλων (Jennings,2011: 407). Ακριβώς λόγω της θεωρητικής του επιμονής στη δικαιοσύνη ως κανονιστική αρχή, κανένας άλλος δεν εκπροσωπεί στο σοσιαλδημοκρατικό στρατόπεδο περισσότερο το πνεύμα του ρεπουμπλικανισμού από ότι ο ρεφορμιστής Jaures (Kurtz,2013: 67). Γι' αυτόν η ρεπουμπλικανική δικαιοσύνη ήταν η συμφιλίωση των ισότιμων αρχών της ελευθερίας και της αλληλεγγύης· που συνυφαίνεται με ισχυρή δέσμευση υπέρ της κοινωνικής ισότητας.

Κατά τον Jaures, ο σοσιαλισμός στη Γαλλία οφείλει την ύπαρξή του στα επιτεύγματα της Γαλλικής Επανάστασης, τα οποία πρέπει να διατηρηθούν με κάθε κόστος. Η Γαλλική Δημοκρατία πέτυχε πολλά. Εξίσωσε τις ευκαιρίες εκπαίδευσης για όλους, εισάγοντας την καθολική υποχρεωτική εκπαίδευση, νομιμοποίησε τη πολιτική ισότητα μέσω της καθολικής ψηφοφορίας και προστάτεψε τα συμφέροντα των εργαζομένων (Tasheva, 2014: 3). Εκκρεμεί ωστόσο η οικονομική απελευθέρωση των εργαζομένων που θα μπορούσε να επιτευχθεί με την μετεξέλιξη της «πολιτικής δημοκρατίας» σε «κοινωνική δημοκρατία» (Kaudelka,2003:327-328).

Ο Jaurès αντέτεινε στη δικτατορία του προλεταριάτου του Marx το ρεπουμπλικανικό σοσιαλισμό του, ο οποίος απαιτούσε πλήρη συμμετοχή στη ζωή της (αστικής) Δημοκρατίας· ενώ ταυτόχρονα σήμαινε την ενεργό υπεράσπισή της σε περιόδους κρίσης. Έτσι, κατά τη διάρκεια της Dreyfus Affair, όταν η γαλλική κοινωνία πολώθηκε σε δύο στρατόπεδα – τους μοναρχικούς και στρατιωτικούς αντιπάλους του Dreyfuss από τη μία πλευρά και τους φιλελεύθερους – ρεπουμπλικάνους υπερασπιστές του Dreyfus από την άλλη - ο Jaurès υποστήριξε την είσοδο του τότε σοσιαλιστή Millerand σε ένα ριζοσπαστικό υπουργικό συμβούλιο.

Ο Jaurès συνέβαλε επίσης στη δημιουργία μιας ενεργούς συμμαχίας μεταξύ της αστικής και σοσιαλιστικής «Αριστεράς» - παρά τους μη σοσιαλιστικούς στόχους αυτού του μπλοκ. Ο ίδιος συνόψισε το εγχείρημα ως το διακύβευμα της «δημοκρατικής άμυνας», πείθοντας τους Γάλλους σοσιαλιστές να υπερασπιστούν τη δημοκρατία απέναντι στις αντιδραστικές δυνάμεις, που είχαν δημιουργήσει την υπόθεση Dreyfuss (Berman, 2019:121). Η ενασχόληση του Jaures με την υπόθεση αυτή αγνόησε τις λογικές εκλογικού οφέλους προσανατολίζοντας τους σοσιαλιστές προς τα ανθρωπιστικά τους καθήκοντα, μακριά από τη ταξική λογική και τον οικονομισμό (Reberioux,1974: 82-83).

2.1. 2 Η επίδραση του Leo Blum

2.1.2.1 Η αντίθεση στον δημοκρατικό συγκεντρωτισμό

Ο πολιτικός που μετουσίωσε πρώτος τις ιδέες του Bernstein στην πολιτική πράξη, υπήρξε ο Leo Blum στην Γαλλία. Ο ίδιος ήταν εκφραστής μίας ορθολογικής, πραγματιστικής και εξελικτικής κυβερνητικής πολιτικής (Wirsching,2018:33), που συνυφάνθηκε με την αισιοδοξία της προόδου και την αποτελεσματική κοινωνική

αρωγή (Bronner,2014:, 11-12, 52-54;Wirsching,2018:33). Με αφορμή την υπόθεση Dreyfuss, ο Blum μπήκε στην ενεργό πολιτική δράση, στηρίζοντας τον Jaures, που υπερασπιζόταν τον Dreyfuss[9] (Joll,2005:152-153). Ο Blum συνδέθηκε στενά με το Jaures και το 1902 εντάχθηκε στο σοσιαλιστικό κόμμα(Julliard, 2015: 525). Μετά τη δολοφονία του Jaures το 1914, ανέλαβε να υπερασπιστεί το ρεπουμπλικανικό σοσιαλισμό, που βασιζόταν στη πολιτική και οικονομική ελευθερία (Von Beyme,2002: 690).

Ο Blum ασπάστηκε το σοσιαλισμό ως μοχλό οικουμενικής λύτρωσης της ανθρωπότητας και αλλαγής ολόκληρης της κοινωνίας και όχι μόνο ενός ταξικά προσδιορισμένου μέρους της (Graham,2006: 32; Haupt,1985: 250)· με πυρήνα τη Δημοκρατία, την ισότητα και μία καθολική αλλά όχι ταξική ηθική. Όπως σημείωσε ο ίδιος «η πολιτική, δηλαδή η συγκρότηση μίας δίκαιης κοινωνίας, εξ ου και η επιδίωξη της ισότητας, της κοινής ευημερίας και της ατομικής ευτυχίας που ποτέ δεν πρέπει να διαχωριστούν μεταξύ τους, είναι ο σοσιαλισμός» (Blum στο Lemke ,2012: 58; Haupt, 1985: 250-252). Στην προσέγγιση αυτή το κοινωνικό κράτος δεν αντιβαίνει στο φιλελεύθερο κράτος άλλα το προεκτείνει, διευρύνει τις συναρτήσεις της νομιμότητας του, αποδίδοντας συγκεκριμένο περιεχόμενο στην έννοια του πολίτη μέσω της εξομάλυνσης της πιο βίαιης ανισότητας (Schnapper, 2000,230). Η κοινωνική πολιτική εδράζεται στην αρχή της νομιμότητας, διότι επιτρέπει στον πολίτη να ασκεί συγκεκριμένα τα δικαιώματα του και κατευθύνεται από την αρχή της ενσωμάτωσης των κοινωνικά αδύναμων (Schnapper, 2000:230).

Στη χνάρια του Jaures, ο Blum συνέλαβε το έλλογο υποκείμενο, το οποίο συνεισφέρει στο κοινό καλό και είναι φορέας δικαιωμάτων ως κεντρικό στοιχείο του σοσιαλισμού. Η αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων και περιβάλλοντος είναι απαραίτητη για τον Blum για να διαπαιδαγωγηθούν οι άνθρωποι στην πολιτική συμμετοχή. Μέσω αυτής θεσμοποιείται μία λειτουργική μορφή συμμετοχικής δικαιοσύνης, η οποία είναι σημαντικό πολιτικό -στρατηγικό στοιχείο. Η ενεργό συμμετοχή στο κοινό γίγνεσθαι προάγει το αίσθημα του ανήκειν στη συλλογικότητα, τη σύνθεση προσδοκιών και συμφερόντων προάγοντας τελικά μία δημιουργική συναίνεση που διευκολύνει την αναζήτηση του κοινού καλού (Barber, 203:67-68,309-310; Pateman, 1985;156).

[9]Ο λοχαγός Dreyfuss κατηγορήθηκε με χαλκευμένα στοιχεία από τους εθνικιστές,ότι ήταν προδότης των Γερμανών, ενώ καθαιρέθηκε και καταδικάστηκε από το στρατοδικείο ως προδότης (Baier ,2001: 270-273; Haupt,1985: 248-249).

Ο Blum αντιπαραβάλει το άτομο ως αντίπαλη αφήγηση ενταγμένη, σε ένα πλαίσιο πλουραλισμού, στην αφήγηση του συλλογικού ακτιβισμού, του ταξικού αγώνα και του κομματικού συγκεντρωτισμού των κομμουνιστών (Lacroix,2011; Lukes ,2006). Το άτομο, ως αντίπαλο δέος στο κολεκτιβισμό, διευκολύνει τον Blum να προβάλει μία κριτική αντιπαράθεση με τον αριστερό απολυταρχισμό, στο έδαφος κοινών ιδεών και όχι έναν φαιδρό και συστηματικό αντιμπολσεβισκισμό.

Στην παράδοσή του Jaures, ο Blum απέρριψε την ένταξη στη Κομμουνιστική Διεθνή κατά τη συνδιάσκεψη του κόμματος στο Tours (1920) και άσκησε δριμεία κριτική στο δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, που υποδαύλιζε τη λαϊκή θέληση της βάσης μέσω της κεντρικής καθοδήγησης[10]. Ο Blum ανήκε στους ελάχιστους αυθεντικούς δημοκράτες σοσιαλιστές, που σε αντίθεση με τις αυταρχικές εκφάνσεις του μαρξιστικού ιστορικισμού, έδινε έμφαση στην αυτονομία των νόμων, στη δημοκρατική συμμετοχή, στην ισχύ των φυσικών δικαιωμάτων και στις δημοκρατικές αξίες, όπως αυτές εκφράζονται στη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου (Ferry& Renaut,1992: 12-13). Ως έγκριτος νομικός, ο Blum, διέθετε μία έντονη ευαισθησία υπέρ της νομιμότητας και της έννομης λειτουργίας της πολιτικής και της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, ενώ εστίαζε θεωρητικά και πολιτικά στην αιτιολογημένη ενίσχυση του κοινοβουλευτικού ρεπουμπλικανικού συστήματος και των αστικών δικαιωμάτων (Christadler, 1985:245).

Στη συνδιάσκεψη του Tours, ο Blum σημείωσε ότι «δεν νομίζω , παρά το γεγονός ότι το έγραψε ο Marx, ότι η δικτατορία του προλεταριάτου δεσμεύεται να διατηρήσει μία δημοκρατική μορφή πολιτεύματος. Η πραγματική όμως ουσία μιας δικτατορίας είναι να καταπιέσει όλες τις συνταγματικές προβλέψεις» (Blum στο: Ferry&Renaut,1992:12-13). Για τον Blum, η δικτατορία του προλεταριάτου δεν μπορεί να είναι μία αίρεση, μία σέκτα ή μία δικτατορία πάνω από το προλεταριάτο, αλλά αντίθετα θα έπρεπε να τιμά την ελευθερία της σκέψης, του συνέρχεσθαι και του διαλόγου και να επιτρέπει σε κάθε άτομο να συμμετέχει στη δημοκρατική δραστηριότητα πιο αυθόρμητα και πιο έντονα από ποτέ (Birnbaum,2015: 68).

[10]Στο συνέδριο, η πλειοψηφία των σοσιαλιστών αποφάσισε την προσχώρηση του κόμματος στη νέο-ιδρυθείσα Γ΄ Διεθνή, με πρωτοβουλία του σοβιετικού ΚΚ. Ο Blum διαφώνησε με την απόφαση και το σοσιαλιστικό κόμμα διασπάστηκε·με τον Blum και τη μειοψηφία, να ανασυγκροτούν το εναπομείναν σοσιαλιστικό Κόμμα (Joll, 2006:349;Judt,1998: 33).

2.1.2.2 Μεταρρύθμιση ή επανάσταση

Ο Blum καυτηρίασε την ηθική ασυμβατότητα μεταξύ κομμουνισμού και σοσιαλισμού και άσκησε επίμονη κριτική στη μπολσεβίκικη επανάσταση του 1917 (Berman, 2000;Bronner, 2014: ix-x). Ο σοσιαλισμός του Blum επηρεάζεται έντονα από τον Jaurès και συνθέτει πρωτότυπα τον ιδεαλισμό και τον υλισμό, τη δημοκρατία και το μαρξισμό, τον ατομικισμό και τον κολεκτιβισμό, τις αξίες της Γαλλικής Επανάστασης και την ταξική πάλη και τελικά την επανάσταση και τη μεταρρύθμιση (Birnbaum,2015: 56). Μολονότι ο Blum χρησιμοποιούσε τη μαρξιστική ρητορική, ήταν περισσότερο από τον Jaures, ταγμένος στο μεταρρυθμιστικό σοσιαλισμό (Birnbaum, 2015: 60; Judt,2011:148).

Ως σοσιαλιστής ο Blum διέκρινε από νωρίς τις προκλήσεις των καιρών του, που δεν ήταν άλλες από την διάσπαση της εργατικής τάξης, την άνοδο του φασισμού και τις κοινωνικοοικονομικές συνέπειες των παγκοσμίων πολέμων (Christadler,1985: 246). Ο ίδιος άλλωστε ανήκε στους λίγους σοσιαλδημοκράτες της εποχής του, που διέγνωσαν το κίνδυνο του εθνικοσοσιαλισμού και πλήρωσαν την αντίσταση ενάντια στον φασισμό με διώξεις και διακινδυνεύοντας τη ζωή τους. Ο Blum αντέταξε σε κάθε μορφή ορθοδοξίας μία ρεαλιστική πολιτική στάση στο «κέντρο», σε αντίθεση τόσο με την οπορτουνιστική συμμετοχή σε οποιαδήποτε κυβέρνηση, όσο και με την άκρα αριστερά, πού ζητούσε την άμεση επίθεση στο αστικό κράτος (Berman, 2019:177-178;Bronner,2014: 57;Haupt, 1985:252).

Ο σοσιαλισμός του Blum επηρεάστηκε από τους Εβραίους κοινωνιολόγους Emile Durkheim και Marcel Mauss· δύο θαυμαστές της Γαλλικής Επανάστασης και επικριτές του μαρξισμού και του μπολσεβικισμού[11]. Υπό την επιρροή τους, ο Blum εντάχθηκε στη σοσιαλιστική υπόθεση, ως εκφραστής μιας γαλλικής εκδοχής του ρεβιζιονισμού. Ο Blum πίστευε ότι «ανάμεσα στους σκεπτόμενους σοσιαλιστές, κανείς δεν αγνοεί τη μετριότητα της μεταφυσικής του Marx και ότι καθημερινά άλλος ένας κρίκος στη δική του αλυσίδα οικονομικών επιχειρημάτων σπάει». Γι'αυτό απέρριπτε τις δραματικές αντιλήψεις για την ιστορία και την ηρωική μεταφυσική της επανάστασης (Birnbaum,2015: 60; Colton, 1987: 19;Judt,1988:52). Εν ολίγοις, ο Blum έθεσε τα θεμέλια για μία μεταρρυθμιστική στρατηγική, προσαρμοσμένη στις

[11]Τόσο ο Durkheim όσο και ο Mauss ήταν κοντά στο Jaurès και επισήμαναν στο έργο τους τη σημασία της συλλογικής εκπροσώπησης για την κατάκτηση της κοινωνικής συνοχής και τη διαμόρφωση μίας συλλογικής εθνικής ταυτότητας (Birnbaum,2015: 60; Mallard,2019:17-21) .

σύγχρονες συνθήκες (Graham, 2006: 33). Όπως και ο Jaurès, ο Blum πίστευε ότι η ένοπλη εξέγερση είναι μία υπόθεση ξεπερασμένη, λόγω των εξελιγμένων εργαλείων πολιτικής του σύγχρονου κράτους. Παράλληλα επισήμαινε ότι υπό σύγχρονες συνθήκες, η επανάσταση δεν θα είναι υπόθεση βίας, συνομωσίας και πραξικοπημάτων καθοδηγούμενων από μυστικούς κύκλους, αλλά υπόθεση προοδευτικών κατακτήσεων για τους εργαζόμενους (Birnbaum, 2015: 61; Graham, 2006: 34-36;Judt,1988: 51-66; Haupt,1985: 252-253). Άρα, η μεταρρύθμιση είναι επαναστατική και η επανάσταση είναι μεταρρυθμιστική. Διεκδικώντας μια ρεφορμιστική επανάσταση, ως δράση στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας και ως συμβιβασμό μεταξύ του σοσιαλισμού και της Δημοκρατίας, ο Blum εναντιώθηκε στο μαρξικό μεσσιανισμό (Birnbaum,2015: 62; Judt,1988: 51-66).

Η κοινωνική αλλαγή στο Blum συνδέεται με έννομα μέσα και κερδίζεται μέσα από καθολικές εκλογές. Βασικό καθήκον του σοσιαλιστικού κόμματος είναι η ειρηνική συμφιλίωση των αντιθέσεων, των παθών και των εξάρσεων που επικρατούν στη Γαλλία, στην Ευρώπη και στο κόσμο.

2.1.2.3. Σοσιαλισμός, Δημοκρατία, κοινωνική δικαιοσύνη και αλληλεγγύη

Ο Blum θεωρούσε ότι η υπεράσπιση της ισότητας, έπρεπε να γίνεται μέσω του «λόγου και της δικαιοσύνης». Άρα ο σοσιαλισμός πρέπει να επιδιώκει τη βελτίωση των συνθηκών για τους εργάτες και τους εργαζόμενους, τη βελτίωση της θέσης των γυναικών και των παιδιών, αλλά και την αναβάθμιση της συναισθηματικής και της οικογενειακής ζωής(Birnbaum, 2015: 68). Ορθολογικά ο Blum υπέθεσε ότι εάν μια Δημοκρατία είναι καλή, αυτό ισχύει επειδή είναι δίκαιη και για να είναι αληθινά δίκαιη, πρέπει να εξασφαλίσει όχι μόνο πολιτική και αστική δικαιοσύνη για όλους, αλλά και κοινωνική δικαιοσύνη (Judt,1998: 38). Ο Blum δεν έπαψε να επισημάνει τη βαρύτητα της δημοκρατίας για τον σοσιαλισμό, πιστεύοντας ότι υπάρχει ένας άρρηκτος δεσμός μεταξύ τους. Χωρίς το σοσιαλισμό πίστευε ότι η δημοκρατία είναι ατελής. Χωρίς όμως δημοκρατία ο σοσιαλισμός είναι αδύναμος και αυτό συνιστούσε κατά την άποψη του μία αλήθεια γραμμένη με αίμα (De Graaf, 2019:195). Ο Blum, όπως ο Jaures, ήταν σοσιαλιστής, επειδή ήταν δημοκράτης. Ο ίδιος πίστευε ότι το σοσιαλιστικό πρόγραμμα στηριζόταν κυρίως στην ασφάλεια της «δημοκρατικής πολιτείας» (Blum στο Colton, 1953: 542) και ότι οι σοσιαλιστικές αντιλήψεις καλύπτονταν από δημοκρατικές πεποιθήσεις. Η «νομιμοποιημένη

φιλοδοξία να εξασφαλιστούν σε κάθε πολίτη, πέρα από την νομική ισότητα και την πολιτική ελευθερία, συνθήκες καθημερινής διαβίωσης, που θα συνάδουν με την αξιοπρέπεια του πολίτη»(Schnapper, 2000,231), υιοθετήθηκε απόλυτα από τον Blum.

Φυσικά η θέση του περί «ορθολογισμού» ως αυτονόητο στοιχείο του σοσιαλισμού, αντιμετωπίστηκε με λιγότερο ενθουσιασμό στη Βρετανία, τη Γερμανία ή την Ιταλία, από ό,τι στη Γαλλία. Αυτό όμως είναι ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της γαλλικής σοσιαλιστικής επιχειρηματολογίας -και μια από τις πηγές των πολιτικών διλημμάτων της- ότι δηλαδή η πολιτική μορφή μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας υπήρχε ήδη στη Γαλλία, χάρη στην « επανάσταση» (Judt,1998: 38). Με αυτή την έννοια οι τυχεροί Γάλλοι, σε αντίθεση με τους περισσότερους λαούς, θεωρούν ότι διαθέτουν ήδη εν μέσω της γαλλικής επανάστασης, μια δημοκρατία. Το μόνο που απέμεινε είναι να την επενδύσουν με ένα έλλογο (και ηθικά) κατάλληλο κοινωνικό περιεχόμενο (Judt,1998: 38). Ο σοσιαλισμός του Blum, είναι απόρροια μιας καθαρά ορθολογικής αντίληψης για τη κοινωνία. Ο σοσιαλισμός θέλει να φέρει τη κοινωνική δικαιοσύνη σε συνάρτηση με τη λογική.

Παρά το γεγονός ότι ο γαλλικός σοσιαλισμός με τον Blum εγκατέλειψε εγκαίρως το μαξιμαλιστικό στόχο της «κοινωνικοποίησης», ο ίδιος παρατήρησε με οξυδέρκεια ότι ο οικονομικός φιλελευθερισμός δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές προκλήσεις που προηγήθηκαν, μεσολάβησαν και ακολούθησαν των δύο Παγκοσμίων Πολέμων. Μέσα από αυτές τις προκλήσεις ο Blum εντόπισε την ανάγκη μίας συλλογικής οργάνωσης της παραγωγής και της διανομής του πλούτου. Κατά την διάρκεια του πολέμου η θέσπιση συλλογικών μορφών παραγωγής και διανομής υπήρξε απαραίτητη, ενώ μετά τον πόλεμο, η διατήρησή και ενίσχυσή τους κρίθηκε από τα περισσότερα κράτη αναγκαία (Blum, 1945: 4). Ωστόσο, σημείωνε ο Blum, ο σοσιαλισμός δεν έχασε ποτέ τη προοπτική να διατηρηθούν, να γίνουν σεβαστά και να επεκταθούν τα δικαιώματα του ατόμου μέσα στο πλαίσιο της συλλογικής οργάνωσης της οικονομικής ζωής (Blum,1945: 4). Εν προκειμένω ο σοσιαλισμός δεν σημαίνει τίποτα άλλο, από τη διατήρηση και τη μετεξέλιξη των δικαιωμάτων του ατόμου, στο πλαίσιο μίας κοινωνίας, η οποία συγκροτείται στα έγκατα της, βάση της συλλογικής ευημερίας. Αυτό είναι κατά τον Blum το νόημα που κρύβεται πίσω από τις έννοιες του «κοινωνικού» και του «δημοκρατικού»· η αλληλουχία των οποίων δεν είναι τυχαία.

Για το Blum, η κοινωνική δικαιοσύνη δεν θα μπορούσε να είναι τίποτα άλλο από τη προοδευτική κατάργηση κληροδοτημένων προνομίων, που δημιούργησε ο

καπιταλισμός και η κοινωνία. Υπό όρους κοινωνικής δικαιοσύνης, οι φυσικά δοσμένες ανισότητες δεν εντείνονται περαιτέρω και το κάθε άτομο βρίσκει τη κατάλληλη θέση μέσα στην κοινωνία. Μία θέση που ανταποκρίνεται στις κλίσεις του ατόμου ώστε να μπορεί να συνεισφέρει καλύτερα στη κοινωνία, η οποία ανταποδοτικά του προσφέρει το μέγιστο μέτρο ευημερίας και ευτυχίας (Birnbaum , 2015:70;Blum,1945: 4). Η συγκεκριμένη άποψη αποτελεί, κατά τον Blum, τη πεμπτουσία, το βασικό κανόνα του σοσιαλισμού, τη σύνθεση μεταξύ ελευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης, μεταξύ δημοκρατίας και κοινωνικής συνοχής.

Ο σοσιαλισμός συνιστά μία φυσική σύνδεση μεταξύ της συλλογικής οργάνωσης της κοινωνίας και της υπεράσπισης των δικαιωμάτων του ατόμου. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσει ο Blum και την ιδέα της αλληλεγγύης. Ο Blum ασπάστηκε τη κλασική σοσιαλδημοκρατική έννοια της αλληλεγγύης, όπως την εισήγαγαν πριν από αυτόν οι Bernstein και Wigforss (Stjerno2005:151-152). Ο Blum πρωτοπόρησε δίνοντας έμφαση στην ισότητα, τη δικαιοσύνη και την αλληλεγγύη ως σοσιαλιστικές αξίες και ως βασικές έννοιες κλειδιά, που αργότερα ενσωματώθηκαν στη προγραμματική γλώσσα της σοσιαλδημοκρατίας. Ο άνθρωπος, βάση αυτής της άποψης, γεννιέται με την αίσθηση της ισότητας, της δικαιοσύνης και της ανθρώπινης αλληλεγγύης(Stjerno,2005:152). Αυτή η αίσθηση αναπτύχθηκε στην ιστορία του ανθρώπινου αγώνα και εκφράζει μία οικουμενική ηθική. Το ένστικτο της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης και της ανθρώπινης ηθικής βρίσκει την έκφρασή του στο σοσιαλισμό. Άρα, κατά τον Blum, ο σοσιαλισμός είναι ένα σύστημα ηθικής· σχεδόν μια θρησκεία παρά ένα δόγμα. Η ιδέα της αλληλεγγύης του Blum, υπερβαίνει τη περιορισμένη αντίληψη της ταξικής αλληλεγγύης, επενδύοντας την με πιο καθολικό νόημα (Stjerno,2005:152, 171).

2.1.2.4. Το ζήτημα της κομματικής στρατηγικής και η πραγματική εξουσία

Κατά το Blum, ορισμένα από τα πολυάριθμα λάθη που διέπραξε ο κομμουνισμός ήταν ότι ταύτιζε λανθασμένα τη κατάληψη της εξουσίας με τη κοινωνική επανάσταση. Ταυτόχρονα διαστρέβλωσε τη δημοκρατική διαδικασία με την ιδέα της κομματικής οργάνωσης και απείλησε τη παραδοσιακή ανεξαρτησία των συνδικάτων, την οποία επιχειρούσε να θέσει υπό τον έλεγχο του κόμματος (Greene, 1969:2; Winkler,1991:188). Όπως και στον Jaurès, ο σοσιαλισμός του Blum, εξέφραζε μια σύνθεση της γαλλικής δημοκρατικής παράδοσης με επιλεγμένες πτυχές

του μαρξισμού. Το παράγωγο ήταν ένας σοσιαλισμός που προωθούσε το ηθικό κίνητρο- ένας σοσιαλισμός με ανθρωπισμό.

Ο Blum πίστευε ότι η πολιτική και κοινωνική δημοκρατία ήταν αδιαχώριστες. Στόχος του σοσιαλισμού ήταν να υλοποιήσει «τα μεγάλα ιδανικά του 1789 και να εμπλουτίσει την οικονομική και κοινωνική τάξη πραγμάτων με πολιτική, αστική και προσωπική ελευθερία» (Blum στο Greene, 1969: 14). Επιπλέον, ο Blum δεν διχοτομούσε τη μεταρρύθμιση και την επανάσταση, ούτε παραιτήθηκε ποτέ από την ιδέα, ότι ο σοσιαλισμός ορίζεται ως το σύνολο των μεταρρυθμίσεων που υλοποιείται χωρίς την κατάργηση της νομιμότητας (Aron,1979:11). Οι μεταρρυθμίσεις κατά την άποψή του, περιείχαν το σπόρο της επανάστασης. «Δεν αναγνωρίζω δύο είδη σοσιαλισμού, επαναστατικού και μη επαναστατικού, υπάρχει μόνο ένας σοσιαλισμός και είναι ... εγγενώς επαναστατικός» (Blum στο Halperin, 1946: 250).

Ο Blum δεν ταύτιζε το σοσιαλισμό με τη σταδιακή καπιταλιστική μεταρρύθμιση. Για να επιτύχει όμως ο σοσιαλισμός, ήταν απαραίτητη η κατάκτηση της εξουσίας από την εργατική τάξη. Ο Blum διατείνονταν ότι χωρίς «επαναστατική προετοιμασία», μια πρόωρη κατάληψη της εξουσίας (όπως υποστηρίζουν οι κομμουνιστές) θα οδηγούσε μόνο σε τυραννία και καταστολή. Αυτή η μακρά διαδικασία προετοιμασίας για τη κοινωνική επανάσταση, θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω της συμμετοχής στους θεσμούς της Δημοκρατίας (Greene, 1969: 15). Συνεπής σε αυτή την θέση, όπως και ο Jaurès, ο Blum ενσωμάτωσε τους σοσιαλιστές στο κοινοβουλευτικό σύστημα της Γαλλίας, θεωρώντας την υπεράσπιση της δημοκρατίας, σύμφωνη με τον αγώνα για το σοσιαλισμό.

Σε αυτό το πλαίσιο ο Blum έκανε μια διάκριση μεταξύ της «κατάκτησης της εξουσίας» (που είχε επαναστατικό νόημα) με τη σοσιαλιστική μεταμόρφωση της κοινωνίας και την «άσκηση της εξουσίας» σε ένα καπιταλιστικό καθεστώς (η οποία ήταν μη επαναστατική διαδικασία που στόχευε να κάνει τον καπιταλισμό πιο ανεκτό) ως «συνέπεια της ίδιας της κοινοβουλευτικής δράσης» (Aron, 1979: 11;Harrington, 1975:253; Sassoon,2010/1996: 53). Ο σκοπός της διάκρισης ήταν να διαφυλαχθεί ο τελικός στόχος του σοσιαλισμού, αφήνοντας ανοικτή τη δυνατότητα άσκησης πραγματιστικών πολιτικών (Sassoon,2010/1996: 53).

Παρά τη ρητή αντίθεση της Β' Διεθνούς του Amsterdam (1904) με τη σοσιαλιστική συμμετοχή σε αστικές κυβερνήσεις, η «θεωρία» του Blum έκφραζε, σε μια τροποποιημένη εκδοχή, τη διχοτόμηση μεταξύ του «τελικού στόχου» και των «πρακτικών καθηκόντων» του σοσιαλισμού, αλλά και μεταξύ της «ημέρας της

επανάστασης» και «των καθηκόντων του παρόντος»[12].

Με τη διάκριση μεταξύ της κατάκτησης, της άσκησης και της κατοχής της εξουσίας, ο Blum προσπαθούσε να χαράξει τους απαραίτητους όρους για το συλλογικό έλεγχο της οικονομίας ή να αναπτύξει μια θεωρία των ενδιάμεσων φάσεων (Sassoon,2010/1996: 59). Με βάση τη συγκεκριμένη διάκριση του Blum, οι σοσιαλιστές μπορούσαν να αποδεχτούν την άσκηση εξουσίας σε μια μη επαναστατική κατάσταση, στα πλαίσια μίας «σοσιαλιστικής διαχείρισης του καπιταλισμού», ενώ ο ίδιος ο σοσιαλισμός μεταφέρονταν σε ένα μακρινό μέλλον, «νεφελώδες και μυθικό» (Lefranc,1978: 117;Sassoon, 2010/1996: 53).

Όπως σημείωσε ο Blum (1926): «Αν μέσω της λειτουργίας των κοινοβουλευτικών θεσμών, κληθήκαμε να ασκήσουμε εξουσία στο πλαίσιο των υφιστάμενων θεσμών και του παρόντος συντάγματος, θα την ασκούσαμε έννομα και ειλικρινά, χωρίς να προσπαθούμε να επωφεληθούμε από τη παρουσία μας μέσα στην κυβέρνηση για να μετατρέψουμε την άσκηση εξουσίας σε κατάκτηση της εξουσίας» (Blum στο Colton, 1953: 522).

Ο Blum γνώριζε τους εγγενείς κινδύνους και τις αντιφάσεις μιας σοσιαλιστικής «άσκησης της εξουσίας», ως «μια ιδιαίτερα οδυνηρή και δύσκολη εμπειρία» - «μια εμπειρία στην οποία το κόμμα μπορεί να υποταχθεί ακόμη και στον εαυτό του» (Blum στο Colton, 1953: 523; Winkler, 1991 : 188). Η κομματική στρατηγική του Blum ανέδειξε ότι η πλεύση των κομμάτων εξαρτάται όχι μόνο από την κοινωνική σύνθεση των μελών και των υποστηρικτών τους, αλλά και από τους στόχους των ηγετών τους και τον τρόπο με τον οποίο επιβάλουν τα σχέδια τους. Είναι προφανές ότι κόμματα που διαθέτουν ισχυρές ουτοπίες, αναπτύσσουν διαφορετικές στρατηγικές σε σχέση με κόμματα που αποδέχονται το γενικότερο πνεύμα της κοινωνίας στην οποία λειτουργούν (Boudon& Bouricourt,1992: 396).

Όμως, η αποδοχή ή άρνηση της υπάρχουσας κοινωνίας, συνδυάζεται από τη σκοπιά του Blum με την επιλογή ενός εκ των δύο υπαρκτών κριτηρίων για το

[12] Η απόφαση αυτή πάρθηκε από την Β Διεθνή του Amsterdam, με ψήφισμα ως άμεση απάντηση στη κρίση του γαλλικού σοσιαλισμού,που προκλήθηκε από την αποδοχή από τον Millerand μιας θέσης υπουργού στο φιλελεύθερο καθεστώς του René Waldeck-Rousseau (Ayusawa,2005: 63-64; Birnie, 2006: 130;Gordon,1996: 173). Μολονότι υποστήριζε με κριτικό πνεύμα τις ενέργειες του Millerand ως κρίσιμης σημασίας για την υπεράσπιση της Δημοκρατίας, ο Jaurès δέχτηκε το ψήφισμα του Amsterdam αφενός ως απαραίτητο όρο για την ενότητα των σοσιαλιστών και αφετέρου λόγω της άσπονδης πολεμικής, που εξέφρασαν οι ορθόδοξοι σοσιαλιστές πανευρωπαϊκά απέναντι στη συμμετοχή σε αστικές κυβερνήσεις (Schumpeter,2003:338).Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1920, οι σοσιαλιστές πιέστηκαν να δεχτούν θέσεις στο υπουργικό συμβούλιο, καθώς κατέστησαν το δεύτερο ηγετικό κόμμα στη χώρα.

καθορισμό της κομματικής στρατηγικής. Το ένα κριτήριο είναι η κατάκτηση της εξουσίας και το άλλο η άσκηση ή διαχείριση της εξουσίας. Ο Blum λοιπόν είχε αντιληφθεί ότι στις σύγχρονες πλουραλιστικές κοινωνίες, ο δρόμος προς την εξουσία, εκτός από την περίπτωση των ολοκληρωτικών κομμάτων σταλινικού τύπου, περνάει πρώτα μέσα από την εκλογική επιτυχία. Άρα η εκλογική στρατηγική ενός σοσιαλδημοκρατικού κόμματος στρέφεται γύρω από μία προσπάθεια να καταστεί εκλόγιμο για όλους (Boudon&Bouricourt, 1992:396; Sassoon,2010/1996: 54). Άρα, απαιτείται προγραμματικός πραγματισμός και μετριοπάθεια, διότι στις πλουραλιστικές κοινωνίες οι ψηφοφόροι επιλέγουν περισσότερο μεταξύ των προγραμμάτων, από ό,τι μεταξύ συστημάτων. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο ακόμα και όταν το Σοσιαλιστικό Κόμμα στη Γαλλία κέρδισε την εξουσία το 1936 διατηρώντας την επαναστατική ρητορική του, ο Blum προσδιόρισε την άσκηση της εξουσίας ως μία διαχείριση για τη μπουρζουαζία. Αυτό αναπόφευκτα σημαίνει ότι η εκλογική νίκη δεν είναι συνώνυμη με την «κατάληψη της εξουσίας». Μία εμπειρία άλλωστε από την οποία έμελλε να περάσουν άπειρες σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις στην Ευρώπη(Boudon&Bouricourt,1992: 396).

Απέναντι σε αυτή την ήπια στρατηγική της εξουσίας όπως τη σχεδίασε ο Blum, ήταν η βίαιη κομμουνιστική στρατηγική της δικτατορίας του προλεταριάτου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Blum, πολύ μετά την εκλογική νίκη των σοσιαλιστών στη Γαλλία έγραψε: «Ίσως δεν υπάρχει πιο δύσκολο έργο στον κόσμο από αυτό μιας σοσιαλιστικής κυβέρνησης που ενεργεί στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος, το οποίο δεν έχει ούτε τη δύναμη ούτε την εντολή να μεταμορφώσει στη νομική του ουσία. Ενσωματώνει ταυτόχρονα την εργατική τάξη και το κράτος». (Blum στο Colton, 1953: 540). Ο Blum πίστευε ακράδαντα, σε αντίθεση με τους κομμουνιστές, ότι μια ανάμειξη στην κυβέρνηση, ήταν δικαιολογημένη όταν η ίδια η Δημοκρατία απειλείται από την αντεπανάσταση· επιτομή της οποίας την εποχή του Blum ήταν ο φασισμός (Berman:2006,100-101; Jackson: 1988, 149;Lapidor:2016).

Η φασιστική απειλή άνοιξε το δρόμο για την κυβερνητική συμμετοχή των σοσιαλιστών του Blum και την ανάληψη ρόλων στο υπουργικό συμβούλιο από το 1932, ενώ διευκόλυνε τη δημιουργία της κυβέρνησης λαϊκού μετώπου το 1936, ως συνασπισμού ριζοσπαστών σοσιαλιστών με επικεφαλής τον Blum (Berman, 2019:181;Jackson, 1988 : 149). Ακόμη και μετά την ήττα της κυβέρνησης Blum, η ίδια πίστη στη σοσιαλιστική ευθύνη για την υπεράσπιση της δημοκρατικής πολιτείας - στη «ζωτική σχέση ανάμεσα στη διατήρηση της πολιτικής δημοκρατίας και την

πρόοδο του σοσιαλισμού» (Blum στο Colton, 1953: 533) -οδήγησε στη συμμετοχή των σοσιαλιστών σε άλλες μη σοσιαλιστικές κυβερνήσεις, τα χρόνια που προηγήθηκαν και ακολούθησαν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

2.1.2.5 Ο Leo Blum και ο μαρξισμός

Ο Blum όπως και ο Bernstein, θεωρούσε τον εαυτό του μαρξιστή. Ο ίδιος συμφωνούσε με ένα μεγάλο μέρος των μαρξιστικών οικονομικών και της θεωρίας της αξίας, ενώ παράλληλα διαφωνούσε με το διαλεκτικό υλισμό (Sadoun, 2007: 77-78). Η απόφαση του Blum να μην συμμετάσχουν οι Γάλλοι σοσιαλιστές στην Τρίτη Διεθνή, δεν είχε σχέση με την ιδεολογική του τοποθέτηση απέναντι στις μαρξιστικές αρχές. Αντίθετα σχετιζόταν με το γεγονός ότι το κείμενο της Διεθνούς, κατά τη γνώμη του, αντανακλούσε μια βουλησιαρχική πίεση για την κατασκευή κάτι νέου και εξ ολοκλήρου διαφορετικού από τις δόκιμες βασικές αρχές του παραδοσιακού σοσιαλισμού. Στην ουσία λοιπόν και ο Blum πίστευε ότι ο ρεβιζιονισμός και η κοινωνική δημοκρατία à la Bernstein παραμένουν εντός των ορίων των αυθεντικών αναζητήσεων του Marx. Ακολουθώντας το Bernstein, ο Blum πίστευε στην εξομάλυνση των κοινωνικών αντιθέσεων μέσω της αναδιανομής, καθιστώντας τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής υπεύθυνες για την άδικη ανταλλαγή αξιών. Αυτό όμως έχει δραματικές κοινωνικές επιδράσεις και οδηγεί σε μία καπιταλιστική κρίση· στο βαθμό που οι κοινωνικές αδικίες δεν αντισταθμίζονται μέσα από κοινωνικές αναδιανεμητικές πολιτικές. Η σοσιαλδημοκρατική αυτή λογική εδράζεται στη πίστη περί ικανότητας της αγοράς να συντονίζει την οικονομία, εφόσον υπόκειται σε δημοκρατικό κρατικό έλεγχο (Walzer, 2010: 43-45). Η παραγόμενη αξία, μπορεί να αναδιανεμηθεί χωρίς ουσιαστικά να αλλάξει η ταξική δομή μίας κοινωνίας. Εν προκειμένω, η κυβέρνηση Blum απέδειξε ότι χάρη στη πολιτική, οι επιπτώσεις των καπιταλιστικών κρίσεων δεν είναι απαραίτητο να οδηγήσουν σε ακραίες συνέπειες.

Το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο του Blum μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία πολυεπίπεδη προσπάθεια, ποικίλων δρώντων σε διαφορετικά μέτωπα. Ενώ τα συνδικάτα επιχείρησαν να περιορίσουν – αν και όχι να εξαλείψουν τη παραγωγή υπεραξίας στο χώρο εργασίας και να αναδιανείμουν την υπεραξία μεταξύ εργοδοτών και εργατών - το σοσιαλιστικό κόμμα του Blum δεσμεύτηκε να αναδιανείμει τον πλούτο, μέσω των πολιτικών μηχανισμών, που ήταν ήδη διαθέσιμοι στο αστικό δημοκρατικό κράτος. Οι σοσιαλιστές του Blum στην κυβέρνηση προσπάθησαν να διασφαλίσουν όσο γίνεται περισσότερη υπεραξία, την οποία είχαν άδικα ιδιοποιηθεί

οι καπιταλιστές, για να την επιστρέψουν αναδρομικά στους εργαζόμενους με τη μορφή κοινωνικών υπηρεσιών. Οι αρχές οικονομικής πολιτικής που διατυπώθηκαν από το Blum, έγιναν αργότερα γνωστές ως αριστερός κεϊνσιανισμός και χαρακτήρισαν την οικονομική πολιτική της πρώτης κυβέρνησης Mitterrand.

2.1.2.6 Η κυβερνητική πολιτική του Εθνικού Μετώπου

Ο Blum υπήρξε ιδρυτής του νεότερου σοσιαλιστικού κόμματος της Γαλλίας, και ο πρώτος Εβραίος σοσιαλιστής πρωθυπουργός της πρώτης σοσιαλιστικής κυβέρνησης στη Γαλλία το 1935 με το Δημοκρατικό Λαϊκό Μέτωπο (Jordan,2002: 93; Judt,2017: 135). Εντούτοις το σοσιαλιστικό κόμμα (S.FI.O), που ηγούνταν ο Blum, διέφερε από το S.F.I.O, που είχε ενοποιήσει με προσοχή και επιμέλεια ο Jaures. Είχε ήδη μεσολαβήσει η ρωσική επανάσταση του 1917, η οποία οδήγησε στην ίδρυση της Τρίτης Διεθνούς, που επέφερε με την σειρά της τη διάσπαση του SFIO το 1920 (Lindemann,1974: 69-74;Winkler,1991:184-186). Ο Blum ήταν κάθετα αντίθετος με τις αρχές της Τρίτης Διεθνούς και σε μια ομιλία ενώπιον του συνεδρίου στο Tours απέρριψε το μπολσεβικισμό, ως ένα στενό δόγμα ειδικά διαμορφωμένο για το σοσιαλιστικό εγχείρημα της Ρωσίας, αλλά ασύμβατο με τις ευρωπαϊκές σοσιαλιστικές παραδόσεις[13] (Bronner,2014: 51-69; Winkler,1991: 185).

Το 1936 ο Blum έγινε «ο άνθρωπος της ιστορικής στιγμής». Ο (συνακόλουθος) αντίκτυπος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στη Γαλλία επιδείνωσε τις πολιτικές διαμάχες, πυροδοτώντας μία έντονη κοινωνική έκρηξη το 1936 (Shorter&Tilly,1974:127). Λόγω της πραγματικής εθνικής και διεθνούς απειλής του φασισμού, τα τρία αριστερά κόμματα συμφώνησαν επιτέλους στις 14 Ιουλίου 1935 να ενωθούν(Judt,1998: 33-34; Judt,2017:166-167). Την 13η Ιανουαρίου του 1936 ο Blum έπεσε θύμα ενός άγριου ξυλοδαρμού από φοιτητές που ανήκαν στην δεξιά (Eley,2010:495).

Οι εκλογές για την Εθνική Συνέλευση το Μάιο του 1936 ανέδειξαν το κομμουνιστικό και το σοσιαλιστικό κόμμα ως σαφείς νικητές και ο Blum έλαβε την

[13] Η νέα διεθνής υπό την επιρροή της Μόσχας εξασφάλισε την προσχώρηση της αριστερής πλειοψηφίας των Γάλλων Σοσιαλιστών με βάση 21 σημεία»,7 εκ των οποίων επέβαλαν ο Λένιν και ο Ζινόβιεφ . Οι μειονοτικές ομάδες του Κέντρου και της δεξιάς πτέρυγας αρνήθηκαν να αποδεχθούν τα σημεία άνευ όρων, αποχώρησαν από το συνέδριο και ίδρυσαν ένα νέο Σοσιαλιστικό Κόμμα χρησιμοποιώντας το παλιό όνομα και το καταστατικό του προπολεμικού κόμματος.

εντολή να συγκροτήσει το Λαϊκό Μέτωπο[14] δηλώνοντας αποφασιστικότητα, θάρρος και πίστη σε αυτό το διάβημα (Eley,2010, 496; Shorter& Tilly, 1974: 127-128).

Με αφορμή τη συγκρότηση της κυβέρνησης του Εθνικού Μετώπου, ο ιστορικός Aymar du Chatenet σημείωσε ότι «είναι η πρώτη φορά που ένας Εβραίος λαμβάνει το ανώτατο κυβερνητικό αξίωμα. Η πρώτη φορά που ένας μαρξιστής θα γίνει Πρόεδρος του Συμβουλίου των Υπουργών και επίσης η πρώτη φορά που ο πρωθυπουργός υποστηρίζεται από τους κομμουνιστές» (Aymar du Chatenet στο Schmid,2006). Ο Blum διόρισε τρεις γυναίκες στη κυβέρνηση· αν και το γυναικείο τμήμα του πληθυσμού εκείνη την εποχή δεν είχε ακόμα δικαίωμα ψήφου (Neri-Ultsch,2005: 396). Να σημειωθεί ότι το δικαίωμα ψήφου για τις γυναίκες κατοχυρώνεται στη Γαλλία νομικά το 1944. Ένα μέρος της κοινής γνώμης ήταν «συγκλονισμένο» από τις πολιτικές εξελίξεις. Παρά τη σχετική μετριοπάθεια του προγράμματος του Λαϊκού Μετώπου και τις συνεχείς συμβιβαστικές προθέσεις του, ο τύπος της άκρας δεξιάς, που εξέδιδε εφημερίδες σε εκατομμύρια αντίτυπα, επιτέθηκε με λυσσαλέο μίσος στο Blum[15] (Berman,2019:181).

Πράγματι, το καλοκαίρι του 1936 θεωρείται ιστορική τομή. Η δυνατότητα υλοποίησης μιας σοσιαλιστικής δημοκρατίας μέσα στο πλαίσιο του κοινοβουλευτισμού φαινόταν πλέον ορθάνοικτη στον ορίζοντα. Μαζικές απεργίες και εργοστασιακές καταλήψεις (που αυτή τη φορά δεν αντιμετωπίστηκαν βίαια από το κράτος) ανάγκασαν τους επιχειρηματίες να κάνουν εκτεταμένες παραχωρήσεις (Albertini, 1959: 142-145; Eley,2010:496;Julliard,2015: 504-506; Sasson,2010/1996 :54; Shorter&Tilly,1974: 127-136;Tilly,1986: 326-328).

Η άνοδο του Λαϊκού Μετώπου), υπό όρους συστηματικής υπονόμευσης και αντίστασης των βιομηχάνων(Tilly,1986: 329-331), διαδραματίστηκε πολιτικά μέσω εκλογών και κοινωνικά μέσω απεργιακών κινητοποιήσεων που ακολούθησαν (Birnbaum,2003:84;Julliard,2015,504;Tilly,1986:327-328). Αυτό σημαίνει ότι η

[14]Στις 4 Ιουνίου 1936, η νέα κυβέρνηση ανέλαβε καθήκοντα και ο Léon Blum έγινε πρωθυπουργός . Το Κομμουνιστικό Κόμμα υποστήριξε την κυβέρνηση, αλλά δεν συμμετείχε με υπουργούς του σε 'αυτήν, δοκιμάζοντας ένα μοντέλο ανοχής (Albertini, 1959: 144;Birnbaum,2003: 113,175;Eley,2010: 496; Judt,2017:167-168). Ωστόσο, οι ηγέτες των Κομμουνιστών θα παραμείνουν πάντα σε στενή επαφή με τον πρωθυπουργό Blum

[15]Ο δεξιός τύπος χρησιμοποίησε χαρακτηρισμούς όπως «αδέσποτος, περιπλανώμενος Εβραίος , χωρίς ρίζες», ενώ την ίδια στιγμή διέδιδε συκοφαντίες για το πρόσωπο του, όπως ότι δεν είναι Γάλλος, αλλά κατάγεται από την Βεσσαραβία (τώρα Μολδαβία) και διαθέτει μία κρυφή περιουσία διαμαντιών (Berman, 2019:181;Schmid,2004:11). Όμως όλα αυτά παρέμειναν μάταια.Το Λαϊκό Μέτωπο έγινε η πρώτη μεγάλη δοκιμασία για τη θεωρία και την πρακτική του δημοκρατικού σοσιαλισμού. Ο Blum, στις κυβερνητικές δηλώσεις του εστίασε στις σχεδόν ανυπέρβλητες δυσκολίες, που πρέπει να ξεπεραστούν θεωρώντας όμως ότι πρόκειται για μια μοναδική ευκαιρία.

πολιτική νίκη προηγήθηκε της κοινωνικής και με αυτή την έννοια το λαϊκό κίνημα παρέμεινε βαθιά παραδοσιακό και νομιμόφρον. Τούτου δοθέντος , ωθείται ο Julliard (2015: 504-405) στη διαπίστωση ότι η γαλλική αριστερά λειτουργεί ως «ακλόνητη σταθερά …η οποία επαληθεύεται σε όλες τις εποχές», με την «ευφορία που προξενεί ο κοινός πολιτικός θρίαμβος των μεσαίων τάξεων και της Αριστεράς να μεταφράζεται, σε δεύτερη φάση, σε δυναμικές κοινωνικές κινητοποιήσεις. Φαινόμενο που παρατηρείται το 1789, το 1848, το 1906 , το 1945». Σε κάθε περίπτωση το Λαϊκό Μέτωπο συνιστά το απόγειο της εργατικής τάξης και του πολιτισμού στη Γαλλία, η οποία απόκτησε την οντότητα ενός ζωντανού οργανισμού, με υπόσταση που επιβάλει στη πράξη μία ολόκληρη σειρά κατακτήσεων, οι οποίες ανορθώνουν την αξιοπρέπεια της συμβολικά και υλικά (Julliard,2015: 505). Το καλοκαίρι του 1936 οι εργαζόμενοι έλαβαν για πρώτη φορά το δικαίωμα πληρωμένων διακοπών. Ο συνδικαλιστής Julien Racamond δήλωσε ότι «οι εργάτες ήταν στους τάφους τους και τώρα ήταν σαν να είχαν σηκώσει μια ταφόπετρα και τελικά να είδαν το φως» (Birnbaum,2015:104).

Η κυβέρνηση Blum εισήγαγε ορισμένες από τις σημαντικότερες οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που γνώρισε ποτέ η Ευρώπη και μάλιστα υπό τη πίεση των δυναμικών μη συντηρητικών στρωμάτων και των εργαζομένων, που έβαζαν τέλος στις δυνάμεις της αδράνειας και της ακινησίας, επιζητώντας την πρόοδο, την ανατροπή του παλιού αλλά και τη κοινωνική ασφάλεια (Julliard,2015: 505-506;Siemon,1960: 207;Wardhaugh,2009:123-124). Οι μεταρρυθμίσεις αυτές επέδρασαν καθοριστικά στη διαμόρφωση του καπιταλισμού, προσδίδοντας του πιο ορθολογικά και ανθρώπινα χαρακτηριστικά· συνεισφέροντας έτσι στην σταθερότητα του (Albertini,1959: 145-149;Harrington,1975: 243;Sassoon,2010: 54-55). Στο οικονομικό και δημοσιονομικό πεδίο ο Blum εφάρμοσε κεϊνσιανή οικονομική πολιτική, ως τεχνική δικαιολόγηση του ταξικού συμβιβασμού, μέσω της τόνωσης της αγοραστικής δύναμης και της κατανάλωσης. Οι αντικυκλικές πολιτικές τύπου New Deal, για την αύξηση της εγχώριας κατανάλωσης, δηλαδή τα αναδιανεμητικά μέτρα υπέρ των κοινωνικά ασθενέστερων και η επέκταση των δημοσίων δαπανών, στόχευαν στη τόνωση της παραγωγής και στη καταπολέμηση της ανεργίας (Rosanvallon,1989:178-179). Παράλληλα υπόσχονταν αυξημένες προοπτικές κέρδους για επιχειρήσεις, που θα πρόβαιναν σε νέες επενδύσεις (Merkel, 1996: 87; Rosengarten,2001: 276;Schmid,2006).

Κατά το Blum, η πολιτική της αναδιανομής υπέρ των αδύναμων τόνωνε τη παραγωγή και ταυτόχρονα ικανοποιούσε τη δικαιοσύνη (Przeworski& Wallerstein,

1984: 338). Μέσα από εθνικοποιήσεις σιδηροδρόμων και τραπεζών, ο Blum σκόπευε να διαλύσει ισχυρά μονοπώλια και να τα θέσει υπό κρατικό έλεγχο, ενώ η εισαγωγή ενός φόρου κεφαλαιουχικών κερδών θα αποκαθιστούσε τα δημόσια οικονομικά. Παράλληλα, η μείωση του εβδομαδιαίου ωραρίου εργασίας με πλήρη αποζημίωση σε συνδυασμό με τις αυξημένες δημόσιες δαπάνες, θα βοηθούσαν να ξεπεραστεί η οικονομική κρίση στη Γαλλία (Haupt,1985:256). Ο Blum δεν έκρυβε την υπερηφάνεια του για το έργο της κυβέρνησης του σημειώνοντας: «δεν άφησα το γραφείο μου στο υπουργείο πολύ συχνά, αλλά κάθε φορά που έβγαινα έξω, πήγαινα στα προάστια του Παρισιού και έβλεπα δρόμους γεμάτους με παλιά αυτοκίνητα, μοτοσυκλέτες και διπλά ποδήλατα που οδηγούσαν ζευγάρια της εργατικής τάξης φορώντας ασορτί πουλόβερ, γεγονός που μου έδειξε ότι η ιδέα του ελεύθερου χρόνου έκανε την εμφάνιση της με φυσικό και απλό τρόπο. Όλα αυτά με έκαναν να σκεφτώ ότι συνδυάζοντας την εργασία με την αναψυχή, είχα παρ 'όλα αυτά φωτίσει μερικές σκοτεινές και δύσκολες ζωές. Δεν τους είχαμε βγάλει μόνο έξω από τις ταβέρνες ή δεν κάναμε μόνο ευκολότερη την οικογενειακή ζωή. Διευρύναμε τους ορίζοντές τους και τους δώσαμε ένα είδος ελπίδας» (Blum στο Birnbaum, 2015:104).

Οι πρώτες εβδομάδες της διακυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου έφεραν απανωτές μεταρρυθμίσεις. Ψηφίστηκαν 133 νόμοι σε 73 ημέρες (Colton, 1987:163). Το κύριο μέλημα αφορούσε τη καθιέρωση της 40ωρης εβδομαδιαίας εργασίας (αντί των 48 ωρών) και της άδειας μετ 'αποδοχών (δύο εβδομάδες ανά έτος) για τη μάζα των εργαζομένων – πολλοί άνθρωποι είδαν το καλοκαίρι του 1936 για πρώτη φορά στη ζωή τους τη θάλασσα[16]. Επίσης επιδιώχθηκαν ισχυρές αυξήσεις μισθών , μέσα από το ορισμό κατώτατων ημερομίσθιων, αλλά και η νομική εισαγωγή των συλλογικών συμβάσεων (Eley:2010:496-497 ; Harrington,1975: 253). Η εισαγωγή των συλλογικών διαπραγματεύσεων αποτέλεσε ίσως την πιο σημαντική εργασιακή μεταρρύθμιση, γιατί άλλαξε τις βιομηχανικές σχέσεις. Παρέχοντας στα συνδικάτα την εγγύηση δικαιωμάτων και την ελευθερία οργάνωσης, ο νόμος έδινε κίνητρα συλλογικής διαπραγμάτευσης, προσφέροντας τη δυνατότητα ενεργητικής κυβερνητικής παρέμβασης, για την προώθηση συμβάσεων (Colton, 1987: 164).

Για τους αγρότες, που αποτελούσαν 30% του ενεργού πληθυσμού, ιδρύθηκε

[16]Είναι χαρακτηριστικό, ότι με αφορμή τη ψήφιση του νόμου για τη θέσπιση πληρωμένων εργατικών διακοπών, χιλιάδες καρτ-ποστάλ έφθαναν στο «πολίτη» LeoBlum με σύνθημα « Ζήτω οι διακοπές του κ. LeoBlum» (Birnbaum,2015: 104). Μέχρι σήμερα οι Γάλλοι εργαζόμενοι έχουν μεγαλύτερες διακοπές σε σχέση με τους άλλους εργαζόμενους στις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης (Harrington,1975: 253)

το γραφείο de Blé (γραφείο σιταριού). Πρόκειται για μια σημαντική καινοτομία, γιατί θεσπίστηκε από δημόσιες αρχές μια ελάχιστη τιμή εγγύησης για τους κόκκους σιταριού σε καθορισμένες ελάχιστες τιμές, γεγονός που μείωνε σημαντικά τον οικονομικό κίνδυνο για τους παραγωγούς. Το εν λόγω μέτρο αποτελεί, μεταξύ των πολέμων, τη πρώτη απόπειρα ρύθμισης και συντονισμού της οικονομίας, Το γραφείο σιταριού είχε ως μέλημα τη διασφάλιση ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος για τους αγρότες και ήταν άλλη μία ένδειξη για την βαρύτητα που δινόταν στα αγροτικά στρώματα(Castel,2003: 364).

Επιπλέον η κρατική τράπεζα λογοδοτούσε απέναντι στη κυβέρνηση και δεν μπορούσε να αποφασίζει ανεξάρτητα από την πολιτική όσον αφορά το κεφάλαιο και το γαλλικό νόμισμα. Επίσης στις 11 Αυγούστου 1936, η βιομηχανία όπλων κρατικοποιήθηκε. Η Banque de France (γαλλική Κεντρική Τράπεζα) έγινε «Banque de la France» και αντί να παρέχει αποκλειστικά και μόνο νομισματική σταθερότητα και καταπολέμηση του πληθωρισμού, δεσμεύτηκε στους στόχους της κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής. Στο οικονομικό πεδίο η κυβέρνηση Blum πέτυχε την επέκταση της ενεργειακής εμβέλειας της χώρας, τον εκσυγχρονισμό των μηχανοστασίων στα εργοστάσια και των μεθόδων παραγωγής, αλλά και την αύξηση της παραγωγικότητας και της συνολικής παραγωγής· κατακτήσεις που δεν αμφισβητήθηκαν ούτε από τους συντηρητικούς (Siemon, 1960: 207).

Όπως σημειώνει ο Colton (1987: 93) εκείνο το καλοκαίρι η άμεση επιρροή του Λαϊκού Μετώπου ηλέκτριζε και ενέπνεε. Με τις πολυποίκιλες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που δρομολογήθηκαν, οι εργαζόμενοι είχαν κάθε δικαίωμα να πιστεύουν ότι μία νέα εποχή εγκαινιάζεται και ότι η πολυπόθητη κοινωνική δημοκρατία ανέδυε. Παράλληλα στις 30 Ιουνίου 1936 απαγορεύτηκαν και διαλύθηκαν και οι ακροδεξιοί σύνδεσμοι, οι οποίοι είχαν τα χαρακτηριστικά των φασιστικών μαζικών οργανώσεων (Stöckmann,2014). Την ίδια στιγμή, οι μεταρρυθμίσεις δεν αποσκοπούσαν μόνο στο όφελος της εργατιάς, αλλά και της μεσαίας τάξης, των αγροτών και ολόκληρου του έθνους (Judt,2017:134-135).

Σε κάθε περίπτωση η κυβέρνηση Blum αποτέλεσε μία σημαντική ιστορική στιγμή για την αριστερά με τρεις σημαντικές διαστάσεις. Πρώτον τη καταξίωση του συνδικαλισμού· με τα συνδικάτα να αποκτούν παρεμβατικότητα και φωνή. Δεύτερον την ισχυρή πολιτική βούληση μίας σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης, που με ισχυρή βούληση εισήγαγε ένα μεγάλο εύρος μεταρρυθμίσεων και τρίτον η αριστερά

διείσδυσε στην δημόσια σφαίρα(Eley,2010: 497). Οι μεταρρυθμίσεις ήταν ωστόσο οριοθετημένες, ως πολιτικές σοσιαλιστικής αναδιανομής και δεν αποσκοπούσαν στο δομικό μετασχηματισμό του καπιταλισμού, παρά στη πίεση που ασκούσαν οι ορθόδοξοι μαρξιστές.

Να τονίσουμε ότι η διακυβέρνηση Blum εκπροσωπεί μία φάση ρεαλιστικής αναπροσαρμογής της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία κατέληξε στην υιοθέτηση της λογικής της ρύθμισης του καπιταλισμού και του οικονομικού προγραμματισμού, που έγιναν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο θεμέλιοι λίθοι σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής (Berman,2006: 121-122;Harrington, 1975: 254-255; Sassoon,2010/1996: 65-66). Εξ ου, ο Rosanvallon (1987: 22-56) θεωρεί ότι πριν από το πόλεμο, οι Γάλλοι οικονομολόγοι και διανοούμενοι δεν αντιλαμβανόταν τις ιδέες του Keynes ως πρωτότυπες. Πρώτον διότι τις θεωρούσαν όμοιες με τις πολιτικές του Doctor Schacht στην Γερμανία, ως «πολιτικές κλειστής οικονομίας» και δεύτερον διότι η πολιτική των δημοσίων έργων, ως εργαλείο θεραπείας της ανεργίας, είχε μακρά ιστορία στη γαλλική πολιτική. Αποκορύφωμά της ήταν η διακυβέρνηση Blum, η οποία εφάρμοσε ποικίλα προγράμματα δημοσίων έργων. Παράλληλα μία μερίδα σοσιαλιστών και κομμουνιστών αντιτάχθηκαν στο ρεφορμισμό και στη ρύθμιση, διότι αποδεχόταν τον καπιταλισμό, όπως και ο Keynes, ενώ αυτοί επιδίωκαν την ανατροπή του.

Οι πολιτικές του Blum όμως δεν έγιναν αποδεκτές χωρίς αντιστάσεις. Οι αντιδράσεις κατ' αρχάς επικεντρώθηκαν στις κοινωνικές παραχωρήσεις της κυβέρνησης Blum υπέρ της εργατικής τάξης. Οι μικρέμποροι και οι μικροβιομήχανοι, που στήριξαν το Λαϊκό Μέτωπο, προσδοκούσαν το τερματισμό της οικονομικής κρίσης, θεωρώντας ότι η μείωση του χρόνου εργασίας και οι αυξήσεις μισθών δρουν πληθωριστικά. Επίσης αντέδρασαν και οι κομμουνιστές που «υπενθύμιζαν στο Blum ότι το Λαϊκό Μέτωπο όφειλε «*να υπερασπιστεί τους μικροϊδιοκτήτες απέναντι στις 200 οικογένειες*» που νέμονται το πλούτο της χώρας και τον κατηγορούσαν ότι αποδέχεται πρόθυμα τη προλεταριοποίηση των μεσαίων τάξεων» (Pinsolle,2012).

Η κυβέρνηση Blum παρέλαβε την οικονομία και το εξωτερικό εμπόριο σε δεινή κατάσταση. Εξ αρχής ήταν προφανές ότι το μέλλον της κυβέρνησης εξαρτιόταν από την επιτυχία ή την αποτυχία της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής.

Σημαντικό ρόλο σε αυτό το πλαίσιο έπαιζε η υποβάθμιση του φράγκου[17]. Βασικός στόχος της κυβέρνησης ήταν να απομακρυνθεί από την αποτυχημένη πολιτική αποπληθωρισμού προηγούμενων κυβερνήσεων και να τονώσει την αγοραστική δύναμη· μία σοσιαλιστική στρατηγική για την αντιμετώπιση της κρίσης, που είχε αναπτυχθεί ήδη κατά τη δεκαετία του 20, η οποία έβλεπε ότι τα οικονομικά προβλήματα εδράζονται στη μειωμένη ζήτηση (Albertini:1959; Jackson, 1985 ;Jackson,2002: 37 -39). Για να τονώσει τη ζήτηση και την οικονομία, σε αντίθεση με την συντηρητική θεωρία της προσφοράς, η κυβέρνηση Blum προώθησε τις δημόσιες επενδύσεις, τις αυξήσεις μισθών και τη μείωση του χρόνου εργασίας. Παράλληλα προσπάθησε να μειώσει το κόστος της βιομηχανικής παραγωγής μέσω της κρατικοποίησης ορισμένων βιομηχανιών κλειδιά(Albertini,1959;Mayer,1999:85-86). Με αυτό τον τρόπο αναμοχλεύτηκε η σύγκρουση με τη βιομηχανία και το κεφάλαιο. Επακόλουθο ήταν η «προδοσία της οικονομίας» από τους εύπορους ιδιοκτήτες, οι οποίοι μεταβίβασαν μεγάλες ποσότητες κεφαλαίου στο εξωτερικό, προκειμένου να πέσει η ανεπιθύμητη αριστερή κυβέρνηση Blum. Η μπουρζουαζία προτίμησε να διασφαλίσει τα κεφάλαια της μέσα από την φυγή κεφαλαίων. Περίπου 7 δις. γαλλικά φράγκα εξήλθαν εκτός της χώρας, πριν αναλάβει η κυβέρνηση Blum (Colton,1987, 196-197; Eley,2010: 498; Sassoon,2010/1996: 55).

Λόγω της νομισματικής κερδοσκοπίας, το γαλλικό φράγκο έχανε συνεχώς έδαφος. Στη φάση αυτή, το γαλλικό κεφάλαιο έβαλε τα δικά του συμφέροντα πάνω από αυτά του κράτους και του έθνους, παρά το γεγονός ότι διαγραφόταν στον ορίζοντα η επιθετικότητα του απολυταρχισμού και του φασισμού. Η άρνηση του κεφαλαίου για επενδύσεις στη Γαλλία και συνεπώς τόνωσης της οικονομίας, επέφερε μεγάλες δυσκολίες στη κάλυψη του ήδη επιβαρυμένου προϋπολογισμού από τις σοσιαλιστικές παραχωρήσεις, την αύξηση των δημοσίων δαπανών και τις αυξημένες ανάγκες εξοπλισμού. Παράλληλα η εντεινόμενη ανεργία, η συνεχώς μειωμένη παραγωγή και η χαμηλή κατανάλωση, πίεζαν τα κρατικά έσοδα προς τα κάτω (Meyer, 1999:86). Η κυβέρνηση του Εθνικού Μετώπου επομένως στεκόταν ανάμεσα σε δύο απειλητικά κοινωνικοπολιτικά μέτωπα. Από τη μία πλευρά η άρνηση των κεφαλαιούχων και από την άλλη οι μεγάλες προσδοκίες των εργαζομένων και της μεσαίας τάξης.

[17]Από την μία μεριά, μεγάλωναν οι φωνές που ζητούσαν υποβάθμιση· κάτι που από άποψη της οικονομίας και των εξαγωγικού εμπορίου είχε νόημα. Από την άλλη πλευρά, υπήρχε η αντίσταση της κοινής γνώμης απέναντι στην υποτίμηση, διότι ήταν ακόμα νωπή η μνήμη του υπαρξιακού κινδύνου,που πέρασαν οι Γάλλοι κατά την υποτίμηση της δεκαετίας του 20.

Έτσι η κυβέρνηση Blum αναγκάστηκε να θεσπίσει ένα πρόγραμμα οικονομικής εξυγίανσης. Σε περίπτωση αποτυχίας του σκεφτόταν το μέτρο ελέγχου του συναλλάγματος, που άλλωστε ήταν εγγεγραμμένο στο σοσιαλιστικό πρόγραμμα (Hesse, Köster& Plumpe,2014: 148). Αυτό βέβαια θα περιόριζε την εισαγωγική ικανότητα της Γαλλίας και θα αποτελούσε ένα μέτρο κρατικού παρεμβατισμού, που θα εξέθετε τη χώρα για την εφαρμογή πολιτικών των απολυταρχικών κρατών, εξορίζοντάς την έτσι από το μέτωπο των φιλελεύθερων-δημοκρατικών χωρών (Meyer,1999:87; Hesse, Köster&Plumpe,2014: 148). Ο Blum αναγκάστηκε τελικά να προβεί σε μία υποτίμηση 30%, επιβεβλημένης απέξω (Albertini:1959, 149; Sohler, 2014). Τα θετικά αποτελέσματα (μείωση του κόστους της παραγωγής και των εξαγωγών) εξαφανίστηκαν σύντομα, λόγω της επίμονης εκροής κεφαλαίων και της νομισματικής κερδοσκοπίας. Αντίθετα οι αρνητικές πτυχές, όπως η έξοδος των κερδοσκοπικών κεφαλαίων και η αύξηση των τιμών των εισαγωγών, μετουσιώθηκαν σε μία ψυχολογική ήττα της κυβέρνησης Blum (Feinstein,1995: 208-210; Jackson, 1985: 191-193;Shamir,1989: 214-226). Ο πληθωρισμός που προκλήθηκε από τις αυξήσεις των τιμών πολλών αγαθών (70% μέσα σε δώδεκα μήνες) απείλησε την ονομαστική αύξηση των μισθών των εργαζομένων. Έτσι το κεφάλαιο πήρε πίσω αυτά που αναγκάστηκε να παραχωρήσει αρχικά(Colton, 1987: 185-187; Jackson, 1985: 191-193;Shamir,1989: 214-226).

Το SFIO, στο πλαίσιο του Front Populaire, με ηγέτη τον Blum έδειξε τη διάθεσή του για ρήξη με τη συμβατική φιλελεύθερη οικονομική σκέψη, για να αντιμετωπίσει την ενορχηστρωμένη αντίδραση των ισχυρών οικονομικών συμφερόντων. Το αποτέλεσμα ήταν οι επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις να οδηγηθούν σε αδιέξοδο (Haupt:1985, 253; Padgett- Paterson, 1991: 8-9). Κατά το τρόπο αυτό αμφισβητήθηκε η πεποίθηση του Blum, ότι η αναδιανομή μπορεί να αναζωογονήσει τη παραγωγή την ίδια στιγμή που ικανοποιεί τη δικαιοσύνη (Przeworski, 2002: 46). Σύντομα η «όμορφη ψευδαίσθηση» του Λαϊκού Μετώπου (Ory,1994) χάθηκε. Το κεφάλαιο τράπηκε σε φυγή, η ανεργία αυξήθηκε, ο πληθωρισμός οδήγησε τον πληθυσμό σε ανέχεια. Οι εκτεταμένες κοινωνικές πολιτικές του Blum όδήγησαν σε ανοδικό κόστος για τις επιχειρήσεις, οι οποίες αδρανοποιήθηκαν εντελώς όσον αφορά τις προσλήψεις με αποτέλεσμα να ανεβεί δραστικά η ανεργία και να πολλαπλασιαστεί η κοινωνική δυσαρέσκεια (Cornell, Møller& Skaaning, 2020:165-166). Το Λαϊκό Μέτωπο δεν έχασε μόνο τα ερείσματα του στην κοινωνία, αλλά ανακάστηκε να διαχειριστεί την δύσκολη οικονομική κατάσταση στα πλαίσια ενός πολωμένου

πολιτικού κλίματος με τα αντιδραστικά κόμματα της δεξιάς να βάλλουν ασταμάτητα κατά του Blum(Cornell, Møller& Skaaning, 2020:165-166). Έτσι άρχισαν και πάλι οι απεργίες[18]. Όλα αυτά ανάγκασαν το Blum το Φεβρουάριο του 1937, να ανακοινώσει ραδιοφωνικά «διάλειμμα» στις μεταρρυθμίσεις (Albertini,1959: 150; Jerzewski, 1990: 206). Ο ίδιος ο Blum σημείωσε ότι «*ένα τμήμα των μεσαίων τάξεων και της αστικής τάξης ανησυχεί κι αναζητεί στηρίγματα στους αντιδραστικούς κύκλους, όταν η προσπάθεια για κοινωνική πρόοδο δίνει την εντύπωση ότι έχει απότομο και μεροληπτικό χαρακτήρα* » (Blum στο Pinsolle,2012). Η ανάπαυλα στις μεταρρυθμίσεις που επέβαλε ο Blum, για να ξανακερδίσει την εμπιστοσύνη των μεσαίων στρωμάτων, ερμηνεύτηκε γενικότερα ως οπισθοδρόμηση και ήταν η αρχή του τέλους του Λαϊκού Μετώπου (Pinsolle, 2012). Η πίεση του κεφαλαίου, το οποίο είχε διατηρήσει τις οικονομικές θέσεις ισχύος του, είχε πλέον καταστεί δυσβάσταχτη.

Τον Ιούνιο του 1937, ο Blum ζήτησε από το Κοινοβούλιο σαρωτικές αλλαγές στην επιβολή περιοριστικών μέτρων σχετικά με τα οικονομικά ζητήματα. Τέτοιες ήταν ο τερματισμός της αυτόματης εξίσωσης των μισθών με τον πληθωρισμό, η επιβολή 5 δις. φράγκων, επιπλέον φόρους, μια δραστική αύξηση των τιμών του καπνού, των ταχυδρομικών και σιδηροδρομικών τιμολογίων, αλλά και η παράλληλη εισαγωγή ενός ελέγχου (επιτέλους) των κερδοσκοπικών νομισματικών συναλλαγών και άλλων δραστηριοτήτων του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου (Albertini,1959; Ehrmann, 1941: 152-164). Ενώ το Κομμουνιστικό Κόμμα διαμαρτυρήθηκε για την εισαγωγή των μέτρων αυτών· η αστική τάξη αγανάκτησε για το τελευταίο. Οι κομμουνιστές τελικά συμφώνησαν για το σύνολο των μέτρων. Αντίθετα οι ριζοσπάστες έπαιζαν διπλό παιχνίδι. Στην Εθνοσυνέλευση, την κάτω Βουλή του γαλλικού Κοινοβουλίου, ψηφίζουν υπέρ του Blum, ενώ στη Γερουσία, την άνω Βουλή ψηφίζουν εναντίον του. Τη νύχτα της 21ης Ιουνίου 1937, ο Blum παραιτήθηκε από Πρόεδρος του Συμβουλίου των Υπουργών, χωρίς όμως να ανακηρύξει νέες εκλογές (Graham,1994:16). Αυτό σήμαινε ότι η κυβέρνηση και το Κοινοβούλιο (που συμφωνούν το Σεπτέμβριο του 1938 στη συμφωνία του Μονάχου με τον Hitler και το

[18]Τον Μάρτη του 1937,η αστυνομία του Clichy πυροβόλησε καταμεσής σε μια αριστερή διαδήλωση, μα αποτέλεσμα 5 νεκρούς και 150 τραυματίες και την ευθύνη να ματοκυλίζεται στο Εθνικό Μέτωπο και τον Leo Blum προσωπικά (Eckert,2000: 178). Το Κομμουνιστικό Κόμμα κατευθύνθηκε αντιπολιτευτικά προς τον Blum. Ομοίως αποστασιοποιήθηκε το ριζοσπαστικό κόμμα - για άλλους λόγους, με αποτέλεσμα να χαθεί η υποστήριξη των εργατικών και των μεσαίων τάξεων (Judt, 2017:168). Ένα μήνα μετά, έγινε το μεγαλύτερο πολιτικό σκάνδαλο κάτω από την κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου. Στις 16 Μαρτίου 1937 η αριστερά μαζί με τους εργάτες διαδηλώνουν σε παρισινό προάστιο κατά μίας των προ-φασιστικών, μιλιταριστικών οργανώσεων. Η κρατική αστυνομία άνοιξε τα πυρά Υπήρξαν έξι νεκροί και πάνω από 200 τραυματίες(Schmid,2006).

Νοέμβριο του 1938 στην επιστροφή στην εργάσιμη εβδομάδα 48 ωρών) (Thacher,2017: 218), στηριζόταν στην ίδια, με τη κυβέρνηση Blum κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η κυβερνητική εξουσία καθορίζονταν τώρα από τους ριζοσπάστες (αρχικά φιλελεύθεροι), οι οποίοι πήραν το τιμόνι της εξουσίας. Οι ίδιοι κυβέρνησαν κάτω από το Daladier, ο οποίος κατά τη διάρκεια διακυβέρνησης του Blum, είχε υπηρετήσει ως υπουργός πολέμου και υφυπουργός, ενώ πλέον ασκούσε καθήκοντα Προέδρου του Συμβουλίου Υπουργών.

Το CGT, το Σοσιαλιστικό SFIO και το Κομμουνιστικό Κόμμα διαμαρτυρόμενα για την επιστροφή στην εργάσιμη εβδομάδα των 48 ωρών και επιδιώκοντας την κατάργηση του νόμου Blum για την εργάσιμη εβδομάδα 40 ωρών, καλούν σε μία 24ωρη αμυντική απεργία. Χωρίς δηλαδή διαδηλώσεις, χωρίς εκδηλώσεις και φυσικά χωρίς κατάληψη εργοστασίων, αλλά μόνο με παθητικές στάσεις εργασίας (Uellenberg-vanDamen, 2017:197; Weber,2010:1078). Η απεργία στην οποία συμμετείχαν δύο εκατομμύρια μισθωτοί εργάτες αντιμετωπίστηκε σκληρά από την κυβέρνηση Daladier[19]. Η κυβέρνηση Daladier και η πολιτική της τάξης και της σταθερότητας που εκπροσωπούσε, σε συνδυασμό με την υπολανθάνουσα αντισημιτική παράδοση, έδωσαν στη γαλλική αστική τάξη την ευκαιρία να «καθαρίσει» εξ ολοκλήρου το «μισητό» εργατικό κίνημα και τελικά να το εξουδετερώσει (Vinen,1991: 95). Στο χώρο της γαλλικής αστικής τάξης, είχε εξαπλωθεί άλλωστε, το σύνθημα «καλύτερα ο Hitler παρά ο Blum και το Λαϊκό Μέτωπο», κάτι που εξηγεί εν μέρει τη συμφωνία του Μονάχου (Berman, 2019:181-182;Friedländer, 2017: 242-243, 488-489;Joll,1978:89; Sachar,2014: 278). Η παθητική στάση των βασικών συντελεστών του γαλλικού πολιτικού και στρατιωτικού κατεστημένου, την περίοδο του «Drôle de guerre» («περίεργος πόλεμος») το χειμώνα 1939 - 1940 και την άνοιξη του 1940, όταν η ναζιστική Γερμανία κατέλαβε σε χρόνο

[19] Απολύθηκαν χιλιάδες εργαζόμενοι που συμμετείχαν σε αυτή και μειώθηκαν οι μισθοί σε άλλους . (Preston,1996: 167). Η προσπάθεια να καταληφθούν τα εργοστάσια της Renault καταστέλλεται από τις ειδικές μονάδες της αστυνομίας, ενώ συνελήφθησαν εκατοντάδες εργαζόμενοι (Hehn,2005:83). Η κυβέρνηση Daladier εκδήλωσε έναν πρωτόγνωρο αντικομουνισμό και τον Οκτώβριο του 1939, απαγόρευσε το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα ·οδηγώντας σε σύλληψη τους βουλευτές του (Ermakoff:2008, 24; Jackson,2001:114-115; McManus,2015:25). Με το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αναμφίβολα, το γαλλικό ΚΚ ακολούθησε μία αφελή πολιτική, υποστηρίζοντας το σύμφωνο Hitler-Stalin, αποφεύγοντας την αντίσταση κατά των ναζί και συνεργαζόμενο τους Γερμανούς κατακτητές σε ορισμένα πεδία, για να πετύχει μία ορισμένη ελευθερία κινήσεων (Ermakoff:2008, 24; Furet,1999: 295-296; McManus:2015, 26). Η παθητική στάση αυτή των Κομμουνιστών ευνόησε τη λήψη μέτρων εναντίον τους αργότερα. Ο Blum επιχείρησε από τη φυλακή, να εμποδίσει την απαγόρευση των Κομμουνιστών από τον Daladier για να μην τους καταστήσει μάρτυρες, από την στιγμή που οι ίδιοι με τα απανωτά λάθη τους θα κατέρρεαν από μόνοι τους (Judt, 1998: 67).

μηδέν την Γαλλία, εξηγεί πολλά για την Γαλλική ήττα (Shirer,1970:545-590).

Εν κατακλείδι από μία στιγμή και μετά, η σοσιαλιστική πνοή έσπασε, σημειώνει ο ιστορικός Kershaw (2015: 299-300). Πολυάριθμοι κριτικοί διαπίστωσαν ότι η πολιτική του Blum απέτυχε. Στην ημερήσια διάταξη τέθηκε το ερώτημα εάν είναι εφικτή η κοινωνική επανάσταση μέσω της μεταρρύθμισης. Ο Blum έγινε για άλλη μια φορά ο εχθρός - όχι μόνο της δεξιάς, αλλά και των κομμουνιστών (Judt,1998:23-24; Jurt:1973, 246). Στις 10 Ιουλίου 1940 ο Blum είδε, με τα ίδια του τα μάτια, την πλειοψηφία των βουλευτών του κόμματός του να ψηφίζουν ως επικεφαλή της κυβέρνησης τον αντίπαλο του Lavalle, που έχε την έγκριση του Pettain. Ζαλισμένος, έφυγε από την αίθουσα από την πίσω πόρτα, για να ξεφύγει από τις προσβολές του πλήθους που τον περίμενε έξω. Έγκριτοι πολιτικοί και διανοούμενοι της δεξιάς και της αριστεράς του επιτέθηκαν με αδικαιολόγητο μένος[20].

Στις 15 Σεπτεμβρίου του 1940, συνελήφθη μαζί με άλλους ηγέτες της Τρίτης Δημοκρατίας (Wright,2017: 208-209)[21]. Το κατηγορητήριο επισήμαινε τα εξής σημεία: αποδυνάμωση της εθνικής δύναμης της άμυνας, λόγω του νέου εργατικού δικαίου, την εθνικοποίηση της βιομηχανίας όπλων και την ανοχή απέναντι στις καταλήψεις εργοστασίων (Chrsitenson,1991: 34-36). Μία επισήμανση είναι απαραίτητη· το 1936 η κυβέρνηση Blum, εις βάρος των κοινωνικών μέτρων, είχε λάβει δάνεια για τον εκσυγχρονισμό όπλων. Ο Blum απάντησε στο κατηγορητήριο με ειρωνεία και νομική οξυδέρκεια, επισημαίνοντας ότι το ζήτημα αφορούσε το πυρήνα και το κανονιστικό χαρακτήρα της πολιτικής που ακολούθησε

[20] Ο ακροδεξιός και φανατικός αντισημίτης Maurras, ηγέτης της Action Française ζήτησε το 1935 να τουφεκιστεί ο Blum πισώπλατα (Blom,2015: 208; DalMolin,2007: 191; Fermer,2013: 162; Kershaw,2015: 298; Keene,2007:141).Ο Maurras, χαρακτήριζε τον Blum «ένα τέρας για την δημοκρατική πολιτεία… ένα σύμβολο της διαλεκτικής του «heimatlos» [χωρίς πατρίδα]. Ανθρώπινο σκουπίδι που πρέπει να αντιμετωπίζεται ως τέτοιο. . .» (Maurras στο Blom,2015: 207-208).Η ακροδεξιά εκστρατεία εναντίον του Blum απογειώθηκε, όταν στις 13 Φεβρ. 1936 δέχτηκε μία βίαιη επίθεση στους δρόμους από ακροδεξιούς ακτιβιστές που τον χτύπησαν τόσο σοβαρά, ώστε έπρεπε να νοσηλευτεί για έξι εβδομάδες (DalMolin,2007: 192). Για πολλούς δεξιούς ήταν προτιμότερος ο Hitler από τον Blum (Brendon,2000: 344). Στο ακροδεξιό μένος κατά του Blum προστέθηκε το μίσος των τέως συμμάχων του, δηλαδή των Κομμουνιστών. Ο ηγέτης τους Thorez, το Φεβρουάριο του 1940. σε ένα φυλλάδιο της Κομμουνιστικής Διεθνούς έγραψε: «Στον Blum υπάρχει απέχθεια απέναντι στον σοσιαλισμό του Millerand, η σκληρότητα του Pilsudski, η αγριότητα του Mussolini, η δειλία, που δημιουργεί λαγωνικά όπως ο Noske και το μίσος του Trozki ενάντια στη Σοβιετική Ένωση. Η εργατική τάξη μπορεί μόνο να καρφώσει στα πλέγματα αυτό το ηθικό και πολιτικό τέρας» (Judt,2007: 81).Επιπλέον ο Thorez καυτηρίαζε επιθετικά την «εμμονή του Blum με την κομψότητα, τη εκλεπτυσμένη γλώσσα του, το εμπνευσμένο στυλ του . . . την αφόρητη και ανάρμοστη δημόσια αυτοανάλυση του. . . την πικρή περίπτωση του και την «αγάπη του να παίζει με ιδέες…..» (Thorez στο Judt,2007: 81).Ο Blum, σημείωνε ο Thorez είναι ένα «τσακάλι. . . βρώμικα υποκριτικό, προορισμένο να διχάζει και να σπέρνει τη διχόνοια στο παρασκήνιο» (Thorez στο Judt,2007: 81).

[21]Ο Blum, το σύμβολο του Λαϊκού Μετώπου, τέθηκε υπό κράτηση για πάνω από ένα χρόνο σε ψυχρά κάστρα και φρούρια. Η δίκη ξεκίνησε τελικά τον Φεβρουάριο του 1942.

(Christenson,1991:35). Το διήμερο της απολογίας του Blum, μετατράπηκε σε ένα πολιτικό κάλεσμα υπέρ της πολιτικής του Λαϊκού Μετώπου· σε συνδυασμό με ένα μάθημα πολιτικής οικονομίας, ώστε να δικαιολογηθεί η μείωση των ωρών εργασίας.

Ο Blum υπερασπίστηκε το έργο του Λαϊκού Μετώπου, τονίζοντας ότι βελτίωσε τη ζωή της εργατικής τάξης, παρέχοντάς της περισσότερο ελεύθερο χρόνο, χωρίς όμως να οδηγείται στην αδράνεια. «Ο ελεύθερος χρόνος δεν είναι τεμπελιά» αλλά έφερε «μια μικρή ομορφιά, μια ακτίνα φωτός στην άθλια και δύσκολη ζωή τους» (Blum στο Winch,1942). Συνεχίζοντας ο Blum, τόνισε ότι «ο νόμος μου περί συλλογικών συμβάσεων δεν έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση, αλλά εισήγαγε τη δημοκρατία στα εργοστάσια. Η εξουσία του εργοδότη, που δινόταν από τον ιεραρχικό νόμο, όπως και από τον ολοκληρωτικό νόμο, τελείωσε, είναι νεκρή, δεν θα την συναντήσει κανείς πλέον. Οι εργαζόμενες μάζες δεν θα έχουν πλέον την αίσθηση ότι είναι υποδουλωμένες να εργάζονται με δεσμά ιεραρχίας που δεν είχαν το δικαίωμα να αμφισβητήσουν και με τα οποία δεν συμφώνησαν οικειοθελώς. Όλα αυτά ανήκουν πλέον σε μία άλλη εποχή. Η οργάνωση της εργασίας δεν μπορεί πλέον να είναι τίποτα άλλο από ένα πολύπλοκο σύστημα συνεργασίας που συμπεριλαμβάνει το σύνολο του προσωπικού της επιχείρησης από τον εργοδότη έως τον ταπεινότερο εργάτη…Οι εργαζόμενοι συμπεριφέρονται … ως συνιδιοκτήτες». [Αυτό το αίσθημα συνιδιοκτησίας] «μπορεί μόνο να συμβάλλει στο συναίσθημα της ενότητας μεταξύ των διαφορετικών τάξεων που συνθέτουν το Έθνος» (Blum στο Winch.1942).

Οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, που επισήμανε ο Blum, δεν δημιούργησαν διαιρέσεις και διχόνοια, αλλά έδωσαν στους εργαζόμενους μεγαλύτερο μερίδιο στη κοινωνία στην οποία ζούνε, αυξάνοντας το φρόνημα απέναντι στη δημοκρατική πολιτεία και το πατριωτισμό των Γάλλων (Chenut,2005: 391). Ο Blum τόνιζε ότι το Λαϊκό Μέτωπο δεν παραβίασε την βούληση του λαού, αλλά στάθηκε πιστό σε αυτή και γι'αυτό κατηγορείται για προδοσία. Ως εκ τούτου η απόπειρα δίωξης εναντίον του είναι δίκη κατά της δημοκρατίας[22].

Σύντομα ο Blum διαχωρίστηκε από τις αυταρχικές ιδέες του DeGaulle. Εξίσου αντιστάθηκε σε οποιαδήποτε συνεργασία με τους κομμουνιστές, διότι

[22]Οι Mussolini και Hitler απαίτησαν το τέλος της δίκης, η οποία ανεστάλη. Ο Blum φυλακίστηκε σε φρούριο, όπου έμαθε ότι η περιουσία του δημοπρατήθηκε, επειδή ήταν Εβραίος. Τον Μάρτιο του 1943 Γερμανοί στρατιώτες τον μετέφεραν στο Buchenwald, όπου πέρασε τα επόμενα δύο χρόνια ως πολιτικός όμηρος σε ένα μικρό σπίτι του δάσους δίπλα στο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Μετά από μια μακρά οδύσσεια ο Blum απελευθερώθηκε τον Απρίλιο του 1945 στο Νότιο Τυρόλο από Ιταλούς παρτιζάνους και Αμερικανούς στρατιώτες. Η φυλακή ενίσχυσε την ηθική και την πολιτική θέση του Blum , αν και ο ίδιος σχετικοποίησε τη δίωξη λόγω της ταλαιπωρίας εκατομμυρίων άλλων.

θεωρούσε ότι έχουν κηρύξει πόλεμο κατά της γαλλικής δημοκρατίας. Ο Blum ήθελε τη δημιουργία μιας «τρίτης δύναμης», που θα αποτελείται από τους σοσιαλιστές και τους χριστιανοδημοκράτες, όπως προέκυψαν από την Αντίσταση (MRP). Στόχος του ήταν να βελτιωθούν οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εργαζομένων («μέχρι το όριο των δυνατοτήτων της γαλλικής οικονομίας»), η συνεργασία με τα συνδικάτα, αλλά και η διατήρηση της «δημοκρατικής κυριαρχίας». Εντούτοις η πλειοψηφία του κόμματός του ακολούθησε τον ορθόδοξο μαρξιστή Mollet. Ο ίδιος ο Blum είχε προ πολλού απομακρυνθεί από το ντετερμινιστικό μαρξισμό, τονίζοντας περισσότερο από ποτέ πριν την ηθική ευθύνη των ατόμων· ένα είδος «ενήλικου ανθρωπισμού» (Julliard:2015). Πάλι όμως κατηγορήθηκε ότι πρόδωσε τους εργαζόμενους.

Ο απολογισμός των μεταρρυθμίσεων του Blum ασφαλώς είναι θετικός στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο, χωρίς όμως να έχει μετασχηματιστεί ο καπιταλισμός (Lefranc, 1978: 121). Ωστόσο οι κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις ανέδειξαν ένα θεμελιακό πρόβλημα του Λαϊκού Μετώπου. Μεταξύ του Λαϊκού Μετώπου, ως δυναμικού μαζικού κινήματος με σοσιαλιστικό προσανατολισμό, από τη μία πλευρά και του ο Λαϊκού Μετώπου, ως κοινοβουλευτικού και κυβερνητικού συνασπισμού, από την άλλη πλευρά, υπήρχε μία ανταγωνιστική σχέση. Ενώ η βάση του Λαϊκού Μετώπου και τα κόμματα που το στήριζαν ανέμεναν εναγωνίως την έλευση της νέας κοινωνίας, η κυβέρνηση ήταν αναγκασμένη να θυσιάσει το ένα σοσιαλιστικό μέτρο μετά το άλλο, στο βωμό της καπιταλιστικής πραγματικότητας και των νόμων, που δημιουργούσαν ένα ασφυκτικό περιβάλλον απέναντι σε σοσιαλιστικές μεταρρυθμίσεις (Wieser &Traub , 1976: 18).

Ο Blum εισήγαγε για πρώτη φορά στην Ευρώπη ένα οργανωμένο κοινωνικό κράτος· σε μία Γαλλία που δεν διέθετε εκείνη την εποχή τις καταλληλότερες οικονομικές συνθήκες, ενώ οι προσδοκίες των ψηφοφόρων του Λαϊκού Μετώπου ήταν τεράστιες έως μη ρεαλιστικές (Barth,2016: 222; Dal Mollin,2007:192-194). Στη Γαλλία, το Λαϊκό Μέτωπο εισήλθε στη συλλογική μνήμη ως η ιστορική στιγμή κατά την οποία η κοινωνία αναγνώρισε τα δικαιώματα και την αξιοπρέπεια των εργαζομένων (Bulaitis,2008:3). Η μεγαλύτερη συνεισφορά ωστόσο του Blum στην ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία είναι στρατηγική του, η οποία έχει τρεις πτυχές.

Πρώτον, τη πρακτική εφαρμογή της ιδέας του Λαϊκού Μετώπου. Σύμφωνα με αυτή θα έπρεπε να συνενωθούν όλες οι δημοκρατικές και αριστερές δυνάμεις, ενάντια στο κίνδυνο της άκρας δεξιάς, με στόχο την υπεράσπιση της δημοκρατίας

(Barth,2016:221-222). Η συγκεκριμένη ιδέα αποτέλεσε ένα αποτελεσματικό πολιτικό, ιδεολογικό και εκλογικό εργαλείο, που κληροδοτήθηκε διαχρονικά σε άλλες χώρες, αποτελώντας έως και τις ημέρες μας μία δόκιμη πρακτική. Το εργαλείο αυτό του Λαϊκού Μετώπου βοήθησε επιπλέον στην εξουδετέρωση του κινδύνου υπονόμευσης των δημοκρατικών –πολιτειακών θεσμών, από τις αντιδραστικές δυνάμεις, ενώ οι φασιστικές οργανώσεις απαγορεύτηκαν εγκαίρως, χωρίς να προλάβουν καν να ανδρωθούν (Barth,2016: 222).

Δεύτερον, τη δυναμική εισαγωγή και ενσωμάτωση των συνδικάτων στη δημόσια ζωή και την αξιοποίησή τους ως εργαλείο πίεσης, για την εισαγωγή σημαντικών κοινωνικών κατακτήσεων, που υιοθετήθηκαν αργά αλλά σταθερά από όλα τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα.

Τρίτον, η διαφοροποίηση μεταξύ άσκησης και κατάκτησης της εξουσίας, από τον Leo Blum, αποτέλεσε το σημαντικότερο επιχείρημα των σοσιαλδημοκρατών για τη νομιμοποίηση της συμμετοχής σε αστικές κυβερνήσεις καθώς και την εισαγωγή επιμέρους μεταρρυθμίσεων, υπό συνθήκες διατήρησης του καπιταλισμού.

Ο Blum ήταν ηθικιστής και ο ίδιος αποκαλούσε τον εαυτό του μαρξιστή κατά περίσταση. Πίστευε ότι ο σοσιαλισμός ήταν το λογικό και αναγκαίο μελλοντικό αποτέλεσμα της ιστορικής διαδικασίας. Εντούτοις ο ουμανιστικός σοσιαλισμός, που εκπροσωπούσε ο Blum, δεν εστίαζε στη μηχανιστική και αναπόφευκτη έκβαση της ιστορίας, με την έννοια ότι επικροτούσε θετικά την είσοδο του ως νομοτελειακό ιστορικό αποτέλεσμα. Το βασικότερο επιχείρημα του ήταν ότι σοσιαλισμός ήταν ηθικός και ανθρώπινος(Wright,2017: 211-215). Ο Blum επίσης δεν αναζήτησε απαντήσεις για τα σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα, ούτε για την τελική ιστορική στιγμή της εποχής του καπιταλισμού (την εσχατολογική δηλαδή στιγμή, κατά την οποία θα ανοικοδομηθεί η κοινωνία πυροδοτούμενη από τη έκρηξη της επανάστασης) αλλά ούτε για την εκπλήρωση των εκσυγχρονιστικών φαντασιώσεων. Πολύ περισσότερο εστίασε στο παρόν, επενδυμένο με τη δυνατότητα αλλαγής στο μέλλον. Γι' αυτό το λόγο προσέγγιζε με ηρεμία και πραγματισμό τα καθημερινά πολιτικά προβλήματα (Wright,2017: 212). Άλλωστε το κόμμα του Blum (SFIO) υπήρξε υπόδειγμα της συνύπαρξης κάτω από την ίδια στέγη του δημοκρατικού πραγματισμού με τον αδιέξοδο ριζοσπαστισμό. Υπό την έννοια αυτή το πρόγραμμά του καθορίζονταν από την ένταση μεταξύ των ήπιων ρεφορμιστικών και των ακραίων αριστερών δυνάμεων και την αντίστοιχη τοποθέτησή τους απέναντι στη κυρίαρχη πολιτική τάξη πραγμάτων (Pütz,2004: 105-106). Είναι επομένως σαφές ότι οι

διαφορετικές απαντήσεις σε ένταση και ριζοσπαστισμό, που δίνονταν από τους πραγματιστές και τους ακροαριστερούς στα προβλήματα της εκβιομηχάνισης και της κοινωνικής ανισότητας, οδηγούσαν σε διασπάσεις και σε μία διαρκή διχοτομία, η οποία εκφραζόταν όχι μόνο στην αντίθεση απέναντι στους κομμουνιστές (PCF), αλλά και σε μία έντονη εσωκομματική διελκυστίνδα (Pütz,2004:106).

Εκτός από αυτά ο Blum εκπροσώπησε τη πραγματιστική διάθεση συνεργασίας τόσο με τις δυνάμεις του κέντρου όσο και με τους κομμουνιστές· σε μία εποχή ανερχόμενου φασιστικού κινδύνου. Με αυτή την έννοια, ο δημοκρατικός πραγματισμός του Blum εναντιώθηκε και κατάφερε να επικρατήσει του άκαμπτου μαρξιστικού λόγου. Ενίοτε όμως χρειάστηκε η εκφορά μίας άκαμπτης κομματικής ρητορικής, για να διασφαλιστεί αφενός η κομματική δέσμευση της βάσης και να διατηρηθεί αφετέρου η πολιτική πρωτοκαθεδρία των πραγματιστών της αριστερής πτέρυγας απέναντι στη κομμουνιστική πρόκληση(Pütz,2004: 116). Υπό αυτό το πρίσμα, ο Blum συνδύαζε το ρητορικό ριζοσπαστισμό με ένα πολιτικό πραγματισμό. Με το τρόπο αυτό συνένωσε τις δημοκρατικές και αριστερές δυνάμεις στην Γαλλία, για την υπεράσπιση της δημοκρατικής πολιτείας και τη συγκρότηση του κοινωνικού κράτους. Συνεπώς ο διανοούμενος με αστικές καταβολές Blum,συμβολίζει την υπεράσπιση της δημοκρατίας εντός μίας αντιφασιστικής συμμαχίας και τη μετακίνηση από την αδιάλλακτη υπεράσπιση της κομματικής ενότητας και της ιδεολογίας, σε μία στάση πραγματισμού, η οποία αφενός του επέφερε ευρύτερη λαϊκή αναγνώριση, αφετέρου την εχθρότητα του κατεστημένου.

Είναι αλήθεια ότι η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου βρέθηκε σύντομα σε αδιέξοδο. Η ίδια εκτέθηκε στη τριβή μεταξύ των αυθόρμητων απεργιών του πλήθους και των αστικών φόβων, αλλά και των οικονομικών περιορισμών και των εντάσεων της εξωτερικής πολιτικής. Το πρόσωπο του Blum ωστόσο παρέμεινε συνδεδεμένο με το φιλόδοξο πρόγραμμα κοινωνικής και πολιτιστικής ανανέωσης της Γαλλίας (Berstein:2006, 385-560;Jackson: 1988, 53-61, 149-154, 216-218). Ο Blum υπήρξε η προσωποποιημένη έκφραση της συντονισμένης και αποφασιστικής παρέμβασης, ενάντια στους εχθρούς της δημοκρατίας· κάτι που θεωρείται δείγμα επιτυχημένης δημοκρατικής ηγεσίας (*successful* democratic leadership) στην εποχή του μεσοπολέμου (Capoccia , 2005: 179-220). Εκφράζοντας τη προερχόμενη από τη Γαλλική επανάσταση έννοια του αδιάφθορου λαού που αγαπάει την ελευθερία, ο Blum υποσχέθηκε ότι το Λαϊκό Μέτωπο θα ανοίξει ένα «νέο μέλλον για τη γαλλική

δημοκρατία» (Föllmer,2015: 193). Αυτό το μέλλον βασίζονταν σε μία διπλή διάσταση νομιμοποίησης· δηλαδή στη «διπλή εμπιστοσύνη» του Κοινοβουλίου» και της χώρας και απαιτούσε μια συντονισμένη εφαρμογή των προεκλογικών υποσχέσεων (Föllmer,2015: 193).

Ο Blum ενσάρκωνε κυριολεκτικά την αναγέννηση της δημοκρατίας και του κοινωνικού κράτους. Τη πολιτική και τη σκέψη του διαδέχτηκαν αργότερα πολιτικοί όπως ο Willy Brandt και ο Francois Mitterand. Εντούτοις οι νέοι, μοντέρνοι σοσιαλδημοκράτες δεν κοιτούσαν πίσω τους, θεωρώντας τις κοινωνικές κατακτήσεις παρωχημένες, χωρίς να αναρωτηθούν πόσοι αγώνες χρειάστηκαν γι' αυτές. Ο 20^{ος} αιώνας χαρακτηρίστηκε ως «χώρος μνημείων» (Judt,1994;Judt,2017). Η πτώση του Λαϊκού Μετώπου προκάλεσε τη διάσπαση του σοσιαλιστικού κόμματος SFIO, αποτέλεσμα της αποχώρησης της αριστερής πτέρυγας του κόμματος, με επικεφαλής τον Marceau Pivert, ο οποίος στη συνέχεια ίδρυσε το Σοσιαλιστικό Κόμμα των Εργαζομένων και των Αγροτών (Imlay,2018: 144-149). Μετά την απελευθέρωση της Γαλλίας το 1944, οι σοσιαλιστές του SFIO εντάχθηκαν σε ένα συνασπισμό μαζί με το ισχυρό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCF) και το Χριστιανοδημοκρατικό Λαϊκό Δημοκρατικό Κίνημα (MRP). Μία συμμαχία η οποία θέσπισε τα βασικά στοιχεία του γαλλικού κοινωνικού κράτους και της γαλλικής τέταρτης δημοκρατίας, αλλά δεν κατάφερε να επιβιώσει μέχρι τον Ψυχρό Πόλεμο. Τον Μάιο του 1947, ο Πρωθυπουργός του Σοσιαλιστικού Κόμματος οδήγησε σε παραίτηση τους κομμουνιστές υπουργούς (Gildea, 2002: 41-43; Lentz,1994: 285). .

2. 2 Η Σοσιαλδημοκρατία και η ανάδυση του κοινωνικού κράτους στην Γερμανία: Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης και το κοινωνικό κράτος του Heller

2.2.1 Το κοινωνικό κράτος του Bismarck και οι επιρροές της σοσιαλδημοκρατίας

Υπό την επίδραση των οικονομικών αντιλήψεων των καθέδρας σοσιαλιστών[23], οι οποίοι προωθούσαν μεταρρυθμίσεις για τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των εργαζομένων, ο Bismarck αντιλήφθηκε ότι το κοινωνικό ζήτημα απαιτούσε την οργανωμένη παρέμβαση του κράτους στην κοινωνία (Born, 1957: 74-75; Levine, 1988: 47-55;Pickert,2008:33-34; Pflanze,2001: 15-17; von Plessen,1975:72). Σημαντική επίδραση ασκούσαν επίσης οι ιδέες του σοσιαλδημοκράτη ηγέτη Ferdinand Lasalle (1825-1864), γύρω από τη κοινωνική ιδιότητα του πολίτη (Brede, 2006:179) και τη κοινωνική μεταρρύθμιση, η οποία βασίζονταν στη ρομαντική ιδέα, ότι το κράτος και η κοινωνία αποτελούν μία οργανική ενότητα στην οποία το κράτος αναλαμβάνει το καθήκον να κατευθύνει τη κοινωνία σε ηθικές αρχές (Eichenhofer,2012: 19).

Το δικαίωμα συμμετοχής των εργατών διεκδικείται από τον Lasalle στο όνομα της ισότητας, ενώ η ίση ελευθερία στη κοινωνία και στο κράτος δικαίου προσανατολίζεται στη θέσπιση κοινωνικών δικαιωμάτων[24] (Eichenhofer.2012: 19-20). Ο Lassale επηρεάστηκε από το Fichte (1762 - 1814) και τις θέσεις του περί ενός κράτους που εγγυάται την επαρκή φροντίδα των πολιτών και δρα με νήμα τη κοινωνική ενσωμάτωση και τη οικονομική ανεξαρτησία (Bernstein, 1922:79-80). Έτσι συνέλαβε την ιδέα του οικονομικού σχεδιασμού και της κοινωνικής προσφοράς του κράτους και αναζήτησε συμμαχίες με το αυταρχικό κράτος του Bismarck, ελπίζοντας στη παροχή κρατικών δανείων για «παραγωγικούς συνεταιρισμούς», αλλά και για κοινωνικές ενισχύσεις των εργαζομένων (Huster,2008: 75). Υπό τη πίεση του εργατικού κινήματος και των διάχυτων κοινωνικών διεκδικήσεων, το 1881

---

[23]Οι καθέδρας σοσιαλιστές ήταν μια ομάδα οικονομολόγων που, τον 19 αιώνα ίδρυσαν την «ένωση για την κοινωνική πολιτική» (Verein für Sozialpolitik), επιδιώκοντας μεταρρυθμίσεις για τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των εργαζομένων.Σε αυτούς ανήκαν οικονομολόγοι όπως Gustav von Schmoller, Hans Delbrück, Lujo Brentano, Adolf Held, Werner Sombart und AdolphWagner. Η ομάδα αυτή υποστήριξε την εισαγωγή της κοινωνικής ασφάλισης του Bismarck, ενώ την ίδια στιγμή επιχείρησαν να επηρεάσουν του οπαδούς του ρεφορμισμού εντός της σοσιαλδημοκρατίας,εστιάζοντας στο μετασχηματισμό του κράτους μέσα από μεταρρυθμίσεις και όχι μέσα από την επανάσταση.

[24]Εδράζοντας σε αυτές τις απόψεις, καθιερώθηκε στο γερμανικό σύνταγμα το αίτημα για αξιοπρεπή διαμόρφωση της οικονομικής ζωής.

ο Bismarck ανακοίνωσε την εισαγωγή μίας νέας κοινωνικής πολιτικής. Ο ίδιος σημείωνε ότι η θεραπεία της κοινωνικών ζημιών δεν πρέπει να επιδιώκεται αποκλειστικά με τη καταστολή των σοσιαλδημοκρατών ταραχοποιών[25], αλλά με την προώθηση της ευημερίας των εργαζομένων. Στο πλαίσιο αυτό, θεσπίστηκε αφενός ένα νομοσχέδιο για την ασφάλιση των εργαζομένων από εργατικά ατυχήματα και αφετέρου ένα σχέδιο νόμου για την οργάνωση του συστήματος ασφάλισης υγείας και αναπηρίας(Brede,2006:179). Το γεγονός ότι το κράτος τακτοποιούσε και ρύθμιζε τις κοινωνικές υποθέσεις ήταν εντελώς νέο φαινόμενο στο 19^{ο} αιώνα (Kuhnle & Sander, 2012: 61-64),που ανάγεται σε μία αμυντική στρατηγική ανάγκη διασφάλισης και αναπαραγωγής της εξουσίας μέσα από κοινωνικές πολιτικές (Alber, 1982: 28).

Σε κάθε περίπτωση ο Bismarck επιδίωξε μέσα από τις κρατικές επιχορηγήσεις, για τη κοινωνική αλλά και εργασιακή ασφάλιση κατά των ατυχημάτων, να κερδίσει την εύνοια των εργαζομένων για το Reich και να ενισχύσει την φρόνηση τους προς αυτό (Brede,2006:179). Με άλλα λόγια, η κοινωνική πολιτική αποτέλεσε ένα τακτικό αγώνα για τη σταθεροποίηση της μοναρχίας σε μια όμως εκσυγχρονισμένη βάση (Rosenberg, 1967: 195). Η προσέγγιση αυτή βασιζόταν στη λογική της «κοινωνικής μοναρχίας», όπως αναπτύχθηκε από το Lorenz von Stein, ως προσπάθεια κοινωνικής εξομάλυνσης των ταξικών αντιθέσεων. Κατά τον von Stein το «κοινωνικό κράτος» (sociale Staat) πρέπει να διαμεσολαβεί για την εξισορρόπηση των αντιθέσεων μεταξύ εύπορων και κατώτερων στρωμάτων στα πλαίσια ενός μοναρχικού καθεστώτος, που δεν βασίζεται στις παλιές και νέες ελίτ των ευγενών

---

[25]Λόγω δύο ανεπιτυχών προσπαθειών δολοφονίας του Kaiser Wilhelm στις 21 Οκτωβρίου του 1878, ψηφίζεται ο λεγόμενος νόμος κατά των επικίνδυνων δραστηριοτήτων των Σοσιαλδημοκρατών· ο λεγόμενος Σοσιαλιστικός νόμος (Althammer,Lampert,2014). Τα Σοσιαλιστικά κόμματα και τα συνδικάτα απαγορεύονται. Ο Bismarck θέλει να καταστείλει το εργατικό κίνημα με το σοσιαλιστικό νόμο. Περισσότεροι από 1.500 άνθρωποι καταλήγουν στη φυλακή, 900 εκδιώκονται και χιλιάδες αναγκάζονται να μεταναστεύσουν. Ο ελεύθερος Τύπος καταστέλλεται. Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα, ο προκάτοχος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας, μάλιστα παρεμποδίζεται και οδηγείται προς την εξαφάνιση, όμως δεν απαγορεύεται . Ο Reichskanzler Bismarck δεν μπορεί να αγγίξει το δικαίωμα ψήφου για το Ράιχσταγκ και επομένως Σοσιαλδημοκράτες εξακολουθούν να εκλέγονται στη Βουλή.Ο Bismarck πίστευε ότι οι σοσιαλιστές επιδίωκαν την επαναστατική ανατροπή της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης, ενώ θεωρούσε τις μάζες των εργαζομένων απρόβλεπτες. Ως εκ τούτου ο καγκελάριος καλλιεργούσε ένα φοβικό σύνδρομο προβάλλοντας την εικασία μιας άμεσα επικείμενης κοινωνικής επανάστασης (Pöls,1960:26-27; Schulze,2012: 62-72). Ο Bismarck διατείνονταν ότι ο AugustBebel συνδεόταν με τους «δολοφόνους και εμπρηστές» της Γαλλικής Κομμούνας (Bismarck, 1929: 610-611) και ισχυριζόταν ότι «τα σοσιαλδημοκρατικά στοιχεία είναι εχθρός εναντίον του οποίου το κράτος βρίσκεται σε συνεχή κατάσταση αυτοάμυνας» (Bismarck, 1929:610-611).

αλλά στη μάζα του πληθυσμού (Berner,2009:34-35; Offe, 1998: 361; Stolleis , 2014 : 41-42;Wienfort,2019: 26-27).

Ο Lorenz von Stein δεν πρότεινε στη μοναρχία και στο Bismarck απλά την εισαγωγή κοινωνικών μεταρρυθμίσεων με την πρόθεση να εξομαλυνθούν μέσω του κοινωνικού κράτους οι συνέπειες του κοινωνικού ζητήματος. Το ενδιαφέρον του δεν περιοριζόταν στη παρηγορητική επίδραση του κοινωνικού κράτους μέσω της βελτίωσης των οικονομικών συνθηκών της εργατικής τάξης, στα πλαίσια μίας αταλάντευτης διατήρησης της δομής της ταξικής κοινωνίας. Αντίθετα, ο von Stein στόχευε στο ποιοτικό μετασχηματισμό της κοινωνικής δομής, υπό συνθήκες διατήρησης της οικονομίας της αγοράς (Bleek,2002: 595).

Στο πλαίσιο αυτό, ο von Stein διακήρυττε τη διασφάλιση της κοινωνικής ελευθερίας όλων των πολιτών, που ανήκαν στο κράτος και τη κοινωνική ανέλιξη της εργαζόμενης τάξης, μέσω της απόκτησης ιδιοκτησίας και μόρφωσης. Κατά την άποψη του, μόνο η ιδιοκτησία διασφαλίζει την ελευθερία, ως υπαρξιακή αξία μίας αξιοπρεπούς διαβίωσης (Bleek,2002: 595). Άρα το προλεταριάτο θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει κεφάλαιο, μέσω της εργασίας του. Η προσωπική ελευθερία κατά τον von Stein βρίσκεται μεταξύ άλλων στην ικανότητα που θα έχει και ο τελευταίος εργάτης να αποκτήσει κεφάλαιο. Μέσα από αυτή την ικανότητα ο καθένας αποκτά τη δυνατότητα να υπερβεί την υπάρχουσα μορφή των ταξικών σχέσεων και τις εξαρτήσεις που συνδέονται με αυτές(von Stein. 1959 , Bd.1: 136).Το κεφάλαιο δεν πρέπει να κυριαρχεί επί της εργασίας, αλλά αντίθετα το κάθε άτομο θα πρέπει να έχει την ικανότητα μέσω της εργασίας του να αποκτήσει κεφάλαιο.

Επί Bismarck το κράτος πέρασε το όριο του παρεμβατικού κράτους και η θέση των εργαζομένων βελτιώθηκε αισθητά. Παράλληλα η αλλαγή από την αγροτική κοινωνία στη βιομηχανική επιταχύνθηκε, με αποτέλεσμα τα συνδικάτα και οι σοσιαλδημοκράτες να κερδίζουν συνεχώς μέλη και ψηφοφόρους. Πλέον δεν υπήρχε λόγος για αντίποινα, όπως εκείνα του σοσιαλιστικού νόμου (Ebeling, 2007: 4-5; Lampert,1997:18-19; Stolleis, 2013: 54-63). Είναι φανερό ότι με την εισαγωγή της κοινωνικής πολιτικής, ο Bismarck προσπάθησε να κατευθύνει τους εργαζόμενους - μακριά από τους σοσιαλδημοκράτες και να τους συμφιλιώσει με το υπαρκτό κράτος.

Η γερμανική σοσιαλδημοκρατία χαρακτήριζε τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του Bismarck ως κοινωνική δημαγωγία με ανεπαρκείς βελτιώσεις, αφού δεν άλλαζαν ουσιαστικά τη σχέση κυριαρχίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, διατηρώντας το καθεστώς εκμετάλλευσης(Reidegeld,2006: 222-223). Οι σοσιαλδημοκράτες

αυτοπροσδιοριζόταν ως πραγματικοί εκφραστές της κοινωνικής μεταρρύθμισης. Οι ίδιοι πρότασσαν το επιχείρημα ότι αυτοί έφεραν επίσημα στην ημερήσια διάταξη το κοινωνικό ζήτημα. Αναγκάζοντας έτσι το κράτος να το διαπραγματευτεί για να εμποδίσει την άνοδο των εργατικών κομμάτων. Παράλληλα πρόβαλαν τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, ως αποτέλεσμα της δικής τους πίεσης, με την έννοια ότι η αστική τάξη προσπαθούσε να αποπροσανατολίσει από το πραγματικό δρόμο την εργατική τάξη με κάποιες παροχές(Reidegeld,2006: 223-224).

Εντούτοις οι σοσιαλδημοκράτες δεν απέρριπταν, στο όνομα ενός ανώτερου σκοπού, μεμονωμένες κοινωνικές κατακτήσεις. Αντίθετα ζητούσαν την επέκταση τους, όπως την κατοχύρωση πολιτικών ελευθεριών, την εξασφάλιση της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι και του συνέρχεσθαι, την ελευθερία οργάνωσης, έκφρασης, του τύπου κοκ (Reidegeld,2006: 224). Πράγματι οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις εκείνης της περιόδου δεν στάθηκαν ικανές να κατευνάσουν το εργατικό κίνημα. Αποτέλεσμα ήταν οι κυρίαρχοι να επανέρχονται σε κατασταλτικές πολιτικές και να εμποδίζουν τις προσπάθειες εισαγωγής μιας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, η οποία θα μείωνε τα αυτοκρατορικά δικαιώματα και θα επέκτεινε την εκλεγμένη λαϊκή εκπροσώπηση.

Η αφετηρία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου διευκόλυνε μία ευρύτερη κομματική συναίνεση. Οι σοσιαλδημοκράτες συμφώνησαν το 1914 στην ανάληψη του πρώτου πολεμικού δανείου (Bieber, 1981: 73;Traub,2013). Σε αντάλλαγμα, η κυβέρνηση κατάργησε επίσημα τη διάκριση των σοσιαλδημοκρατών, οι οποίοι είχαν στιγματιστεί ως «άπατρεις ταξιδιώτες» (Bieber, 1981:76-98). Στη πλειοψηφία του πληθυσμού, υπήρξε μια πολεμική ευφορία το 1914[26] (Hirschfeld,2011: 29-40).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η κοινωνική νομοθεσία του Bismarck υπήρξε η βάση για την ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους . Εντούτοις, η αφομοίωση του εργατικού κινήματος μέσω παροχών (George, 1973: 18-19)δεν απέδωσε για δύο λόγους. Πρώτον, η κοινωνική ασφάλιση δεν συνοδεύτηκε με την ανάλογη οικονομική επιβάρυνση των πλουσίων, ούτε προώθησε ένα πιο εξισωτικό σύστημα (Eder,2011; George, 1973:19). Δεύτερον, οι εργαζόμενοι εξέλαβαν την πολιτική Bismarck ως ελιγμό αποπροσανατολισμού, αφού οι κοινωνικές παροχές για τους εργαζόμενους

[26]Πέρα από τις 15 εκατομμύρια ζωές και τα 20 εκατομμύρια τραυματίες, που κόστισε ο πόλεμος, οι κοινωνικές επιδράσεις του ήταν τραγικές με τις λαϊκές μάζες στη Γερμανία, να τελούν υπό απόλυτη εξαθλίωση. Αποτέλεσμα ήταν κοινωνικές αναταραχές και αντιδράσεις, με αποκορύφωμα τη δραστική άρνηση των ναυτών στα τέλη του 1918, να συμμετάσχουν στις τελευταίες πολεμικές επιχειρήσεις του γερμανικού πολεμικού στόλου (Ρούγκε,1991; Winkler,2018: iv). Την ίδια στιγμή ξέσπασαν τοπικές εξεγέρσεις, οι οποίες εξαπλώθηκαν μέσα σε λίγες ημέρες σε όλη τη Γερμανία (Ρούγκε,1991: 143-145).

ήταν ανεπαρκείς, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι επωφελήθηκαν πολύ περισσότερο. Αν και το εθνικό εισόδημα αυξήθηκε απότομα τα επόμενα χρόνια, οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν μόνο ελαφρώς. Έτσι, οι κοινωνικές διαφορές δεν επιλύθηκαν.

Είναι προφανές ότι το κοινωνικό ζήτημα μετρίασε την επιτυχία του καπιταλισμού και νομιμοποίησε την είσοδο του κράτους στην οικονομική διαδικασία. Αυτό συνέβη μέσα από τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που αναχαίτισαν την επέλαση του προλεταριάτου και σταθεροποίησαν την καπιταλιστική παραγωγή. Με τον τρόπο αυτό πυροδοτήθηκε μάλλον εκούσια η μετάβαση από το φιλελεύθερο κράτος νυχτοφύλακα στο κοινωνικό παρεμβατικό κράτος, βάζοντας έτσι τέλος στην εποχή της ελεύθερης ανταγωνιστικής οικονομίας (Prigge, 1997: 152).

2.2.2 Το κοινωνικό κράτος της Βαϊμάρης

Στις 9 Νοεμβρίου 1918 η εξουσία παραδίδεται στο Friedrich Ebert, αρχηγό του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος(SPD), το οποίο είναι πλέον το ισχυρότερο Κοινοβουλευτικό κόμμα. Από το μπαλκόνι της Βουλής ανακοινώνεται η ίδρυση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης(Pinfield,2015: 52; Jones,2016:83-84). Τον Ιανουάριο του 1919, για πρώτη φορά στη γερμανική ιστορία, εκλέγεται μία Συστατική Εθνική Συνέλευση με ελεύθερες, ίσες, μυστικές και άμεσες εκλογές[27] (Falter, 1986; Milatz, 1965). Οι νικητές των εκλογών είναι οι σοσιαλδημοκράτες. Λόγω των αναταραχών και της πολιτικά ανασφαλούς κατάστασης στο Βερολίνο, η εκλεγμένη Εθνοσυνέλευση ψηφίζει στις 11 Αυγούστου 1919 το Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης· θεσπίζοντας στη Γερμανία μια κοινοβουλευτική -δημοκρατική πολιτεία. Μία ομάδα ειδικών, μεταξύ των οποίων ανήκε και ο Max Weber υπό την αιγίδα του Hugo Preuss, ενός φιλελεύθερου αριστερού καθηγητή νομικής, επεξεργάστηκαν το πρώτο πρόχειρο κείμενο του συντάγματος, το οποίο αργότερα εγκρίθηκε από την Βουλή (Fulbrook,2015: 25;Winkler,2018:43-44).

Στο σύνταγμα, το οποίο είναι ένας συμβιβασμός μεταξύ των σοσιαλιστικών και των αστικών κομμάτων, η κοινοβουλευτική δημοκρατία έχει ως αντίβαρο τον εκλεγμένο από τον λαό Πρόεδρο, ο οποίος μπορεί να εκδίδει διατάγματα εκτάκτου ανάγκης, για την αποκατάσταση του νόμου και της τάξης (Νοιμαν,2018:25-27;Winkler,2018: v-vi;). Για πρώτη φορά, πέρα από τα κλασικά ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα ελευθερίας, ενσωματώνονται σε συνταγματικό

[27]Όλοι οι Γερμανοί, που είχαν φτάσει στην ηλικία των είκοσι ετών είχαν δικαίωμα ψήφου και για πρώτη φορά οι γυναίκες. Το συνολικό ποσοστό συμμετοχής φτάνει το 83%.

επίπεδο τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα και οι θεμελιώδεις υποχρεώσεις (Eichenhoffer, 2009: 191-207;Winkler,2018: 64-67). Η εργατική δύναμη του κάθε ατόμου περιβάλλεται με ειδική προστασία. Από την άλλη πλευρά, κάθε πολίτης πρέπει να χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετεί την ευημερία του κοινωνικού συνόλου (Gusy:2018, 254-255). Στο άρθρο 109 κατοχυρώνεται η ισότητα όλων ενώπιον του νόμου, εξαλείφοντας έτσι τα προνόμια και τα μειονεκτήματα που προκύπτουν από την καταγωγή και την κοινωνική θέση.

Η πεμπτουσία του συντάγματος της Βαϊμάρης εντοπίζεται στη θέσπιση του κοινωνικού κράτους, κατά το σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο. Αυτό εκφράζεται στο άρθρο 151, το οποίο προβλέπει ότι η οργάνωση της οικονομικής ζωής πρέπει να αντιστοιχεί στις αρχές της δικαιοσύνης, με σκοπό την παροχή μίας αξιοπρεπούς διαβίωσης για όλους (Detjen,2009: 131; Wehler,2003: 429). Διατυπώνεται έτσι συνταγματικά η αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αξιοπρεπούς διαβίωσης· μία μεγάλη νίκη για τους σοσιαλδημοκράτες. Η συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης συνδέεται επιπλέον με μία σειρά άλλων άρθρων τα οποία προσδίδουν υλική υπόσταση στο κοινωνικό κράτος. Ειδικότερα το άρθρο 157 προέβλεπε την προστασία των εργαζομένων ως έργο του κράτους, ενώ το άρθρο 159 καθιέρωνε την πλήρη ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Πλέον σε όλα τα επαγγέλματα επιτρέπονταν η ίδρυση συνδικαλιστικών οργανώσεων και επαγγελματικών ενώσεων, ακόμα και σε τομείς που προγενέστερα ίσχυαν αυστηρές απαγορεύσεις οργάνωσης όπως στους εργαζόμενους των σιδηροδρόμων ή στους υπάλληλους (Apelt,1946: 364). Το συγκεκριμένο άρθρο περιλάμβανε επίσης την αναγνώριση των συλλογικών διαπραγματεύσεων (Ritter, 1989: 114-115).

Το άρθρο 161 του Συντάγματος της Βαϊμάρης υπόσχονταν πλήρη ασφαλιστική κάλυψη για τη διατήρηση της υγείας και της εργασίας (Sturm,2018). Στο Σύνταγμα της Βαϊμάρης κατοχυρώνεται επίσης με το άρθρο 163 το δικαίωμα της εργασίας, ένα από τα βασικά αιτήματα του εργατικού κινήματος. Ωστόσο, η υλοποίηση του συγκεκριμένου άρθρου στην πραγματικότητα υπήρξε δύσκολη υπόθεση, διότι το δικαίωμα εργασίας, όπως και άλλα βασικά δικαιώματα, δεν θα μπορούσαν να προσαχθούν προς επιδίκαση στη δικαιοσύνη (Ritter, 1998: 69). Το πολύ σημαντικό άρθρο 165 κατοχύρωνε την αρχή της ισοτιμίας του κεφαλαίου και της εργασίας και παρείχε κρατική αναγνώριση στις ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις (Winkler,2018: 64), με «νόμιμα ρυθμιζόμενη εκπροσώπηση των εργατών» (Νοίμαν,2018: 27). Άλλα σημαντικά άρθρα προέβλεπαν την προστασία της

υγείας, της μητρότητας (6 εβδομάδες πριν και 6 εβδομάδες μετά την κύηση) και των ανηλίκων. Το Συμβούλιο των Λαϊκών Αντιπροσώπων δραστηριοποιήθηκε άμεσα για την εισαγωγή μίας σειράς καινοτομιών στην κοινωνική πολιτική: Εισάγεται η εργάσιμη ημέρα 8 ωρών και έτσι ικανοποιείται ένα παλαιό αίτημα του εργατικού κινήματος (Kolb,2000: 88; Preller,1978:269; Wrede,1960:72).

Καινοτομίες που εισήχθησαν εν καιρώ πολέμου παραμένουν σε ισχύ, όπως η δεσμευτικότητα των συλλογικών συμβάσεων, η εθνική διαμεσολάβηση (διαιτησία) και η δυνατότητα σχηματισμού εργατικών συμβουλίων (Hochstrat, 2017,Kroll, 2010 98; Schmidt& Ostheim, 2007: 131-132). Προτεραιότητα δίδεται στην ενσωμάτωση των 6 εκατ. συμμετεχόντων στον πόλεμο, στην πραγματική οικονομία εν καιρώ ειρήνης. Οι απολυμένοι και πλέον άνεργοι στρατιώτες παίρνουν ένα νέο επίδομα ανεργίας (Frerich& Frey, 1996:196; Wrede,1960: 72).

Από την αρχή, οι κυβερνήσεις της Βαϊμάρης προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν την ανεργία, για να αξιοποιηθεί στο έπακρο το εργατικό δυναμικό και να ενσωματωθεί στην κοινωνία (Luttenberg,2013: 185). Γι' αυτό ιδρύθηκε το υπουργείο εργασίας και η υπηρεσία εξεύρεσης εργασίας, ώστε να υπάρχει οργανωμένη θεσμική αντιμετώπιση του ζητήματος της εργασίας και της ανεργίας (Luttenberg: 2013, 185). Πλέον απαιτείται από τους εργοδότες, να προσλαμβάνουν τους πρώην εργαζόμενους, υπαλλήλους τους, που στρατεύτηκαν κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και να απασχολήσουν αυτούς που βρίσκονταν στην πιο μειονεκτική θέση. Ωστόσο, η ανεργία εξακολουθεί να αποτελεί μείζον πρόβλημα (Schroeder & Schulz, 2012:299). Από το 1919, οι άνεργοι μπορούσαν να εργαστούν π.χ. σε δημόσιες κατασκευές έκτακτης ανάγκης, όπως η κατασκευή οδών ή φραγμάτων (Butterwege: 2006, 1), ενώ από το 1923, οι εργοδότες και οι εργαζόμενοι έπρεπε να πληρώσουν για την ασφάλισης ανεργίας (Schrader& Glisman,2002:14).

Για πρώτη φορά τον Απρίλιο του 1924 και με νόμο από το 1927, οι εργαζόμενοι με βραχυπρόθεσμη απασχόληση έλαβαν στήριξη(Schrader&Glisman,2002:15). Σε περίπτωση μείωσης του χρόνου εργασίας από τις επιχειρήσεις, λόγω μιας οικονομικής κρίσης, το κράτος αναλάμβανε μέρος του χαμένου μισθού λόγω μειωμένης απασχόλησης. Για τους μακροχρόνια άνεργους, η κυβέρνηση δημιούργησε μηχανισμούς στήριξης σε περιόδους κρίσης. Τον Οκτώβριο του 1927 τέθηκε σε ισχύ ο πολυσυζητημένος νόμος για τις υπηρεσίες απασχόλησης και ασφάλισης ανεργίας (Luttenberg,2013: 186). Ο νόμος για την ασφάλιση ανεργίας είναι ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικοπολιτικά επιτεύγματα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης

(Winkler,2018: 193-194). Ωστόσο, ο νόμος υπέθετε τη χρηματοδότηση της ασφάλισης το πολύ 700.000 άνεργων. Δεν υπήρχε πρόβλεψη για τη μαζική ανεργία άνω 5,5εκατ.Ανέργων,που προέκυψαν κατά τη μεγάλη ύφεση(Winkler,2018: 194). Μια αποτυχία του νόμου το 1930, ως εκ τούτου, ήταν αναπόφευκτη.

Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε μεγάλη ανάγκη για στέγαση, ειδικά στις πόλεις. Λόγω της έλλειψης μικρών, φθηνών διαμερισμάτων, η υπηρεσία απασχόλησης του Reich επιχείρησε να εποπτεύσει και να ρυθμίσει την αγορά κατοικίας (Führer,1995: 289-300). Από το 1924, οι ιδιοκτήτες σπιτιών έπρεπε να καταβάλλουν φόρο κατοικίας για το εισόδημά τους από ενοίκια. Αυτά τα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν εκ νέου από τους δήμους, για τη χρηματοδότηση νέων οικισμών με κατοικίες. Έτσι κατασκευάζονται οι πρώτοι εργατικοί οικισμοί κατοικίας (Bussemer:2017;Führer, 2015: 305-334; Kähler,1996:605-612). Η κοινωνική στέγαση επίσης αναπτύσσεται με την βοήθεια των οικοδομικών συνεταιρισμών, που ιδρύθηκαν ως οργανώσεις αυτοβοήθειας.

Το 1920 τέθηκε σε ισχύ ο νόμος για τα εργατικά συμβούλια. Για πρώτη φορά οι εργάτες μέσα από τα εκλεγμένα εργατικά συμβούλια των επιχειρήσεων, είχαν τη δυνατότητα να αποφασίζουν, να ψηφίσουν και να συνδιοικούν δια νόμου, για ζητήματα προσωπικού και κοινωνικής φύσης (Witt,2002: 87). Παρά τη φαινομενική καθιέρωση του κοινωνικού κράτους, δεν έπαψαν οι αντιδράσεις των ισχυρών κοινωνικών ομάδων. Υπό την ηγεσία της βιομηχανίας του άνθρακα και της χαλυβουργίας, οι βιομήχανοι ζήτησαν την κατάργηση των δεσμευτικών συλλογικών συμβάσεων και τη θέσπιση ελεύθερων ατομικών διαπραγματεύσεων (Euchner, Grebing et.al, 2005: 252-253). Οι εργοδότες ζήτησαν επίσης να καταργήσουν την κοινωνική ασφάλιση (Butterwege,2009: 74-75), αντ' αυτού πρότειναν τη δημιουργία υποχρεωτικών αποταμιευτικών τραπεζών για τους εργαζόμενους. Το Δεκέμβριο του 1926 θεσπίζεται ο νόμος για τα εργατικά δικαστήρια. Έτσι δημιουργείται μία ενιαία και ανεξάρτητη αρχή εργατικής δικαιοδοσίας, η οποία είναι υπεύθυνη για όλες τις εργατικές διαφορές· συμπεριλαμβανομένων και εκείνων μεταξύ των συνδικάτων και των εργοδοτών (Reidegeld,2006: 214; Steinmetz,2002:314-315).

Αναφορικά με την υγειονομική περίθαλψη στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, αυτή επισκιάζεται από τις πολιτικές συγκρούσεις, τον πληθωρισμό και την παγκόσμια οικονομική κρίση (Stöckel,2007: 130). Ωστόσο, στάθηκε δυνατό να επεκταθεί η υποχρέωση ασφάλισης στην κρατική ασφάλιση υγείας(Schleiermacher, 2017).

Τα ασφαλιστικά ταμεία δεν συνάπτουν πλέον συμβάσεις με τους ίδιους τους

γιατρούς, αλλά με τις οργανώσεις ιατρών. Ωστόσο, η εθνικοποίηση του συστήματος υγείας δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί. Αντ' αυτού, αναπτύσσεται η δημοτική / περιφερειακή υγειονομική περίθαλψη (Schleiermacher,2017) .

Όταν η παγκόσμια οικονομική κρίση έφτασε στη Γερμανία, τα έσοδα του κράτους και των ασφαλιστικών ταμείων υγείας μειώθηκαν δραματικά. Αν και η οικονομική ανάπτυξη παρέμενε στάσιμη, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις απαιτούσαν αυξήσεις μισθών, για να αυξηθεί η αγοραστική δύναμη των ιδιωτικών νοικοκυριών (Schneider,2014).Οι επιχειρηματίες αντιστάθηκαν σε υψηλότερους μισθούς, καθώς μειώνονταν οι εξαγωγικές ευκαιρίες της γερμανικής βιομηχανίας(Schneider,2014).

Η κυβέρνηση αναγκάστηκε να θεσπίσει διάταγμα της 26^{ης} Ιουλίου 1930, για την περικοπή του κοινωνικού κράτους, και έθεσε ως στόχο τη μείωση των μισθών κατά 20 % και κρατικών δαπανών (Schmidt, 1998,53- 58). Το επίδομα ασθενείας μειώθηκε στο 75-50 % του μισθού και καταβάλλονταν μόνο από την τέταρτη ημέρα της ασθένειας. Επίσης τα εντάλματα εξέτασης ιατρού χρεώνονταν πλέον με 50 λεπτά (Pfennig) και οι ασφαλισμένοι θα συμμετείχαν στο κόστος των φαρμάκων.

Τον Οκτώβρη του 1929 πέφτουν οι τιμές των μετοχών στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Βασικός λόγος ήταν οι υπερβολικές επενδύσεις στη βιομηχανία και η επακόλουθη υπερπροσφορά αγαθών με μειούμενη ζήτηση. Η αμερικανική κρίση εξαπλώθηκε και κατοχυρώθηκε ως η μεγαλύτερη κρίση της παγκόσμιας οικονομίας του 20^{ου}αιώνα (Spoerer& Streb,2014, 292-294). Η Γερμανία επηρεάστηκε ιδιαίτερα: η κατάρρευση επιχειρήσεων ακολουθεί τις κατασχέσεις, το κλείσιμο τραπεζών και τη μαζική ανεργία. Οι μισθοί μειώνονται ραγδαία, η φτώχεια και η εγκληματικότητα αυξάνονται και πάλι (Spoerer& Streb,2014, 292-294.). Στις 27 Μαρτίου 1930 κατέρρευσε η τελευταία κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, η οποία είχε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ο μεγάλος συνασπισμός υπό το σοσιαλδημοκράτη καγκελάριο Hermann Müller δεν μπόρεσε να καταλήξει σε μία συμφωνία για τη χρηματοδότηση της ασφάλισης της ανεργίας(Weichlein,2013: 94-95).

Έτσι ενώ το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα θέλει να αυξήσει τις εισφορές των εργοδοτών και των εργαζομένων, το Γερμανικό Λαϊκό Κόμμα αντίθετα επιθυμεί να μειώσει τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Τελικά μέσω διατάγματος έκτακτης ανάγκης του Προέδρου Paul von Hindenburg, οι εισφορές για τους ασφαλισμένους αυξάνονται και οι κοινωνικές υπηρεσίες μειώνονται (Weichlein,2013: 95-96). Οι επόμενες κυβερνήσεις (Heinrich Brüning, Franz von Pappen, Kurt von Schleicher)μπορούν να κυβερνήσουν μόνο με διατάγματα εκτάκτου ανάγκης και προσπαθούν να τονώσουν

την οικονομία και να καταπολεμήσουν την μαζική ανεργία. Επανέρχονται οι περικοπές μισθών και οι μειώσεις τιμών, η εργάσιμη μέρα των 40 ωρών την εβδομάδα, η επιστροφή εργαζόμενων παντρεμένων γυναικών στην κουζίνα τους, για να απελευθερωθεί μία θέση εργασίας, που θα καλυφθεί από έναν άνεργο αρσενικού φύλου(Sturm: 2011). Η απογοήτευση, η οργή και ο φόβος κυριαρχούν (Sturm,2011).

Τελικά ο φόβος, η απελπισία και η απόγνωση έφεραν στην εξουσία τους Ναζί το 1930.Στις 30 Ιανουαρίου 1933 ο Πρόεδρος von Hindenburg διορίζει τον πρόεδρο του Εθνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (NSDAP) και ηγέτη του ισχυρότερο κόμματος στη Βουλή, τον Adolf Hitler, ως καγκελάριο. Το σοσιαλδημοκρατικό πείραμα της Βαϊμάρης, που επιχείρησε να δεσμεύσει το νέο γερμανικό κράτος σε αρχές ελευθερίας με κοινωνικό πρόσωπο απέτυχε. Οι ισχυρές αστικές δυνάμεις με τις οποίες συμμάχησαν οι σοσιαλδημοκράτες εμπόδισαν την εξάπλωση της κοινωνικής δημοκρατίας. Εντούτοις, η προσπάθεια κατοχύρωσης των θεμελιακών κοινωνικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στο σύνταγμα υπήρξε ένα τολμηρό διάβημα που συγκαταλέγεται στις κατακτήσεις της σοσιαλδημοκρατίας. Αξιοσημείωτο είναι ότι πριν την ανάληψη της εξουσίας από τον Hitler προηγήθηκε μία διαδικασία απονομιμοποίησης του κράτους. Το κράτος της Βαϊμάρης εγκατέλειψε το προνόμιο της μονομερούς ιεραρχικής δικαιοδοσίας που διέθετε να λαμβάνει αποφάσεις και εκπλήρωνε όλο και περισσότερο τα καθήκοντα του πολιτικού ελέγχου εντός ενός πλέγματος διμερών και πολυμερών συμφωνιών. Στο πλαίσιο, αυτό ο Habermas (1962:158-159,193-194) αναφέρεται σε μία εκ νέου φεουδαρχιοποίηση ("Refeudalisierung") της κρατικής πολιτικής, χαρακτηρίζοντας τις μορφές μυστικής επιρροής στην κρατική πολιτική, την απώλεια της λειτουργίας των Κοινοβουλίων και την μη δημόσια, παρασκηνιακή εκδήλωση της κρατικής εξουσίας.

2.2.3 Η κοινωνική δημοκρατία του Hermann Heller

Ένας σημαντικός σοσιαλδημοκράτης θεωρητικός, σχεδόν άγνωστος στην Ελλάδα είναι ο Hermann Heller, ο οποίος ανέπτυξε το έργο του την περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και προσέφερε τις διανοητικές βάσεις για τη ρητή συνταγματική κατοχύρωση της Γερμανίας ως κοινωνικό κράτος. Σε συνέχεια της ρεβιζιονιστικής παράδοσης του Bernstein, ο Heller πρόσθεσε νέα στοιχεία για μία κριτική θεωρία της κοινωνικής δημοκρατίας. Ο Heller πίστευε ότι το υπάρχον αστικό κράτος αποτελούσε το κατάλληλο πλαίσιο για την υλοποίηση σοσιαλδημοκρατικών

αντιλήψεων. Τεκμηρίωνε την άποψή του τονίζοντας ότι το κράτος και το άτομο βρίσκονται σε μία σχέση αμοιβαιότητας, που μπορεί να διασφαλίσει την κοινωνική λειτουργία του αλλά και τη συμβίωση και τη συνεργασία, ως τρόπο ύπαρξης της κοινωνίας και πραγμάτωσης του δικαίου και των νόμων, ως επιτομή υψηλών ηθικών προτύπων(Αντωνίου:2016,203;Heller:1983,117-120,139-140).

Ο Heller (1931,80) σημείωσε ότι: «Ένα σοσιαλιστικό κόμμα ακόμα και σύμφωνα με τον Marx, μπορεί μόνο να διεκδικήσει τους σοσιαλιστικούς στόχους του μέσω του κράτους και εντός του εθνικού κράτους. Εάν δεν θέλει να κληρονομήσει ένα σωρό ερείπια, πρέπει να προσπαθήσει να διατηρήσει το μεταβαλλόμενο έθνος και πρέπει να επιδιώξει τη διαφύλαξη του κράτους, ως απαραίτητου μέσου διατήρησης του πολιτισμού και απαραίτητου για την προστασία από την υποτροπή σε χαμηλότερα επίπεδα …».

Με κίνητρο την ουσιαστική δημοκρατική και κοινωνική νομιμοποίηση της νομιμότητας, ο Heller αποτέλεσε έναν εκ των λίγων θεωρητικών, που υπερασπίστηκαν το σύνταγμα της Βαϊμάρης, βλέποντας σε αυτό την κατάλληλη βάση για την ανάπτυξη ενός κοινωνικού και δημοκρατικού κράτους που ενσωματώνει την κοινωνία. Ενώ το Σύνταγμα της Βαϊμάρης απέτυχε, μεταξύ άλλων γιατί κανένα από τα κύρια διανοητικά ρεύματα στη Γερμανία δεν το υπερασπίστηκε (Rawls,2008:35), ο Heller ανήκε στους ελάχιστους διανοητές που αντιλήφθηκαν την κρισιμότητα της ιστορικής στιγμής για την σοσιαλδημοκρατία. Ο Heller θεωρούσε τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης ως ένα πολύ σημαντικό βήμα για την υλοποίηση του σοσιαλισμού· εάν και επρόκειτο ακόμα για ταξικό κράτος (Heller,1925 : 3-4). Για τον Heller η δημοκρατία, όπως κάθε άλλο σύστημα εξουσίας, αποτελεί κατ' αρχάς ένα σύστημα συναινέσεων, με την έννοια της διαμόρφωσης ενιαίων πεποιθήσεων. Η δημοκρατία δεν αποτελεί κατάργηση της εξουσίας, αλλά μία μορφή οργάνωσής της (Heller, 1971 b, Bd.3 : 426). Σύμφωνα με τον Heller, η κλασική θεωρία του συνταγματικού κράτους αποτελείται από δύο ισότιμες προσεγγίσεις. Από την μία το υλικό κράτος δικαίου, που ορίζει την ελευθερία ως την αυτοδιάθεση του λαού και την ισότητα ως την ισότιμη και όχι αυθαίρετη αξιολόγηση των συμφερόντων όλων. Από την άλλη πλευρά αποτελείται από το τυπικό κράτος δικαίου, που θέτει τη διάκριση των εξουσιών στο επίκεντρο (Heller, 1971, Bd. 2: 224-225). Αμφότερες προσεγγίσεις συγκλίνουν προς τον στόχο της έννομης υλοποίησης της ελευθερίας και της ισότητας, στα πλαίσια μίας διαδικασίας στην οποία πρυτανεύουν οι εκπρόσωποι του λαού έναντι των άλλων κρατικών φορέων (Schluchter,1984, 56).

Ο στόχος του Heller είναι να δώσει μέσα από τον ορισμό του κράτους δικαίου, μεγαλύτερη βαρύτητα στην προσέγγιση του υλικού κράτους δικαίου. Για το σκοπό αυτό, παρουσιάζει την αυτοδιάθεση ως κεντρική ιδέα, η οποία υποστηρίζεται από τις αρχές του δικαίου και τον νόμο· ως θεμελιακοί κανόνες νομικού περιεχομένου με ηθική αξίωση ισχύος (Heller, 1971, Bd. 2: 70). Για να γίνουν οι αρχές του δικαίου νομικές προτάσεις, δηλαδή ισχύον θετικό δίκαιο, απαιτείται η απόφαση του κυρίαρχου (Schluchter, 1983: 191). Το δίκαιο με αυτή την έννοια προκύπτει ως συνειδητή απόφαση μέσα από την αλληλουχία μεταξύ ηθικών αρχών δικαίου και τυπικών συσχετισμών δυνάμεων. Εντούτοις, η ανάγκη θετικής ενεργοποίησης του δικαίου καθιστά το κράτος καθοριστικό παράγοντα, δηλαδή προϋπόθεση του δικαίου (Blau,1980: 120 -121).

Το κράτος δικαίου είναι ένα κυρίαρχο κράτος, που ασκεί εξουσία. Για να μην καταστεί ωστόσο το εξουσιαστικό κράτος παντοδύναμο και αυθαίρετο αντισταθμίζεται η κρατική από τη λαϊκή κυριαρχία. Η λαϊκή κυριαρχία βασίζεται σε μία κοινότητα αξιών· προϋπόθεση μίας κοινότητας δικαίου. Αυτή η κοινότητα αξιών πρέπει να αποτελέσει την κοινή βούληση, η οποία σύμφωνα με τον Heller,μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω του κοινοβουλευτικού συστήματος (Schluchter, 1983: 58). Από τις σκέψεις αυτές συνάγεται ότι σύμφωνα με τον Heller η υπόσταση του δημοκρατικού κράτους πρέπει να εδράζεται στη λαϊκή κυριαρχία και στην ισότητα των πολιτών (Blau,1980:130).

Το 1929 ο Heller προσδιόρισε για πρώτη φορά το πρότυπο του κοινωνικού κράτους δικαίου, το οποίο βασιζόταν στο κράτος δικαίου εν γένει. Το μοντέλο του Heller επηρεάστηκε από την αποσύνθεση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και την οικονομική κρίση. Ο θεωρητικός προσπάθησε και πάλι να επηρεάσει τη σοσιαλδημοκρατική πολιτική, αντιλαμβανόμενος την ενδυνάμωση του φασισμού. Ο Heller αξίωσε την εξάλειψη της κοινωνικής αναρχίας του καπιταλισμού, της οποίας η πολιτική εκδήλωση είναι η δικτατορία και την επίτευξη της κοινωνικής συνοχής, ως όρο και θεμέλιο της πολιτικής δημοκρατίας. Ο θεωρητικός επίσης στηλίτευσε τόσο την ανυποψίαστη αυτοπεποίθηση του φιλελευθερισμού, όσο και τις εθνικές εξουσιαστικές ιδέες της φασιστικής δικτατορίας, που βασίζονται στο Hegel (Heller,1928:35-36;Heller,1929:289-290). Ο Heller θεωρούσε το κοινωνικό κράτος ως το βάθρο του κοινωνικού κράτους δικαίου. Γι' αυτόν αποτελούσε την απόρριψη του καπιταλισμού και εγγύηση για μια κοινωνική τάξη πραγμάτων, στην οποία πληρούνται οι ελάχιστες απαιτήσεις για μία αξιοπρεπή ανθρώπινη διαβίωση,

εγγυημένη από το κράτος (Blau,1980: 203). Όμως ο Heller δεν ελαχιστοποιεί το κράτος στη βάση κοινωνικών απαιτήσεων και προσδοκιών, βλέποντας τον κίνδυνο ότι οι εργαζόμενοι τότε δεν θα ταυτίζονται με το κράτος, αλλά θα το θεωρούν αρωγό ή αντίπαλο στις απαιτήσεις τους.

Στόχος του Heller ήταν οι εργαζόμενοι να διαθέτουν αφενός την ελπίδα ότι ένα μελλοντικό κράτος, που θα ανταποκρίνεται καλύτερα στις ιδέες και τα συμφέροντα τους, θα αναπτυχθεί με τη δική τους συμβολή και αφετέρου να αποκτήσουν την εμπειρία μετασχηματισμού, μέσα από την επέκταση του κοινωνικού κράτους (Heller,1931:158). Το εγχείρημα αυτό θα επιτευχθεί μέσω της οικονομικής δημοκρατίας, δηλαδή της εμβάθυνσης της πολιτικής δημοκρατίας μέσω του εκδημοκρατισμού των οικονομικών σχέσεων (Heller, 1971, Bd. 2: 430). Ο Heller ορίζει το κοινωνικό κράτος δικαίου, ως την επέκταση της ιδέας του κράτους δικαίου στην αγορά της εργασίας και των αγαθών (Heller, 1971, Bd. 2: 451).

Η κοινωνική δημοκρατία του Heller αποτελεί μία γενικότερη κοινωνική κατασκευή, στην οποία οι αρχές του υλικού κράτους δικαίου θα ισχύουν καθολικά ακόμα και στον κόσμο της εργασίας και της παραγωγής. Στόχος της θεωρίας ήταν η αποσαφήνιση των όρων, βάσει των οποίων οι καπιταλιστικές δημοκρατίες της αγοράς μπορούν να πετύχουν μία διαρκή κοινωνική και δημοκρατική ενσωμάτωση, η οποία βασίζεται στην συναίνεση των πολιτών διότι θεωρούν ότι τα βασικά τους συμφέροντα ικανοποιούνται. Όπως δείχνει άλλωστε και η εμπειρική έρευνα, ο καπιταλισμός της αγοράς επιδρά θετικά στην αρχική φάση ανάδυσης της δημοκρατίας. Αρχίζει όμως στη συνέχεια να υπονομεύει τη Δημοκρατία, εάν δεν δρομολογηθούν βαθιές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις (Dahl,1998: 166-179). Σε κάθε περίπτωση ο Heller αντιλήφτηκε την κρισιμότητα του ζητήματος της επίτευξης συμβιβασμών και συναινέσεων τόσο μεταξύ των τάξεων όσο και μεταξύ των πολιτικών πόλων. Η θέση αυτή ήταν διορατική σε ένα τοξικό περιβάλλον στο οποίο επικρατούσαν οι αντιπαλότητες και οι συγκρούσεις, ευνοώντας τελικά τις αυταρχικές λύσεις και την πτώση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης (Rawls,2008:35)

Η λογική συνέχεια των θέσεων του Heller εκφράζεται μέσα από την θεωρία των κοινωνικών δικαιωμάτων του πολίτη, όπως διατυπώθηκε από το Thomas H. Marshall(1950). Υπό συνθήκες καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς, οι περισσότεροι πολίτες χρειάζονται αναγκαία εγγυημένα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα ως πολίτες του κράτους, ώστε να έχουν αξία χρήσης και πολιτική σημασία τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα που διαθέτουν. Επειδή τα βασικά

δικαιώματα είναι η βάση νομιμοποίησης της σύγχρονης δημοκρατίας, οι προστακτικές της δημοκρατίας αμφισβητούνται εκ θεμελίων, εάν δεν είναι κατοχυρωμένα χωρίς περιορισμούς τα κοινωνικά θεμελιακά δικαιώματα (Marschall, 1950: 46-48). Σε κάθε περίπτωση, ο Heller αντιλήφθηκε εγκαίρως ότι προετοιμάζεται στη Γερμανία το έδαφος για την κατάληψη της εξουσίας από τους φασίστες. Εντούτοις, ο ίδιος διέθετε την πεποίθηση, ότι μία πεφωτισμένη αστική τάξη, η οποία εμπνέεται από τις αρχές της κοινωνικής δημοκρατίας, θα απέτρεπε την προέλαση του φασισμού (Staff, 1985:20-21).

Παράλληλα ωστόσο ζητούσε συνταγματική αναθεώρηση και οικονομική αναδιάρθρωση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, για να προληφθεί η επέλαση του φασισμού. Η ιδέα του για συνταγματική αναθεώρηση συμβάδιζε με τις ιδέες του περί κυριαρχίας του κοινωνικού κράτους δικαίου και θα χαρακτηρίζονταν από την εξουσιαστική ανωτερότητα του κράτους πάνω στην κοινωνία· ιδιαίτερα την οικονομία. Το κράτος αντιμετωπιζόταν ως δημοκρατική πηγή πολιτικής εξουσίας, με οριοθετημένη εμβέλεια των εξουσιών του (Heller 1971, Bd. 2, 413).

Ο Heller τάχθηκε υπέρ μίας ισχυρής κυβέρνησης, που θα προωθούσε την κοινωνική δημοκρατία και θα σέβονταν τη λαϊκή κυριαρχία. Ωστόσο οι εκκλήσεις του Heller ήρθαν πολύ αργά και δεν έγιναν αντιληπτές από την αποδυναμωμένη σοσιαλδημοκρατία. Ο Heller αναφέρεται ρητά στην συνείδηση ενός ορισμένου βαθμού ομοιογένειας, χωρίς να προϋποθέτει εκ των προτέρων κάποια μορφή εθνικής ή ταξικής συνοχής. Αυτή η συνείδηση συνοχής κατακτάται, αν όλες οι βασικές κοινωνικές ομάδες ενσωματώνονται σε ένα κράτος συνολικά δίκαιο. Κοντολογίς, ο Heller έβλεπε τον κίνδυνο που ενέχουν τα μεγάλα κοινωνικά ρήγματα στην κοινωνία. Ένα δημοκρατικό κράτος μπορεί να λειτουργήσει μόνο εάν υπάρχει σχετική κοινωνική συνοχή, έτσι ώστε το εισοδηματικό χάσμα να μην είναι μεγάλο. Χωρίς κοινωνική συνοχή, υπάρχει ανεπαρκής συναίνεση συμφερόντων και διχασμένη κοινή γνώμη, γεγονός που θέτει σε κίνδυνο την ενότητα του κράτους. Υπό αυτή την έννοια ο Heller αντιλαμβάνεται το σοσιαλισμό πρωταρχικά ως μία ηθική, που μάχεται για μία ανθρώπινη και δίκαιη τάξη πραγμάτων (Heller, 1971 b: 441).

Με τη θεωρία της κοινωνικής δημοκρατίας, η οποία στηρίζεται στην κοινωνική ενσωμάτωση των καθοριστικών ομάδων του πληθυσμού, ο Heller έβαλε τις βάσεις για τη σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία στη Γερμανία. Η ιδέα ότι μία ευρύτερα αποδεκτή αντίληψη περί δικαιοσύνης είναι σημαντική, για τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας σε μία πλουραλιστική κοινωνία, υιοθετήθηκε αργότερα από τον

John Rawls. Ο Heller δεν επέμενε μόνο στη σταθερότητα της τυπικής αστικής δημοκρατίας, αλλά και στη διασφάλιση μίας υλικής βάσης, που θα επέτρεπε τον ανοικτό πολιτικό διάλογο και την επίλυση διαφορών, εντός δημοκρατικού πλαισίου. Όταν όμως το εισόδημα, ο πλούτος και η εξουσία συγκεντρώνονται σε λίγους είναι αδύνατον να διεξαχθεί ανοικτός πολιτικός διάλογος και γι' αυτό ο Heller τόνιζε ότι η δημοκρατία αποτελούσε σταθερά ένα ζήτημα κοινωνικού κράτους(Meyer,2011:481).

Συμπερασματικά, ο ρόλος και η επιρροή του Heller πάνω στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία την εποχή της Βαϊμάρης παρέμεινε ισχνός. Οι διανοητές του SPD ακολουθούσαν το δογματικό μαρξισμό, ενώ ο Heller ήταν περισσότερο εκφραστής του δημοκρατικού πραγματισμού (Meyer,1967: 298). Σήμερα ωστόσο, ο Heller εμπνέει τη σοσιαλδημοκρατία. Η σύλληψη του για ένα κοινωνικό κράτος , όχι μόνο εισήλθε στο πρόγραμμα του Bad Godesberg, αλλά και απευθείας στο άρθρο 20 του γερμανικού συντάγματος, το οποίο αναφέρει ότι «η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (...) είναι ένα δημοκρατικό και κοινωνικό ομοσπονδιακό κράτος».

Με τις θεωρητικές του απόψεις ο Heller υποκίνησε αυτό που ορίζεται από τον Ackerman ως υψηλή πολιτική (higher politics) η οποία διαφοροποιείται από την καθημερινή πολιτική (everyday politics), με την έννοια ότι εκφράζει τον αυτοπροσδιορισμό του λαού μέσα από την σπάνια πρακτική της συνταγματικής μεταβολής (Ackerman, 1991: 6-7). Το πολιτικό υποκείμενο επενδύεται με την κατάλληλη θεωρητική συγκρότηση και καθίσταται ικανό να κερδίσει τον έλεγχο πάνω σε υφιστάμενους θεσμούς για να δρομολογήσει δραστικές κοινωνικές και θεσμικές αλλαγές που υπερβαίνουν την υφιστάμενη έννομη τάξη πραγμάτων (Ackerman, 2000:383-384).

2.3. Το Εργατικό Κόμμα στην Μεγάλη Βρετανία. Οι πρώτες κυβερνήσεις των Εργατικών

2.3.1 Ίδρυση και καθιέρωση της σοσιαλδημοκρατίας στη Μεγάλη Βρετανία

Το Εργατικό Κόμμα[28] στη Μεγάλη Βρετανία ιδρύθηκε το 1900, με αρχικό όνομα Συνέδριο Εργατικής Αντιπροσώπευσης (Labour Representation Committee) (Harmer,2014: 146-147;Joll,2006:85;Mortimer:2000). Εξ' ιδρύσεως αποτέλεσε μία ευρεία συμμαχία κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων[29]. Η πλειοψηφία των οπαδών του Εργατικού Κόμματος άνηκε στο συνδικαλισμό (Tradeunisonism) (Krell,2006: 138; Taylor,2000: 8-49; Thorpe, 2012; Wrigley,1985, 129-157)και λιγότεροι στο μαρξισμό και στα υπόλοιπα ρεύματα[30] (Harris,2000:9). Κοντολογίς, το Εργατικό Κόμμα γεννήθηκε μέσω συμβιβασμού κοινωνικών ομάδων και πολιτικών ρευμάτων (Krell, 2006: 137; Leybourn, 2000). Ο διάλογος, στην ιδρυτική του φάση, απεικόνιζε έντονες ιδεολογικές διαφορές (Harris:2000,10;Phillips:1992,16) μεταξύ μίας ριζοσπαστικής τάσης με άκαμπτο σοσιαλιστικό προσανατολισμό και των συνδικάτων με φιλελεύθερες ιδέες (Harris,2000: 10; Phillips,1992:6-14;Thompson, 1978: 71).

Συγκριτικά με το γερμανικό SPD, το Εργατικό Κόμμα στη Βρετανία δεν είχε ποτέ μεγάλο θεωρητικό βάθος, αλλά έτεινε σε πρακτικές λύσεις καθημερινής πολιτικής, σχετικές με διεκδικήσεις των συνδικάτων (εργατισμός-labourism-ouvriérisme) (Harris:2000,9-10;Kirchheimer,2017:194; Phillips, 1992:15). Η τάση του εργατισμού εκτιμούσε, ότι το αστικό κράτος θα ευνοούσε την εργατική τάξη, μέσω της συνέργειας ενός ισχυρού συνδικαλιστικού κινήματος με ένα κοινοβουλευτικό Εργατικό Κόμμα (Leigton&Markey,2006: 31; Kirchheimer, 2017: 194-195). Ο μαρξισμός, το ιδεολογικό οπλοστάσιο του SPD, δεν έπαιξε καίριο

[28]Οι κοινωνικές ρίζες και η πνευματική προέλευση του Εργατικού Κόμματος παραπέμπουν στους Χαρτιστές· το κίνημα για τη μεταρρύθμιση του δικαιώματος ψήφου στη δεκαετία του 1860 και από πολλές ομάδες ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού του 20ού αιώνα(Howell:1983,176; Schelker: 1963 , 237). Η αυξανόμενη δυσαρέσκεια στο βρετανικό εργατικό κίνημα με την έλλειψη αντιπροσώπευσης των συμφερόντων τους στο Κοινοβούλιο οδήγησε στη δημιουργία των πρώτων κομματικών οργανώσεων: τη Δημοκρατική Ομοσπονδία που ιδρύθηκε 1881 και μετονομάστηκε το 1884 σε Σοσιαλδημοκρατική Ομοσπονδία, το Εργατικό Κόμμα της Σκωτίας (που ιδρύθηκε το 1888) και το Ανεξάρτητο Εργατικό Κόμμα με σοσιαλιστικό μακροπρόθεσμο πρόγραμμα και πλατφόρμα άμεσων μέτρων (Krell , 2006: 136-137;Schelker,1963: 237-238).

[29]Αρχικά η σύνθεση του κόμματος συγκροτήθηκε από συνδικαλιστικά σωματεία, τα Ανεξάρτητα Εργατικά Κόμματα (τα οποία ιδρύθηκαν το 1893), τη Σοσιαλδημοκρατική Ομοσπονδία και την Κοινωνία των Φαμπιανών (Krell,2006: 137-138).

[30]Τα υπόλοιπα ρεύματα ήταν ο ριζοσπαστικός ρεπουμπλικανισμός, ο φιλελεύθερος σοσιαλισμός, ο κοινοτικός ρεφορμισμός, ο θετικισμός, ο ιδεαλισμός κοκ

ρόλο στο Εργατικό Κόμμα, παρά το γεγονός ότι έκφραζε το μεγαλύτερο εργατικό κίνημα του κόσμου (Nachtwey,2009: 50-53; Pollard,1991: 161-162; Renner , 1983:81-82). Μάλιστα, στη πρώιμη περίοδο τους οι Εργατικοί, υπό την επιρροή των Φαμπιανών, αποδέχτηκαν την ελεύθερη αγορά και μέχρι το 1914 απέρριπταν τη συλλογική και κρατική ιδιοκτησία (Kirchheimer,2017: 193; Nachtwey,2009: 50-51).

Μέλημα των συνδικάτων εκείνη την εποχή ήταν η αποφυγή συγκρούσεων με την αστική τάξη. Να σημειωθεί ότι οι Βρετανοί εργάτες, που δεν λάμβαναν συχνές αυξήσεις μισθού, ευνοούνταν από τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, ενώ η Αγγλία είχε ηγετική θέση στην παγκόσμια οικονομία και οι Άγγλοι εργάτες λάμβαναν περίπου 40 % μεγαλύτερο μισθό από άλλους εργάτες στην Ευρώπη(Kirchheiner,2017 : 193). Μόνο στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν εκτοξεύτηκαν οι τιμές των αγαθών, με στάσιμους μισθούς, τα συνδικάτα ριζοσπαστικοποίηθηκαν (Kirchheiner,2017: 193).

Από την άλλη πλευρά από τις αρχές του 19ου αιώνα η εργατική τάξη στην Αγγλία διεκδικούσε αιτήματα χωρίς επαναστατικό χαρακτήρα. Το αίτημα «ένας δίκαιος μισθός για μία δίκαιη ημερήσια εργασία» ως κεντρικό αίτημα είχε ως στίγμα την ιδέα της ακριβοδικίας με τη μορφή της αναγνώρισης της απόδοσης των εργατών.

Οι αντιλήψεις περί δικαιοσύνης του εργατικού κόμματος περιείχαν τρείς πτυχές: Πρώτο την επιδίωξη μια δικαιότερης διανομής του πλούτου των εθνών, δεύτερον την πεποίθηση ότι ο καπιταλιστής ιδιοποιείται με άδικο τρόπο τη υπεραξία που παράγουν οι εργάτες και τρίτον ότι αυτές οι αδικίες μπορούν να αρθούν σταδιακά μόνο μέσα από ένα ισχυρό και ανεξάρτητο εργατικό κίνημα (Berger, 1997: 198). Η κυριαρχία του προσαρμοσμένου στον καπιταλισμό φιλελεύθερου εργατικού συνδικαλισμού, συνυφαίνεται με την αστικοποίηση της εργατικής τάξης· κάτι που εκφράζεται από προσπάθειες που κατέβαλε ο ηγέτης των Χαρτιστών Jones να συνάψει συμμαχίες των εργατών με την ριζοσπαστική αστική τάξη[31]. Παρά τις προειδοποιήσεις ορισμένων σοσιαλιστών όπως του William Morris ότι η ήπια κοινοβουλευτική γραμμή θα αφομοίωνε το εργατικό κίνημα, στερώντας του τον

[31]Ο Engels θεωρούσε ότι οι συστηματικές πρωτοβουλίες συμμαχίας του εργατικού κινήματος με την αστική τάξη βρίσκονταν «σε αλληλουχία με το γεγονός ότι ο αγγλικό προλεταριάτο ουσιαστικά αστικοποιείται όλο και περισσότερο, έτσι ώστε αυτό το αστικότερο έθνος όλων, να προσπαθεί να συγκροτήσει μία αστική αριστοκρατία, ένα αστικό προλεταριάτο δίπλα στη μπουρζουαζία. Σε ένα έθνος όμως που εκμεταλλεύεται όλον τον κόσμο αυτό είναι δικαιολογημένο»(Marx& Engels, 1987,MEW Bd. 29: 358).Ο Engels θεωρούσε, οι συνθήκες για τους εξειδικευμένους εργάτες στα μεγάλα συνδικάτα βελτιώθηκαν από το 1848 και μετά· κάτι που συνιστά απόδειξη, ότι διαμορφώνεται μία αριστοκρατία στο προλεταριάτο, που κατάφερε να κατακτήσει μία σχετικά ευνοϊκή θέση, την οποία αποδέχεται ως τετελεσμένη (Marx & Engels:1984, MEW, Bd. 21: 194).

ριζοσπαστισμό του, τα συνδικάτα θεώρησαν τον κοινοβουλευτισμό σκόπιμο. Στο τέλος του αιώνα οι εργάτες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου και κάποιοι από αυτούς κοινοβουλευτική έδρα (Ingle, 2008: 43;Joll,2006:84; McKenzie,1961: 299-309). Στο πλαίσιο αυτό, ο Keir Hardie ιδρυτικό στέλεχος του Εργατικού Κόμματος. και πρώτος βουλευτής του στο West Ham South, όρισε πρώτος το περιεχόμενο του εργατισμού (labourism). Ως πολιτική δηλαδή αποδοχή από ένα μέρος της εργατικής τάξης «της θεωρίας και πράξης, που αποδέχεται την πιθανότητα κοινωνικής αλλαγής εντός του υπάρχοντος πλαισίου της κοινωνίας, το οποίο απορρίπτει την επαναστατική βία και το οποίο αναγνωρίζει την λειτουργία της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ως πρακτικά μέσα επίτευξης των δικών της στόχων και σκοπών» (Ingle,2008: 43).

Μολονότι, το Εργατικό Κόμμα δεν διέθετε μία δεσμευτική ιδεολογική γραμμή, αλλά αποτελούσε ένα ευρύ ιδεολογικό κράμα με μία κυρίαρχη τάση και πολλές άλλες επιμέρους, ο εργατισμός αποτέλεσε θεμελιακή αρχή την οποία ασπάστηκαν διαχρονικά όλες οι τάσεις (Angster,2003: 305-306; Kirchheimer,2017). Ως συνδετικό συγκροτησιακό στοιχείο, ο εργατισμός στηρίζονταν στη σχέση της σοσιαλδημοκρατίας με τα συνδικάτα, τα οποία χρηματοδοτούσαν και στήριζαν πολιτικά το Εργατικό Κόμμα· ως πολιτικό τους βραχίονα που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα τους στο Κοινοβούλιο (Angster, 2003: 306;Foote,2002: 44-52).

Μετά τον εκλογικό θρίαμβο των φιλελευθέρων το 1906, το *Συνέδριο εργατικής αντιπροσώπευσης* (Labour Representation Committee) μετονομάστηκε σε Εργατικό Κόμμα (Harrisson& Crossland, 1950: 383). Τότε, οι Φιλελεύθεροι που κυριαρχούσαν μαζί με τους συντηρητικούς ήταν πιο κοντά στους Εργατικούς και άρα υπήρχε έδαφος συνεργασίας. Αυτό εκφράστηκε, σε άτυπες συμπράξεις ή εκλογικές συμφωνίες, για την αποφυγή εκλογικού ανταγωνισμού μεταξύ Εργατικών-Φιλελεύθερων(Davies, 2011: 16)· μία διαδικασία προπομπός της συνεργασίας μεταξύ Εργατικών και Φιλελεύθερων, που ονομάστηκε «Lib-Lab» (Breuilly, 1994 : 115).

Επηρεασμένο από τους φιλελεύθερους Φαμπιανούς, που αμφισβητούσαν τη κοινωνική επάρκεια του καπιταλισμού και πρότειναν τη «χρησιμοποίηση της νομοθετικής και διοικητικής εξουσίας του κράτους για την επανόρθωση των καταχρήσεων και τον εξανθρωπισμό του» (Sabine,1980:790), το Εργατικό Κόμμα διεκδίκησε το σοσιαλισμό, μέσω του αστικού κράτους, στη βάση μιας δημοκρατικής και όχι επαναστατικής προσέγγισης (Sabine,1980:791). Η στρατηγική αυτή της βαθμιαίας μεταρρύθμισης αναζητούσε το σοσιαλισμό μέσα από την επιτυχία του καπιταλισμού. Ενώ οι Εργατικοί θεωρούσαν το καπιταλισμό ηθικά μεμπτό, πίστευαν

ότι η συνεχή οικονομική άνθηση και ευημερία, που συνδέεται με αυτόν, θα επέφερε υψηλές φορολογικές αποδόσεις, που με τη σειρά τους θα χρηματοδοτούσαν μεταρρυθμίσεις στη κατεύθυνση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας (Thorpe,1996:85).

Οι Εργατικοί θεωρούσαν ότι στην πορεία της εκβιομηχάνισης όλο και περισσότεροι θα συνειδητοποιούσαν τις αδικίες του καπιταλισμού και θα γινόταν διαθέσιμοι για την αναγκαιότητα της δημόσιας ιδιοκτησίας και της ρυθμιστικής παρέμβασης του κράτους. Η ενδυνάμωση του εργατικού κινήματος και η συνακόλουθη ίδρυση του Εργατικού Κόμματος αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα πίεσης πάνω στα αστικά κόμματα, ιδιαίτερα το φιλελεύθερο, με την εισαγωγή κοινωνικών μεταρρυθμίσεων (Krell,2006: 138).

Ο νόμος περί ευθύνης εργοδοτών του 1897 (Employers Liability Act) υποχρέωνε τους εργοδότες σε περίπτωση ατυχήματος, να συνεχίσουν να πληρώνουν το ήμισυ του μισθού του εργαζόμενου, εάν ήταν ανίκανος να εργαστεί. Παρά τη περιορισμένη εφαρμογή του συγκεκριμένου νόμου σε ορισμένα μόνο επαγγέλματα, θεωρείται ορόσημο στην πορεία ίδρυσης του κοινωνικού κράτους. Αφενός γιατί καθιέρωνε την αρχή της αποζημίωσης ως μορφή ασφάλειας με την έννοια ότι η μία ζημιά που προέκυπτε καλυπτόταν αμοιβαία από εργοδότες και εργαζομένους· ένας κανόνας που έγινε αργότερο καθοριστικός στην εισαγωγή της γενικής κοινωνικής ασφάλισης. Αφετέρου υπήρξε το πρώτο γενικό σύστημα οικονομικής αποζημίωσης στην περίπτωση εμφάνισης ενός κοινωνικού κινδύνου (Schmidt: 2002, 162).

Στο πλαίσιο αυτό οι Εργατικοί συνεργάστηκαν με τη φιλελεύθερη κυβέρνηση του 1905-1915, για να αντιμετωπιστεί η αστάθεια της βιομηχανικής κοινωνίας, οι ταχείες πολιτικές αλλαγές και το «κοινωνικό ζήτημα». Εν προκειμένω η φιλελεύθερη κυβέρνηση του 1905-15, σε συμμαχία με το νηπιακό Εργατικό Κόμμα, εισήγαγε φορολογικές και κοινωνικές πολιτικές, που επιβάρυναν οικονομικά τους πλούσιους, ενώ ανακούφιζαν τους φτωχούς[32]. Η δυναμική των μεταρρυθμίσεων εντάθηκε, όταν οι Εργατικοί στις εκλογές του 1906 ενισχύθηκαν, ενώ οι φιλελεύθεροι προσπαθούσαν να εμφανιστούν ως ενεργοί εκπρόσωποι των συμφερόντων των εργαζομένων, με στόχο να τους κρατήσουν κοντά τους ως εκλογική δεξαμενή (Krell,2006: 138).

Οι εκφραστές του νέου φιλελευθερισμού (Winston Churchill, David Lloyd

[32]Η εν λόγω εξέλιξη προκάλεσε την έντονη αντίθεση των Συντηρητικών και των υποστηρικτών της ανώτερης τάξης, που θεωρούσαν ότι οι πολιτικές αυτές ισοδυναμούν με την κήρυξη του ταξικού πολέμου (Jackson,2007:17).

George κ.α) διακρίνονταν για τη κοινωνική τους ευαισθησία και πίστευαν ότι η ιδέα της ελευθερίας δεν λειτουργούσε πρακτικά, αν οι άνθρωποι δεν ήταν ελεύθεροι από την οικονομική δυσπραγία(Krell,2006: 139). Η φιλελεύθερη κυβέρνηση επιχείρησε με τους κοινωνικούς νόμους του 1908-11,τη μετάβαση από τη φροντίδα των φτωχών σε μία οργανωμένη κοινωνική πολιτική. Μέσω της εισαγωγής προδιαγραφών ασφαλείας, σε τομείς όπως η κοινωνική κατοικία, η φροντίδα υγείας, η σχολική εκπαίδευση, η συνταξιοδότηση και η ασφάλιση ανεργίας, βελτιώθηκε η κοινωνική μέριμνα (Metz,2008:99).Μία πολύ σημαντική μεταρρύθμιση για την μελλοντική πορεία του κοινωνικού κράτους αποτέλεσε ο συνταξιοδοτικός νόμος(Old Pensions Act) του 1908. Για πρώτη φορά θεσπίζεται πλέον το νόμιμο δικαίωμα σύνταξης, χρηματοδοτούμενο από φόρους.

Οι κοινωνικές πολιτικές των Φιλελεύθερων κορυφώθηκαν το 1911 με την εισαγωγή της ασφάλισης υγείας και ανεργίας, που κατά το πρότυπο Bismarck κάλυπτε την πλειοψηφία των εργαζόμενων ανδρών. Ελεύθερες γυναίκες και παιδιά ηλικίας έως 16 ετών αποκλείστηκαν από την ασφάλιση καθώς και άτομα με εισόδημα άνω των 160 λιρών (Lund, 2002:75). Ανταποδοτικά στις εισφορές ο ασφαλισμένος λάμβανε αμοιβή ασθενείας, δωρεάν ιατρική περίθαλψη, καθώς και υποστήριξη μητρότητας και δωρεάν νοσοκομειακή περίθαλψη σε περίπτωση φυματίωσης. Εκτός από την κατ' αποκοπή συνεισφορά των εργαζομένων, η ασφάλιση χρηματοδοτήθηκε από εργοδοτικές εισφορές και από το κράτος (Lund, 2002: 74). Αυτή η αρχή της τριμερούς χρηματοδότησης εφαρμόστηκε και στην ασφάλιση ανεργίας, η οποία ωστόσο ήταν υποχρεωτική μόνο σε ορισμένες βιομηχανίες. Έτσι το 1911 μόνο 2,25 εκ. από τα 19 εκατομμύρια εργαζομένων ήταν ασφαλισμένοι(Lund,2002: 77).

Δεν είναι μάλιστα λίγοι αυτοί που θεωρούν ότι εκείνη την περίοδο τέθηκαν οι βάσεις για το κοινωνικό κράτος , το οποίο σταθεροποιήθηκε και εξελίχθηκε αργότερα από την κυβέρνηση των Εργατικών την περίοδο 1945-51 (Dutton,2003).Ωστόσο η κατάσταση της βρετανικής οικονομίας και βιομηχανίας επιδεινώθηκε από το 1918 και μετά. Η οικονομική κρίση οδήγησε τα συνδικάτα στη διεκδίκηση αυξήσεων μισθών και μειώσεων του ωραρίου εργασίας. Αποτέλεσμα ήταν να αυξηθεί το συνολικό κόστος παραγωγής, να μειωθούν οι εξαγωγές και να ενταθεί η ανεργία και ημι-απασχόληση(Krell,2006: 140;Thorpe,1996:85-86).

Το βρετανικό Εργατικό Κόμμα αποδεσμεύτηκε από τη φιλοσοφία του βαθμιαίου ρεφορμισμού (gradualism) και συνδέθηκε με το ριζοσπαστισμό των άλλων ευρωπαϊκών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, με το καταστατικό του 1918. Πλέον το

κέντρο βάρος τέθηκε στη κρατικοποίηση των κύριων μέσων παραγωγής (ανθρακωρυχεία, ηλεκτρισμός, σιδηρόδρομος),για να αυξηθεί ο ετήσιος μέσος όρος της εθνικής παραγωγής. Μέσω αυτού θα χρηματοδοτούνταν η κοινωνική ανασυγκρότηση, η παροχή ενός ελάχιστου μισθού και θα καθιερωνόταν ένα σταθερό επίπεδο απασχόλησης (Thorpe,1996: 87).

Είναι σαφές, ότι ο αντίκτυπος της Ρωσικής Επανάστασης και η νίκη του μπολσεβικισμού ώθησαν το κόμμα προς τα αριστερά (Davies,2008: 64-66). Η εργατική βάση του κόμματος επιδίωκε πιο ριζοσπαστικές λύσεις. Με τους εργάτες να γοητεύονται αρχικά από το παράδειγμα της σοβιετικής Ρωσίας, το καπιταλιστικό σύστημα αμφισβητήθηκε σθεναρά (Brown, 2018; Krell,2006: 140-141).

Αυτό ήταν το πλαίσιο για την υιοθέτηση της λεγόμενης ριζοσπαστικής ρήτρας 4(Clause IV) στο καταστατικό των Εργατικών του 1918. Η ριζοσπαστική στροφή των Εργατικών θεωρήθηκε ως προληπτική αντίδραση απέναντι στο ενδεχόμενο μιας ακόμα πιο ριζοσπαστικής και επαναστατικής στροφής, η οποία θα κατευθυνόταν στη βάση του σοβιετικού παραδείγματος (Davies, 2008: 67). Είναι άλλωστε συζητήσιμο εάν ο Φαμπιανός Sidney Webb, που σύνταξε την ρήτρα IV και όλο το καταστατικό, θα είχε πάει τόσο μακριά εάν η Ρωσία δεν είχε πάρει μια τόσο δραματική στροφή προς τα αριστερά (Davies, 2008: 67).

Το πρόγραμμα του 1918 κάλυπτε πολυσυλλεκτικά όλες τις τάσεις και τάξεις. Πέρα από ριζοσπαστικές λύσεις κοινωνικοποίησης και δημοκρατικού ελέγχου της παραγωγής περιείχε πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας και εκπαίδευσης και πολιτικές πλήρους απασχόλησης με ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα (Webb: 1999, 96). Η «ρήτρα 4» (Clause IV) αποσαφηνίζει το στόχο του κόμματος ως εξής: «Να εξασφαλίζει στους χειρώνακτες και στους πνευματικά εργαζόμενους παραγωγούς, όλους τους καρπούς του μόχθου τους και όσο το δυνατόν δικαιότερη διανομή, στη βάση της κοινής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και του καλύτερου δυνατού συστήματος λαϊκής διαχείρισης, αποπομπής και ελέγχου της κάθε βιομηχανίας και υπηρεσίας» (Jennings,1962: 458). Η «Πρόταση 4», θα στοιχειώσει στην εκλογική πορεία των Εργατικών μέχρι το 1995. Με το καταστατικό αυτό, το κόμμα συνδέεται για πρώτη φορά με τον ευρωπαϊκό σοσιαλισμό, έχοντας ενσωματώσει ως αναπόσπαστο μέρος μια ξεκάθαρη κατεύθυνση προς το σοσιαλισμό, με το αίτημα της συλλογικής κυριότητας των μέσων παραγωγής (Carr, 2018:167; Brown, 2018).

Πέρα από τον ριζοσπαστισμό του, το πρόγραμμα του 1918 προσπαθούσε να αντιπαρέλθει στο σοβιετικό κομμουνισμό. Το κόμμα επιδιώκει σθεναρά να βρίσκεται

στη πρώτη γραμμή των εξελίξεων. Στο Μανιφέστο που συνέταξε ο Sydney Webb[33] με τίτλο «Οι Εργατικοί και η νέα κοινωνική τάξη», (1918) ζητάει: 1) την κρατική εγγύηση πλήρους απασχόλησης με εγγυημένους κατώτατους μισθούς· (2) τον έλεγχο της βιομηχανίας και την εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής, 3) τη φορολόγηση της γης, των μεγάλων περιουσιακών στοιχείων και των εσόδων και 4) τη χρήση πλεονάσματος για την κοινωνική πρόνοια (ειδικά για τη δημόσια εκπαίδευση) (Pollard,1991: 168-169; White, 2012: 180-181). Αυτές οι θέσεις αναπτύχθηκαν περαιτέρω. Για παράδειγμα, στα μανιφέστα «Εργασία και έθνος» (1928-29), και «Εργασία και Νέα Κοινωνία» (1950) το Εργατικό Κόμμα δίνει έδαφος στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Πάντως, καθ' όλο το διάστημα αυτό το Εργατικό Κόμμα παρέμεινε κοινοβουλευτικό. Αποδεικνύεται έτσι ότι η λογική της βαθμιαίας μεταρρύθμισης, ως βρετανικό σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο, παρέμεινε πιο ισχυρή από αυτή της επανάστασης. Παρά το γεγονός ότι το σοβιετικό παράδειγμα εκείνη την εποχή επιδρούσε γοητευτικά στη σοσιαλδημοκρατία (Davis,2008: 84-85).

2.3.2 Οι κυβερνήσεις RamsayMacDonald 1924/1929-1931 και η κυβέρνηση συνασπισμού 1940-1945

Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου υποχώρησε ιδεολογικά η επικρατούσα ρυθμιστική φιλελεύθερη[34] συναίνεση, βάση της οποίας η ελευθερία ενός ατόμου πραγματώνεται όταν το ίδιο αναλαμβάνει την ευθύνη των ανασφαλειών, που τυχόν μπορεί να προκύψουν στη ζωή του (Metz,2008: 98). Με την αυτονόμηση του Εργατικού Κόμματος στην Αγγλία από το 1906 και μετά και την ραγδαία άνοδο του, η χώρα περνάει από τη περίοδο της ατομικής στη συλλογική απελευθέρωση· κάτι που εκφράστηκε μέσα από τη σταδιακή καθιέρωση του κοινωνικού κράτους (Metz,2008: 98). Αυτό επιβεβαιώθηκε στο αποτέλεσμα των εκλογών του 1923, οι οποίες ανέδειξαν τη δυναμική του Εργατικού Κόμματος, το οποίο ήρθε δεύτερο με 191

[33]Ο Webb ως Φαμπιανός δεν έδωσε έμφαση στην ταξική σύγκρουση, αλλά γνώριζε ότι με το τέλος του πολέμου το πρόβλημα της ανεργίας θα ενταθεί όπως και η φτώχεια. Πράγματι η φτώχεια μεταξύ του ενεργού πληθυσμού εξακολουθούσε να είναι ενδημική και άρχισαν να αναδύονται συγκρούσεις στο βιομηχανικό πεδίο. Ο ριζοσπαστισμός του εργατικού κινήματος εκδηλώθηκε μεταξύ άλλων με την αύξηση των μελών στα συνδικάτα από 3.708.000 στην αρχή του πολέμου σε 5.324.000 το 1918 9(Brown,2018) .

[34]Η προγραμματική λογική του φιλελευθερισμού φαινόταν ανεδαφική, αφού οι κλασσικές αντιλήψεις του όπως η ελεύθερη αγορά, το ελεύθερο εμπόριο, το κράτος laissez -faire και οι αστικές ελευθερίες κατά την διάρκεια του πολέμου είχαν θυσιαστεί στις ανάγκες του βιομηχανοποιημένου εξοπλισμού,ενώ την ίδια στιγμή οι φιλελεύθεροι δεν είχαν προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα και ο εκδημοκρατισμός του εκλογικού δικαιώματος ευνοούσε το εργατικό κόμμα (Altrichter& Bernecker, 2004: 137).

έδρες, πίσω από τους Συντηρητικούς με 258 έδρες και μπροστά από τους Φιλελεύθερους με 158 (Laybourn,2013: 15).

Αφού στις εκλογές του 1923 κανένα κόμμα δεν συγκέντρωσε την απαιτούμενη πλειοψηφία, οι Εργατικοί κατάφεραν να συγκροτήσουν κυβέρνηση σε συνεργασία με τους Φιλελεύθερους. Εντούτοις η εξέλιξη αυτή αλλά και η συνεχή εμπλοκή των Εργατικών σε κυβερνήσεις συνασπισμού σήμαινε την αδυναμία εφαρμογής του προεκλογικού Μανιφέστου του 1918. Το Μανιφέστο ζητούσε εθνικοποιήσεις ανθρακωρυχείων, σιδηροδρόμων και σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, αλλά και ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις στο χώρο της παιδείας και της κατοικίας. Εμφανής ήταν και η αδυναμία εφαρμογής του Μανιφέστου του 1929, που εστίαζε στην καταπολέμηση της ανεργίας (Berringer,1999: 248-249).

Ο Mc Donald έγινε πρωθυπουργός όταν το Εργατικό κόμμα σχημάτισε κυβέρνηση μειοψηφίας τον Ιανουάριο του 1924 με την βοήθεια των Φιλελεύθερων (Laybourn,2013: 14). Το Εργατικό κόμμα μετατόπισε ριζικά το βρετανικό πολιτικό σύστημα, αφού στο εξής οι φιλελεύθεροι δεν θα ανταγωνιζόταν τους συντηρητικούς, αλλά τους Εργατικούς (Laybourn,2000:51). Παρά το γεγονός ότι το πρόγραμμα των Εργατικών συνέχισε να εστιάζει στο κοινοβουλευτισμό και όχι στην εξωκοινοβουλευτική δράση, υπήρξε μία έντονη ανησυχία στο πληθυσμό μην τυχόν και η σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση προβεί σε κατασχέσεις περιουσιών και κεφαλαίων. Αυτό ανάγκασε τον Mc Donald να μετριάσει τις σοσιαλιστικές προσδοκίες, που συνδέθηκαν με την κυβέρνηση του (Laybourn,2013: 16). Παράλληλα ανακοίνωσε ένα συγκρατημένο πρόγραμμα αντιμετώπισης της ανεργίας, βελτίωσης του στεγαστικού αποθέματος, αλλά και τη διεύρυνση των εκπαιδευτικών ευκαιριών (Laybourn,2013: 18-22). Το Εργατικό Κόμμα και τα συνδικάτα αποδέχτηκαν την κυβερνητική πρόθεση μίας ήπιας κοινωνικής πολιτικής[35], σε αναλογία με τις ανάγκες του έθνους (Laybourn, 2013: 17).

Ακολούθησε η οικονομική κρίση του 1929, με αποκορύφωμα τη μαύρη Παρασκευή, όπου κατέρρευσε το χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Η συνακόλουθη ύφεση συμπαρέσυρε και τη Μεγάλη Βρετανία, ως διεθνή οικονομική δύναμη. Η ανεργία έφτασε τα 3 εκ. το 1932, ενώ οι εξαγωγικές βιομηχανίες υπέφεραν από την εμπορική κρίση (Dewey, 2014: 228-232; Sloman,2006: 437). Η οικονομική κρίση

[35]Τελικά με την μεταπολεμική διεθνή διαίρεση του σοσιαλιστικού μπλοκ σε κομμουνιστές και σοσιαλδημοκράτες, οι Εργατικοί εντάχθηκαν σθεναρά με τους σοσιαλδημοκράτες (Altrichter& Bernecker,2004:137;Möller:1998, 108).

πυροδότησε και την πολιτική κρίση. Έτσι το κυβερνών Εργατικό Κόμμα αναγκάστηκε να προτείνει μια αυστηρή πολιτική λιτότητας, η οποία περιείχε μεταξύ άλλων και περικοπές των επιδομάτων ανεργίας ·κάτι που δεν έγινε αποδεκτό από τη κομματική βάση, με αποτέλεσμα ορισμένοι υπουργοί των Εργατικών να παραιτηθούν(Altrichter& Bernecker,2004: 138;Krell,2006:141). Ο πρωθυπουργός εντούτοις McDonald επέμεινε στη πολιτική λιτότητας και διαπραγματεύτηκε τη συναίνεση των δύο κυρίαρχων κομμάτων της αντιπολίτευσης. Συνέπεια αυτής τη πολιτικής ήταν η σύσταση μίας κυβέρνησης συνασπισμού (national coalition),αποτελούμενη από τα τρία κοινοβουλευτικά κόμματα, με πρωθυπουργό το McDonald. Η πλειοψηφία ωστόσο των βουλευτών του Εργατικού Κόμματος δεν ακολούθησε τον αρχηγό τους προτιμώντας την αντιπολίτευση (Altrichter& Bernecker,2004: 139;Joll,2006:446).

Η πολιτική κρίση του 1931 είχε να κάνει με το γεγονός ότι το Εργατικό Κόμμα, ως κόμμα μειοψηφίας σε μία κυβερνητική συμμαχία, δεν μπορούσε να θεσπίσει τις σοσιαλιστικές μεταρρυθμιστικές προτάσεις του. Αυτό οδήγησε το McDonald να διαλύσει τη κυβέρνηση του, διότι πίστευε ότι η χώρα χρειαζόταν μια *εθνική κυβέρνηση,* με μέλη της εκπροσώπους όλων των κύριων κομμάτων, ώστε να μπορέσουν να λυθούν τα οικονομικά προβλήματα (Pollard,1991: 167). Τελικά, η πολιτική κρίση στη Μεγάλη Βρετανία επιλύθηκε μέσω της εναλλαγής των κομμάτων στην εξουσία, χωρίς να λάβει, όπως στην Γερμανία της Βαϊμάρης, τη μορφή συνολικής κρίσης για το πολιτικό σύστημα. Όπως στη Γερμανία, οι σοσιαλδημοκράτες στη Μεγάλη Βρετανία σκόνταψαν στις συνέπειες της οικονομικής κρίσης και οδηγήθηκαν σε περικοπές στην ασφάλιση ανέργων.

Από το 1930 και μετά άρχισαν να επικρατούν στο Εργατικό Κόμμα ιδέες οικονομικού σχεδιασμού. Παράλληλα ξεκίνησαν να συζητούνται, ακόμα και στο αστικό και συντηρητικό στρατόπεδο, οι ιδέες του Keynes για τη πλήρη απασχόληση (Pollard,1991: 170). Η ιδέα μίας ευρύτερης εισοδηματικής ισότητας παρέμεινε κυρίαρχη στο Εργατικό Κόμμα. Εκείνη την εποχή μάλιστα διατυπώθηκε το αίτημα αυξημένης φορολόγησης της κληρονομημένης περιουσίας, που παρήγαγε ανισότητα. Η ανεργία εκτιμήθηκε ως η μεγαλύτερη πρόκληση και ο Mosley μαζί με άλλους πολιτικούς των Εργατικών πρότειναν ένα πρόγραμμα αναδιανομής, το οποίο συνδυάστηκε με πρωτόλεια κεϊνσιανά επιχειρήματα, ως πρόγραμμα εξεύρεσης εργασίας (Pollard, 1991: 174-175). Άλλοι πάλι πρότειναν αντικυκλικές πολιτικές αναδιανομής μέσω δημόσιων έργων. Σημειώνεται, ότι η κυβέρνηση των Εργατικών

αντέδρασε εντελώς ορθολογικά απέναντι στη παγκόσμια οικονομική κρίση και στον αντίκτυπο της στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Ο Mc Donald κάλεσε ένα Συμβούλιο Εμπειρογνωμόνων, συμπεριλαμβανομένου του Keynes και κάποιων άλλων ειδικών του Εργατικού Κόμματος, για το ζήτημα της ανεργίας. Η παλιά όμως φρουρά απέρριψε κάθε καινοτομία, αποτρέποντας τόσο την υποτίμηση της λίρας, όσο και την εισαγωγή προστατευτικών δασμών και ακόμα περισσότερο την επέκταση του δημοσιονομικού ελλείμματος· που κατά τον Keynes είναι απαραίτητη σε περιόδους κρίσης (Pollard,1991: 175). Αντίθετα το Συμβούλιο των Εμπειρογνωμόνων υπερασπίστηκε και κατάφερε να περάσει μια πολιτική μείωσης του δημοσιονομικού ελλείμματος και του δημόσιου χρέους. Ένα πρόγραμμα δημόσιων έργων απορρίφτηκε επίσης επειδή προτάθηκε από τους φιλελεύθερους υπό τον Lloyd George. Κατά μία έννοια όλες οι λύσεις διεξόδου ματαιώθηκαν, έως ότου η εθνική κυβέρνηση συνασπισμού το 1931 βρήκε το θάρρος να υποτιμήσει το νόμισμα και να εισάγει δασμούς. Παράλληλα ο Mosley υπέβαλε στο Υπουργικό Συμβούλιο το αναπτυγμένο του πρόγραμμα για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, το οποίο απορρίφθηκε από το συνέδριο του κόμματος. Απορρίφθηκε επίσης και το φιλελεύθερο πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων, που επεξεργάστηκε ο Keynes και άλλοι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι, όπως ο Hubert Henderson και ο Denis Robertson. Οι επηρεασμένοι από τον Keynes, ηγέτες των συνδικάτων Bevin και Citrine υποστήριζαν ενστικτωδώς το δημοσιονομικό επεκτατισμό, διότι ένοιωθαν ότι η κυβερνητική στρατηγική είναι οικονομικά λανθασμένη και κοινωνικά άδικη.

Σε αντίθεση με τους κεϊνσιανούς, οι δογματικοί σοσιαλιστές και μαρξιστές θεωρούσαν την αναζήτηση μίας θεραπείας από την κρίση άσκοπή, διότι όπως πίστευαν, ο καπιταλισμός είναι ανίατος (Pollard ,1991: 176). Με λίγα λόγια, δεν υπήρχε συναίνεση και σύμπνοια στη κυβέρνηση όσον αφορά την απαιτούμενη οικονομική πολιτική· κάτι που αναπόφευκτα οδήγησε σε αποτυχία της (McKibbin,1975:95-123). Η ουτοπική προσέγγιση των μαρξιστών, βάση της οποίας η επίλυση των οικονομικών προβλημάτων είναι εφικτή μόνο όταν υπάρξει υπέρβαση των αντιθέσεων του καπιταλισμού, εμπόδισε έως την δεκαετία του 30 την ανάπτυξη ενός οικονομικού προγράμματος, για την καταπολέμηση των ζωτικών προβλημάτων και κυρίως της ανεργίας(Skidelsky, 1967: XII). Ο αδιέξοδος ριζοσπαστισμός των μαρξιστών απέτρεψε την επικράτηση της κεϊνσιανής συνταγής κατά της ανεργίας, μέσα από δημόσιες δαπάνες χρηματοδοτούμενες μέσω δανειοδότησης του κράτους.

Ταυτόχρονα όμως οι Εργατικοί δεν ήταν σε θέση να προσφέρουν μία πραγματική θεωρητική εναλλακτική, απέναντι στη φιλελεύθερη οικονομική επιστήμη (Marquand.1977: 520). Το πρόγραμμα των Εργατικών σε αυτή τη μεταβατική περίοδο ήταν διστακτικό. Διακατέχονταν δηλαδή από τη θεωρία του ώριμου φρούτου, με την έννοια της αναμονής μέχρι να δημιουργηθούν συσχετισμοί δυνάμεων, που θα επέτρεπαν τον πραγματικό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό. Ως εκ τούτου υπήρχαν στο πολιτικό πρόγραμμα μόνο ασαφείς δεσμεύσεις για τον εκδημοκρατισμό της οικονομίας και τις κρατικοποιήσεις, καθώς και ψήγματα μίας θεωρίας υποκατανάλωσης και μίας ορθόδοξης δημοσιονομικής πολιτικής.

Οι Εργατικοί αποδέχονταν την αδυναμία της ζήτησης και την ανάγκη τόνωσής της, μέσα από μισθολογικές αυξήσεις, εισοδηματική αναδιανομή και δημόσιες επενδύσεις (Foote,1985:144). Ταυτόχρονα όμως η κυβερνητική τους πολιτική απέφυγε τη συγκεκριμένη συνταγή, ούτε βέβαια προτίμησαν τη επιλογή της κρατικής δανειοδότησης και της αύξησης του δημόσιου χρέους, για να τονωθεί η κατανάλωση. Ακόμα και το ριζοσπαστικό πρόγραμμα των Εργατικών του 1931, ενόψει της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, εξέφραζε μία συνετή δημοσιονομική πολιτική με ισορροπημένους προϋπολογισμούς (Labour Manifesto 1931, 94-98).

Παρά τη πολιτική κρίση που μάστιζε τη Μεγάλη Βρετανία, πραγματιστές πολιτικοί όπως ο Mc Donald δεν επέτρεψαν να κατολισθήσει η χώρα σε αυταρχικές ατραπούς και να απομακρυνθεί από τα δημοκρατικά της ιδεώδη. Αντίθετα βοήθησαν, με την ένταξη τους σε κυβερνητικούς συνασπισμούς, στην ανασύνταξη της χώρας και στη συνέχεια στη θέσπιση του κοινωνικού κράτους. Ο νόμος μάλιστα για τη καταπολέμηση της ανεργίας του 1934 (unemployment act) φανερώνει ότι και η κυβέρνηση συνασπισμού με πρωθυπουργό το McDonald δεν σκόπευε να μετατοπιστεί από τον στόχο ενός διευρυμένου κοινωνικού κράτους (Altrichter & Bernecker,2004: 139). Ο συγκεκριμένος νόμος αποτέλεσε ορόσημο για το κοινωνικό κράτος στη Μεγάλη Βρετανία, αφού για πρώτη φορά αναγνώριζε και θέσπιζε την ευθύνη της κυβέρνησης στο πρόβλημα της ανεργίας.

Εν κατακλείδι ο σοσιαλδημοκράτης ηγέτης Mc Donald και όσοι τον ακολούθησαν στη διαμόρφωση μίας Εθνικής Κυβέρνησης συνασπισμού αντιβαίνει στη συνηθισμένη λογική του βρετανικού κοινοβουλευτισμού. Σηματοδοτεί ωστόσο την ικανότητα της σοσιαλδημοκρατίας στη Μεγάλη Βρετανία, αλλά και άλλων πολιτικών δυνάμεων, για την εξεύρεση πραγματιστικών λύσεων και συμβιβασμών σε καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης (Möller,1998: 108). Με την έννοια αυτή η βρετανική

σοσιαλδημοκρατία, όπως και το αντίστοιχο πολιτικό σύστημα μέσα στο οποίο λειτουργεί, χαρακτηρίζεται από την αρετή της προσαρμοστικότητας σε νέες συνθήκες και τη μεταβολή απέναντι στο μέλλον. Εδώ πρόκειται για μια σχοινοβασία μεταξύ της διατήρησης της παράδοσης και του ανοίγματος στο μέλλον.

Με τη διάσπαση της ηγεσίας του κόμματος το 1930-31, οι εξελικτικοί σοσιαλιστές της συνδικαλιστικής πτέρυγας υπό τον Bevin κέρδισαν έδαφος απέναντι στους ριζοσπάστες σοσιαλιστές και θιασώτες, μίας δραματικής και βίαιης μετάβασης στο σοσιαλισμό (Adisson.1975: 46; Ο Morgan, 1989: 107-108). Εντούτοις οι οικονομολόγοι των Εργατικών διέθεταν μία κριτική στάση απέναντι στο Keynes, διότι αυτός υπερασπιζόταν το καπιταλισμό. Αξίζει να σημειωθεί ότι τη δεκαετία του 30 οι Εργατικοί δεν είχαν υιοθετήσει ακόμα μία αριστερή κεϊνσιανή ατζέντα, που θα συνέδεε μία αντικυκλική δημοσιονομική πολιτική τόνωσης της ζήτησης με στοιχεία κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού. Προτάσεις για κρατικοποίηση ορισμένων βιομηχανιών σε συνδυασμό με την επέκταση της ρευστότητας και τον έλεγχο των τραπεζών, χωρίς την κρατικοποίηση τους (Meade:1988, 33-78) δεν έγιναν αποδεκτές. Η δυσπιστία των οικονομολόγων του Labour (Durbin, Gaitskell) απέναντι στον Keynes αφορούσε την άποψη του, ότι μέσω κρατικής ρύθμισης ο καπιταλισμός του ελεύθερου ανταγωνισμού θα γίνει κοινωνικότερος και αποτελεσματικότερος, που σημαίνει ότι δεν αμφισβητούνταν ριζικά η υποταγή του εργαζόμενου στον εργοδότη.

Μεγαλύτερη προγραμματική επιρροή άσκησε αργότερα ο Dalton που με τους νέους οικονομολόγους συνεργάτες του (Colin Clark, Jay, Durbin, Gaitskell) κατάφερε να εισάγει ορισμένες από τις προτάσεις του Keynes στη πολιτική ατζέντα των Εργατικών (Pimlott,1985: 237). Στο πρόγραμμα των Εργατικών του 1937 (Labour's Immediate Programme) αποκρυσταλλώνονται οι ιδέες του Dalton, όπως τις διατύπωσε στο βιβλίο του *Practical Socialism for Britain* (1935), ως ρεαλιστικός συνδυασμός στοιχείων κεντρικού σχεδιασμού και επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής. Ο Dalton παραπέμπει στα επιχειρήματα του Keynes, αμφισβητεί τη περιοριστική δημοσιονομική πολιτική, υιοθετεί ωστόσο στοιχεία κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας, με παρεμβάσεις από την μεριά της προσφοράς (πχ. συγκέντρωση των βιομηχανιών) (Dalton, 1935: 435-459).

Τη περίοδο του πολέμου οι Εργατικοί συμμετείχαν στη συμμαχική κυβέρνηση υπό τον Churchill, δίνοντας έμφαση στην εθνικοποίηση βασικών βιομηχανιών (μεταφορές, ανθρακωρυχεία, χρηματοπιστωτικός τομέας)(Schmitthoff,1951: 557-558). Έτσι ο κεντρικός σχεδιασμός υπερείχε έναντι της δημοσιονομικής διαχείρισης

(economic management). Ταυτόχρονα, η λογική των Εργατικών ήταν συμβατή με τις ανάγκες ανοικοδόμησης, δηλαδή το σχεδιασμό ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης, τη παροχή ίσων ευκαιριών εκπαίδευσης, κατάρτισης, κοινωνικής ασφάλειας και υγειονομικής περίθαλψης.

Οι οικονομολόγοι των Εργατικών συμμετείχαν σχεδόν όλοι από το 1943 και μετά σε κυβερνητικές θέσεις και οι προτάσεις τους μετουσιώθηκαν σε συγκεκριμένες πολιτικές. Οι οικονομικοί σχεδιαστές των Εργατικών εκτιμούσαν ότι μετά τον Πόλεμο θα ακολουθούσε αρχικά μία φάση ανοικοδόμησης, η οποία θα ήταν πληθωριστική. Έπειτα θα ακολουθούσε μία αντιπληθωριστική φάση κατά την οποία η κυβέρνηση μέσα από την παροχή ενός σταθερού επιπέδου επενδύσεων και αγοραστικής δύναμης, θα εξισορροπούσε τις τάσεις ανεργίας (Brooke,1992 250). Η συγκεκριμένη αντιπληθωριστική συνταγή της ζήτησης είχε πρωτοφανή επιτυχία κατά την διάρκεια του πολέμου. Επιπλέον οι αντιλήψεις περί κεντρικού σχεδιασμού άρχισαν να υποχωρούν απέναντι στο κεϊνσιανό μείγμα επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής και ελέγχου σε ορισμένους τομείς, όπως το εξωτερικό εμπόριο, η κίνηση κεφαλαίων και εισαγωγών. Επίσης στενότερη κατέστη η συναινετική στάση των συνδικάτων απέναντι στον καπιταλισμό. Το αποτέλεσμα ήταν η απόρριψη σοσιαλιστικών πειραμάτων στην οικονομία (Gardner, 1956 237).

Το 1944 δημοσιεύτηκαν οι πολιτικές αντιλήψεις των Εργατικών στο πολύ σημαντικό Μανιφέστο «Employment and Financial Policy» (Brooke,1992:258). Σε αυτό ξεκαθαρίζεται οριστικά ότι η πλήρης απασχόληση μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της σταθεροποίησης των επενδύσεων και της αγοραστικής δύναμης. Με αυτή την έννοια η λογική του Keynes περί πλήρους απασχόλησης και επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής έγινε αποδεκτή. Ταυτόχρονα όμως υπήρξε μετατόπιση από τη λογική των εθνικοποιήσεων και των κρατικοποιήσεων (Potschka:2012, 54;Weir,1989: 80). Οι Εργατικοί υιοθέτησαν ένα κεϊνσιανό πρόγραμμα, που περιείχε ρύθμιση της οικονομίας, υπό τη χρήση της οικονομικής διαχείρισης της ζήτησης και τη διατήρηση ορισμένων ελέγχων (Weir,1989: 80-81). Η αντίδραση όμως της κοινοβουλευτικής ομάδας και της κομματικής βάσης των Εργατικών ήταν έντονη, λόγω της θετικής στάσης απέναντι στην ιδιωτική ιδιοκτησία και την οικονομία της αγοράς· δεδομένου ότι η πλειοψηφία του κόμματος δεν ήταν διατεθειμένη να συμβάλει στον ιδεολογικό αναπροσανατολισμό (Thorpe,1997: 107-114).

Το πρόγραμμα πλήρους απασχόλησης και δημοσιονομικής ρύθμισης, συνάντησε στο συνέδριο του κόμματος το Δεκέμβριο του 1944 την επαναστατική

και δύσπιστη διάθεση της βάσης του κόμματος. Ορισμένοι πολιτικοί απαιτούσαν τη δέσμευση της ηγεσίας σε μακρόπνοα προγράμματα εθνικοποίησης, πιστεύοντας ότι ο κεϊνσιανός συμβιβασμός αποτελεί την άρνηση σοσιαλιστικής πολιτικής και ιδεολογίας (Brooke,1992: 64;Thorpe,1997: 107-114).

Αξιοσημείωτο είναι ότι στη δεκαετία του 1940 η Βρετανία βρισκόταν υπό την επίδραση του Β 'Παγκοσμίου Πολέμου. Τη συγκεκριμένη περίοδο από τη σκοπιά της σοσιαλδημοκρατίας υπήρξαν δύο σημαντικές εξελίξεις: Κατά αρχάς, διαπιστώνεται μία πλήρης ποιοτική και ποσοτική μεταβολή του Βρετανικού κοινωνικού κράτους, η οποία μπορεί να περιγράφει ως επεκτατική. Επιπλέον, αναπτύχθηκε μέσω ενός εκτεταμένου προγράμματος εθνικοποίησης μία «μικτή οικονομία», η οποία ρυθμιζόταν από την οικονομική πολιτική της πλήρους απασχόλησης. Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου άλλαξε ο ρόλος της βρετανικής εργατικής τάξης, η οποία πλέον εντάχθηκε θεσμικά μέσω του Εργατικού Κόμματος στη κυβέρνηση συνασπισμού (1940-1945). Υπήρχε επίσης υψηλή ζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα τα συμφέροντα των εργαζομένων να εξετάζονται πολύπλευρα. Σε αυτό το πλαίσιο «πραγματοποιήθηκε επέκταση των εννοιών της ελευθερίας και της δημοκρατίας στο κοινωνικό και οικονομικό πεδίο» (Schröder, 1998: 47). Η ιδέα μιας ολοκληρωμένης ιθαγένειας(«citizenship»), η οποία περιλαμβάνει όχι μόνο τα πολιτικά αλλά και τα κοινωνικά δικαιώματα, έγινε αποδεκτή (Schmid, 2002: 165) ως αναπόσπαστο μέρος των κοινωνικών δικαιωμάτων. Προτεραιότητα δόθηκε στη συνολική παροχή προστασίας και ασφάλειας εκ μέρους του κοινωνικού κράτους. Κατά συνέπεια βελτιώθηκαν διάφορες κοινωνικές παροχές και επεκτάθηκαν στα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού στο πλαίσιο της πολεμικής οικονομίας από την κυβέρνηση συνασπισμού υπό το Churchill[36].

Στις εκλογές του 1945 οι Εργατικοί εξέφρασαν σθεναρά το όραμα για κοινωνική δικαιοσύνη και εσωτερική ανοικοδόμηση της Μεγάλης Βρετανίας. Το ριζοσπαστικό μανιφέστο «Let Us Face the Future» ήταν ένας κατάλογος εθνικοποιήσεων και μέτρων ευημερίας, της έκθεσης Beveridge του 1942, η οποία είχε

[36]Ο Churchill θεωρείται ριζοσπάστης, διότι ως φιλελεύθερος πίστευε σε έναν ενεργό ρόλο του κράτους στην οικονομία και στη κοινωνία, που στόχο είχεένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης και κοινωνικής ευημερίας (Addison, 2002: 58). Υπό την κυβέρνηση Churchill εκπονήθηκε η περίφημη έκθεση Beveridge του 1942, η οποία αφορά ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και καθολικής κάλυψης και υποσχόταν ένα κράτος πρόνοιας. Αν και ο Churchill είχε εισηγηθεί τη ριζοσπαστική κοινωνική μεταρρύθμιση και κατά ειρωνικό τρόπο, οι υποσχέσεις του δεν ήταν διαφορετικές από τις υποσχέσεις των Εργατικών, ενώδεν έλαβε την εμπιστοσύνη των πολιτών ώστε να υλοποιήσει το γενναίο νέο κόσμο του Beveridge (Brown, 2001).

αγνοηθεί από την πρώην κυβέρνηση συνασπισμού εν καιρώ πολέμου. (Weir&Beetham, 1999: 102). Ακολουθώντας τη λογική των ριζοσπαστικών δυνάμεων, το Εργατικό Κόμμα μετατοπίστηκε και πάλι στο πρόγραμμα του 1945 (Let Us Face the Future)προς τα αριστερά, θυμίζοντας τη δεκαετία του 1930 (Brady,1950:15). Μέρος του προγράμματός του ήταν ο έλεγχος της οικονομίας, η πλήρης απασχόληση μέσω υπέρβασης της υποκατανάλωσης, η αύξηση της αγοραστικής δύναμης μέσω καλών και σταθερών μισθών, οι κοινωνικές παροχές και οι φορολογικές ελαφρύνσεις για τα χαμηλά εισοδήματα. Ταυτόχρονα υπήρχε πρόβλεψη σχεδιασμού των επενδύσεων σε σημαντικούς τομείς, κρατικοποίηση της τράπεζας της Αγγλίας, κρατικοποιήσεις στους τομείς της ενέργειας, των μεταφορών, του σιδήρου και του μετάλλου αλλά και η διατήρηση ενός συστήματος ελέγχων καινοτομίας και εμπορίου. Εκτενής ήταν και ο κατάλογος κοινωνικών μέτρων, όπως ασφαλιστικές παροχές για περιπτώσεις ασθένειας, αναπηρίας και εργασιακού ατυχήματος, παροχές μητρότητας και οικογενειακού επιδόματος, εθνικές ενισχύσεις ως «δίχτυ ασφαλείας», η δημιουργία εθνικής υπηρεσίας υγείας και ένα πρόγραμμα κοινωνικής κατοικίας (Labour Manifesto, 1945; Weir & Beetham, 1999: 102).

Το οικονομικό πρόγραμμα των Εργατικών του 1945 αντικατοπτρίζει το ετερογενές μείγμα των διαφόρων ομάδων συμφερόντων, των οποίων οι στόχοι διέφεραν ανάλογα με τη προέλευση ή τη πεποίθησή τους (Watt,1965: 58). Η προγραμματική οικονομική πολιτική εκείνης της περιόδου καθορίζονταν αφενός από τις αριστερές ιδέες περί οικονομικού σχεδιασμού, που δεν μπορούσαν να υλοποιηθούν χωρίς τη κρατικοποίηση του μεγαλύτερου μέρους της βιομηχανίας και τον περιορισμό σημαντικών ελευθεριών. Αφετέρου από τις ιδέες των φιλελεύθερων σοσιαλιστών, που θεωρούσαν απαραίτητες μόνο περιορισμένες εθνικοποιήσεις και προτιμούσαν μια οικονομία που θα βασίζεται στις αρχές της αγοράς, ρυθμιζόμενη όμως από το κράτος· με γνώμονα τη κεϊνσιανή διαχείριση της ζήτησης.

Με την πολιτική οικονομία του Keynes η οποία εντάσσει την κοινωνική πολιτική στις βασικές προϋποθέσεις διασφάλισης της οικονομικής ανάπτυξης , δημιουργήθηκαν οι όροι για την καθιέρωση του κοινωνικού κράτους. Ο ψυχολογικός νόμος ότι η αύξηση του εισοδήματος θα τονώσει την κατανάλωση, οδήγησε τις περισσότερες προωθημένες καπιταλιστικές χώρες στην θέσπιση κοινωνικών κρατών στη βάση της κεϊνσιανής θεωρίας (Preuss, 1986:153). Έκτοτε η σοσιαλδημοκρατία εγκατέλειψε οριστικά τις πολιτικοοικονομικές θεωρίες που εστίαζαν σε μία ηθική της απελευθέρωσης του προλεταριάτου μέσω υπέρβασης του καπιταλισμού.

3. Η δεύτερη μεγάλη τομή για την σοσιαλδημοκρατία: Η «κεϊνσιανή επανάσταση»

3.1 Η κριτική του Keynes στον καπιταλισμό: το ζήτημα της ενεργούς ζήτησης

Από πολιτική σκοπιά η θεωρία του Keynes καθιερώθηκε ως συνταγή για τη σταθεροποίηση του καπιταλισμού απέναντι σε κρίσεις, μέσω της άσκησης δημοσίων πολιτικών. Ο Keynes διέγνωσε κριτικά, τις βασικές αδυναμίες του καπιταλιστικού συστήματος και προσέφερε ταυτόχρονα πολιτικές τεχνικές αντιμετώπισης τους. Μέσω της ανάλυσης καπιταλιστικών κρίσεων, ο Keynes κατέδειξε ότι καμία οικονομία, ελεγχόμενη ή ανεξέλεγκτη, είναι μακροπρόθεσμα βιώσιμη ως ελεύθερη, αν δεν είναι ακριβοδίκαιη και αν δεν προωθεί τη κοινωνική δικαιοσύνη (Minsky, 1975: 166). Η προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης απαιτεί οι εισοδηματικές ανισότητες να αντιστοιχούν σε κάποιο βαθμό συναίνεσης, σχετικά με τη διαφορετική αξία της συνεισφοράς του καθενός στη συλλογική προσπάθεια παραγωγής εισοδήματος. Η συναίνεση όμως προϋποθέτει το περιορισμό της ανισότητας (Minsky,1975:166). Εξ ου, η φορολογία και η ακριβοδίκαιη διανομή δημοσίων παροχών είναι απαραίτητοι όροι για να παραμείνει ισχυρή μία οικονομία. Σαφώς, τα πολιτικά μέτρα που λαμβάνονται για την πρόληψη της ανεργίας και τη διατήρηση της παραγωγής «καθορίζουν» το παιχνίδι της οικονομικής ζωής. Για να επιβιώσει όμως ένα τέτοιο σύστημα χρειάζεται σύνεση και εξακρίβωση ότι το παιχνίδι δεν έχει καθοριστεί με άδικους όρους (Minsky, 1975:166).

Ο Keynes αναπτύσσει μία ιδέα της συναίνεσης και εμπιστοσύνης (Confidence) παράλληλη με την ιδέα της μηχανικής αλληλεγγύης του Durkheim,την οποία συνέδεσε με κοινές πεποιθήσεις και αξίες, που χαρακτηρίζουν τις παραδοσιακές κοινωνίες προσδίδοντας τους παράλληλα μία συνοχή (Wiley,2011: 8-9). Ο Keynes λοιπόν συνδέει την εμπιστοσύνη με την ελπίδα, την αισιοδοξία με την ηθική, πιστεύοντας ότι μία κοινωνία μπορεί να ενεργοποιηθεί για να καταπολεμήσει την οικονομική κατάπτωση, εάν διακατέχεται από αυτές τις αξίες και πιστεύει στην επιτυχία τους.

Ο πρώιμος Keynes υποστήριξε την ευθανασία των κερδοσκόπων (Cohen, 1995:61-64;Picketty,2014:135) στηλιτεύοντας τα «ζωώδη ένστικτα» που καθοδηγούν τις επιχειρηματικές επενδύσεις (Mazzucato,2015:77-78) και αντιτάχθηκε στην ηθική, την πολιτική, τη λογοτεχνία και τη θρησκεία της εποχής που είχαν ενταχθεί σε

μια μεγάλη συνωμοσία για την προώθηση της αποταμίευσης (Cohen,1995:111). Η επιτυχία του κεϊνσιανισμού οφείλεται όχι μόνο στην οικονομική του αποτελεσματικότητα, αλλά και στο άνοιγμα του ορίζοντα κατά την δεκαετία του 1950-60 για μία νέα νοοτροπία αλληλεγγύης (Cohen,1995:111). Ο Keynes, διαπίστωσε ότι ο καταμερισμός της εργασίας συμπίπτει για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού με τη κοινωνική αδικία διότι προάγει τις ταξικές συγκρούσεις, την ανισότητα, την αλλοτρίωση και την αστάθεια[37]. Ο Keynes θεωρούσε τη μηχανική αλληλεγγύη απαραίτητη ηθική πυξίδα. Για να λειτουργήσει βέλτιστα η εμπιστοσύνη ως μηχανική αλληλεγγύη σε μια βιομηχανική κοινωνία πρέπει να υπάρχει λογικά μία ισότιμη κατανομή του εισοδήματος. Διαφορετικά οι κοινές πεποιθήσεις και οι αξίες εξουδετερώνονται από τις αρνητικές επιδράσεις της ανισότητας. Η μηχανική αλληλεγγύη είναι επομένως απαραίτητη προϋπόθεση, για να αντιμετωπιστούν κρίσεις και σοβαρές υφέσεις. Ο Keynes συνέδεε την εμπιστοσύνη με μία ρεαλιστική κοινωνική πτυχή, πιστεύοντας ότι αν ενισχυθούν οι κοινοτικές αξίες και η «ανθρώπινη αλληλεγγύη», θα εξαλειφθεί η εξαθλίωση που αναπτύσσεται στις φτωχογειτονιές της πόλης. Οι στόχοι αυτοί μπορούσαν να επιτευχθούν μόνο μέσω του κράτους, το οποίο θα εξάλειφε την αντίσταση των κερδοσκόπων (Mazzucato,2015:78-79;Mini,1991: 83).

Η μεγάλη ύφεση άλλωστε και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα του φόβου δημιουργούσαν όρους συναδέλφωσης, κοινωνικής συνοχής, ταξικής προσέγγισης και του ανοίκειν σε μία πολιτική κοινότητα, ως προϋποθέσεις που ευνοούσαν τη διάσταση του κοινωνικού κράτους (Rosanvallon, 2001:27,74,97). Απέναντι σε δυσχερείς οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που βιώνονταν ως συλλογική κρίση, εκδηλώθηκε ένα έντονο πνεύμα αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών (Rosanvallon, 2001: 97). Επιπλέον «η εμπειρία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου παρήγαγε ένα νέο όραμα ενός κοινωνικού δεσμού που δένει μαζί τις χώρες. Κατά μια έννοια, ο πόλεμος «εθνικοποίησε» τις ζωές των ανθρώπων. Καθώς απειλούσε την ύπαρξη του καθενός, έτσι προωθούσε την ιδέα ότι καθένας είχε χρέος προς την ευρύτερη κοινότητα…Η συνείδηση μιας φυσικής κοινότητας οδήγησε στο πολύ ζωντανό και παρήγορο συναίσθημα ισότητας. Και ο πόλεμος συνέβαλε στην ανάπτυξη κοινών εθνικών ταυτοτήτων…Σε αυτό το νέο πλαίσιο, οι έννοιες του δικαιώματος και του

[37]Η αστάθεια (uncertainty) του Keynes ως μία συνολικά απρόβλεπτη κατάσταση, προσιδιάζει με την ανομία του Durkheim ως μία κατάσταση η οποία είναι ακανόνιστη , απουσιάζει ο νόμος και εκλείπουν οι ρυθμίσεις και τα πρότυπα που καθορίζουν την λειτουργία της κοινωνίας (Durkheim,1951: 241-276).

καθήκοντος, της αξίας και της ευθύνης και της αυτονομίας και της αλληλεγγύης ήταν εντελώς επαναπροσδιορισμένες … Η ατομική συμπεριφορά δεν θεωρείτο πλέον ως η κινητήρια δύναμη των κοινωνικών αποτελεσμάτων · αντί γι' αυτό πιστευόταν ως αληθές μάλλον το αντίθετο. Η φτώχεια ήταν η συνέπεια, όχι η αιτία, των κοινωνικών δυσλειτουργιών. Από την ανεργία μέχρι την ασθένεια ή την αναπηρία, τα προβλήματα των πολιτών θεωρήθηκαν κίνδυνοι.. πέρα από τον ατομικό έλεγχο, με τις κυβερνήσεις να απαιτείται να παρεμβαίνουν και να διαχειρίζονται αυτούς τους κινδύνους συλλογικά» (Rosanvallon: 2017).

Έχοντας αντιληφθεί τις παραπάνω εξελίξεις ο Keynes ανέπτυξε την έννοια της εμπιστοσύνης, οποία δεν είναι η ίδια με τη μηχανική αλληλεγγύη του Durkheim, αλλά διαδραματίζει παρόμοιο ρόλο. Ο Keynes δεν ήταν σοσιαλιστής και πίστευε στο καπιταλισμό, αν και όχι στον απεριόριστο και ανεξέλεγκτο. Συγκεκριμένα θεωρούσε μία αναδιανομή από τους πλούσιους στους φτωχούς αναγκαία για να διατηρηθεί ο καπιταλισμός και να λειτουργεί με επιτυχία. Κατά τον Keynes, με την κατάλληλη ρύθμιση, η καπιταλιστική εκβιομηχάνιση μπορούσε να εξαλείψει σταδιακά το οικονομικό πρόβλημα και τη σπανιότητα[38] (Wiley,2011:9-10). Έτσι ο Keynes συνέλαβε ένα ποικιλόμορφο ρεπερτόριο ελέγχων και ρυθμίσεων του καπιταλισμού, που συμβάδιζε με μία αίσθηση ηθικής ή μηχανικής αλληλεγγύης, μη πιστεύοντας ότι ο καπιταλισμός μπορεί να αυτορυθμίζεται.

Με άλλα λόγια, ό Keynes δεν περιορίστηκε στη καθαρά οικονομική λογική, αλλά αντιλήφθηκε ότι οι κοινωνικές παροχές αποτελούν μία έκφανση του κοινωνικού δεσμού, που εκφράζουν μία μορφή ισότητας· αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής αλληλεγγύης, με την έννοια της από κοινού ανάληψης κοινωνικών κινδύνων (Rosanvallon, 2001: 21,130). Εξ ου μετά το 1930 η ιδέα του δικαιώματος στην εργασία αποτέλεσε τον αναπόσπαστο πυρήνα της προσέγγισης του Keynes, για την κρατική τόνωση της οικονομίας· διαφοροποιώντας τον παλιό ορισμό αρωγής δια της εργασίας (Rosanvallon, 2001:203). Συνεπώς, ο Keynes πίστευε στην συνεισφορά της πολιτικής επιμένοντας ότι το κράτος ως απόλυτος προστάτης του δημόσιου αγαθού έχει καθήκον να συμπληρώσει, να διορθώσει και να ρυθμίσει τις δυνάμεις της αγοράς και να προωθήσει τον κοινωνικό δεσμό, που συνυφαίνεται με την κοινωνική συνοχή (Mann, 2017; Padua,2014:100-101;Schnapper, 2006:22; Skidelsky,2010).

Η δραματική πολιτικοοικονομική κατάσταση του καπιταλισμού κατά την

[38]Εκείνη την εποχή ο Keynes σκέφτηκε ότι θα μπορούσε να υπάρξει εργασία δεκαπέντε ωρών την εβδομάδα, για να έχουν όλοι απασχόληση (Keynes, 1930: 369)

διάρκεια της κρίσης του 1930 κατέστησε την αποδοχή της «Γενικής Θεωρίας» του Keynes εύκολη υπόθεση στον αστικό κόσμο και στο ρεφορμιστικό εργατικό κίνημα, διότι άνοιγε έναν δρόμο που δεν περνούσε μέσα από τον καταρράκτη της γενικευμένης ταξικής πάλης (Strachey, 1956: 250). Η λύση του Keynes για τα δεινά της κοινωνίας συνιστούσε ίσως μια ασυναγώνιστη απειλή για την ολιγαρχία του πλούτου, χωρίς ωστόσο τα ζητήματα να προσεγγίζονται από την σκοπιά της ταξικής σύγκρουσης. Αντίθετα η «Γενική» του «Θεωρία» σέβεται σιωπηρά τη φύση αυτής της σύγκρουσης, με την έννοια ότι αποδέχεται ότι το κεφάλαιο βρίσκεται σε αντίθεση με την εργασία. Ο Keynes όμως προσέφερε μια εναλλακτική ερμηνεία της φύσης της συγκεκριμένης σύγκρουσης (Tilly,2007:32). Κατά τον Keynes, η εργασία και η βιομηχανία διέθεταν γενικά τα ίδια συμφέροντα, διέφεραν όμως από τα συμφέροντα του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Ο Keynes έδειξε ότι τα συμφέροντα και οι πολιτικές προτεραιότητες του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου ήταν δυσμενείς όχι μόνο για την εργασία, αλλά και για τη βιομηχανία και την οικονομική δραστηριότητα στο σύνολό της (Tilly,2007:32).

Το σημείο που ο Keynes διαφωνεί ριζικά με τον Marx είναι η επίλυση του ταξικού αγώνα. Για τον Keynes η διέξοδο από την ταξική πάλη δεν εντοπίζεται στη κατάργηση του συστήματος της αγοράς ή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας εν μέσω της κομμουνιστικής επανάστασης, αλλά στην επανατοποθέτηση και στη ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ώστε να εξυπηρετούνται τα συμφέροντα της βιομηχανίας και της εργασίας (Tilly,2007:32). Η λύση στην ταξική πάλη ήταν η κατάργηση της απληστίας και της τοκογλυφίας, στο πλαίσιο του συστήματος της αγοράς. Προς το τέλος της Γενικής Θεωρίας ο Keynes συζητά πως θα καταρρεύσει το χρηματιστικό κεφάλαιο (οι «rentier»), ως φυσικό στάδιο της εξέλιξης της ελεύθερης αγοράς, της καπιταλιστικής διαδικασίας(Hardt & Negri,2009: 155-156; Keynes,1971–1989 : 375–6). Για τον Keynes, η μαρξιστική λύση αποτελούσε μια λανθασμένη απάντηση στο οικονομικό πρόβλημα. Σε αντίθεση με το συγκρουσιακό μοντέλο του μαρξισμού, αλλά και την πρυτανεία του αόρατου χεριού της αγοράς του φιλελευθερισμού, η πολιτική συνταγή του Keynes είχε ως κεντρικό αντικείμενό της την αξιοποίηση της αποτελεσματικής οικονομικής δυναμικής του καπιταλισμού, σε συνδυασμό με την διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης και της προσωπικής ελευθερίας, μέσα από τον κοινωνικό συμβιβασμό μεταξύ συγκρουόμενων ταξικών συμφερόντων (Bontrup: 2006;Crotty,2019:1-4; Hickson,2016:11;Minsky,1975: 147;Mullard& Spicker, 1998: 15-30;Pollard,1984; Schnapper, 2006:22;

Tamedly,1969:175-183). Ουσιαστικά, ο Keynes συνέθεσε την παραγωγική δυνατότητα του καπιταλισμού με το αίτημα της κοινωνικής συνοχής, απαιτώντας ένα επίπεδο επενδύσεων ικανό να στηρίξει τη πλήρη απασχόληση (Bredel, 2007, 3031;Eatwell&Milgate, 2011:345-346; Minsky,1975:148). Με αυτή την έννοια, η προσωπική αυτονομία τέθηκε σε μία σχέση αλληλουχίας με μέτρα για την πλήρη απασχόληση και την εισοδηματική αναδιανομή για την τόνωση της κοινωνικής συνοχής, χωρίς να παρεμποδίζουν την επενδυτική δραστηριότητα και την παραγωγική δυναμική(Mullard&Spicker,1998,8-19;Minsky, 1975:147-149).

Η αποτελεσματικότητα του καπιταλισμού κατά τον Keynes εξαρτάται ως ένα βαθμό από την δυνατότητα του να συνεισφέρει στην εισοδηματική αναδιανομή και την επενδυτική τόνωση ώστε να στηριχθεί η ενεργό ζήτηση σε ένα ικανό επίπεδο υλοποίησης της πλήρους απασχόλησης (Minsky,1975: 150-151;Vaut et.al,2014: 23-25). Άρα, ο Keynes πολιτικοποίησε τα οικονομικά ζητήματα θεωρώντας απαραίτητες τις πολιτικές επιλογές ρύθμισης της αγοράς, ενάντια στη κλασική οικονομική, που υπερασπιζόταν το ανεξέλεγκτο της καπιταλιστικής αγοράς (Mullard& Spicker: 1998, 16). Ο Keynes θεωρούσε απαραίτητο ένα πλαίσιο παρεμβάσεων στην οικονομία, για να μην αυτορυθμίζεται η αγορά· με έναν τρόπο που υπονομεύει τη γενική ευημερία (Mullard&Spicker,1998:16).

Ο Keynes απέρριψε την θέση ότι η κρατική παρέμβαση στην οικονομία δεν έχει καμιά αξία, αλλά προκαλεί μόνο ζημιές. Ταυτόχρονα αποδόμησε τις «μεταφυσικές και γενικές αρχές» (Keynes, 1926: 30), που θεμελιώνουν την πολιτική του laissez-faire, η οποία κατά την άποψη του, βασίζεται σε ακατάλληλες υποθέσεις. Μία από αυτές είναι ότι η οικονομική πρόοδος οφείλεται στον ανταγωνισμό των ατόμων στον τομέα της παραγωγή. Μόνο εκείνος που θα ακολουθήσει την πιο αποτελεσματική διαδρομή μπορεί να πετύχει. Επομένως άτομα λιγότερο επιχειρηματικά εκτοπίζονται από τους νόμους της αγοράς, αφού υποκύπτουν στους ισχυρότερους και χρεοκοπούν. Τα μέσα παραγωγής πέφτουν στη συνέχεια σε εκείνους που ξέρουν πώς να τα χρησιμοποιήσουν καλύτερα, εξασφαλίζοντας έτσι την υψηλότερη απόδοση (Keynes, 1926: 22).

Εξίσου φυσική και αποτελεσματική θεωρούν οι θιασώτες της ελεύθερης αγοράς τη διανομή καταναλωτικών αγαθών. Κάθε άτομο αποφασίζει πόσο αξίζει ένα καλό αγαθό και προβαίνει σε μία ανάλογη προσφορά αντίτιμου. Έτσι τα αγαθά φτάνουν αυτομάτως σε εκείνον που τα επιθυμεί περισσότερο. Η δεύτερη υπόθεση

είναι ότι θα πρέπει να απελευθερωθούν οι απεριόριστες δυνατότητες κερδοσκοπίας, προκειμένου να παρασχεθούν επαρκή κίνητρα οικονομικής δραστηριότητας (Keynes,1926:23). Για τον Keynes, οι παραπάνω υποθέσεις είναι απλώς «ατελείς» (Keynes, 1926:24) και δεν αντιστοιχούν στην πραγματικότητα.

Η φιλοσοφία του laissez-faire που προκρίνει μία ουσιαστικά δαρβινική διαδικασία της επιβίωσης του ισχυρότερου, βλέπει μόνο τα ευεργετικά αποτελέσματα της οικονομίας παραβλέποντας όμως «τη φύση και το κόστος του αγώνα επιβίωσης [...] καθώς και τη τάση της κατανομής του πλούτου σε μερίδες του πληθυσμού που τον έχουν λιγότερη ανάγκη» (Keynes, 1926:25). Θα ήταν συνεπώς ανεύθυνο να αφεθούν στην τύχη τους, χωρίς υποστήριξη, όσοι έχασαν από τον ανταγωνισμό χωρίς τη δική τους ευθύνη και εξαιτίας ατυχών συγκυριών πτώχευσαν. Από την άλλη πλευρά είναι άδικο, οι πιο τυχεροί να μπορούν να πλουτίζουν πέρα από το μέτρο σε βάρος τους. Οι ανισότητες που προκύπτουν από μόνες τους στην κοινωνία χωρίς κρατική παρέμβαση δεν είναι ούτε δικαιολογημένες, ούτε απαραίτητες και συνεπώς δεν λειτουργούν ως κίνητρο για οικονομική δραστηριότητα. Η «προτίμηση ρευστότητας» με την έννοια της άνισης διανομής υπέρ των πλουσίων οδηγεί σε ακινησία του χρήματος και προκαλεί οικονομικές ζημιές (Galbraith,1997:108-109)

Η κεϊνσιανή θεώρηση απέρριπτε το επιχείρημα των κλασσικών, ότι δηλαδή απασχόληση δημιουργείται όταν μειώνονται οι μισθοί, όταν απορυθμίζονται οι αγορές εργασίας και μειώνεται η δύναμη των συνδικάτων. Αντίθετα πρότεινε μία πιο αποτελεσματική και κοινωνικά αποδεκτή προσέγγιση της δημιουργίας απασχόλησης, μέσω της κοινωνικής συναίνεσης και της μηχανικής αλληλεγγύης και όχι μέσα από την πειθαρχία στην αγορά (Μελάς,2019: 70-74;Mullard&Spicker,1998:16-18).

Ο Keynes ερμήνευσε την κρίση του 30 από την σκοπιά της υστέρησης της καταναλωτικής ζήτησης, πίσω από τη παραγωγική ικανότητα και την προσφορά εμπορευμάτων, κάτι το οποίο κατά κύριο λόγο οφείλεται στο πολύ χαμηλό επίπεδο των πραγματικών μισθών (Vaut et. al,2014: 23-25). Ως εκ τούτου οι ρεφορμιστές, που ακολούθησαν την κεϊνσιανή προσέγγιση, θεωρούσαν ότι τα συνδικάτα έχουν το καθήκον να ασκήσουν πιέσεις για την αύξηση των πραγματικών μισθών και έτσι να πετύχουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο «πραγματικής ζήτησης» (Mathers ,2007 :27 ; Mills, 2002:100). Έτσι τα συνδικάτα επιδρούν κατά διττό τρόπο· διασφαλίζοντας αφενός την ομαλή λειτουργία και σταθερότητα του καπιταλισμού και αφετέρου ικανοποιώντας την εντολή των μελών τους (Mathers,2007:28). Συνεπώς, τα συμφέροντα του κεφαλαίου και της εργασίας είναι μόνο φαινομενικά αντίθετα

μεταξύ τους. Στην πραγματικότητα βρίσκονται σε αντικειμενική αρμονία, αφού το κεφάλαιο εξαρτάται από επαρκείς πραγματικούς μισθούς, ως πηγή «πραγματικής ζήτησης» (Mathers,2007:27-29;Vaut et.al, 2014: 26). Κοντολογίς, τα συμφέροντα της εργατικής τάξης θεσμοποιούνται και οι οργανώσεις της δρουν πλέον βάσει της αρχής της ταξικής συνεργασίας και όχι της σύγκρουσης. Τα συνδικάτα και τα σοσιαλιστικά κόμματα λειτουργούν ως μηχανισμοί, που διασφαλίζουν την ακεραιότητα της εργατικής τάξης απέναντι στο κεϊνσιανό κοινωνικό κράτος, με αντάλλαγμα την εισοδηματική αναδιανομή (Habermas,1987: 392;Offe,1985:817-868).

Κατά τον Keynes είναι απαραίτητο το ορατό χέρι του κράτους, διότι δεν υπάρχει αυτόματος μηχανισμός ασφάλειας του καπιταλισμού (Dahrendorf ,2007: 69). Η άποψη αυτή εδραιωνόταν σε κάποιες ζοφερές διαγνώσεις του Keynes σχετικά με τον καπιταλισμό (Heilbronner,2001:374).

Πρώτον η καπιταλιστική οικονομία δεν διαθέτει εγγενείς μηχανισμούς, που μπορούν να την βγάλουν από περιόδους ύφεσης. Μία περίοδος ύφεσης δεν μπορεί να διορθωθεί από μόνη της και η οικονομία «θα μπορούσε να παραμείνει στάσιμη επ' αόριστον, σαν πλοίο ακινητοποιημένο σε νηνεμία» (Heilbronner,2001: 369-370). Άρα υπάρχουν περίοδοι οικονομικής ισορροπίας συνδυασμένοι με μαζική ανεργία.

Δεύτερον, η ευημερία συνυφαίνεται με τις επενδύσεις. Συνεπώς η μείωση επενδύσεων ειδικά σε κεφαλαιουχικό εξοπλισμό συνδυάζεται με μία διαδικασία συρρίκνωσης της οικονομίας, ενώ η αύξηση τους επιφέρει ανάπτυξη.

Τρίτον, οι επενδύσεις δεν συνιστούν αξιόπιστο κινητήρα της οικονομίας, διότι ο καπιταλισμός βρίσκεται υπό την συνεχή απειλή του κορεσμού. Ο κορεσμός με την σειρά του επιφέρει οικονομική κάμψη και αβεβαιότητα.

Τέταρτον, ο καπιταλισμός αποτυγχάνει συχνά στο ζήτημα της απασχόλησης διανέμοντας αυθαίρετα και άδικα το παραγόμενο προϊόν και το εισόδημα (Keynes,2009:314).

Ο Keynes (2009: 315;Keynes,1997/1936:374) επισημαίνει ότι «οι σημαντικές ανισότητες εισοδήματος και πλούτου είναι μεν κοινωνικά και ψυχολογικά δικαιολογημένες, όχι όμως τόσο μεγάλες ανισότητες που υπάρχουν σήμερα». Ειδικότερα στο καπιταλισμό δεν διασφαλίζεται η πλήρης απασχόληση. Συχνά μάλιστα δημιουργείται ο κίνδυνος ενός βαθμού υποαπασχόλησης, που είναι επικίνδυνος για τη διασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης(Keynes, 2009: 216) . Μακροπρόθεσμα ο Keynes βλέπει μια τάση στασιμότητας στις καπιταλιστικές

οικονομίες, ενώ αναφέρεται στο παράδοξο της φτώχειας εν μέσω αφθονίας (Heibronner,2001: 371;Keynes,2009: 26)·μία τάση την οποία αποδίδει στην επιδείνωση του προβλήματος της επαρκούς συνολικής ζήτησης.

Κατά το πρότυπο του New Deal που εφαρμόστηκε στις ΗΠΑ από την κυβέρνηση Roosevelt και θεωρήθηκε σχεδόν ανάθεμα από τους συντηρητικούς (Krugman,2008:10,13,60-62), ο Keynes πρότεινε ως συνταγή θεραπείας την ανάληψη της πρωτοβουλίας ανάπτυξης από το κράτος, αφού οι επιχειρήσεις αδυνατούσαν να αναλάβουν αυτό τον ρόλο (Heibronner,2001:376). Η σκόπιμη αύξηση δημοσίων δαπανών για την τόνωση της οικονομίας, η εκκίνηση μεγάλων επενδυτικών προγραμμάτων εκ μέρους του κράτους σε περίπτωση αδυναμίας της ιδιωτικής οικονομίας και η τόνωση της κατανάλωσης, αποτελούσαν μέρος αυτής της συνταγής. Αφενός αποσκοπούσε στη συντήρηση της αγοραστικής δύναμης και στην πρόληψη της ανεργίας και αφετέρου στην ανάδειξη ενός προτύπου που έδειχνε το δρόμο στην ιδιωτική πρωτοβουλία, ώστε να επανέλθει στις επενδύσεις. Άρα ο Keynes θεωρούσε τις δημόσιες δαπάνες προσωρινή χείρα βοήθειας προς τις επιχειρήσεις και δεν πρόκρινε μία μόνιμη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, αλλά αντίθετα τη θεωρούσε έκτακτη υποστήριξη, έως ότου το οικονομικό σύστημα ανακτήσει την ισορροπία του και οι επιχειρήσεις επανέλθουν στην επενδυτική δραστηριότητα (Heilbronner,2001:377-378; Hickson, 2016: 18; Grundman-Stehr,2012:48).

Επομένως, το κράτος επιδρά σταθεροποιητικά με μία πολιτική δημόσιων επενδύσεων, που εξισορροπούν την έλλειψη ιδιωτικής ζήτησης και προσανατολίζονται στις κοινωνικές ανάγκες (Mullard& Spicker: 1998 20; Vaut et. al, 2013: 24). Ακόμα και αν με τις δημόσιες επενδύσεις δεν ανεβαίνει το ατομικό εισόδημα των μισθωτών, αυξάνεται το πραγματικό βιοτικό τους επίπεδο, εν μέσω της βελτίωσης συνήθως μη εμπορεύσιμων αγαθών, όπως είναι τα σχολεία, τα νοσοκομεία, οι δρόμοι και τα πάρκα. Επιπλέον με δημόσιες πολιτικές και προγράμματα (που αποσκοπούν στις κοινωνικές πολιτικές) και μέσα από προγράμματα «κοινωνικοποίησης της ζήτησης», αντιμετωπίζεται η ανεργία ακόμα πιο αποτελεσματικά, από ό, τι με αυξήσεις μισθών. Η οικονομία αποστασιοποιείται σταδιακά από τη κυριαρχία του αξιώματος του κέρδους και υποτάσσεται στις συλλογικές ανάγκες. Ένα τέτοιο πρόγραμμα αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από τον W. Beveridge, ο οποίος επηρεάστηκε εμφανώς από τον Keynes (1945) (Cohen,1995:66-67;Mullard&Spicker,199820-21).

Σημειώνεται ότι ο Keynes, όπως και ο Marx, δεν πίστευε ότι ο καπιταλισμός δεν είναι σε θέση να προσφέρει δίκαιο εισόδημα (Keynes, 1997/1936: 372).

Σε αντίθεση με τον Marx, στο Keynes το ζήτημα της διανομής και αναδιανομής δεν διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Αντ' αυτού τον απασχολεί η επίμονη ύπαρξη της ακούσιας ανεργίας. Η επίμονη ανεργία άπτεται, σύμφωνα με τον Keynes, της πολύ χαμηλής ζήτησης για αγαθά. Λόγω της χαμηλής ζήτησης, οι εταιρείες μειώνουν τη παραγωγή, γεγονός που προκαλεί ανεργία. Ωστόσο, οι μηχανισμοί της αγοράς, όπως οι προσαρμογές των τιμών ή των μισθών, δεν μπορούν να εξαλείψουν αυτήν την ανεργία. Επειδή μία πτωτική ζήτηση των βασικών εμπορευμάτων μπορεί να εμφανιστεί ξαφνικά και αδιαμεσολάβητα, για τον Keynes ο καπιταλισμός είναι, όπως και για τον Marx, ένα ασταθές, επιρρεπές σε κρίσεις σύστημα (Keynes ,1997/1936 ; Rothschild& Bürger, 2009).

Ο Keynes δεν συμφωνεί με τον Marx, ότι η εγγενή αστάθεια του καπιταλισμού, αποτελεί απαραίτητο λόγο για την αποτυχία του. Αυτό συμβαίνει γιατί το κράτος μπορεί να αποτρέψει κρίσεις, ακόμα και σε εποχές χαμηλής ζήτησης, μέσω αύξησης δημοσίων δαπανών και μέσω επενδύσεων σε υποδομές, που ανεβάζουν τη ζήτηση (Keynes, 1997/1936). Ρυθμιζόμενος κατάλληλα, ο καπιταλισμός μπορεί να προσφέρει πολλά στη κοινωνία. Ο Keynes διακρίνεται για την πολιτική του θέση όσον αφορά τον αμφίσημο ρόλο του εισοδήματος των κεφαλαιούχων στον καπιταλισμό και για τον ανασταλτικό ρόλο του χρηματιστικού κεφαλαίου στην εκπλήρωση του στόχου της πλήρους απασχόλησης.

Η θέση αυτή είναι ριζοσπαστική και ταυτόχρονα επίκαιρη. Εδράζεται στην άποψη, ότι η ανεπάρκεια ενεργούς ζήτησης στον καπιταλισμό οφείλεται αφενός στη φθίνουσα ροπή της κατανάλωσης και αφετέρου στην αμφίβολη λειτουργία του νομισματικού συστήματος. Συνεπώς, η πλήρης απασχόληση δεν υλοποιείται αν δεν υπάρξουν κρατικές παρεμβάσεις και αν δεν δρομολογηθούν ανάλογες δημόσιες πολιτικές. Η συγκεκριμένη θέση του Keynes τον διαφοροποιεί τόσο από τη νεοκλασική οικονομική σκέψη όσο και από τον ορθόδοξο μαρξισμό.

Ο Keynes πιστεύει στη δύναμη της εξομάλυνσης της ανισότητας, θεωρεί όμως ότι η ανισοκατανομή του πλούτου επιτρέπει την ταχεία συσσώρευση κεφαλαίου και λίγο-πολύ τη σταθερή βελτίωση του γενικού βιοτικού επιπέδου όλων (Rawls,1971/2005: 299;Rawls,2003:352). Αυτό το γεγονός κατά τη γνώμη του, παρέχει την κύρια νομιμοποίηση στο καπιταλιστικό σύστημα (Rawls,:1971/2005:

299-300;Rawls, 2003:352). Εάν οι πλούσιοι ξόδευαν και δεν επένδυαν το νέο τους πλούτο, ένα τέτοιο καθεστώς θα είχε απορριφθεί ως απαράδεκτο (Rawls,1971 / 2005 :299;Rawls,2003:352). Σε κάθε περίπτωση ο Keynes θεωρεί την ανισότητα δεδομένη στον καπιταλισμό και ενδεχομένως αναπόφευκτη, εντούτοις πιστεύει ότι κάτω από άλλους όρους δηλαδή υπό όρους επενδυτικής αδράνειας και ισχυρής αποταμιευτικής τάσης, οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης των εργατών θα ήταν ακόμα χειρότερες (Rawls,1971/2005: 299-300;Rawls,2003:352-353)

3.2 Η πλήρης απασχόληση

Η θεωρία του Keynes για την απασχόληση και τους μισθούς στηρίζεται στο επιχείρημα ότι ενώ ο καπιταλισμός επιτρέπει την ατομική ελευθερία, προωθεί τη διανομή του πλούτου σε βάρος των φτωχών. Άρα, το κράτος θα πρέπει να γίνει θεματοφύλακας της δίκαιης κατανομής του πλούτου, μέσω της δημιουργίας θέσεων απασχόλησης. Σε αντίθεση με τον Marx που υποστήριζε την ανατροπή του καπιταλισμού από το προλεταριάτο, ο Keynes θεωρεί ότι οι καπιταλιστές, εργάτες και η κυβέρνηση πρέπει να συνεργάζονται χέρι-χέρι, για τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης, ενώ το κράτος θα πρέπει να δρα εξισορροπητικά.

Οι κεϊνσιανές ιδέες περί ευημερίας περιστρέφονται γύρω από το στόχο της πλήρους απασχόλησης για το αρσενικό μέρος του πληθυσμού (Hemerick,2009: 80). Ο άντρας, που μόνος του «κερδίζει το ψωμί» της οικογένειας, εργαζόμενος με πλήρες ωράριο απασχόλησης (Breadwinner), αποτελεί το πυρήνα και το βασικό στόχο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που συνδέονται με το κοινωνικό κράτος (Morel, Palier&Palme,2012:6).Ο άνδρας εργάζεται, με δικαίωμα κοινωνικής του προστασίας, μέσω της σύνδεσής του με την αγορά εργασίας ενώ το μεγαλύτερο καθήκον των νέων είναι η ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Castles, 2014: 255;Hemerick, 2009:80; Jenson, 2012:70-75; Schierup& Castles, 2014).

Κατά τον Keynes, η αδυναμία της φιλελεύθερης οικονομίας να συλλάβει το φαινόμενο της «ακούσιας ανεργίας», σχετίζεται με τη προσήλωσή στο αξίωμα του Say (Mills,2002:139-140). Η αυτονόητη υπόθεση ότι η προσφορά δημιουργεί αυτόματα τη δική της ζήτηση, πρέπει κατά τον Keynes να εγκαταλειφθεί. Μόνο τότε ανοίγει ο δρόμος για να ερμηνευτεί η ακούσια ανεργία (Bowles,Edward& Rossevelt, 2014: 139;Skidelsky,2012: 157-159; Tamedly,1969:175). Ενάντια στις φιλελεύθερες προτάσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης μέσα από περικοπές μισθών, ο Keynes

επισήμανε : «Η άποψη ότι η ανεργία στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1932 προήλθε είτε από την πεισματική άρνηση των εργαζομένων να δεχθούν μια μείωση των ονομαστικών μισθών, είτε μέσω της πεισματική επιμονή τους σε ένα πραγματικό μισθό που ήταν υψηλότερος από εκείνο που μπορεί να προσφέρει η παραγωγικότητα της οικονομίας δεν ακούγεται πολύ πειστική»(Keynes,2009:8). Η αντιμετώπιση της ανεργίας απαιτεί ενεργή κυβερνητική παρέμβαση και σε καμία περίπτωση τη μείωση μισθών, αλλά την αύξησή τους, διότι η μειωμένη ζήτηση για αγαθά παράγει την ανεργία (Bowles,Edward&Rossevelt,2014: 139).

Ο Keynes διατύπωσε το αίτημα για πλήρη απασχόληση. Κατά την άποψή του προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στα προγράμματα στήριξης και προσαρμογής της οικονομίας· κάτι που θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση - ακόμη και πριν από τη φορολογική μεταρρύθμιση - για την αναζωογόνηση των κερδών και των επενδυτικών ευκαιριών. Με την έννοια αυτή, η πλήρη απασχόληση θεωρήθηκε ακόμα και μέσο τόνωσης του ανταγωνισμού, δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες για τη δημιουργία και την ανάπτυξη των νέων επιχειρήσεων. Επιπλέον αποτέλεσε τον ασφαλέστερο τρόπο αύξησης των εισοδημάτων των εργαζομένων, όχι μόνο λόγω της εξασφάλισης της απασχόλησης, αλλά και της τόνωσης της περαιτέρω εκπαίδευσης και της κοινωνικής κινητικότητας (ανέλιξη) (Mills,2002:140-142).

Η πλήρης απασχόληση έγινε η σημαία γύρω από την οποία μπορούσαν όλοι να συσπειρωθούν (Stein, 1969: 172). Ακόμα και το κεφάλαιο αναγκάστηκε να αποδεχθεί την κεϊνσιανή πολιτική απασχόλησης, λόγω των οικονομικών και των πολιτικών εξελίξεων. Το 1946, το Κογκρέσο των ΗΠΑ πέρασε το «νόμο για την απασχόληση», ο οποίος δέσμευε τη κυβέρνηση να επιδιώξει ένα «υψηλό επίπεδο απασχόλησης». Ωστόσο, η εφαρμογή αυτής της πολιτικής απαιτούσε συνεννόηση και συνεργατική αλληλεπίδραση μεταξύ κεφαλαίου και συνδικαλιστικών οργανώσεων (Ross& Martin,2006:6-8).

Η πολιτική της πλήρους απασχόλησης ενίσχυσε σημαντικά τη διαπραγματευτική θέση των συνδικάτων και οδήγησε σε αύξηση των ονομαστικών μισθών, με πληθωριστικές όμως συνέπειες (Robinson,1953:20-21; .Ross& Martin, 2006:7). Η εξέλιξη αυτή μετριάστηκε εν μέρει, διότι οι συνδικαλιστικές οργανώσεις συνεργάστηκαν αγαστά με το κεφάλαιο και κατέβαλαν από μόνες τους κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε να κρατήσουν τις αυξήσεις των μισθών κάτω από το «μακροοικονομικό εφικτό και βιώσιμο» όριο (Ross& Martin,2006:7-8). Αυτό έγινε μέσω της αύξησης της «παραγωγικότητας της εργασίας» . Το συγκεκριμένο όριο

όμως ήταν πολύ δύσκολο να προσδιοριστεί και ως εκ τούτου το όλο εγχείρημα κατέληξε σε ένα πραγματικό πάγωμα των μισθών (Grunwald,1978:24-25). Άλλωστε ο φόβος της απώλειας θέσεων εργασίας, ειδικότερα σε περιόδους υψηλής ανεργίας, μείωνε τη διαπραγματευτική δύναμη των συνδικάτων και αύξανε τον ανταγωνισμό εκ μέρους της ανοργάνωτης εργασίας (King,2002: 19-20).

Προφανώς, η κεϊνσιανή πολιτική απασχόλησης συνδέθηκε εξ αρχής με μια έκκληση προς την «πειθαρχία» των συνδικάτων και με σχέδια εσωτερικής μεταρρύθμισης των εργατικών οργανώσεων, ώστε να οχυρωθούν οι ηγεσίες τους έναντι των πιέσεων της βάσης. Στο μέτρο του δυνατού αποφεύχθηκαν, οι διοικητικές ή οικονομικές παρεμβάσεις στη μισθολογική αυτονομία. Όπως έδειξε η εμπειρία άλλωστε, υπήρχαν βάσιμοι λόγοι εμπιστοσύνης στην αφοσίωση των ηγετών των συνδικάτων και στην κατανόησή τους, απέναντι στις «οικονομικές αναγκαιότητες» (Grunwald,1978: 24-25). Από την πλευρά της σοσιαλδημοκρατικής ηγεσίας η ετοιμότητα για ένα τέτοιο συμβιβασμό ήταν πάντα μεγάλη, δεδομένης μάλιστα της εξάρτησής της από τις αντιξοότητες της οικονομικής ανάπτυξης (Hemerijck,2007: 38). Η επιβίωση της σοσιαλδημοκρατίας εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την παροχή στήριξης μιας οικονομικής πολιτικής, που εξασφάλιζε τη συνέχιση της ύπαρξης του καπιταλισμού και απέτρεπε τις εγγενείς του κρίσεις και τις συνέπειες τους(Hemerijck,2007: 38-39). Από την επιτυχία αυτού του εγχειρήματος εξαρτιόταν η υπαρξιακή υπόσταση των σοσιαλδημοκρατικών ηγεσιών, όπως έδειξε άλλωστε η κρίση του 30, ιδιαίτερα στη Γερμανία. Τόσο η σοσιαλδημοκρατία όσο και τα συνδικάτα όφειλαν συνεπώς να στηρίξουν, όχι μόνο την πολιτική, αλλά και την οικονομική επιβίωση του καπιταλισμού στα πλαίσια του κεϊνσιανού συμβιβασμού ως μίας εύθραυστης ισορροπίας μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας (Hemerijck , 2007:38-41; Μισεά,2002:37).Συνεπώς, κεϊνσιανή θεωρία προσέφερε ένα ιδανικό διέξοδο από την κατάπτωση του ώριμου καπιταλισμού την οποία διέβλεπε ο Marx, μέσα από την επέκταση των παρεμβάσεων του κράτους στην οικονομική ζωή (Giddens:1979:186).

Η πλήρης απασχόληση αναδείχτηκε πλέον σε κορυφαίο μεταρρυθμιστικό στόχο, ενώ από την άλλη πλευρά, τα παραδοσιακά σχέδια αντι-καπιταλιστικής μεταρρύθμισης εξαφανίστηκαν από τα σοσιαλδημοκρατικά προγράμματα (Giddens, 1979: 198-202;Hemerijck,2007:39-40). Εν συντομία, «η κεϊνσιανή συναίνεση, η διόγκωση του κράτους και οι διάφορες μορφές κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία και στην κοινωνία οδήγησαν…στην ανάγκη λειτουργικής ενσωμάτωσης των κύριων ομάδων συμφερόντων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων αλλά και

εφαρμογής των αποφάσεων και των πολιτικών» (Λάβδας,2012:58). Η υπακοή των συνδικαλιστικών ηγεσιών στις επιταγές της κρατικής πολιτικής συγκράτησης των μισθών- η οποία ήταν συνήθως πιο αποτελεσματική, όπου κυβερνούσαν ή συμμετείχαν στην κυβέρνηση σοσιαλδημοκρατικά κόμματα -διέπονταν από τον διαρκή κίνδυνο να αυτονομηθούν σε σχέση με τη βάση τους και να χάσουν τον έλεγχο των μισθολογικών αγώνων. Εντούτοις, η δυνατότητα εξουδετέρωσης των μισθολογικών αγώνων μέσα από μια πληθωριστική νομισματική και δημοσιονομική πολιτική ήταν πολύ περιορισμένη, λόγω των κινδύνων για το ισοζύγιο πληρωμών. Ειδικά χώρες που εξαρτώνται από τις εξαγωγές όπως η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία, η Σουηδία και η Ολλανδία χρειάστηκε να καταφύγουν σε πιο αυστηρές μεθόδους περιορισμού των μισθών. Έτσι, οι συνδικαλιστές ηγέτες αναγκάστηκαν να κινούνται συνεχώς ανάμεσα στην πίεση από «πάνω» και από τα κάτω, στα πλαίσια ενός επισφαλούς παιχνιδιού εξισορρόπησης· η επιτυχία του οποίου ήταν πιθανή μόνο όσο διαρκούσε η πλήρη απασχόληση και όσο τα κεϊνσιανά εργαλεία της οικονομικής διαχείρισης έφερναν τα επιθυμητά αποτελέσματα (King,2002:19).

Ο νέος ρόλος της σοσιαλδημοκρατίας, ως φορέας οικονομικής υπευθυνότητας και σταθερότητας, απαιτούσε αντίστοιχη ιδεολογική στροφή και γενική προσαρμογή της πολιτικής ταυτότητας. Παράλληλα εγκαταλείφτηκε η αντι-καπιταλιστική μαρξιστική ρητορεία, διότι δημιουργούσε μόνο δυσπιστία· δεδομένης της νέας φάσης συνεργασίας μεταξύ του κράτους, της σοσιαλδημοκρατίας, των συνδικάτων και της καπιταλιστικής οικονομίας (Bracher,2018:135-138).

Σε αντίθεση με τον Marx, ο οποίος διακρίνονταν για τις παθιασμένες προφητείες κατάρρευσης του συστήματος, ο Keynes εξελίχθηκε σε αρχιτέκτονα επιβίωσης του καπιταλισμού (Heilbronner,2001: 347). Ο ίδιος εδραίωσε την άποψη ότι η συμπίεση του βιοτικού επιπέδου μέχρι το σημείο λιμοκτονίας μπορεί να οδηγήσει σε υστερικές αναταραχές και απόγνωση με ανατρεπτικές για το σύστημα συνέπειες (Dahrendorf,2007:69-70;Heilbronner,2001: 354-355).

3.3 Η επίδραση του Keynes πάνω στην σοσιαλδημοκρατία και τις δημόσιες πολιτικές της

Η σχέση της σοσιαλδημοκρατίας με την σκέψη του Keynes είναι αναμφισβήτητη· στο βαθμό που η χρησιμότητα των θέσεών του, τόσο για τη συγκρότηση του κοινωνικού κράτους, όσο και για τη νομιμοποίηση της αναδιανεμητικής λειτουργίας του είναι καθοριστική (Jun,2012: 76;Turowski,2010:

156-157). Η θεμελιακή ιδέα της πολιτικής στόχευσης του Keynes στο ζήτημα της συνολικής ζήτησης αποτελεί «επιστημονικό υπόβαθρο» της πολιτικής της μεταπολεμικής σοσιαλδημοκρατίας (Benassi,2010: 3-4;Jun,2012:76;Merkel,1996:90-91). Η αναπτυξιακή ενδυνάμωση μέσω της δημοσιονομικής τόνωσης της ζήτησης αποτέλεσε για τις περισσότερες σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις στην Ευρώπη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ένα σημαντικό εργαλείο για τη διασφάλιση υγιή κερδών και επενδύσεων (Eichengreen,2013: 253; Heilbronner& Midberg,2010: 248-252).

Οι αλλαγές που επέφερε η κεϊνσιανή επανάσταση μεταπολεμικά φαινόταν επί μακρόν μη αναστρέψιμες, ενώ οι συντηρητικοί αντίπαλοί της, που είχαν διαχειριστεί τη μεγάλη ύφεση του '30, εισέπραξαν τη γενικότερη κοινωνική κατακραυγή και αναγκάστηκαν να συμβιβαστούν με τα κεϊνσιακά οικονομικά και το κοινωνικό κράτος(Judt,2010: 91;Krugman,2008:94-127). Η πολιτική της ζήτησης σε συνδυασμό με τη διοχέτευση κρατικών δαπανών σε κοινωνικές πολιτικές προσέδιδε στις κυβερνήσεις ένα σταθερό αναπτυξιακό προσανατολισμό (Eichengreen, 2013: 254), εγκαινιάζοντας στην Ευρώπη μία πρωτόγνωρη περίοδο σταθερότητας, γνωστή ως χρυσή εποχή του καπιταλισμού, που κράτησε από το 1945 έως το 1970 (Eichengreen,2013: 49; Heibroner& Midberg, 2010:277-294; Mann,2014:95; Nachtwey,2009:88). Η κεϊνσιανή επανάσταση καθιέρωσε τη λογική ότι η ζήτηση δημιουργεί τη δική της προσφορά, θέτοντας στο περιθώριο το νόμο του Say, σύμφωνα με τον οποίο η προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση (DeLong,2009;Eichengreen:2013, 254). Ο Keynes αμφισβήτησε τη νεοκλασική οικονομική αντίληψη, βάσει της οποίας το εθνικό εισόδημα προσδιορίζεται αποκλειστικά από την συναθροιστική προσφορά (aggregate supply) κεφαλαίου, εργασίας και τεχνολογίας. Αντλώντας τα απαιτούμενα συμπεράσματα από την κρίση του 1929, παρέπεμψε στη χαμηλή συναθροιστική ζήτηση (aggregate demand),ως κύριο παράγοντα, που οδηγεί σε χαμηλό εισόδημα και υψηλή ανεργία και συνεπώς σε απότομες πτώσεις της παραγωγής και της απασχόλησης (Mattick,1969: 15-19; Screpanti& Zamagni, 2003:99-101).

Από τη σκοπιά της σοσιαλδημοκρατίας, η κεϊνσιανή οικονομική λογική χρησιμοποιήθηκε για την εφαρμογή πολιτικών, που σχετίζονται με την ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη (Held,2007:257,268;Jun,2012:75-76;Nachtwey,2009: 103; Sachs, 69-71). Ο Keynes προσέφερε μία αρραγή θεωρητική θεμελίωση αυτών των θέσεων. Παράλληλα τεκμηρίωσε με πραγματολογικά οικονομικά επιχειρήματα και εμπειρικά στοιχεία, ότι το κράτος είναι απαραίτητο εργαλείο για την εύρυθμη

λειτουργία του καπιταλισμού και την κοινωνική δικαιοσύνη. Απέρριψε όμως την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία, η οποία αποτέλεσε εξ αρχής μια πνευματική πρόκληση, τόσο στα οικονομικά του laissez-faire, όσο και στο μαρξιστικό οικονομικό πρότυπο (Γκρειντερ,1999: 481-82; O'Donnell, 1989: 319-320; Skidelsky,1992:488-518;Vaut,Schwäbe et. al,2018:25-27;Τριτζίλια,2004:228-229).

Ο Keynes κατ' ουσία ανέπτυξε μία οικονομική θεωρία, που ευνοεί μια μικτή οικονομία, με ρόλο τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Ταυτόχρονα απορρίπτει την άναρχη προσέγγιση της ελεύθερης αγοράς, που συνδέεται ιδεολογικά με τους φιλελεύθερους στην δεξιά πτέρυγα του πολιτικού φάσματος, όπως και την αριστερή προσέγγιση, βάση της οποίας όλοι οι πόροι εκχωρούνται στο κράτος (Metz,2008:97;Nachtwey,2009:96-97). Πράγματι, ο Keynes υποστήριξε τον καπιταλισμό και προσπάθησε να αποτρέψει μια μετακίνηση προς ένα κεντρικά προγραμματισμένο οικονομική σύστημα, βασισμένο στην κοινή ιδιοκτησία (Pollard.1984: 186-188). Ως εκ τούτου, ο κεϊνσιανισμός προσφέρει μία ενδιάμεση λύση μεταξύ αυτών των δύο οικονομικών συστημάτων και δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τέτοιες ιδέες καθίστανται συμβατικές σοφίες μεταξύ των σοσιαλδημοκρατών στο εργατικό κίνημα (Pollard,1984:188). Ειδικότερα με την έλευση της οικονομικής κρίσης προς τα τέλη της δεκαετίας του '30, η σοσιαλδημοκρατία υιοθέτησε τις συνταγές του Keynes. Οι κρατικές δαπάνες που προέβλεπε ο Keynes στηριζόταν στη αντικυκλική δανειοδότηση (Mazzucato, 2015:68) και αποσκοπούσαν στη κυκλοφορία περισσότερου χρήματος, για την επανεκκίνηση της παραγωγής και της απασχόλησης. Ο Keynes αναφέρθηκε στην κοινωνικοποίηση των επενδύσεων, εννοώντας προφανώς την κρατική ευθύνη για τον όγκο των επενδύσεων στην οικονομία (Berend,2010: 118-119;Hall&Gieben, 2003: 227;Kromphardt,1980: 172-173; Wilke,2012:63). Στην ουσία η κεϊνσιανή συνταγή συνιστά, ειδικά σε περιόδους οικονομικής κάμψης, μία αντικυκλικη δημοσιονομική πολιτική, μέσω οικονομικής τόνωσης χρηματοδοτούμενης από προσωρινά μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα, τα οποία ισοσκελίζονται όταν η οικονομία επανέλθει σε πορεία οικονομικής μεγέθυνσης (Berend,2010: 119; Wolff,2018: 25-26, 79). Όπως σημειώνει ο Keynes (2002: 230) το κράτος καθορίζει τη ροπή προς την κατανάλωση, από την μία πλευρά μέσα από τη φορολογία και με άλλες δημόσιες παρεμβάσεις. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στην άποψη ότι το κρίσιμο πρόβλημα της οικονομίας είναι η τάση μείωσης της οριακής ροπής προς κατανάλωση, πράγμα που σημαίνει ότι «καθώς αυξάνονται η παραγωγή, η απασχόληση και το εισόδημα, η κατανάλωση από

τις πρόσθετες αυξήσεις του εισοδήματος μειώνεται» (Galbraith,2001:263). Αποτέλεσμα είναι να αυξάνονται οι αποταμιεύσεις, χωρίς να υπάρχει καμία ασφαλή διαβίωση. Σε αντίθεση με τις αιτιάσεις της κλασσικής οικονομικής, ότι λόγω χαμηλών επιτοκίων θα υπάρξουν επενδύσεις, αφού οι επιχειρήσεις και τα άτομα προτιμούν την ρευστότητα (Galbraith,2001: 264). Αποτέλεσμα είναι η μείωση της ενεργούς συνολικής ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες αλλά και της παραγωγής και της απασχόλησης (Galbraith,2001: 264). 'Αρα, ο ιδιωτικός τομέας δεν προτίθεται να διαθέσει επαρκείς πόρους, για να διατηρήσει τη πλήρη απασχόληση. Επομένως ο δημόσιος τομέας πρέπει να τονώσει την οικονομία μέσα από δημόσιες επενδύσεις, οι οποίες θα δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας, καθιστώντας τους ανθρώπους ικανούς και πρόθυμους καταναλωτές(Galbraith,2001:265; Krugman , 2009: 103).

Επιπλέον η κεϊνσιανή συνταγή συνιστά τη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, για να ρυθμιστούν οι αποσταθεροποιητικές αλληλεπιδράσεις, τόσο μεταξύ των επιχειρήσεων, όσο και μεταξύ ατόμων και επιχειρήσεων. Εν προκειμένω η κρατική παρέμβαση εκφράζεται αφενός μέσω της φορολόγησης της δραστηριότητας των οικονομικών δρώντων και αφετέρου μέσω της θέσπισης κανόνων που διέπουν την οικονομική δραστηριότητα (Τριτζίλια,2004:229-230). Γενικότερα η νέα θεώρηση στηριζόταν στη διασφάλιση πλήρους απασχόλησης, αλλά και της κερδοφορίας του κεφαλαίου, όχι μέσω του μηχανισμού της ελεύθερης αγοράς («laissez-faire»), αλλά μέσα από τη κρατική οικονομική πολιτική και τις εγγυήσεις που αυτή δύναται να προσφέρει(Γκρειντερ,1999: 102-103; Kromphardt,1980: 173-174).

Ενώ ο Keynes προσέφερε εργαλεία διαχείρισης του καπιταλισμού, δεν ήταν αντίπαλος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (Eichengreen,2013: 49-50;Heilbronner,2001: 380). Η λεγόμενη «κεϊνσιανή επανάσταση», δηλαδή η εισαγωγή μία συνταγής δημοσίων πολιτικών για την αντιμετώπιση της ανεργίας με επίκεντρο το κράτος και τις δημοσιονομικές πολιτικές του, αποτέλεσε μία εμφανή ρήξη με τις καθιερωμένες πρακτικές της κλασσικής οικονομικής. Με τον Keynes καθιερώθηκε ως πολιτική προτεραιότητα των ανεπτυγμένων κρατών η επιδίωξη της πλήρους απασχόλησης (Jackson, 2015: 221-223;Μπλόμπερτ,2018:161-162; Τριτζίλια,2004:231). Αυτή η πολιτική στηριζόταν στην παραδοχή ότι ο ομαλός οικονομικός κύκλος, αλλά και η αποταμίευση, συνδέονται με τη ζήτηση και αυτή πάλι με το ύψος του εισοδήματος και την ροπή προς κατανάλωση (Aronowitz,2017:31,151;Backhouse,2009:280-281; Heilbronner,2001: 30-371;Μπλόμπερτ,2018: 119-120). Έτσι ο Keynes συνέδεσε την οικονομική ανάπτυξη με την ευημερία (Γκρειντερ,1999, 481-482;Padua, 2014: 38).

Η μακρά περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής ηγεμονίας στην Ευρώπη, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στηρίχτηκε έως και τη δεκαετία του 90 στη κεϊνσιανή συνταγή ενισχυμένου ρόλου του κράτους με στόχο τον μετριασμό των προβλημάτων, που προκύπτουν από την αποτυχία της αγοράς (Abbot,2001: 1412; Hindmoor, 2011:152;Pautz,2012: 43-45; Weir&Scocpol,1985: 107-109). Ειδικότερα η Μεγάλη Ύφεση στη δεκαετία του '30 ήταν κρίσιμη για τη σοσιαλδημοκρατία. Για τους μαρξιστές, η παρατεταμένη ύφεση και η μαζική ανεργία, η οποία βύθισε εκατομμύρια ανθρώπους σε δυστυχία, αποτελούσαν απόδειξη της μη βιωσιμότητας του καπιταλισμού. Οι ρεβιζιονιστές σοσιαλδημοκράτες εντούτοις εξακολουθούσαν να επιδιώκουν τη διατήρηση του καπιταλισμού και τη σταθεροποίηση του, απέναντι σε κρίσεις και καταπτώσεις. Χάρη στο Keynes οι σοσιαλδημοκράτες απέκτησαν ένα κατάλληλο οικονομικό πρόγραμμα εξισορρόπησης των κρίσεων του καπιταλισμού, μέσω του αντικυκλικού παγκόσμιου ελέγχου (Przeworski, 1993: 205-222). Ένα βασικό σημείο του σχεδίου αντιμετώπισης κρίσεων, που παρουσιάστηκε από τον Keynes, ήταν η κρατική αντιστάθμιση των οικονομικών κρίσεων και των παρενεργειών τους, όπως ήταν η μαζική ανεργία που θα αντιμετωπιζόταν μέσα από την αύξηση της δημόσιας ζήτησης (demand managment). Ταυτόχρονα θα εφαρμοζόταν προγράμματα απασχόλησης, ειδικά στον οικοδομικό τομέα (κοινωνικές κατοικίες και δημόσια οδοποιία) (Grabow,2005: 25).

Είναι προφανές ότι αυτές οι παρεμβάσεις του κράτους για την επιδιόρθωση του οικονομικού κύκλου υπέθαλπαν το κίνδυνο δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Όμως η κεϊνσιανή λογική των δαπανών (keynsian deficit spending) βασιζόταν στη πεποίθηση ότι τα δημόσια έσοδα θα αυξανόταν και πάλι, μόλις το κράτος κατάφερνε να τονώσει την ανάπτυξη και την απασχόληση, μέσα από μία βραχυπρόθεσμη αύξηση της δημόσιας ζήτησης και της παραχώρησης εργολαβιών (Grabow,2005: 26).

Για να διασφαλίσουν μακροπρόθεσμα μία σταθερή οικονομική ανάπτυξη, οι σοσιαλδημοκράτες υποστήριξαν μία λελογισμένη αύξηση των πραγματικών μισθών και δημιούργησαν δίκτυα κοινωνικής ασφάλειας, τα οποία σε περίπτωση ανάγκης (π.χ. ανεργία, ασθένεια, συνταξιοδότηση, παύση εργασίας κοκ) απέτρεπαν τη πλήρη απώλεια της αγοραστικής δύναμης (Grabow,2005:26;Przeworski. 1993: 208-10).

Οι κεϊνσιανές δημόσιες πολιτικές της σοσιαλδημοκρατίας την μεταπολεμική περίοδο κατευθύνθηκαν σύμφωνα με την αρχή ότι η υπέρμετρη ανισοκατανομή εισοδήματος εντός της ελεύθερης αγοράς ήταν ανασταλτική για την οικονομική ανάπτυξη (Galbraith,1997:104-109). Επικρατούσα ήταν η άποψη ότι η αντίστοιχη

συγκέντρωση του πλούτου, που προκαλείται από την άνιση κατανομή του εισοδήματος, συνδέεται με την αύξηση των αποταμιεύσεων, στερώντας έτσι από την αγορά την απαιτούμενη ρευστότητα που θα οδηγούσε σε αύξηση της ζήτησης. Κατά συνέπεια το κράτος θα έπρεπε να παρεμβαίνει στη δημιουργία συνθηκών πιο δίκαιης κατανομής του εισοδήματος, χωρίς ωστόσο να επηρεάζονται οι θεμελιώδεις αρχές της καπιταλιστικής κοινωνίας, όπως η ιδιωτική ιδιοκτησία και η ατομική πρωτοβουλία. Η σοσιαλδημοκρατία υιοθέτησε λοιπόν σύμφωνα με τις θεωρητικές συστάσεις του Keynes ένα μικτό σύστημα οικονομίας. Οι επενδύσεις κοινωνικοποιούνται ενώ παράλληλα το ατομικό συμφέρον των ιδιωτών λειτουργεί ελεύθερα σε συμβατά με την πλήρη απασχόληση και τη μακροοικονομική τόνωση πεδία (Screpanti- Zamagni,2003: 106-108).

Οι ιδέες του Keynes δημιούργησαν την ορθολογική βάση για το ταξικό συμβιβασμό, μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου (Crouch,2010: 116-117; Grabow, 2005:26). Η πλήρη απασχόληση μέσα από κρατικά προγράμματα απασχόλησης και τις κρατικές δαπάνες, η άνοδο του βιοτικού επιπέδου και η οικονομική ανάπτυξη στη βάση της πλήρους απασχόλησης, οι ήπιες αυξήσεις εισοδήματος , η αυξημένη εσωτερική ζήτηση και η ειρηνική συνύπαρξη κεφαλαίου και εργασίας συνέθεσαν τους όρους για τη λεγόμενη χρυσή εποχή της σοσιαλδημοκρατίας. Αυτό κατέστη δυνατόν γιατί και η πλευρά του κεφαλαίου επωφελήθηκε από πολλές απόψεις, από τις κεϊνσιανές παρεμβάσεις (Crouch,2010:117). Οι δημόσιες συμβάσεις έργων, οι στρατηγικές πλήρους απασχόλησης, τα προγράμματα στην αγορά εργασίας και η κρατική οργάνωση της κατάρτισης των εργαζομένων, επέδρασαν ως επιχορηγήσεις στις εθνικές οικονομίες παρέχοντας στους εργοδότες καλά καταρτισμένους εργαζόμενους (Grabow,2005:26).

Από την άλλη πλευρά οι κοινωνικές κατακτήσεις που δημιουργήθηκαν μέσα από κεϊνσιανές παρεμβάσεις (ενεργές πολιτικές απασχόλησης, κοινωνικές μεταβιβάσεις, θέσπιση συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας) εξουδετέρωσαν κάθε κίνητρο στο εργατικό κίνημα για την ανατροπή του καπιταλισμού. Την χρυσή εποχή της σοσιαλδημοκρατίας από το 1950 έως το 1970 είχαν αποσυρθεί εντελώς από την ημερήσια διάταξη οι σκέψεις για την υπέρβαση του καπιταλισμού και η σοσιαλδημοκρατία εισήλθε σε μία ειρηνευτική σχέση με τον καπιταλισμό· κάτι άλλωστε που εκφράστηκε με πολιτικά προγράμματα, όπως αυτό του Bad Godesberg, που αποχαιρέτησε το γερμανικό SPD το 1959. Έκτοτε η σοσιαλδημοκρατία στράφηκε προς τη δημοκρατική ρύθμιση του καπιταλισμού. Στο επίκεντρο της

μεταπολεμικής σοσιαλδημοκρατικής οικονομικής πολιτικής, υπήρχαν δύο κύριοι στόχοι. Πρώτον, η μακροπρόθεσμη σταθερότητα της ανάπτυξης μέσω τόνωσης της πλήρους απασχόλησης· συμπεριλαμβανομένης μίας πολιτικής για την αποφυγή του πληθωρισμού και δεύτερον η θέσπιση φορέων κοινωνικής πρόνοιας για τη συνολική προστασία του πληθυσμού από τους κινδύνους της αγοράς εργασίας και η ασφάλεια γήρατος(Grabow,2005: 27).

Πέραν των οικονομικών συνταγών, η αφήγηση του Keynes προσέφερε πολύτιμα επιχειρήματα αντιπαράθεσης με το κυρίαρχο φιλελεύθερο ρεύμα. Ο Keynes απέρριπτε την αυτοδιορθωτική ικανότητα του καπιταλισμού, που υποτίθεται ότι οδηγεί προς την επίτευξη μιας κατάστασης ισορροπίας (Crouch,2004: 58; Γκρειντερ, 1999: 481; Skidelsky, 2012:146-149) και επέκρινε την άναρχη αγορά, θεωρώντας την κρατική παρέμβαση αναγκαία για την αποτροπή της κατάρρευσης του καπιταλισμού (Bontrup,2006:2-3;Krugman,2012: 36-38). Κατά την άποψη του οικονομολόγου, η κυβέρνηση για παράδειγμα θα πρέπει να εφαρμόσει ένα σύστημα αυτόματων σταθεροποιητών, για να εξομαλύνει το κύκλο του εμπορίου. Ενδεικτικά, ο Keynes αντιτάχθηκε στη μείωση των μισθών για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και την αύξηση της απασχόλησης, τονίζοντας ότι η εισοδηματική μείωση συνιστά σοβαρή κοινωνική παρέμβαση, που απαιτεί τη συναίνεση και δεν μπορεί να αφεθεί στο έλεος των φυσικών δυνάμεων της αγοράς (Metz,2009: 186; Μπλόμπερτ, 2018 : 117). Με άλλα λόγια ο Keynes πίστευε ότι τελικά θα μπορούσε να υπάρξει μια κοινωνία, στην οποία όλοι θα είχαν ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο (Rothschild& Bürger,2009: 49).

Ορισμένοι στοχαστές, όπως ο R.Skideslsky, ο M. Freeden , ο K.Martin και ο A.Crossland διατείνονται ότι ο ίδιος ο Keynes δεν θεωρούσε τον καπιταλισμό κοινωνικά άδικο και δεν επιδίωκε την αναδιανομή και την ισότητα (Jackson, 2015: 222-223; Skidelsky,2012:23). Ο Keynes στο σημαντικότερο έργο του «την Γενική Θεωρία» επισημαίνει τις ανισορροπίες του καπιταλισμού και υποστηρίζει θέσεις υπέρ της κοινωνικής συνοχής, χωρίς όμως να αποδέχεται τον απόλυτο κοινωνικό εξισωτισμό· μία τάση η οποία κατά την άποψή του επιδρά αρνητικά στην οικονομική αποτελεσματικότητα, που με την σειρά της είναι προϋπόθεση για την κοινωνική πρόοδο (Jackson, 2015: 223-224). Εντούτοις ο Keynes πίστευε στην εφαρμογή αναδιανεμητικής δικαιοσύνης σε εποχές που έχουν επιλυθεί τα προβλήματα της παραγωγής και έχει σωρευτεί αρκετή ευημερία-πλούτος, που μπορεί να διανεμηθεί (Γκρειντερ:1999,650-651;Jackson:2015, 225). Κατά την άποψη του Keynes το

πρόβλημα της ανθρωπότητας έγκειτο στη σύνδεση μεταξύ οικονομικής αποτελεσματικότητας, κοινωνικής δικαιοσύνης και ατομικής ελευθερίας. Διευκρίνιζε ωστόσο ότι η κοινωνική δικαιοσύνη αποτελεί ζήτημα που διεκδικούν τα κόμματα του προλεταριάτου, ενώ η ελευθερία και η αποτελεσματικότητα αποτελούν θέματα των φιλελευθέρων (Jackson,2015:226).

Η σημαντικότητα του Keynes για τη σοσιαλδημοκρατία έγκειται στο γεγονός ότι οι αξίες περί ευημερίας που περιέχει το έργο του, εστιάζονται στο κράτος και επιδρούν στη προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και της συλλογής ευημερίας και επομένως στη προώθηση της ισότητας (Clarke,1998: 79-83;Mann, 2017). Ενώ ο απώτερος σκοπός της θεωρίας, είναι η διασφάλιση της μακροοικονομικής σταθερότητας, ταυτόχρονα προκρίνεται η προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας του ατόμου απέναντι σε άδικες παρεμβάσεις και αναταράξεις και η αναδιανομή, ως παροχή υπέρ των εργαζομένων αλλά και ως μέσο προώθησης της οικονομικής σταθερότητας (Krugman,2009: 133;Skidelsky, 2003: 223). Ο Keynes συνέδεε την προάσπιση της αναδιανομής με τη διατήρηση ενός ορισμένου όχι αποτρόπαιου βαθμού ανισότητας, ως κίνητρο και επιβράβευση για ιδιαίτερες επιδόσεις και την ανάληψη επιχειρηματικού ρίσκου (Jackson,2015:228). Ιδιαίτερα στο ώριμο έργο του ο Keynes, υπερασπίστηκε εξισωτικές θέσεις, τονίζοντας τη σημασία της μείωσης της ανισότητας. Ταυτόχρονα σημείωσε την αδυναμία του αρρύθμιστου καπιταλισμού, να διασφαλίσει πλήρη απασχόληση και να εξουδετερώσει την αυθαίρετη και άνιση διανομή εισοδήματος (Keynes,1997/1936: 372).

Ο Keynes αποδεικνύει μέσω της θεωρίας του ότι η κεφαλαιοποίηση δεν εξαρτάται από την ατομική βούληση για αποταμίευση· εννοώντας την αποταμιευτική ικανότητα των πλουσίων. Με αυτή την έννοια, η διαμόρφωση κεφαλαιακής περιουσίας δεν συνδέεται με την καταναλωτική εγκράτεια, αλλά εμποδίζεται από αυτήν. Ως εκ τούτου τα μέτρα που ενισχύουν την αναδιανομή και την καταναλωτική διαθεσιμότητα επιδρούν θετικά στην κεφαλαιοποίηση. Το επιχείρημα αυτό, κατά τον Keynes, αποδομεί τη βασική υπερασπιστική γραμμή της μεγάλης ανισότητας στην ευημερία (Keynes,1936: 374;Metz,2009: 186-187).

Εν κατακλείδι η ιδεολογική σύνδεση μεταξύ Keynes και σοσιαλδημοκρατίας είναι απλή: Από την εποχή του Bernstein, οι σοσιαλδημοκράτες πίστευαν στην εξελικτική ειρηνική μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό. Επομένως το κεϊνσιανό κοινωνικό κράτος αποτελούσε κατάλληλο θεσμό για το μεταβατικό στάδιο, καθώς επιλύει το πρόβλημα της ανεργίας, της ύφεσης, της αναδιανομής·

δηλαδή όλα όσα οι σοσιαλδημοκράτες ήθελαν να λύσουν. Με την υιοθέτηση της κεϊνσιανής θεωρίας ο στόχος της σοσιαλδημοκρατίας ταυτίστηκε οριστικά με το ρεβιζιονισμό και το ρεφορμισμό. Εάν το κοινωνικό κράτος με την αναδιανομή του πλούτου και με μέτρα βελτίωσης της ζωής των εργαζομένων δημιουργεί τα ίδια αποτελέσματα, που επιδιώκει τελικά η σοσιαλδημοκρατία, ποιος θα ήθελε να αντικαταστήσει τον καπιταλισμό με το σοσιαλισμό; Το τελικό αποτέλεσμα είναι ότι χάρη στις ιδέες των κεϊνσιανών οικονομικών, η σοσιαλδημοκρατία έγινε υπέρμαχος του κοινωνικού κράτους, που βασιζόταν στο καπιταλισμό και δεν κινήθηκε πλέον στον άγνωστο και ενδεχομένως άβατο δρόμο προς το σοσιαλισμό.

Με αυτή την έννοια ο Przeworski (1993: 36-38;201-211) θεωρεί την κεϊνσιανή θεωρία δώρο εξ ουρανού για την σοσιαλδημοκρατία. Η προσφορά της έγκειται στη παροχή των κατάλληλων πρακτικά πολιτικών εργαλείων και επιχειρημάτων, για τη δικαιολόγηση μίας θεμελιακής στρατηγικής απόφασης, που καθόρισε την ταυτότητά της· δηλαδή την απόφαση να επιδιώξει το σοσιαλισμό μέσα από τη συμμετοχή στο αστικό κράτος. Η σοσιαλδημοκρατία και το εργατικό κίνημα άλλωστε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν διέθεταν τη βούληση να προβούν σε μία ολομέτωπη επίθεση προς τον καπιταλισμό, ανοίγοντας το δρόμο προς το σοσιαλισμό. Ως εκ τούτου ετέθη επί τάπητος το άδηλο ερώτημα, γιατί το εργατικό κίνημα να μην αποδεχθεί το ρόλο ενός μικρού συνεργάτη του καπιταλισμού και να στηρίξει τη σοσιαλδημοκρατία με όλες του τις δυνάμεις, ώστε να μπορεί να δημιουργήσει ευημερία και να πληρώσει τα κοινωνικά μερίσματα; Το ερώτημα αυτό καθόρισε κατά υπόρρητο και αδήλωτο τρόπο τη στάση των συνδικαλιστικών και των σοσιαλδημοκρατικών ηγεσιών, χωρίς όμως να υπάρξουν δημόσιες παραδοχές προσαρμογής και υποχώρησης. Αντίθετα οι πολιτικοί δρώντες γύρω από το εργατικό κίνημα προσποιήθηκαν ότι ο αγώνας συνεχίζεται (Robinson, 1969 : 48-49). Αυτή ήταν η στάση των ευρωπαϊκών συνδικάτων απέναντι στις κυβερνητικές εισοδηματικές πολιτικές. Στις επίσημες δηλώσεις τους, τα συνδικάτα τηρούσαν την «ανεξαρτησία» τους, την επιθετική μισθολογική πολιτική τους και τις μεταρρυθμιστικές απαιτήσεις τους. Στην πραγματικότητα όμως τα συνδικάτα, όπως και τα στενά συνεργαζόμενα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στις περισσότερες δυτικές χώρες, μετασχηματίστηκαν σε αναπόσπαστα μέρη και σημαντικούς εγγυητές της κοινωνικής και της πολιτικής σταθερότητας του καπιταλιστικού συστήματος (Berger,2013; Hicks ,1999; Könke, 1987; Moschonas, 2002). Αν ο ρεφορμισμός του Bernstein άφησε αρχικά το στίγμα του στο ρητορικό και προγραμματικό λόγο της

σοσιαλδημοκρατίας και όχι στην πραγματική πολιτική – κατά την δεκαετία του 50 - η πολιτική συνείδηση των ρεφορμιστικών κομμάτων και του συνδικαλιστικού κινήματος με το Keynes πλοηγήθηκε κυριολεκτικά με πυξίδα το ρεβιζιονισμό.

Τα Σοσιαλδημοκρατικά κόμματα εγκατέλειψαν τη μονόπλευρη αναφορά τους στην εργατική τάξη και έγιναν πολυσυλλεκτικά λαϊκά κόμματα, τα οποία αποδέχτηκαν την ιδιωτική ιδιοκτησία. Οι συνδικαλιστές ηγέτες αποδέχθηκαν το ρόλο τους ως «μικροί εταίροι» του καπιταλισμού, με τη de facto υπακοή τους στη κρατική «εισοδηματική πολιτική». Ταυτόχρονα, τα απομεινάρια της μαρξιστικής σκέψης εγκαταλείφτηκαν. Τη θέση της πήρε ο δεύτερος ρεβιζιονισμός, στη μορφή της κεϊνσιανής θεωρίας και ειδικότερα ο λεγόμενος αριστερός κεϊνσιανισμός, ο οποίος καθόρισε την ταυτότητα του ρεφορμισμού μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η άνοδο των πρώτων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην εξουσία αποτέλεσε μία διαδικασία σταδιακής εξημέρωσης και εκδημοκρατισμού του καπιταλισμού. Ταυτόχρονα το κεφάλαιο προσπαθούσε να εργαλειοποιήσει τον ρεφορμισμό και το ρεβιζιονισμό της σοσιαλδημοκρατίας, ως μορφή δημοκρατικού πραγματισμού.

Η μεταπολεμική ευημερία, που εγκαινίασε τη χρυσή εποχή της σοσιαλδημοκρατίας, έφερε εκ νέου στην επιφάνεια τις παλιές ρεφορμιστικές-ρεβιζιονιστικές θεωρίες του Bernstein - αυτή τη φορά στην εκδοχή του Keynes - διαμορφώνοντας την πολιτική ταυτότητα του εργατικού κινήματος και της σοσιαλδημοκρατίας. Το μότο της εποχής ήταν ότι ο καπιταλισμός έχει ουσιαστικά αλλάξει, από τότε που η «κεϊνσιανή επανάσταση» του τράβηξε τους «κυνόδοντες» του. Η παρατεταμένη περίοδο πλήρους απασχόλησης σε συνδυασμό με την αύξηση των πραγματικών μισθών έδιναν στη παραπάνω θέση μία δόση αξιοπιστίας. Ο μαρξισμός περιορίστηκε λίγο ή πολύ σε ένα απλό ακαδημαϊκό ρόλο, χάνοντας έτσι τη ζωντανή σχέση με την πολιτική πρακτική, ενώ την ίδια στιγμή εκτέθηκε σε σοβαρές επικρίσεις, που οδήγησαν σε εκτεταμένες θεωρητικές αναθεωρήσεις.

Οι περισσότεροι προοδευτικοί οικονομολόγοι της εποχής συμφώνησαν με τη βασική θέση της σταθεροποιητικής λειτουργίας, που διαθέτουν οι μισθολογικές αυξήσεις. Θεωρούσαν μάλιστα τη συνεχή βελτίωση του ατομικού βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων, όχι μόνο συμβατό στοιχείο με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, αλλά και ως εγγενή τάση ανάπτυξης του καπιταλιστικού συστήματος. Ο καπιταλισμός σημείωναν ότι δεν χρειάζεται μόνο μία πλειοψηφία ειδικευμένων εργαζομένων, αλλά και καταναλωτές για τα εμπορεύματα του»(Gorz, 1968: 8). Άρα , ο αγώνας της εργατικής τάξης για υψηλότερους μισθούς δεν διέθετε πλέον

επαναστατική προοπτική. Η αύξηση της ατομικής καταναλωτικής ισχύος δεν συντηρεί μόνο την οικονομική λειτουργία του καπιταλισμού, αλλά προωθεί και μία ατομικιστική καταναλωτική κουλτούρα, που αποξενώνει τους εργαζομένους ταξικά. Οι μισθολογικές απαιτήσεις, συνεπώς, δεν παρέχουν ενωτική προοπτική, αλλά συμβάλουν, σύμφωνα με τον Gorz, στην ενσωμάτωση του εργατικού κινήματος στο καπιταλιστικό σύστημα (Gorz. 1968: 35).

Οι περισσότεροι προοδευτικοί στοχαστές συμφώνησαν ότι, αν είναι δυνατή η σταθερή βελτίωση των υλικών συνθηκών των εργαζομένων εντός του καπιταλιστικού συστήματος και ακόμα περισσότερο αν αποτελεί εγγενή στοιχείο του, τότε δεν είναι πλέον δικαιολογημένη μια επαναστατική στρατηγική, αφού ο «δημοκρατικός σοσιαλισμός» συμπίπτει με ένα δυναμικό και μεταρρυθμιστικό καπιταλισμό (Lange,1970: 15-19; Strachey, 1957:155). Σύμφωνα με την άποψη αυτή η πολιτική δημοκρατία επιδρά συστηματικά πάνω στην οικονομία. Έτσι τα προβλήματα της κρίσης, της φτώχειας και της μαζικής ανεργίας στο σύγχρονο «οργανωμένο καπιταλισμό» μπορούν να υπερνικηθούν μακροπρόθεσμα, με τη συνδικαλιστική πραγματικότητα των μισθολογικών αυξήσεων να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο σ 'αυτό. Αυτές οι κεντρικές θέσεις της σοσιαλδημοκρατίας αποτέλεσαν τη συνέχεια της ρεβιζιονιστικής λογικής του Bernstein και επηρεάστηκαν έντονα από τις θεωρητικές και πολιτικές παραδοχές του Keynes.

Μέσω της «κεϊνσιανής επανάστασης» φαίνεται να επιβεβαιώθηκε η θέση Bernstein περί της δυνατότητας σταδιακής μεταρρύθμισης του καπιταλισμού. Ταυτόχρονα αμφισβητήθηκε η μαρξιστική άποψη περί αστικού κράτους, που δυσφήμιζε τον «κοινοβουλευτικό δρόμο» προς το σοσιαλισμό ως απατηλή υπόθεση. Η υιοθέτηση της κεϊνσιανής συνταγής αποδεικνύει την ικανότητα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων να προσαρμόζονται σε νέες συνθήκες, μέσω της ανανέωσης της πολιτικής, ιδεολογικής και πολιτικής τους ταυτότητας και των δημοσίων πολιτικών τους (Kitschelt, 1994; Merkel,1992 c: 13-15).

3.4 Το κεϊνσιανό κοινωνικό κράτος και η σοσιαλδημοκρατία

Η σημαντικότητα των πολιτικών ιδεών του Keynes δεν έγκειται μόνο στις οικονομικές πολιτικές που πρότεινε, αλλά κατ' επέκταση στην κοινωνική και ηθική προσέγγιση του για το κράτος, η οποία επηρεάστηκε από το Mill. Ο Keynes (1963: 312) αμφισβήτησε τη φυσική ελευθερία η οποία, σύμφωνα με την νεοκλασική οικονομική, διακατέχει την ατομική οικονομική δραστηριότητα. Ο κόσμος, κατά την

άποψη του, δεν κυβερνάται από πάνω, με τέτοιο τρόπο ώστε το ιδιωτικό και το κοινωνικό συμφέρον να συμπίπτουν πάντοτε και επομένως είναι λανθασμένο το οικονομικό αξίωμα που διατείνεται ότι το πεφωτισμένο ατομικό συμφέρον λειτουργεί προς το δημόσιο συμφέρον(Berend,2009:77;Hall&Gieben, 2003: 226-227). Η εμπειρία δεν έχει δείξει ότι όταν τα άτομα ενώνονται, για να σχηματίσουν μια κοινωνική ενότητα, είναι λιγότερο πεφωτισμένα από ό, τι όταν είναι μόνα τους.

Για τον Keynes, η ιδανική ρυθμιστική αρχή βρίσκεται κάπου ανάμεσα στο άτομο και στο κράτος και προσδοκά τη προώθηση της κοινωνικής προόδου από τους ημι-αυτόνομους θεσμούς εντός του κράτους. Ενώ οι εν λόγω θεσμοί είναι αυτόνομοι και ενδέχεται εν μέρει να είναι ιδιωτικοί, είναι όμως απαλλαγμένοι από εγωιστικά ιδιωτικά συμφέροντα και δρουν προς το δημόσιο συμφέρον. Οι θεσμοί αυτοί δεν δεσμεύονται από οδηγίες της κυβέρνησης, αλλά μπορούν να λάβουν τις δικές τους αποφάσεις, οι οποίες στη συνέχεια θα ελέγχονται από το Κοινοβούλιο (Desierto,2015). Ως παραδείγματα αυτών των οργανισμών στην Αγγλία κατονομάζει ο Keynes τα πανεπιστήμια, τη Τράπεζα της Αγγλίας, το λιμάνι του Λονδίνου και τις σιδηροδρομικές επιχειρήσεις (Keynes, 1926: 32). Για το Keynes το σημαντικότερο χαρακτηριστικό κάθε θεσμού δεν είναι η μηχανική και ο λειτουργισμός του, αλλά το κίνητρό του (Skideksky, 1989: 144). Καθοριστικό είναι τα θεσμικά όργανα να μην επιδιώκουν ιδιωτικά συμφέροντα και βραχυπρόθεσμα κέρδη, αλλά το κοινό καλό, ακόμη και όταν βρίσκονται σε ιδιωτικά χέρια. Οι πολιτικοί αντίθετα, που με την άσκηση του δημόσιου αξιώματος τους, επιδιώκουν τα δικά τους συμφέροντά, μέσω διαπλοκής επιχειρήσεων και πολιτικής, δεν επιδιώκουν να αυξήσουν το κοινό καλό και έτσι δεν ανήκουν στο κράτος (Skideksky 1989, 149). Η θεωρία του Keynes για τη κρατική παρέμβαση κινείται μεταξύ κράτους και ατόμου. Οι καίριες κρατικές παρεμβάσεις επιδρούν στην εξομάλυνση της ανισότητας, δεν είναι όμως αναγκαίες, όταν υπονομεύουν τη λειτουργία της αγοράς (Kirshner,2009:532).

Ο Keynes κάνει τη διάκριση υπηρεσιών που είναι τεχνικά κοινωνικές και ατομικές. Η ατζέντα του κράτους δεν σχετίζεται με δραστηριότητες, οι οποίες εκπληρούνται ήδη από τα άτομα, αλλά με λειτουργίες που δεν εμπίπτουν στην σφαίρα του ατόμου και σε αποφάσεις που δεν παίρνονται από κανέναν αν δεν παρθούν από το κράτος. Σημαντικό για το κράτος δεν είναι να κάνει πράγματα που κάνουν ήδη τα άτομα λίγο καλύτερα ή λίγο χειρότερα, αλλά να κάνει πράγματα που δεν γίνονται καθόλου και από κανέναν (Keynes,1963: 317;Mazzucato,2015:72).

Ένας καπιταλισμός που διακατέχεται από σύνεση, κατά τον Keynes,

πετυχαίνει οικονομικούς στόχους αποτελεσματικότερα, από ότι κάθε άλλο οικονομικό σύστημα. Αρκεί βέβαια να είναι σωστά ρυθμισμένος, μέσω της συγκρότησης μιας κοινωνικής οργάνωσης, η οποία είναι όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματική, χωρίς να παραβιάζει τις καθιερωμένες στην κοινωνία αντιλήψεις για έναν ικανοποιητικό τρόπο ζωής» (Keynes,1963: 321). Κατά τον Keynes «η μετάβαση από την οικονομική αναρχία σε ένα καθεστώς που σκόπιμα στοχεύει στον έλεγχο και την καθοδήγηση των οικονομικών δυνάμεων προς όφελος της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής σταθερότητας, θα παρουσιάσει τεράστιες δυσκολίες τόσο τεχνικής όσο και πολιτικής φύσεως (Keynes, 1963: 335).

Τελικά ο Keynes απέναντι στο laisez faire αντιπαραβάλει ένα φιλελεύθερο σοσιαλισμό, ως σύστημα οργανωμένης συλλογικότητας, που δρα για το συλλογικό καλό, ώστε να προωθηθεί η κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη. Ταυτόχρονα σέβεται και προστατεύει το άτομο, την ελευθερία επιλογής του, τις πεποιθήσεις του, τη νοημοσύνη του και την έκφραση της, την επιχείρηση και τη περιουσία του (Desierto,2015: 54). Η προσέγγιση του Keynes εντάσσεται αναμφίβολα στη λογική του κοινωνικού κράτους, με την έννοια ότι προωθεί την λειτουργία του ως σταθεροποιητικού εργαλείου της κοινωνίας, μέσω της παροχής ευημερίας σε όλους.

Εντούτοις, ο Keynes δεν ανέπτυξε ούτε μία θεωρία του κοινωνικού κράτους , ούτε επιχείρησε να ανανεώσει τη σοσιαλδημοκρατία. Σκοπός του ήταν περισσότερο να προσφέρει εφαρμόσιμες λύσεις στο πρόβλημα της χρονίζουσας σπατάλης πόρων μέσα στην αφθονία και στη συνέχεια προσπάθησε να συνθέσει την οικονομική με μία φιλοσοφία της ζωής (Mini,1994: 185). Ο Keynes επιχείρησε με τη τεχνική οικονομική του να συνδυάσει την οικονομική αποτελεσματικότητα με την δικαιοσύνη. Παράλληλα πρότεινε πολιτικές που τόνωναν τα εισοδήματα των εργαζομένων και όχι απαραίτητα τον πλούτο των εύπορων, αν οι τελευταίοι δεν πρόβαιναν σε επενδυτικές δραστηριότητες.

Υπό την επιρροή των ιδεών του Keynes οι προοδευτικοί στις ΗΠΑ κατά τις δεκαετίες του 30 και 40 (Krugman,2008: 92) και στην Ευρώπη κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κατάφεραν να μειώσουν αισθητά τις κοινωνικές ανισότητες, επιφέροντας θετικές επιδράσεις στην οικονομία (Dubet,2014:54; Picketty,2014:474-479; Stiglitz,2019, xv,142-148). Ο μεταπολεμικός καπιταλισμός ή «δημοκρατικός καπιταλισμός», όπως το χαρακτηρίζει ο Streeck (2011), έχει ως βάση ένα επιθετικό σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό συμβόλαιο, που εδραιώνεται σε ένα επεκτατικό κοινωνικό κράτος , θεσπισμένο από κυβερνήσεις, που έκαναν εκτεταμένη χρήση της

κεϊνσιανής οικονομικής εργαλειοθήκης (Crouch:2011,24-31;Streeck,2011: 10-11).

Ο κοινωνικός συμβιβασμός μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας που προωθήθηκε από την σοσιαλδημοκρατία, στηρίχτηκε στην ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων και την εφαρμογή δημόσιων πολιτικών, που εγγυούνται την αναπαραγωγή μίας ειδικευμένης εργατικής δύναμης. Ως αντάλλαγμα από τη μεριά εργαζομένων, συνδικάτων και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, ακολούθησε η εγκατάλειψη ακραίων διεκδικήσεων και προσδοκιών, αλλά και η αποδοχή της οικονομίας της αγοράς (Crouch:2011, 24-31;Crouch,2013 c: 148; Crouch,2018: 309-311; Keating& McCrone, 2015:1-13; Moschonas, 2002:193-194; Πετμεζίδου, 2006; Πετμεζίδου, 2006 b; Streeck, 2011; Thomson, 2000). Με τα πολιτικά εργαλεία που προσέφερε ο Keynes, επέτρεψε στη σοσιαλδημοκρατία να εισάγει μεταρρυθμίσεις με προτεραιότητα στο κοινωνικό στοιχείο της πολιτικής(Krouwel,2003:34; Keman,2017: 85; Marschall& Strünck,2010: 136)

Πέρα από τις εκτεταμένες κοινωνικές υπηρεσίες, βασικά στοιχεία του κοινωνικού κράτους ήταν: «η πολιτικά εγγυημένη πλήρη απασχόληση, ημερομίσθια ρυθμισμένα μέσω συλλογικών συμβάσεων για όλη τη κοινωνία μέσα από τη διαπραγμάτευση με ελεύθερα συνδικάτα, εργατική συμμετοχή στο χώρο δουλειάς και σε επίπεδο επιχείρησης, κρατικός έλεγχος των κομβικών βιομηχανιών, διευρυμένος δημόσιος τομέας με ασφαλή απασχόληση ως μοντέλο για τον ιδιωτικό τομέα, οικουμενικά κοινωνικά δικαιώματα προστατευμένα από τον ανταγωνισμό, πολιτικές φορολόγησης και εισοδήματος που διατηρούσαν την ανισότητα σε στενό πλαίσιο και κυκλικές και βιομηχανικές πολιτικές ώστε να εξασφαλιστεί η σταθερή ανάπτυξη» (Στρέκ,2016: 50). Η πλήρη απασχόληση, η κοινωνική ειρήνη και η γοργά αναπτυσσόμενη καταναλωτική κοινωνία διαφυλάχτηκαν μέσα από μία πληθωριστική νομισματική πολιτική, η οποία συμπεριλάμβανε συχνά αυξήσεις μισθών πάνω από τη παραγωγικότητα (Στρέκ,2016: 54-55).

Ακολουθώντας το Keynes, πολλές σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις μεταπολεμικά εφάρμοσαν προσεκτικά μία πολιτική προορισμένη, να αποτρέψει μια νέα πτώση στη παγίδα μίας ισορροπίας για μόνιμη υποαπασχόληση/ανεργία» (Mullard&Spicker,1998: 20-21). Αυτό ήταν το επίκεντρο μιας ενεργούς οικονομικής πολιτικής. Ως δίδυμό στη πολιτική της ενεργούς ζήτησης προστέθηκε από την αρχή η πρόταση τύπου Beveridge για την εξασφάλιση των σημαντικότερων κινδύνων ζωής (ανεργία, ασθένεια, φροντίδα γήρατος). Το κοινωνικό κράτος τύπου Beveridge σύντομα απέκτησε το χαρακτήρα προτύπου, με την έννοια της καθολικής και ευρείας

παροχής της διαταξικής κρατικής ασφάλειας, η οποία κάλυπτε τα κατώτερα στρώματα, αλλά και τη μεσαία τάξη (Dubet,2014:54; Mullard&Spicker,1998: 21).

Παρά τη κριτική που ασκήθηκε από συντηρητικούς και φιλελεύθερους στο κεϊνσιανό κοινωνικό κράτος , αυτό είχε σταθεροποιητική επίδραση στο καπιταλιστικό σύστημα (Mullard&Spicker,1998:21).Το κοινωνικό κράτος ωστόσο απέκτησε σταδιακά τη δική του δυναμική, αναπτύσσοντας ορισμένα στοιχεία αναδιανομής μέσω φόρων, κοινωνικής ασφάλισης και πραγματικών, επιδοματικών ή νομισματικών κρατικών παροχών. Αυτή η διττή πολιτική τόνωσης της ζήτησης και της κοινωνικής πολιτικής συνοψίστηκε πολύ σύντομα στη πολιτική συζήτηση ως κεϊνσιανή συνταγή, η οποία είχε σοσιαλδημοκρατική ώθηση. Η ταύτιση του κεϊνσιανού κράτους με το κράτος-πρόνοιας, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, σημαίνει ότι ο ρόλος του κράτους-πρόνοιας είναι απλά ρυθμιστικός και λειτουργεί ως μηχανισμός πρόληψης των οικονομικών κρίσεων και ιδιαίτερα των κρίσεων υποκατανάλωσης. Ειδικότερα, το κοινωνικό κράτος αποτελεί για την κεϊνσιανή θεωρία ένα σταθεροποιητικό παράγοντα, ο οποίος θα οδηγούσε στην αναγέννηση των δυνάμεων της οικονομικής ανάπτυξης και θα εμπόδιζε την οικονομική υποβάθμιση (Crouch:2011,31;Matzner,1982:131-135;Offe, 1984).

Το κεϊνσιανό κοινωνικό κράτος μορφοποιήθηκε ως πολιτισμένη και προληπτική δημοκρατία (providential democracy). Το κράτος παρενέβαινε πολιτικά, για να διασφαλίσει το πολιτισμό της νεοτερικότητας, με την έννοια της κατοχύρωσης της αυτονομίας του κάθε πολίτη, μέσω της παροχής εκείνων των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, που διασφάλιζαν την αξιοπρέπεια του και την πλήρη άσκηση των πολιτικών του δικαιωμάτων (Schnapper,2006:21). Στο πλαίσιο αυτό το κράτος παραχώρησε στον εαυτό του τη νομιμοποίηση της εξομάλυνσης των ανισοτήτων και της παροχής ίσων ευκαιριών, για όλα τα μέλη της κοινωνίας, ώστε να κατακτηθούν πραγματικές συνθήκες ισότητας, που θα εκτεινόταν στις υλικές δυνατότητες διαβίωσης πέρα από τη τυπική ισότητα (Schnapper,2006: 21-22). Μέσα από τη θέσπιση συγκεκριμένων θεσμών κοινωνικής προστασίας (όπως το σύστημα υγείας στη Βρετανία ή κοινωνική ασφάλιση στη Γαλλία και στη Γερμανία κοκ)επιδιώχθηκε όχι μόνο η πολιτική επιδιόρθωση των συχνά επίπονων βραχυπρόθεσμων επιπτώσεων του καπιταλισμού, αλλά και η καθιέρωση μίας νέας μορφής κοινωνικής και πολιτικής παρέμβασης, που υπερέβαινε τις αντινομίες της οικονομικής αποτελεσματικότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης(Schnapper,2006:21-22). Το εμπνευσμένο από το Keynes προληπτικό κράτος, που θέσπισε η σοσιαλδημοκρατία μεταπολεμικά,

προσιδιάζει εγγενώς στις δημοκρατικές αξίες και ειδικότερα στη προσδοκία για μία πραγματική και συγκεκριμένη ισότητα για όλους τους πολίτες (Schnapper,2006:22).

Σύμφωνα με τον Jessop (1994), η τυπική μορφή του φορντικού κράτους είναι αυτή του κεϊνσιανού κοινωνικού κράτους (Keynesian welfare state) ,το οποίο επιτελεί δύο κύριες λειτουργίες : α. στοχεύει στην εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης σε μία σχετικά κλειστή οικονομία, μέσα από την ενίσχυση της ενεργούς ζήτησης και β. επιχειρεί τη ρύθμιση των συλλογικών διαπραγματεύσεων στα περιοριστικά πλαίσια, που τίθενται από το στόχο της πλήρους απασχόλησης και της οικονομικής μεγέθυνσης, την επέκταση της μαζικής κατανάλωσης και τη προώθηση συλλογικών μορφών κατανάλωσης, που είναι αρμονικές με το φορντικό μοντέλο ανάπτυξης.

Οι Streeck& Rogers (1994: 128-133) θεωρούν ότι το κεϊνσιανό κοινωνικό κράτος συνέδεσε την αναδιανομή και τη κοινωνική πολιτική με την οικονομική αποτελεσματικότητα, υπό την έννοια ότι η κοινωνική ενσωμάτωση των εργαζομένων αύξησε την οικονομική παραγωγικότητα (productivism- παραγωγισμός). Η κοινωνική δικαιοσύνη στο μοντέλο αυτό συνάδει με την οικονομική ανάπτυξη, αφού η υλική αναδιανομή συνοδεύεται από την αύξηση των μισθών, των κοινωνικών παροχών και της κοινωνικής πρόνοιας, αλλά και από παράλληλες θετικές επιδράσεις στη συνολική οικονομική απόδοση (Nachtwey,2009: 101;Vobruba,1991: 58-68).

Παρά τη σταθεροποιητική-παραγωγική λειτουργικότητα του κεϊνσιανού κοινωνικού κράτους, η βασική επίδραση των κοινωνικών του υπηρεσιών είναι εξισωτική, με την έννοια της ενίσχυσης της ισότητας μεταξύ των πολιτών (Jenson, 2012: 71). Η ισότητα αυτή είναι «ισότητα των συνθηκών» και διαδικαστική ισότητα, διότι το κράτος προσπαθεί μέσω του νομοθετικού έργου και των δημοσίων πολιτικών, να καταστήσει τις συνθήκες ζωής και τις διαδικασίες πρόσβασης σε υπηρεσίες ίσες για όλους (Hansen,2008:48; Jenson, 2012: 72;Skidelsky, 2003: 223). Η ισότητα αυτή διασφαλίζεται μέσω των καθολικών δικαιωμάτων, αναθέτοντας στο κράτος ένα υψηλό επίπεδο ευθύνης, για την «ασφάλεια και κοινωνική προστασία» του πληθυσμού (Jenson, 2012: 71). Η ανεργία, η ελλιπής υγεία και η γήρανση θεωρούνται μεγάλες παγίδες για την ικανότητα του πληθυσμού, να φροντίζει τον εαυτό του. Όταν οι πολίτες αντιμετωπίζουν τέτοιους κοινωνικούς κινδύνους, το κράτος παρεμβαίνει και τους προστατεύει (Jenson, 2012: 72). Σύμφωνα με τις ιδέες του Keynes, οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να προστατεύονται, ειδικότερα από την ανασφάλεια της αγοράς εργασίας (Moschonas, 2002: 66). Οι κοινωνικές υπηρεσίες - σύμφωνα με το κεϊνσιανό εννοιολογικό πρίσμα- πρέπει να είναι τυποποιημένες

(Newman et. al., 2014: 370) και εξίσου διαθέσιμες στους πολίτες, ενώ ο πλούτος θα πρέπει να κατανέμεται ομοιόμορφα (Moschonas, 2002: 21, 63).

Τα ιδεώδη της κεϊνσιανής ευημερίας ενθαρρύνουν τις κοινωνικές υπηρεσίες που είναι γενναιόδωρες και ευπρόσιτες (De Deken, 2014: 266). Αυτό σημαίνει ότι οι κοινωνικές υπηρεσίες παρέχονται ακόμα και σε παθητικούς-αδρανείς πολίτες (για παράδειγμα, άτομα που δεν συμμετέχουν ενεργά στην αγορά εργασίας) (Hemerijck, 2012:51). Το ιδανικό κεϊνσιανό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι αρκετά ιεραρχικό, με την έννοια ότι θα πρέπει να είναι σαφές ποιοι θεσμοί είναι υπεύθυνοι για την εκτεταμένη κρατική γραφειοκρατία. Το κράτος αναλαμβάνει ουσιαστική ευθύνη για την ευημερία των πολιτών του, ενώ ο ιδιωτικός τομέας θεωρείται υπεύθυνος για την δημιουργία πλούτου (Jenson, 2012: 75). Η ρύθμιση των δαπανών αποτελεί βασικό καθήκον του γραφειοκρατικού συστήματος, ακριβώς επειδή η αποτελεσματικότητα γίνεται κατανοητή από την άποψη της ποσότητας των εισροών, που δαπανώνται για τις υπηρεσίες παραγωγής πρόνοιας (Jenson, 2012: 75).

Σε αντίθεση με μία διαδεδομένη άποψη, ο Keynes δεν προασπίστηκε ποτέ τη σταθερή αύξηση των δημόσιων προϋπολογισμών ή την αύξηση του δημόσιου χρέους, αλλά αντίθετα ήθελε μια ισχυρή καπιταλιστική οικονομία, η οποία θα μπορούσε να ανταπεξέλθει σε μία αντικυκυκλική πολιτική (Nida-Rümelin, 2016; Skidelsky ,2012: 23). Να σημειωθεί ότι το διαρθρωτικό έλλειμμα του προϋπολογισμού και το αυξανόμενο δημόσιο χρέος οδηγούν σε αδυναμία υπό συνθήκες κρίσης και σε αυξανόμενη εξάρτηση της κυβερνητικής δράσης από τις χρηματοπιστωτικές αγορές (Nida-Rümelin, 2016). Εκτός από το κράτος ως προστάτης των πολιτών, η κεϊνσιανή θεωρία ενθαρρύνει τη συγκρότηση ομάδων συμφερόντων. Οι ενώσεις αυτές θεωρείται ότι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη προστασία ορισμένων συμφερόντων, ενώ ευνοούν την αντιπροσωπευτικότητα στις δημοκρατίες (Jenson, 2012: 75- 77). Το κεϊνσιανό κοινωνικό κράτος επιδρά εξισορροπητικά. Στο πεδίο της κοινωνικής ευημερίας, το κράτος συμπληρώνει τόσο τα κενά της αγοράς όσο και της οικογένειας. Οι δημόσιες δαπάνες λειτουργούν αντισταθμιστικά στις διακυμάνσεις της οικονομίας και του επιχειρηματικού κύκλου. Το κράτος παρεμβαίνει, για να προστατεύσει και να εξασφαλίσει τους πολίτες σε περιόδους «ανεπαρκούς ή περιορισμένης πρόσβασης στην αγορά» (Jenson, 2012: 67). Το ιδανικό κεϊνσιανό κοινωνικό κράτος «δαπανάει για να παράσχει προστασία έναντι κοινωνικών κινδύνων» (Jenson, 2012: 68). Το κράτος είναι ενεργό και ασκεί μεγάλη επιρροή, ενώ οργανώνει το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας γύρω από τους κρατικούς θεσμούς.

Εντούτοις, η ευθύνη του κεϊνσιανού κοινωνικού κράτους οριοθετείται εντός των γεωγραφικών συνόρων μίας χώρας και επομένως διαθέτει μία εθνική προοπτική. Την ίδια στιγμή η οικονομία ρυθμίζεται με γνώμονα τη κατανάλωση, δηλαδή με δημόσιες πολιτικές που προάγουν τη ζήτηση (Moschonas, 2002: 63, 262).

Ο Keynes αποκάλυψε σημαντικές δυσλειτουργίες του καπιταλισμού και κυρίως ότι δεν προόδευε συνεχώς. Υπό προϋποθέσεις μπορούσε να καταλήξει σε μία «ισορροπία υποαπασχόλησης» αφού η αγορά κατά την άποψη του Keynes δεν αυτοδιορθωνόταν ως «αόρατος χείρ» και μπορούσε να προκαλέσει διαρκή κάμψη όπως και διαρκή ανάπτυξη (Φόκνερ,2020:376).

Το κεϊνσιανό μοντέλο δημοσίων πολιτικών, προστάτευσε για μεγάλο χρονικό διάστημα τους απλούς ανθρώπους από τις ταχείες διακυμάνσεις της αγοράς που είχαν επιφέρει αστάθεια στη ζωή τους. Ταυτόχρονα ομαλοποίησε το κύκλο του εμπορίου και έδωσε στους ανθρώπους τη δυνατότητα, να καταστούν σταδιακά σίγουροι μαζικοί καταναλωτές των αγαθών της μαζικής βιομηχανίας. Η ανεργία μειώθηκε, φτάνοντας σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Το κοινωνικό κράτος δεν παρείχε μόνο τα μέσα διαχείρισης της ζήτησης για τις κυβερνήσεις, αλλά εισήγαγε επίσης πραγματικές κοινωνικές υπηρεσίες σε τομείς μείζονος σημασίας για τους ανθρώπους, εκτός του πλαισίου της αγοράς. Το αποτέλεσμα ήταν μεγαλύτερη σταθερότητα. Η επιθετική διαχείριση της ζήτησης μαζί με το κοινωνικό κράτος προστάτευσαν τη καπιταλιστική οικονομία και από μεγάλους κλυδωνισμούς, ενώ οι εργαζόμενοι διέθεταν προστασία από τις ιδιοτροπίες της αγοράς. Επρόκειτο δηλαδή για ένα πραγματικό κοινωνικό συμβιβασμό. Εν κατακλείδι, στηριζόμενη στη κεϊνσιανή θεωρία, αναπτύχθηκε και ωρίμασε η ρεβιζιονιστική και ρεφορμιστική σοσιαλδημοκρατία, η οποία ανέπτυξε μια προωθημένη και επιθετική στρατηγική ρύθμισης του καπιταλισμού, αντίθετη με τον επαναστατικό σοσιαλισμό, μέσα από ένα μίγμα συνδικαλισμού, πολιτικής εκπροσώπησης και κρατικής παρέμβασης (Keman,2017:171). Μεταπολεμικά η σοσιαλδημοκρατία ανήλθε στην εξουσία με ένα αποτελεσματικό οικονομικό πρόγραμμα αντι-κυκλικής διαχείρισης της ζήτησης και των δημοσίων δαπανών πρόνοιας. Με αυτό, οι σοσιαλδημοκράτες δανείστηκαν τα εργαλεία δύο κληρονόμων του φιλελεύθερου προοδευτισμού του 19ου αιώνα, του Keynes και του Beveridge (Elliott, 1993: 57-58; O'Connor& Robinson:2008,36-3737) στα πλαίσια μίας αποτελεσματικής διασταύρωσης πολιτικών. Προκειμένου να προσεγγίσει τις θεμελιώδεις αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας και της αλληλεγγύης, η σοσιαλδημοκρατία συνδύασε τα ειδικά κεϊνσιανά εργαλεία

κοινωνικής, δημοσιονομικής και εργασιακής πολιτικής. Κάθε στόχος συνδέθηκε με συγκεκριμένοι εργαλεία πολιτικής. Η αναδιανομή συνδέθηκε με τα εργαλεία της προοδευτικής φορολογίας, της επέκτασης των δημόσιων πολιτικών και των λειτουργιών του κράτους και της τόνωσης της οικονομίας, η αποεμπορευματοποίηση με την επέκταση του κοινωνικού κράτους και την παροχή κρατικών υπηρεσιών και η πλήρη απασχόληση με την τόνωση της ζήτησης, την δημόσια απασχόληση και την ρύθμιση της αγοράς εργασίας(Henkes, 2007:6). Αυτό το σύνολο ειδικών πολιτικών στόχων και εργαλείων αποτέλεσε τη παραδοσιακή πολιτική της σοσιαλδημοκρατίας. Με αυτήν τέθηκαν από την σοσιαλδημοκρατία οι βάσεις για μια μακρά περίοδο οικονομικής άνθησης που συνδύασε τα αυξημένα ποσοστά κέρδους για το κεφάλαιο και το υψηλό πραγματικό επίπεδο διαβίωσης για του εργαζομένους (Anderson, 1992: 310;Baldwin,1999:110-111;Dahrendorf,2004: 225-226; Reese-Schäfer,2018: 168-169). Στα «τριάντα ένδοξα χρόνια» του μεταπολεμικού καπιταλισμού κυριάρχησε η σοσιαλδημοκρατία. Με τα πολιτικά εργαλεία του κεϊνσιανισμού αμβλύνθηκαν οι οικονομικές κρίσεις και η κοινωνική δυσαρέσκεια (Freeden,2003:7-45;Grabow, 2005 : 26; Hall, 2013;130-134; Hall, 2015 ;Hirschman,1991:73,111-115; McNamara, 1999: 92-97;Parsons,2003:55-56; Przeworski, 1993, 207-210).

Εν συντομία, με την παρακαταθήκη του Bernstein, του Leo Blum και του Keynes και με την πολιτική, φιλοσοφική και πραγματολογική προσαρμοστικότητα που την διακρίνει (Benjamin, 1969, 258), η σοσιαλδημοκρατία ανέπτυξε και καθιέρωσε μία ορθολογική φιλοσοφία αλληλεγγύης η οποία οδήγησε όχι μόνο στη θέσπιση ενός κοινωνικού δικαίου που αναγνώριζε το δικαίωμα στη ζωή αλλά και στη σύναψη ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου που συγκροτούσε το κοινωνικό κράτος με το οποίο άρχισε ένας νέος κόσμος (Ewald, 2000, 244-246). Το κοινωνικό κράτος διέθετε τριπλή σημασία. Πρώτον, διασφάλιζε ότι όλοι οι πολίτες θα διέθεταν ένα ελάχιστο βαθμό κοινωνικής πρόνοιας, δεύτερον η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών εξελίχθηκε σε δεσπόζουσα λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και τρίτον το δικαίωμα του πολίτη απέκτησε ουσιαστικό κοινωνικό πρόσημο, διευρύνοντας το περιεχόμενο της δημοκρατίας (Haque& Harrop,2005:560-561)

4. Η μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατία στην εξουσία

4.1 Η περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας

4.1.1 Η έκθεση Beveridge και η κυβέρνηση Atlee

Η μεταπολεμική περίοδο συνοδεύτηκε από την «ανασυγκρότηση» της Μεγάλης Βρετανίας[39]. Η πίστη στη δυνατότητα των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων συνδέθηκε με το φιλελεύθερο εγχείρημα μίας νέας Ιερουσαλήμ, όπως το πρέσβευαν ο Beveridge και ο Keynes (Jones, 2008: 192; Williams& Williams, 2015: 165-166). Παράλληλα, το Εργατικό Κόμμα εκμεταλλεύτηκε το κλίμα κοινωνικής αλλαγής, χρεώνοντας τους συντηρητικούς για τη κοινωνική κακοδαιμονία του παρελθόντος[40] (Otto,1996: 502) και εστιάζοντας ρητορικά στο κοινωνικό κράτος, στη δημιουργία μιας Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας, μαζί με ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, αλλά και την εξόντωση της ανεργίας. Με αυτές τις υποσχέσεις οι Εργατικοί κέρδισαν την τον πληθυσμό (Pelling,1980: 399-414) και με τον Atllee πρωθυπουργό θέσπισαν ένα ολοκληρωμένο κοινωνικό κράτος, από το «λίκνο έως τον τάφο», κατά Beveridge (Jago: 2014, 87;Joll,2006:595;Marsh& Miller:2012, 66-67). Ενδεικτικά, η θέσπιση της Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας (NHS, 1948), που παρέχει καθολική, δημόσια ιατρική περίθαλψη, είναι περήφανο επίτευγμα των Εργατικών έως σήμερα (Pearce, 2006:37). Το πολιτικό σχέδιο μίας «Νέας Ιερουσαλήμ» που ακολούθησαν οι Εργατικοί, διατυπώθηκε σε συγκεκριμένες κοινωνικές πολιτικές, από την έκθεση Beveridge (1942) για λογαριασμό της κυβέρνησης συνασπισμού Churchill. Το γενναιόδωρο νέο κοινωνικό κράτος, που σχεδίασε ο οικονομολόγος και ειδικός σε θέματα ανεργίας Sir.Beveridge, προέβλεπε καθολική κοινωνική κάλυψη, ποιοτικά επαρκής, για να εξυπηρετείται η αρχή της αξιοπρεπούς διαβίωσης και ποσοτικά επαρκής, ώστε να εκπληρώνει ένα μακροχρόνιο ριζοσπαστικό όνειρο για ένα «εθνικό ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης» (Macnicol,2002:287 ;Schmid,2002/2006 :186-187).

[39]Στόχος ήταν μια κοινωνικά πιο δίκαιη πολιτική βάσει των επιτυχημένων παραδειγμάτων παρεμβατικών οικονομικών πολιτικών του κράτους, τύπου New Deal του Roosevelt. Η υπερηφάνεια για τη νίκη επί της φασιστικής Γερμανίας του Hitler, ενθάρρυνε την πεποίθηση ότι εν καιρώ ειρήνης θα μπορούσαν να νικηθούν οι εχθροί της φτώχειας και της ανισότητας (Otto,1996: 501).

[40]Οι Εργατικοί νίκησαν με συντριπτική πλειοψηφία τις εκλογές του 1945εκφράζοντας τις εξισωτικές μεταπολεμικές κοινωνικές προσδοκίες και τα αισθήματα αλληλεγγύης που ενισχύθηκαν, λόγω του κοινωνικού ζητήματος, τη γενικότερη κοινωνική ανασφάλεια , την ανάγκη προστασίας απέναντι στην ασθένεια , την ανεργία , την κατοικία και τον απογοητευτικό ρόλο των συντηρητικών στην ύφεση της δεκαετίας του 1930 (Bartlett,1977).

Η νέα κοινωνική ασφάλεια που σχεδίασε ο Beveridge, υποστηριζόταν από τρεις τολμηρές επιδιώξεις: ένα καθολικό σύστημα οικογενειακών επιδομάτων, μία εκτεταμένη εθνική υπηρεσία υγείας και τη μεγάλη προσδοκία για πλήρη απασχόληση(Macnicol:2002, 287;Schmid:2002/2006, 186-187). Γενικά, το Εργατικό Κόμμα ακολούθησε το Beveridge στην αρχή της οικουμενικότητας, ως την κύρια και πρωταρχική διοικητική αρχή της κοινωνικής φροντίδας. Αντίθετα οι Συντηρητικοί συνέδεαν την καθολικότητα με τη σπατάλη πόρων, αλλά και την παροχή υπηρεσιών και παροχών σε όσους δεν τις χρειάζονται (Pope, Prat& Hoyle. 1986: 110). Ενώ οι κοινωνικές πολιτικές των Εργατικών υπάγονταν στον αστερισμό της «οικουμενικότητας», οι συντηρητικοί προτιμούσαν το κριτήριο της επιλεκτικότητας (Marwick, 2003: 73).

Η αρχή της καθολικότητας των Εργατικών συνδέονταν με την καθιέρωση κρατικών υπηρεσιών, που θα διασφάλιζαν τα υψηλότερα πρότυπα υπηρεσιών, διαθέσιμα σε όλους (Marwick,2003: 73). Μόνο με την καθιέρωση του καθολικού δικαιώματος παροχών μπορούσε να αφαιρεθεί το στίγμα από εκείνους που ήταν αναγκασμένοι να κάνουν χρήση δημόσιων υπηρεσιών (Marwick, 2003: 73). Οι συντηρητικοί εντός της κυβέρνησης συνασπισμού του Churchill όμως θεωρούσαν ότι η έκθεση Beveridge απειλεί την κυριαρχία του καπιταλισμού και αντιπολιτεύτηκαν τους Εργατικούς (Cunningham& Cunningham, 2012: 50).

Στην έκθεση Beveridge, το σχέδιο επίτευξης της κοινωνικής ασφάλειας στηρίζεται σε τρείς βασικές αρχές (Bryson:1992, 83-84;Jones& Lowe,2002: 44-45; Schmid, 2002/2006, 186;Tanzi,2011: 123-124; Timmins:1995,11). Η πρώτη αρχή είναι ότι κάθε πρόταση για το μέλλον πρέπει να βασίζεται στις εμπειρίες του παρελθόντος, χωρίς να είναι πολύ δεμένη με αυτό. Η δεύτερη αρχή είναι ότι η κοινωνική ασφάλιση πρέπει να αντιμετωπίζεται ως το κύριο μέρος μιας συνολικής πολιτικής της κοινωνικής προόδου. Εάν καθιερωθεί και αναπτυχθεί η κοινωνική ασφάλεια, μπορεί να προσφέρει ασφάλεια εισοδήματος, δηλαδή ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης και αυτό συνιστά μια αποφασιστική επίθεση κατά της ανάγκης, που είναι ένας από τους πέντε γίγαντες που δρουν ενάντια στην ανασυγκρότηση. Ο Beveridge θέσπισε ένα πρόγραμμα πολιτικής, που απαιτούσε από το κράτος να εξασφαλίσει συνθήκες εξάλειψης της φτώχειας σε όλα τα πεδία (Jacobs, 1992:7). Εξίσου σημαντική ήταν ή κάλυψη όλων από το «λίκνο έως τον τάφο» με παροχές ανάλογα της ανάγκης και σε ένα επίπεδο «θα εγγυούνται το ελάχιστο απαιτούμενο εισόδημα

για τη συντήρηση» ενός ατόμου που αναμενόταν να είναι «επαρκής για όλες τις κανονικές ανάγκες, σε διάρκεια και σε ποσότητα » (Beveridge, 1942: 46). Στόχος ήταν ο περιορισμός του γίγαντα της ανάγκης αλλά και των υπόλοιπων γιγάντων της ασθένειας, της άγνοιας, της αθλιότητας και της αδράνειας [41]. Στόχος του Beveridge ήταν κάθε πολίτης που είναι πρόθυμος να εργαστεί βάσει των ικανοτήτων του, να έχει ανά πάσα στιγμή επαρκές εισόδημα για να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του.

Η τρίτη αρχή του σχεδίου Beveridge εδραιωνόταν στην επίτευξη κοινωνικής ασφάλειας μέσω συνεργασίας κράτους και ατόμων· με το κράτος να εξασφαλίζει και να εγγυάται τις υπηρεσίες και τις συνεισφορές, χωρίς να καταπνίγει τα κίνητρα, τις ευκαιρίες και την υπευθυνότητα. Στην πορεία παγίωσης ενός εθνικού ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης, το κράτος ενθαρρύνει την εθελοντική πρωτοβουλία κάθε ατόμου, το οποίο παράσχει περισσότερα από αυτό, το ελάχιστο επίπεδο στον εαυτό του και την οικογένειά του (Pope, Prat& Hoyle,1996: 116).

Προκειμένου να παγιώσει το κοινωνικό κράτος μετά το τέλος του Πολέμου, το Εργατικό Κόμμα χρησιμοποίησε την έκθεση Beveridge, ως σημείο αναφοράς για την εξέλιξη και πρόοδο του. Ταυτόχρονα αποδέχτηκε τις βασικές παραδοχές της κοινωνικής ασφάλισης, της καθολικής υγειονομικής περίθαλψης και της διατήρησης της πλήρους απασχόλησης. Σκοπός ήταν να διασφαλιστεί ένα αποδεκτό ελάχιστο βιοτικό επίπεδο στη Βρετανία, κάτω από το οποίο δεν θα έπεφτε κανένας (Mitton,2012: 36). Ο συγκεκριμένος στόχος προωθούνταν μέσω έξι βασικών προτάσεων: τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης, ένα ενοποιημένο σύστημα υγείας, οικογενειακών επιδομάτων, ενός ενιαίου συστήματος εθνικής Ασφάλισης, την επαρκή ανακούφιση των φτωχών και την καταβολή επιδομάτων για την κάλυψη ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης (Pope, Prat& Hoyle,1996:117).

Η έκθεση Beveridge συνέθετε τους όρους για ένα ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλειας, σκιαγραφώντας τις απαιτούμενες ευθύνες χρηματοδότησης

[41]Η ανάγκη ισοδυναμεί με τη φτώχεια, η οποία κατά τον Beveridge βρίσκεται πέρα από την εξουσία των μεμονωμένων εργαζομένων και είναι μια «διακοπή ή απώλεια της δυνατότητας άντλησης εισοδήματος (Beveridge, 1942:7). Η ασθένεια απαιτεί τη δημιουργία ενός συντονισμένου και εφοδιασμένου συστήματος υγειονομικής περίθαλψης «παρέχοντας πλήρη πρόληψη και θεραπευτική αγωγή κάθε είδους σε κάθε πολίτη χωρίς εξαιρέσεις, χωρίς όριο αμοιβής και χωρίς οικονομικό φραγμό σε οποιοδήποτε σημείο πρόσβασης ώστε να καθυστερεί η προσφυγή σ 'αυτό» (Beveridge, 1942: 162). Η άγνοια έπρεπε να καταπολεμηθεί με την εκπαίδευση και «ένα τεράστιο πρόγραμμα οικοδόμησης σχολείων, κατάρτισης και απασχόλησης των δασκάλων ... για να δίδεται η ευκαιρία για νέες δεξιότητες όπου και αν βρίσκεται» (Beveridge, 1942:7). Η αθλιότητα αναφέρεται στις «άθλιες συνθήκες ζωής», σε υγρές και ανθυγιεινές κατοικίες για πολλά εκατομμύρια ανθρώπους. Χρειαζόταν επομένως μια «προγραμματισμένη επίθεση» για την παροχή επαρκούς στέγης (Beveridge, 1942: 7). Η αδράνεια αναφέρεται στην ανεργία, που θα αντιμετωπιζόταν από το κράτος με την δέσμευση για πλήρη απασχόληση, όπως έκανε και στην αναταραχή του πολέμου (Beveridge, 1942: 254).

με βάση την αρχή της αναλογικότητας (Schmidt,2002/2006:163). Κάθε υπάλληλος ή εργαζόμενος θα κατέβαλε μία εβδομαδιαία εισφορά στο κράτος (Ambrosius, Hubbard,1989: 127-128;Donelly, 1999: 19; Schmidt,2002/2006:162-163). Ανταποδοτικά, θα παρέχονταν υπηρεσίες και επιδόματα σε ανέργους, σε άρρωστους, σε συνταξιούχους και σε χήρες (Mitton, 2012:35).

Μετά το 1945 το κοινωνικό κράτος και ο κρατικός παρεμβατισμός στην οικονομία, που επέλεξε η κυβέρνηση Attlee στη Μεγάλη Βρετανία (στηριζόμενη στην έκθεση Beveridge, αλλά και στις αντιλήψεις του Keynes)λειτούργησαν διαχυτικά ως μοντέλο για την ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία. Ο Esping-Anderson (1990: 137) ταξινόμησε τα κράτη -που ακολούθησαν τις καθολικές κοινωνικές πολιτικές τύπου Beveridge τις οποίες παρέχει και χρηματοδοτεί το κράτος μέσω της φορολογίας, επιδιώκοντας τη μέγιστη δυνατή αποεμπορευματοποίηση της εργασίας και ένα μεγάλο βαθμό κοινωνικής σύγκλισης και συνοχής -ως σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο κοινωνικού κράτους. Παραπέμποντας στο μοντέλο Beveridge, ο Esping – Anderson(1990: 9-12) συγκρότησε τα θεωρητικά κριτήρια για το λεγόμενο θεσμικό / αναδιανεμητικό πρότυπο κοινωνικού κράτους, το οποίο ξεκίνησε στην Αγγλία κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά εφαρμόστηκε στις δεκαετίες του ΄50 και του ΄60, ενώ στις Σκανδιναβικές χώρες, εξακολουθεί να ισχύει μέχρι και σήμερα.

Το μοντέλο κοινωνικής κάλυψης τύπου Beveridge προβλέπει καθολική προστασία των δικαιούχων, ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης και ισχύος, το οποίο χρηματοδοτείται μέσω της προοδευτικής φορολογίας και των εισφορών (Vogliotti& Vattai,2014: 17). Ως κατευθυντήριο νήμα έχει την εξασφάλιση της εργασίας και του δικαιώματος σε αυτή. Συνεπώς το μοντέλο αυτό πληροί καταρχήν το κριτήριο της αποεμπορευματοποίησης, με την έννοια ότι παρέχονται καθολικές κοινωνικές υπηρεσίες και δικαιώματα, χωρίς εξάρτηση του εισοδήματος από την αγορά και χωρίς τη σύζευξη με την απασχόληση (Esping-Andersen,1990:21-22, 47; Fenger,2005). Κατά δεύτερον το κριτήριο της κοινωνικής ανέλιξης και κινητικότητας , (stratification) με την έννοια ότι οι καθολικές κοινωνικές πολιτικές μειώνουν τις ταξικές διαφορές και τις εισοδηματικές ανισότητες (Andersen,1990: 12;Andersen,1998: 39-40). Κοντολογίς, ο συγγραφέας θεωρεί ότι το σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο παράγει ένα τύπο κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ο οποίος διακρίνεται από την ένταση της ανακατανομής και τη καθολικότητα της αλληλεγγύης, που επιβάλλεται από το κοινωνικό κράτος (Fenger, 2005: 4).

Άλλοι συγγραφείς αναφέρονται στον όρο της «σοσιαλδημοκρατικής

συναίνεσης» (Berger:1999, 2007, 17-18;Dahrendorf,1979: 154-162;Driver&Martell, 1998: 182; Judt, 2010 : 13 ; Nottermans,2000:100-159; Pierson, C, 1995:35), που περιέχει τη δέσμευση στη μικτή οικονομία, στη πλήρη απασχόληση, στη διαπραγματευτική δυνατότητα των συνδικάτων, στη κρατική κοινωνική πρόνοια κοκ (Judt,2010:13; Kavanagh&Morris,1994; Nottermans,2000 : 100-159). Στο τομέα της κοινωνικής ευημερίας, αυτό σήμαινε τη γενικότερη αποδοχή των ευρύτερων ιδεών της σοσιαλδημοκρατίας, μεταξύ των οποίων: πρώτον, τη δέσμευση για τη διατήρηση μεγάλων κρατικών φορέων και θεσμών, κυρίως του συστήματος υγείας και φορέων παροχής υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, για τη κάλυψη μιας σειράς κοινωνικών αναγκών ελεύθερων από την σκοπιά της ζήτησης. Δεύτερον, τη συνεχή επέκταση της κρατικής πρόνοιας, καθώς αναπτυσσόταν η οικονομία και τρίτον τη δέσμευση για τη διατήρηση χαμηλών επιπέδων ανεργίας μέσω των κεϊνσιανών οικονομικών πολιτικών (Pierson, 1995:34-35).

Από το 1945 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, ενώ η στήριξη του κοινωνικού κράτους αποτέλεσε αντικείμενο διενέξεων και τα όρια της κρατικής εμβέλειας δεν ήταν σταθερά, οι αρχές του «κλασσικού» κοινωνικού κράτους υποστηρίχθηκαν από όλες τις πολιτικές αποχρώσεις, απολαμβάνοντας έτσι ευρεία δημόσια αποδοχή (Lowe, 2005).Αν και η έκταση της παροχής κοινωνικής μέριμνας άλλαξε, καθώς τα νέα κοινωνικά προβλήματα ή οι προτεραιότητες μετατοπίστηκαν, οι αλλαγές του κοινωνικού κράτους παρέμειναν οριακές και ο πυρήνας τους παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό αναμφισβήτητος, από δεξιά ή αριστερά (Taylor-Gooby, 1991: 23). Σε αντίθεση με το φιλελεύθερο, το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο περιορίζει την εμβέλεια της αγοράς και παρέχει ουσιαστικά μία οικουμενική αλληλεγγύη υπέρ του κοινωνικού κράτους. Ο Esping-Anderson (1990: 28) συνοψίζει τα παραπάνω ως εξής: «όλοι ωφελούνται, όλοι είναι εξαρτώμενοι· και όλοι αισθάνονται υποχρεωμένοι να πληρώσουν». Τα κοινωνικά δικαιώματα ως οντολογική ουσία της ιδιότητας του πολίτη αποτελούν το κλειδί για την καθολική κάλυψη αναγκών, η οποία διευκολύνει την αποφυγή στιγματισμού και την ενίσχυση των προληπτικών λειτουργιών του κοινωνικού κράτους. Η κάλυψη κοινωνικών αγαθών λαμβάνει θεσμική οντότητα, με την έννοια ότι συγκροτούνται προβλέψιμοι και αξιόπιστοι θεσμοί παροχής δημόσιων κοινωνικών υπηρεσιών και επομένως αποφεύγεται η αποσπασματική προσέγγιση των κοινωνικών προβλημάτων. Το κόστος διατήρησης όμως του κράτους πρόνοιας τύπου Beveridge είναι τεράστιο.

Ένας τρόπος για να διασφαλιστεί η χρηματοδότηση και η βιωσιμότητα του

κοινωνικού κράτους είναι να δοθεί στους εργαζομένους εγγύηση για πλήρη απασχόληση. Με αυτόν τον τρόπο, το κόστος του κοινωνικού κράτους περιορίζεται, λόγω του ότι μόνο λίγοι άνθρωποι ζουν από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις. Ταυτόχρονα, λόγω της υψηλής απασχόλησης το σύστημα είναι βιώσιμο και χρηματοδοτήσιμο. Το σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο επικρίθηκε ως εξαιρετικά γραφειοκρατικό και σπάταλο και τέθηκε υπό την πίεση της συγκράτησης των δαπανών, της αντίστροφης αναδιανομής προς τα πάνω και της αντικατάστασης της αναδιανομής του ρίσκου με την ατομική ευθύνη(Pierson,1995: 37-49).

Σε κάθε περίπτωση, οι βασικοί πυλώνες των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων Beveridge, που υλοποιήθηκαν από τους Εργατικούς υπό τον Atllee ήταν οι ακόλουθοι:

Α. Κοινωνική ασφάλιση

Το κύριο χαρακτηριστικό του σχεδίου Beveridge είναι ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης κατά της απώλειας και διακοπής εισοδήματος, μέσα από ειδικές δαπάνες που προκύπτουν κατά τη γέννηση, την παντρειά και το θάνατο . Στο πλαίσιο του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης κάθε πολίτης που είναι σε ηλικία που μπορεί να εργαστεί, θα συμβάλει στην αντίστοιχη κατηγορία του, σύμφωνα με την ασφάλεια που χρειάζεται (Pope, Prat& Hoyle, 1996: 119). Το συγκεκριμένο εγχείρημα ονομάστηκε σχέδιο ασφάλισης, διότι διατηρεί την αρχή της συνεισφοράς, ενώ περιγράφεται ως κοινωνική ασφάλιση, για να τονιστεί η διάκρισή του από την προαιρετική ασφάλιση (Beveridge, 1942: 20-26). Τα οικογενειακά επιδόματα ίσχυαν για ολόκληρη την κοινωνία και χρηματοδοτήθηκαν από τη γενική φορολογία, ενώ οι δικαιούχοι υπόκειντο επίσης σε φορολογία. Οι πλούσιοι συνέβαλαν περισσότερο και παίρνανε πίσω λιγότερα, ενώ δεν υπήρχε καμία διάκριση μεταξύ φτωχών και πλουσίων(Beveridge, 1942: 20-26). Η νέα έννοια της καθολικότητας μεταμοσχεύτηκε στη παλαιότερη παράδοση της Εθνικής Ασφάλισης (Marwick, 2003: 73).

Με την ανάληψη της εξουσίας από την κυβέρνηση Atlee και παρά τις οικονομικές δυσκολίες της μεταπολεμικής περιόδου, εφαρμόστηκε στη Βρετανία η πιο ριζοσπαστική κοινωνική πολιτική που ασκήθηκε ποτέ στην Ευρώπη. Μεταξύ του 1945 και του 1948 εκδόθηκαν αρκετές πράξεις νομοθετικού περιεχομένου για την παροχή ενός δικτύου κοινωνικής ασφάλειας. Ένα ολοκληρωμένο νομοσχέδιο για την εθνική ασφάλιση γήρατος και ανεργίας εισήχθη το 1946 από τους συντηρητικούς. Σύμφωνα με αυτό, ολόκληρος ο πληθυσμός εντάχθηκε για πρώτη

φορά σε ένα ολοκληρωμένο σύστημα, που κάλυπτε την ανεργία, τη μητρότητα, την κοινωνική προστασία, τη συνταξιοδότηση και το θάνατο (Childs,2006: 15). Υπήρχε Υπουργείο Εθνικής Ασφάλισης και ένα Εθνικό Ταμείο Ασφάλισης με αρχικό κεφάλαιο £ 100 εκατ. αγγλικές λίρες, ενώ προβλέπονταν επιχορηγήσεις από το δημόσιο, αλλά και εβδομαδιαίες συνεισφορές εργοδοτών και εργαζομένων(Childs, 2005: 15). Σύμφωνα με το νομοσχέδιο, μετά τις τρεις πρώτες ημέρες της ανεργίας, οι άνεργοι δικαιούνταν εβδομαδιαία πληρωμή για 180 ημέρες. Ο ασφαλισμένος που έπιανε δουλειά το λιγότερο για 13 εβδομάδες και μετά την έχανε πάλι ήταν δικαιούχος της οικονομικής στήριξης για ορισμένο χρόνο(Childs, 2005: 15).

Το επίδομα ασθένειας χορηγούνταν μετά από τρεις ημέρες αναγκαστικής απουσίας από την εργασία, ή για ολόκληρη την περίοδο απουσίας από την εργασία, εάν διαρκούσε περισσότερο από τρεις ημέρες. Η οικονομική στήριξη μπορούσε μάλιστα να επεκταθεί μέχρι την ηλικία συνταξιοδότησης (Childs,2005: 15). Αντίθετα το επίδομα μητρότητας συνίστατο σε εφάπαξ πληρωμή στη μητέρα κατά τη γέννηση. Οι εργαζόμενες μητέρες λάμβαναν επίδομα για 13 εβδομάδες, ως αποζημίωση λόγω απουσίας από την απασχόληση (Childs,2005: 15). Από την άλλη το επίδομα θανάτου κάλυπτε το κόστος της κηδείας, ενώ οι χήρες προστατεύονταν από τον νόμο. Για τις πρώτες 16 εβδομάδες, η χήρα που δεν ήταν σε ηλικία συνταξιοδότησης πληρώνονταν με επίδομα (Childs,2005: 15). Οι χήρες μεταξύ 50 και 60 (ηλικία συνταξιοδότησης για τις γυναίκες) δικαιούνταν συνεχή αποζημίωση, όπως και οι χήρες με ανήλικα παιδιά, εφόσον βέβαια ήταν παντρεμένες για δέκα χρόνια. Να σημειωθεί ότι υπήρχαν επιδόματα και για τα παιδιά που ήταν μέχρι 16 ετών. Οι συντάξεις χορηγούνταν στους άνδρες μόλις συμπλήρωναν τα 65έτη και οι γυναίκες τα 60. Οι δικαιούχοι μπορούσαν να συνεχίσουν να εργάζονται για άλλα πέντε έτη, παίρνοντας όμως μειωμένη σύνταξη. Όπως και οι άλλες παροχές, οι συντάξεις δεν αυξάνονταν παράλληλα με την αύξηση του κόστους διαβίωσης, ούτε σχετίζονταν με προηγούμενα εισοδήματα (Childs,2005: 15). Τα οικογενειακά επιδόματα δίνονταν στις μητέρες για το δεύτερο παιδί και για τα επόμενα παιδιά μέχρι την ηλικία των 15 ή 16 με τον όρο να φοιτούν στο σχολείο (Childs,2005: 16). Το σχέδιο Beveridge είχε επομένως στόχο την διάθεση επαρκών παροχών και τη σηματοδότηση της αρχής «ενός ελάχιστου εθνικού προτύπου διαβίωσης» (Marwick,2013: 74-75).

Το σχέδιο ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος ονομάστηκε Εθνική Βοήθεια (National Assistance) και ξεκίνησε το 1948 (Bradshaw& Bennett.2009: 4-8). Η Εθνική Βοήθεια πολλές φορές έμενε πίσω από το κόστος διαβίωσης, ενώ

αργότερα ο αυξανόμενος πληθυσμός συνταξιούχων (αυξήθηκε κατά 75 % ή κατά 3 εκ. μεταξύ 1948 και 1969), ο πληθωρισμός και η σταθερή βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, αύξησαν τις δυσκολίες χορήγησης κοινωνικών παροχών (Bradshaw, 2009: 11-12). Μεταξύ 1948-1962, ο αριθμός χρηστών της Εθνικής Βοήθειας διπλασιάστηκε και έφτασε σε 2 εκατ. άτομα. Το ασφαλιστικό σύστημα σε συνδυασμό με την εθνική βοήθεια καθιστούσε το κοινωνικό κράτος στη Βρετανία ένα από τα πιο ολοκληρωμένα στην Ευρώπη. Βάσιμα στοιχεία άλλωστε δείχνουν ότι η κοινωνική επίδραση της νομοθεσίας ήταν πολύ θετική, αφού ήδη το 1950, μόνο 4,6 % των νοικοκυριών της εργατικής τάξης και 2,8 % των ατόμων, καταγράφονται σε κατάσταση φτώχειας, σε σύγκριση με το 31,1 % των νοικοκυριών και ατόμων, που καταγράφηκαν ως φτωχά το 1936 (Rowntree & Lavers, 1951: 30-31).

Μετά από δύο παγκόσμιους πολέμους η χώρα μπήκε σε μια νέα εποχή με τεράστια χρέη και με αδυναμία παροχής καθολικής κοινωνικής ασφάλειας. Όμως η παροχή εισοδηματικής ασφάλειας, μέσω της εθνικής ασφάλισης και της εθνικής βοήθειας, στηρίχτηκε στη ρευστότητα, που προήλθε από εθνικές ασφαλιστικές εισφορές και της γενικής φορολογίας(Marwick,2013: 74-76).

Β Η Εθνική Υπηρεσία Υγείας (NHS)

Η εισαγωγή της Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας είχε θετικά αποτελέσματα για πολλές κοινωνικές ομάδες. Η μεσαία τάξη και οι εργαζόμενοι για πρώτη φορά απέκτησαν πρόσβαση σε δωρεάν υπηρεσίες υγείας. Για την κεντροαριστερά το NHS σηματοδότησε έναν αποτελεσματικό τρόπο για μια τοπικά ελεγχόμενη εθνική υπηρεσία υγείας, στη βάση ενός δικτύου κέντρων υγείας. Συχνά η Εθνική Υπηρεσία Υγείας θεωρήθηκε ως σοσιαλιστικός θεσμός, διότι ιδρύθηκε από την κυβέρνηση των Εργατικών του 1945-50 και προβλήθηκε από την Αριστερά. Για τον Υπουργό Υγείας, Bevan, ένα εθνικοποιημένο νοσοκομειακό σύστημα ήταν το νέο όραμα, που θα έφερνε υψηλή ποιότητα ιατρικής φροντίδας σε ολόκληρη τη χώρα. Παράλληλα θα αντικαθιστούσε την κακή ποιότητα των υπηρεσιών, που παρέχονταν από τους παθολόγους στα τοπικά περιφερειακά νοσοκομεία. Στον πεδίο αυτό οι Εργατικοί εμπνεύστηκαν μία δημοκρατική μεταρρύθμιση με τη συμμετοχή βρετανών πολιτών.

Η εθνικοποίηση των νοσοκομείων ήταν υπαρκτή απαίτηση ήδη πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και είχε τεθεί σε εφαρμογή το 1939. Από το 1922 οι Εργατικοί ανέπτυξαν την ιδέα των κέντρων υγείας, τα οποία υπόκειντο σε τοπικό λαϊκό έλεγχο· ως βάση ενός εθνικού συστήματος υγείας. Αποτέλεσμα ήταν η παροχή

ολοκληρωμένων δωρεάν υπηρεσιών ακόμα και οδοντιατρικής και οφθαλμολογικής φροντίδας, που εκτιμήθηκε πολύ από τη κοινή γνώμη εκείνης της εποχής. Η Εθνική Υπηρεσία Υγείας ήταν μια μνημειώδης έκφραση της αρχής της καθολικότητας. Η περίθαλψη σε καμία περίπτωση δεν εξαρτιόταν από την ασφαλιστική εισφορά ·αλλά ήταν εντελώς δωρεάν και ανοιχτή σε όλους. Ο Bevan προτίμησε την εθνική νοσοκομειακή φροντίδα, εξασφαλίζοντας νοσοκομειακές εγκαταστάσεις σε όλη τη χώρα. Το Ηνωμένο Βασίλειο χωρίστηκε έτσι σε 20 περιφερειακές ομάδες νοσοκομείων· κάθε μία εκ των οποίων διέθετε μια πανεπιστημιακή σχολή ιατρικής. Όσον αφορά τους γενικούς ιατρούς, ο Bevan ήταν αποφασισμένος να επιτύχει δικαιότερη κατανομή των γιατρών στη χώρα. Άφησε δηλαδή τους ασθενείς ελεύθερους να επιλέξουν το γιατρό τους, αλλά και την ιατρική τους περίθαλψη ως ιδιώτες ή εθνικοί ασθενείς υγείας ή ένα μείγμα εκ των δύο. Από την άλλη, οι γιατροί αφέθηκαν ελεύθεροι να εργάζονται εκτός της υπηρεσίας, έχοντας το βασικό μισθό συν μίσθωμα αποζημίωσης, σύμφωνα με τον αριθμό των εθνικών ασθενών τους, ενώ τους παρέχονταν και η δυνατότητα να ασκήσουν και ιδιωτικά το επάγγελμα τους[42].

Είναι αλήθεια ότι το εθνικό σύστημα υγείας βοήθησε εκατομμύρια πολίτες να υπερβούν τον φόβο και το άγχος, προσφέροντας καλύτερη ποιότητα ιατρικής φροντίδας. Οι πολίτες έλαβαν την καλύτερη οδοντιατρική και οφθαλμολογική φροντίδα που είχαν λάβει ποτέ· αποτέλεσμα της εξάπλωσης προσπελάσιμων εξειδικευμένων ιατρικών υπηρεσιών σε όλη τη χώρα, οι οποίες έλυσαν αποτελεσματικά ένα μεγάλο αριθμό ιατρικών προβλημάτων που παρέμειναν παραμελημένα στο παρελθόν. Για πρώτη φορά, οι πολίτες λάμβαναν σύγχρονη ιατρική περίθαλψη αν αρρώσταιναν, χωρίς να χρειάζεται να πληρώσουν γι' αυτήν.

Δεν έλειψαν όμως οι επιθέσεις των συντηρητικών κατά του εθνικού συστήματος υγείας, οι οποίες συνδέθηκαν με το επιχείρημα του υψηλού κόστους, που αυξανόταν προοδευτικά. Ωστόσο σύντομα διαψευστήκαν με τη δημοσίευση της έκθεσης *Guillebaud* για το κόστος του εθνικού συστήματος υγείας το 1956. Εκεί διαπιστώθηκε ότι πράγματι το σύστημα υγείας απορροφούσε όλο και μεγαλύτερους πόρους της χώρας από το 1949-1950. Εντούτοις ένα μεγάλο μέρος του κόστους των

[42]Για την διαχείριση της νέας δομής του νοσοκομειακού συστήματος , συγκροτήθηκαν στην Αγγλία και στην Ουαλία, δεκατέσσερα περιφερειακά νοσοκομειακά συμβούλια διορισμένα από τον υπουργό υγείας , το καθένα με επίκεντρο την ιατρική σχολή ενός πανεπιστημίου. Οι επιτροπές διαχείρισης για τα 388 νοσοκομεία στο πλαίσιο του συστήματος διορίστηκαν από τα περιφερειακά συμβούλια, αλλά στα 36 εκπαιδευτικά νοσοκομεία χορηγήθηκε ειδική αυτονομία, καθώς τα διοικητικά συμβούλια των διευθυντών τους διορίστηκαν απευθείας από τον υπουργό (Marwick,1996: 53).

υπηρεσιών εξισορροπούνταν από το κέρδος που αποκόμιζε η κοινωνία στο σύνολό της μέσω της γενικής βελτίωσης της υγείας.

Γ. Ηκαταπολέμηση της ανεργίας

Μία από τις κύριες προτάσεις της έκθεσης Beveridge, την οποία ασπάστηκαν τόσο η κυβέρνηση συνασπισμού κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και η κυβέρνηση των Εργατικών μεταπολεμικά, υπήρξε η θέσπιση ενός συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, το οποίο θα εμπόδιζε να επαναληφθούν φαινόμενα κοινωνικής αποδιάρθρωσης, υψηλής ανεργίας και πρωτόγνωρης φτώχειας, σαν αυτά που παρουσιάστηκαν μεταξύ των πολέμων(Marwick, 2003: 37-38). Είναι προφανές ότι ένα τέτοιο σύστημα, θα μπορούσε δύσκολο να χρηματοδοτηθεί, αν το επίπεδο της ανεργίας δεν διατηρούνταν σε χαμηλά επίπεδα. Πέραν τούτου, σημαντικός λόγος για την υιοθέτηση της πλήρους απασχόλησης ως πολιτικής προστακτικής ήταν ότι η εργασία θεωρήθηκε, κυρίως από τους σοσιαλδημοκράτες κεϊνσιανής προέλευσης, ως μέσον προσφοράς του ατόμου στη κοινωνία και αναγνώρισης του. Ως εκ τούτου η ανεργία δεν συνδέθηκε από τους σοσιαλδημοκράτες μόνο με την ανέχεια και την κακουχία, αλλά και με τη χρησιμότητα και την αναγνώριση του ατόμου. Συνεπώς η εργασία συσχετίστηκε με την ανάπτυξη, την αποδοτικότερη οικονομία, τα κίνητρα για διαρθρωτικές αλλαγές στη τεχνική πρόοδο και στη παραγωγική χρήση της εργασίας. Χωρίς αμφιβολία υπό αυτή την λογική, υπόβοσκε βαθιά ανησυχία για τις πολιτικές επιπτώσεις της υψηλής ανεργίας (Britton,2005:32).

Γι' αυτό άλλωστε ο Beveridge, ως επιτομή της εμπειρίας των μεσοπολεμικών χρόνων, επισήμανε ότι η δυστυχία δημιουργεί μίσος. Η άνοδος των δικτατοριών οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στη διάχυτα αντιληπτή αποτυχία των φιλελεύθερων δημοκρατιών, να προσφέρουν ευημερία και θέσεις εργασίας (Britton, 2005:32). Η πρόκληση ήταν επομένως να αποδειχθεί ότι μια ελεύθερη κοινωνία ήταν σε θέση να προσφέρει πλήρη απασχόληση και ευημερία. Η εναλλακτική λύση για μια ελεύθερη κοινωνία ήταν η μίμηση της ναζιστικής Γερμανίας ή της Σοβιετικής Ρωσίας. Επομένως η πολιτική συναίνεση για την οικονομική πολιτική μετά τον πόλεμο βασιζόταν στην άποψη ότι η πλήρης απασχόληση ήταν απαραίτητη για την επιβίωση των θεμελιακών ελευθεριών, που εγγράφονται στο γενετικό κώδικα της δημοκρατίας.

Ποικίλοι οικονομολόγοι πίστευαν ότι το ποσοστό ανεργίας είναι μεγαλύτερο από 0%, όταν υπάρχει πλήρης απασχόληση. Η άποψη αυτή στηριζόταν σε μια εκτίμηση

του ποσοστού ανεργίας, το οποίο είναι συνεπές με το μη αυξανόμενο πληθωρισμό (non-accelerating-inflationrate of unemployment – NAIRU). Ο Beveridge θεωρούσε ένα ποσοστό ανεργίας του 3%, ως πλήρη απασχόληση (Beveridge, 1944: 11-12; Phillpott,2005:2). Άλλοι οικονομολόγοι θεωρούσαν πλήρη απασχόληση ποσοστά ανεργίας μεταξύ 2% και 7%, ανάλογα με τη χώρα, τη χρονική περίοδο και τις πολιτικές απόψεις τους. Ο Keynes σημείωσε ότι «δεν βλάπτει να στοχεύουμε σε 3% ανεργία, αλλά θα εκπλαγώ αν το πετύχουμε» (Fyrth,1993: 8). Η δική του προσδοκία κυμαινόταν περίπου στο 6 %. Υπήρχε μία γενικότερη συμφωνία, ότι η πλήρης απασχόληση, εάν επιτευχθεί, θα μπορούσε να οδηγήσει σε σοβαρό πληθωρισμό· και υπήρχε μεγάλο ενδιαφέρον για ένα είδος ελέγχων που θα μπορούσαν να εισαχθούν. Ο ίδιος ο Beveridge μίλησε για την ανάγκη υποχρεωτικών αποφάσεων ή για ενιαία μισθολογική πολιτική· κάτι που ενέπλεκε και τα συνδικάτα (Hayek,2005: 381-382).

Τελικά σε αντάλλαγμα για τις κυβερνητικές διαβεβαιώσεις σχετικά με τα κέρδη και τις τιμές, τα συνδικάτα συμφώνησαν το Μάρτιο του 1948 να συγκρατήσουν το μισθολογικό κόστος (Prigge,1987: 75), λειτουργώντας, ως αξιόπιστος σύμμαχος της κυβέρνησης, γνωρίζοντας ότι αν οι υψηλοί μισθοί δεν συμβαδίσουν με υψηλότερη παραγωγή, θα οδηγούνταν σε αύξηση της ανεργίας (Prigge,1987:75). Επίσης γνώριζαν ότι οι εργαζόμενοι πρέπει να συνδράμουν στον εκσυγχρονισμό της βιομηχανίας, ώστε να καταστεί πιο ανταγωνιστική η βρετανική οικονομία και να παραμείνει διατηρήσιμη η ευημερία.

Παρά τις διαμαρτυρίες και την δυσαρέσκεια, η κυβέρνηση σε συνεννόηση με τα συνδικάτα ακολούθησε τη πολιτική συγκράτησης των μισθών, η οποία αναγνωρίστηκε από τη βιομηχανία(Prigge,1987: 75-78).Υπήρχαν στοιχεία στη προσέγγιση των συνδικάτων (TUC), που στόχευαν στο να προστατεύσουν τις θέσεις εργασίας και τα κέρδη, συμβαδίζοντας έτσι με τις κεϊνσιανές αντιλήψεις (McLeod,1986:93). Τα συνδικάτα όμως δεν συναινούσαν να εγκαταλείψουν τις διεκδικήσεις τους, εάν οι πολιτικές για την διασφάλιση της πλήρους απασχόλησης ήταν αντίθετες στα συμφέροντα τους (McLeod,1986:93). Άρα, τόσο τα συνδικάτα όσο και οι εργοδότες, διεκδικούσαν την πλήρη απασχόληση με τους δικούς όρους.

Συνολικά πάντως, ακόμη και τα περιορισμένα παρεμβατικά σχέδια της κυβέρνησης μεταπολεμικά δημιούργησαν την αντίθεσή της βιομηχανίας, η οποία ήταν αντίθετη προς τους εκτεταμένους ελέγχους που υποστήριζε ο Beveridge (McLeod,1986:93). «Η διατήρηση της απασχόλησης και η πρόληψη από τη μαζική ανεργία», αποτελούσε την τρίτη προτεραιότητα στην έκθεση Beveridge. Ένα

χαμηλό επίπεδο ανεργίας θα διευκόλυνε ασφαλώς τη χρηματοδότηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, αλλά δεν υπήρχαν οργανωμένα σχέδια για μια πολιτική πλήρους απασχόλησης(McLeod,1986:93).

Η σύγχρονη κεϊνσιανή πολιτική των Εργατικών για την αποφυγή ανεργίας ήταν σαφώς επιτυχής, αφού ότι δεν προέβη σε ισχυρές παρεμβάσεις στην οικονομία όταν δεν χρειάστηκε όπως πχ. λίγα χρόνια μετά τον πόλεμο, όταν η υπαρκτή ζήτηση ήταν επαρκής για να εξασφαλιστεί η πλήρης απασχόληση. Αργότερα όμως η ανεργία θα αυξανόταν εάν η κυβέρνηση δεν παρέμβαινε στη τόνωση της ζήτησης σε εποχές οικονομικής καθόδου, κάνοντας σαφές στις επιχειρήσεις ότι το κράτος θα παρέμβαινε όταν ήταν απαραίτητο και ειδικά όταν η ανεργία παρουσίαζε σημάδια αύξησης (Dow, 1964:233).

Δ. Το πρόγραμμα κοινωνικής κατοικίας

Η στέγαση ήταν για την κυβέρνηση των Εργατικών η μεγαλύτερη πρόκληση, δεδομένου ότι το Λονδίνο και οι μεγάλες πόλεις έχασαν πάνω από 20% από τον προπολεμικό αριθμό διαθέσιμων κατοικιών. Σχεδόν 3 εκατ. οικογένειες ζούσαν σε σπίτια κατεστραμμένα ή ακατάλληλα. Στο τέλος του πολέμου περίπου το 6% των προπολεμικών κατοικιών είχε καταστραφεί ή υπέστη σοβαρές ζημιές(Meen, Gibb, Leishman & Nygaard, 2016: 129-131). Ταυτόχρονα εντεινόταν η ζήτηση κατοικιών λόγω της αύξησης του ποσοστού γεννήσεων, που έφτασε το 1/3 πάνω από το επίπεδο, πριν από τον πόλεμο. Η έκθεση Beveridge, που προσέγγιζε το ζήτημα των ανθυγιεινών, σαθρών και κακοσχεδιασμένων σπιτιών και γειτονιών, ως παράγοντα εξαθλίωσης, αλλά και οι διακηρύξεις των Εργατικών, δημιούργησαν την εντύπωση, ότι οι άνθρωποι θα είχαν μια πραγματική επιλογή κατοικίας μετά τον πόλεμο.

Πάνω σε αυτή τη βάση, το Εργατικό Κόμμα υποσχέθηκε να χρησιμοποιήσει κάθε νέο πόρο, συμπεριλαμβανομένης της σύγχρονης τεχνολογίας κτιρίων και ενός νέου Υπουργείου Στέγασης και Σχεδιασμού, για τη δημιουργία σύγχρονων κατοικιών, για κάθε οικογένεια που έχει ανάγκη (Puzey, 2012: 84-97). Έτσι η κυβέρνηση ανέθεσε τον έλεγχο των ενοικίων και την εκκαθάριση των παραγκουπόλεων, στις τοπικές αρχές (local councils), όπως και την κατασκευή νέων κατοικιών για τις ανάγκες της εργατικής τάξης. Να σημειωθεί ότι η επιδοτούμενη στέγαση βασίστηκε στη τολμηρή ιδέα, ότι το δημόσιο χρήμα πρέπει να

χρησιμοποιηθεί, για να δώσει στους μισθωτούς εργαζόμενους το δικαίωμα να έχουν την πιο προηγμένη σύγχρονη κατοικία της εποχής(Rose,1986: 87).

Η πολιτική κατοικίας των Εργατικών στηριζόταν στην αρχή, ότι η στέγαση δεν πρέπει να αποτελέσει αγαθό, που θα πωλείται με σκοπό το κέρδος. Το όραμά τους στον τομέα της κατοικίας προσανατολιζόταν στο σχήμα της μικτής ταξικής συμβίωσης, υπό συνθήκες αρμονίας, κατά το πρότυπο ενός παραδοσιακού αγγλικού χωριού (Foot,1997: 273). Συμβολικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση ήταν εισαγωγή του νόμου περί στέγασης το1949,ο οποίος κατήργησε την προϋπόθεση, ότι η κοινωνική στέγαση απευθύνεται αποκλειστικά στα μέλη της εργατικής τάξης. Ωστόσο, λόγω της μεταπολεμικής έλλειψης κατοικίας, τα επιδόματα κατοικίας χορηγούνταν σύμφωνα με τις αναγκαίες προτεραιότητες, οι οποίες φυσικά λειτουργούσαν υπέρ των ασθενέστερων οικονομικά ατόμων.

Μακροπρόθεσμα, δημιουργήθηκαν αρκετές δημόσιες κατοικίες για όλους και έτσι αποφεύχθηκαν οι διακρίσεις μεταξύ αυτών που πληρούσαν τους όρους της αίτησης, για ένα σπίτι και εκείνων που δεν τις πληρούσαν. Οι Εργατικοί προσπάθησαν να κρατήσουν τα ενοίκια της κοινωνικής κατοικίας σε δέκα σελίνια, αντί για τα δώδεκα σελίνια που ζητούσε το Υπουργείο Οικονομικών. Επίσης προσπάθησαν να προσφέρουν ποιοτικές νέες κατοικίες σε ένα πλαίσιο κοινοτήτων μεικτής κοινωνικής διαστρωμάτωσης (Davies,2013:4) .

Ο πρώτος μεταπολεμικός νόμος για τη στέγαση εγκρίθηκε το 1949. Σύμφωνα με αυτόν αυξήθηκε η επιδότηση κοινωνικής κατοικίας, χορηγήθηκε ειδική επιδότηση για τα διαμερίσματα, επεκτάθηκε ο έλεγχος σε ιδιώτες, παρεχόταν επιπλωμένα δημόσια καταλύματα, θέσπιζε τη σταθερή τιμολόγηση ενοικίων και τη δημιουργία δικαστηρίων ενοικίων. Επίσης στις τοπικές αρχές δόθηκε η δυνατότητα να επεκτείνουν το απόθεμα των κατοικιών που διέθεταν. Το καινοτόμο και ιδεαλιστικό όραμα του Bevan, περιείχε επιχορηγήσεις βελτίωσης παλαιότερων κατοικιών, κίνητρα οικοδόμησης ξενώνων με επιδότηση κοκ. Για όλες αυτές τις δράσεις τα τοπικά συμβούλια είχαν το δικαίωμα να δανειστούν με χαμηλά επιτόκια από το Συμβούλιο Δανείων Δημοσίων Έργων. Συνεπώς τα συγκεκριμένα επιτεύγματα αναδεικνύουν την εμπιστοσύνη της κυβέρνησης των Εργατικών στη δημόσια στέγη, ως καθολική και μόνιμη υπηρεσία, αποδεκτή από όλα τα κόμματα.

Ωστόσο, η κυβέρνηση Attlee επικρίθηκε για την αργή πρόοδο που σημείωσε ο τομέας της κοινωνικής κατοικίας. Εντούτοις, έως το 1951 η κυβέρνηση των Εργατικών έχτισε 900.000 κατοικίες· σημαντικός αριθμός, δεδομένων των

ανεπαρκών συνθηκών(Davis,2013: 5). Το πρόγραμμα κοινωνικής στέγασης, υπό την αιγίδα των τοπικών αρχών, αποτέλεσε θεσμό κοινής συναίνεσης από τους συντηρητικούς και τους εργατικούς, μέχρι και την «επανάσταση» Thatcher, που έβαλε ένα τέλος στη συναίνεση της στέγασης και σε όλους τους τομείς της κοινωνικής πρόνοιας(Boque,2019:25-28;Campbell,2008: 232-236; Pierson,2007: 78-87). Στο ζήτημα της κοινωνικής κατοικίας συνολικά οι Εργατικοί κατανάλωσαν πολύτιμο πολιτικό κεφάλαιο, υποτιμώντας την ολόπλευρη διάσταση του ζητήματος[43].

Ε. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Οι Εργατικοί υποστήριξαν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ως μέσον για την επίτευξη πιο ίσης και πιο δημοκρατικής κοινωνίας (Francis,1997:141-142). Το πολιτικό πρόγραμμα του Εργατικού Κόμματος του 1945 με τίτλο «Ας Αντιμετωπίσουμε το Μέλλον»(Let Us Face the Future) περιλάμβανε μία παραδοσιακή πρόταση εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, βάσει της οποίας η ηλικία της αποχώρησης από το σχολείο πρέπει να αυξηθεί στα 16 έτη. Οι Εργατικοί υλοποίησαν τους εκπαιδευτικούς τους στόχους, θεσπίζοντας τον εκπαιδευτικό νόμο του 1944 (Francis, 1997: 143) που καθιέρωνε την ελεύθερη σχολική εκπαίδευση για όλα τα παιδιά. Στα παιδιά της εργατικής τάξης παρέχονταν πλέον ίδιες ευκαιρίες εκπαιδευτικής εξέλιξης, με αυτές των παιδιών της μεσαίας τάξης(Okada,2009: 128-129,132-133). Οι ηγέτες του εργατικού κόμματος και ειδικά ο Bevin, έβλεπαν τα ελεύθερα γενικά σχολεία ως ευκαιρία φοίτησης των παιδιών, που προέρχονται από οικογένειες της εργατικής τάξης.

Όμως, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση υπήρξε δύσκολο έργο. Οι εκπαιδευτικές βελτιώσεις απαιτούσαν μεγάλα κεφάλαια, ενώ παράλληλα υπήρχαν έντονες αντιδράσεις από τους υπερασπιστές του παλιού σχολικού συστήματος, οι οποίοι φοβούνταν τη ριζική αλλαγή. Αποτέλεσμα ήταν η κυβέρνηση να στραφεί σε μια πιο ρεαλιστική νομοθετική προσέγγιση(Okada,2009:137). Με τον εκπαιδευτικό νόμο του

[43]Η κορυφή στην ετήσια παραγωγή κατοικιών έφτανε στις 227.00,ενώ ο μέσος όρος έφτανε κάτω από 200.000. Η εκλογική διακήρυξη των Εργατικών για του 1950 δεν καταπιανόταν επαρκώς με το ζήτημα της στέγασης, το οποίο ωστόσο αποτελούσε κυρίαρχο θέμα όλων των εκλογικών ανακοινώσεων των Συντηρητικών. Στις επόμενες γενικές εκλογές οι Εργατικοί υποσχέθηκαν να διατηρήσουν την παραγωγή κατοικιών σε 200.000 μονάδες το χρόνο και να το αυξήσουν το συντομότερο δυνατόν. Από την άλλη πλευρά, οι Συντηρητικοί αποκαλούσαν τη στέγαση ως «πρώτη από τις κοινωνικές υπηρεσίες» και υποσχέθηκαν 300.000 μονάδες κατοικιών ανά έτος, έναν στόχο ο οποίος πράγματι επιτεύχθηκε το 1953.

1944 αντικαταστάθηκαν τα δημοτικά και δευτεροβάθμια σχολεία, από τρία διαδοχικά στάδια πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και ανώτατης εκπαίδευσης, υπό την ευθύνη των τοπικών εκπαιδευτικών αρχών(Okada,2009: 134). Η πρωτοβάθμια και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση θα παρέχονταν σε ξεχωριστά σχολεία.

Το τριμερές σχολικό σύστημα σκόπευε να δώσει τη δυνατότητα, ανεμπόδιστα από τις οικονομικές δυσκολίες, σε κάθε παιδί με δεξιότητες, να ακολουθήσει την πορεία που ταιριάζει καλύτερα στα ταλέντα του. Τα παιδιά που προέρχονταν από χαμηλότερα στρώματα του πληθυσμού, θα είχαν μεγαλύτερες ελπίδες εκπαίδευσης στο τριμερές εκπαιδευτικό σύστημα (Okada,2009:136).Οι ιθύνοντες εργατικοί πίστευαν ότι η ισότητα της παροχής εκπαιδευτικών ευκαιριών, θα επιτευχθεί μέσω της ισοτιμίας μεταξύ των διαφόρων σχολείων και συνεπώς μέσω ισοτιμίας των υλικών συνθηκών. Ο διαχωρισμός σε τρεις διαφορετικούς τύπους σχολείων γινόταν βάσει αντικειμενικών και ορθολογικών εκπαιδευτικών κριτηρίων και όχι βάση αδικαιολόγητων και άτοπων κοινωνικών κριτηρίων. Ο νόμος φρόντιζε επίσης για επαρκή νηπιακή φροντίδα, ενώ υποχρέωνε τις τοπικές αρχές να παρέχουν δωρεάν ιατρική περίθαλψη και δωρεάν γάλα. Έτσι τα σχολικά γεύματα αποτελέσαν χαρακτηριστικό γνώρισμα του βρετανικού σχολείου μέχρι το 1970. Ένα άλλο κεντρικό στοιχείο του νόμου ήταν η αποκέντρωση της παιδείας, μέσω της αύξησης των εξουσιών των τοπικών εκπαιδευτικών αρχών.

4.1.2 Οι Εργατικοί μετά τον Atllee

Το τέλος της δεκαετίας του 40 βρίσκει τους Εργατικούς σε αδιέξοδο. Προφανές κατέστη ότι η χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους απαιτεί μία ισχυρή και ανταγωνιστική οικονομία, που δημιουργεί πλούτο. Εν προκειμένω, το λάθος των Εργατικών ήταν πως δεν επιδίωξαν να εκσυγχρονίσουν τον καπιταλισμό, πιστεύοντας σε ένα αυτοματισμό ανάπτυξης, που θα διασφάλιζε την παραγωγή του απαιτούμενου πλούτου, ώστε να γίνουν οι ανάλογες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Οι Βρετανοί σοσιαλιστές δεν σπουδαιολόγησαν τα σοβαρά προβλήματα της βρετανικής οικονομίας, που έγιναν προφανή στα τέλη της δεκαετίας του 1950, με την χώρα να αναπτύσσεται πιο αργά σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Spicker,2020)[44]. Οπότε παρουσιάστηκαν ζητήματα οικονομικής στενότητας, όταν το κράτος ήταν

[44]Η Μ. Βρετανία στηριζόταν πάνω στις παλιές βιομηχανίες άνθρακα, βαμβάκι και βαριά βιομηχανία - οι οποίες ήταν αναποτελεσματικές και ξεπερασμένες και παρήγαγαν αγαθά με μικρή ελκυστικότητα για του τους καταναλωτές.

αναγκασμένο να επενδύσει πόρους σε άλλους τομείς, πέραν του κοινωνικού κράτους , όπως ήταν η εθνική άμυνα (πχ. πόλεμος της Κορέας). Ακολούθησαν περικοπές και εισαγωγή εισφορών για οδοντοστοιχίες και γυαλιά του NHS, κάτι που εκλήφθηκε από το εκλογικό σώμα ως μερική αναίρεση της παγιωμένης αρχής της δωρεάν περίθαλψης. Επιπλέον ακολούθησαν φορολογικές αυξήσεις, ώστε να καλυφθούν τα προγράμματα επαναστρατικοποίησης. Το 1951 λοιπόν, το Εργατικό Κόμμα έχασε απρόσμενα τις εκλογές και έκτοτε η επιρροή των ρεβιζιονιστών, με κυριότερους τους Crosland και Gaitskell, στο Εργατικό Κόμμα αυξήθηκε (Reisman,1997:100-122). Προγραμματικά πλέον οι εθνικοποιήσεις αντιμετωπίστηκαν με σκεπτικισμό και τελικά στο μανιφέστο του 1959 εγκαταλείφθηκαν, δίνοντας τη θέση τους στην οικονομική ανάπτυξη και στις βιομηχανικές επενδύσεις. Εντούτοις οι περισσότερες από τις αλλαγές, που εισήγαγε η κυβέρνηση των Εργατικών από το 1945 έως 1951, υιοθετήθηκαν από τους συντηρητικούς του Churchill και έγιναν μέρος της «μεταπολεμικής συναίνεσης», που κράτησε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Μετά την ήττα του 1951, οι Εργατικοί πέρασαν αρκετά χρόνια στην αντιπολίτευση, ενώ το κόμμα τους υπέστη ιδεολογικό διχασμό μεταξύ της αριστερής πτέρυγας υπό τον Bevan και της εκσυγχρονιστικής τάσης, που τάχθηκε με τον Gaitskell (Reisman,1997:98-100). Την ίδια στιγμή, η μεταπολεμική οικονομική ανάκαμψη και οι ευεργετικές κοινωνικές επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων του Attlee τις οποίες διατήρησε και ο Churchill μετέθεσαν τη μεγάλη συναίνεση του πληθυσμού υπέρ των συντηρητικών κυβερνήσεων της εποχής (Toye,2013:3-23).

Με την επικράτηση της εκσυγχρονιστικής πτέρυγας υπό τον Gaitskell, ακολούθησαν σκληρές διαμάχες πάνω στη ρήτρα IV του καταστατικού των Εργατικών, υπέρ των εθνικοποιήσεων, με τον Gaitskell να επιμένει στη κατάργηση της συγκεκριμένης ρήτρας (Barlow, 2008: 224; Beech, 2006: 218; Clark, 2012: 66; Heath,Jowell&Curtice, 2001: 106; Heppell, 2012, 38; Jones, 1996, 8; Kenny & Smith, 2013: 110; Leach, 2015: 118). Υπό τον Gaitskell, οι Εργατικοί έχασαν το 1959 τρίτες συνεχόμενες γενικές εκλογές (Coates,2005:30). Το 1963, ο ξαφνικός θάνατος του Gaitskell, από μια σπάνια ασθένεια, επέτρεψε στο Wilson να ηγηθεί του κόμματος. Το μανιφέστο για τις εκλογές του 1964, υπήρξε το πληρέστερο, από άποψη κάλυψης κυβερνητικών πολιτικών, αλλά και το πιο μοντέρνο του κόμματος (Coates,2005:30-31). Σε αυτό το μανιφέστο, χάνονται οι αναφορές στο σοσιαλισμό, προς όφελος μιας τεχνοκρατικής εικόνας του μέλλοντος.

Στο μανιφέστο του 1964, οι Εργατικοί πρότειναν για την κοινωνική

ασφάλεια : (i) την αύξηση των παροχών της Εθνικής Ασφάλισης, (ii) την εισαγωγή ενός εγγυημένου εισοδήματος για τις χήρες και τους συνταξιούχους, (iii) την εισαγωγή ενός συστήματος παροχών που θα βοηθούσε τους συνταξιούχους, τους άρρωστους και τους ανέργους, (iv) την δέσμευση να βελτιωθούν οι παροχές για τις χήρες και (v) την δέσμευση να εισαχθεί μια αποζημίωση απόλυσης (Thornton,2006: 137) . Από αυτές τις προτάσεις, το εγγυημένο εισόδημα απευθυνόταν στα «πιο ευάλωτα μέλη της κοινωνίας» (Thornton,2006: 139) ενώ το εθνικό ταμείο πρόνοιας στόχευε στην ένταξη των ασθενών και των ανέργων και , αποσκοπούσε να προσφέρει παροχές σε διάφορα κοινωνικά στρώματα(Thornton,2006: 139). Υπό την κυβέρνηση Wilson (1964-70), οι κοινωνικές δαπάνες αυξήθηκαν δραστικά (Thorpe,2001: 155) με αποτέλεσμα να διευρυνθούν κοινωνικές παροχές και υπηρεσίες (Thornton ,2006: 138). Παρόλο που η πρώτη κυβέρνηση Wilson θέσπισε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και αναμφισβήτητα έκανε πολλά για να μειώσει τις κοινωνικές ανισότητες κατά τη διάρκεια της θητείας της, οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπισε οδήγησαν στην επιβολή μέτρων λιτότητας, αναγκάζοντας την κυβέρνηση να εγκαταλείψει ορισμένες βασικούς πολιτικούς στόχους της (Nachtwey,2009:124-127). Η επάνοδος των Εργατικών στην εξουσία το 1964 , θα σημαδευτεί από την ισχυρή άρνηση υποτίμησης της στερλίνας, με δαπανηρά αποτελέσματα(Thorpe,2001:148). Ως αποτέλεσμα των δυσμενών οικονομικών συνθηκών, οι δημόσιες δαπάνες για την κοινωνική ασφάλεια δεν αποτελούσε πλέον προτεραιότητα. Στο σημείο αυτό , η σημασία της οικονομίας για την επιτυχή άσκηση κοινωνικής πολιτικής γίνεται προφανής.

Αυτή την περίοδο, παίρνονται μια σειρά από περιοριστικά οικονομικά μέτρα, όπως η αύξηση των εισφορών για την εθνική ασφάλιση, του φόρου βενζίνης, του φόρου εισοδήματος, αλλά και ο περιορισμός των δημοσίων δαπανών, ο μαζικός εξωτερικός δανεισμός για τη στήριξη της στερλίνας, ο αποπληθωριστικός προϋπολογισμός, η αυστηρότερη ρύθμιση του συστήματος μίσθωσης, η αύξηση των φόρων στα οινοπνευματώδη ποτά, τον καπνό και τα αυτοκίνητα και η εισαγωγή επιλεκτικού φόρου απασχόλησης στον προϋπολογισμό, αλλά και ο περιορισμός τραπεζικών χορηγήσεων. Τελικά η στερλίνα υποτιμήθηκε κατά 31% το Νοέμβριο του1967. Όλα αυτά τα οικονομικά μέτρα, οδήγησαν σε αδυναμία επίτευξης της απαραίτητης οικονομικής μεγέθυνσης, που χρειαζόταν για να προχωρήσουν οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Όμως, επί κυβέρνησης Wilson εισήχθησαν μια σειρά σαρωτικών κοινωνικών και εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Το 1964 καταργήθηκε η

θανατική ποινή, νομιμοποιήθηκε το 1967 η άμβλωση και η ομοφυλοφιλία (αρχικά μόνο για άνδρες ηλικίας 21 ετών και άνω και μόνο στην Αγγλία και την Ουαλία) και καταργήθηκε η λογοκρισία του θεάτρου το 1968. Παράλληλα επεκτάθηκε η εκτεταμένη γενική εκπαίδευση και δημιουργήθηκε το ανοικτό πανεπιστήμιο.

Παρά τις όποιες οικονομικές δυσχέρειες, υπήρξαν θετικές επιδράσεις από την κοινωνική πολιτική της πρώτης κυβέρνησης του Wilson. Κατ'αρχάς, το συνολικό ποσοστό των δημοσίων δαπανών αυξανόταν ταχύτερα επί Wilson σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη κυβέρνηση από το 1874 (Walker,1987:195). Επιπλέον, η απασχόληση στον τομέα υγείας αυξήθηκε ραγδαία στο διάστημα 1967-1970 (Walker, 1987:195). Η επάνοδο στην πολιτική αυξημένων δημοσίων δαπανών από την κυβέρνηση των Εργατικών μετά το πέρας της οικονομικής καταιγίδας αντικατοπτρίζει άλλωστε τη γενική αφοσίωση του Εργατικού Κόμματος στην κοινωνική ευημερία. Παράλληλα ο Wilson επιχείρησε να αντιμετωπίσει την σχετική οικονομική παρακμή της Βρετανίας, και να τονώσει την ανάπτυξη μέσω εκσυγχρονισμού. Ωστόσο, η κυβέρνηση Wilson είχε κληρονομήσει ένα μεγάλο εμπορικό έλλειμμα, που οδήγησε σε νομισματική κρίση και τελικά σε μια καταδικασμένη προσπάθεια να αποτραπεί η υποτίμηση της λίρας (Thorpe,2001:148).

Οι Εργατικοί έχασαν τις εκλογές του 1970 από τους συντηρητικούς υπό τον Edward Heath, επέστρεψαν στην αντιπολίτευση, διατηρώντας όμως ως ηγέτη τον Wilson. Η δεκαετία του 1970 αποδείχτηκε μια δύσκολη εποχή για τις κυβερνήσεις, τόσο των Συντηρητικών, όσο και των Εργατικών, εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίσης του 1973, που προκάλεσε υψηλό πληθωρισμό και παγκόσμια ύφεση. Το Εργατικό Κόμμα επανήλθε στην εξουσία και πάλι με τον Wilson το 1974, σχηματίζοντας μια μειοψηφική κυβέρνηση. Το 1973, οι Εργατικοί δημοσιοποιούν το πιο ριζοσπαστικό τους πρόγραμμα των τελευταίων 40 χρόνων. Αυτοαποκαλούνται «Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα» και είναι έτοιμοι και αποφασισμένοι να εφαρμόσουν παντού τις αρχές της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού. Στόχοι του προγράμματος τους μεταξύ άλλων είναι μία ριζοσπαστική και μόνιμη αλλαγή των συσχετισμών δυνάμεων προς όφελος των εργαζομένων, η εξαφάνιση φτώχειας, η επίτευξη μεγαλύτερης οικονομικής ισότητας στο εισόδημα, στο πλούτο και στο επίπεδο διαβίωσης, η αύξηση της κοινωνικής ισότητας με έμφαση στη δημιουργία θέσεων εργασίας, στην εκπαίδευση, στη στέγαση και στα κοινωνικά δικαιώματα καθώς και η βελτίωση του περιβάλλοντος, η δημιουργία πιο άνετων χώρων εργασίας και επισκέψιμων πόλεων, καθώς και η καθαρότητα του αέρα και του νερού. Το καλοκαίρι του 1974, οι

Εργατικοί δημοσιοποιούν τις προθέσεις τους, για μείωση της επιρροής του κράτους σε Σκωτία και Ουαλία, δημόσια ιδιοκτησία αναπτυξιακής γης και μεγαλύτερη κυβερνητική ανάμειξη στη βιομηχανική παραγωγή. Οι εργατικοί κερδίζουν οριακά τις εκλογές και ιδρύουν μία σειρά κρατικών οργανισμών. Στην εξουσία θα παραμείνουν 18 μήνες, χάρη στη συμφωνία των Φιλελευθέρων.

Η σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση Callaghan που διαδέχτηκε την κυβέρνηση Wilson από το 1976-1979 χαρακτηρίζεται από πολιτικές λιτότητας και ανάκαμψης της οικονομίας. Η πολιτική περιορισμού των μισθών οδήγησε κατά τη διάρκεια του χειμώνα 1978-79 σε διαδοχικές απεργίες, μεταξύ των οδηγών φορτηγών, των εργαζόμενων στους σιδηροδρόμους, των εργαζόμενων στην αυτοκινητοβιομηχανία, των τοπικών αρχών και των εργαζομένων στα νοσοκομεία. Σύνθημά τους ήταν οι υψηλότερες μισθολογικές αυξήσεις. Αποτέλεσμα ήταν καθημερινές διαταραχές, οι οποίες οδήγησαν στον λεγόμενο «Χειμώνα της δυσαρέσκειας»(Martin,2009 49-67 Matthijs, 2011:116-119). Ακολούθησε η σαρωτική ήττα των Εργατικών στις εκλογές του 1979, από συντηρητικούς της Thatcher[45]. (Matthijs, 2011:119-122)

Συνοψίζοντας, οι Εργατικοί πολιτικοί που ανέλαβαν την εξουσία στις τελευταίες μετά τον Β 'Παγκόσμιο Πόλεμο δεκαετίες ήταν αποφασισμένοι να χτίσουν αυτό που ονόμασαν «Νέα Ιερουσαλήμ». Η κυβέρνηση λειτουργούσε ως προστάτης και εταίρος του λαού και αναλάμβανε την ευθύνη για την ευημερία των πολιτών (Yergin&Stanislaw,1998: 23). Στο πλαίσιο αυτό, υιοθετήθηκε η έκθεση Beveridge,η οποία περιείχε κοινωνικά προγράμματα για να εξολοθρεύσει τους «τέσσερεις γίγαντες»: την ασθένεια, την άγνοια, την εξαθλίωση και την αδράνεια (δηλαδή την ανεργία). Η έκθεση άλλαξε παντελώς τον τρόπο προσέγγισης της κοινωνικής πολιτικής, στη Βρετανία και σε όλο το δυτικό κόσμο (Yergin& Stanislaw, 1998: 24). Το κράτος πλέον ανέλαβε υποχρεώσεις κοινωνικής πολιτικής και μετατράπηκε σε μοχλό κοινωνικής ευημερίας.

Εφαρμόζοντας την έκθεση Beveridge, η κυβέρνηση των Εργατικών

[45] Η κυβέρνηση Thatcher επιχείρησε να αντιμετωπίσει το θεμελιώδες οικονομικό πρόβλημα της Βρετανίας - την υπερβολική εξάρτηση από τη ξεπερασμένη βιομηχανία. Το αποτέλεσμα ήταν ο υπερτριπλασιαμός της ανεργίας από 1 εκ. σε πάνω από 3. εκ ανέργους (Spicker,2020). Με την Thatcher η βρετανική οικονομία άλλαξε όψη. Η βιομηχανία, και κυρίως η πρωτογενής παραγωγή, συρρικνώθηκαν, η επισφαλής εργασία απογειώθηκε, ενώ εκτοπίστηκαν από την αγορά εργασίας άτομα με ανικανότητα ή αναπηρία, μοναχικοί γονείς και ηλικιωμένοι. Παράλληλα υπήρξε μια έκθεση στην αβεβαιότητα και στη τυχαιότητα ενός μεγάλου τμήματος της αγοράς εργασίας, που μερικές φορές αναφέρεται ως «διπλή αγορά εργασίας», αλλά και αύξηση της οριακής απασχόλησης, που χαρακτηρίζεται από χαμηλή «αμοιβή, ανασφάλεια και βραχυπρόθεσμη απασχόληση (Reitan,2003:78;Turner,2000:118).

καθιέρωσε δωρεάν δημόσια ιατρική περίθαλψη, δημιούργησε νέα συστήματα συντάξεων, προώθησε την αναβάθμιση της εκπαίδευσης και στέγασης και επιδίωξε να εκπληρώσει τη ρητή δέσμευση για «πλήρη απασχόληση». Όλα αυτά, προστέθηκαν σε αυτό που οι Εργατικοί χαρακτήρισαν το κοινωνικό κράτος - και ήταν πολύ υπερήφανοι για αυτό (Yergin& Stanislaw,1998: 250). Μέσω του σχεδίου Beveridge, οι Εργατικοί του 1945 μετέτρεψαν τη Βρετανία στο πρώτο σημαντικό κοινωνικό κράτος. Από το 1950 και μετά, επικράτησαν στο Εργατικό Κόμμα οι ρεβιζιονιστές, που υπερασπιζόταν τις βαθμιαίες κοινωνικές αλλαγές και τον κοινοβουλευτισμό, αλλά και τον κεϊνσιανισμό, ως συνταγή ρύθμισης του καπιταλισμού με κοινωνικό πρόσημο[46]. Μέσα από το συνεχή ιδεολογικό μετασχηματισμό, το Εργατικό Κόμμα, με μεγαλύτερη ευκολία σε σχέση με τα περισσότερα κεντροαριστερά κόμματα, μετεξελίχθηκε από ταξικό σε πολυσυλλεκτικό κόμμα, που απευθυνόταν πλέον σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας (Birnbaum, 2001:120). Συνεπώς άρχισε να φθίνει η μονόπλευρη ταξική αναφορά στην εργατική τάξη. Άλλωστε, το Εργατικό κόμμα από πολύ νωρίς προέβη στη θεμελιώδη αναγνώριση του μεταπολεμικού συνταγματικού δημοκρατικού πλαισίου(Dowe,2007:8-9). Ιδεολογικά, μετριάστηκε το αίτημα για κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής (Ρήτρα 4), ως απώτερο μέσον αποκατάστασης της κοινωνικής δικαιοσύνης (Dowe:2007, 9).

Τέλος, να σημειώσουμε ότι τα ρεβιζιονιστικά προγράμματα τύπου Bad Godesberg διευκόλυναν αφενός την επιθετική αντιπαράθεση των Βρετανών Εργατικών με τους πολιτικούς τους αντιπάλους και αφετέρου την αναγκαία ευελιξία στις συζητήσεις με άλλες κοινωνικές ομάδες. Επιπλέον, κατοχυρώθηκε ως αφετηρία ενός σημαντικού κοινωνικού ανοίγματος, που θα έθετε τις βάσεις για την ανασυγκρότηση της σοσιαλδημοκρατίας ως πόλος εξουσίας.

[46]Σημείο – σταθμός αποτέλεσε η έκδοση το 1956 του "The Future of Socialism" του Crossland. Ο Crossland, επισήμανε ότι μέσω της συνεχούς οικονομικής μεγέθυνσης ο καπιταλισμός έλυσε το πρόβλημα της συσσώρευσης και **γι'** αυτό το λόγο θα πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη βαρύτητα στην κατανομή του πλούτου, παρά στην κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας.

4.2 Η περίπτωση του γερμανικού SPD

4.2.1. Ο δημοκρατικός καπιταλισμός και η προγραμματική τομή του BadGodesberg

Μετά τη ναζιστική δικτατορία[47] και το πέρας του Β' παγκόσμιου πολέμου, το SPD πέρασε σε μία παρατεταμένη φάση εκλογικής αδυναμίας[48], διότι διέθετε την άτοπη εκτίμηση, ότι δεν υπήρχε δυνατότητα εξημέρωσης του καπιταλισμού· μία θέση που διαψεύστηκε από τις κοινωνικές κατακτήσεις στη φάση της καπιταλιστικής άνθησης (Mau, 2014:75; Walter,2009: 121). Από την άλλη, ο κεντρικός συντονισμός της οικονομίας, που πρέσβευε το SPD δεν είχε απήχηση στη κοινή γνώμη, η οποία τον ταύτιζε με τη σοβιετική οικονομία (Miller,1974: 21). Η δυναμική καπιταλιστική ανάπτυξη της περιόδου του 50, που συνδυάστηκε με κεϊνσιανές πολιτικές πλήρους απασχόλησης, δημοσίων επενδύσεων και επέκτασης του κοινωνικού κράτους, βιώθηκε από τον πληθυσμό ως μοντέλο ικανό να επιλύσει τις πιο πιεστικές και άμεσες ατομικές ανάγκες, παρέχοντας προοπτική σε όλα τα κοινωνικά στρώματα (Hemmerich-Wipfler,1982: 72-74). Η ανεργία μειώθηκε, το βιοτικό επίπεδο ανέβηκε για όλα τα στρώματα και η κοινωνική ασφάλεια επεκτάθηκε (Hemmerich-Wipfler,1982:23-28). Το γερμανικό οικονομικό θαύμα, δηλαδή η απογείωση της κατεστραμμένης από τον πόλεμο γερμανικής οικονομίας, σηματοδότησε τη βελτίωση της ατομικής προοπτικής. Με την άνθηση του κεφαλαίου συνδέθηκε και η άνθηση της εργασίας, σε αντίθεση με τις παρωχημένες θέσεις περί ταξικής πάλης (Hoffman, 1982: 10;Mau:2014, 76). Τόσο οι ταξικές αντιθέσεις, όσο και οι καπιταλιστικές κρίσεις εξομαλύνθηκαν εκείνη την περίοδο μέσα από κρατικές παρεμβάσεις (Offe,1972/2006; Habermas,1973; Habermas,1990:144). Παράλληλα, η οικονομική απογείωση συνδυάστηκε με τη συγκρότηση ενός εκτεταμένου κοινωνικού κράτους και την ανάπτυξη κορπορατιστικών δομών, που εξασφάλιζαν την εργασιακή

---

[47]Το SPD ήταν το μόνο κόμμα, που απέρριψε στη βουλή την πράξη ενεργοποίησης της ναζιστικής κυβέρνησης Hitler, αφού το Κομμουνιστικό Κόμμα είχε ήδη απαγορευτεί (Epstein,2015:48; Rothenberg, 2013;Wildt,2012).Στη συνέχεια οι Ναζί εισήγαγαν την πολιτική της ισοπέδωσης (Gleichschaltung), το SPD απαγορεύτηκε όπως και τα συνδικάτα και πολλά μέλη τους εξορίστηκαν, ενώ όσοι παρέμειναν στη χώρα εκτέθηκαν σε διώξεις, σε προσωρινή κράτηση ή κλείστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπου αρκετοί σοσιαλδημοκράτες δολοφονήθηκαν(Bendersky. 1956: 108-114; Epstein,2015: 48-55; Νουμαν, 2018: 63-68).

[48]Όλη την περίοδο σχεδόν από το 1949-1966 οι σοσιαλδημοκράτες στη δυτική Γερμανία έμειναν πίσω από την CDU / CSU, ως δεύτερο ισχυρότερο κόμμα , πάντοτε στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στο Κοινοβούλιο.

ειρήνη (Lampert& Altheimer, 2004: 87-99;Mau,2014: 75-76). Στο επίκεντρο τέθηκε σε ένα εξισωτικό κοινωνικό κράτος τύπου Beveridge, ενώ άμεσα παραδοσιακά ριζωμένοι θεσμοί κοινωνικής πολιτικής αποκαταστάθηκαν από μια κεντροδεξιά κυβέρνηση (CDU), υποστηριζόμενη από τους σοσιαλδημοκράτες (SPD), που βρισκόταν στην αντιπολίτευση[49](Leisering,2000: 3).

Ωστόσο, στη μεταπολεμική Γερμανία ήταν ισχυρή η αντικαπιταλιστική διάθεση του πληθυσμού, λόγω της ευθύνης των μεγάλων επιχειρήσεων για το ξέσπασμα του πολέμου (Kreutz,2002)· κάτι που υποκίνησε τις ιθύνουσες πολιτικοοικονομικές ελίτ να βελτιώσουν άμεσα τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού, για να αποφευχθούν μαζικές μετατοπίσεις προς τις κομμουνιστικές ιδέες της αντίπαλης όχθης[50] (Kösller,2018:21-42). Η «μεταπολεμική αναπτυξιακή έκρηξη» διευκόλυνε την κοινωνική ευημερία, υπό συνθήκες εισοδηματικής αναδιανομής, χωρίς κοινωνικές συγκρούσεις. Παρά βέβαια το γεγονός ότι τα συνδικάτα συστηματικά εκδήλωναν την ισχύ και το αγωνιστικό σθένος τους, συνεισφέροντας μια σχετική ισορροπία δυνάμεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, η οποία οδήγησε στη θεσμοθετημένη εξισορρόπηση συμφερόντων (Esser,2003:71-72).

Από την άλλη πλευρά, επικράτησε σταδιακά ο λεγόμενος συνταγματικός πατριωτισμός, ως δέσμευση του λαού σε «καθολικές συνταγματικές αρχές» θεμελιωμένες πάνω στη πνευματική και ηθική αντιπαράθεση με το γερμανικό παρελθόν, όπως επισημαίνει ο Habermas. Η ταυτότητα της χώρας άρχισε πλέον να αναδιαμορφώνεται ως πολιτική ενσωμάτωση, μέσω της κατοχύρωσης της δημοκρατίας, του συντάγματος, του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και με υπόβαθρο την ιστορία και τον πολιτισμό της χώρας (Habermas, 2009: 147-149). Ο συνταγματικός πατριωτισμός απαιτεί την αποδοχή των συνταγματικών αρχών και μια αντανακλαστική στάση προς αυτούς, ως όρο ενσωμάτωσης των πολιτών στη μεταπολεμική Γερμανία. Αυτή η αντανακλαστική στάση εκφράζεται στην προθυμία συστηματικής συνεργασίας και ανταλλαγής όλων

[49]Η οικονομική ανασυγκρότηση της Γερμανίας και η προώθηση της κατασκευής ιδιωτικών και κοινωνικών κατοικιών, αλλά και η ενσωμάτωση εκατομμυρίων μεταναστών ήταν τα κύρια καθήκοντα κοινωνικής πολιτικής των πρώτων μεταπολεμικών ετών, ενώ ακολούθησε μια σταδιακή επέκταση και μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης. Η μεγάλη μεταρρύθμιση των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων του 1957 έγινε ο θεμελιώδης νομιμοποιητικός πυρήνας του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους. Το Σύνταγμα του 1949 θεσμοθέτησε το κοινωνικό κράτος κράτος (ή μάλλον το «Κοινωνικό κράτος») ως αναλλοίωτο θεμέλιο της νέας δημοκρατικής Γερμανίας (Leisering,2000: 3).

[50] Εξ ου η δεξιά κυβέρνηση Adenauer θέσπισε μηχανισμούς κοινωνικής αντιστάθμισης, για λόγους εσωτερικής σταθεροποίησης και αποφυγής έντονης ριζοσπαστικοποίησης του πληθυσμού και έντονων συνδικαλιστικών αγώνων (Schwarz,1997: 224-228;Vail,2018:51-54).

των μελών της κοινωνίας, προκειμένου να ερμηνευτούν και να εφαρμοστούν οι συνταγματικές ιδέες καλύτερα (Habermas, 1992: 152; Müller, 2010: 98).

Προ παντός, η συναίνεση γύρω από το κοινωνικό κράτος αποτέλεσε έναν «ιστορικό συμβιβασμό» με αμοιβαίο όφελος, που χαρακτηρίστηκε με τον όρο «κοινωνική οικονομία της αγοράς»(Mau,2014: 75-76; Spicker,2004: 273).Το γερμανικό μοντέλο συνδύασε τη προαγωγή κοινωνικής προστασίας με την οικονομική ανάπτυξη· μία αρχή η οποία αντικατοπτρίστηκε και στη δομή των κοινωνικών υπηρεσιών. Υπό την έννοια βέβαια ότι οι υπηρεσίες και οι κοινωνικές παροχές συνδέθηκαν με τη θέση του ατόμου στην αγορά εργασίας και τις αποδοχές του, Η κοινωνική κάλυψη συνδέθηκε με την ενεργή εργασία (Spicker,2004:273).

Ο συμβιβασμός αυτός εξασφάλισε από τη μία πλευρά, την ένταξη του εργατικού κινήματος στο δυτικό καπιταλισμό, ενώ από την άλλη διευκόλυνε την κατάκτηση και την υλοποίηση μιας ολόκληρης σειράς κοινωνικών επιτευγμάτων, με κορυφαία την αποδόμηση των ταξικών φραγμών στη μόρφωση και στην ανώτατη παιδεία (Judt , 2008;Kreutz, 2002). Με βάση την περιρρέουσα ατμόσφαιρα και τις ανάγκες της εποχής, η κερδοσκοπία του κεφαλαίου περιορίστηκε, δίδοντας στα εργατικά και λαϊκά στρώματα την αίσθηση, ότι η φύση του καπιταλισμού είχε αλλάξει. Ο εξευμενισμός του καπιταλισμού ωστόσο ήταν προσωρινός.

Στη Γερμανία η βασική συναίνεση του οικονομικού θαύματος είχε οικονομικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι τα υψηλά κέρδη των επιχειρήσεων διευκόλυναν την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και αντίστροφα. Αντιστοίχως επέφεραν την αύξηση των μισθών και την επέκταση των περιθωρίων άσκησης δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής εκ μέρους του κράτους (Hoffman,1982: 10). Από την άλλη πλευρά, η παροχή πρόνοιας προσεγγίστηκε ως εργαλείο οικονομικής ρύθμισης, που συμπλήρωνε τη διαχείριση της οικονομίας, ώστε να αποτραπούν οι αθέμιτες λειτουργίες του καπιταλισμού (Spicker,2004:255). Η ταξική διαίρεση υπό αυτές τις συνθήκες δεν ήταν πλέον τόσο εμφανής όπως στο παρελθόν. Η κοινωνία εξατομικεύτηκε και αυτό που έμεινε είναι οι αντιπαραθέσεις γύρω από την συμμετοχή στην οικονομική ανάπτυξη (Beck,1986). Οι εξελίξεις αυτές θεωρητικά εκφράζονται με την πλουραλιστική θεωρία (Altvater et.al, 1980: 76 -79).

Κοντολογίς, η κοινωνική ανισότητα και υλική ανέχεια εξομαλύνθηκαν μεταπολεμικά, μέσω της παγίωσης του κοινωνικού κράτους. Παράλληλα ακυρώθηκε ο στιγματισμός και ο κοινωνικός αποκλεισμός λόγω ανεργίας, ανέχειας ή ασθένειας, μέσω θεσμικής αλληλεγγύης(Beck,1986;Schnapper, 2016:22-25). Μέσω του

κοινωνικού κράτους μεταβλήθηκε ο στυγνός ατομικισμός της αγοράς σε μορφή εξατομίκευσης, ως πλέγμα κοινωνικών συνθηκών, που επιτρέπουν στα άτομα να διαμορφώνουν υποκειμενικά τον τρόπο ζωής και τους κοινωνικούς δεσμούς τους, υπό τις οδηγίες και τους κανόνες του κοινωνικού κράτους (Beck& Beck-Gernsheim,1993: 178).

Μέσω της επίδρασης του φαινομένου του κοινωνικού αναβατήρα διευθετήθηκε η ταξική σύγκρουση, όχι όμως μέσω της ισοπέδωσης της κοινωνικής ανισότητας, αλλά μέσω της γενικής και πολυεπίπεδης ανύψωσης του κοινωνικού και οικονομικού επιπέδου, από την οποία επωφελήθηκε ιδιαίτερα το προλεταριάτο που εξήλθε από το κοινωνικό περιθώριο. Με οικονομικούς όρους, η οριακή χρησιμότητα του προλεταριάτου σε αυτή την φάση ήταν μεγαλύτερη από αυτή της κυρίαρχης τάξης, η οποία ωστόσο επωφελήθηκε σημαντικά από το φαινόμενο του κοινωνικού ανελκυστήρα, αφού η κυριαρχία της παρέμεινε ανέγγιχτη. Σε κάθε περίπτωση το ταξικό πολιτισμικό σχήμα έχασε την εγκυρότητα του, διότι η κυριαρχούμενη τάξη δεν είχε πλέον κανένα λόγω να διεξάγει ταξική πάλη. Το επαναστατικό οριακό πλεονέκτημα θα ήταν πολύ μικρό, δεδομένης της επιτυχούς παγίωσης του κοινωνικού κράτους . Εκεί όμως που η ταξική σύγκρουση έχει εξομαλυνθεί και σιγάσει, το άτομο υπερβαίνει τα όρια των τάξεων και στρωμάτων(Beck,1986:121-122).

Το μοντέλο αυτό ορίστηκε και ως «καπιταλισμός του Ρήνου»· μία έννοια που εισήχθη το 1991 από τον Γάλλο οικονομολόγο M.Albert (1993).Με το όρο αυτό νοηματοδοτείται η λειτουργία του καπιταλισμού στη Γερμανία και σε όλη την Δυτική Ευρώπη μετά τον Β'Παγκόσμιο Πόλεμο καθώς και στην Ιαπωνία (capitalism nippon) (Lembruch, 2006: 86-87). Κατά τον Albert(1993: 240–242)ο καπιταλισμός του Ρήνου διακρίνεται από μια μακροπρόθεσμη οπτική, η οποία επενδύει στην προστασία και στην ενδυνάμωση του ανθρώπινου παράγοντα και στην αίσθηση κοινωνικής αλληλεγγύης, μέσω της συνεργατικής διαχείρισης των εργασιακών σχέσεων, αλλά και της βούλησης των πλουσίων να φορολογηθούν ένα γενναιόδωρο σύστημα κοινωνικής ασφάλειας. Ο καπιταλισμός του Ρήνου χαρακτηρίζει το παλιό οικονομικό μοντέλο της Γερμανίας πριν την γερμανική ενοποίηση με πρωτεύουσα την Βόννη και αναφέρεται σε ένα σύστημα κορπορατιστικών δομών και διευθετήσεων, που στόχευαν στη συναίνεση εντός ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου, που προστάτευε την ελεύθερη οικονομία της αγοράς, με έναν τρόπο που ενσωμάτωνε το ευρύτερο τμήμα του πληθυσμού μέσω ενός οργανωμένου και ευρύτατου κοινωνικού κράτους (Blanke,2005:33-35 ; Λάβδας,2004:113-114).

Η κεντρική ιδέα του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους στη Γερμανία εκφράζεται από τον σοσιαλδημοκράτη θεωρητικό Hermann Heller. Η θέση είναι ότι το αντικειμενικό λειτουργικό νόημα του κράτους καθορίζεται από την ιστορική αναγκαιότητα του συμβιβασμού όλων των αντικρουόμενων συμφερόντων (Heller, 1934: 203). Σε έναν τέτοιο συμβιβασμό αντίκειται η ταξική δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας και γι' αυτό η υπέρβαση των ταξικών αντιθέσεων γίνεται ζήτημα ύπαρξης για το σύγχρονο κράτος. Το κράτος μπορεί να επιβιώσει μόνο ως κοινωνικό κράτος, που δεσμεύεται στη κοινωνική δικαιοσύνη (Heller, 1934:59). Επομένως, ο πυρήνας της έννοιας του κοινωνικού κράτους κατά τον Heller, δεν είναι το φορμαλιστικό κράτος δικαίου, αλλά το ουσιαστικό κράτος δικαίου με κοινωνικό πρόσημο, στο οποίο ακόμα και το οικονομικό σύστημα είναι στη διάθεση του «νομοθέτη» (Abromeit,2010: 216). Στην κατεύθυνση αυτή που έθεσε ο Heller, ο Abendrodt υπογραμμίζει ότι η αρχή του κοινωνικού κράτους, που είναι και συνταγματικά κατοχυρωμένη, ερμηνεύεται τόσο ως επίκαιρος κανόνας ερμηνείας του ισχύοντος δικαίου όσο και ως αξίωμα διαμόρφωσης του μελλοντικού δικαίου (Abendroth, 1968: 117;Abromeit,2010:217).

Βασικά συστατικά του συγκεκριμένου μοντέλου είναι η κεϊνσιανή συναίνεση ως συνδυασμός τάσεων αποεμπορευματοποίησης των κοινωνικών σχέσεων, ο ισχυρός ρόλος του κράτους στη ρύθμιση της οικονομίας και στην αναδιανομή, η νέα σχέση μεταξύ οικονομικών και κοινωνικών παραμέτρων κρατικής πολιτικής και τελικά η νομιμοποίηση της επέκτασης κρατικών πολιτικών και της αύξησης των κρατικών δαπανών τόσο ως εργαλεία αντικυκλικής πολιτικής όσο και μακροοικονομικής σταθερότητας[51](Λάβδας,2004:108-109).Το σύνθημα που διακρίνει το μοντέλο αυτό είναι «ευημερία για όλους», κατά τον Ludwig Erhard (Castelucci, 2002). Εν κατακλείδι, ο καπιταλισμός του Ρήνου «εγκολπώνεται τη μεγαλύτερη προσπάθεια συμφιλίωσης μεταξύ οικονομικής αποτελεσματικότητας και κοινωνικής αλληλεγγύης, που έγινε ποτέ στην ιστορία» (Albert,1997),δομημένος πάνω στις αρχές της αγοράς, αλλά με ισχυρούς μηχανισμούς κοινωνικής ρύθμισης(Turner,1997: 3-5).

[51] Επίσης διακριτά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου μοντέλου είναι: ο σημαντικός ρόλος των τραπεζών και όχι των χρηματιστηρίων στην οικονομική ζωή, οι στενοί οικονομικοί δεσμοί μεταξύ των τραπεζών και των επιχειρήσεων, η πιο δίκαιη ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των μετόχων και του Managment επιχειρήσεων, η κοινωνική εταιρική σχέση μεταξύ των συνδικάτων και των εργοδοτών, το πιο εξειδικευμένο και το πιο αξιόπιστο εργατικό δυναμικό μέσω της εναλλασσόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, η ισχυρή κρατική ρύθμιση της οικονομικής δραστηριότητας και τέλος, οι κοινές αξίες του πληθυσμού, σε σχέση με μια πιο ισότιμη κοινωνία, αλλά και η συλλογική αντίληψη των κοινών συμφερόντων.

Η εποχή του ρηνανικού καπιταλισμού εισάγει τους κοινωνικούς εταίρους και την εμφανή συμμετοχή των εργαζομένων στην καπιταλιστική παραγωγή και στη διοίκηση των επιχειρήσεων (συνδιοίκηση). Οι καπιταλιστές και οι εργαζόμενοι φαίνονταν να επιβαίνουν στην ίδια βάρκα. Παράλληλα στην εκμετάλλευση των εργαζομένων τέθηκαν σαφή όρια και οι ταξικές αντιθέσεις εξομαλύνθηκαν, ώστε να δημιουργηθούν συνθήκες κοινωνικής ειρήνης. Μια διαρκής πολιτική συμβάσεων και συμβιβασμών κατέτεινε προς τη συνεχή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, την αύξηση της αγοραστικής δύναμης, η οποία τόνωσε την οικονομική ανάπτυξη και τη δημιουργία πλήρους απασχόλησης.

Συνεπώς ο καπιταλισμός του Ρήνου είναι ένα μοντέλο που ενσωματώνει το κοινωνικό κράτος στην οικονομία της αγοράς και παραπέμπει στη θεώρηση περί «κοινωνικής οικονομίας της αγοράς» (Soziale Marktwirtschaft), η οποία ενσωμάτωνε φιλελεύθερες, χριστιανο-κοινωνικές και αργότερα σοσιαλδημοκρατικές θέσεις. Το συγκεκριμένο μοντέλο κατέστησε το κοινωνικό κράτος ενδογενές στοιχείο της οικονομίας της αγοράς και το διαφοροποίησε όσο από τον αγγλοσαξονικό όσο και από το σκανδιναβικό μοντέλο. Όπως επισήμανε ο Muller-Armack (1972:26) «το κράτος έχει το αδιαμφισβήτητο καθήκον να αναδιανείμει μέσω του προϋπολογισμού και μέσω της δημόσιας ασφάλισης τα εισοδήματα που προκύπτουν από τη διαδικασία της αγοράς και να διευκολύνει την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Όλα αυτά ανήκουν στην ουσία αυτού του εύτακτου συστήματος και θα ήταν φάρσα να βλέπει κανείς μόνο την ανεπηρέαστη διαδικασία της αγοράς χωρίς να βλέπει την πολύπλευρη της διαστρωμάτωση μέσα στην κρατική ορθοταξία».

Η ενσωμάτωση λοιπόν της αγοραίας διαδικασίας μέσα στην κρατική νομοταξία και όχι αντίστροφα χαρακτηρίζει το μοντέλο του Ρήνου. Σημεία τριβής ωστόσο σε κάθε φάση οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης του συγκεκριμένου μοντέλου, παρέμεινε ο βαθμός και η έκταση του κοινωνικού στοιχείου, όσο και η οικονομική αξία της οικονομικής πολιτικής (Blanke &Hilpert,2000). Ο Esping – Anderson στη δική του επιστημονικά καταξιωμένη ταξινόμηση των κρατών-πρόνοιας, κατατάσσει το μεταπολεμικό γερμανικό κοινωνικό κράτος στο συντηρητικό - κορπορατιστικό» (conservative-corporatist) μοντέλο (Esping-Andersen, 1990:31-32; Esping-Andersen, 1989: 25-26). Προσπαθώντας να αποδώσει τη σχέση κράτους, αγοράς και κοινωνίας, ο Esping- Anderson υιοθετεί ως κριτήριο σύγκρισης και διαφοροποίησης το βαθμό από-εμπορευματοποίησης (decomodification) θεμελιακών αγαθών και υπηρεσιών, αλλά και τη συνεισφορά του

κράτους μέσα από τις κοινωνικές του πολιτικές στην ανοδική κοινωνική κινητικότητα, δηλαδή στη δημιουργία νέων προνομιούχων στρωμάτων (social stratification)(Esping-Andersen, 1990: 21-22). Με βάση αυτά τα κριτήρια στο γερμανικό κράτος πρόνοιας, κατά τον Esping Anderson, δεν υπήρξε κυρίαρχος ο ρόλος της αγοράς. Υπάρχει όμως ως ένα βαθμό, εμπορευματοποίηση των κοινωνικών παροχών. Το άτομο δεν στηρίζεται αποκλειστικά στη φροντίδα του κράτους, αλλά αναζητά κάλυψη των αναγκών του και από άλλους θεσμούς, όπως την εκκλησία, την οικογένεια αλλά και την ελεύθερη αγορά· με βάση την αρχή της επικουρικότητας (Spicker,2004: 273-274).

Το μοντέλο του ρηνανικού καπιταλισμού συνδέθηκε με μία μακρά περίοδο διαρκούς οικονομικής ανάπτυξης, με διάχυτες δημοκρατικές διαδικασίες και με ευρεία αναδιανομή, που σε συνδυασμό με την επέκταση του κοινωνικού κράτους στην Γερμανία μετά το 1945, οδήγησαν το Streeck να το χαρακτηρίσει ως δημοκρατικό καπιταλισμό (Streeck,2011: 5-6). Η συγκεκριμένη εμπειρία υπήρξε καθοριστική για τις εργαζόμενες μάζες και εξηγεί ως ένα βαθμό τη μετατόπιση του SPD, από ένα ριζοσπαστικό εργατικό κόμμα, στη κατεύθυνση ενός πολυσυλλεκτικού κόμματος, που απλά διαχειρίζεται και μεταρρυθμίζει τον καπιταλισμό, στη βάση του προγράμματος του Bad Godesberg. Ουσιαστικά η φόρμουλα του δημοκρατικού καπιταλισμού περιλάμβανε την αποδοχή της καπιταλιστικής αγοράς και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας από την οργανωμένη εργατική τάξη. Σε αντάλλαγμα με την πολιτική δημοκρατία, που επέτρεπε την κατάκτηση της κοινωνικής ασφάλειας και της σταθερότητας καθώς και συνεχούς βελτιωμένου βιοτικού επιπέδου (Streeck,2011:10-11). Περισσότερο από δύο δεκαετίες αδιάλειπτης ανάπτυξης, οδήγησαν σε μία βαθιά ριζωμένη και διάχυτη δημόσια πρόσληψη για συνεχή οικονομική πρόοδο, ως δικαίωμα σύμφυτο της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη - αντιλήψεις που μεταφράστηκαν σε πολιτικές προσδοκίες, τις οποίες οι κυβερνήσεις ολοένα και περισσότερο δεν μπόρεσαν να εκπληρώσουν, καθώς η ανάπτυξη άρχισε να επιβραδύνεται (Streeck,2011: 11). Ο μεταπολεμικός συμβιβασμός πάντως που εξέφρασε η φόρμουλα του δημοκρατικού καπιταλισμού περιείχε την επέκταση του κοινωνικού κράτους, το δικαίωμα των εργαζομένων για συλλογικές διαπραγματεύσεις και την πολιτική εγγύηση της πλήρους απασχόλησης (Streeck, 2011: 11). Όταν η ανάπτυξη άρχισε να παραπαίει στα τέλη της δεκαετίας του 1960, ωστόσο, αυτός ο συνδυασμός ήταν δύσκολο να διατηρηθεί. Η σοσιαλδημοκρατία πάντως, υπό την πίεση των επιτυχιών του δημοκρατικού καπιταλισμού, αναθεώρησε

σταδιακά τις ιδέες και τα προγράμματά της. Σταθμός αποτέλεσε το συνέδριο του γερμανικού SPD στο Bad Godesberg το 1959. Οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες, όπως και όλοι οι σοσιαλδημοκράτες στην Ευρώπη, καθυστέρησαν να εγκαταλείψουν τον ριζοσπαστισμό τους (Judt,2005: 369-370). Το SPD περίμενε έως το 1959,για να μετατοπίσει τους σκοπούς και τους στόχους του. Αυτό δεν είχε να κάνει με προδοσία της ηγεσίας απέναντι στην αντικαπιταλιστική βάση, αλλά με μία καθημερινή βιωματική εμπειρία των μαζών, που οδήγησε στο πρόγραμμα του Bad Godesberg.

Η συνεχή αύξηση της ευημερίας υπό συνθήκες καπιταλισμού και οι συστηματικές εκλογικές επιτυχίες των αστικών κομμάτων κατά την δεκαετία του 50 συνηγορούσαν, σε τελική ανάλυση, σε μία ιδεολογική μετατόπιση της σοσιαλδημοκρατίας. Τα αστικά κόμματα ωφελήθηκαν από την εσωτερική πόλωση, η οποία μεταξύ άλλων ανάγονταν και στον προγραμματικό αντικαπιταλιστικό ρεφορμισμό των σοσιαλδημοκρατών, που δεν αντιστοιχούσε πλέον στη θετική εμπειρία, που αποκόμιζαν οι Γερμανοί εργαζόμενοι από το οικονομικό θαύμα.

Το πρόγραμμα του Bad Godesberg βασίστηκε στο ρεβιζιονισμό και στο ρεφορμισμό του Bernstein, όπως αυτός εκφράστηκε κατά την περίοδο της Βαϊμάρης από τη μεταρρυθμιστική τάση που εκπροσωπούσε ο Hugo Sinzheimer. Ο ίδιος πίστευε ότι οι δύο κυρίαρχες τάξεις της κοινωνίας: το κεφάλαιο και η εργασία έχουν ταυτόχρονα κοινά και αντίθετα συμφέροντα(Euchner, Grebing et. al, 2005, 276-277;Hoffman,1982: 11). Κοινό συμφέρον των δύο τάξεων είναι η ανταπόκριση στις παραγωγικές απαιτήσεις και η αύξηση του παραγόμενου καθαρού προϊόντος, ενώ αντίθετα είναι τα συμφέροντα αναφορικά με τη διανομή του παραγόμενου προϊόντος(Stöss,1986:132).Αυτό το βασικό σχήμα επιχειρημάτων κυριάρχησε στην πολιτική θεωρία, που εκφράζουν οι σοσιαλδημοκράτες του Bad Godesberg.

Ειδικότερα η συγκεκριμένη ρεβιζιονιστική αντίληψη μετριάζει τη διάσταση των τάξεων, διεκδικώντας τη θεμελιακή κοινωνική συναίνεση (κοινό καλό). Την ανάπτυξη δηλαδή ενός κοινωνικού συμβιβασμού, μέσω της διάδρασης συμφερόντων(Blanke,1977*),*ως συγκροτησιακό στοιχείο μίας πλουραλιστικής κοινωνίας, που αντικαθιστά την ανταγωνιστική κοινωνία της διαίρεσης. Το αίτημα του προγράμματος του Bad Godesberg απέναντι στην οικονομική πολιτική είναι η αναζήτηση της πλήρους απασχόλησης και η αύξηση της οικονομικής παραγωγικότητας και της γενικής ευημερίας (Hergt, 1975:44).

Το βασικό μήνυμα του προγράμματος BadGodesberg εκδηλώνεται στην πρώτη πρόταση του αρχικού κεφαλαίου («Βασικές αξίες του σοσιαλισμού»): «Οι

σοσιαλιστές στοχεύουν να δημιουργήσουν μια κοινωνία στην οποία κάθε άτομο μπορεί ελεύθερα να αναπτύξει την προσωπικότητά του, και ως αποδοτικό μέλος της κοινωνίας να συνεισφέρει υπεύθυνα στην πολιτική οικονομική και πολιτιστική ζωή της ανθρωπότητας » (Nida-Rümelin, 2012;Protokoll, SPD-Parteitag, 1959: 13).Στο νέο πρόγραμμα διαπιστώνεται εναργώς ότι «ο δημοκρατικός σοσιαλισμός που στην Ευρώπη έχει ρίζες στη χριστιανική ηθική, στον ανθρωπισμό και στην κλασική φιλοσοφία, δεν έχει καμία πρόθεση να διεκδικήσει απόλυτες αλήθειες» (Protokoll, SPD-Parteitag. 1959: 13). Το κράτος στο νέο πρόγραμμα «πρέπει να περιοριστεί σε έμμεσες μεθόδους επηρεασμού της οικονομίας (Protokoll, SPD-Parteitag, 1959:17).Η ελεύθερη οικονομία αγαθών και εργασίας είναι ζωτικής σημασίας, η απολυταρχικά σχεδιαζόμενη οικονομία καταστρέφει την ελευθερία» (Judt,2005: 370).

Στο Bad Godesberg, το SPD αντικατέστησε τον Marx με τους Bernstein και Keynes και το σοσιαλισμό με την «κοινωνική δημοκρατία της αγοράς». Το ενίοτε μαρξιστικό SPD που ιδρύθηκε το 1875 στη Gotha «αποδέχεται την ελεύθερη οικονομία της αγοράς». Επίσης δηλώνει πίστη στο δυτικό μπλοκ και διακηρύσσει την επιθυμία του να ανοιχτεί και σε άλλες κοινωνικές ομάδες πέραν της εργατιάς, ενώ δεν επιδιώκει την υπέρβαση του καπιταλισμού και την μετάβαση στο σοσιαλισμό. Το Bad Godesberg χαρακτηρίστηκε ως πρόγραμμα συνθηκολόγησης με τον καπιταλισμό(Grebing,2005:437;Macfarlane,1998:208-209), διότι εγκαταλείφτηκε ο στόχος της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας και της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής(Kirchhaimer,1967: 67-68). Χαρακτηριστική υπήρξε η κριτική του Adorno, ο οποίος θεωρούσε την σοσιαλδημοκρατία πιστή στις βασικές γραμμές της από το 1914, με το «Bad Godesberg να αποτελεί μοναδικό παράδειγμα στο οποίο η σοσιαλδημοκρατία εγκατέλειψε όλες , μα όλες τις αρχές που την ενέπνεαν» (Adorno, 1968, στο Kraushaar, 1998:473).

Υιοθετώντας τις απόψεις του ρεβιζιονισμού και κεϊνσιανισμού, η σοσιαλδημοκρατία θεμελίωσε πολιτικά έναν ιστορικό συμβιβασμό ανάμεσα σε κράτος και αγορά, αλλά και ανάμεσα σε οικονομικό ανταγωνισμό και κοινωνική αλληλεγγύη (Birnbaum,2001:119). Με την παγίωση του κοινωνικού κράτους, εξημερώθηκε ο καπιταλισμός. Οι ενέργειες του κράτους πλέον υπερέβησαν το πλαίσιο λειτουργίας της αγοράς, θεσπίζοντας επιδόματα ανεργίας, συντάξεις του δημοσίου, προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης, αλλά και την παροχή δωρεάν εκπαίδευσης , υγειονομικής περίθαλψης και άλλες υπηρεσίες (Birnbaum, 2001).

Αυτή η μετατόπιση, επέτρεψε το 1966 την είσοδο του SPD στο μεγάλο

συνασπισμό, υπό την ηγεσία του CDU και το 1969 την πρώτη σοσιαλφιλελεύθερη συμμαχία στη μεταπολεμική Γερμανία - υπό την ηγεσία του SPD - με τον Willy Brandt ως πρωθυπουργό. Μόνο όταν εγκατέλειψε τον μαρξισμό με το πρόγραμμα του Bad Godesberg και αποδέχθηκε τη σύνδεση της ΟΔΓ με τη Δύση, το SPD πλησίασε σε ισχύ το αστικό στρατόπεδο (Dittberner, 1969:97;Jun, 2017: 469).

Με το πρόγραμμα του Bad Godesberg,το SPD μετασχηματίζεται σε λαϊκό, πολυσυλλεκτικό κόμμα (catchall-party)(Heimann, 1986: 2065;Kirchhaimer:1965,20-41), με κύριο στόχο να προσελκύσει όσο γίνεται περισσότερους ψηφοφόρους, ενώ παράλληλα έχανε τη σημασία της η πνευματική-ηθική πρόσδεση της βάσης[52] (Kirchhaimer,1965: 27). Το κόμμα έστρεψε την προσοχή του, περισσότερο απ' ό, τι στο παρελθόν, στο δυνητικό εκλογικό σώμα, θυσιάζοντας τη βαθύτερη ιδεολογική διείσδυση, στο βωμό της ταχύτερης εκλογικής επιτυχίας(Kirchheimer,1965: 27). Σημασία είχε μόνο η βέλτιστη τεχνική, για την απόσπαση ψήφων (Dittberner, 1969: 255). Ο ρόλος του SPD ως αντιπολίτευση απέκτησε πλέον μόνο τακτικό χαρακτήρα (Kirchheimer, 1967:68), ενώ οι γενικόλογες ρευστές διατυπώσεις αύξησαν την πολλαπλασιαστική διαστρωμματική εκλογική επίδραση του κόμματος (Bouvier, 1993 :82; Heimann, 1986, .263; Schmid,1979: 680).

Παράλληλα, ο εκτοπισμός της μαρξιστικής αφήγησης από το SPD , εξυπηρετούσε μία διττή σκοπιμότητα. Από τη μία πλευρά αφαιρέθηκε από το συντηρητικό στρατόπεδο η δυνατότητα να εκμεταλλευτεί περαιτέρω τα αντικομουνιστικά σύνδρομα, που επικρατούσαν στη γερμανική κοινωνία (Klotzbach, 1982: 454). Από την άλλη πλευρά, με την αποστασιοποίηση από το μαρξισμό, το SPD «ξεφορτώθηκε ένα κοσμοθεωρητικό και ιδεολογικό βάρος» (Brandt,1979:12). Αυτό συνετέλεσε στην υπέρβαση της αντίθεσης μεταξύ θεωρίας και πράξης, δηλαδή την αντίθεση μεταξύ επαναστατικής ρητορικής και ρεφορμισμού, που χαρακτήριζε τη σοσιαλδημοκρατία. Είναι σαφές άλλωστε, ότι ο μαρξισμός έπασχε από μία διττή ιστορική αντίφαση. Από την μία υπήρχε μια αισιόδοξη, ορθολογιστική αφήγηση της σύγχρονης κοινωνίας και από την άλλη οι πραγματικές δυνατότητες.

Με άλλα λόγια μία ξεχωριστή αντίφαση του μαρξισμού ήταν ο ισχυρισμός ότι η καλή κοινωνία που θα έρθει θα ήταν ένα αταξικό, μετα-καπιταλιστικό

[52]Όσον αφορά την κοινωνική του βάση, το SPD ήταν έως την δεκαετία του 50 ένα κόμμα κοινωνικού περιβάλλοντος ή ταξικό κόμμα (Lösche&Walter,1992: 1-29). Ταυτόχρονα, αντιπροσώπευε το πρωτότυπο ενός μαζικού κόμματος, που δημιουργήθηκε σύμφωνα με δημοκρατικές αρχές. Τα δύο αυτά στοιχεία ήταν στενά συνδεδεμένα. Για να αντισταθμίσουν την έλλειψη πρόσβασης στην κρατική εξουσία , οι σοσιαλδημοκράτες έπρεπε να γίνουν μια κοινωνική δύναμη, που θα ενσωμάτωνε πλήρως τους υποστηρικτές της από το εργατικό κίνημα και έτσι θα ανέπτυσσε μια σαφώς διακριτή ταυτότητα.

παράγωγο των οικονομικών διεργασιών και των κοινωνικών αναταραχών· γεγονός που δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να διαπιστωθεί θετικά μέχρι το 1920 (Judt,2008: 138).Εντούτοις τα κοινωνικά κινήματα, που προέκυψαν από την αρχική αναλυτική ώθηση του Marx, συνέχισαν για πολλές δεκαετίες να μιλούν και να συμπεριφέρονται σαν να πίστευαν ακόμα στο έργο του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού[53]. Στην ουσία όμως τα περισσότερα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, ξεκινώντας με το SPD του Bad Godesberg, μετεξελίχθηκαν από ταξικά σε πολυσυλλεκτικά κόμματα απευθυνόμενα πλέον σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας (Birnbaum, 2001: 120; Lösche & Walter, 1992;Wickham,2016). Στη βάση αυτού του ανοίγματος των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων επισημοποιούνται στην ουσία αρχές που διατυπώθηκαν από τον Bernsterin. Προγραμματικά ο σοσιαλισμός πραγματώνεται πλέον μόνο μέσω της δημοκρατίας, η οποία υλοποιείται από το σοσιαλισμό. Αυτό σημαίνει - όπως στη δημοκρατία της Βαϊμάρης ή στη τέταρτη γαλλική δημοκρατία υπό τον Leo Blum - τη θεμελιώδη αναγνώριση του συνταγματικού κοινοβουλευτικού-δημοκρατικού πλαισίου της μεταπολεμικής εποχής (Dowe, 2007: 8-9).

Στον οικονομικό τομέα, το πρώην κύριο αίτημα για την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής δεν εγκαταλείπεται τελείως(Klotzbach, 1982: 454). Ωστόσο, παρέμενε προγραμματικά μόνο ένα από τα πολλά μέσα, τα οποία θα μπορούσαν να εφαρμοστούν, εάν τα συνηθισμένα δόκιμα μέσα της ελεύθερης οικονομίας δεν μπορούσαν πλέον να εγγυηθούν δίκαιες και ελεύθερες οικονομικές συνθήκες (Dowe,2007: 9). Η παραίτηση από την εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής και η δέσμευση στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και στην κοινωνική οικονομία της αγοράς αποτέλεσαν δύο από τις σημαντικότερες συνιστώσες του προγράμματος του Bad Godesberg. Ταυτόχρονα σήμαιναν συνθηκολόγηση του SPD, όσον αφορά τις οικονομικές ιδέες του, στο πλαίσιο της απογείωσης της γερμανικής οικονομίας στη δεκαετία του 50 (Kirchhaimer, 1967:70). Τα σοσιαλδημοκρατικά προγράμματα τύπου Bad Godesberg διευκόλυναν τους σοσιαλδημοκράτες στην επιθετική αντιπαράθεση με τους πολιτικούς τους αντιπάλους, καθώς και στην αναγκαία ευελιξία

[53]Κλασσικό παράδειγμα είναι το SPD που αποστασιοποιήθηκε από την «επανάσταση» πολύ πριν από τον Α 'Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά μόνο το 1959, στο Bad Godesberg, εγκατέλειψε επίσημα την υποθήκη του μαρξισμού, την αντίστοιχη γλώσσα και τους στόχους του. Για κάποιο διάστημα μετά, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες όπως οι Βρετανοί Εργατικοί, οι Ιταλοί σοσιαλιστές κ.ά. συνέχισαν να αναφέρονται στην ταξική σύγκρουση, στον αγώνα ενάντια στον καπιταλισμό κοκ. Παρά την ήπια και ρεφορμιστική καθημερινή πρακτική τους , εξακολουθούσαν να τρέφονται από τη μεγάλη ρομαντική αφήγηση του μαρξισμού (Judt,2008: 139).

συνδιαλλαγής με άλλες κοινωνικές ομάδες (Pirker,1965:280-285). Επιπλέον, ήταν η αφετηρία ενός σημαντικού κοινωνικού ανοίγματος, που θα έθετε τις βάσεις για τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση της σοσιαλδημοκρατίας, ως πόλος εξουσίας.

Το προγραμματικό άνοιγμα απέναντι σε άλλα κοινωνικά στρώματα ήταν απαραίτητο, δεδομένης μίας κοινωνικής μεταβολής συνδεδεμένης με μια τεράστια αύξηση των υπηρεσιακών επαγγελμάτων και μία μόνιμη μείωση του ποσοστού των εργατών στο συνολικό πληθυσμό(Bouvier, 1990: 45). Σημειωτέον, ότι ακόμη και ο έγκριτος μαρξιστής Abendroth, ο οποίος το 1959 ήταν ένας από τους πιο δραστικούς επικριτές του προγράμματος, αναγνώρισε δεκαετίες αργότερα, ότι το πρόγραμμα του BadGodesberg ήταν συμβατό με την τότε νοοτροπία της πλειοψηφίας του πληθυσμού και ότι δεν εμπόδισε τις εκλογικές επιτυχίες του SPD[54](Abendroth, 1985: 10). Η μετατόπιση της σοσιαλδημοκρατίας στο Bad Godesberg αποδεικνύει για άλλη μία φορά, ότι ο ρεβιζιονισμός, ως συνεχή αναπροσαρμογή στα νέα δεδομένα, δεν συνδέεται απαραίτητα με την εγκατάλειψη πυρηνικών αξιών, αλλά με τον εκτοπισμό δογματικών ιδεολογικών καταλυμάτων και παρωχημένων σχημάτων σκέψης.

4.2.2 Η διακυβέρνηση Willy Brandt

Μετά το Bad Godesberg,το SPD μετεξελίχθηκε σε κόμμα εξουσίας (Recker, 2010:92). Σε ένα μαζικό δηλαδή, πολυσυλλεκτικό κόμμα, που κατάφερε το 1960,υπό την ηγεσία του Willy Brandt,να κερδίσει τις εκλογές. Για πρώτη φορά στην ιστορία της ΟΔΓ, ένας Σοσιαλδημοκράτης έγινε καγκελάριος και η χώρα μπήκε σε μία φάση εμβάθυνσης και επέκτασης του κοινωνικού κράτους. Ο Brandt δρομολόγησε τον εκσυγχρονισμό και εκδημοκρατισμό όλων των πεδίων του κράτους, μέσα από εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις (Faulenbach,2013:55) και μια άνευ προηγουμένου επέκταση της κοινωνικής πολιτικής, με μεγάλες ελπίδες κοινωνικού σχεδιασμού και ενεργών πολιτικών, που αποσκοπούσαν στην ενίσχυση της «ποιότητας ζωής» για όλες τις κοινωνικές ομάδες, όχι μόνο για τους εργαζόμενους (Leisernich,2000: 4;Strasser,1979:33). Οι κοινωνικές και δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, που ανακοίνωσε και υλοποίησε η κυβέρνηση Brandt, εγχαράχτηκαν στο DNA της σύγχρονης ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, αποτελώντας ενδεχομένως το πιο χειροπιαστό παράδειγμα υλοποίησης του σοσιαλδημοκρατικού ρεφορμισμού σε

[54]Η νοοτροπία των περισσότερων Γερμανών το 1959 ήταν επηρεασμένη από την ταχεία οικονομική άνοδο και από τον αντι-κομμουνισμό. Με το εν λόγω κοινωνιολογικό πλαίσιο συμβάδιζε άριστα το πρόγραμμα του Bad Godesberg, με την ξεκάθαρη απόρριψη οποιασδήποτε κομμουνιστικής ιδέας και τη δέσμευση στην κοινωνική οικονομία της αγοράς.

προηγμένη χώρα του καπιταλισμού.

Στις κυβερνητικές δηλώσεις του Brandt ανακοινώθηκαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις, με στόχο τον ενεργητικό εκδημοκρατισμό της κοινωνίας και του κράτους[55](Brandt,1969,2-3;Recker,2010:94-95).Λέξεις κλειδιά ήταν «συμμετοχή, συνδιοίκηση και σχεδιασμός» εντός ενός πλαισίου κεϊνσιανών πολιτικών και νεοκορπορατιστικών συστημάτων διαπραγμάτευσης μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών για τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις (Leisernich,2000 4). Σύμφωνα με τον Brandt (1969, 18-19),η «εκπαίδευση και η κατάρτιση, η επιστήμη και η έρευνα» πρέπει να είναι στην πρώτη γραμμή των μεταρρυθμίσεων». Ο Brandt έθεσε ως κεντρικούς στόχους τις «ίσες ευκαιρίες» στην εκπαίδευση και την «κοινωνική δημοκρατία». Η κοινωνική συμμετοχή πρέπει να καθορίζει την κοινωνική πολιτική, κατά τον Brandt.Αυτό σήμαινε συγκεκριμένα συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση των επιχειρήσεων, στην τοπική αυτοδιοίκηση και στο κράτος, αλλά και επέκταση των παροχών στο τομέα της υγείας, των συντάξεων, της απασχόλησης και της οικογενειακής μέριμνας (Brandt:1969,22). Ο στόχος της μεταρρυθμιστικής πολιτικής του 1969 ήταν ο εκσυγχρονισμός του κράτους και της κοινωνίας, χωρίς επαναστατική αλλαγή (Borowsky:2002;Faulenbach:2004, 6). Σε αυτό τον βαθμό οι μεταρρυθμίσεις αποσκοπούσαν στην εκπρόθεσμη προσαρμογή των κοινωνικών αλλαγών και στη μεταβολή των ηθών και των αξιών της δυτικής νεοτερικότητας (π.χ.: συζυγικό και οικογενειακό δίκαιο, αναμόρφωση ποινικού δικαίου και δικαίου φυλάκισης), ενώ από την άλλη σήμαινε μία ανταπόκριση σε πάγια αιτήματα και απαιτήσεις σημαντικών κοινωνικών ομάδων (π.χ., αίτημα συμμετοχής)(Böhret-Konzendorf, 1997: 67; Faulenbach, 2004: 6-7). Ταυτόχρονα όμως οι μεταρρυθμίσεις ήταν μια προσπάθεια κρατικής δρομολόγησης, σημαντικών αλλαγών, που θα ικανοποιούσαν το αίτημα για «περισσότερη δημοκρατία» και ίσες ευκαιρίες (π.χ. εκπαιδευτική μεταρρύθμιση) (Böhret-Konzendorf,1997:67;Faulenbach,2004:15-17).

Η υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων του 1969 ευνοήθηκε από τη συγκυρία, αφού εργαζόμενοι, φοιτητές, υπάλληλοι γυναίκες και νέοι κινητοποιήθηκαν υπέρ της νέας κυβέρνησης Brandt, διαμορφώνοντας ένα πολιτικό κλίμα ευνοϊκό για την

[55]Ο Brandt ανακοίνωσε την μείωση της εκλογικής ηλικίας, μεταρρυθμίσεις στον τομέα της επιχειρησιακής διοίκησης μέσα από την μεγαλύτερη συμμετοχή των εργαζομένων, μεγαλύτερη ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση, επέκταση της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης, ανάπτυξη του κοινωνικού συστήματος, εξίσωση για τις γυναίκες, το συζυγικό και το οικογενειακό δίκαιο, μεταρρύθμιση του ποινικού δικαίου και των φυλακών, τον έλεγχο των μονοπωλίων (Brandt,1969).

σοσιαλφιλελεύθερη μεταρρύθμιση (Böhret-Konzendorf: 1997, 66-67; Faulenbach, 2004:4). Συγχρόνως τον Brandt ευνόησε και η οικονομική ανάκαμψη στα τέλη της δεκαετίας του ’60, που άφησε αρκετά πλεονάσματα για τη χρηματοδότηση των μεταρρυθμίσεων. Το αργότερο όμως το 1973 με την έναρξη της οικονομικής κρίσης, επιδεινώθηκαν οι οικονομικές, πολιτικές και ψυχολογικές συνθήκες, ενώ ταυτόχρονα σηματοδοτήθηκε και το τέλος της «πολιτικής των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων» (Hengsbach, 1983:43;Strasser,1979:34).

Πολύ συνοπτικά οι μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης Brandt είναι οι ακόλουθες:

a) Εκπαιδευτική πολιτική

Η αναβάθμιση της εκπαίδευσης αποτέλεσε κεντρικό πυλώνα της πολιτικής Brandt,για να υπερβεί η Γερμανία τη σχετική υστέρηση έναντι άλλων χωρών στο τομέα αυτόν και για να μην χάσει η γερμανική οικονομία την επαφή της με τη διεθνή ανάπτυξη(Köhler,2015:123-124).Το βασικό πρόβλημα ήταν κυρίως το χαμηλό ποσοστό των παιδιών των εργαζομένων μεταξύ των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και των φοιτητών, αλλά και το εκπαιδευτικό χάσμα μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών, μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, μεταξύ Προτεσταντών και Καθολικών, μεταξύ Βορρά και Νότου. Ζητούμενο ήταν η ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση(Nolte,2006:40). Πέρα από το κοινωνικό τους υπόβαθρο, όλοι οι πολίτες έπρεπε να έχουν τις ίδιες ευκαιρίες εξειδικευμένης εκπαίδευσης και κατάρτισης. Καθοριστική αρχή, ήταν ότι η κοινωνική θέση του ατόμου καθορίζεται από την εκπαίδευση, με την έννοια ότι η πρόσβαση σε εκπαιδευτικές δυνατότητες και στην κατάρτιση δημιουργεί νέες ευκαιρίες ζωής(Brandt ,1969:17-18).

Η κυβέρνηση Brandt παρουσίασε το 1970 ένα «δομικό σχέδιο για το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα», το οποίο επεδίωκε να καλύψει όλους τους τομείς της εκπαίδευσης από το νηπιαγωγείο έως την τριτοβάθμια εκπαίδευση και την εκπαίδευση ενηλίκων (Hepp,2011:124).Το σχέδιο αυτό προέβλεπε τη δημιουργία βαθμίδων αποφοίτησης στο εκπαιδευτικό σύστημα από την προσχολική εκπαίδευση στην εξειδικευμένη αποφοίτηση, από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μέχρι το απολυτήριο γυμνασίου και λυκείου. Πρόθεση της ήταν επίσης η μεταρρύθμιση του αναλυτικού προγράμματος του γυμνασίου, η διεύρυνση της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση μέσω της επαγγελματικής εκπαίδευσης και άλλων διαύλων

πρόσβασης έξωθεν του γυμνασίου και τελικά η ενιαία τυποποίηση της κατάρτισης των εκπαιδευτικών(Hepp,2011:124;Nolte, 2006: 40-41).

Η εκπαιδευτική πολιτική έγινε πεδίο μάχης στο οποίο η κυβέρνηση, με μερική επιτυχία, μπόρεσε να επιβάλλει τις μεταρρυθμίσεις της, με στόχο την αύξηση των ίσων ευκαιριών για παιδιά από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και να δώσει στο εκπαιδευτικό σύστημα ένα νέο περιεχόμενο. Αυτό ισχύει τόσο για την εισαγωγή του ολοκληρωμένου σχολείου, όσο και για την αναδιοργάνωση των πανεπιστημίων. Η κυβέρνηση Brandt εισήγαγε τα Ολοκληρωμένα Σχολεία, που διευκόλυναν την εκπαιδευτική πρόσβαση και έτσι έσπασαν οι κοινωνικοί φραγμοί και προχώρησε η παροχή ίσων ευκαιριών εκπαίδευσης για όλους τους μαθητές (Führ,1998:18-20). Το 1972 πέρασε η μεταρρύθμιση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, που διευκόλυνε την πρόσβαση των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων στα γυμνάσια (Hahn,2007: 173 ;Miard-Delacroix,2016: 146). Υπό το πρίσμα της έκρηξης της γνώσης, υπήρξε αποστροφή στην παραδοσιακή γενική εκπαίδευση. Ως εκπαιδευτικός στόχος ετέθη πλέον η εξειδικευμένη και η υποδειγματική μάθηση, δηλαδή η ανάπτυξη της ικανότητας μάθησης, ως όρος για τη δια βίου μάθηση. Οι μαθητές του γυμνασίου μπορούσαν μέσα από ποικίλα μαθήματα επιλογής, να συνθέσουν ένα ατομικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα, τις κλίσεις και τις ικανότητές τους. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 70 έφερε σημαντικές επιτυχίες. Ο αριθμός των μαθητών που φοιτούσαν στα γυμνάσια, αυξήθηκε. Το «ποσοστό αποφοίτησης του γυμνασίου», το οποίο ήταν σταθερό στο 5 % μεταξύ 1950 και 1960, αυξήθηκε σε 18 % το 1972 (Borowsky,2002). Οι δαπάνες εκπαίδευσης για τις ομοσπονδιακές, και τοπικές αρχές αυξήθηκαν από 27,6 δις. γερμανικά μάρκα το 1970,σε 56.2 δις. μάρκα το 1975, με αυξητική τάση 15 % κατά μέσο όρο ανά έτος. Ο ρυθμός ανάπτυξής τους ήταν σημαντικά υψηλότερος από εκείνον του συνόλου των δημοσίων δαπανών και του ΑΕΠ(Borowsky,2002).

Στον τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης υπήρξε από το 1965 ένας ασυνήθιστος πολλαπλασιασμός των πανεπιστημίων, των καθηγητών και των εισαγόμενων φοιτητών. Μεταξύ του 1965 και 1975, ο αριθμός των εισαγόμενων φοιτητών διπλασιάστηκε. Το 1965 σπούδαζαν σε διάφορα πανεπιστήμια της ΟΔΓ 384.400 φοιτητές, το 1970 έγιναν 510.000 και το 1975 842.200(Führ,1998:20-21). Το 1965 υπήρχαν ανά 10.000 κατοίκους 66 φοιτητές, το 1975 διπλασιάστηκαν και έγιναν 135. Μεταξύ του 1969 και του 1973, όταν η κατασκευή πανεπιστημίων έγινε κοινό καθήκον του κράτους και των κρατιδίων, δημιουργήθηκαν 80.000 νέες θέσεις

σπουδών(Borowski,2002).Μετά το 1966 δρομολογήθηκε και η μεταρρύθμιση του προγράμματος σπουδών στη βάση των μαθησιακών στόχων. Εκτός από τους περιορισμούς πρόσβασης (numerous clausus), σημεία αντιπαράθεσης ήταν η εσωτερική οργάνωση των πανεπιστημίων, όπως η δομή του προσωπικού και της αυτοδιοίκησης, η διαδικασία σπουδών, αλλά και η μεταρρύθμιση των παρεχόμενων μαθημάτων και βαθμών. Το φοιτητικό κίνημα SDS το 1965 ζήτησε τον «εκδημοκρατισμό» της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στην ουσία διεκδικούσε μεγαλύτερο ρόλο των φοιτητών στην ακαδημαϊκή διοίκηση του πανεπιστημίου της έδρας «Ordinarienuniversität» (Kraushaar,2001: 16-17).

b)Μεταρρύθμιση του δικαίου

Αξίωμα όλων των μεταρρυθμίσεων του SPD στο τομέα του δικαίου ήταν η κοινωνική συνιστώσα, υπεράνω της τυπικής νομικής ισότητας, μέσω παροχής ουσιαστικών και ίσων υλικών ευκαιριών σε όλα τα πεδία του δικαίου (Fetscher, 1958: 53).Πουθενά αλλού η αλλαγή αυτή δεν αντανακλάται τόσο ευκρινώς ,όσο στον τομέα του συζυγικού και του οικογενειακού δικαίου, όπου μετουσιώθηκε επιτέλους σε πραγματικότητα το συνταγματικό δικαίωμα της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών (Nolte,2006:41).

Ειδικότερα εγκρίθηκε βελτιωμένο νομοσχέδιο για το γάμο και το οικογενειακό δίκαιο, το οποίο προσέγγιζε το γάμο ως εταιρική σχέση κατανόησης, ενώ θέσπιζε ένα δίκαιο και έντιμο νομοθετικό πλαίσιο διαζυγίου. Η μεταρρύθμιση βασιζόταν στην αρχή ότι ο καταμερισμός των ευθυνών στο γάμο πρέπει να αφεθεί στους συζύγους, ενώ η διαχείριση του νοικοκυριού ισοδυναμεί με τη οικονομική συμβολή στην οικογενειακή συντήρηση (Fetscher,1983; 1958). Αμφότεροι οι σύζυγοι είχαν τώρα το δικαίωμα να εργάζονται, ενώ και οι δύο έπρεπε να φροντίζουν την οικογένεια. Στον τομέα του διαζυγίου, το σχέδιο δέχονταν την αποτυχία του γάμου, ως το μόνο έδαφος διαζυγίου, στη βάση της αρχής της αποσύνθεσης. Αυτό οδήγησε σε αλλαγές στο ζήτημα της συντήρησης (Fetscher,1983: 58).

Ενώ μέχρι τότε ο «ένοχος» σύζυγος έφερε την υποχρέωση διατροφής για τον άλλο εταίρο και τα παιδιά μαζί, τώρα ο οικονομικά ισχυρότερες εταίρος έπρεπε να στηρίξει τον οικονομικά ασθενέστερο (Fetscher,1983: 58). Ο νόμος καταργούσε επίσης τους παλιούς κανόνες σύμφωνα με τους οποίους η γυναίκα είναι κυρίως υπεύθυνη για το νοικοκυριό και ο άνδρας για την οικονομική συντήρηση της οικογένειας. Καταργήθηκαν επίσης οι προβλέψεις σύμφωνα με τις οποίες η εργασία

της γυναίκας επιτρέπονταν μόνο εφόσον δεν παραμελούσε τις οικογενειακές υποχρεώσεις ή όταν του εισόδημα του ανδρός δεν έφτανε για τη συντήρηση της οικογένειας[56] (Fetscher,1983: 58).

Στον τομέα του ποινικού δικαίου, η κυβέρνηση επιδίωξε την προαγωγή των ίσων ευκαιριών και της κοινωνικής ισορροπίας, μέσα από την αποφυγή ενός νομικού συστήματος, που κυρώνει και διώκει τους μη προνομιούχους και αδύναμους και αφήνει ελεύθερους τους οικονομικά ισχυρούς (Fetscher,1958, 55). Η μεταρρύθμιση του ποινικού δικαίου αποσκοπούσε στην αναθεώρηση του γερμανικού Ποινικού Κώδικα του 1871,που βασιζόταν στην αρχή της ενοχής και της εξιλέωσης. Ο νέος νόμος εστίαζε απεναντίας στην αποκατάσταση, αλλά και στην κοινωνική επανένταξη (Fetscher,1983:55).Το ποινικό δίκαιο εξυπηρετούσε πια την πρόληψη και την κύρωση της κοινωνικά βλαβερής συμπεριφοράς. Ποινικά όρια θα εξετάζονταν μόνο όταν η ελευθερία ενός ατόμου ερχόταν σε σύγκρουση με την ελευθερία των άλλων και όταν έπρεπε να προστατευτεί η ζωή, η υγεία, η ιδιοκτησία και η ανάπτυξη των παιδιών και των νέων από επιθέσεις ή μη σύννομες συμπεριφορές[57] (Fetscher,1958:55). Ένα άλλο μέρος της μεταρρύθμισης αφορούσε την αναθεώρηση του ποινικού δικαίου, όσον αφορά τις διαδηλώσεις[58].

Επίσης η κυβέρνηση Brandt έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην πολιτική και

---

[56] Επιπλέον, προβλέπονταν εξισορρόπηση των συντάξεων: οι διαζευγμένοι σύζυγοι συμμετείχαν εξίσου στα δικαιώματα περίθαλψης-σύνταξης, που είχαν αποκτήσει κατά τη διάρκεια του γάμου. Ο νόμος ευνοούσε γυναίκες χωρίς δική τους ασφάλιση γήρατος ή αναπηρίας Τέλος, το σχέδιο προέβλεπε την ίδρυση οικογενειακών δικαστηρίων για τη διαπραγμάτευση του διαζυγίου και των συνεπειών τους. Ένα σημαντικό στοιχείο του νέου νόμου ήταν το δικαίωμα ονομασίας. Έσπασε η αιώνια παράδοση βάσει της οποίας το ανδρικό όνομα γινόταν αυτόματα το κοινό επώνυμο και προβλέπονταν δικαίωμα επιλογής για το κοινό όνομα της οικογένειας και ως εκ τούτου και το επώνυμο των παιδιών.

[56]Ο πρώτος νόμος για τη μεταρρύθμιση του ποινικού δικαίου ανέτρεψε τη διάκριση μεταξύ του σωφρονιστικού ιδρύματος , της φυλακής και της κράτησης, ενώ εισήγαγε ενιαία ποινή φυλάκισης με την έννοια της στέρησης της ελευθερίας. Στην τιμωρία ενός εγκλήματος, λαμβάνονταν υπόψη τα αποτελέσματα της φυλάκισης και χρηματικά πρόστιμα όπως και η επανένταξη του δράστη στην κοινωνία(Fetscher:1958, 55-56). Οι σύντομες ποινές φυλάκισης αντικαταστάθηκαν με πρόστιμα, βάσει της οικονομικής ευρωστίας των εναγομένων (Fetscher,1958: 56).

[57]Ο πρώτος νόμος για τη μεταρρύθμιση του ποινικού δικαίου ανέτρεψε τη διάκριση μεταξύ του σωφρονιστικού ιδρύματος , της φυλακής και της κράτησης, ενώ εισήγαγε ενιαία ποινή φυλάκισης με την έννοια της στέρησης της ελευθερίας. Στην τιμωρία ενός εγκλήματος, λαμβάνονταν υπόψη τα αποτελέσματα της φυλάκισης και χρηματικά πρόστιμα όπως και η επανένταξη του δράστη στην κοινωνία(Fetscher:1958, 55-56). Οι σύντομες ποινές φυλάκισης αντικαταστάθηκαν με πρόστιμα, βάσει της οικονομικής ευρωστίας των εναγομένων (Fetscher,1958: 56).

[58]Με αφορμή τις διαδηλώσεις του φοιτητικού κινήματος και της ΑΡΟ, φάνηκε ο επιδεικτικός προσανατολισμός της δικαιοσύνης σε ένα αυταρχικό ποινικό δίκαιο, που διακατέχονταν από δυσπιστία κατά της συγκέντρωσης των πολιτών. Ο νέος ποινικός νόμος (20 Μαΐου 1970) περιόρισε την ποινική δίωξη σε βίαιες μορφές διαμαρτυρίας και μετατόπισε το βάρος της απόδειξης στις δυνάμεις ασφαλείας, ενώ στο παρελθόν όποιος συλλαμβάνονταν ως συμμετέχων ή ως θεατής μιας διαδήλωσης έπρεπε να αποδείξει την αθωότητά του (Borowski,2002)

κοινωνική απελευθέρωση των νέων[59],ενώ σημαντικό εκδημοκρατισμό συνιστούσε η μεταρρύθμιση του σεξουαλικού ποινικού δικαίου. Τα αδικήματα όπως η μοιχεία, η σύζευξη, η σοδομία και η ομοφυλοφιλία μεταξύ ενηλίκων καταργήθηκαν. Θεσπίστηκε ακόμα ένας νέος νόμος περί αμβλώσεων[60]και ένα ευρύτατο νομοθετικό πλαίσιο, που εξυπηρετούσε τη βελτίωση της προστασίας των καταναλωτών[61].

γ) Συνδιοίκηση

Μία σημαντική και ταυτόχρονα αμφιλεγόμενη εξέλιξη αφορούσε την οικονομική δημοκρατία. Την εισαγωγή δηλαδή νέων κανόνων για τη συμμετοχή και τη συνδιοίκηση των εργαζομένων στο χώρο εργασίας (εργασιακές σχέσεις), οι οποίοι στηριζόταν στην εξισορρόπηση της ισχύος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στις επιχειρήσεις (Hengsbach,1983: 49;Nolte,2006:43;Recker,2010:97). Η μεταρρύθμιση Brandt μετέθεσε το συσχετισμό δύναμης υπέρ των εργαζομένων αυξάνοντας την επιρροή τους. Να σημειωθεί ότι «Κοινωνική δημοκρατία» σήμαινε για τους σοσιαλδημοκράτες την κοινωνική συμμετοχή όλων των στρωμάτων και των επαγγελματικών ομάδων. Επομένως, η επέκταση της συναπόφασης- συνδιοίκησης είχε κοινωνικοοικονομική διάσταση.

Ο νέος νόμος της κυβέρνησης Brandt για τις εργασιακές σχέσεις αναγνώριζε για πρώτη φορά την παρουσία των συνδικάτων στο χώρο εργασίας. Την ίδια στιγμή διεύρυνε το πεδίο δράσης των συμβουλίων των επιχειρήσεων και βελτίωνε τις

---

[59]Η αυξανόμενη αυτονομία των εφήβων αντικατοπτρίζονταν νομικά μέσα από μια νέα ρύθμιση της σχέσης τους με τους γονείς και τη θέση τους στην κοινωνία. Η αρχή της «γονικής ισχύος « αντικαθίσταται την αρχή της «γονικής φροντίδας» (Borowski,2002).Ως εκ τούτου μειώθηκε η ηλικία για το δικαίωμα ψήφου από τα 21 στα 18 και για το έμμεσο (παθητικό) δικαίωμα ψήφου από τα 25 στα 21 χρόνια. Η ηλικία της ενηλικίωσης και γάμου μειώθηκαν επίσης από τα 21 στα 18 χρόνια. Το 1973, θεσπίστηκαν περισσότερα δικαιώματα συμμετοχής του παιδιού και ενίσχυε την προστασία του παιδιού.

[60]Η πιο βίαιη σύγκρουση αναπτύχθηκε γύρω από τη μεταρρύθμιση του άρθρου 218. Η ισχύουσα από το 1871 έκδοση της § 218 StGB τιμωρούσε κάθε διακοπή της εγκυμοσύνης. Επιτρεπόταν εξαιρέσεις μόνο όταν υπήρχε κίνδυνος για τη ζωή και την υγεία των εγκύων γυναικών. Ενώ εκείνοι που τάχθηκαν υπέρ μιας μεταρρύθμισης της § 218, υπερασπίστηκαν την εισαγωγή χρονικών ορίων άμβλωσης , δηλαδή την ατιμώρητη άμβλωση στους πρώτους 3 μήνες, η άλλη πλευρά επέμενε η άμβλωση γενικά να τιμωρείται και να επιτρέπεται μόνο σε περιπτώσεις σοβαρών κινδύνων για την υγεία ή εξαιρετικής ψυχικής επιβάρυνσης (ιατρική και ηθική ένδειξη ατιμωρησία).

[61]Εν προκειμένω θεσπίστηκαν βελτιωμένα δικαιώματα υπαναχώρησης κατά τη σύναψη συμβάσεων αγοράς, η οποία συνάφθηκε με ψευδείς προθέσεις. Επίσης οι ενώσεις καταναλωτών μπορούσαν πλέον να προσφεύγουν σε συλλογικές αγωγές προς όφελος μεγάλου αριθμού καταναλωτών. Όλοι αυτοί οι νόμοι αποσκοπούσαν να παρέχουν προστασία στον πελάτη ενάντια στον οικονομικά ισχυρότερο (Fetscher, 1983: 57).

συνθήκες εργασίας τους, όπως και τις συνθήκες εργασίας των εκπροσώπων της νεολαίας[62]. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα σε κοινωνικά και προσωπικά θέματα. Έτσι, το συμβούλιο των εργαζομένων ήταν σε θέση αφενός να επηρεάσει το σχεδιασμό της διαδικασίας εργασίας και την οργάνωση της εργασίας και αφετέρου να αναγκάσει την εφαρμογή ενός κοινωνικού σχεδίου εξομάλυνσης, σε περίπτωση μείωσης της εταιρείας, συγχώνευσης ή κλεισίματος.

δ) Οικονομική και δημοσιονομική πολιτική

Στον τομέα της οικονομικής πολιτικής η κυβέρνηση Brandt στόχευσε στη ρύθμιση της οικονομίας (Simonis,1983: 32). Ο νόμος του 1967 για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη, που θεσπίστηκε από τον κεϊνσιανό υπουργό οικονομικών Karl Schiller, αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους μεταρρυθμιστικούς νόμους. Η σημασία του έγκειται στο ότι επιχειρούσε να ρυθμίσει κρατικά την οικονομία και την κοινωνία, αλλά και να ελέγξει τις χαοτικές καταστάσεις της αγοράς και και να εξισορροπήσει τον οικονομικό κύκλο με κρατικές παρεμβάσεις (Faulenbach,2013: 56;Nolte,2006:42; Simonis,1983:32-33). Μέσω του νόμου αυτού εκφράστηκαν ταυτόχρονα δύο πυρηνικές ιδέες της κεϊνσιανής σοσιαλδημοκρατίας. Από την μία μεριά η ιδέα της σταθερότητας και της ισορροπίας (equilibrium), όπου το κράτος φροντίζει για το καλό της κοινωνίας και από την άλλη μεριά, η σταθερή πίστη στην απεριόριστη μελλοντική δυνατότητα μεγέθυνσης της οικονομίας και της αυξανόμενης γενικής ευημερίας (Nolte, 2006: 42-43; Simonis,1983: 35). Γενικότερα πάντως επρόκειτο για μία προσπάθεια μετατόπισης του συσχετισμού δυνάμεων, υπέρ του κεντρικού κράτους εις βάρος των τοπικών κρατιδίων (Nolte,2006:43).

ε) Κοινωνική πολιτική

Στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, η κυβέρνηση Brandt διεύρυνε και εμβάθυνε τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές κατακτήσεις και ενσωμάτωσε ακόμα περισσότερες κοινωνικές ομάδες στο κοινωνικό κράτος, ανοίγοντας τον κύκλο

[62] Ο επιχειρησιακός συντακτικός νόμος του 1972 επέκτεινε τα δικαιώματα των συμβουλίων επιχειρήσεων σε προσωπικό και κοινωνικά θέματα. Τα συνδικάτα είχαν ζητήσει από το 1967 την κρίσιμη επέκταση των δικαιωμάτων συμμετοχής των συμβουλίων των εργαζομένων, τη βελτίωση του νομικού πλαισίου της συνεργασίας των εργασιακών συμβουλίων με τα συνδικάτα και τη διεύρυνση των καθηκόντων και των δικαιωμάτων των συμβουλίων νεολαίας.

δικαιούχων κοινωνικών παροχών (Hengsbach,1983:40; Nolte,2006:44-46; Strasser, 1979:33-34).Οι σοσιαλδημοκράτες βελτίωσαν τις συνθήκες εργασίας, υγειονομικής περίθαλψης και επαγγελματικής κινητικότητας μέσω της κατάρτισης. Εν προκειμένω θεσπίστηκε μία ολόκληρη σειρά νόμων, που αναβάθμιζαν τη θέση του ανθρώπινου παράγοντα στη παραγωγική διαδικασία και βελτίωναν τις συνθήκες εργασίας (Hengsbach,1983: 45). Ειδικότερα ρυθμίστηκε νομικά α)η δανεική και η προσωρινή εργασία (1972), β) θεσπίστηκε ο νόμος περί επαγγελματικής ασφάλειας και υγείας (1974), ο οποίος υποχρεώνει τους εργοδότες να παράσχουν ιατρική περίθαλψη για την προστασία της υγείας και την αντιμετώπιση ατυχημάτων, γ)το διάταγμα για τους χώρους εργασίας (1975), το οποίο καθορίζει τις ελάχιστες απαιτήσεις για ανθρώπινες συνθήκες εργασίας, δ) ο νόμος περί προστασίας της απασχόλησης των νέων (1976), ο οποίος ρυθμίζει τις καθημερινές, εβδομαδιαίες εργάσιμες ώρες και την ετήσια άδεια και απαγορεύει τη νυχτερινή εργασία και την εργασία κατ' αποκοπή και ε) το πρόγραμμα «εξανθρωπισμού της εργασίας» του 1974, το υπέβαλε τη σύγχρονη τεχνολογική ανάπτυξη στον κοινωνικό έλεγχο (Hengsbach,1983:45).

Το 1969, η κυβέρνηση μετά από μεγάλη διαμάχη, ρύθμισε το θέμα της συνεχιζόμενης αμοιβής σε περίπτωση ασθένειας. Οι εργοδότες πλήρωναν το μισθό τις πρώτες έξι εβδομάδες από την ασθένεια. Μετά αναλάμβαναν τα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, πληρώνοντας ένα επίδομα ασθενείας ίσο με το 75 % του βασικού μισθού. Με το νόμο περί συνέχισης της καταβολής μισθού, επιτεύχθηκε παράλληλα η ίση μεταχείριση των εργαζομένων και των υπαλλήλων· σε περίπτωση ανικανότητας και η οικονομική ανακούφιση των ταμείων ασφάλισης. Στο τομέα της πολιτικής υγείας, ο σοσιαλφιλελεύθερος συνασπισμός αύξησε σημαντικά τις προσφερόμενες υπηρεσίες υγείας, με τη συμπερίληψη πρόσθετων ομάδων, π.χ. φοιτητών (1975) και με επέκταση των προληπτικών εξετάσεων. Έτσι κατοχυρώθηκε σταδιακά το θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα για πλήρη προστασία της υγείας (Hengsbach,1983:46). Με τη συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση του 1972, επεκτάθηκαν τα οφέλη και ο κύκλος των κατόχων του κρατικού συνταξιοδοτικού συστήματος. Το γενικό επίπεδο των συντάξεων αυξήθηκε και εισήχθη η ελάχιστη σύνταξη (Hengsbach,1983:40-41).Το γερμανικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης με τους τρεις πυλώνες ασφάλισης (συντάξεων, υγείας και ανεργίας) έχει παραμείνει το ίδιο από την ίδρυσή του υπό τον Bismarck και μετά την εισαγωγή της ασφάλισης ανεργίας στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης (Tennstedt,1988: 66-113).

Ωστόσο η κοινωνική πολιτική του Brandt δεν στόχευε στη δομική

μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης, αλλά στην επέκταση των παροχών, των υπηρεσιών και του κύκλου των δικαιούχων (Tennstedt,1988, 100-106). Ο νόμος για τη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος του 1972, επέφερε σημαντική αύξηση του φάσματος των παροχών κοινωνικής ασφάλισης[63] (Tennstedt,1988: 106). Το αυστηρό όριο ηλικίας των 65 ετών, το οποίο ίσχυε από το 1916, αντικαταστάθηκε από ένα ευέλικτο όριο ηλικίας. Σε ηλικία 63 ετών οι άνδρες και σε ηλικίας άνω των 60 ετών οι γυναίκες, που εργάζονταν μπορούσαν να αποφασίσουν μόνοι τους πότε ήθελαν να συνταξιοδοτηθούν. Επιπλέον, η κατάσταση των συνταξιούχων μικρής κλίμακας βελτιώθηκε σημαντικά με τη θέσπιση μίας ελάχιστης σύνταξης με βάση έναν ελάχιστο μισθό(Tennstedt,1988:106). Η ρύθμιση αυτή ωφέλησε κατά κύριο λόγο τις γυναίκες, που βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση λόγω της απασχόλησης τους σε χαμηλόμισθους τομείς («τυπικές» θέσεις εργασίας των γυναικών), όπως η κλωστοϋφαντουργία.

Ενώ μέχρι τότε οι υπηρεσίες συνταξιοδότησης προσφέρονταν σε μια συγκεκριμένη αναλογία με τις εισφορές, τα μεταρρυθμιστικά μέτρα και προ πάντων η εισαγωγή της ελάχιστης σύνταξης και της σύνταξης νοικοκυρών, μετέθεσαν το βάρος του συνταξιοδοτικού συστήματος, τονίζοντας τη σημασία επαρκών μέσων αυτοσυντήρησης(Tennstedt,1988:107). Όλοι οι πολίτες έπρεπε να διαθέτουν επαρκή μέσα διαβίωσής στο γήρας και σε περίπτωση ανικανότητας προς εργασία, σχετικά ανεξάρτητα από τις συνεισφορές στο συνταξιοδοτικό.Ως εκ τούτου η κυβέρνηση Brandt προχώρησε σε διεύρυνση των κοινωνικών παροχών από το συνταξιοδοτικό, τις παροχές υγείας και πρόνοιας , την εκπαίδευση έως και την αύξηση των μισθών του δημοσίου , κάτι που σαφώς οδήγησε σε μαζική αύξηση των κοινωνικών δαπανών (Recker,2010:98). Σε κάθε περίπτωση, «κοινωνική δημοκρατία» ως υλική συμμετοχή σήμαινε την έμπρακτη επέκταση του κοινωνικού κράτους – από την εξάλειψη των κοινωνικών ελλειμμάτων έως την ανάπτυξη της κοινωνικής ασφάλισης προς την κατεύθυνση της ολοκληρωμένης φροντίδας και την ικανοποίηση διαφόρων αναγκών[64].

Οι βελτιώσεις στην απόδοση υπηρεσιών και η επέκταση του κύκλου

[63] Άνοιξε το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα για τους αυτοαπασχολούμενους και τις νοικοκυρές. Το ευέλικτο όριο ηλικίας εισήχθη επίσης. Ο ίδιος μηχανισμός χρησιμοποιήθηκε στην υποχρεωτική ασφάλιση υγείας: με τη συμμετοχή των γεωργών και των σπουδαστών και με την επέκταση των παροχών.

[64]Όσον αφορά την χρηματοδότηση του συνολικού πακέτου μεταρρυθμίσεων η επιστροφή στην ανάπτυξη και στην πλήρη απασχόληση έφεραν την κυβέρνηση Brandt σε ευνοϊκή θέση. (Strasser,1979:34)

αναφοράς της κοινωνικής ασφάλισης μπόρεσαν να υλοποιηθούν στις αρχές του 70. Μετά την ύφεση του 1966-1967 ενοποιήθηκαν τα οικονομικά της κοινωνικής ασφάλισης και αναμένονταν για τα επόμενα15 χρόνια πλεονάσματα. Η κρίση του 1974/75 τερμάτισε την επέκταση των υπηρεσιών και άρχισε η συζήτηση για την «τρύπα» της συνταξιοδοτικής χρηματοδότησης και η εναλλακτική λύση μεταξύ της μείωσης των παροχών και της αύξησης των εισφορών (Tennstedt,1998:108). Η αισιοδοξία, λόγω των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης στις αρχές της δεκαετίας του '70, ήταν τόσο μεγάλη, ώστε οι κοινωνικές πολιτικές αποσυνδέθηκαν από τις οικονομικές επιδόσεις(Scharpf,1983: 18-19). Όμως σύντομα οι οικονομικές απαιτήσεις των μεμονωμένων υπουργείων δεν ήταν πλέον συμβατές με τις αρχές της ορθολογικής δημοσιονομικής πολιτικής. Η μερική συρρίκνωση της οικονομίας επέφερε χαμηλότερα φορολογικά έσοδα και ελλείμματα στον κρατικό προϋπολογισμό (Strasser,1979, 83-93). Στον ορίζοντα άρχισαν να διαφαίνονται θεσμικές ανεπάρκειες της οικονομικής πολιτικής και μεγάλα μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα, δεν μπορούσαν πλέον να χρηματοδοτηθούν(Scharpf,1983:23-29).

4.2.3 Από τον Willy Brandt στον Helmut Schmidt

Οι δυσχερείς οικονομικές εξελίξεις οδήγησαν σε νέες πρόωρες εκλογές, που εξελίχθηκαν σε θρίαμβο για το SPD και το FDP. Με τη νίκη στις 19 Νοεμβρίου 1972,οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του σοσιαλφιλελεύθερου συνασπισμού υποβλήθηκαν σε μία ρεαλιστική επανεκτίμηση (Butterwege,2018: 70). Συγκεκριμένα, διαδραματίστηκε μία αλλαγή των οικονομικών τάσεων, λόγω της δομικής μετάβασης, από υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και εντατικής απασχόλησης, σε ένα «στασιμοπληθωρισμό» (υψηλός πληθωρισμός με χαμηλά ή και αρνητικά ποσοστά ανάπτυξης και ταυτόχρονη ανεργία) (Aldcroft,2007:208;Schwarz,2008:81).

Μια έντονη οικονομική κάμψη από το φθινόπωρο του 1973 οδήγησε την ΟΔΓ στην πιο μεγάλη ύφεση, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Aldcroft,2007: 207-208).Στον απόηχο της πετρελαϊκής κρίσης του 1973, λόγω του εμπάργκο που επέβαλαν τα αραβικά κράτη στις ΗΠΑ και σε άλλες δυτικές χώρες, η άνοδος των τιμών του πετρελαίου στην ΟΔΓ επιτάχυνε την άνοδο των τιμών και την αύξηση της

ανεργίας (Aldcroft:2007,299-301;Butterwege:2018,71). Ο πληθωρισμός αυξήθηκε από 2,1% το 1969 σε 7% το 1973[65].

Κατά την κρίση του 1967, πιστώθηκε στη ρύθμιση της οικονομίας, η ταχεία υπέρβαση της ύφεσης. Πλέον όμως δεν μπορούσαν συνολικά να αποσοβηθούν οι σοβαρές οικονομικές και νομισματικές αναταραχές αποκλειστικά μέσω κρατικών παρεμβάσεων(Scharpf,1983:17-29). Τα μέτρα οικονομικής πολιτικής για την απασχόληση αποδείχθηκαν αναποτελεσματικά και επιπλέον, οι δημόσιες δαπάνες στερούνταν ευελιξίας και αποτελεσματικότητας (Scharpf,1983:23-39). Με την οικονομική πτώση του 1973, χάθηκε η εμπιστοσύνη στη δυνατότητα της ρύθμισης και του συντονισμού της οικονομίας. Η οικονομική κρίση του 1973 επέφερε την απώλεια της εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση, ενώ εμφανίστηκαν και σημάδια αδυναμίας της ηγεσίας, που οδήγησαν στην αμφισβήτηση και στην παραίτηση του ίδιου του Brandt (Schwarz:2008, 82).

Ενώ η κυβέρνηση SPD-FDP συνεχίστηκε, η Βουλή εξέλεξε τον Helmut Schmidt (SPD) καγκελάριο. Στις κυβερνητικές του δηλώσεις έδωσε ένα στίγμα πραγματισμού, τονίζοντας ότι στην εποχή των εντεινόμενων παγκόσμιων προβλημάτων, απαιτείται εστίαση στην ουσία, στο ρεαλισμό και τη νηφαλιότητα»(Schmidt,1974: 5). Με αυτόν τον τρόπο απομακρύνθηκε από την ρυθμιστική πολιτική του Brandt, η οποία διέθετε έντονο κοινωνικό πρόσημο. Ο Schmidt χαρακτήριζε την πολιτική του ως «πραγματισμό με ηθικές προθέσεις»(Kersting,2012: 422), ενώ τάχθηκε υπέρ της καταπολέμησης της ανεργίας, της αποκατάστασης της νομισματικής σταθερότητας, της προώθησης της ευρωπαϊκής ενοποίησης και της διασφάλισης της Ατλαντικής Συμμαχίας (Schmidt,1974: 43).

Η πετρελαϊκή όμως κρίση στην ΟΔΓ οδήγησε σε τεράστια μείωση της βιομηχανικής παραγωγής και επέφερε την αύξηση της ανεργίας[66](Meinecke,2019:

[65]Το αδύναμο δολάριο, αποτέλεσμα της επεκτατικής νομισματικής πολιτικής των ΗΠΑ οδήγησε σε άνοδο του γερμανικού μάρκου και σε μαζικές εισροές συναλλάγματος, που τροφοδότησαν τον πληθωρισμό, ο οποίος ήταν ήδη ψηλός λόγω της αύξησης των κρατικών δαπανών (Scharpf,1983:19). Οι αυξημένες κινήσεις κεφαλαίων κατέστρεψαν στα τέλη της δεκαετίας του 60 το σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών (BrettonWoods). Τον Μάρτιο του 1973, 6 ευρωπαϊκές κυβερνήσεις μαζί με την ΟΔΓ, απελευθέρωσαν το δολάριο, αποσυνδέοντας τα νομίσματά τους από το αποθεματικό νόμισμα των ΗΠΑ (Gilpin,2007:300-304). Η κατάρρευση του νομισματικού συστήματος, προκάλεσε σημαντικές νομισματικές αναταραχές και η γερμανική κεντρική τράπεζα αναγκάστηκε να μεταβεί σε μια ιδιαίτερα περιοριστική και σταθεροποιητική νομισματική πολιτική (Gilpin,2007:210-211)

[66]Ενας άλλος λόγος για το υψηλό ποσοστό ανεργίας ήταν η τεχνολογική ανάπτυξη και η διαδικασία εξορθολογισμού κατά την περίοδο 1970-1973,που είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγικότητας και την απελευθέρωση των θέσεων εργασίας (Markman, 1986: 116; Kalmbach, 1978: 458-460)

185). Όταν ξεκίνησε η οικονομική κρίση (1973-74), τα συνδικάτα είχαν πετύχει την αύξηση των μισθών γύρω στο 11% - 12 %. Αυτό σε συνδυασμό με τα μεγάλα ελλείμματα του κράτους συνέβαλε σε πληθωριστικές τάσεις. Η κυβέρνηση από την άλλη προσπαθούσε να τηρήσει τις κοινωνικές δεσμεύσεις της, σε μία εποχή όπου τα έσοδα του κράτους είχαν εξασθενίσει (Aldcroft,2007: 302).

Το Μάιο του 1973, η κυβέρνηση SPD-FDP, για να καταπολεμήσει τον πληθωρισμό, θέσπισε μια σειρά μέτρων, που εξάντλησαν την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών και των επιχειρηματιών. Τέτοια ήταν η αύξηση των φόρων επί των καυσίμων, η μείωση των φορολογικών ελαφρύνσεων, η εισφορά σταθερότητας πάνω στον φόρο εισοδήματος και ο φόρος επί των επενδύσεων (Bökenkamp,2010:62). Για να μειωθεί η προσφορά χρήματος, η Bundesbank αύξησε το προεξοφλητικό επιτόκιο (Bökenkamp,2010: 63-64). Καθώς η οικονομική ανάπτυξη άρχισε να φθίνει στο τέλος του 1973 και ο αριθμός των ανέργων αυξάνονταν, η κυβέρνηση Schmidt εγκατέλειψε εν μέρει το πρόγραμμα λιτότητας του Μαΐου 1973 και εισήγαγε ένα «πρόγραμμα τόνωσης της οικονομίας», με στόχο την ενίσχυση της συνολικής ζήτησης με δημόσιες επενδύσεις (Bökenkamp,2010:63-64,108-112). Επιπλέον ,δόθηκαν επιχορηγήσεις για ιδιωτικές επενδύσεις, ο κρατικός προϋπολογισμός αντισταθμίστηκε μέσω πρόσθετου δανεισμού, εισήχθη η μεταρρύθμιση του φόρου εισοδήματος, για την ανακούφιση των κατώτερων και μεσαίων εισοδημάτων (Meinecke, 2019 186) και αυξήθηκαν οι κοινωνικές παροχές, όπως τα επιδόματα τέκνων. Η κυβέρνηση ακολούθησε ουσιαστικά τη κεϊνσιανή οικονομική πολιτική[67].

Για να τονωθεί η εγχώρια ζήτηση, εγκρίθηκε το 1975 ένα νέο ειδικό πρόγραμμα προώθησης των επενδύσεων, ιδίως στον κατασκευαστικό τομέα. Στόχος ήταν να διοχετευτούν 5,75 δις. DM στην οικονομία, που θα επέφεραν άμεσο όγκο παραγγελιών περίπου 10 δις. DM. Τα μέτρα που λήφθηκαν δεν μπόρεσαν όμως να αποτρέψουν το συνολικό οικονομικό πλήγμα από την κρίση του 1975 (Bökenkamp,2010:111-112). Εν αναμονή μιας παρατεταμένης κρίσης, χαμήλωσε η ζήτηση καταναλωτικών αγαθών εκ μέρους των νοικοκυριών και τα διαρθρωτικά προβλήματα ορισμένων αναπτυξιακών τομέων της οικονομίας (κατασκευές, χαλυβουργία, μηχανολογία, αυτοκινητοβιομηχανία) παρέμεναν.

[67]Όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο Keynes εντόπιζε τα αίτια των διακυμάνσεων της απασχόλησης και της ανεργίας, στην πολύ χαμηλή συνολική ζήτηση. Σύμφωνα με τον Keynes, σε μια ύφεση, το κράτος πρέπει να αυξήσει τη ζήτηση μέσω δημοσιονομικά μέτρων, όπως οι αυξημένες δαπάνες για δημόσια έργα. Αυτό αυξάνει την προθυμία των επιχειρήσεων να επενδύσουν και να τονώσουν την ιδιωτική κατανάλωση.

Παράλληλα η γερμανική κεντρική τράπεζα, μετά τη μετάβαση στην ελεύθερη συναλλαγματική ισοτιμία έναντι του δολαρίου (Μάρτιος 1973), ασκούσε έναν «ρεαλιστικά περιορισμένο μονεταρισμό»[68]·με προτεραιότητα τη νομισματική σταθερότητα. Τα συνδικάτα από την δική τους σκοπιά και η εργατική πτέρυγα του SPD διεκδικούσαν μία οικονομική ώθηση βασισμένη στη ρύθμιση της συνολικής ζήτησης, κυρίως των νοικοκυριών και απέρριπταν μία πολιτική που στόχευε στην προώθηση των εταιρικών κερδών σε βάρος των κοινωνικών παροχών και των μισθολογικών αυξήσεων των εργαζομένων (Bökenkamp,2010:109-110).

Για να αναζωογονήσει την ασθμαίνουσα οικονομική ανάπτυξη, η κυβέρνηση παρουσίασε τον Μάρτιο του 1977 ένα πολυετές πρόγραμμα μελλοντικών αναπτυξιακών και περιβαλλοντικών επενδύσεων (Bökenkamp,2010:112-117). Παράλληλα προβλέπονταν δημόσιες επενδυτικές δαπάνες ύψους 16 δις. μάρκων, κυρίως για τη βελτίωση του συστήματος μεταφορών και την ορθολογική και φιλική προς το περιβάλλον χρήση της ενέργειας (Bökenkamp,2010112-113).Το 1977 εγκαταλείφτηκε το πρόγραμμα λιτότητας και εισήχθη ένα «φορολογικό πακέτο» με αυξημένες φοροαπαλλαγές για τους εργαζομένους και τους επιχειρηματίες, με βελτιωμένες δυνατότητες απόσβεσης, μείωση του φόρου περιουσίας κοκ. Οι απαλλαγές σε φόρους και εισφορές αντισταθμίστηκαν μέσω της αύξησης του δημόσιου χρέους(Bökenkamp,2010:113).

Όλο αυτό το διάστημα η κυβέρνηση Schmidt κινούνταν μεταξύ του κεϊνσιανισμού και πολιτικών της προσφοράς[69].Λόγω των δύσκολων οικονομικών και δημοσιονομικών συνθηκών, ο Schmidt το 1980 ζήτησε «θάρρος στη διόρθωση και στη σταδιακή βελτίωση», μέσω μίας πολιτικής εστιασμένης στη λιτότητα και στις επικρατούσες συνθήκες της αγοράς(Schmidt:1980,8-10).Ο βαθμός στον οποίο η δημόσια πολιτική ήταν υπεύθυνη ή μπορούσε να συμβάλει στην καταπολέμηση της ανεργίας ετέθη πλέον στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων και το αίτημα για

[68]Ο «μονεταρισμός» ως οικονομικό δόγμα βασίζεται στον Milton Freedman (1912) σύμφωνα με την άποψη του οποίου η ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί είναι ο σημαντικότερος παράγοντας για τον έλεγχο της οικονομικής διαδικασίας (Friedman, 1991:18-20). Η προσφορά χρήματος θα πρέπει να ελέγχεται από τις κεντρικές τράπεζες με τρόπο ώστε να επεκτείνεται όσο το δυνατόν περισσότερο χωρίς διακυμάνσεις σε αναλογία με τη μεγέθυνση της οικονομικής παραγωγής. Με τον τρόπο αυτό κατοχυρώνεται η εξασφάλιση σταθερής οικονομικής ανάπτυξης, ενώ η κρατική παρέμβαση στην οικονομία απορρίπτεται εξ αρχής από τους μονεταριστές) (Friedman: 1991,20)

[69]Η πολιτική της προσφοράς επιδιώκει την οικονομική ανάπτυξη και τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης, βελτιώνοντας τις συνθήκες στην πλευρά των επιχειρήσεων. Τα υψηλότερα κέρδη βελτιώνουν τα κίνητρα για επενδύσεις, τις συνθήκες παραγωγής και τη διεθνή ανταγωνιστικότητα, αυξάνοντας έτσι την απασχόληση· γεγονός που οδηγεί σε μεγαλύτερο εισόδημα για τα νοικοκυριά. Ένας από τα εργαλεία αυτής της πολιτικής είναι η μείωση των εταιρικών φόρων.

αλλαγή πολιτικού παραδείγματος κέρδισε έδαφος (Ostheim&Schmidt, 2007: 168; Leaman,2009:2-20)· τη στιγμή που οι αυξημένες κοινωνικές δαπάνες οδήγησαν σε σταθερή αύξηση του δημόσιου χρέους (Ostheim&Schmidt,2007: 168-179). Όμως, η κυβέρνηση Schmidt προσπάθησε μέσα από τη διόρθωση του φορολογικού συντελεστή εισοδήματος, την αύξηση του επιδόματος των Χριστουγέννων και του επιδόματος τέκνου, να ανακουφίσει τα μεσαία εισοδήματα. Παράλληλα συμφώνησε σε ένα πλήρη κατάλογο μέτρων, για την εδραίωση των δημόσιων οικονομικών και της κοινωνικής ασφάλισης.

Ο νέος νόμος, που ίσχυσε από αρχές 1982, περιείχε τη μείωση των φορολογικών ελαφρύνσεων και των επιδοτήσεων, αλλά και την περιστολή μισθών στη δημόσια διοίκηση και στον κοινωνικό τομέα (Geyer,2008: 168-171). Μετά από έντονες διαμάχες στο εσωτερικό της κυβέρνησης, για την πολιτική απασχόλησης και τα συναφή προβλήματα χρηματοδότησης, αποφασίστηκε το 1982 να καταπολεμηθεί η ανεργία με μια «συλλογική πρωτοβουλία για την απασχόληση, την ανάπτυξη και τη σταθερότητα», για την οποία διατέθηκαν 12,5 δις. μάρκα (Schanetzky,2007:230). Κεντρικό περιεχόμενο της ήταν η εισαγωγή ενός χρονικά περιορισμένου επιδόματος επενδύσεων, η προώθηση επενδύσεων μεσαίων επιχειρήσεων και τα φορολογικά κίνητρα για την κατασκευή κατοικιών(Schanetzky,2007:230).

Ενώ τα χρόνια της οικονομικής απογείωσης είχαν παρέλθει, το κοινωνικό κράτος έφτασε στα όρια του και η ανεργία ανέβαινε ασταμάτητα. Η δημοσιονομική και οικονομική στενότητα εγκλώβισε την πολιτική του Schmidt σε μία μετωπική αντιπαράθεση της συνδικαλιστικής πτέρυγας του SPD, με την αριστερή πτέρυγα του SPD και με το φιλελεύθερο FDP (Lehnert,1983:212-217).

Ο αγώνας για την ασφάλεια και την οικονομική πολιτική διεξήχθη με διαφορετικούς συσχετισμούς και συνθέσεις. Οι δυσμενείς οικονομικές εξελίξεις[70] συνδυάστηκαν και με την ένταξη στο πολιτικό σύστημα νέων κοινωνικών και πολιτικών ρευμάτων, που δεν εκπροσωπούντο κατά τη δεκαετία του 70 από τα

[70] Η εκτίναξη των τιμών του πετρελαίου λόγω της επανάστασης στο Ιράν οδήγησε το 1978 σε μια έκρηξη των τιμών στην ΟΔΓ. Ακολούθησε μία δραματική ύφεση (Hockerts,2011:342; Metz,2005: 234). Το 1981, καταγράφηκαν 40% περισσότερες πτωχεύσεις από ό, τι το 1979. Η ανεργία εξερράγη(Leaman,2009:25; Metz,2005: 234). Η υψηλή ανεργία εκτός από την αυξανόμενη ζήτηση για αμειβόμενη απασχόληση από τις γυναίκες και την δημογραφική αύξηση του δυνητικού εργατικού δυναμικού, συνδέθηκε επίσης με τις σημαντικές συνολικές διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία (Hockerts,2011: 342; Ostheim&Schmidt,2007:166). Ο τομέας των υπηρεσιών δεν μπόρεσε να απορροφήσει τους εργαζόμενους που έμειναν άνεργοι από τον παραδοσιακό μεταποιητικό τομέα.

υπάρχοντα κοινοβουλευτικά κόμματα. Νέα κοινωνικά κινήματα και ειδικά το κίνημα ειρήνης κέρδιζαν συνεχώς έδαφος (Richter,2012). Να σημειωθεί εδώ ότι ο εκδημοκρατισμός του κράτους και της κοινωνίας απελευθέρωσε φυγόκεντρες πολιτικές δυνάμεις του αριστερού φάσματος[71],όπως ήταν οι Πράσινοι, που διεκδικούσαν μερίδιο της εκλογικής και πολιτικής πελατείας του SPD (Schildt,2002).Η παραχώρηση αυξημένων πολιτικών και νομικών δικαιωμάτων στη νέα γενιά, η οριζόντια αύξηση του επιπέδου μόρφωσης λόγω θεσμικής διεύρυνσης της εκπαίδευσης, η πολιτιστική απελευθέρωση, η άνοδο του επιπέδου διαβίωσης, η τάση εξατομίκευσης, η μείωση της σημαντικότητας της ταξικής ταυτότητας και η ανοδική κοινωνική κινητικότητα, αποτέλεσαν άλλωστε φαινόμενα ενός δημοκρατικού καπιταλισμού της ευημερίας, που θεσμοθετήθηκε επί κυβερνήσεων των Brandt–Schmidt και διευκόλυνε την ανάδυση νέων πολιτικών κινημάτων (Rucht,1994:139-146). Όμως, η γερμανική κοινωνία πέρασε από μία συντηρητική στροφή, βλέποντας τα νέα κοινωνικά κινήματα και τους Πράσινους να διεκδικούν πολιτική συμμετοχή (Richter,2012), ενώ το εκλογικό σώμα επέλεξε τελικά τον συντηρητικό Helmut Kohl ως πρωθυπουργό.

Ο καγκελάριος Schmidt έλαμψε ως ο οικονομικά πιο έξυπνος διαχειριστής-ηγέτης των μεγάλων βιομηχανικών εθνών. Η παγκοσμιοποίηση ήταν γι' αυτόν μια ασταμάτητη διαδικασία από τη δεκαετία του '70, κάτι που η πολιτική τάξη συνειδητοποίησε πολύ αργότερα. Ακριβώς επειδή η Γερμανία εξαρτάται από τη διεθνή οικονομία περισσότερο από κάθε άλλη χώρα, ο Schmidt αισθάνθηκε υποχρεωμένος να προωθήσει τη συνεργασία των δυτικών κυβερνήσεων. Μια συνεργασία, η οποία απουσίαζε κατά την δεκαετία του 30 , όταν τα κράτη σε μια ανταγωνιστική κούρσα υποτίμησης εξοντώθηκαν αμοιβαία. Το ετήσιο «World Economic Forum» ήταν η εφεύρεση του Schmidt και του Γάλλου πρόεδρου Giscard d'Estaing, (Ζισκάρντ' Εστέν). Στις θεμελιακές του πεποιθήσεις ο Schmidt ήταν Σοσιαλδημοκράτης και ενώ αποδεχόταν την αγορά, ποτέ δεν ενέκρινε την υπεροχή της έναντι της πολιτικής, όπως απέδειξε μέσα από τη νομισματική πολιτική του. Ο Schmidt αντίθετα με τους χειριστές της οικονομικής κρίσης την εποχή της

[71]Από το 1977 διαμορφώθηκαν πρωτοβουλίες πολιτών στο πλαίσιο συγκεκριμένων ανησυχιών συγκροτώντας οργανωμένες ομάδες ψηφοφόρων, που δεν εστίαζαν στο κοινωνικό ζήτημα κατά το πρότυπο του παραδοσιακού εργατικού κινήματος, αλλά στην εξομάλυνση των συνεπειών της βιομηχανικής ανάπτυξης και την επίτευξη μίας οικολογικά βιώσιμης κοινωνίας (Brand, 1987: 42;Rucht, 1989: 311). Το 1980 ιδρύθηκε το κόμμα των Πρασίνων. Στο ιδρυτικό τους πρόγραμμά οι Πράσινοι δεσμεύτηκαν απέναντι σε τέσσερις αρχές που θα συγκροτούσαν τη δημοκρατία : «οικολογική», «κοινωνική», «μη βίαιη» και « θεμελιωμένη στην βάση» (Mez, 1987: 269-275).

Βαϊμάρης που μέσα από άτοπες οικονομικές και πολιτικές αποφάσεις συνέβαλαν στην κατάρρευση της Δημοκρατίας- κατάφερε με επιδεξιότητα να χειριστεί τόσο την πετρελαϊκή κρίση όσο και τις συνακόλουθες υφέσεις που απασχόλησαν την γερμανική οικονομία. Χωρίς ωστόσο να μειώσει αισθητά τις δυνατότητες του κοινωνικού κράτους και χωρίς να υποθηκεύσει το μέλλον της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας με πολιτικές απόμακρες από τον γενετικό της αξιακό κώδικα.

4.3 Η περίπτωση της Γαλλίας

4.3.1 Συγκρότηση και καθιέρωση της σύγχρονης γαλλικής Σοσιαλδημοκρατίας

Η γαλλική σοσιαλδημοκρατία αντλεί τις καταβολές της από τον Διαφωτισμό και την Γαλλική Επανάσταση ως ιστορικές διαδικασίες μέσω των οποίων ο γαλλικός λαός άρχισε να αντιλαμβάνεται ότι η κοινωνική αλλαγή ήταν απαραίτητη. Ο Διαφωτισμός τροφοδότησε με νέους τρόπους σκέψης και διάχυτη μόρφωση τους Γάλλους, ενισχύοντας την ενδυνάμωση του ατόμου σε πρωτοφανή επίπεδα και οδηγώντας στην επανάσταση ενάντια σε ένα καταπιεστικό καθεστώς. Η Γαλλική Επανάσταση του 1789 αποτελεί πρωταρχικό παράδειγμα για το πώς η ενδυνάμωση του λαού μπορεί να αλλάξει τους επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς της γαλλικής κοινωνίας στην κατεύθυνση της δημοκρατίας και της ισότητας. Ο Διαφωτισμός ενίσχυσε το μορφωτικό επίπεδο και την ικανότητα των ατόμων να σκέφτονται αυτόνομα, να αναπτύσσουν δράσεις και την ικανότητα να υπερασπίζονται τα ατομικά δικαιώματα τους. Καθώς η κριτική αντίληψη ενσωματώθηκε στην δράση αναπτύχθηκε ένα κλίμα ελπίδας και εμπιστοσύνης (Gaventa,1980: 209). Ο Διαφωτισμός ρίζωσε βαθιά στην γαλλική πολιτική κουλτούρα αυξάνοντας την τάση αυτοδιάθεσης των πολιτών και των καταπιεσμένων επενδύοντας τους με την απαραίτητη συνείδηση της δύναμη τους ως άτομα και ως συλλογικότητα και με εμπιστοσύνη στις επαναστατικές τους σκέψεις (Gaventa, 1980: 208-209).

Η ενδυνάμωση του ατόμου μέσω της εκπαίδευσης, της δημόσιας δράσης και της εθνικής συνείδησης καθορίστηκε από την συνέχεια των ιδεών του Διαφωτισμού ο οποίες εδράζονταν στην ισότητα και τη δημοκρατία και υπογράμμιζαν τις πνευματικές και κοινωνικές πτυχές και των δύο. Με τη καθιέρωση της δημοκρατίας, οι Γάλλοι πολίτες υπήρξαν περήφανοι για τη χώρα τους κάτι που ενίσχυσε την εθνική φρόνηση και την ταυτότητα τους ως πολίτες που κατέκτησαν την δημοκρατία και την ισότητα στον τόπο τους.

Η Γαλλική Επανάσταση συντέλεσε στη βελτίωση της ζωής των Γάλλων πολιτών, που κατέκτησαν οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα και μια ενεργή φωνή στην πολιτική. Παράλληλα προήγαγε τα ιδεώδη του Διαφωτισμού και τη σημασία του ατόμου στην κοινωνία του, αποδεικνύοντας ότι η παθητικότητα και αδράνεια συντηρούν την καταπίεση ενώ η ενδυνάμωση του ατόμου είναι η πιο σημαντική στρατηγική για την αλλαγή. Αυτά τα δεδομένα επηρέασαν καθοριστικά την γαλλική σοσιαλδημοκρατία. η οποία αυτοπροσδιορίζεται ως κληρονόμος της Εποχής του Διαφωτισμού, υιοθετώντας το σύνθημα "Liberté, Egalité, Fraternité" που εμφανίστηκε για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης. Τα σύνθημα αυτό συχνά αμφισβητήθηκε, τελικά καθιερώθηκε κατά την Τρίτη Δημοκρατία (2 Νοέμβρη του 1848) ως βούληση συνεχούς αναβάθμισης της ευημερίας ειδικότερα μέσω της εκπαίδευσης (Evans& Godin,2014: 50). Την περίοδο του φασισμού το τρίπτυχο αφαιρέθηκε από το σύνταγμα για να ξαναμπεί στο Σύνταγμα του 1958. Στην αναθεώρηση του συντάγματος του 1992 το τρίπτυχο καθιερώθηκε ως μέρος της γαλλικής εθνικής κληρονομιάς (Renaut,2006: 186).

Κοντολογίς, στη Γαλλία, η ιδέα του «έθνους» και της «Δημοκρατίας» είναι βαθιά αλληλένδετες. Το να είσαι Γάλλος σημαίνει να είσαι δημοκράτης (ρεπουμπλικάνος) . Η έννοια της δημοκρατίας συνδέεται συνήθως και εναλλάξ με το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα και τους θεσμούς του, την ιστορική στιγμή της Γαλλικής Επανάσταση του 1789. Ένα σύνολο ιδεών προέρχεται από τη φιλοσοφία του Διαφωτισμού, τον πολιτικό φιλελευθερισμό και τα δικαιώματα του ανθρώπου (laïcité), τα σύμβολα όπως η τρίχρωμη σημαία, η μέρα της Βαστίλης, ο εθνικός ύμνος (Marseillaise) και οι καθολικές αξίες liberté, égalité, fraternité (Morena, 2020). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο κορυφαίος ιδεολογικός εκφραστής της αριστεράς του σοσιαλιστικού κόμματος, Jean-Pierre Chevenement ερμήνευε το σοσιαλισμό ως σύγχρονη δύναμη ανανέωσης των αξιών του δημοκρατικού ρεπουμπλικανισμού, ενταγμένη στην παράδοση του Διαφωτισμού και ορθολογισμού (Ziebura, 1998:135). Για τον Chevenement, ο γαλλικός σοσιαλισμός συνδέεται στενά με την εθνική ιστορία και τελικά, δεν είναι τίποτα περισσότερο από την «ολοκλήρωση της δημοκρατίας» (Chevenement,1975:37-39). Ο σοσιαλισμός είναι δύναμη που ωθεί στην ιστορική πρόοδο όχι με την γραμμική έννοια του Marx αλλά με την έννοια της εισαγωγής του ορθού λόγου σε έναν παράλογο κόσμο γεμάτο τραγωδίες (Chevenement,1975:39-43). Η υπέρβαση της τραγωδίας που συνδέεται με τον

σύγχρονο κόσμο μέσω του λόγου, αποτελεί για τον θεωρητικό την ουσία του σοσιαλισμού (Ziebura, 1988: 235).

Η μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατία εξελίχθηκε στη Γαλλία διαφορετικά απ' ότι στο γερμανικό SPD και στο βρετανικό Εργατικό Κόμμα,τα οποία εναλλάσσονταν με τα συντηρητικά κόμματα στην κυβέρνηση από το 1945. Τα συντηρητικά κόμματα στη Γαλλία κυριάρχησαν την μεταπολεμική πολιτική, ενώ οι σοσιαλιστές παρέμειναν επί μακρόν στην αντιπολίτευση. Σημείο διαχρονικής συναίνεσης στην πολιτική κουλτούρα της Γαλλίας είναι ότι σχεδόν όλοι οι Γάλλοι, όλοι οι πολιτικοί χώροι και όχι μόνο οι σοσιαλιστές θεωρούν το κοινωνικό κράτος κοινά αποδεκτό θεσμό (Ambler,1991:1-31;Gueldry,2001:92-93). Στη γαλλική πολιτική κουλτούρα η κοινωνική προστασία αποτελεί βασικό στοιχείο της «κοινωνικής ιθαγένειας», η οποία συνεπάγεται ότι εκτός από τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα, οι πολίτες είναι προικισμένοι νομικά με ουσιαστικά «κοινωνικά δικαιώματα» (droits sociaux) (Gueldry,2001:92). Αυτή η φιλοσοφία κατοχυρώθηκε στο προοίμιο του συντάγματος του 1946, το οποίο καθιέρωσε την Τέταρτη Δημοκρατία (1946-1958). Η δουλειά του γαλλικού κράτους είναι να εκπαιδεύσει, να προσφέρει υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και να καταστήσει τα πολιτιστικά αγαθά διαθέσιμα σε όλους. Στα βασικά αυτά σημεία, οι περισσότεροι Γάλλοι συμφωνούν. Δεν θέλουν ωστόσο να ακολουθήσουν τον αγγλοαμερικανικό δρόμο του σκληρού ανταγωνιστικού καπιταλισμού· ενώ ο ατομικισμός και ο φιλελευθερισμός, από τον οποίο θέλγονται οι αγγλοσάξονες, δεν έχει τον ίδιο θετικό αντίκτυπο στη Γαλλία.

Η συναίνεση για την ανάγκη διατήρησης του κοινωνικού κράτους, σε μία χώρα με σοβαρές αντιθέσεις και συγκρούσεις όπως είναι η Γαλλία, παραπέμπει στους πολιτικούς ιθύνοντες στο τέλος του Β Παγκοσμίου Πολέμου, που προέρχονταν τόσο από την αριστερά όσο και από τη δεξιά. Πολλοί εκ των οποίων υπηρέτησαν στην αντίσταση και δημιούργησαν ένα εκτεταμένο κοινωνικό σύστημα ασφαλείας (Nord,2010: 1-10). Αποφασισμένοι να αφήσουν πίσω τους την ταπείνωση της ήττας, της κατοχής και της συνεργασίας με τους ναζί από ένα τμήμα της πολιτικής τάξης, οι σοσιαλιστές, οι κομμουνιστές, οι κεντρώοι και οι συντηρητικοί συναινετικά αποφάσισαν ότι το έθνος δεν χρειάζεται μόνο κοινωνική δικαιοσύνη, αλλά επαναπατρισμό, για να ξαναγίνει η Γαλλία μεγάλη (Kelly,2008: 91-99; Nord,2010; 367-368). Αυτός ο διττός στόχος της κοινωνικής δικαιοσύνης και του επαναπατρισμού λειτούργησε με αμοιβαία δυναμική και οδήγησε σε ένα πραγματικά ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλειας, που προκαλεί το φθόνο των

περισσότερων επισκεπτών και την υπερηφάνεια των περισσότερων Γάλλων πολιτών(Conklin,2012). Με άλλα λόγια η μεταπολεμική θέσπιση του κοινωνικού κράτους στη Γαλλία αποτέλεσε μία συναινετική διαδικασία, η οποία του προσέδωσε μεγάλη ανθεκτικότητα (Conklin,2012). Αυτή η συναίνεση στην κοινωνική πολιτική δεν ήταν πάντα δεδομένη στη Γαλλία. Αφενός η ελίτ προσανατολίζονταν προς την ελεύθερη αγορά, αρνούμενη τα κοινωνικά μέτρα· πέραν από την παροχή καθολικής δωρεάν πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης(Conklin,2012). Αφετέρου το σοσιαλιστικό κόμμα προπολεμικά ήταν διχασμένο για την πολιτική στρατηγική που πρέπει να ακολουθήσει. Εάν δηλαδή θα έπρεπε να εργαστεί στο πλαίσιο του συστήματος και να προσπαθήσει να δρομολογήσει μεταρρυθμίσεις του καπιταλισμού ή εάν έπρεπε να παραμείνει εκτός εκλογικής πολιτικής και να αφοσιωθεί στην επανάσταση.

Μόνο μετά τη μεγάλη ύφεση και την άνοδο της φασιστικής απειλής στη δεκαετία του 1930, οι διχασμένοι αριστεροί της Γαλλίας ξεπέρασαν τις διαφορές τους και σχημάτισαν ένα «Λαϊκό Μέτωπο». Έναν δηλαδή συνασπισμό κομμουνιστών, σοσιαλιστών και μετριοπαθών δημοκρατών, για να υπερασπιστούν τη δημοκρατία ενάντια στο φασισμό, να μειώσουν τις ανισότητες και να προωθήσουν την κοινωνική δικαιοσύνη στη Γαλλία. Με τη σοσιαλιστική κυβέρνηση του Blum, το 1936 εισήχθη η εργάσιμη εβδομάδα των 40 ωρών, το δικαίωμα σε συλλογικές διαπραγματεύσεις, οι αυξήσεις μισθών και οι πρώτες αμειβόμενες διακοπές. Καθώς η μεγάλη ύφεση συνεχίζονταν με ένταση και η απειλή του πολέμου μεγάλωνε, το Λαϊκό Μέτωπο κατέρρευσε μαζί με τις περισσότερες μεταρρυθμίσεις του. Ενώ το κοινωνικό κράτος παγιώθηκε στη μεταπολεμική Γαλλία, οι σοσιαλιστές επέστρεψαν στην εξουσία μόλις 30 χρόνια αργότερα το 1956-57 και στη συνέχεια εκ νέου με την εκλογή του Mitterrand το 1981[72].

Σε αντίθεση με τα λαϊκά κόμματα της ΟΔΓ ή της Μεγάλης Βρετανίας, το νέο PS αρχικά παρέμεινε ένα μικρό κόμμα με μόνο 80.000 μέλη (Jäger,1978:55). Μετά την ενοποίηση και την επανίδρυση του κόμματος συρρέουν νέες δυνάμεις στην ηγεσία του, οι οποίες ανέλαβαν την ηγεσία των τοπικών ενώσεων.

[72]Μετά από πολλές κρίσεις οι σοσιαλιστές της Γαλλίας αναδιοργανώνονται το 1969 κάτω από την σκέπη του Νέου Σοσιαλιστικού Κόμματος (PS), το οποίο δύο χρόνια μετά ενώνεται με τον Σύνδεσμο Ρεπουμπλικανικών Οργανώσεων του οποίου ηγείτο ο ακομμάτιστος Mitterand ο οποίος εκλέγεται γραμματέας του κόμματος το 1971 στο Epinay-sur-Seine(Hanley, Kerr& Waites:1984, 146; Jäger:1978,46 ; Julliard,2015:758)

Σταδιακά το κόμμα έφτασε τα 164.000 μέλη [73](Jäger,1978:55).Μια άλλη διαφορά του PSF σχετίζεται με το ριζοσπαστισμό του, σε αντίθεση με τη μετριοπαθή στάση των κομμάτων τύπου SPD με το πρόγραμμα του Bad Godesberg. Το πρόγραμμα του Epinay του PSF, έχοντας κοινό στοιχείο με αυτό του Bad Godesberg, αποσκοπούσε να βγάλει τους Γάλλους σοσιαλιστές από το εκλογικό και πολιτικό αδιέξοδο. Το ίδιο με ριζοσπαστική φρασεολογία αμφισβήτησε τον καπιταλισμό ως οικονομικό σύστημα, στοχεύοντας να έρθει σε ρήξη μαζί του(Knapp,2004:150). Για να αποφύγει τη μετριοπάθεια του παρελθόντος (SFIO), το PSF δεσμεύονταν το δημοκρατικό σοσιαλισμό και την αυτοδιαχείριση (autoggestion) (Hanley,Kerr&Waites,1984:145-146;Jäger,1978:65;).

Το 1972 πέρασε ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα, το οποίο συντάχθηκε από το μαρξιστή Jean Pierre Chevenement, όπου ο σοσιαλισμός οριζόταν ως την «ολοκλήρωση της δημοκρατίας»[74]. Ο στόχος του προγράμματος ήταν η «απελευθέρωση του ανθρώπου από την εκμετάλλευση»(Hanley,Kerr & Waites,1984:145-146;Weber:2004,65).Η συγκρότηση μίας ευρείας αριστερής συμμαχίας, βάσει του συγκεκριμένου προγράμματος, στηρίχθηκε σε συμβαλλόμενα κόμματα, που θεωρούσαν ανεπαρκείς τις παραδοσιακές μορφές πολιτικής συμμετοχής, μέσω εκλογών και αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Πέρα από την πολιτική δημοκρατία ζητούσαν κοινωνικοποίηση της οικονομίας, που θα οδηγούσε στην οικονομική δημοκρατία (Hanley,Kerr& Waites,1984:145-146).

Η ιδέα της αυτοδιαχείρισης (αυτοδιοίκησης) έγινε το ιδεολογικό εργαλείο του PS, προκειμένου να απομακρυνθεί από τις μετριοπαθείς πολιτικές του SFIO και να

[73]Δεδομένου ότι οι σοσιαλιστές δεν διέθεταν παραδοσιακούς δεσμούς με τα συνδικάτα, συγκροτήθηκαν νέα τμήματα του κόμματος, ειδικά σε επιχειρήσεις παροχής δημόσιων υπηρεσιών(Aron,1977: 312) και το κόμμα άλλαξε από ένα μετριοπαθή μικροαστικό σχήμα, σε ένα προεδρικό κόμμα της μεσαίας τάξης, με αριστερούς ακτιβιστές στον ακαδημαϊκό χώρο και στη βιομηχανία (Bergounioux& Grunberg , 1992: 365 -367; Jäger,1978:56). Τα νέα μέλη εκπροσωπούσαν διάφορες πολιτικές ιδέες, από τις σοσιαλδημοκρατικές ιδέες του «ανθρώπινου σοσιαλισμού» (Jaurès) έως τη μαρξιστική θεωρία. Οι διάφορες θεωρίες συγκεντρώνονται σε επτά λεγόμενα «ρεύματα» που έχουν το δικό τους σκοπό και αυτόνομη δομή. Ο ενωτικός δεσμός είναι τα συνέδρια στα οποία καθορίζεται μία κοινή γραμμή και εκλέγεται υποψήφιος για προεδρία (Zadra,1997: 83 -84).

[74]Προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, πρέπει να πραγματοποιηθεί μια «ρήξη με τον καπιταλισμό». Εξ ου, δημιουργήθηκε ένας κατάλογος άμεσων μέτρων όπως είναι η εθνικοποίηση των βασικών βιομηχανιών, η εισαγωγή της αυτοδιοίκησης των εργαζομένων, η δημιουργία ενός εκπαιδευτικού συστήματος χωρίς θρησκευτικό περιεχόμενο και η αποκέντρωση της κρατικής εξουσίας(Hanley,Kerr& Waites,1984:146; Knapp,2004: 151). Το πρόγραμμα αποτέλεσε τη βάση για μία προσωρινή συνεργασία μεταξύ PS και PCF με τα δύο κόμματα να συναινούν σε ένα κοινό κυβερνητικό πρόγραμμα το 1972. Μαζί με τους Αριστερούς Ριζοσπάστες (MRG) και τους Κομμουνιστές σχηματίζεται μια Λαϊκή Ένωση(Jäger,1978:46-49;Julliard,2015:759; Weber,2004: 63). Ο ενωτικός κρίκος θα είναι η εθνικοποίηση της βιομηχανίας και η αυτοδιαχείριση των εργαζομένων («autogestion «) (Julliard,2015: 760).

αυτοπροβληθεί ως αριστερό κόμμα απέναντι στους κομμουνιστές. Η ιδέα της αυτοδιοίκησης της Γαλλίας, δεν εδραιώθηκε όμως σε κάποια συγκροτημένη θεωρητική κατασκευή (Jäger,1978: 93-100),αλλά παρέμεινε ένα σύνθημα ενάντια στον καπιταλισμό(Sassoon,1996:539-540;Jäger,1978:65-67). Παρά τη ασάφειά, την γενικότητα και τον ουτοπικό προσανατολισμό του, το νέο πρόγραμμα οδήγησε γρήγορα το γαλλικό έξω από την κρίση του. Σε αυτό συνέβαλαν και η διείσδυση των ιδεών του Γαλλικού Μάη στο PSF, η απομάκρυνσή του από τη μαρξιστική αιτιοκρατία και η επανα-συμφιλίωση του σοσιαλισμού με την ελευθερία, αλλά και η ένταξη πολλών εμβληματικών μορφών του Μάη του 68 στο σοσιαλδημοκρατικό ρεφορμιστικό χώρο (Julliard,2015 757). Το 1974, ο κοινός αριστερός υποψήφιος Mitterand στερήθηκε για λίγους ψήφους την πλειοψηφία στις προεδρικές εκλογές (Julliard,2015:761). Στις κοινοβουλευτικές εκλογές του 1978, το PSF ξεπέρασε το PCF και έγινε η ισχυρότερη δύναμη στο αριστερό στρατόπεδο (Jäger,1978:64; Julliard,2015: 761). Μετά από αυτό το PS αυτονομήθηκε και εγκατέλειψε τη Αριστερή Ένωση (Julliard,2015:762).

Ένα χρόνο πριν από τις επερχόμενες προεδρικές εκλογές, υιοθέτησε «το σοσιαλιστικό πρόγραμμα για τη δεκαετία του ‘80» (Knapp,2004:151). Το νέο πρόγραμμα διεύρυνε το θεματικό ρεπερτόριο του PSF. Κεντρικά θέματά του ήταν: η ισότητα των γυναικών, η μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων, η εκμετάλλευση του τρίτου κόσμου, η σημασία της τεχνολογικής προόδου και η αυξανόμενη ρύπανση. Αντίθετα απορρίπτονταν αυταρχικά συστήματα και δομές, όπως το σοβιετικό μοντέλο και ο καπιταλισμός κατά το πρότυπο των ΗΠΑ. Σαφέστατη ήταν η απόρριψη των κομμουνισμού (Schäfer,1989: 110). Το PS παρουσιάστηκε ως ριζοσπαστικό μεταρρυθμιστικό κόμμα, που συνέλαβε την οικονομική συγκυρία, διέθετε βούληση δράσης και σωστές λύσεις. Η εθνικοποίηση, η αποκέντρωση και η αυτοδιοίκηση είναι οι προτάσεις του, για την επίλυση των προβλημάτων της γαλλικής κοινωνίας. Ο ιδεολογικός ισχυρισμός της «ρήξης με τον καπιταλισμό» συνδυάζεται με την απόρριψη του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Η ιδέα ενός τρίτου δρόμου ανάμεσα στον κομμουνισμό και τον καπιταλισμό γίνεται και πάλι κοινωνικά αποδεκτή (Aron,1977:313;Sassoon, 1996: 544).

Ακολούθησαν το 1981 οι «110 προτάσεις» του Mitterand για τις εκλογές στις οποίες συμφώνησε το PSF. Οι προτάσεις αυτές ήταν πιο συγκεκριμένες και πιο συνετές, σε σχέση με το προηγούμενο πρόγραμμα. Ως εκ τούτου, για τους Bell και Criddle (1987, 152-153), ο Mitterrand δεν υποσχέθηκε το 1981 πραγματικά τη ριζική

αλλαγή· κάτι που ούτε οι ψηφοφόροι περίμεναν. Αντί αυτού πρόσφερε μια κεϊνσιανή ανάκαμψη, εκτεταμένες εθνικοποιήσεις (κυρίως σε επιχειρήσεις που ήδη υποστηρίζονταν με κρατική βοήθεια), μια δόση αναδιανομής και κάποια πραγματική αποκέντρωση. Συνολικά, οι σοσιαλιστές του Mitterand παρουσίασαν ένα αρκετά απλό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα (Knapp,2004: 152).

Σύμφωνα με τον Julliard (2015, 766-767), ο Mitterand- παρά τις ριζοσπαστικές εξάρσεις και αμφισημίες του και την αμφιταλάντευση μεταξύ περιπέτειας και σύνεσης, μεταξύ της φυγής προς τα εμπρός και της ανάσχεσης των μεταρρυθμίσεων- παρέμεινε κατά βάθος ρεφορμιστής, που οδήγησε το γαλλικό σοσιαλισμό σε συμβιβασμό με την πραγματικότητα. Αντίθετα ο Aron (1977: 312-317) διατείνεται ότι το εγχείρημα Mitterand εξ αρχής δεν ήταν ενταγμένο στη σοσιαλδημοκρατική προοπτική και παρέμεινε εγκλωβισμένο στις ριζοσπαστικές αντιφάσεις του. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο Mitterand ακολούθησε την πολιτική των κρατικοποιήσεων και του ελέγχου των μέσων παραγωγής, την οποία άλλες αριστερές κυβερνήσεις εγκατέλειψαν από νωρίς. Παράλληλα ως προτεραιότητά του ήταν η οικονομική αποτελεσματικότητα, μέσω της διατήρησης της υπάρχουσας παραγωγικής μηχανής αλλά και το άνοιγμα της οικονομίας.

Η ιδεολογική και οργανωτική ανανέωση του PSF οδήγησε τελικά στην εκλογική νίκη του Mitterand το Μάη του 1981. Ως πρώτος σοσιαλιστής πρόεδρος της 5ης Δημοκρατίας, διεξήγαγε νέες εκλογές, στις οποίες το PS απέκτησε την απόλυτη πλειοψηφία. Τη στιγμή όμως κατά την οποία η κοινωνιολογική πλειοψηφία στη Γαλλία έγινε πολιτική και η δημοκρατική αριστερά μετά από πολλές αποτυχημένες προσπάθειες βγήκε για πρώτη φορά στην εξουσία με την 5η Δημοκρατία, οι οικονομικές και οι ιδεολογικές συνθήκες άρχισαν να διαμορφώνονται εις βάρος του σοσιαλιστικού πειράματος (Lipietz, 1991: 29).

4. 3.2 Η κυβέρνηση Mitterrand

Το 1981 ο Mitterrand ηγέτης του PSF εκλέγεται στην προεδρία, υπό τη διάχυτη εντύπωση ότι επρόκειτο άμεσα «να φέρει το σοσιαλισμό στη Γαλλία και τη Γαλλία στο σοσιαλισμό» (Cole,1994:58). Συστηματικά άλλωστε, ο Mitterand τόνιζε ότι το διακύβευμα δεν ήταν η «διοίκηση» και η «ρύθμιση» του καπιταλισμού, αλλά το σημαντικότερο είναι η ιδιοκτησία να αλλάξει τα χέρια(Cole, 1994: 58).Κανείς άλλος πρόεδρος ή αρχηγός κράτους στην Ευρώπη δεν εκφραζόταν τόσο

ριζοσπαστικά. Ο ριζοσπαστισμός αυτός εντούτοις δεν ήταν απαύγασμα ενός οπορτουνισμού της εξουσίας, αλλά διέθετε αφενός μία τακτική και στρατηγική πτυχή, με την έννοια ότι ο Mitterand επιχείρησε με επιτυχία να σπάσει την κυριαρχία των Γάλλων κομμουνιστών στον αριστερό χώρο. Αφετέρου είχε ιδεολογικό πρίσμα . Οι σοσιαλιστικές δηλαδή πεποιθήσεις του Mitterand πήγαζαν από μία βαθιά ηθική αίσθηση κοινωνικής δικαιοσύνης και μία πίστη στο κράτος· αξίες που εγχαράσσονται άλλωστε στη παράδοση του γαλλικού ρεπουμπλικανισμού (Cole,1994:58).Αυτές τις δύο πτυχές εξυπηρετούσαν οι εκφράσεις του Mitterand όπως: «Πιστεύω, όπως και ο Λένιν, ότι κάθε θεμελιώδης αλλαγή είναι δυνατή μέσω της κατάκτησης κρατικής εξουσίας» (Kaplan,1981: 21).

Οι προϋποθέσεις για τους σοσιαλιστές φαινομενικά ήταν θετικές. Διέθεταν αρκετά δημοσιονομικά περιθώρια, που τους κληροδότησε η προηγούμενη κυβέρνηση Μπάρ με την περιοριστική πολιτική πού άσκησε, ενώ το διεθνές περιβάλλον ευνοούσε την οικονομική ανάκαμψη (Askenazy,2013:94-95; Φιτουσί, 1997: 26). Παράλληλα οι σοσιαλιστές διέθεταν έναν ισχυρό πρόεδρο και την απόλυτη πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο. Μπορούσαν επίσης να στηριχθούν σε ένα πιστό γραφειοκρατικό μηχανισμό και να ελέγξουν τα κρατικά μέσα ενημέρωσης. Συγκεντρωτικά η κυβερνητική πολιτική του PS μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις φάσεις: τη φάση της αλλαγής από το 1981 έως το 1983, την πολιτική της λιτότητας από το 1983 έως το 1986, τη φάση της συγκατοίκησης από το 1986 έως το 1988 και την πολιτική ανοίγματος το 1988 έως το 1993.

Α. Η φάση της αλλαγής 1981-83

Πράγματι, η κυβέρνηση του PS τήρησε τις υποσχέσεις της και εφάρμοσε στο πρώτο έτος της θητείας της μια σειρά ευρείας κλίμακας μεταρρυθμίσεων· εξαντλώντας όλα τα περιθώρια εφαρμογής των αρχών του φορντισμού (Lipietz,1991:31;Syrovatka,2016: 49-50). Έτσι εισήχθη άμεσα η πέμπτη εβδομάδα αμειβόμενων διακοπών και οι κανονικές ώρες εργασίας μειώθηκαν από 40 σε 39 με πλήρη αποζημίωση. Στόχος ήταν η ακόμα περισσότερο μείωση τους, ώστε να φτάσουν στις 35 ώρες κατά τη διάρκεια της κυβερνητικής θητείας. Για την τόνωση της αγοραστικής δύναμης αυξήθηκαν οι μισθοί του δημοσίου, οι συντάξεις και τα επιδόματα ανεργίας κατά 10 - 25%, ο βασικός μισθός κατά 10 %, η βασική σύνταξη κατά 20 %και τα επιδόματα παιδιών και κατοικιών κατά 25% και 50% αντίστοιχα

(Amable,2017:96-97;Askenazy,2013:95;Julliard,2015:766;Schäfer,1989:122). Επίσης δημιουργήθηκαν 180.000 θέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα, άλλες 10.000 σε κρατικά επιδοτούμενους συλλόγους (Howell,2009:244). Προκειμένου να αντισταθμιστούν οι δημόσιες δαπάνες, εισάγεται φόρος υψηλότερου εισοδήματος και φόρος ακίνητης περιουσίας. Επιπλέον, καθιερώθηκε η συνταξιοδότηση στην ηλικία των 60 ετών, δημιουργήθηκε ένα σημαντικό πρόγραμμα για την ανανέωση της κοινωνικής στέγασης (Amable,2017:96), καταργήθηκε η θανατική ποινή και δημιουργήθηκε υπουργείο για την ισότητα των φύλων. Μετά από έξι μήνες, το 57% του πληθυσμού δήλωνε ότι έχει την αίσθηση ότι βιώνει τη βαθιά αλλαγή του κοινωνικού συστήματος.

Σε δεύτερη φάση εθνικοποιούνται τον Ιούνιο του 1982, 36 ιδιωτικές τράπεζες, 2 χρηματοδοτικές εταιρείες και 5 βιομηχανικοί γίγαντες (Askenazy, 2013: 96).Μέσα σε ένα χρόνο, οι μεγάλες βιομηχανίες και ο τραπεζικός τομέας εθνικοποιήθηκαν. Αποτέλεσμα το μερίδιο των κρατικών επιχειρήσεων στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) εντός ενός έτους να αυξηθεί από 11 % σε 17 % (Syrovatka,2016: 49-51). Το κράτος ήλεγχε πλέον το 95% του δανεισμού και του τραπεζικού τομέα, την πλειονότητα της βαριάς βιομηχανίας και επίσης το 75% της κλωστοϋφαντουργίας. Στόχος αυτών των εθνικοποιήσεων ήταν, αφενός η προστασία της εθνικής βιομηχανίας από ξένους επενδυτές και αφετέρου, η υλοποίηση της «οικονομικής δημοκρατίας». Στη πραγματικότητα, ωστόσο, αυτές οι εταιρείες παρέμειναν αυτόνομες και συνέχισαν να οργανώνονται, σύμφωνα με τις αρχές της οικονομίας της αγοράς. Ταυτόχρονα όμως ήταν ενταγμένες στον ήδη υπάρχοντα δημόσιο τομέα, ο οποίος ήλεγχε πλέον το 60% της βιομηχανίας και 90 % του τραπεζικού τομέα (Hall:1986,89;Syrovatka,2016:49). Το κράτος λοιπόν ανέλαβε την απαραίτητη αναδιοργάνωση αυτών των μεγάλων εταιρειών, οι οποίες δεν ήταν ανταγωνιστικές στη διεθνή αγορά. Ωστόσο, το πρόσθετο κόστος από τις αντισταθμιστικές πληρωμές προς τους ιδιοκτήτες και η αναδιάρθρωση των εταιρειών κόστισαν δισεκατομμύρια, που επιβάρυναν το κρατικό προϋπολογισμό και αύξησαν σημαντικά το εθνικό χρέος(Askenazy,2013: 96-97). Ο Touraine (1999:23) επισημαίνει ότι οι θεαματικές αποτυχίες των δημοσίων επιχειρήσεων στη Γαλλία, που κόστισαν μεγάλα ποσά, αποτέλεσαν μεταξύ άλλων αναγκαίο έναυσμα για να ελευθερωθεί η οικονομία από κανόνες και ελέγχους που δεν δικαιολογούνταν πλέον από την προσπάθεια να μειωθεί η ανισότητα.

Ο φόβος της απώλειας της κυριαρχίας, εάν οι γαλλικές επιχειρήσεις

εξαγοραζόταν από ξένους κολοσσούς, συνέδεσε τη σοσιαλιστική οικονομική πολιτική τελικά με την εθνική πολιτισμική ταυτότητα, χωρίς όμως να αλλάζουν οι συσχετισμοί δύναμης υπέρ της εργατικής αυτοδιαχείρισης (Sassoon,1996:552). Η εθνικοποίηση αποτέλεσε απλώς ένα μέτρο που κατοχυρώθηκε στο κοινό κυβερνητικό πρόγραμμα, για να ικανοποιηθούν οι κομμουνιστές, οι οποίοι απέδιδαν κυρίαρχη σημασία στο συγκεκριμένο θέμα (Meny,1995: 164). Το γεγονός όμως ότι η πολιτική των εθνικοποιήσεων δεν επέφερε την κατάληψη της εξουσίας από τους εργαζόμενους στις εθνικοποιημένες επιχειρήσεις, δείχνει ότι για τους σοσιαλιστές το συγκεκριμένο ζήτημα δεν αποτελούσε προτεραιότητα (Meny,1995:164).

Όσον αφορά την αντιμετώπιση της ανεργίας, η συνταγή της κυβέρνησης ήταν απλή: η αύξηση της ζήτησης θα τόνωνε την εσωτερική αγορά και θα δημιουργούσε νέες θέσεις εργασίας μέσω των επενδύσεων (Syrovatka,2016: 49-50).Ωστόσο, η εσωτερική αγορά δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στη ζήτηση. Οι επιχειρηματίες ήταν ανασφαλείς, η γαλλική βιομηχανία ξεπερασμένη και δεν είχε ακόμη ανακάμψει από τις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του ‘70. Τα πρόσθετα βάρη για τις συντάξεις και την κοινωνική ασφάλιση βάρυναν κυρίως τις μεγάλες επιχειρήσεις. Αυτό δεν άφηνε στη γαλλική οικονομία κανένα περιθώριο για επενδύσεις (Uterwedde, 1987:62-63). Ενώ στον κρατικό τομέα δημιουργήθηκαν νέες δημόσιες επιδοτούμενες θέσεις εργασίας, ο ιδιωτικός τομέας παρέμεινε στάσιμος. Τα πρόσθετα κεφάλαια που πήγαν στα ιδιωτικά νοικοκυριά, δαπανήθηκαν σε ξένα καταναλωτικά αγαθά - κυρίως Ιαπωνικά και Γερμανικά. Όλα αυτά οδήγησαν στο αρνητικό ισοζύγιο του εξωτερικού εμπορίου (Uterwedde, 1988: 170).

Μέχρι το 1983, το έλλειμμα του εξωτερικού εμπορίου είχε αυξηθεί από 60 σε πάνω από 90 δις. φράγκα. Η οικονομική κατάσταση επιδεινώθηκε δραματικά τα επόμενα δύο χρόνια. Το ποσοστό ανεργίας ανέβηκε στο 8,1%. Το αρνητικό έλλειμμα του εξωτερικού εμπορίου και το αυξανόμενο δημόσιο χρέος οδήγησαν σε αύξηση του πληθωρισμού (Mchale,1991: 72-74;Syrovatka,2016: 50-51). Να σημειωθεί εδώ ότι η πολιτική του «αναδιανεμητικού κεϊνσιανισμού» (Hall,1986: 193) που ακολούθησε ο Mitterand αποσκοπούσε στη τόνωση της εσωτερικής ζήτησης για εγχώρια αγαθά (υποκατάσταση εισαγωγών)και στη μείωση της ανεργίας, μέσα από μαζικές δημόσιες δαπάνες και επενδύσεις. Οι δημόσιες δαπάνες τα πρώτα δύο έτη της διακυβέρνησης Mitterandαυξήθηκαν κατά 27 % και προωθήθηκαν στις συντάξεις, στην ενίσχυση των οικογενειών, στη κοινωνική κατοικία, στη πρόνοια, καθώς επίσης σε ενεργές δημόσιες πολιτικές απασχόλησης και στο δημόσιο τομέα (Rand- Smith,2015:55).

Ενδεικτικά ο προϋπολογισμός για την έρευνα και την επιστήμη αυξήθηκε κατά 500%, ενώ ο πολιτιστικός προϋπολογισμός κατά 101%. Ταυτόχρονα ένα τεράστιο πρόγραμμα κατασκευών ξεκίνησε, το οποίο μαζί με την αύξηση των μισθών και των συντάξεων, προστέθηκε σε ένα πρόγραμμα ισοδύναμο με περίπου 1 % του ΑΕΠ.

Η πληθωριστική νομισματική πολιτική, δηλαδή η αύξηση της προσφοράς του χρήματος για τη τόνωση της ζήτησης και η διατήρηση των επιτοκίων στο ίδιο επίπεδο, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι σοσιαλιστές υποτάσσονταν σε πολιτικές επιταγές. Δεν μπορούσαν δηλαδή να ξεκινήσουν την κατάκτηση της εξουσίας με μια αναστολή της ζήτησης (Sassoon,1996:554 -555), αν και ο αυξανόμενος πληθωρισμός απαιτούσε αύξηση των επιτοκίων βάσει οικονομικών κριτηρίων, κάτι που θα παρεμπόδιζε τη ζήτηση. Η πληθωριστική νομισματική πολιτική του PSF συγκρουόταν με τη διεθνή νομισματική πολιτική(Oatley,2006,243;Rand-Smith,2015:56), αφού οι συντηρητικές δυτικές κυβερνήσεις επιδίωκαν μια νομισματική πολιτική σταθερότητας (Askenazy:2013, 97-98;Φιτουσί:1997,23-25).

Στις ΗΠΑ, στο Ηνωμένο Βασίλειο και στην ΟΔΓ αυξήθηκαν τα βασικά επιτόκια, ενώ οι σοσιαλιστές στη Γαλλία δέχονταν τον αυξανόμενο πληθωρισμό (Amable,2017:97;Oatley,2006:243). Έτσι, το φράγκο δεν είχε ενδιαφέρον και αξία για τους επενδυτές (Allen,2016:68), αφού υποτιμήθηκε τρεις φορές διαδοχικά στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (EMS)(Φιτουσί,1997:27). Η υποτίμηση του φράγκου επιτάχυνε τον πληθωρισμό στη Γαλλία, φτάνοντας σχεδόν το 12% το 1982 (Rand-Smith,2015: 55-56).

Είναι προφανές ότι η οικονομική πολιτική Mitterand αντιμετώπισε γρήγορα εμπόδια. Αρχίζοντας το 1981, η παγκόσμια οικονομία βρισκόταν στο δρόμο προς μια διεθνή ύφεση(. Whyman,Baimbridge& Mullen,2012: 135). Ενώ από την μία πλευρά τα γαλλικά εμπορεύματα πωλούνταν δύσκολα στη διεθνή αγορά, οι ξένες επιχειρήσεις μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν την αυξημένη ζήτηση στη Γαλλία για την πώληση των προϊόντων τους (Allen,2016:68). Επιπλέον, η μαζική φυγή κεφαλαίων από τη Γαλλία εντατικοποιήθηκε (Parsons,2003 b:171; Rodrik,2012: 162). Σχεδόν 400 εκατ. φράγκα έφευγαν καθημερινά εκτός χώρας από τότε που βγήκαν οι σοσιαλιστές στην εξουσία (Northcutt,1991: 143).

Οι επιχειρήσεις και οι ιδιώτες κεφαλαιούχοι δεν επένδυαν πλέον στη Γαλλία, αλλά διέθεταν το κεφάλαιό τους στο εξωτερικό με υψηλότερα επιτόκια. Η διαρροή κεφαλαίων σηματοδότησε τη βύθιση του γαλλικού φράγκου. Ωστόσο, η Γαλλία υποχρεούνταν βάση της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Συνθήκης να διατηρήσει

σταθερή τη συναλλαγματική ισοτιμία του φράγκου. Η κεντρική τράπεζα αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει σχεδόν όλα τα αποθέματά της σε σύντομο χρονικό διάστημα, για να αγοράσει φράγκα και να σταθεροποιήσει το νόμισμα. Μάλιστα το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου της Γαλλίας ανήλθε από μείον 50 το 1981 σε μείον 92 δις. φράγκα το 1982 (Allen,2016:68). Μόνο σε αναλογία με τον κύριο εμπορικό εταίρο της χώρας, τη Γερμανία, το έλλειμμα από το 1980 έως το 1981 ανέβηκε κατά 34 %, ενώ το 1982 (σε σύγκριση με το 1980) κατά 80 %.

Οι διαρροές κεφαλαίων αφενός και το εμπορικό έλλειμμα αφετέρου, ήταν αποτέλεσμα της σκόπιμης πολιτικής από την πλευρά του κεφαλαίου (Rodrik, 2012: 162). Αποτελούσε δηλαδή μια σκόπιμη απόφαση των μεγάλων ιδιωτικών κεφαλαίων να σταματήσουν να επενδύουν στη Γαλλία και αντ' αυτού να προτιμούν την επένδυση των κεφαλαίων τους στο εξωτερικό. Στην προβληματική αυτή κατάσταση υπήρχαν βασικά δύο λύσεις. Η μία ήταν να εγκαταλειφθεί το σύνολο του κεϊνσιανού προγράμματος και να μειωθούν οι κρατικές δαπάνες. Σε συνδυασμό με τη μείωση των μισθών θα μπορούσε να αποκατασταθεί η ανταγωνιστικότητα του κεφαλαίου και να επέλθει επαναφορά των ιδιωτικών επενδύσεων, μέσω της απελευθέρωσης των κεφαλαίων (Rodrik,2012:162-163). Αυτό το δρόμο επέλεξαν οι Γάλλοι σοσιαλιστές. Από τον Ιούνιο του 1982, πάγωσαν οι μισθοί και οι απολαβές και από τον Μάρτιο του 1983 μειώθηκαν σημαντικά οι δημόσιες δαπάνες (Askenazy, 2013: 99).

Συζητήσεις σχετικά με πιθανή έξοδο από το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (EMS) ξεκινούν στο κόμμα. Αλλά η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση υπερισχύει έναντι του σοσιαλιστικού πειραματισμού στη νομισματική πολιτική. Η κυβέρνηση εμμένει στο EWS και αλλάζει την οικονομική πολιτική(Amable,2017:98; Krell,2009: 15). Τα σωρευμένα προβλήματα της οικονομίας και κυρίως ο καλπάζων πληθωρισμός ώθησαν σε πολιτική αναθεώρηση, η οποία χαρακτηρίστηκε ως στροφή 180 μοιρών (U-Turn) (Amable,2017:96-97) για να στηριχθεί το νόμισμα και να σωθεί η γαλλική οικονομία από την κατάρρευση μέσω της φυγής των κεφαλαίων.

Από το 1983 και μετά ο Mitterand τάσσεται υπέρ της απελευθέρωσης της μεικτής οικονομίας, ενώ από το 1984 αρχίζουν βαθμιαία οι ιδιωτικοποιήσεις και το 1985 οι σοσιαλιστές τάσσονται ανοικτά κατά του υπερβολικού κρατικού παρεμβατισμού (Meny, 1995: 164). Με τη βοήθεια του ίδιου του Mitterand, στην αντιπαράθεση μεταξύ της αριστερής κεϊνσιανής πτέρυγας γύρω από τον Chevenement, προκρίνεται η έξοδος από την ΕΚ. Ταυτόχρονα υποστηρίζονται μέτρα εσωτερικής τόνωσης της οικονομίας και του εξωτερικού εμπορίου. Η πτέρυγα

των εκσυγχρονιστών γύρω από τους Delors και Attali, επέμενε στη παραμονή στην ΕΚ και στην λήψη μέτρων απελευθέρωσης της οικονομίας (Askenazy,2013:100; Attali, 1993: 406-408;).

Οι εκσυγχρονιστές θεωρούσαν το πληθωρισμό ως εμπόδιο μακροπρόθεσμης ανάπτυξης της οικονομίας, διότι διαβρώνει την αξία του χρήματος, οδηγεί στη διαρροή κεφαλαίων και επιβαρύνει τους φτωχούς και τη μεσαία τάξη. Ως εκ τούτου ο εκσυγχρονισμός της γαλλικής οικονομίας συνδέθηκε από πολιτικούς σαν τον Delors με τη σταθεροποίηση του νομίσματος και την καταπολέμηση του πληθωρισμού αλλά και με την κατάργηση των ελέγχων στην κίνηση του κεφαλαίου· μέτρο που είχε επιβληθεί κατά την έναρξη της προεδρίας Mitterand, με στρεβλές συνέπειες. Οι οικονομικά δηλαδή ισχυροί διέθεταν τις δυνατότητες να βγάλουν τα χρήματα τους από τη Γαλλία, ενώ οι έλεγχοι έπλητταν σκληρά κυρίως τις μεσαίες τάξεις (Abdelal,2015). Κατά συνέπεια εγκαταλείφθηκε ο πυρήνας του κεϊνσιανού κυβερνητικού προγράμματος τόνωσης της οικονομία με πολιτικές προσανατολισμένες στη ζήτηση. Το σοσιαλιστικό πείραμα τελειώνει. Η πολιτική της «αλλαγής» αντικαθίσταται από την πολιτική της δημοσιονομικής «αυστηρότητας (Machale,1991:73;Oatley,2006:263).

Η καθοριστική συνεισφορά της κεντροαριστεράς σε αυτή την φάση είναι ότι έδωσε προτεραιότητα στη νομισματική σταθερότητα, μέσα από την εφαρμογή μίας άκαμπτης λιτότητας, εισάγοντας τη Γαλλία στο στενό κύκλο των δυτικών χωρών, που ασκούσαν αντίστοιχη νεοφιλελεύθερη πολιτική (Ziebura, 1987:7). Η πολιτική που ασκήθηκε από τους σοσιαλιστές το 1981 χαρακτηρίζεται ως ανεύθυνη, αναγκάζοντας έκτοτε όλες τις κυβερνήσεις (αριστερές και δεξιές) να υιοθετήσουν ρεαλιστικές πολιτικές, χωρίς να πείσουν τους Γάλλους ότι η προσαρμογή στην παγκοσμιοποίηση δεν καθιστούσε αδύνατη μία πολιτική κοινωνικής προστασίας (Tourain,1999: 112). Λόγω αργής προσαρμογής στα παγκόσμια δεδομένα, οι σοσιαλιστές έθεσαν με δύο λόγια τη Γαλλία σε ένα δίλλημα μεταξύ Σκύλας και Χάρυβδης. Από την μία μεριά υπήρχε μια πολιτική εκσυγχρονισμού, που οδηγούσε στην ανεργία, σε χαμηλούς μισθούς και στη διάλυση της κοινωνικής ασφάλισης και από την άλλη, οι πολιτικές της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας, που οδηγούσαν ‘στη πάση θυσία διατήρηση της κρατικίστικης διαχείρισης της οικονομίας, στα ελλείμματα, στη διαφθορά και στην κακοδιαχείριση (Tourain,1999: 112). Όμως η μετατόπιση της πολιτικής των Γάλλων σοσιαλιστών δεν ανάγεται μόνο σε αμιγώς οικονομικές παραμέτρους, όπως ο πληθωρισμός, το δημόσιο χρέος και η ανεργία, αλλά και στη μείωση της κυριαρχίας

επί της εθνικής οικονομικής πολιτικής· γεγονός που επί μακρόν αγνοήθηκε από την αριστερά (Φιτουσί,1997:28)

Β. Η περίοδο της αυστηρότητας 1983-86

Λίγα χρόνια μετά την έναρξη του σοσιαλιστικού πειράματος άρχισαν τα προβλήματα. Η αριστερά έχασε τις κοινοβουλευτικές εκλογές το 1986,ενώ η ακροδεξιά Front National μπήκε στην Βουλή με 35 βουλευτές (Thody,1998: 109).Η αιτία της ήττας της αριστεράς ήταν ότι το από 1983 το PS μετατοπίστηκε πολιτικά από τον «γαλλικό σοσιαλισμό», ακολουθώντας πολιτική λιτότητας και επιβάλλοντας αντιδημοφιλή μέτρα, ενώ παράλληλα το πρόγραμμα των κρατικοποιήσεων δημιούργησε τεράστιο δημόσιο κόστος(Thody,1998: 109-110). Το «διάλειμμα στις μεταρρυθμίσεις» που ξεκίνησε το 1983, με αφορμή την κρίση της οικονομίας στις εκλογές του 1986, είχε πολιτικό κόστος για τους σοσιαλιστές (Lewis,2001:411-412).Στις διαπραγματεύσεις με τη Γερμανία, η Γαλλία πιέστηκε και αποδέχτηκε μέτρα λιτότητας, όπως την αύξηση των κοινωνικών εισφορών των εργαζομένων, αλλά και κρατικές περικοπές ύψους 20 δις. φράγκων(Cameron, 1995: 133).

Η παραμονή στην ΕΚ σήμαινε ακόμα για τη Γαλλία ότι δεν μπορούσε να οδηγηθεί σε υποτίμηση του νομίσματος. Παράλληλα το κόστος της προσαρμογής έπρεπε να χρηματοδοτηθεί μέσα από την περικοπή μισθών, την αύξηση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης και του μη μισθολογικού κόστους. Η αρχή του ανταγωνιστικού αποπληθωρισμού (desinflation competitive) αντικατέστησε την αρχή της υποτίμησης, με στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και τη μεσοπρόθεσμη δημιουργία θέσεων εργασίας (Askenazy:2013,99-102;Mclean: 1998,25; Smith:2004,104-105).

Ειδικότερα, εντός ολίγων ετών η σοσιαλιστική κυβέρνηση προχώρησε σε τεράστια μείωση της κρατικής απασχόλησης. Η ανεργία αυξήθηκε από 1,7 εκατ. (Μάιος 1981) σε 2,6 εκατ. έως τον Μάρτη του 1986, σημειώνοντας ένα από τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη εκείνη την εποχή(Cameron, 1988: 21). Επιπλέον, από το 1983 ξεκίνησαν αμέτρητα προγράμματα λιτότητας, ενώ ταυτόχρονα οι επιχειρήσεις ανακουφίστηκαν. Η κλίμακα των περικοπών υπερέβη το μέγεθος των προηγούμενων προγραμμάτων τόνωσης της οικονομίας. Ενώ το πρόγραμμα τόνωσης της οικονομίας ανήλθε στο 1% του ΑΕΠ, οι συνολικές περικοπές των κρατικών δαπανών έφτασαν στο 2% του ΑΕΠ. Από την στιγμή που η ανταγωνιστικότητα της γαλλικής οικονομίας αποτέλεσε βασικό στόχο, όλες οι άλλες πολιτικές υποτάχθηκαν

σε αυτόν. Ο νέος Υπουργός Οικονομικών Υποθέσεων J. Delors έθεσε ως στόχο του την αποφυγή της υποτίμησης του φράγκου στο μέλλον και μια πολιτική του «ισχυρού φράγκου» ακολούθησε. Η πολιτική λοιπόν της συνολικής ζήτησης υποτάσσεται στην επιταγή της ισορροπίας των εξωτερικών συναλλαγών (Uterwedde, 1987: 18).

Σε ένα επόμενο βήμα, πραγματοποιούνται περικοπές στη κοινωνική ασφάλιση. Το επίδομα ανεργίας μειώνεται από 90% σε 80% του προηγούμενου εισοδήματος, ενώ μειώνεται και η διάρκεια των παροχών. Επιπλέον, εισήχθη ένα υποχρεωτικό ομόλογο 10% σε όλους τους φορολογούμενους που πληρώνουν περισσότερα από 5000 φράγκα ετησίως σε φόρους και επιβλήθηκε ειδικός φόρος 1% επί όλων των εισοδημάτων. Η ετήσια ανταλλαγή του φράγκου περιορίζεται στα 2000 φράγκα ανά άτομο ανά έτος, κάτι που θα μείωνε τη ζήτηση και επομένως και τις εισαγωγές(Schäfer,1989: 166).

Η πολιτική λιτότητας μέχρι το 1985 οδήγησε στη σταθεροποίηση του κρατικού προϋπολογισμού. Παρά τις ενστάσεις και τις απεργίες των συνδικάτων, πολλές μισθολογικές διαπραγματεύσεις έκλεισαν με μηδενική μισθολογική αύξηση κυρίως στον δημόσιο τομέα, γεγονός που οδήγησε σε απώλειες μισθών. Η απομάκρυνση όμως από την πληθωριστική πολιτική βελτίωσε αισθητά την οικονομική κατάσταση, ο πληθωρισμός μειώθηκε στο 3 % το 1986, ενώ το ισοζύγιο εξωτερικού εμπορίου εξισορροπήθηκε (Askenazy,2013: 102). Τα σοσιαλιστικά προγράμματα της δεκαετίας του ‘70 κατάντησαν έτσι σε μακέτα, ενώ η σοσιαλδημοκρατική πτέρυγα του κόμματος υποστήριξε το πρόγραμμα λιτότητας της κυβέρνησης· ανάγοντας τον εκσυγχρονισμό της γαλλικής οικονομίας σε νέο κεντρικό θέμα και την ανάπτυξη σε θεμελιώδη πτυχή της κυβερνητικής πολιτικής (Cbamsol,1986: 49-50).

Η οικονομία της αγοράς με τις ελεύθερες επιχειρήσεις δεν τίθεται πλέον υπό αμφισβήτηση, ενώ μία φιλική πολιτική απέναντι στις επιχειρήσεις ξεκινά. Υπολογίζεται ότι μόνο με την κατάργηση της αυτόματης προσαρμογής των μισθών στον πληθωρισμό, οι εταιρείες κέρδισαν 230 δις. γαλλικά φράγκα. Μετά από 4 χρόνια διακυβέρνησης, οι σοσιαλιστές έβλεπαν τις πολιτικές τους να αποτυγχάνουν στην οικονομική πραγματικότητα. Η γαλλική οικονομία εξαρτιόταν από την ευρωπαϊκή αγορά και έπρεπε να γίνει ανταγωνιστική. Το φιλόδοξο σχέδιο αναδιάρθρωσης της κοινωνίας αναβλήθηκε και οι κομμουνιστές εγκατέλειψαν την κυβέρνηση. Οι σοσιαλιστές, έμαθαν το μάθημά της εξάρτησης τους με τον πιο σκληρό τρόπο (Sassoon, 1996: 566). Έτσι η τελική φάση της σοσιαλιστικής

διακυβέρνησης χαρακτηρίζεται από ένα πραγματισμό, συνυφασμένο με μία γενικότερη πολιτική μετατόπιση προς τον νεοφιλελευθερισμό (Lipietz, 1991: 36).

Ενώ η σοσιαλιστική οικονομική πολιτική αποτυγχάνει, το PSF κατορθώνει να υλοποιήσει εκείνες τις πτυχές του προγράμματος του, που δεν αφορούσαν την οικονομία. Όσον αφορά την αποκέντρωση της κρατικής εξουσίας εισάγονται οι περιφερειακές εκλογές για την σύσταση των περιφερειακών συμβουλίων. Έτσι, το περιφερειακό συμβούλιο, που δημιουργήθηκε τη δεκαετία του 60,πλέον για πρώτη φορά είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένο. Οι νομαρχίες που ορίζονται από το κράτος ανατρέπονται, ενώ τα περιφερειακά συμβούλια αναλαμβάνουν την ευθύνη για την υποδομή των περιφερειών. Σε ένα από τα πιο συγκεντρωμένα κράτη της Ευρώπης, εμφανίζεται πλέον μια νέα πολιτική κουλτούρα σε περιφερειακό επίπεδο, που προσφέρει επίσης στα μικρότερα κόμματα την ευκαιρία να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση της πολιτικής. Σταδιακά εφαρμόζονται οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, που αναφέρονται στο κυβερνητικό πρόγραμμα, π.χ. η θανατική ποινή θα καταργηθεί, το δικαίωμα ψήφου θα μειωθεί στα 18 και το δικαίωμα έκτρωσης θα θεσπιστεί. Στην εκπαιδευτική πολιτική, ωστόσο, η προσπάθεια των σοσιαλιστών αποτυγχάνει να αποσύρει τους πόρους και τις επιδοτήσεις από τα περισσότερα καθολικά ιδιωτικά σχολεία. Μετά από μαζικές διαδηλώσεις για τη διατήρηση των ιδιωτικών σχολείων, οι σοσιαλιστές αναγκάζονται να αποσύρουν το νομοσχέδιο τους για τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού συστήματος χωρίς θρησκευτικά δικαιώματα.

Στο σύνταγμα, η ενισχυμένη πλειοψηφία αντικαθίσταται από τη σχετική πλειοψηφία, κάτι που κάνει το PSF ανεξάρτητο από τους κομμουνιστές. Επιπλέον θεσπίστηκε ρήτρα 5% για την προστασία από την είσοδο δεξιών εξτρεμιστικών κομμάτων στο Κοινοβούλιο. Στον αντίποδα της λιτότητας βέβαια, συζητήθηκε επί μακρόν από τους Γάλλους σοσιαλιστές κατά την προετοιμασία των εκλογών και άλλος δρόμος. Από τη μία πλευρά, συζητήθηκαν προστατευτικοί δασμοί, δηλαδή η προστασία των γαλλικών προϊόντων από το ξένο ανταγωνισμό, ενώ από την άλλη ο PSF συζήτησε την έξοδο από το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα, με την υποτίμηση του φράγκου και την εισαγωγή ελέγχων κεφαλαίου.

Επιπλέον, συζητήθηκε η δυνατότητα περαιτέρω εθνικοποίησης της εξουσίας που αφορούσε τη πρόσβαση και τη διάθεση των κεφαλαίων, με στόχο να περιοριστεί περισσότερο η ικανότητα των κεφαλαιούχων να αποφασίζουν για τις επενδύσεις. Εντούτοις η κυβέρνηση προτίμησε να μην ακολουθήσει τον

επικίνδυνο δρόμο της ολοκληρωτικής ρήξης και της σύγκρουσης. Αντίθετα επέλεξε τη ταξική συμφιλίωση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, η οποία είχε αρνητικά αποτελέσματα στις κατακτήσεις των εργαζομένων. Η κυβέρνηση συμβιβάστηκε λοιπόν, σε αντίθεση με τις αρχικές τις προθέσεις, στην αναθεώρηση του εργασιακού κώδικα. Έτσι το δικαίωμα βέτο για απολύσεις και κλείσιμο εργοστασίων δεν θεσπίστηκε και οι εργοστασιακές επιτροπές ενισχύθηκαν μόνο οριακά. Καμία ωστόσο συζήτηση δεν υπήρξε για τη δυνατότητα των εθνικοποιήσεων μέσα από δημοψηφίσματα εργαζομένων[75].

Μία μακρόπνοη σύγκρουση της κυβέρνησης με το κεφάλαιο θα είχε αβέβαιη έκβαση. Να σημειωθεί ότι η εκλογική άνοδο των σοσιαλιστών το 1981 δεν συνοδεύτηκε από ανάλογη πυκνότητα και εντατικοποίηση των κοινωνικών αγώνων και ούτως ή άλλως το εργατικό κίνημα είχε εξασθενήσει τα χρόνια πριν από το 1981. Επομένως ο συμβιβασμός της κυβέρνησης με το κεφάλαιο αποτέλεσε ίσως την πιο ενδεδειγμένη λύση[76].Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, σε αντίθεση με τις προσδοκίες πολλών αριστερών, ότι δεν υπήρξε ένα αυθόρμητο κίνημα των εργαζομένων μετά την εκλογική νίκη του Mitterand. Οι εργαζόμενοι δηλαδή ήταν ευχαριστημένοι με τη νίκη της αριστεράς και ήλπιζαν ότι ο Mitterand θα ασκήσει ευνοϊκή γι' αυτούς πολιτική. Οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές πάλι δεν επιχείρησαν να μετατρέψουν την παθητική στήριξη του κόσμου σε ενεργητική δραστηριότητα.

Οι λόγοι για τη μη κινητοποίηση του πληθυσμού εντοπίζονται στην αντίληψη περί πολιτικής, που είχαν οι σοσιαλιστές. Ο γαλλικός σοσιαλισμός συνδύαζε τη ριζοσπαστική ρητορική της ρήξης με τον καπιταλισμό, με την αντίληψη ότι η σοσιαλιστική οικονομική πολιτική ήταν ταυτόχρονα ο καλύτερος τρόπος για να

---

[75] Το PS υιοθέτησε από το 1979, ένα σχέδιο βάση του οποίου θα μπορούσε να επιβληθεί μία εθνικοποίηση, όταν η πλειοψηφία των εργαζομένων μίας επιχείρησης συμφωνούσε με αυτή μέσα από δημοψήφισμα. Το σημείο εκκίνησης θα ήταν οι εργοστασιακές επιτροπές. Όλα αυτά περιείχαν εντούτοις σοβαρούς κινδύνους απομόνωσης της Γαλλίας και προϋπέθεταν επιπλέον την άμεση κινητοποίηση του πληθυσμού με απρόβλεπτες συνέπειες. Παρά το γεγονός ότι υπήρχαν ορατές προϋποθέσεις σε αυτή την κατεύθυνση, αφού στην αρχική φάση η κυβέρνηση είχε τη σαφή υποστήριξη του πληθυσμού για κάθε ένα από τα αμφιλεγόμενα μέτρα. Έτσι, το 59 % υποστήριξε την εθνικοποίηση των τραπεζών, το 56 % των βιομηχανικών εταιρειών και το 55 % θεωρούσε την εθνικοποίηση μη αναστρέψιμη.

[76]Υπενθυμίζεται ότι η ένωση των συνδικάτων κατέρρευσε το 1977. Τόσο το Κομμουνιστικό Κόμμα (PCF) όσο και το PSF είχαν χάσει μέλη και ο αριθμός των απεργιών μειώθηκε δραματικά. Το 1976 σημειώθηκαν 5.010.000 ημέρες απεργίας, ο αριθμός αυτός μειώθηκε σε 1,49 εκατομμύρια το 1981 (1977: 3,66, 1978: 2,20, 1979: 3,65, 1980: 1,67). Το 1979, υπήρξε ένας μεγάλος αγώνας στη βιομηχανία χάλυβα στη Λορένη, ο οποίος ανέβασε για εκείνη την χρονιά τον αριθμό των απεργιών στα ύψη . Ο αγώνας των εργατών χάλυβα, υποστηρίχτηκε έντονα από τον τοπικό πληθυσμό και να συνοδεύτηκε από ένα κίνημα αλληλεγγύης σε όλη τη χώρα. Παρόλα αυτά όμως ο αγώνας αυτός χάθηκε ασκώντας τελικά μια αποθαρρυντική επίδραση σε ολόκληρο το εργατικό κίνημα.

διαφυλαχθούν τα συμφέροντα των Γάλλων επιχειρηματιών. Οι επιχειρηματίες το έβλεπαν όμως διαφορετικά. Όταν η εφαρμογή του προγράμματος των σοσιαλιστών συνάντησε τη σκληρή αντίσταση του κεφαλαίου και η κοινωνία πολώθηκε, οι Γάλλοι σοσιαλιστές δεν ήταν προετοιμασμένοι γι' αυτό. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, η κυβέρνηση άλλαξε κατεύθυνση και προτίμησε την κοινωνική ειρήνη μέσω υποχωρήσεων έναντι των επιχειρήσεων. Αυτή η προγραμματική μεταβολή συνέβη τόσο εύκολα, διότι οι σοσιαλιστές είχαν δώσει όλη τους την ενέργεια στη νίκη για τις προεδρικές εκλογές. Όλα αυτά επηρέασαν την πολιτική κουλτούρα των σοσιαλιστών και κατά τη διάρκεια της κυβερνητικής θητείας[77]. Έτσι το PS αξιολογήθηκε στις επόμενες κοινοβουλευτικές εκλογές, βάσει της νέας οικονομικής πολιτικής του. Η αντιδημοφιλής πολιτική λιτότητας τιμωρήθηκε από τους ψηφοφόρους και οι σοσιαλιστές έχασαν την πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο. Μια διετής φάση συνεργασίας μεταξύ των διαφόρων προέδρων και πρωθυπουργών ξεκινά· μία συνταγματική φάση εξαίρεσης με την μορφή της συνύπαρξης.

Γ. Η «συγκατοίκηση» 1986-88

Τα συντηρητικά κόμματα RPR και UDF έλαβαν μαζί κατά τις εκλογές του 1986 το 42% των ψήφων. Ο Mitterand αναγκάζεται να διορίσει ως πρωθυπουργό τον γκολιστή Jack Chirac. Στα δύο χρόνια συγκατοίκησης, ο Mitterand ακολούθησε μία λογική μπλοκαρίσματος, αρνούμενος να υπογράψει τα νομοσχέδια της νέας πλειοψηφίας. Αυτό οδήγησε σε παράλυση τη γαλλική εσωτερική πολιτική. Ο πρόεδρος όμως δεν μπόρεσε να εμποδίσει την ιδιωτικοποίηση των επιχειρήσεων, που είχαν προηγουμένως εθνικοποιηθεί. Η συντηρητική κυβέρνηση ιδιωτικοποίησε περισσότερες από 60 κρατικές επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανομένου του TF 1, του πρώτου κρατικού ραδιοτηλεοπτικού σταθμού. Παράλληλα οι κρατικές επιχειρήσεις σταδιακά βρήκαν το δρόμο τους προς στο χρηματιστήριο, προσελκύοντας πάνω από τρία εκατομμύρια μικρούς μετόχους (Uterwedde, 1987 b: 254).

Ακολούθησε η πολιτική της απελευθέρωσης που ήρε τους ελέγχους των τιμών

[77]Το γαλλικό Σύνταγμα της Πέμπτης Δημοκρατίας καθιστά τον πρόεδρο ως κεντρική αρχή του πολιτεύματος. Σημαντικές αποφάσεις - όπως η ριζική στροφή προς την πολιτική λιτότητας, πάρθηκαν από τον ίδιο τον Mitterand μόνο του. Η κοινοβουλευτική ομάδα του PS στο Κοινοβούλιο διαδραμάτισε μικρό ρόλο. Ακόμη χειρότερα, ήταν η κατάσταση του κόμματος, το οποίο φάνταζε «προσωρινά κλειστό λόγω της συμμετοχής στη κυβέρνηση». Για το «μεταρρυθμιστικό διάλειμμα» το κόμμα πήρε θέση μόλις δύο μήνες μετά την ανακοίνωση του και για την στροφή προς την λιτότητα μόλις τρεις μήνες μετά. Αντί να συνδιαμορφώνει δημοκρατικά την πολιτική, το PS έμοιαζε με προσάρτημα της κυβέρνησης.

και του εξωτερικού εμπορίου. Μέτρο που αποσκοπούσε στη δημιουργία μεγαλύτερου ανταγωνισμού στη γαλλική οικονομία και μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων των επιχειρήσεων. Το PS αρχίζει να συντάσσει τα πρώτα πορίσματα της κυβερνητικής πολιτικής του μέχρι το 1983. Το 1985, σε ένα συνέδριο κόμματος, τίθεται το ιδεολογικό θεωρητικό δίλλημα της επιλογής μεταξύ «σοσιαλισμού ή σοσιαλδημοκρατίας»· δίλημμα που παρέμεινε άλυτο. Η συμφωνία για τον αποκλεισμό των μαρξιστικών αντιλήψεων σε αναλογία με το σχετικό μοντέλο του SPD στο Bad Godesberg αποτυγχάνει εξαιτίας της αντίστασης των αριστερών τάσεων του κόμματος. Να τονιστεί εδώ ότι αναθεώρηση της ιδεολογίας δεν υπήρχε(Schäfer: 1989, 231-232).

Σταδιακά ο Mitterand αναδεικνύεται στη δημόσια συνείδηση ως υπερασπιστής των κοινωνικών κατακτήσεων και αναπτύσσεται σε πατρική φιγούρα («Tonton») της γαλλικής δημοκρατίας, ανεξάρτητα από το κόμμα και το πρόγραμμα. Παρά τις αντιλαϊκές πολιτικές λιτότητας των σοσιαλιστών, ο Mitterand κερδίζει την ευρεία υποστήριξη της κοινής γνώμης. Μια επιστολή του Προέδρου Mitterand προς όλους τους Γάλλους, που θα δημοσιευθεί στα μέσα ενημέρωσης, θα γίνει το νέο ανεπίσημο πρόγραμμα του κόμματος. Η καταπολέμηση του εγκλήματος, ο εκσυγχρονισμός της οικονομίας και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα είναι τα νέα θέματα της πολιτικής εκστρατείας, ενώ δεν γίνεται λόγος για σοσιαλισμό. Στις επερχόμενες εκλογές του 1988 η δημοτικότητά του Mitterand είναι το κλειδί για την επιβεβαίωσή του στο αξίωμα με 54% των ψήφων. Πάλι διαλύει το Κοινοβούλιο και ανακοινώνει νέες εκλογές, που καθιστούν το PS ισχυρότερη δύναμη. Ακολουθεί μια νέα πολιτική «ανοίγματος».

Δ. Η πολιτική του «ανοίγματος» το 1988-93

Στις εκλογές του 1988 το PS έλαβε μόνο σχετική πλειοψηφία. Ο σοσιαλδημοκράτης Rocard έγινε ο νέος πρωθυπουργός μιας μειονοτικής κυβέρνησης, που είχε ανάγκη την υποστήριξη της Αριστεράς και του Κέντρου. Έτσι ακολουθεί μια πολιτική ανοίγματος στο κέντρο, ώστε να ξεπεράσει την αντίθεση αριστερά-δεξιά. Η αριστερή ρητορική της δεκαετίας του 70 αντικαθίσταται από το «ούτε το μεν - ούτε το δε», ούτε εθνικοποιήσεις, ούτε ιδιωτικοποιήσεις. Η έννοια της «μικτής οικονομίας» στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, γίνεται η επίσημη οικονομική πολιτική των σοσιαλιστών. Το περιεχόμενο της πολιτικής της νέας σοσιαλιστικής

κυβέρνησης διαφέρει ελάχιστα από τη συντηρητική κυβέρνηση Chirac . Και τα δύο κόμματα τάσσονται υπέρ μιας οικονομικής πολιτικής προσανατολισμένης στη σταθερότητα και στην επέκταση της ευρωπαϊκής αγοράς. Μόνο επικοινωνιακά οι σοσιαλιστές συνεχίζουν να παρουσιάζονται ως εκπρόσωποι της προόδου και της κοινωνικής δικαιοσύνης(Sassoon, 1996: 569).

Κατά τη θητεία του Rocard, η γαλλική οικονομία γίνεται πάλι ανταγωνιστική, το φράγκο καθιερώθηκε ως ένα από τα πιο σταθερά νομίσματα στην Ευρώπη, ενώ μειώθηκε το δημόσιο χρέος. Η οικονομική πολιτική καθορίζεται πλέον από τη λογική του «ισχυρού φράγκου», ενώ η οικονομία της αγοράς και η χρηματοπιστωτική σταθερότητα δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση. Ο εκσυγχρονισμός των γαλλικών επιχειρήσεων είναι ο στόχος της νέας σοσιαλιστικής πολιτικής. Ακόμη και η αριστερή πτέρυγα της CERES αναγνωρίζει την ανάγκη για εταιρική αναδιάρθρωση: «Δεν είναι ο καπιταλισμός που πρέπει να εκσυγχρονιστεί, αλλά η Γαλλία» (Sandoz, 1985: 53). Προγραμματικά, δημιουργείται στο κόμμα ένα ιδεολογικό κενό. Οι θιασώτες του Mitterand μέσα στο κόμμα αποδυναμώνονται, ενώ η διαμάχη μεταξύ του L. Fabius και του L. Jospin ταλανίζει το κόμμα. Η σύγκρουση των τάσεων μέσα στο κόμμα παραλύει την εξεύρεση μίας κοινής γραμμής, με αποτέλεσμα να ξεκινάει μία διαδικασία ιδεολογικής αδρανοποίησης και εξατομίκευσης του κόμματος(Bergounioux&Grunberg, 1992 : 254 -255).

Ο χρόνος των μεταρρυθμιστικών σχεδίων είχε παρέλθει. Το κόμμα εμφανίζεται χωρίς ιδέες, διχασμένο και χωρίς ηγέτη. Σε συνέδριο του κόμματος το 1987 στη Λίλλη, η συζήτηση για μία σοσιαλιστική ή σοσιαλδημοκρατική κατεύθυνση του κόμματος τίθεται και πάλι, αλλά οδηγεί σε αδιέξοδο. Αντ‘ αυτού, το κόμμα ενέκρινε ένα ήπιο και ταπεινό πρόγραμμα εκλογών με τίτλο «Προτάσεις για τη Γαλλία». Σύμφωνα με αυτό, το κόμμα απομακρύνεται από τις εθνικοποιήσεις, ενώ αντίθετα ξεκινά μια πορεία προς την οικονομία της αγοράς. Ο ρόλος του κράτους επανεξετάζεται. Το κράτος δηλαδή δεν θα πρέπει να παρεμβαίνει ως σημαντικός παράγοντας στην οικονομία, αλλά θα δημιουργεί μόνο ευνοϊκούς όρους για επενδύσεις. Ο θεωρητικός στόχος, ωστόσο, παραμένει η «δημιουργία σοσιαλισμού» στη Γαλλία, ενώ το τρίπτυχο της εθνικοποίησης, του σχεδιασμού και της αυτοδιαχείρισης εγκαταλείπεται. Συνολικά, το πρόγραμμα ευθυγραμμίζεται με την πολιτική του εν ενεργεία πρόεδρου· στον οποίο το κόμμα εκφράζει την πλήρη εμπιστοσύνη του (Schäfer,1989: 233-235).

Στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής το βάρος δόθηκε στην αντιμετώπιση του

κοινωνικού αποκλεισμού, μέσα από πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης. Η δυνατότητα μεγαλύτερης συμμετοχής σε όλα τα πολιτικά και κοινωνικά τεκταινόμενα, καθώς και η διαμόρφωση μίας πιο ακριβοδίκαιης και αρμονικής κοινωνίας ήταν συμβατή με την ελευθερία της αγοράς, εφόσον βέβαια εκείνη απομακρύνει την προσοχή της από τις δραστικές και τις ευρύτερες μορφές της κοινωνικής ανισότητας (Beland,2007: 128-129, 134). Η κοινωνική ενσωμάτωση αποτέλεσε μαγνήτη συνεργασιών για τους πολιτικούς, που επιχειρούσαν να συμφιλιώσουν τον οικονομικό φιλελευθερισμό με μία φιλική προς την αγορά κοινωνική πολιτική (Beland,2007, 130-132). Μετά τη στροφή στην λιτότητα του 1982, η πολιτική της κοινωνικής ενσωμάτωσης βοήθησε στην επαναφορά της αξιοπιστίας της παραδοσιακής κοινωνικής πολιτικής των σοσιαλιστών.

Το 1988 ο νέος πρωθυπουργός της Γαλλίας Michel Rocard εισήγαγε επιτυχώς το Ελάχιστο Εισόδημα Ένταξης (Minimum d Insertion -RMI), στο όνομα της αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και της μακροπρόθεσμης ανεργίας. Επιπλέον από την ηλικία των 25 ετών κάθε Γάλλος, κάθε αλλοδαπός που διέμενε τουλάχιστον τρία έτη στην χώρα και νέοι γονείς κάτω των 25 ετών λάμβαναν το RMI. Πρόκειται για ένα συμπληρωματικό εισόδημα, το οποίο εξισορροπούσε τη διαφορά μεταξύ του προσωπικού εισοδήματος του δικαιούχου και του κρατικά προσδιορισμένου ελάχιστου εισοδήματος (Kempf,2007:382). Επιπλέον, επιχορηγούνταν η κατοικία, το κόστος περίθαλψης και η ατομική συμμετοχή σε φαρμακευτικές δαπάνες. Ανταποδοτικά οι δικαιούχοι υποχρεούνταν να παρουσιάζουν κάθε τρίμηνο στις κοινωνικές υπηρεσίες έγγραφα που πιστοποιούσαν την οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν και να συμμετέχουν σε όλες τις δράσεις επανένταξης στην αγορά εργασίας (Kempf: 2007,382).

Κατά τον Rosanvallon (2001:216), το RMI και η ώθηση κοινωνικής ενσωμάτωσης που έδωσε, είναι μία «νέα γκρίζα ζώνη του κράτους» πρόνοιας, στα πλαίσια μίας προσπάθειας ανασκευής των εννοιών του πολίτη και του κοινωνικού κράτους. Ως δικαίωμα το RMI αποτελεί νομικό παράδοξο, αφού εδράζεται στην εξατομίκευση των αναγκών, στον έλεγχο της ατομικής συμπεριφοράς κατά την άσκηση του δικαιώματος, αλλά και στις ατομικές ανάγκες και δυνατότητες ένταξης. «Από την μία μεριά, έχουμε ένα εξατομικευμένο δικαίωμα και από την άλλη ένα δικαίωμα υπό προϋποθέσεις: Η καταβολή του RMI υπόκειται σε ένα είδους ελέγχου της συμπεριφοράς»(Rosanvallon,2001:217-218). Η καθολικότητα και η άνευ όρων εφαρμογή που χαρακτηρίζει ένα δικαίωμα είναι ανύπαρκτη στο RMI και με αυτή την

έννοια διαμορφώνεται μία νέα σχέση του δικαιούχου προς το δικαίωμα, η οποία αντικαθιστά την αφηρημένη, τυπική και πολλές φορές ανεφάρμοστη αρχή της καθολικότητας, με ένα πρακτικό, αποτελεσματικό και χρηστικό ισοδύναμο, το οποίο λαμβάνει υπόψη την ιδιαίτερη κατάσταση του κάθε ατόμου εξατομικεύοντας τις αντίστοιχες υπηρεσίες και παροχές, προκειμένου να επιτευχθεί η ισοτιμία (Rosanvallon, 2001: 218-219). Με την εισαγωγή του RMI επανακαθορίζεται η κοινωνική σφαίρα. Υπό την έννοια ότι τα κοινωνικά δικαιώματα υπακούν πλέον σε μία οπτική συμβολαίου, που συνδέει δικαιώματα και υποχρεώσεις. Αυτό αλλάζει ριζικά τις αναπαραστάσεις του κοινωνικού κράτους, αφού πλέον πρέπει να διαχειρίζεται άτομα και όχι πληθυσμούς (Rosanvallon,2001: 228).

Στο συγκείμενο αυτό, οι περιφερειακές εκλογές του 1992, έφεραν στην επιφάνεια την έκδηλη δυσαρέσκεια του πληθυσμού για την απρόσωπη πολιτική ταυτότητα του PS. Σε αυτές το κόμμα πέτυχε το χειρότερο αποτέλεσμα από την επανίδρυση του το 1971, συγκεντρώνοντας μόλις το18,2% των ψήφων. Για να νομιμοποιήσει την ευρωπαϊκή πολιτική του, ο Mitterrand παρεμβαίνει στην εγχώρια πολιτική και διοργανώνει δημοψήφισμα για την υπογραφή της Συνθήκης του Maastricht. Η αβεβαιότητα σχετικά με το οικονομικό μέλλον της Γαλλίας και η δυσαρέσκεια με το PS είναι καθοριστικοί παράγοντες, που οδηγούν σε μία στενή πλειοψηφία υπέρ του «ναι». Η σταθερή εκλογική πτώση του PSF, αλλά και η δημοσιοποίηση μίας σειράς πολιτικών σκανδάλων, οδήγησαν τον Mitterand στην αποχώρηση από την πολιτική σκηνή.

Συνοψίζοντας, όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της σοσιαλιστικής πολιτικής στην Γαλλία κατά την δεκαετία του 80, το πιο σημαντικό στοιχείο τους ήταν η αντίφαση μεταξύ της σοσιαλιστικής θεωρίας και της σοσιαλδημοκρατικής πρακτικής. Στη δεκαετία του 1970, το PSF προγραμματικά επιδίωκε το δημοκρατικό σοσιαλισμό, που θα βασιζόταν σε μια κρατικά σχεδιασμένη οικονομία και σε μια κοινωνία με κοινωνική συνοχή. Μέσα σε δέκα χρόνια κατόρθωσε να γίνει η ισχυρότερη πολιτική δύναμη στη Γαλλία. Μέσω ενός σοσιαλιστικού προγράμματος, το κόμμα υπό τον Mitterand κατάφερε να συγκεντρώσει πάνω του το αριστερό εκλογικό σώμα και να φέρει αλλαγές στην εξουσία. Η κυβερνητική πρακτική της δεκαετίας του ‘80 ωστόσο οδηγεί γρήγορα στην αλλαγή πορείας προς μια μετριοπαθή μεταρρυθμιστική πολιτική. Η πρώτη φάση της κυβερνητικής πολιτικής, στην οποία το PS προσπαθεί να υλοποιήσει τους προγραμματικούς του στόχους (μέσα από μια οικονομική και κοινωνική πολιτική προσανατολισμένη στη συνολική ζήτηση)

αποτυγχάνει λόγω των οικονομικών διασυνδέσεων με τους Ευρωπαίους εταίρους, που οδήγησε σε έναν αυτοδημιούργητο πληθωρισμό. Ακολουθεί η ριζική αλλαγή της πολιτικής, για την εξυγίανση των δημοσίων οικονομικών και τη σταθεροποίηση του νομίσματος. Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης πολιτικής για τα επόμενα τρία χρόνια είναι θετικά, έχοντας όμως ως προτεραιότητα τον εκσυγχρονισμό της γαλλικής οικονομίας, απομακρύνεται από το σοσιαλιστικό πρόγραμμα.

Με τη συγκατοίκηση αρχίζει μια περίοδο πολιτικής αναθεώρησης, κατά την οποία οι εκσυγχρονιστικές δυνάμεις αναλαμβάνουν την ηγεσία του κόμματος, με προτεραιότητά τους τον εκσυγχρονισμό της γαλλικής κοινωνίας. Το τρίπτυχο «εκπαίδευση, τεχνολογική πρόοδο και επενδύσεις» θα γίνει το νέο σύνθημα, το οποίο δεν διαφέρει από την κυβερνητική πολιτική των αστικών κομμάτων. Στη τελευταία φάση της σοσιαλιστικής κυβέρνησης, λαμβάνει χώρα ένα νέο άνοιγμα στο κέντρο, το οποίο σηματοδοτεί την οριστική αποχώρηση από το σοσιαλιστικό περιεχόμενο του προγράμματος της δεκαετίας του 1970. Η οικοδόμηση της ΕΈ είναι ο νέος στόχος, μετά την επώδυνη εμπειρία του γαλλικού σοσιαλιστικού πειράματος.

Αξιολογώντας το γαλλικό πείραμα μπορούμε να σημειώσουμε ότι αυτό παρέμεινε εγκλωβισμένο στην αντίφαση μεταξύ της σοσιαλιστικής ρητορικής της δεκαετίας του 70 και της πιο σοσιαλδημοκρατικής πρακτικής της δεκαετίας του ‘80.Παρά το γεγονός ωστόσο ότι το PS απέτυχε στις θεωρητικές του απαιτήσεις, κατάφερε να υλοποιήσει τον απαραίτητο εκσυγχρονισμό της γαλλικής κοινωνίας. Το 1993, ο αστικός συνασπισμός ανέλαβε μια ανταγωνιστική οικονομία, με ένα από τα πιο σταθερά νομίσματα στην Ευρώπη. Για πρώτη φορά από το 1970, το ισοζύγιο εξωτερικού εμπορίου ήταν ισορροπημένο, αποτελώντας καινοτομία στη γαλλική οικονομική ιστορία (Haensch&Tümmers, 1998: 405).

Στο τομέα της κοινωνικής πολιτικής δημιουργήθηκε ένα νέο πλαίσιο συνθηκών (συντομότερη εργάσιμη εβδομάδα, μείωση της ηλικίας συνταξιοδότησης, συμμετοχή των εργαζομένων), οι οποίες έγιναν αναπόσπαστο μέρος της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων. Η αποκέντρωση της κρατικής εξουσίας δημιούργησε μια νέα πολιτική κουλτούρα σε περιφερειακό επίπεδο, η οποία οδήγησε στην επέκταση του πολιτικού φάσματος από οικολογικά αλλά και ακροδεξιά κόμματα.

Το PS πέρασε από μία διαδικασία αντιστροφής όσον αφορά την σχέση θεωρίας και πράξης. Ενώ δηλαδή με την άνοδο στην εξουσία το 1981 η σοσιαλιστική θεωρία του κόμματος αποτέλεσε τη βάση της πολιτικής, μετά το 1988, ακολούθησε μια διαδικασία αντιστροφής, με την έννοια ότι στο πλαίσιο της κυβερνητικής

εμπειρίας, η «πολιτική του εφικτού» δηλαδή του πρακτικά εφαρμόσιμου και όχι του οραματικού γίνεται η βάση της αναθεωρημένης ιδεολογίας του κόμματος. Οι μεγάλες αφηγήσεις μιας μελλοντικής κοινωνίας εγκαταλείπονται(Schäfer,1989: 280 -282).

Η καπιταλιστική οικονομία της αγοράς γίνεται πλέον αποδεκτή, ενώ απορρίπτονται οι μονομερείς σοσιαλιστικές κινήσεις της Γαλλίας. Στα τέλη της δεκαετίας του '90, η διατήρηση της εξουσίας κυριαρχούσε στην πολιτική του κόμματος. Απόφαση μεταξύ ενός σοσιαλιστικού ή ενός σοσιαλδημοκρατικού προγράμματος ωστόσο δεν ελήφθη. Το σχετικά νέο κόμμα, σε σύγκριση με το SPD, προσπαθούσε να ενσωματώσει και τις δύο θεωρητικές έννοιες, ενώ εκλείπει ένα «Bad Godesberg àla francaise». Δεδομένου ότι στο αριστερό φάσμα, με τη συρρίκνωση των κομμουνιστών, δεν υπήρχε πλέον ανταγωνισμός, όπως συνέβαινε στη δεκαετία του 70, ο αποκλεισμός των μαρξιστικών ρευμάτων δεν ήταν απαραίτητος. Το κομμουνιστικό εκλογικό δυναμικό προσελκύστηκε από το PS.

Έτσι δημιουργήθηκε μια αντίφαση μεταξύ του σοσιαλιστικού κόμματος, που θέλει να αντιπροσωπεύει ολόκληρο το φάσμα των αριστερών ψηφοφόρων και της σοσιαλιστικής κυβέρνησης, η οποία μάλλον ακολουθεί μια πολιτική παρόμοια με τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία. Για τον J. Kergoat, ο PS επιστρέφει τελικά στη μετριόφρων παράδοση του SFIO, πριν από την εποχή του Mitterrand(Kergoat, 1997: 112). Από δομική άποψη, το κόμμα μετά την κρίση του κατά τη δεκαετία του 60 προσαρμόστηκε στο πολιτικό σύστημα της Πέμπτης Δημοκρατίας, όπου ο πρόεδρος διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Είναι επίτευγμα του Mitterrand, που συνέλαβε την μεγάλη σημασία ενός ισχυρού υποψήφιου προέδρου, που θα συνένωνε όλες τις εσωκομματικές τάσεις σε ένα πρόσωπο· τον εαυτό του.

Στα τέλη της δεκαετίας του 80, στο πλαίσιο της συγκατοίκησης, η λογική της επανόδου στην εξουσία μέσω ενός ισχυρού προέδρου, οδήγησε στην εξαφάνιση των διαρθρωτικών διαφορών με τα συντηρητικά κόμματα και δίνουν τη θέση τους στην καθεστωτική λειτουργία του κόμματος μετά από μια δεκαετία εξουσίας. Η καθεστωτική παγίωση του κόμματος, το προγραμματικό έλλειμμα και η υιοθέτηση του δεξιού πολιτικού προφίλ οδήγησαν σε κρίση στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Οι ψηφοφόροι έδειξαν τη δυσαρέσκειά τους στο κόμμα, το οποίο πέρασε από την αριστερή αντιπολίτευση σε ένα μετριοπαθές κυβερνών κόμμα. «Στο τέλος της εποχής του Mitterand , η Αριστερά στη Γαλλία εμφανίζεται χωρίς ιδέες, χωρίς ελπίδες και χωρίς αποδοχή, όσο ποτέ άλλοτε στην ιστορία»(Sassoon, 1996 571).

4.4 Η ελληνική περίπτωση του ΠΑΣΟΚ

4.4.1 Η σοσιαλδημοκρατική παράδοση στην Ελλάδα και το ΠΑΣΟΚ

Η σοσιαλδημοκρατική παράδοση στην Ελλάδα αποτελεί σαφώς διακριτή περίπτωση από ποικίλες απόψεις. Κατά πρώτον, ο σοσιαλισμός θεσμοθετήθηκε πολιτικά με μεγάλη χρονική απόκλιση, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εξεταζόμενες χώρες. Ένα ελληνικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα ιδρύθηκε μόλις το 1918. Ο σοσιαλισμός παρέμεινε μια περιθωριακή ιδεολογία στο ελληνικό πολιτικό φάσμα όχι μόνο στο 19ο ,αλλά και στον 20ό αιώνα αποκτώντας πολιτικό βάρος μόνο προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930 (Axt, 1985,51-55; Dimou,2009: 302;Μαυρογορδάτος, 1998,16). Ενώ οι σοσιαλιστικές ιδέες διείσδυσαν στην Ελλάδα, από το 1870, δε συγκροτήθηκαν αντίστοιχες πολιτικές δυνάμεις έως τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα. Κατά δεύτερον, στη Μ. Βρετανία, Γερμανία και Γαλλία η ίδρυση σοσιαλιστικών κομμάτων ήταν το αποτέλεσμα συγκροτημένων προσπαθειών διανοουμένων οι οποίες προηγήθηκαν της οργάνωσης της εργατικής τάξης. Συγκεκριμένα, σε αυτές τις χώρες ο πολιτικός λόγος, de facto, οικοδόμησε το κοινωνικό υποκείμενο πριν καν «δημιουργηθεί». Στην Ελλάδα συνέβη το αντίθετο. Πρώτα ξεκίνησε ένα υποτυπώδες εργατικό κίνημα πριν εμφανιστεί ακόμη ένα αντίστοιχο κόμμα (Dimou,2009: 302).

Οι παραδόσεις που επηρέασαν πολιτικά το ΠΑΣΟΚ είναι ο Βενιζελισμός και η ευρεία δημοκρατική παράταξη και ειδικότερα η αριστερή του πτέρυγα με επιφανή εκπρόσωπο τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου ως πρώτο εκφραστή της σοσιαλδημοκρατίας στην Ελλάδα και η παράδοση της αντίστασης και του ΕΑΜ ΕΛΑΣ(Dimou,2009:339). Η λεγόμενη ομάδα των Κοινωνιολόγων που ιδρύθηκε το 1907 γύρω από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου εξέφραζε τον αναθεωρητικό σοσιαλισμό, διατύπωσε θεωρητικά το πρώτο συνεκτικό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα στην Ελλάδα και έκανε αισθητή την παρουσία της στην επανάσταση στο Γουδί το 1909. Το 1910 οι Κοινωνιολόγοι «απορροφήθηκαν» από το βενιζελικό Κόμμα[78], στο οποίο λειτούργησαν ως αριστερή πτέρυγα(Dimou,2009:

[78] Το βενιζελικό κόμμα προχώρησε σε σαρωτική απορρόφηση διανοουμένων στις αρχές του 20ου αιώνα.Ο Βενιζέλος, έβλεπε τις επιτυχίες των ευρωπαϊκών ριζοσπαστικών κινημάτων και γνώριζε ότι το σχέδιο εκσυγχρονισμού του θα πόλωνε την κοινωνία. Υιοθέτησε λοιπόν μια διττή στρατηγική. Θέσπισε αφενός μία κοινωνική νομοθεσία τύπου Bismarck. για να εμποδιστεί η πολιτικοποίηση του εργατικού κινήματος μέσω της αναζήτησης κοινωνικών δικαιωμάτων και αφετέρου, μία στρατηγική παρεμπόδισης για να καθυστερήσει την ενοποίηση των σοσιαλιστικών δυνάμεων στην Ελλάδα.

340). Οι Κοινωνιολόγοι διέθεταν ένα «εκτενές πρόγραμμα κοινωνικής πολιτικής, που περιλάμβανε κατάλογο μέτρων φορολογικής πολιτικής, νόμους προστασίας της εργασίας, βελτίωση του νομικού καθεστώτος για τους ενοικιαστές γης στη Θεσσαλία και προώθηση των συνεταιρισμών» (Hering,2006: 847-852).

Η προσέγγιση του Βενιζέλου και της σοσιαλδημοκρατικής διανόησης του Ομίλου Παπαναστασίου συγκροτήθηκε στη βάση ενός ολοκληρωμένου και ελκυστικού προγράμματος πολιτικών μεταρρυθμίσεων και εξορθολογισμού, κυριολεκτικά ένα, εκλεπτυσμένο εγχείρημα εκσυγχρονισμού. Ο Βενιζέλος άλλωστε υιοθέτησε τις πιο απαιτητικές προτάσεις του Ομίλου Παπαναστασίου που αφορούσαν την κοινωνική, αγροτική, γλωσσική, διοικητική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, μετατρέποντάς τις σε προγραμματικά σημεία της ατζέντας του κόμματός του. Σε αντάλλαγμα, προσέφερε θέσεις διανοουμένων στη διοίκησή του (Dimou, 2009: 353). Το πολιτικό πρόγραμμα του Βενιζέλου ήταν το πιο φιλόδοξο εγχείρημα αστικού εκσυγχρονισμού που επιχειρήθηκε ποτέ στην Ελλάδα, με προσδοκίες για έναν ολιστικό μετασχηματισμό του ελληνικού κράτους και κοινωνίας (Μαυρογορδάτος 1988,9-14;Βερέμης, Νικολακόπουλος& Παναγιωτόπουλος, 2011,τ.Β :151-152).

Ο Βενιζέλος προχώρησε σε μία κοινωνική μεταρρύθμιση, για να διασφαλίσει την κοινωνική ειρήνη, δηλαδή την αρμονική σχέση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας (Ρήγος, 1998:239). Παράλληλα προώθησε τον εκσυγχρονισμό του κράτους, τη χρηστή διοίκηση και τη θέσπιση του κράτους δικαίου παράλληλα με τη διάχυση μίας συνείδησης νομιμότητας (Dimou, 2009:99;Σβωρόνος,1999:115). Έτσι τέθηκαν οι θεσμικές βάσεις για τον καπιταλιστικό μετασχηματισμό στην Ελλάδα (Μουζέλης, 1978:40). Πέρα από την αναθεώρηση του συντάγματος ο Βενιζέλος «εξασφαλίζει τη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, την ισοβιότητα των δικαστικών, του συμβουλίου επικρατείας κλπ. Ακόμη φιλοδοξεί και κατορθώνει να εξυγιάνει τους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς, […]. Απαλλοτριώνει τα μεγάλα τσιφλίκια στη Θεσσαλία και διανέμει 300.000 στρέμματα σε 4.000 οικογένειες καλλιεργητών της. Στο ενεργητικό του ακόμη ανήκει η εργατική νομοθεσία, μολονότι τα εργατικά ζητήματα δεν είχαν ακόμη προβληθεί με ένταση. Με τη διορατικότητα του πραγματικού κυβερνήτη πρόβλεψε την έγκαιρη λύση των κοινωνικών προβλημάτων και απέτρεψε την απειλή θυελλών» (Βακαλόπουλος, 1991: 344).

Ο Βενιζέλος οραματίστηκε ένα πολυσυλλεκτικό, κόμμα, βασισμένο σε ένα ευρύ διαταξικό συνασπισμό. Εξ ου, οι αρχικές μεταρρυθμίσεις του ακολουθούσαν εν μέρει αντιφατικούς αλλά όχι ασυμβίβαστους στόχους: η οχύρωση και ο

εκδημοκρατισμός του κράτους, ο εξορθολογισμός των θεσμών, οι αμοιβαίες παραχωρήσεις σε ανταγωνιστικές κοινωνικές ομάδες, μέτρα που προωθούσαν τόσο οικονομική ανάπτυξη μέσω της προστασίας του μεγάλου κεφαλαίου όσο και τη βελτίωση της κοινωνικής θέση των κατώτερων στρωμάτων, ώστε να διασφαλιστεί η εμπιστοσύνη τους (Dimou, 2009:354). Εν προκειμένω, ο ρεφορμισμός του Παπαναστασίου ήταν απαραίτητη προϋπόθεση του εκσυγχρονισμού που επιχείρησε ο Βενιζέλος διότι ο πρώτος επεξεργάστηκε την εργατική νομοθεσία και την αγροτική μεταρρύθμιση και βοήθησε τον Βενιζέλο να αναδιοργανώσει το κράτος ενώ παράλληλα λειτούργησε ως αντίβαρο στην ισχυρή φιλελεύθερη δεξιά.

Σημειώνεται ότι η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα με καθυστέρηση εισήχθη από τον Βενιζέλο (Ληξουριώτης,1998:205) με τη μορφή της εργατικής νομοθεσίας του 1911 που επεξεργάστηκε ο Παπαναστασίου. Η εν λόγω νομοθεσία ήταν αρκετά προωθημένη, ακόμη και για τα ευρωπαϊκά δεδομένα, στοχεύοντας την προστασία της εργασίας καθιερώνοντας ταυτόχρονα τον κρατικό έλεγχο και την κρατική επέμβαση σε ζητήματα σχετικά με την παροχή της εργασίας. Επίσης εφαρμόστηκε μία αγροτική μεταρρύθμιση, που αναβάθμισε αισθητά την κοινωνική θέση των αγροτών[79]. Παρά τον κοινό εκσυγχρονιστικό τους παρονομαστή τα πολιτικά διαβήματα Παπαναστασίου και Βενιζέλου δεν ήταν ίδια. Ο Βενιζέλος εφάρμοσε αναμορφωτική πολιτική και προστατευτική νομοθεσία ως μέρος ενός πατερναλιστικού, προληπτικού σχεδιασμού που απέβλεπε στον κατευνασμό και έλεγχο της ριζοσπαστικοποίηση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, την επιθυμία να ελέγχει και να σχεδιάζει κοινωνικές διαδικασίες, επιδιώκοντας παράλληλα την ενίσχυση του θεσμού του κράτους. Για τους κοινωνιολόγους η παρεμβατική οργάνωση του κράτους ήταν αναγκαία προκειμένου να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης των εργατικών στρωμάτων. Μακροπρόθεσμα, η πολιτική συνεργασία των κοινωνιολόγων, συντέλεσε στην επιτυχή επιτυχία εφαρμογή των πρακτικών και άμεσων στόχων τους, εις βάρος της παρουσίας τους ως ανεξάρτητος

[79] Οι ριζικές μεταρρυθμίσεις στην αγροτικό τομέα, (Dimou, 2009: 100) καταδεικνύουν τη βούληση του του βενιζελικού κράτους να «εισαγάγει μια σωστή« καπιταλιστική» λογική στη γεωργία. Αυτό έγινε με την εγκατάσταση και ενοποίηση της μικρής οικογενειακής εκμετάλλευσης, τη ανάπτυξη αγροτικών πιστωτικών και γεωργικών συνεταιρισμών (η Αγροτική Τράπεζα ιδρύθηκε το 1928), την κρατική εποπτεία και εμπορευματοποίηση βασικών γεωργικών προϊόντων όπως σιτάρι, καπνός, σταφίδες, βαμβάκι, λάδι κλπ. , την εισαγωγή ενός συστήματος "τιμών ασφαλείας" ,την εντατικοποίηση της γεωργικής παραγωγής και την αυξημένη μεταφορά πόρων από τον γεωργικό στον βιομηχανικό τομέα. (Dimou, 2009: 101) Η δέσμη μέτρων για τη γεωργική μεταρρύθμιση συνέβαλε στην πολιτική αυτονομία της υπαίθρου, η οποία είχε αρχίσει να αποκτά ώθηση προς το τέλος της πρώτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα, ιδιαίτερα στη Θεσσαλία (Dimou,2009:102;Μουζέλης,1978:41).

πολιτικός παράγοντας. Με κίνητρο τη διατύπωση και έκφραση των αιτημάτων των αγροτών και των εργαζομένων, έκτισαν μία «γέφυρα» μεταξύ αυτών των στρωμάτων και των Φιλελευθέρων. Αντί να διοχετεύουν τις κοινωνικές διεκδικήσεις σε ένα ανεξάρτητο σοσιαλιστικό πολιτικό σχηματισμό βοήθησαν την επιβολή της πολιτικής εξουσίας του Βενιζέλου. Η ανάγκη για αναδιοργάνωση, εξορθολογισμό και εκδημοκρατισμό του κράτους ήταν το σημείο συνάντησης μεταξύ των κοινωνιολόγων και του Βενιζέλου.

Ωστόσο, αν ο αναθεωρητικός σοσιαλισμός τους στόχευε πρωτίστως στην ενίσχυση των κατώτερων στρωμάτων, η διαμεσολάβησή τους στην πράξη είχε ως αποτέλεσμα την παγίωση του κρατισμού του Βενιζέλου (Dimou, 2009:356). Ωστόσο, το πιο σημαντικό σημείο της συνάντησης μεταξύ των κοινωνιολόγων και των φιλελευθέρων, είναι ότι η κληρονομιά του ρεφορμιστικού σοσιαλισμού ενσωματώθηκε στο πρόγραμμα και την πολιτική του Βενιζέλου, παρέχοντας στους Φιλελεύθερους ένα εντελώς ριζοσπαστικό, προοδευτικό και δημοφιλές προφίλ. Αυτό αποκρυσταλλώθηκε στο γεγονός ότι ο Βενιζέλος ανεξαρτήτου κινήτρου ,υιοθέτησε τον γενικότερο σοσιαλδημοκρατικό στόχο της δημιουργίας ενός κράτους με προωθημένες κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες που θα διασφάλιζε την οικουμενική ευημερία δημιουργώντας συνακόλουθα την αίσθηση ταυτότητας με την εθνική συλλογικότητα, χωρίς βαθιά κατηγοριακά χάσματα ή κοινωνικές ρωγμές (Βερέμης, Νικολακόπουλος& Παναγιωτόπουλος,2011, τ. Α: 173).

Το Φιλελεύθερο Κόμμα αποτέλεσε μια οργάνωση ομπρέλα οργάνωση, η οποία περιλάμβανε ποικίλα στοιχεία, καλύπτοντας ένα ευρύ πολιτικό φάσμα από αριστερά προς δεξιά. Ο Βενιζέλος διατήρησε για τον εαυτό του τον πολιτικό χώρο του κέντρου, ο οποίος του επέτρεψε να εμφανιστεί ως συμφιλιωτικό και μετριοπαθές πολιτικό πρόσωπο, ειδικά σε περιόδους ακραίας πολιτικής πόλωσης και αστάθειας, όπως για παράδειγμα μετά το 1928. Οι κοινωνιολόγοι παρέμεναν ο εγκέφαλος στο παρασκήνιο και εξυπηρετούσαν τους σκοπούς του Βενιζέλου με πολλούς τρόπους. Κυρίως λειτούργησαν ως δεξαμενή σκέψης και ιδεών και ως ισχυρός πόλος έλξης για διανοούμενος. Η προσπάθειά τους όμως να λειτουργήσουν ως ανεξάρτητη πολιτική οντότητα με τη δημιουργία του Εργατικού Κόμματος και του Αγροτικού Κόμματος δεν ευοδώθηκε. Ο όμιλος Παπαναστασίου πίστευε στον παρεμβατικό ρόλο του κράτους σε αντίθεση τόσο στις ατομικιστικές όσο και στις επαναστατικές θεωρίες.

Ο αριστερός βενιζελισμός όπως εκφράστηκε από τον Όμιλο Παπαναστασίου υπήρξε ενδεχομένως το προοδευτικότερο αυτόχθονο ρεύμα της ελληνικής κοινωνίας

κατά τον 20ο αιώνα, στο εθνικό, δημοκρατικό, κοινωνικό, αναπτυξιακό-παραγωγικό επίπεδο. Τόσο στη θεωρία, όσο και στην πράξη. Το συγκεκριμένο διάβημα εμφανώς επηρέασε εξαρχής το σοσιαλδημοκρατικό και εκσυγχρονιστικό ρεύμα του ΠΑΣΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ επίσης διεκδίκησε την κληρονομιά της προοδευτικής, μη κομμουνιστικής πλειοψηφίας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) (Fleischer,2006: 254; Mazower,2000: 25-27). Το ΕΑΜ ως κίνημα αντίστασης αποτέλεσε μια καταλυτική νέα εμπειρία μαζικών διαστάσεων και μια βαθιά τομή στην καθιερωμένη πολιτική πρακτική στην Ελλάδα. Οι αρχές του ΠΑΣΟΚ άλλωστε Εθνική Ανεξαρτησία, Λαϊκή Κυριαρχία, Κοινωνική Απελευθέρωση, Δημοκρατική Διαδικασία θεωρήθηκαν από πολλούς ως υιοθέτηση και συνέχιση των αρχών του ΕΑΜ (Rori,2008,296-298). Το ΠΑΣΟΚ προβλήθηκε ως δημοκρατικό αριστερό κόμμα που εγκολπώνεται τις αρχές του ΕΑΜ, σκιαγραφώντας παράλληλα την αντίπαλη Νέα Δημοκρατία, ως συνέχεια της δυσφημισμένης δεξιάς παράδοσης(Rori,2008:303-304).

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι πριν την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981, το ΕΑΜ εξέφραζε την πρώτη σύντομη μορφή αριστερής εξουσίας που βίωσε ένα μεγάλο τμήμα της ελλαδικής επικράτειας το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1940. Ειδικότερα οι πρώτες μορφές ΕΑΜικής αυτοδιοίκησης στην Ελεύθερη Ελλάδα έδωσαν το στίγμα τους στη δημοκρατική αριστερά γενικότερα και στο ΠΑΣΟΚ ειδικότερα. Επρόκειτο για μία προσπάθεια συγκρότησης εναλλακτικών δημοκρατικών κρατικών θεσμών απέναντι στο αυταρχικό καθεστώς. Είναι σαφές ότι αυτή η πρώτη βραχύβια εμπειρία κυβερνητικής αριστεράς, επηρέασε το ΠΑΣΟΚ ως σχηματισμό που ενστερνιζόταν τον δημοκρατικό σοσιαλισμό και την κοινωνική και εθνική απελευθέρωση. Η κυβερνητική απόπειρα άλλωστε του ΕΑΜ πέρα από την αντίσταση στον φασισμό ανάδειξε τη συλλογιστική, τις πρακτικές και τα αντικειμενικά όρια ενός στοιχειώδους κοινωνικού -φιλολαϊκού μετασχηματισμού σε συνθήκες εκτεταμένης εξαθλίωσης, κοινωνικής πόλωσης και αποδιάρθρωσης των παραδοσιακών πολιτικών εκπροσωπήσεων. Η κοινωνική πολιτική εν προκειμένω της αντίστασης εντοπίζεται στην ένοπλη προστασία της αγροτικής παραγωγής και των άτυπων δικτύων εμπορευματοποίησής της από τις αρπακτικές διαθέσεις των κατακτητών και των δοσιλογικών κυβερνήσεων. Το ΕΑΜ κυβερνούσε την αυτονομημένη ελεύθερη ύπαιθρο, με οργανωτική συγκρότηση σε αυτοτελή κρατική

οντότητα -με δική της κυβέρνηση, διοικητικό μηχανισμό, φορολογία και εσωτερικό δανεισμό[80].

Στη μεταπολίτευση το ΠΑΣΟΚ εξέφρασε τον ριζοσπαστικοποιημένο κεντρώο χώρο, κυρίως εκείνων των στρωμάτων που βρίσκονταν σε εξ αγχιστείας σχέση με το ΕΑΜικό μπλοκ χωρίς ωστόσο να ανήκει στην κοινωνική βάση της κομουνιστικής Αριστεράς. Άρα η «βάση από την οποία γεννήθηκε το ΠΑΣΟΚ δεν ήταν αποκλειστικά εκείνη της Ένωσης Κέντρου. Η αναφορά του νέου πολιτικού φορέα, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '90, δεν ήταν προς τον Γεώργιο Παπανδρέου και τον Ελευθέριο Βενιζέλο, αλλά προς τον Άρη Βελουχιώτη, τους αγώνες της Αριστεράς τις δεκαετίες του '50 και του '60, το αντιδεξιό συναίσθημα. Ο αρχικός ριζοσπαστικός προσανατολισμός παρέχει τη δυνατότητα μιας γερής αφετηρίας στο ΠΑΣΟΚ, ώστε αυτό να μπορέσει να πάρει προβάδισμα από τις υπόλοιπες αριστερές δυνάμεις την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο» (Ελευθερίου, 2014). Η νέα δημοκρατική αριστερά του ΠΑΣΟΚ υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου σε πρώτη φάση υποστήριξε έναν αριστερό εθνικισμό και επανερμήνευσε την κληρονομιά της ελληνικής αντίστασης του ΕΑΜ –ΕΛΑΣ ως ένα ευρύτερο κεντροαριστερό κίνημα και όχι ως αμιγές κομμουνιστικό (Axt, 1985:55-60;Biondich, 2011: 188; Παπανδρέου, 1974:75-76).

Ως συνέχεια του ΕΑΜ προβλήθηκε το ΠΑΣΟΚ, γεγονός που επέδρασε καταλυτικά στο εκλογικό σώμα, δεδομένου ότι οι μνήμες του εμφυλίου μετά την δικτατορία και την μεταπολίτευση ήταν ακόμα ζωντανές και το μίσος κατά της Δεξιάς σε ορισμένα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας έντονο. Τούτου δοθέντος, η

---

[80] Η αυτοδιοίκηση που θέσπισε το ΕΑΜ ανέλαβε σημαντικές λειτουργίες ρυθμιστικής και κοινωνικής πολιτικής όπως την επίλυση καθημερινών ζητημάτων, την διαχείριση της δημόσιας περιουσίας, την παροχή ασφάλειας, την δικαστική επίλυση διαφορών και την τοπική φορολόγηση. Μία πολύ σημαντική από τις λειτουργίες αυτές ήταν η επιμελητεία τροφίμων μέσω της Οργάνωσης Εθνικής Αλληλεγγύης η οποία συγκέντρωνε το εισόδημα του χωριού φρόντιζε για την διατροφή των κατοίκων, ,σώζοντας τον το λαό από την πείνα. Η αυτοδιοίκηση διαχειρίστηκε επίσης την ίδρυση ή την εξασφάλιση λειτουργίας σχολείων και μονάδων περίθαλψης, μικρών νοσοκομείων και φαρμακείων. (Σκαλιδάκης, 2010) Διαμεσολάβησε στην αγορά εργασίας, καθορίζοντας ημερομίσθια και ορίζοντας εκ περιτροπής εργασία σε κοινοτικά έργα. Έτσι πραγματοποιήθηκαν δημόσια έργα, επισκευές γεφυρών και δημόσιων δρόμων αλλά και νέα έργα όπως ο ηλεκτροφωτισμός των κοινοτήτων. Σε ορισμένες περιοχές, λειτούργησε και ο θεσμός του λαϊκού πρατηρίου το οποίο διέθετε σε φτηνές τιμές εμπορεύματα όπως αλάτι, σταφιδίνη και τσιγαρόχαρτα, τα οποία αγόραζε με πόρους από το δημοτικό ταμείο και από τους συνεταιρισμούς σε μεγάλες ποσότητες και τα πουλούσε με μικρό κέρδος(Σκαλιδάκης, 2010).

ένταξη στο ΠΑΣΟΚ το 1980 θεωρούνταν ως εκδίκηση για την αδικία του παρελθόντος (Rigos,1999:104, 106). Το ΠΑΣΟΚ από την πλευρά του εμφανίστηκε ως κυρίαρχη πολιτική δύναμη του αντιδεξιού αγώνα και ταυτόχρονα ως φορέας που θα οδηγούσε την χώρα στην υπέρβαση των παλαιών διαιρέσεων μεταξύ φιλελευθέρων και συντηρητικών και μεταξύ κομμουνιστών και αντικομουνιστών (Rigos,1999:107).

4.4.2 Το νέο πολυσυλλεκτικό πρότυπο της «αλλαγής» στην εξουσία

Τον Οκτώβρη 1981, για πρώτη φορά στην Ελλάδα μία σοσιαλιστική παράταξη ανεβαίνει στην εξουσία κερδίζοντας την εκλογική πλειοψηφία και έχοντας τη στήριξη μιας μεγάλης μερίδας της κοινής γνώμης (Magone,2011: 376). Το ΠΑΣΟΚ σηματοδότησε μια νέα αντίληψη όσον αφορά τη σχέση των μαζών με το κράτος και την πολιτική. Ως πολιτική παράταξη υποσχόταν την απελευθέρωση της κοινωνίας, τον εκδημοκρατισμό του κράτους, την υπέρβαση των διακρίσεων και την άρση των αποκλεισμών (Τάσσης,2010: 136). Μέσω της πολυσυλλεκτικής ταυτότητάς του, το ΠΑΣΟΚ εκμεταλλεύτηκε την ταξική-διαστρωμματική ρευστότητα της ελληνικής κοινωνίας. Βασική στρατηγική επιλογή ήταν η προσέγγιση των μεσαίων και των αγροτικών στρωμάτων (αγρότες, βιοτέχνες, μικροβιομήχανοι, μικροί και μεσαίοι έμποροι, επαγγελματίες, μεσαίοι και κατώτεροι δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι, υπεράριθμοι εποχιακά απασχολούμενοι κοκ),που δεν είχαν μέχρι τότε ταξική συνείδηση και ιδεολογική έκφραση, παρουσίαζαν όμως μεγάλη πολιτική κινητικότητα (Axt. 1985:164; Ελεφάντης,1991:122-126; Grekopoulou,1995:102-109;Κατσούλης,1996:25-26).

Η ταξική συμμαχία την οποία επικαλούνταν τον ΠΑΣΟΚ συνεχώς διευρύνονταν αφήνοντας εκτός μόνο ελάχιστα στρώμματα της ελληνικής κοινωνίας (Axt, 1985:179). Ως εκ τούτου, τελικά το ΠΑΣΟΚ ενσάρκωσε ανομοιογενείς κοινωνικές ομάδες-με αντιφατικά συμφέροντα-που ήταν δυσαρεστημένες με τις δεξιές κυβερνήσεις του ‘60 και του ‘70, και ήταν έτοιμες να αλλάξουν τις πολιτικές τους πεποιθήσεις επενδύοντας σε μία νέα πολιτική δύναμη που επιδίωκε την αλλαγή(Rigos:1999,107-108). Το παραδοσιακό φάσμα πολιτικών δυνάμεων της κατεστημένης δεξιάς και της δογματικής αριστεράς, δεν ήταν σε θέση να αντιπαρέλθει στις νέες διεκδικήσεις για την οικονομική ανάπτυξη και την ισότητα που πρόβαλλε ο Ανδρέας Παπανδρέου οι οποίες γοήτευαν τα ανερχόμενα κοινωνικά στρώματα (Μουζέλης,1978:256).

Στον πολιτικό του λόγο, το ΠΑΣΟΚ διαίρεσε την ελληνική κοινωνία σχηματικά στα μπλοκ των «προνομιούχων» και «μη προνομιούχων» Ελλήνων· κατατάσσοντας στους τελευταίους όλες τις κοινωνικές ομάδες, εκτός της μπουρζουαζίας (Grekopoulou,1995:108). Ο οργανωτικός άξονας που ενοποιεί και συγχωνεύει τα μη προνομιούχα μικροαστικά στρώματα ενάντια στις προνομιούχες δυνάμεις του κατεστημένου, είναι η λεγόμενη «Εθνική Λαϊκή Ενότητα» (Ελεφάντης,1991:130-134),ένα εγχείρημα που παραπέμπει έντονα στο Λαϊκό Μέτωπο του Leo Blum στην Γαλλία.

Εκφράζοντας με τρόπο απλό, κατανοητό και ριζοσπαστικό τους μύχιους πόθους των μεσαίων και των αγροτικών στρωμάτων, που δεν είχαν ριζώσει ταξικά και ιδεολογικά, το ΠΑΣΟΚ κέρδισε την πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού. Να σημειωθεί ότι τα συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα αποτελούνταν από περίπου 400.000 εργοδότες, που συντηρούσαν σχεδόν 2.000.000 του πληθυσμού, ενώ τροφοδοτούσαν με στελέχη τον κρατικό μηχανισμό και συγκροτούσαν ένα μέρος της διανόησης(Κατσούλης,1996: 26-27). Μέσω ενός μακροοικονομικού λαϊκισμού διανθισμένου με ρευστές συγκινησιακές επαγγελίες (Ελεφάντης,1991; Κατσούλης, 1996: 32;Moschonas,2002: 68; Moschonas,1999: 120) το ΠΑΣΟΚ προσπάθησε να ικανοποιήσει υλικά τις συχνά αντιφατικές απαιτήσεις της εκλογικής πελατείας του (Pappas&Aslanidis,2015: 184). Από την άλλη όμως οι πολιτικές του ήταν μία εκπρόθεσμη αυθεντική προσπάθεια ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα (Calvocoressi,2009: 218 ;Moschonas, 2002:105; Σακκελαρόπολυλος,2006).

Το ΠΑΣΟΚ ως κύριος εκφραστής των αντι-δεξιών δυνάμεων, εκπροσωπούσε την πλειοψηφία των μη προνομιούχων απέναντι «στη ξένη και ντόπια ολιγαρχία», που ορίστηκε ως εχθρός(Rigos,1999:107) στα πλαίσια του αγώνα για έναν τρίτο δρόμο προς τον σοσιαλισμό. Ένα ευρύ εκλογικό σώμα, που έφτανε από την αριστερά έως τις παρυφές της μπουρζουαζίας, πείσθηκε από το κοινωνικό περιεχόμενο, που εξέφραζε το σύνθημα της *αλλαγής* (Lyrintzis, 1993, 31; Tzermias,1999:223). Οι εκπρόσωποι του κόμματος υποσχόταν κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα και απελευθέρωση από τις καταπιέσεις του παρελθόντος, ενώ εγκολπώνονταν και την υπόσχεση της προόδου, της προσέγγισης ενός σύγχρονου δημοκρατικού κράτους, αλλά και το ιδανικό μίας σύγχρονης κοινωνίας με εγγυημένες ελευθερίες και δικαιώματα (Pollis,1997:63-64). Η «αλλαγή» εκφράστηκε κυρίως στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής, με αναδιανεμητικούς στόχους στη φορολογία και στα εισοδήματα, αλλά και την κατανομή δημοσίων δαπανών προς όφελος των

ασθενέστερων (Μποτόπουλος,1994: 250). Κατά το Sen (1998) η ευρύτερη πολιτική φιλοσοφία του Ανδρέα Παπανδρέου, που προσέγγιζε την ανάπτυξη ως «προγραμματισμένη διαρθρωτική αλλαγή σε εθνική κλίμακα, στόχευε στην επίτευξη ενός διατηρήσιμου βαθμού εθνικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής μεγέθυνσης, που θα ήταν αλλιώς ανεπίτευκτη». Επομένως, μετρούσε όχι μόνο η οικονομική μεγέθυνση, αλλά και οι κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις της μεγέθυνσης (Sen,1998). Η ανάπτυξη δεν περιορίζεται μόνο στο ΑΕΠ, αλλά περιέχει και την ποιότητα ζωής. Ιδιαίτερη σημασία δίδεται στη φροντίδα της υγείας, τη δημόσια εκπαίδευση κοκ. (Sen,1998).

4.4.3 Ο θεσμικός και δημοκρατικός εκσυγχρονισμός

Το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε την εξουσία κάτω από δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, με υψηλά ποσοστά ύφεσης, υψηλή ανεργίας, αλλά και υψηλό δημόσιο χρέος και πληθωρισμός(Ganslandt,1993:190). Όλα αυτά ανάγκασαν το ΠΑΣΟΚ, στην αρχή της διακυβέρνησης του, να εισάγει θεσμικές μεταρρυθμίσεις χωρίς δημοσιονομικό κόστος[81] (Clogg,2013: 181). Όμως η χαμηλή παραγωγικότητα και τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας εμπόδιζαν τη δημιουργία ενός σύγχρονου κοινωνικού κράτους(Clogg,2013:181). Συγχρόνως, η παγιωμένη δημοσιονομική κρίση και δομική οικονομική στενότητα του κράτους απέτρεπαν τη δημιουργία πλεονασμάτων και την απαιτούμενη αναδιανομή δαπανών, που θα μπορούσαν να στηρίξουν μία μακρόπνοη συγκροτημένη κοινωνική πολιτική (Μποτόπουλος,1994: 249-250). Βέβαια, τα διαρθρωτικά εμπόδια που συνδέονταν με μία μη ανταγωνιστική οικονομία ήταν επαρκώς γνωστά στον Α. Παπανδρέου[82].

[81]Ενδεικτικά παραδείγματα είναι η αναγνώριση της εθνικής αντίστασης , η προώθηση της εθνικής συμφιλίωσης, η εισαγωγή του μονοτονικού συστήματος, η εισαγωγή του πολιτικού γάμου και το διαζύγιο με κοινή συναίνεση, ο εκδημοκρατισμός των πανεπιστημίων, η αποκέντρωση της Τ.Α.

[82] Κατά τον Παπανδρέου η κεϊνσιανή θεωρία της "ενεργού ζήτησης" ίσχυε μέσα στα εθνικά σύνορα, όμως ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας τα άλλαξε όλα. «Αν τονώσουμε την καταναλωτική δύναμη εδώ στην Ελλάδα δημιουργούμε θέσεις εργασίας στην Ιταλία και τη Γερμανία... Οι καταναλωτές μας αγοράζουν ιταλικά παπούτσια ή τα καλύτερα γερμανικά αυτοκίνητα και δημιουργούν πρόβλημα στο ελληνικό ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών. Σήμερα ένας οπαδός του Κέινς θα είχε οδηγήσει την Ελλάδα στην πτώχευση μέσα σε δύο χρόνια! Εάν η Ελλάδα θέλει ένα κράτος πρόνοιας με υγειονομική περίθαλψη, εκπαίδευση και ασφαλείς συντάξεις, πρέπει ταυτόχρονα να έχουμε υπόψη μας τη μάχη για την αύξηση της παραγωγικότητας. Εάν πρέπει να επιζήσουμε σε αυτόν τον νέο διεθνή καταμερισμό της εργασίας και της παραγωγής, όπου οι συνθήκες ανταγωνισμού έχουν γίνει πολύ σκληρές, δεν έχουμε άλλη επιλογή. Αν αυτή η στάση δεν υιοθετηθεί από την εργατική και τη μεσαία τάξη, οι επιπτώσεις μπορεί να είναι πολύ σοβαρές...»(Papandreou,1987).

Ποικίλες ήταν οι επισημάνσεις του που απηχούσαν μία σαφή διάγνωση της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας και των δομικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας. Το πρόβλημα κατά τον Παπανδρέου ήταν ότι στην Ελλάδα υπήρχε πάγια αποχή από τις επενδύσεις κεφαλαίου· φαινόμενο που κρατούσε από την εποχή των συνταγματαρχών, παρά το γεγονός ότι οι τελευταίοι έδωσαν στους επενδυτές ό, τι ήθελαν[83]. Ο Παπανδρέου επισήμανε επίσης ότι όταν ανέλαβε την εξουσία το ΠΑΣΟΚ, το 90% όλων των υπηρεσιών, από τις αεροπορικές εταιρείες μέχρι τις τράπεζες και την ηλεκτρική ενέργεια, ανήκαν στην κυβέρνηση με ευθύνη της δικτατορίας. Αποτέλεσμα ήταν το δημόσιο να απασχολεί το διπλάσιο προσωπικό από αυτό που απαιτούνταν για τη παραγωγή των απαραίτητων κυβερνητικών υπηρεσιών(Papandreou,1987). Όπως σημείωσε ο ίδιος, οι πόροι για επενδύσεις πιέζονταν από τα δημοσιονομικά ελλείμματα και γι' αυτό η κυβέρνησή του μακροπρόθεσμα προτίθετο να ελέγξει την κατάσταση και να αυξήσει την παραγωγικότητα του δημοσίου[84] (Papandreou,1987). Πέραν των διαρθρωτικών οικονομικών προβλημάτων, το διεθνές και ευρωπαϊκό περιβάλλον επίσης δεν ευνοούσε «σοσιαλιστικά πειράματα» τύπου ΠΑΣΟΚ, ενώ η σοσιαλδημοκρατία διέρχονταν γενικά βαθιά κρίση. Η δεκαετία του 1980 ξεκίνησε με το αδιέξοδο του σοσιαλιστικού πειράματος Mitterand στη Γαλλία, την αποπομπή των Γερμανών, Δανών, Ολλανδών και Βέλγων Σοσιαλδημοκρατών στην αντιπολίτευση και την εδραίωση της κυριαρχίας των Torys στο Ηνωμένο Βασίλειο (Seeleib-Kaiser,2001:6).

Παρά τις συγκυριακές αντιξοότητες, ο Παπανδρέου υποχρεώθηκε να προβεί σε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, διότι η άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία ανάγονταν στην εξαγγελία μεταρρυθμίσεων με κοινωνικό πρόσημο (Ganslandt:1993,191; Μποτόπουλος:1994, 249). Πέρα από ένα ευρύ πλέγμα πολιτικών, που άπτονταν της

---

[83]Ως λόγοι επενδυτικής αποχής αναφέρονται από τον Παπανδρέου ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις είχαν παραδοσιακά υψηλό χρέος με μόχλευση μόλις 20% και για αυτό επιβάλλεται η σοσιαλιστική κυβέρνηση να προτείνει τη δημιουργία χρηματιστηριακής αγοράς. Επιπλέον τονίζεται από τον Παπανδρέου η ύπαρξη ενός υπερβολικού δημόσιου τομέα στην Ελλάδα, διότι όσοι εργάζονται στο δημόσιο τομέα είναι οι προνομιούχοι εργάτες της Ελλάδας και το όνειρο του μέσου Έλληνα είναι να είναι μισθωτός δημόσιος υπάλληλος, διότι του παρέχονται υψηλότεροι μισθοί, συντάξεις, ιατρική περίθαλψη και καλές διακοπές (Papandreou,1987).

[84]Στην κατεύθυνση αυτή ο Παπανδρέου εστίαζε και σε αιτήματα των εν δυνάμει επενδυτών για να δραστηριοποιηθούν στην Ελλάδα, σημαντικότερα εκ των οποίων είναι οι επιχειρήσεις να έχουν το δικαίωμα να προσλαμβάνουν και να απολύουν εργαζομένους με βάσει την οικονομική συγκυρία και τα επανεπενδυθέντα κέρδη να είναι αφορολόγητα. Ως προς τις αιτιάσεις αυτές ο Παπανδρέου τόνιζε ότι έχουν μία βασιμότητα, αλλά έρχονταν σε σύγκρουση με την σοσιαλιστική έννοια της ασφαλούς απασχόλησης και επομένως αποτελούν ευαίσθητα θέματα πολιτικής (Papandreou:1987).

κοινωνικής συνοχής και της εισοδηματικής σύγκλισης, το ΠΑΣΟΚ προώθησε και μία σειρά θεσμικών μέτρων, τα οποία συνεισέφεραν στην κοινωνική και πολιτική απελευθέρωση, στην κοινωνική δικαιοσύνη και στην εμβάθυνση της δημοκρατίας. Το εγχείρημά του συνδέθηκε με πολιτικές και θεσμικές αποφάσεις, για την υπέρβαση των αγκυλώσεων και των κληροδοτημένων αναχρονισμών, που εκπορεύονταν από την μακρόχρονη επικράτηση του συντηρητισμού. Ο πρώτος αναχρονισμός (Βούλγαρης,2002:153) που εξουδετερώθηκε ήταν οι διακρίσεις που καθιερώθηκαν μέσα από την αδράνεια που είχε δείξει η δεξιά στα δίκτυα μικρο-εξουσιών σε τοπικό και σε τομεακό επίπεδο, στο φόβο απέναντι στην αστυνόμευση και στις επιλεκτικές προσβάσεις στο κράτος. Ο δεύτερος αναχρονισμός που αντιμετωπίστηκε ήταν πολιτικής φύσεως και αφορούσε τη μετεμφυλιακή ιδεολογική –θεσμική συγκρότηση του κράτους από τη δεξιά[85]. (Βούλγαρης,2002: 154-156). Ο τρίτος αναχρονισμός αφορούσε την κοινωνική και πολιτιστική διάσταση, μέσα από την εισαγωγή ελευθεριών και αστικών δικαιωμάτων, που απελευθέρωσαν τις κοινωνικές σχέσεις[86](Βούλγαρης,2002: 156-157).

Οι επικριτές της πρώτης κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ θεωρούν την περίοδο του 1980 ως «χαμένη δεκαετία» (Καζάκος, 2001: 351-435·), στιγματίζοντας αφενός την οικονομική πολιτική του ΠΑΣΟΚ, την οποία χαρακτήριζαν ως λαϊκίστική (Καζάκος,2001: 351-435) και αφετέρου την πολιτική προσλήψεων του δημοσίου (Καζάκος 2001,360-364). Παράλληλα υποβάθμιζαν τη σημασία του διαλλείματος της λιτότητας 1985-87 (Καζάκος,2001) και των κομβικών θεσμικών μεταρρυθμίσεων, που συνεισέφεραν στην εθνική και δημοκρατική ενσωμάτωση, στον εκσυγχρονισμό και στην κοινωνική συνοχή (Clogg,1996; Mavrozacharakis, Tzagkarakis& Pappas, 2018:33-35). Μία άλλη εύστοχη παρατήρηση που αναδεικνύεται από κάποιους θεωρητικούς (Αλεξόπουλος, 2004:190-191) είναι ότι ενώ η μεταρρυθμιστική

---

[85]Το ΠΑΣΟΚ πήρε άμεσα υλικά και θεσμικά μέτρα και κατάργησε τις γιορτές μίσους, αναγνώρισε την Εθνική Αντίσταση και εισήγαγε την συνταξιοδότηση των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης, ενώ έλαβε μέτρα για την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων και την επανάκτηση των περιουσιών τους, Γενικά, όσοι είχαν περιθωριοποιηθεί από το αντι-κομμουνιστικό κράτος μετά το εμφύλιο πόλεμο έπαψαν να είναι πολίτες δεύτερης κατηγορίας.

[86]Ενδεικτικά μέτρα υπήρξαν, η καθιέρωση της ψήφου στα 18, η θέσπιση του πολιτικού γάμου, η κατάργηση του φακελώματος, ο εκδημοκρατισμός του στρατού και η μείωση της στρατιωτικής θητείας, η αποποινικοποίηση της μοιχείας, ο εκσυγχρονισμός της διαδικασίας διαζυγίου και του οικογενειακού δικαίου , η νομοθετική προστασία και κοινωνική μέριμνα για την εργαζόμενη γυναίκα, οι αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο που βελτίωσαν την θέση των γυναικών. Επίσης εφαρμόστηκε ο προοδευτικός συνδικαλιστικός νόμος «αντί 330», (ν. 1264/1982) του 1982, μία θεσμική κατάκτηση που θεωρείται από τις μακροβιότερες της οργανωμένης εργασίας (Μητρόπουλος,2008: 13).

δυνατότητα του ΠΑΣΟΚ ήταν ισχυρή την δεκαετία του 80, διότι διέθετε μεγάλη εσωτερική συνοχή και αποτελούσε τον μοναδικό παίκτη αρνησικυρίας(veto player) στο πολιτικό σύστημα, επέδειξε χαμηλή μεταρρυθμιστική επίδοση λόγω χαμηλής προσήλωσης και συνεχή μεταβολή προτιμήσεων στις επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις, ειδικότερα όσον αφορά την επιλογή μεταξύ λιγότερου η περισσότερου κράτους.

4.4.3 Η κεϊνσιανή ατζέντα και ο πραγματισμός

Στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής, το ΠΑΣΟΚ ρητορικά εκδηλώθηκε σε πρώτη φάση ριζοσπαστικά, σοσιαλιστικά, αντιευρωπαϊκά. Σε επίπεδο αντίθετα κυβερνητικής πολιτικής επέμεινε στη ρυθμιστική ικανότητα του κράτους και σε κεϊνσιανές συνταγές ενίσχυσης της ενεργού ζήτησης, της πλήρους απασχόλησης και των διαρθρωτικών παρεμβάσεων στην παραγωγική δομή (προσφορά) (Βούλγαρης, 2002: 159-160;Crescenzi,2011:151). Αυτό συνιστούσε μία απότομη στροφή σε σχέση με τις προηγούμενες πολιτικές, αφού η Ελλάδα μέχρι τη δεκαετία του 1970 διέθετε έναν από τους μικρότερους δημόσιους τομείς σε σχέση με οποιαδήποτε ευρωπαϊκή χώρα. Η επέκταση των υπηρεσιών του κράτους και των κοινωνικών προγραμμάτων, ελλείψει προσπαθειών αντιστάθμισης του κόστους, οδήγησε την Ελλάδα σε πορεία χρέους. Ενώ η ελληνική κοινωνία προσανατολίζονταν στα μεγάλα κοινωνικά δικαιώματα, αυτά δεν μπορούσαν τα χρηματοδοτηθούν μακρόπνοα. Ούτε βέβαια μπορούσαν να διατηρηθούν τα επίπεδα δημόσιων δαπανών που υπερέβαιναν τις πηγές εσόδων(Crescenzi,2011:151). Παράλληλα οι κληροδοτημένες οικονομικές συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές, διότι στην ελληνική οικονομία συνυπήρχαν την περίοδο εκείνη ο υψηλός πληθωρισμός, η χαμηλή ανάπτυξη και η υψηλή ανεργία· δηλαδή συνθήκες στασιμοπληθωρισμού[87] (Αλογοσκούφης, 1994: 69).

Η πρώτη «δέσμη» μέτρων της κυβέρνησης Παπανδρέου (1982) στόχευε στην άμεση οικονομική ενίσχυση των μη προνομιούχων, δηλαδή των μισθωτών, των συνταξιούχων και των αγροτών. Επίσης στην υιοθέτηση μηνιαίας άδειας με αποδοχές για όλους, στην καθιέρωση των 40 ωρών εβδομαδιαίας εργασίας, στην αύξηση των

[87]Σημειώνεται ότι το 1981 ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ ήταν αρνητικός (-0,3%), ο πληθωρισμός ανέρχονταν στο 24,5% και η ανεργία στο 4%. Τα δημοσιονομικά ελλείμματα κυμαίνονταν στο 9,1 % του ΑΕΠ, το δημόσιο χρέος στο 34,5% του ΑΕΠ και το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών στο 6,5%.(Αγαπητός:1988). Ως εκ τούτου στο πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής ένας βασικός προγραμματικός στόχος της κυβέρνησης αφορούσε την τόνωση της ζήτησης και την αντιμετώπιση των πληθωριστικών πιέσεων και την ενίσχυση του πραγματικού εισοδήματος των μισθωτών.

κοινωνικών δαπανών του κράτους, στην ΑΤΑ(αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή) για την προστασία των εισοδημάτων των εργαζομένων από τον πληθωρισμό(Μητρόπουλος,2008:11-12;Μποτόπουλος,2006). Άλλα μέτρα ήταν η τόνωση του αγροτικού εισοδήματος και η ενίσχυση του οικοδομικού τομέα μέσω πιστωτικής πολιτικής για βιοτεχνίες και βιομηχανίες, επιδοτούμενων στεγαστικών δανείων και προγραμμάτων εργατικής κατοικίας (Μητρόπουλος,2008: 12; Μποτόπουλος,2006). Συγχρόνως εισήχθη η μείωση των κλιμακίων φόρου εισοδήματος για τους μεσο-υψηλόμισθους μισθωτούς και συνταξιούχους, ώστε να ενισχυθούν εισοδηματικά. Επίσης θεσπίστηκε η μείωση της εργοδοτικής εισφοράς στο ΙΚΑ κατά 40-60% επί της αυξήσεως των νέων ημερομισθίων, αλλά και των νέων προσλήψεων, με στόχο την ελάφρυνση των βιοτεχνιών και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (Μητρόπουλος,2008: 12-13).

Με την έλευση του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981, υπήρξε αύξηση των μισθών περίπου 25 % στα κατώτερα εισοδηματικά κλιμάκια σε πραγματικές τιμές, ενώ αυξήθηκαν οι κατώτερες συντάξεις των μισθωτών και των αγροτών (22% για το ΙΚΑ, 50% για ΤΕΒΕ & Ταμείο εμπόρων, 100% για ΟΓΑ). Παράλληλα μπήκε πλαφόν 2% στις απολύσεις, θεσπίστηκε η συμμετοχή των εργαζόμενων στα Συμβούλια των δημοσίων επιχειρήσεων, καταργήθηκαν τα λοκ-ουτ και η νόμιμη απαγόρευση των απεργιών, ενισχύθηκαν οι γονικές άδειες, επεκτάθηκαν οι άδειες γενικά και εισήχθη η υποχρεωτική ασφάλιση των εργαζόμενων (Μποτόπουλος, 2006). Επίσης καθιερώθηκε η δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη για τους αγρότες και η αυτοτελής σύνταξη για τη γυναίκα αγρότισσα, αυξήθηκαν κατακόρυφα τα στεγαστικά δάνεια και τα οικογενειακά επιδόματα, ιδρύθηκαν τα κέντρα υγείας, δημιουργήθηκε το ΕΣΥ και καθιερώθηκαν επιδοτούμενα προγράμματα απασχόλησης, (Eardley et.al., 1996:178; Κατσανέβας,2008). Η ονομαστική αύξηση των μισθών του ιδιωτικού τομέα έφτασε στο 37,5% στα μεροκάματα και 42,5% στους μισθούς (Βαρελά,2008;Μητρόπουλος,2008:11). Η τόνωση της ζήτησης διαδραματίστηκε μέσα από ετήσιες μισθολογικές αυξήσεις της τάξεως του 2, 2 % ετησίως για το διάστημα 1982-1985,την ώρα που η ανάπτυξη το ίδιο χρονικό διάστημα κυμαίνονταν στο 1, 2 %(Βούλγαρης,2002: 161).

Η επιλογή της αύξησης των πραγματικών μισθών, πάνω από το επίπεδο της παραγωγικότητας, ακόμα και σε τομείς εκτεθειμένους στον ανταγωνισμό (πχ μεταποίηση) και σε περίοδο υψηλών πληθωριστικών τάσεων υπήρξε συνειδητή. Παράλληλα αποσκοπούσε στην εισοδηματική αναδιανομή υπέρ των μισθωτών και

ειδικά των χαμηλόμισθων. Βασική επιδίωξη της πολιτικής μισθών, που εφαρμόστηκε από το 1982, ήταν η αναπλήρωση της αγοραστικής δύναμης του εισοδήματος των χαμηλόμισθων, που χάθηκαν την περίοδο 1978-81, εξαιτίας του πληθωρισμού.

Δημοσιονομικά η κυβέρνηση ακολούθησε επεκτατική πολιτική, με κύριο στοιχείο την αύξηση της δημόσιας δαπάνης σε ρυθμό που ξεπερνούσε τα δημόσια έσοδα (Βούλγαρης,2002: 164). Η δημόσια δαπάνη αυξήθηκε από 25, 3 % του ΑΕΠ το 1982 σε 31, 5 % το 1985. Αυτό οφειλόταν στην αύξηση των δημοσίων επενδύσεων από 3, 8 % σε 4, 9 % του ΑΕΠ. Στόχος ήταν να αντισταθμίσουν τη ραγδαία πτώση των ιδιωτικών επενδύσεων, μέσω τόνωσης των μισθολογικών και συνταξιοδοτικών δαπανών. Ταυτόχρονα αυξήθηκε η δημόσια κοινωνική δαπάνη από 12, 8 % του ΑΕΠ το 1981 σε 16, 7 % το 1985 και 18, 7 % το 1989, η οποία βέβαια δεν καλύφτηκε από τις κοινωνικές εισφορές και η αύξηση της δαπάνης για δημόσιες επιχειρήσεις (Βούλγαρης,2002:166-167). Η μερίδα του λέοντος της κοινωνικής δαπάνης αφορούσε τις συντάξεις και λιγότερο την ασθένεια, την πρόνοια και την ανεργία.

Είναι προφανές ότι η οικονομική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1982-1989 συνολικά αύξησε την αγοραστική δύναμη των χαμηλόμισθων και των μισθωτών και βελτίωσε το βιοτικό τους επίπεδο. Στο αποτέλεσμα αυτό συνέδραμε φυσικά και η αύξηση των κοινωνικών παροχών (παιδεία, υγεία, κοινωνική πρόνοια). Ο ανασταλτικός παράγοντας που προέκυψε από την αύξηση των πραγματικών μισθών και των κοινωνικών παροχών ήταν ότι αυτή δεν συμβάδιζε με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και την εξωστρέφεια της οικονομίας.

Οι συγκεκριμένες δημόσιες πολιτικές εντάσσονταν στο κεϊνσιανό πλαίσιο, που εμβολίασε ο Παπανδρέου στο ΠΑΣΟΚ. Στόχος του ήταν η αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των ασθενέστερων τάξεων, η σμίκρυνση των μισθολογικών διαφορών μεταξύ χαμηλόμισθων και υψηλόμισθων, αλλά και η τόνωση της εσωτερικής ζήτησης μέσω ενισχυμένης καταναλωτικής ροπής των λαϊκών τάξεων (Draenos,2012: 125;Μποτόπουλος,2006). Η κεϊνσιανή επιρροή του Παπανδρέου άλλωστε φαίνεται από την θέση του ότι : «η οικονομική ανάπτυξη δεν πρέπει να μετριέται με βάσει το κατά κεφαλήν εισόδημα της χώρας, αλλά με βάσει την κατανομή του εισοδήματος [...]. Η οικονομική ανάπτυξη σημαίνει αύξηση των ευκαιριών για παραγωγική απασχόληση και συνεχή διεύρυνση της συμμετοχής των λαϊκών τάξεων σε ένα αυξανόμενο εθνικό εισόδημα. Αυτό είναι το νόημα της σοσιαλδημοκρατίας»(A.Papandreou: στο Draenos,2012:72).

Στο πλαίσιο αυτό η κεϊνσιανή οικονομική προσέγγιση, σε αντίθεση με τον

νεοφιλελευθερισμό, παροτρύνει στην άσκηση επεκτατικής εισοδηματικής πολιτικής και ακόμα και σε ελλειμματικούς προϋπολογισμούς, εφόσον στοχεύει στην αναδιανομή του εισοδήματος και έχει αναπτυξιακή κατεύθυνση (Hindmoor,2011, 152;Κατσανέβας,2008;Mazzucato, 2015:,81-82;Oskardottir, 2007:25-27; Wray , 1994 : 432). Στο κεϊνσιανό πλαίσιο η κυβέρνηση Παπανδρέου επιχείρησε να ικανοποιήσει τις αυξημένες απαιτήσεις και ανάγκες της κοινωνικής πολιτικής, μέσα από την ανάληψη δανείων, τις προσλήψεις στο δημόσιο και μέσω της φορολογικής πολιτικής (Auernheimer, 2019: 29). Ωστόσο, κυρίαρχες επιχειρήσεις μικρού και μεγάλου μεγέθους απέφευγαν νόμιμα, μέσω φοροαπαλλαγής ή παράτυπα μέσω φοροδιαφυγής, τη φορολογία. Αποτέλεσμα ήταν ότι το φορολογικό βάρος έπεσε στους μισθωτούς και ενώ οι δημόσιες δαπάνες άρχισαν αν κινούνται στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, τα δημόσια έσοδα έμεναν πολύ πίσω (Auernheimer,2019: 29). Από την άλλη πλευρά οι δημόσιες προσλήψεις χρησιμοποιήθηκαν ως μέτρο κοινωνικής πολιτικής. Ενώ ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων το 1981 ήταν περίπου 500.000 το 1991 έφτασε στους 700.000 (Close, 2002: 161 -162).

Ορισμένοι συγγραφείς θεωρούν ότι οι προσλήψεις στο δημόσιο αποτέλεσαν ένα είδος αποικισμού των κρατικών θεσμών μόλις ανέβηκε στην εξουσία το ΠΑΣΟΚ (1981), για να μπορέσουν να εφαρμοστούν ριζοσπαστικές πολιτικές χωρίς παρεμβολές της συντηρητικής δημόσιας διοίκησης (Sotitopoulos,2013:193). Κάποιοι άλλοι χαρακτήρισαν το συγκεκριμένο φαινόμενο ελληνικό Περονισμό, παραπέμποντας στον Peron, που είχε την εμμονή διανομής προνομίων και προσόδων σε ομάδες συμφερόντων που τον στήριζαν (Manolopoulos,2011).

Ορισμένοι θεωρητικοί (Lyrintzis,1993: 27) τονίζουν ότι η συστηματική επέκταση του δημόσιου τομέα από το ΠΑΣΟΚ, μέσω της μαζικής τοποθέτησης υποστηρικτών σε ειδικά δημιουργημένες θέσεις, αύξησε την αναποτελεσματικότητα, τη διαφθορά και την υπερκάλυψη του δημόσιου τομέα. Ταυτόχρονα όμως αυξήθηκαν ραγδαία οι μισθοί και οι συντάξεις. Πράγματι από το 1979 έως το 1985 οι δαπάνες για συντάξεις αυξήθηκαν από 5, 8 % σε 10,7 % του ΑΕΠ, τα συνδικάτα ενισχύθηκαν και ο κρατικά ελεγχόμενος τραπεζικός τομέας χρησιμοποιήθηκε για την επιδότηση μη κερδοφόρων επιχειρήσεων (Close,2002;Lynn,2011). Ωστόσο διαψεύστηκε η προσδοκία ότι η αναβάθμιση των μεσαίων και των χαμηλών εισοδημάτων και η επιθετική πολιτική κινήτρων για παραγωγικές επενδύσεις, θα τόνωναν την παραγωγή και τη συνολική ζήτηση και θα εξισορροπούσαν την έκρηξη των δημοσίων δαπανών που τροφοδοτούσαν το δημόσιο χρέος και το έλλειμμα (Μποτόπουλος, 2006) .

Συνολικά ο λαϊκισμός του ΠΑΣΟΚ συνέδεσε την κεϊνσιανή ατζέντα με μία εκδοχή εθνικισμού τύπου: «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες», για να εκφράσει τα αισθήματα απώλειας που βίωσαν οι Έλληνες στον απόηχο του εμφυλίου πολέμου, της δικτατορίας και της οικονομικής ανέχειας, που είχε οδηγήσει εκατομμύρια Έλληνες στην οικονομική μετανάστευση. Ο εθνικισμός στόχευε να δώσει στους Έλληνες την ελπίδα διεξόδου από την ανέχεια μέσα από τις συλλογικές τους ικανότητες ως λαός και έθνος (Draenos,2012: 196). Στη δεκαετία του 1980, το ΠΑΣΟΚ δεν αύξησε μόνο μισθούς και συντάξεις, αλλά επέβαλε και την επέκταση του συστήματος κοινωνικής προστασίας και πρόνοιας (Eardeley et.al.,1996, 178 -179), δημιουργώντας μια κοινωνία πρόνοιας που πλησίαζε τις ευημερούσες βιομηχανικές χώρες της Δύσης (Fouskas,1997, 71). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αριθμός των Ελλήνων που ζούσαν σε σχετική φτώχεια μειώθηκε από 2,1 εκατ. το 1980, σε 1.8 εκ. το 1986 (Close, 2002: 163). Ενδεικτικά η δημόσια κοινωνική δαπάνη, συμπεριλαμβανομένης της υγείας αλλά χωρίς την εκπαίδευση, ήταν 9,7 % το 1965 και 10, 9 % το 1975 και έφτασε το 14 % του ΑΕΠ και το 20,9 % το 1985 (Close,2002).

Με τον καιρό ωστόσο οι καλά αμειβόμενες δημόσιες θέσεις εργασίας και η επέκταση του κοινωνικού κράτους αύξησαν τις απαιτήσεις της ελληνικής κοινωνίας. Ορισμένοι θεωρητικοί επομένως διατείνονται ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου δημιούργησε μια κουλτούρα απαιτήσεων στην Ελλάδα, η οποία δεν βασιζόταν στην απόδοση και στις ικανότητες του καθενός (Thomas, 2011). Άλλοι συγγραφείς διατείνονται πάλι ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου συνέβαλε στο μερικό εκσυγχρονισμό της κοινωνίας (Zervakis,2009:67).

Ο υψηλός πληθωρισμός και το υψηλό δημόσιο χρέος, σε συνδυασμό με τη συγκυριακή κρίση των εξωτερικών συναλλαγών και το έλλειμμα του ισοζυγίου των τρεχουσών συναλλαγών της χώρας που έφτασε στο 8% του ΑΕΠ τη συγκεκριμένη περίοδο, οδήγησαν τελικά την κυβέρνηση Παπανδρέου το 1985 στην εγκατάλειψη της κεϊνσιανής πολιτικής και στη στροφή προς την λιτότητα. Κύριος άξονας ήταν πλέον η συμπίεση των μισθών μέσω ενός προγράμματος σταθεροποίησης (Kitroeff:1977, 24;Μποτόπουλος:1994, 249-250).Εν μέσω έντονων διαμαρτυριών από τον εργατικό κόσμο, η στροφή πολιτικής του ΠΑΣΟΚ οδήγησε στη μείωση του πληθωρισμού από 23 % το 1986 σε 13 % 1988 , επιβραδύνοντας ωστόσο το ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας (Wilsford,1995: 366). Τελικά όμως η πολιτική στροφή της κυβέρνησης Παπανδρέου αποδεικνύει έως ένα βαθμό και τον πραγματισμό που την διακατείχε, ειδικά όσον αφορά τη δημιουργία προϋποθέσεων για την συμμετοχή της

χώρας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Οι γενναίες οικονομικές αποφάσεις που έπρεπε να ληφθούν στην κατεύθυνση δημοσιονομικής περιστολής δικαιολογήθηκαν από τον Ανδρέα Παπανδρέου ως μία προσπάθεια αποφυγής εξωτερικού δανεισμού προκειμένου να μην απαιτηθούν παραχωρήσεις στον τομέα εθνικής ανεξαρτησίας(Κακαλαμανάκη, 2000:277)

Άρα, η εκτίμηση ότι στη δεύτερη κυβερνητική της θητεία, η κυβέρνηση Παπανδρέου πήρε μέτρα αντίθετα προς την αρχή του κοινωνικού κράτους- συχνά αντιφατικά σε σχέση με προηγούμενα κοινωνικά μέτρα της, τα οποία είχαν οδηγήσει σε μείωση των κοινωνικών δαπανών, μείωση της αξίας της εργασίας και σε σημαντική πτώση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων χωρίς ταυτόχρονη μέριμνα εναλλακτικής κοινωνικής κάλυψης (Μποτόπουλος,1994: 253) - δεν ευσταθεί απόλυτα. Στο βαθμό που οι μεγάλες απώλειες σε κοινωνικά κεκτημένα και η αναπτυξιακή δυναμική καλύφθηκαν εν μέρει μέσω πρόσθετων χρηματοδοτικών εργαλείων και πόρων προερχόμενων από τα ευρωπαϊκά κοινοτικά ταμεία[88]. Οι πόροι αυτοί προήλθαν εν μέρει μέσα από επίπονες διαπραγματευτικές πιέσεις, που άσκησε ο Ανδρέα Παπανδρέου προσωπικά στους ευρωπαϊκούς εταίρους και θεσμούς, για την αντιστάθμιση των απωλειών της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας από την διαδικασία προσαρμογής. Οι αντισταθμιστικές κατακτήσεις λειτούργησαν προστατευτικά, όταν στη διετία 86-87 επίδρασε η λιτότητα του σταθεροποιητικού προγράμματος (μείωση της μέσης πραγματικής αμοιβής των μισθωτών 8,5% το 1986 και 5,1% το 1987)[89].(Νικολάου, 2008). Γενικά η εισοδηματική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την πρώτη πενταετία βελτίωσε αισθητά το βιοτικό επίπεδο και δημιούργησε νέα πρότυπα κατανάλωσης, ευημερίας και κοινωνικής συμμετοχής.

---

[88]Ενδεικτικά παραδείγματα(Λαλιώτης,2007:17):α) με το ελληνικό μνημόνιο (1982) η Ελλάδα έλαβε πρόσθετους πόρους για αγρότες, μικρομεσαίους και εργαζόμενους, περαιτέρω στήριξη για την αναδιάρθρωση της οικονομίας και πρόσθετο χρόνο προσαρμογής σε δημοσιονομικούς κανόνες της ΕΕ (Λαλιώτης,2007:17-18;Nafpliotis,2018:,522) β) Τα Ολοκληρωμένα Μεσογειακά Προγράμματα (ΜΟΠ) (1984) αφορούσαν παραγωγικές επενδύσεις, έργα υποδομής και την αξιοποίηση ανθρώπινου δυναμικού σε όλους τους παραγωγικούς τομείς και σε τοπικές πρωτοβουλίες απασχόλησης (Μαραβέγιας&Τσιντιζέλης,1999: 421-424). Τα ΜΟΠ προώθησαν την περιφερειακή ανάπτυξη και κοινωνική συνοχή, βελτίωσαν το επίπεδο ζωής στις αγροτικές περιοχές, αναβάθμισαν το επαρχιακό οδικό δίκτυο , ενίσχυσαν τον εκσυγχρονισμό μικρών γεωργικών επιχειρήσεων και την ξενοδοχείων μικρού/μεσαίου μεγέθους. Με τα ΜΟΠ ξεκίνησε η ευρωπαϊκή περιφερειακή πολιτική (Fennell,357-359), ενώ έφεραν συνέργειες δημοσίου και ιδιωτικού τομέα (Παπαδασκαλόπουλος&Χριστοφάκης, 2002). γ Τα προγράμματα συνοχής μετά το 1984 , που δρομολογήθηκαν με τους πόρους του Α΄, Β΄, Γ΄ και Δ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, έδωσαν μία διαχρονική ώθηση στην ανάπτυξη και τη σύγκλισή της Ελλάδας και τέλος μετά το 1993 τη διαμόρφωση από το ΠΑΣΟΚ του προγράμματος σύγκλισης (Λαλιώτης,2007: 17-180) .

4.4.5 Ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός και το κοινωνικό κράτος

Οι πολιτικές, που ασκήθηκαν εκείνη την περίοδο, αποτελούν κοινωνικό εκσυγχρονισμό, που εκδηλώθηκε με τη θεμελίωση και την παγίωση του κοινωνικού κράτους και της κοινωνικής προστασίας, την αναδιανομή εισοδήματος υπέρ των ασθενέστερων και τη δημιουργία σύγχρονων κοινωνικών θεσμών (Βαμβακάς& Παναγιωτόπουλος:2014, XLIII-XLVI Σακελλαρόπουλος ,2006; Sakellaropoulos, 2007: 212). Ειδικότερα οι κοινωνικές δαπάνες αυξήθηκαν ραγδαία την περίοδο 1981-1985,ενώ παράλληλα το ελληνικό κράτος πρόνοιας απέκτησε με την ίδρυση του ΕΣΥ μία μορφή καθολικότητας τύπου Beveridge (Σακελλαρόπουλος, 2006). Επιπλέον μέσα από την αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου, τον εκδημοκρατισμό του εργατικού δικαίου και του συνδικαλισμού και την ενίσχυση της περιφερειακής αποκέντρωσης τονώθηκε η κοινωνική κινητικότητα, η κοινωνική συμμετοχή και η άμβλυνση της περιφερειακής ανισότητας (Featherstone,2003:187). Το κυρίαρχο στοιχείο ωστόσο του κοινωνικού εκσυγχρονισμού αποτέλεσε η μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων μέσω μιας γενναίας αναδιανομής εισοδήματος υπέρ των μισθωτών και συνταξιούχων και σε βάρος του κεφαλαίου (Σακελλαρόπουλος,2006). Αυτό εκφράστηκε στο γεγονός ότι από το 1981 έως το 1985 αυξήθηκε το μερίδιο των μισθών στο ΑΕΠ φτάνοντας στο 45% (Σακκελαρόπουλος,2006).

Όταν ανέλαβε την εξουσία το ΠΑΣΟΚ το 1981 το κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα ήταν εντελώς απαρχαιωμένο. Τα λαϊκά και τα μεσαία στρώματα βρισκόταν εκτός των ορίων του κοινωνικού κράτους και των κοινωνικών πολιτικών. Η χαμηλή αποδοτικότητα του κοινωνικού κράτους από την μία και οι χαμηλές χρηματικές παροχές από την άλλη, ενέτειναν την εξάρτηση των δικαιούχων και τα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού.

Η αύξηση μισθών και συντάξεων στόχευε στην άμβλυνση του κοινωνικού χάσματος ανισότητας μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων, αλλά και στην ενδυνάμωση της ζήτησης. Η πολιτική αυτή κοινωνικής σύγκλισης τόνωσε την κοινωνική κινητικότητα, με πολλές κοινωνικές ομάδες να έχουν μία θεαματική αύξηση του εισοδήματος τους και να αποκτούν ένα αστικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια η εισοδηματική πολιτική του ΠΑΣΟΚ είχε την επίδραση ενός κοινωνικού αναβατήρα (elevator effect),που εξυπηρέτησε την κοινωνική ενσωμάτωση (Βαμβακάς& Παναγιωτόπουλος, 2014: XLIII - XLVIII).

Μέσα από την αύξηση των κοινωνικών δαπανών, την εισοδηματική και

φορολογική πολιτική και μέσα από μία σειρά θεσμικές παρεμβάσεις, το ΠΑΣΟΚ ανέτρεψε σημαντικές αγκυλώσεις του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα. Τέτοιες ήταν η μη αναγνώριση της προσφοράς αυτών που συμμετείχαν στην εθνική αντίσταση, η μη προστασία της μητρότητας, η εξίσωση των φύλων, αλλά και ο αποκλεισμός των αγροτών από τις κοινωνικές πολιτικές. Εν κατακλείδι, οι κοινωνικές αλλαγές που επιβλήθηκαν στην πρώτη τετραετία του ΠΑΣΟΚ είχαν το χαρακτήρα των αλλαγών που δεν είχαν γίνει τα τελευταία 40 χρόνια. Ειδικά σε θέματα ισότητας των δύο φύλων, οι αλλαγές ανέτρεψαν το κοινωνικό σκηνικό.

Η σημαντικότερη μεταρρύθμιση της πρώτης κυβερνητικής περιόδου του ΠΑΣΟΚ ήταν η εισαγωγή του Εθνικού Συστήματος Υγείας (ΕΣΥ) το 1983, το οποίο ελεγχόταν από το κράτος κατά το πρότυπο Beveridge στη Μεγάλη Βρετανία (George,Stathopoulos&Garces,2005:408). Ο στόχος ήταν να προσφερθούν από το δημόσιο άμεση εξυπηρέτηση και υψηλού επιπέδου υπηρεσίες υγείας και περίθαλψης σε κάθε πολίτη, σε κάθε γωνιά της χώρας (Ganslandt,1993: 191-193). Αιχμή του συστήματος ήταν η δημιουργία κέντρων υγείας, αλλά και περιφερειακών και νομαρχιακών Νοσοκομείων στην ξεχασμένη Ελλάδα.(Βαρελά,2008). Η ανάγκη για ουσιαστική μεταρρύθμιση της υγειονομικής περίθαλψης αποτέλεσε αδιαφιλονίκητη προτεραιότητα της κυβέρνησης Ανδρέα Παπανδρέου[90], η οποία κατέβαλε προσπάθειες για τη σταδιακή εξάλειψη της περιφερειακής ανισότητας.

Ειδικότερα στο τομέα της υγείας το χάσμα ανάμεσα στα αστικά κέντρα και την ύπαιθρο μειώθηκε, κυρίως λόγω ενός ειδικού προγράμματος για την κατασκευή 400κέντρων υγείας εξωτερικής πρωτοβάθμιας περίθαλψης. Η κατάσταση βελτιώθηκε επίσης σημαντικά με την κατασκευή μίας σειράς νοσοκομείων και τη δημιουργία πανεπιστημίων με ιατρικές σχολές, οι οποίες συνδέθηκαν με πανεπιστημιακές κλινικές. Στο πεδίο της φαρμακευτικής περίθαλψης, η κυβέρνηση εισήγαγε έναν κατάλογο φαρμάκων για τη ρύθμιση της φαρμακευτικής αγοράς. Μόνο τα φάρμακα που περιλαμβάνονταν στον κατάλογο αυτό συνδέονταν με το ποσοστό ατομικής συγχρηματοδότησης 20% της τιμής (Ganslandt,1993: 193).Βασικό στοιχείο της μεταρρύθμισης ήταν επίσης η προσπάθεια ενσωμάτωσης των διαφόρων συστημάτων ασφάλισης υγείας στο Εθνικό Σύστημα Υγείας. Το αρχικό σχέδιο προέβλεπε την ενσωμάτωση της ασφάλισης υγείας και τη δημιουργία ίσων όρων για όλους τους

[90]Η μεταρρύθμιση είχε τρείς κατευθύνσεις (α) τη δημιουργία ενιαίας υγειονομικής υπηρεσίας για όλους β) την τυποποίηση των διαφόρων συστημάτων ασφάλισης υγείας και γ) συγκεκριμένα μέτρα για τη βελτίωση του συντονισμού και της συνεργασίας των οργανώσεων, που συμμετέχουν στο σύστημα υγείας(Ganslandt,1993: 192).

ασφαλισμένους (Ganslandt,1993: 194). Η αντίσταση ωστόσο του ιδιωτικού τομέα υγείας δεν μπορούσε να ξεπεραστεί εύκολα από την σοσιαλιστική κυβέρνηση[91].

Σε αντίθεση με τις ιδεολογικές της πεποιθήσεις η κυβέρνηση αναγκάστηκε να μετατρέψει την προγραμματισμένη υποχρεωτική ένταξη στο ΕΣΥ σε προαιρετική επιλογή. Κάθε ασφαλιστική εταιρεία υγείας μπορούσε να αποφασίσει αν θέλει να ενταχθεί στο δημόσιο σύστημα ή όχι. Αυτό είχε δραστικές συνέπειες για την οικονομική βιωσιμότητα του κρατικού συστήματος υγείας. Οι «πλούσιες» ασφάλειες απαιτούσαν για την είσοδο τους, εγγύηση ότι το υφιστάμενο επίπεδο φροντίδας που παρείχαν θα διασφαλίζεται από το εθνικό σύστημα υγείας. Για να αναβαθμιστεί το σύστημα στο επίπεδο που απαιτούσαν οι ιδιωτικές ασφαλιστικές χρειαζόταν όμως πόροι που ξεπερνούσαν τον εθνικό προϋπολογισμό. Στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης της υγειονομικής περίθαλψης, απαγορεύτηκε στους γιατρούς, που απασχολούνταν σε δημόσια νοσοκομεία,να ασκούν δευτερεύουσα ιδιωτική δραστηριότητα. Για να διευκολυνθεί η απαγόρευση αυτή από άποψη κοινωνικών προϋποθέσεων, αυξήθηκαν αισθητά οι μισθοί των γιατρών του δημοσίου (Ganslandt,1993: 194).

Μία άλλη σημαντική μεταρρύθμιση του «ΠΑΣΟΚ της αλλαγής», αφορούσε την προτεραιότητα που δόθηκε στη τρίτη ηλικία μέσα από τη θέσπιση και την εξάπλωση των ΚΑΠΗ. Ο ίδιος ο Παπανδρέου έδωσε έμφαση στην ανάγκη λειτουργίας τους. Από τη φιλανθρωπία και τον εθελοντισμό οργανώσεων, τα ΚΑΠΗ πέρασαν στα χέρια της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και στο Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας (Λαγός,2014:246; Τεπέρογλου, 1991). Εντός μίας δεκαετίας, ο θεσμός των ΚΑΠΗ επεκτάθηκε σε 200 κέντρα, όπου άντρες και γυναίκες άνω των 60 ετών, ανεξάρτητα από την οικονομική τους κατάσταση, είχαν δικαίωμα να εγγραφούν και να ενταχθούν στις προσφερόμενες υπηρεσίες τους(Λαγός,2014:246-247).Σκοπός των κέντρων ήταν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους χωρίς να εστιάζουν στο φύλο ή στην κοινωνική θέση αλλά και να δώσουν διέξοδο στη μοναχική καθημερινότητα και στην κοινωνικοποίηση των ηλικιωμένων καθώς και στην αποφυγή καταστάσεων εξαθλίωσης και μιζέριας. (Λαγός,2014:247-248). Η εξέλιξη του θεσμού αποδεικνύει ότι λειτούργησε θετικά προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της κοινωνικής αυτονομίας των ηλικιωμένων (Αμηρά , Γεωργιάδη, Τεπέρογλου& 1986).

---

[91]Οι εταιρείες ιδιωτικής ασφάλισης και οι ασφαλισμένοι εντόπισαν δύο αρνητικές συνέπειες της αναγκαστικής ένταξης στο ΕΣΥ: μια κατάφωρη υποβάθμιση των υπηρεσιών και την ενισχυμένη πρόσβαση του κράτους σε οικονομικούς πόρους και περιουσιακά στοιχεία τωνπλούσιων ιδιωτικών ταμείων ασφάλισης για την κάλυψη των αναγκών του φτωχού δημόσιου συστήματος υγείας.

Σημαντικές ήταν και οι μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε το ΠΑΣΟΚ στο τομέα της εκπαίδευσης. Η πρώτη σημαντική τομή έγινε με τον νόμο-πλαίσιο ν.1268/1982,που άπτονταν της λειτουργίας των ΑΕΙ. Με το νόμο αυτό η κυβέρνηση έδινε τη δυνατότητα στα Πανεπιστήμια να κινούνται με μεγαλύτερη αυτονομία. Στόχος της κυβέρνησης ήταν η προώθηση της έρευνας, η ανάπτυξη της τεχνογνωσίας για την προστασία και το σεβασμό του περιβάλλοντος και η βελτίωση του τρόπου διαβίωσης, της ψυχαγωγίας και γενικά του βιοτικού επιπέδου των ατόμων. Στην ουσία του ο νόμος διέθετε αντι-εδρική φιλοσοφία. Ο εκδημοκρατισμός των Πανεπιστημίων συνδέονταν άλλωστε με την αποβολή εκείνων των δομών και των θεσμών που εδράζονταν στην άσκηση απόλυτης εξουσίας από τον καθηγητή, ο οποίος συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες στα χέρια του. Αποτέλεσμα ήταν η αδράνεια και η παθητικότητα όλων των άλλων πανεπιστημιακών δρώντων, εργαζομένων και των φοιτητών (Μπουσίου,2016:128-129).Ο εκδημοκρατισμός του Πανεπιστημίου εναρμονίστηκε από την κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ με το πνεύμα του 16ου άρθρου του Συντάγματος, που αφορούσε τη μέριμνα για την πλήρη αυτοδιοίκηση των Πανεπιστημίων[92](Μπουσίου,2016: 130). Σημαντικό ήταν επίσης η ίδρυση μεγάλου αριθμού εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην επαρχία, κυρίως ΤΕΙ· γεγονός που οδήγησε σε αυτές τις περιοχές στη δημιουργία οικονομικών ευκαιριών από την εισροή φοιτητών (Βούλγαρης,2008: 97-100).

Η δεύτερη τομή στην εκπαίδευση έγινε με τον Ν. 1566/1985, που αφορούσε τόσο τη βασική όσο και τη μέση εκπαίδευση. Το ΠΑΣΟΚ επιχείρησε να βελτιώσει το συγκεντρωτικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο οι σχολικές μονάδες είχαν περιορισμένες διοικητικές αρμοδιότητες (Αθανασούλα&Ρέππας κ.ά,2008: 1-17). Ταυτόχρονα αντικατέστησε το θεσμό του σχολικού επιθεωρητή [93] με το Σχολικό

[92]Με τον νόμο θεσμοθετείται το τμήμα ως βασική, λειτουργική και ακαδημαϊκή μονάδα με εκπαιδευτική, ερευνητική και διοικητική αυτονομία (Μπουσίου,2016: 131), καθώς **και** νομοθετικά προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών. Το διδακτικό προσωπικό ενοποιείται ως φορέας με διαφοροποιημένη ονομασία. Το Διδακτικό Ερευνητικό Προσωπικό (Δ.Ε.Π.) περιλαμβάνει τη διαβάθμιση τεσσάρων βαθμίδων. Ο νόμος θέσπισε υποχρεωτική συμμετοχή και εκπροσώπηση των φοιτητών στις σχολές , στη Σύγκλητο , στο Πρυτανικό Συμβούλιο, στις εκλογές των Πρυτάνεων, Κοσμητόρων και Προέδρων(Μπουσίου,2016: 131). Ο φοιτητής κατέστη τουλάχιστον από νομική άποψη ενεργό και υπεύθυνο υποκείμενο όσον αφορά τον προσανατολισμό της γνώσης και της έρευνας.

[93]Εως το 1981 οι πολιτικοί καθόριζαν τις λεπτομέρειες της εκπαιδευτικής πολιτικής με τυπικό παράδειγμα το θεσμό του σχολικού επιθεωρητή, που αποτελούσε «φόβητρο» για τους εκπαιδευτικούς. Οι έλεγχοι που διαδραματίζονταν δεν επικεντρώνονταν στο παιδαγωγικό και στο εκπαιδευτικό έργο ή την απόδοση των εκπαιδευτικών, αλλά στις πολιτικές απόψεις τους . Σε τελική ανάλυση οι σχολικοί επιθεωρητές λειτουργούσαν ως μηχανισμός πειθάρχησης και ως βραχίονας επιβολής της ιδεολογικής ηγεμονίας του κράτους της μεταπολίτευσης.

Σύμβουλο και ενίσχυσε τα συνδικαλιστικά όργανα, αλλά και τη συμμετοχή των γονέων. Το σχολείο απέκτησε δημοκρατικότερο προσανατολισμό και απέκτησε περισσότερες ελευθερίες, παρά το γεγονός ότι παρέμεινε ενταγμένο στο απόλυτα συγκεντρωτικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Σημειώνεται ότι μία πολύ σημαντική καινοτομία της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ είναι η εισαγωγή της εκπαίδευσης ενηλίκων και της δια βίου μάθησης, μέσω θεσμών όπως ήταν η λαϊκή επιμόρφωση. Ώθηση στη προώθηση της δια βίου μάθησης έδωσε η είσοδος της Ελλάδας στη ΕΟΚ το 1981, που έφερε την χρηματοδότηση μέσω των ΜΟΠ και των ΚΠΣ προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων (Βεργίδης, 2008).

Στο πεδίο της απασχόλησης το ΠΑΣΟΚ ακολούθησε παρεμβατικές πολιτικές υπέρ της εργασίας, αρχικά μέσα από μαζικές προσλήψεις στο δημόσιο και μέσω παροχής κινήτρων στον ιδιωτικό τομέα. Το 1985 θεσπίστηκε ένας νέος νόμος για την προστασία από τη ανεργία (Ν. 1545/1985), βασισμένος σε παθητικές πολιτικές για την αγορά εργασίας. Την ίδια δεκαετία η Ελλάδα ξεκίνησε με ενίσχυση από τα ευρωπαϊκά κοινοτικά ταμεία τα κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης. Ωστόσο, τα ποσοστά απορρόφησης ήταν πολύ χαμηλά και τα αποτελέσματα της επαγγελματικής κατάρτισης στην αγορά εργασίας παρέμειναν ασαφή (Sotiropoulos,2011: 126). Ταυτόχρονα επενδύθηκαν σημαντικά κονδύλια για την εκπαίδευση και κατάρτιση των ανέργων, αλλά και για τη διά βίου μάθηση, καθώς αναγνωρίστηκε η ανάγκη για συνεχούς επιμόρφωσης αλλά και ειδίκευσης όλων των Ελλήνων. Για το λόγο αυτό, θεσπίστηκαν επιτροπές λαϊκής επιμόρφωσης, ενώ με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκαν πολλές δομές επιμόρφωσης των ενηλίκων, με στόχο να αναπτυχθεί το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας[94] (Καραλής& Βεργίδης, 2002).

Προσπαθώντας να συγκρατήσει την ανεργία, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προέβη σε σειρά εθνικοποιήσεων, τηρώντας τις προεκλογικές δεσμεύσεις του κόμματος για την «κοινωνικοποίηση των επιχειρήσεων»[95]. Η κοινωνικοποίηση βασικών βιομηχανιών αποδείχτηκε συνολικά αντιαναπτυξιακή, με την έννοια ότι ο ισχυρός κρατικός παρεμβατισμός εν γένει αποθάρρυνε τις επενδύσεις ενισχύοντας

[94]Ειδικότερα μετά το 1981 άλλωστε οι φορείς εκπαίδευσης ενηλίκων «υποχρεώθηκαν» να επεκτείνουν, να προσαρμόσουν ή/και να πολλαπλασιάσουν τις δραστηριότητές τους, προκειμένου να απορροφήσουν τη χρηματοδότηση των Ευρωπαϊκών Ταμείων (Βεργίδης,1999: 46)

[95]Κρατικοποιήθηκαν μονάδες που ανήκαν σε πολύ ισχυρούς οικονομικούς δρώντες όπως η ΛΑΡΚΟ και η ΠΥΡΚΑΛ, τα τσιμέντα ΑΓΕΤ-ΗΡΑΚΛΗΣ, η Ελληνική Χαλυβουργία, τα ναυπηγεία Σκαραμαγκά της οικογένειας Νιάρχου, η Πειραϊκή-Πατραϊκή (βιομηχανία) και η πολυεθνική ΕΣΣΟ-Πάππας (Προβόπουλος, 1982)

την φυγή κεφαλαίων και επενδυτών. Επιπλέον οι προβληματικές επιχειρήσεις ήταν ήδη βαθιά χρεωμένες απέναντι στις κρατικά ελεγχόμενες τράπεζες και αντί να επιφέρουν αύξηση της παραγωγικότητας, μάλλον ενέτειναν τις πελατειακές δομές και την πατρονεία (Clogg,2013:185).

Εντατική ήταν επίσης η προσπάθεια της κυβέρνησης Παπανδρέου να ενδυναμώσει την ευημερία, να μειώσει τον υπερπληθυσμό στα αστικά κέντρακαι τον διοικητικό συγκεντρωτισμό, αλλά και να καταπολεμήσει την ανεργία μέσα από την περιφερειακή τόνωση της οικονομίας. Η λεγόμενη στρατηγική της οικονομικής αποκέντρωσης αποσκοπούσε στη διοχέτευση των επενδύσεων από τα βιομηχανικά αστικά κέντρα, όπως τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, προς την περιφέρεια, αλλά και στην ενεργή κρατική πολιτική κινήτρων για ιδιωτικές επενδύσεις στη περιφέρεια (Wilsford,1995:365). Προσπαθώντας να υλοποιήσει την οικονομική αποκέντρωση, η κυβέρνηση ενίσχυσε την τοπική αυτοδιοίκηση καθιστώντας την πιο ενεργή. Εντούτοις η πολιτική της αποκέντρωσης δεν υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής, καθώς με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία οι επενδύσεις επιβραδύνθηκαν συνολικά. Αυτό ερμηνεύτηκε ως αντίδραση της ολιγαρχίας του πλούτου απέναντι στην οικονομική προσέγγιση της σοσιαλιστικής κυβέρνησης στην Ελλάδα (Wilsford,1995:365). Το εγχείρημα Παπανδρέου επομένως να δημιουργήσει μία δυναμική οικονομία με την συμμετοχή του κράτους, δεν μπορούσε να πάει πολύ μακριά ενόψει της αποχής της επενδυτικής κοινότητας(Wilsford,1995:366).

Η προσπάθεια ωστόσο της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, να μειώσει το εισοδηματικό χάσμα μεταξύ του αστικού και περιφερειακού πληθυσμού, έφερε αποτελέσματα. Κατ' αρχάς μέσα από μία νέα νομοθεσία και με την βοήθεια της ΕΕ βελτιώθηκαν οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης του αγροτικού πληθυσμού. Ειδικότερα η κυβέρνηση στήριξε τους αγρότες στην ίδρυση συνεταιρισμών, με στόχο την αναβάθμιση της αγροτικής παραγωγής. Επιπλέον η κυβέρνηση βελτίωσε θεαματικά τις κοινωνικές παροχές προς τους αγρότες. Η όλη προσπάθεια είχε εμφανές δημοσιονομικό κόστος, το οποίο συνδέθηκε με το δημόσιο δανεισμό, που τροφοδότησε τον ήδη ψηλό πληθωρισμό(Wilsford,1995:366).

Μέσω του κοινωνικού εκσυγχρονισμού του Ανδρέα Παπανδρέου, η Ελλάδα συνέκλινε με καθυστέρηση 30 ετών και μόνο ως έναν βαθμό, με τα ευρωπαϊκά κοινωνικά πρότυπα, όπως αυτά καθιερώθηκαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δηλαδή τη χρυσή περίοδο του κοινωνικού κράτους. Στην Ελλάδα όμως η επέκταση και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών συνέπεσε με την κρίση τους σε διεθνές

επίπεδο. Εντούτοις, την περίοδο 1980-1990 το σύστημα κοινωνικής προστασίας από ποσοτική άποψη συνέκλινε με αυτό της υπόλοιπης Ευρώπης, παρά τις όποιες ασυμμετρίες και αδυναμίες του (Matsaganis,1999:1).

Το 1980 οι δαπάνες για την κοινωνική προστασία στην Ελλάδα κυμαίνονταν λίγο πάνω από το 16% του ΑΕΠ, σε σύγκριση με το 24%, που κυμαίνονταν οι κοινωνικές δαπάνες για την ΕΕ – 12 (Matsaganis,1999:2). Η απότομη αύξηση των κοινωνικών δαπανών την περίοδο 1980-82 και η σταθερή τους επέκταση την περίοδο 1982-87 οδήγησαν ως το τέλος της δεκαετίας σε αύξηση των κοινωνικών δαπανών στην Ελλάδα στο περίπου 23% του ΑΕΠ· μόλις 2% κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Οι κοινωνικές δαπάνες ανά κεφαλή την δεκαετία του 80 αυξήθηκαν γρηγορότερα από το ΑΕΠ, στα πλαίσια μίας προσπάθειας αναδρομικής σύγκλισης με το πρότυπο ενός καθολικού κοινωνικού κράτους καιτη βελτίωση της ποιότητας ζωής για τους κοινωνικά αδύναμους και συνταξιούχους (George, Stathopoulos& Garces, 2005: 409;Petsemidou, 1996, 326). Ενώ κατά την περίοδο διακυβέρνησης Καραμανλή από το 1975-81,οι δημόσιες δαπάνες είχαν ήδη αυξηθεί κατά 28% , αυξήθηκαν εκ νέου κατά 40% μεταξύ 1982 και 1988, ανεβάζοντας το δημόσιο χρέος κατά 433% (Lyrintzis, 1993: 27). Το έλλειμμα αυξήθηκε από 2,6% του ΑΕΠ το 1981 εντός μόλις τεσσάρων ετών στο 9,1% του ΑΕΠ (Psalidopoulos, 2010: 113).

Είναι σαφές ότι η επεκτατική δημοσιονομική πολιτική και το εγχείρημα διεύρυνσης του κοινωνικού κράτους, που επιχείρησε η κυβέρνηση Παπανδρέου εντάσσεται σε ένα συνολικό σχήμα πολιτικής. Να σημειωθεί ότι η πολιτική αυτή δεν αποτελεί μία λαϊκίστική εκτροπή ελληνικού τύπου, όπως θεωρούν ορισμένοι συγγραφείς, αλλά συνάδει με το παραδοσιακό κεϊνσιανό σοσιαλδημοκρατικό πλαίσιο αποεμπορευματοποίσης. Εαν δεν είχε προηγηθεί η δεκαετία του ‘80 είναι αμφίβολο αν θα μπορούσε η Ελλάδα να ενταχθεί με τους ίδιους όρους στην Ευρώπη.«Από αυτή την άποψη οι μεγάλες κοινωνικές αλλαγές του Ανδρέα Παπανδρέου έφεραν πιο κοντά την Ελλάδα στο Ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και προετοίμασαν έγκαιρα την .. φάση εξευρωπαϊσμού της χώρας» (Σακελαρόπουλος, 2006) .

Εντούτοις, η επέκταση των κοινωνικών δαπανών στην Ελλάδα έλαβε χώρα σε μία φάση στην οποία το κοινωνικό κράτος είχε περιέλθει σε δυσμένεια στη βόρεια Ευρώπη. Επρόκειτο για μία περίοδο κατά την οποία η οικονομική ανάπτυξη υποχωρούσε, ενώ ταυτόχρονα οι ανάγκες κοινωνικής φροντίδας αυξανόταν, λόγω δημογραφικού και εντεινόμενης ανεργίας. Υπό τους όρους των διεθνών πιέσεων και της αδυναμίας της ελληνικής οικονομίας, η κυβέρνηση Παπανδρέου δεν ήταν σε

θέση να διατηρήσει επί μακρόν τα μέτρα κοινωνικής ευημερίας που είχε εισάγει. Έτσι αναγκάστηκε να μεταβεί σε πολιτικές, με τις οποίες ήταν ιδεολογικά αντίθετη (George, Stathopoulos & Garces, 2005:409). Οι πολιτικές αυτές αποσκοπούσαν στην ευελιξία της αγοράς εργασίας, στη μείωση μισθολογικού κόστους και στη συγκράτηση των δαπανών για το κοινωνικό κράτος.

Αμέσως μετά τις εκλογές του 1985 η κυβέρνηση Παπανδρέου αναγκάστηκε να εισάγει ένα πρόγραμμα σταθεροποίησης, το οποίο αποτελούσε στροφή 180 μοιρών αναφορικά με τον κεϊνσιανό προσανατολισμό της κυβέρνησης, στην κατεύθυνση ενός προγράμματος λιτότητας. Το πρόγραμμα εστίαζε στην υποβάθμιση της δραχμής, στις περικοπές των κοινωνικών δαπανών, αλλά και στον έλεγχο των αυξήσεων των μισθών και των παρεμβάσεων, για την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ κατά την περίοδο 1981-85 υπήρξε μεγάλη αύξηση των κοινωνικών δαπανών(με τις δαπάνες για την φροντίδα γήρατος και για την υγειονομική περίθαλψη να κυριαρχούν) υπήρξε τη συγκεκριμένη περίοδο ουσιαστική παραμέληση των παροχών ανεργίας. Οι δαπάνες για πολιτικές αγοράς εργασίας ήταν εξαιρετικά χαμηλές στην Ελλάδα, ενώ εξίσου χαμηλές ήταν οι δαπάνες για οικογενειακές παροχές. Ενώ οι κοινωνικές δαπάνες στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1980 ήταν χαμηλότερες από το μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ, μεταξύ 1980-1982σημειώθηκε σημαντική αύξηση στην Ελλάδα, άνοδος που συνεχίστηκε κατά την περίοδο 1982-1987. Ο κύριος λόγος αυτής της αύξησης ήταν το πρόγραμμα μεταρρύθμισης της υγείας το 1983 (Canicalp& Unlukaplan, 2017: 366). Την ίδια περίοδο αυξήθηκαν οι δαπάνες κοινωνικής ασφάλισης, ενώ εφαρμόστηκε και μια επεκτατική εισοδηματική πολιτική για τη μείωση της εισοδηματικής ανισότητας. Αντιστοίχως υπήρξε μείωση της κοινωνικής δαπάνης στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1985-1988. Σε αυτό το χρονικό διάστημα, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ακολούθησε πολιτική λιτότητας ,η οποία αποσκοπούσε στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και του πληθωρισμού. Αυτές οι περιοριστικές πολιτικές προκάλεσαν εμφανή μείωση του μεριδίου των κοινωνικών δαπανών στις συνολικές δημόσιες δαπάνες (Canicalp& Unlukaplan, 2017: 367).

Προκαλεί εντύπωση ότι επί κυβέρνησης της ΝΔ, που ανήλθε στην εξουσία το 1990 εκφράζοντας κυριολεκτικά τη ρητορική της δημοσιονομικής εξυγίανσης, οι κοινωνικές δαπάνες αρχικά αυξήθηκαν, για να παραμείνουν στη συνέχεια σταθερές σε ανώτερο επίπεδο, σε σχέση με την περίοδο σταθεροποίησης της κυβέρνησης Παπανδρέου. Γενικότερα μετά το 1991 παρατηρείται δραματική αύξηση των

κοινωνικών δαπανών στην Ελλάδα, κάτι που συνδέεται με τις δαπάνες της κοινωνικής ασφάλισης. Ενώ το 1981 κάθε άτομο που διέθετε εργασία έκανε χρήση των κοινωνικών δαπανών που παρείχε η κυβέρνηση, το 1990 οποιοσδήποτε εργαζόταν από το σπίτι ή με καθεστώς μερικής απασχόλησης μπορούσε επίσης να επωφεληθεί από το δίκτυο κοινωνικής ασφάλισης(Canicalp&Unlukaplan,2017:367).

Επιπλέον, το 1996 ψηφίστηκε ο νόμος 2434 «Μέτρα πολιτικής για την απασχόληση και την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση», που προέβλεπε δημόσια μηνιαία καταβολή πληρωμών για συνταξιούχους χαμηλού εισοδήματος· ανεξάρτητα από το όριο ηλικίας και για ηλικιωμένους που δεν διέθεταν μισθό. Η μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης το 1996 με το νόμο2434 οδήγησε στην αύξηση του πληθυσμού που εντάσσονταν στα δίκτυα κοινωνικής ασφάλισης και συνεπώς στην αύξηση των κοινωνικών δαπανών.

Είναι σαφές ότι η άνοδο των κοινωνικών δαπανών υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου αποτελεί μία υπόθεση, που σχετίζεται εν μέρει με τις πραγματολογικές κοινωνικές ανάγκες της εποχής και την κεϊνσιανή δημοσιονομική προσέγγιση του ΠΑΣΟΚ . Όπως δείχνουν τα στοιχεία εντούτοις η δεύτερη κυβερνητική θητεία του ΠΑΣΟΚ 1985-1989 συνδέεται και με μία σημαντική περιστολή των κοινωνικών δαπανών και με τη συνολική δημοσιονομική εξυγίανση. Άρα, το επιχείρημα περί κοινωνικού και μακροοικονομικού λαϊκισμού του ΠΑΣΟΚ είναι εξίσου σχετικό, όπως και το επιχείρημα περί ευθύνης του Ανδρέα Παπανδρέου για το δημοσιονομικό εκτροχιασμό της χώρας, που οδήγησε στην κρίση χρέους του 2009, όπως διατείνονται ορισμένοι συγγραφείς σαν τον Thomas (2011).

Συνοψίζοντας, η διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ από το 1981-1989, σταθεροποίησε τις δημοκρατικές και τις θεσμικές δομές της χώρας. Παράλληλα δρομολόγησε ένα έστω περιορισμένο εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών, ενώ η περίοδος από το 1993-1996 σηματοδοτεί την είσοδο σε μία τροχιά εξευρωπαϊσμού, συνδεδεμένη με τις ενισχύσεις των ευρωπαϊκών διαρθρωτικών ταμείων[96](Axt,2010: 122-123). Ασφαλώς οι πολιτικές που ακολούθησε αρχικά το ΠΑΣΟΚ συνδέθηκαν με υψηλά δημόσια ελλείμματα έως το 1986, τα οποία ακολούθως μειώθηκαν. Αυτό ωστόσο ανάγεται σε μία προσπάθεια οικοδόμησης ενός κοινωνικού κράτους , αλλά και σημαντικών επενδύσεων στο τομέα της εκπαίδευσης

[96]Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι από το 1994-1999 οι οικονομικές παρεμβάσεις των ευρωπαϊκών διαρθρωτικών ταμείων έφτασαν στο 3, 7 % του ελληνικού ΑΕΠ, η μεγάλη μάζα των οποίων ωστόσο δεν ωθήθηκε στην βελτίωση της οικονομικής ανταγωνιστικότητας αλλά στην κατανάλωση (Axt,2010: 123).

και της υγείας, καθώς και μίας προσπάθειας αύξησης της κοινωνικής συνοχής μέσα από την εισοδηματική ενίσχυση των ελληνικών οικογενειών.

Μετά την εμπειρία του εμφυλίου πολέμου (1946-1949), τη χούντα (1969-1975) και των διαδοχικών εν μέρει καταπιεστικών κυβερνήσεων, η κοινωνική και η εισοδηματική πολιτική του Παπανδρέου έγινε αντιληπτή από τους μέσους Έλληνες με μεγάλη ανακούφιση. Αντί λοιπόν να επενδύσει στον ιδιωτικό τομέα και στην εκβιομηχάνιση, το ΠΑΣΟΚ επέλεξε να επεκτείνει το δημόσιο τομέα και να προβεί σε πολιτικές αναδιανομής, ώστε να καλύψει τις χρονίζουσες ανάγκες και τις προσδοκίες της ελληνικής κοινωνίας. Στις δημόσιες πολιτικές που άσκησε το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου διαπιστώνεται η εξάπλωση της ισότητας και η κοινωνική σύγκλιση των Ελλήνων· μέσω της στήριξης των εισοδηματικά αδύναμων στρωμάτων, της εξάλειψης των διακρίσεων, την κοινωνική απελευθέρωση του γυναικείου φύλου και της νέας γενιάς, καθώς και της διεύρυνσης της πρόσβασης σε κοινωνικά αγαθά (Kitroeff,1997:22). Να επισημάνουμε ότι το πεδίο άσκησης κοινωνικής πολιτικής, ήταν ανύπαρκτο στην Ελλάδα έως την μεταπολίτευση, ενώ ο μόνος τρόπος για την αντιμετώπιση της φτώχειας θεωρούνταν η προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης. Κοινωνική πολιτική με την ουσιαστική της σημασία εισήχθη κυριολεκτικά από το ΠΑΣΟΚ (Kusche,2016: 140). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι ενώ σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, από τα μέσα της δεκαετίας του ’80,διαπιστώνεται ότι τα στρώματα της μεσαίας τάξης έχαναν έδαφος όσον αφορά το εισόδημα τους, στην Ελλάδα συνέβη ακριβώς το αντίθετο. Ειδικότερα, η μεσαία τάξη στην Ελλάδα ενισχύεται εισοδηματικά τη δεκαετία του 1980 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του ’90,ενώ η τάση αυτή αντιστρέφεται από το 90 και μετά(Petmesidou,2012:54-55). Εν προκειμένω, το ΠΑΣΟΚ της πρώτης περιόδου μείωσε το επίμονα υψηλό χάσμα κοινωνικής ανισότητας, που επικρατούσε στην Ελλάδα ιδιαίτερα στα μεσαία στρώματα της εισοδηματικής κλίμακας.

5. Η τρίτη μεγάλη τομή για την σοσιαλδημοκρατία: Η θεωρία του Giddens για έναν τρίτο δρόμο και το νέο πολιτικό σχέδιο της Σοσιαλδημοκρατίας.

5.1. Παράμετροι ανάδυσης της νέας σοσιαλδημοκρατίας του Τρίτου Δρόμου

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν έγινε σαφές ότι η σοσιαλδημοκρατία διεκδίκησε την πολιτειακή αναγνώριση και θεσμική κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Με αυτή την έννοια δημιουργήθηκαν οι όροι για την μετάβαση από την γενικότερη την κοινωνικοπολιτική διάσταση του κράτους πρόνοιας (Welfare State, Wohlfahrtsstaat, Etat-Providence) ως μορφή αναδιανεμητικής κοινωνικής δικαιοσύνης για την παροχή ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης, στην θεσμική εκδοχή του κοινωνικού κράτους (Social State, Sozialstaat, Etat-Social) ως συνταγματική, νομοθετική ή διοικητική-οργανωτική κατοχύρωση των παροχών κοινωνικής προστασίας που εγγυάται το κράτος. Τα συγκριτικά παραδείγματα χωρών που παρατέθηκαν αποτυπώνουν κατά κόρον μία θεσμική μορφή κοινωνικού κράτους με την έννοια ότι λίγο πολύ, η αναδιανεμητική και παρεμβατική λειτουργία του κράτους στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής κατοχυρώνεται θεσμικά, νομοθετικά, ακόμα και συνταγματικά. Εν προκειμένω, η σοσιαλδημοκρατία λειτούργησε θεσμοποιητικά καθιστώντας το κοινωνικό κράτος σύμφυτο στοιχείο της δημοκρατίας και εγγενές στοιχείο της κρατικής αρχιτεκτονικής.

Όμως, με την κρίση της κεϊνσιανής συναίνεσης μετά τη δεκαετία του 70 επικράτησαν συνθήκες θεσμικής αμφισβήτησης του κοινωνικού κράτους και των μορφών κρατικής παρέμβασης που εξομαλύνουν την φτώχεια και την ανισότητα (Crouch,2011:31-44;Dixon,2000:17-22;Giddens, 2002 b:379-383).

Η εμφάνιση και καθιέρωση του τρίτου δρόμου, ως ανανεωτικής εκδοχής της σοσιαλδημοκρατίας κατά την δεκαετία του 1990, απηχούσε μία απόπειρα επίλυσης ποικίλων αδιεξόδων και της κρίσης νομιμοποίησης στην οποία είχε περιέλθει η σοσιαλδημοκρατία. Ως υψηλή σύνθεση μεταξύ αριστεράς και δεξιάς ο τρίτος δρόμος επιχείρησε να υπερβεί τις παραδοσιακές διαχωριστικές γραμμές, συνθέτοντας τις θετικότερες πλευρές των πολιτικών πόλων (Bobbio, 1996:7).

Οι «κεϊνσιανές» αναδιανεμητικές κοινωνικές δαπάνες που συνόδευαν την περίοδο της μεταπολεμικής άνθησης της σοσιαλδημοκρατίας , ακόμη και πριν από τις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970, αμφισβητήθηκαν, καθώς η παραγωγικότητα μειώθηκε και οι καπιταλιστές που αντιμετωπίζουν φθίνοντα

ποσοστά κέρδους αναζητούσαν νέους τρόπους να ανταπεξέλθουν στις μαζικές διεκδικήσεις των συνδικάτων (Dixon,2000:72-73;Elliott, 1993, 60;Haque&Harrop, 2005:563Hix,2009 : 431-432). Η έναρξη του στασιμοπληθωρισμού στη δεκαετία του 1970 υπονόμευσε την σοσιαλδημοκρατία καθώς δεν διέθετε εναλλακτικές λύσεις πέραν των κλασσικών εργαλείων του κεϊνσιανισμού ή της σταδιακής υποχώρησης απέναντι στον ανερχόμενο μονεταρισμό (Congdon,2007:112-122;Hix,2009:432-434;Nielsen,2019; Bello,2017:7-9). Από μία στιγμή και μετά, οι ρεφορμιστικές πολιτικές εισήλθαν σε έναν κύκλο κρίσεων πριν από την τελική πτώση του «υπαρκτού σοσιαλισμού » και στον απόηχο της κρίσης του κεϊνσιανού φορντισμού στη δεκαετία του 1970. Οι κρίσεις αυτές ανάγκασαν τη σοσιαλδημοκρατία να αφομοιώσει εν μέρει τις νεοφιλελεύθερες ιδέες (El-Ojeili,2015:20-24; Rustin:2001, 12-13). Η κεϊνσιανή διαχείριση της ζήτησης, η εθνικοποίηση συγκεκριμένων παραγωγικών τομέων (συχνά των υπερχρεωμένων) και τα φιλόδοξα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας δεν συνδέθηκαν με την χρηστή διαχείριση των δημοσίων πόρων (Keman,2011: 671-680). Η κοινωνική βαρύτητα της οργανωμένης εργασίας βοήθησε να στηριχτούν οι σοσιαλδημοκρατικές προτεραιότητες. Βραχυπρόθεσμα, το κοινωνικό κράτος και η πλήρης απασχόληση διαβρώθηκαν από οικονομικά αντίμετρα όπως ο υπερπληθωρισμός και η φυγή κεφαλαίων (Βρετανία στη δεκαετία του 1970, Γαλλία. Ελλάδα και Σουηδία τη δεκαετία του 1980 και του 1990).

Σε αντίθεση ωστόσο με το επιχείρημα των νεοφιλελεύθερων, δεν ήταν η αύξηση των μισθών και της αγοραστικής δύναμης που υπονόμευσε την «χρυσή εποχή» της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά η ικανότητα των επιχειρήσεων και του κεφαλαίου να ξεπερνούν τα οργανωμένα εργατικά συμφέροντα και την εμβέλεια του κράτους. Μεταπολεμικά επικράτησε μία μαζική επέκταση των συνολικών δημοσίων δαπανών και η πολύ μεγάλη αύξηση της σημασίας του κοινωνικού κράτους. Η τάση αυτή συνδυάστηκε αρχικά με άμεσες κοινωνικές μεταβιβάσεις σε δικαιούχους ενώ στο επόμενο στάδιο ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους ακολούθησε η ενίσχυση των δαπανών για την υγεία και υπηρεσίες για οικογένειες και ηλικιωμένους (Castles,2006:62). Κατά την δεκαετία του 80-90 παρουσιάστηκε μία έντονη σύγκλιση των συνολικών επιπέδων δαπανών στα ευρωπαϊκά κράτη παράλληλα με μία σημαντική αύξηση της σημασίας της ανάληψης χρέους για την χρηματοδότηση των κοινωνικών δαπανών (Castles,2006:37-44, 47-48). Ο βασικός λόγος για την εξέλιξη αυτή ήταν η αύξηση του προσδόκιμου ζωής, λόγω της οποίας το συνολικό κόστος των συντάξεων , της περίθαλψης υγείας και των κοινωνικών υπηρεσιών ανέβηκε στα

ύψη ενώ το ενεργό εργατικό δυναμικό που επωμίζεται το βασικό φορολογικό βάρος και την στήριξη ηλικιωμένων έφθινε (Haque & Harrop , 2005:561).

Κατά την περίοδο 70-80 τα κράτη παρουσίασαν εν δυνάμει μία τάση αποφυγής αύξησης φόρων για την χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών και προτιμούσαν τον δανεισμό λόγω των χαμηλών επιτοκίων δανεισμού (Castles,2006: 9, 47-48). Κατά την δεκαετία 80-90 ωστόσο τα επιτόκια δανεισμού εκτινάχτηκαν στα ύψη αυξάνοντας την βαρύτητα του δημοσίου χρέους (Castles,2006: 37). Αυτό ανάγκασε πολλά κράτη να εξαρτηθούν υπερβολικά από τη φορολογία, εισάγοντας υπέρμετρους φόρους στα μεσαία εισοδήματα, για να πληρωθούν τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας που επιβάλλονταν λόγω του κόστους της ανερχόμενης ανεργίας (Blackburn, 2002: 506). Αποτέλεσμα ήταν η σταδιακή αποστασιοποίηση των μεσαίων στρωμάτων από την σοσιαλδημοκρατία. Μέσα από το αναπτυξιακό και αναδιανεμητικό της μοντέλο η σοσιαλδημοκρατία κατόρθωσε μεταπολεμικά να γίνει πολυσυλλεκτική και να ανοιχτεί σε άλλα κοινωνικά στρώματα (υπάλληλοι, διανοούμενοι, μεσαία στρώματα) πέρα από την εργατική τάξη (Blyth& Katz, 2005; Katz& Mair, 1995; Kavanagh, 2011; Kirchheimer, 1965: 27-28; Kirchheimer,1991:86-89;Marschall& Strünck, 2010:135; Roskin, Cord,Medeiros& Jones, 2008: 343; Przeworski,2002:43;Volkens, 1989: 118). Έτσι κέρδισε την απαιτούμενη κοινωνική συναίνεση μέσω της οποίας παγίωσε το κοινωνικό κράτος (Seville, 2017: 95-98) . Από την δεκαετία του 70-80 και μετά ωστόσο οι όροι για την στήριξη αυτού του μοντέλου «ταξικού συμβιβασμού» εξέλειψαν και ένας σημαντικός λόγος ήταν ο υπερβολικός κρατικός παρεμβατισμός, ή κρατισμός και η αυξανόμενη φορολογία (Halperlin.2004:281-286). Σταδιακά το κέντρο εστίασης της σοσιαλδημοκρατίας στράφηκε στην παροχή ίσων ευκαιριών και όχι ίσων αποτελεσμάτων για όλους και τελικά στην αντίληψη ότι η εθνική οικονομική πολιτική περιορίζεται από την διεθνή φύση των χρηματιστηριακών αγορών (Aghion&Roulet,2012: 13-15;Arestis& Sawyer,2001; Arestis&Sawyer,2003; Diamond& Giddens, 2006; Halperlin,2004:283-286;Παπαδάκης, 2008;Πετμεζίδου, 2003; Thomson, 2000).

Οι παραπάνω τάσεις ενισχύθηκαν επειδή η διαδικασία της ανάπτυξης ως πηγής ευημερίας υποχώρησε. Αριθμητικά, ο μέσος ετήσιος δείκτης ανάπτυξης στη Ευρώπη κατά το διάστημα 1950- 1973, δηλαδή την χρυσή εποχή του καπιταλισμού, κυμαινόταν στο 4, 6 % ,για να πέσει την περίοδο 1973-1996 στο 2,1% και στο 1, 9% το 2001(Dauderstädt, 2014: 10-11). Χωρίς οικονομική ανάπτυξη όμως η

σοσιαλδημοκρατία χάνει την κύρια πηγή τροφοδοσίας του πολιτικού της μοντέλου. Την μεταπολεμική περίοδο η πηγή αυτή εδράζονταν στον κεινσϊανό συμβιβασμό, δηλαδή σε ένα μείγμα αποτελεσματικής οικονομικής μεγέθυνσης και κοινωνικής δικαιοσύνης, ως οργανικής ενότητας (Castel, 2017 : 370 ; Eichler,1973:29-30; Jessop, 2008 : 218-219;Meyer& Hinchman: 2007, 139; Przeworski, 2001: 319-20; Pierson, 2001: 56-8). Το συγκεκριμένο μοντέλο ορίστηκε ως κοινωνική οικονομία της αγοράς (Müller-Armack,1976:243), καπιταλισμός του Ρήνου (Albert,1998;Unger,2009:97), δημοκρατικός καπιταλισμός (Streeck,2011) και κοινωνικός καπιταλισμός (Collier, 2019). Πέρα από την ισότητα που είναι συνυφασμένη με την πολική ελευθερία και θεμελιώνεται σε νόμους και στην συνταγματική μηχανική (Kersting,2000: 36-38; Renaut, 2006:46-50; Sartori , 2015 : 52,56), η κύρια πτυχή της σοσιαλδημοκρατικής ισότητας είχε υλικές προεκτάσεις (Meyer, 2008: 10-12;Renaut,2006:55; Steltemeier, 2015: 35). Μέλημα της σοσιαλδημοκρατικής κοινωνικής πολιτικής ήταν η παροχή ενός δικτύου κοινωνικής προστασίας (welfare safety net) ώστε η ευημερία των πολιτών - τόσο σε όρους εισοδηματικούς όσο και σε όρους συνθηκών διαβίωσης και εργασίας - να παραμένει σε ένα αξιοπρεπές επίπεδο(Kaufman, 1996: 291).

Η τελευταία φάση κοινωνικής λειτουργίας του καπιταλισμού ήταν μεταξύ του 1945 και του 1970· περίοδο κατά την οποία η κοινωνική φύση της σοσιαλδημοκρατίας διαπέρασε όλα τα μεγάλα πολιτικά κόμματα και κυριάρχησε στην πολιτική διαδικασία (Collier,2019: 275). Η λεγόμενη «σοσιαλδημοκρατική συναίνεση» υιοθετήθηκε ακόμα και από τα αστικά κόμματα (Dahrendorf, 1983 ; Grebing,2005: 552). Αυτό το δεδομένο όμως ανατράπηκε με την σταδιακή εξαφάνιση των αναπτυξιακών πλεονασμάτων. Τα περιθώρια «αναδρομικής αντισταθμιστικής αναδιανομής» στένεψαν και το κοινωνικό κράτος αμφισβητήθηκε (Scharpf, 2015:98; Unger,2015:2-39).

Ένα πολύ σημαντικό διαθρωτικό εμπόδιο, που αντιμετώπισε η σοσιαλδημοκρατία, ήταν ο τρόπος με τον οποίο εντάθηκε η παγκοσμιοποίηση (Held,2008b:57-64). Ο μετασχηματισμός του κράτους στην πορεία της παγκοσμιοποίησης προκάλεσε προβλήματα για το σοσιαλδημοκρατικό σχέδιο που ήταν ριζωμένο στο έθνος-κράτος (Held,2008b:58-59;Keating& McCrone,2015, 7). Η απελευθέρωση του εμπορίου περιόρισε την ικανότητα των κρατών να προστατεύσουν ευαίσθητους παραγωγικούς τομείς και θέσεις εργασίας. Η ρύθμιση των αγορών, ο έλεγχος των κεφαλαίων και οι διαπραγματεύσεις με τις επιχειρήσεις δυσκόλεψαν, σε μια εποχή εύκολης μετακίνησης των εταιριών σε περιοχές πιο

συμφέρουσες γι'αυτές (Held, 2008 b:60-61). Καθώς τα κράτη, οι περιφέρειες και οι τοποθεσίες ανταγωνίζονται για να προσελκύσουν απεριόριστες επενδύσεις, ελλοχεύει ο κίνδυνος φορολογικού ανταγωνισμού· με την έννοια μειωμένων φόρων (και συνεπώς λιγότερων δημόσιων υπηρεσιών) και της χαλάρωσης της ρύθμισης[97].

Με την εμβάθυνση της παγκοσμιοποίησης η Ευρώπη εκτέθηκε στην πρόκληση της ανταπόκρισης των νέων δεδομένων ανταγωνιστικότητας που ανέκυπταν με την απογείωση ποικίλων ανερχόμενων οικονομιών (BRIC: Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα νέες αναδυόμενες οικονομίες Τουρκία, Μεξικό, Ινδονησία, Μαλαισία, Περού, Κολομβία, Βενεζουέλα, Βιετνάμ). Οι συγκεκριμένες οικονομίες εντατικοποίησαν τις πιέσεις προς την ευρωπαϊκή οικονομία και οδηγούσαν σταδιακά την Ευρώπη σε εσωτερική αστάθεια. Η Ευρώπη επιζητούσε την παγκόσμια ανταγωνιστικότητα, χωρίς δυνατότητες άσκησης επεκτατικής νομισματικής πολιτικής. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, το κόστος της ανταγωνιστικότητας» μεταφέρεται ολόκληρο στην ευρωπαϊκή κοινωνία.

Σημαντικό πρόβλημα για τη σοσιαλδημοκρατία υπήρξε επίσης ότι ανδρώθηκε στη βιομηχανική κοινωνία, η οποία πλέον έβαινε προς το τέλος της (Nachtwey,2008:58-68;Walter,2002:111-122;147-158). Οι βιομηχανικοί εργάτες αποτελούσαν την κοινωνική και εκλογική βάση της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία προώθησε την κοινωνική ανέλιξη τους (Walter,2002:7-14). Η μετάβαση στην εποχή των υπηρεσιών και η παγκοσμιοποίηση άλλαξαν εντελώς τα δεδομένα. Σήμερα η στενή έννοια της ταξικής πάλης δεν υπάρχει και ένα ομοιογενές βιομηχανικό προλεταριάτο δεν υφίσταται πια. Παράλληλα, η άλλοτε ισχυρή οργανωμένη εργατική τάξη διαφοροποιήθηκε, ενώ πολλές φορές οι ειδικευμένοι εργαζόμενοι πληρώνονται πολύ καλύτερα από τους ελεύθερους επαγγελματίες και ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων (Walter, 2002:181-213;Walter,2006;Walter,2009). Είναι προφανές ότι με τη δραστική μείωση των βιομηχανικών εργατών και την αύξηση των εργαζόμενων στα επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών-στα οποία οι συλλογικές σοσιαλιστικές ιδέες και ταυτότητες ελάχιστα βρίσκουν πρόσφορο έδαφος - η σοσιαλδημοκρατία οδηγήθηκε σε σημαντικές μετατοπίσεις (Deeming&McCrone, 2015:6;Walter,2011:55-58).

[97]Σε πολλά κράτη όπως στην Ιρλανδία , η διατήρηση ενός χαμηλού φορολογικού συντελεστή για επιχειρήσεις έχει καταστεί εθνική υπόθεση, που υποστηρίζεται ακόμη και από την αριστερά , με αποτέλεσμα οι εργαζόμενοι να φέρουν το βάρος της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, που δεν προκάλεσαν (Keating& McCrone,2015: 7).

Διαδραματίστηκε λοιπόν μια βαθιά αλλαγή στην κοινωνική διαστρωμάτωση, με τη σοσιαλδημοκρατία να υποσκάπτει μόνη της το έδαφος της δικής της βιωσιμότητας, φέρνοντας στην επιφάνεια ρευστά κοινωνικά στρώματα, μέσα από την διάχυση της ευημερίας. Τα στρώματα αυτά δεν είχαν καμία αναφορά στις σοσιαλδημοκρατικές ιδέες και παραδόσεις. Κατά συνέπεια τα συμφέροντα των διάφορων κοινωνικών ομάδων εντός του σοσιαλδημοκρατικού εκλογικού σώματος απέκλιναν σημαντικά μεταξύ τους. Οι πιο μορφωμένοι και εξειδικευμένοι εργαζόμενοι προσαρμόστηκαν με μεγαλύτερη ευελιξία στην εποχή της υψηλής τεχνολογίας. Τα εν λόγω τμήματα των εργαζομένων συχνά στράφηκαν κατά των κρατικών ρυθμίσεων και της φορολογίας, φοβούμενα την υπονόμευση των ανταγωνιστικών τους πλεονεκτημάτων. Έτσι αναπτύχθηκαν αξιώσεις, που βρισκόταν σε άμεση αντίθεση με εκείνους οι οποίοι ήταν άνεργοι ή επισφαλώς εργαζόμενοι. Το κοινωνικό κράτος, που οδήγησε στην εξομάλυνση της σύγκρουσης μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στη μεταπολεμική περίοδο, αμφισβητήθηκε.

Η έννοια της τάξης δεν ήταν πλέον το καθοριστικό στοιχείο ταυτότητας για τους περισσότερους ανθρώπους, οι περισσότεροι από τους οποίους εκλάμβαναν τον εαυτό τους κυρίως ως πολίτες, ακόμη και αν ανήκαν αντικειμενικά σε κάποια τάξη. Ταυτόχρονα, η συνεχή απώλεια μελών εκ μέρους των συνδικάτων είχε ως αποτέλεσμα την «αποσύνδεση» της ιστορικής σχέσης μεταξύ των συνδικάτων και της σοσιαλδημοκρατίας(Schröder,2007). Σε αλληλουχία με τη διαστρωμματική ρευστότητα και την υποχώρηση των κοινωνικών διαχωριστικών γραμμών, διαδραματίστηκε μία σιωπηλή επανάσταση βαθιάς αλλαγής αξιών (Inglehart, 2015), η οποία κινήθηκε στην κατεύθυνση μίας ριζικής εξατομίκευσης και ενός πλουραλισμού των τρόπων ζωής, θέτοντας όμως τη σοσιαλδημοκρατία υπό πίεση.

Είναι σαφές ότι η σοσιαλδημοκρατία καθυστέρησε να αντιπαραθέσει επίκαιρες και συνεκτικές αντιλήψεις στις προκλήσεις του νεοφιλελευθερισμού (Borchert,1996: 68-72), που συνδυαζόταν άρτια με τις πολιτικές, πολιτισμικές και καθημερινές κοινωνιολογικές προτεραιότητες της εξατομικευμένης κοινωνίας (Giddens, 1999: 47-40). Αυτό κατοχύρωσε τη σοσιαλδημοκρατία στην πολιτική αρένα ως οπισθοδρομική δύναμη, που υπερασπιζόταν αποκλειστικά τις παρωχημένες ιδέες της αλληλεγγύης και δεν διέθετε απαντήσεις για το άτομο. Κοινωνικά και πολιτισμικά η σοσιαλδημοκρατία βρέθηκε σε χαμένο έδαφος. Η μεταυλιστική

επανάσταση συνείδησης ενός τμήματος των δυτικών προοδευτικών βιομηχανικών κοινωνιών[98] υπονόμευε βαθμιαία την πυρηνική σοσιαλδημοκρατική αρχή της αλληλεγγύης. Το γεγονός επιπλέον ότι η σοσιαλδημοκρατία αποδέχτηκε το νεοφιλελεύθερο δόγμα της «ανταγωνιστικότητας» άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου στο πλαίσιο των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, με αποτέλεσμα οι ιδέες της αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης να πλημμυριστούν από άλλες ιδέες, που αφορούσαν την οικονομική αποτελεσματικότητα και τον εξορθολογισμό. Πρόκειται για διαδικασία συντηρητικής μετατόπισης της σοσιαλδημοκρατίας, που συνδυάστηκε με τη μερική αποδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους (Unger,2009:22).

Κατά μία έννοια, το κοινωνικό φαινόμενο της εξατομίκευσης αποτέλεσε τη διάλυση των μορφών εκκοινωνισμού στον πυρήνα της απλής βιομηχανικής νεοτερικότητας (Beck, 1993: 149; Beck, 1996 b, 190). Η φυσιολογική ατομική βιογραφία μετασχηματίστηκε σε μια βιογραφία κατ' επιλογή και κατά πειραματική βούληση (Beck, 1993: 152; Beck, 1996 b, 191). Διευρύνθηκε το πεδίο επιλογών και δράσης του ατόμου, αναφορικά με τον επιθυμητό τρόπο ζωής, τις σημαντικότερες ομάδες αναφοράς, τις παραδοσιακές αξίες και τον τρόπο κοινωνικής ένταξης του (Beck,1996 b:91;Meyer, 1998: 91-92). Όσο η εξατομίκευση εντείνεται, τα συλλογικά πρότυπα ζωής χάνουν τη δική τους σημασία. Ξαφνικά η κοινωνία δεν αποτελείται από τρία ή πέντε στρώματα, αλλά από δεκαπέντε ή είκοσι, που ονομάζονται πλέον περιβάλλοντα (Milleus) (Glotz, 1999: 96). Η εξατομίκευση - που λειτουργεί αντικειμενικά όχι μόνο απελευθερωτικά, αλλά και ως περιορισμός, γιατί απαιτεί ατομικές αποφάσεις, αντί των καθιερωμένων παραδοσιακών προτύπων και των άκαμπτων συλλογικών κανόνων (Meyer, 1998: 93) -και ο πλουραλισμός των τρόπων ζωής οδήγησαν σε μια πολιτισμική και κοινωνική διαφοροποίηση των προηγμένων βιομηχανικών κοινωνιών.Το πλαίσιο αυτό απαιτούσε από τη σοσιαλδημοκρατία νέες μορφές επικοινωνίας και συμμετοχικής πολιτικής. Επομένως η σοσιαλδημοκρατία έπρεπε να αλλάξει ριζικά, για να προσελκύσει και να κινητοποιήσει κοινωνικές πλειοψηφίες (Meyer 1998, 98).

---

[98]Όπως σημείωσε ο Inglehart οι μετα-υλιστικοί προσανατολισμοί της ζωής εντατικοποιήθηκαν στις κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης από τη δεκαετία του 1960,σε συνδυασμό με τις αξίες της ατομικής ολοκλήρωσης, την πρόσληψη κοινωνικών νοημάτων, τις δίκαιες συνθήκες διαβίωσης, την περιβαλλοντική βιωσιμότητα και του ατομικού νοήματος ζωής. Στον αντίποδα αποδυναμώθηκαν οι υλιστικές μορφές ζωής, που χαρακτήριζαν την κλασική ομάδα στόχου της σοσιαλδημοκρατίας (π.χ. οι ειδικευμένοι εργαζόμενοι) **και** που επιθυμούσαν κοινωνική ασφάλεια, εισοδηματική αύξηση, περισσότερη κατανάλωση και ατομικές ευκαιρίες σταδιοδρομίας (Inglehart,2015 ;Ingelhart,2008:230-232; Meyer, 1998: 94).

Κατά την διάρκεια της νεοφιλελεύθερης επανάστασης της δεκαετίας του '80, δημιουργήθηκε μια νέα κουλτούρα του καπιταλισμού, η «κουλτούρα των ευέλικτων ανθρώπων» κατά τον Sennett (1998). Στα πλαίσια αυτής της κουλτούρας, το άτομο δεν ακολουθεί μακρόπνοους στόχους ούτε μόνιμες αξίες και σταθερές πεποιθήσεις, διότι εκτίθεται σε μία οικονομία προσανατολισμένη σε στόχους βραχυπρόθεσμους. Σε ανυπόμονες κοινωνίες, που εστιάζουν μόνο στην άμεση στιγμή, δεν μπορούν να προσδιοριστούν μόνιμες αξίες. Όλα αυτά τα ζητήματα του ανθρώπινου χαρακτήρα πρέσβευε ο νέος ευέλικτος καπιταλισμός (Sennett, 1998: 12). Μετά με την επικράτηση της Thatcher το 1979, η σοσιαλδημοκρατική κυριαρχία άρχισε να βαίνει προς το τέλος της (Perger,2015). Πράγματι η ιδεολογική κατάρρευση της σοσιαλδημοκρατίας χρονολογείται από τα πρώτα χρόνια της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας, δηλαδή την επικράτηση της «συντηρητικής επανάστασης», που έφερε την Thatcher και τον Reagan στην εξουσία (Kotroyannos,2016). Ξεκινώντας από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, πολλοί σοσιαλδημοκράτες θεώρησαν ότι υπήρχαν κάποια στοιχεία αλήθειας στη νεοφιλελεύθερη κριτική απέναντι στο κοινωνικό κράτος και ότι η Κεντροαριστερά καλά θα έκανε να εγκρίνει αυτή την κριτική αναπροσαρμόζοντας την πολιτική της στάση στην εποχή της παγκοσμιοποίησης (De Waele, 2016).

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989 και η κατάρρευση του κρατικού σοσιαλισμού επίσης συνέβαλαν στην ιδεολογική μετατόπιση της σοσιαλδημοκρατίας. Μέχρι τότε, τα κομμουνιστικά κόμματα ωθούσαν διαρκώς τους σοσιαλδημοκράτες να μετακινηθούν προς τα αριστερά, ακόμη και αν το πολιτικό τους βάρος διέφερε από τη μία χώρα στην άλλη (Acemoglu,2019;De Waelle,2016). Ταυτόχρονα τα καθεστώτα του κρατικού σοσιαλισμού είχαν εντελώς απαξιωθεί ακόμα και πριν την πτώση τους. Όταν το λεγόμενο σοβιετικό μπλοκ κατέρρευσε, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δεν ήταν πλέον εκτεθειμένα στον ανταγωνισμό από τα αριστερά. Οι σοσιαλδημοκράτες πίστεψαν λοιπόν ότι οι προοδευτικοί ψηφοφόροι ήταν πλέον δικοί τους για πάντα και θα μπορούσαν, επομένως, να στραφούν προς το κέντρο, για να προσελκύσουν τους ψηφοφόρους του μεσαίου χώρου, χωρίς να χάσουν την παραδοσιακή βάση τους.

Είναι σαφές ότι η σοσιαλδημοκρατία της μεταπολεμικής περιόδου περιορίστηκε σε μία εμμονή στο έθνος κράτος και παρέλειψε την άμεση ενασχόληση με τις δυνάμεις αυτενέργειας του ατόμου. Η εμμονή στο κράτος παρήγαγε μια προβληματική σχέση της σοσιαλδημοκρατίας με τη σημασία των ατομικών

ελευθεριών και δικαιωμάτων, τα οποία μπορούν ανά πάσα στιγμή να απειληθούν τόσο από την οικονομία όσο και από το ίδιο το κράτος. Σε συνδυασμό με αυτό η παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία συνέδεσε τα κοινωνικά επιτεύγματα και ιδίως τις κοινωνικές υπηρεσίες με την εργασία και τον κεντρικό στόχο της πλήρους απασχόλησης. Συνέπεια αυτής της εμμονής στην εργασία ήταν ότι κάθε κρίση της καπιταλιστικής δυναμικής οδηγούσε αυτόματα και σε μια κρίση νομιμοποίησης της σοσιαλδημοκρατίας, διότι από την μια αυξανόταν η διαπραγματευτική δύναμη των εργοδοτών και από την άλλη μειωνόταν η χρηματοδοτική ικανότητα σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών. Κατά συνέπεια, η σοσιαλδημοκρατία έπρεπε να συλλογιστεί για πολλά περισσότερα από την υπέρβαση δημοσιονομικών περιορισμών ή την κατάκτηση ασήμαντων κοινωνικών επιδομάτων.

5.2 Βασικοί θεωρητικοί πυλώνες της θεωρίας του τρίτου δρόμου.

5.2.1 Ένταξη, θετική πρόνοια (positive welfare), κράτος κοινωνικών επενδύσεων (Social Investement State), ενεργοποιητικό κράτος (activation State), εργασιακή κινητοποίηση (workfare) απασχολισιμότητα (employability) υπευθυνοποίηση, ενδυνάμωση (empoverment)

Στο παραπάνω πλαίσιο ο Antony Giddens επιχείρησε να δώσει μία θεωρητική απάντηση για λογαριασμό της σοσιαλδημοκρατίας στις προκλήσεις της εποχής και ειδικότερα στην πρόκληση του νεοφιλελευθερισμού, επιχειρώντας να καταστήσει τη σοσιαλδημοκρατία γοητευτική εκ νέου. Με τον τρίτο δρόμο ολοκληρώθηκε ο μετασχηματισμός της σοσιαλδημοκρατίας στη δεκαετία του 1990, πολύ πριν από τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Στο όνομα του «τρίτου δρόμου» Ευρωπαίοι ηγέτες, όπως ο Schröder και ο Blair, ήρθαν στην εξουσία εκφράζοντας το φιλόδοξο αρχικό όραμά τους, να δώσουν μια σοσιαλδημοκρατική απάντηση στο νεοφιλελευθερισμό. Η απάντηση αυτή στην συνέχεια υιοθέτησε και εγκολπώθηκε τις περισσότερες από τις ιδεολογικές παραδοχές του νεοφιλελευθερισμού (Kotroyannos, 2016).

Το θεωρητικό πρότυπο του Giddens υιοθετήθηκε από τα περισσότερα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στην Ευρώπη, τα οποία αναπροσάρμοσαν τις προγραμματικές τους πλατφόρμες αναλόγως. Σημειώνεται ότι δεν υπήρξε ένας μοναδικός «τρίτος δρόμος» της Σοσιαλδημοκρατίας (Gallus & Jesse, 2001: 15),αλλά πολλοί τρίτοι δρόμοι ως προσπάθειες επαναπροσδιορισμού της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής. Οι τρίτοι δρόμοι έχουν ως κοινό σημείο αναφοράς την αναπροσαρμογή σε

μία κοινωνική πραγματικότητα που αλλάζει. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ούτε οι νεοφιλελεύθερες, ούτε οι παραδοσιακές σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές προσέφεραν ικανοποιητικές απαντήσεις στα νέα ερωτήματα. Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα ανταποκρίθηκαν στη νέα πραγματικότητα με έναν αυτό-μετασχηματισμό (Meyer, 1998:202-203; Giddens, 1998 : 17-20). Οι πόλοι, ανάμεσα στους οποίους τοποθετήθηκε ο τρίτος δρόμος, τώρα δεν ήταν πλέον ο κομμουνισμός και ο καπιταλισμός, αλλά ο νεοφιλελευθερισμός και η παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία (Meyer, 1999a: 16; Meyer, 1999b). Στο συγκείμενο μιας «προσπάθειας υπέρβασης της σοσιαλδημοκρατίας παλαιού τύπου και του νεοφιλελευθερισμού» (Giddens, 1999: 26), αναπτύχθηκε μία νέα μοντέρνα αφήγηση συμβατή με την εποχή.

Ο κοινωνιολόγος Giddens είναι ίσως ο «πιο ευέλικτος σχεδιαστής ιδεολόγος» (Bischoff&Detje, 1999:23-24) του «τρίτου δρόμου». Το εγχείρημα του ιδίου συνδέθηκε από την αρχή με μία νέα θεωρητική θεμελίωση της πολιτικής των Νέων Εργατικών στην Αγγλία και την σύσταση του μοντέλου αυτού ως βάση για μία νέα ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία. Το βιβλίο του Giddens για τον τρίτο δρόμο (1998), εκπροσωπεί το βασικότερο εγχείρημα υπεράσπισης ενός σύγχρονου εναλλακτικού προτύπου της σοσιαλδημοκρατίας, που υιοθετήθηκε από τους Νέους Εργατικούς κατά ένα μεγάλο μέρος. Ο συγγραφέας προσπαθεί στο βιβλίο του να θεμελιώσει θεωρητικά μια νέα σοσιαλδημοκρατική πολιτική, την οποία ονομάζει «κεντροαριστερά» (Giddens, 1998: 45; Giddens,1994; Giddens,1999 β), δηλαδή αριστερά από το κέντρο . Η βασική του υπόθεση είναι ότι η νεωτερική οικονομία και η κοινωνία χαρακτηρίζονται από ακαμψία, ενώ επισημαίνει τις συνθήκες οι οποίες γέννησαν την ανάγκη αλλαγής των παραδοσιακών συνταγών πολιτικής. Οι συνθήκες αυτές κατά την άποψη του δρουν από την μία πλευρά ως περιορισμοί της προγραμματικής αλλαγής, μπορούν όμως από την άλλη πλευρά να λειτουργήσουν και ως «μαστίγιο εκσυγχρονισμού» (Merkel, 2000: 274), με τον οποίο θα μπορούσαν να διαλυθούν οι ακαμψίες στην οικονομία και την κοινωνία (Merkel, 2000: 274). Το ξεκάθαρο αίτημα του Giddens δεν είναι άλλο από την υπέρβαση της παλιάς σοσιαλδημοκρατίας, που επιχειρούσε να μετριάσει ή να ξεπεράσει τις αρνητικές επιπτώσεις της ελεύθερης αγοράς, με παρεμβατικές πολιτικές (Giddens, 1999: 19).

Ως λόγους για τον προτεινόμενο αναπροσανατολισμό αναφέρονται από τον θεωρητικό ειδικότερα η αποτυχία του υπαρκτού σοσιαλισμού, η παγκοσμιοποίηση, και αν μη τι άλλο η εντεινόμενη εξατομίκευση και ο μεταυλιστικός προσανατολισμός

των αξιών, που προκάλεσε μόνη της η σοσιαλδημοκρατία μέσα από την πολιτική των ίσων ευκαιριών (Giddens, 1999: 19). Επιπλέον, ο Giddens επισημαίνει ότι ορισμένα σημεία των νέων κοινωνικών προκλήσεων έχουν ήδη ληφθεί υπόψη στο σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα και παραπέμπει ρητά στη σημασία του προγράμματος του Bad Godesberg και του προγράμματος αρχών του Βερολίνου του SPD. Στο πρώτο πρόγραμμα οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες κατά την άποψη του Giddens μετατοπίζονται πολύ μακριά από το κρατικό σοσιαλισμό, ενώ στο δεύτερο ανοίγονται σε μεταυλιστικές αξίες, όπως η αλληλουχία με την οικολογική ανασυγκρότηση (Giddens, 1999: 26). Ο ίδιος όχι μόνο αποδέχεται την κοινωνική οικονομία της αγοράς και τον ιδιωτικό τομέα, αλλά αναζητά δυνατότητες για επιδράσεις συνέργειας μεταξύ δημόσιου / κρατικού και ιδιωτικού τομέα και την αντίστοιχη αποτελεσματική αξιοποίηση τους.

Παρ 'όλα αυτά, αποδέχεται τη ρυθμιστική αξίωση της κυβέρνησης και δεν θεωρεί σκόπιμο να αφεθούν τα πάντα στις δυνάμεις της αγοράς ή σε άλλους οργανισμούς (Giddens, 1998: 46-52 ; 99-101). Οι βασικές ιδέες του Giddens θα μπορούσαν να συνοψιστούν με μερικές βασικές έννοιες κλειδιά: Κατά αρχάς η θεωρία του Giddens διακατέχεται από ένα φιλοσοφικό συντηρητισμό (Giddens, 1999: 82). Ο στοχαστής ακολουθεί τα βήματα πολλών μεταμοντέρνων συγγραφέων και κοινωνιολογικών πνευματικών παραδόσεων και θεωρεί ότι «ο κόσμος στον οποίο ζούμε σήμερα δεν υποβάλλεται σε μία στενή ανθρώπινη κυριαρχία (Giddens, 1994: 4), πράγμα που δεν οφείλεται στην πολυπλοκότητα της φύσης ή στην αποτυχία του ανθρώπου να κυριαρχήσει, αλλά στη συνειδητή εισβολή του ανθρώπου στην ιστορία και στις παρεμβάσεις του στη φύση» (Giddens, 1994: 78). Για τον Giddens, η ανάπτυξη της εκβιομηχάνισης, η παγκοσμιοποίηση, η μετα-παραδοσιακή κοινωνική τάξη και η άνοδο της «κοινωνικής αντανακλαστικότητας», η αβεβαιότητα και ο κίνδυνος αποτελούν παράγωγα ανθρώπινης δράσης και αδράνειας.

Σε αντίθεση με την αισιόδοξη διάθεση και ελπίδα που εξέπεμψε ο Διαφωτισμός, ότι η ανθρωπότητα όλο και περισσότερο εδραίωσε την κυριαρχία της πάνω στις φυσικές και κοινωνικές συνθήκες, κατά τον Giddens η ίδια η επιδίωξη αυτής της κυριαρχίας έχει αλλάξει το φυσικό κόσμο και την ανθρώπινη κοινωνική ανάπτυξη. Κατά συνέπεια ο συγγραφέας θεωρεί ότι το κοινωνικό συμβόλαιο δεν μπορεί να βασίζεται μόνο σε έννομα και φυσικά δικαιώματα του πολίτη από το κράτος, αλλά παράλληλα το άτομο καλείται σε αντάλλαγμα, να αναλάβει την ευθύνη για την κοινότητα: Δεν υπάρχουν δικαιώματα χωρίς υποχρεώσεις (Giddens, 1999:

81). Ο Giddens θεωρεί επιπλέον ότι η ισότητα στις σύγχρονες κοινωνίες αποτελεί ένταξη και η ανισότητα αποκλεισμό(Giddens, 1999: 120). Ενσωμάτωση σημαίνει την ευκαιρία για πραγματική και όχι μόνο τυπική άσκηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την πρόσβαση στην εργασία, την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Αποκλεισμός αντιθέτως σημαίνει τον εκτοπισμό από τις ευκαιρίες και επιλογές, που προσφέρονται από την κοινωνία στο κάτω άκρο της κοινωνικής πυραμίδας, αλλά και την απόσυρση των ανώτερων εισοδηματικών ομάδων από τα συστήματα υγείας, της δημόσιας εκπαίδευσης ή της φορολογικής υποχρέωσης.

Με επίφαση ο Giddens σημειώνει ότι υπάρχει μία συλλογική υποχρέωση για κοινωνική δικαιοσύνη και για πολιτική χειραφέτηση. Αυτή η θέση αποτελεί ασφαλώς μία διάσταση σοσιαλδημοκρατικής εγγύτητας των προβληματισμών του. Η έννοια της δικαιοσύνης ωστόσο που χρησιμοποιεί ο στοχαστής δεν είναι κατανοητή ως μια προσπάθεια επίτευξης ισότητας των αποτελεσμάτων για όλους. Αντίθετα, η κοινωνική δικαιοσύνη ορίζεται ως η ίση για όλους πρόσβαση στη κοινωνία. Η κοινωνική δικαιοσύνη ως ένταξη, μια «κοινωνία χωρίς αποκλεισμούς» (inclusive society) (Giddens: 1998: 110), για τον Giddens, σημαίνει ότι τα άτομα διαθέτουν τυπικά και πραγματικά δυνατότητες και ευκαιρίες συμμετοχής στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις της κοινωνίας. Εξαιρετική σημασία για την ένταξη στην κοινωνία διαθέτει η εργασία, αλλά και η εκπαίδευση και η κατάρτιση που αποτελούν μέρος της (Dörre: 1999, 10; Giddens: 1998: 101 - 104; Merkel: 2000: 276). «Μια κοινωνία χωρίς αποκλεισμούς πρέπει να παρέχει πρόνοια για τις βασικές ανάγκες εκείνων που δεν μπορούν να εργαστούν και πρέπει να αναγνωρίζει την ποικιλομορφία των στόχων που η ζωή δύναται να προσφέρει» (Giddens, 1998: 110). Ο θεωρητικός σχετικοποιεί εν μέρει τον κίνδυνο του αποκλεισμού ως αντίθεση στην κοινωνική ένταξη εν μέσω της οποίας ο ίδιος προσδιορίζει μία δίκαιη κοινωνία. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι υπάρχουν δύο μορφές αποκλεισμού στην κοινωνία. Ο ένας αποκλεισμός είναι εθελοντικός και έχει να κάνει με την απόσυρση πλούσιων και προνομιούχων ομάδων από τους δημόσιους θεσμούς, την εκπαίδευση , την υγειονομική περίθαλψη και το κοινωνικό κράτος. Ο δεύτερος αποκλεισμός δεν είναι εθελοντικός αλλά εκούσιος και αφορά τις ομάδες της κατώτερης εισοδηματικής κλίμακας, τους φτωχούς και τους κοινωνικά αδύναμους. Αυτοί εκτοπίζονται από την αγορά εργασίας, από την αυξανόμενη ευημερία και από την πολιτιστική και κοινωνική συμμετοχή(Dörre, 1999: 10-11; Giddens, 1998: 101-104; Merkel, 2000: 276-277).

Εάν η ένταξη στην κοινωνία γίνεται μέσω της εργασίας, τότε κατά τον Giddens το πιο σημαντικό εργαλείο κατά του αποκλεισμού είναι η πρόσβαση στην εργασία. Η εργασία παρέχει κατά τον Giddens στους ανθρώπους εισόδημα, προσανατολισμό στη ζωή και μία θέση στη κοινωνία. Το κοινωνικό δίκτυο προστασίας πρέπει επομένως να αλλάξει κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να επενδυθούν οι άνθρωποι με τα κατάλληλα εχέγγυα, για να μπορούν να επανενταχθούν συστηματικά στο χώρο της εργασίας. Το κοινωνικό κράτος επαναπροσδιορίζεται από τον Giddens ώστε να εξακολουθεί να παρέχει ασφάλεια έναντι των κινδύνων της ζωής, αλλά προορίζεται κυρίως για αυτούς που έχουν πραγματική ανάγκη. Επιπλέον, τα άτομα δεν πρέπει να αποθαρρύνονται στην ανάληψη κινδύνων η ευθυνών, αλλά να ενθαρρύνονται στην ατομική ευθύνη (Dörre, 1999: 10-11; Giddens, 1998: 107-111).

Πολύ σημαντικές έννοιες, στον Giddens, είναι η θετική πρόνοια και το κράτος κοινωνικής επένδυσης (positive welfare and social investment state) (Giddens, 1999: 137). Η θετική κοινωνική πρόνοια διακρίνεται από μία θεώρηση της ευημερίας που συνδέεται όχι μόνο με την ικανοποίηση των οικονομικών, αλλά και των ψυχολογικών αναγκών. Η ευημερία με αυτή την έννοια χάνει το νόημά της όταν οι κοινωνικές υπηρεσίες σχεδιάζονται και παρέχονται στα πλαίσια μιας μακροχρόνιας φροντίδας, αντί να ενθαρρύνουν την επανένταξη του ατόμου στην κοινωνία. Ως εκ τούτου, είναι λογικό να αντικατασταθεί το κοινωνικό κράτος με ένα κράτος κοινωνικών επενδύσεων, το οποίο αντί των άμεσων πληρωμών επενδύει στο ανθρώπινο κεφάλαιο, π.χ. μέσω της προώθησης της διά βίου μάθησης, των ενεργών πολιτικών για την αγορά εργασίας και της προώθησης μη κερδοσκοπικών οργανώσεων.

Το κράτος των κοινωνικών επενδύσεων για το συγγραφέα διαθέτει έναν προσανατολισμό προς το μέλλον. Ο ίδιος το επενδύει με κοινωνική επιχειρηματικότητα, υπό την έννοια ότι οι δαπάνες έχουν τη μορφή επενδύσεων σε ανθρώπινο κεφάλαιο· κάτι που θεωρείται θετική πρόνοια. Οι πολίτες καλλιεργούνται σε «υπεύθυνους φορείς ανάληψης κινδύνων». Ο Giddens περιέγραψε τη δια βίου εκπαίδευση και έναν αυξανόμενο κυβερνητικό ρόλο στην κοινωνική οικονομία, ως κορυφαίες στρατηγικές κοινωνικών επενδύσεων. Επίσης αναφέρεται σε πτυχές που περιλάμβαναν την επιχειρηματικότητα, τη φορητότητα των προσόντων και τίτλων και τις δημόσιες συνεργασίες με ιδιωτικές επιχειρήσεις (Giddens, 1998: 124-127).

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδει ο θεωρητικός στην αφήγηση του, στη θέση ότι η εξομάλυνση των κοινωνικών αδικιών πρέπει να γίνεται από το κοινωνικό κράτος προ πάντων a priori, δηλαδή προληπτικά και όχι - όπως συνέβαινε στο παρελθόν

συνήθως – expost (εκ των υστέρων). Ο στόχος αυτός ανατίθεται από τον θεωρητικό στο «Κράτος Κοινωνικών Επενδύσεων» (Social Investment State) μέσω της ενδυνάμωσης των ατόμων και επένδυσης τους με δεξιότητες και προσόντα (Prabhakar,2008:147-148) . Αυτό σημαίνει ότι οι παροχές κοινωνικής πρόνοιας προς τους δικαιούχους συνδέονται με υποχρεώσεις που εστιάζουν κυρίως στην υποχρεωτική συμμετοχή σε προγράμματα κατάρτισης ή σε μέτρα επανεκπαίδευσης προκειμένου να επανεξειδικευτούν για την αγορά εργασίας. Επίσης μπορεί να συνδέονται με την υποχρεωτική ανάληψη μίας εργασίας σε κάποιον επιδοτούμενο χαμηλόμισθο τομέα. Ο Giddens, εξηγεί τη σύζευξη κοινωνικών παροχών με συγκεκριμένες υποχρεώσεις για τους δικαιούχους. Το επιχείρημά του είναι ότι ένα καθαρά διανεμητικό κοινωνικό κράτος είναι αναποτελεσματικό και συμβάλει στην διαίρεση της κοινωνίας, επειδή οι πληρωμές κοινωνικής πρόνοιας, χωρίς να είναι συνδεδεμένες με αντίστοιχες υποχρεώσεις, προκαλούν τη δυσανεξία εκείνων που παρέχουν τους αναγκαίους πόρους και τα απαραίτητα κεφάλαια (Giddens, 1998: 111-116; Merkel, 2000: 277-279).

Η έντονη έμφαση του Giddens στην διάσταση της εργασίας επισύρει ωστόσο την ανάλογη κριτική. Σημαντικό στον Giddens είναι να συμμετέχει κανείς στην επαγγελματική ζωή, να έχει δουλειά και μετά μετράει η ποιότητα της απασχόλησης (Dörre, 1999: 10).Το κράτος των κοινωνικών επενδύσεων μεταφράζεται και στην φράση “workfare” (συστήματα ενίσχυσης της απασχόλησης), που περιέχει ένα διαφορετικό τρόπο ενεργοποίησης των ανέργων, ο οποίος θεωρεί την εργασία ως προϋπόθεση για την απόκτηση προσωπικής ευημερίας. Με άλλα λόγια δηλαδή η ευημερία είναι αντάλλαγμα της εργασίας (welfare to work) (Cerami, 2006: 216). Σε αυτή την περίπτωση οι άνεργοι είναι υποχρεωμένοι, για να διατηρήσουν το επίδομα ανεργίας, να εργαστούν αμισθί σε επιχειρήσεις που είναι διατεθειμένες να τους δεχθούν. Στη Μεγάλη Βρετανία τα συνδικάτα αντιμετώπισαν αρνητικά αυτό το σύστημα. Πολλοί το θεωρούν «εργατική σκλαβιά» (slave labour), αφού οι επιχειρήσεις βρίσκουν εργαζομένους υποχρεωμένους να προσφέρουν εργασία χωρίς αμοιβή, ενώ οι ίδιες αποφεύγουν να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας, που συχνά είναι αναγκαίες (Μουζέλης, 2015).

Το αξίωμα που εισήγαγε ο Giddens «κανένα δικαίωμα χωρίς υποχρεώσεις» μεταθέτει στην ουσία την ευθύνη για την ίδια του τη βιωσιμότητα στην αγορά εργασίας. Η παραπάνω λογική διαδραματίζει πλέον βασικό ρόλο στις μοντέρνες πολιτικές προώθησης απασχόλησης και καταπολέμησης της ανεργίας. Σύμφωνα με

τον Giddens (1998 : 95) : «Θα μπορούσε να προτείνει κανείς, ως κυρίαρχο σύνθημα της νέας πολιτικής, το κανένα δικαίωμα χωρίς υποχρεώσεις. Η κυβέρνηση διαθέτει ένα ολόκληρο πλέγμα υποχρεώσεων απέναντι τόσο στους πολίτες της, όσο και στους άλλους, συμπεριλαμβανομένης σε αυτές και τη προστασία των αδυνάτων. Ωστόσο η παλαιού τύπου σοσιαλδημοκρατία είχε την τάση να αντιμετωπίζει τα δικαιώματα ως άνευ όρων απαιτήσεις. Μαζί με την εξάπλωση του ατομισμού, πρέπει να επέλθει και μια επέκταση των υποχρεώσεων του ατόμου. Έτσι τα επιδόματα ανεργίας, για παράδειγμα, θα πρέπει να συνδέονται με την υποχρέωση της ενεργού αναζήτησης εργασίας, ενώ η εγγύηση ότι τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας δεν θα αποθαρρύνουν αυτή την αναζήτηση βαρύνει τις κυβερνήσεις».

Η εξατομικευμένη προσέγγιση των προβλημάτων και η μετατόπιση της ευθύνης από το κράτος στο άτομο, μετουσιώνεται τόσο σε επίπεδο νοοτροπίας των κοινωνικών υποκειμένων, όσο και σε επίπεδο υιοθετούμενων στρατηγικών και πολιτικών. Η εξέλιξη αυτή συνάδει με την καθιέρωση όρων, όπως αυτός της απασχολησιμότητας των εργαζομένων και των ανέργων, καθώς και με πολιτικές, οι οποίες βασίζονται στην «ενεργοποίηση» (activation) και την «υπευθυνοποίηση». Το νέο κοινωνικό κράτος του τρίτου δρόμου, που προτείνει ο Giddens, στηρίζεται στο ενεργοποιημένο άτομο κατόπιν υποχρεωτικών και μη υποκινήσεων και κινήτρων, που παρέχονται από το κράτος. Το ενεργοποιητικό κράτος κάνει τα πάντα για να ενσωματώσει τους πολίτες στην αγορά εργασίας, στοχεύοντας στην προώθηση όλων εκείνων των δεξιοτήτων, των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων και των ατομικών ευθυνών, που άπτονται της αγοράς εργασίας.

Πρόκειται για μία σαφή μετατόπιση από τη λογική της ευημερίας (welfare),στη λογική της απασχολησιμότητας (workfare). Η απασχολησιμότητα συνδέεται με την ικανότητα εύρεσης και διατήρησης μιας θέσης εργασίας (Gazier, 2003). Στην ουσία δηλαδή με την ικανότητα του ενδιαφερόμενου υποκειμένου, να προσαρμόζεται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας – βασικά μέσα από την διαρκή και δια βίου μάθηση - για να εκπληρώσει τις απαιτούμενες προϋποθέσεις, προκειμένου να βρει μια εργασία ή να διατηρήσει αυτήν την οποία ήδη κατέχει. Με δεδομένο ότι οι θιασώτες του τρίτου δρόμου αποδέχονται σαφέστατα το τέλος της «κοινωνίας της σταθερής, αορίστου και συχνά δια βίου απασχόλησης», το ζητούμενο παύει να είναι η διασφάλιση της απασχόλησης, αλλά της απασχολησιμότητας (Gazier, 2003). Η απασχολησιμότητα ερμηνεύεται συνεπώς ως το «προσωπικό κεφάλαιο» του κάθε ατόμου, το οποίο περιλαμβάνει τις δεξιότητες, τις γνώσεις, την εμπειρία, κλπ. που

αποκτά ή κατέχει και μπορεί να κινητοποιήσει· ιδιότητες δηλαδή που τον καθιστούν «επιθυμητό» στην εργοδοσία.

Για να καταστεί κάποιος απασχολήσιμος και να παραμείνει στην εργασία ή να αναζητήσει μια θέση εργασίας, θα πρέπει να βελτιώνει, να ανανεώνει και να επικαιροποιεί τις γνώσεις και τις δεξιότητες του, μέσα από προγράμματα κατάρτισης κοκ. Ο εργαζόμενος ουσιαστικά διαχειρίζεται μόνος του την καριέρα του και γίνεται κατά μία ευρύτερη έννοια «εργοδότης του εαυτού του». Εν προκειμένω ένα άνεργο άτομο θα πρέπει να υποβάλλεται σε εξατομικευμένη διάγνωση και παρακολούθηση εκείνων των παραγόντων, που τον καθιστούν ενδεχομένως μη-απασχολήσιμο και να επενδυθεί επίσης με δεξιότητες και ικανότητες, ώστε καταστεί πιο απασχολήσιμος. Σε σύζευξη με την διαδικασία ατομικής «υπευθυνοποίησης» ο Giddens παραπέμπει σε μία στρατηγική της «ενεργοποίησης» «ως μια αυξανόμενη και σαφή δυναμική σύνδεση που εισήχθη στις δημόσιες πολιτικές μεταξύ προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής, κοινωνικής πρόνοιας, απασχόλησης και αγοράς εργασίας, που ενέχει έναν κριτικό επανασχεδιασμό των προγενέστερων πολιτικών εισοδηματικής στήριξης, πρόνοιας και κοινωνικής προστασίας με όρους αποδοτικότητας και δικαιοφροσύνης, καθώς και μια ενίσχυση των διαφόρων κοινωνικών λειτουργιών της μισθωτής εργασίας και της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό» (Barbier, 2001: 5).

Ειδικότερα, ο όρος αυτός αναφέρεται στην προώθηση των λεγόμενων ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης, με μια ανάλογη συρρίκνωση των παθητικών πολιτικών (Δεδουσόπουλος, 2005). Οι ενεργές πολιτικές απασχόλησης αποτελούν δείγμα του «Κοινωνικού Κράτους Επενδύσεων», όπως το συνέλαβε ο Giddens, καθώς διαφοροποιούνται από την παραδοσιακή ασφαλιστική λογική της αποζημίωσης, που νοεί τα άτομα ως παθητικούς αποδεκτές επιδομάτων (Ροζανβαλόν, 2001). Η ανάλυση του Giddens υπενθυμίζει κατά μία έννοια, ότι το πλαίσιο των κοινωνικών δικαιωμάτων και το κοινωνικό κράτος που τα στηρίζει, δεν είναι πλέον κατάλληλα για να επιλύσουν τα χρόνια προβλήματα ανεργίας, στα οποία εκτίθενται σήμερα όλο και περισσότερες ομάδες του πληθυσμού. Ειδικά στην Ευρώπη οι τάξεις των αποκλεισμένων και τα χρήματα που λαμβάνουν συνεχώς αυξάνονται. Το ίδιο συμβαίνει με τους φόρους, που είναι αναγκαίοι για τη χρηματοδότηση αυτών των πληρωμών. Οι υψηλότεροι φόροι σημαίνουν μειωμένη ζήτηση εργασίας. Έτσι όμως φτάνουμε σε έναν κοινωνικό αποπληθωρισμό, δηλαδή μια αυξανόμενη ποσότητα μη εργαζόμενων ατόμων, που προστατεύονται και φροντίζονται από τις πληρωμές ενός συνεχώς μειούμενου ποσοστού εργαζομένων (Rosanvallon,2000: 57).

Η εντεινόμενη οικονομική παγκοσμιοποίηση επιδεινώνει το πρόβλημα και το δίλημμα μπορεί να ξεπεραστεί, όπως υποστηρίζει και ο Rosanvallon, μόνο με ένα πλαίσιο ένταξης, αντίθετο του μοντέλου του «παθητικού κράτους πρόνοιας», που παρέχει αποζημιώσεις στο πλαίσιο του αποκλεισμού. Τα καθολικά επιδόματα όμως αυτού του τύπου δεν είναι τίποτα άλλο από μία επέκταση των πληρωμών ανικανότητας και αναπηρίας στην κατηγορία των «κοινωνικά αναπήρων», δηλαδή εκείνων που παρέμειναν άνεργοι μετά τη λήξη των επιδομάτων ανεργίας· μία λύση που απλώς αποφεύγει το πρόβλημα και, ως εκ τούτου, το επιδεινώνει. Η ένταξη, από την άλλη πλευρά, πρέπει να ξεκινά με τη δυνατότητα χρησιμοποίησης δημόσιων πόρων «για να πληρωθούν οι εργαζόμενοι και όχι για να αποζημιωθούν οι άνεργοι (Rosanvallon,2000: 57). Εν κατακλείδι η λύση εναποτίθεται σε πολιτικές ενεργοποίησης του ατόμου στην αγορά εργασίας (workfare),στο πλαίσιο των οποίων τα κοινωνικά δικαιώματα ερμηνεύονται ως μια σύμβαση, που περιέχει δικαιώματα και υποχρεώσεις «(Rosanvallon,2000: 87). Ο Gidenns θεωρεί, ότι το δικαίωμα συμμετοχής ενός ατόμου στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας απαιτεί τόσο το άτομο να είναι χρήσιμο για την κοινωνία όσο και η κοινωνία να αναγνωρίζει και να ανταποκρίνεται στην επιθυμία του ατόμου για κοινωνική χρησιμότητα -ιδίως με την παροχή θέσεων εργασίας ή κάτι ισοδύναμο .

Η λειτουργία του workfare, όπως σημειώνει ο Rosanvallon (2000), είναι κυρίως κυρωτική και αποτελεί μια προσπάθεια να αποκατασταθεί η εργασιακή πειθαρχία, δείχνοντας στους εργαζόμενους τη μοίρα που τους περιμένει, αν απαιτήσουν παραπάνω από ότι πρέπει από τους εργοδότες τους ή το κράτος. Η προτεινόμενη μεταστροφή στο επίπεδο των δημοσίων πολιτικών προς το workfare αποσκοπεί υποτίθεται στην υπέρβαση της κρίσης του κοινωνικού κράτους και της αγοράς εργασίας, αλλά και υπέρβασης της κατάχρησης δημόσιων πόρων. Από την άλλη μεριά όμως συνιστά καταφανώς ένα πρώτο βήμα προς ένα γενικότερο κοινωνικό dumbing στην αγορά εργασίας και μια γενικότερη υποβάθμιση και απορρύθμιση, υπό την έννοια του καταναγκασμού αποδοχής υποδεέστερων όρων και συνθηκών εργασίας, στο όνομα της καταπολέμησης ή της πρόληψης της ανεργίας. Η συνολική λογική της απασχολησιμότητας, η οποία βασίζεται στην ενεργοποίηση και υπευθυνοποίηση του εργαζόμενου ή άνεργου, δεν λαμβάνει υπόψη ορισμένες αρνητικές πτυχές. Συγκεκριμένα, απασχολήσιμος είναι ο εργαζόμενος που εργάζεται υπό συνθήκες επισφάλειας, με χαμηλότερη αμοιβή, σε υποδεέστερες συνθήκες εργασίας, αποδεχόμενος πιθανά περικοπές στα κοινωνικά κεκτημένα ή ο άνεργος ο

οποίος αποδέχεται όποια εργασία και εάν του προσφέρουν, ακόμα και εάν αυτή δεν ανταποκρίνεται στα προσόντα του.

Αυτή η διαδικασία «υπευθυνοποίησης» του ατόμου γίνεται ορατή στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, με την έμφαση που δίνει το σύγχρονο μάνατζμεντ στις ατομικές δεξιότητες του κάθε εργαζόμενου, προωθώντας μια σειρά από εξατομικευμένες πρακτικές, όπως λ.χ. την αξιολόγηση των δεξιοτήτων, την αμοιβή με βάση την ατομική απόδοση. Στην λογική αυτή υποθάλπεται μια θεώρηση του ανέργου ως ατόμου που εμφανίζει κάποιου είδους ανεπάρκεια, ενώ η ευθύνη της ανεργίας μεταφέρεται στα προσωπικά χαρακτηριστικά των ανέργων : «…οι άνεργοι γίνονται αντιληπτοί ως μια κοινωνική ομάδα που δεν διαθέτει ικανότητες, τεχνικές δεξιότητες, πιστοποιημένες γνώσεις, κοινωνικές δεξιότητες που επιτρέπουν πρόσβαση και διατήρηση της εργασίας, στερείται εργασιακού ήθους, κινήτρων και επιθυμία να εργασθούν» (Δεδουσόπουλος,2005:258).Οι πολιτικές απασχόλησης στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες μετατοπίστηκαν προς το wokfare, ως μορφή «ποινικοποίησης» της ανεργίας. Οι άνεργοι πρέπει πλέον να αποδεικνύουν συνεχώς ότι αναζητούν ενεργά εργασία, ως απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου να συνεχίσουν να λαμβάνουν ένα επίδομα ή ένα εισόδημα διαβίωσης, το οποίο επαφίεται στην αξιολόγηση των διοικητικών υπαλλήλων (Schram,2006: 22-23).

Σε κάθε περίπτωση η σύλληψη του ενεργοποιητικού κράτους από τον Giddens δεν συνδέεται με μία ολική εγκατάλειψη των κοινωνικών ευθυνών του κράτους, αλλά με μία κατανομή ευθυνών μεταξύ κράτους και ατόμου. Ευθύνη του κράτους είναι να ενεργοποιήσει την κοινωνία συμπεριλαμβανομένων των υπαλλήλων στον δημόσιο τομέα, να τους προωθήσει αλλά και να τους προκαλέσει να δραστηριοποιηθούν στο πεδίο της επίλυσης των ατομικών τους προβλημάτων (Herringer,1997: 84). Η εφαρμογή της λογικής της ενεργοποίησης στην πράξη συνδέεται αναμφισβήτητα με τη στρατηγική περισσότερης αγοράς. Τα κράτος δημιουργεί ένα πλαίσιο παροχής ακριβοδίκαιων ευκαιριών, τις οποίες πρέπει να εκμεταλλευτούν οι πολίτες με ατομική ευθύνη . Η ισότητα ευκαιριών , η εξειδίκευση και η ατομική ευθύνη εξελίσσονται σε πυρηνικές έννοιες του νέου αυτού αξιακού κώδικα κοινωνικής πολιτικής(Herringer,1997:85). Οι αποκλεισμένοι από την αγορά εργασίας εξελίσσονται σε ατομικούς επιχειρηματίες μέσω της ενδυνάμωσης (empoverment) τους με κίνητρα, δεξιότητες και υπευθυνότητα, ώστε να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Αυτή η νέα μακροοικονομική κουλτούρα αποτελεσματικότητας πλαισιώνεται με την

αυστηροποίηση των ευλόγως αποδεκτών κριτηρίων για μια θέση απασχόλησης, την μείωση αποδοχών και την όξυνση των διαθέσιμων εργαλείων πειθάρχησης (Herringer,1997:85). Η αλλαγή παραδείγματος της κοινωνικής πολιτικής μέσα από τη λογική ενεργοποίησης, που χαρακτηρίζει το κράτος των κοινωνικών επενδύσεων όπως το συνέλαβε ο Giddens, ακολουθεί στρατηγικές ενδυνάμωσης (επένδυση με ατομικές δεξιότητες και προσόντα), υπευθυνοποίησης (πειθαρχία) και προσαρμογής στα δεδομένα της αγοράς. Κατ' επέκταση , συνδέεται με μία ανανοηματοδότηση και εργαλειοποίηση της σημασίας της εργασίας, υπό την έννοια ότι το όλο εγχείρημα αποσκοπεί στην αναπαραγωγή ενός εργασιακά πειθαρχημένου και προσαρμοσμένου στις απαιτήσεις της αγοράς εργατικού δυναμικού.

5.2.2 Ευελισφάλεια (Flexicurity)

Το κοινωνικό μοντέλο που σχεδιάζει ο Giddens εδράζεται σε μία οικονομική προσέγγιση, η οποία με αμφίβολη επιτυχία, αποστασιοποιείται από ιδεολογικές σκοπιμότητες. Παράλληλα συνδυάζει τον οικονομικό φιλελευθερισμό με την κοινωνική συνοχή, μέσα από τον περιορισμό της εμβέλειας του κράτους, στο ρόλο ενός διαμεσολαβητή με την οικονομική δραστηριότητα (Schweiger, 2014: 10).Εντούτοις η προσέγγιση του Giddens κλίνει περισσότερο προς την απόσυρση των ρυθμιστικών δικλείδων και κανόνων απέναντι στις επιχειρήσεις και στις αγορές, παρά στη προώθηση της κοινωνικής σύγκλισης. Ο στόχος των προτεινόμενων απορρυθμίσεων στο πλαίσιο του κράτους των κοινωνικών επενδύσεων είναι να δοθεί προτεραιότητα στην απορρόφηση εργατικού δυναμικού, κάνοντας τις αγορές εργασίας πιο ευέλικτες μέσα από την εφαρμογή μίας προνοιακής προσέγγισης της εργασίας (Lehweiβ-Litzman, 2014: 20;Meda, 2014: 173). Η έννοια της ευελιξίας με ασφάλεια (flexicurity) βασίζεται στην ιδέα, ότι η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας αντισταθμίζεται μέσα από τα οφέλη που προσφέρει η ασφάλεια της απασχόλησης και της κοινωνικής ασφάλισης (Tangier,2007: 551-552).

Για παράδειγμα, η χαλάρωση της νομοθεσίας για την προστασία της απασχόλησης αντισταθμίζεται με την παροχή καλύτερων συνθηκών για τους εργαζόμενους με προσωρινή και μερική απασχόληση. Οι συγκεκριμένοι εργαζόμενοι υποστηρίζονται με δια βίου επαγγελματική κατάρτιση, ώστε να διευκολυνθούν στο ενδεχόμενο αλλαγής εργασίας, με την εισαγωγή ευνοϊκότερων ρυθμίσεων του χρόνου εργασίας και με πρόσθετες κοινωνικές παροχές (Tangier,2007:553). Η

ευελιξία με ασφάλεια (flexicurity) αποτελεί μία ελαστικοποίηση (απορρύθμιση) των αγορών εργασίας με «ανθρώπινο πρόσωπο», υπό την έννοια ότι εισάγονται ορισμένα αντισταθμιστικά κοινωνικά πλεονεκτήματα, ιδιαίτερα για τις ομάδες που πλήττονται (Tangier,2007:554). Εδώ η κύρια διάκριση που αποτυπώνεται είναι ότι η ευελιξία με ασφάλεια διαφέρει από την άνευ όρων άρση των ρυθμίσεων, με την εισαγωγή αντισταθμιστικών μέτρων στην κοινωνική ασφάλιση και την ενεργοποίηση της απασχόλησης. Η συγκεκριμένη προσέγγιση συνδέεται με την προσφορά κινήτρων για την εξεύρεση και ανάληψη εργασίας ή τουλάχιστον την απόκτηση περαιτέρω δεξιοτήτων μέσω εκπαίδευσης και κατάρτισης. Στο αντίποδα η πολιτική ευελισφάλειας συνδέεται με κυρώσεις για άτομα που παραμένουν οικονομικά απενεργοποιημένα. Υπό την πίεση των Blair στην Μεγάλη Βρετανία και Schröder στην Γερμανία η πολιτική αυτή υιοθετήθηκε σε επίπεδο της ΕΕ μέσω της αναθεώρησης της στρατηγικής της Λισαβόνας το 2015 (Hastings& Hayes, 2016: 4).

Το μοντέλο της ευελισφάλειας στηρίζεται στην αποκέντρωση και στην διαφοροποίηση, σε αντίθεση με το φιλελεύθερο μοντέλο των ΗΠΑ και προϋποθέτει ένα ενεργό κράτος, το οποίο επικεντρώνει τις δραστηριότητες του περισσότερο στο ανθρώπινο κεφάλαιο μεταφέροντας τον παράγοντα του ρίσκου από το κοινωνικό κράτος προς το άτομο (Schweiger, 2014: 11). Ο κρίσιμός παράγοντας είναι η προώθηση της εκπαίδευσης και της κατάρτισης καθώς επίσης και η επιδίωξη μίας ολοκληρωμένης στρατηγικής προσανατολισμένης κυρίως στη τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης και στη δημιουργία θέσεων εργασίας. Η επιδίωξη αυτή της ανάπτυξης οδηγεί τελικά στη δημιουργία μιας στρατηγικής ευελισφάλειας (flexicurity) για την μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας, η οποία δανείζεται την ενεργή πολιτική απασχόλησης σκανδιναβικών χωρών όπως η Σουηδία και η Δανία.

Η αρχή της ευελισφάλειας συνδυάζει της ευελιξία της αγοράς εργασίας με μία νέα μορφή ασφάλειας. Στόχος της είναι ο περιορισμός της παθητικής στήριξης και η υποκατάσταση της από την εισαγωγή μιας στοχευμένης ενεργοποίησης του ατόμου. Αυτό θα γίνει μέσω προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης για του ανέργους, με συνολικό στόχο την επαναφορά τους στην εργασία και την επένδυση τους με τις κατάλληλες δεξιότητες, ώστε η εργασιακή επανασύνδεση να γίνει γρήγορα.

Η ευελισφάλεια αποτέλεσε κεντρική αρχή των μεταρρυθμίσεων της αγοράς εργασίας και του κοινωνικού κράτους, στις οποίες προχώρησαν τόσο οι Νέοι Εργατικοί στο Ηνωμένο Βασίλειο όσο και οι σοσιαλδημοκράτες στην Γερμανία μεταξύ του 1997 και 2003. Οι πολιτικές ευελιξίας με ασφάλεια, αποσκοπούσαν στην

αύξηση της ανταγωνιστικότητας των οικονομιών μέσω μίας περαιτέρω απελευθέρωσης. Αυτό απαιτούσε το συμβιβασμό μεταξύ των εργοδοτών, οι οποίοι αναζητούσαν την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και εργαζομένων που προσπαθούσαν να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους (Visser & Hemerijck, 1997: 44; Wilthagen& Tros, 2004: 171). Ο όρος εντούτοις της ευελισφάλειας ποτέ δεν ενσωματώθηκε στο εννοιολογικό οπλοστάσιο των Νέων Εργατικών, παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη πολιτική προωθήθηκε εντατικά. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζει κατά μία έννοια, το βαθμό κατά τον οποίο οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές κυριάρχησαν στη στρατηγική του Τρίτου Δρόμου και των Νέων Εργατικών έναντι της σοσιαλδημοκρατικής προοπτικής της ευελισφάλειας, όπως μετουσιώθηκε στις σκανδιναβικές χώρες (Hartley, 2014: 167). Είναι γεγονός άλλωστε ότι με βάσει τις υπάρχουσες εμπειρικές έρευνες στις χώρες με υψηλή ευελιξία και υψηλή ασφάλεια κατατάσσονται η Δανία και η Φινλανδία, στις χώρες με περιορισμένη ευελιξία και υψηλή ασφάλεια η Σουηδία και η Ολλανδία, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο κατατάσσεται στις χώρες με υψηλή ευελιξία και χαμηλή ασφάλεια (flex-insecure countries) (Tangier,2007: 563).

5.2. 3 Ανακλαστικός και γραμμικός εκσυγχρονισμός.

Κατά τον Giddens τόσο η κλασική σοσιαλδημοκρατία όσο και ο νεοφιλελευθερισμός προωθούν την παράδοση του γραμμικού εκσυγχρονισμού, σε αντίθεση με τον ανακλαστικό εκσυγχρονισμό, που είναι περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένος και περιλαμβάνει διακοπές και οριοθετήσεις στη διαδικασία εκσυγχρονισμού, ενώ δεν θέτει σε κίνδυνο τη συνέχεια της κοινωνικής συνοχής (Giddens, 1999: 13). Η εξέλιξη της κοινωνίας δεν γίνεται κατανοητή από τον Giddens ως πρόοδος, αλλά περιγράφεται ως ένας αντανακλαστικός εκσυγχρονισμός (Dörre, 1999: 12-13; Giddens, 1998: 15; Merkel, 2000: 274-275; Plant, 1998). Ο Giddens αντιπαραβάλει, τον προγενέστερο «απλό εκσυγχρονισμό» με το σύγχρονο «αντανακλαστικό εκσυγχρονισμό» συγκροτώντας μία αντίθεση. Ο ανακλαστικός εκσυγχρονισμός διακρίνεται από το γεγονός ότι οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης, οι αλλαγές του τρόπου ζωής, η υπέρβαση της παραδοσιακής κοινωνίας «προέρχονται από τη δυτική νεοτερικότητα αλλά τώρα αφορούν ολόκληρο τον κόσμο και διαθλώνται με τρόπο που επαναδιαμορφώνει τον εκσυγχρονισμό στις καταγωγικές του περιοχές» (Giddens , 1999: 130).

Συνεπώς ο αντανακλαστικός εκσυγχρονισμός στον Giddens ορίζεται ως ικανότητα των κοινωνών να επανιδρύουν τον εαυτό τους σκόπιμα, αλλά και ως αποτέλεσμα σκέψης και σχεδιασμού για να προσεγγίσουν συγκεκριμένους στόχους όπως η ανάπτυξη, η αύξηση της ανταγωνιστικότητας , η παραγωγική αναπροσαρμογή κοκ. Ταυτόχρονα ωστόσο οι κοινωνίες εκτίθενται σε τυχαίους και απρόβλεπτους παράγοντες, όπως οικονομικές κρίσεις, πόλεμοι, περιβαλλοντικές καταστροφές και πολιτική αστάθεια. Στην μετανεοτερική εποχή δεν επιδιώκεται πλέον η αναδιάρθρωση της παράδοσης, όπως στην περίπτωση του «απλού εκσυγχρονισμού», αλλά η αναδιατύπωση των θεμελίων της ίδιας της νεοτερικότητας, η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο ενός «ανακλαστικού «θεσμικού μετασχηματισμού, που αφορά και αλλάζει εκ θεμελίων την «καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία», το «διεθνή καταμερισμό της εργασίας», το «σύστημα εθνικών κρατών» και τη «στρατιωτική παγκόσμια τάξη» (Giddens,1996: 75-76, 93).

Οι κινητήριες δυνάμεις πίσω από αυτή τη ριζική αλλαγή - που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην απλή διαδικασία εκσυγχρονισμού - είναι η παγκοσμιοποίηση, η εξατομίκευση και οι νέοι κίνδυνοι (Beck,1986). Οι αλλαγές αυτές αφορούν την παραδοσιακή βάση γνώσεων, τα γνωστικά αυτονόητα και τις γνωστικές πεποιθήσεις της νεοτερικότητας. Η ανακλαστικότητα έχει να κάνει στον Giddens με την σώρευση της γνώσης πάνω στα θεμέλια, τα προβλήματα και τις επιπτώσεις των διαδικασιών εκσυγχρονισμού(Beck, 1986: 289). Ο Giddens προσάπτει στους θιασώτες του απλού εκσυγχρονισμού, στους οποίους συγκαταλέγει και την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία, ότι θεωρούν τις βασικές αρχές τους και τις κοινωνικές κατακτήσεις τους ως αναλλοίωτες και επομένως οδηγούνται στην ακαμψία. Ο εγκλωβισμός σε κατηγορίες της βιομηχανικής εποχής, όπως στις θεωρίες του Marx για την σχέση εργασίας και κεφαλαίου ως κεντρικό άξονα και στις θεωρήσεις του Weber για τη γραμμική μεγέθυνση της γραφειοκρατίας και του εξορθολογισμού ως αναγκαστικές επιδράσεις στο κοινωνικό πράττειν, δεν τους επιτρέπει να αναγνωρίσουν την εξέλιξη της νεοτερικότητας.

Ο Giddens σημειώνει την αντανακλαστική χρήση της γνώσης, με την έννοια ότι η γνώση περνάει μέσα από την κοινωνία και διοχετεύεται πάλι σε αυτή αλλάζοντας την ταυτόχρονα. Η αντανακλαστικότητα της νεοτερικότητας ως συνεχή αυτογνωσία δεν οδηγεί στην σταθεροποίηση, αλλά συνεισφέρει στην αστάθεια του κόσμου (Giddens, 1996: 59). Επιπλέον, κατά τον Giddens, η ιστορία δεν φαίνεται να ακολουθεί κάποιον προκαθορισμένο σκοπό και επομένως η ιδέα της προόδου χάνει

το νόημά της. Ομοίως, αλλάζουν οι προοπτικές από κοινωνική και πολιτική άποψη, από την στιγμή όπου η οικολογία και τα νέα κοινωνικά κινήματα παίζουν όλο και σημαντικότερο ρόλο (Giddens, 1996: 63).

Η ιδέα της προόδου και η υπεροχή της λογικής, αποτελέσματα του Διαφωτισμού, ακολουθούν την παράδοση της θείας πρόνοιας, μόνο που τη θέση του θεού παίρνει η ιδέα της προόδου. Αυτά τα θεμέλια της απλής νεοτερικότητας αντικατέστησαν το «δόγμα της παράδοσης» (Giddens , 1996: 67). Με την εξαφάνιση της παράδοσης, έγινε φανερή ωστόσο η κυκλικότητα της λογικής, κάτι που εξουδετέρωσε τη στόχευση της ιδέας της προόδου, και ως εκ τούτου η ιδέα της εξέλιξης καταστράφηκε. Η ρήξη με την οπτική της ιστορίας βασισμένη στη θεία πρόνοια, η αποσύνθεση της ιδρυτικής ιδέας του διαφωτισμού και η συνακόλουθη ανάδυση της αντιπαραγωγικής σκέψης προς το μέλλον, με ταυτόχρονη αποστράγγιση της ιδέας της προόδου μέσα από αδιάκοπες μεταβολές είναι εξελίξεις συνολικά διαφορετικές από τις βασικές προοπτικές του Διαφωτισμού. Άρα δημιουργείται η εντύπωση ότι ζούμε εκτεταμένες μεταβάσεις (Giddens, 1996: 69). Αυτή η διαδικασία που χαρακτηρίζεται ως μετάβαση από την νεοτερικότητα στην μετανεοτερικότητα, από τον Giddens θεωρείται ως ριζοσπαστικοποίηση της νεοτερικότητας, που καταλήγει στην υπέρβαση της παράδοσης.

Η προσέγγιση του Giddens του αντανακλαστικού εκσυγχρονισμού χρησιμοποιεί δύο έννοιες αλληλένδετες μεταξύ τους, την εξατομίκευση και την παγκοσμιοποίηση. Η εξατομίκευση διαλύει τις μορφές κοινωνικοποίησης της εκβιομηχανισμένης νεοτερικότητας. Οι τάξεις εξαφανίζονται όπως και η κλασική πυρηνική οικογένεια και οι συναφείς ρόλοι των φύλων. Αυτή η μετατόπιση από τις παλιές κατηγορίες αναγκάζει τα άτομα να συνθέσουν μόνα τους τις βιογραφίες τους. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα την εξατομίκευση ή τον ατομικό κατακερματισμό της κοινωνίας, αλλά ότι η ταυτότητα των ατόμων συντίθεται από επιμέρους βιογραφικά σχέδια και ότι ο παραδοσιακός τρόπος ζωής αντικαθίσταται από νέες μορφές εξατομικευμένες. Η διαδικασία αυτή περιγράφεται από τον Giddens με τους όρους μετατόπισης και επανασύνδεσης (Giddens, 1996). Μέσω της μετατόπισης από την τοπική προσκόλληση, η κοινωνία εκτίθεται σε μια παγκοσμιοποίηση, που συνδυάζει τοπικά με μακρινά γεγονότα. Αυτές οι παγκοσμιοποιημένες κοινωνικές σχέσεις αποδυναμώνουν το κράτος και επαναφέρουν την τοπική διάσταση στο προσκήνιο. Ο Giddens βλέπει την εκβιομηχανισμένη νεοτερικότητα να ωθείται από τέτοιες διαδικασίες σε ένα διάβημα διάλυσης, που οδηγεί την κοινωνία σε μια

δεύτερη νεοτερικότητα. Η εικόνα που σχεδιάζει για τη νεοτερικότητα ο Giddens διαμορφώνεται από την ιδέα της μετατόπισης μέσα από ασυνέχειες,που εξαφανίζουν την παραδοσιακή κοινωνία της προ –νεοτερικότητας. Στο επίκεντρο των προβληματισμών τίθεται το ζήτημα των πηγών του δυναμισμού της νεοτερικότητας και της τάσης παγκοσμιοποίησης των θεσμών που ασκούν, ο διαχωρισμός του χρόνου και του χώρου καθώς επίσης και οι σχετικές απαλλαγές των κοινωνικών συστημάτων μαζί με την αντανακλαστική τάξη και αναδιοργάνωση των κοινωνικών σχέσεων (Giddens, 1996:27). Σε προ-νεωτερικές εποχές, ο προσδιορισμός του χρόνου ήταν στενά συνδεδεμένος με τον τόπο ή με τα επαναλαμβανόμενα φυσικά γεγονότα. Μόνο με τη νεοτερικότητα διαχέεται το ρολόι και εξαπλώνεται παντού. Αυτό επέτρεψε να διαχωριστεί ο χρόνος από τις τοπικές συνθήκες, με αποτέλεσμα να υπάρξει μία χωροχρονική διαρροή της ώρας. Το ρολόι επέτρεψε την ακριβή, τυποποιημένη κατανομή του χρόνου, έτσι ώστε, για παράδειγμα, ο καθορισμός του ημερήσιου χρόνου εργασίας να καταστεί εφικτός (Giddens, 1996: 28). Μέσω της διεθνούς τυποποίησης των ημερολογίων και του ορισμού των ωριαίων ζωνών, η διαδικασία αυτή συνεχίστηκε πέρα από τα εθνικά σύνορα.

Αυτή η νέα ανεξαρτησία του χρόνου από τον τόπο είναι η προϋπόθεση για τη διάκριση του τόπου από το χώρο. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή κοινωνία στην οποία ο χώρος και ο τόπος ήταν ταυτόσημοι, δεδομένου ότι οι δραστηριότητες συνήθως συνδέονταν με ένα σταθερό τόπο δράσης, ο χώρος στη σύγχρονη εποχή μπορεί να θεωρηθεί ανεξάρτητος από την τοποθεσία. «Οι σχέσεις μεταξύ » απόντων «άλλων», οι οποίοι είναι τοπικά απομακρυσμένοι από κάθε δεδομένη κατάσταση αλληλεπίδρασης της προσωπικής επαφής, ευνοούνται (Giddens, 1996: 30). Οι δραστηριότητες σε έναν συγκεκριμένο τόπο επηρεάζονται από κοινωνικούς παράγοντες, που είναι κατά μία έννοια αόρατοι. Επομένως, ο χώρος θεωρείται όλο και περισσότερο ανεξάρτητος από την τοποθεσία, άρα ο παγκόσμιος χάρτης, που σχεδιάστηκε από μια ανεξάρτητη προοπτική, μπορεί να θεωρηθεί ως μεταφορά.

5.2.4 Κοινοτισμός

Εκτός από την ανάπτυξη της πτυχών της δικαιοσύνης, ο Giddens προσθέτει στο μοντέλο του τρίτου δρόμου στοιχεία συμβατά με την ενίσχυση της κοινωνίας των πολιτών που συνεισφέρουν στην αποφόρτιση του κράτους. Απέναντι στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές και την γραφειοκρατική ακαμψία του συγκεντρωτικού κράτους που συνδέονται με την διακυβέρνηση Thatcher, οι Εργατικοί δελεάστηκαν

από πολιτικές και ιδέες της «κοινότητας» (Ετζιόνι, 1999:451;Καρβούνης,2005: 357) δίδοντας έμφαση στο τοπικό κοινωνικό κράτος και σε τοπικές πολιτικές εκπαίδευσης, υγειονομικής περίθαλψης, φροντίδας παιδιών, οικογενειακής βοήθειας ή και μεταφορών σε τοπικές κοινότητες.

Βασισμένος στην ηθική παράδοση του βρετανικού σοσιαλισμού και αστικού πατριωτισμού ο τρίτος δρόμος νοηματοδότησε τη διάσταση των τοπικών κοινωνιών και περιφερειών που ασπάζονται ως σημείο συλλογικής αναφοράς μία αίσθηση «κοινής ταυτότητας, πίστης, υπευθυνότητας και αμοιβαιότητας»(Καρβούνης, 2005:358). Ο προοδευτικός κοινοτισμός στον Giddens στοχεύει στην επίλυση του ζωτικού προβλήματος της συμφιλίωσης της ατομικιστικής αποξένωσης και της κοινωνικής αλληλεγγύης (Giddens, 1999; Reese-Schäfer,2019:23; Vorländer, 2001:21). Στο πλαίσιο της συμφιλίωσης της σοσιαλδημοκρατίας με την οικονομία της αγοράς και με τα θεμέλια της ανταγωνιστικής οικονομίας, ο κοινοτισμός αποτελούσε έναν τρόπο ώστε η συνολική στροφή αυτή να εμφανιστεί πιο ήπια (Vorländer,2001,23).

Στα πεδία της κοινότητας ο Giddens διέβλεπε μια ισχυρότερη δυνατότητα επίλυσης προβλημάτων απ' ότι σε ένα καθολικά ενεργό κράτος. Από την άποψη αυτή, το κράτος θα πρέπει να προσανατολίσει περισσότερο τις υπηρεσίες υποστήριξης του προς τις κοινότητες. Ο Giddens, δεν αποκλείει επίσης έργα και εγχειρήματα, που βασίζονται στην εταιρική σχέση δημόσιου –ιδιωτικού τομέα (Giddens, 1998: 78-85).

Οι παρατηρήσεις ωστόσο του Giddens παραμορφώνονται κάπως εάν ληφθεί υπόψη το καθολικό αίτημα για εκδημοκρατισμό της κοινωνίας που διατυπώνει ο ίδιος. Μέσα από περισσότερες δυνατότητες συμμετοχής για τους πολίτες, μεγαλύτερη διαφάνεια της κρατικής δραστηριότητας, ισχυρότερη έμφαση στην αρχή της επικουρικότητας, ο Giddens διεκδικεί τη διαμόρφωση ενός πιο αποτελεσματικού κράτους (Giddens,1998: 70-78). Ανοικτό, ωστόσο, παραμένει το ζήτημα της διαφοράς μεταξύ φιλοσοφικού προστάγματος και απτής πολιτικής επαληθευσιμότητας σε πολλές από τις θέσεις του Giddens. Πολύ συχνά διατυπώνονται ηθικοί ισχυρισμοί αλλά, πέραν της παρακινητικής τους διάστασης, δεν προσφέρεται καμία λύση για το πώς αυτοί μπορούν να γίνουν κατευθυντήρια αρχή της πολιτικής δράσης. Αυτό ισχύει ιδίως όταν δεν γίνεται από τον Giddens συγκεκριμένη αναφορά στην ευθύνη των επιχειρηματιών, ενώ οι συσχετίσεις με το κοινωνικό κράτος και οι απαιτήσεις από αυτό είναι σχετικά συγκεκριμένες. Από την

άποψη αυτή, παραμένει το ερώτημα εάν η εκδοχή που προσφέρεται από τον Giddens για τις πολιτικές των Νέων Εργατικών, αποτελεί ένα φιλοσοφικό πλαίσιο πάνω στο οποίο προσανατολίζονται οι πολιτικές του τρίτου δρόμου ή είναι περισσότερο μία νομιμοποιητική κατασκευή για ρεαλιστικές/ πραγματιστικές κυβερνητικές πολιτικές.

5.3 Κριτική στον νεοφιλελευθερισμό και στην σοσιαλδημοκρατία

Αυτό που προσέδωσε στις επεξεργασίες του Giddens και στο πρόγραμμα του «New Labor» ιδιαίτερη γοητεία, ώστε και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, να γίνουν από σοσιαλδημοκρατικά κόμματα προσπάθειες εφαρμογής του τρίτου δρόμου, ήταν η κριτική που εξέφρασαν εξίσου για το νεοφιλελευθερισμό και την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία. Οι απόψεις του Giddens ταυτίζονται σε ορισμένα σημεία με το νεοφιλελευθερισμό, ειδικά όσον αφορά την άρνηση απέναντι σε παρεμβάσεις του κράτους στην αγορά, την αποδοχή συντηρητικών δημοσιονομικών πολιτικών που αφορούν την σταθεροποίηση των κρατικών προϋπολογισμών, την απόρριψη αύξησης των κοινωνικών δαπανών και την ανεξαρτησία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Εντούτοις πολλές φορές αγνοείται ότι ο Giddens άσκησε και σημαντική κριτική στο νεοφιλελευθερισμό (Merkel,2000:274). Ειδικότερα, θα μπορούσε να διαπιστώσει κανείς ότι ο Giddens προσπαθεί να διαφοροποιηθεί πολύ ισχυρότερα από το νεοφιλελευθερισμό, από ότι αφήνει να εννοηθεί ο δημόσιος διάλογος γύρω από τον τρίτο δρόμο. Ο Giddens τονίζει ιδιαίτερα ότι,σε αλληλουχία με το πλαίσιο του κοινωνικού κράτους , δεν υποστηρίζεται ένα αξίωμα της ανισότητας· με την έννοια μιας αξιοκρατικής ελίτ, που επιδιώκει τη μείωση των κοινωνικών δαπανών, αλλά περισσότερο τη στοχευμένη διάθεση τους. Επίσης επισημαίνει τον υποδειγματικό χαρακτήρα του γερμανικού κοινωνικού κράτους , π.χ. όσον αφορά τη σημασία των φιλανθρωπικών οργανώσεων.

Η κριτική του Giddens στον νεοφιλελευθερισμό στρέφεται κατά της αποκλειστικής εμπιστοσύνης του συγκεκριμένου μοντέλου απέναντι στην αγορά, ενώ δεν της καταλογίζονται ευθύνες για τις πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες της λειτουργίας της. Επιπλέον, ο Giddens επισημαίνει ότι το φαινόμενο διάχυσης του οικονομικού οφέλους, που αποδίδεται στη φιλελεύθερη αγορά δεν επαρκεί για την κοινωνική εξομάλυνση των ανισοτήτων (Merkel,2000:274). Ο Giddens συμφωνεί μόνο εν μέρει με το επιχείρημα των νεοφιλελεύθερων, ότι η εισοδηματική αύξηση αυτών που επιτυγχάνουν στην αγορά οδηγεί παράλληλα - σε μικρότερο βαθμό- σε

εισοδηματική αύξηση εκείνων που δεν είναι επιτυχημένοι, μέσω της αύξησης των επενδύσεων οι οποίες τονώνουν την κατανάλωση και την οικονομική ανάπτυξη (Plant, 1998). Κατά τον Giddens δεν επαρκεί ένα μινιμαλιστικό κοινωνικό δίκτυο για τη διασφάλιση της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Στην κριτική του απέναντι στο νεοφιλελευθερισμό τονίζει ακόμα ότι οι επιπτώσεις της αγοράς θα πρέπει να σταματούν μπροστά σε ορισμένες περιοχές της ζωής·κάτι που ισχύει ειδικά για το πεδίο της οικογένειας και των κοινωνικών σχέσεων (Merkel,2000:275).

Ακριβώς όμως η υπέρβαση των ορίων αποτελεί εγγενές στοιχείο του νεοφιλελευθερισμού από την στιγμή, που επιτρέπει στη αγορά να εξελίσσεται ανεμπόδιστα. Ο Giddens μάλιστα σημειώνει, ότι η συνεχή επέκταση της αγοράς αναμένεται να διαβρώσει θεμελιακούς θεσμούς κοινωνικής φύσεως. Στο σημείο αυτό επέρχεται η σύγκρουση με τον συντηρητισμό, αφού η επιθετική θεώρηση της αγοράς, που υπακούει μόνο στην προσωπική αύξηση του κέρδους, καταστρέφει τις ηθικές αρχές της αγοράς. Ειδικότερα υπάρχει ο φόβος, ότι αξίες όπως η συμμόρφωση σε συμβάσεις, η εμπιστοσύνη, ο σεβασμός σε νομικούς διακανονισμούς ή άλλες αστικές αρετές, θα θυσιαστούν υπέρ μιας αχαλίνωτης αγοράς.

Η κριτική του Giddens στον νεοφιλελευθερισμό αναδεικνύει ότι δεν ευσταθεί το επιχείρημα κάποιων επικριτών του (Cammack, 2004: 155) ότι το θεωρητικό εγχείρημα του τρίτου δρόμου δεν διαθέτει απολύτως κανένα σοσιαλδημοκρατικό στοιχείο, αφού ισχυρίζεται ότι ο εξανθρωπισμός του καπιταλισμού τον οποίο επιχείρησε η σοσιαλδημοκρατία δεν ευοδώθηκε. Ο Giddens επισημαίνει ότι ο σκληρός πυρήνας του σοσιαλισμού «είναι η ιδέα ότι ο καπιταλισμός μπορεί να εξανθρωπιστεί μέσα από σοσιαλιστική οικονομική διαχείριση, έστω και αν υπάρχουν πολλές διαφορετικές αντιλήψεις για το πώς ένας τέτοιος στόχος μπορεί να επιτευχθεί» (Giddens; 1998:3-4). Ο Giddens, όπως φαίνεται από την κριτική του στον νεοφιλελευθερισμό δεν αμφισβητεί τον στόχο του εξανθρωπισμού του καπιταλισμού.

Η κριτική στην παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία, την οποία ασκεί ο Giddens, είναι ότι δεν προσφέρει πλέον απαντήσεις σε τρέχουσες προκλήσεις. Εν προκειμένω οι ενστάσεις του αφορούν κυρίως το κοινωνικό κράτος με την παραδοσιακή του μορφή. Ο Giddens θεωρεί ότι αυτό είναι πάρα πολύ άκαμπτο. Η βασική απαίτηση της πλήρους απασχόλησης, που θεμελιώνει το παραδοσιακό κοινωνικό κράτος δεν ανταποκρίνεται πλέον σε μία παραδοσιακή διάρθρωση της οικογένειας στην οποία σχεδόν αποκλειστικά οι άνδρες εργάζονται. Επίσης το παραδοσιακό κοινωνικό κράτος διακατέχεται από την αντίληψη, ότι υπάρχει μία

αγορά εργασίας καθορισμένη από τη βιομηχανία, κάτι που πλέον δεν ευσταθεί στην επικρατούσα κοινωνία των υπηρεσιών και της γνώσης. Ένα θεμελιώδες σφάλμα της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας, κατά τον Giddens, είναι η υπόθεση ότι όσο ανεβαίνουν οι κοινωνικές δαπάνες, τόσο μειώνεται η κοινωνική ανισότητα και μάλιστα αυτόματα (Merkel,2000:275).

Μέσα από το παραδοσιακό σύστημα κοινωνικών μεταβιβάσεων επιπλέον, οι δικαιούχοι υποβιβάζονται και διαδραματίζουν παθητικό ρόλο, ενώ, κατά τον Giddens, απαραίτητο είναι ένα ενεργοποιητικό κράτος πρόνοιας. Αυτός επικρίνει επομένως την προσέγγιση της διανεμητικής δικαιοσύνης και την υπάρχουσα ελιτίστικη κρατική νομενκλατούρα της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας. Το κράτος με βάση αυτό το μοντέλο ελέγχεται μόνο από μια μικρή ελίτ, ενώ τα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού στερούνται ευκαιριών συμμετοχής (Giddens, 1998: 16; Merkel, 2000: 275-276; Plant, 1998). Κατά τον Giddens, «η νέα πολιτική ορίζει την ισότητα ως συμπερίληψη και την ανισότητα ως αποκλεισμό». Άρα, η νέα σοσιαλδημοκρατία πρέπει να μεταθέσει την προσοχή της από το στόχο της αναδιανομής του πλούτου, στο στόχο της αναδιανομής ικανοτήτων και δεξιοτήτων, έτσι ώστε να δημιουργηθεί αυτό που ο Giddens ονομάζει κοινωνία «θετικής πρόνοιας». Σε μια τέτοια κοινωνία «το συμβόλαιο μεταξύ ατόμου και κυβέρνησης μεταλλάσσεται, καθώς η αυτονομία και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας-το μέσο δηλαδή της διάδοσης της ατομικής ευθύνης - έρχονται πλέον στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος» (Merkel,2000: 276).

Ένα από τα κεντρικά θέματα της προβληματικής του Giddens, σχετικά με την ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας, είναι αυτό που ονομάζει «ριζοσπαστικό κέντρο». Μία έννοια που τη θεωρεί κρίσιμη για την ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας, επειδή ο ριζοσπαστισμός περιέχει σήμερα μια σημασία διαφορετική από αυτήν που είχε παλιά. Ο ριζοσπαστισμός ήταν η έννοια που όρθωνε την αριστερά ενάντια στη δεξιά. Σήμερα ριζοσπαστισμός σημαίνει την υπέρβαση από τις αγκυλώσεις της παλαιάς αριστεράς, αλλά και από αριστερές προσεγγίσεις παλαιού και παρωχημένου τύπου. Έτσι, λοιπόν, ο ριζοσπαστισμός παίρνει ένα νέο νόημα· Κεντροαριστερό. Αυτή η προβληματική υποδεικνύει σ' όσους ανήκουν στο σοσιαλδημοκρατικό χώρο, ότι πρέπει να επανεξετάσουν την υπόθεση της κεντρώας πολιτικής. Για να μπορέσουν οι σοσιαλδημοκράτες να κυβερνήσουν με επιτυχία και με λαϊκή υποστήριξη, να μπορέσουν δηλαδή να πετύχουν στις εκλογικές διαδικασίες, θα πρέπει να λάβουν σοβαρά υπόψη την έννοια του «κέντρου». Μια ανανεωμένη σοσιαλδημοκρατία

πρέπει να τοποθετείται αριστερά του κέντρου, διότι η κοινωνική αλληλεγγύη και η πολιτική της χειραφέτησης παραμένουν κύρια συστατικά της ταυτότητάς της. Με αυτή την προσέγγιση οι σοσιαλδημοκράτες θα μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τόσο τα παραδοσιακά όσο και τα πρωτοεμφανιζόμενα πολιτικά προβλήματα, όπως για παράδειγμα όσα έχουν να κάνουν με την οικολογία».

Πολλοί παραδοσιακοί σοσιαλδημοκράτες επικρίνουν τον Giddens με το επιχείρημα ότι η ανανεωμένη σοσιαλδημοκρατία την οποία επαγγέλλεται είναι στην ουσία ένας μανδύας κάτω από τον οποίο διακρίνονται νεοφιλελεύθερες αρχές κι έτσι ο «τρίτος δρόμος» δεν έχει στην ουσία τίποτε να κάνει με αριστερές αρχές. Ο Giddens απαντάει σε αυτή την κατηγορία άμεσα και κατηγορηματικά αντιτείνοντας ότι « ο «τρίτος δρόμος», είναι μια ρεαλιστική απάντηση στο νεοφιλελευθερισμό, σε αντίθεση με την παραδοσιακή κομμουνιστική Αριστερά, η οποία αποδείχθηκε αναποτελεσματική και καταστροφική και ως παλιά σχολή έχει απαξιωθεί»(Giddens, 1998: pvii). Η οικονομική θεωρία του παραδοσιακού σοσιαλισμού, κατά τον Giddens, υπήρξε ανέκαθεν ανεπαρκής· υποτιμώντας την ικανότητα του καπιταλισμού να καινοτομεί, να προσαρμόζει και να αυξάνει την παραγωγικότητα του . Ο σοσιαλισμός δεν κατόρθωσε επίσης να κατανοήσει τη σημασία των αγορών ως πληροφοριακών συστημάτων, που παρέχουν βασικά στοιχεία για αγοραστές και πωλητές. Αυτές οι ανεπάρκειες αποκαλύφθηκαν πλήρως με τις εντατικές διαδικασίες παγκοσμιοποίησης και τεχνολογικών αλλαγών, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και μετά »(Giddens, 1998: 4-5).

Ο Giddens σημειώνει επίσης ότι «ο «τρίτος δρόμος» δεν είναι ο φιλελευθερισμός, αλλά μια ρεαλιστική εναλλακτική επιλογή στη νεοφιλελεύθερη πρόταση. Οι σοσιαλδημοκράτες πρέπει να κατανοήσουν τις ραγδαίες αλλαγές των τελευταίων 20 – 30 χρόνων και να προσαρμοστούν σε αυτές. Δεν έχουν άλλη επιλογή. Αυτή τη διέξοδο τους δίνει ο «τρίτος δρόμος», ο οποίος προσπαθεί να υπερβεί την παραδοσιακή αριστερά και την παλαιά σοσιαλδημοκρατία και βεβαίως να γίνει ουσιαστικό αντίβαρο στο νεοφιλελευθερισμό». Ο Giddens αναφέρεται δηλαδή στο γεγονός ότι ο υπαρκτός σοσιαλισμός και η παλαιά αριστερά τραυμάτισαν το κύρος σοσιαλδημοκρατικών αρχών και υπογραμμίζει με έμφαση ότι ο «τρίτος δρόμος» «είναι ο μόνος τρόπος για να μπορέσουμε να αποκαταστήσουμε το κύρος βασικών σοσιαλδημοκρατικών αρχών, όπως είναι αυτή της κοινωνικής αλληλεγγύης. Αυτή είναι μια σημαντική πρόκληση για τη σημερινή σοσιαλδημοκρατία». «Η πολιτική του τρίτου δρόμου δεν είναι, όπως παρουσιάζεται τόσο συχνά, μια

συνθηκολόγηση στο νεοφιλελευθερισμό. Αντίθετα, εστιάζει στην κεντρική σημασία της ενεργού κυβέρνησης και της δημόσιας σφαίρας. Η δημόσια σφαίρα δεν συμπίπτει με την επικράτεια του κράτους. Τα κρατικά θεσμικά όργανα μπορούν να μειώσουν ή να δυσφημίσουν τη σφαίρα του δημοσίου πεδίου, όταν γίνουν υπερμεγέθη, γραφειοκρατικά ή δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες των πολιτών. Οι νεοφιλελεύθεροι είχαν δίκιο να επικρίνουν το κράτος από την άποψη αυτή, αλλά είναι λάθος να υποθέσουμε ότι το δημόσιο αγαθό μπορεί να παρέχεται καλύτερα από τις αγορές «(Giddens, 2000: 164).

Ο Giddens (2001) συμφωνεί σιωπηρά με τη θέση ότι η πολιτική του «τρίτου δρόμου» συχνά εγκλώβισε τις σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις στην υλοποίηση πολλών πολιτικών, που αποτελούσαν αναθήματα σε προηγούμενες γενιές σοσιαλδημοκρατικών και κεντρώων στοχαστών. Ο Giddens συμπεραίνει: «Είναι αλήθεια ότι η νέα κεντροαριστερά θέτει υπό αμφισβήτηση τα δόγματα του παρελθόντος. Έτσι, κάποιες ιδέες και πολιτικές, που συνδέονται κυρίως με την πολιτική δεξιά (όπως οι ιδιωτικοποιήσεις ή η δημοσιονομική πειθαρχία),έχουν γίνει συνηθισμένο φαινόμενο στα προγράμματα των αριστερών κομμάτων. Σε έναν κόσμο που βιώνει τέτοιες βαθιές αλλαγές, είναι απαραίτητος ένας συγκεκριμένος πραγματισμός και μια ετοιμότητα πειραματισμού. Ωστόσο, η διαίρεση μεταξύ αριστεράς και δεξιάς δεν έχει εξαφανιστεί. Αυτή αποτυπώνει ουσιαστικά τις διαφορές στις πολιτικές αξίες. Το να είσαι στα αριστερά είναι να θέλεις μια κοινωνία που είναι αλληλέγγυα και χωρίς αποκλεισμούς, έτσι ώστε κανένας πολίτης να μην μένει απέξω. Πρέπει να έχουμε μια δέσμευση στην ισότητα και μια πεποίθηση, ότι έχουμε την υποχρέωση να προστατεύουμε και να φροντίζουμε τα πιο ευάλωτα μέλη της κοινωνίας. Ως κρίσιμη προσθήκη, συνεπάγεται η πεποίθηση ότι η παρέμβαση της κυβέρνησης είναι απαραίτητη για την επίτευξη αυτών των στόχων. Οι δεξιοί μπορούν να αρνηθούν κάθε μία από αυτές τις προτάσεις »(Giddens, 2001 b: 5).

Εντούτοις, ο τρίτος δρόμος δεν προκρίνει, κατά τον Giddens,τη μεταφορά της διακυβέρνησης στον ιδιωτικό τομέα και αντιτίθεται, τόσο με την αριστερά, που επιθυμεί να επεκτείνει το κράτος, όσο και με τη δεξιά, που επιθυμεί να το περιορίσει. Ο Giddens (1998: 75) καθιστά σαφές, ότι οι σοσιαλδημοκράτες πρέπει να απαντήσουν στις επικρίσεις, ότι το κράτος αποτελεί αδρανή θεσμό με αναποτελεσματικές υπηρεσίες, λες και οι κυβερνήσεις είναι συνώνυμες με την αναποτελεσματικότητα · αγνοώντας την ύπαρξη αναγκαίων κοινωνικών θεσμών, δημόσιων νοσοκομείων, σχολείων ή πάρκων. Η κατάλληλη απάντηση δεν είναι να

εισαχθούν μηχανισμοί της αγοράς ή αγορές, οπουδήποτε υπάρχει η αίσθηση της κρατικής αδράνειας, αλλά ότι η κυβέρνηση πρέπει να μιμηθεί την αγορά, κάτι που σημαίνει μερικές φορές την υιοθέτηση αγορακεντρικών λύσεων. Ωστόσο η έμφαση πρέπει να δοθεί στην αποτελεσματικότητα των κυβερνήσεων ενάντια στις αγορές (Giddens, 1998:75). Επομένως, ο τρίτος δρόμος συνιστά αναμόρφωση της έννοιας της μικτής οικονομίας. Ο Giddens (1998) δηλώνει ότι υπάρχει ανάγκη διαφοροποίησης αυτής της μικτής οικονομίας, από εκείνη που υπήρχε στο μυαλό των δημοκρατικών σοσιαλιστών μετά το 1945, όπου υπήρχε ένας διαχωρισμός μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, αλλά με μια μεγάλη βιομηχανία (Giddens, 1998: 99).

Η νέα μεικτή οικονομία του τρίτου δρόμου ορίζεται από τον Giddens (1998) ως συνέργεια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, αξιοποιώντας το δυναμισμό των αγορών, αλλά με το δημόσιο συμφέρον. Αυτό σημαίνει μια ισορροπία μεταξύ της οικονομικής και της μη οικονομικής ζωής της κοινωνίας· στοιχεία που είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντικά (Giddens, 1998: 99-100).Η παραδοσιακή αριστερά, κατά τον Giddens, ορίζεται από την ανησυχία για τους κινδύνους της αγοράς, των οποίων οι υπερβολές πρέπει συνεχώς να αναχαιτίζονται από το κράτος. Σήμερα όμως αυτή η ιδέα είναι παρωχημένη, διότι υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης αλλάζουν τόσο οι κοινωνικές σχέσεις στον χώρο και στον χρόνο και τα κοινωνικά συστήματα βρίσκονται στο σύνολο τους σε μία διαδικασία αποδιάρθρωσης (disembedding), με την έννοια ότι οι παραδοσιακές αξίες δεν καθορίζουν πλέον την ατομική και συλλογική συμπεριφορά(Giddens,1996 b :21-29).Άρα, χρειάζεται ισχυρή αντανακλαστικότητα (reflexivity) (Giddens, 1996 b: 36-45) και απαιτείται μία συνεχή επανεξέταση μέτρων και ιδεών, με βάση τις νέες πληροφορίες που παρέχονται . Τίποτα πλέον δεν είναι μόνιμο.

Η αριστερά πρέπει να είναι ανεκτική απέναντι στις αγορές· με δεδομένο το ρόλο των επιχειρήσεων στη δημιουργία πλούτου, ενώ το ιδιωτικό κεφάλαιο είναι απαραίτητο για τις κοινωνικές επενδύσεις. Η μεταρρυθμιστική αριστερά έχει από καιρό αποδεχτεί ότι οι αγορές έχουν ρόλο παράλληλο με αυτό των κυβερνήσεων. Η παραδοσιακή αριστερά αντίθετα προσπάθησε να αντικαταστήσει τα θεμελιώδη στοιχεία μιας οικονομίας της αγοράς με το κεντρικό κυβερνητικό έλεγχο, τον ανταγωνισμό της αγοράς με τη στρατηγική προστασίας, τον μηχανισμό τιμών με τον κεντρικό σχεδιασμό της βιομηχανίας και τα κέρδη με γνώμονα την αγορά με την ευρύτητα των δημόσιων επιδοτήσεων και των ειδικών συμφωνιών (Giddens, 2000: 34). Ο Giddens υιοθετεί στη θεωρία του πολιτικά περιεχόμενα από δύο αντίθετα

ρεύματα, το νεοφιλελευθερισμό και την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία. Ταυτόχρονα παρουσιάζει και τα δύο ρεύματα ως αναχρονιστικά, διότι δεν παρέχουν, κατά την άποψη του, σύγχρονες απαντήσεις στις νέες κοινωνικές προκλήσεις, επειδή διαθέτουν παρωχημένες και λανθασμένες στρατηγικές και ιδέες, που πρέπει να ξεπεραστούν (Sandner,2002:151. Τόσο ο νεοφιλελευθερισμός όσο και η κλασική σοσιαλδημοκρατία, κατά τον Giddens, προσλαμβάνουν την πραγματικότητα ξεκινώντας από αναληθείς προϋποθέσεις, σκέφτονται με ξεπερασμένες κατηγορίες και κατασκευάζουν ανύπαρκτες αντιθέσεις (Sandner,2002:151).

Ως εκ τούτου προσφέρεται ως λύση ο τρίτος δρόμος, ως μία στρατηγική «πέραν της αριστεράς και δεξιάς». Η στρατηγική αυτή υλοποιείται με έναν πολύ απλοποιημένο τρόπο. Περιεχόμενα που αποτελούν κατά κοινή ομολογία αντιθέσεις, για παράδειγμα η οικονομική δυναμική και η κοινωνική ασφάλεια ενσωματώνονται από το στοχαστή σε έναν ενιαίο πλαίσιο, με αποτέλεσμα οι αντίθετες έννοιες να μην αποκλείονται μεταξύ τους, αλλά να αλληλοσυμπληρώνονται και να αλληλοενισχύονται (Fairclough, 2000: 43-46). Κατά μία έννοια η πολιτική θεωρία του τρίτου δρόμου, που διατύπωσε ο Giddens, αποτελεί μία αντίδραση στη διεθνή επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού και ειδικότερα στην επικράτηση και τη μακρά κυριαρχία των συντηρητικών της Thacher στη μεγάλη Βρετανία. Ο χαρακτηρισμός του Τρίτου Δρόμου ως μετα-θατσερική « (Driver&Martell, 1998) αφήγηση ευσταθεί στο βαθμό που υιοθέτησε ως συνέχεια μία πολιτική δημοσιονομικής πειθαρχίας, τόνωσης της οικονομικής ανταγωνιστικότητας και οριοθέτησης του επεκτατισμού του κοινωνικού κράτους. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι Νέοι Εργατικοί απλά απομιμήθηκαν το πρόγραμμα και την πολιτική των συντηρητικών, αλλά ότι υιοθέτησαν μερικώς, συντηρητικές και νεοφιλελεύθερες θέσεις, ενώ ταυτόχρονα αποστασιοποιήθηκαν από το νεοφιλελευθερισμό (Sandner,2000:96).

Στην κατεύθυνση αυτή το εγχείρημα του κράτους των κοινωνικών επενδύσεων ή ενεργοποιητικό κράτος, που πρότεινε ο Giddens, αποτελούσε μία εναλλακτική πολιτική σύλληψη, που προσπαθούσε να τηρήσει ίσες αποστάσεις μεταξύ του νεοφιλελεύθερου ριζοσπαστισμού της αγοράς και του νεοκεϊνσιανισμού της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας (Butterwege,2008:184). Υπό την επιρροή της νέας θεωρητικής προσέγγισης του Giddens, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, ο τρίτος δρόμος συζητήθηκε έντονα στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Εντούτοις οι Νέοι Εργατικοί στο Ηνωμένο Βασίλειο καθιέρωσαν στην Ευρώπη την έννοια του Τρίτου Δρόμου μετά το 1994 (Gallus & Jesse, 2001:7-8; Meyer, 1999b

;Merkel, 2000: 264-265).

Είναι λοιπόν σημαντικό, να εξεταστεί ακολούθως πως διαμορφώθηκε και πως άλλαξε η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, ως πυρηνική αξία της σοσιαλδημοκρατίας στο διάλογο γύρω από τον τρίτο δρόμο. Για το σκοπό αυτό, πάνω από όλα θα επιχειρηθεί στη συνέχεια να διευκρινιστεί ποιες μορφές του τρίτου δρόμου επικράτησαν, ξεκινώντας από το παράδειγμα των «Νέων Εργατικών» στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα του Ηνωμένου Βασιλείου επέστρεψε με επιτυχία στην εξουσία το 1997, έχοντας ανανεωμένο πρόγραμμα. Το φάσμα της ευρωπαϊκής συζήτησης κλείνει με τις θέσεις του γερμανικού SPD, των Γάλλων Σοσιαλιστών υπό τον Jospin και την κοινή πλατφόρμα Schröder-Blair ως προσπάθεια να τεθεί η συζήτηση σε ευρύτερη και συναινετική βάση. Ως ξεχωριστό παράδειγμα του τρίτου δρόμου εξετάζεται η περίπτωση του εκσυγχρονισμού με τον Κώστα Σημίτη.

5.4 Οι διάφορες εκδοχές του τρίτου δρόμου

Παρά τις διαφορές τους, οι μεμονωμένες αντιλήψεις περί τρίτου δρόμου, διαθέτουν ορισμένες βασικές υποθέσεις, οι οποίες είναι κοινές. Επί της αρχής, προσανατολίζονται όλες οι εκδοχές του τρίτου δρόμου στις λεγόμενες νέες μεσαίες τάξεις, με αποτέλεσμα η σοσιαλδημοκρατία να απομακρύνεται από τον κλασικό της ρόλο ως εργατικό κόμμα. Ταυτόχρονα ενισχυμένος είναι ο προσανατολισμός προς τους μηχανισμούς της αγοράς, χωρίς αυτό να σημαίνει την υιοθέτηση μίας αντίληψης που θεωρεί ότι η αγορά λειτουργεί στο κοινωνικό κενό και δεν θέλει όρια. Με αυτή την έννοια ο τρίτος δρόμος δεν διαθέτει έναν τόσο επιθετικό προσανατολισμό προς την αγορά, όσο ο νεοφιλελευθερισμός.

Σχετικά με την ισότητα και τη δικαιοσύνη, οι περισσότερες εκδοχές του τρίτου δρόμου διαθέτουν πιο μετριοπαθείς αξιώσεις, σε σχέση με τα κλασικά μοντέλα της σοσιαλδημοκρατίας. Στο κράτος εναποτίθεται να εξασφαλίσει την ενσωμάτωση και την αλληλεγγύη σε εκείνους που απειλούνται με εκτοπισμό από την αγορά. Η τελική ευθύνη όμως μετατοπίζεται και πάλι στα ίδια τα άτομα. Ο ρόλος του κοινωνικού κράτους ως καθολικός διανομέας υπηρεσιών, παροχών και δημοσίων αγαθών, αλλά και ως αναδιανεμητικός δίαυλος εισοδήματος, περιορίζεται στη λειτουργία της ενεργοποίησης, ως κράτος το οποίο απευθύνεται κυρίως στους άνεργους. Μέσω της προώθησης ευέλικτων αγορών εργασίας και των δεξιοτήτων προσπαθεί να εξοπλίσει τους πολίτες, ώστε να επανενταχθούν στην εργασία (

Meyer, 1999a: 19-20; Plant, 1998). Η αιτιολόγηση που προσφέρουν οι σοσιαλδημοκράτες του Τρίτου Δρόμου είναι ότι «το παραδοσιακό κράτος πρόνοιας περιέχει και παγίδες ειδικά στα κατώτερα επίπεδα της αγοράς εργασίας και προσφέρει συχνά κίνητρα, ώστε οι άνθρωποι να αποσπούν επ' αόριστον τις ευλογίες του κοινωνικού κράτους , αντί να κάνουν ό, τι είναι δυνατόν για να βρουν μια θέση εργασίας και έτσι να επιστρέψουν στην ενεργό αγορά εργασίας (Grundwertekommission beim Parteivorstand der SPD, 1999: 7).

Ο Thomas Meyer (1999a ,1999b) προσπάθησε να ταξινομήσει το φάσμα των διάφορων σοσιαλδημοκρατικών τρίτων δρόμων, διακρίνοντας δύο ακραίους πόλους, τη ριζοσπαστική και τη μετριόφρον τοποθέτηση. Η ριζοσπαστική τοποθέτηση με τα περισσότερα (νέα) φιλελεύθερα στοιχεία εντοπίζεται στους «Νέους Δημοκρατικούς» των ΗΠΑ, ενώ οι περισσότεροι τρίτοι δρόμοι στην ηπειρωτική Ευρώπη καταλαμβάνουν μία μετριόφρον θέση. Στην προκειμένη περίπτωση οι δυνάμεις της αγοράς και η ατομική ευθύνη κρίνονται πιο κριτικά, ενώ η κρατική ευθύνη θεωρείται μεγαλύτερη. Παρά το γεγονός ότι ο τρίτος δρόμος κατά κανόνα συνδέεται συνήθως με μία πορεία προγραμματικού πραγματισμού των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Ευρώπης υπάρχουν και αποκλίσεις από αυτήν την τάση. Το φάσμα των Τρίτων Δρόμων είναι ποικιλόμορφο. Στη Γαλλία, για παράδειγμα υπό τον Jospin , εφαρμόστηκε μία αντίληψη του τρίτου δρόμου περισσότερο προσανατολισμένη στον κρατισμό, σε συνδυασμό με τη κλασική πολιτική αναδιανομής, τη νομική καθιέρωση της εβδομαδιαίας εργασίας των 35 ωρών, τα προγράμματα εργασίας με υψηλό ποσοστό δημόσιας απασχόλησης και τη προσπάθεια να ανοίξει η στενή αγορά εργασίας μέσα από προγράμματα πρόωρης συνταξιοδότησης (Meyer, 1998: 212-213). Πιστή αφοσίωση στην αυθεντική σοσιαλδημοκρατική πολιτική έδειξαν τουναντίον οι Σουηδοί σοσιαλδημοκράτες, προωθώντας έναν μοντέλο τρίτου δρόμου προσανατολισμένο στο κοινωνικό κράτος με ελαφρές τροποποιήσεις. Εν προκειμένω οι κοινωνικές παροχές μειώθηκαν μόνο ελαφρώς, εισήχθησαν κοινωνικές συνεισφορές στις κοινωνικές παροχές και δημιουργήθηκε ένας τρίτος πυλώνας για παροχές γήρατος. Το πρόβλημα της ανεργίας αντιμετωπίστηκε από το κράτος με την ενεργητική πολιτική απασχόλησης. Οι «Νέοι Εργατικοί » της Μεγάλης Βρετανίας με τη σειρά τους στην τυπολογία του Meyer καταλαμβάνουν μία ενδιάμεση θέση ανάμεσα στους ακραίους πόλους (Meyer, 1999a: 20-22, Meyer, 1999b).

5. 4 .1 New Labour

Το «παραδοσιακό » Εργατικό Κόμμα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της Μεγάλης Βρετανίας, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η μεταπολεμική κυβέρνηση των Εργατικών εισήγαγε σημαντικές μεταρρυθμίσεις του κοινωνικού συστήματος, συμπεριλαμβανομένης της Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας και της Εθνικής Ασφάλισης. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, υπήρξαν επίσης εθνικοποιήσεις, οι οποίες αντιστράφηκαν μόλις το 1979 από την κυβέρνηση Thatcher. Παρ 'όλα αυτά, το 80% των επιχειρήσεων παρέμεινε στα χέρια ιδιωτών. Κάτω από τον πρωθυπουργό Harold Wilson και τις κυβερνήσεις του το 1964 και το 1966, το κοινωνικό κράτος επεκτάθηκε περαιτέρω. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ακολουθήθηκε μια πολιτική παρεμβατισμού, στην οποία το κράτος διαδραμάτισε σημαντικό παρεμβατικό ρόλο στην οικονομική ζωή.

Κατά την δεκαετία του '70, το Εργατικό Κόμμα άρχισε να χάνει την δύναμη του. Παράλληλα στο εσωτερικό του κόμματος εμφανίστηκαν αριστερές πιέσεις, υπό την εντύπωση της τότε σοβαρής οικονομικής κρίσης. Το κόμμα αντιπροσώπευε αιτήματα, όπως η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, η επέκταση του κοινωνικού κράτους , η κεϊνσιανή οικονομική πολιτική κοκ (Berger, 2000: 88-96). Οι Εργατικοί διατηρούσαν δηλαδή ακόμα κατάλοιπα του κρατικού σοσιαλισμού, που τα περισσότερα συναφή κόμματα στην Ευρώπη είχαν προ πολλού εγκαταλείψει.

Η ανανέωση του παραδοσιακού κόμματος, με την αλλαγή του ονόματος από Εργατικό σε Νέο Εργατικό κόμμα, την οποία συμβολίζει ο Blair,είχε αρχίσει ήδη με τη έναρξη της θητείας του Neil Kinnock ως προέδρου το 1983. Από τότε το κόμμα μετατοπίστηκε προς το πολιτικό κέντρο. Μετά τις μεταρρυθμίσεις, που ξεκίνησαν με τον Kinnock, ετέθη το ζήτημα των ιδιωτικοποιήσεων, ενώ η επέκταση του κοινωνικού κράτους ετέθη σε συνάρτηση με την δυνατότητα χρηματοδότησης. Ο Kinnock ενίσχυσε επίσης το ρόλο του προέδρου, καθιστώντας το κόμμα κάπως πιο ανεξάρτητο από τις εσωκομματικές τάσεις και τις επιρροές ομάδων όπως τα συνδικάτα. Με την «Επανεξέταση της Πολιτικής» („Policy Review") του 1987, το κόμμα εγκατέλειψε εξ ολοκλήρου τις στρατηγικές κοινωνικοποίησης , τη λογική της πλήρους απασχόλησης, της ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους και του κεϊνσιανισμού. Η πορεία προς τον τρίτο δρόμο ξεκίνησε πριν από τον Blair (Berger, 2000: 105-106). Ο Blair εξελέγη το 1994 πρόεδρος των Εργατικών και προχώρησε σε μετασχηματισμό και εκσυγχρονισμό του παραδοσιακού Εργατικού Κόμματος, προς τον τρίτο δρόμο. Στο πλαίσιο αυτό, ο Blair ακολούθησε κυρίως

δύο στρατηγικές προσεγγίσεις, για να ωθήσει το κόμμα του στην εξουσία. Η πρώτη στρατηγική αφορούσε μια σύγχρονη λογική επικοινωνίας, που ήταν προσανατολισμένη σε αμερικανικά πρότυπα και προσαρμοσμένη στο χαρισματικό πρόσωπο του. Η δεύτερη στρατηγική αφορούσε την στρατηγική επανεξέταση πολιτικών περιεχομένων, μέσω της εγκατάλειψης οπισθοδρομικών προγραμματικών αιτημάτων και τη μείωση της θεσμικής επιρροής των συνδικάτων στο κόμμα. Μέσα από την προγραμματική αναθεώρηση ενισχύθηκε και ο ρόλος του προέδρου, ενώ υιοθετήθηκαν νεοφιλελεύθερες ιδέες.

Το μεγαλύτερο μέρος του προγραμματικού μετασχηματισμού αφορούσε την αποδοχή του πλαισίου της ευέλικτης αγοράς εργασίας, που εισήγαγε η Thatcher και της αντίστοιχης υποβάθμισης των δικαιωμάτων των εργαζομένων, που θεωρούνταν «κοινωνικά επιτεύγματα» της σιδηράς κυρίας. Παράλληλα υιοθετήθηκαν μια φιλελεύθερης έννοια της παγκοσμιοποίησης, η οποία αναγνωρίζει την πίεση προσαρμογής στους περιορισμούς της παγκόσμιας αγοράς, η ευθυγράμμιση της εργασιακής και της κοινωνικής πολιτικής στην βάση του προτύπου του ενεργοποιητικού κράτους (enabling state) (Blair, 1996), η έμφαση στην «εκπαίδευση» για τη μετάδοση των αξιών, μια πιο περιοριστική ερμηνεία της εσωτερικής ασφάλειας («σκληρή στάση κατά του εγκλήματος και σκληρή εναντίον των αιτιών του» (Blair , 1996). Τα παραπάνω συνδυάστηκαν με ένα κοινοτιστικό αφήγημα κοινωνικής φιλοσοφίας, που απευθύνεται στην αίσθηση της κοινότητας και της κοινωνικής υπευθυνότητας των πολιτών, χωρίς να αναφέρονται συγκεκριμένα μέτρα πολιτικής, συμβατά με αυτή την οπτική. Ένα εντυπωσιακό χαρακτηριστικό αυτού του μείγματος είναι η ετερογένεια (σύνδεση νεοφιλελεύθερων και κοινοτιστικών στοιχείων) και η εγγύτητα του με φιλελεύθερες και συντηρητικές ιδέες, τουλάχιστον στα πεδία των σκληρών θεμάτων (Meyer, 1998: 204).

Όπως και το γερμανικό SPD το 1959 με το πρόγραμμα του Bad Godesberg, έτσι και ο Blair ξεκίνησε την αλλαγή του κόμματος με ένα αναθεωρημένο πρόγραμμα. «Πραγματισμός με αρχές» ήταν περίπου το σύνθημα. Τα αιτήματα του κόμματος τέθηκαν υπό την αιγίδα του πραγματισμού και οι δογματικές απαιτήσεις σε μεγάλο βαθμό εγκαταλείφτηκαν. Έτσι, το 1995 καταργήθηκε το άρθρο τέσσερα του προγράμματος, που προέβλεπε προγραμματικά την κοινωνικοποίηση. Ο Blair μετέτρεψε ένα κόμμα τάσεων με ευρύτατο κατακερματισμό, σε ένα ενιαίο προεδρικό κόμμα. Η εξέλιξη αυτή χαρακτηρίστηκε με την έννοια «Clintonisation»(Butler& Kavanagh:2017,57;Foley,2000:6;Meyer, 1999: 4).Με την ιδεολογική προσαρμογή

του κόμματος στο νεοφιλελεύθερο ρεύμα της εποχής Thatcher, ο Blair ευθυγράμμισε τους Νέους Εργατικούς , στην ήδη υπάρχουσα συντηρητική συναίνεση στη χώρα. Οι Εργατικοί απείχαν στο εφεξής από κάθε κριτική του καπιταλισμού και έθεσαν μόνο μια αξίωση σχεδιασμού (Berger, 2000: 107 – 110; Meyer, 1999b).

Όσον αφορά την ιδεολογική οριοθέτηση του Εργατικού Κόμματος γύρω από το ζήτημα του σοσιαλδημοκρατικής ταυτότητας, ο Blair δεν έθεσε ζητήματα προσανατολισμού ή υπέρβασης του πλαισίου, που χαρακτηρίζει την κοινωνική δημοκρατία, αλλά εισήγαγε το σύνθημα του σοσιαλ-ισμού (social-ism),δίνοντας έμφαση στην αμοιβαιότητα της κοινότητας με τις αγορές (Plant, 1998). Σύμφωνα με αυτό το σύνθημα η κοινότητα αποτελεί το απαράβατο ενισχυτικό περιβάλλον της αγοράς, επειδή δίνει έμφαση στις κοινές αξίες αμοιβαίας ευθύνης, οι οποίες αντικαθιστούν τις θεωρίες περί ισχυρής ισότητας και της αλληλεξάρτησης. Άρα το κόμμα δεν πρέπει να επιδιώκει το σοσιαλισμό, αλλά να καθοδηγείται από την κοινότητα και να υιοθετεί ιδέες του κοινοτισμού (Freeden,2007:436). Να σημειωθεί εδώ ότι υπό τον Blair άλλαξε και το νόημα της αξίωσης για κοινωνική δικαιοσύνη. Η κοινωνική ασφάλεια δεν εννοείται πλέον ως πλήρες αστικό δικαίωμα. Κοινωνικά δίκαιη θεωρείται μια πολιτική, που εμποδίζει τον αποκλεισμό και τη φτώχεια. Αυτό επιτυγχάνεται από το κράτος προπαντός όταν διασφαλίζει την ίση πρόσβαση στην εργασία, την εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση και την εξειδίκευση.

Στην εκλογική του νίκη το 1997, ο Blair ευνοήθηκε ασφαλώς από τις συνθήκες, που οι συντηρητικές κυβερνήσεις είχαν δημιουργήσει από το 1979. Για τον Blair λειτούργησαν ορισμένες πτυχές ως θετικοί παράγοντες, που σε άλλες χώρες θα ήταν μάλλον περιοριστικοί, επειδή δεν είχαν περάσει από το στάδιο νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, όπως τις είχε δρομολογήσει η Thatcher. Οι συντηρητικοί της Thatcher ακολούθησαν νεοφιλελεύθερη πολιτική στην καθαρή της μορφή και υλοποίησαν την απορρύθμιση των αγορών, την ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας, τη μείωση των κοινωνικών παροχών, τη μεταρρύθμιση των συνδικάτων μέσω της μείωσης της συμμετοχικής τους δυνατότητας, τη μείωση της παρεμβατικής ικανότητας του κράτους και ευρύτατες ιδιωτικοποιήσεις δημοσίων επιχειρήσεων και υπηρεσιών· πολιτικές που δεν θα μπορούσε να εφαρμόσει ο Blair, χωρίς να προκαλέσει ισχυρές αντιστάσεις.

Την ίδια στιγμή, όμως, η κυβέρνηση Thatcher απέκλειε την υπερβολικά μεγάλη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, λιγότερο με οικονομικά, παρά με εθνικιστικά επιχειρήματα, τα οποία αποτελούσαν κατά μία έννοια τη συναισθηματική συνδετική

ουσία για το νεοφιλελεύθερο έργο της. Η πολιτική Thatcher δύσκολα συγκρίνεται με άλλα παραδείγματα στην ηπειρωτική Ευρώπη. Αν και οι πολιτικές άλλων συντηρητικών κυβερνήσεων, όπως αυτής του Kohl στην Γερμανία, επηρεάστηκαν από τις νεοφιλελεύθερες επιρροές, δεν είχαν το εύρος και την οξύτητα των πολιτικών της Thatcher (Mayer, 1998: 201; Unger, 1998: 80).

Υπό αυτή την έννοια ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός του Blair και η μερική αποστασιοποίηση από την Thatcher, εν μέσω της ατζέντας του κράτους κοινωνικών επενδύσεων ευνόησε την εκκίνηση του τρίτου δρόμου. Όσον αφορά την ευρωπαϊκή πολιτική, ο Blair ήταν πολύ πιο δεκτικός στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση από την Thatcher και απέρριπτε την εθνικιστική απομόνωση της Αγγλίας. Αντί της απομόνωσης οι Νέοι Εργατικοί πρόβαλαν με έντονα χρώματα το πρότυπο μίας «Νέας Βρετανίας» (Unger, 1998: 80). Ένα σχέδιο εμπνευσμένο από τον επικοινωνιακό σύμβουλο του Blair, Peter Mandelson, το οποίο συνδεόταν με μία σειρά συγκεκριμένων μέτρων σε διάφορους τομείς της πολιτικής· η υλοποίηση των οποίων θα γινόταν πράξη σε περίπτωση νίκης του Εργατικού Κόμματος στις εκλογές. Οι πολιτικές προτάσεις κυμαίνονταν από την εισαγωγή σχολικών στολών έως προγράμματα εργασίας για νέους και τη μεγαλύτερη αυτονομία για τη Σκωτία και την Ουαλία. Ως πηγή ενίσχυσης στην εφαρμογή του προγράμματος του λειτούργησε και το Βρετανικό πολιτικό σύστημα, το οποίο δεν διαθέτει συνταγματικό δικαστήριο, αλλά μόνο μία ανίσχυρη κάτω Βουλή (Giddens, 1998: IX, Martell, 1999: 850-851; Merkel, 2000: 280-281; Meyer, 1998: 203-205; Meyer, 1999b ; Plant, 1998).

Αρχικά ο Blair αποδέχτηκε και συνέχισε πολιτικές των προηγούμενων κυβερνήσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η οικονομική ατζέντα του τρίτου δρόμου του Blair διέφερε ελάχιστα από αυτή των συντηρητικών και περιλάμβανε σταθερότητα των τιμών, προσιτές δημόσιες δαπάνες, ευκαιρίες απασχόλησης για όλους μέσω ενεργών πολιτικών για την αγορά εργασίας, φορολογικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, πρωτοβουλίες στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση. Στόχος ήταν να κλείσει το χάσμα παραγωγικότητας μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και άλλων βιομηχανικών χωρών, μέσα από τη τόνωση του ανταγωνισμού, της επιχειρηματικότητα και της καινοτομίας. Παράλληλα οι Νέοι Εργατικοί επιδίωκαν μία δικαιότερη κοινωνία μέσω μεταρρυθμίσεων στο φορολογικό σύστημα και στις κοινωνικές παροχές, αλλά και την προστασία του περιβάλλοντος μέσω φορολογικών κινήτρων (Robinson, 2000: 3). Η νέα πολιτική Blair ωστόσο από το 1997 και έπειτα διέθετε το δικό της προφίλ, ιδιαίτερα στη κοινωνική πολιτική.

Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους περιλάμβανε τη βελτίωση του συστήματος υγείας και της εκπαίδευσης, αλλά και τον εξορθολογισμό του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, ώστε να εξασφαλίζεται αφενός η καταπολέμηση της φτώχειας και της ανισότητας, αφετέρου η μείωση των κοινωνικών παροχών και η βελτίωση των κινήτρων για εργασία καθώς και μέτρα ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό (Robinson, 2000: 7). Πάνω από όλα, η εκπαίδευση είχε ύψιστη προτεραιότητα στην πολιτική του Blair (το σύνθημα του Blair ήταν «εκπαίδευση, εκπαίδευση, εκπαίδευση»), αλλά και το σύστημα υγείας έπρεπε να βελτιωθεί. Το εκπαιδευτικό σύστημα στο Ηνωμένο Βασίλειο ήταν εντελώς ξεπερασμένο, τα σχολικά κτίρια προέρχονταν ακόμα από τις βικτοριανές εποχές, ενώ υπήρχε η ανάγκη πρόσληψης τουλάχιστον 10 000 νέων εκπαιδευτικών. Αυτό είναι σίγουρα ένα καλό ξεκίνημα, αλλά ελάχιστο για να εκσυγχρονιστεί πλήρως το εκπαιδευτικό σύστημα. Το σύστημα υγείας βρισκόταν επίσης σε άθλια κατάσταση και υπήρχε η ανάγκη πρόσληψης νέων γιατρών. Επειδή ωστόσο, οι οικονομικοί πόροι ήταν περιορισμένοι, ό Blair καλωσόρισε εξ αρχής το ενδεχόμενο εμπλοκής του ιδιωτικού τομέα. Επιπλέον σύμφωνα με το πρόγραμμα τρίτου δρόμου, οι κοινωνικά πιο αδύναμοι πολίτες έλαβαν πρόσθετες κοινωνικές παροχές. Στο πλαίσιο αυτό εισήχθη και ένας ελάχιστος μισθός. Οι πιστώσεις φόρου εισοδήματος για εργαζόμενες οικογένειες επέτρεψαν στις οικογένειες να διαθέτουν ετήσιο εισόδημα £ 10 000. Τα χαμηλότερα εισοδήματα απαλλάχθηκαν από το φόρο εισοδήματος. Έτσι οι εργοδότες για πρώτη φορά αναγκάστηκαν να πληρώσουν κοινωνικές εισφορές. Ακόμα δρομολογήθηκαν προσεκτικές μεταρρυθμίσεις στο Εθνικό Σύστημα Υγείας (Martell, 1999: 852;Merkel, 2000: 282-287).

Το κύριο προγραμματικό σημείο, όσον αφορά τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, ήταν η εισαγωγή μίας ενεργοποιητικής κοινωνικής πολιτικής. Για να φιλτραριστούν οι δικαιούχοι, που λάμβαναν αδικαιολόγητα παροχές, ενισχύθηκαν οι έλεγχοι αναγκαιότητας και αυστηροποιήθηκαν τα κριτήρια παροχής. Επίσης προωθήθηκαν εντατικά προγράμματα χαμηλά αμειβόμενης απασχόλησης και ένα πρόγραμμα New Deal για την καταπολέμηση της ανεργίας των νέων. Εν μέσω των προγραμμάτων αυτών επιδοτούνταν επιχειρήσεις, που προσλάμβαναν νέους, ενώ παράλληλα υπήρχαν χρηματοδοτούμενα από το κράτος προγράμματα κατάρτισης. Για να λειτουργήσει το πρόγραμμα αυτό όχι μόνο ως δικαίωμα αλλά και ως υποχρέωση για τους δικαιούχους, στους νέους, που απέρριπταν μια προσφορά εργασίας μέσω του προγράμματος New Deal, μειώνονταν οι κοινωνικές παροχές(

Merkel, 2000: 282-287; Plant,1998). Το πλήρες πρόγραμμα, «επανένταξης στην αγορά εργασίας» χρηματοδοτήθηκε από το μοναδικό φόρο επί των επιχειρήσεων, που ιδιωτικοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της εποχής Thatcher.

Με αυτή την έννοια ορισμένοι συγγραφείς χαρακτηρίζουν τη δημοσιονομική πολιτική του Blair ως «κλασικά αναδιανεμητική» (Berger 2000: 112) και όχι τόσο νέα (Berger, 2000: 111/112, Martell, 1999: 852). Από την άλλη πλευρά, κάποιοι υποστηρίζουν ότι η οικονομική πολιτική του Blair εκπροσωπούσε μια νέα προσέγγιση. Σημείο αφετηρίας της ήταν το ζήτημα της απασχόλησης. Στον τομέα της οικονομίας, η προσέλκυση παγκόσμιων κεφαλαίων στο Ηνωμένο Βασίλειο επιδιώχθηκε μέσα από ένα ευρύτατο πλέγμα προγραμμάτων επαγγελματικής εξειδίκευσης και κατάρτισης για την αναβάθμιση των δεξιοτήτων. Επομένως η διάθεση δημόσιων πόρων για την υψηλή κατάρτιση εργαζομένων, εξυπηρετούσε τη δημιουργία ενός διεθνώς ελκυστικού κοινωνικού κεφαλαίου (Martell, 1999: 853). Ως εκ τούτου, η σύλληψη της κοινωνικής δικαιοσύνης από το Νέο Εργατικό Κόμμα αντιμετώπιζε συνολικά την Εκπαίδευση και την Εργασία ως μοχλούς εξίσωσης στο πλαίσιο αναζήτησης περισσότερης κοινωνικής δικαιοσύνης» (Berger, 2000: 112).

5.4.2 SPD

Από την εποχή του Schröder το γερμανικό SPD τάχθηκε επίσης από προγραμματική άποψη στην πλευρά Τρίτου Δρόμου. Ειδικότερα το μανιφέστο Schröder-Blair αποτέλεσε προσπάθεια δημιουργίας συναινετικής βάσης του τρίτου δρόμου για όλες τις χώρες. Το γερμανικό SPD, ιδιαίτερα όσον αφορά τον Τρίτο Δρόμο, ήταν αντιμέτωπο με εντελώς διαφορετικούς όρους, σε σχέση με το Εργατικό Κόμμα στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το SPD είχε ήδη αποδεχτεί απερίφραστα την κοινωνική οικονομία της αγοράς από το 1959 με το πρόγραμμα του Bad Godesberg. Υπό την αιγίδα του Willy Brandt, ακολούθησε το άνοιγμα του κόμματος στις μεσαίες τάξεις κατά την δεκαετία του 1960. Από το 1970 μάλιστα, το SPD αναγκάστηκε να αντιπαρατεθεί με μετα-υλιστικά ζητήματα, μεταξύ άλλων, λόγω της εμφάνισης των Πρασίνων. Με άλλα λόγια, οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες, εξαιτίας των πολλών χρόνων που είχαν την κυβερνητική ευθύνη, απέρριψαν πολύ νωρίτερα από δογματικές πεποιθήσεις σε σχέση με τους Εργατικούς (Faulenbach, 2000:73-81).Η αντίδραση του γερμανικού SPD στις διογκούμενες οικονομικές κρίσεις του 70 και 80, στην παγκοσμιοποίηση, στα νέα κοινωνικά κινήματα, αλλά και στην κρίση ταυτότητας της σοσιαλδημοκρατίας,

αποκρυσταλλώθηκε στο πρόγραμμα του 1989, το οποίο τροποποιήθηκε για τελευταία φορά το 1998.

Ακόμα και στην ανάπτυξη του προγράμματος, το SPD είχε άλλα κίνητρα σε σχέση με τους Νέους Εργατικούς. Ενώ το βρετανικό Εργατικό Κόμμα μπορούσε να αναλάβει μόνο του τη διακυβέρνηση, το γερμανικό πολυκομματικό σύστημα βασίζεται σε κυβερνήσεις συνασπισμού, κάτι που το SPD συνυπολόγιζε στο πρόγραμμά του (Meyer, 1998: 180). Η διάσταση της στρατηγικής διαμορφώθηκε επομένως στο SPD από διαφορετικές προτεραιότητες, σε σχέση με τους «Νέους Εργατικούς ». Η βασική ιδέα του προγράμματος ήταν να σχηματιστεί μία ευρεία μεταρρυθμιστική συμμαχία, που θα περιέκλειε τα νέα κοινωνικά κινήματα, μέρη της πεφωτισμένης τεχνοκρατικής ελίτ και την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία, για τη δημιουργία μιας οικολογικά και κοινωνικά υπεύθυνης κοινωνίας»(Meyer, 1998: 180).

Η έννοια της δικαιοσύνης του SPD προσανατολίστηκε περισσότερο στα παραδοσιακά μοντέλα σοσιαλδημοκρατίας, ενώ συνδέονταν με την ελευθερία και την αλληλεγγύη. Παρόλα αυτά, το SPD εγκατέλειψε την ιδέα της καθαρής αναδιανεμητικής δικαιοσύνης, αποκλειστικά προσανατολισμένης στο αποτέλεσμα . Η δικαιοσύνη δεν νοείται πλέον ως απλή εξίσωση εισοδήματος και ιδιοκτησίας. Αντίθετα, η δικαιοσύνη γίνεται πλέον κατανοητή ως ένα δικαίωμα συμμετοχής στην εργασία, την εκπαίδευση και τον πολιτισμό. Ταυτόχρονα υπερβαίνει την απλή παραχώρηση ίσων ευκαιριών, δηλαδή κάτι περισσότερο από την απλή δυνατότητα πρόσβασης στις περιοχές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Στην ανάγνωση του SPD μέσω της συγκεκριμένης έννοιας της δικαιοσύνης , επιτυγχάνεται επίσης και η ελευθερία . Διότι για τους σοσιαλδημοκράτες, εκτός από την ελευθερία των ευκαιριών και επιλογών , ελευθερία σημαίνει επίσης τον απεγκλωβισμό από την ανέχεια και το φόβο (Grundwertekommission beim Parteivorstand der SPD, 1999 : 28-30; Fahimi,2017: 6).

Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD) συμφωνεί εν μέρει με τους Νέους Εργατικούς, όσον αφορά την κοινωνική πολιτική. Όταν δηλαδή πρόκειται για την κοινωνική πολιτική ως βοήθεια για αυτοβοήθεια και ως προληπτικό μέτρο. Η άσκηση της κοινωνικής πολιτικής από την επίσημη πολιτεία σε συνδυασμό με εθελοντικές δράσεις συλλόγων και πολιτών ξεπερνάει στο SPD ακόμα και τον κοινοτισμό των Νέων Εργατικών (Grebing, 2000: 52). Το ενεργοποιητικό κράτος πρόνοιας γίνεται αποδεκτό «Θέλουμε να βοηθήσουμε όσους προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους μόνοι τους ή με άλλους» (SPD, 1998).

Σαφείς διαφορές γίνονται ωστόσο εμφανείς στις κοινωνικοπολιτικές απόψεις του SPD και του «Νέου Εργατικού Κόμματος». Έτσι, το SPD θεωρεί την κοινωνική ασφάλεια ως ένα ολοκληρωμένο αστικό δικαίωμα, το οποίο δικαιολογείται από την απαίτηση του κράτους-πρόνοιας, όπως προβλέπεται στο γερμανικό σύνταγμα . Κατά συνέπεια, το SPD επιμένει επίσης ότι οι κοινωνικές παροχές πρέπει να είναι νομικά εκτελεστές και νομικά διεκδικίσιμες, ενώ επεκτείνει τον κύκλο των δικαιούχων των παροχών πέραν των «πραγματικά αδύναμων». Ομοίως, το κόμμα αντιτίθεται στη πλήρη εξατομίκευση των κινδύνων ζωής. Η αλληλεγγύη τονίζεται ως η πρώτη προτεραιότητα της κοινωνικής πολιτικής. (Grundwertekommission beim Parteivorstand der SPD, 1999: 36-37).

Οι θέσεις του SPD γύρω από την κοινωνική πολιτική επικεντρώνονται πολύ λιγότερο σε σχέση με τους «Νέους Εργατικούς στο ζήτημα της εργασίας, ενώ πολλά άλλα πεδία πολιτικής θεωρούνται κατάλληλα για την άσκηση μέτρων κοινωνικής εξομάλυνσης. Ωστόσο, τονίζεται από το SPD ότι θα μπορούσε να έχει νόημα όσον αφορά την κοινωνική πολιτική, εάν μειωνόταν οι φόροι των επιχειρήσεων, για να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας και κατά συνέπεια περισσότεροι άνθρωποι να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας. Έτσι δίνεται μεγαλύτερη προσοχή σε απαράδεκτες δυναμικές της αγοράς, οι οποίες εάν θέσουν σε κίνδυνο την αλληλεγγύη της κοινωνίας απαιτείται η παρέμβαση του κράτους (SPD, 1998: 34-36, Sturm, 2001: 4)

5.4.3 Το μανιφέστο Schröder-Blair

Με ένα κοινό κείμενο θέσεων προσπάθησαν ο Βρετανός πρωθυπουργός Blair και ο Γερμανός καγκελάριος Schröder το 1999, να υποκινήσουν το διάλογο μεταξύ των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Ευρώπης και ενδεχομένως ακόμα και να καταλήξουν σε συναινετικό κοινό πρόγραμμα. Το εν λόγω μανιφέστο, ειδικά στο ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, υπερβαίνει συχνά τα όρια, που είναι διατεθειμένοι να ανεχθούν οι παραδοσιακοί σοσιαλδημοκράτες. Επίσης, απορρίπτονται ορισμένες απόψεις , οι οποίες αποτελούσαν προγραμματικές θέσεις του γερμανικού SPD. Πολύ ξεκάθαρα οι δύο πρωθυπουργοί αντιτίθενται σε μία έννοια κοινωνικής δικαιοσύνης ως ισότητα του αποτελέσματος (Blair&, Schröder, 1999:889-890). Ομοίως αντιτίθεται και στη παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατική λογική της καθολικής κοινωνικής ασφάλειας, η οποία δεν προώθησε αξίες, όπως η προσωπική αποδοτικότητα, η επιτυχία, το επιχειρηματικό πνεύμα, η προσωπική

υπευθυνότητα, η αριστεία, η αξιολόγηση και η αίσθηση συλλογικότητας (Blair& Schröder, 1999: 888-889). Κατά τη γνώμη τους, αυτή η αντίληψη οδηγεί σε χαμηλές προσδοκίες, στη μετριότητα και στην επιβάρυνση των δημόσιων προϋπολογισμών. Η κοινωνική δικαιοσύνη κατανοείται πρωτίστως ως ισότητα ευκαιριών .

Η πρόσβαση στην εργασία, η εκπαίδευση, η εξειδίκευση και οι δεξιότητες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο (Blair & Schröder, 1999: 895). Επιχορηγήσεις για τον χαμηλόμισθο τομέα, καθώς και φορολογικές απαλλαγές, προκειμένου να αυξηθεί η ελκυστικότητα ανάληψης εργασίας είναι θεμιτές (Blair& Schröder, 1999).Το κράτος περιγράφεται αποκλειστικά ως εγγυητής ελάχιστων κοινωνικών προδιαγραφών. Οι υψηλότερες κοινωνικές δαπάνες απορρίπτονται, αλλά προτάσσεται η χρηστή χρήση των υφιστάμενων πόρων. Τονίζεται επίσης η σύνδεση των κοινωνικοπολιτικών δικαιωμάτων με τις υποχρεώσεις των δικαιούχων.

Παρά το γεγονός ότι οι Schröder, Blair τονίζουν από τη μία πλευρά ότι «ακριβοδικία, κοινωνική δικαιοσύνη, ελευθερία, ισότητα ευκαιριών, αλληλεγγύη και ευθύνη για τους άλλους είναι διαχρονικές αξίες τις οποίες η σοσιαλδημοκρατία δεν θα εγκαταλείψει ποτέ «(Blair& Schröder, 1999), ταυτόχρονα απαιτούν από την άλλη πλευρά μεγαλύτερη ευελιξία από τους ανθρώπους και παραπέμπουν στην ευθύνη του ατόμου (Blair & Schröder, 1999). Το κράτος διατηρεί κατά την άποψή τους την απαίτηση ηγεσίας, παρεμβάσεις ωστόσο σε μεγάλο βαθμό δεν γίνονται αποδεκτές. Ζητούμενο είναι μία ατζέντα της αριστεράς από την πλευρά της προσφοράς (Blair& Schröder, 1999) καθώς και η συνεργασία μεταξύ κυβέρνησης, βιομηχανικών ομίλων και ενώσεων. Σε αυτό το σημείο, το μανιφέστο μοιάζει περισσότερο με τις γερμανικές αντιλήψεις περί κορπορατισμού, παρά με τις ιδέες περί κοινοτισμού, που περιέχονται στα σχέδια των Giddens /Blair.

5.4.4 Το μανιφέστο Jospin

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι το Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (PS) διατηρεί γενικά μία πιο ριζοσπαστική πολιτική γλώσσα, από τα περισσότερα άλλα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στην Ευρώπη. Όταν λοιπόν, το 1999, οι Blair και Schroeder δημοσίευσαν το κοινό μανιφέστο τους, ο Γάλλος σοσιαλιστής ηγέτης Jospin το χαρακτήρισε ως περισσότερο φιλελεύθερο από σοσιαλδημοκρατικό και αρνήθηκε να το υπογράψει(Stjernø,2005: 160).). Παρά την διεθνή τάση προσαρμογής της σοσιαλδημοκρατίας στους καταναγκασμούς της απελευθέρωσης

των αγορών και περιστολής των κοινωνικών πολιτικών για λόγους συγκριτικής ανταγωνιστικότητας (Aghion&Roulet,2012: 13-15), η κυβέρνηση Jospin εφάρμοσε ένα γενναιόδωρο πρόγραμμα κοινωνικής πολιτικής και μετέφερε τα βάρη της δημοσιονομικής σταθερότητας στους εύπορους (Levy,2001).

Ο Jospin διαφοροποιήθηκε σθεναρά από το μανιφέστο Schröder/ Blair (Barrientos& Powell,2004:17-18; Giddens,2002: 5)παρουσιάζοντας ένα δικό του μανιφέστο στο 21^{ο} συνέδριο της Σοσιαλιστικής Διεθνούς του 1999 (Reisz,2006:12). Ο Jospin υποστήριξε επίμονα στη συνάντηση της Σοσιαλιστικής Διεθνούς, ότι οι σοσιαλιστές θα έπρεπε να διατηρήσουν κριτική στάση απέναντι στον καπιταλισμό (Stjernø,2005: 160). Με το μανιφέστο Jospin, το Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, που το 1997 είχε κερδίσει τις εκλογές με ένα σχετικά παραδοσιακό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα, υπερασπίστηκε τις παραδοσιακές αρχές της ισότητας , της αδερφοσύνης, της ελευθερίας και της αλληλεγγύης, ενώ αναρωτιόταν πως μπορούν αυτές να διατηρηθούν και να υλοποιηθούν στο μέλλον (Reisz,2006:12).

Χρησιμοποιώντας διαφορετικές θεματικές, σε σχέση με το Labour και το SPD και εστιάζοντας σε καυτά ζητήματα της καθημερινότητας, οι Γάλλοι σοσιαλιστές είχαν κατορθώσει να κυριαρχήσουν στο δημόσιο διάλογο και να απονομιμοποιήσουν τις επικρατούσες συντηρητικές πολιτικές της δεξιάς διακυβέρνησης. Κεντρικά αιτήματα που πρόβαλλαν οι Γάλλοι σοσιαλιστές ήταν μια οικονομική πολιτική προσανατολισμένη στην απασχόληση, η επαναπολιτικοποίηση της κρατικής δραστηριότητας, η ρύθμιση της παγκοσμιοποίησης, καθώς και το ζήτημα της πολιτικής ευθύνης. (Meyer, 1998: 203 – 205, 212-213).

Το μανιφέστο Jospin δεσμεύονταν εμφατικά τη διατήρηση του ιδεώδους της δικαιοσύνης, τον δημοκρατικό σοσιαλισμό και την κοινωνική ασφάλεια ως εκτεταμένο αστικό δικαίωμα (κοινωνική ιθαγένεια). Ο Jospin τόνιζε ότι οι παραδοσιακές αξίες της σοσιαλδημοκρατίας είναι αυτές που καθορίζουν με ποιόν τρόπο η αριστερά θα τιθασεύσει τις δυνάμεις της αγοράς, διατηρώντας απέναντι της μία κριτική σχέση (Jospin,1999: 1391-1392). Το κράτος και η αγορά αναγνωρίζονται από το PS ως δύο νομιμοποιημένοι θεσμοί, αλλά το κράτος πιστώνεται με την ιδιότητα της κυριαρχίας, ειδικά όταν πρόκειται για την εξισορρόπηση των λαθών και των ανισοτήτων της αγοράς. Ο υπάρχων καπιταλισμός εκπολιτίζεται και ρυθμίζεται από τη σοσιαλιστική πολιτική, ενώ διατηρείται το ιδανικό της πλήρους απασχόλησης. Ως προς αυτό προτείνονται ποικίλα μέτρα, που λαμβάνονται σε μεγάλο βαθμό με ευθύνη του κράτους. Τέτοια

εκτεταμένα μέτρα είναι η δημιουργία θέσεων εργασίας, η μείωση του ωραρίου εργασίας, η προώθηση της μη εξειδικευμένης εργασίας και η καταπολέμηση της ανεργίας των νέων, μέσω κατάλληλων προγραμμάτων ένταξης και κατάρτισης. Τα μέτρα εκτείνονται επίσης στην πολιτική υποδομών και τη φορολογική πολιτική.

Σχετικά με το σχεδιασμό του κοινωνικού κράτους, το μανιφέστο Jospin συμφωνεί με την έννοια «του κράτους κοινωνικών επενδύσεων» και με τον ενεργοποιητικό του ρόλο. Ταυτόχρονα, αποκλίνει από τις θέσεις των Schröder-Blair, υπογραμμίζοντας ότι τα οφέλη κοινωνικής πρόνοιας πρέπει να είναι διαθέσιμα σε όλους εξίσου, να είναι δηλαδή καθολικά και να αποσκοπούν στον εξισωτισμό εξ αποτελέσματος και όχι μόνο στην ισότητα των ευκαιριών. Η αρχή της ίσης καθολικής παροχής, κατά το μανιφέστο Jospin, διατηρεί όρθια τη συναίνεση γύρω από το κοινωνικό κράτος και αυτό και με τη σειρά του αποτρέπει τη παθητικότητα των χρηστών. Κατά τον Jospin λοιπόν η διανεμητική δικαιοσύνη δεν προωθεί την παθητικότητα, αλλά αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της αλληλεγγύης. Ο πολίτης είναι ο διαμορφωτής του κοινωνικού κράτους και ο πρώτιστος χρήστης του. Η αλληλέγγυα κοινωνία παράλληλα διαθέτει την ικανότητα ένταξης των πολιτών, προσφέροντας ασφάλεια αλλά και κοινωνική και πολιτική συμμετοχή (Reisz, 2006: 12).

Με άλλα λόγια το κοινωνικό κράτος συνδέεται στο μανιφέστο Jospin, τόσο με τη θεμελιακή σοσιαλδημοκρατική αξία της ισότητας, όσο και με την κοινωνικά φορτισμένη δημοκρατία. Το κράτος πρέπει να διασφαλίσει ότι επικρατούν στην κοινωνία ίσες ευκαιρίες, οι οποίες μπορούν να επιτευχθούν μέσω του κοινωνικού κράτους που προφυλάσσει από κινδύνους (providential state). Ο Jospin τονίζει ότι το ιδανικό είναι μια κοινωνία ευημερίας χωρίς οι οποιεσδήποτε ανισότητες (Jospin,1999: 1396). Γι' αυτήν όμως την κοινωνία, αφενός πρέπει να υπάρχει σταθερή οικονομία και να αναπτυχθεί ένα κοινωνικό σύστημα, που θα προστατεύει, θα προωθεί και θα επανεντάσσει εκείνους, που δεν βρίσκουν αμέσως τη θέση τους στην κοινωνία. Αυτό ακριβώς είναι που διαμορφώνει μία ανθρώπινη κοινωνία, κατά τον Jospin. Όπως σημειώνει ο ίδιος «»Μια ανθρώπινη κοινωνία είναι μια κοινωνία που στοχεύει στη μείωση των ανισοτήτων κάθε είδους» (Jospin,1999: 1396).

Ο Jospin διεκδικεί μέσα από το μανιφέστο του την υπεράσπιση της κοινωνικής ασφάλειας, ως μία από τις θεμελιώδεις αξίες της σοσιαλδημοκρατίας. Εδώ πρόκειται για ένα αίτημα που αφορά άμεσα τη βιωσιμότητα του κοινωνικού κράτους, τη σχέση του με την όλο και την ισχυρότερη οικονομία. Εάν το κοινωνικό κράτος διαθέτει μέλλον, το ερώτημα είναι πως πρέπει να οχυρωθεί, ώστε οι

άνθρωποι να υποστούν όσο το δυνατό λιγότερα τα μειονεκτήματά του. Αυτό είναι ένα ζήτημα που εξετάζεται λεπτομερώς από τον Jospin. Στο σημείο αυτό συμφωνεί με τους Schröder /Blair ότι το κοινωνικό κράτος πρέπει να μεταρρυθμιστεί, αλλά ο Jospin θέλει να το μεταρρυθμίσει με ανθρωπισμό, χωρίς πολλές θυσίες και απώλειες, διατηρώντας την παράμετρο της καθολικότητας (Clift,2005:220-221). Το σύγχρονο κράτος πρέπει να εγγυάται σε κάθε άνθρωπο μια θέση στην κοινωνία. Το κοινωνικο κράτος θα πρέπει να ενσωματώνει και να διευθετεί τα κοινωνικά προβλήματα, με αποτέλεσμα να ενισχύεται το άτομο και μαζί του η κοινωνία. Μια ισχυρή κοινωνία σημαίνει επίσης μια υγιή οικονομία (Clift,2005:222-223). Αυτό είναι το ιδανικό.

Το κράτος προνοίας πρέπει να επιτύχει αυτό το αποτέλεσμα εξασφαλίζοντας ισότητα και ίση ελευθερία στην κοινωνία, βελτιώνοντας τις υλικές συνθήκες της ζωής και εμποδίζοντας το κοινωνικό χάσμα (Meyer,1998: 224). Επιπλέον το κοινωνικό κράτος θα πρέπει να αντιμετωπίσει τα προβλήματα της κοινωνικής προστασίας, της γήρανσης, της μαζικής ανεργίας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της πολυπλοκότητας της ιατρικής περίθαλψης, τα οποία το παραδοσιακό πρότυπο του κοινωνικού κράτους δεν διαχειρίστηκε. Τα προβλήματα αυτά ωστόσο προκαλούν σοβαρές επιπτώσεις στην κοινωνία, τις οποίες το κοινωνικό κράτος του μέλλοντος πρέπει να μάθει να τα χειρίζεται ρυθμιστικά. Εν κατακλείδι, το κοινωνικό κράτος είναι μια θεμελιώδης σοσιαλδημοκρατική αξία, η οποία παρέχει ίσες ευκαιρίες ελευθερίας σε όλους, διασφαλίζοντας τις δυνατότητες για ανεμπόδιστη δράση του υποκειμένου. Ταυτόχρονα παρέχει έννομα δικαιώματα, εξασφαλίζοντας ευκαιρίες συμμετοχής στην πολιτική διαδικασία, για να μπορέσει να αναπτυχθεί η ατομική προσωπικότητα(Thierse,1999: 989). Ο Jospin καθιστά σαφές ότι επιθυμεί να διατηρήσει το κοινωνικό κράτος , διότι αποτελεί εχέγγυο μίας πιο δίκαιης κοινωνίας. Εντούτοις, δεν μπορεί το κράτος πρόνοιας να παραμείνει στάσιμο, αλλά πρέπει να αναδιαμορφωθεί, για να μπορεί να ανταποκριθεί στα δεδομένα ενός παγκοσμιοποιημένου κόσμου.

Η ιδέα του Jospin είναι ένα κοινωνικό κράτος του μέλλοντος , που θα βασίζεται στα ιδανικά της «παλιάς» σοσιαλδημοκρατίας, αλλά θα αναπροσαρμόζεται στις νέες εξελίξεις και να είναι πιο ευέλικτο. Ο Jospin βλέπει τον κίνδυνο να χαθούν οι ρυθμιστικές λειτουργίες ελέγχου του κράτους, λόγω της παγκοσμιοποίησης (Bode,1999: 120-122). Ως εκ τούτου, το κράτος πρέπει να διατηρήσει τις παρεμβατικές του λειτουργίες στην κοινωνική πολιτική και δεν πρέπει να εγκαταλείψει το πρότυπο του ρυθμιστικού κοινωνικού κράτους. Ο πρώτος στόχος

είναι η μείωση του ακόμα υφιστάμενων ταξικών αποκλίσεων και συγκρούσεων στην κοινωνία. Ο Jospin θεωρεί ότι η κοινωνία χωρίζεται σε τρεις τάξεις, την ανώτερη, τη μεσαία και την κατώτερη τάξη. Η μέριμνα του κοινωνικού κράτους πρέπει να επικεντρωθεί στην κατώτερη και στη μεσαία τάξη.

Μία λέξη-κλειδί στο μανιφέστο Jospin, όσον αφορά το μέλλον της κοινωνικής πολιτικής και της σοσιαλδημοκρατίας, είναι η βιώσιμη ανάπτυξη. Η σοσιαλδημοκρατία του μέλλοντος πρέπει να συγκροτήσει ένα σύστημα, που θα φθάνει στο μέλλον και θα μπορεί να προστατεύσει τους ανθρώπους, την υγεία τους και τη φύση τους. Γι 'αυτό πρέπει να εκπληρώσει ορισμένα καθήκοντα. Αυτά είναι, αφενός, τα παραδοσιακά καθήκοντα του κοινωνικού κράτους , η προστασία δηλαδή από τους λεγόμενους παραδοσιακούς κίνδυνους όπως η ασθένεια, η σύνταξη, η πρόωρη παιδική ηλικία και η ανεργία. Προκειμένου όμως το κοινωνικό κράτος να μπορέσει να επιβιώσει στο μέλλον, πρέπει να αναλάβει νέα καθήκοντα. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Jospin, οι «κοινωνικές επενδύσεις» πρέπει να προστεθούν στις κλασικές «κοινωνικές δαπάνες». Εδώ πρόκειται για επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο, με τις οποίες συμφωνεί και το γερμανικό SPD (Thierse,2002: 18). Προώθηση δηλαδή της εκπαίδευσης και της κατάρτισης μέσα από την εισροή περισσότερων πόρων, ώστε το ανθρώπινο κεφάλαιο να είναι έτοιμο για το μέλλον και να διευκολυνθεί η ένταξή του στην κοινωνία. Το κράτος θα επενδύσει στην εκπαίδευση, προκειμένου να μειώσει την ανεργία μακροπρόθεσμα. Μαζί, οι κοινωνικές δαπάνες και οι κοινωνικές επενδύσεις αποτελούν την ευέλικτη λύση, που προτείνει ο Jospin για το σύγχρονο κοινωνικό κράτος.

Το ιδεώδες του Jospin είναι η ισορροπία μεταξύ υποστήριξης, παροχής κινήτρων και δέσμευσης του πολίτη. Γι' αυτό απαιτεί, αν και όχι τόσο επιτακτικά όσο οι Schröder/Blair, την ενεργό συμμετοχή του πολίτη στο κοινωνικό κράτος, την οποία όμως ο Jospin δεν διατυπώνει συγκεκριμένα. Ούτε βέβαια διευκρινίζει αν οι πολίτες κληθούν να επωμιστούν περισσότερες δαπάνες ή αν σκέφτεται μακροπρόθεσμα μία βιωσιμότητα του κοινωνικού κράτους , η οποία θα υποστηριχθεί από την πιθανή επίτευξη πλήρους απασχόλησης. Στην πραγματικότητα η κυβέρνηση Jospin προσπάθησε να χρηματοδοτήσει το κοινωνικό σύστημα αποσυνδέοντας το από την εργασία, χωρίς να αυξήσει τους φόρους κατανάλωσης (Thierse,1999: 986).

Ένα μεγάλο πρόβλημα της σημερινής εποχής, που πρέπει να επιλυθεί από το κοινωνικό κράτος, το οποίο εντοπίζει ο Jospin, είναι ο «αποκλεισμός» (Bode:1999, 126). Μετά από «δύο δεκαετίες μαζικής ανεργίας»(Jospin,1999: 1398)

δημιουργήθηκαν νέες ομάδες περιθωριοποιημένων ανθρώπων στα κοινωνικά στρώματα, που πρέπει να επανενταχθούν στην κοινωνία, οπότε πρέπει να υπάρξει ισχυρή πολιτική «ένταξης»(Strasser,1999:459). Ο Jospin εστιάζει στην προστασία της μεσαίας και κατώτερης τάξης, μέσω «ανάπτυξης της εργασίας, μείωσης των μη εξασφαλισμένων θέσεων εργασίας (precarite'), βελτίωσης του εκπαιδευτικού συστήματος» και «παγίωσης της κοινωνικής προστασίας» (Jospin, 1999: 1396).

Σε ορισμένους τομείς, τα οράματα του μέλλοντος, που διατύπωσε ο Jospin,αντικατοπτρίστηκαν και στην εφαρμοσμένη πολιτική της κυβέρνησης του. Στην κατεύθυνση αυτή, η αυξανόμενη προσωπική συμβολή στις δαπάνες πρόληψης του συστήματος της υγείας διαδραμάτισε στη Γαλλία επί Jospinσημαντικό ρόλο (Bode,1999:127), παρά το γεγονός ότι στο μανιφέστο του τόνιζε με επίφαση ότι ο τομέας της υγείας πρέπει να παραμένει υπό κρατικό έλεγχο, έτσι ώστε να μην μπορεί κανείς να το εκμεταλλευτεί οικονομικά, ακόμη και αν αυτό οδηγήσει σε οικονομικές απώλειες στα δημόσια οικονομικά. Το μόνο σημαντικό κατά τον Jospin είναι να μην υποβαθμιστεί η υγεία ως εμπόρευμα (Jospin,1999: 1396). Σε αντίθεση με τους εκσυγχρονιστές του τρίτου δρόμου, ο Jospin δεν προσεγγίζει τη σοσιαλδημοκρατία ως πεπερασμένο εγχείρημα, το οποίο χρήζει ολικής ανανέωσης. Αντίθετα θεωρεί ότι αποτελεί ακόμα ένα νέο πολιτικό σχέδιο, το οποίο διακατέχεται από μία βαθιά πεποίθηση δικαιοσύνης, η οποία εδράζεται στο αίτημα της ελευθερίας και στην αλληλεγγύη, χωρίς την οποία τα απάντα χάνουν την αξία τους (Jospin,1999:1402).

Σαφώς ο Jospin παρέμεινε πιστός στη κεϊνσιανή συναίνεση, δεδομένου ότι στη Γαλλία ο νεοφιλελευθερισμός, ουδέποτε βρήκε σοβαρά ερείσματα, λόγω της ισχυρής πρόσδεσης της αριστεράς, στην ιδέα του κράτους, ως θεμελιώδους παράγοντα της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής (Denord,2008:208; Plickert, 2008:437-439;Savidan,2011: 201; Uterwedde, 2000:89-124). Η παγίωση των κεϊνσιανών ιδεών άλλωστε στη χώρα αποτέλεσε μια πνευματική επανάσταση, που άλλαξε ριζικά τον αυτοπροσδιορισμό του κράτους (Rosanvallon,2000 b). Το κράτος έγινε στρατηγικός παράγοντας με ευρύτατες λειτουργίες ρύθμισης και αγκάλιασε πολιτικά όλη την κοινωνία (Rosanvallon,2000 b: 174-175;Schmidt,1998:444)

Οι επικριτές του Jospin εντόπισαν στην πολιτική του αρκετά προβλήματα. Ορισμένοι υποστήριξαν ότι η σοσιαλδημοκρατική ισότητα δεν εξυπηρετείται , αφού στην πολιτική Jospin, υπάρχει σαφή προτίμηση για τις κατώτερες τάξεις. Υπό το καθεστώς μίας τέτοιας ταξικής προτίμησης δεν μπορεί να λειτουργήσει ένα καθολικό κοινωνικό κράτος που διανέμει ισότιμα οφέλη και κινδύνους (Bode,1999: 139).

Δημιουργείται δηλαδή μία τόσο μεγάλη μετατόπιση των προγραμματικών παροχών του κράτους πρόνοιας» (Bode,1999: 139), ώστε η καθολικότητα του δεν υπάρχει πλέον. Άλλες επικρίσεις είναι ότι το γαλλικό κοινωνικό κράτος επί Jospin δεν καταπολέμησε την κοινωνική στέρηση και το πρόβλημα της φτώχειας (Bode,1999: 121) και ότι το συγκεκριμένο μοντέλο δεν ήταν καθόλου ευέλικτο, ενώ κρύβει σημεία εκμετάλλευσης (Thierse,1999 b).

Ένα θετικό σημείο, το οποίο εντοπίζεται από ορισμένους θεωρητικούς, είναι ωστόσο, ότι η κυβέρνηση Jospin επένδυσε σε ενεργές πολιτικές για την αγορά εργασίας ώστε να λύσει το πρόβλημα του κοινωνικού κράτους, αντί για τη δημιουργία θέσεων εργασίας από ιδιωτικές επενδύσεις μέσω φορολογικών ελαφρύνσεων για τους επενδυτές (Thierse,1999 b). Αυτή η πολιτική φαίνεται ότι λειτούργησε , καθώς ο κρατικός προϋπολογισμός του 1999 ήταν ισορροπημένος . Η Γαλλία παρουσίασε την ίδια χρονιά, περισσότερα φορολογικά έσοδα κατά 5 δισ. Ευρώ απ' ότι προβλεπόταν, ενώ το καταναλωτικό κλίμα στη Γαλλία ήταν πολύ θετικό(Henard,1999: 7). Επίσης η ανεργία μειώθηκε σταθερά από το 1997, ενώ δημιουργήθηκαν 750.000 νέες θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα(Schlid, 2002:2)

Όσον αφορά την στάση των Γάλλων σοσιαλιστών απέναντι στον καπιταλισμό, αξίζει να σημειώσουμε ότι δεν προσπάθησαν να επιστρέψουν σε αρχέγονες σοσιαλιστικές παραδόσεις, ώστε να απορρίψουν με έμφαση τις ιδέες των νεοφιλελεύθερων. Πολύ περισσότερο επιχείρησαν να διατυπώσουν εναλλακτικές λύσεις, για την προώθηση της προόδου και την αποκατάσταση της ισορροπίας μεταξύ ποικίλων πόλων. Η ανάγκη για εξισορρόπηση του καπιταλισμού αποτέλεσε άλλωστε όλο και πιο ξεκάθαρο αίτημα της γαλλικής διανόησης, η οποία τόνιζε ότι καπιταλισμός είναι απαράδεκτος ως η μόνη εναλλακτική δυνατότητα για αυτόν τον κόσμο (Hobsbawm,1992/2000: 60-74). Ο Jospin κατέταξε τον εαυτό του στις τάξεις των συγκεκριμένων κριτικών και πρότεινε στη βάση της σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης την αναχαίτιση της νεοφιλελεύθερης επέλασης. Αυτό δεν σημαίνει ότι αντιπαραθέτει ένα νέο οικονομικό μοντέλο απέναντι στον καπιταλισμό. Αντίθετα, προσπαθεί να επεξεργαστεί ένα διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης του καπιταλισμού, από ό, τι προτείνει ο νεοφιλελευθερισμός. Η σημασία του μανιφέστου Jospin εντάσσεται στη δημιουργία μιας «ισορροπίας» μέσα από την ρύθμιση. Ιδεολογικά και πολιτικά το PS επί Jospin αποστασιοποιήθηκε από τον αδιέξοδο ριζοσπαστισμό του παρελθόντος και παρέμεινε πιστό σε ένα έκδηλο ρεπουμπλικανικό πνεύμα με κοινωνικό πρόσημο (Raynaud,2008:48-51;Uterwedde, 2000: 93-95).

Το 1999, η πολιτική του Jospin, ο οποίος επιδίωξε να υλοποιήσει πολλά από τα παραδοσιακά σοσιαλδημοκρατικά ιδεώδη που εξέφρασε στο μανιφέστο του, κατέγραψε τα πρώτα σημάδια επιτυχίας. Ενισχυμένο από αυτό το δεδομένο,το μανιφέστο Jospin αντιμετωπίστηκε θετικά από τους Schröder και Blair αλλά και από τον Κώστα Σημίτη στην Ελλάδα. Η αντίληψή του Jospin για το σύγχρονο κοινωνικό κράτος ήταν αποδεκτή από τους παραδοσιακούς σοσιαλδημοκράτες, ενώ τα θετικά αποτελέσματα της πολιτικής του Jospin στη Γαλλία κατέστησαν την πολιτική του αρχικά πιο ρεαλιστική από αυτή των Schröder και Blair. Εντούτοις ο ρητορικός ριζοσπαστισμός του Jospin δεν αντιστοιχούσε πάντοτε σε πραγματική πολιτική.

Πέρα από τη θεωρία, το PS εφάρμοσε πολιτικές που συνοδεύουν τον οικονομικό φιλελευθερισμό. Η «πληθυντική Αριστερά» του Jospin ήταν η κυβέρνηση που ιδιωτικοποίησε τις περισσότερες επιχειρήσεις στη Πέμπτη Δημοκρατία. Στο πεδίο των ιδιωτικοποιήσεων η κυβέρνηση Jospin πρόβαλε μεν αριστερή ρητορική, ασκούσε όμως δεξιά πολιτική (Barrientos& Powell,2004:20; Raynaud, 2008: 49).Το 2005, το κόμμα τάχθηκε υπέρ του «ναι» στη συνταγματική συνθήκη της Ευρώπης, η οποία καθιέρωνε τους κανόνες του ελεύθερου ανταγωνισμού, της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων και της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας. Αργότερα, με τον Hollande, το κόμμα υποστήριξε τη «πολιτική της προσφοράς», επιχειρώντας να δώσει μεγαλύτερα περιθώρια στις επιχειρήσεις μέσω του Συμφώνου Ανταγωνιστικότητας. Εν κατακλείδι, με πρωθυπουργό το σοσιαλιστή Jospin (1997-2002), το ίδιο το γαλλικό κράτος φαινόταν σαν φάρος στο σκοτάδι, σε ένα κόσμο που απειλούνταν από «νεοφιλελεύθερους» πολιτικούς, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (Smith,2004:2). Αργά ή γρήγορα ωστόσο το ο PS αντιμετώπισε στο νέο αιώνα τις ίδιες προκλήσεις με τα περισσότερα άλλα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Το δίλημμα που ετέθη ήταν πώς μπορούν να συμφιλιωθούν οι ριζοσπαστικές πολιτικές, ο κολεκτιβισμός και η αλληλεγγύη με τον αυξανόμενο ατομικισμό (Stjernø,2005: 160). Πώς μπορεί η ευρεία αλληλεγγύη να ανταποκριθεί στις ξενοφοβικές απαιτήσεις για εθνική αλληλεγγύη εναντίον των «άλλων»; Οι περισσότερες εκλογικές αναμετρήσεις μετά το 2002 κατέστησαν σαφές ότι το PS δεν είχε αποτελεσματικές απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα και ότι ο η ριζοσπαστική εκδοχή της σοσιαλδημοκρατίας τύπου Jospin δεν αποτέλεσε επαρκής απάντηση για πολλούς ψηφοφόρους (Stjernø,2005: 160).

5.4. 5. Ο επιλεκτικός εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα

Από τη δεκαετία του 90 και μετά το ΠΑΣΟΚ άρχισε να μετατοπίζεται ισχυρά από τον ριζοσπαστικό σοσιαλιστικό προσανατολισμό προς μια ρεαλιστική σοσιαλδημοκρατία. Αντί λοιπόν η Ελλάδα να αποχωρήσει από την ΕΚ και από το ΝΑΤΟ, όπως είχε διακηρύξει το κόμμα στην ιδρυτική του διακήρυξη, αναζήτησε ενισχυμένα συμμαχίες στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και προσχώρησε στην Ομάδα των Σοσιαλιστών και των Σοσιαλδημοκρατών της ΕΕ . Είναι προφανές ότι συντελέστηκαν σημαντικές κοινωνικές και ιδεολογικές μετατοπίσεις, που οδήγησαν σε μία αναπροσαρμογή του ΠΑΣΟΚ στα πραγματολογικά δεδομένα.

Κατά την δεκαετία του 80 το ΠΑΣΟΚ χρησιμοποίησε όρους όπως «εθνική ανεξαρτησία», «κοινωνική δικαιοσύνη», «λαϊκή κυριαρχία», «σοσιαλιστικός μετασχηματισμός» και «κοινωνική απελευθέρωση», γοητεύοντας τους ψηφοφόρους στο πλαίσιο ενός πολιτικού συστήματος με ισχυρές διαχωριστικές γραμμές. Η συνακόλουθη επέκταση του κράτους στο οικονομικό πεδίο και ο παρεμβατικός του ρόλος επί Παπανδρέου, βρήκαν τη συγκατάθεση του πληθυσμού κατά την δεκαετία του ‘80. Τα πράγματα ωστόσο άρχισαν να αλλάζουν στις αρχές της δεκαετίας του ‘90. Οι ψηφοφόροι έτειναν όλο και περισσότερο προς την ελεύθερη οικονομία της αγοράς, ενώ έχασαν την πίστη τους στην παντοδυναμία του κράτους, συνεπεία των ποικίλων σκανδάλων. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε ένα αντίστροφο κίνημα, που υπερασπιζόταν οικονομικές πολιτικές απαλλαγμένες από τα ιδεολογικά «κληροδοτήματα» του παρελθόντος. Μέχρι εκείνη την χρονική στιγμή δεν παρατηρείται κάποια θεμελιώδη μετατόπιση του ΠΑΣΟΚ στην κατεύθυνση προς την σοσιαλδημοκρατία ευρωπαϊκού τύπου και ακόμα λιγότερο προς την κατεύθυνση μίας νέας σοσιαλδημοκρατίας του τρίτου δρόμου.

Τόσο οι προεκλογικές εκστρατείες, όσο και η ταυτότητα του ΠΑΣΟΚ προσδιορίζονταν είναι πάνω απ ‘όλα από τη συνειδητή διαίρεση της κοινωνίας στην πολιτική δεξιά και αριστερά. Επίσης, ο αρχηγικός προσανατολισμός του κόμματος αντιστοιχούσε περισσότερο στη «σοσιαλιστική παράδοση». Σαφώς άλλωστε κατά την δεκαετία του 80, η εκλογική προτίμηση είχε περισσότερο ταξικό χαρακτήρα και το ΠΑΣΟΚ από 1981-1993 διέθετε μεν πολυσυλλεκτική δομή, απολάμβανε όμως μεγάλη υποστήριξη από τα κατώτερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα. Οι εκλογές του 1996, στις οποίες αναδείχτηκε πρωθυπουργός ο Κώστας Σημίτης, αποτέλεσαν καμπή, όσον αφορά το κοινωνιολογικό προφίλ του εκλογικού σώματος του ΠΑΣΟΚ και του πολιτικού του λόγου, με την έννοια ότι αυξήθηκε η εκλογική του υποστήριξη

από τις μεσαίες και ανώτερες τάξεις και ειδικότερα από ψηφοφόρους με ανώτερη εκπαίδευση, αλλά και από επιχειρηματίες (Moschonas, 2001).

Το νέο δόγμα του «εκσυγχρονισμού» παρουσιάστηκε ως ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του νέου ΠΑΣΟΚ. Με την επικράτηση της εκσυγχρονιστικής πτέρυγας του ΠΑΣΟΚ, υπό τον Σημίτη, δρομολογούνται ευρείες και βαθιές μεταρρυθμίσεις, στο κρατικό μηχανισμό και στο κόμμα, οι οποίες προσιδιάζουν με το τρίτο δρόμο. Στην Ελλάδα η αναπροσαρμογή της σοσιαλδημοκρατίας στα νέα δεδομένα της καπιταλιστικής εξέλιξης διεκπεραιώθηκε υπό τον τίτλο του εκσυγχρονισμού και όχι του τρίτου δρόμου. Ο εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα εδραιώθηκε, όταν στη κρίσιμη συγκυρία του 1989-1990 η ριζοσπαστική σοσιαλδημοκρατία του Ανδρέα Παπανδρέου έχασε την ηγεμονία της και το λεγόμενο εκσυγχρονιστικό μπλοκ υπό τον Κ. Σημίτη εμφανίστηκε συγκροτημένα ως διάδοχη κατάσταση στο εσωκομματικό τοπίο και στη διακυβέρνηση της χώρας.

Η πιο επείγουσα ανάγκη για τους εκσυγχρονιστές ήταν η σταθεροποίηση της οικονομίας της χώρας και η βελτίωση του δημόσιου διοικητικού συστήματος. Προτεραιότητα δόθηκε επίσης στην επεξεργασία μίας νέας ιδεολογικής ταυτότητας, αλλά και ενός προγραμματικού σχεδίου, που ονομάστηκε ο «τέταρτος δρόμος προς τον σοσιαλισμό». Οι εκσυγχρονιστές απέρριψαν φραστικά το νεοφιλελευθερισμό και αναζήτησαν, κατά το πρότυπο του Jospin, να θεμελιώσουν μία δίκαιη κοινωνία στη βάση των ιδεών και των θέσεων της σοσιαλδημοκρατίας. Ταυτόχρονα ωστόσο απέρριψαν τον κρατικά ελεγχόμενο γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό, δεδομένου ότι αυτός οδηγεί στη συγκέντρωση κρατικής ισχύος και όχι στην εξισορρόπηση κοινωνικών συμφερόντων και αντιθέσεων (Tsakalidis, 1999: 86-87).

Ως «τέταρτος δρόμος « χαρακτηρίζεται από τους εκσυγχρονιστές ένας δημοκρατικός σοσιαλισμός, που επιδιώκει την ισοτιμία μεταξύ του ατόμου και του κοινού καλού. Με τη νέα αντίληψη περί εκσυγχρονισμού, ο Σημίτης προσπάθησε να ακολουθήσει μια πολιτική συγκεκριμένων περιεχομένων και να ξεφύγει από τις ρητορικά πολωτικές αντιπαραθέσεις, που επιδίωκε ο προκάτοχος του. Την ίδια στιγμή όμως διατήρησε φραστικά παραδοσιακές πολιτικές αξίες του ΠΑΣΟΚ, όπως την κοινωνική δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη, την ισότητα κλπ. Εντούτοις οι αναφορές των εκσυγχρονιστών σε αυτές τις αξίες δεν εξειδικεύονται σε συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους, αλλά μάλλον εξυπηρετούν απλά την τοποθέτηση σε μία γοητευτική γραμμή κεντροαριστερών παραδόσεων (Tsakalidis, 1999: 87).

Με τον Σημίτη εισάγεται στην Ελλάδα ο εκσυγχρονισμός, τον οποίο είχε

προσδιορίσει ο Giddens ως ανακλαστικός και το ΠΑΣΟΚ προσαρμόζεται στο δυτικό μοντέλο της σοσιαλδημοκρατίας, με κάποιες όμως διαφοροποιήσεις από τον τρίτο δρόμο που ακολούθησε το αγγλικό «εργατικό κόμμα». Πάγια θέση του Σημίτη ήταν ότι η ελληνική κοινωνία και οι θεσμοί της παρουσιάζουν χρόνιες καθυστερήσεις και διαφορές με τις δυτικές κοινωνίες και γι' αυτό απαιτείται εκσυγχρονισμός που θα την φέρει κοντά στα ευρωπαϊκά δεδομένα. Ο Σημίτης σημειώνει ότι «ό καθοριστικός για την ελληνική κοινωνία κοινωνικός συμβιβασμός που προέκυψε από την ιστορική της εξέλιξη [….] .ευνοεί τους οικονομικά ισχυρούς […] Το κυριότερο μέσο για να εξασφαλιστεί η επιτυχής μεσολάβηση είναι οι κρατικές παροχές στις διάφορες κοινωνικές ομάδες». (Σημίτης,2015: 427).Αυτή λοιπόν η «υστέρηση της χώρας, σε συνδυασμό με την πατρωνία και την πελατειακή λογική, οδήγησε σε έναν κρατισμό χωρίς καμία λογική» (Σημίτης,2015: 429). «Οι κομματικοί σχηματισμοί στην Ελλάδα κατά τον Σημίτη δεν διαπληκτίζονται γύρω από ιδεολογικές πεποιθήσεις, αλλά « η προσοχή στρέφεται στις παροχές. Το όραμα για τη βελτίωση της κοινωνίας δίνει τη θέση του στην επιδίωξη για άμεσα ανταλλάγματα» (Σημίτης,2015:432). Ως εκ τούτου ο Σημίτης δεν υπερασπιζόταν απαραίτητα μία εξουδετέρωση του κράτους, αλλά την μετατροπή του «από προστάτη και διεκπεραιωτή συντεχνιακών ιδιωτικών συμφερόντων σε φορέα ανάπτυξης κοινωνικών υπηρεσιών»(Σημίτης, 2015: 438).

Κατά τον Σημίτη η ελληνική κοινωνία, οι τάξεις, οι κοινωνικές ομάδες, τα κόμματα, τα συνδικάτα, οι πνευματικές ηγεσίες, οι επιχειρηματίες, η δημόσια διοίκηση και οι δημόσιοι αλλά και ιδιωτικοί υπάλληλοι, θα έπρεπε να μετασχηματιστούν βαθιά, ώστε να επιτευχθεί ο βαθύς και ο σταθερός εκσυγχρονισμός, που είχε ανάγκη η χώρα. Εμπόδια για την ολοκλήρωση του θεωρήθηκαν το πελατειακό σύστημα, ο συντεχνιασμός, ο τύπος του επαγγελματία πολιτικού, τα αρχηγικά κόμματα, ο κρατισμός ως πτυχές της πολιτικής ζωής, που πρέπει να αλλάξουν. Ο Σημίτης πίστευε ότι «η δυναμική για τη διαμόρφωση παγκόσμιων συστημάτων θα προσδιόριζαν όλο και περισσότερο την τύχη των μικρότερων κρατών». Παράλληλα θεωρούσε ότι η ελληνική εσωστρέφεια και ο μικρόκοσμος της ελληνικής πελατειακής πολιτικής αποτελούν βαρίδια για τη χώρα, την εμποδίζουν να προσαρμοστεί, να αποκτήσει δύναμη και να ανταπεξέλθει στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονταν(Σημίτης , 2015: 51). Σκοπός του, όπως γράφει, «δεν ήταν να προσθέσει μια νέα θεωρία, στις τόσες άλλες, για τον δημοκρατικό σοσιαλισμό, αλλά να συμβάλλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, όσον αφορά τις

προϋποθέσεις μιας αλλαγής στην Ελλάδα» (Σημίτης, 2015: 452). Έτσι χρησιμοποίησε τον όρο εκσυγχρονισμός, προσπαθώντας να δείξει τι χρειάζεται να γίνει σε μια χώρα, τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της οποίας ήταν «οι κοινωνικές ανισότητες, το χαμηλό επίπεδο των κοινωνικών υπηρεσιών και της εκπαίδευσης, οι ελλείψεις στη λειτουργία του κράτους και η πελατειακή πολιτική (Σημίτης, 2015: 454).

Για να ξεπεραστούν αυτά, χρειάζονταν ένα μεταρρυθμιστικό κόμμα, το οποίο θα «διαθέτει σχέδια, πρόσωπα, διαδικασίες, που θα στηρίξουν αμέσως και αποτελεσματικά τις παρεμβάσεις του» (Σημίτης, 2015: 287). «Η μάχη για τον εκσυγχρονισμό δεν συνίσταται μόνο στην εξεύρεση λύσεων, που θα είναι προσαρμοσμένες σε νέες τεχνολογίες ή στα νέα ευρωπαϊκά ή παγκόσμια πρότυπα. Αφορά μια νέα αντίληψη για τη λειτουργία της κοινωνίας, τη διαμόρφωση ενός κράτους και μιας κοινωνίας που θα διευρύνει τις ελευθερίες και τις δυνατότητες των πολιτών. Επιδιώκει λοιπόν να δημιουργήσει για τη χώρα νέες, σταθερές βάσεις ανάπτυξης στον σύγχρονο κόσμο και να τη συνδέσει δημιουργικά με τα κέντρα που καθορίζουν τις παγκόσμιες εξελίξεις. Στόχος του ήταν να διευρύνει τις παραγωγικές δυνατότητές της, να στηρίξει τις επενδύσεις και την απασχόληση, να ενισχύσει την παιδεία και την τεχνολογική πρόοδο. Ο σχεδιασμός του εκσυγχρονισμού δεν είναι, επομένως, μια τεχνοκρατική και μόνο διαδικασία. Χρειάζεται βεβαίως γνώση, τόσο για τη λειτουργία των συστημάτων στα οποία θέλεις να παρέμβεις, όσο και για τα πολιτικά και κοινωνικά τους στηρίγματα. Ταυτόχρονα όμως απαιτείται η κινητοποίηση των κοινωνικών δυνάμεων, που θα στηρίξουν την αλλαγή, η επεξεργασία της ιδεολογίας, που θα κερδίσει τη συμπαράσταση των πολιτών…..Ο εκσυγχρονισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τον ορθολογισμό. Προκαταλήψεις, εμμονές, φαντασιώσεις, ιδεολογήματα είναι ασυμβίβαστα με την εκσυγχρονιστική προσπάθεια. Αργά ή γρήγορα τη ματαιώνουν» (Σημίτης, 2015: 435).

Το πρόσταγμα του εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα συνδεόταν κατά προτεραιότητα με ένα τεχνοκρατικό πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης. Στα δοκίμια του Κ. Σημίτη, που συμπυκνώνουν τις κατευθύνσεις του εκσυγχρονιστικού ρεύματος , προτάσσεται ως αιχμή του νέου πολιτικού προγράμματος το αξεχώριστο έκτοτε διώνυμο «εκσυγχρονισμός- ανάπτυξη»(Σημίτης, 1889: 13, 19-21). Εδώ, διακηρύσσεται ότι το ΠΑΣΟΚ θα ανταποκριθεί στις ιστορικές του ευθύνες «απέναντι στον Λαό και το Έθνος» –υπακούοντας στη συνέχεια της παπανδρεϊκής κληρονομιάς– αλλά μέσα σε ένα παγκόσμιο και εθνικό πλαίσιο, που επιτάσσει προσαρμογές και αναπροσανατολισμούς. Έτσι, στον πυρήνα του νέου προγράμματος,

ο πάλαι ποτέ «σοσιαλιστικός μετασχηματισμός» αντικαθίσταται από το «σοσιαλιστικό εκσυγχρονισμό» ως «μέσο για την ανάπτυξη», την «συνεχή μεταρρύθμιση» και το πρόσταγμα της «ανταγωνιστικής Ελλάδας του 2000». Αυτό σημαίνει εκσυγχρονισμένες επιχειρήσεις, υψηλή τεχνολογία, προϊόντα υψηλής ποιότητας κλπ –εντός, πλέον, του «φυσικού χώρου κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ολοκλήρωσης της χώρας», που δεν είναι άλλος από την Ευρώπη.

Με την εκλογή του Σημίτη, οι ελληνικοί σοσιαλιστές κατάφεραν να πείσουν την ελληνική κοινωνία, ότι μόνο αυτοί και όχι οι συντηρητικές δυνάμεις ήταν οι αξιόπιστοι εκφραστές του «εκσυγχρονισμού» στη χώρα. Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης (Sassoon, 1998: 140), θεωρείται η μείωση της απόστασης που χώριζε τη χώρα από τις πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες του ΕΕ. Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται, ειδικότερα, με τη συμμετοχή της χώρας στη ζώνη του ευρώ κάτι που μετά το 1996, αποτέλεσε μείζονα στόχο του έθνους. Η σύζευξη του εκσυγχρονιστικού προστάγματος στην Ελλάδα με την ενσωμάτωσης της χώρας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, επέφερε εντούτοις σημαντικές συνέπειες. Παρά το γεγονός ότι η κυβέρνηση Σημίτη επιδίωξε με νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές τη μεταρρύθμιση του δημόσιου τομέα και τη μείωση των κοινωνικών παροχών, ώστε να προωθήσει εν γένει τη μείωση των κρατικών δαπανών· το χρέος της γενικής κυβέρνησης το 2000 υπερέβη το ΑΕΠ ενός ολόκληρου έτους(Roth,2011 b:158). Αυτό αποτελούσε μία κατάφορη παραβίαση των κριτηρίων του Maastricht. Τελικά, η κυβέρνηση Σημίτη αποφάσισε να συγκαλυφθεί το πρόβλημα στατιστικά και να δοθούν στην ΕΕ εσφαλμένα αριθμητικά στοιχεία για τον προϋπολογισμό της Ελλάδας, δεδομένου ότι έπρεπε πάσει θυσία να επιτευχθεί η ένταξη στην Ευρωζώνη (Aswestopoulos,2011: 95-97).

Αναδρομικά, κρίνοντας δεν υπάρχουν μόνο θετικές επιπτώσεις από την εισαγωγή του ευρώ. Ασφαλώς η οικονομική μεγέθυνση αυξήθηκε ταχέως, έγιναν επενδύσεις μεγάλης κλίμακας σε υποδομές και ξέσπασε μία γενική καταναλωτική φρενίτιδα στον πληθυσμό, επιταχυνόμενη από πολιτικές παροτρύνσεις (Roth,2011b: 159-160). Το προβληματικό δεδομένο στην εξέλιξη αυτή ήταν ότι η οικονομική ανάκαμψη βασίστηκε στο δανεισμό, ο οποίος εντατικοποιήθηκε, επειδή τα επιτόκια ήταν εξαιρετικά χαμηλά λόγω του ασφαλούς νομίσματος (Blyth,2014:103). Το πρόβλημα εντούτοις της εξόφλησης, τόσο σε ατομικό όσο και σε κρατικό επίπεδο, παραπέμφθηκε σε ένα άγνωστο μέλλον, το οποίο δεν άργησε να έρθει και έλαβε τη μορφή της κρίσης χρέους, που κατέληξε στα μνημόνια.

Μόνο λίγοι επωφελήθηκαν από τη βραχυπρόθεσμη έκρηξη του ευρώ. Ειδικότερα πρόκειται ουσιαστικά για τρεις στενά συνυφασμένες ομάδες της κυρίαρχης ελίτ (Roth,2011: 161), τη χρηματιστική και την επιχειρηματική ελίτ, αλλά και την πολιτική τάξη. Είναι χαρακτηριστικό, ότι η περίοδος του εκσυγχρονισμού θεωρείται η χρυσή περίοδο των δημοσίων έργων, η οποία συνδέθηκε και με τη δημιουργία νέου τύπου ελίτ, όπως οι μεγαλοεργολάβοι, οι οποίοι υπηρετούσαν και το συλλογικό φανταστικό της σύγχρονης Ελλάδας ως εκπρόσωποι αυτής της εποχής. Οι δραστηριότητες τέτοιων μεγαλοεπιχειρηματιών επικεντρώθηκαν σε πολλά από τα δημόσια έργα της χρυσής περιόδου (π.χ. Αεροδρόμιο Αττικής, Αττική οδό , Μετρό , Γέφυρα Ρίο–Αντίρριο, Ολυμπιακά έργα, αυτοκινητόδρομοι) καθώς και αναμφισβήτητα με μερικές από τις πιο επιτυχημένες εταιρίες μαζικών μέσων ενημέρωσης (Dalakoglou&Kallianos:2018: 77-78). Την «θετική» δυναμική γύρω από έργα υποδομής ακολουθήθηκε ωστόσο μια περίοδο όπου οι υποδομές επενδύθηκαν με συμβολικές αναφορές δυσπιστίας και αντιπαράθεσης. Λίγο μετά το τέλος των Ολυμπιακών Αγώνων, μια σειρά από μεγάλα πολιτικά σκάνδαλα (σκάνδαλο Vodafone, Siemens), τα οποία αφορούσαν τις υποδομές, έπληξαν την ελληνική πολιτική, πυροδοτώντας την αποδόμηση του εκσυγχρονιστικού οράματος με τις νέες και λαμπερές υποδομές του (Dalakoglou&Kallianos,2018: 79).

Η έλλειψη βιωσιμότητας της οικονομικής ανάπτυξης οδήγησε αργά αλλά σταθερά στο αδιέξοδο της οικονομικής κρίσης του 2008, με τις ζοφερές κοινωνικές επιδράσεις που είχε στην Ελλάδα (Blyth,2014:104-105). Συνοπτικά, η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας επί Σημίτη αποδείχτηκε ασταθής, ενώ το εθνικό χρέος άρχισε να ανεβαίνει επικίνδυνα. Η εξέλιξη αυτή υπήρξε αποτέλεσμα πολιτικών αποφάσεων, που ενώ επιδίωκαν τον εκσυγχρονισμό της χώρας, στερούνταν οποιοδήποτε ορθολογισμό και προσανατολισμό στις πραγματικές συνθήκες. Εξετάζοντας την προέλευση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα μπορούμε να σημειώσουμε ότι αυτή ανάγεται εν μέρει και όχι ολοκληρωτικά στις ατελείς και επιλεκτικές προσπάθειες μετασχηματισμού και εκσυγχρονισμού της χώρας.

Στα πλαίσια ενός υπερβολικού ρεαλισμού, ο οποίος αναφέρονταν κυρίως σε ανάγκες δημοσιονομικής εξυγίανσης, ο εκσυγχρονισμός της κυβέρνησης Σημίτη δεν διέθετε σαφείς και κατανοητούς στόχους κοινωνικής εξισορρόπησης και αναπτυξιακής βιωσιμότητας. Με την έννοια αυτή εξέλειπε εντελώς το πολιτικό νήμα και η συνοδευτική «αφήγηση» μιας σύγχρονης κοινωνικής «φιλοσοφίας» δικαιοσύνης, προόδου και αλληλεγγύης. Ωστόσο ο πραγματισμός αποτελεί μια αρετή

μόνο αν είναι μετρήσιμος πάνω σε συγκεκριμένες αρχές δικαιοσύνης και στόχους πολιτικής. Η πολιτική απαιτεί ρεαλισμό αλλά και ουσία.

5. 5 Κριτική αποτίμηση

Σημαντικές διαφορές διαφαίνονται μεταξύ του μανιφέστου Schröder-Blair και των «Νέων Εργατικών» του Blair, ειδικότερα όσον αφορά την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατική αξίωση, για την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης μέσα από μια κοινωνία αλληλεγγύης και πρόνοιας. Οι «Νέοι Εργατικοί» του Blair υποστηρίζουν ότι η δικαιοσύνη πραγματώνεται καλύτερα, όταν δίδεται στους ανθρώπους η ευκαιρία να συμμετάσχουν στη διαδικασία εργασίας. Οτιδήποτε άλλο πρέπει να καθορίζεται από την αγορά και την προσωπική ευθύνη. Το κράτος πρέπει να παραμείνει εκτός αυτού του πεδίου και να προστατεύσει μόνο από τους πλέον ακραίους κινδύνους φτώχειας (Martell 1999: 852). Στην θέση αυτή αντιτίθενται οι Γάλλοι σοσιαλιστές και εν μέρει το γερμανικό SPD, που διατήρησε την προγραμματική θέση ότι η κοινωνική ασφάλεια αποτελεί ένα περιεκτικό αστικό δικαίωμα (κοινωνική ιθαγένεια), που δεν μπορεί να περιοριστεί στην πρόσβαση στην εργασία (SPD 1998).

Όλα τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, στα οποία αναφερθήκαμε, πλην του ΠΑΣΟΚ διαδέχτηκαν νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις, οι οποίες επέδρασαν σε διαφορετικό βαθμό στις χώρες τους. Ο Blair, για παράδειγμα, παρέλαβε μια εντελώς νεοφιλελεύθερη μεταλλαγμένη χώρα και μπορούσε να θεωρήσει ως δεδομένες κάποιες μεταρρυθμίσεις, που σε άλλες χώρες προκάλεσαν μεγάλες αντιδράσεις (Merkel 2000: 281, Meyer 1999b, Dörre 1999: 14). Το ίδιο δεν συνέβη στη Γαλλία και τη Γερμανία. Η περίπτωση του γερμανικού SPD δείχνει ότι η στρατηγική επιλογή της σοσιαλδημοκρατίας, να συμμετάσχει σε μεγάλους κυβερνητικούς συνασπισμούς μαζί με την δεξιά και να συνδεθεί συστηματικά με την ανάληψη κυβερνητικής ευθύνης, συνυφαίνεται συχνά με την πρόωρη ιδεολογική μετατόπιση και την εγκατάλειψη πολλών δογματικών απόψεων (SPD 1998).

Εν συντομία, οι περισσότεροι από τους παράγοντες, που επηρέασαν τη συγκεκριμένη τροποποίηση του σοσιαλδημοκρατικού προγράμματος στην κατεύθυνση του τρίτου δρόμου, δεν ανάγονται στη σοσιαλδημοκρατική κοσμοθεωρία, αλλά μάλλον στη ρεαλιστική και στην οπορτουνιστική εκτίμηση των δεδομένων. Αυτό εξηγεί άλλωστε, αφενός την ποικιλία παραλλαγών του τρίτου δρόμου και αφετέρου τη ροπή ορισμένων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων προς την

αδιάκριτη ταύτιση με τον νεοφιλελευθερισμό, παρά το γεγονός ότι διακηρύσσουν τη γεφύρωση μεταξύ παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας και νεοφιλελευθερισμού.

Εν κατακλείδι, οι διάφορες εκδοχές του τρίτου δρόμου αποτέλεσαν μία απόπειρα κεντροαριστερής απάντησης στις μεγάλες αλλαγές που επήλθαν στο σύνολο του θεσμικού και πολιτικού πλέγματος των υπερήφανων δημοκρατιών της Δυτικής Ευρώπης, λόγω της πίεσης που άσκησαν αντικειμενικοί και υποκειμενικοί παράγοντες, κυρίως η άναρχη δυναμική των παγκοσμιοποιημένων αγορών. Ειδικότερα μετά το έτος annus mirabilis 1989 το στοίχημα ήταν εάν όχι μία επανεφεύρεση της πολιτικής, μία επαναθεμελίωση της σε νέες θέσεις (Beck: 1996 b, 289-315;Beck:1993). Από θεωρητική σκοπιά ο τρίτος δρόμος, υπήρξε ένα εγχείρημα ανάπτυξης μίας νέας ταυτότητας για τη σοσιαλδημοκρατία ελκυστικής σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Ως σύγχρονη σύνθεση μεταξύ πολιτικών εκσυγχρονισμού και υποσχέσεων κοινωνικής δικαιοσύνης, η αφήγηση αυτή σηματοδότησε μία προσπάθεια έλλογης διαμόρφωσης ολόκληρης της κοινωνίας και όχι μόνο ενός μέρους της (Wiesenthal, 2010). Πολλά θέματα που έθεσε ο τρίτος δρόμος παραμένουν επίκαιρα και σήμερα. Τα ζητήματα της βιώσιμης ανάπτυξης, της αναβάθμισης της εκπαιδευτικής πολιτικής, μέσω δημόσιας στήριξης της προσχολικής εκπαίδευσης και διαπαιδαγώγησης, της κατάρτισης και δια βίου μάθησης και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των πανεπιστημίων. Επίκαιρο είναι επίσης το ζήτημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης μέσω της εργασίας σε συνδυασμό με την ανάληψη κάποιου βαθμού προσωπικής ευθύνης όσον αφορά την προθυμία κατάρτισης και εργασίας. Οι επιλογές αυτές συνέθεσαν ένα σύγχρονο αξίωμα της αλληλεγγύης, σηματοδοτώντας παράλληλα την αποστροφή από την ιδέα ενός προστατευτικού κράτους που αναλαμβάνει τα πάντα και τη στροφή σε ένα κράτος που περιορίζεται στη λειτουργία της εγγύησης παροχών (legal welfarism) (Lehner&Wildmaier,2007:175-176).

6. Οι πολιτικές της νέας σοσιαλδημοκρατίας

6.1 Δημοσιονομικές και ρυθμιστικές πολιτικές των κυβερνήσεων Blair, Schröder, Jospin, Σημίτη

6.1.1 Δημοσιονομικές πολιτικές

Οι εμπνευστές του τρίτου δρόμου διατείνονται ότι η οικονομική πολιτική των κρατών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης υπόκειται σε ισχυρούς περιορισμούς, πράγμα που εξ ανάγκης επιτάσσει την ορθολογική και δημοσιονομικά λελογισμένη επιλογή εργαλείων οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής (Bale,2011:276-277;Hopper, 2017: 51). Εξ ου, η νέα σοσιαλδημοκρατία σε αντίθεση με τις προτιμήσεις της εκλογικής και κοινωνικής της βάσης, εντάχθηκε σε ένα ενιαίο πλαίσιο συναίνεσης με το νεοφιλελευθερισμό και τις αξίες της μεταβιομηχανικής κοινωνίας (Schmidt:2007, 16-19), βάσει του οποίου τα κράτη δεν δύνανται να ελέγξουν τα παγκόσμια κεφάλαια και τις χρηματοπιστωτικές ροές και ως εκ τούτου είναι αδύναμα να διαχειριστούν την ζήτηση. Άρα, οι εθνικές κυβερνήσεις λόγω του εγκλωβισμού τους σε στενά όρια κίνησης, δεν έχουν άλλη επιλογή παρά να φροντίσουν για οικονομική σταθερότητα και για παροχή κινήτρων για επενδύσεις (Hopper, 2017: 51-52). Η συζήτηση περί πολιτικών στόχων υποκαθίσταται βαθμιαία υπέρ της αναζήτησης μέσων και εργαλείων πολιτικής (Heise, 2010: 12)που διασφαλίζουν οικονομική σταθερότητα, όπως η δημοσιονομική εξυγίανση, η νομισματική σταθερότητα και η εγκράτεια στις δημόσιες δαπάνες (Heise, 2010: 15-16;Nuti, 2018:66;Romano, 2006: 6-7).

Στην περίπτωση του New Labor μάλιστα επιχειρήθηκε σκόπιμα η απομάκρυνση από την αναδιανεμητική παράδοση του κόμματος (Robinson,2007:43-45) ενώ στην περίπτωση του SPD υπό τον Schröder επικράτησε ένας δυαδισμός που εκφράστηκε στο σύνθημα «καινοτομία και δικαιοσύνη». Το σύνθημα αυτό μεταφράζονταν ως συνδυασμός της λιτότητας και δημοσιονομικής σταθερότητας μέσω εκσυγχρονισμού οικονομίας και κοινωνικού κράτους, με την επικοινωνιακή προβολή παραδοσιακών σοσιαλδημοκρατικών προστακτικών όπως η διατήρηση του υπάρχοντος επιπέδου κοινωνικών υπηρεσιών (Meyer,2007:54-55;Sontheimer& Bleek, 2004:364-365). Η πολιτική Jospin αντίθετα στην Γαλλία, παρέμεινε πιστή σε παραδοσιακές σοσιαλδημοκρατικές συνταγές, ειδικότερα λόγω των παραλυτικών κοινωνικών αντιστάσεων απέναντι σε εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις που

ανάγκασαν την κυβέρνηση να κινηθεί πολύ προσεκτικά όσον αφορά τις μεταρρυθμίσεις (Schmidt,2007: 15;Thompson,2000: 79-80).

Η ελληνική περίπτωση της διακυβέρνησης Σημίτη αποτελεί μία ενδιάμεση εκδοχή διατήρησης παραδοσιακών σοσιαλδημοκρατικών συνταγών όσον αφορά τις κοινωνικές παροχές και ταυτόχρονης προσπάθειας δρομολόγησης του εκσυγχρονισμού στην οικονομία, στο κοινωνικό κράτος, στην δημόσια διοίκηση και στην παιδεία (Dimitrakopoulos& Passas,2011: 135-136).

Η δημοσιονομική προσέγγιση του τρίτου δρόμου απορρέει τόσο από πρακτικά όσο και από θεωρητικά επιχειρήματα που στρέφονται κατά της χρήσης ενεργητικής δημοσιονομικής πολιτικής (Nuti, 2018: 66-67;Romano, 2006: 6-7) και υπέρ της μείωσης της φορολογίας των εταιρειών και του μη μισθολογικού κόστους για την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων και την διατήρηση των υφιστάμενων εγχώριων παραγωγικών δραστηριοτήτων (Niclauß, 2015: 293-294;Nuti, 2018: 67). Η προσέγγιση αυτή συμβάδιζε βαθμιαία με το νεοφιλελεύθερο αίτημα μείωσης του μεγέθους και του πεδίου εμβέλειας του κράτους και για χαμηλή φορολογία που εικάζεται ότι οδηγεί σε αυξημένα κίνητρα για επενδύσεις και εργασία, με αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγικότητας, της απασχόλησης, και ως εκ τούτου των ποσοστών ανάπτυξης (Nuti, 2018: 68-70;Whyman, 2006: 83).

Εντούτοις, οι δημοσιονομικές πολιτικές του τρίτου δρόμου είναι πιο εξελιγμένες από την απλή διενέργεια περικοπών στο δημόσιο τομέα, διότι υιοθετούν τις θεωρίες των ορθολογικών προσδοκιών και λαμβάνουν υπόψη το πρόβλημα της χρονικής ασυνέχειας μίας πολιτικής. Αντιστοίχως οι προβλεπόμενες τομές δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής των κυβερνήσεων του τρίτου δρόμου περιβάλλονταν από ορθολογισμό και χρονική συνέχεια (Whyman, 2006: 83).Στο πλαίσιο αυτό, η δημοσιονομική πολιτική αποσκοπούσε στην επίτευξη μακροπρόθεσμων στόχων που είναι δεσμευτικοί, παραμένουν σταθεροί στον χρόνο και εφαρμόζονται με διαφάνεια. Αυτή η λογική αποσκοπούσε στη δημιουργία προβλεψιμότητας και αξιοπιστίας απέναντι στους οικονομικούς δρώντες, εγχώριους και διεθνείς. Η προσέγγιση αυτής της περιορισμένης διακριτικής ευχέρειας (constrained discretion) του κράτους περιλαμβάνει την θέσπιση κανόνων δημοσιονομικής πολιτικής και την ικανότητα της κυβέρνησης να κρατήσει αυτούς τους κανόνες για μεγάλο χρονικό διάστημα για να ενισχύσει την αξιοπιστία του πλαισίου πολιτικής (Whyman, 2006:84).

Εξετάζοντας τα συγκεκριμένα παραδείγματα του τρίτου δρόμου

αναδεικνύεται το ζήτημα της ορθολογικής επιλογής και της χρονικής συνέχειας στο παράδειγμα του βρετανικού New Labour το οποίο μετά την νίκη του στις εκλογές του 1997, εκδήλωσε την πρόθεση να συνεχίσει την δημοσιονομική πολιτική των συντηρητικών της Thatcher, προασπίζοντας τον ρόλο της αγοράς τόσο στην οικονομική όσο και στην κοινωνική πολιτική (Lister, 2016: 48) και απορρίπτοντας την λογική της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας της χρηματοδότησης αυξανόμενων δημοσίων δαπανών μέσα από φορολογικές αυξήσεις (tax and spend policy) (Kotroyannos, 2016: 11-12;Lister, 2016: 48; Ματσαγιάννης, 2002: 152; Petring, 2006:124-125;Sassoon,1999:28-29;Sawyer, 2007: 885-886;Quinn,2007,39).

Αναλαμβάνοντας τον ρόλο θεματοφύλακα των δημοσίων οικονομικών, ο υπουργός οικονομικών Gordon Brown ανεξαρτητοποίησε το 1997 την Τράπεζα της Αγγλίας, απελευθερώνοντας τη νομισματική πολιτική από την εποπτεία της κυβέρνησης (King,2017;Lee, 2008: 18-19; Ματσαγιάννης, 2002: 152). Η ανεξαρτησία της κεντρικής τράπεζας, η οποία αποφασίστηκε αποκλειστικά από τους Blair και Brown και όχι από την κοινοβουλευτική ομάδα στόχευε στην εδραίωση της εμπιστοσύνης του χρηματοπιστωτικού τομέα, προς την κυβέρνηση Blair (Elliott&White, 1997; King, 2017; Ματσαγιάννης, 2002:152; Petring, 2006: 125). Άλλωστε η παράμετρος της αξιοπιστίας αναδείχτηκε από τους Νέους Εργατικούς σε βασικό κριτήριο άσκησης δημοσιονομικής πολιτικής. Με την έννοια αυτή, οι δημοσιονομικές αποφάσεις δεν εξυπηρετούσαν αυθαίρετες σκοπιμότητες, αλλά συμμορφώνονταν με τον κανόνα δημοσιονομικής σταθερότητας (Code for Fiscal Stability) και επομένως διέπονταν από τη διαφάνεια, τη σταθερότητα, το αίσθημα ευθύνης, την ακεραιότητα, την δικαιοσύνη των γενεών και την αποτελεσματικότητα (Sawyer, 2007: 888-890). Πάνω από αυτές τις κατευθυντήριες γραμμές δέσποζαν δύο θεμελιώδεις αρχές που στόχευαν να περιορίσουν τον βαθμό ελευθερίας της κυβέρνησης στη δημοσιονομική πολιτική.

Η πρώτη αρχή του χρυσού κανόνα (golden rule) προέβλεπε ότι η κυβέρνηση μπορούσε να αναλάβει νέο χρέος μόνο για να πραγματοποιήσει επενδύσεις (Berry&Lavery, 2017: 257-258;Sawyer, 2007). Η ανάληψη νέου χρέους, για τη χρηματοδότηση γενναιόδωρων κοινωνικών παροχών, αποκλείονταν.

Ως δεύτερη αρχή, η κυβέρνηση δεσμεύτηκε σε ένα σταθερό συνολικό χρέος στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο, με στόχο να διατηρηθεί κάτω από το 40% του ΑΕΠ (Lee, 2008: 25-26; Sawyer, 2007:890-891). Ουσιαστικά, η δημοσιονομική πολιτική του New Labour υπήρξε συνέχεια των πολιτικών της κυβέρνησης Thatcher

με μεγαλύτερη διαφάνεια (Budd, 2010: 37;Kotroyannos, 2016: 11). Οι Νέοι Εργατικοί συνέχισαν και εντατικοποίησαν την Πρωτοβουλία Ιδιωτικής Χρηματοδότησης (Private Finance Initiative –PFI) την οποία είχαν ξεκινήσει οι συντηρητικοί, αποδεχόμενοι θετικά τη σύμπραξη με τον ιδιωτικό τομέα για την παροχή δημόσιων υπηρεσιών, σε αντίθεση με τους παλιούς Εργατικούς (Coates, 2018; Ruane, 2002: 201). Η νέα συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα, η οποία κατέστη όλο και πιο αναγκαία ενόψει της αυτόβουλης αυστηρής λιτότητας και της επείγουσας ανάγκης, ιδίως στον τομέα της υγείας, εκφράστηκε μέσα από τις λεγόμενες συμβάσεις PFI οι οποίες αφορούσαν επενδύσεις ιδιωτών χρηματοδοτών, τραπεζών και ιδιωτικών εταιρειών παροχής υπηρεσιών, για την οικοδόμηση νέων δημόσιων υποδομών και θεσμών ή την ανακαίνιση και συντήρηση υπαρκτών (Paton, 2006: 109; Ruane, 2002: 201-203). Παρόλο που η κυβέρνηση προωθούσε την σύμπραξη μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου τομέα και προσδοκούσε μεγάλα αποτελέσματα από αυτή, ήδη από το 2003 κατέστη προφανές ότι οι συμβάσεις PFI δεν δημιουργούσαν επί παραδείγματι σχολεία ταχύτερα σε σχέση με τις παραδοσιακές δημόσιες επενδύσεις ενώ στον τομέα υγείας το PFI οδήγησε σε μακρές διαπραγματεύσεις και διαβουλεύσεις μεταξύ των συμβαλλομένων που προκάλεσαν τεράστιο κόστος συναλλαγών (Paton, 2006: 109-110; Shaw, 2007: 80-90).

Παράλληλα θεωρήθηκε παράδοξο ότι η κυβέρνηση σκόπιμα στράφηκε στο PFI ενώ θα μπορούσε να δανειστεί χρήματα από το χρηματιστήριο του City με πολύ οικονομικότερους όρους. Σε τελική ανάλυση, οι ιδιώτες επενδυτές έπρεπε να δανειστούν αυτά τα χρήματα με λιγότερο ευνοϊκούς όρους σε σχέση με το κράτος για να πραγματοποιήσουν αυτές τις επενδύσεις, για τις οποίες το κράτος έπρεπε να πληρώσει το τίμημά του μέσω των συμβάσεων PFI (Lee, 2008: 26; Needham, 2007: 73-74).Κριτική σχετικά με το PFI υπήρξε και στην κομματική βάση καθώς στο συνέδριο του Εργατικού Κόμματος το 2002, πάνω από τα δύο τρίτα των αντιπροσώπων ψήφισαν κατά των σχεδίων δανεισμού της κυβέρνησης από ιδιώτες πάροχους (Shaw, 2004: 58-60).

Ένα άλλο ερώτημα είναι πώς η κυβέρνηση των Εργατικών ρύθμισε τις δαπάνες και πώς χρησιμοποίησε το εργαλείο της φορολογίας για να δημιουργήσει οικονομικά κίνητρα, να προωθήσει την αναδιανομή του πλούτου και του εισοδήματος, να προωθήσει τη δημιουργία ίσων ευκαιριών και ταυτόχρονα, να διατηρήσει τον προσανατολισμό λιτότητας. Μεταξύ 1997 και 2005, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 3 οι δημόσιες δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκαν από 40,6

% σε 44%, μία εξέλιξη που φαίνεται και στην ανοδική καμπύλη δαπανών του διαγράμματος 4. Σε σύγκριση με τις προηγούμενες κυβερνήσεις των Εργατικών, το κράτος δαπάνησε πολύ περισσότερα χρήματα στην υγεία, την εκπαίδευση και την κοινωνική ασφάλιση. Στόχος ήταν να επωφεληθούν, τα χαμηλότερα εισοδήματα από αυτή την αύξηση των δαπανών, αλλά γενικότερα η κυβέρνηση προσδοκούσε επίσης ότι οι δημόσιες δαπάνες θα είχαν θετικό αντίκτυπο στην προσφορά εργασίας (Bale.2011:485;Mullard& Swaray, 2008: 44-49). Οι δημόσιες δαπάνες συνέχισαν να αυξάνονται μέχρι το τέλος της διακυβέρνησης των Εργατικών, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4 /Πίνακας 3. Είναι ενδεικτικό ότι ορισμένες κατηγορίες δαπανών όπως αυτές της υγείας το 2007-2008 ήταν διπλάσιες από αυτές του 1997 (Bale,2011:485). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι η Thatcher επέκρινε το 2004 τους Νέους Εργατικούς ότι πρόδωσαν την κληρονομιά της, επιστρέφοντας στις παραδοσιακές αριστερές πολιτικές «φορολογίας και δαπανών» (tax and spending) και χαρακτήρισε την αποδοχή των οικονομικών της μεταρρυθμίσεων από τον Blair ως μία βολική μετατόπιση που δεν κράτησε πολύ (Jones:2004). Εν μέρει επομένως και σε αντίθεση με τις ιδεολογικές του πεποιθήσεις, ο Blair ακολούθησε την παραδοσιακή πολιτική των Εργατικών της φορολογίας, της δαπάνης, του δανεισμού, του κρατικού προγραμματισμού, της πλήρους απασχόλησης για άνδρες ενώ οι γυναίκες κάθονται στο σπίτι (McSmith, 1997: 65).

Παρά την υπόσχεση να αποστασιοποιηθούν από την πολιτική της φορολογίας και δαπάνης (tax and spending) προηγούμενων ετών, οι Νέοι Εργατικοί όχι μόνο μείωσαν τους φόρους σε πολλούς τομείς αλλά επίσης έλαβαν μέτρα για την επέκταση της φορολογικής βάσης (Browne&Phillips, 2010;Petring, 2006: 129). Μάλιστα υπολογίζεται ότι οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις του Νέου Εργατικού Κόμματος του 1997 αύξησαν τα έσοδα του κράτους κατά £ 7,1 δις σε σύγκριση με αυτά που θα εισέπραττε το δημόσιο εάν το φορολογικό σύστημα παρέμενε αμετάβλητο (Browne&Phillips, 2010:2). Αυτά τα πρόσθετα έσοδα χρησιμοποιήθηκαν για την αύξηση των κρατικών δαπανών για δημόσιες υπηρεσίες και τη μείωση του κρατικού δανεισμού. Η φορολογική ελάφρυνση προέκυψε από τη μείωση του φόρου εισοδήματος κατά μέσο όρο από 23% σε 20%. Ειδικά τα χαμηλά εισοδήματα ανακουφίστηκαν από την μείωση κατά το ήμισυ του συντελεστή φόρου εισοδήματος στο 10%. (Browne&Phillips, 2010:4-5).Η φορολογική απαλλαγή για επιχειρήσεις επιδιώχθηκε μέσω της μείωσης των εταιρικών συντελεστών φορολογίας από 33% σε 28% μεταξύ του 1997 και του 2007, με παράλληλη περικοπή ορισμένων εταιρικών

φορολογικών απαλλαγών. Για τις μικρές επιχειρήσεις, ο φορολογικός συντελεστής μειώθηκε από 24% σε 19% κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Προκειμένου να ενθαρρυνθούν οι επενδύσεις, όλοι όσοι υπάγονταν στον υψηλότερο φορολογικό συντελεστή έπρεπε να πληρώνουν φόρο κεφαλαίου μόνο 10% επί των κεφαλαιακών κερδών. Ωστόσο, καθώς το μέτρο αυτό αντιμετώπισε έντονη κριτική στο κόμμα και στη κοινή γνώμη, το 2007 καθορίστηκε ενιαίο ποσοστό 18% (Browne & Phillips, 2010: 2-10). Τελικά όμως, δεν ευσταθεί το επιχείρημα που διατυπώνεται για παράδειγμα από τον Grabow (2005:165), ότι οι Νέοι Εργατικοί υπό τον Blair στο δημοσιονομικό πεδίο ήρθαν σε ολοκληρωτική ρήξη με τις παραδοσιακές πολιτικές συνταγές της σοσιαλδημοκρατίας. Αυτό δεν επιβεβαιώνεται απόλυτα όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες οι οποίες κατά καιρούς εκτροχιάστηκαν ακόμα και υπό την κυβέρνηση Blair. Είναι προφανές ότι οι Νέοι Εργατικοί απομακρύνθηκαν από τον μοντέλο του αναδιανεμητικού σοσιαλδημοκρατικού κοινωνικού κράτους και πλησίασαν τη νεοφιλελεύθερη λογική της προσφοράς και της αγοράς στην βάση σταθερών κρατικών προϋπολογισμών, μόνο σε τέτοιον βαθμό που επέτρεπε την νομιμοποίηση τους στο πολιτικό πεδίο. Εξίσου όμως δεν επιβεβαιώνεται και το επιχείρημα του Grabow(2005: 165) ότι η Νέα Σοσιαλδημοκρατία στην Γερμανία υπό τον Schröder ακολούθησε δημοσιονομικά περισσότερο το μονοπάτι της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας. Μόνο στους πρώτους μήνες της διακυβέρνησης Schröder με υπουργό οικονομικών τον Lafontaine η δημοσιονομική πολιτική της Γερμανίας διέθετε κλασική σοσιαλδημοκρατική χροιά με δημοσιονομικές πολιτικές που ευνοούσαν τους αδύναμους, τους ανέργους, τους συνταξιούχους, τους ασφαλισμένους, τις οικογένειες, τους μισθωτούς και τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (Auernheimer, 2002: 169-170; Anderson, 2009: 5;Fischer, 2005: 61).

Αντίθετα, ο Schröder κατατάσσονταν στους πραγματιστές (Egle, 2006b: 160;Murswieck, 2003: 132-133) και ήταν βαθιά πεπεισμένος ότι δεν υπήρχε αριστερή ή δεξιά, αλλά μόνο σύγχρονη οικονομική πολιτική (Raschke&Tils, 2013: 503-504). Ο Schröder πίστευε ότι καπιταλισμός του Ρήνου λόγω των διαφόρων παγκόσμιων εξελίξεων δεν είχε πλέον βάση ύπαρξης (Schröder, 2007: 262) και επομένως οι κοινωνικές παροχές έπρεπε να περιοριστούν προκειμένου το κράτος να διαθέτει βιωσιμότητα. Οι θέσεις αυτές επικυρώθηκαν επίσημα μέσα από το μανιφέστο Schröder-Blair το οποίο περιέχει πράγματι ορισμένες σημαντικές αποκλίσεις από τις απόψεις της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας (Giddens, 2000:6). Συγκεκριμένα, το κοινό κείμενο των δύο πολιτικών αντιπαραβάλλει την

κοινωνική δικαιοσύνη στην κοινωνική ισότητα, ζητάει μείωση στις δημόσιες δαπάνες και επισημαίνει την ανάγκη αύξησης της κοινωνικής αποδοτικότητας των υπηρεσιών ενώ την ίδια στιγμή καλεί την σοσιαλδημοκρατία να προσανατολιστεί σε μία ατζέντα της προσφοράς για την αριστερά (Schröder&Blair, 1999: 4) και να επιδείξει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις δυνάμεις της αγοράς (Giddens, 2000:6-7).

Ο Schröder προσπάθησε το 1999 να μιμηθεί το φαινομενικά επιτυχημένο Βρετανικό μοντέλο και προσέγγισε τον Blair. Μάλιστα ορισμένοι αναλυτές υποστηρίζουν ότι ο Schröder ζήτησε το κοινό μανιφέστο με τον Blair, προσπαθώντας να κατευθύνει το βρετανικό ρεύμα επιτυχίας προς την Γερμανία και να αποσπάσει ένα μέρος της γοητείας που εξέφραζε αρχικά η ρητορική του εκσυγχρονισμού (Auernheimer, 2002: 173-176; Fischer, 2005: 71,75-77; Weidenfeld, 1999: 70). Λόγω της εκσυγχρονιστικής μετατόπισης του SPD, απομακρύνθηκε από το υπουργείο οικονομικών ο παραδοσιακός σοσιαλδημοκράτης Lafontaine και ανέλαβε ο Hans Eichel ο οποίος ευθύς εξ αρχής ανακοίνωσε ένα πρόγραμμα σταθεροποίησης του κρατικού προϋπολογισμού, το οποίο ήταν εντελώς αντίθετο με τα κλασσικά εργαλεία σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής, τα οποία κινούνται γύρω από προγράμματα τόνωσης της οικονομίας, χρηματοδοτούμενα μέσω κρατικού δανεισμού (Weishaupt, 2011:261).

Το οριστικό τέλος της πολιτικής κεϊνσιανής ρύθμισης είχε φτάσει λοιπόν και στην Γερμανία (Beck&Scherrer, 2005: 206). Η κεϊνσιανή συναίνεση που στηριζόταν στην οικονομική ανάπτυξη και την πλήρη απασχόληση ως βάσεις για την διασφάλιση και την επέκταση του κοινωνικού κράτους και των κοινωνικών πολιτικών έφτανε προς το τέλος της και αυτό εκφράστηκε με σαφήνεια στο μανιφέστο Schröder-Blair (Egle, 2006b: 168;Egle&Henkes,2003:77).Η μετατόπιση αυτή από την επεκτατική οικονομική πολιτική κεϊνσιανού τύπου προς μία νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση νομισματικής και δημοσιονομικής σταθερότητας, φιλική προς τις επιχειρήσεις (Esping-Anderson, 1990;Lavelle, 2008: 115) αρχικά προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις στην βάση του SPD, στα συνδικάτα και σε ένα μέρος της κοινοβουλευτικής ομάδας (Egle, Henkes, 2003: 78), στην συνέχεια επικυρώθηκε όμως από το συνέδριο των σοσιαλδημοκρατών της Νυρεμβέργης το 2001 (SPD, 2001). Ταυτόχρονα η μετατόπιση αυτή συνιστούσε κατάφορη αντίθεση στο εκλογικό πρόγραμμα του 1998, στο οποίο το SPD επέκρινε την κυβέρνηση Kohl, ότι παρά τη μείωση των φορολογικών εσόδων, η φορολογική επιβάρυνση των μέσων εισοδημάτων αυξήθηκε από 39% το 1982 σε 45,5%. Οι σοσιαλδημοκράτες υπόσχονταν τερματίσουν αυτή την

«άδικη φορολογική πολιτική» (SPD, 1998: 16) και να δρομολογήσουν μία στοχευμένη μείωση φόρων και επιβαρύνσεων, προκειμένου να μειωθεί η επιβάρυνση του παράγοντα της εργασίας. Το πρόγραμμα του SPD, υποσχόταν μία φορολογική ανακούφιση ανά οικογένεια με δύο παιδιά της τάξεως των 2.500 γερμανικών μάρκων ετησίως. Συγκεκριμένα, οι σοσιαλδημοκράτες πρότειναν την μείωση του συντελεστή φόρου εισοδήματος από 25,9% σε 15% και επιπλέον, τάχθηκαν υπέρ της μείωσης του ανώτατου φορολογικού συντελεστή από 53% σε 49%. Αν η οικονομική κατάσταση της χώρας έδινε περιθώρια ελιγμών, οι σοσιαλδημοκράτες δεν απέκλειαν περαιτέρω μείωση των φορολογικών συντελεστών.

Επιπλέον, το SPD υποσχέθηκε μία αύξηση του επιδόματος τέκνου από 230 σε 250 DM (SPD, 1998: 14-15). Βέβαια, η υπόσχεση για φορολογική ελάφρυνση στο εκλογικό πρόγραμμα του 1998 δεν αφορούσε μόνο τα νοικοκυριά, αλλά και τις επιχειρήσεις. Το βασικό μέλημα στον τομέα της φορολογίας των επιχειρήσεων θα ήταν η μείωση των συντελεστών του φόρου επιχειρήσεων σε επίπεδο διεθνώς συγκρίσιμο. Με τους χαμηλότερους φορολογικούς συντελεστές επιχειρήσεων το SPD στόχευε στην ανακούφιση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων για να ενισχυθεί η επενδυτική τους δύναμη. Παράλληλα το SPD υποσχόταν τη μείωση του μη μισθολογικού κόστους. Η χρηματοδότηση των φορολογικών υποσχέσεων, του SPD προβλεπόταν μέσω της διεύρυνσης της φορολογικής βάσης και της εξάλειψης αδικαιολόγητων φορολογικών ελαφρύνσεων, όπως είναι οι απαλλαγές κεφαλαιακών κερδών από κερδοσκοπικές-χρηματιστηριακές επενδύσεις. Τέλος, το SPD τάσσονταν υπέρ μιας επιθετικής μάχης κατά της φοροδιαφυγής και υπέρ της φορολόγησης μεγάλων ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων (SPD, 1998: 14-17).

Στο πλαίσιο της εκλογικής υπόσχεσης ενός πιο δίκαιου φορολογικού συστήματος, υπήρξε συναίνεση μεταξύ SPD και Πρασίνων για αύξηση των δαπανών κατά 6,8%, προκειμένου να καταστεί δυνατή η φορολογική ελάφρυνση (Egle, 2006b: 163). Με τις φορολογικές ελαφρύνσεις η προοδευτική κυβέρνηση συνασπισμού ακολουθούσε αρχικά μία παραδοσιακή κεϊνσιανή συνταγή, θεωρώντας ότι τα περασμένα χρόνια οι αποδέκτες υψηλότερων εισοδημάτων ανακουφίστηκαν αισθητά, ενώ τα μεσαία και χαμηλότερα εισοδήματα επιβαρύνθηκαν (Bishoff, Detje& Sander, 1999). Εκτός από αυτή την προσπάθεια για μια πιο δίκαιη αναδιανομή από τα πάνω προς τα κάτω, ο Lafontaine παρέπεμψε στην αποδυνάμωση των εξαγωγών και δικαιολόγησε την φορολογική και δημοσιονομική πολιτική της κυβέρνησής του με την ανάγκη τόνωσης της εγχώριας ζήτησης (Müller& Sturm, 2010: 113-119).

Η φορολογική πολιτική Lafontaine οδήγησε σε σύγκρουση με τον Schröder διότι έθιγε φορολογικά προνόμια των εύπορων φορολογώντας τα αποθέματα δισεκατομμυρίων των ενεργειακών εταιρειών (Schwarz, 1999). Ο Schröder επέκρινε τον Lafontaine στο υπουργικό συμβούλιο τονίζοντας ότι δεν επιτρέπει επί της θητείας του μία πολιτική συγκρούσεων με την οικονομία και απείλησε έμμεσα να παραιτηθεί (Schwarz, 1999). Αυτό οδήγησε στην παραίτηση Lafontaine. Οι εκπρόσωποι της οικονομίας και πάνω απ'όλα των χρηματιστηριακών αγορών, «γιορτάσανε τη δεύτερη νίκη του καπιταλισμού πάνω στην κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία» (σύμφωνα με το Spiegel,1999), ενώ ο χρηματιστηριακός δείκτης Dax αυξήθηκε μέσα σε έξι ώρες κατά 6% (Schwarz, 1999). Η φορολογική μεταρρύθμιση που παρουσίασε ο Lafontaine περιλάμβανε μείωση του συντελεστή φόρου εισοδήματος στο 19,9% την μείωση του ανώτατου φορολογικού συντελεστή κατά 4,5 %, στο 48,5 % (Ganghof, 2004:99). Η απαλλαγή φόρου εισοδήματος αυξήθηκε στα 14.000 γερμανικά μάρκα και το επίδομα τέκνου αυξήθηκε στα 260 DM. Ταυτόχρονα, το φορολογικό όφελος που θα προέκυπτε από τον εισοδηματικό διαχωρισμό ενός νοικοκυριού δεν επιτρέπονταν να υπερβαίνει το ποσό των 8.000 DM. Τα μέτρα αυτά αύξησαν την αγοραστική δύναμη χαμηλών και μεσαίων και όχι των υψηλότερων εισοδημάτων (Egle, 2006b: 163-164; Ganghof, 2004:99-100).

Σχετικά με την τη φορολογία των επιχειρήσεων, ο φορολογικός συντελεστής στα αδιανέμητα κέρδη μειώθηκε από 45%, σε 40% και το ποσοστό του φόρου εισοδήματος από επιχειρηματική δραστηριότητα μειώθηκε στο 43 % (Ganghof, 2004:100). Οι απώλειες φορολογικών εσόδων θα αντισταθμίζονταν μέσω της κατάργησης φοροαπαλλαγών και επιδοτήσεων καθώς και μέσω της διεύρυνσης της φορολογικής βάσης. Για το 2002 τέθηκε ως στόχος μίας καθαρής μείωσης της φορολογίας κατά 20 δις. DM. Οι δικαιούχοι της φορολογικής πολιτικής των πρώτων μηνών της κυβέρνησης ήταν τα ιδιωτικά νοικοκυριά, που απαλλάχθηκαν από φόρους 24,5 δις.DM. Ανακούφιση ύψος 5,5 δις DM, είχε η μεσαία τάξη ενώ οι μεγάλες επιχειρήσεις επιβαρύνθηκαν με φόρους ύψους 10 δις.DM (Egle, 2006b: 153-164).

Στην αρχική φάση της κυβέρνησης Schröder με τον Lafontaine υπουργό οικονομικών εισήχθη ο λεγόμενος οικολογικός φόρος που περιλάμβανε έναν φόρο ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς και την σταδιακή αύξηση του φόρου πετρελαιοειδών έως το έτος 2003. Το αίτημα για την εισαγωγή ενός περιβαλλοντικού φόρου ήταν παγιωμένο εντός του SPD και αποσκοπούσε στην εξαίρεση εισοδημάτων έως 1.500 DM από τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης για την οικοδόμηση ενός χαμηλόμισθου

τομέα. Ωστόσο, οι προσδοκίες δημιουργίας ενός χαμηλού μισθολογικού τομέα περιορίστηκαν εξ αρχής από τον Schröder ο οποίος δεν επιδίωκε αυξήσεις στην τιμή της βενζίνης. Τα πρόσθετα φορολογικά έσοδα από τον φόρο ηλεκτρικής ενέργειας και πετρελαίου χρησιμοποιήθηκαν για τη μείωση του ποσοστού των ασφαλιστικών εισφορών από 20,3% σε 19,1% έως το 2001, ένα μέτρο που στόχευε να ανακουφίσει τον παράγοντα της εργασίας, άρα τους εργοδότες και τους εργαζομένους. Ενώ η εκσυγχρονιστική πτέρυγα ασκούσε κριτική στην φορολογική πολιτική Lafontaine παρουσιάζοντας την ως αντι-επιχειρηματική (Merz, 2008: 93-34),ο Lafontaine περιήλθε σε ποικίλες παράπλευρες πιέσεις κατά τη διάρκεια της σύντομης θητείας (1998/99) του αφού το ίδιο χρονικό διάστημα οι προσπάθειες του να πείσει τους συναδέλφους του στην ΕΕ για μια κοινή οικονομική, νομισματική και δημοσιονομική πολιτική έπεσαν στο κενό. Ειδικότερα, ο Βρετανός υπουργός οικονομικών Gordon Brown εκδήλωσε σαφή άρνηση εναρμόνισης των φορολογικών συντελεστών. Ταυτόχρονα οι εκσυγχρονιστές του SPD ενδυνάμωσαν σταδιακά την θέση τους ενάντια στους παραδοσιακούς σοσιαλδημοκράτες (Seeleib-Kaiser, 2003: 353-354) και οι αλλαγές πολιτικής όπως η μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος υπέρ των επιχειρήσεων αποτέλεσαν τα πρώτα σημάδια ότι η ομάδα γύρω από τον Schröder είχε επεκτείνει τα περιθώρια κινήσεως της.

Η πρώτη πράξη του Eichel που αντικατέστησε τον Lafontaine ήταν ένα πακέτο λιτότητας, το οποίο προέβλεπε εξοικονόμηση ύψους 30 δις. DM και περικοπή κατά 7,4 % στον προϋπολογισμό όλων των υπουργείων (Ganghof, 2004: 101-102;Zohlnhöfer, 2003: 198). Η αλλαγή πολιτικής ανακοινώθηκε από τον Schröder (2003:2479) σε ομιλία του στην Βουλή στην οποία σημείωσε ότι «θα περιορίσουμε τις κρατικές παροχές, θα προωθήσουμε την προσωπική ευθύνη και θα απαιτήσουμε περισσότερη προσωπική απόδοση από κάθε άτομο».

Την ίδια στιγμή ο κυριότερος θεωρητικός και στρατηγικός εκφραστής του τρίτου δρόμου στην Γερμανία, έμπιστος του Schröder και διευθυντής του πρωθυπουργικού γραφείου, Bodo Hombach σημείωνε ότι «όποιος υπερασπίζεται σθεναρά το status quo του κοινωνικού κράτους, στην πραγματικότητα είναι νεκροθάφτης του» (Hombach, 1998:13,47). Η αλλαγή παραδείγματος σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής της κυβέρνησης Schröder συνδέεται με την οικονομική κατάσταση της Γερμανίας μετά το 1989 η οποία επέβαλε μια αναδιάρθρωση του συστήματος κοινωνικών παροχών διότι το κοινωνικό κόστος απειλούσε να εκραγεί και η Γερμανία ως επιχειρηματικός –οικονομικός τόπος

διέτρεχε τον κίνδυνο μαζικών και μακροπρόθεσμων ζημιών(Dauderstädt,:2013: 7-10). Ειδικότερα, ο αριθμός των ανέργων είχε ξεπεράσει τα 4 εκ. φτάνοντας σε ένα ποσοστό ανεργίας 10%, τα γραφειοκρατικά εμπόδια ήταν τεράστια, οι δαπάνες στο συνταξιοδοτικό σύστημα και στο σύστημα υγείας ήταν πολύ υψηλές, ενώ η αύξηση της μαύρης εργασίας ανυπολόγιστη (Dauderstädt, 2013: 7; Eichhorst&Zimmerman, 2005; Hüther-Scharnagel, 2005). Σε αυτή τη φάση, η Γερμανία χαρακτηριζόταν ως ο ευρωπαίος ασθενής με οικονομική αδυναμία. Ενδεικτικά, στην Γερμανία τότε έγιναν ελάχιστες άμεσες ξένες επενδύσεις, με εξαίρεση την τεράστια εξαγορά της Mannesmann από τη Vodafone.

Κοντολογίς, δημιουργήθηκε ένα διάχυτο κλίμα δυσανεξίας και ανησυχίας εντός Γερμανίας με το αίτημα για μια μεγάλη μεταρρύθμιση της γερμανικής αγοράς εργασίας και του κοινωνικού κράτους για να μην καταστεί η Γερμανία οικονομικά περιθωριακή και μη ανταγωνιστική, να κερδίζει έδαφος (Dauderstädt, 2013: 7). Εν κατακλείδι, με την κυβέρνηση Schröder επιχειρήθηκε μέσα από μία σειρά μεταρρυθμίσεων, μία μετατόπιση της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς που χαρακτηρίζεται από έναν ορισμένο βαθμό συντονισμού και ρύθμισης, σε ένα μοντέλο που χαρακτηρίζεται από χαμηλά επίπεδα μισθών, χαμηλό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος που οδηγεί σε άνιση κατανομή του εισοδήματος και υψηλά πλεονάσματα των εξαγωγών (Dauderstädt,2013: 14). Παρά το γεγονός ότι το όλο επιχείρημα περί του Γερμανού ασθενή και της υποτιθέμενης αδύναμης διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας, ήταν υπερβολικό, αφού η χώρα διέθετε ισχυρά πλεονάσματα εξαγωγών και εν γένει μία σθεναρή οικονομία, η πολιτική με ευθύνη των σοσιαλδημοκρατών ακολούθησε τελικά την κυρίαρχη ρητορική. Παρά τις αρχικές σθεναρές εσωκομματικές και συνδικαλιστικές αντιδράσεις, ο Schröder επέμεινε στην άποψη του ότι η κοινωνική δικαιοσύνη δεν παράγεται μέσω της αναδιανομής (Butterwege, 2012: 343-344; Schröder, 2000:203) και αποχαιρέτησε οριστικά το κοινωνικό κράτος ως θεσμό που παρέχει πλήρη ασφάλεια από το λίκνο έως τον τάφο και φροντίζει καθολικά τους πάντες για όλες τις περιπτώσεις ανάγκης ανεξαρτήτως κόστους (Sturm,2009: 132). Η νέα πορεία εξυγίανσης που ακολούθησε η κυβέρνηση έπληξε πρωτίστως τον κοινωνικό τομέα μέσα από την κατάργηση του βασικού επιδόματος ανεργίας.

Η προσαρμογή των συντάξεων στον πληθωρισμό κατά τα έτη 2000 και 2001 συνάντησε σημαντικές επικρίσεις, ιδίως στο στρατόπεδο των συνδικάτων και στην εσωκομματική αριστερά. Ο στόχος του προγράμματος λιτότητας ήταν να αποφευχθεί

η ανάληψη νέων χρεών μέχρι το 2006 (Egle, 2006b: 166-167). Από την κεϊνσιανή φορολογική και δημοσιονομική πολιτική του Lafontaine δεν παρέμεινε σχεδόν τίποτα όρθιο (Fraune, 2011:258). Η αλλαγή πορείας της κυβέρνησης αποκαλύφθηκε στο γεγονός ότι ο στόχος της φορολογικής πολιτικής δεν ήταν πλέον η αναδιανομή αλλά η διατήρηση και βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της Γερμανίας ως τοποθεσίας επιχειρηματικής δραστηριότητας (Fraune, 2011:181-186; Ganghof, 2004: 101-105). Στο εσωτερικό του SPD η νέα πορεία ερμηνεύτηκε ως αποστροφή από την σοσιαλδημοκρατική φορολογική πολιτική. Παρά την εσωκομματική πίεση η νέα οικονομική πολιτική διατηρήθηκε και επικεντρώθηκε στις φορολογικές ελαφρύνσεις για τις επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις επωφελήθηκαν από τη μείωση του συντελεστή εταιρικού φόρου στα αδιανέμητα κέρδη σε 25% (Herz, 2005) ενώ οι εταιρείες κεφαλαίων απαλλάχθηκαν εντελώς από τα κέρδη που αποκόμιζαν μέσω της πώλησης μερισμάτων και μετοχών (Ganghof, 2004:110) Η αριστερή πτέρυγα των σοσιαλδημοκρατών εξέφρασε την ανησυχία της όσον αφορά τους αναδιανεμητικούς στόχους της κυβέρνησης θεωρώντας ότι ένας συντελεστής φορολόγησης επιχειρήσεων της τάξεως του 35 %-40 % ήταν ήδη αρκετά χαμηλός και επομένως δεν ήταν απαραίτητη μια περαιτέρω μείωση του (Ganghof, 2004: 106).

Ενώ η φορολογική πολιτική του Lafontaine εντάσσονταν σε ένα πλαίσιο αναδιανομής από πάνω προς τα κάτω, η φορολογική μεταρρύθμιση Eichel έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην πολιτική της προσφοράς. Άλλωστε, η ιδέα της απελευθέρωσης των πολιτών και των επιχειρήσεων από τις λαβές και την επιρροή του κράτους εντάσσονταν στο αμφιλεγόμενο μανιφέστο Schröder-Blair (von Hammerstein, Reiermann, Sauga& Schäfer,2000). Ωστόσο, τα νοικοκυριά ως έναν βαθμό επίσης επωφελήθηκαν από τις φορολογικές περικοπές και ειδικά από την μείωση του συντελεστή φόρου εισοδήματος στο 15% το 2005 και εν μέρει από την μείωση του ανώτατου φορολογικού συντελεστή στο 42% (Herz, 2005; Von Hammerstein,Reiermann, Sauga& Schäfer, 2000). Με το τελευταίο μέτρο, το SPD υπερέβη τα όρια των φορολογικών δεσμεύσεών του, αφού ο ανώτατος φορολογικός συντελεστής επρόκειτο να μειωθεί στο 49 % σύμφωνα με το εκλογικό πρόγραμμα (SPD, 1998b: 14). Το γεγονός ότι ο ανώτατος φορολογικός συντελεστής μειώθηκε στο 42%, οφείλεται σε παραχωρήσεις που έγιναν στους φιλελεύθερους του FDP, καθώς χωρίς τη συγκατάθεσή τους η φορολογική μεταρρύθμιση δεν θα περνούσε από την Βουλή(Egle, 2006b: 168-169;Ganghof,2004). Πράγματι, η μείωση του συντελεστή φόρου εισοδήματος ωφέλησε επίσης τα μικρά εισοδήματα, αλλά

συνολικά, οι φορολογικές περικοπές σήμαιναν τεράστια ανακούφιση, ειδικά για τα υψηλά εισοδήματα, ατομικά και επιχειρηματικά (Butterwege, 2012: 170; Herz, 2005;VonHammerstein, Reiermann,Sauga&Schäfer, 2000).

Οι φορολογικές μειώσεις της κοκκινο-πράσινης κυβέρνησης μείωσαν τα έσοδα από άμεσους φόρους, ενώ τα έσοδα από τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης και τους φόρους κατανάλωσης αυξήθηκαν. Την ίδια στιγμή, η κατάσταση της οικονομίας γινόταν όλο και πιο ζοφερή και νέο χρέος αυξανόταν (Eurostat, 2016a; Hesse&Ellwein, 2004: 30-31). Υπό αυτές τις συνθήκες η κυβέρνηση ετέθη υπό πίεση κατά δύο τρόπους. Από την μία πλευρά, εντάθηκαν οι εσωτερικές πιέσεις εντός του SPD για αυξήσεις φόρων και προγράμματα οικονομικής τόνωσης και από την άλλη, η ΕΕ κίνησε διαδικασίες κατά της Γερμανίας για παραβίαση των κριτηρίων του Maastricht. Ο Schröder απέρριψε κατηγορηματικά μία αύξηση φόρων ενώ οι κυρώσεις της ΕΕ μπόρεσαν να αποτραπούν μόνο με την υπόσχεση της κυβέρνησης να επανέλθει σε ισοσκελισμένο προϋπολογισμό έως το 2004 (Bergman, 2002;Schäfers, 2004). Αυτό θα γινόταν εφικτό με τη μείωση των φορολογικών ελαφρύνσεων και των επιδοτήσεων, οι οποίες θα είχαν αποδώσει μεταξύ 2003 και 2006 έως και 170 δισεκατομμύρια ευρώ. Ωστόσο, η κυβέρνηση απέτυχε λόγω της αντίστασης της κάτω Βουλής (Bundesrat) την πλειοψηφία στην οποία είχαν οι συντηρητικοί (Schäfers, 2004).

Τελικά, η κυβέρνηση συμφώνησε με τους Χριστιανοδημοκράτες (CDU/CSU) για διόρθωση του φόρου επιχειρήσεων με αποτέλεσμα πρόσθετα έσοδα ύψους 4 δισ ευρώ (Egle, 2006b: 169-171).Το 2002, η γερμανική οικονομία δεν παρουσίασε ανάπτυξη και το 2003 το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 0,1 % (Bergman, 2002; Hahlen, 2004: 369). Τα αρνητικά οικονομικά δεδομένα ανάγκασαν την κυβέρνηση να απομακρυνθεί από τα μέτρα λιτότητας μέσω της μερικής εφαρμογής φορολογικών μειώσεων με κρατικό δανεισμό. Ο συντελεστής φόρου εισοδήματος μειώθηκε στο 16% και ένα έτος αργότερα στο 15 %. Εξίσου μειώθηκε και ο υψηλότερος φορολογικός συντελεστής, στο 45 % και από το 2005 στο 42% (Bergman, 2000;Egle, 2006b: 171).Η οικονομία και ο Σύλλογος Γερμανών Βιομηχάνων υποδέχτηκαν θετικά την φορολογική μεταρρύθμιση και τα αφεντικά μεγάλων χρηματοοικονομικών ομίλων (Allianz, Deutsche Bank κοκ.) εκφράστηκαν σχεδόν με ευφορία απέναντι στα φορολογικά σχέδια της κυβέρνησης SPD (Ganghof, 2004: 111).

Στις πρόωρες εκλογές του 2005 ο συνασπισμός SPD–Πρασίνων ηττήθηκε οριακά από το CDU-CSU (Clemens&Saalfeld, 2008: 2-3) και το SPD σχημάτισε με

τους Χριστιανοδημοκράτες, έναν μεγάλο συνασπισμό υπό την ηγεσία της Angela Merkel (Clemens&Saalfeld, 2008: 5-6). Συνοπτικά, η δημοσιονομική πολιτική υπό τη συμμετοχή των σοσιαλδημοκρατών στην κυβέρνηση ακολούθησε την λογική της προσφοράς. Το SPD δεν ακολούθησε τις κλασσικές αναδιανεμητικές σοσιαλδημοκρατικές φορολογικές πολιτικές, αλλά περισσότερο την μείωση της φορολογίας επιχειρήσεων. Από την συνολική εξέλιξη των φορολογικών εσόδων, των δαπανών και του συνολικού χρέους από την αρχή της συμμετοχής των Σοσιαλδημοκρατών στην κυβέρνηση, φαίνεται ότι ο στόχος μιας δημοσιονομικής αποκατάστασης σαφώς χάθηκε.

Πολύ διαφορετική σε σχέση με τις κυβερνήσεις Blair και Schröder ήταν η δημοσιονομική πολιτική που ακολούθησε η κυβέρνηση Jospin στην Γαλλία. Σε αντίθεση με τους Blair/Schröder ο Jospin δεν εξέφρασε τις πολιτικές του τρίτου δρόμου, αλλά επιχείρησε να αποδείξει ότι οι παραδοσιακές σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές μπορούν να επιτύχουν και υπό συνθήκες μίας ανοικτής παγκόσμιας οικονομίας (Kesselman,2002 : 205-207; Knapp-Wright, 2006:102-103; Petring &Henkes, Egle, 2007:102-108;Zohlnhöfer, 2003:60). Παρά τις δημοσιονομικές ανάγκες της Γαλλίας, η κυβέρνηση Jospin αποδείχθηκε πολύ πιο διστακτική στην εφαρμογή μέτρων λιτότητας και περιστολής δημοσίων δαπανών, προτιμώντας κεϊνσιανές πολιτικές τόνωσης της ζήτησης και προώθησης της απασχόλησης (Egle, 2006a: 204-205; Egle, 2009:152; Knapp-Wright, 2006:103; Uterwedde, 1997:2-4) . Ενώ ο Jospin ανέλαβε την διακυβέρνηση της Γαλλίας υπό συνθήκες συγκατοίκησης (cohabitation) δηλαδή με πρόεδρο της Δημοκρατίας τον Chirac που ανήκε στην δεξιά, εκμεταλλεύτηκε την διακριτική ευχέρεια που του παρείχε το σύνταγμα να κατευθύνει την πολιτική ατζέντα και να υλοποιήσει πολιτικές (Kesselman, 2016:102; Knapp-Wright, 2006:103). Εν μέσω συχνών διενέξεων μεταξύ Chirac και Jospin (Bell, 2003: 195) στην πορεία της πενταετούς συγκατοίκησης, η ισορροπία ισχύος μετατοπίστηκε υπέρ του Jospin ο οποίος ανέλαβε τον έλεγχο όλων των τομέων πολιτικής, εκτός αυτών της άμυνας και της εξωτερικής πολιτικής που παρέμειναν στην αρμοδιότητα του Chirac (Kesselman, 2016: 103). Εκμεταλλευόμενος την σχετική πολιτική αυτονομία που διέθετε, ο Jospin διατύπωσε και ακολούθησε μία σειρά «ενάρετων στόχων» μεταξύ των οποίων εντάσσονταν η αναδιανομή εισοδήματος προς τους φτωχούς χωρίς να αυξηθούν οι δημόσιες δαπάνες, η βελτίωση της λειτουργίας και της αποτελεσματικότητας της οικονομίας χωρίς μείωση των κεκτημένων για τους πραγματικά αδύναμους μέσω συμπληρωματικών επιδομάτων, καθώς και η

διαπραγμάτευση τριμερών κοινωνικών συμφώνων για την αναμόρφωση των βασικών παραμέτρων της πρόνοιας, της αγοράς εργασίας και της δημοσιονομικής πολιτικής (Kesselman, 2002: 205; Lazardeux, 2015: 81-82;Levy, 2003: 337-338).

Η κυβέρνηση Jospin ακολούθησε μία αρχή δημοσιονομικής πολιτικής σύμφωνα με την οποία μία αναγκαία περικοπή δημοσίων δαπανών δεν πρέπει να επηρεάζει αρνητικά το εισόδημα των μη προνομιούχων, αλλά των εύπορων. Η αναδιανεμητική δικαιοσύνη αυτού του τύπου λειτουργεί με βάση την δεύτερη αρχή κοινωνικής δικαιοσύνης του Rawls. Σύμφωνα με αυτή την αρχή, οι όροι ακριβοδίκαιης παροχής της ισότητας των ευκαιριών πρέπει να επιδρούν προς όφελος των μη προνομιούχων οι οποίοι πρέπει να προφυλάσσονται στο μέτρο του δυνατού από άνιση κατανομή ευκαιριών και υλικών πόρων και επομένως τυχόν ανισότητες που ανακύπτουν πρέπει να επιδρούν εις βάρος των προνομιούχων (Rawls, 1993, 5-6;69-70; Hinsch,2016:126). Στην κατεύθυνση αυτή επεκτάθηκαν οι έλεγχοι εισοδήματος προκειμένου να αποκλειστούν οι εύποροι, το εισόδημα των οποίων ξεπερνούσε τα 350.000 γαλλικά φράγκα, από καθολικά προγράμματα κοινωνικής στήριξης και να προωθηθούν προγράμματα κατά της φτώχειας (Kesselman, 2002: 205; Levy, 2003:341). Παράλληλα, υπήρξε μία πρόσθετη φορολογική επιβάρυνση των εύπορων οικογενειών, μέσω της μείωσης της έκπτωσης του φόρου εισοδήματος για την πρόσληψη οικιακής φροντίδας παιδιών (μέτρο που επηρέαζε μόνο το 25% των γαλλικών οικογενειών)(Kesselman, 2002: 206; Levy, 2003: 341), σε συνδυασμό με τον υπερδιπλασιασμό του φόρου αλληλεγγύης για τη χρηματοδότηση του ελλείμματος κοινωνικής ασφάλισης. Η αύξηση αυτή συσχετίστηκε με την εξάλειψη καταβολής εισφορών για την ασφάλιση υγείας για εργάτες με χαμηλά εισοδήματα (Kesselman, 2002: 206). Το ξεκάθαρο αποτέλεσμα ήταν να αυξηθεί η αγοραστική δύναμη των εργαζομένων και των κατώτερων εισοδηματικών κατηγοριών, ενώ αυξήθηκαν οι φόροι για όσους αντλούσαν εισόδημα από ακίνητα ή κεφάλαια. Ακολούθησαν μεταρρυθμίσεις εξορθολογισμού των δημοσίων δαπανών μέσω ενίσχυσης των ελέγχων για τις δαπάνες που αφορούσαν την αμοιβή ιατρών, φυσιοθεραπευτών, φαρμακοποιών και αύξησης προστίμων για μη συμμόρφωση. Η πολιτική αυτή ώθησε μεν στην περικοπή κόστους μέσω τυποποιημένων διαδικασιών δημοσιονομικής εξυγίανσης, αυξημένης χρήσης γενόσημων φαρμάκων, περιορισμού της εξάρτησης από τους ειδικούς (Kesselman, 2002: 206), προκάλεσε όμως και εντατικές απεργίες στο τομέα της υγείας. Δημοσιονομική διάσταση είχε και η προώθηση ενός νόμου κατά του αποκλεισμού, ο οποίος ψηφίστηκε τον Ιούλιο του

1998, και περιλάμβανε έναν αριθμό δημόσιων προγραμμάτων, επιδοτήσεων και φορολογικών απαλλαγών που αποσκοπούν στη πρόσβαση λιγότερο ευνοημένων ομάδων όπως η ανειδίκευτη νεολαία, οι μακροπρόθεσμα άνεργοι και οι φτωχοί σε θέσεις εργασίας, στην στέγαση, στην ιατρική περίθαλψη και την εκπαίδευση.

Οι μεταρρυθμίσεις Jospin επέφεραν δομικές αλλαγές στο χαρακτήρα του γαλλικού κοινωνικού κράτους. Ειδικότερα, υπήρξε μια μετατόπιση από ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλειας τύπου Bismarck, χρηματοδοτούμενο από τα γενικά φορολογικά έσοδα σε μία επιλεκτική κοινωνική στήριξη όσων έχουν μεγαλύτερη ανάγκη (Kesselman, 2002: 205-206). Αυτή η στρατηγική επέφερε βραχυχρόνια σημαντική εξοικονόμηση πόρων ενώ παράλληλα συνδυάστηκε με την φορολογική ανακούφιση των μη προνομιούχων (Kesselman, 2002: 206).

Εντούτοις, ορισμένοι αναλυτές χαρακτήρισαν τον Jospin ως αναβλητικό επειδή δίστασε να μεταμορφώσει ριζικά το γαλλικό φορολογικό και κοινωνικό σύστημα (Mandin&Pallier, 2005: 83-84). Αν εξετάσει κανείς ωστόσο πιο προσεκτικά τη φορολογική νομοθεσία της κυβέρνησης Jospin, θα διαπιστώσει ότι τηρήθηκε αυστηρά το προεκλογικό πρόγραμμα των σοσιαλιστών, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις (Uterwedde, 1997: 2-6). Η εκπλήρωση ωστόσο, των εκλογικών υποσχέσεων δεν ήταν καθόλου αυτονόητη διότι οι συνθήκες του Maastricht έβαζαν τέλος στις πολιτικές ανάληψης δημόσιου χρέους. Άρα, η κυβέρνηση Jospin εξαρτιόταν από μια εύρωστη ανάπτυξη, για να εκπληρώσει τις σοσιαλδημοκρατικές εκλογικές υποσχέσεις της (Egle, 2009: 151;Levy, 2003: 340-343). Ως ευρωπαϊστής άλλωστε ο Jospin αποδέχτηκε την ανάγκη μείωσης του ελλείμματος και εκπλήρωσης των κριτηρίων του Maasricht και το 1998 συμφώνησε με την ένταξη της Γαλλίας στην ευρωζώνη κάτι που συνδεόταν με κάποια δημοσιονομική αυστηρότητα αλλά και μία σχετική απώλεια οικονομικής κυριαρχίας(Lewy, 2003: 340-341;Sowerwine, 2019: 394).

Είναι προφανές ότι αφενός η αναμενόμενη ένταξη στην ΟΝΕ και αφετέρου η συγκατοίκηση (cohabitation) με την δεξιά στην κυβέρνηση, περιόριζαν σημαντικά το πεδίο δράσης των σοσιαλιστών (Bell, 2003: 195-196). Αυτό αποκαλύφθηκε άλλωστε αμέσως μετά την ανάληψη της κυβέρνησης, όταν διαπιστώθηκε κατόπιν οικονομικής επανεξέτασης, ότι θα χρειαζόταν επιπλέον μέτρα σταθεροποίησης της τάξεως 0,5% έως 0,7 % του ΑΕΠ, προκειμένου το χρέος να διατηρηθεί στο 3 % (Egle, 2009: 152; Wenzelburger, 2009:317). Υπό το πρίσμα της δημοσιονομικής αναθεώρησης, ο υπουργός οικονομικών Dominique Strauss-Kahn ανακοίνωσε μέτρα

λιτότητας στο στρατό και προσωρινή αύξηση κατά 15 % στον φορολογικό συντελεστή ο οποίος ανέβηκε στο 41,66 % για τις μεγαλύτερες εταιρείες και τις χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις μέχρι το 1999 (Damesin, 1997). Η αύξηση αυτή δικαιολογήθηκε ως ευρωπαϊκός φόρος, καθώς οι περισσότερες μεγάλες επιχειρήσεις χαιρέτισαν την είσοδο της Γαλλίας στο ευρώ, αναμένοντας οφέλη από το ενιαίο νόμισμα. Επιπλέον, με την έναρξη της αριστερής κυβέρνησης συνασπισμού, τα υφιστάμενα αποθεματικά του προϋπολογισμού αναδιαρθρώθηκαν με στόχο την ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης (Egle, 2009: 153). Συνολικά, ο δημοσιονομικός υπολογισμός της νέας κυβέρνησης εκκινούσε από την υπόθεση ότι η οικονομική ανάπτυξη και τα προγράμματα της αγοράς εργασίας θα τονώσουν την απασχόληση, που με τη σειρά της θα έφερνε χρήματα στο κρατικό θησαυροφυλάκιο (Egle, 2006a: 204-206; Egle, 2009: 151-154; Wenzelbruger, 2009:317-318).

Ενώ η κυβέρνηση με αυτή τη στρατηγική ακολουθούσε το κεϊνσιανό παράδειγμα, η πολιτική της σχετικά με την φορολογία των επιχειρήσεων ήταν περισσότερο συμβατή με την λογική της προσφοράς. Αρχικά, ο εταιρικός φόρος αυξήθηκε, αλλά μόνο για περιορισμένο χρονικό διάστημα. Παράλληλα, καταργήθηκε ο φόρος επί των μακροπρόθεσμων κεφαλαιακών κερδών, και εισήχθη ένας νέος φόρος επί των μη επανεπενδυθέντων κερδών (Egle, 2009: 154). Οι επιχειρήσεις επωφελήθηκαν επίσης από τη μείωση των φορολογικών συντελεστών που αφορούν την εργασία, μέσω της κατάργησης του μισθολογικού μέρους των εταιρικών φόρων. Πολύ πιο δύσκολο από αυτά τα μέτρα αποδείχτηκε η υλοποίηση περαιτέρω ερεθισμάτων και κινήτρων για τις επιχειρήσεις, καθώς η αριστερά του κόμματος ενδιαφέρονταν μόνο για την βελτίωση των χαμηλών μισθών. Οι εκσυγχρονιστές, από την άλλη πλευρά, διέβλεπαν στις φορολογικές περικοπές για τις επιχειρήσεις την προϋπόθεση για την διείσδυση στις εκλογικές δεξαμενές των αστικών ψηφοφόρων στις επόμενες προεδρικές εκλογές του 2002. Ωστόσο, η τακτική αυτή αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό από την αριστερά του κόμματος, καθώς φοβόταν μην χαθούν ψηφοφόροι από άλλα αριστερά κόμματα (Egle, 2006a: 105-206).

Λόγω των θετικών οικονομικών δεδομένων, εντός και εκτός του σοσιαλιστικού κόμματος διατυπώθηκε το αίτημα για αλλαγή στη φορολογική πολιτική. Η δεξιά μάλιστα επέκρινε το 1997 τη σοσιαλιστική κυβέρνηση διότι δεν προβαίνει σε επενδύσεις από τα γεμάτα κρατικά ταμεία ενώ επιβαρύνει υπερβολικά το κεφάλαιο, στερώντας την οικονομία από δυναμική. Η συνακόλουθη παραίτηση του δημοφιλούς υπουργού Οικονομικών Dominique Strauss-Kahn από την

κυβέρνηση, ο οποίος είχε εμπλακεί σε σκάνδαλο παράνομης χρηματοδότησης των ασφαλιστικών ταμείων των φοιτητών συνοδεύτηκε από την αδυναμία του διαδόχου του, Christian Sautter, να μεταρρυθμίσει την γαλλική φορολογική διοίκηση. Με βάση την ουδέτερη εκτίμηση ότι τα λειτουργικά έξοδα των γαλλικών φορολογικών υπηρεσιών σε μεγάλο βαθμό ξεπερνούσαν εκείνα άλλων αναπτυγμένων χωρών, ο υπουργός οικονομικών Christian Sautter πραγματοποίησε μια μεταρρύθμιση με στόχο την αύξηση της αποτελεσματικότητας στην επεξεργασία και είσπραξη φόρων (Lazardeux, 2015: 82). Ο πυρήνας του νομοσχεδίου ήταν να ενσωματωθούν οι φορολογικές υπηρεσίες που ήταν επιφορτισμένες με τον υπολογισμό των φορολογικών συντελεστών και οι αρμόδιες αρχές για την είσπραξη φόρων. Εάν και η μεταρρύθμιση αυτή είχε λογική βάση και από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά, η εφαρμογή της οδήγησε αμέσως σε μαζικές διαδηλώσεις των δημόσιων υπαλλήλων του υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών που φοβόταν ότι θα μετατεθούν σε άλλες υπηρεσίες. Προσπαθώντας να κατευνάσει το απεργιακό κίνημα , ο Jospin απέσυρε τη μεταρρύθμιση, στις 20 Μαρτίου 2000 γεγονός που συνοδεύτηκε με την παραίτηση του αρμόδιου υπουργού (Lazardeux, 2015: 82).

Η απόσυρση της μεταρρύθμισης των φορολογικών υπηρεσιών αναδεικνύει την περιορισμένη νομοθετική εμβέλεια της κυβέρνησης Jospin. Τόσο λόγω της συγκατοίκησης, όσο και λόγω εσωτερικών κυβερνητικών αντιστάσεων εκ μέρους των αριστερών εταίρων της κυβέρνησης Jospin αλλά και των συνδικάτων η κυβέρνηση του Jospin (1997-2002) είχε περιορισμένα νομοθετικά επιτεύγματα. Κατά αινιγματικό τρόπο στα πέντε χρόνια διακυβέρνησης της χώρας η σοσιαλιστική κυβέρνηση ενεργοποίησε μόνο οκτώ βασικούς νόμους ετησίως(Lazardeux, 2015: 101). Αυτές οι εξελίξεις και οι όλο και πιο έντονες επικρίσεις της φορολογικής πολιτικής της κυβέρνησης, χαλάρωσαν το σοσιαλιστικό μέτωπο ενάντια στις φοροαπαλλαγές που υπερασπίζονταν οι εκσυγχρονιστές (Wenzelburger, 2009: 317-318). Έτσι, οι εκσυγχρονιστές υπό την ηγεσία του νέου υπουργού Οικονομικών, Fabius, επικράτησαν τελικά και ο φορολογικός συντελεστής για μικρές επιχειρήσεις μειώθηκε σταδιακά μέχρι το 2003 στο 15% (Egle, 2006a: 207-208). Μεγάλες επιχειρήσεις απαλλάχθηκαν από την μείωση του πρόσθετου φόρου επιχειρήσεων από το 10 % στο 3 % που εισήγαγε η προηγούμενη κυβέρνηση. Για να ικανοποιηθούν οι αριστεροί επικριτές της κυβέρνησης αυξήθηκαν οι δαπάνες στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας (Egle, 2006a: 206-208). Η κυβέρνηση Jospin δεν έπαψε να καταδικάζει τον φορολογικό ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και

διεκδίκησε τη δημιουργία μιας οικονομικής διακυβέρνησης, η οποία θα εμπόδιζε μεμονωμένα κράτη όπως για παράδειγμα την Ιρλανδία να ακολουθήσουν μία φορολογική πολιτική επιχειρήσεων εις βάρος της πλειοψηφίας των άλλων κρατών.

Ακόμη πιο σημαντικό ρόλο στη φορολογική πολιτική της σοσιαλιστικής κυβέρνησης από την φορολογία επιχειρήσεων, έπαιξε η φορολόγηση των νοικοκυριών (Egle, 2009: 154-167). Από τις φορολογικές ελαφρύνσεις άλλωστε ύψους 30 δισ. ευρώ, περισσότερα από 20 δισ. Ευρώ αφορούσαν τα νοικοκυριά. Σε αντίθεση με τη φορολογία των επιχειρήσεων, η ιδιωτική φορολόγηση των νοικοκυριών ακολούθησε ένα συνεκτικό σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο. Ήδη το 1997, η κυβέρνηση τετραπλασίασε τα ειδικά επιδόματα για οικογένειες χαμηλού εισοδήματος στην αρχή του σχολικού έτους και επένδυσε σε κοινωνικές κατοικίες (Egle, 2009: 154-155). Η αύξηση του επιδόματος στέγασης ωφέλησε, πάνω απ'όλα, τα χαμηλότερα εισοδήματα. Εκτός από αυτές τις δαπάνες, μια ολόκληρη σειρά φορολογικών νόμων αποσκοπούσε σε μεγαλύτερη αναδιανομή εισοδήματος μέσω του φορολογικού συστήματος. Για παράδειγμα, η συνεισφορά των εργαζομένων στην ασφάλιση ασθενείας μειώθηκε από 6,75 % σε 0,75% και η Γενική Κοινωνική Εισφορά (Contribution Sociale Généralisée -CSG), ένας κοινωνικός φόρος που αποτελείται από συμπληρωματικό φόρο εισοδήματος και μία κοινωνική εισφορά, αυξήθηκε από 3,5 % σε 7,5% και επιβάρυνε άτομα με κεφαλαιακά εισοδήματα και έσοδα από ενοίκια (Egle, 2009: 155). Παράλληλα, το εισόδημα από κεφαλαιακά αποθέματα φορολογήθηκε επιπρόσθετα με έναν νέο φόρο επί των καταθέσεων και για τα επενδυτικά κεφάλαια αυξήθηκε ο φόρος επί των μετοχικών κερδών από 40 % σε 50 % (Egle, 2006a: 209). Πέραν τούτου, αυξήθηκε ο φόρος για περιουσίες άνω των 720.000 ευρώ στο 1,8%, δημιουργώντας νέα έσοδα. Ο ίδιος ο Jospin δήλωνε ικανοποιημένος με τη φορολογική του πολιτική απέναντι στους κατόχους κεφαλαίων, τα εισοδήματα των οποίων επιβαρύνθηκαν κατά 30% περισσότερο.

Η πολιτική πρόσθετων επιβαρύνσεων του κεφαλαίου συνοδεύτηκε από μία φορολογική μεταρρύθμιση με φοροαπαλλαγές για χαμηλά εισοδήματα. Η κυβέρνηση Jospin μείωσε τον εισαγωγικό φόρο εισοδήματος από 10,5 % στο 7,5 % και τον ανώτατο φορολογικό συντελεστή κατά 1,5 % από το 54% στο 52,5 %. Μέσω της μεγαλύτερης μείωσης των χαμηλότερων συντελεστών φόρου εισοδήματος αυξήθηκε η προοδευτικότητα του γαλλικού φορολογικού συστήματος (Clift, 2004: 127;Egle, 2009: 154-157). Εν ολίγοις, η κυβέρνηση Jospin προσπάθησε να αντιστρέψει την κατεύθυνση της μεταρρύθμισης του κοινωνικού κράτους. Ενώ οι

προηγούμενες συντηρητικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να σταθεροποιήσουν τις δημόσιες δαπάνες και να εξισορροπήσουν τον προϋπολογισμό, αυξάνοντας τους φόρους στους μισθωτούς παρά στο κεφάλαιο, ο Jospin προσπάθησε να αναδιανείμει εισοδήματα προς τους φτωχούς χωρίς να αυξήσει τις δημόσιες δαπάνες φορολογώντας τους πλούσιους και ανακατευθύνοντας την πολιτική προς τα αριστερά (Handler, 2004: 133;Levy, 2001).

Όμως, η εσωκομματική αριστερά παρέμεινε δυσαρεστημένη με την φορολογική νομοθεσία, επειδή το υψηλό αφορολόγητο στην Γαλλία καθιστούσε μόνο τα μισά νοικοκυριά υπόχρεα σε φόρο εισοδήματος και τα χαμηλά εισοδήματα εξαιρέθηκαν από το αφορολόγητο. Αυτή η δυσαρέσκεια πυροδότησε μια συζήτηση στο πλαίσιο του PS σχετικά με την εισαγωγή ενός αρνητικού φόρου, δηλαδή μιας επιδότησης χαμηλού εισοδήματος. Η αριστερά του κόμματος, θεωρούσε τον αρνητικό φόρο νεοφιλελεύθερη έμπνευση και αποστασιοποιήθηκε από αυτή την ιδέα. Δεδομένου ότι το Συνταγματικό Συμβούλιο απέρριψε μια ειδική φορολογική ταρίφα για τους χαμηλόμισθους, θεσπίστηκε τελικά μετά από έντονες διενέξεις ένα επίδομα απασχόλησης (Pour l'Empoi -PPE), το οποίο βασίστηκε στο ελάχιστο επίπεδο των μισθών. Σε τελική ανάλυση δηλαδή η πλουραλιστική αριστερά αποδέχτηκε, τον αρνητικό φόρο ο οποίος έλαβε την μορφή επιδόματος (Egle, 2006a: 208-210). Αν αναλογιστεί κανείς ότι το 2000, 10 % των εισοδηματικά ισχυρότερων νοικοκυριών πλήρωναν περίπου το 64,2 % του συνολικού όγκου του φόρου εισοδήματος και το ποσοστό αυτό αυξήθηκε το 2003 στο 75 % και ότι το κατώτερο 50 % των εισοδημάτων απολάμβανε ακόμη και φορολογικές επιδοτήσεις, αντιλαμβάνεται την έκταση του αναδιανεμητικού χαρακτήρα της φορολογικής πολιτικής Jospin (Clift, 2004:126-129;Egle, 2006a: 210). Από την σκοπιά της δημοσιονομικής εξυγίανσης, η μείωση του ΦΠΑ από 20,6% στο 19,6 % και η κατάργηση των τελών κυκλοφορίας αποδείχθηκαν αμφίβολες. Άλλωστε η κυβέρνηση θα μπορούσε να αντισταθμίσει σχεδόν το έλλειμμα του προϋπολογισμού αν δεν έκανε τέτοιες φορολογικές πιστώσεις. Αντ'αυτού, η επιβράδυνση της οικονομίας από το 2001 προκάλεσε εκ νέου την άνοδο του ελλείμματος (Wenzelburger, 2009: 318).

Είναι σαφές, ότι με τη συρρίκνωση των πόρων που χρηματοδοτούσαν το καθολικό κοινωνικό κράτος και κάτω από την πίεση των διεθνών εξελίξεων στα δημόσια οικονομικά των επιμέρους χωρών, οι σοσιαλδημοκράτες άρχισαν να αναζητούν τρόπους για να μειώσουν το κοινωνικό κράτος χωρίς να εισπράξουν τραυματικό πολιτικό κόστος (Μπήτρος, 1998 I, II; Thomson,2000: 23-24). Από την

τάση αυτή δεν απαλλάχθηκε φυσικά η Γαλλία ανεξάρτητα από τις προθέσεις των σοσιαλιστών. Έτσι όμως ειδικά στην Γαλλία η απαίτηση για ολοένα περισσότερες κοινωνικές παροχές συγκρούστηκε με τις πραγματικές δυνατότητες ανταπόκρισης του κράτους (Gough, 2008; Thomson,2000: 23-24). Επιπλέον, οι ατομικές και συλλογικές προσδοκίες και επιθυμίες που συγκεκριμενοποιούνται σε ένα διαρκές κυνήγι χορηγιών και γενναιοδωριών, παράγοντας διακρίσεις (Κοτρόγιαννος, 1996, 243), στην Γαλλία δύσκολα μπορούσαν να συγκρατηθούν.

Περνώντας στην περίπτωση της Ελλάδας, παρά την εγγύτητα προς το γαλλικό κοινωνικό μοντέλο που επέδειξε κατά καιρούς το ΠΑΣΟΚ, οι δημόσιες δαπάνες που διαθέτει το γαλλικό κράτος για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών είναι διαχρονικά ασύμμετρα μεγαλύτερες σε σχέση με αυτές του ελληνικού. Εντούτοις, ρητορικά η κυβέρνηση Σημίτη βαθμιαία ασπαζόταν προγραμματικά την οπτική του Jospin περί κοινωνικής δικαιοσύνης, δημοκρατίας και λειτουργίας του κράτους ως κέντρο συντονισμού που δεν παρεμβαίνει συστηματικά στην οικονομία όμως την συντονίζει αποτελεσματικά (Michel&Bouvet, 1998: 146). Πεποίθηση των εκσυγχρονιστών ήταν ότι το κράτος δεν μπορεί να υποκαταστήσει τον ιδιωτικό τομέα αλλά πρέπει να τον συμπληρώνει και να τον υποβοηθάει «εκεί ιδιαίτερα όπου υφίστανται εμφανείς αποτυχίες της αγοράς και σε κλάδους και τομείς στρατηγικής σημασίας για τη χώρα υπό την προϋπόθεση πάντα, ότι η παρέμβασή … δεν δημιουργεί περισσότερα προβλήματα απ' όσα λύνει! Παράδειγμα τέτοιας παρέμβασης είναι οι επενδύσεις σε υλικές και αϋλες (π.χ. θεσμικές) υποδομές» (Σημίτης,1994: 2).

Το βασικό ζητούμενο για τον Σημίτη ήταν η αναμόρφωση του κοινωνικού κράτους, ώστε να εξασφαλίζει περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη και ταυτόχρονα τους αναγκαίους πόρους για τη λειτουργία του, ένα εγχείρημα που δεν ήταν συμβατό με το παραδοσιακό κράτος παροχών και την πελατειακή χορήγηση εισοδηματικών βελτιώσεων (Σημίτης, 2015**:** 426-460**).** Αυτό συνδεόταν με υπολογισμό των αναγκαίων πόρων και μέσων και με την ύπαρξη απαντήσεων όσον αφορά τον περιορισμό των δημοσιονομικών ελλειμμάτων που αποτελούσαν φρένο στις επενδύσεις και την ανάπτυξη, την καταπολέμηση των κυκλωμάτων που κρατούσαν ψηλά τις τιμές και τον πληθωρισμό, για την παροχή καλύτερης περίθαλψης από το ΕΣΥ, για τον συνδυασμό παιδείας και απασχόλησης (Σημίτης, 2015).

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι βασική προτεραιότητα της διακυβέρνησης Σημίτη ήταν ο δημοσιονομικός πραγματισμός και η αναζήτηση της δημοσιονομικής

εξυγίανσης. Άρα λοιπόν η λογική δημοσιονομικής πολιτικής της κυβέρνησης Σημίτη απείχε πραγματολογικά από την επεκτατική δημοσιονομική στρατηγική της κεϊνσιανής σοσιαλδημοκρατίας. Ενώ οι δημοσιονομικές πολιτικές της κεϊνσιανής σοσιαλδημοκρατίας κινούνται στην κατεύθυνση της αποεμπορευματοποίησης και της αλληλεγγύης με την έννοια της αναπαραγωγής της εργασίας έξω από αγοραίους μηχανισμούς, μέσα από δημόσιες πολιτικές που διασφαλίζουν την παροχή συλλογικών κοινωνικών υπηρεσιών, προστατεύουν την υγεία και τα προερχόμενα από την εργασία εισοδήματα και απευθύνονται στο σύνολο των πολιτών (Κωτσονόπουλος, 2016: 138-139), οι πολιτικές του εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα εστίαζαν στην επίτευξη αριθμητικών οικονομικών μεγεθών που θα διευκόλυναν την πρόσβαση στον ευρωπαϊκό πυρήνα και κατ' επέκταση στα αντίστοιχα ταμεία ανάπτυξης, κοινωνικής συνοχής και οικονομικής σύγκλισης. Εν προκειμένω η αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους εντάχθηκε σε ένα πρότυπο «εκσυγχρονισμού» και «εξευρωπαϊσμού» το οποίο δεν αναίρεσε την αποσπασματικότητα, την υπολειμματικότητα, τη μη γενναιοδωρία του συστήματος κοινωνικής παροχής, την ύπαρξη ενός χαμηλού δικτύου κοινωνικής προστασίας, την χαμηλή απόδοση του κοινωνικού κράτους στην παροχή κοινωνικής αρωγής και αντιμετώπισης της φτώχειας, παρά την τάση σύγκλισης των κατά κεφαλή κοινωνικών δαπανών στην Ελλάδα και στην Νότια Ευρώπη συνολικά με τον μέσο όρο της ΕΕ των 15 (Λαλιώτη, 2018:133-140). Παρά τον υποτιθέμενο δημοσιονομικό εξορθολογισμό, οι κοινωνικές δαπάνες στην Ελλάδα στο αναφερόμενο διάστημα (1996-2004) διογκώθηκαν και σχεδόν συνέκλιναν με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές χωρίς ωστόσο να επηρεαστούν οι παθογένειες του κοινωνικού κράτους στην χώρα (Ματσαγιάννης, 2011: 29-30). Η κυβέρνηση Σημίτη δεσμεύτηκε όσον αφορά τη σύγκλιση με την Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση, όπως προβλέπονταν από την Συνθήκη του Maastricht. Κατά μία έννοια η περίοδο διακυβέρνησης Σημίτη σηματοδότησε έναν αναπροσανατολισμό στην ευρωπαϊκή πολιτική της χώρας, με την έννοια ότι ο στόχος άντλησης πόρων ρευστότητας από τα ταμεία των Βρυξελλών για την Ελλάδα συνοδεύτηκε από μία πολιτική λιτότητας και άκαμπτης δημοσιονομικής διαχείρισης για να διασφαλιστεί ότι η Ελλάδα, θα εκπλήρωνε εγκαίρως τα κριτήρια ένταξης στην ΟΝΕ (Axt, 1999;Zervakis, 2006: 725).

Το στίγμα της κυβέρνησης Σημίτη κινούνταν γύρω από την έννοια του εκσυγχρονισμού η οποία λειτούργησε ως ιδεολογικό υποκατάστατο το οποίο ένωνε ποικίλα και διαφορετικά συμφέροντα ενώ ταυτόχρονα διαφοροποιούνταν, στιλιστικά

και ουσιαστικά από την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατική γραμμή του Ανδρέα Παπανδρέου νομιμοποιώντας μια κυβερνητική πολιτική περικοπών και λιτότητας με την σκοπιμότητα του εξευρωπαϊσμού και της συγκρότησης ενός σύγχρονου κράτους (Καζάκος, 2010: 52-53; Lorenz, 2008: 170). Ο εκσυγχρονισμός εδώ αναφέρεται ειδικότερα σε μία σειρά μεταρρυθμίσεων στα πεδία της πολιτικής, της κοινωνίας και της οικονομίας που διέθεταν κατά ορισμένους φιλελεύθερο χαρακτήρα με στόχο να διασφαλίσουν την τοποθέτηση της Ελλάδας στον πυρήνα της ΕΕ (Featherstone, 2007: 17). Άλλοι πάλι, βλέπουν στον ελληνικό εκσυγχρονισμό ένα ασαφές εγχείρημα χωρίς συγκεκριμένο περιεχόμενο αλλά περιορισμένο σε αρνητικές οριοθετήσεις, περιορισμένο σε εμβέλεια λόγω του ότι προσέκρουε σε αντίρροπες εσωκομματικές δυνάμεις που έβλεπαν εχθρικά την αγορά και πίστευαν ότι μόνο το κράτος είναι φορέας κοινωνικής δικαιοσύνης (Καζάκος, 2010: 50).

Η «εκσυγχρονιστική κυβέρνηση» Σημίτη δεν υποστήριζε πλέον μονομερώς τη συνοχή, αλλά έδινε πολύ μεγαλύτερη σημασία στους στόχους της σύγκλισης. Με άλλα λόγια, η κυβέρνηση Σημίτη προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τους εξωτερικούς εξαναγκασμούς που επέβαλε η ΕΕ για την σύγκλιση και την προοπτική μελλοντικής προσχώρησης στη νομισματική ένωση, προκειμένου να προβεί στις αναγκαίες διαρθρωτικές προσαρμογές στην Ελλάδα και να υπερβεί τα εμπόδια στις μεταρρυθμίσεις που είχαν προκύψει (Καζάκος, 2010: 55-62). Στην ουσία ο εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα αποτέλεσε μία ατελή διαδικασία εξευρωπαϊσμού με την έννοια «μιας διαδικασίας α) διαμόρφωσης, β) διάχυσης και γ) θεσμοποίησης τυπικών και άτυπων κανόνων, μεθόδων, παραδειγμάτων πολιτικής, στυλ, «τρόπων δράσης», κοινών πεποιθήσεων και προτύπων, που αρχικά καθορίζονται και παγιώνονται στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών διαδικασιών πολιτικής και στη συνέχεια ενσωματώνονται στη λογική της δημόσιας συζήτησης, των πολιτικών δομών και των δημόσιων πολιτικών στο εθνικό επίπεδο» (Radaelli: 2003, 30).

Επομένως, η πρόθεση της κυβέρνησης Σημίτη να ενταχθεί η Ελλάδα στον δεύτερο γύρο της ΟΝΕ εκφράστηκε με τόσο μεγάλη εμμονή ώστε πήρε τον χαρακτήρα εθνικού οράματος. Τα πρώτα μέτρα που έλαβε η κυβέρνηση Σημίτη ήταν το πάγωμα των μισθών και των προσλήψεων του δημοσίου. Στις πέντε αποχωρήσεις από το δημόσιο γινόταν μία πρόσληψη. Ακολούθησαν αυξήσεις φόρων και κατάργηση φοροαπαλλαγών, η επανεισαγωγή του φόρου κεφαλαιουχικών κερδών και η κατάργηση των επιδομάτων στη δημόσια διοίκηση. Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 1, το πρόγραμμα σύγκλισης Σημίτη είχε ως αποτέλεσμα μία σημαντική

μείωση του πληθωρισμού ο οποίος έπεσε από το 19 % που βρισκόταν κατά την δεκαετία του 1980 στο 8,4 % το 1996. Από το 1996 έως το 2004 παρατηρείται μία σοβαρή αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και μία σύγκλιση με τα δεδομένα των άλλων χωρών της ευρωζώνης. Ο πληθωρισμός έπεσε από 10, 9 % το 1994 στο 2,6 % το 1999. Από τον Απρίλιο του 1999 έως τον Μάρτιο του 2000 η Ελλάδα πέτυχε έναν πληθωρισμό του 2 % ικανοποιώντας τα κριτήρια εισόδου στην ΟΝΕ. Στις αρχές του 2000 η κυβέρνηση Σημίτη ακολούθησε μία αυστηρή νομισματική πολιτική επιχειρώντας να κρατήσει όσο γίνεται πιο χαμηλά τον πληθωρισμό (Dunn, 2003: 283). Από την στιγμή που η Ελλάδα εκπλήρωσε τα περισσότερα κριτήρια ένταξης και έγινε αποδεκτή στην ΟΝΕ παρά το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών και το υψηλό δημόσιο χρέος, η κυβέρνηση έριξε τα επιτόκια για να συγκλίνει η χώρα με το βασικό επιτόκιο στο 4,75 % της ΕΚΤ (Dunn, 2003: 283).

Η χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής επέφερε ισχυρούς ρυθμούς ανάπτυξης στην χώρα, με μία άνοδο του ΑΕΠ στο 4,1 % το 2001 και στο 4 % το 2002. Παρά το γεγονός ότι ο ρυθμός ανάπτυξης της Ελλάδας το 2002 ήταν πολύ υψηλότερος από τον μέσο ρυθμό ανάπτυξης των χωρών της ΟΝΕ του 2, 1 % κατά το ίδιο έτος, πρέπει να σημειωθεί ότι και πληθωρισμός στην Ελλάδα άρχισε και πάλι να εκτινάσσεται και να ξεπερνάει το όριο του 2 % που έθετε η ΟΝΕ, φτάνοντας στο 3, 4 % το 2001 και στο 3,6 % το 2002(Dunn, 2003: 283).

Διάγραμμα 1: Διαχρονική εξέλιξη του πληθωρισμού στην Ελλάδα 1970-2016

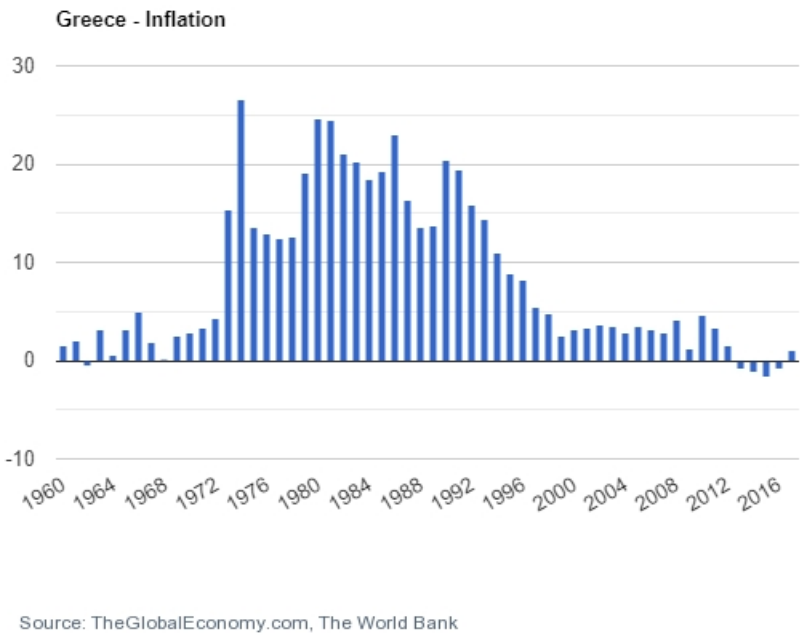

Πηγή: (Πηγή https://www.theglobaleconomy.com/Greece/Inflation/¨)

Μαζί με την μείωση του πληθωρισμού η μείωση του δημόσιου ελλείμματος αποτέλεσε κεντρικό στόχο της κυβέρνησης Σημίτη για να εκπληρωθούν τα κριτήρια του Maastricht και υλοποιήθηκε με τεχνοκρατική συνέπεια και αποτελεσματικότητα (Moschonas, 1999: 121). Από το 1993 όταν ανέλαβε εκ νέου την πρωθυπουργία της χώρας ο αποκατασταθείς Ανδρέας Παπανδρέου, έως το 1997, το έλλειμμα μειώθηκε από 14, 7 % του ΑΕΠ σε 4 % το 1997 (Moschonas, 1999: 121) (Πίνακας. 1). Παράλληλα το νέο χρέος μειώθηκε επίσης από 12,1% το 1994 σε 7,9% το 1996. Εδώ, η Ελλάδα ακολούθησε τη γενική τάση στις χώρες της ΕΕ (Axt, 1999). Το δημόσιο χρέος σταθεροποιήθηκε, κυμαινόμενο στο 107,9% του ΑΕΠ το 1994 και στο 111,3% του ΑΕΠ το 1996, όπως δείχνει ο Πίνακας 1. Τα συνήθως πολύ υψηλά μακροπρόθεσμα επιτόκια μειώθηκαν στην Ελλάδα από 19% το 1994 σε 12,9% το 1996.

Πίνακας 1: Δημόσιο χρέος, δημοσιονομικό και πρωτογενές έλλειμμα στη δεκαετία 1990 (%Α.Ε.Π)

Ελληνική οικονομία 1990-1999			
Έτος	Δημόσιο χρέος (%ΑΕΠ)	Δημοσιονομικό έλλειμμα (%ΑΕΠ)	Πρωτογενές έλλειμμα (% ΑΕΠ)
1990	79,6	15,9	6,5
1991	82,2	11,4	3,0
1992	87,8	12,6	2,1
1993	110,1	13,6	2,2
1994	107,9	9,9	-2,7
1995	108,7	10,2	-2,5
1996	111,3	7,4	-4,6
1997	108,2	6,6	-4,0
1998	105,8	4,3	-5,0
1999	112,3	3,4	-4,9

(Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, 2010)

Τα δημοσιονομικά και τα πρωτογενή ελλείμματα, εμφανίζουν πτωτική τάση σε όλη τη δεκαετία του 1990. Με την ανάληψη της κυβέρνησης Σημίτη από το 1996 και μετά μειώνεται δραστικά και σε συνεχή βάση και το δημοσιονομικό έλλειμμα από 10, 2 % το 1995 σε 6,6 % το 1997 και στο 3,4% το 1999. Αν αναλογιστεί κανείς ότι το δημοσιονομικό έλλειμμα ανέρχονταν στο 15,9% το 1990, γίνεται σαφές πόσο αυστηρός ήταν ο δημοσιονομικός προσανατολισμός της κυβέρνησης Σημίτη. Αντίστοιχη είναι η εξέλιξη του πρωτογενούς ελλείμματος, που ανερχόταν το 1990 σε 6,5% του Α.Ε.Π, μειώθηκε σταδιακά οδηγώντας σε πρωτογενή πλεονάσματα 4,9 % το 1999. Από το 1996 που ανέλαβε η κυβέρνηση Σημίτη, όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 1 , εμφανίζονταν πρωτογενή πλεονάσματα, από 4, 6 % ως και 4,9% το1999.

Σημειώνεται, ότι την περίοδο 2000-2005, η αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ στην Ελλάδα ήταν υψηλότερη σε σχέση με τον μέσο όρο των 25 χωρών της ΕΕ. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης για τη 5ετία 2000-2005 ήταν περίπου 4,4% για την Ελλάδα, υπερδιπλάσιος από το 2% για την ΕΕ-25. Όμως, η Ελλάδα αύξησε ονομαστικά τον δημόσιο δανεισμό, όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 2 και απορρόφησε την αύξηση αυτή μέσω της ανάπτυξης όπως δείχνει το Διάγραμμα 3.

Παρατηρώντας τους φορολογικούς συντελεστές για επιχειρήσεις (Πίνακας 2) αυτοί παρουσιάζονται σχετικά υψηλοί την περίοδο 2000- 2004 δηλαδή την τελευταία περίοδο διακυβέρνησης Σημίτη. Μετά το 2004 μειώνονται και παραμένουν χαμηλοί.

Αναφορικά με το ύψος του δημοσίου χρέους από το 2000 έως το 2007 σε ποσοστό του ΑΕΠ (Διάγραμμα 3) η Ελλάδα κατάφερε να το διατηρήσει σταθερό περίπου στο 100% του ΑΕΠ, μέχρι το 2003 όπου παρουσίασε το ποσοστό 97,4% του ΑΕΠ ενώ το 2004 εμφάνισε ποσοστό 98,9%.

Πινακας 2: Φορολογικοί συντελεστές για επιχειρήσεις στην Ελλάδα

Οικον. Έτος	Ανών. Εταιρία	ΑΕ με συμμετοχή χρηματιστηριακή AG	Μερίσματα	Μέλη εποπτικών συμβουλίων	Εταιρίες Περιορ. Ευθύνης	Λοιποί
2017	29%	29%	15%		29%	29%
2016	29%	29%	10%		29%	29%
2015	29%	29%	10%		29%	29%
2014	26%	26%	10%		26%	26%
2013	26%	26%	10%	40%	26%	26%
2012	20%	20%	25%	35%	20%	20%
2011	20%	20%	25%	35%	20%	20%
2010	24%	24%	21%	35%	24%	24%
2009	25%	25%	10%	35%	25%	25%
2008	25%	25%	10%	25%	25%	25%
2007	25%	25%	-	25%	25%	25%
2006	29%	29%	-	29%	29%	29%
2005	32%	32%	-	32%	32%	32%
2004	35%	35%	-	35%	35%	35%
2003	35%	35%	-	35%	35%	35%
2002	35%	35%	-		35%	35%
2001	37,50%	35%	-		35%	35% - 40% *
2000	40%	35%	-		35%	35%

(Πηγή: https://www.heise.de/tp/features/Griechenland-und-die-Steuern-3813641.html

Η σταθεροποίηση αυτή του δημόσιου χρέους οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στα πρωτογενή πλεονάσματα που σημειώνονταν κάθε χρόνο από το 1996 έως το 2003 καθώς, επίσης, στην επιτάχυνση του ρυθμού αύξησης του πραγματικού ΑΕΠ. Εν προκειμένω το εγχείρημα δημοσιονομικής εξυγίανσης ετέθη σε μία σχέση σύζευξης με υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Διάγραμμα 2 : Χρέος γενικής κυβέρνησης στην Ελλάδα 2000-2018 σε εκ ευρώ

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους. Δημόσιο Χρέος & Δανεισμός 2018. Η ετήσια έκθεση βρίσκεται διαθέσιμη: www.minfin.gr, www.pdma.gr

Αυτό σημαίνει ότι το χρέος σταθεροποιήθηκε ως ποσοστό του ΑΕΠ, καθώς το ΑΕΠ της χώρας αυξανόταν παράλληλα με το χρέος. Με τον τρόπο αυτό δεν ήρθε στην επιφάνεια το μακροχρόνιο και διαρθρωτικό πρόβλημα της χώρας που είναι ζήτημα παραγωγικής διαδικασίας. Η διαδικασία ένταξης στο Ευρώ, η διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων μαζί με το θετικό κλίμα που κυριάρχησε από την είσοδο στην ΟΝΕ, δημιούργησαν μία εικόνα μιας σθεναρής ελληνικής οικονομίας χωρίς όμως να έχει πραγματοποιήσει τις απαραίτητες διαρθρωτικές-παραγωγικές μεταρρυθμίσεις για την είσοδο στο ευρώ. Ο ετήσιος ρυθμός ανόδου του πραγματικού ΑΕΠ που κυμάνθηκε γύρω στο 4% τα έτη 2000-2004 θεωρήθηκε επιβεβαίωση των προσδοκιών που συνδέθηκαν με την είσοδο στην ευρωζώνη. Εντούτοις, η αισιοδοξία αυτή αποτελούσε διαστρεβλωμένη πρόσληψη της πραγματικότητας που δεν λάμβανε υπόψη ότι ο υψηλός ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ εκπορευόταν κατά μεγάλο μέρος από τη δραστηριότητα του κατασκευαστικού τομέα λόγω των

παράπλευρων και κύριων μεγάλων έργων που συνδέονταν με τους Ολυμπιακούς Αγώνες, ενώ συνολικά ήταν το λογικό φυσικό επακόλουθο αυξημένης ζήτησης βασισμένης σε υπέρμετρο δανεισμό.

Διάγραμμα 3 Χρέος γενικής κυβέρνησης 2000-2018 σε % ΑΕΠ

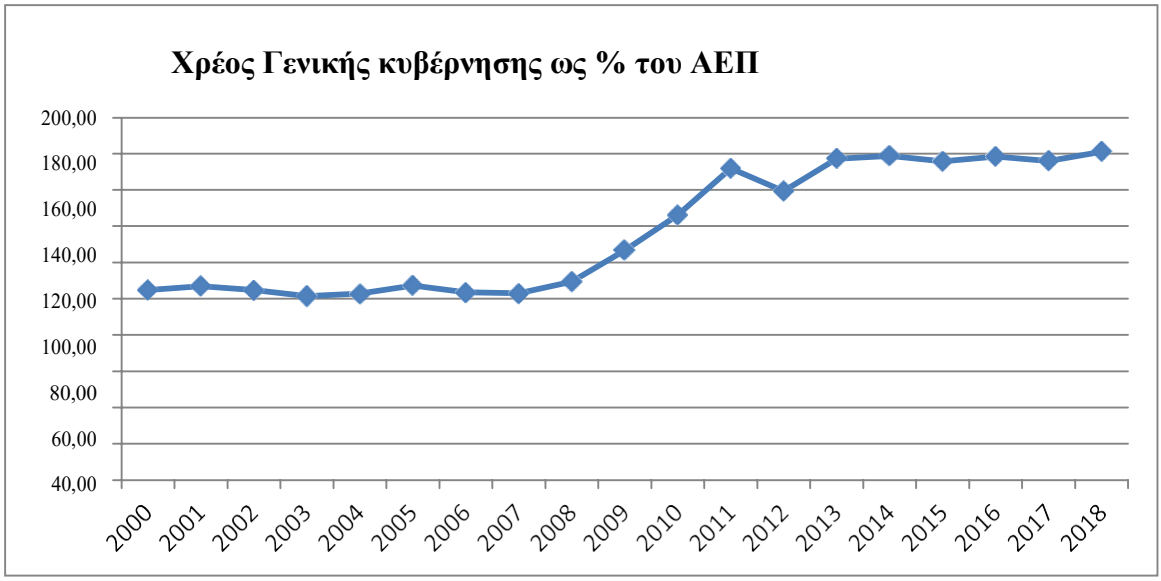

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών. Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους Δημόσιο Χρέος & Δανεισμός 2018. Η ετήσια έκθεση βρίσκεται διαθέσιμη: www.minfin.gr, www.pdma.gr

Η ζήτηση αυτή είχε πολλαπλασιαστική επίδραση μέσω της κατανάλωσης και συνετέλεσε αναμφισβήτητα σε υψηλό ρυθμό ανόδου του ΑΕΠ χωρίς να υπάρχει παραγωγικό αντίστοιχο. Ταυτόχρονα ωστόσο διευρύνονταν το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών (ιδιαίτερα του εμπορικού), αυξάνοντας έτσι το παραγωγικό κενό της οικονομίας και διατηρώντας το ποσοστό της ανεργίας υψηλό. Το συγκεκριμένο «αναπτυξιακό» αυτό πρότυπο, δηλαδή της οικονομικής ανάπτυξης μέσω άκρατου δανεισμού, δεν αποτυπώθηκε σύντομα στα δημοσιονομικά μεγέθη αλλά αντίθετα, η πορεία του δημόσιου χρέους (% ΑΕΠ) εμφανιζόταν σταθερά πτωτική. Τελικά, η εικόνα της ισχυρής Ελλάδας αποπροσανατόλισε εντελώς το ιθύνον πολιτικό προσωπικό των εκσυγχρονιστών της κυβέρνησης Σημίτη οι οποίοι δεν έλαβαν τα μηνύματα κρίσεων που εξέπεμπαν άλλες χώρες που είχαν υιοθετήσει ισχυρό νόμισμα. Η είσοδος στο Ευρώ έδωσε, τόσο στο Ελληνικό Δημόσιο, όσο και στις εμπορικές τράπεζες, την δυνατότητα εξεύρεσης φθηνών κεφαλαίων από το

παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα το οποίο την περίοδο εκείνη εμφανιζόταν να διαθέτει αστείρευτη ρευστότητα. Με τον τρόπο αυτό το Δημόσιο κατάφερε να καλύψει τις δαπάνες που πραγματοποίησε για τα μεγάλα έργα των Ολυμπιακών Αγώνων καθώς και τα ελλείμματα που εμφάνιζε. Και οι εμπορικές τράπεζες με την σειρά τους χρηματοδότησαν το Δημόσιο (μέσω της αγοράς ομολόγων) αλλά και τον ιδιωτικό τομέα προκειμένου να καλύψουν κυρίως τις καταναλωτικές δαπάνες και τις αγορές κατοικιών. Τόσο όμως τα μεγάλα έργα για την διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων, όσο και οι καταναλωτικές συνήθειες των Ελλήνων με προτίμηση σε αγαθά εισαγωγής, δεν ευνόησαν την δημιουργία βάσεων παραγωγικής ανασυγκρότησης και εξωστρέφειας της Ελληνικής οικονομίας.

Συνολικά η Ελλάδα σημείωσε σημαντική πρόοδο στην οικονομική και φορολογική ανάπτυξη. Οι προσπάθειες σταθεροποίησης αντικατοπτρίστηκαν σαφώς στα μακροοικονομικά δεδομένα. Παρά το γεγονός ότι εκφράστηκαν ποικίλες αμφιβολίες για το κατά πόσο η Ελλάδα κατάφερε πραγματικά ή τεχνητά να εκπληρώσει τα κριτήρια του Maastricht και να ενταχθεί στη ζώνη του ευρώ. Αδιαμφισβήτητη είναι η επίδοση της κυβέρνησης Σημίτη, η οποία καθιέρωσε έστω προσωρινά μια εθνική συναίνεση όσον αφορά την ανάγκη για δημοσιονομική εξυγίανση, ώστε η χώρα να ενταχθεί στο ευρώ. Ο επιμέρους εξευρωπαϊσμός της δημοσιονομικής πολιτικής αποτελεί μία σημαντική πρόοδο σε σχέση με την δεκαετία του 1980. Η συναίνεση αυτή συνέδεσε την κυβέρνηση Σημίτη με τον στόχο της σύγκλισης παρά τις εσωκομματικές και συνδικαλιστικές αντιδράσεις. Η κυβερνητική πολιτική Σημίτη υποστηρίχθηκε από επιχειρήσεις και τράπεζες, αλλά και από μεγάλα τμήματα της Νέας Δημοκρατίας. Εντούτοις, αναδείχθηκαν και πολλά ελλείμματα στις μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης Σημίτη όπως η αύξηση της ανεργίας, το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και η επιδείνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Τα μέτρα που λήφθηκαν στο πλαίσιο της δημοσιονομικής σταθεροποίησης ξέφευγαν από τις κεϊνσιανές –σοσιαλδημοκρατικές συνταγές που είχε ακολουθήσει το ΠΑΣΟΚ σε προγενέστερο στάδιο. Πλέον οι δημόσιες πολιτικές προσανατολίστηκαν προς το νεοκλασσικό-μονεταριστικό πρότυπο το οποίο θέτει προτεραιότητα στην προσφορά και στην νομισματική σταθερότητα. Ακολούθησε μια αναστολή μισθών στη δημόσια διοίκηση, η αναπλήρωση μόνο μίας εκ των πέντε κενών θέσεων, αυξήσεις φόρου και ακυρώσεις πιστώσεων φόρου, η επανεισαγωγή του φόρου κεφαλαιουχικών κερδών, και η κατάργηση των επιδομάτων στη δημόσια διοίκηση. Το συγκεκριμένο μοντέλο του εκσυγχρονισμού δεν ξεφεύγει μόνο από το

συνηθισμένο παραδοσιακό πρότυπο κεϊνσιανής σοσιαλδημοκρατίας αλλά και από το αστικό μοντέλο βιώσιμης καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Σαφέστατα η περίοδος του εκσυγχρονισμού συνδέθηκε με την είσοδο της Ελλάδας στην ΟΝΕ υπό συνθήκες σταθερής οικονομικής ανάπτυξης και μεγάλων έργων υποδομής που έγιναν με άφθονο, φθηνό και ευέλικτο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό. Παράλληλα υπήρξαν διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, μια ευρύτερη πολιτική συναίνεση όσον αφορά τις στρατηγικές προτεραιότητες της χώρας στην εξωτερική της πολιτική και τον ρόλο της στην ΕΕ και η εμφάνιση νέων δυναμικών βιομηχανιών στον τομέα της τεχνολογίας, της πληροφορικής, των τηλεπικοινωνιών, στις υπηρεσίες μεταφορών, ενώ άρχισαν να δρομολογούνται ιδιωτικοποιήσεις, η απελευθέρωση της αγοράς και η ενίσχυση των επαφών με την Ευρώπη μέσω ανταλλαγής τεχνογνωσίας και διοικητικής εμπειρίας (Triandafyllidou,Gropas&Kouki, 2013: 7). Όλα αυτά ενίσχυσαν την εντύπωση ότι η αλλαγή και ο εκσυγχρονισμός της Ελλάδος είναι υπό εξέλιξη. Η αίσθηση αυτή τροφοδοτήθηκε περαιτέρω από μια άνευ προηγουμένου αύξηση των πιστώσεων στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η οποία εμμέσως πλην σαφώς υποκινήθηκε από την ευκολία πρόσβασης των ελληνικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων σε κεφάλαια από την ευρεία ενοποιημένη κεφαλαιαγορά της Ευρώπης (Triandafyllidou,Gropas&Kouki, 2013: 7). Μέσω του δανεισμού διαχύθηκε μία αφθονία ρευστότητας στην αγορά η οποία δημιούργησε μια αίσθηση ευημερίας, ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού σε όλα τα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Αυτές οι κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις συγκάλυψαν ωστόσο το γεγονός ότι ο ιδιωτικός τομέας της χώρας γενικά δεν διέθετε ανταγωνιστικότητα, ο δημόσιος τομέας εξακολουθούσε να αυξάνεται δυσανάλογα και η οικονομική ανάπτυξη διαδραματίζονταν εις βάρος του συνεχιζόμενου υψηλού δημόσιου δανεισμού καθώς και μέσω της επέκτασης του δανεισμού των ιδιωτικών νοικοκυριών μέσα από πιστωτικές κάρτες και μικρότερα ή μεγαλύτερα δάνεια (Triandafyllidou,Gropas&Kouki, 2013: 7). Η επιτομή αυτής της περιόδου ήταν Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας το 2004 οι οποίοι πρόβαλαν την εικόνα μιας ισχυρής σύγχρονης Ελλάδας ως καλά οργανωμένης, ευημερούσας, ευρωπαϊκής χώρας. Η κρίση χρέους ωστόσο που ξέσπασε από το 2008 και μετά οριοθέτησε κατά μία έννοια εκ νέου τις αναλογίες και το πρίσμα κάτω από το οποίο προσεγγίζεται η δημοσιονομική προσπάθεια που έγινε την περίοδο του εκσυγχρονισμού.

Επιχειρώντας μία συνοπτική σύγκριση μεταξύ των χωρών αναφοράς παρατηρείται ότι η Γερμανία, η Γαλλία και η Ελλάδα, αλλά σε διαφορετικό βαθμό,

εκτέθηκαν στις ανάγκες προσαρμογής στα αυστηρά δημοσιονομικά κριτήρια που έθετε το Maasrticht και στις απαιτήσεις εμπορευματοποίησης της εργασίας που έθετε η παγκοσμιοποίηση. Η Μεγάλη Βρετανία προσπάθησε μέσα από την δημοσιονομική περιστολή να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα ανταγωνιστικότητας στην παγκόσμια οικονομία προβαίνοντας ταυτόχρονα δημοσιονομικά σε μέτρα εμπορευματοποίησης της εργασίας. Καμία εκ των εξεταζόμενων κυβερνήσεων δεν κατάφερε ωστόσο σε απόλυτο βαθμό να πετύχει τους δημοσιονομικούς στόχους που ετέθησαν εξωτερικά, ενώ όλες, λιγότερο η περισσότερο, εισήλθαν σε μία λεπτή σχοινοβασία μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κεϊνσιανισμού, διατηρώντας ως έναν βαθμό δημοσιονομικά κονδύλια που συνεισέφεραν στην αποεμπορευματοποίηση.

Είναι σαφές άλλωστε ότι, τα κράτη πρόνοιας, εκπροσωπούν ένα πεδίο υλοποίησης σημαντικών σοσιαλδημοκρατικών στόχων και ως εκ τούτου αποτελούν τον κανονιστικό πυρήνα αναφοράς των σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών (Turowski, 2010:16). Επομένως, κάθε αναπροσαρμογή σε νέα δεδομένα, που οδηγεί σε αμφίσημες αλλαγές στον τομέα της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής αποτελεί σημαντική πρόκληση για τους σοσιαλδημοκράτες και τη νομιμοποίηση τους. Μεταρρυθμίσεις που έχουν ως αποτέλεσμα την φορολογική ελάφρυνση επιχειρήσεων και των υψηλών εισοδημάτων, την αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους και την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων αγγίζουν τα κοινωνικά επιτεύγματα του κοινωνικού κράτους της χρυσής εποχής της σοσιαλδημοκρατίας που υλοποιήθηκαν μετά από σκληρούς αγώνες και επομένως θίγουν παραδοσιακές σοσιαλδημοκρατικές αξίες και ταυτότητες(Judt, 2005: 360-389; Turowski, 2010:16). Η κυβέρνηση Jospin που παρέμεινε πιο πιστή στις κεϊνσιανές συνταγές δημοσιονομικής πολιτικής διατήρησε περισσότερο από κάθε άλλη χώρα αναφοράς τον βαθμό αποεπομεπορευματοποίησης της εργασίας που επιτάσσει ένα ισχυρό και δαπανηρό κοινωνικό κράτος. Ακολούθησε ως ένα βαθμό η ελληνική κυβέρνηση Σημίτη. Η κυβέρνηση Schröder ακολούθησε δημοσιονομικά περισσότερο το μοντέλο Blair αποφεύγοντας πολιτικές αποεμπορευματοποίησης και διανοίγοντας διαύλους που καθιστούσαν την εργασία ευάλωτη απέναντι στην αγορά.

Πίνακας 3: Δαπάνες γενικής κυβέρνησης

Σε ποσοστό του ΑΕΠ

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Αυστραλία	35.4	34.6	34.5	34.8	35.3	34.7	34.1	34.6	34.0	33.5	33.4	34.2	33.1	36.3
Βέλγιο	51.2	50.4	50.2	49.1	49.2	49.9	51.1	49.5	52.1	48.6	48.4	50.2	54.1	53.1
Δανία	56.7	56.3	55.5	53.7	54.2	54.6	55.1	54.6	52.8	51.6	50.8	51.9	58.4	58.2
Γερμανία	48.3	48.1	48.2	45.1	47.5	48.0	48.4	47.2	46.9	45.3	43.5	43.8	47.5	46.7
Εσθονία	37.4	39.2	40.1	36.1	34.8	35.8	34.8	34.0	33.6	33.6	34.4	39.9	45.2	40.0
Φινλανδία	56.6	52.9	51.7	48.3	47.8	48.9	50.2	50.0	50.2	49.0	47.3	49.3	56.2	55.1
Γαλλία	54.1	52.7	52.6	51.6	51.6	52.6	53.2	53.3	53.4	52.7	52.4	52.9	56.2	56.2
Ελλάδα	44.9	44.3	44.4	46.7	45.3	45.1	44.7	45.5	44.0	45.2	46.6	49.7	52.9	49.5
Ιρλανδία	36.7	34.5	34.1	31.3	33.1	33.4	33.2	33.6	34.0	34.5	36.7	42.8	48.2	67.0
Ισλανδία	40.7	41.3	42.0	41.9	42.6	44.3	45.6	44.1	42.2	41.6	42.3	57.6	51.0	50.0
Ισραήλ	..	55.0	53.7	51.5	53.7	55.7	54.3	50.9	49.3	47.6	46.2	46.0	45.6	45.5
Ιταλία	50.2	49.3	48.2	46.1	48.0	47.4	48.3	47.8	48.1	48.7	47.9	48.8	51.8	50.6
Ιαπωνία	35.7	42.5	38.6	39.0	38.6	38.8	38.4	37.0	38.4	36.2	35.9	37.2	42.0	40.7
Καναδάς	44.3	44.8	42.7	41.1	42.0	41.2	41.2	39.9	39.3	39.4	39.4	39.8	44.1	43.8
Κορέα	21.8	24.1	23.2	22.4	23.9	23.6	28.9	26.1	26.6	27.7	28.7	30.4	33.1	30.9
Λουξεμβούργο	40.7	41.1	39.2	37.6	38.1	41.5	41.8	42.6	41.5	38.6	36.2	36.9	42.2	41.2
Νέα Ζηλανδία	41.6	40.6	40.2	38.3	37.8	36.9	37.5	37.1	38.2	39.6	39.6	41.9	42.8	43.0
Ολλανδία	47.5	46.7	46.0	44.2	45.4	46.2	47.1	46.1	44.8	45.5	45.3	46.0	51.4	51.2
Νορβηγία	46.9	49.2	47.7	42.3	44.2	47.1	48.3	45.6	42.3	40.6	41.2	40.6	46.4	46.0
Αυστρίια	53.7	54.1	53.8	52.2	51.7	50.9	51.7	54.3	50.4	49.6	49.0	49.5	53.1	53.0
Πολωνία	46.6	44.5	42.9	41.2	43.7	44.2	44.6	42.7	43.5	43.9	42.2	43.2	44.6	45.8
Πορτογαλία	41.1	40.8	41.0	41.1	42.5	42.3	43.8	44.7	45.8	44.5	44.4	44.7	49.8	50.7
Σουηδίια	60.7	58.8	58.1	55.1	54.5	55.6	55.7	54.2	53.9	52.7	51.0	51.7	55.2	53.1
Ελβετία	35.5	35.8	34.3	35.1	34.8	36.2	36.4	35.9	35.3	33.5	32.3	32.2	33.7	33.7
Σλοβακία .	48.9	45.8	48.1	52.1	44.5	45.1	40.1	37.7	38.0	36.6	34.3	35.0	41.5	41.0
Σλοβενία	44.8	45.7	46.5	46.7	47.6	46.3	46.4	45.9	45.3	44.6	42.5	44.1	49.0	49.0
Ισπανία	41.6	41.1	39.9	39.1	38.6	38.9	38.4	38.9	38.4	38.4	39.2	41.3	45.8	45.0
Τσεχία .	43.2	43.2	42.3	41.8	44.3	46.3	47.3	45.2	45.0	43.7	42.4	42.9	45.9	45.2
Τουρκία	..	..	..	..	..	..	..	..	..	33.2	34.5	34.2	39.4	37.1
Ουγγαρία	49.0	50.1	48.4	46.7	46.8	50.7	49.0	48.7	49.9	51.6	49.5	48.8	50.2	48.6
Ηνωμένο Βασίλειο.	40.6	39.5	38.8	36.6	39.9	40.9	42.4	43.1	44.0	44.3	44.1	47.4	51.2	51.0
ΗΠΑ	35.4	34.6	34.2	33.9	35.0	35.9	36.3	36.0	36.2	36.0	36.8	39.0	42.2	42.3
ΟΟΟΣΑ ΣΥΝΟΛΟ t	40.5	40.8	39.8	38.9	39.9	40.4	40.9	40.2	40.4	39.7	39.8	41.4	44.9	44.5

Πηγή: OECD (2012), "Staatsausgaben, -einnahmenund -defizite", in*OECDFactbook 2011-2012: Economic, EnvironmentalandSocialStatistics*, OECDPublishing, Paris.DOI: https://doi.org/10.1787/9789264125469-90-de

Η κυβέρνηση Schröder δεν διατήρησε δημοσιονομικά περισσότερα στοιχεία της κεϊνσιανής συναίνεσης σε σχέση με την κυβέρνηση Blair.

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 3, στη Μ. Βρετανία έχουμε σχετικά χαμηλές αυξήσεις των δημόσιων δαπανών μεταξύ Απριλίου 1997 και Μαρτίου 2000. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις δημοσίων δαπανών παρουσιάζονται μεταξύ Απριλίου 2000 και Μαρτίου 2006. Συνολικά, κατά τη διάρκεια των 14 ετών των κυβερνήσεων

Εργατικών μεταξύ 1997-98 και 2010-11, οι δημόσιες δαπάνες αυξήθηκαν σε πραγματικούς όρους κατά μέσο όρο 3,4% ετησίως και οι δαπάνες για τις δημόσιες υπηρεσίες αυξήθηκαν κατά μέσο όρο 4,4% ετησίως. Σε αντίθεση επομένως με την διακυβέρνηση των συντηρητικών μεταξύ του 1979 και του 1997, οι δημόσιες δαπάνες κατά την περίοδο εξουσίας των Νέων Εργατικών αυξήθηκαν γρηγορότερα.

Επομένως, η περίοδος διακυβέρνησης των Εργατικών 1997-2010 αποτελεί μια σχετικά μακρά περίοδο σταθερής πραγματικής αύξησης των δημόσιων δαπανών. Όπως δείχνει ο Πίνακας 3, το 1997, από τις 28 χώρες για τις οποίες υπάρχουν συγκρίσιμες πληροφορίες, το Ηνωμένο Βασίλειο είχε την θέση 22 όσον αφορά το ύψος των δημοσίων δαπανών. Οι περισσότερες χώρες αύξησαν τις δημόσιες δαπάνες τους ως μερίδιο του ΑΕΠ, αλλά η αύξηση στο Ηνωμένο Βασίλειο ήταν η μεγαλύτερη. Ως αποτέλεσμα, το Ηνωμένο Βασίλειο εκτιμάται ότι το 2010 κατέλαβε την έκτη θέση όσον αφορά το επίπεδο των δημοσίων δαπανών επί του ΑΕΠ.

Παρατηρώντας την αντίστοιχη εξέλιξη στην Γερμανία για το ίδιο χρονικό διάστημα οι δημόσιες δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ από το από το 1997 έως το 2010 (Πιν. 3) είναι μεν μεγαλύτερες από αυτές τις Μεγάλης Βρετανίας με ποσοστά που κινούνται από 48,3 % (1997) έως 46, 7 % (2010), παρουσιάζουν ωστόσο συνεχώς καθοδική τάση, με αποτέλεσμα η Μ. Βρετανία από το 2007 και μετά να ξεπερνάει την Γερμανία. Η Γαλλία παρουσιάζει τις μεγαλύτερες δημόσιες δαπάνες σε σχέση με όλες τις υπό σύγκριση χώρες οι οποίες κινούνται από 54,1% το 1997 έως 56,2% το 2010. Μόνο οι σκανδιναβικές χώρες Δανία και Σουηδία πλησιάζουν ή ξεπερνούν την Γαλλία σε δημόσιες δαπάνες.

Η Ελλάδα την περίοδο διακυβέρνησης Σημίτη παρουσιάζει σχετικά υψηλές δημόσιες δαπάνες οι οποίες κυμαίνονται από 44,9%, το 1997 έως 49,5% το 2010 παρουσιάζοντας κάποιες παροδικές μειώσεις στο 44,3 % το 1998, 44,4 % το 1999 και αυξήσεις στο 46,7 % το 2000 και μείωση στο 45,3 % το 2001, στο 45,2 % το 2002 και στο 44,7 % το 2003.Η προσπάθεια σταθεροποίησης και συγκράτησης των δημοσίων δαπανών την οποία κατέβαλε η κυβέρνηση Σημίτη είχε δηλαδή μόνο σχετική αποτελεσματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι ενώ η κυβέρνηση Σημίτη επιχείρησε μέσα από την λιτότητα να σταθεροποιήσει την οικονομία, αντιμετώπισε σημαντικές δυσκολίες στη συγκράτηση των πρωτογενών δαπανών Οι δημόσιες δαπάνες μειώθηκαν κατά την περίοδο 1990-92, αυξήθηκαν απότομα μετά τις εκλογές του 1993 και παρέμειναν στάσιμες από τότε έως το 2003.

Το Διάγραμμα 4 αποδίδει παραστατικά την συγκριτική εξέλιξη των δημοσίων

δαπανών στις χώρες αναφοράς και αναδεικνύει την πρωτιά της Γαλλίας στις δημόσιες δαπάνες ειδικότερα το διάστημα διακυβέρνησης Jospin. Ταυτόχρονα αναδεικνύονται οι προσπάθειες δημοσιονομικής περιστολής που κατέβαλε η κυβέρνηση Σημίτη τα έτη 1996-1997 με την καμπύλη να παρουσιάζει καθοδική πορεία, να είναι αυξητική όμως και πάλι από το 1998 και μετά. Αντίστοιχα στην περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας η καμπύλη που αναπαριστάνει τις δημόσιες δαπάνες παρουσιάζει πτωτική τάση από το 1995-2001και ανοδική από το 2002 και μετά. Στην Γερμανία επίσης η καμπύλη που περιγράφει τις δημόσιες δαπάνες παρουσιάζει συνεχή πτωτική πορεία από το 1995-2000, ελαφριά άνοδο το 2001, σταθεροποίηση από 2002 και μετά.

Διάγραμμα: 4 Δημόσιες Δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ

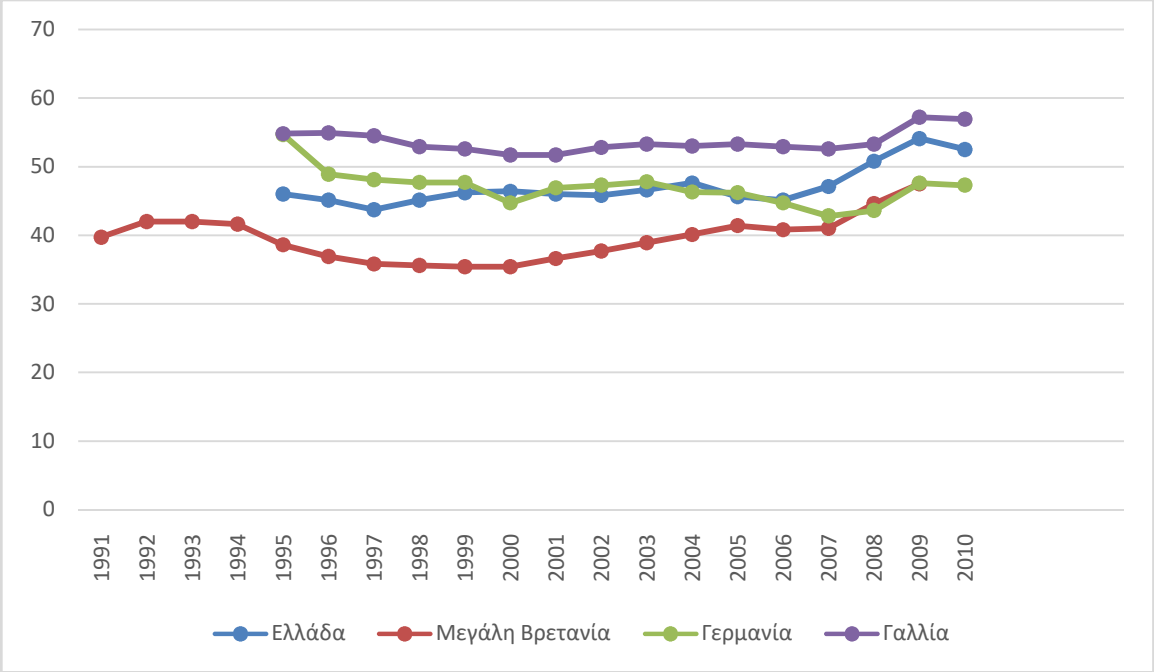

Πηγή: Eurostat, Government revenue, expenditure and main aggregates [gov_10a_main] (Ανάκτηση: 26/07/2018)

Εάν αναλογιστεί κανείς ότι η κυβέρνηση Σημίτη επέβαλε το 1998 ένα όριο αυξήσεων των μισθών του δημοσίου της τάξεως του 2,5 % το οποίο μειώθηκε το 1999 στο 2 % και παράλληλα μείωσε από το 1996-2000 δραστικά τις δαπάνες για την υγεία και την εκπαίδευση, ενώ από το 1999 εντατικοποίησε το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων, τότε γίνεται προφανές ότι το ύψος των δημοσίων δαπανών παρέμεινε σχετικά υψηλό. Εντούτοις, η Ελλάδα παρουσίασε το 2000 ένα πρωτογενές πλεόνασμα της τάξεως του 5,8 % και ένα έλλειμμα της τάξεως του 1 % του ΑΕΠ,

πληρώντας με το παραπάνω τα κριτήρια του Maastricht (Dunn, 2002: 280).

Αξιοσημείωτο είναι ότι την περίοδο που ξεκινάει η διεθνής οικονομική κρίση το 2007 οι δημόσιες δαπάνες υπό την συντηρητική διακυβέρνηση της ΝΔ εκτινάσσονται στο 46,6 % και το 2008 στο 49,7% ενώ το 2009 έχουν φτάσει στο 52,9% για να μειωθούν προφανώς υπό την επίδραση του μνημονίου που επιβλήθηκε στην κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ του Γ. Παπανδρέου στο 49, 5%. Από την άλλη πλευρά, η αναπτυσσόμενη βρετανική οικονομία σε συνδυασμό με την αύξηση της γενικότερης φορολογικής επιβάρυνσης επέφεραν αυξημένα έσοδα γενικής κυβέρνησης. Ενώ λοιπόν προγραμματικά οι Νέοι Εργατικοί είχαν εκφραστεί κατά των φορολογικών αυξήσεων η υπόσχεση αυτή περιορίστηκε κυβερνητικά μόνο στους άμεσους φόρους.

Καθόσον οι συντηρητικοί από το 1979 έως το 1997 αντέστρεψαν τις αναλογίες φορολογικής επιβάρυνσης εις βάρος των έμμεσων φόρων, μέσω της μείωσης της φορολογίας εισοδήματος και της αύξησης του ΦΠΑ, οι Νέοι Εργατικοί συνέχισαν αυτή την παράδοση(Krumm&Noetzel, 2006: 315-316). Έτσι οι Νέοι Εργατικοί ανέβασαν τους φόρους κατανάλωσης και ιδιαίτερα στη βενζίνη, στο αλκοόλ και στον καπνό, ενώ παράλληλα κατήργησαν τις φοροαπαλλαγές και εισήγαγαν ειδικούς φόρους για ιδιωτικοποιημένες προμηθευτικές εταιρείες (windfal tax). Ο φόρος αυτός επέφερε 2,6 δις στερλ. στα κρατικά ταμεία τα έτη 1997-98/1998-99, αντίστοιχα ένα έσοδο το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την χρηματοδότηση προγραμμάτων εργασίας ενώ μέσω αυτού η κυβέρνηση προσπάθησε ταυτόχρονα να κατευνάσει την κοινή γνώμη η οποία είχε εξοργιστεί κατά των ιδιοκτητών αυτών των εταιρειών οι οποίοι είχαν αποσπάσει πολύ φτηνά από το δημόσιο τις εταιρείες τους χωρίς να προσφέρουν κάτι ιδιαίτερο στην κοινωνία (Krumm&Noetzel,2006: 316). Από την άλλη πλευρά μειώθηκε η φορολογία εισοδήματος και ο εταιρικός φόρος. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 4, συνολικά αυξήθηκαν τα φορολογικά έσοδα συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών εισφορών κατά την περίοδο 1997-2001 γύρω στο 2% επί του ΑΕΠ ενώ από το 2003/4 αυξάνονται συνεχώς.

Το 2005 τα φορολογικά έσοδα έφτασαν στο 40,5 % ενώ το 2006 στο 41,5 %. Συγκριτικά τα δημόσια έσοδα της Μ. Βρετανίας είναι πολύ πίσω σε σχέση με αυτά της Γαλλίας και των σκανδιναβικών χωρών, αρχίζουν όμως να πλησιάζουν τα δημόσια έσοδα της Γερμανίας από το 2005 και μετά κυμαινόμενα από το 41,5 % του ΑΕΠ έως και το 40,7% το 2010 ενώ αυτά τις Γερμανίας διακυμάνθηκαν το ίδιο χρονικό διάστημα από 43,6 % - 43, 4 % του ΑΕΠ.

Ομοιότητα παρουσιάζουν τα δημόσια έσοδα της Μ. Βρετανίας με αυτά της Ελλάδας. Η διακύμανση των δημοσίων εσόδων για την Μ. Βρετανία από το 1997-2010 είναι από 38,4 % το 1997 μέχρι 40,7 % το 2010, ενώ η αντίστοιχη διακύμανσηγια την Ελλάδα είναι 39% - 39,1 % του ΑΕΠ.

Πίνακας 4 Έσοδα της γενικής κυβέρνησης, σε ποσοστό του ΑΕΠ

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Αυστραλία	34.3	35.4	35.6	35.2	34.8	35.4	35.4	35.5	35.2	34.8	34.8	34.0	28.2	30.4
Βέλγιο	49.0	49.5	49.6	49.0	49.5	49.7	51.0	49.1	49.3	48.7	48.1	48.9	48.2	48.9
Δανία	56.1	56.2	56.8	55.8	55.4	54.8	55.0	56.4	57.8	56.6	55.6	55.2	55.6	55.3
Γερμανία	45.7	45.9	46.7	46.4	44.7	44.4	44.4	43.5	43.6	43.7	43.8	43.9	44.5	43.4
Εσθονία	39.6	38.5	36.7	35.9	34.7	36.0	36.5	35.6	35.2	36.0	36.9	37.0	43.4	40.1
Φινλανδία	55.2	54.4	53.2	55.2	52.8	52.9	52.5	52.1	52.7	52.8	52.4	53.5	53.3	52.4
Γαλλία	50.8	50.0	50.8	50.1	50.0	49.4	49.1	49.6	50.5	50.3	49.6	49.6	48.7	49.1
Ελλάδα	39.0	40.5	41.3	43.0	40.9	40.3	39.0	38.1	38.6	39.2	40.0	39.9	37.3	39.1
Ιρλανδία	38.1	36.8	36.7	36.1	34.1	33.1	33.6	35.0	35.6	37.4	36.8	35.5	33.9	34.6
Ισλανδία	40.7	40.9	43.2	43.6	41.9	41.7	42.8	44.1	47.1	48.0	47.7	44.1	41.1	42.3
Ισραήλ	..	47.0	47.4	47.5	47.4	47.6	46.0	44.8	44.4	45.1	44.7	42.2	39.2	40.5
Ιταλία	47.6	46.2	46.5	45.3	44.9	44.4	44.7	44.2	43.8	45.3	46.4	46.1	46.5	46.1
Ιαπωνία	31.7	31.3	31.2	31.4	32.2	30.8	30.5	30.9	31.7	34.5	33.5	35.1	33.3	32.5
Καναδάς	44.5	44.9	44.3	44.1	42.6	41.1	41.1	40.7	40.8	41.1	40.8	39.8	38.5	38.3
Κορέα	24.8	25.5	25.5	27.9	28.3	28.7	29.4	28.8	30.0	31.7	33.3	33.4	31.9	30.9
Λουξεμβούργο	44.3	44.4	42.6	43.6	44.2	43.6	42.2	41.5	41.5	39.9	39.8	39.8	41.3	39.5
Νέα Ζηλανδία	42.6	40.6	40.0	40.0	39.3	40.6	41.3	41.2	42.9	44.9	44.1	42.3	40.2	38.4
Ολλανδία	46.3	45.8	46.4	46.1	45.1	44.1	43.9	44.3	44.5	46.1	45.4	46.6	45.9	45.9
Νορβηγία	54.5	52.5	53.7	57.7	57.5	56.3	55.5	56.7	57.3	59.0	58.7	59.7	56.9	56.5
Αυστρίια	51.8	51.6	51.3	50.4	51.5	50.0	50.0	49.7	48.6	47.9	48.0	48.5	49.0	48.3
Πολωνία	41.9	40.2	40.6	38.1	38.5	39.2	38.4	37.3	39.4	40.3	40.3	39.6	37.2	37.9
Πορτογαλία	37.8	37.3	38.3	38.2	38.2	39.4	40.7	41.3	39.9	40.5	41.1	41.1	39.7	41.5
Σουηδία	59.0	59.7	58.9	58.7	56.1	54.1	54.4	54.6	55.8	54.9	54.5	53.9	54.2	52.7
Ελβετία	32.7	33.8	33.8	35.2	34.7	35.0	34.6	34.2	34.6	34.3	34.0	34.5	34.9	34.2
Σλοβακία .	42.6	40.5	40.7	39.9	38.0	36.8	37.4	35.3	35.2	33.4	32.5	32.9	33.6	33.1
Σλοβενία	42.5	43.3	43.4	43.0	43.6	43.9	43.7	43.6	43.8	43.2	42.4	42.3	43.1	43.4
Ισπανία	38.2	37.8	38.4	38.1	38.0	38.4	38.2	38.5	39.4	40.4	41.1	37.1	34.7	35.7
Τσεχία .	39.4	38.2	38.6	38.1	38.7	39.5	40.7	42.2	41.4	41.1	41.8	40.2	40.1	40.6
Τουρκία	..	..	..	..	..	..	..	..	..	34.0	33.4	32.0	32.7	32.5
Ουγγαρία	43.0	42.2	43.0	43.7	42.7	41.9	41.9	42.3	42.0	42.3	44.6	45.1	45.8	44.4
Ηνωμένο Βασίλειο.	38.4	39.4	39.8	40.3	40.6	39.0	38.7	39.6	40.8	41.5	41.2	42.6	40.3	40.7
ΗΠΑ	34.6	34.9	34.9	35.4	34.4	31.9	31.3	31.6	33.0	33.8	33.9	32.6	30.9	31.6
ΟΟΟΣΑ ΣΥΝΟΛΟ t	38.6	38.7	38.8	38.9	38.4	37.1	36.8	36.8	37.6	38.5	38.5	38.1	36.7	36.8

OECD (2012), "Staatsausgaben, -einnahmen und -defizite", in *OECD Factbook 2011-2012: Economic, Environmental and Social Statistics*, OECD Publishing, Paris. DOI: https://doi.org/10.1787/9789264125469-90-de

.

Απώτερος στόχος της φορολογικής πολιτικής των Νέων Εργατικών ήταν να δημιουργηθεί μια φορολογική διάρθρωση ελκυστική όχι μόνο για τις βρετανικές

εταιρείες, αλλά και για άμεσες επενδύσεις από ξένες επιχειρήσεις. Στα πρώτα τρία χρόνια εξουσίας τους οι Νέοι Εργατικοί κατόρθωσαν επίσης να επιτύχουν έναν άλλο σημαντικό παράπλευρο στόχο: τα φορολογικά έσοδα χρησιμοποιήθηκαν για τη μείωση του χρέους, ενώ οι δημόσιες δαπάνες μειώθηκαν πολύ σε σχέση με το ΑΕΠ (Claber, 2002: 228). Με την πρώτη ματιά, αυτό το αποτέλεσμα φαντάζει παράδοξο, καθώς οι συντηρητικοί θεωρούνται συνήθως υποστηρικτές της χαμηλότερης πιθανής κρατικής επιρροής στην οικονομία, ενώ το Εργατικό Κόμμα παραδοσιακά πρεσβεύει ακριβώς το αντίθετο. Εάν, ωστόσο, ληφθεί υπόψη η θετική οικονομική ανάπτυξη της Μεγάλης Βρετανίας από το 1997 και μετά, καθίσταται σαφές ότι οι αυξήσεις των κρατικών εσόδων θα μπορούσαν επίσης να είχαν επιτευχθεί χωρίς αύξηση των φόρων. Αυτό έκανε δυνατή την επίτευξη δημοσιονομικού πλεονάσματος έως το 2002 ως ρεαλιστικό οικονομικό μέγεθος, καθώς και την πραγματοποίηση μεμονωμένων αυξήσεων των δαπανών (Claber, 2002: 228). Συνολικά η φορολογική πολιτική του Blair πρέπει να θεωρείται συνέχεια της φορολογικής πολιτικής των συντηρητικών κυβερνήσεων Major – Thatcher με ελαφριές διαφοροποιήσεις (Krumm&Noetzel, 2006: 317). Εντούτοις, σε ότι αφορά την διάρθρωση των δαπανών, εμφανίζεται μια σημαντική διαφορά των Νέων Εργατικών σε σχέση με την δημοσιονομική πολιτική των κυβερνήσεων των Συντηρητικών (Claber, 2002: 229). Εξ αρχής η πολιτική δαπανών του Εργατικού Κόμματος επικεντρώθηκε σε μακροπρόθεσμες επενδύσεις σε δημόσιες υποδομές και υπηρεσίες. Το κενό στον συγκεκριμένο τομέα που είχε αφήσει η προηγούμενη συντηρητική κυβέρνηση ήταν μεγάλο αφού είχε μειώσει κατά περίπου 17% τις δαπάνες για μακροπρόθεσμες επενδύσεις υποδομής με αντίστοιχες επιπτώσεις στην εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη και τις τοπικές δημόσιες συγκοινωνίες (Claber, 2002:229).

Έτσι η κυβέρνηση των Εργατικών τήρησε την προεκλογική της υπόσχεση του 1997 να μην υπερβεί τα αυστηρά δημοσιονομικά όρια της προηγούμενης συντηρητικής κυβέρνησης, παρέχοντας παράλληλα μια «πιο κοινωνική» Βρετανία. Το αργότερο, ωστόσο, με την έναρξη της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης, η κυβέρνηση έφτασε σε αδιέξοδο. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4 και στο Διάγραμμα 5 από το 2008, τα φορολογικά έσοδα παρουσιάζουν στασιμότητα και αρχίζουν να μειώνονται, ενώ οι δημόσιες δαπάνες (Πίνακας 3, Διάγραμμα 4) και συνεπώς το συνολικό χρέος (Διαγραμμα 6) αυξάνονται. Τόσο όσον αφορά τις δαπάνες όσο και το χρέος, το New Labour παραβίασε τις δικές του αρχές δημοσιονομικής πολιτικής. Η κρίση, που ξεκίνησε ως διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, μετατράπηκε έτσι σε

κρίση του δημόσιου προϋπολογισμού της Βρετανίας, όπως σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Το 2010, το συνολικό χρέος, ανήλθε στο σε 66,6 % του ΑΕΠ υπερβαίνοντας ακόμη το στόχο του Maastricht του 60% (Guardian, 2013a, 2013b).

Αντίθετα με την Μεγάλη Βρετανία, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4 και στο Διάγραμμα 5, στην Γερμανία παρατηρείται από το 2000 και μετά μία βαθμιαία πτώση των φορολογικών εσόδων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η κυβέρνηση συνασπισμού SPD –Πρασίνων εκκίνησε μία φορολογική μεταρρύθμιση το 1999 με ποικίλες φοροαπαλλαγές σε τρία στάδια, το 1999, το 2000 και το 2002. Το σημαντικό για τη φορολόγηση των μισθών (AAW, 2000:16) ήταν ότι το ποσοστό απαλλαγής για την φορολόγηση μισθών αυξήθηκε ενώ μειώθηκε ο συντελεστής φόρου εισόδου. Ο ανώτατος φορολογικός συντελεστής μειώθηκε από τις αρχές του 2000 από 53% σε 51% και καθορίστηκε στο 48,5% από το 2002 και μετά. Για τη χρηματοδότηση των φορολογικών απωλειών από τα μέτρα αυτά δρομολογήθηκαν δράσεις για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και την μείωση των φορολογικών πλεονεκτημάτων των οικονομικά ισχυρών. Τα μέτρα φοροαπαλλαγών θεσπίστηκαν υπό την πίεση της οικονομίας στην κυβέρνηση σοσιαλδημοκρατών –πρασίνων για αλλαγή φορολογικής πολιτικής. Ειδικότερα τα μέτρα που επιβλήθηκαν ήταν η μείωση των συντελεστών φόρου εισοδήματος, η μείωση των εταιρικών φόρων, η μείωση κατά το ήμισυ της φορολογίας κερδοσκοπικών-χρηματιστηριακών κερδών και η φοροαπαλλαγή των κερδών από εγχώριες επενδύσεις μετοχικού κεφαλαίου (AAW, 2000: 16-17). Σαφέστατα το κέντρο βάρους των πλεονεκτημάτων από την φορολογική μεταρρύθμιση έγερνε προς τις επιχειρήσεις. Το Διάγραμμα 6 δείχνει ότι κάτω από τις κυβερνήσεις του κόκκινου- πράσινου αλλά και του μεγάλου συνασπισμού, το ακαθάριστο χρέος της Γερμανίας αυξήθηκε κατά περισσότερο από 15 % σε σχέση με το ΑΕΠ. Επιπλέον από το Διάγραμμα 5 διαφαίνεται ότι τα φορολογικά έσοδα ανακάμπτουν ελαφρά μέχρι το 2009, αλλά οι ομοσπονδιακές δαπάνες επίσης αυξήθηκαν έντονα μετά τη διεθνή τραπεζική και χρηματοπιστωτική κρίση. Το 2008 και το 2009, μετά τις πρώτες επιτυχίες σταθεροποίησης, το έλλειμμα του προϋπολογισμού υπερέβη το 3% του ΑΕΠ, κάτι που παραβίαζε και πάλι τις κατευθυντήριες γραμμές του Maastricht.

Όσον αφορά τον απολογισμό της κυβέρνησης συνασπισμού Σοσιαλδημοκρατών –Πρασίνων στο πεδίο της δημοσιονομικής πολιτικής, δεν μπορεί κανείς να μιλήσει για αυθεντική σοσιαλδημοκρατική δημοσιονομική πολιτική (Egle, 2006b: 172). Πολλοί σοσιαλδημοκράτες και αναλυτές σημείωσαν άλλωστε ότι το

SPD θέσπισε φορολογική πολιτική που αρχικά λειτούργησε αναδιανεμητικά, στην συνέχεια όμως ευνόησε τους πλούσιους και τους επιχειρηματίες (Bormann & Kammer, 2013: 2). Ειδικότερα μετά την φορολογική μεταρρύθμιση του 2000, ο αντίκτυπος στη φορολογική και αναδιανεμητική δικαιοσύνη ήταν μάλλον αρνητικός (Bormann&Kammer, 2013: 2-3). Παρόλο που η αύξηση του επιδόματος τέκνου αντιστάθμισε ως ένα βαθμό τις αρνητικές αναδιανεμητικές επιπτώσεις, συνολικά τα πολύ υψηλά και υψηλότερα εισοδήματα επωφελήθηκαν από τη μείωση των φορολογικών συντελεστών στο φόρο εισοδήματος (Bormann&Kammer, 2013: 2-3). Η μεταρρύθμιση του φόρου εισοδήματος αύξησε την ανισότητα στη κατανομή του εισοδήματος. Επιπλέον ο οικολογικός φόρος επέδρασε αρνητικά στα χαμηλά εισοδήματα (Butterwege, 2012: 166).

Από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά, όχι μόνο η φορολογική πολιτική του SPD, αλλά και τα αυστηρά μέτρα λιτότητας που εισήγαγε ο Eichel αμφισβητήθηκαν. Εάν η ομοσπονδιακή κυβέρνηση είχε παραιτηθεί από τις φορολογικές απαλλαγές σε ευρεία κλίμακα, τα κριτήρια ελλείμματος της ΕΕ δεν θα είχαν παραβιαστεί σε κανένα έτος της κόκκινο-πράσινης διακυβέρνησης. Σε περιόδους οικονομικής επιβράδυνσης, τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν από τη δεκαετία του 1990 και μετά επέδρασαν ανασταλτικά στην εκπλήρωση δημόσιων πολιτικών, ιδίως όσον αφορά τις επενδύσεις (Truger& Schäfer, 2005: 439-440).

Αντίθετα, η κυβέρνηση Jospin στην Γαλλία ακολούθησε μία πολιτική προοδευτικής φορολογίας κάτι που φαίνεται από τα υψηλά έσοδα της γενικής κυβέρνησης στο διάστημα 1997-2003. Όπως δείχνει ο Πίνακας 4 τα φορολογικά έσοδα της Γαλλίας κυμάνθηκαν από 50,8 % του ΑΕΠ το 1997 έως 49,4 % το 2002. Μεγαλύτερα φορολογικά έσοδα εμφανίζουν το αντίστοιχο διάστημα οι σκανδιναβικές χώρες (Φινλανδία, Δανία, Νορβηγία , Σουηδία) που αντιπροσωπεύουν το εκτεταμένο σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος. Η κυβέρνηση Jospin πίστευε στο ρόλο των αυτόματων σταθεροποιητών και ενίσχυσε την αναδιανομή σε χαμηλότερα εισοδήματα για να ισχυροποιηθεί η συνολική εγχώρια ζήτηση. Ακολουθώντας την κεϊνσιανή προσέγγιση οι σοσιαλδημοκράτες του Jospin θεωρούσαν τις μακροοικονομικές πολιτικές απαραίτητες διότι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην τόνωση της ανάπτυξης και την δημιουργία θέσεων εργασίας. Με την έννοια αυτή οι διαρθρωτικές πολιτικές είναι αποτελεσματικές μόνο σε ένα πλαίσιο αύξησης της ζήτησης. Είναι άσκοπο να αντιμετωπιστεί η ανεργία με διαρθρωτικές πολιτικές μόνο (Clift, 2004: 126).

Η φορολογία εισοδήματος και οι λοιπές φορολογικές περικοπές της κυβέρνησης Jospin ευνοούσαν δυσανάλογα τα χαμηλά εισοδήματα και τα στρώματα χωρίς εισόδημα (St Louis, 2011: 108). Ενώ η αναδιοργάνωση του φόρου εισοδήματος την περίοδο 2000-03, περιλάμβανε την μείωση των συντελεστών φόρου εισοδήματος για όλες τις ζώνες εισοδήματος - συμπεριλαμβανομένων των υψηλότερων - η κυβέρνηση Jospin κατέστησε τον φόρο εισοδήματος πιο προοδευτικό, προσπαθώντας να ελαφρύνει το φορτίο ιδιαίτερα των χαμηλότερων εισοδηματικών ομάδων (Clift, 2004: 127). Οι φόροι επί μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων μειώθηκαν επίσης, με φορολογικές ελαφρύνσεις που εισήχθησαν για να ενισχύσουν τη δημιουργία θέσεων εργασίας (Clift, 2004: 127). Εντούτοις, η δέσμευση στην μακροοικονομική σταθερότητα δεν εγκαταλείφτηκε από την κυβέρνηση Jospin και μεγάλο μέρος της αναδιανεμητικής μεταρρύθμισης επιτεύχθηκε μέσω της δημοσιονομικής «αναδιάταξης» των δαπανών. Συγκριμένα δηλαδή, η περικοπή δαπανών περιστρεφόταν γύρω από την επανεξέταση της ζωτικότητας μίας δαπάνης (π.χ. σε επιδόματα για πλούσιες οικογένειες, μείωση κατά το ήμισυ της φοροαπαλλαγής για νταντάδες που χρησιμοποιούσαν κατεξοχήν πλούσιες οικογένειες), την δομική μεταρρύθμιση κρατικών πληρωμών σε αγαθά και υπηρεσίες(πχ. μείωση των καπέλων επί της φαρμακευτικής δαπάνης, μειώσεις στις πληρωμές των ιατρών) και αλλαγές στην δομή δημοσίων προγραμμάτων που διένεμει άνισα τα πλεονεκτήματα (St Louis, 2011: 108).

Η κυβέρνηση του Jospin προσπάθησε να χρησιμοποιήσει φόρους εισοδήματος και όχι φόρους κατανάλωσης, κοινωνικές εισφορές ή φόρους που εκπίπτουν από φόρους εισοδήματος. Όταν η κυβέρνηση εισήγαγε νέες κοινωνικές παροχές (επέκταση παροχών στην ασφάλιση υγείας, συμπληρωματική ασφάλιση για άτομα με χαμηλό εισόδημα) ή υπηρεσίες (π.χ. δημιουργία θέσεων απασχόλησης για άνεργους νέους) η κυβέρνηση Jospin κατεύθυνε στοχευμένα τα οφέλη προς τις ομάδες που διέτρεχαν τον μεγαλύτερο κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού (St Louis, 2011: 108). Τα παραπάνω απηχούν έναν κεϊνσιανό πραγματισμό που διακρίνει την κυβέρνηση Jospin από τις υπόλοιπες σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις του τρίτου δρόμου που εξετάζονται στην παρούσα διατριβή. Ο προϋπολογισμός του 1998, για παράδειγμα, μετατόπισε το βάρος από ομάδες χαμηλού εισοδήματος σε ομάδες υψηλού εισοδήματος, αφήνοντας ωστόσο τις επιχειρήσεις ανεπηρέαστες (Levy, 2000: 340). Έτσι, οι αναδιανεμητικές δεσμεύσεις και οι φιλοδοξίες κοινωνικής ισότητας μετριάστηκαν από «ρεαλιστικές» εκτιμήσεις και η αναδιανομή δεν υπερίσχυσε άλλων

εκτιμήσεων. Με άλλα λόγια πρυτάνευε η αρχή ότι για να αναδιανεμηθούν οι καρποί της οικονομικής ανάπτυξης, πρέπει πρώτα να υπάρξει ανάπτυξη (Clift, 2004: 127). Με την έννοια αυτή, η προοδευτική δημοσιονομική πολιτική περιορίστηκε, κυρίως επειδή, στη νέα παγκόσμια αγορά έπρεπε να διασφαλιστεί η ανταγωνιστικότητα της παραγωγικής βάσης της Γαλλίας (Jospin, 1999 b: 11). Με μια συνολική αύξηση των δαπανών κατά 8,9 %, με αύξηση 19% και 13% στους τομείς της εκπαίδευσης και της εργασίας (τομείς με τις μεγαλύτερες αυξήσεις δαπανών)αντίστοιχα, ενώ οι αμυντικές δαπάνες μειώθηκαν κατά 9,3 %, η κυβέρνηση ακολούθησε, μέσα σε συνθήκες σταθερής οικονομικής ανάπτυξης, προ-κυκλικές πολιτικές (Egle, 2006a: 211-212, Wenzelburger, 2009: 317-318).

Όσον αφορά τα δημοσιονομικά στοιχεία της κυβέρνησης Jospin, από το 1997 έως το 2002, ο στόχος της δημοσιονομικής εξυγίανσης χάθηκε. Αν και οι δημόσιες δαπάνες ως μερίδιο του ΑΕΠ (Πίνακας 3/ Διάγραμμα 4) μειώθηκαν μέχρι το 2001, στη συνέχεια ο δείκτης δαπανών αυξήθηκε και πάλι. Το ίδιο ισχύει, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 6 για το συνολικό χρέος και για το μερίδιο των εσόδων . Μετά το 1997, το συνολικό χρέος ανέβηκε σε πάνω από το 60 % του ΑΕΠ, ενώ η κυβέρνηση μέχρι το 2001 κατάφερε να το μειώσει στο 58,1 %.Έπειτα, το χρέος αυξήθηκε και πάλι. Ενώ τα φορολογικά έσοδα αυξήθηκαν μέχρι το 1999, την επόμενη περίοδο προσέγγισαν ξανά τα επίπεδα του 1995 (Διάγρ.5).

Από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά ο δημοσιονομικός ισολογισμός της κυβέρνησης Jospin είναι θετικός. Τα χαμηλότερα εισοδήματα ανακουφίστηκαν και επιδοτήθηκαν επιπρόσθετα, ενώ τα υψηλότερα και τα κεφαλαιακά εισοδήματα επιβαρύνθηκαν περισσότερο. Εντούτοις, η πλουραλιστική αριστερά του Jospin ακολούθησε μία πολιτική προσανατολισμένη στην προσφορά όσον αφορά την φορολογία επιχειρήσεων. Η προσωρινή αύξηση του φόρου εταιρειών, δείχνει ωστόσο ότι η πίεση της παγκοσμιοποίησης δεν μεταφράζεται απαραιτήτως σε μια πολιτική μείωσης των φόρων (Egle, 2006a: 207). Όσον αφορά τις πολιτικές μείωσης και ελέγχου του χρέους, ο ισολογισμός της σοσιαλιστικής κυβέρνησης δεν είναι θετικός, ειδικά σε περιόδους οικονομικής ανάκαμψης.

Η περίοδος από το 1999 έως το 2004 ήταν για την Ελλάδα μία φάση γρήγορης ανάπτυξης και επακόλουθης αύξησης των φορολογικών εσόδων μέσω της αναδιοργάνωσης των φορολογικών αρχών και της καταπολέμησης της φοροδιαφυγής. Στην Ελλάδα όπως φαίνεται από τον Πίνακα 4, η αρχική πρόθεση της κυβέρνησης Σημίτη να αυξήσει τα κρατικά έσοδα επιβεβαιώνεται και στην πράξη με μία συνεχή

άνοδο των εσόδων από το 1997 έως το 2000. Επί Σημίτη όπως δείχνει ο Πίνακας 4, φαίνεται να τερματίστηκε προσωρινά η διαχρονική υστέρηση των δημοσίων εσόδων στην Ελλάδα και τα έσοδα της γενικής κυβέρνησης άρχισαν να παρουσιάζουν μια σχετική σύγκλιση με τον μέσο όρο της ΕΕ. Ωστόσο, μετά το 2004 η ψαλίδα αρχίζει να ανοίγει ξανά. Ειδικότερα τα έσοδα από τους άμεσους φόρους, αυξήθηκαν την περίοδο 1996-2000 γεγονός που οδήγησε στην αύξηση των συνολικών εσόδων. Είναι μάλιστα ενδεικτικό ότι η στασιμότητα στην είσπραξη των άμεσων φόρων μετά το 2000 συνοδεύεται από μια ανάλογη τάση στα συνολικά έσοδα. Παρά την βελτίωση που σημειώθηκε κατά την κυβερνητική θητεία Σημίτη, το επίπεδο των άμεσων φόρων στους συνολικούς φόρους παρέμεινε χαμηλό κάτι που από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά ερμηνεύεται ως ελλειμματική προοδευτικότητα του φορολογικού συστήματος. Το διάστημα 1997 - 2000 υπήρξε μία αύξηση των φορολογικών εσόδων της τάξεως του 4 %, με μία διακύμανση από 39% το 1997 στο 43% το 2000.

Είναι προφανές ότι οι ιδιωτικοποιήσεις (Dunn, 2002: 279-280), η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας και η κατάργηση μίας σειράς φοροαπαλλαγών, επέφεραν δραστικό αποτελέσματα. Τα μέτρα αυτά που εντάσσονταν σε μία οικονομική ατζέντα που υποτίθεται ότι έθιγε μόνο τους «έχοντες και κατέχοντες» και όχι τους οικονομικά αδύνατους, συμπληρώθηκαν ωστόσο με μία σειρά μέτρων όπως αυξήσεις, τόσο στα τέλη κυκλοφορίας των αυτοκινήτων και άλλων οχημάτων, όσο και στα τεκμήρια διαβίωσης – οχημάτων, αυξήσεις πολύ πάνω από τον πληθωρισμό των ειδικών φόρων κατανάλωσης (τσιγάρων - ποτών και καυσίμων), η κατάργηση μιας σειράς φοροαπαλλαγών των μισθωτών, των συνταξιούχων και άλλων πλατιών λαϊκών στρωμάτων, που είχαν επιδράσεις στα εισοδήματα των κοινωνικά αδύναμων στρωμάτων (Triandidis, 2016: 106).

Η αύξηση κρατικών εσόδων μέσω της επιβολής ενός ελάχιστου φόρου εισοδήματος για όλους τους εργαζομένους και μισθωτούς ανεξαρτήτως εισοδήματος προέρχεται από τους θεσμούς της ΕΕ στα πλαίσια της ελληνικής εκπλήρωσης των κριτηρίων σύγκλισης για την συμμετοχή στην τρίτη φάση ένταξης στην ΟΝΕ (Dunn, 2002: 279). Παράλληλα η κυβέρνηση εισήγαγε συστήματα εκσυγχρονισμού στην συλλογή των φόρων όπως το ηλεκτρονικό σύστημα φορολογικών δηλώσεων και περισυλλογής και επεξεργασίας φορολογικών πληροφοριών (taxis) και εντατικοποιήθηκε η διαδικασία συμβιβασμών σε περιπτώσεις φοροδιαφυγής κάτι που επέφερε σημαντικά νέα έσοδα (Dunn, 2002:280; Triandidis, 2016: 106).

Εν κατακλείδι η κυβέρνηση Σημίτη είχε επιτυχίες στον τομέα της δημοσιονομικής σταθεροποίησης αφού οι κρατικές δαπάνες αυξάνονταν αργότερα σε σχέση με τα κρατικά έσοδα ειδικά την πρώτη τετραετία διακυβέρνησης. Στην συνέχεια ωστόσο από το 2001 και μετά, τα έσοδα γενικής κυβέρνησης άρχισαν να πέφτουν απότομα ενώ οι δημόσιες δαπάνες αυξήθηκαν ειδικά από το 2000 και μετά (βλ. Διάγραμμα 4) . Παρά το γεγονός ότι οι δημόσιες δαπάνες αυξάνονταν αργότερα σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες, άρχισαν και πάλι να εκτινάσσονται ειδικά στο χώρο της εκπαίδευσης, της υγείας, της χρηματοδότησης συντάξεων και της φροντίδας ανηλίκων (Triandidis, 2016: 106).

Οι τάσεις φορολογικών εσόδων αντικατοπτρίζονται παραστατικά στο Διάγραμμα 5. Η καμπύλη εσόδων γενικής κυβέρνησης παρουσιάζει συνεχή άνοδο όλη σχεδόν την περίοδο διακυβέρνησης Σημίτη από το 1996 έως το 2004 με μία ελαφριά πτώση το 2003. Το ίδιο ισχύει για την περίοδο διακυβέρνησης Blair με την καμπύλη γενικών εσόδων να είναι ανοδική από το 1997 έως και το 2008. Αυτό προφανώς ανάγεται στην οριζόντια φορολογική πολιτική που ακολουθήθηκε και στις δύο περιπτώσεις. Στην Γαλλία οι διακυμάνσεις ανόδου –καθόδου της καμπύλης γενικών εσόδων παρουσιάζονται ασήμαντες με την φορολογία να παραμένει σχετικά υψηλή σε σύγκριση με τις άλλες χώρες αναφοράς ανεξαρτήτως όμως κυβερνήσεως. Μία ανοδική τάση εσόδων παρουσιάζεται στα έτη 1999-2000, την αρχική περίοδο διακυβέρνησης Jospin κατά την οποία η πρόθεση άσκησης κεϊνσιανών πολιτικών υπήρξε ισχυρότερη. Στην περίπτωση της Γερμανίας αντίθετα η καμπύλη φορολογικών εσόδων είναι καθοδική από το 1999 και μετά, το έτος δηλαδή κατά το οποίο η κυβέρνηση Schröder εισήγαγε την ευνοϊκή για τις επιχειρήσεις φορολογική μεταρρύθμιση. Όσον αφορά το δημόσιο χρέος, το διάγραμμα 6 αποδίδει παραστατικά ότι η δημοσιονομική προσπάθεια της κυβέρνησης Σημίτη απέδωσε καρπούς στην μείωση του δημόσιου χρέους από το 1996 έως το 1999 και από το 2002 έως το 2004 με την αντίστοιχη καμπύλη να είναι πτωτική καταγράφοντας ένα δημόσιο χρέος γύρω στο 100 % του ΑΕΠ. Τα έτη 2001 -2002 η καμπύλη είναι ελαφριά ανοδική κάτι που μπορεί να αποδοθεί και σε προεκλογικές σκοπιμότητες και πελατειακές συναλλαγές δεδομένου ότι την αντίστοιχη περίοδο τα δημόσια έσοδα είναι μάλλον ανοδικά και οι δημόσιες δαπάνες πτωτικές έως σταθερές.

Σε κάθε περίπτωση το δημόσιο χρέος στην Ελλάδα σε όλες τις περιόδους υπερβαίνει κατά πολύ τις άλλες χώρες αναφοράς αναδεικνύοντας ένα σοβαρό πρόβλημα του κράτους εν γένει που προφανώς ανάγεται σε ανάγκες πολιτικής

νομιμοποίησης. Στη Μ. Βρετανία η δημοσιονομική προσπάθεια Blair αντικατοπτρίζεται θετικά στην μείωση του δημοσίου χρέους από το 1997-2003 με την αντίστοιχη καμπύλη να παρουσιάζει πτωτική τάση.

Η κυβέρνηση Blair από την αρχή της θητείας της σταθεροποίησε τα δημοσιονομικά της Μ. Βρετανίας και εν μέρει πέτυχε και πλεονάσματα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η κυβέρνηση Blair ακολούθησε ένα μορατόριουμ δαπανών συνυφασμένο με ένα δραστικό πρόγραμμα λιτότητας κληροδοτημένο από προηγούμενους προϋπολογισμούς του 1997-98/ 1998-99 με στόχο την μείωση του δημόσιου χρέους που άφησαν οι συντηρητικοί προκάτοχοι της εξουσίας (Krumm&Noetzel,2006: 315).

Διάγραμμα 5: Φορολογικά έσοδα ως ποσοστό του ΑΕΠ

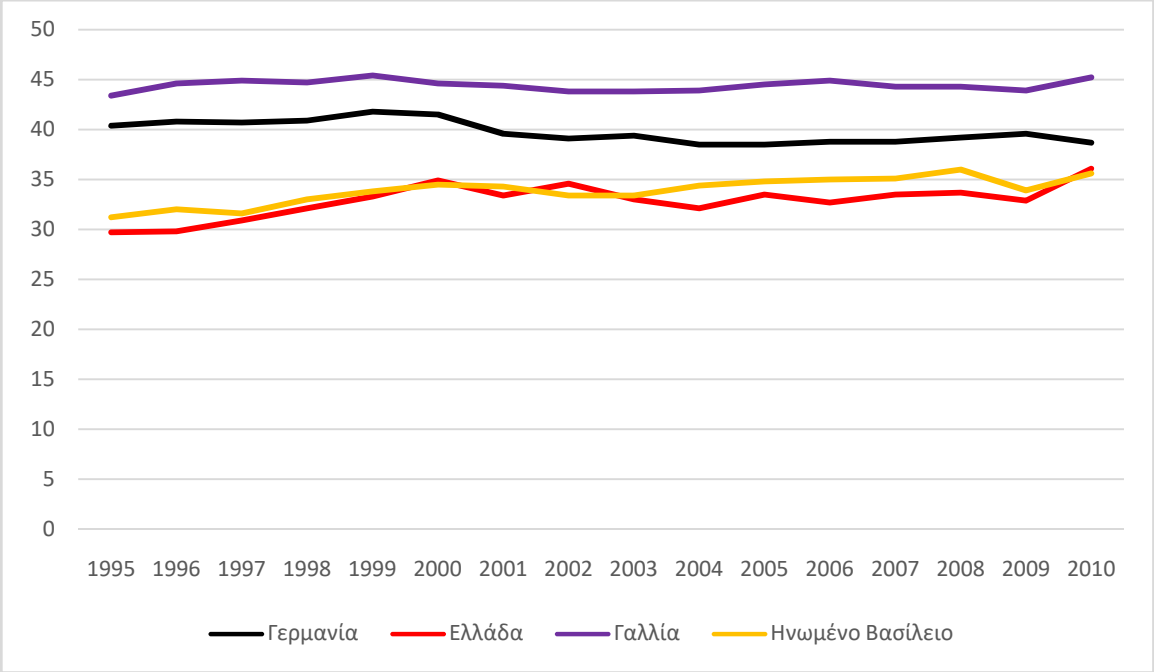

Πηγή: Eurostat, main national accounts tax aggregates [gov_10a_taxag] (Ανάκτηση: 26/07/2018)

Εν προκειμένω με την πάροδο των ετών, όπως φαίνεται και από το Διάγραμμα 6, ο Brown κατάφερε να κρατήσει το συνολικό χρέος κάτω από το 40%, εν μέρει μόνο μέσω στατιστικών τεχνικών (Lee, 2008: 27). Από το 2004 έως το 2007 παρουσιάζεται μία ελαφριά ανοδική τάση της καμπύλης που αναφέρεται στο δημόσιο χρέος ενώ από το 2008 και μετά κυριολεκτικά μία εκτίναξη, μία εξέλιξη που προφανώς έχει να κάνει με την διεθνή οικονομική κρίση. Σημειώνεται ωστόσο ότι το δημόσιο χρέος της Μ. Βρετανίας κινείται στο χαμηλότερο επίπεδο σε σύγκριση με τις

άλλες χώρες αναφοράς και την περίοδο εκτίναξης του απλά τείνει να φτάσει το επίπεδο χρέους της Γαλλίας και της Γερμανίας.

Η Γερμανία και η Γαλλία παρουσιάζουν μία σχεδόν ταυτόσημη εξέλιξη του δημόσιου χρέους με ελαφριές αποκλίσεις. Την περίοδο 1997-2001 το δημόσιο χρέος των δύο χωρών κινείται σταθερά σε ένα επίπεδο γύρω στο 60% του ΑΕΠ, ανεβαίνοντας ελαφρά την περίοδο 2002-2007. Από το 2007 και μετά το δημόσιο χρέος των δύο χωρών εκτινάσσεται και ξεπερνάει το 80 % του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 6: Δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ

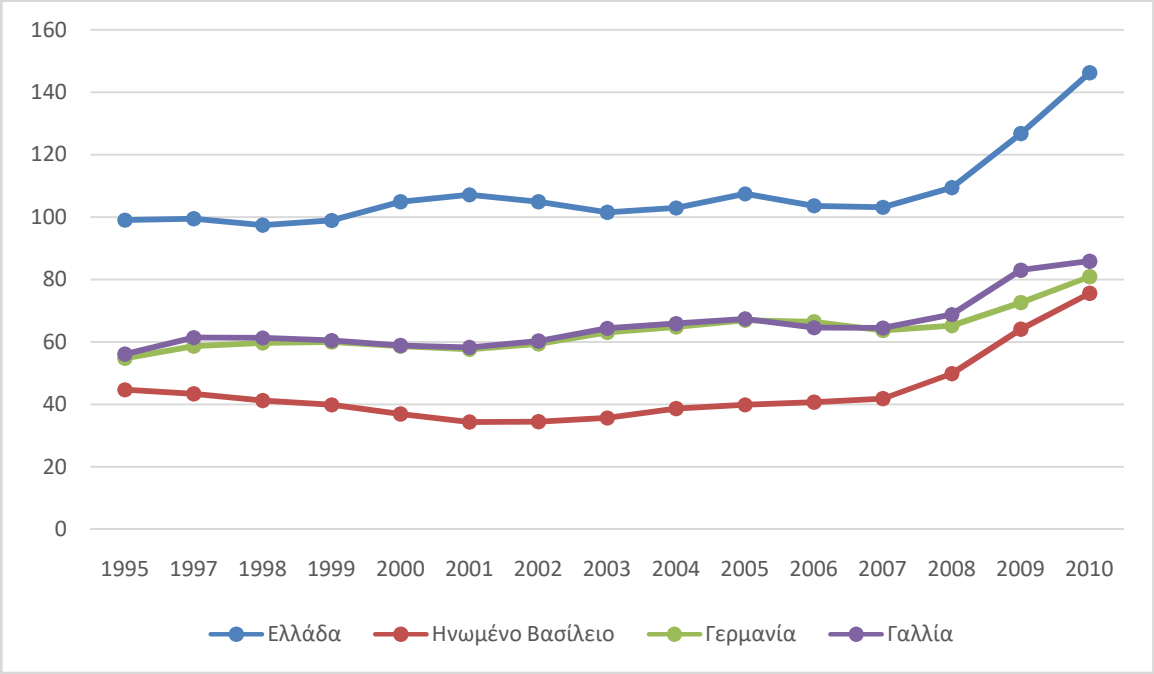

Πηγή: Eurostat, Government deficit/surplus, debt and associated data[gov_10dd_edpt1] (Ανάκτηση: 26/07/2018)

6.1.2 Ρυθμιστικές πολιτικές

Πρίν από την έναρξη της κυβερνητικής θητείας των Νέων Εργατικών η ηγεσία τους επιχείρησε να κερδίσει την εμπιστοσύνη των χρηματοπιστωτικών αγορών για να κερδίσει τις εκλογές (Littlewood, 2009: 3). Οι προσπάθειες άντλησης της εμπιστοσύνης του χρηματοπιστωτικού τομέα οδήγησαν τελικά στην εφαρμογή ορισμένων εκλογικών υποσχέσεων το 1997, ευνοϊκών προς τα χρηματιστήρια του Λονδίνου, όπως η κυβερνητική δέσμευση να μην αυξηθούν τα ανώτατα ποσοστά του φόρου εισοδήματος και η ανάθεση της ευθύνης καθορισμού των επιτοκίων σε μια ανεξάρτητη αρχή νομισματικής πολιτικής υπό την προεδρία του Διοικητή της Τράπεζας της Αγγλίας (Littlewood, 2009: 3). Εξ αρχής λοιπόν η κυβέρνηση των Εργατικών επέδειξε την διάθεση της να μην διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στον έλεγχο και την ρύθμιση της οικονομίας, να μην παρεμβαίνει στην διαχείριση της νομισματικής πολιτικής και πάνω από όλα να αποδείξει την ικανότητα της να διαχειρίζεται την οικονομία αποτελεσματικά και υπεύθυνα (Littlewood, 2009: 3). Με την στάση τους αυτή οι Νέοι Εργατικοί σηματοδότησαν μία θεμελιώδη αλλαγή στο οικονομικό και αναπτυξιακό μοντέλο της Βρετανικής σοσιαλδημοκρατίας. Ένας από τους κύριους παράγοντες που ώθησαν σε αυτή την ριζική αλλαγή παραδείγματος είναι η άποψη ότι η ταχεία ανάπτυξη των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών και του ελεύθερου εμπορίου δημιουργούν ανταγωνιστικές πιέσεις που καθιστούν τις παρεμβατικές οικονομικές πολιτικές και έναν μεγάλο δημόσιο τομέα μη βιώσιμο (Lappin, 2000). Πράγματι, η ρητορική της παγκοσμιοποίησης επέδρασε καθοριστικά πάνω στους Νέους Εργατικούς, ανάλογα με μια φυσική δύναμη πάνω στην οποία δεν υπάρχει έλεγχος (Lappin, 2000).

Ως καθοδηγητικό αξίωμα των Νέων Εργατικών φαίνεται να επικράτησε η άποψη ότι το καλύτερο που μπορεί να κάνει μια πεφωτισμένη κυβέρνηση είναι να διευκολύνει τη μετάβαση σε μια νέα δυναμική εποχή, επιδιώκοντας να βελτιώσει την ικανότητα του λαού της να ανταγωνίζεται στην αναδυόμενη παγκόσμια αγορά και να δημιουργήσει βέλτιστες συνθήκες για τις ιδιωτικές επενδύσεις. Η φύση της νέας αγοράς και οι απαιτήσεις που επιβάλλει δεν είναι διαπραγματεύσιμες(Lappin, 2000). Είναι σαφές ότι σε αντίθεση με την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία οι Νέοι Εργατικοί θεωρούσαν ότι το κράτος δεν πρέπει να συμμετέχει υπερβολικά στις οικονομικές διαδικασίες μέσω της αναδιανομής και της ρύθμισης, αλλά πρέπει να επικεντρωθεί στην προώθηση της ανταγωνιστικότητας της Μεγάλης Βρετανίας μέσω

σταθερών τιμών (Shaw, 2012: 230). Αντίθετα οι Νέοι Εργατικοί κατά το πρότυπο της Thatcher, ακολούθησαν το μοντέλο της απελευθέρωσης των αγορών και της μεταρρύθμισης προς ένα μικρότερο κράτος κάτι που συνδέθηκε με την μείωση των φόρων κεφαλαιακών κερδών και επιχειρήσεων και την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας (Lappin, 2000; Lehner& Wildmaier,2007:175-176). Με την κυβέρνηση Blair, η Βρετανία απέκτησε ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά επιχειρηματικού φόρου στον κόσμο. Αυτές οι κινήσεις όμως ενέτειναν τη διαδικασία μετατόπισης της φορολογικής επιβάρυνσης στους μισθωτούς. Εν συντομία, μία σημαντική βελτίωση των δημόσιων υπηρεσιών απαιτούσε αύξηση των φόρων για τα μεσαία εισοδήματα. Καθώς αυτό ήταν πολύ δύσκολο από πολιτική άποψη, οι Νέοι Εργατικοί επέλεξαν να μειώσουν τον δημόσιο τομέα (Lappin, 2000).Μία πολύ ιδιαίτερη θέση σε αυτό το μοντέλο ανάπτυξης καταλάμβαναν τα χρηματιστήρια του Λονδίνου (City), ενώ η μεταποιητική παραγωγή και η βιομηχανία θεωρήθηκαν βαρίδια του παρελθόντος.

Ενώ το μερίδιο του City στο ΑΕΠ ήταν 6,6% το 1996, αυξήθηκε σε 9,4% το 2006 και 10,1% το 2007. Σε διάστημα δέκα ετών, το City κατάφερε να αυξήσει τα κέρδη του από £ 8,7 δισ. σε £ 25,1 δις ενώ ο αριθμός των εργαζομένων στον τραπεζικό τομέα αυξήθηκε σημαντικά από 265,000 σε 338,000 την ίδια περίοδο. Το 2006, το Λονδίνο ήταν το σημαντικότερο χρηματοπιστωτικό κέντρο στον κόσμο και τα δύο τρίτα του παγκόσμιου εμπορίου τίτλων αξιών διεκπεραιωνόταν μέσω του City. Οι Νέοι Εργατικοί προσέγγισαν τον χρηματοπιστωτικό τομέα ως πρωτοπόρο παράδειγμα ενός υψηλά ειδικευμένου κλάδου στον τομέα της χρηματοδότησης, ικανού να επικρατήσει στον διεθνή ανταγωνισμό. Αυτός ο χρηματιστηριακός ενθουσιασμός εκφράστηκε και στη νομοθεσία του New Labor. Το 2001 εγκρίθηκε ο νόμος για τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις αγορές, με τον οποίο δημιουργήθηκε η Αρχή Χρηματοπιστωτικών Υπηρεσιών (FSA) ως ρυθμιστικός θεσμός. Ορισμένοι επικριτές θεώρησαν την FSA περισσότερο ως χαλαρό θεσμό προστασίας για τον χρηματοπιστωτικό τομέα παρά ως πραγματική ρυθμιστική αρχή. Στο στρατόπεδο των επικριτών βρέθηκε ακόμη ο επενδυτής Warren Buffet, ο οποίος χαρακτήρισε το εμπόριο με παράγωγα, ως δραστηριότητα με οικονομικά όπλα μαζικής καταστροφής και θεωρούσε τις υπάρχουσες εποπτικές αρχές ανεπαρκείς (Shaw, 2012: 230-233). Ακόμα και οι διεθνείς εξελίξεις και οι εξωτερικές πιέσεις δεν υπήρξαν ικανές να αποθαρρύνουν τους Νέους Εργατικούς από την ευφορία τους σε σχέση με τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Όταν η αμερικανική κυβέρνηση απάντησε νομικά στα σκάνδαλο λογιστικής απάτης της World Com και της Enron, ο Blair

παρέμεινε εντελώς αδιάφορος για την έκταση του σκανδάλου στις ΗΠΑ και κατήγγειλε τη ρυθμιστική παρέμβαση του νομοθέτη ως μισαλλοδοξία και πράξη πανικού. Αντίθετα, οι Νέοι Εργατικοί εκμεταλλεύτηκαν τη νομοθετική παρέμβαση στις ΗΠΑ για να προσελκύσουν επενδυτές από την Wall Street της Νέας Υόρκης στο City του Λονδίνου. Επίσης, η κυβέρνηση Blair αντιστάθηκε με επιτυχία σε κάθε πίεση της ΕΕ για τη ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα, θεωρώντας ότι δεν υπάρχει εναλλακτική λύση για την Ευρώπη προς μεγαλύτερη ευελιξία και απελευθέρωση στις αγορές αγαθών και κεφαλαίων (Shaw, 2012: 232-234).

Το σιδηρούν σύμφωνο μεταξύ του New Labor και των Χρηματιστηρίων υπήρξε ένας από τους προπομπούς της διεθνούς τραπεζικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008. Μετά την διαλυτική επίδραση της κρίσης οι Νέοι Εργατικοί άρχισαν να αναθεωρούν την στάση τους και να δηλώνουν ότι η μη ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα ήταν μεγάλο πολιτικό και ηθικό λάθος (Schweiger, 2014: 98). Πλέον οι ιθύνοντες πολιτικοί του New Labour σημείωναν ότι επανειλημμένα πιέστηκαν από τα χρηματιστήρια να μην επιβάλουν ρυθμίσεις.

Ξαφνικά, ο Υπουργός Οικονομικών Brown σχετικά με το χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν εκθείαζε πλέον τα ταλέντα και τα άριστα προσόντα που διέθετε ο τομέας, αλλά μιλούσε για ζωώδεις ορμές των τραπεζιτών. Βεβαίως, η κυβέρνηση Blair δεν προκάλεσε τη διεθνή χρηματοπιστωτική και τραπεζική κρίση αλλά είχε μερίδιο ευθύνης διότι δεν επέβαλε ρυθμίσεις εγκαίρως. Ο Gordon Brown κατάφερε να αποτρέψει τη μεγάλη οικονομική καταστροφή στην μεγάλη Βρετανία μέσω της εφαρμογής κεϊνσιανών εργαλείων πολιτικής και καλώντας και τις άλλες κυβερνήσεις να εφαρμόσουν την ίδια στρατηγική (Hodson&Mabbet, 2009: 1041–1061; Krugman, 2008: 185; Shaw, 2012: 237-244).

Πολλοί αναλυτές θεωρούν την ελλιπή ρύθμιση του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού τομέα ως κύριο λόγο για τον οποίο οι Εργατικοί τιμωρήθηκαν στις εκλογές του 2010. Οι Συντηρητικοί, οι οποίοι πριν από την κρίση ζητούσαν περαιτέρω απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών κατόρθωσαν να χρεώσουν στους Νέους Εργατικούς την έναρξη της κρίσης (Schweiger, 2014: 98-99; Tomlinson, 2017: 110-111). Στην ουσία, ο Brown δεν προχώρησε σε μία αλλαγή παραδείγματος της οικονομικής πολίτικής προς κεϊνσιανή κατεύθυνση αλλά δανείστηκε από διάφορα οικονομικά παραδείγματα. Χρησιμοποίησε δηλαδή το ρεπερτόριο πολιτικών οιονεί κεϊνσιανών τεχνικών για την κάλυψη των κενών του υφιστάμενου μοντέλου ανάπτυξης. Το θέμα είναι ότι ο δανεισμός οικονομικών

παραδειγμάτων εξυπηρετούσε την προσπάθεια σταθεροποίησης του υπάρχοντος νεοφιλελεύθερου μοντέλου οικονομίας και όχι την μετάβαση σε ένα κεϊνσιανό μοντέλο της ενισχυμένης ζήτησης και πλήρους απασχόλησης. Με την έννοια αυτή, οι κεϊνσιανές πολιτικές που εφάρμοσε ο Brown κατά την διάρκεια της κρίσης δεν συνιστούν μια μετατόπιση παραδείγματος (Gamble, 2009: 459). Επρόκειτο δηλαδή για τον δανεισμό κεϊνσιανών πολιτικών και τεχνικών σε εποχή οικονομικής ύφεσης οι οποίες θα εγκαταλείπονταν και πάλι όταν ερχόταν η ανάπτυξη (Hay, 2011: 238-256).

Μεταβαίνοντας στο γερμανικό σοσιαλδημοκρατικό παράδειγμα σημειώνεται εξ αρχής ότι οι πολιτικές ρύθμισης των τραπεζικών και χρηματοπιστωτικών αγορών διαδραμάτιζαν δευτερεύοντα ρόλο στα εκλογικά προγράμματα του SPD μέχρι την εμφάνιση της διεθνούς τραπεζικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης. Στο εκλογικό πρόγραμμα του 1998, οι Σοσιαλδημοκράτες δήλωσαν ότι οι καινοτόμες, δυναμικές και εξωστρεφείς εταιρείες μοχλεύουν την κατάλληλη ρευστότητα μόνο στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές. Κατά συνέπεια, οι μετοχές ως τρόπος χρηματοδότησης θα πρέπει να ενισχυθούν και να προωθηθούν χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που απευθύνονται σε νέους επιχειρηματίες. Επιπλέον, πρέπει η πολιτική να ενθαρρύνει επενδύσεις ιδιωτών σε κεφάλαια επιχειρηματικού κινδύνου (SPD, 1998 : 11).

Τέσσερα χρόνια αργότερα, το SPD περιόρισε τις απαιτήσεις ρύθμισης των χρηματοπιστωτικών αγορών στο αίτημα για μια δίκαιη ανάπτυξη της διεθνούς χρηματοπιστωτικής αρχιτεκτονικής (SPD, 2002: 13). Στο προεκλογικό πρόγραμμα του 2005, μάταια θα αναζητήσει κανείς αιτήματα ρύθμισης του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος(SPD, 2005). Παρά την προγραμματική ένδεια του SPD σχετικά με τη ρύθμιση των τραπεζικών και χρηματοπιστωτικών αγορών, στο πλαίσιο της κυβερνητικής συμμετοχής του SPD, λήφθηκαν ορισμένες σημαντικές σχετικές ρυθμιστικές αποφάσεις. Αρχικά η κυβέρνηση συνασπισμού SPD – Πρασίνων δεν εστίασε στη ρύθμιση ή στην απορρύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών, αλλά στην χαλάρωση της συντονισμένης οικονομίας της αγοράς στη Γερμανία, καθώς και σε έναν μάλλον φιλελεύθερο διακανονισμό εξαγοράς επιχειρήσεων. Με τη φορολογική απαλλαγή των κερδών από την πώληση των μετοχών εγχώριων εταιρειών, διαλύθηκαν εν μέρει οι ανεξέλεγκτες σταυροειδείς ή πολλαπλές συμμετοχές στον τραπεζικό και βιομηχανικό τομέα (Egle, 2006b: 168), διευκολύνθηκαν ωστόσο οι επιθετικές εξαγορές εταιρειών, κάτι που με την σειρά του διευκόλυνε την περικοπή θέσεων εργασίας και την διάλυση δόκιμων και ώριμων εταιρικών δομών (Höpner, 2000: 662).

Όσον αφορά τη ρύθμιση περί εξαγοράς εταιριών, το SPD υπήρξε πολύ πιο φιλελεύθερο από τα Χριστιανοδημοκρατικά Κόμματα CDU/CSU. Για παράδειγμα, το 2001, η κυβέρνηση Schröder θέσπισε έναν νόμο περί εξαγοράς, ο οποίος ενέκρινε την δυνατότητα άρνησης εκ μέρους της διοίκησης της επιχείρησης με την έγκριση του εποπτικού συμβουλίου εντός 18 μηνών. Εν τω μεταξύ, το CDU απαίτησε περίοδο 36 μηνών, κατά την οποία η γενική συνέλευση και η διοίκηση μιας εταιρείας με την έγκριση του εποπτικού συμβουλίου, εξουσιοδοτούνταν να λάβουν αμυντικά μέτρα (Höpner, 2005, 197). Αυτοί οι νέοι κανόνες εξαγοράς αποδυνάμωσαν τη διαχείριση (Management) των εταιρειών και ενίσχυσαν τη θέση των μετόχων. Στο πλαίσιο των πολιτικών ρύθμισης για την εξαγορά εταιρειών ορισμένοι αναλυτές θεωρούν την κυβέρνηση SPD-Πρασίνων ένα πολιτικό παράδοξο με την έννοια ότι ως κεντροαριστερή κυβέρνηση λειτούργησε ως υπερασπιστής του χρηματιστικού κεφαλαίου. Δεν ήταν άλλωστε προβλέψιμο ότι μία σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση στην πάλη για την εξουσία και τον έλεγχο εντός των επιχειρήσεων θα προτιμούσε τους μετόχους (Höpner,2003:201-210; Höpner, 2005: 197-198).

Με τον Τέταρτο Νόμο για την Προώθηση της Χρηματοοικονομικής Αγοράς του 2002, το SPD τελικά δραστηριοποιήθηκε στον τομέα της προστασίας των επενδυτών. Ο νόμος περιλάμβανε απαγόρευση της χειραγώγησης τιμών και της αγοράς. Ένα χρόνο αργότερα, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση δρομολόγησε τον νόμο περί επενδύσεων και τον νόμο περί φορολογίας επενδύσεων, ο οποίος εγκρίθηκε από το ομοσπονδιακό συμβούλιο. Ενώ ο νόμος περί επενδύσεων καταργούσε τον αυστηρό διαχωρισμό των κανονισμών σε μεμονωμένα επενδυτικά ταμεία, ο νόμος περί φόρου επί των επενδύσεων έθετε τέλος στη διαφορετική φορολόγηση των εγχώριων και ξένων επενδυτικών κεφαλαίων. Συνολικά, οι δύο νόμοι άλλαξαν το νομικό πλαίσιο για την απόδοση των επενδυτικών εταιρειών και επέτρεψαν την ανάπτυξη καινοτόμων επενδυτικών προϊόντων (Berg, 2003: 24-28), συμπεριλαμβανομένων των ιδιαίτερα αμφίβολων αμοιβαίων κεφαλαίων υψηλού κινδύνου (Dullien& von Hardenberg, 2009:53-55).

Η έγκριση των αμοιβαίων κεφαλαίων υψηλού κινδύνου επέφερε στην κυβέρνηση δριμεία κριτική από τμήματα του SPD και από τα μέσα ενημέρωσης και χρησιμοποιήθηκε ως παράδειγμα για την πολιτική απορρύθμισης της χρηματοπιστωτικής αγοράς που ακολουθούσαν οι σοσιαλδημοκράτες του Schröder. Με άλλα λόγια, στην Γερμανία διαδραματίστηκε μία μετατόπιση του συσχετισμού δυνάμεων και εξουσίας υπέρ των επενδυτών η οποία συνοδεύτηκε από πολιτικές

μεταρρυθμίσεις της κεντροαριστερής κυβέρνησης Schröder, που εκτείνονταν από την εποπτεία των χρηματιστηρίων, την προστασία των μειοψηφούντων μετόχων από υπερβάσεις των κυρίων μετόχων και δανειστών, ρυθμίσεις διαφάνειας, δομές εσωτερικού ελέγχου έως και ρυθμίσεις για φιλικές και εχθρικές εξαγορές (Cioffi&Höpner, 2006: 420-425). Η διαδικασία αυτή χαρακτηρίζεται ως «κομματικό-πολιτικό παράδοξο του καπιταλισμού της χρηματοπιστωτικής αγοράς» διότι η κινητήρια δύναμη πίσω από τις μεταρρυθμίσεις εταιρικής διακυβέρνησης με προσανατολισμό στους μετόχους ήταν η γερμανική κυβέρνηση του κεντροαριστερού φάσματος ενώ τα δεξιότερα κόμματα έτειναν να επιβραδύνουν ή να ακυρώσουν τις μεταρρυθμίσεις αυτές (Cioffi&Höpner, 2006: 421). Με την στάση της αυτή η κεντροαριστερά κυβέρνηση Schröder προσέγγισε όσον αφορά τον εταιρικό έλεγχο, τον ιδεότυπο της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς (LME –Libera lMarket Economy) όπως τον παρουσίασαν οι Hall & Soskice (2001:8-9) που συνυφαίνεται με δυσμενείς αναλογίες διανομής για τον παράγοντα της εργασίας (Cioffi&Höpner, 2006: 423).

Είναι προφανές ότι όπως στην Μεγάλη Βρετανία η κυβέρνηση Blair έτσι και στην Γερμανία η κυβέρνηση Schröder θεωρούσε τον χρηματοπιστωτικό κλάδο ως έναν από τους μεγαλύτερους και ισχυρότερους εργοδότες και τάχθηκε υπέρ της μείωσης των περιττών επιβαρύνσεων στις εταιρείες του κλάδου των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών (Sweeney, 2018). Εντούτοις, η προσέγγιση της νέας σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στον χρηματοπιστωτικό τομέα χαρακτηρίστηκε ακόμα και από τον εμπνευστή του τρίτου δρόμου Giddens (2010) ως μέγα λάθος διότι η επιθετική προσπάθεια απόκτησης της εμπιστοσύνης του χρηματοπιστωτικού τομέα, μετατράπηκε σε μία ασύμμετρη εξάρτηση, με αποτέλεσμα το Ηνωμένο Βασίλειο να μετατραπεί σε ένα είδος γιγαντιαίου φορολογικού καταφυγίου. Επιπλέον όπως διατείνεται ο Giddens (2010; 2010 b,32-37), η ιδέα των Εργατικών να τηρήσουν εντελώς χαλαρή στάση απέναντι σε ανθρώπους που αποκτούσαν υπερβολικό πλούτο και μάλιστα με αμφίβολο τρόπο, όχι μόνο επιδείνωσε τις ανισότητες, αλλά επίσης συνέβαλε στη δημιουργία μιας κουλτούρας ανευθυνότητας, με την έννοια ότι τα αφεντικά προστατεύονταν από εκείνους τους κινδύνους που ζητούσαν να επωμιστούν οι εργαζόμενοι τους.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία άλλωστε ότι και η πολιτική της κυβέρνησης συνασπισμού SPD –Πρασίνων επηρεάστηκε από την γενική ευφορία της χρηματοπιστωτικής αγοράς στις αρχές της δεκαετίας του 2000 (Leaman, 2009:160-163). Έτσι, τα συντηρητικά αστικά κόμματα ζητούσαν μια πιο φιλελεύθερη

προσέγγιση στην πολιτική ρύθμισης των χρηματοπιστωτικών αγορών. Στα πρώτα χρόνια της κυβέρνησης σοσιαλδημοκρατών –Πρασίνων εμπίπτει και η καθιέρωση μιας συνολικής χρηματοπιστωτικής εποπτείας.

Τα συνταξιοδοτικά και επενδυτικά κεφάλαια δεν διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη Γερμανία μέχρι τη δεκαετία του 1990. Η χρηματοδότηση των επιχειρήσεων γινόταν κυρίως από τραπεζικά δάνεια ή από ίδια κεφάλαια. Ως εκ τούτου δεν δίνονταν ιδιαίτερη προσοχή στη ρύθμιση των κεφαλαιαγορών και τα κρατίδια που διέθεταν τις εποπτικές εξουσίες ακολουθούσαν μια πολιτική μη παρέμβασης. Από τη δεκαετία του 1980 και μετά, το εμπόριο με τίτλους στη Γερμανία αυξήθηκε σταδιακά και οι τράπεζες υποστήριξαν τη συγκέντρωση χρηματιστηριακών συναλλαγών της Γερμανίας για να μειώσουν το κόστος συναλλαγής στη διαπραγμάτευση των μετοχών. Ωστόσο, υπήρξε έλλειψη κεντρικής κρατικής εποπτικής αρχής. Υπήρχαν κάποιες χαλαρές εποπτικές αρχές οι οποίες συμπληρώθηκαν το 1994 με την ίδρυση της Ομοσπονδιακής Εποπτικής Υπηρεσίας Διαπραγμάτευσης Αξιών (BAWe), η οποία πέρασε στο χαρτοφυλάκιο του υπουργείου οικονομικών (Frach, 2008: 59-61). Η νεοϊδρυθείσα υπηρεσία BAWe είχε περισσότερους πόρους από προηγούμενους θεσμούς και ως πρότυπη εποπτική αρχή διεθνώς σκόπευε να προβάλει την Γερμανία ως χρηματοπιστωτικό κέντρο διεθνώς. Ωστόσο, υπήρξε ελάχιστη ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των αρμόδιων αρχών για την εποπτεία των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών αγορών, γι'αυτό ιδρύθηκε το φόρουμ για τη χρηματοπιστωτική εποπτεία το 2000, στο οποίο συμμετείχε και η γερμανική κεντρική τράπεζα (Bundesbank). Σε κάθε περίπτωση οι εποπτικές αρχές παρέμειναν περισσότερο σε αμυντικές θέσεις και ειδικότερα, υπήρχαν συνεχώς συγκρούσεις αρμοδιοτήτων μεταξύ τους, εξ ου και η Bundesbank πρότεινε μια εποπτική αρχή υπό την ίδια στέγη.

Στις αρχές του 2001, εκδηλώθηκε επίσημα η πρόθεση θέσπισης μίας ενιαίας χρηματοπιστωτικής εποπτείας στη Γερμανία. Η ενσωμάτωση της Κεντρικής Τράπεζας και των περιφερειακών τραπεζών (Landesbank) στη νέα εποπτική αρχή έσπασε ένα σημαντικό μέτωπο αντίστασης και ως εκ τούτου δημιουργήθηκε η Ομοσπονδιακή Εποπτική Αρχή Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας (BaFin) με έδρα τη Βόννη και τη Φρανκφούρτη την άνοιξη του 2002 (Frach, 2008: 61-69). Εντούτοις το εποπτικό σύστημα στην Γερμανία παρέμεινε κατακερματισμένο, με την κεντρική υπηρεσία BaFin να παρακολουθεί τις κεφαλαιαγορές και να αναλαμβάνει τον έλεγχο των εταιρειών παροχής επενδυτικών υπηρεσιών ενώ παράλληλα είναι υπεύθυνη για την αποτροπή εμπιστευτικών συναλλαγών και χειραγώγησης της αγοράς. Οι

περιφερειακές (κρατιδιακές) υπηρεσίες πάλι εποπτεύουν τα χρηματιστήρια και τη συμμόρφωση τους στους κανονισμούς. Η Γερμανία παρέμεινε δηλαδή η μόνη χώρα της ΕΕ που διαχωρίζει την εποπτεία επενδύσεων (κεφαλαίων) και τίτλων. Επιπλέον, δεν υπήρχε στη Γερμανία πριν τη διεθνή οικονομική κρίση κρατική ή ιδιωτική εποπτεία των οργανισμών αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας, αλλά αντίθετα ο νομοθέτης από το 2004 επαναπαύτηκε σε ένα μη δεσμευτικό κώδικα δεοντολογίας (Frach, 2008: 71-78). Με το ξέσπασμα της διεθνούς τραπεζικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης, η BaFin δέχθηκε αυξανόμενη κριτική ότι επέδειξε υπερβολική εμπιστοσύνη στους θεσμούς αξιολόγησης χωρίς να έχει κατ' ιδίαν εικόνα των χρηματιστηριακών αγαθών υψηλού κινδύνου που κυκλοφορούσαν στην αγορά.

Η νομοθετική δράση αμέσως μετά την έκρηξη της διεθνούς τραπεζικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης μέχρι τις γενικές εκλογές του 2009 επικεντρώθηκε περισσότερο στη σταθεροποίηση του τραπεζικού τομέα και στην καταπολέμηση των επιδράσεων της οικονομικής κρίσης. Εκτός από δύο πακέτα στήριξης και την εγγύηση των καταθέσεων, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση προσπάθησε να αποτρέψει την κατάρρευση του γερμανικού τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος με τον λεγόμενο νόμο για την σταθεροποίηση της χρηματοπιστωτικής αγοράς (KAS, 2009,44-46 ;Lange , 2009: 46-47). Ο νόμος που ψηφίστηκε τον Οκτώβριο του 2008 προέβλεπε τη δημιουργία ενός ειδικού ταμείου χρηματοοικονομικής σταθεροποίησης (SoFFin) και επέτρεπε στον Υπουργό Οικονομικών να παρέχει εγγυήσεις σε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες. Έως τις 31 Δεκεμβρίου 2009, ο Υπουργός Οικονομικών είχε την δυνατότητα να αναλάβει για διάρκεια 36 μηνών, τίτλους χρέους και υποχρεώσεων των επιχειρήσεων του χρηματοπιστωτικού τομέα, στο ποσό των 400 δισεκατομμυρίων Euro (KAS, 2009: 44). Ακολούθησε μία νομοθετική τροπολογία τον Απρίλιο του 2009 για την σταθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού τομέα, που προέβλεπε στην έσχατη περίπτωση την δυνατότητα εθνικοποίησης των τραπεζών - ακόμα και παρά τη θέληση του ιδιοκτήτη (Herweg&Zohlnhöfer, 2010: 266).Όσο για τη ρύθμιση του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού τομέα, φάνηκε από την αφετηρία της κρίσης ότι είναι απαραίτητη μια διεθνώς συντονισμένη προσέγγιση για τη μελλοντική διαφύλαξη του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού τομέα από την κατάρρευση (KAS, 2009: 56-47) .

Συνοψίζοντας, οι πολιτικές ρύθμισης των τραπεζικών και χρηματοπιστωτικών αγορών των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών, ήταν εφάμιλλες με και εκείνες των νέων

σοσιαλδημοκρατών του Blair στην Βρετανία και χαρακτηρίστηκαν από έντονη ευφορία της αγοράς και πίστη στην χρηματιστηριακή αγορά, ειδικά κατά τα πρώτα χρόνια της κυβέρνησης. Η ελάφρυνση των περιορισμών στις εχθρικές εταιρικές εξαγορές υπέρ των μετόχων, η πολιτική απορρύθμισης των χρηματοπιστωτικών αγορών και η αποτυχία της χρηματοπιστωτικής εποπτείας μετά τη διεθνή τραπεζική και χρηματοπιστωτική κρίση το 2008 αποτελούν έναν εξαιρετικά αρνητικό και αμυντικό ισολογισμό από σοσιαλδημοκρατική άποψη. Μόνο στην πολιτική ελέγχου κρίσεων μετά το 2008 με την συγκυβέρνηση συντηρητικών- σοσιαλδημοκρατών εντοπίζονται στοιχεία μιας σοσιαλδημοκρατικής ρυθμιστικής πολιτικής.

Εντελώς διαφορετικό είναι το γαλλικό παράδειγμα της σοσιαλδημοκρατικής διακυβέρνησης Jospin. Το εκλογικό πρόγραμμα του PS 1997, δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες πολιτικές απέναντι στις τράπεζες και τον χρηματοπιστωτικό κλάδο. Ενώ απορρίπτεται ένας σκληρός καπιταλισμός, ο όρος χρηματιστήριο εμφανίζεται μόνο μία φορά αρνητικά όταν η απογείωση του συνδέεται με την κατάργηση θέσεων εργασίας από τις επιχειρήσεις. Το χαμηλό ενδιαφέρον που έδιναν οι σοσιαλιστές απέναντι στη ρύθμιση των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών αγορών αντικατοπτρίζεται και στη νομοθετική δράση της σοσιαλιστικής κυβέρνησης.

Μέχρι τη δεκαετία του 1980, η γαλλική χρηματοπιστωτική αγορά μπορεί να χαρακτηριστεί ως κλειστή, βαριά ρυθμισμένη και κατακερματισμένη. Μέσω μιας σειράς εθνικοποιήσεων στις αρχές της δεκαετίας του 1980, το κράτος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στον τραπεζικό τομέα, ελέγχοντας το 69% των εμπορικών τραπεζών και το 42% του συνολικού τραπεζικού τομέα στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ακόμη και με την ιδιωτικοποίηση των τραπεζών, σε πολλές περιπτώσεις το κράτος παρέμεινε ο κύριος μέτοχος. Όμως αυτό άλλαξε από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, το αργότερο στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Τόσο η σοσιαλιστική όσο και η συντηρητική κυβέρνηση προώθησαν μετά το 1997 την απελευθέρωση και την πλήρη ενσωμάτωση της γαλλικής χρηματοπιστωτικής αγοράς στις διεθνείς αγορές, ελπίζοντας ότι αυτό το βήμα θα διευκόλυνε την πρόσβαση των εγχώριων επιχειρήσεων σε ξένα κεφάλαια.

Η επιτυχία του εγχειρήματος της απελευθέρωσης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ικανότητά των κυβερνήσεων να επιβάλλουν μεταρρυθμίσεις χωρίς να υποκινούν διαμαρτυρίες , με τη βοήθεια πολιτικών που αφομοίωναν τα ποικίλα συμφέροντα και με έναν πολιτικό λόγο που παρέπεμπε στην αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης ενόψει της οικονομικής κρίσης και της ανάγκης εθνικών θυσιών (Schmidt, 2003:

533). Με τις μεταρρυθμίσεις τους, τόσο οι σοσιαλιστές όσο και οι συντηρητικοί μεταμόρφωσαν το κράτος, το οποίο μετατοπίστηκε από τον ηγεμονικό του ρόλο σε έναν ενισχυτικό ρόλο. Σε αυτό το ρόλο, ενώ το κράτος επιδίωξε να δημιουργήσει και να διατηρήσει θεσμούς της αγοράς που εναποθέτουν την εξουσία λήψης αποφάσεων στις επιχειρήσεις, όπως και στη Βρετανία, συνέχισε να παρεμβαίνει στρατηγικά για να προστατεύσει τις επιχειρήσεις ή και την εργασία από τις χειρότερες επιπτώσεις της αγοράς (Schmidt, 2003: 533).

Παρά τις όποιες αποσπασματικές κρίσεις στον τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό τομέα, οι οποίες αποδόθηκαν στον ισχυρό ρόλο του κράτους, η σημασία των διασυνοριακών συναλλαγών στον τομέα των τραπεζικών και χρηματοπιστωτικών αγορών αυξήθηκε μέχρι τη διεθνή τραπεζική και χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 (Blot et. al, 2014;Howarth, 2010).Το γαλλικό τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα, χαρακτηρίζεται από ακόμη μεγαλύτερη εξάρτηση των εταιρειών από το μετοχικό κεφάλαιο σε σχέση με το αντίστοιχο βρετανικό (Howarth, 2010,369-395). Ταυτόχρονα, η Γαλλία έχει σημαντικά χαμηλότερη κεφαλαιοποίηση μετοχών από πολλές άλλες χώρες. Εκτός από αυτές τις γαλλικές ιδιαιτερότητες, ο προστατευτισμός είναι χαρακτηριστικό του γαλλικού τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος. Σε αντίθεση με το Ηνωμένο Βασίλειο, το ρυθμιστικό καθεστώς της Γαλλίας είναι λιγότερο αυτορρυθμιζόμενο, αλλά διαθέτει όργανα εποπτείας με εκτεταμένες ελεγκτικές αρμοδιότητες, αντίστοιχο προσωπικό και επαρκείς πόρους (Howarth, 2010: 384-386).

Όσον αφορά την αύξηση της ρυθμιστικής αποτελεσματικότητας των θεσμών επί των τραπεζικών και χρηματοπιστωτικών αγορών μεταξύ του 1997 και του 2002, είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτη η πολιτική παθητικότητα της σοσιαλιστικής κυβέρνησης και η διάθεση της να προβεί σε απελευθέρωση της οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό, σημειώθηκε ακόμα και υποχώρηση από μία σειρά ρυθμιστικών προθέσεων όπως η επιβολή ενός γενικού φόρου επί του κεφαλαίου και η διστακτικότητα στην επιβολή φόρων πάνω σε μετοχικά μερίσματα από τα οποία επωφελούνταν μόνο το ανώτερο μάνατζμεντ (Negrier, 2000: 6). Άλλωστε, η κυβέρνηση Jospin ήταν αυτή που προώθησε περισσότερο την απελευθέρωση της αγοράς ξεκινώντας το μεγαλύτερο κύμα ιδιωτικοποιήσεων από την αρχή της δεκαετίας του '80. Εντούτοις η ρυθμιστική αφήγηση στην Γαλλία παρέμεινε δεσπόζουσα στον δημόσιο διάλογο και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η γαλλική έννοια της ρύθμισης είναι διφορούμενη. Από διανοητική σκοπιά η έννοια

καταδεικνύει το πέρασμα από το κράτος ως παραγωγό στο κράτος ως προμηθευτή κανόνων και κανονισμών με στόχο τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της αγοράς, περιέχοντας ένα εγγενώς φιλελεύθερο όραμα του ρόλου του κράτους (Negrier, 2000: 6). Από την άλλη πλευρά, στη Γαλλία η έννοια της ρύθμισης περικλείει την ικανότητα ελέγχου και την έκφραση της νόμιμης δημόσιας παρέμβασης. Έτσι, συμβολικά, προβάλλεται ένα όραμα του κράτους ως ρυθμιστής της κοινωνίας και της αγοράς. Η αποστολή του κράτους είναι δηλαδή ενταγμένη στα πλαίσια μιας σύγχρονης ρυθμιστικής οικονομίας με την έννοια της υποβολής της αγοράς στον δημόσιο έλεγχο και το δημόσιο συμφέρον.

Στο όνομα της ρύθμισης, η κυβέρνηση ανακοίνωσε την ενοποίηση των τραπεζών (BNP, Société Générale, Paribas) και επέβαλε να γίνει δεκτή από τους μετόχους στην εθνική και διεθνή αγορά, εξασφαλίζοντας παράλληλα ότι μια ρυθμιστική αρχή (Επιτροπή Πιστωτικών Ιδρυμάτων) διασφάλιζε τα συμφέροντα του τραπεζικού τομέα (Negrier, 2000: 6). Στο πλαίσιο αυτό επιχειρήθηκε και η επιβολή μίας ενιαίας χρηματοπιστωτικής εποπτικής αρχής στη Γαλλία που έως τότε ήταν μάλλον αδύναμη να τιθασεύσει τις χρηματοπιστωτικές αγορές (Gottwald&Pare, 2004: 3). Έως το 2003 η χρηματοπιστωτική εποπτεία στην Γαλλία αποτελούσε ένα περίπλοκο πλέγμα, αλληλοσυγκρουόμενων και ανταγωνιστικών θεσμών που δεν υπόκειντο σε κοινοβουλευτική εποπτεία (Gottwald&Paré, 2004: 3).

Υπήρχαν συνολικά επτά ρυθμιστικές αρχές υπεύθυνες για τη χρηματοπιστωτική εποπτεία, ένα δεδομένο που καθιστούσε την αποτελεσματικότητα εξαιρετικά δύσκολη (Gottwald&Paré, 2004: 3 -4).Το 2001 με τον Fabius, ψηφίστηκε ένας νόμος με στόχο την βελτίωση της εποπτείας του χρηματοπιστωτικού τομέα και την αποφυγή ενός ανεξέλεγκτου φιλελευθερισμού μέσω της υπαγωγής της χρηματοπιστωτικής εποπτείας σε μεγαλύτερο κοινοβουλευτικό έλεγχο χωρίς όμως να παραχωρηθούν στην Βουλή αρμοδιότητες επιβολής κυρώσεων. Το αίτημα για την συγχώνευση των ελεγκτικών αρχών σε μία ενιαία χρηματοοικονομική εποπτεία σε μεγάλο βαθμό δεν πέρασε κατά τη νομοθετική διαδικασία. Ωστόσο, η ανάγκη για μια ενιαία οικονομική ελεγκτική αρχή ως προσαρμογή στις απαιτήσεις της ΕΕ άρχισε να μεγαλώνει. Ως εκ τούτου το υπουργείο Οικονομικών υπό τον Fabius, επεξεργάστηκε μια πρόταση μεταρρύθμισης, η οποία προέβλεπε τη δημιουργία της Αρχής Χρηματοπιστωτικών Αγορών (Autorité des Marchès Financièrs -AMF). Η προτεινόμενη νομοθεσία, το σχέδιο της δημιουργίας μιας πιο αποτελεσματικής Αρχής Χρηματοπιστωτικών Αγορών ωστόσο δεν μπήκε στην Agenda 2002 της

Βουλής και απέτυχε (Gottwald& Paré, 2004: 4-8).

Η προσπάθεια Jospin να καταστήσει ελκυστικό το Παρίσι ως χρηματιστηριακό κέντρο και η ταυτόχρονη αποτυχία δημιουργίας ενός πιο αποτελεσματικού ρυθμιστικού καθεστώτος, ως εγχειρήματα μιας σοσιαλιστικής κυβέρνησης προκάλεσαν την απορία πολλών θεωρητικών. Ακόμα πιο παράδοξο είναι το γεγονός ότι η σοσιαλιστική κυβέρνηση το 2000 συμφώνησε σε μια εχθρική εξαγορά τράπεζας. Το 1989 η σοσιαλιστική κυβέρνηση ψήφισε ένα νόμο που καθιστούσε δυσκολότερη την εξαγορά εταιρειών. Όταν όμως η βρετανική τράπεζα HSBC επιχείρησε να αναλάβει τα περιφερειακά υποκαταστήματα της Credit Commercial de France (CCF) το 2000, η κυβέρνηση δεν επενέβη. Ενώ αυτή η διαδικασία εχθρικής εξαγοράς τράπεζας παρέμεινε μοναδική, η έγκριση της σοσιαλιστικής κυβέρνησης σηματοδοτεί μία σημαντική πολιτική αλλαγή στάσης, αφού το καθήκον του κράτους ειδικά για τους σοσιαλιστές ήταν να προστατεύει γαλλικές εταιρίες και τράπεζες (Howarth, 2010: 11). Εν μέρει η πολιτική ιδιωτικοποιήσεων Jospin συνοδεύτηκε από φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις εταιρικού ελέγχου με την έννοια ότι ενισχύθηκαν τα δικαιώματα των μετόχων στην περίπτωση ιδιωτικοποίησης (Cioffi&Höpner, 2006: 426-427).

Περίπου την ίδια μοίρα με την μεταρρύθμιση της χρηματοπιστωτικής εποπτείας που απέτυχε μετά το 2001, είχε το αίτημα του Jospin που ψηφίστηκε από την Βουλή για την εισαγωγή ενός φόρου Tobin, ενός φόρου επί των χρηματιστηριακών συναλλαγών (Waters, 2012: 62). Στις ευρωεκλογές του 1999 και του 2001 τα κόμματα της άκρας αριστεράς πέτυχαν εξαιρετικά αποτελέσματα, αναγκάζοντας τον Jospin να στείλει ένα μήνυμα προς τους αριστερούς ψηφοφόρους, υιοθετώντας ως πρώτος ηγέτης μίας βιομηχανικής χώρας το αίτημα των επικριτών της παγκοσμιοποίησης για εισαγωγή ενός φόρου Tobin (Egle, 2006a: 211; Gordon&Meunier-Aitsahalia, 2001: 93-94). Τόσο ο Strauss-Kahn όσο και ο διάδοχος του, Fabius, έδωσαν στην ιδέα λίγες πιθανότητες υλοποίησης και ο Jospin απομακρύνθηκε από αυτή τονίζοντας ότι η διαχείριση της παγκοσμιοποίησης δεν μειώνεται σε ένα σύνθημα ή σε έναν φόρο (Gordon&Meunier-Aitsahalia, 2001: 93). Σημειώνεται όμως ότι παρά το γεγονός ότι ο φόρος Tobin δεν εφαρμόστηκε, οι σοσιαλιστές του Jospin διαφοροποιήθηκαν ρητορικά από την νεοφιλελεύθερη ιδεολογία που διακρίνει το μανιφέστο Schröder-Blair, μέσα από συγκεκριμένες προσπάθειες νομιμοποίησης «νέων ρυθμιστικών παρεμβάσεων». Με αυτή την έννοια η διείσδυση της λογικής της αγοράς σε υπουργεία και θεσμούς ήταν επί Jospin σαφώς

μικρότερη σε σχέση με την διακυβέρνηση Blair, Schröder ακόμα και Σημίτη. Η ιδεολογία πίσω από το γαλλικό εγχείρημα για εισαγωγή νέων ρυθμίσεων ήταν σαφώς νεοκεϊνσιανή, διαφοροποιούμενη από μια προσέγγιση laissez faire. Αυτό οφείλεται σε τρείς σημαντικούς παράγοντες, κατά τον Negrier (2000: 9).

Ο πρώτος παράγοντας έχει να κάνει με την διάχυτη πίστη στην ύπαρξη «θεσμοποιημένου δημόσιου συμφέροντος» και μια παράλληλη δυσπιστία έναντι του ρόλου των διαπραγματεύσεων και του συμβιβασμού μεταξύ ιδιωτικών συμφερόντων με σκοπό την παραγωγή του γενικού συμφέροντος. Ο δεύτερος παράγοντας αφορά την υπερεκτίμηση της συγκρουσιακής διάστασης των κοινωνικών σχέσεων, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τον κατακερματισμό των οργανωμένων συμφερόντων, των εργοδοτών και των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Επιπλέον, αντί να συγκροτήσει ενωμένους εταίρους, η πολιτική συντονισμού έτεινε να δημιουργεί συνασπισμούς συμφερόντων και τμηματικά συμφέροντα. Τέλος ο τρίτος παράγοντας άπτεται της παρουσίας πολιτικών δυνάμεων γύρω από το κυρίαρχο PS που ήταν διαρθρωτικά αντίθετες σε μια φιλελεύθερη μεταρρύθμιση των οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών (π.χ. Κομμουνιστικό Κόμμα, Πράσινοι, αριστεριστές κοκ). Τα εν λόγω κόμματα εντάχθηκαν στην σοσιαλιστική κυβέρνηση που τα υποχρέωσε να συμβιβαστούν, αλλά υποχρέωνε επίσης και την πιο φιλελεύθερη πτέρυγα του PS να συζητά, να υπερασπίζεται και να συμβιβάζεται γύρω από πιο αριστερές απόψεις.

Οι παραπάνω ιδεολογικές και δομικές ιδιομορφίες αντανακλούν το γεγονός ότι η διείσδυση του νεοφιλελευθερισμού στη Γαλλία περιορίζεται από το γεγονός ότι το κράτος εμφανίζεται ως κύριος δρών, τόσο ως κοινωνικός όσο και ως οικονομικός ρυθμιστής (Pickert:2008,437-439). Άρα, η γαλλική εκδοχή του τρίτου δρόμου δεν υιοθέτησε τα νέα εργαλεία πολιτικοοικονομικής ανάλυσης που χρησιμοποίησαν οι Νεόι Εργατικοί του Blair στην Μεγάλη Βρετανία και το SPD του Schröder στη Γερμανία. Ο Jospin δεν υιοθέτησε επίσης το διακύβευμα του εκσυγχρονισμού στο βαθμό που το έκανε ο Σημίτης στην Ελλάδα. Σε αντίθεση με τους θιασώτες του τρίτου δρόμου οι Γάλλοι σοσιαλιστές δεν προσέγγισαν το κράτος ως έναν δρώντα μεταξύ άλλων, έναν θεσμό που απώλεσε τη βούληση και την ικανότητά να ελέγχει και να καινοτομεί στο κοινωνικοοικονομικό πεδίο. Η διατήρηση του ρόλου του συστήματος συντονισμού, δηλαδή της ρύθμισης με την ισχυρότερη έννοια του όρου, είναι το διακριτικό χαρακτηριστικό του «γαλλικού σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου», που θα μπορούσε να οριστεί ως μια προσπάθεια συμφιλίωσης μεταξύ του νεοκεϊνσιανισμού και του φιλελευθερισμού (Negrier, 2000: 10).

Διαφορετική ήταν η πολιτικοοικονομική συγκυρία στην Ελλάδα όταν ανέλαβε την εξουσία η νέα κεντροαριστερά τύπου τρίτου δρόμου υπό τον Κώστα Σημίτη το 1996. Σαφέστατα, η προοπτική ένταξης στην ΟΝΕ απαιτούσε από την Ελλάδα να ακολουθήσει μια νέα αναπτυξιακή στρατηγική συνδεδεμένη με διαρθρωτικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις για την επίτευξη μεγαλύτερης ευελιξίας και ανταγωνιστικότητας βάσει της συνθήκης της Λισαβόνας (2000) (Featherstone,2005: 228; Skouras, 2001: 177- 179). Το εγχείρημα αυτό ορίστηκε από την κυβέρνηση Σημίτη με την έννοια του εκσυγχρονισμού μέσα από μεταρρυθμίσεις που περιείχαν περισσότερες ιδιωτικοποιήσεις, μεγαλύτερη απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και ένα πιο αποτελεσματικό συνταξιοδοτικό σύστημα. Τελικός στόχος ήταν ο οικονομικός ρόλος του κράτους να καταστεί πιο ευέλικτος και πιο αποτελεσματικός. Οι οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις συνδυαζόταν με ένα μεγαλύτερο διαχωρισμό του «κόμματος» από το «κράτος» και την διάλυση της πολιτικής του ρουσφετιού του πελατειακού κράτους του παρελθόντος (Featherstone, 2005: 228).

Εντούτοις, το εγχείρημα του εκσυγχρονισμού μόνο εν μέρει υλοποιήθηκε και παρέμεινε εν πολλοίς εκδήλωση προθέσεων που δεν βρήκε αντιστοίχιση στην πολιτική και οικονομική πραγματικότητα. Η εισαγωγή των ιδιωτικών ραδιοτηλεοπτικών μέσων με συναίνεση όλων των κομμάτων και της αριστεράς έβαλε νέους οικονομικούς δρώντες στο παιχνίδι που επηρέασαν έντονα την πολιτική διαδικασία. Οι κορυφαίες ελληνικές επιχειρήσεις εισέβαλαν και κυριάρχησαν στον χώρο των μέσων ενημέρωσης και στήριξαν τους «εκσυγχρονιστές» του ΠΑΣΟΚ, υπό την ηγεσία Σημίτη (Kritidis, 2000). Ενώ οι «εκσυγχρονιστές» διεύρυναν σταθερά τη θέση εξουσίας τους, προσέλκυσαν με το μέρος τους μεμονωμένες εταιρείες, πχ. μέσω φωτογραφικών νομικών ρυθμίσεων που ευνοούσαν συγκεκριμένες εταιρείες με υψηλά χρέη απέναντι στο δημόσιο όπως μέσω της ανάθεσης δημοσίων έργων (Kritidis, 2000). Σε άλλες περιπτώσεις, σημαντικές κυβερνητικές θέσεις καλύφθηκαν από εκπροσώπους εταιρειών.

Σημειώνεται ότι η επιρροή πάνω στον κρατικό μηχανισμό, για σχεδόν όλες τις μεγάλες εταιρείες στην Ελλάδα είχε άμεση σημασία και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο δημόσιος τομέας είναι παραδοσιακά πολύ μεγαλύτερος από ό, τι στις κεντροευρωπαϊκές χώρες, ενώ η πολιτική ιδιωτικοποιήσεων συνδεόταν με την απόκτηση εξαιρετικά προσοδοφόρων φιλέτων κρατικών εταιρειών. Επιπλέον, το κράτος επί Σημίτη είχε να διανέμει σημαντικά κεφάλαια σε δημόσια έργα μεγάλης κλίμακας. Η διαδικασία αυτή διαπλοκής οικονομικής και πολιτικής εξουσίας

εκτυλίχθηκε παράλληλα στον εκσυγχρονισμό που σε πρώτη φάση μεταξύ 1993-1996 βελτίωσε όλους οικονομικούς δείκτες της χώρας. Ειδικότερα το υπουργείο οικονομικών οργανώθηκε αποτελεσματικότερα, οι φορολογικοί μηχανισμοί εκσυγχρονίστηκαν, η ανάπτυξη τονώθηκε, το δημόσιο έλλειμμα μειώθηκε όπως και το δημόσιο χρέος και ο πληθωρισμός. Ταυτόχρονα δρομολογήθηκε ένα πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων και η απελευθέρωση του τραπεζικού και του χρηματοπιστωτικού τομέα (Segell, 2000: 88-89). Από το 1994 έως το 1999 ιδιωτικοποιήθηκαν πάνω από 100 επιχειρήσεις του δημοσίου μεταξύ των οποίων οι σημαντικότερες ήταν η ΑΓΕΤ Ηρακλής, η μεγαλύτερη βιομηχανία τσιμέντου στην Ελλάδα, τα ελληνικά ναυπηγεία, η Πειραϊκή-Πατραϊκή, η μεγαλύτερη βιοτεχνία υφαντουργίας, η ΕΤΒΑ κ.ά.. Το συνολικό πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων επέφερε 2, 2 δις ECU (Segell, 2000: 89).

Κατά μία έννοια η πολιτική των ιδιωτικοποιήσεων αντιπροσώπευε μία αντιστροφή του πολιτικού παραδείγματος της επέκτασης του κράτους που χαρακτήριζε την μεταπολίτευση (Pagoulatos, 2005: 359). Τα έσοδα από το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων ήταν σημαντικά μετά το 1998. Με τη ανάπτυξη της κεφαλαιαγοράς, δόθηκε αποφασιστική ώθηση στις ιδιωτικοποιήσεις. Η Ελλάδα κατέλαβε τις κορυφαίες θέσεις στην ΕΕ των 25 το 2002 όσον αφορά τα συνολικά έσοδα από ιδιωτικοποιήσεις, το άθροισμα των οποίων για ολόκληρη την περίοδο 1990-2000 κυμάνθηκε περίπου στο 12% του ΑΕΠ, υψηλότερο από αυτό της Ιταλίας και της Φινλανδίας που κυμάνθηκαν λίγο κάτω από το 10 % (Pagoulatos, 2005: 360). Κανονικά, αυτά τα έσοδα προορίζονταν για την ανακούφιση του δημόσιου χρέους, αλλά η κυβέρνηση τα χρησιμοποίησε εν μέρει για τη χρηματοδότηση των τρεχουσών δαπανών. Κατόπιν πιέσεων της ΕΚ / ΕΕ που συνδέονταν με την προώθηση της δυναμικής της ΟΝΕ, η κυβέρνηση Σημίτη προχώρησε σε απορρύθμιση ιδίως σε τομείς όπως το χρηματοπιστωτικό σύστημα, η ενέργεια, οι τηλεπικοινωνίες και οι αερομεταφορές. Στην ίδια κατεύθυνση επιβλήθηκαν από την ΕΕ ιδιωτικοποιήσεις στην μεταποιητική βιομηχανία και το πάγωμα της επέκτασης επιδοτήσεων σε υπερχρεωμένες επιχειρήσεις (Pagoulatos, 2015: 360). Άλλωστε η προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων ενσωματώθηκε στην ατζέντα της Λισαβόνας, για την τόνωση της ανταγωνιστικότητας και της οικονομικής μεγέθυνσης μέσω της απορρύθμισης των αγορών και της ενδυνάμωσης του χρηματοπιστωτικού τομέα (Pagoulatos, 2015: 361).

Η κυβέρνηση Σημίτη μετά το 1996 συνέχισε στην ουσία την στρατηγική ιδιωτικοποιήσεων που είχε εγκαινιάσει η ΝΔ το 1990 επί Μητσοτάκη αλλά την έθεσε σε μία πιο ρεαλιστική βάση, δίνοντας της βαθμιαίο και πιο μετριοπαθή χαρακτήρα,

με τη διατήρηση του δημόσιου ελέγχου σε μεγάλες επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, όπως π.χ. ΟΤΕ και ΔΕΗ(Pagoulatos,2005: 364). Όμως η πολιτική αυτή, στο πλαίσιο της δεύτερης κυβέρνησης Σημίτη 2000-2004, έγινε πιο τολμηρή, υπερβαίνοντας την πώληση του 49% ακόμα και σε κερδοφόρες επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας (Pagoulatos, 2005: 364). Στις περισσότερες περιπτώσεις (π.χ. ΟΤΕ), ο δημόσιος έλεγχος παρέμενε. Το έδαφος για πλήρεις ιδιωτικοποιήσεις άνοιξε με συγκεκριμένες νομοθετικές τροποποιήσεις που εγκρίθηκαν στα τέλη του 2000 για να καταστεί δυνατή η ιδιωτική πλειοψηφία στον ΟΤΕ, ενώ ακολούθησε το 2001 παρόμοια νομοθεσία για τα Ελληνικά Πετρέλαια και την Ολυμπιακή Αεροπορία. Η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ του 1993 αντικατέστησε τον αντιδημοφιλή όρο της ιδιωτικοποίησης με τον όρο της μετοχοποίησης, δηλαδή έναν ιδεολογικά ουδέτερο όρο που συνδέονταν με μερική ιδιωτικοποίηση μειοψηφικού μετοχικού πακέτου αποκτημένο στο Χρηματιστήριο Αθηνών. Η διαφορά δεν ήταν απλώς γλωσσικού χαρακτήρα. Το βασικό ζήτημα που διακυβεύονταν με τις μεγαλύτερες δημόσιες επιχειρήσεις και επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας ήταν εάν και σε ποιο βαθμό, η ιδιωτικοποίηση θα οδηγούσε σε απώλεια του κρατικού ελέγχου της διοίκησης. Όμως η κυβέρνηση Σημίτη ήταν αυτή που απελευθέρωσε πλήρως τις βραχυπρόθεσμες κινήσεις κεφαλαίων στην Ελλάδα το 1994 κατόπιν πιέσεων της ΕΕ. Ειδικότερα οι τράπεζες λειτούργησαν ως επενδυτές σε μια σειρά εταιρειών που ανήκαν από παλιά στις εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αθηνών. Άρα ο τραπεζικός τομέας εντάχθηκε στη δυναμική των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η ιδιωτικοποίηση στον τραπεζικό τομέα ήταν η πιο εκτεταμένη και πραγματοποιήθηκε με σημαντικές επιπτώσεις για ολόκληρη την οικονομία (Pagoulatos, 2005: 367).

Η χρηματοοικονομική μεταρρύθμιση ήταν καθοριστική διότι άλλαξε δυναμικά τους πολιτικούς όρους οικονομικής προσαρμογής. Η κυβέρνηση Σημίτη συνδέθηκε μεταξύ άλλων με την εκρηκτική άνοδο του ελληνικού χρηματιστηρίου. Υπόβαθρο αυτής της έκρηξης υπήρξε η μακροοικονομική σταθεροποίηση, η δυναμική ανάπτυξη που συντελέσθηκε το 1995-99 με προοπτική την ένταξη στην ΟΝΕ. Εν αναμονή της ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωζώνη η συναλλακτική δραστηριότητα στο Χρηματιστήριο Αθηνών (ΧΑΑ) πολλαπλασιάστηκε. Από τον χαμηλότερο χρηματιστηριακό δείκτη των 97 μονάδων τον Ιανουάριο του 1987, οι τιμές των μετοχών έφτασαν το υψηλό όλων των χρονικών περιόδων των 6.355 μονάδων το Σεπτέμβριο του 1999 (Pappas, 2014, 35). Οι Έλληνες όλων των ηλικιών , εισοδημάτων και επιπέδων εκπαίδευσης, παρασύρθηκαν από την προοπτική του

εύκολου χρήματος και επένδυσαν τις αποταμιεύσεις μίας ζωής σε μετοχές. Καθώς ο αριθμός των συναλλαγών συστηματικά αυξάνονταν, ο αριθμός των ενεργών κωδικών για τους επενδυτές έφτασε σχεδόν τα 1,4 εκατ, που αντιπροσώπευε το 35% του συνόλου των ελληνικών νοικοκυριών (Pappas, 2014, 35). Κυρίαρχος παράγοντας που συνετέλεσε στην απότομη άνοδο του Χρηματιστηρίου ήταν η γενικότερη ευφορία που έλαβε τη μορφή μίας καλπάζουσας απληστίας και κερδοσκοπικής μανίας, σε συνδυασμό με μία κυβερνητική στάση υποστήριξης του χρηματιστηρίου μέσω διαβεβαιώσεων περί σταθερότητας και δυναμικής του. Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα αυτή οδήγησε στην υπερτίμηση μετοχών μέσω παράδοξης αύξησης των τιμών και αυξημένης ατομικής διάθεσης επενδυτικού ρίσκου εν αγνοία κινδύνων. Η κυβέρνηση Σημίτη αντί να λειτουργήσει προληπτικά προστατεύοντας τους πολίτες με ανάλογες προειδοποιήσεις για τον κίνδυνο απωλειών, τους παρακινούσε εμμέσως να εμπλακούν σε επενδυτικές δραστηριότητες[99].

Ειδικότερα, η απελευθέρωση της εισόδου ανειδίκευτων ανθρώπων στο αντικείμενο των επενδύσεων, συντέλεσε στην διάχυση μία ανεύθυνης συμβουλευτικής πρακτικής από μη ειδικούς στη μαζική τοποθέτηση κεφαλαίων. Οι άνθρωποι αυτοί δεν είχαν την ειδίκευση και την ικανότητα να εξετάσουν επενδυτικά ρίσκα. Οι εν λόγω παράγοντες οδήγησαν προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990 σε μία φάση ασύμμετρης μεγέθυνσης του χρηματιστηρίου. Φυσικά επέδρασε σε αυτή την κατεύθυνση και η προηγηθείσα απελευθέρωση των αγορών από την κυβέρνηση Σημίτη και η αντίστοιχη αδράνεια των αρμόδιων αρχών. Ακολούθησε η ελεύθερη διαμόρφωση των επιτοκίων και ταυτόχρονα η απελευθέρωση χρηματιστηριακής εισόδου ιδιωτικών τραπεζών καθώς επίσης η δημιουργία άλλων ιδιωτικών χρηματοοικονομικών φορέων στην οικονομία. Εν ολίγοις, ακολούθησε μία φάση «απορρύθμισης» (deregulation), η οποία συνυφάνθηκε με την μετάβαση σε μία μακρόπνοη διαδικασία αυτορρύθμισης της οικονομίας. Η μαζική είσοδος μεμονωμένων και θεσμικών επενδυτών στην κεφαλαιαγορά, αύξησε επικίνδυνα τόσο τις τιμές των μετοχών όσο και τη ρευστότητα προς τα τέλη του 1999. Ενδεικτικά. το καλοκαίρι του 1999, ο αριθμός των Ελλήνων με εμπλοκή στο χρηματιστήριο ήταν ασύμμετρα μεγάλος με περίπου 1,5 εκ ενεργούς επενδυτές σε

[99] Επιμέρους παράγοντες που συντέλεσαν στην ξέφρενη πορεία του ΧΑΑ ήταν η πτώση των τραπεζικών επιτοκίων γύρω στο 1999 από 7 % στο 5,5%-5% που αποτέλεσε πρόσθετο κίνητρο επένδυσης και η μεγάλη διάθεση ρευστού στην αγορά, η εισαγωγή νέων αμοιβαίων κεφαλαίων και η μεγάλη υπερπροσφορά των ομολόγων του δημόσιου, που οδήγησαν σε μία μεγάλη άνοδο του γενικού δείκτη του χρηματιστήριου δελεάζοντας τους επενδυτές.

ένα σύνολο εργαζομένων περίπου 4,5 εκατ. (Τεσσαρομάτης, 2003).

Το διάστημα αυτό πυροδότησε έναν κύκλο αυτοεκπληρούμενων προσδοκιών το 1999[100]. Γενικότερα επικράτησε η εντύπωση, ότι το χρηματιστήριο παράγει μαζική ευημερία και πλούτο, κάτι που με την σειρά του αποτέλεσε ενισχυμένο κίνητρο για τους επενδυτές (πλευρά ζήτησης) να αγοράσουν περισσότερο δημιουργώντας περαιτέρω αυξήσεις στις τιμές των μετοχών (Δελαστίκ, 2012). Με τον γενικό δείκτη τιμών να σπάει καθημερινά κάθε ρεκόρ, οι μέσοι Έλληνες δελεάστηκαν από μία ψευδαίσθηση ευμάρειας. Ωστόσο, η μανιακή φάση σύντομα έλαβε τέλος, την στιγμή που οι τιμές του χρηματιστηρίου έπεσαν διότι δεν υπήρχαν επενδυτές που θα αγόραζαν σε υψηλότερες τιμές. Ακολούθησε μία φάση αυτοτροφοδοτούμενου πανικού που χαρακτηρίζονταν από εκτεταμένη εκκαθάριση τίτλων. Η μακρά περίοδο μετοχικής κατολίσθησης που ακολούθησε απέδειξε ότι μία μεγάλη μερίδα μετοχών που εισήχθησαν στο Χρηματιστήριο ήταν «φούσκες» (Τεσσαρομάτης, 2003) που λειτούργησαν στη κατεύθυνση μίας αντίστροφης αναδιανομής πλούτου.

Η κερδοσκοπική φούσκα επέφερε τεράστιες κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις. Οι μεγάλες απώλειες των επενδυτών είχαν αρνητικό αντίκτυπο στην πραγματική οικονομία, μέσω της μείωσης του πραγματικού εισοδήματος που κυκλοφορούσε στον οικονομικό κύκλο και του περιορισμού της συνολικής κατανάλωσής. Δεδομένου ότι χιλιάδες μικροί επενδυτές προερχόμενοι από τα μεσαία στρώματα απέσυραν τις τραπεζικές τους αποταμιεύσεις επενδύοντας τις στο χρηματιστήριο με την ελπίδα να αποσπάσουν γρήγορα και εύκολα κέρδη, είναι σαφές πόσο μεγάλη ήταν η αναδιανομή εισοδήματος που πυροδότησε η φούσκα του χρηματιστηρίου (Vidali, 2013: 284). Χιλιάδες μικροί επενδυτές, οι οποίοι εμπιστεύτηκαν την κυβέρνηση από το 1999 έως το 2000, έχασαν το 80% των χρημάτων τους. Μια παρενέργεια αυτής της κατάρρευσης ήταν η απώλεια 8.000 θέσεων εργασίας στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Έτσι, το κρατικά ευνοημένο οικονομικό έγκλημα συνέβαλε στην ανακατανομή του πλούτου στην Ελλάδα προς όφελος των ομάδων υψηλού εισοδήματος, πρωτίστως εκείνων που εμπλέκονται με χρηματοοικονομικό κεφάλαιο (Vidali, 2013: 285). Επιπλέον, υπήρξε σημαντική και

[100] Τέλος του 1999 ο Γενικός Δείκτης του ΧΑΑ παρουσίασε συνολική ετήσια αύξηση 102,2%. Λόγω της αύξησης των τιμών των μετοχών των εισηγμένων εταιρειών, η συνολική κεφαλαιοποίηση του Χ.Α. σημείωσε ετήσια αύξηση 194,7% μεταξύ των υψηλότερων στις χώρες του ΟΟΣΑ. Η συνολική αξία των συναλλαγών αυξήθηκε από 41.708,1 εκατ. Το 1998 σε 173.027 εκατ (Spanos, 2003). Ένας αυξανόμενος αριθμός εταιρειών συγκέντρωσε κεφάλαια μέσω της κεφαλαιαγοράς. (Spanos, 2003).

ασύμμετρη αύξηση του δανεισμού των νοικοκυριών, γεγονός που επέδρασε αρνητικά στο επίπεδο διαβίωσής, αλλά και στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, αφού κύριος στόχος των δανείων αυτών ήταν η κάλυψη της απολεσθείσας καταναλωτικής δύναμης (Φίλιππας, 2013). Έντονη και βίαιη αναδιανομή του εισοδήματος, σπατάλη των πόρων που αντλήθηκαν από το επενδυτικό κοινό, εντάσεις μεταξύ επενδυτών και χρηματιστηριακών εταιρειών, κόκκινοι κωδικοί που ξεπέρασαν τα 120 εκατ. ευρώ και απαξίωση του Χρηματιστήριου αποτελούν αρνητικούς ποιοτικούς παράγοντες που αντανακλούν την δομική δυσλειτουργία της οικονομίας εκείνης της περιόδου.

Η παρατεταμένη πτώση των τιμών των μετοχών στο ΧΑΑ κατέδειξε τα χρονίζοντα προβλήματα της Ελληνικής οικονομίας τα οποία συνοδεύονταν από την αδράνεια και τις καθυστερήσεις στις προκλήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού. Αποτέλεσμα ήταν η συρρίκνωση του χρηματοπιστωτικού τομέα στην Ελλάδα και η απώλεια χιλιάδων θέσεων εξειδικευμένης εργασίας (Δελαστίκ, 2012).

Μέσα στο 1999 ένα τεράστιο ποσό χρημάτων άλλαξε χέρια. Τα 11,1 δισ. ευρώ που τοποθέτησαν για αύξηση κεφαλαίου και κεφαλαιοποίηση 279 εισηγμένες εταιρείες στο ελληνικό χρηματιστήριο, πολλαπλασιάστηκαν σε 197 δισ. Ευρώ, ενώ η μέση αξία των συναλλαγών ανήλθε σε 692 εκατ. Ευρώ. Ο ρυθμός αύξησης των κερδών εισηγμένων εταιρειών αυξήθηκε κατά 87%, κυρίως λόγω κερδών από τίτλους και συμμετοχές (Vidali, 2013: 285). Η πτώση του ΧΑΑ δύο χρόνια αργότερα πυροδότησε δύο διαδικασίες. Η πρώτη ήταν η απο-βιομηχανοποίηση της χώρας κατά τη περίοδο αυτή και ο εκτοπισμός των υπαρκτών παραγωγικών πόρων. Στην ουσία, τα κέρδη του Χ.Α. διοχετεύθηκαν σε υπεράκτιες εταιρείες και σε άλλες κερδοσκοπικές δράσεις. Τελικά , το κράτος δεν ήταν σε θέση να αναχρηματοδοτήσει το χρέος της χώρας (Vidali, 2013: 284-285). Η δεύτερη διαδικασία σχετίζεται με την επέκταση των εγκληματικών δικτύων σε ελεγχόμενες από κρατικές τράπεζες εταιρείες που εκμεταλλεύτηκαν μετοχές και δημιούργησαν φούσκες αποθεμάτων. Μεταξύ των εγκληματικών πρακτικών υπήρξαν απάτες κατά επενδυτών που δημιούργησαν έκτακτες αυξήσεις στην αξία των μετοχών (Vidali, 2013: 284-285).

Είναι σαφές ότι ένας οργανωμένος έλεγχος των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων από τις Κεντρικές Τράπεζες, αλλά και ενεργές ρυθμιστικές αρχές θα είχαν συμβάλλει δραστικά στη αποφυγή ή τον περιορισμό ακραίων καταστάσεων. Εντούτοις, η κυβέρνηση Σημίτη διακατέχονταν από μία τάση απελευθέρωσης των αγορών και μείωσης του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους. Η στάση αυτή άλλαξε μετά την φούσκα του ΧΑΑ, πυροδοτώντας πρώτες σοβαρές θεσμικές δράσεις για την

δημιουργία νέων ρυθμιστικών μηχανισμών στην Ελληνική κεφαλαιαγορά. Η κερδοσκοπική φούσκα του ΧΑΑ το 1999 και οι κοινωνικές επιπτώσεις της, οδήγησαν την Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς και το κράτος να αναλάβουν ενεργό ρόλο, εισάγοντας ένα κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας και κώδικες δεοντολογίας. Τα εν λόγω μέτρα στόχευαν στην προστασία των επενδυτών από την κατάχρηση της αγοράς, στη βελτίωση της διαφάνειας της αγοράς και τη θέσπιση κατάλληλης επιχειρησιακής ηθικής. Εν ολίγοις, θεσπίστηκαν νέοι νόμοι για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του επενδυτικού κοινού, την προστασία (μειοψηφικών) δικαιωμάτων των μετόχων και τη βελτίωση των μηχανισμών εταιρικής διακυβέρνησης. Η εκσυγχρονιστική κυβέρνηση επιδίωξε την δημιουργία ενός σύγχρονου ρυθμιστικού πλαισίου που θα προσάρμοζε στην Ελληνική κεφαλαιαγορά στα δεδομένα των «ανεπτυγμένων» ευρωπαϊκών αγορών. Ωστόσο, οι αντιστάσεις απέναντι στην μεταρρύθμιση του θεσμού της κεφαλαιαγοράς ήταν μεγάλες και ποικιλόμορφες και προέρχονταν, ιδίως από όσους είχαν πλήρως ενστερνιστεί τα ήθη της αυτορρύθμισης και απέσπασαν ασύδοτα κέρδη. Όσοι αντιδρούσαν στην δημιουργία θεσμών εποπτείας, λειτουργούσαν υποτίθεται πάντα στο όνομα της ελεύθερης αγοράς, έστω και αν η ρύθμιση αποσκοπούσε στο να κάνει την αγορά μακροπρόθεσμα βιώσιμη και να θεμελιώσει την αναπτυξιακή της προοπτική. Σε κάθε περίπτωση η κρίση του χρηματιστηρίου έδωσε ώθηση στο μεταρρυθμιστικό έργο, τόσο στον τομέα των θεσμών όσο και στον τομέα της ενεργού εποπτείας. Στην Ελλάδα, η απογοήτευση και ο θυμός από τις μεγάλες απώλειες που ακολούθησαν στην κρίση του Χρηματιστηρίου ώθησαν τους εκσυγχρονιστές της κυβέρνησης Σημίτη στην παραδοχή της εποπτικής ανεπάρκειες. Παράλληλα όμως η κρίση του χρηματιστηρίου υπήρξε ένας προθάλαμος της οικονομικής κρίσης που ακολούθησε λίγα χρόνια αργότερα. Η κυβέρνηση Σημίτη στήριξε τις ιδιωτικές τράπεζες, οι οποίες μείωσαν την απόδοση των καταθέσεων, μέσω μιας επιθετικής επικοινωνιακής εκστρατείας για να ενθαρρύνουν τα μεσαία νοικοκυριά, τις επιχειρήσεις και τα συνταξιοδοτικά ταμεία να επενδύσουν στο χρηματιστήριο. Στο πλαίσιο αυτό η κυβέρνηση δεν φορολόγησε τα κεφαλαιακά κέρδη (capital gains tax) με αποτέλεσμα το δημόσιο να έχει σημαντικές απώλειες. Αυτός ο τύπος ανεξέλεγκτης οικονομίας τύπου Casino όπως χαρακτηρίζεται από την Strange (1986), συνυφαίνεται με την φούσκα στο χρηματιστήριο που ξέσπασε το 1999-2000, με τραγικές απώλειες για πολλά νοικοκυριά, τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις και το συνταξιοδοτικό σύστημα, το οποίο είχε επενδύσει δραστικά στο χρηματιστήριο. Επιπλέον

χρηματιστηριακή φούσκα έδωσε την ευκαιρία σε πλούσιους επενδυτές να ξεπλύνουν το μαύρο χρήμα τους. Μέσω του χρηματιστηρίου πυροδοτήθηκε μία δραματική αντίστροφη αναδιανομή του πλούτου από τους πολλούς στους λίγους κάτι που σε καμία περίπτωση δεν συνάδει με την λογική ενός σοσιαλδημοκρατικού κοινωνικού κράτους . Με άλλα λόγια η οικονομική αταξία που απορρέει από τον καπιταλισμό Casino δεν οφείλεται σε κάποια ατύχημα αλλά σε κυβερνητικές αποφάσεις, οι οποίες στηρίζονται στην πεποίθηση ότι η οικονομία πρέπει να λειτουργεί χωρίς παρέμβαση από το κράτος (Strange, 1986:60). Ενώ κατά την δεκαετία του 1990 η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας ήταν φθίνουσα στην ελληνική κοινωνία επικρατούσε μία ψευδαίσθηση ευημερίας η οποία καλλιεργήθηκε εν μέρει σκόπιμα μέσα από τα μεγάλα έργα υποδομής, την προπαγάνδα της κυβέρνησης περί ισχυρής Ελλάδας και την αναμενόμενη ένταξη της χώρας στην Ευρωζώνη (Pappas,2014:35). Η κρίση του χρηματιστηρίου στην Ελλάδα έδειξε καθαρά ότι η σοσιαλδημοκρατία δεν συνδέεται πλέον μόνο με κοινωνικές πολιτικές αλλά και με φαινόμενα απληστίας και καιροσκοπικές χρηματικές δραστηριότητες.

6. 2 Προνοιακές πολιτικές (WELFARE POLITICS)

6.2.1 Πολιτικές απασχόλησης και αγορά εργασίας

Στο πεδίο της απασχόλησης ο τρίτος δρόμος χαρακτηρίζεται από μία δυαδικότητα που εκπορεύεται από την ιδεολογική αντίθεση μεταξύ παραδοσιακής και εκσυγχρονιστικής σοσιαλδημοκρατίας. Η αντίθεση αυτή εκφράζεται αφενός μέσα από την επιμονή της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας στην πλήρη απασχόληση, δηλαδή στην εξεύρεση εργασίας σε κάθε εργαζόμενο που επιθυμεί να βρει δουλειά σε μισθό καθορισμένο από τις συλλογικές συμβάσεις και αφετέρου από την μετάλλαξη αυτού του αιτήματος εκ μέρους της νέας σοσιαλδημοκρατίας σε απασχολησιμότητα (employability) δηλαδή τον εφοδιασμό ενός εργαζόμενου με τις απαραίτητες δεξιότητες για μία ενδεχόμενη αξιοποίηση στην αγορά εργασίας (Heise, 2009: 13). Στην εκσυγχρονιστική εκδοχή της απασχολησιμότητας η κοινωνική δικαιοσύνη που ενίοτε διέθετε αναδιανεμητικό στόχο, μετατρέπεται σε μία προμηθευτική, τροφοδοτική λειτουργία στην αγορά εργασίας με την έννοια ότι κοινωνικό στοιχείο είναι αυτό που δημιουργεί εργασία, ακόμα και αν βαθαίνουν οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις και αποκλίσεις. Η πολιτική που στόχευε σε ένα εξισωτικό αποτέλεσμα μετατρέπεται σε μία πολιτική της πρόσβασης χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα μία απόκλιση προς τα δεξιά (Bale:2011,500-501).

Η παραπάνω μετατόπιση ανακοινώθηκε επίσημα από τους Schröder - Blair (1999: 5-7) στο κοινό μανιφέστο τους με την επισήμανση ότι «στο παρελθόν, η προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης συγχέονταν μερικές φορές με το αίτημα για ισότητα στο αποτέλεσμα. Οι σύγχρονοι σοσιαλδημοκράτες θέλουν να μετατρέψουν το δίχτυ ασφαλείας που προέρχεται από διεκδικήσεις σε ένα αναβατήρα προς την ατομική υπευθυνότητα».

Η πρώτη περιπτωσιολογική εφαρμογή του μοντέλου της απασχολησιμότητας εκδηλώθηκε την περίοδο διακυβέρνησης Blair στη Μεγάλη Βρετανία. Ειδικότερα η κοινωνική και οικονομική πολιτική των Νέων Εργατικών περιστρέφονταν για ποικίλους λόγους γύρω από στόχους που αφορούσαν την εργασία με δύο κύριους στόχους στην πολιτική απασχόλησης. Ο πρώτος στόχος ήταν η αύξηση του αριθμού των θέσεων εργασίας καθώς και η αύξηση του δείκτη απασχόλησης για την μείωση της ανεργίας, τόσο για λόγους αποτελεσματικότητας όσο και για λόγους ισότητας (Kilpatrick& Freedland, 2004: 344). Άλλωστε οι Νέοι Εργατικοί θεωρούσαν ότι η ισότητα προάγεται μέσα από την καλύτερη θωράκιση κατά του κοινωνικού

αποκλεισμού και σε αυτή την κατεύθυνση η πιο σίγουρη εγγύηση είναι μια εργασία. Είναι προφανές άλλωστε, ότι οι άνθρωποι που διαθέτουν θέσεις εργασίας κοστίζουν λιγότερο στο κράτος σε παροχές, ενώ ταυτόχρονα αποδίδουν χρήματα στο κράτος ως φορολογούμενοι. Δημογραφικές μετατοπίσεις- η αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων και η μείωση του ποσοστού γεννήσεων – συρρίκνωσαν στην Μεγάλη Βρετανία το ποσοστό του ενεργού εργαζόμενου πληθυσμού, αυξάνοντας την πίεση στα συνταξιοδοτικά συστήματα. Η διατήρηση των ηλικιωμένων στην αγορά εργασίας ήταν ένας τρόπος αντιμετώπισης αυτού του προβλήματος. Μέσα από την κάλυψη των κενών που υπήρχαν στις δεξιότητες και στην συμμετοχή στην αγορά εργασίας του Ηνωμένου Βασιλείου οι Νέοι Εργατικοί επιχείρησαν να εξασφαλίσουν ότι εργαζόμενοι που δεν διέθεταν τα απαιτούμενα εχέγγυα ή ευθύνες φροντίδας δεν θα εξέρθουν από την αγορά εργασίας (Kilpatrick& Freedland, 2004: 344).

Ο δεύτερος στόχος της στρατηγικής απασχολησιμότητας ήταν να μειωθεί το σοβαρό χάσμα δεξιοτήτων και παραγωγικότητας του Ηνωμένου Βασιλείου σε σχέση με τις γειτονικές χώρες της ΕΕ. Το Ηνωμένο Βασίλειο είχε ένα οξύ πρόβλημα δεξιοτήτων. Με βάσει την Λευκή Βίβλο του Υπουργείου Οικονομικών του 2002 (Treasury White Paper) οι δεξιότητες χωρίζονται σε χαμηλές, ενδιάμεσες και υψηλές. Τα ποσοστά του Ηνωμένου Βασιλείου στις χαμηλές, ενδιάμεσες και υψηλές δεξιότητες για την χρονική περίοδο 2001-2002 ήταν 56,9%, 27,7 % και 15,4 % αντίστοιχα. Τα αντίστοιχα ποσοστά στην Γερμανία ήταν 20 %, 65 % και 15 %(Kilpatrick& Freedland, 2004: 344-345). Ένα πέμπτο των ενηλίκων στην Μεγάλη Βρετανία ήταν αναλφάβητοι και συνεπώς η χώρα διέθετε ένα μεγάλο ποσοστό ατόμων με χαμηλές δεξιότητες και λίγους ανθρώπους με μεσαίες δεξιότητες. Άρα η εξάρτηση από την αγορά όσον αφορά την παροχή δεξιοτήτων ήταν μεγάλη.

Το χάσμα δεξιοτήτων πάλι έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός χάσματος παραγωγικότητας. Ως εκ τούτου ένα εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό θα μπορούσε να είναι κινητήριος μοχλός για την εισροή και αποτελεσματική αξιοποίηση επενδύσεων, οι οποίες με τη σειρά τους, θα αύξαναν την παραγωγικότητα. Εν προκειμένω υπήρχε η βάσιμη πεποίθηση στους Νέους Εργατικούς, η οποία στηριζόταν σε αντίστοιχες μελέτες, ότι το χάσμα παραγωγικότητας της Μεγάλης Βρετανίας σε σχέση με άλλες χώρες όπως η Γερμανία θα μπορούσε να εξαλειφθεί αν μειωνόταν το χάσμα δεξιοτήτων (Kilpatrick&Freedland, 2004: 345).

Μετά την απομάκρυνση της Μεγάλης Βρετανίας από μία κρίση στην αγορά εργασίας στις αρχές του 1990, η οποία πυροδότησε μία ανεργία σε διψήφιους

αριθμούς, το Νέο Εργατικό Κόμμα ανέλαβε τα καθήκοντά του σε πιο ήρεμη φάση της αγοράς εργασίας. Η ισχυρή απορρύθμιση της αγοράς εργασίας εκ μέρους των συντηρητικών επέδρασε θετικά στη μείωση της διαρθρωτικής ανεργίας, αλλά το ποσοστό απασχόλησης παρέμενε σχετικά χαμηλό με τους ηλικιωμένους και τους νέους εργαζόμενους να αποτελούν τις μεγαλύτερες ομάδες ρίσκου. Αντιστοίχως υψηλές ήταν οι προσδοκίες των συνδικάτων απέναντι στη νέα κυβέρνηση του New Labour (Petring, 2006: 130-131). Ο Blair υποσχέθηκε ακριβοδικία στα συνδικάτα, αλλά όχι ευνοιοκρατία και ήδη προεκλογικά κατέστησε σαφές ότι δεν πρόκειται να αποσύρει την νομοθεσία που είχε επιβάλει η Thatcher κατά των συνδικάτων. Επειδή όμως τα συνδικάτα αποτελούν ισχυρά ενσωματωμένο κομμάτι στη δομή του Εργατικού Κόμματος, οι προσδοκίες από την πλευρά τους σχετικά με την πολιτική για την αγορά εργασίας ήταν αρκετά μεγάλες (Shaw, 2007: 122- 123).

Το New Labour θεωρούσε βασικό λάθος της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας ότι δεν προσπάθησε να κλείσει το χάσμα μεταξύ κοινωνικού κράτους και αγοράς εργασίας. Ως λύση στο πρόβλημα οι νέοι Εργατικοί πρόκριναν το κράτος κοινωνικής ενεργοποίησης μέσα από πολιτικές που παρείχαν ευημερία έναντι εργασίας (welfare to work). Επρόκειτο στην ουσία για την παροχή κινήτρων αλλά και την επιβολή κυρώσεων που αφορούσαν την ενεργοποίηση συγκεκριμένων ομάδων στόχου. Στην κατεύθυνση αυτή ο πρωθυπουργός Blair ενεργοποίησε το 1998 το πρόγραμμα για την απασχόληση New Deal με το οποίο ενισχύονταν άνεργοι νέοι κάτω των 25 ετών, χωρίς εργασία για περισσότερο από δύο χρόνια και οι μακροχρόνια άνεργοι (Schulman, 2015: 49). Εν μέσω των προγραμμάτων αυτών επιδοτούνταν επιχειρήσεις που προσλάμβαναν νέους ενώ παράλληλα υπήρχαν χρηματοδοτούμενα από το κράτος προγράμματα κατάρτισης. Για να λειτουργήσει το πρόγραμμα αυτό όχι μόνο ως δικαίωμα αλλά και ως υποχρέωση για τους δικαιούχους συνδέθηκε με κυρώσεις. Στους νέους που απέρριπταν μια προσφορά εργασίας μέσω του προγράμματος New Deal, μειώνονταν οι κοινωνικές παροχές (Merkel, 2000: 282-287; Plant, 1998).Το πρόγραμμα αρχικά προέβλεπε μια εισαγωγική φάση η οποία, εκτός από την εντατική διαβούλευση, αποσκοπούσε στην άμεση τοποθέτηση στην αγορά εργασίας. Οι έφηβοι που αποτύγχαναν κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης μπορούσαν στη συνέχεια να επιλέξουν μεταξύ τριών επιλογών: μονοετή εκπαίδευση πλήρους απασχόλησης, ανάληψη μίας θέσης εργασίας στον μη κερδοσκοπικό τομέα ή ανάληψη μίας επιδοτούμενης απασχόλησης σε μια επιχείρηση. Οι μακροχρόνια άνεργοι μπορούν να εργαστούν στο πλαίσιο μιας επιδοτούμενης εργασιακής σχέσης

σε επιχειρήσεις μετά από την εισαγωγική φάση. Το όλο εγχείρημα χρηματοδοτήθηκε από έναν ειδικό φόρο επί των κερδών ιδιωτικοποιήσεων, ο οποίος ισοδυναμούσε με περίπου δέκα δισεκατομμύρια(Berger, 2000: 111-112; Martell, 1999: 852).

Συνολικά συμμετείχαν 233.000 νέοι στο New Deal στο αρχικό στάδιο. Περισσότερο από το 40% (43.760) μπόρεσαν να απορροφηθούν σε μία μη επιδοτούμενη απασχόληση. Από τους 100.000 μακροχρόνια ανέργους που λάμβαναν υποστήριξη, η τοποθέτηση σε μη επιδοτούμενες θέσεις εργασίας έφτασε το 25%. Παρά τη δραστική επιβολή οικονομικών κυρώσεων, δεν μπορούσε να αποφευχθεί ωστόσο ένα υψηλό ποσοστό εγκατάλειψης του προγράμματος, ιδίως μεταξύ των νέων (Glennerster, 2007:232-234;Petring, 2006: 131-134).Το μέγεθος αυτών των αριθμών υποδηλώνει ότι η άνοδος στην αγορά εργασίας του Ηνωμένου Βασιλείου δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο από την επιτυχία του New Deal. Πολύ περισσότερο επέδρασαν και μέτρα που είχαν ήδη ξεκινήσει την ανάκαμψη στην αγορά εργασίας στην εποχή των συντηρητικών προκατόχων των Νέων Εργατικών. Αυτά περιλαμβάνουν την αποδυνάμωση των συνδικάτων, η οποία επιβλήθηκε από την Thatcher(Shulman, 2015: 47-48). Έκτοτε, το προγενέστερα υψηλό ποσοστό απεργιών στο Ηνωμένο Βασίλειο είναι χαμηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ. Σε συνδυασμό με την παραδοσιακή πια επιχειρησιακή δομή συλλογικών διαπραγματεύσεων και την αναδιάρθρωση της βιομηχανίας, η εξημέρωση των συνδικάτων σήμανε καθορισμό μισθών περίπου για το 50 % των εργαζομένων που δεν είχαν συμφωνηθεί στα πλαίσια εθνικών συλλογικών διαπραγματεύσεων (Shulman, 2015:46). Κατά συνέπεια, στο χαμηλότερο άκρο της εισοδηματικής κλίμακας υπήρξε μία τεράστια μείωση των μισθών, έτσι ώστε η Βρετανία να έχει τη μεγαλύτερη αύξηση της ανισότητας εισοδήματος στην ΕΕ από το 1980 και μετά. Ήδη από το 1996, περίπου 725.000 οικογένειες έλαβαν παροχές/υποστήριξη εν εργασία, δηλαδή επιδοτήσεις εισοδήματος για χαμηλόμισθους εργαζόμενους. Αυτό δείχνει πόσο μεγάλη ήταν και είναι η αναλογία των επονομαζόμενων «φτωχών εργαζόμενων». Παρά την πρόσβαση σε εργασία πάρα πολλοί ζούσαν στο όριο της φτώχειας στη Βρετανία. Η πόλωση των εισοδημάτων αντιστοιχούσε σε μια πόλωση των ευκαιριών απασχόλησης. Πίσω από την ανάπτυξη της αγοράς εργασίας κρύβονταν μία τάση στην οποία περίπου το 20 % του συνόλου των νοικοκυριών με παιδιά στο Ηνωμένο Βασίλειο διέθεταν «χαμηλά αμειβόμενη απασχόληση», δεδομένου ότι κανένα μέλος της οικογένειας σε ηλικία εργασίας δεν διέθετε σταθερή εργασία.

Τα 20 χρόνια συντηρητικής διακυβέρνησης άλλαξαν το πολιτικό κλίμα τόσο

πολύ ώστε η απομάκρυνση από την πολιτική της προσφοράς και της ευέλικτης αγοράς εργασίας, περιλαμβανομένου ενός μεγάλου χαμηλόμισθου τομέα ήταν αδύνατη. Εξ ου, ο Blair επέλεξε εξ αρχής την βαθύτερη αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους σε ένα «ενεργοποιητικό κράτος πρόνοιας». Σε κάθε περίπτωση η κατάσταση στην αγορά εργασίας του Ηνωμένου Βασιλείου κατά την θητεία των νέων Εργατικών αποτελούσε μία μαρτυρία της επιτυχίας της στρατηγικής του New Labor και σύντομα ο υπουργός Εργασίας Andrew Smith ανακοίνωσε το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας από το 1980. Από 10% το 1993 το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε στο διάστημα 1999 - 2000 στο 6,2% (1,3 εκατ.) και σημειώθηκε υψηλό ποσοστό απασχόλησης. Το 2001 το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε στο 5 % και το 2002 παρέμεινε σταθερή στο 5, 1% το 2002(Knuth,Schweer&Siemes,2004:9). Εντούτοις ορισμένοι θεωρητικοί περιγράφουν τις πολιτικές για την αγορά εργασίας και την απασχόληση των Νέων Εργατικών, ως μια προσέγγιση του καρότου και του μαστίγιου, με την απειλή κυρώσεων σε περίπτωση μη συνεργασίας με τα νέα προγράμματα να είναι το μαστίγιο ενώ το καρότο, τα μέτρα για τους χαμηλόμισθους και για τις οικογένειες. Αυτά περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, την αύξηση των παροχών για ανηλίκους ή την αύξηση μισθών για οικογένειες και άτομα με χαμηλό εισόδημα (Glennerster, 2007: 234-235). Οι βασικές ανησυχίες των συνδικάτων αφορούσαν την προστασία από απολύσεις, την επιβολή ενός αξιοπρεπούς ελάχιστου μισθού και την εφαρμογή του εργατικού δικαίου. Παρά την δέσμευση των Νέων Εργατικών να καταργήσουν τις προθεσμίες που επιτρέπουν στους απολυθέντες εργαζόμενους να μηνύσουν μία άδικη απόλυση, η κυβέρνηση Blair μείωσε την περίοδο ενστάσεων σε μόλις δώδεκα μήνες. Βελτιώσεις στα πρότυπα του εργατικού δικαίου επιβλήθηκαν μόνο κατόπιν οδηγιών της ΕΕ, ενώ η βρετανική κυβέρνηση περιορίστηκε στην ελάχιστη δυνατή εφαρμογή αυτών (Schulman, 2015: 47-49).

Ενώ οι ευρωπαϊκές οδηγίες προέβλεπαν ότι όλοι οι εργαζόμενοι σε άτυπη απασχόληση πρέπει να απολαμβάνουν τα δικαιώματα των εργαζομένων, οι Νέοι Εργατικοί χαλάρωσαν την οδηγία αυτή εφαρμόζοντας την μόνο για μόνιμους εργαζόμενους. Οι εργαζόμενοι με συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης ή προσωρινά απασχολούμενοι με δανεισμό έπεφταν έξω από το πλέγμα εργασιακής προστασίας που προέβλεπε η οδηγία όπως και το 90% των ατόμων στο οποίο απευθυνόταν η οδηγία. Επιπλέον, η κυβέρνηση Blair αρνήθηκε να παρέμβει ρυθμιστικά στο καθεστώς που διέπει την λειτουργία γραφείων προσωρινής και δανεικής απασχόλησης. Η συνδικαλιστική κριτική στράφηκε επίσης στο γεγονός ότι οι

εβδομαδιαίες ώρες εργασίας επεκτείνονταν συνεχώς. Παρά τις σαφείς οδηγίες των Βρυξελλών, μεταξύ 2002- 2005, ο αριθμός των ατόμων που εργάζονταν πάνω από 60 ώρες την εβδομάδα αυξήθηκε δραστικά. Ο Blair όμως αρνήθηκε να παρέμβει στην ρύθμιση του ωραρίου εβδομαδιαίας εργασίας παραπέμποντας στην ρήτρα εξαίρεσης (Petring, 2006;Shaw, 2007: 135, 124-125).

Ένα βασικό αίτημα των συνδικάτων, το οποίο προέβλεπε και το πρόγραμμα του νέου Εργατικού Κόμματος του 1997, ήταν η θέσπιση ενός κατώτατου μισθού. Αυτός θεσπίστηκε και κυμαίνονταν στις 3,60 λίρες όταν εισήχθη το 1998 και αυξήθηκε σε 5 λίρες το 2005 (Glennerster, 2007: 235;Schulman, 2015: 51). Ορισμένοι αναλυτές θεωρούν τον κατώτατο μισθό βασικό επίτευγμα του Blair το οποίο εντάσσεται στην λογική κοινωνικής δικαιοσύνης της νέας σοσιαλδημοκρατίας (Cronin, 2014: 434–435;Crouch, 1979: 101–102, 104). Τελικά όμως η πολιτική πρέπει να κρίνεται και από αυτό που δεν κάνει παράλληλα με αυτό που κάνει και βάσει αυτού του κριτηρίου η πολιτική των Νέων Εργατικών για την απασχόληση ήταν λιγότερο μια σοσιαλδημοκρατική πολιτική που έπρεπε να κάνει παραχωρήσεις σε ισχυρά νεοφιλελεύθερα συμφέροντα αλλά μία νεοφιλελεύθερη πολιτική που έπρεπε να κάνει παραχωρήσεις λόγω σοσιαλδημοκρατικής κληρονομιάς και της πίεσης που ασκούσαν τα μέλη του κόμματος (Schulman, 2015: 50). Άλλωστε, χρειάστηκαν σημαντικές πιέσεις στην ηγεσία του κόμματος από την πλευρά των συνδικάτων για να υλοποιήσει την προεκλογική της υπόσχεση περί ελάχιστου μισθού (Shaw, 2007: 126). Η εισαγωγή του ελάχιστου μισθού στόχευε να σταματήσει την περαιτέρω μείωση των μισθών στο κατώτερο άκρο της εισοδηματικής κλίμακας. Ταυτόχρονα, αυξήθηκε το κατώτατο μισθολογικό όριο για χαμηλόμισθους μηνιαίως στα περίπου 400 ευρώ, με αποτέλεσμα την περαιτέρω αύξηση της μερικής απασχόλησης κατά 2 εκατ. θέσεις εργασίας που κυρίως καταλαμβάνονταν από γυναίκες με ελλιπή δικαιώματα κοινωνικών παροχών, όπως επιδόματα ανεργίας ή συντάξεις. Ακριβώς αυτές οι επισφαλείς συνθήκες μερικής απασχόλησης συνέβαλαν σημαντικά στο βρετανικό θαύμα της απασχόλησης (Waltman, 2008: 203-209).

Ένα άλλο σημαντικό μέλημα των συνδικάτων ήταν να θέσουν τέλος στην πρακτική των δημόσιων υπηρεσιών να προβαίνουν σε εξωτερική μετάθεση εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα, προκειμένου να τους πληρώνουν λιγότερο ως εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα. Μόνο αφού οι συνδικαλιστικές οργανώσεις απείλησαν με απεργίες και επιτέθηκαν μαζικά στην κυβέρνηση, η πρακτική αυτή καταργήθηκε (Shaw, 2007: 129). Με δισταγμό οι συνδικαλιστές αναγκάστηκαν

ωστόσο να αποδεχθούν ορισμένες αλλαγές στην αναγνώριση των συνδικάτων. Σύμφωνα με την λογική του New Labor, μια εταιρεία έπρεπε να έχει τη δυνατότητα να μην αναγνωρίζει μια συνδικαλιστική ένωση ως εταίρο διαπραγμάτευσης εάν τουλάχιστον το 40% των εργαζομένων της εταιρείας δεν ψήφιζαν υπέρ της αναγνώρισης της ένωσης αυτής. Τα συνδικάτα επέμειναν σε ένα όριο 30% (Shulman, 2015). Όλη αυτή η προσέγγιση απέναντι στα συνδικάτα συνάντησε σφοδρή κριτική από την Βρετανική Ομοσπονδία των Συνδικάτων (Petring, 2006: 135; Shaw, 2007: 130-131). Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι ότι η απεργιακή νομοθεσία της Thatcher που έβαζε υψηλά εμπόδια στην εκκίνηση μίας απεργίας, παρέμεινε ανέγγιχτη (Shaw, 2007: 130-131). Είναι σαφές ότι η πολιτική αγοράς εργασίας και η πολιτική απασχόλησης που ακολούθησαν οι Νέοι Εργατικοί αποτελούσαν μία συνέχεια των συντηρητικών προκατόχων τους.

Δεδομένου ότι μια από τις βασικές ιδέες των Νέων Εργατικών ότι η φτώχεια μπορεί να καταπολεμηθεί μέσω της εργασίας και ότι η εργασία είναι το κλειδί για την κοινωνική δικαιοσύνη, ενώ παράλληλα η άνθηση της οικονομίας αποτελεί ένα συλλογικό πλεονέκτημα που εξυπηρετεί τη συνολική ευημερία, καθίσταται σαφές ότι οι Νέοι Εργατικοί συνέλαβαν το κοινωνικό κράτος από την σκοπιά της αγοράς εργασίας. Με άλλα λόγια, η κοινωνική πολιτική των Νέων Εργατικών ήταν εργασιοκεντρική, με την έννοια ενός εγχειρήματος ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας όχι μόνο των νέων και των ανέργων, αλλά όλων των οικονομικά ανενεργών υποκειμένων στα πλαίσια μίας πλήρους κινητοποίησης, αλλά και της εμπορευματοποίησης της εργασίας όλων των ενηλίκων ικανών να εργαστούν (Nachtwey, 2009: 205). Στο πλαίσιο αυτό για τους Νέους Εργατικούς η επέκταση του χαμηλόμισθου τομέα δεν ήταν πρόβλημα, ούτε είχε σημασία αν η προσφερόμενη εργασία ήταν αξιοπρεπής και κατάλληλη για τα προσόντα και τις δεξιότητες του απασχολούμενου και αν τον γέμιζε προσωπικά. Πολύ περισσότερο ενδιέφερε η πλήρη εμπορευματοποίηση της εργασίας σε συνδυασμό με την κοινωνική εγγύηση ενός ελάχιστου εισοδήματος προς αποφυγή της φτώχειας (Nachtwey, 2009: 206). Άρα, οι πολιτικές για την αγορά εργασίας και την απασχόληση αποτελούσαν βασικό πεδίο πολιτικής στην αντίληψη των Νέων Εργατικών. Το κύριο προγραμματικό σημείο όσον αφορά τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις ήταν ωστόσο η εισαγωγή μίας ενεργοποιητικής κοινωνικής πολιτικής με επίκεντρο την εργασία. Για να φιλτραριστούν οι δικαιούχοι που λάμβαναν αδικαιολόγητα παροχές ενισχύθηκαν οι έλεγχοι αναγκαιότητας και τα κριτήρια παροχής αυστηροποιήθηκαν.

Κατά μία έννοια η πολιτική απασχόλησης του Blair αποτελούσε μία νέα αμφίσημη σοσιαλδημοκρατική προσέγγιση του ζητήματος της ανεργίας. Σημείο αφετηρίας της ήταν ένα ευρύτατο πλέγμα προγραμμάτων επαγγελματικής εξειδίκευσης και κατάρτισης για την αναβάθμιση των δεξιοτήτων και επομένως την δημιουργία ενός διεθνώς ελκυστικού κοινωνικού κεφαλαίου. Μέσω των καλά καταρτισμένων εργαζομένων στον τομέα της οικονομίας ως υλικού πόρου, επιδιώχθηκε η προσέλκυση παγκόσμιων κεφαλαίων στο Ηνωμένο Βασίλειο (Martell, 1999: 853). Εν συντομία, η σύλληψη της κοινωνικής δικαιοσύνης από το New Labor αντιμετώπιζε συνολικά την εκπαίδευση και την εργασία ως μοχλούς εξίσωσης στην πορεία αναζήτησης περισσότερης κοινωνικής δικαιοσύνης (Berger, 2000: 112).

Στην περίπτωση της Γερμανίας επέδρασε σημαντικά το γεγονός ότι μετά την γερμανική ενοποίηση η οικονομία της Ανατολικής Γερμανίας ήταν κατεστραμμένη ενώ το γερμανικό κοινωνικό κράτος όδευε στα όρια της χρεοκοπίας, προκειμένου να εξομαλύνει την κατάσταση εξαθλίωσης του ανατολικού πληθυσμού και να δημιουργήσει συνθήκες σύγκλισης με την Δυτική Γερμανία (Seils, 2004: 155-178). Αποτέλεσμα ήταν να θεωρηθεί αναχρονιστικό το μοντέλο αναδιανομής που είχε εισάγει η παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία. Το δημόσιο χρέος, η ασφάλιση κατά της ανεργίας και οι συλλογικές συμβάσεις θεωρήθηκαν ξαφνικά ως σοβαρά ανταγωνιστικά μειονεκτήματα στην παγκόσμια αγορά στην οποία μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και το άνοιγμα της Κίνας η προσφορά εργασίας διπλασιάστηκε δια νυκτός (Seils, 2004: 155-178).

Ο Schröder υποσχέθηκε μία πολιτικά ρυθμισμένη παγκοσμιοποίηση, εκτός της λογικής του υπερχρεωμένου κοινωνικού κράτους και του κρατισμού και υπέρ της λεγόμενης εργασιακής ευελιξίας (flexibility) και λιγότερο υπέρ της ευελισφάλειας (flexicurity). Η πολιτική απασχόλησης αποτέλεσε ίσως το πιο σημαντικό θέμα στην προεκλογική εκστρατεία το 1998 στην Γερμανία. Ο αριθμός των ανέργων άλλωστε στις αρχές του 1998 είχε ανέλθει σε 4,5 εκατ. άτομα, διπλασιάζοντας το ποσοστό ανεργίας από την εποχή της γερμανικής επανένωσης (Egle, 2006b: 172). Ο ίδιος ο Schröder έθεσε το ζήτημα της καταπολέμησης της ανεργίας σε απόλυτη προτεραιότητα και δήλωνε ότι θα αναστρέψει την κατάσταση στην αγορά εργασίας. Η εξειδίκευση και το κίνητρο προσφοράς τέθηκαν στο επίκεντρο της στρατηγικής του SPD για την απασχόληση. Η Γερμανία κατά το SPD θα πρέπει να αξιοποιήσει τις ευκαιρίες της παγκοσμιοποίησης εστιάζοντας στην ποιότητα και την παραγωγικότητα, διότι η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων συνιστά την

κινητήρια δύναμη για την ανάπτυξη της καινοτομίας και νέων θέσεων εργασίας. Ενώ οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες απέρριπταν μια κούρσα ανταγωνισμού για την μείωση του κόστους παραγωγής απέναντι σε χαμηλόμισθες χώρες όπως απέρριπταν και μία προστατευτική οικονομική πολιτική, τάσσονταν υπέρ του ανταγωνισμού για την δημιουργία του καλύτερου εκπαιδευτικού συστήματος στον κόσμο. Με αυτό το αίτημα για έναν διεθνή ανταγωνισμό για το καλύτερο εκπαιδευτικό σύστημα, το SPD παρέπεμψε στην ενίσχυση της πλευράς της προσφοράς στην πολιτική απασχόλησης (SPD, 1998b: 4-12).

Μέσω ενός έξυπνου συνδυασμού πολιτικών προσφοράς και ζήτησης, σύμφωνα με το SPD, θα μπορούσε να μειωθεί αριθμός των ανέργων, επενδύοντας στην εκπαίδευση, την κατάρτιση, την επιστήμη, την έρευνα και τις νέες τεχνολογίες. Η σοσιαλδημοκρατική πολιτική της προσφοράς συνοδεύεται από το αίτημα για μείωση του μη μισθολογικού κόστους, την υποστήριξη προς τις μικρές, μεσαίες και τις νεοσύστατες επιχειρήσεις, τη μείωση των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων και από τον εκσυγχρονισμό του κράτους και τη μείωση της περιττής γραφειοκρατίας. Από την άλλη πλευρά, μια σοσιαλδημοκρατική πολιτική της ζήτησης χαρακτηρίζεται από φορολογικές ελαφρύνσεις για τους εργαζόμενους και τις οικογένειες, μια δημοσιονομική πολιτική προσαρμοσμένη στον οικονομικό κύκλο, την κατανομή δημόσιων επενδύσεων με μακροπρόθεσμη στόχευση και την καθιέρωση λιγότερων και πιο ευέλικτων ωρών εργασίας για να δημιουργηθούν περισσότερες θέσεις εργασίας.

Εκτός από τους στόχους για την αγορά εργασίας και των πολιτικών απασχόλησης, το SPD δεσμεύτηκε να υλοποιήσει τις ιδέες του και υποστήριζε μια συμμαχία για την εργασία, την καινοτομία και τη δικαιοσύνη με τα συνδικάτα και τις επιχειρήσεις (SPD, 1998b: 5-11). Με την ανάληψη της εξουσίας το 1998 το SPD επιχείρησε να υλοποιήσει τις προεκλογικές υποσχέσεις του στον τομέα της αγοράς εργασίας και της απασχόλησης ακολουθώντας μια παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατική πορεία. Αμέσως ανακλήθηκε η ακύρωση της προστασίας από απολύσεις που είχε θεσπίσει η κυβέρνηση Kohl το 1996 όπως ανακλήθηκε και η μείωση του ποσού που δινόταν στην περίπτωση αδείας μετ'αποδοχών.

Όλα αυτά τα μέτρα αφορούσαν μόνο λίγους απασχολούμενους και είχαν περισσότερο συμβολική αξία (Egle, 2006b: 174-175). Όμως εκείνη την περίοδο εισήχθη και μία κατ'αποκοπή εισφορά κοινωνικής ασφάλισης για τους εργοδότες που αφορούσε τις λεγόμενες θέσεις απασχόλησης των 630 DM, προκειμένου να

εξουδετερωθεί η κατάχρηση αυτής της μορφής επισφαλούς απασχόλησης. Επιπλέον, απαγορεύθηκε η δεύτερη απασχόληση χωρίς κοινωνική ασφάλιση. Παρόλο που η κυβέρνηση προσπάθησε να μειώσει την ανεργία των νέων μέσω του προγράμματος «Νεολαία με προοπτικές» (JUMP) το οποίο περιείχε δράσεις κατάρτισης, περαιτέρω εκπαίδευσης, απόκτησης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας, το πρόβλημα δεν μπόρεσε να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά με τα ληφθέντα μέτρα (Egle, 2006b: 175).

Οι σοσιαλδημοκράτες στην Γερμανία επιχείρησαν να δώσουν μία μεταρρυθμιστική ώθηση στην αγορά εργασίας και την απασχόληση, με την λεγόμενη συμμαχία για την απασχόληση. Ωστόσο, ο Schröder ως καγκελάριος θεωρούσε τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης καθαυτού ως αιτία της υψηλής ανεργίας και ενώ τα συνδικάτα διέθεταν αρκετή διαπραγματευτική ισχύ ώστε να υπερασπιστούν τις θέσεις τους. Επιβαρυντικά για τη συμμαχία για την απασχόληση επιδρούσε επίσης το γεγονός ότι οι εργοδότες και η επιστημονική ομάδα αξιολόγησης του εγχειρήματος τάσσονταν υπέρ ενός συντονισμού στην πολιτική των μισθών, ενώ τα συνδικάτα απέρριπταν αυστηρά οποιαδήποτε παρέμβαση στις συλλογικές διαπραγματεύσεις. Επιπλέον η διαπραγματευτική δύναμη της κυβέρνησης υπονομεύτηκε από αρνητικές πλειοψηφίες στην Κάτω Βουλή (Bundesrat) διότι παραμελήθηκε η συμμετοχή της αντιπολίτευσης και των πρωθυπουργών των γερμανικών κρατιδίων. Ομοίως, δεν υπήρχε στρατηγικός στόχος της κυβέρνησης και ήδη το 2000, η συμμαχία για την απασχόληση δεν έπαιζε σοβαρό ρόλο στην αγορά εργασίας και στην πολιτική απασχόλησης(Jochem, 2009: 229-238).

Η πρώτη κυβερνητική περίοδος της κόκκινο-πράσινης κυβέρνησης δεν καθορίστηκε ωστόσο αποκλειστικά από αρνητικές αντιδράσεις απέναντι σε μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας. Το 2001, η κυβέρνηση έφερε τον νόμο Job Active που είχε ως στόχο να βελτιώσει την εξεύρεση εργασίας. Με το νόμο αυτό η κυβέρνηση πλέον μετέθετε το βάρος σε πολιτικές ενεργοποίησης για την αγορά εργασίας. Ο νόμος Job Active περιλαμβάνει δραστηριότητες κατάρτισης και βοηθήματα κινητικότητας, μεταβατικές αποζημιώσεις για τους επιχειρηματίες που ιδρύουν επιχείρηση, μια ειδική προώθηση των γυναικών, την προώθηση της κυκλικής απασχόλησης και επιδοτήσεις εργοδοτών για τη απασχόληση ανειδίκευτων εργατών. Επιπλέον, η διάρκεια της μίσθωσης εργατών από εταιρείες προσωρινής

απασχόλησης διπλασιάστηκε στα δύο χρόνια (Buscher, Hagen, 2002: 325-329).

Μετά από ένα σκάνδαλο[101] για την χειραγώγηση στατιστικών στοιχείων αναφορικά με την εργασιακή ένταξη ανέργων, η κυβέρνηση Schröder στην αρχή του εκλογικού έτους 2002 ετέθη υπό πίεση και έτσι ανατέθηκε στον πρώην διευθυντή της Volkswagen Peter Hartz, η δημιουργία μιας επιτροπής για την αναδιάρθρωση της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Εργασίας και την μείωση της ανεργίας (Schweiger, 2014: 121-122). Η Επιτροπή Hartz[102] μόλις λίγες εβδομάδες πριν από τις εκλογές του 2002 κατέθεσε τις μεταρρυθμιστικές της προτάσεις στην κυβέρνηση. Οι προτάσεις της Επιτροπής Hartz χωρίστηκαν σε 13 ενότητες και επικεντρώθηκαν στη μεταρρύθμιση της γραφειοκρατίας μέσω της αναδιοργάνωσης της Υπηρεσίας Εργασίας σε κέντρα απασχόλησης (Job Center), με μια πιο φιλική προς τις οικογένειες διαμεσολάβηση εργασίας και πιο σύντομες διαδικασίες συνδιαλλαγής. Επιπλέον, προτάθηκαν νέα αυστηρότερα κριτήρια αποδοχής μίας εργασίας και ανάλογες κυρώσεις. Οι λόγοι απόρριψης μίας προτεινόμενης απασχόλησης όφειλαν πλέον να αποδειχθούν με αξιόπιστα πειστήρια και επιχειρήματα εκ μέρους του ανέργου ενώ χορηγούνταν πιστοποιητικά του χρόνου κατάρτισης και θεσπίστηκαν μέτρα στήριξης όπως ένα σύστημα μετάβασης για τους ηλικιωμένους άνεργους. Παράλληλα συγχωνεύτηκε η επιδότηση ανεργίας και κοινωνικής πρόνοιας, καθιερώθηκαν Οργανισμοί Προσωπικής Εξυπηρέτησης (PSA) οι οποίοι διαμεσολαβούσαν για τους ανέργους όπως οι υπηρεσίες δανεικής εργασίας, η προώθηση ατομικών και οικογενειακών επιχειρήσεων, καθώς και μεταμόρφωση των περιφερειακών γραφείων απασχόλησης σε κέντρα δεξιοτήτων.

Η τελική έκθεση της επιτροπής Hartz προωθούσε επίσης τη μεγαλύτερη χρήση πληροφορικής, την τυποποίηση του υπηρεσιακού δικαίου, τη χρηματοδοτική στήριξη επιχειρήσεων κατά την πρόσληψη ανέργων και τη συνεργασία όλων των φορέων που μπορούν να προσφέρουν απασχόληση (Hartz, 2002: 19- 34).

Τα συνδικάτα ήταν σε θέση να επιβάλουν τις απόψεις τους περί μίας μόνιμης δεύτερης αγοράς εργασίας και πρόωρης συνταξιοδότησης, έπρεπε όμως να

[101]Από έρευνα του Ομοσπονδιακού Ελεγκτικού Συνεδρίου προέκυψε ότι οι στατιστικές που αφορούσαν την μεσολάβηση του Ομοσπονδιακού Γραφείου Εργασίας (BA) για την τοποθέτηση ανέργων σε θέσεις εργασίας ήταν παραπλανητικές και σε πολλές περιπτώσεις λανθασμένες. Υποστηρίχθηκε μάλιστα ότι ο Bernhard Jahoda, ο Πρόεδρος της υπηρεσίας ήταν ενημερωμένος για τη διαχρονική χειραγώγηση των στατιστικών.

[102]Η επιτροπή περιλάμβανε εκπροσώπους των κομμάτων, των επιχειρήσεων και της ακαδημαϊκής κοινότητας, της Υπηρεσίας Εργασίας, των εκπροσώπων των συνδικάτων και των εργοδοτικών ενώσεων. Ωστόσο, η επίδραση των κοινωνικών οργανώσεων ήταν περιορισμένη ενώ τα συνδικάτα και οι ενώσεις είχαν περισσότερη επιρροή (Jochem, 2009: 238-240).

αποδεχτούν την απορρύθμιση της προσωρινής απασχόλησης (Jochem, 2009: 242-243). Το συνδικάτο υπαλλήλων (ver.di) προσδοκούσε από τις προτάσεις μεταρρύθμισης, μία τόνωση της οικονομίας, ενώ και ο επικεφαλής της Γερμανικής Ομοσπονδίας Συνδικάτων (DGB), Michael Sommer, χαρακτήρισε τις προτάσεις Hartz ως κοινωνικά δίκαιο εκσυγχρονισμό, ενώ τόσο το συνδικάτο μετάλλου (IG Metall) όσο και το Ενιαίο *Συνδικάτο* Εργαζομένων στις Υπηρεσίες(Ver.di) εστίασαν στις θετικές βελτιώσεις που περιείχαν οι προτάσεις για τη φροντίδα των παιδιών και την αυτονομία στις συλλογικές διαπραγματεύσεις (Upchurch, Taylor Mathers&2009:75). Η γερμανική κυβέρνηση λίγες ημέρες πριν από τις γενικές εκλογές 2002 ψήφισε τους μεταρρυθμιστικούς νόμους Hartz I και II που τέθηκαν σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2003 (Schiller&Hassel,2010:9-12;Nullmeier,2010:152).

Ο νόμος Hartz I κατοχύρωνε τις ιδιωτικές εταιρείες απασχόλησης PSA, ενώ αυστηροποιούσε τα κριτήρια απόρριψης μίας εργασίας και αντέστρεφε το βάρος της απόδειξης για την μη αποδοχή μίας εργασίας στον εργαζόμενο. Με το νόμο Hartz II, καταργήθηκαν οι κανονισμοί σχετικά με την ψευδή αυτοαπασχόληση, εισήχθησαν τα mini-jobs με ένα βασικό επίπεδο μισθού των 400 έως 800 ευρώ, η σταδιακή αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης για τους εργαζόμενους και η προώθηση ατομικών και οικογενειακών ΑΕ (Jochem, 2009: 242-243).

Τα συνακόλουθα χρόνια από το 2003 – 2005 υλοποιήθηκαν από την κυβέρνηση Schröder ορισμένες από τις πιο σκληρές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας που έγιναν γνωστές ως μεταρρυθμίσεις Hartz IV. Το βασικό στοιχείο αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν η συγχώνευση των επιδομάτων ανεργίας και κοινωνικής πρόνοιας. Το «επίδομα ανεργίας ΙΙ» εξισώθηκε με το επίδομα πρόνοιας το οποίο αντιστοιχούσε σε 345 ευρώ το μήνα συν επίδομα στέγασης. Κατά το πρώτο έτος της ανεργίας (ή μετά από 1 ½ έτος) όσοι είναι άνω των 55 ετών λαμβάνουν το 60% έως 67% του προηγούμενου μισθού τους και μετά από αυτό το διάστημα γίνονται δικαιούχοι του επιδόματος ανεργίας ΙΙ. Οι άνεργοι που διαθέτουν υψηλές αποταμιεύσεις και ασφάλεια ζωής δεν μπορούν να ενταχθούν στο επίδομα ανεργίας ΙΙ πριν εξαντλήσουν τα διαθέσιμα χρήματα τους. Επιπλέον, δεν είναι επιλέξιμοι για ενίσχυση, εφόσον έχουν στενούς συγγενείς που μπορούν να πληρώσουν για τα προς το ζην τους. Σημαντικό είναι επίσης ότι οι άνεργοι αναγκάζονται να αποδεχτούν μια θέση εργασίας, ακόμα και αν αυτή δεν επαρκεί για να καλύψει βασικά έξοδα διαβίωσης και δεν αντιστοιχεί στα προσόντα τους.

Με τις μεταρρυθμίσεις Schröder, η Γερμανία αποχώρησε κατά ένα μεγάλο

μέρος από το λεγόμενο μοντέλο «ευελιξίας με ασφάλεια» (flexicurity). Η βασική ιδέα του μοντέλου αυτού της «ευελιξίας με ασφάλεια» το οποίο ευδοκίμησε πρώτα στην Δανία είναι να διατηρήσει ένα υψηλό επίπεδο κινήτρων για τους ανέργους μέσω της υψηλής επιδότησης(έως 90% του προηγούμενου μισθού) για προσπάθειες βελτίωσης της εργασιακής βιογραφίας και των δεξιοτήτων μέσω εκπαίδευσης και κατάρτισης. Η υψηλή επιχορήγηση επιτρέπει στους ανέργους να διατηρήσουν το βιοτικό τους επίπεδο και να χρησιμοποιήσουν το χρόνο τους για να βελτιώσουν τα επαγγελματικά τους προσόντα και επομένως να επανενταχθούν πιο εύκολα στην αγορά εργασίας. Αντίθετα, το μοντέλο Schröder σήμαινε ότι οι άνεργοι έπρεπε να εγκαταλείψουν την ασφάλεια ζωής τους και τα ιδιωτικά συνταξιοδοτικά τους προγράμματα, ώστε στην ηλικία συνταξιοδότησης να αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα επιβίωσης. Επιπλέον τα κίνητρα βελτίωσης των δεξιοτήτων δεν υπήρξαν επαρκή. Την ίδια στιγμή βέβαια δεν χαλάρωσε η νομοθεσία για την προστασία απολύσεων. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι εργοδότες δεν προχωρούσαν σε σημαντικές νέες προσλήψεις ενώ οι μεσαίες επιχειρήσεις αισθάνθηκαν δραστικά τις αρνητικές συνέπειες αυτής της πολιτικής. Οι σοσιαλδημοκράτες προσπάθησαν να συγχωνεύσουν στο όνομα του τρίτου δρόμου κοινωνικές δυνάμεις που πραγματικά δεν είναι συμβατές μεταξύ τους. Η παραδοσιακή εργατική τάξη ή ό, τι είχε απομείνει από αυτή μετά από χρόνια εξορθολογισμού και διαρθρωτικών αλλαγών, ήλπιζε να διασφαλίσει τα κοινωνικά της κεκτημένα έναντι του ανταγωνισμού των χαμηλών μισθών.

Η νέα μεσαία τάξη επιχείρησε να εξασφαλίσει το μερίδιό της στις χρηματιστηριακές οικονομικές συναλλαγές ή ακόμα και να αποτελέσει τον πυρήνα μίας νέας αστικής τάξης που συγκροτείται γύρω από τον τομέα της εναλλακτικής ενέργειας στην διαδοχή των βιομηχανικών βαρόνων και των τεχνοκρατών της ατομικής ενέργειας. Αυτή ακριβώς η μεσαία τάξη υποστήριξε την δραστική μείωση της φορολογίας των επιχειρήσεων και τη συνολική φορολογική απαλλαγή των κερδοσκοπικών εισοδημάτων κάτι που επέφερε σοβαρό πρόβλημα εσόδων στον ήδη χρεωμένο γερμανικό, κρατικό προϋπολογισμό. Με την ύφεση του 2001, το πρόβλημα επιδεινώθηκε και οδήγησε στην Agenda 2010, η οποία έφερε μια σχετική αποσύνδεση των μισθών από τα επιδόματα ανεργίας, πυροδοτώντας ανησυχίες για το μέλλον ακόμα και σε υψηλότερες μισθολογικές ομάδες.

Αρχές Μαρτίου του 2003, ο Schröder ξεκαθάρισε ότι η δομή των γερμανικών κοινωνικών συστημάτων δεν έχει αλλάξει επί 50 χρόνια και ότι η αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους είχε καταστεί πλέον αναπόφευκτη (Schröder,

2003). Ορίζοντας ως μεταρρυθμιστικό πλαίσιο αναφοράς την λεγόμενη «Agenda 2010» ο Schröder ανακοίνωσε μια ολόκληρη δέσμη μεταρρυθμιστικών μέτρων, για την δομική αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους (Schweiger, 2014: 123-124). Συγκεκριμένα, ο καγκελάριος αναφέρθηκε σε μια αναχρηματοδότηση του επιδόματος ασθενείας, τον περιορισμό της διάρκειας των επιδομάτων ανεργίας σε δώδεκα μήνες, τη συγχώνευση των επιδομάτων ανεργίας και κοινωνικής πρόνοιας στο επίπεδο του επιδόματος κοινωνικής πρόνοιας, μια πιο ευέλικτη προστασία της απασχόλησης, καθώς και την χαλάρωση της καταναγκαστικής απόκτησης διπλώματος αρχιτεχνίτη.

Η Agenda 2010, συνδέθηκε με την ολική απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, την απορρύθμιση του ωραρίου εργασίας (με τους εργαζόμενους να εργάζονται περισσότερες ώρες για την ίδια αμοιβή), την κατάργηση της προστασίας κατά των απολύσεων, την καθιέρωση ενός ενιαίου κατά κεφαλήν συντελεστή για τα ασφάλιστρα υγείας και την σύμπτυξη των επιδομάτων ανεργίας και των κοινωνικών επιδομάτων (Hartz IV)(Heusinger, 2005; Sinn, 2014: 118;Van Parijs, 2013). Με λίγα λόγια δρομολογήθηκε η κατάργηση πολλών κοινωνικών κατακτήσεων.

Όσο περισσότερο προχωρούσε η διαδικασία μεταρρύθμισης, τόσο πιο έντονη ήταν η κριτική από την πλευρά των συνδικάτων και της αριστεράς του SPD απέναντι στη κυβέρνηση. Στις αρχές του 2003, η Συμμαχία για την Εργασία απέτυχε οριστικά, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι η κυβέρνηση θα απέκλινε από τη μεταρρυθμιστική πορεία της στην πολιτική απασχόλησης. Είναι σαφές ότι οι ανακοινώσεις αυτές του Schröder προκάλεσαν έντονες εσωτερικές συγκρούσεις στο κόμμα του τις οποίες όμως τελικά ο Schröder κατάφερε να κατευνάσει και να μετατρέψει σε νομοθετική πράξη τα προτεινόμενα μεταρρυθμιστικά μέτρα. Κατόπιν συμφωνίας της κυβέρνησης Schröder με τους Χριστιανοδημοκράτες σχετικά με την με την κατάργηση των επιδομάτων ανεργίας και την εισαγωγή παροχών ανεργίας I και II (ALG I και ALG II), ακολούθησαν σε πολλές περιπτώσεις περικοπές για τους δικαιούχους παροχών. Η παροχή ανεργίας ALG I περιορίστηκε σε δώδεκα μήνες και για άτομα άνω των 55 ετών σε μέγιστο διάστημα 18 μηνών.

Κατά τη διάρκεια των εκλογών του 2005, θεσπίστηκαν επίσης γενναιότεροι κανόνες για τα άτομα άνω των 45 ετών. Μια άλλη καινοτομία ήταν ότι οι αποδέκτες κοινωνικής πρόνοιας είχαν πλέον πρόσβαση στα εργαλεία και τα προωθητικά μέσα των θεσμών ανεύρεσης εργασίας. Οι συντηρητικοί επέβαλαν την πρόταση ότι οι άνεργοι έπρεπε να αποδεχτούν οποιαδήποτε εργασία, ακόμα και αν δεν ανταποκρίνονταν στους συνήθεις τοπικούς μισθούς. Αντικείμενο διαφωνίας

παρέμεινε το θέμα της οργάνωσης της φροντίδας των μακροχρόνια ανέργων, δηλαδή των αποδεκτών της ALG II. Το SPD πρότεινε να αναλάβουν την σχετική αρμοδιότητα τα γραφεία απασχόλησης ενώ το CDU ήθελε να αναθέσει την ευθύνη στους δήμους. Τελικά υπήρξε ένας συμβιβασμός μεταξύ των δύο θέσεων και η σχετική αρμοδιότητα ανατέθηκε σε ομάδες εργασίας αποτελούμενες τόσο από τους δήμους όσο και από τα γραφεία εργασίας (Egle, 2006b: 180-181). Παρά το γεγονός ότι οι νόμοι Hartz έλαβαν την συγκατάθεση των συντηρητικών και έφεραν και το δικό τους στίγμα, κυρίως το SPD επικρίθηκε από όλες τις πλευρές για τις επιπτώσεις τους. Ενώ τα συνδικάτα χαιρέτισαν το 2002 τις προτάσεις Hartz σε πολλούς τομείς, άσκησαν έντονη κριτική στο συνολικό νομοθετικό πακέτο όπως παρουσιάστηκε τελικά. Παράλληλα η δυσαρέσκεια για την πολιτική της κυβέρνησης αυξήθηκε και στον πληθυσμό. Το καλοκαίρι του 2004, οι αντίπαλοι των μεταρρυθμίσεων Hartz βγήκαν τους δρόμους σε περισσότερες από 140 γερμανικές πόλεις[103].

Ενώ τα Χριστιανοδημοκρατικά κόμματα επικρότησαν τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας, πολλοί διανοούμενοι και οικονομολόγοι όπως ο Peter Bofinger (2005: 170) τις επέκριναν δραστικά. Οι μεταρρυθμίσεις δεν μπόρεσαν να λύσουν τα προβλήματα στη γερμανική αγορά εργασίας, σύμφωνα με τον Bofinger. Κατά την άποψη του, εάν δεν υπάρχουν κενές θέσεις εργασίας δεν βοηθάνε ούτε τα κίνητρα ούτε ο εξαναγκασμός. Στην κριτική του, ο Bofinger επισημαίνει ότι από τα γραφεία εύρεσης απασχόλησης (PSA), αναμενόταν μία μείωση της ανεργίας κατά 0,5 εκατ. άτομα. Το 2003, ωστόσο, μόνο 5.000 άτομα μπόρεσαν να προωθηθούν σε μία εργασία ενώ από το λεγόμενο δάνειο προώθησης εργασίας με χαμηλό επιτόκιο (Job Floater) αναμενόταν η δημιουργία 50.000 θέσεων εργασίας, δημιουργήθηκαν όμως μόνο 11.000. Επίσης ο Bofinger σημειώνει ότι οι λεγόμενες ατομικές ΑΕ (Ich AG) μετέτρεψαν πολλές θέσεις εργασίας υπόχρεες σε εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, σε θέσεις ψευδούς αυτοαπασχόλησης και καταργήθηκαν το 2006. Παράλληλα, η διευκόλυνση της δημιουργίας επισφαλών θέσεων εργασίας με εργασία μειωμένου ωραρίου και χωρίς υποχρέωση κοινωνικής ασφάλισης (Mini Jobs) οδήγησε σε μία μαζική μείωση των θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2003 (με στατικό ΑΕΠ) δημιουργήθηκαν 930.000 επισφαλείς θέσεις εργασίας (Mini Jobs), καταργήθηκαν όμως 500.000 θέσεις πλήρους απασχόλησης (Bofinger,

[103]Μόνο στο Βερολίνο, ο αριθμός των διαδηλωτών ανήλθε σε 30.000 και στη Λειψία σε 20.000 . Οι διαδηλώσεις υποστηρίχθηκαν από τον πρώην πρόεδρο του SPD και υπουργό οικονομικών Lafontaine.

2005: 171). Τέλος, ο Bofinger επικρίνει τα πολύ χαμηλά επίπεδα απαλλαγής για τον υπολογισμό του επιδόματος ανεργίας ΙΙ. Για παράδειγμα, ένας εργένης 40 ετών δεν πρέπει να διαθέτει στοιχεία περιουσίας και ρευστού άνω των 16.000 για να λάβει επίδομα ανεργίας ΙΙ. Είναι σαφές ότι οι εργαζόμενοι στο μέλλον διατήρησαν τις αποταμιεύσεις τους σε (μη ανιχνεύσιμα) μετρητά. Ακόμα πιο αρνητικά αποτελέσματα περιέχει μία μελέτη, η οποία εκπονήθηκε στις αρχές του 2006 από διάφορα ερευνητικά ινστιτούτα εξ ονόματος της Ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Ιδιαίτερα αρνητικά αξιολογούνται τα γραφεία εξεύρεσης εργασίας (PSA), οι μίνι-θέσεις εργασίας και τα κουπόνια διαμεσολάβησης εργασίας που όχι μόνο δεν δημιούργησαν νέες υποχρεωτικές εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις επιδείνωσαν την κατάσταση(Rogall, 2006: 388-389).

Οι μεταρρυθμίσεις Hartz εν μέρει κόστισαν στο SPD την εξουσία διότι οι ψηφοφόροι του μετατοπίστηκαν προς το νέο τότε αριστερό κόμμα (Die Linke) που είχε πρωτοφανή εκλογική άνοδο στις συνακόλουθες γενικές εκλογές. του 2005. Σε κάθε περίπτωση η πολιτική απασχόλησης παρέμεινε ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα πολιτικής και μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον μεγάλο συνασπισμό μεταξύ SPD και CDU/ CSU. Στους σοσιαλδημοκράτες μάλιστα ανατέθηκε η ευθύνη στο συγκεκριμένο πεδίο και αυτοί συνέχισαν τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας όπως είχαν δρομολογηθεί από την κυβέρνηση Schröder. Ο μεγάλος συνασπισμός είχε αναλάβει την δέσμευση να μειώσει την ανεργία, και θεωρούσε υπερβολικά μεγάλες τις κοινωνικές συνεισφορές και απειλή για την απασχόληση. Ως εκ τούτου, μεταξύ του 2005 και του 2009, η κυβέρνηση μείωσε το ποσοστό εισφορών ασφάλισης ανεργίας από 6,5% σε 2,8%. Η μείωση αυτή κατέστη δυνατή, αφενός, λόγω της καλύτερης οικονομικής κατάστασης της Υπηρεσίας Απασχόλησης και, αφετέρου, λόγω της αύξησης του ΦΠΑ. Από το 2007 μειώθηκαν και οι κοινωνικές συνεισφορές κάτω από το 40 % ενώ κυμάνθηκαν μεταξύ 41% και 42 % τα προηγούμενα έτη(Dümig, 2010: 279-284).

Βελτιωτικές νομοθετικές κινήσεις έγιναν και στην παθητική πολιτική για την αγορά εργασίας, που ακολούθησε η προηγούμενη κόκκινο-πράσινη κυβέρνηση. Ενδεικτικά παρατάθηκε έως 24 μήνες η περίοδος παροχής του επιδόματος ανεργίας ALG I, ανάλογα με την ηλικία και τη διάρκεια της απασχόλησης. Οι Χριστιανοδημοκράτες είχαν ταχθεί υπέρ μιας τέτοιας διευθέτησης στην προεκλογική εκστρατεία ενώ η αριστερά πτέρυγα των σοσιαλδημοκρατών υπό τον πρόεδρο του SPD Kurt Beck συμφωνούσε. Οι εκσυγχρονιστές όμως αντιτάχθηκαν σε τέτοια

σχέδια διότι θεωρούσαν ότι η χρονική επέκταση του επιδόματος ανεργίας αντιβαίνει στον στόχο μείωσης της ανεργίας διότι όπως έδειχναν διεθνείς συγκριτικές μελέτες, οι μεγαλύτερες χρονικές περίοδοι μεταβιβάσεων ανεργίας συνοδεύονται από υψηλότερο ποσοστό ανεργίας (Dümig, 2010: 284-285).

Μέχρι το 2008, έγιναν μόνο μικρές βελτιώσεις στην ενεργητική πολιτική για την αγορά εργασίας. Για παράδειγμα, συμφωνήθηκε μια νέα επιχορήγηση εκκίνησης μίας ατομικής ΑΕ και υπήρξαν μεγαλύτερες επιχορηγήσεις για εργοδότες που αποφάσιζαν να προσλάβουν εργαζόμενους από προβληματικές ομάδες. Στο τέλος του 2008 καταργήθηκαν και μειώθηκαν τα μικρά επιδόματα προσωπικής ενεργοποίησης και αντικαταστάθηκαν από έναν μεγαλύτερο προϋπολογισμό για την εξεύρεση εργασίας. Αξιοσημείωτο είναι ότι το SPD δεν μπόρεσε να περάσει εντός του μεγάλου συνασπισμού τις ιδέες του για ένα εθνικό κατώτατο μισθό, μπόρεσε όμως να συμβιβαστεί με το CDU για την εισαγωγή κλαδικών κατώτατων μισθών. Γύρω στα 1,8 εκατομμύρια εργαζόμενοι στον κλάδο των κατασκευών, στον καθαρισμό κτιρίων και τον ταχυδρομικό τομέα επωφελήθηκαν από το μέτρο.

Τέλος, η κυβέρνηση συνασπισμού αντέδρασε στη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση εξισορροπώντας της συνέπειες της στην αγορά εργασίας με ενεργές πολιτικές απασχόλησης και προγράμματα τόνωσης της οικονομίας (Starke, 2015: 16-22). Εκτός από την επέκταση των δικαιωμάτων φορολογικής απόσβεσης υπήρξαν και κρατικές επιχορηγήσεις σε ύψος δισεκατομμυρίων για επενδύσεις, καθώς και εγγυήσεις για ιδιωτικές εταιρείες. Με τα μέτρα αυτά η κυβέρνηση ήλπιζε να αποτρέψει τις απολύσεις (Starke, 2015: 20-21). Επίσης ακολούθησαν μέτρα για την τόνωση των νοικοκυριών σε συνδυασμό με την τόνωση της οικονομίας. Για παράδειγμα κατά την αγορά ενός νέου αυτοκινήτου και την διάλυση του παλαιού, οι καταναλωτές λάμβαναν κρατική επιχορήγηση ύψους 2.500 ευρώ και δώρο τον ετήσιο φόρο οχημάτων (Starke, 2015: 20). Επιπλέον, επιχειρήθηκε να αποτραπούν απολύσεις μέσω της επέκτασης των αποζημιώσεων από δώδεκα σε 12 σε 24 μήνες (Starke, 2015: 21-22). Επιπλέον, λόγω της τραπεζικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης, ο Ομοσπονδιακός Οργανισμός Απασχόλησης επέστρεφε στους εργοδότες το 50 % των εισφορών και 100% των εισφορών σε περίπτωση επανειδίκευσης προσωπικού (Dümig, 2010: 290-293).

Όσον αφορά το σοσιαλδημοκρατικό παράδειγμα στην Γαλλία και την προσέγγιση των πολιτικών απασχόλησης πρέπει να σημειωθεί ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, οι γαλλικές κυβερνήσεις είχαν να αντιμετωπίσουν εξαιρετικά

υψηλά επίπεδα ανεργίας σε σύγκριση με τη Δυτική Ευρώπη. Κατά μέσο όρο, το ποσοστό ανεργίας βρισκόταν πάνω από το 10 % και το 1994 έφθασε σε μια νέα κορύφωση του 12 % (βλ. Διάγραμμα 7). Το 1997 το ποσοστό ανεργίας των νέων έφτανε στο 28,5 % (βλ. Πίνακα 5) , το ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας έφτανε στο 40% στο σύνολο των ανέργων (βλ. Διάγραμμα 8), ενώ υπήρχαν σημαντικές δυσκολίες στην ένταξη των γυναικών και των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας στην αγορά εργασίας. Οι συνθήκες στην αγορά εργασίας επέβαλαν ένα προβληματικό πλαίσιο για την νεοεκλεγείσα σοσιαλιστική κυβέρνηση Jospin το 1997.

Ως σημαντικότεροι λόγοι για τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και της χαμηλής απασχόλησης αναφέρονται η υψηλή επιδότηση προς τους ανέργους, που είναι μόνο ελαφρώς χαμηλότερη από το ελάχιστο εισόδημα στην Γαλλία (SMIC- Salaire Interprofessionnel de croissance), το υψηλό μη μισθολογικό κόστος και υψηλά διοικητικά εμπόδια στην έναρξη μιας επιχείρησης. Οι παράγοντες αυτοί εμποδίζουν την δημιουργία νέων χαμηλόμισθων θέσεων εργασίας. Επιπλέον, η υψηλή ανεργία στη Γαλλία ανάγεται στις πολύ περιοριστικές ρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, όπως η αυστηρή προστασία από απολύσεις, καθώς και στην κακή ποιότητα της επαγγελματικής κατάρτισης που παρέχονταν από σχολεία και όχι από επιχειρήσεις. Σχετικά με την καταπολέμηση της ανεργίας, οι γαλλικές κυβερνήσεις έως την δεκαετία του 1990 χρησιμοποίησαν μέτρα όπως τις πρόωρες συνταξιοδοτήσεις, την απασχόληση στο δημόσιο τομέα, τις μειώσεις του χρόνου εργασίας και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης. Εντούτοις, η νέα κυβέρνηση Jospin, δεν μπορούσε να κάνει χρήση του πλήρους οπλοστασίου καταπολέμησης της ανεργίας. Πρώτον, τα όρια που είχαν τεθεί στο δημόσιο χρέος απέκλειαν τις μαζικές πρόωρες συνταξιοδοτήσεις και την απασχόληση στον δημόσιο τομέα ενώ από την άλλη πλευρά τα αριστερά κόμματα του κυβερνητικού συνασπισμού απέκλειαν την μείωση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης ως μέτρο από την πλευρά της προσφοράς. Επιπλέον, οι πολιτικές απορρύθμισης όπως είχαν εισαχθεί σε άλλες χώρες για την αντιμετώπιση του προβλήματος της υψηλής ανεργίας, δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν στο συγκεκριμένο γαλλικό πλαίσιο καθώς το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCF) συμμετείχε στην συμμαχική κυβέρνηση (Egle, 2006a: 211-213).

Ένας άλλος περιορισμός στην επιλογή στρατηγικής για την απασχόληση ήταν τον χειμώνα του 1997 το Κίνημα ανέργων Mouvement des Chômeurs, το οποίο από μικρό κίνημα διαμαρτυρίας είχε πλέον εξελιχθεί σε κίνημα με εθνική εμβέλεια. Το 1997 οι κοινωνικοί εταίροι οι οποίοι διαχειριζόταν το ταμείο ανεργίας (Association

pour l'Emploi dans l'Industrie et le Commerce -ASSEDIC), προγραμμάτιζαν μια μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Ταμείου, η οποία αποσκοπούσε στην ακύρωση της τελικής ετήσιας αποζημίωσης, καθώς και στην καταβολή των παροχών από τις κοινωνικές υπηρεσίες πρόνοιας. Πολλοί άνεργοι είδαν το μέτρο αυτό ως στιγματισμό με αποτέλεσμα σταδιακά να αναπτυχθεί ένα μαζικό κίνημα διαμαρτυρίας και καταλήψεων σε όλη την χώρα το οποίο είχε την συμπάθεια του πληθυσμού και υποστηριζόταν από την Συνομοσπονδία Συνδικάτων Générale du Travail (CGT) η οποία βρισκόταν υπό την κυριαρχία των Κομμουνιστών (Egle, 2006 a: 215; Mauerer & Pierru, 2001: 371-374).

Κάτω από υψηλή πίεση των μέσων ενημέρωσης, η κυβέρνηση υποχώρησε και προέβη στην αύξηση των επιδομάτων ανεργίας και στην εισαγωγή ενός επιδόματος αλληλεγγύης για τους ανέργους (Allocationde Solidarité Spécifique - ASA), το οποίο χρηματοδοτήθηκε από φόρους καθώς και στην ίδρυση ενός κοινωνικού ταμείου για τις έκτακτες ανάγκες. Επειδή τα κόμματα της κυβέρνησης συνασπισμού (MDC, PSF, Πράσινοι) συμπαθούσαν το κίνημα διαμαρτυρίας, ματαίωσαν κάθε περικοπή στις κοινωνικές παροχές όπως και τις μεταρρυθμίσεις που ήταν προσανατολισμένες προς την αγορά, (Egle, 2006a: 215).

Η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και η καταπολέμηση της ανεργίας συγκαταλέγονταν στις μεγάλες προεκλογικές υποσχέσεις των σοσιαλιστών και γι'αυτό ήταν απαραίτητο να διερευνηθούν οι μεταρρυθμιστικές επιλογές σε ένα πολύ δύσκολο περιβάλλον. Εν προκειμένω, η ιδέα της μείωσης του χρόνου εργασίας για την καταπολέμηση της ανεργίας δεν ήταν εντελώς νέα. Οι πολιτικοί σύμβουλοι του Mitterrand είχαν ήδη επισημάνει το δυναμικό απασχόλησης που μπορούσε να προκύψει από την μείωση του χρόνου της εβδομαδιαίας εργασίας ενώ η Καθολική Εκκλησία τάσσονταν επίσης υπέρ μιας ανακατανομής της εργασίας. Η συζήτηση για τις μειώσεις της εβδομάδας εργασίας παρέμεινε ζωντανή στη Γαλλία από το πείραμα των αρχών της δεκαετίας του 1980. Το αίτημα για μείωση των ωρών εργασίας υποστηρίχθηκε από ποικίλους οικονομολόγους που προέβλεπαν σημαντική αύξηση νέων θέσεων εργασίας και άνοδο της ποιότητας ζωής (Hayden,2006:530).

Χαρακτηριστική είναι η έκθεση Taddei, του 1986, την οποία εξέδωσε το σοσιαλιστικό κόμμα, η οποία εστίαζε στην ενίσχυση της ευελιξίας των προγραμματισμένων ωρών εργασίας για τη μείωση του κόστους εργασίας μέσα από τις μειώσεις της εβδομάδας εργασίας (Estevao& Sá,2008:422). Με βάσει τις εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ η εισαγωγή των 35 ωρών εργασίας την εβδομάδα θα επέφερε

εμφανή αύξηση των θέσεων απασχόλησης στην Γαλλία με πρόβλεψη μία μείωση της ανεργίας από 12,4% το 1997, σε 8,8% το 2002 (Trumbull,2002: 10). Επίσης, στη δημόσια συζήτηση κυριάρχησε η αντίληψη ότι οι μειώσεις της εβδομάδας εργασίας θα μπορούσαν να μειώσουν την ανεργία, απελευθερώνοντας δημόσιους πόρους που πήγαιναν στην ασφάλιση ανεργίας και σε προγράμματα κατάρτισης, τα οποία θα μπορούσαν πλέον να χρησιμοποιηθούν για να αντισταθμίσουν μέρος της αύξησης του κόστους παραγωγής (Askenazy,2008:1-5;Estevao& Sá:2008, 422;Hayden,2006).

Ως εκ τούτου συζητήθηκε η 35ωρη εβδομάδα εργασίας περισσότερο ως μια νέα πολιτική στρατηγική για την αγορά εργασίας από την αριστερά (Milner, 2002: 340-342) μετά τις χαμένες κοινοβουλευτικές εκλογές του 1993 και το 1997 κατέλαβε μία εξέχουσα θέση στο εκλογικό πρόγραμμα του PS (PS, 1997). Με την εφαρμογή της εβδομάδας εργασίας των 35 ωρών, οι Γάλλοι σοσιαλιστές εισήλθαν σε εντελώς νέο έδαφος. Για πρώτη φορά στην ιστορία της Πέμπτης Δημοκρατίας, η κυβέρνηση υιοθέτησε την τριμερή διαπραγμάτευση, εν μέρει ως απάντηση στις πιέσεις των οργανώσεων των εργοδοτών. Παρ'όλα αυτά, απέτυχε το κοινωνικό σύμφωνο, λόγω έλλειψης εμπειρίας των κοινωνικών εταίρων με τριμερείς ρυθμίσεις, αλλά και της ανένδοτης στάσης του PS στο θέμα της απασχόλησης ως βασική προεκλογική υπόσχεση (Egle, 2005: 88-89). Συνακολούθως, ο Jospin ανακοίνωσε μια νομική ρύθμιση, η οποία υλοποιήθηκε σε δύο στάδια. Ο πρώτος νόμος του 1998, που συντάχθηκε από την υπουργό κοινωνικής πολιτικής Martine Aubry, προέβλεπε την εισαγωγή της εβδομάδας των 35 ωρών από το έτος 2000, ενώ σε μικρότερες επιχειρήσεις με λιγότερους από 20 υπαλλήλους δόθηκε χρόνος μέχρι το 2002 για να εφαρμόσουν το σχέδιο. Υπεύθυνοι για την οργάνωση της μείωσης του χρόνου εργασίας ήταν οι κοινωνικοί εταίροι, ενώ οι επιχειρήσεις που θα μείωναν τις εβδομαδιαίες ώρες εργασίας πριν από το 2000 επωφελούνταν από μείωση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης και από επιδοτήσεις οι οποίες ωφέλησαν κυρίως τον τομέα των χαμηλών αμοιβών. Οι κομμουνιστές μπόρεσαν επίσης να επιβάλουν την ίδρυση μιας επιτροπής ελέγχου στο πλαίσιο της νομοθεσίας για την εβδομάδα των 35 ωρών, η οποία θα παρακολουθούσε τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και συνεπώς την διαχείριση των υπερωριών (Egle, 2006a: 216-217).

Με έναν δεύτερο νόμο για τη μείωση του χρόνου εργασίας, δόθηκε στους εργοδότες η δυνατότητα να κάνουν χρήση ενός ετήσιου χρόνου εργασίας 1600 ωρών αντί της εβδομαδιαίας εργασίας 35 ωρών για να είναι πιο ευέλικτοι με την εφαρμογή του νόμου. Οι εταιρείες που είχαν ήδη μειώσει τις ώρες εργασίας κατά

τουλάχιστον 10 % πριν από το 2000, λάμβαναν μόνιμες επιδοτήσεις. Επιπλέον, ο νόμος ρύθμιζε την προσαρμογή του κατώτατου μισθού στις νέες ώρες εργασίας, έτσι ώστε να μην απειλούνται οι εργαζόμενοι με απώλεια πραγματικών μισθών. Σε αντάλλαγμα, θεσπίστηκαν διαρθρωτικές βοήθειες για να εμποδιστεί η αύξηση του κόστους εργασίας μέσω της εβδομάδας εργασίας των 35 ωρών, διότι οι νέες ρυθμίσεις σήμαιναν τελικά μία πραγματική αύξηση του μισθού κατά 11 % (Dayan, 2003;Egle, 2005, 88-89; Egle, 2006a: 215-219).

Σύμφωνα με συγκρατημένες εκτιμήσεις με την εβδομάδα εργασίας των 35 ωρών, η κυβέρνηση Jospin ακολουθούσε έναν παραδοσιακό σοσιαλδημοκρατικό στόχο και η μείωση του χρόνου εργασίας δημιούργησε τουλάχιστον 300.000 νέες θέσεις εργασίας. Ωστόσο, ο αριθμός των θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν με την εβδομάδα των 35 ωρών μειώθηκε στο διάστημα 2000-2001 κατά 100.000 θέσεις εργασίας (Dayan, 2003: 107) και οι εργαζόμενοι έπρεπε να αποδεχθούν μεγαλύτερη ευελιξία. Επιπλέον, η μεταρρύθμιση δεν επέτρεψε στα άτομα με χαμηλό εισόδημα να χρησιμοποιήσουν τις υπερωρίες για να αυξήσουν το μισθό τους (Egle, 2006a: 218-219). Παρά τα διάφορα κίνητρα και επιδόματα που δίδονταν στις επιχειρήσεις δεν σημειώθηκε μία αξιοσημείωτη καθαρή ανακούφιση τους και έτσι η επίδραση του όλου προγράμματος των 35 ωρών εργασίας υπήρξε μάλλον ήπια και αντί να δημιουργηθούν οι προσδοκώμενες από την κυβέρνηση 600.000 νέες θέσεις εργασίας, σύμφωνα με εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ, δημιουργήθηκαν μόνο 150.000-300.000 νέες θέσεις εργασίας (OECD, 2003: 59-60.). Σύμφωνα με πιο αισιόδοξες εκτιμήσεις ωστόσο μέσω του 35 ωρου δημιουργήθηκαν 1, 8 εκατ. θέσεις εργασίας μεταξύ 1997-2002, μία εντυπωσιακή απόδοση που ξεπερνά ακόμα και τις προβλέψεις της κυβέρνησης Jospin που εκτιμούσε το 1998 ότι θα καταφέρει να δημιουργήσει 210.000 έως 280.000 νέες θέσεις εργασίας τα επόμενα πέντε έτη. Στην πραγματικότητα, μέσω της ισχυρής οικονομικής ανάπτυξης δημιουργήθηκαν οι περισσότερες από τις νέες θέσεις εργασίας. Ακόμη και οι αισιόδοξοι υπολογισμοί της κυβέρνησης Jospin απέδωσαν μόνο το ένα πέμπτο των νέων θέσεων εργασίας απευθείας στην εβδομάδα εργασίας 35 ωρών, και οι περισσότεροι οικονομολόγοι πιστεύουν ότι ο αντίκτυπος ήταν πολύ μικρότερος(Trumbull:2002,11).

Παρά τις όποιες επικρίσεις, η εισαγωγή της 35ωρης εβδομάδας εργασίας γνώρισε μεγάλη δημοτικότητα και κατέστη η ναυαρχίδα της σοσιαλιστικής κυβερνητικής πολιτικής, όπως και η μείωση της νόμιμης ηλικίας συνταξιοδότησης από τον Mitterand (Milner 2002: 339; Trumbull:2002, 2-3). Πέρα από τις νέες θέσεις

εργασίας που δημιουργήθηκαν η εβδομάδα εργασίας των 35 ωρών, αύξησε την παραγωγικότητα και επηρέασε θετικά τον γαλλικό τρόπο ζωής απελευθερώνοντας χρόνο για δραστηριότητες αναψυχής και πολιτιστικές δράσεις (Marian: 2002: 260). Στο εκλογικό πρόγραμμα του 1997, οι σοσιαλιστές αναφορικά με την υψηλή ανεργία των νέων στη Γαλλία, υποσχέθηκαν τη δημιουργία 700.000 νέων θέσεων εργασίας για νέους (Egle:2005, 87). Με τις υπηρεσίες Nouveaux - Emploi Jeunes, οι σοσιαλιστές δρομολόγησαν ένα πρόγραμμα για ανέργους νέους, το οποίο δεν αποσκοπούσε μόνο στην δημιουργία προσωρινών θέσεων πρακτικής άσκησης αλλά και μόνιμη απασχόληση. Το επίκεντρο του προγράμματος ήταν ο προσδιορισμός και η ανάπτυξη νέων πεδίων και προφίλ απασχόλησης που δεν προσφέρονταν ακόμα και δεν είχαν ζήτηση στην αγορά εργασίας. Οι νέες εργασιακές σχέσεις για τους νέους επικεντρώθηκαν στο περιβάλλον, στον τουρισμό, στην εκπαίδευση, στην κοινωνική εργασία σε προβληματικές γειτονιές και στον αθλητισμό. Κάθε πεδίο εργασίας επιδοτήθηκε με το 80% του ελάχιστου μισθού (SMIC) και έτσι δημιουργήθηκαν μέχρι τις αρχές του 2002, 280.000 νέες θέσεις εργασίας (Egle:2005, 87). Με αυτό τον αριθμό, η κυβέρνηση παρέμεινε μακριά από τον στόχο των 700.000 νέων θέσεων εργασίας και το ένα τρίτο όσων εντάχθηκαν στο πρόγραμμα δεν βρήκαν νέα απασχόληση μετά το πέρας του προγράμματος. Μία αστοχία του προγράμματος ανεργίας των νέων ήταν ότι δεν δέσμευε τους συμμετέχοντες σε κατάρτιση και έτσι χάθηκε η ευκαιρία για δημιουργία πιο εξειδικευμένης απασχολησιμότητας (Egle 2006a: 220-221; Egle:2005, 88).

Χαρακτηριστικό γνώρισμα σοσιαλδημοκρατικών κυβερνητικών πολιτικών στην Ευρώπη μετά το 1990 ήταν οι ενεργές πολιτικές για την αγορά εργασίας και η ενσωμάτωση στοιχείων ενεργοποίησης στην ασφάλιση ανεργίας, δηλαδή η σύνδεση κυρώσεων και υποχρεώσεων με την καταβολή των κοινωνικών μεταβιβάσεων. Οι αντιστάσεις ωστόσο των αριστερών κυβερνητικών εταίρων των σοσιαλιστών, ιδιαίτερα του PCF, απέτρεψαν σε μεγάλο βαθμό αυτή την εξέλιξη στην Γαλλία. Με την επιμονή των εργοδοτών, επιτεύχθηκε μια συμφωνία με τους κοινωνικούς εταίρους το 2001 (Dufour, 1998:125-129; Dufour, 1999:83-87; Steinhilber, 2000:271-272) η οποία απέχει πολύ από τα μέτρα ενεργοποίησης που εφαρμόστηκαν στην Γερμανία, Μεγάλη Βρετανία, ακόμα και στην Ελλάδα. Αυτή η συμφωνία περιείχε την εισαγωγή ατομικών προγραμμάτων ένταξης και για τους αποδέκτες επιδόματος ανεργίας και κοινωνικής πρόνοιας που δεν λάμβαναν τα επιδόματα τους από την ασφάλιση ανεργίας, επιχορηγήσεις σε εργοδότες που προσλάμβαναν δύσκολες

περιπτώσεις ανέργων και επιδοτήσεις εκκίνησης επιχειρηματικής δραστηριότητας. Επίσης, μειώθηκαν τα κοινωνικά ασφάλιστρα και το επίδομα ανεργίας αυξήθηκε. Μέσω της σταδιακής κατάργησης του επιδόματος ανεργίας με την υπογραφή ενός σχεδίου ενεργοποίησης δημιουργήθηκαν πρόσθετα κίνητρα για τους ανέργους να επενδύσουν στην επιστροφή τους στην οικονομική -επαγγελματική ζωή (Egle, 2006a: 221-222).

Σε αντίθεση με τις εξελίξεις στην Μεγάλη Βρετανία, Γερμανία και λιγότερο στην Ελλάδα, η περιοριστική ρυθμιστική πολιτική της αγοράς εργασίας, η οποία εκφράζεται στην Γαλλία με την ισχυρή προστασία έναντι των άδικων απολύσεων, ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο κάτω από τη σοσιαλιστική κυβέρνηση Jospin. Το 1998, η κυβέρνηση εξέδωσε διάταγμα, το οποίο δυσκόλευε την απόλυση εργαζομένων άνω των 50 ετών (Merkel, Petring, Henkes&Egle, 2008:115). Στο πλαίσιο ενός θερμού δημόσιου διαλόγου σχετικά με τις απολύσεις υπό συνθήκες κερδοφορίας των επιχειρήσεων, ενόψει του ισχυρότερου αριστερού ανταγωνισμού και των πενιχρών αποτελεσμάτων των εκλογών, οι κομμουνιστές αναγκάστηκαν να αναλάβουν πρωτοβουλία και κατέθεσαν χωρίς τη στήριξη της κυβέρνησης ένα νομοσχέδιο στην Βουλή που απαγόρευε τις απολύσεις εκ μέρους επιχειρήσεων, το οποίο δεν πέρασε. Αφού οι κομμουνιστές άσκησαν μεγάλη πίεση στην κυβέρνηση, οι σοσιαλιστές δέχτηκαν ένα νόμο το 2001, που επέτρεπε απολύσεις μόνο σε περίπτωση κινδύνου επιβίωσης μιας επιχείρησης. Οι ρυθμίσεις για τη νομιμότητα των απολύσεων που συμφωνήθηκαν στο νόμο (Loi de Modernization Sociale) αντιμετώπισαν έντονες επικρίσεις, όχι μόνο από την πλευρά των εργοδοτών. Το μετριοπαθές συνδικάτο Confédération Française Démocratique du Travail (CFDT) καταδίκασε τη νομοθεσία (Milner, 2002: 340), που απορρίφθηκε μερικώς από το Συνταγματικό Συμβούλιο το 2000 (Egle, 2006a: 222-223).

Αναφορικά με την περίπτωση της ελληνικής σοσιαλδημοκρατίας, είναι κοινώς αποδεκτό ότι οι πολιτικές προτεραιότητες του ΠΑΣΟΚ ως κυβέρνησης διαφοροποιούνται σε μία καθαρά σοσιαλδημοκρατική-κεϊνσιανή κυβερνητική περίοδο από το 1981-1989 σε μία ενδιάμεση μεταβατική περίοδο από το 1993-1996 η οποία συνδέεται με την ολική αποκατάσταση του Ανδρέα Παπανδρέου και μια πραγματιστική, ευρωπαϊκή στροφή του σε μία περίοδο του εκσυγχρονισμού από το 1996-2004. Κατά την περίοδο 1981-89 το ΠΑΣΟΚ αύξησε ονομαστικά τους μισθούς και τις συντάξεις και προσέλαβε νέο προσωπικό στον δημόσιο τομέα σε μαζική κλίμακα (Zetzmann, 1997: 318). Τη δεκαετία του 1980, η Ελλάδα μπήκε σε

μία φάση επέκτασης του αδύναμου κοινωνικού κράτους ακολουθώντας παρεμβατικές πολιτικές και πολιτικές φιλικές προς την εργασία (Sotiropoulos, 2011:126). Το 1985 θεσπίστηκε ένα νέο σύστημα προστασίας από την ανεργία (νόμος 1545/1985), που βασίζεται σε παθητικές πολιτικές για την αγορά εργασίας. Την ίδια δεκαετία η Ελλάδα έλαβε χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο για την ίδρυση κέντρων επαγγελματικής κατάρτισης (Ιωαννίδης, 2017:39, 42). Ωστόσο, τα ποσοστά απορρόφησης ήταν πολύ χαμηλά και οι επιδράσεις της κατάρτισης στην αγορά εργασίας παρέμειναν μάλλον ισχνές (Ιωαννίδης, 2017: 42 -43). Είναι επίσης ενδεικτικό ότι το έτος 2009 , ένα χρόνο μετά την κυβερνητική θητεία Σημίτη, η συμμετοχή στη Διά Βίου Μάθηση στην Ελλάδα ήταν μόλις στο 3, 3 % ενώ στο Μ.Ο της ΕΕ στο 9,2% (Παπαδάκης,2016:307-308).

Υπό συνθήκες υψηλής ανεργίας η κυβέρνηση Σημίτη προώθησε διεργασίες τριμερούς κοινωνικού διαλόγου για την μεταρρύθμιση του εργασιακού πλαισίου και του ασφαλιστικού με βασικό στόχο τη σύγκλιση με τους στόχους του Maastricht (Ζαμπαρλούκου, 2014: 255). Το εγχείρημα αυτό της θεσμοθετημένης εμπλοκής των οργανώσεων των κοινωνικών εταίρων στη διαμόρφωση της πολιτικής απασχόλησης και της κοινωνικής πολιτικής διαδραματίστηκε ωστόσο με σημαντική καθυστέρηση και διστακτικότητα και με την καθοριστική προτροπή της Ε.Ε. (Μουρίκη, 2002: 148). Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά η κυβέρνηση Σημίτη πέρασε οκτώ νομοσχέδια για την προώθηση της εργασίας, την καταπολέμηση της ανεργίας και την μετάβαση από παθητικά σε ενεργητικά μέτρα απασχόλησης. Το 1996 η εκσυγχρονιστική κυβέρνηση προσπάθησε να συνδέσει την επαγγελματική κατάρτιση με τις προβλεπόμενες ανάγκες της αγοράς εργασίας και ψήφισε νέο νόμο (2434/1996). Με πρωτοβουλία της κυβέρνησης διεξήχθη το 1997, τριμερής διάλογος μεταξύ κυβέρνησης, εκπροσώπων των εργαζομένων και εργοδοτών αναφορικά με την διαμόρφωση μίας εθνικής στρατηγικής για την ανάπτυξη, την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση. Ο τριμερής διάλογος μετά από επτά μήνες κατέληξε σε ένα «Σύμφωνο Εμπιστοσύνης» μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, που εστίαζε στην ανάγκη επενδύσεων και δημιουργίας θέσεων εργασίας μέσω προγραμμάτων κατάρτισης και διαρθρωτικών αλλαγών. Μεταξύ άλλων συμφωνήθηκαν και περιορισμένες αυξήσεις σε μισθούς και ημερομίσθια ενώ ασυμφωνία υπήρξε στο ζήτημα της ευελιξίας της εργασίας, στο οποίο διαφώνησαν τα συνδικάτα και δεν συμπεριλήφθη στο σύμφωνο εμπιστοσύνης (Ζαμπαρλούκου, 2014: 255). Το 1998, η κυβέρνηση ψήφισε νόμο για τη μεταρρύθμιση της αγοράς

εργασίας (νόμος 2639/1998), ο οποίος βελτίωνε το πλαίσιο της μερικής απασχόλησης και των άτυπων μορφών απασχόλησης (εργασία με το κομμάτι, τηλεργασία, κατ' οίκον εργασία), ρύθμιζε την επιθεώρηση εργασίας και επέτρεπε την ίδρυση ιδιωτικών υπηρεσιών πρόσληψης (Παπαδημητρίου, 2007: 250; Sotiropoulos, 2011: 126). Παρά τις έντονες αντιδράσεις των συνδικάτων τις οποίες είχαν εκφράσει κατά τον τριμερή κοινωνικό διάλογο, ο νόμος συμπεριέλαβε άρθρα για την ενίσχυση της ευελιξίας των ωρών απασχόλησης που παρέμειναν ωστόσο ως διατάξεις ανενεργές αφού η εφαρμογή τους απαιτούσε τη σύμφωνη γνώμη των εκπροσώπων των εργαζομένων (Ζαμπαρλούκου, 2014: 255). Επίσης ο νόμος εισήγαγε τα τοπικά σύμφωνα για την απασχόληση, προκειμένου να προωθηθεί η αύξηση της απασχόλησης σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο (Sotiropoulos, 2011: 126-127).

Τα μέτρα αυτά ωστόσο ήταν μεσοβέζικα (Παπαδημητρίου, 2007: 250) και δεν είχαν την αναμενόμενη επιτυχία, καθώς συνάντησαν την αδιαφορία των εργοδοτών και των εργαζομένων, ενώ τα συνδικάτα φοβούνταν ότι μέσω αυτών των συμφωνιών σε εθνικό επίπεδο οι συλλογικές συμβάσεις θα υπονομεύονταν σε τοπικό επίπεδο. Η συγκεκριμένη νομοθετική πρωτοβουλία θεωρείται εντυπωσιακό παράδειγμα για την ασάφεια των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας. Ο νόμος παρείχε σε ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις την δυνατότητα μεγαλύτερης ευελιξίας στην οργάνωση της εργασίας δίδοντας για παράδειγμα την δυνατότητα εποχιακής εργασίας ή εργασίας σε προβληματικές περιοχές κατά απόκλιση από τις συλλογικές συμβάσεις βάσει «τοπικών συμφωνιών απασχόλησης» που προωθούνταν από την ΕΕ. Ο νόμος, όπως τροποποιήθηκε, απαιτούσε την έγκριση των εργατικών συμβουλίων των επιχειρήσεων ή των συνδικάτων. Αυτοί όμως με τη σειρά τους απέρριπταν εξ ολοκλήρου τα προβλεπόμενα μέτρα, θεωρώντας ότι παραβιάζουν το συνταγματικά εγγυημένο δικαίωμα «ίσης αμοιβής για ίση εργασία» ενώ απειλούσε τον θεσμό των «συλλογικών διαπραγματεύσεων» (Kazakos, 2000: 17; Παπαδημητρίου, 2007: 251).

Η κυβέρνηση Σημίτη πρότεινε την διευθέτηση του χρόνου εργασίας σε ετήσια βάση και η εθελοντική υιοθέτηση αυτού του μέτρου συνδέθηκε με την εισαγωγή του 38 ωρου, άφησε αναλλοίωτα τα όρια απολύσεων για μεγάλες επιχειρήσεις, μείωνε τις ώρες υπερεργασίας ανά εβδομάδα από 8 σε 3, διένειμε στους ανέργους «κάρτες ανεργίας» και αύξησε τις αποζημιώσεις για τις υπερωρίες, προκειμένου να δοθεί κίνητρο στις επιχειρήσεις να προσλάβουν νέο προσωπικό (Ν. 2874/2000) (Παπαδημητρίου, 2007: 253-254).

Επιπλέον η κυβέρνηση άφησε να εννοηθεί 'ότι θα προέβαινε σε περικοπές

των ασφαλιστικών εισφορών των εργοδοτών για νεοπροσληφθέντες κατά 20-30% (Παπαδημητρίου, 2007: 253-254). Ωστόσο, οι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων και οι εργαζόμενοι δεν επωφελήθηκαν από αυτά τα κίνητρα, αλλά προτίμησαν να προβαίνουν σε συμφωνίες adhoc σε θέματα χρόνου εργασίας. Ο νόμος του 2000 ήταν προσαρμοσμένος στις απαιτήσεις εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου και θέσπιζε μια νέα κρατική υπηρεσία, η οποία ανέλαβε την παρακολούθηση της προόδου των επιχειρησιακών προγραμμάτων του ΕΚΤ (monitoring) (Sotiropoulos, 2011: 127). Ο νόμος αποξένωσε τόσο τα συνδικάτα όσο και τους εργοδότες, οι πρώτοι γιατί θεωρούσαν ότι η κυβέρνηση ενδίδει στους εργοδότες, απελευθερώνει τις απολύσεις και προβαίνει σε απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, ενώ οι δεύτεροι διότι θεωρούσαν ότι ο νόμος ανεβάζει το κόστος εργασίας και ότι η απελευθέρωση των απολύσεων είναι εξαιρετικά μετριοπαθής και δεν έχει αντίκρισμα (Παπαδημητρίου, 2007: 255;Ζαμπαρλούκου, 2014: 256).

Το 2001, ένας άλλος νόμος (νόμος 2956/2001) αναδιοργάνωσε τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), προκειμένου να γίνει πιο αποτελεσματικός και για να γίνει αποτελεσματική χρήση των πόρων του ΕΚΤ. Στην εισηγητική έκθεση που συνοδεύει το νομοσχέδιο, υποστηρίζεται ότι η Ελλάδα, έχοντας καταφέρει να εισέλθει στην ευρωζώνη, επικεντρώθηκε τώρα στη σύγκλιση με τις κοινωνίες και τις οικονομίες της υπόλοιπης ΕΕ-15(Sotiropoulos, 2011: 127). Το ΠΑΣΟΚ ίδρυσε νέο οργανισμό επαγγελματικής κατάρτισης (Επαγγελματική κατάρτιση ΑΕ) για την εποπτεία των ιδρυμάτων επαγγελματικής κατάρτισης (ΙΕΚ). Εισήγαγε επίσης ένα νέο σύστημα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και δημιούργησε ένα νέο παρατηρητήριο (Παρατηρητήριο Απασχόλησης – Ερευνητική Πληροφορική) για την παρακολούθηση των τάσεων της ανεργίας. Ένα άλλο μέτρο ήταν η ίδρυση νέων αποκεντρωμένων Κέντρων Προώθησης της Απασχόλησης (Κέντρα Προώθησης της Απασχόλησης - ΚΠΑ). Αυτά προορίζονταν να φέρνουν τους άνεργους σε επαφή με τους μελλοντικούς εργοδότες. Το 2003, η τελευταία κυβέρνηση Σημίτη αναδιοργάνωσε τον διάλογο που είχε προγραμματιστεί να λάβει χώρα μεταξύ των κοινωνικών εταίρων ενόψει των απαιτήσεων της ατζέντας της Λισαβόνας (Νόμος 3144/2003). Η εισηγητική έκθεση του νόμου 3191/2003 αναφέρει ότι υπάρχει η ανάγκη για καλύτερο συντονισμό μεταξύ της πολιτικής για την κατάρτιση και την απασχόληση. Για το λόγο αυτό, ο νόμος θέσπισε ένα νέο «εθνικό σύστημα» για το συντονισμό της επαγγελματικής κατάρτισης με την απασχόληση. Στις αρχές του 2004, ένας τελευταίος νόμος του ΠΑΣΟΚ προέβλεπε επιδοτήσεις που

προσφέρονταν στις επιχειρήσεις για κάθε νέο άνεργο που προσλάμβαναν, έδινε κίνητρα στις επιχειρήσεις να προσλαμβάνουν γυναίκες και νέους και καθιέρωσε νέες διαδικασίες για συμβουλευτική σταδιοδρομίας (Sotiropoulos, 2011: 127).

Μετά από μία ανάπαυλα συντηρητικής διακυβέρνησης (2004-2009) το ΠΑΣΟΚ επέστρεψε στην εξουσία το 2009 με τον Γ. Παπανδρέου. Η ελληνική κρίση προκάλεσε σημαντικές αλλαγές στην πολιτική απασχόλησης και συνταξιοδότησης. Πρώτον, ένας νόμος προσέφερε νέες εγγυήσεις για την ασφάλεια της απασχόλησης στους «εξαρτώμενους αυτοαπασχολούμενους» - δηλαδή στους αυτοαπασχολούμενους που εργάζονταν τακτικά στον ίδιο εργοδότη (π.χ. λογιστές ή ερευνητές που δεν ήταν τυπικά μισθωτές μιας εταιρείας αλλά προσέφεραν τις υπηρεσίες τους σε καθημερινή βάση) (Sotiropoulos, 2011: 129). Ο νόμος αύξησε την αμοιβή σε εκείνους που εργάζονταν υπερωρίες (κατά 10 %) και περιόριζε τους όρους υπό τους οποίους θα μπορούσε να εφαρμοστεί προσωρινή εργασία. Διευκόλυνε επίσης μαζικές απολύσεις από εταιρείες με περισσότερους από 150 υπαλλήλους (νόμος 3846/2010). Ένας δεύτερος νόμος (3863/2010) μείωσε την προθεσμία προειδοποίησης, την οποία ο εργοδότης υποχρεούται να δώσει στον εργαζόμενο πριν από την απόλυσή του και επέτρεψε στους εργοδότες να καταβάλουν την αποζημίωση που οφείλουν στους απολυθέντες σε διμηνιαίες δόσεις (Sotiropoulos, 2011: 129).

Συνοπτικά, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 έως την κρίση του 2009-10, οι αρχές που διέπουν την πολιτική απασχόλησης των σοσιαλδημοκρατών στην Ελλάδα ήταν η υιοθέτηση ενεργών μέτρων για την αγορά εργασίας και η στενότερη σύζευξη μεταξύ επαγγελματικής κατάρτισης και απασχόλησης, η αναδιοργάνωση της κοινωνικής πρόνοιας και η εισαγωγή κάποιας ευελιξίας εργασίας. Τα αποτελέσματα όλων αυτών των μέτρων (1998-2010) δεν ήταν εντυπωσιακά, καθώς η ανεργία είχε ισχυρές διακυμάνσεις. Ειδικότερα, αυξήθηκε από 10,8% το 1998 σε 12% το 1999 και μειώθηκε στο 9,7 % 2003, αυξήθηκε στο 10,6 % το 2009 και σε πάνω από 12% το 2010 (βλ. Διάγραμμα 7). Συστηματικά υπήρξαν αποτυχίες στην νομοθετική εφαρμογή, κάτι που φαίνεται από το γεγονός ότι θεσπίστηκαν διαδοχικοί νόμοι για τη διαχείριση των κονδυλίων του ΕΚΤ. Η νομοθεσία θεσπίστηκε σε ένα πλαίσιο μακροπρόθεσμων δομικών εσωτερικών προβλημάτων. Ωστόσο, επτά από τους οκτώ συνολικούς νόμους για την απασχόληση ψηφίστηκαν από την κυβέρνηση Σημίτη και αναφερόταν ρητά σε κάποια πτυχή της ΕΕ (Sotiropoulos, 2011: 130).

Σε κάθε περίπτωση οι νομοθετικές και πολιτικές πρωτοβουλίες της κυβέρνησης Σημίτη στην αγορά εργασίας εντάσσονται σε ένα ιδιότυπο πλαίσιο

αναζήτησης συναινέσεων, διαμεσολάβησης συμφερόντων και άσκησης πολιτικής. Το πλαίσιο αυτό προσδιορίζεται ως περίπτωση «εξαρθρωμένου κορπορατισμού» (Lavdas, 1997: 17; Λάβδας,2005 b:77; Λάβδας, 2007: 131), δηλαδή η κυριαρχία και η αδιάσπαστη ιστορική συνέχεια ενός ασύμμετρου κρατικού-κορπορατιστικού παρελθόντος (Λάβδας,2005 b:73-75;Λάβδας, 2007: 132) «των περιεκτικών αλλά εσωτερικά κατακερματισμένων δομών συμφερόντων, της αδυναμίας επέκτασης των διαπραγματεύσεων προς την κατεύθυνση κοινωνικών συμβολαίων και των κομματικών και πολιτικών επιρροών» (Λάβδας, 2007: 140). Ειδικότερα επί εκσυγχρονιστικής διακυβέρνησης Σημίτη το μοντέλο του εξαρθρωμένου κορπορατισμού αποτέλεσε θεσμική έκφραση των προσπαθειών για πολιτική ενσωμάτωση της εργατικής τάξης που επιλέχθηκε στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο, άνευ των αναγκαίων συναινέσεων και διαδικασιών.

Η εμπειρική μελέτη της σημερινής ελληνικής πραγματικότητας καταδεικνύει ενδεχομένως την ύπαρξη θυλάκων με κρατικο-κορπορατιστικές συνέχειες (Λάβδας,2005:67,75-76) σε τομείς όπου είναι πιο σαφής η ισχύς των επιχειρήσεων απέναντι στο κράτος(Λάβδας, 2007: 132). Ο ελληνικός ιδιάζων κορπορατισμός εμφανίζει στοιχεία τόσο εθελοντικά, όσο και συνεργατικά (Lavdas, 1997: 54-55). Μάλιστα, κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται διαμέσου ιδιαίτερα δομημένων πολιτικών σχέσεων με το κράτος και τους λεγόμενους κοινωνικούς εταίρους. Αυτοί διαθέτουν τις δικές τους ασυμμετρίες ως προς τις δυνατότητες πολιτικής πρόσβασης, σύμπραξης και αποτελεσματικότητας, αλλά και ως προς τις κρατικές δυνατότητες επηρεασμού τους. Το σύστημα αυτό στηρίζεται στην ύπαρξη εθελοντικών συνεργατικών διακανονισμών των συγκρούσεων πάνω σε οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα. Αντί της αναγκαίας συνεννόησης, αναπτύσσονται άλλοι τύποι αλληλεπιδράσεων όπως η πελατειακή συνδιαλλαγή η συστηματικές απεργιακές συγκρούσεις οι οποίες έχουν να κάνουν με την ισχυρή κρατική παρουσία και ένα συνδικαλιστικό κίνημα που δημιουργήθηκε μετά από μια διαδικασία από την κορυφή προς τα κάτω. Το πλαίσιο αυτό είναι γεμάτο προβλήματα σχετικά με το σύστημα επίλυσης συγκρούσεων. Η έλλειψη μίας παράδοσης συναινετικής επίλυσης διαφορών σε συνδυασμό με ασυμμετρίες της διαμεσολάβησης συμφερόντων συνυφαίνεται με έναν κατακερματισμό ο οποίος περιορίζει τα στοιχεία που προωθούν τον διάλογο ανορθώνοντας ανυπέρβλητα εμπόδια στους δρώντες στην «διαπραγμάτευση συλλογικών συμβάσεων και διατομεακών συμφωνιών πέρα από τις μισθολογικές διαπραγματεύσεις και συμφωνίες» (Λάβδας, 2007: 132).

Το γεγονός ότι ο κοινωνικός διάλογος χωλαίνει στην Ελλάδα οφείλεται στον γεγονός ότι ο «αποδιαρθρωμένος κορπορατισμός» δεν συνέκλινε ακόμα επαρκώς προς τον αναδυόμενο «ανταγωνιστικό κορπορστισμό» που ευδοκιμεί στην Ευρώπη (Λάβδας, 2007: 132).Κατά τον Λάβδα(1997: 133) σε καμιά περίπτωση δεν επιβεβαιώνεται ωστόσο ο κρατικός κορπορατισμός ως συστημικό γνώρισμα στην Ελλάδα μετά το 1974. Παρά το γεγονός ωστόσο ότι η κυβέρνηση Σημίτη εκτέθηκε και εν μέρει καλλιέργησε και η ίδια το μοντέλο του αποδιαρθρωμένου κορπορατισμού ταυτόχρονα αναδύθηκαν νέα πρότυπα συνεργασίας σχετικά με τις εισοδηματικές διευθετήσεις όπως ο τερματισμός της υποχρεωτικής διαιτησίας, οι διετείς συλλογικές συμβάσεις που συνάφθηκαν μεταξύ της ΓΣΕΕ και των οργανώσεων των εργοδοτών, τα κοινοτικά διαρθρωτικά ταμεία (Lavdas, 1997: 232), η ίδρυση νέων διμερών και τριμερών θεσμών (Σακκελαρόπουλος&Οικονόμου, 2006: 16), η υπογραφή του Συμφώνου Εμπιστοσύνης το 1997 από τη ΓΣΕΕ, την Ομοσπονδία Ελληνικών Βιομηχανιών (SEB) και την Εθνική Ομοσπονδία Εμπορίου Ελλάδας (ΕΣΕΕ), η εκπόνηση των εθνικών σχεδίων δράσης για την απασχόληση, η δημιουργία του ΛΑΕΚ, ενός διμερούς ταμείου για την υποστήριξη της απασχόλησης και της επαγγελματικής κατάρτισης.

Με άλλα λόγια η κυβέρνηση Σημίτη με όλες τις αμφισημίες, αντιφάσεις και ανακολουθίες της δρομολόγησε στο πεδίο της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας ορισμένους μακρο-πολιτικούς παράγοντες όπως τον εξευρωπαϊσμό και την αλλαγή προτύπων όσον αφορά την διάδραση κράτους και ομάδων συμφερόντων στην κατεύθυνση ενός ανταγωνιστικού κορπορατισμού που ως τάση φαίνεται να επικρατεί στην Ευρώπη (Λάβδας, 2007: 139). Πρόκειται ειδικότερα για «μεταρρυθμιστικές τάσεις στην κατεύθυνση του εξευρωπαϊσμού της εργασιακής διαβούλευσης, της έναρξης διαδικασιών μη θεσπισμένου κοινωνικού διαλόγου και της υπογραφής κοινωνικών συμφωνιών» (Σακελλαρόπουλος&Οικονόμου, 2006: 16). Η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας σε συνδυασμό με το εγχείρημα μεταρρύθμισης της κοινωνικής ασφάλισης την οποία απέφευγε το ΠΑΣΟΚ επί μακρόν, έφεραν την εκσυγχρονιστική κυβέρνηση σε μία ισχυρή σύγκρουση με τα συνδικάτα καθώς και με μεγάλο μέρος των παραδοσιακών υποστηρικτών της (Skouras, 2001: 179).

Προβαίνοντας σε μία συνολική αξιολόγηση της πολιτικής απασχόλησης και αγοράς εργασίας της κυβέρνησης Σημίτη είναι προφανές ότι αυτή καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις ανάγκες της σύγκλισης με την ΕΕ και εκπλήρωσης των κριτηρίων του Maastricht. Στο πλαίσιο αυτό ή κυβέρνηση έλαβε μέτρα για την

πραγματοποίηση ορισμένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σχετικά με την ευελιξία της αγοράς εργασίας. Αυτό ωστόσο ήταν μόνο μια αρχή και είναι σαφές ότι η κυβέρνηση Σημίτη έδειξε προθυμία στο να συνεχίσει την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο υπουργός οικονομικών Παπαντωνίου, συμφώνησε με τον Gordon Brown για την ανάγκη μεγαλύτερης ευελιξίας στην αγορά εργασίας της ΕΕ συνολικά αλλά απέκλεισε την υιοθέτηση του αμερικανικού μοντέλου ανάπτυξης τονίζοντας ότι η Ελλάδα πρέπει να συνδυάσει τις πολιτικές απορρύθμισης με τις πολιτικές της αναδιανομής και ότι θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι εθνικές διαφορές κατά την απορρύθμιση των αγορών. Οι πολιτικές κοινωνικής συνοχής του ευρωπαϊκού προτύπου θα πρέπει να συνδυαστούν με τις θετικές συνιστώσες του αμερικανικού μοντέλου αγοράς σε μια νέα σύνθεση (Skouras, 2001: 181). Αυτές οι θέσεις που βρίσκονται σε πλήρη σύγκλιση με την θεωρία του τρίτου δρόμου όπως αναπτύχθηκε από τον Giddens, δεν έγιναν όμως ποτέ αντικείμενο διαλόγου στην Ελλάδα. Άλλωστε τα δύο μεγάλα κόμματα της χώρας μετά το 1996 παρουσίαζαν ελάχιστη ιδεολογική διαφοροποίηση, αφού και τα δύο ενδιαφεροταν για την μεγάλη δεξαμενή των αναποφάσιστων ψηφοφόρων στον μεσαίο χώρο του πολιτικού φάσματος (Skouras, 2001: 181).

Ο τρίτος δρόμος, σχετίζονταν εκτός Ελλάδας, με μία επιχειρούμενη απάντηση της δυτικής σοσιαλδημοκρατίας στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης μετά την κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας. Οι οικονομικές πολιτικές που υιοθετήθηκαν από τις σοσιαλδημοκρατικές και κεντροαριστερές κυβερνήσεις του δυτικού κόσμου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, υπογράμμιζαν την σημασία της ιδιωτικοποιήσεων και τη μείωση του δημόσιου τομέα στην οικονομία, δίδοντας έμφαση στην απελευθέρωση των αγορών και την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων δηλαδή ειδικότερα, την εξάλειψη των ρυθμίσεων και των δυσκαμψιών της αγοράς εργασίας. Αυτές οι γενικές οικονομικές πολιτικές που συνδέονται με τον τρίτο δρόμο είναι ακριβώς και οι πολιτικές που ακολούθησε η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ επί Σημίτη(Segell, 2000: 86). Έχοντας να αντιμετωπίσει εν μέρει την σθεναρή εσωκομματική και συνδικαλιστική αντίδραση, το ελληνικό μοντέλο του τρίτου δρόμου δεν μπόρεσε να απελευθερώσει εντελώς τις εργασιακές σχέσεις και να επιβάλει την ριζική ευελιξία στην αγορά εργασίας, αλλά αναγκάστηκε να κινηθεί στα πλαίσια ενός μοντέλου ευελισφάλειας κατά το πρότυπο του Jospin. Η Ελλάδα παρέμεινε και την περίοδο του εκσυγχρονισμού χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας κατακερματισμένης αγοράς εργασίας. Η τυπική προστασία έναντι απολύσεων των

μόνιμα εργαζόμενων και ειδικά των υπαλλήλων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα αποτέλεσε και επί Σημίτη βασικό στοιχείο του παραδοσιακού ελληνικού καθεστώτος απασχόλησης, παράλληλα με την εκτεταμένη άτυπη / ακανόνιστη εργασία.

Η πρώτη κατηγορία εργαζόμενων παρέμεινε άθικτη κατά τη διάρκεια όλης της θητείας του ΠΑΣΟΚ. Όσον αφορά την ανεπίσημη εργασία, αυτή επεκτάθηκε στη δεκαετία του 1990 και του 2000, κυρίως λόγω της μαζικής μετανάστευσης και της παράτυπης κατάστασης μεγάλου αριθμού μεταναστών που παρέμειναν και εργάζονταν στην Ελλάδα (Karamessini, 2015: 235). Ως εκ τούτου, η εκσυγχρονιστική κυβέρνηση κατέβαλε προσπάθειες για την εισαγωγή στην αγορά εργασίας της ευελιξίας του χρόνου εργασίας. Μέσω της αντίστασης των συνδικάτων μετριάστηκε ωστόσο ο βαθμός ευελιξίας που εφαρμόστηκε λόγω της εισαγωγής και διασφάλισης σχετικά καλής προστασίας για ορισμένες μορφές άτυπης εργασίας, όπως η μερική ή προσωρινή απασχόληση(Karamessini, 2015: 23). Η Ελλάδα είχε το χαμηλότερο ποσοστό μερικής απασχόλησης και τη μικρότερη συχνότητα ευέλικτων ρυθμίσεων χρόνου εργασίας στον μέσο όρο της ΕΕ15, ενώ το ποσοστό σταθερών συμβάσεων εργασίας ήταν χαμηλότερο στο μέσο όρο της ΕΕ27. Ταυτόχρονα, οι συμβάσεις έργου / υπηρεσιών μεταξύ των εξαρτημένων εργαζομένων, η ανασφάλιστη εργασία και η άτυπη / παράτυπη εργασία ευημερούσαν, αλλά παρέμειναν χωρίς καταγραφή.

Προχωρώντας στην εμπειρική ανάγνωση των πολιτικών απασχόλησης στις χώρες αναφοράς, παρατηρείται εκ πρώτης όψεως ότι αν εξετάσει κανείς προσεκτικά το προφίλ της βρετανικής αγοράς εργασίας τότε θα διαπιστώσει ότι οι πολιτικές απασχόλησης που ασκήθηκαν μεταξύ του 1997 και 2004, είχαν θετική επίδραση με την καμπύλη ανεργίας να κατεβαίνει συνεχώς έως το 2008 (Διαγρ. 7). Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη την περίοδο μετά το 2004, τα αποτελέσματα της αγοράς εργασίας και της πολιτικής απασχόλησης μπορούν να διαβαστούν διαφορετικά. Κατά τη διάρκεια της περιόδου παρατήρησης, το ποσοστό απασχόλησης πέφτει συστηματικά, ενώ το ποσοστό ανεργίας έφτασε στο χαμηλότερο επίπεδο το 2004. Από το 2008 έως το 2010, ωστόσο, το ποσοστό ανεργίας αναρριχήθηκε και πάλι σε μια τιμή που υπερβαίνει τη βασική γραμμή του 1997(Βλ. Διαγ. 7).

Στη Γερμανία η διακυβέρνηση Schroeder συνοδεύθηκε από αρχική πτώση των ποσοστών ανεργίας (1998-2001) κάτι που συνδέεται με την ανάπτυξη της οικονομίας και την αύξηση των εξαγωγών. Η πορεία αυτή ανακόπτεται από το 2002 όπου παρουσιάζεται μια δραματική αύξηση της ανεργίας μέχρι το 2005, η οποία –μεταξύ άλλων- οδήγησε την κυβέρνηση Schroeder στην Agenda 2010 (Hegelich, Knollmann

& Kuhlmann, 2011: 213-214;Schröder, 2014: 106) για τη μεταρρύθμιση της γερμανικής αγοράς εργασίας, τα αποτελέσματα της οποίας γίνονται ορατά μετά το 2005 με τη ραγδαία πτώση της ανεργίας ακόμα και μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης (Heisbourg,2013:68). Το κατά πόσον οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας της διακυβέρνησης Schröder οδήγησαν πράγματι στην χαλάρωση της ανεργίας που παρατηρήθηκε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000 παραμένει αμφίβολο. Άλλωστε η αξιολόγηση των μεταρρυθμίσεων της αγοράς εργασίας και η εξήγηση της ανάκαμψης σε αυτήν στα τέλη της δεκαετίας του 2000 πάρα πολύ συχνά δεν λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι η Γερμανία κέρδισε σημαντικά από την εισαγωγή του ευρώ. Λόγω της περιοριστικής νομισματικής πολιτικής της Bundesbank, η τιμή του μάρκου αυξήθηκε ραγδαία μετά την επανένωση. Μετά την εισαγωγή του ευρώ, οι τιμές και οι μισθοί στη Γερμανία μειώθηκαν. Με τη βοήθεια του χαμηλού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, η Γερμανία ήταν σε θέση να αντλήσει πλεονεκτήματα από την εξαιρετικά θετική παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη στα τέλη της δεκαετίας του 2000 (Blum, 2008: 152).

Ασφαλώς, η Γερμανία έγινε πιο ανταγωνιστική μετά τις μεταρρυθμίσεις του Hartz (Heisbourg,2013:68), αλλά δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στην πολιτική της Ατζέντας 2010. Τελικά, η άνοδος στην αγορά εργασίας και η ανάκαμψη της οικονομίας μπορεί να εξηγηθεί εύλογα από την αλληλεπίδραση ενός πλήθους άλλων παραγόντων. Τα πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων προγράμματα τόνωσης της οικονομίας και οι επενδυτικές ενισχύσεις για τη γερμανική οικονομία, η επέκταση της μερικής ανεργίας, η άνοδος των αναδυόμενων οικονομιών που εξαρτώνται από τα γερμανικά προϊόντα και η συστολή των συνδικάτων στις συλλογικές διαπραγματεύσεις, θα μπορούσαν επίσης να αναφερθούν ως παράγοντες που εξηγούν την οικονομική ανάπτυξη (Odendahl, 2017). Επίσης η απροθυμία των γερμανικών επιχειρήσεων στα μέσα της δεκαετίας του 2000 να προβούν σε μαζικές απολύσεις και να πυροδοτήσουν μία δραματική αύξηση της ανεργίας τέλη της δεκαετίας του 2000, στο πλαίσιο της διεθνούς τραπεζικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης, διατήρησε όρθιο το γερμανικό μοντέλο.

Στη Γαλλία παρατηρείται καθ' όλη τη διάρκεια διακυβέρνησης Jospin (παρά την cohabitation) μια δραστική πτώση της ανεργίας. Η συγκεκριμένη διακυβέρνηση χαρακτηρίστηκε από την υιοθέτηση ενεργών πολιτικών απασχόλησης, επένδυσης στο κοινωνικό κεφάλαιο, δημοσίων επενδύσεων και από την επιδίωξη πλήρους απασχόλησης κατά το κεϊνσιανό πρότυπο (Egle, 2006a: 87-91). Συνολικά

δημιουργήθηκαν 1,8 εκατ. νέες θέσεις απασχόλησης στο πλαίσιο της λεγόμενης τρίτης κυβερνητικής συγκατοίκησης (cohabitation) του κεντροαριστερού συνασπισμού (σοσιαλιστές, πράσινοι, κομμουνιστές, αριστεροί ρεπουμπλικάνοι) που έγινε γνωστός ως πλουραλιστική αριστερά (Gauche Plurielle). Δεδομένου όμως ότι περισσότεροι άνθρωποι εισήλθαν στην αγορά εργασίας από ό, τι εξήλθαν, μειώθηκε η ανεργία μόνο κατά 800.000 άνεργους. Συνεπώς, η συγκυριακή οικονομική ανεργία μειώθηκε σχεδόν εντελώς, αλλά το ποσοστό ανεργίας παρέμεινε στο τέλος της κυβερνητικής θητείας στο επίπεδο της διαρθρωτικής ανεργίας, η οποία, ως εκ τούτου, δεν μειώθηκε (Διάγραμμα 7). Ειδικότερα, οι εργαζόμενοι με χαμηλή ειδίκευση επωφελήθηκαν από την αύξηση της απασχόλησης (Egle, 2006a: 223-224).Από το 1997 η ανεργία μειώνεται στη Γαλλία(Πιν. 5/Διάγραμμα 7). Μεταξύ Απριλίου 1997 και Μαΐου 2000, το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε από 12,5% σε 9,8%, με αποτέλεσμα να μειωθεί κάτω από 10% για πρώτη φορά από τα τέλη της δεκαετίας του '80 (Neuman, 2000: 225). Σε απόλυτους αριθμούς, αυτό σήμαινε μείωση της ανεργίας κατά 800.000 άτομα και η δυναμική αυτής της διαδικασίας συνεχίζονταν. Από την άνοιξη του 1999 και μόνο, ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε κατά μισό εκατομμύριο (Neuman, 2000: 225). Αυτό αντιστοιχεί σε μια εποχικά διορθωμένη μείωση της τάξης του 14,4% το έτος αυτό. Έτσι, η Γαλλία είχε τα υψηλότερα ποσοστά επιτυχίας όσον αφορά τη μείωση των προβλημάτων απασχόλησης σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Στην Ελλάδα από το 1991 έως το 1999 παρατηρείται μια αύξηση της ανεργίας η οποία εντείνεται το διάστημα 1997 έως 1999. Στη συνέχεια, από το 1999 ως το 2003 η ανεργία μειώνεται δραστικά, για να αυξηθεί ελάχιστα το 2004 και να μειωθεί σημαντικά ως το 2008 (Πιν 5 /Διαγρ. 7), κυρίως λόγω της αύξησης της απασχόλησης στον δημόσιο τομέα (Μέργος& Μακρυδημήτρης, 2012: 131-148). Είναι χαρακτηριστικό ότι η περίοδος 1999-2004 συνοδεύεται από την πραγματοποίηση μεγάλων δημόσιων έργων, τα οποία συνδυάστηκαν με την βελτίωση των δεικτών δομικής ανάπτυξης της αγοράς εργασίας. Η διακυβέρνηση ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1993-2004 προσπάθησε να κρατήσει την ανεργία σε σταθερά επίπεδα, δεδομένων των δημοσιονομικών απαιτήσεων λόγω της ένταξης στην ΟΝΕ. Έτσι εξηγείται και η αύξηση της ανεργίας ως το 1999. Εντούτοις, από το 1999 έως την πτώση της κυβέρνησης Σημίτη, παρατηρείται μια σημαντική πτώση της ανεργίας, η οποία σχετίζεται interalia με τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης λόγω της δημοσίων επενδύσεων σε μεγάλα έργα ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 (Μέργος&

Μακρυδημήτρης, 2012: 131-148). Εδώ είναι αξιοσημείωτο ότι την περίοδο αυτή (1999-2004) η Ελλάδα, μαζί με το Ηνωμένο Βασίλειο, παρουσιάζουν την μεγαλύτερη πτώση μεταξύ των συγκρινόμενων πολιτικών. Ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων στην Μεγάλη Βρετανία μπόρεσε επίσης να μειωθεί μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2000, για να φτάσει όμως, επίσης το 2010,το αρχικό επίπεδο του 1997 (βλ.Διάγραμμα 8).

Διάγραμμα 7: Εξέλιξη δείκτη ανεργίας στις υπό εξέταση χώρες

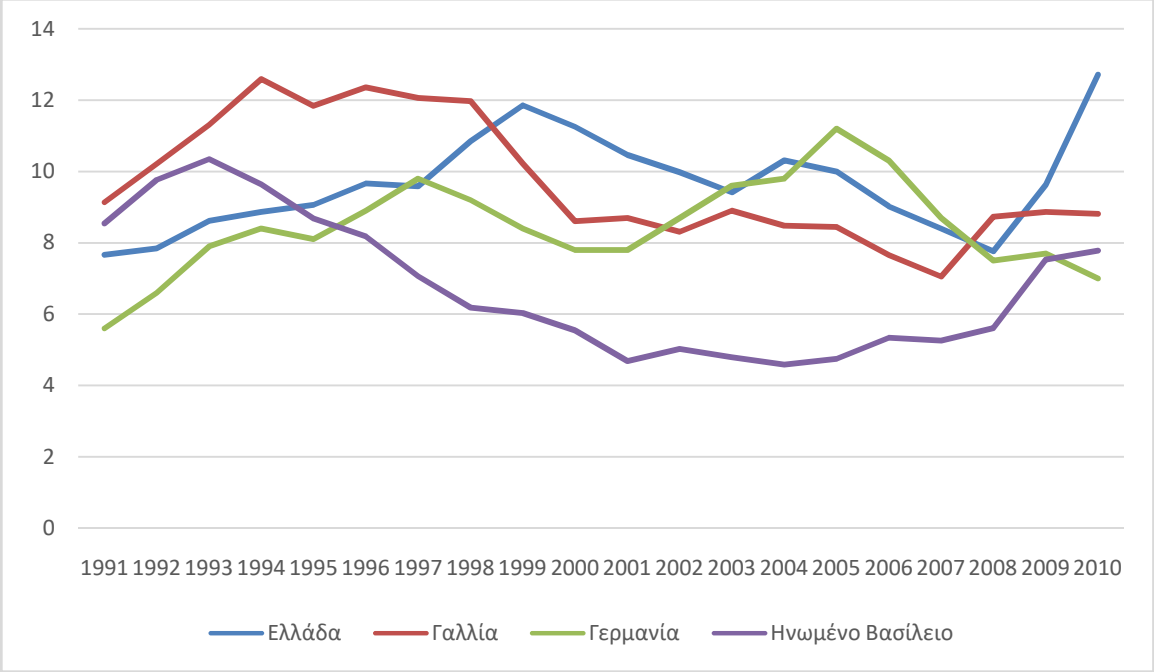

Πηγή: World Bank, OECD, επεξεργασία συγγραφέα. Στοιχεία διαθέσιμα στο: και https://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=STLABOUR#(Ανάκτηση: 26/07/2018)

Στο σημαντικό ζήτημα της δομικής μακροχρόνιας ανεργίας (Διαγρ. 8), οι ενεργές πολιτικές απασχόλησης που ακολούθησε η κυβέρνηση Jospin στη Γαλλία, επέφεραν την δραστική μείωση των ποσοστών μέχρι και το 2002, όταν ολοκληρώθηκε η συγκεκριμένη διακυβέρνηση. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι η μακροχρόνια ανεργία μειώθηκε σε φάσεις. Είναι ενδεικτικό ότι η συνακόλουθη περίοδος 2003-2006 συνοδεύεται από πολύ σημαντική αύξηση της μακροχρόνιας ανεργίας, κάτι που αναδεικνύει τη διαφοροποίηση των μετέπειτα συντηρητικών κυβερνήσεων.

Στη Γερμανία η Agenda 2010 και τα μέτρα Hartz 5 απέδωσαν από το 2007 και

μετά όπου παρουσιάζεται μια ραγδαία πτώση της δομικής ανεργίας, υπό όρους αυτοθυσίας των Γερμανών (Heisbourg,2013:68). Όπως δείχνουν τα στοιχεία του ΟΟΣΑ η μακροχρόνια ανεργία έπεσε το διάστημα αυτό κατά 5%. Το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων στη Γερμανία εξακολούθησε όμως να είναι σχετικά υψηλό.

Αναφορικά με την Ελλάδα, η δομική ανεργία παρουσιάζεται αρκετά υψηλή καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο, γεγονός που αναδεικνύει ότι η διακυβέρνηση Σημίτη δεν ακολούθησε κεϊνσιανές πολιτικές πλήρους απασχόλησης αλλά πολιτικές ευέλικτης εργασίας και απασχολησιμότητας, αποτυγχάνοντας να αντιμετωπίσει τις στρεβλώσεις της αγοράς εργασίας και τις δομικές διακρίσεις (αγορά εργασίας τριών ταχυτήτων με αδυναμία πραγματικής ενσωμάτωσης των αδυνάμων-πυρήνας, περιφέρεια, ανεπίσημος τομέας. Μεγάλες διακρίσεις insiders-outsiders, εργασιακή πόλωση) όπως αυτές έχουν επισταμένως μελετηθεί (Ferrera, 2010: 616-629). Αντιθέτως, στο Ηνωμένο Βασίλειο οι πολιτικές απασχόλησης φαίνεται να επιδρούν θετικά στην αγορά εργασίας αναφορικά με την απορροφητικότητα εργατικού δυναμικού και μάλιστα στον τομέα της δομικής ανεργίας. Υπό διερεύνηση τίθεται η εισοδηματική φύση της απασχόλησης, καθότι από μόνα τους τα ποσοστά απασχόλησης δεν μπορούν να αποτιμήσουν την εικόνα της πραγματικής και ολοκληρωμένης ένταξης με όρους κοινωνικής ευημερίας. Ως εκ τούτου, θα διερευνηθεί σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσης διατριβής η εισοδηματική κατανομή και η ανισότητα ώστε να αποτυπωθεί πληρέστερα η πραγματική επίπτωση των συγκεκριμένων πολιτικών απασχόλησης και απασχολησιμότητας.

Ανάλογη της γενικής τάσης εξέλιξης του δείκτη ανεργίας είναι η εξέλιξη του δείκτη νεανικής ανεργίας (Πιν. 5), στην οποία παρατηρείται μια σαφή πτώση στη Γαλλία κατά τη διακυβέρνηση Jospin, στη Γερμανία η ραγδαία πτώση πραγματοποιείται μετά την υιοθέτηση της Agenda 2010, στο Ηνωμένο Βασίλειο οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης (κράτος κοινωνικών επενδύσεων) που εισήγαγε η διακυβέρνηση Blair κατά το πρότυπο Giddens και οι οποίες έθεσαν στο επίκεντρο την ενεργή ένταξη του υποκειμένου στην αγορά εργασίας (workfare-από την πρόνοια στην εργασία), οδήγησαν στην συνεχή πτώση της νεανικής ανεργίας μέχρι και το 2008. Έκτοτε, η κατάσταση για τα νεαρά άτομα ηλικίας εργασίας κάτω των 25 ετών επιδεινώθηκε σημαντικά. Ενώ το ποσοστό ανεργίας των νέων ήταν ακόμα 13,7 % το 1997, αυξήθηκε σε 19,6 % μέχρι το έτος εκλογών του 2010. Το ποσοστό ανεργίας για άτομα άνω των 25 ετών ακολούθησε παρόμοια τάση με το συνολικό ποσοστό ανεργίας και το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας. Ενώ το 2005, το ποσοστό ανεργίας

ήταν 3,3%, το 2010 ανέβηκε πάλι στο 5,8% και επομένως πάνω από το επίπεδο του 1997. Στην Γερμανία η ανεργία των νέων από το 2003 ξεπέρασε το 10 % και το 2005 αυξήθηκε πάνω από 15 %, έπεσε ελαφριά μέχρι το τέλος της διακυβέρνησης του Μεγάλου Συνασπισμού και κινήθηκε ελαφρώς πάνω από το επίπεδο του 1998. Στην Γαλλία όπου το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε στο 8,63% μέχρι το 2002, το ποσοστό ανεργίας των νέων μειώθηκε επίσης στο 17, 9 % το 2001, παραμένοντας όμως σε σχετικά υψηλό επίπεδο.

Διάγραμμα 8: Μακροχρόνια ανεργία ως ποσοστό της συνολικής ανεργίας

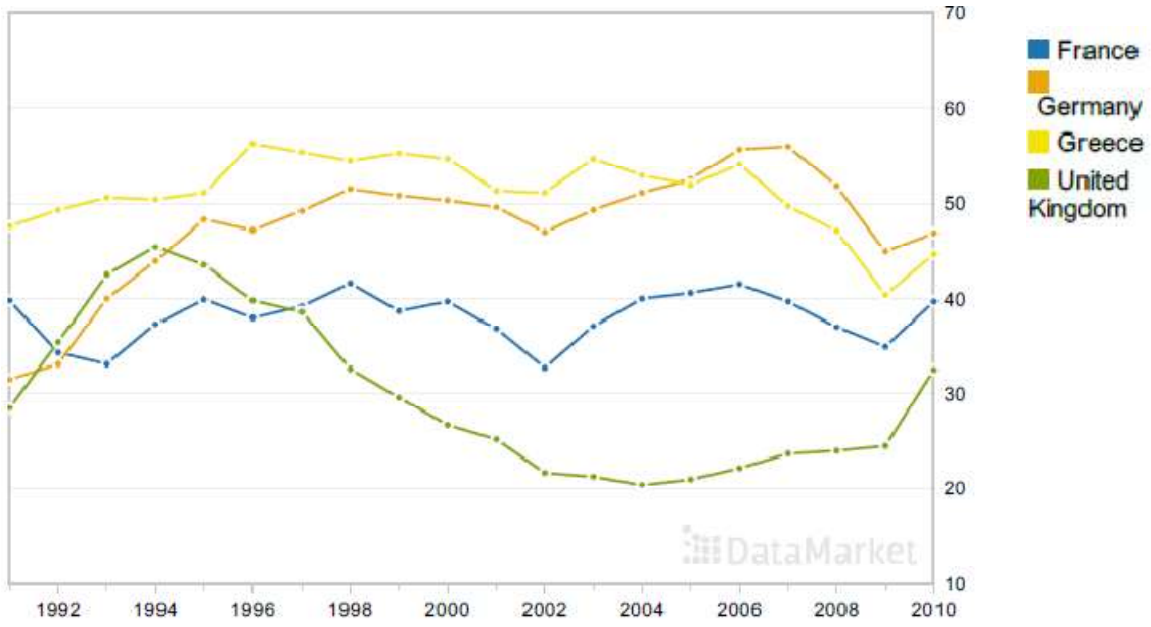

Πηγή: World Bank, Στοιχεία διαθέσιμα στο: https://datamarket.com/data/set/15pz/long-term-unemployment-of-total-unemployment#!ds=15pz!hqm=g.1b.1f.9&display=line&e=bjy&s=5x2 (Ανάκτηση: 26/07/2018). https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS (10/5/2020)

Ωστόσο, το ποσοστό απασχόλησης αυξήθηκε κατά τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες. Εντούτοις είναι προφανές ότι η κυβέρνηση Jospin σηματοδότησε μία αλλαγή παραδείγματος στο ζήτημα της ανεργίας και της νεανικής ανεργίας πυροδοτώντας μία αντιστροφή τάσης. Για πρώτη φορά από τις αρχές της δεκαετίας του '90 υπήρξε όχι μόνο μια σημαντική μείωση της ανεργίας των νέων συνολικά αλλά και μία μείωση της γενικής ανεργίας στη χώρα (Neuman, 2000: 226).

Πίνακας 5: Νεανική Ανεργία % του εργατικού δυναμικού

Έτος	Γαλλία	Γερμανία	Ελλάδα	Ηνωμένο Βασίλειο
1991	19.414	5.515	23.21	13.88
1992	21.324	5.967	23.58	15.68
1993	25.182	7.68	25.53	17.48
1994	28.412	8.974	26.3	16.36
1995	26.666	8.475	26.37	15.55
1996	27.152	9.647	29.35	14.94
1997	28.488	10.677	29.44	13.6
1998	25.835	9.806	28.72	12.46
1999	26.065	8.918	30.67	12.42
2000	20.469	8.564	28.67	12.03
2001	17.925	7.794	27.54	10.33
2002	18.885	9.314	25.5	10.92
2003	17.216	11.066	25.19	11.36
2004	19.695	13.015	25.84	10.72
2005	20.184	15.532	25.59	12.74
2006	21.213	13.759	24.75	13.93
2007	18.725	11.903	22.55	14.28
2008	18.212	10.546	21.78	15.02
2009	22.841	11.227	25.57	19.12
2010	22.439	9.835	32.71	19.88

Πηγή: World Bank (Στοιχεία: International Labour Organization, ILOSTAT database). Διαθέσιμα στοιχεία στο: https://datamarket.com/data/set/15pw/unemployment-youth-total-of-total-labor-force-ages-15-24-modeled-ilo-estimate#!ds=15pw!hqj=3u.38.3b.3r&display=table&e=b9u(Ανάκτηση: 26/07/2018).

Αντιθέτως, στην Ελλάδα παρά τις περιόδους μερικής μείωσης το δομικό πρόβλημα της νεανικής ανεργίας παρουσιάζεται αμείωτο καθ' όλη την εξεταζόμενη

περίοδο (Πιν.5) και δεν φαίνεται να αντιμετωπίστηκε αποτελεσματικά από την διακυβέρνηση Σημίτη.

Τα στοιχεία δείχνουν ότι με τη διεθνή τραπεζική και χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία οδήγησε ακόμη και σε αρνητική ανάπτυξη στο Ηνωμένο Βασίλειο (Budd. 2010: 42), η κατάσταση στην αγορά εργασίας επιδεινώθηκε σημαντικά. Ακόμη και τα υψηλά επίπεδα απορρύθμισης και ευελιξίας στην αγορά εργασίας τα οποία αναπροσαρμόζονταν συνεχώς και η ύπαρξη τομέα χαμηλών μισθών, τον οποίο οι αρχιτέκτονες των Νέων Εργατικών δεν αμφισβήτησαν ποτέ (Petring, 2006a: 130), δεν μπόρεσαν να προστατέψουν την χώρα από τις αρνητικές εξελίξεις οι οποίες αργότερα οδήγησαν και στην θετική ψήφο για το Brexit.

Αξιολογώντας συνολικά την πολιτική για την αγορά εργασίας που ακολούθησε ο Blair, είναι σαφές ότι προφανώς αύξησε την απασχόληση μέσω της ελαστικοποίησης της αγοράς εργασίας και της προώθησης της χαμηλά αμειβόμενης απασχόλησης. Η σκοτεινή πλευρά αυτής της εξέλιξης προκύπτει από μια σχετικά χαμηλή ειδίκευση των Βρετανών εργαζόμενων, η οποία δεν βελτιώθηκε από τα προγράμματα του τρίτου δρόμου. Ως αποτέλεσμα, η παραγωγικότητα και η ανταγωνιστικότητα της Βρετανικής Οικονομίας υστερούσε σε σχέση με άλλες χώρες της ΕΕ. Επιπλέον, παρά την αύξηση της απασχόλησης, η φτώχεια σε καμία περίπτωση δεν εξαλείφθηκε και οι κοινωνικές δαπάνες στο Ηνωμένο Βασίλειο παρέμειναν σχετικά υψηλές.

Στην Γερμανία συνολικά, οι σοσιαλδημοκράτες σαφώς δεν ακολούθησαν το στόχο της πλήρους απασχόλησης κατά την περίοδο της διακυβέρνησής τους. Η λέξη «πλήρης απασχόληση» άλλωστε εμφανίζεται ελάχιστα στην επίσημη ρητορική των γερμανικών πολιτικών ελίτ και η χρήση της ως στόχου πολιτικής θα ήταν κάπως ενοχλητική, καθώς οι προοπτικές επίτευξης της έχουν απομακρυνθεί εντελώς στο διάστημα των τελευταίων 30 ετών. Ωστόσο, προβάλλεται με επιμονή το αίτημα για «περισσότερη» απασχόληση - ή, από τους πολύ πιο ταπεινούς, το αίτημα να σταματήσει η αχαλίνωτη μείωση της απασχόλησης με νομοθετικά μέσα (Offe, 2003: 808). Είναι αμφισβητούμενο επίσης το κατά πόσον οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας που εισήγαγε η κυβέρνηση Schröder οδήγησαν πράγματι σε μία ανακούφιση της αγοράς εργασίας κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 2000. Όσοι διατείνονται ότι οι μεταρρυθμίσεις Schröder οδήγησαν σε μία ανάκαμψη στην αγορά εργασίας στα τέλη της δεκαετίας του 2000, συχνά δεν λαμβάνουν υπόψη το

γεγονός ότι η Γερμανία επωφελήθηκε σημαντικά από την εισαγωγή του ευρώ και συνολικά άντλησε σημαντικά κέρδη από την ενιαία αγορά. Λόγω της περιοριστικής νομισματικής πολιτικής της Bundesbank, το μάρκο είχε ανατιμηθεί σε πολύ υψηλό επίπεδο μετά την γερμανική επανένωση. Με την εισαγωγή του ευρώ η τιμή του μάρκου έπεσε, δίδοντας εξαγωγικά πλεονεκτήματα στην Γερμανία (Fratzscher, 2018).

Ως αποτέλεσμα, οι τιμές και οι μισθοί στη Γερμανία μειώθηκαν. Με τη βοήθεια του χαμηλού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, η Γερμανία ήταν σε θέση να επωφεληθεί από την εξαιρετικά θετική παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη στα τέλη της δεκαετίας του 2000 (Blum, 2008: 152; Heisbourg,2013:69;Odendahl, 2017). Ασφαλώς, η Γερμανία έγινε πιο ανταγωνιστική μετά τις μεταρρυθμίσεις Hartz, αλλά δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι αν οι μεταρρυθμίσεις αυτές γινόταν από τους Χριστιανοδημοκράτες δεν θα ήταν κοινωνικά πιο εξισορροπημένες.

Οι μεταρρυθμίσεις Schröder ήταν σίγουρα χρήσιμες για την οικονομική ανάκαμψη, με την έννοια ότι αύξησαν τα κίνητρα εργασίας μειώνοντας τα επιδόματα κοινωνικής ασφάλισης σε εκείνους που έχαναν την θέση εργασίας τους ή είχαν χαμηλά εισοδήματα. Οι μεταρρυθμίσεις ήταν σημαντικές για να βοηθήσουν στην μείωση της ανεργίας, αλλά δεν κατάφεραν να αυξήσουν την παραγωγικότητα (Fratzscher, 2018). Επιπλέον η Γερμανία άντλησε σημαντικό όφελος από την διεύρυνση του δημοσιονομικού ελλείμματος της, με το δημόσιο χρέος της να αυξάνεται από 58% του ΑΕΠ το 2001, σε 68% το 2005, κατά παραβίαση του Συμφώνου Σταθερότητας (Heisbourgh, 2013:69). Στη δεύτερη φάση των μεταρρυθμίσεων υπήρξε μία μετάβαση σε πολιτικές δημοσιονομικού περιορισμού και λιτότητας και σε πολιτικές πλεονάσματος (Heisbourg, 2013:69). Επίσης, οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν έλυσαν το πρόβλημα της άτυπης απασχόλησης η οποία είναι στην Γερμανία ασυνήθιστα μεγάλη με περίπου το 20% των εργαζομένων να απασχολούνται άτυπα, δηλαδή με πολύ χαμηλούς μισθούς, σε προσωρινές θέσεις εργασίας, σε εργασία μερικής απασχόλησης ή σε έναν συνδυασμό όλων αυτών(Fratzscher, 2018). Συγκριτικά, στη Γαλλία μόνο το 10 % των εργαζομένων εντάσσονται σε άτυπες σχέσεις απασχόλησης (Fratzscher. 2018) .

Με άλλα λόγια οι μεταρρυθμίσεις Schröder αντιμετώπισαν τις αδυναμίες στις αγορές εργασίας της Γερμανίας και το σύστημα παροχών με αμφιλεγόμενο τρόπο. Αλλά δεν ήταν ο κύριος λόγος για την επακόλουθη οικονομική ανάκαμψη της χώρας (Odendahl, 2017). Στην πραγματικότητα, ο συνολικός τους αντίκτυπος ήταν σχετικός και παρά την χρησιμότητα τους στην μείωση της ανεργίας δεν έλυσαν τις κύριες

προκλήσεις. Κρίνοντας εν τέλει τις μεταρρυθμίσεις Schröder από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά ο ισολογισμός των επιδράσεων τους στην αγορά εργασίας είναι μάλλον μικτός ή αρνητικός. Οι εργαζόμενοι τέθηκαν από τις μεταρρυθμίσεις υπό μεγάλη πίεση, έγιναν πολύ πιο πρόθυμοι για παραχωρήσεις όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας και τους μισθούς και αποδυναμώθηκαν στην διαπραγματευτική ισχύ τους. Με άλλα λόγια οι μεταρρυθμίσεις δεν ωφέλησαν τους πάντες στον ίδιο βαθμό. Το εισόδημα από την εργασία ετέθη υπό πίεση και επιδεινώθηκε σε σύγκριση με την οικονομική ανάκαμψη. Ταυτόχρονα, τα εισοδήματα από περιουσιακά στοιχεία και κέρδη αυξήθηκαν σημαντικά. Η απασχόληση αυξήθηκε, όχι όμως σε τέτοιον βαθμό ώστε να σταθεροποιηθούν τα εισοδήματα που αποδυναμώθηκαν μισθολογικά. Οι μεταρρυθμίσεις χρησίμευσαν ασφαλώς στις επιχειρήσεις και στα κέρδη υψηλών εισοδημάτων ίσως και στους ανέργους, δεν βοήθησαν ωστόσο συνολικά τους εργαζόμενους (Horn & Logeay, 2008: 163-165).

Παρά το γεγονός ότι πολλοί σοσιαλδημοκράτες και το ίδιο το SPD επαίρονται με υπερηφάνεια ότι με την πολιτική Schröder η Γερμανία έγινε πιο ανταγωνιστική (SPD, 2009: 15;Winkler, 2013) παραμένει το κρίσιμο ερώτημα, εάν η ηγεσία του SPD συνειδητοποίησε ποτέ ποιο τίμημα έπρεπε να καταβάλουν οι εργαζόμενοι. Οι μεταρρυθμίσεις άλλωστε ενθάρρυναν τόσο τις άτυπες μορφές απασχόλησης όσο και την δημιουργία και επέκταση ενός χαμηλόμισθου τομέα (Horn & Logeay, 2008: 163). Το 2010 για παράδειγμα, το 23,1% των εργαζομένων στη Γερμανία ήταν χαμηλόμισθοι (Hans Böckler Stiftung, 2012,6). Σωστά ο Offe συμπεραίνει ότι κατά την πιο σοσιαλδημοκρατική εξίσωση η κοινωνική ασφάλεια παρέχεται μέσα από την διασφάλιση περισσότερης απασχόλησης ενώ η πιο φιλελεύθερη εξίσωση της αγοράς θεωρεί ότι περισσότερη απασχόληση διασφαλίζεται μέσα από την αποδιάρθρωση ενός μεγάλου μέρος των θεσμών και των προϋπολογισμών που παρέχουν κοινωνική ασφάλεια καθώς επίσης την αποδόμηση του επιπέδου των ατομικών δικαιωμάτων αποζημίωσης ως υποκατάσταση του μισθού. Εάν συγχωνευτούν οι δύο εξισώσεις, τότε προκύπτει ότι εάν θέλει κανείς να εγγυηθεί την κοινωνική ασφάλεια, πρέπει να την ξεφορτωθεί εν μέρει. Μια τέτοια πρόταση κατά τον Offe παλαιότερα θα οριζόταν ως αντίφαση για έναν καλό λόγο. Σήμερα ονομάζεται Ατζέντα 2010 (Offe: 2003, 817).

6.2.2 Κοινωνική πολιτική. Πολιτικές κοινωνικής ένταξης, υγείας, κοινωνικής ασφάλισης.

Σημαντική παράμετρος της κοινωνικής πολιτικής των Νέων Εργατικών ήταν η επαναφορά στην αγορά εργασίας και η ένταξη σε σχέσεις εργασίας όλων εκείνων των ατόμων που βρισκόταν σε άμεση εξάρτηση από κρατικές μεταβιβάσεις. Ως εκ τούτου, το New Labor αντιλαμβανόταν μια επιτυχημένη πολιτική στην αγοράς εργασίας ως εγγύηση μίας αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής. Σε αντίθεση με τους Παλιούς Εργατικούς , οι Νέοι Εργατικοί δεν επέβαλαν πρόσθετους φόρους για την επέκταση των κοινωνικών παροχών. Ως εκ τούτου, η κοινωνική πολιτική των Νέων Εργατικών επικεντρώθηκε στους άπορους και στις οικογένειες. Ενώ στην αρχή της θητείας Blair, ο Υπουργός Κοινωνικών Υποθέσεων, Frank Field, συμβούλευσε την κυβέρνηση να εργαστεί σκληρότερα για την ενίσχυση της κοινωνικής ασφάλισης στο πλαίσιο των κοινωνικών πολιτικών, ο υπουργός οικονομικών Brown εμπόδισε αυτήν την πολιτική και ευνόησε την σύνδεση των κοινωνικών παροχών με την αρχή της επιλεκτικότητας βάσει αυστηρότερων ελέγχων επιλογής των δικαιούχων.

Μια οικουμενική προσέγγιση κοινωνικής πολιτικής που θα ωφελούσε ακόμη και εκείνους που δεν εντάσσονταν στους φτωχότερους, σαφέστατα ήταν αντίθετη με την γραμμή των Νέων Εργατικών, όμως και η επιλεκτική κοινωνική πολιτική έκρυβε τους κινδύνους της. Τόσο από την θεωρητική σκοπιά της δικαιοσύνης όσο και υπό το πρίσμα του ερωτήματος αν οι αυστηρότεροι έλεγχοι επιλεξιμότητας των δικαιούχων κοινωνικών παροχών, προσφέρει κίνητρα για εργασία, επιδέχεται ισχυρή κριτική. Έχοντας αντιληφθεί αυτή την κριτική το Νέο Εργατικό Κόμμα προσπάθησε να μειώσει τα γραφειοκρατικά εμπόδια για την υποβολή αιτήσεων παροχής κοινωνικών παροχών και προσπάθησε να αμβλύνει την επίδραση του κοινωνικού στιγματισμού μέσω της επέκτασης του χρονικού διαστήματος πληρωμής κοινωνικών παροχών πρόνοιας σε ένα έτος, και την διάρκεια των συνταξιοδοτικών επιχορηγήσεων σε πέντε έτη (Petring, 2006: 141-142).

Για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας και τη στήριξη χαμηλών εισοδημάτων η πιο σημαντική κοινωνική παροχή αποτέλεσε η εισαγωγή ενός οικογενειακού δανείου (Family Credit) το οποίο αντικαταστάθηκε το 1999 από μία πίστωση φόρου για εργαζόμενες οικογένειες (Working Family Tax Credit). Συγκεκριμένα οι παροχές για τις οικογένειες χαμηλού εισοδήματος καταβλήθηκαν με

τη μορφή μίας πίστωσης φόρου, η οποία με κάποιες αλλαγές που έγιναν το 1999 κατέστη ακόμα πιο γενναιόδωρη. Εάν μια οικογένεια δεν πλήρωνε φόρους, εξακολουθούσε να λαμβάνει παροχές σε χρήμα στη βάση της οικογενειακής πίστωσης φόρου για εργαζόμενες οικογένειες. Το 2003 αφαιρέθηκαν τα επιδόματα τέκνου από τη οικογενειακή πίστωση φόρου και έτσι η συγκεκριμένη παροχή μεταβλήθηκε σε μία φορολογική πίστωση εργασίας (Working Tax Credit). Η φορολογική πίστωση εργασίας συμπληρώθηκε πλέον με μία πίστωση φόρου παιδιών (Child Tax Credit) για χαμηλόμισθους εργαζομένους, η οποία καταβάλλονταν επιπλέον του ανεξάρτητου από το εισόδημα επιδόματος τέκνου (Glennerster, 2007: 235;Pertring, 2006: 142).Είναι σαφές ότι υπήρχαν κάποιοι εκλογικοί κίνδυνοι εάν οι Νέοι Εργατικοί είχαν επικεντρωθεί αποκλειστικά στους φτωχότερους από τους φτωχούς. Πάνω απ'όλα, μια τιμωρία της μεσαίας τάξης, της Κεντρικής Αγγλίας (Middle England) θα είχε καταστροφικές συνέπειες για το Νέο Εργατικό Κόμμα, αφού ειδικά η μεσαία τάξη αποτέλεσε τη νέα ομάδα-στόχου για το Νέο Εργατικό Κόμμα (Shaw, 2007: 154-155). Ως εκ τούτου υπήρξε ένα ρεπερτόριο πολιτικών της κυβέρνησης στον τομέα της υγείας και της σύνταξης, οι οποίες απευθύνονταν σε ομάδες ψηφοφόρων πέρα από τα χαμηλότερα εισοδήματα.

Όσον αφορά τις πολιτικές για την υγεία οι περισσότερες εμπειρικές έρευνες συμφωνούν ότι αποτελεί ενδεχομένως το πιο σημαντικό πεδίο άσκησης κοινωνικής πολιτικής των Εργατικών στο Ηνωμένο Βασίλειο (Oakland, 2002: 185-186). Το οικουμενικό Εθνικό Σύστημα Υγείας (NHS), το οποίο χρηματοδοτείται από φόρους και ιδρύθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υπό την ηγεσία του υπουργού Υγείας των Εργατικών Bevan (Glennerster, 2007: 46-54;Oakland, 2002) καθιερώθηκε πολύ σύντομα μετά τη δημιουργία του, σε πεδίο πολιτικής συναίνεσης μεταξύ των Εργατικών και των Συντηρητικών και εξακολουθεί να θεωρείται έως σήμερα ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της μεταπολεμικής περιόδου.

Πριν το 1997, το Εργατικό Κόμμα αγωνίστηκε σθεναρά ενάντια στη συντηρητική πολιτική υγείας. Ειδικά η εισαγωγή μιας εσωτερικής αγοράς στο NHS από τους συντηρητικούς αποτέλεσε σημείο συγκρούσεων από την πλευρά των Εργατικών. Το γεγονός ότι οι γενικοί ιατροί, δηλαδή οι οικογενειακοί ιατροί, έπρεπε να διαχειρίζονται δικούς τους προϋπολογισμούς για να αγοράζουν από αυτούς υπηρεσίες για τους ασθενείς τους, σήμαινε για τους Εργατικούς ένα σχίσμα στον τομέα της υγείας μεταξύ των χρηστών των υπηρεσιών υγείας και των παραγωγών τους, που έπρεπε να ξεπεραστεί (Glennerster, 2007: 248). Για αυτό στο εκλογικό

πρόγραμμα του 1997, το New Labor επέμενε ότι μόνο μια κυβέρνηση των Εργατικών θα μπορούσε να κρατήσει το NHS ζωντανό. Εν προκειμένω, οι εκφρασμένοι προγραμματικοί στόχοι για τη μείωση των ανισοτήτων στην πρόσβαση στην ιατρική περίθαλψη και για τη θέσπιση ενός συστήματος ελέγχου και ευθύνης που θα βελτίωνε την ποιότητα των υπηρεσιών υγείας, συμβάδιζαν με την παράδοση του κόμματος. Όπως και σε άλλους τομείς του κοινωνικού κράτους, οι δαπάνες για την υγεία διατηρήθηκαν σε σταθερό επίπεδο τα πρώτα δύο χρόνια της διακυβέρνησης των Εργατικών σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές λιτότητας της προηγούμενης κυβέρνησης. Παρά το γεγονός ότι αρχικά οι Νέοι Εργατικοί θέλησαν να καταργήσουν την εσωτερική αγορά του NHS, ο Υπουργός Υγείας Dobson παρουσίασε το 1997 ένα σχέδιο το οποίο προέβλεπε ένα τρίτο δρόμο για την πολιτική υγείας μεταξύ εσωτερικών αγορών και κεντρικού ελέγχου.

Η διαφορά μεταξύ των αποδεκτών και των παρόχων υγειονομικής περίθαλψης που εισήχθη από τους συντηρητικούς διατηρήθηκε, τους προϋπολογισμούς δεν τους διαχειρίζονταν πλέον οι οικογενειακοί γιατροί αλλά μονάδες πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας. Οι πρωτοβάθμιες μονάδες υγείας ως τοπικές υγειονομικές αρχές έπρεπε πλέον να φροντίσουν για την παροχή υπηρεσιών υγείας σε ασθενείς. Τα μέλη αυτών των πρωτοβάθμιων μονάδων, ήταν τόσο οι γιατροί όσο και οι νοσηλευτές, και κάλυπταν ένα μέσο όρο 100.000 κατοίκων. Αυτή η αποκεντρωμένη δομή όφειλε επίσης να διευκολύνει τη συμμόρφωση σε νέα, καλύτερα πρότυπα υγείας (Glennerster, 2007: 248;Petring, 2006: 147;Shaw, 2007: 96-97).Όταν το χειμώνα του 1999/2000, παρουσιάστηκαν σοβαρές ελλείψεις υγειονομικής περίθαλψης στα νοσοκομεία, ο Blair απάντησε αρχικά υποσχόμενος να φέρει τη Βρετανία όσον αφορά τις δαπάνες υγείας πιο κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ. Την ίδια στιγμή, όμως, η ηγεσία του κόμματος είχε αντιληφθεί ότι δεν ήταν αρκετό να διοχετευτούν περισσότερα χρήματα στο ΕΣΥ προκειμένου να δημιουργηθούν βιώσιμες βελτιώσεις στον τομέα της πολιτικής για την υγεία. Συγκεκριμένα, οι πολιτικοί σύμβουλοι της κυβέρνησης προειδοποίησαν ότι η κακή διαχείριση των νοσοκομείων θα μπορούσε να αφομοιώσει τεράστιους πόρους και ήταν πεπεισμένοι ότι μόνο μέσω μιας πραγματικής και εύρυθμης εσωτερικής αγοράς, στην οποία δεν θα τεθούν περιττοί περιορισμοί, θα μπορούσε να διατηρηθεί το NHS. Ως εκ τούτου, ξεκινώντας το 2001, η Νέοι Εργατικοί επικεντρώθηκαν σε μια στρατηγική που περιλάμβανε τρεις βασικές αρχές.

Πρώτον, οι ασθενείς έπρεπε να έχουν μεγαλύτερη ελευθερία στην επιλογή

ιατρών και θεραπειών. Οι ιατρικές υπηρεσίες θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένες στο άτομο και οι ασθενείς θα πρέπει να μπορούν να αποφασίζουν μόνοι τους για τις υπηρεσίες και τους παρόχους υπηρεσιών. Αυτό περιλάμβανε την πιθανότητα οι ασθενείς να επιλέξουν μεταξύ ανεξάρτητων νοσοκομείων ή νοσοκομείων του NHS. Δεύτερον, έπρεπε να δημιουργηθεί μεγαλύτερος ανταγωνισμός μέσω της διεύρυνσης του διαχωρισμού μεταξύ αποδεκτών και παρόχων υγείας. Για παράδειγμα, τα ιδιωτικά ιατρεία θα έπρεπε να έχουν και πάλι μεγαλύτερο περιθώριο ελιγμών για τη κατανομή των προϋπολογισμών τους, πράγμα που θα τους επέτρεπε να ανταγωνίζονται για τους ασθενείς.

Συγκρούσεις προκάλεσε στο κόμμα και στην κοινοβουλευτική ομάδα η πρόταση να θεσπιστεί ένα σύστημα δύο πυλώνων στο οποίο δεν θα ανταγωνίζονταν μόνο τα νοσοκομεία του NHS για τους ασθενείς, αλλά και οι πρωτοβάθμιες μονάδες υγείας που θα υπάγονταν μεν στο δημόσιο δίκαιο και στο υπουργείο υγείας, αλλά με ιδιώτες χρηματοδότες και μεγαλύτερη οικονομική ελευθερία. Πάνω απ'όλα, η αριστερή πτέρυγα και τα συνδικάτα επέκριναν έντονα αυτές τις προτάσεις. Ανησυχία προκαλούσε στους κριτικούς των μεταρρυθμίσεων κυρίως το γεγονός ότι τα παραδοσιακά νοσοκομεία του NHS, με τους περιορισμένους πόρους τους, πιθανόν θα προσέλκυαν λιγότερους ασθενείς και συνεπώς θα έμπαιναν σε μία καθοδική πορεία. Ένας συμβιβασμός επιτεύχθηκε τελικά όσον αφορά τον περιορισμό μόχλευσης ιδιωτικών κεφαλαίων στις πρωτοβάθμιες μονάδες, όταν ο Gordon Brown άρχισε να μοιράζεται τις ανησυχίες των επικριτών του. Παρ'όλα αυτά, οι μεγάλες αμφιβολίες παρέμειναν και μόνο με μια πολύ ισχνή πλειοψηφία μπόρεσε να περάσει το αντίστοιχο νομοσχέδιο από την Βουλή. Στο συνέδριο του Εργατικού Κόμματος το 2003 η πολιτική της κυβέρνησης για την πολιτική υγείας καταψηφίστηκε με την πλειοψηφία των αντιπροσώπων να ασκούν σφοδρή κριτική κατά των κυβερνητικών σχεδίων για την πολιτική υγείας. Ωστόσο, αυτό δεν άλλαξε τον προσανατολισμό της κυβέρνησης στην πολιτική υγείας (Shaw, 2007: 100-107). Τέλος, η κυβέρνηση του New Labor στόχευε επίσης στην τόνωση του ανταγωνισμού στην αγορά υγειονομικής περίθαλψης μέσω της χρηματοδότησης των νοσοκομείων με βάση την ποσότητα και την ποιότητα των υπηρεσιών τους. Τα χρήματα πρέπει να ακολουθούν τον ασθενή και τα επιτυχημένα νοσοκομεία να ανταμείβονται ιδιαίτερα (Shaw, 2007: 100-107). Σε αυτές τις αρχές εξασφάλισης μεγαλύτερου ανταγωνισμού προστέθηκε η μεγαλύτερη συμμετοχή ιδιωτικών παρόχων υγειονομικής περίθαλψης. Οι πάροχοι ιδιωτικών υπηρεσιών ενσωματώθηκαν στο NHS μέσα από ανεξάρτητα κλαδικά

ιατρικά κέντρα (Independent Sector Treatment Centres -ISTC). Αυτά τα ιδιωτικά κέντρα θεραπείας αρχικά ανέλαβαν σχετικά απλά ιατρικά καθήκοντα και περιορίστηκαν στον τομέα της ορθοπεδικής και της οφθαλμολογίας. Με τη ραγδαία εξάπλωση των ISTC, το New Labor εγκατέλειψε την παραδοσιακή πολιτική του για την υγεία και το δημόσιο μονοπώλιο του NHS, υπέρ της αυξημένης εμπορευματοποίησης της υγειονομικής περίθαλψης, η οποία, σύμφωνα με το New Labor, θα οδηγούσε σε καλύτερες ιατρικές υπηρεσίες (Shaw, 2007: 108-110).

Συνοπτικά, η πολιτική υγείας της New Labor δεν αποτελεί έκπληξη δεδομένης της αλλαγής παραδείγματος πολιτικής σε όλα τα πολιτικά πεδία. Η μεταρρύθμιση πάντως του συστήματος υγείας από το Νέο Εργατικό Κόμμα, δεν ήταν δυνατόν να αφομοιωθεί από την βάση αλλά και τμήματα της ηγεσίας του κόμματος. Το 1997 άλλωστε οι Νέοι Εργατικοί κέρδισαν τις εκλογές υποσχόμενοι να διατηρήσουν το NHS και μόνο μερικά χρόνια αργότερα το μέλλον του συστήματος υγείας φαινόταν πιο αβέβαιο όσο ποτέ (Shaw, 2007: 108-118).

Όσον αφορά την πολιτική συντάξεων των Νέων Εργατικών και αυτή συνέχισε πάνω στο πρότυπο που χάραξαν οι συντηρητικοί της Thatcher. Ήδη από τη δεκαετία του 1980, η συντηρητική κυβέρνηση άρχισε να ξανακτίζει ριζικά το βρετανικό συνταξιοδοτικό σύστημα προκειμένου να αποφύγει μια έκρηξη κόστους. Πάνω απ'όλα, η ευθύνη του κράτους όσον αφορά την συνταξιοδότηση έπρεπε να κατασταλεί υπέρ της παροχής ισχυρότερων ιδιωτικών παροχών γήρατος. Για το λόγο αυτό, τα αρχικά σχέδια μεταρρύθμισης της κυβέρνησης Thatcher πρόβλεπαν την κατάργηση της επιδοτούμενης από το κράτος σύνταξης (State Earnings Related Pension Scheme –SERPS). Το σύστημα συνταξιοδότησης SERPS θεωρείται ένα τα μεγάλα επιτεύγματα των μεταπολεμικών σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων. Αντίστοιχα δραστική ήταν η κριτική του Εργατικού Κόμματος και των συνδικάτων απέναντι στην συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση Thatcher. Τελικά, λόγω της μαζικής αντιπολίτευσης, η κυβέρνηση Thatcher επέλεξε μία πορεία σιωπηρής ιδιωτικοποίησης, εκτός των διαδικασιών του Κοινοβουλίου. Οι ασφαλισμένοι στο SERPS θα μπορούσαν να αλλάξουν από την υποχρεωτική ασφάλιση σε ιδιωτική ασφάλιση, η οποία θα επιδοτείται από το κράτος. Ταυτόχρονα, το ποσοστό αντικατάστασης μισθού από το SERPS θα έπρεπε να μειωθεί από 25 % στο 20 %. Η βασική κρατική συνταξιοδότηση (Basic State Pension -BSP), έπεσε επίσης θύμα των μέτρων λιτότητας των κυβερνήσεων Thatcher. Από το 1980, οι συντάξεις πλέον δεν συνδέονταν με τους μισθούς ή τις τιμές, αλλά γινόταν μία αναπροσαρμογή προς

τα πάνω σε περίπτωση θετικών τάσεων στη οικονομία και ικανοποιητικής πορείας του προϋπολογισμού(Glennerster, 2007: 185; Ruser 2011: 62-79).

Χρειάστηκε περισσότερο από έναν χρόνο μετά την εκλογική νίκη του Εργατικού Κόμματος το 1997 όπου η κυβέρνηση τελικά παρουσίασε τα πρώτα της σχέδια για συνταξιοδότηση τον Δεκέμβριο του 1998. Όπως και οι συντηρητικοί προκάτοχοί της, το New Labor σκόπευε να καταργήσει το SERPS και να αντιστρέψει την αναλογία της κρατικής προς ιδιωτική χρηματοδότηση από 60% / 40% σε 40% / 60%. Αρχικά, το 1999, εισήχθη μία εγγύηση ελάχιστου εισοδήματος (Minimum Income Guarantee -MIG) στον πρώτο πυλώνα της συνταξιοδοτικής ασφάλισης, επιπλέον του υπάρχοντος ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, το οποίο απαιτούσε απόδειξη αναγκαιότητας παροχής. Η πρόβλεψη αυτή συνολικά, παρείχε στους δικαιούχους περισσότερα οφέλη από την προηγούμενη στήριξη εισοδήματος (Income Support). Ειδικότερα, τα άτομα με χαμηλό εισόδημα ενθαρρύνθηκαν να δημιουργήσουν αποταμιευτικά αποθέματα για την γηραιά ηλικία μέσα από ένα πρόγραμμα συνταξιοδοτικών πιστώσεων παροχών (Petring, 2006: 143-144).

Μετά από επίμονο αγώνα, το 2001 εισήχθη στον δεύτερο πυλώνα του συνταξιοδοτικού συστήματος μία μετοχική σύνταξη για εργαζόμενους με χαμηλό και μεσαίο εισόδημα, οι οποίοι δεν πληρούσαν ούτε τις προϋποθέσεις για ιδιωτικές συντάξεις γήρατος ούτε καλύπτονταν από εταιρικό συνταξιοδοτικό σύστημα. Οι εργαζόμενοι είχαν τη δυνατότητα μέσω της εν λόγω σύνταξης να συμμετέχουν ή να μην συμμετάσχουν στα οφέλη του SERPS και να ενταχθούν εναλλακτικά σε ένα ιδιωτικό ταμείο συντάξεων με δωρεάν εισφορά εισόδου και χαμηλά διοικητικά έξοδα. Οι εργοδότες δεν κατέβαλαν εισφορές στη μετοχική σύνταξη. Μόλις λίγα χρόνια μετά την εισαγωγή της, η σύνταξη των μετόχων απέδειξε ότι ήταν αποτυχία, καθώς ελάχιστοι έκαναν χρήση (Glennerster, 2007: 258). Πάνω από όλα, τα συνδικάτα επέκριναν ότι οι εργοδότες δεν υποχρεούνταν να καταβάλλουν εισφορές (TUC, 2004; 2007). Κατόπιν των προτάσεων μιας ανεξάρτητης επιτροπής, το New Labor αποφάσισε να ακολουθήσει μια νέα πορεία στην ιδιωτική ασφάλιση γήρατος για τα χαμηλά και μεσαία εισοδήματα.

Ο νόμος περί συντάξεων του 2008 εισήγαγε τους λεγόμενους Προσωπικούς Λογαριασμούς ή το Εθνικό Ταμείο Αποταμιεύσεων Απασχόλησης (NEST). Πρόκειται για ένα ταμείο παροχών γήρατος που οι εργοδότες έπρεπε να προσφέρουν στους υπαλλήλους τους και έπρεπε να επιχορηγούν με εργοδοτικές εισφορές εάν οι εργαζόμενοι δεν είχαν πρόσβαση σε επαγγελματικές συντάξεις .Το SERPS δεν

καταργήθηκε πλήρως από τους Νέους Εργατικούς, αλλά μετονομάστηκε και ανανεώθηκε. Από το 2002, το όνομα για το πρώην SERPS είναι κρατική δεύτερη σύνταξη (State Second Pension -S2P). Εξακολουθεί να υπάρχει η δυνατότητα επιλογής μεταξύ μετοχικής συντάξεως ή προσωπικού λογαριασμού για μία σύνταξη από την επιχείρηση ή ιδιωτικής ασφάλισης σύνταξης. Οι όροι για τη επιλογή σύνταξης βελτιώθηκαν από τους Νέους Εργατικούς, καθώς τα οφέλη της δεύτερης κρατικής σύνταξης S2P αυξήθηκαν και για τους χαμηλόμισθους εργαζόμενους. Μεσοπρόθεσμα, το S2P ήταν ελκυστικό μόνο για τους εργαζόμενους που δεν μπορούσαν να δημιουργήσουν αποθεματικά για το γήρας. Μακροπρόθεσμα, η μετοχική σύνταξη αντικαθιστούσε το S2P (Petring, 2006: 144; Ruser, 2011: 92-96).

Αν και το συνταξιοδοτικό δεν αποτελούσε το κεντρικό ζήτημα διαμάχης στο Εργατικό Κόμμα, η κυβερνητική πολιτική προκάλεσε αντιπαράθεση μεταξύ της ηγεσίας του κόμματος και της βάσης. Στο συνέδριο του 2000, η πλειοψηφία των αντιπροσώπων ψήφισε υπέρ της δέσμευσης των συντάξεων στους μισθούς, την οποία η κυβέρνηση απέρριψε επισημαίνοντας ότι οι ψηφοφόροι είχαν επιλέξει τη πολιτική των Νέων Εργατικών. Μόνο μετά τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της ανεξάρτητης επιτροπής συντάξεων ο συνταξιοδοτικός νόμος του 2007 θέσπισε την προσαρμογή των συντάξεων στις μισθολογικές εξελίξεις από τον Απρίλιο του 2011. Συνοπτικά, η πολιτική Blair για τις συντάξεις παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό πιστή στις συντηρητικές προκατόχους της. Ενώ οι Νέοι Εργατικοί ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τη βελτίωση των χαμηλότερων εισοδημάτων, ταυτόχρονα, η εμπορευματοποίηση των συνταξιοδοτικών πολιτικών εντατικοποιήθηκε. Τελικά, είναι αμφίβολο αν οι συνταξιοδοτικές μεταρρυθμίσεις των Νέων Εργατικών φέρουν το στίγμα της σοσιαλδημοκρατίας (Andersson & Meyer, 2004).

Όσον αφορά την Γερμανία, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισής την καθιστά πρωτοπόρο μεταξύ των ευρωπαϊκών κοινωνικών κρατών. Το γερμανικό κοινωνικό κράτος αντιπροσωπεύει τον ιδεότυπο συντηρητικού καθεστώτος σύμφωνα με τον Esping-Andersen. Χαρακτηριστικό του γερμανικού κοινωνικού κράτους είναι η αρχή της κοινωνικής ασφάλισης (Esping-Andersen, 1990: 22-29). Οι δαπάνες συντάξεων, νοσηλείας, υγείας και ανεργίας καλύπτονται από τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης των εργοδοτών και των εργαζομένων. Ανάλογα με το ημερολογιακό έτος, το ένα τρίτο της ασφάλισης συντάξεων χρηματοδοτείται με κρατική επιδότηση μέσω φορολογικών εσόδων. Λόγω της φύσης του γερμανικού κράτους και του κυρίαρχου ρόλου της κοινωνικής ασφάλισης, το ύψος των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης

διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στο διάλογο για την μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους. Για παράδειγμα, το SPD απαίτησε μείωση του μη μισθολογικού κόστους εργασίας στο εκλογικό του πρόγραμμα για το 1998, προκειμένου να δημιουργηθεί περισσότερη απασχόληση (SPD, 1998: 8).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 : Ποσοστά εισφορών στην κοινωνική ασφάλιση ως ποσοστό των ακαθάριστων αποδοχών (Γερμανία)

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΤΑΞΕΙΣ	ΥΓΕΙΑ	ΑΝΕΡΓΙΑ	ΦΡΟΝΤΙΔΑ	ΣΥΝΟΛΟ
1970	17,0	8,2	1,3		26,5
1980	18,0	11,4	3,0		32,4
1990	18,7	12,6	4,3		35,6
1997	20,3	13,6	6,5	1,7	42,1
1999	19,5	13,6	6,5	1,7	41,3
2001	19,1	13,6	6,5	1,7	40,9
2003	19,5	14,3	6,5	1,7	42,0
2005	19,5	14,2	6,5	1,7	41,9
2007	19,9	14,8	4,2	1,7	40,6
2009	19,9	14,9	2,8	1,95	39,6

Πηγή : Sozialpolitik Aktuell 2016.

Ακόμη και μετά τις εκλογές που έφεραν αίσιο αποτέλεσμα για το SPD, η μείωση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης λειτούργησε ως ένα κατευθυντήριο νήμα σε όλη την νομοθετική διαδικασία γύρω από την κοινωνική ασφάλιση. Τον Νοέμβριο του 1998, ο Schröder ανακοίνωσε στη Βουλή ότι η κυβέρνησή του θα μειώσει τελικά το μισθολογικό κόστος, αφού η κυβέρνηση Kohl σαφώς απέτυχε σε αυτό το σημείο (Rupp, 2009:388). Τέσσερα χρόνια αργότερα, ο Schröder διαμαρτυρήθηκε στην ομιλία του στην Βουλή για την εισαγωγή της Agenda 2010, ότι το μη μισθολογικό κόστος στη Γερμανία είχε φθάσει σε επίπεδα ελάχιστα αποδεκτά από τους εργαζομένους και αποτελούσε επίσης εμπόδιο για τη δημιουργία νέας απασχόλησης από την πλευρά των εργοδοτών (Schröder:2003, 2479;Römer,2017:427).

Ο παραπάνω Πίνακας 6 δείχνει ότι από τη δεκαετία του 1970, το μη

μισθολογικό κόστος εργασίας στη Γερμανία αυξήθηκε σημαντικά. Ο Πίνακας δείχνει επίσης ότι η κυβέρνηση Schröder μπόρεσε για λίγο να μειώσει τα ποσοστά εισφορών σε μεμονωμένους κλάδους κοινωνικής ασφάλισης και να μειώσει το συνολικό βάρος των εισφορών κάτω από το 40 % το 2009. Είναι δεδομένο άλλωστε ότι η εκτίμηση ότι το μη μισθολογικό κόστος στη Γερμανία είναι υπερβολικά υψηλό θεωρείται ένα από τα πιο αδιαμφισβήτητα επιχειρήματα στη γερμανική μεταρρυθμιστική συζήτηση (Dauderstädt, 2006: 1). Εντούτοις αυτή η εκτίμηση ειδικά όσον αφορά το SPD δεν είναι αποδεκτή από όλους ως νομιμοποίηση για δημόσιες περικοπές. Υπάρχει άλλωστε και η άποψη ότι το υψηλό μη μισθολογικό κόστος εργασίας στη Γερμανία δεν είναι το αποτέλεσμα του υπερβολικά γενναιόδωρου κοινωνικού κράτους, αλλά η υψηλή ανεργία είναι υπεύθυνη για την αύξηση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης. Η απώλεια φορολογικών εσόδων που συνδέεται με την υψηλή ανεργία και την ταυτόχρονη αύξηση των δικαιούχων κοινωνικών μεταβιβάσεων προκαλεί βάση της άποψης αυτής πιέσεις στο κόστος κοινωνικής ασφάλισης και αυξάνει τις συνεισφορές(Bontrup, 2004). Επιπλέον, ένας άλλος λόγος για την αύξηση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης είναι η πολύ χαμηλή αύξηση των ακαθάριστων μισθών που αποτελούν την βάση των εσόδων κοινωνικής ασφάλισης. Η άποψη αυτή αμφισβητεί το επιχείρημα ότι η μείωση του μη μισθολογικού κόστους εργασίας, όπως υποστήριζε ο καγκελάριος Schröder, οδηγεί στην αύξηση της ζήτησης. Άλλωστε, οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης δεν εξαφανίζονται σε μαύρες τρύπες, αλλά έχουν άμεσο αντίκτυπο στην ζήτηση μέσω κοινωνικών παροχών με τη μορφή των συντάξεων, της ασφάλισης ανεργίας και ασθενείας, ιδιαίτερα σε έναν πληθυσμό με χαμηλή οριακή ροπή προς αποταμίευση. Εντούτοις, η μείωση του μη μισθολογικού κόστους εργασίας, ενδέχεται να οδηγήσει στην εξασθένηση της ζήτησης, διότι τα υψηλά εισοδήματα και οι επιχειρηματίες που θα επωφελούνταν από αυτή τη μείωση, παρουσιάζουν υψηλότερη ροπή αποταμίευσης (Bontrup, 2004: 318).

Ένα άλλο επιχείρημα από την πλευρά της ζήτησης κατά της μείωσης του μη μισθολογικού κόστους, είναι ότι με τις ασφαλιστικές εισφορές παρέχεται στους εργαζόμενους μία προστασία έναντι ορισμένων κινδύνων. Εάν αυτή η προστασία κατά των κινδύνων ήταν εφικτή μόνο μέσω των υπηρεσιών ιδιωτικών παρόχων, τα έξοδα για την προστασία αυτή θα μειώνονταν κάτω από το κανονικό κόστος ζωής. Η μείωση του μη μισθολογικού κόστους θα επέφερε αντίστοιχα έναν χαμηλότερο προϋπολογισμό για την ασφάλιση κατά των κινδύνων και θα ανέστελλε τελικά τη

ζήτηση για τις υπηρεσίες αυτές και έτσι τελικά θα έβλαπτε τους παρόχους υπηρεσιών (Dauderstädt, 2006: 2). Άρα, η μείωση του μη μισθολογικού κόστους εργασίας δεν ήταν εντελώς αναμφισβήτητη εντός του SPD, δεδομένου ότι η εσωκομματική αριστερά του SPD υπερασπιζόταν τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης.

Η συζήτηση γύρω από το χαμηλότερο μη μισθολογικό κόστος επέφερε έναν σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό στην κοινωνική πολιτική, με βάση την πολιτική υγείας και συντάξεων. Όπως δείξαμε άλλωστε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι κυβερνώντες σοσιαλδημοκράτες με τις πολιτικές τους στη φορολογία και την αγορά εργασίας είχαν ως στόχο να αφαιρέσουν την πίεση από την κοινωνική ασφάλιση. Όπως και σε άλλα πεδία πολιτικής, στην πολιτική για την υγεία η κυβέρνηση SPD - Πρασίνων στην αρχή της θητείας της επικεντρώθηκε στην εκπλήρωση των εκλογικών υποσχέσεών της και στη διόρθωση ορισμένων κληροδοτημάτων της κυβέρνησης Kohl. Στην κατεύθυνση αυτή, μειώθηκαν και πάλι οι συνεισφορές των δικαιούχων στα φαρμακευτικά αγαθά και στις οδοντοστοιχίες για όσους γεννήθηκαν μετά το 1978, και καταργήθηκε η ετήσια συνεισφορά των 20 ευρώ για την συντήρηση των νοσοκομείων που θεσπίστηκε επί Kohl (Egle, 2006b: 188; Jochem, 2009: 289).

Η κυβέρνηση SPD -Πρασίνων επιχείρησε να υλοποιήσει μία μεταρρύθμιση στην υγεία η οποία επρόκειτο να τεθεί σε ισχύ το 2000. Συγκεκριμένα, θεσπίστηκε με πρωτοβουλία των Πρασίνων που είχαν αναλάβει το συγκεκριμένο χαρτοφυλάκιο, η ενίσχυση των οικογενειακών ιατρών, μία γενική αποζημίωση κινδύνου, ένας θετικός κατάλογος για τα φαρμακευτικά προϊόντα, ο τερματισμός της διπλής χρηματοδότησης των νοσοκομείων από τα κρατίδια και από την ασφάλιση υγείας, η εισαγωγή ενός καθολικού προϋπολογισμού. Παρά την κριτική που εισέπραξε η κυβέρνηση για τα μεταρρυθμιστικά της σχέδια όχι μόνο από μερικούς συλλόγους και κοινωνικούς εμπειρογνώμονες, αλλά και από τους ίδιους τους σοσιαλδημοκράτες το Υπουργείο Υγείας υπέβαλε την μεταρρύθμιση στην νομοθετική διαδικασία. Παρόλο που ο νόμος πέρασε χωρίς κανένα πρόβλημα από την Βουλή (Bundestag), η κάτω Βουλή (Bundesrat) αντιτάχθηκε στο νομοσχέδιο συμπεριλαμβανομένων των κρατιδίων στα οποία ήταν επικεφαλείς από το SPD. Τελικά, μία επιτροπή διαμεσολάβησης συμφώνησε σε έναν μεταρρυθμιστικό νόμο, ο οποίος δεν περιλάμβανε την καθιέρωση ενός συνολικού προϋπολογισμού και την κατάργηση της διπλής χρηματοδότησης της νοσοκομειακής περίθαλψης (Jochem, 2009: 290).

Μετά την μερική αποτυχία της μεταρρύθμισης της υγειονομικής περίθαλψης

και ως αποτέλεσμα του σκανδάλου των τρελών αγελάδων το χαρτοφυλάκιο υγείας πέρασε στους σοσιαλδημοκράτες που προχώρησαν με συναινετική διάθεση και διαπραγματεύτηκαν αρχικά με τις ενώσεις μικρά βήματα μεταρρύθμισης. Αρχικά βελτιώθηκε το καθεστώς που διέπει την επιλογή ασφαλιστικού ταμείου δίδοντας ελευθερία επιλογής και αλλαγής ταμείου στον ασφαλισμένο στην περίπτωση που ο πάροχος ασφάλισης υγείας που τον αφορά προβεί σε αύξηση των εισφορών. Επιπλέον, εισήχθησαν νέοι θεσμοί αυτοδιοίκησης στην υγεία. Από την άλλη πλευρά, οι σοσιαλδημοκράτες δεν μπόρεσαν να ελέγξουν το κόστος των φαρμάκων. Το υπουργείο στόχευσε σε μία μείωση των τιμών των φαρμάκων της τάξεως του 4 % κάτι όμως που συνάντησε την έντονη αντίδραση της φαρμακευτικής βιομηχανίας (Jochem, 2009: 291). Τελικά βρέθηκε ένας συμβιβασμός με πρωτοβουλία του καγκελάριου Schröder, ο οποίος προέβλεπε την παραίτηση της κυβέρνησης από τη νομική μείωση των τιμών των φαρμακευτικών προϊόντων, και οι φαρμακοβιομηχανίες θα πλήρωναν αντισταθμιστικά μια αποζημίωση ύψους 200 εκατ. ευρώ (Jochem, 2009: 291).

Προβαίνοντας σε μία προσπάθεια εξορθολογισμού του συστήματος υγείας η κυβέρνηση Schröder συγκρότησε την επιτροπή Rürup η οποία δεν επιδίωξε την αναλογική εκπροσώπηση των κλασσικών εκπροσώπων του υγειονομικού συστήματος. Σε αντίθεση με την επιτροπή Hartz η οποία είχε αναλάβει την μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας, η Επιτροπή Rürup δεν μπόρεσε να συμφωνήσει σε μια ενιαία γραμμή. Η εσωτερική αντίθεση της επιτροπής εκφράστηκε στις μεταρρυθμιστικές της συστάσεις οι οποίες κυμαίνονταν σε αντίθετα άκρα, από μία επέκταση της χρηματοδότησης μέσω μίας ασφάλισης των πολιτών, έως την περικοπή από την πλευρά των παροχών με βάση μία σταθερή κατά κεφαλήν εισφορά. Παρόλο που το κυβερνητικό SPD και οι αντιπολιτευόμενοι Χριστιανοδημοκράτες κατέλαβαν εντελώς αντίθετες θέσεις στην διαδικασία απόφασης υπέρ μίας ασφάλισης των πολιτών ή μίας κατ'αποκοπή και κατά κεφαλή εισφοράς, η κυβέρνηση στηρίχθηκε σε συμβιβασμούς με την αντιπολίτευση εξαιτίας της συρρικνούμενης ισχύος της στην κάτω Βουλή (Bundesrat) (Jochem, 2009: 292). Ενώ οι Χριστιανοδημοκράτες απαίτησαν το πάγωμα των εργοδοτικών εισφορών και την κατάργηση της οδοντιατρικής αντικατάστασης από τον κατάλογο των παροχών της Γενικής Κοινωνικής Ασφάλισης (GKV), ο Schröder αρνήθηκε αποφασιστικά να ακυρώσει την παροχή αυτή. Τελικά βρέθηκε ένας συμβιβασμός ο οποίος περιλάμβανε αύξηση των συμπληρωματικών πληρωμών του ιδιωτικού τομέα, ενίσχυση της

αυτοδιοίκησης των γιατρών και χαλάρωση της ισότιμης χρηματοδότησης της ασφάλισης υγείας μέσω της μονομερούς μείωσης των εισφορών των εργοδοτών.

Τα μέτρα αυτά θεωρήθηκαν ένα πρώτο βήμα στην κατεύθυνση μίας ιδιωτικοποίησης του συστήματος υγείας (Jochem, 2009: 293). Με τη χαλάρωση της ισοτιμίας στην χρηματοδότηση της υγειονομικής περίθαλψης, το SPD εγκατέλειψε ένα από τα κεντρικά σημεία της κοινωνικής ατζέντας του (Jochem, 2009: 293). Παρά το γεγονός ότι οι Χριστιανοδημοκράτες και το SPD στον μεγάλο συνασπισμό δεν μπόρεσαν να καταλήξουν σε μία ασφάλιση του πολίτη ή σε μία κατά κεφαλή εισφορά και να προχωρήσουν σε μια εκτεταμένη μεταρρύθμιση της χρηματοδότησης της ασφάλισης υγείας, συμφώνησαν σε κάποιες επιμέρους μεταρρυθμίσεις που είχαν συνέπειες τόσο για τη χρηματοδότηση της υγειονομικής περίθαλψης όσο και για την οργάνωση της.

Στις κυβερνητικές δεσμεύσεις του μεγάλου συνασπισμού τα συμβαλλόμενα κόμματα συμφώνησαν ότι κανείς δεν πρέπει να παραμείνει χωρίς ασφαλιστική κάλυψη και ότι τα επόμενα χρόνια θα παραμείνει άθικτο το σύστημα ασφάλισης αποτελούμενο από ιδιωτικά και δημόσια ταμεία ασφάλισης υγείας. Επιπλέον, τέθηκε ως πολιτικός στόχος η οικοδόμηση της πρόληψης ως νέου πυλώνα στην υγειονομική περίθαλψη. Αρχικά ο μεγάλος συνασπισμός αντέδρασε με νομοθετικές πρωτοβουλίες στην ταχεία αύξηση του κόστους των φαρμάκων, ωθώντας σε μία μείωση των σταθερών τιμών τους, σε ένα διετές μορατόριουμ τιμών για συνταγογραφούμενα σκευάσματα καθώς και σε μία κατάργηση της συνεισφοράς των ασθενών, υπό την προϋπόθεση ότι η τιμή του φαρμάκου θα βρισκόταν τουλάχιστον 30 % κάτω από την σταθερή τιμή (Grimmeisen & Wendt, 2010: 159-162).

Μέσα από την αλλαγή του νόμου για τους συμβεβλημένους γιατρούς το 2006 επιχειρήθηκε η επίτευξη μεγαλύτερης ευελιξίας στις νομοθετικές διατάξεις περί εξωτερικής ιατρικής περίθαλψης. Έτσι, χορηγήθηκαν επιμέρους άδειες άσκησης της ιδιότητας του συμβεβλημένου γιατρού, καταργήθηκε το όριο ηλικίας για την ίδρυση ιατρείου και καταργήθηκε το όριο ηλικίας των 68 ετών για την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος για τις περιοχές που δεν καλύπτονταν επαρκώς από υπηρεσίας υγείας. Επιπλέον, στους συμβεβλημένους γιατρούς δόθηκε η δυνατότητα να ασκήσουν την ιδιότητα τους εκτός της περιοχής που κάλυπτε η ένωση των νόμιμων ιατρών ασφάλισης υγείας (Grimmeisen& Wendt, 2010: 162-164). Τέλος, με τον νόμο περί ενίσχυσης του ανταγωνισμού στην Γενική Περίθαλψη Υγείας (GKV), ο μεγάλος συνασπισμός προσπάθησε να αντιμετωπίσει το θέμα της χρηματοδότησης της

υγειονομικής περίθαλψης(Bandelow &Schade, 2008:90,116). Η συζήτηση για το μέλλον της χρηματοδότησης της υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας εμπνεύστηκε από το ολλανδικό σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, στο οποίο οι εισφορές που συνδέονται με το εισόδημα συνδυάζονται με εισφορές ανεξάρτητες από το εισόδημα και καταβάλλονται από ένα κεντρικό ταμείο.

Τα σχέδια μεταρρύθμισης που παρουσιάστηκαν από το Υπουργείο Υγείας σχετικά με την εισαγωγή ενός κεντρικού ταμείου υγείας κατά το ολλανδικό πρότυπο, καθώς και οι προτάσεις για αλλαγή της οργάνωσης του συστήματος υγείας (Bandelow& Schade,2008:115-118) επικρίθηκαν από τα συνδικάτα, τους καταναλωτές, τις κοινωνικές οργανώσεις και από τα ίδια τα ταμεία ασφάλισης υγείας(Grimmeisen &Wendt,2010:164). Παρ'όλα αυτά η νομοθετική διαδικασία προχώρησε κανονικά και από τον Απρίλιο 2007 εισήχθη μία διευρυμένη υποχρεωτική ασφάλιση, τα νοσοκομεία άνοιξαν περισσότερο την προσβασιμότητα και προσπελασιμότητα των εξωτερικών ιατρείων τους και επεκτάθηκε ο κατάλογος των υπηρεσιών που προσέφερε η Γενική Περίθαλψη Υγείας (Grimmeisen& Wendt, 2010:164-165). Όσον αφορά το Ταμείο Υγείας, καθορίστηκε ένα ενιαίο ποσό εισφοράς για τη νόμιμη ασφάλιση υγείας. Από το 2009, εισήχθη μια εισφορά εξαρτώμενη από το εισόδημα ενώ τα ταμεία ασφάλισης λάμβαναν μία πρόσθετη βασική ενίσχυση ανά ασφαλισμένο (Grimmeisen& Wendt,2010: 165). Για να αντισταθμιστούν οι διάφορες δομές κινδύνων των ταμείων υγείας θεσπίστηκαν πρόσθετες επιδοτήσεις. Επιπλέον, από το 2009, η επιδότηση φόρου για το Ταμείο Υγείας αυξήθηκε ετησίως κατά 1,5 δισ. Ευρώ για να φτάσει συνολικά στα 14 δισ. Ευρώ. Εάν οι ασφαλιστικά ταμεία υγείας δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν με τα χρήματα που λάμβαναν από το κεντρικό ταμείο υγείας, έπρεπε να ζητήσουν συμπληρωματικές εισφορές από τους ασφαλισμένους τους (Grimmeisen& Wendt, 2010: 162-165). Επιπλέον ο μεγάλος συνασπισμός εισήγαγε τον μεταρρυθμιστικό νόμο που αφορούσε την χρηματοδότηση της φροντίδας γήρατος, νοσηλείας και των νοσοκομείων. Συγκεκριμένα επεκτάθηκαν από το 2008 οι νομικά προβλεπόμενες υπηρεσίες που πρόσφεραν τα αντίστοιχα ταμεία ασφάλισης φροντίδας και παρέχονταν και σε πρόσωπα που δεν πληρούσαν απόλυτα τα κριτήρια παροχής νοσηλείας όπως, για παράδειγμα, ασθενείς με άνοια. Μέσω της χρηματοδότησης Κέντρων Φροντίδας κοντά στο σπίτι επεκτάθηκε παροχή εξωτερικής φροντίδας και κατ'οίκον φροντίδας μέσω της νομικής κάλυψης δικαιούχων σε κοινόχρηστα

διαμερίσματα ή σε μορφές υποστηριζόμενης διαβίωσης. Πλέον υπήρχε η δυνατότητα κοινής χρήσης των υπηρεσιών υγείας κατ' οίκον.

Πίνακας 7: Κοινωνικός προϋπολογισμός στη Γερμανία από το 1960-99

	Ποσοστά κοινωνικών παροχών - παροχές % ΑΕΠ					
Έτος	Σύνολο	Συντάξεις	Υγεία	Οικογενειακά επιδόματα	Απασχόληση	Υπόλοιπα
1960	21,7	9,6	6	3,6	0,6	1,9
1965	23,3	10	6,5	4,3	0,5	1,8
1970	26	11	7,5	4,7	0,9	1,8
1975	33,4	13,3	10	5,2	2,3	2,6
1980	32,2	12,8	10,3	4,9	2	2,3
1985	31,4	12,6	10	4,2	2,5	2
1990	29	11,7	9,8	3,7	2,5	1,2
1995	33,5	12,2	11	4,2	4,2	1,3
1999	33,5	12,4	11	4,6	4,2	1,3

Πηγή: (Schmid 2002: 110)

Στον τομέα της νοσοκομειακής περίθαλψης χορηγήθηκε μία επιπλέον χρηματοδότηση 3,5 δις ευρώ για τα γερμανικά νοσοκομεία για το 2009 που προβλέπονταν να αντισταθμίσει την αύξηση των μισθών περίπου 17.000 νέων δομών πρωτοβάθμιας φροντίδας (Grimmeisen& Wendt, 2010: 166-169).

Όπως φαίνεται άλλωστε από τον Πίνακα 7 οι κοινωνικές δαπάνες συνολικά αυξάνουν στην Γερμανία ραγδαία από το 1960 και μετά, με τις μεγαλύτερες αυξήσεις να αφορούν τους τομείς συντάξεων και υγειονομικής περίθαλψης και λιγότερο τις δαπάνες για την στήριξη των οικογενειών και την μείωση της ανεργίας. Ενώ όμως οι δαπάνες υγείας είναι σχετικά μεγάλες στο διάστημα 1975-1999 κυμαινόμενες από 10 % έως 11 % του ΑΕΠ, η εικόνα δεν αλλάζει εντελώς για το διάστημα 2005-2016

Διάγραμμα 9: Δαπάνες υγείας στην Γερμανία

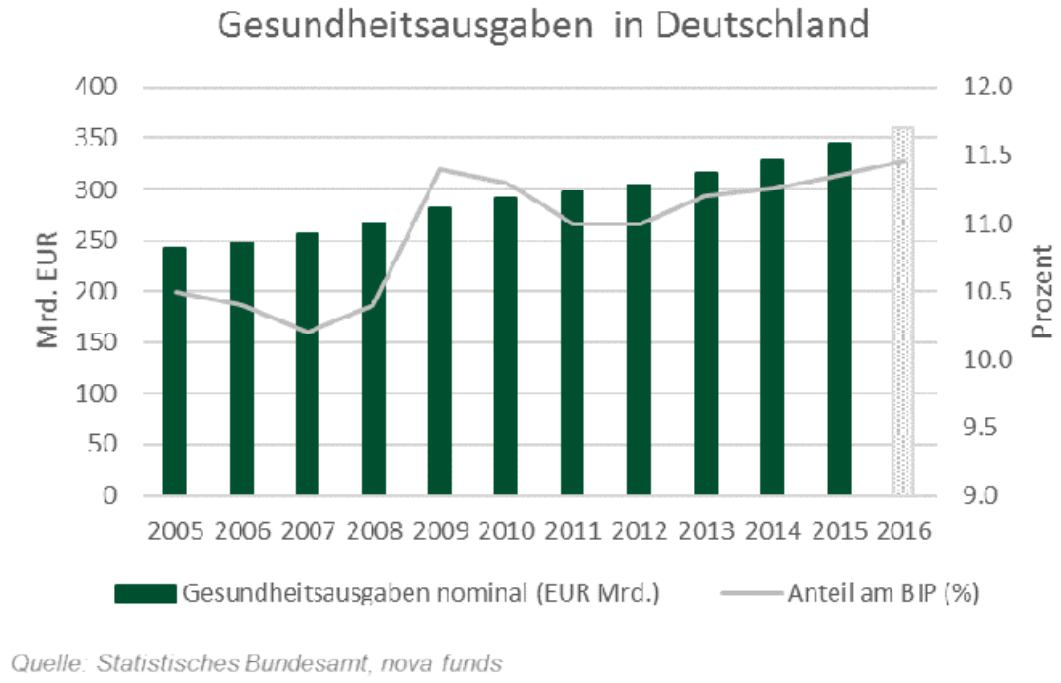

(Bishoff, A,2017)

Όπως φαίνεται από τον Διάγραμμα 9 γύρω στα 244 δισ. Ευρώ δαπανήθηκαν για την υγεία στη Γερμανία το 2015, σύμφωνα με την Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία. Οι δαπάνες για την υγεία, που ήταν 4,5% (15,0 δισ. Ευρώ) υψηλότερες το 2015 σε σχέση με το προηγούμενο έτος, αυξήθηκαν ταχύτερα από το ΑΕΠ για τέταρτη φορά διαδοχικά. Επίσης, για το έτος 2016, η Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία επισήμανε περαιτέρω αύξηση περίπου 4,4%, στα 359,1 δισ. Ευρώ. Το 2015 κάθε ένατο ευρώ της κοινωνικής δαπάνης πήγε στην υγεία. Όσον αφορά τον πληθυσμό, αυτό μεταφράζεται σε 4213 ευρώ κατά κεφαλήν δαπάνη. Η υποχρεωτική ασφάλιση υγείας φέρει το μεγαλύτερο βάρος του κόστους παρέχοντας το 58,1% (200,0 δισ. Ευρώ). Οι δαπάνες τους αυξήθηκαν κατά 4,3% σε σύγκριση με το 2014 (8,3 δισ. Ευρώ). Στη δεύτερη θέση ακολουθούν τα νοικοκυριά και μη κερδοσκοπικά ιδρύματα, τα οποία μαζί κάλυπταν 13,1% (46,1 δισ. Ευρώ) των δαπανών για την υγεία. Από την άλλη πλευρά, η ιδιωτική ασφάλιση υγείας αντιπροσώπευε 8,9% (30,5 δισ. Ευρώ) των δαπανών για την υγεία. Το πρόβλημα είναι, κατά τον ΟΟΣΑ, ότι οι δαπάνες για την υγεία αυξάνονται στην πραγματικότητα ταχύτερα από το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν.

Στο πεδίο της συνταξιοδοτικής πολιτικής το SPD στο εκλογικό πρόγραμμα

του 1998, κατήγγειλε ότι η αντικοινωνική πολιτική του Kohl είχε κλονίσει την εμπιστοσύνη στην ασφάλεια των συντάξεων και ταυτόχρονα ανακοίνωσε ότι θα καταργήσει την περικοπή των επιπέδων σύνταξης από 70% σε 64%. Το σχέδιο για τις συντάξεις που περιγράφεται στο κυβερνητικό πρόγραμμα των Σοσιαλδημοκρατών περιείχε τέσσερεις πυλώνες. Η υποχρεωτική συνταξιοδοτική ασφάλιση (GRV) παραμένει ο κρίσιμος πυλώνας της ασφάλειας γήρατος και οφείλει να διασφαλίζει ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο. Ο δεύτερος και ο τρίτος πυλώνας καλύπτονται από τις επαγγελματικές και ιδιωτικές συντάξεις. Επιπλέον οι σοσιαλδημοκράτες περιλάμβαναν κι έναν τέταρτο πυλώνα παροχής ασφάλειας γήρατος στη συμμετοχή των εργαζομένων στο κεφαλαιακό απόθεμα της οικονομίας ή στην κατανομή των κερδών των επιχειρήσεων. Επιπλέον, το SPD ζητούσε στην προεκλογική εκστρατεία του 1998 μια απαλλαγή των συνταξιοδοτικών ταμείων από υπηρεσίες που δεν καλύπτονται από συνεισφορές, την επέκταση του κύκλου των ασφαλισμένων, μια επέκταση του εργασιακού βίου και ένα ταμείο προφύλαξης καλυμμένο από άποψη κεφαλαίου για να αντιμετωπιστούν οι δημογραφικές προκλήσεις 2015-2030 (SPD, 1998 b: 21-22). Μετά την ανάληψη των κυβερνητικών της καθηκόντων, η κόκκινο-πράσινη κυβέρνηση κατάργησε τον λεγόμενο δημογραφικό κανόνα που εισήχθη από την προηγούμενη κυβέρνηση Kohl, ο οποίος είχε αρνητικό αντίκτυπο στα επίπεδα των συντάξεων, και ανακούφισε τα συνταξιοδοτικά ταμεία μέσα από την εισαγωγή του περιβαλλοντικού φόρου. Μέσω του οικολογικού φόρου η κυβέρνηση στόχευε να μειώσει το ποσοστό εισφορών για την Γενική Συνταξιοδοτική Ασφάλιση (GRV) από 20,3 % σε 19,1% το 2003. Στις πρώτες μέρες της ερυθρο-πράσινης κυβέρνησης, θεσπίστηκε και η προσαρμογή των συντάξεων στην εξέλιξη των τιμών και όχι στην εξέλιξη των μισθών, κάτι που επικρίθηκε από τους Χριστιανοδημοκράτες ως αντικοινωνική μεταρρύθμιση (Egle, 2006b: 185).

Από το 1999, ο υπουργός απασχόλησης Walter Riester – παλιός συνδικαλιστής και κορυφαίος αξιωματούχος της IG Metall – προχώρησε εντατικά σε μια συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση. Τα σχέδια του Riester περιλάμβαναν μεταξύ άλλων, την εισαγωγή μιας κεφαλαιοποιημένης επικουρικής σύνταξης που χρηματοδοτείτο από εισφορές των εργαζομένων, η οποία θα έπρεπε σταδιακά να φθάσει σε επίπεδο 2,5 % το 2007. Έτσι, ο Riester δρομολόγησε την μετατόπιση της συνταξιοδοτικής ασφάλισης σε ιδιωτικούς παρόχους με ταυτόχρονη ανακούφιση της Γενικής Συνταξιοδοτικής Ασφάλισης.

Ειδικότερα, τα μέλη του κόμματος και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις επέκριναν την προγραμματισμένη άρση της ισότιμης χρηματοδότησης της ασφάλειας γήρατος. Η αντιπολίτευση χαρακτήρισε και πάλι τα σχέδια του Υπουργού Εργασίας ως καταναγκαστική σύνταξη (Jochem, 2009: 263-264; Wehlau, 2009: 113). Ενόψει της έντονης κριτικής των μεταρρυθμιστικών σχεδίων του, ο Riester αναγκάστηκε να μετατρέψει τα σχέδια του. Αντί για μια υποχρεωτική ιδιωτική ασφάλεια γήρατος προτάθηκε η ιδέα ενός εθελοντικού, κρατικά επιδοτούμενου ιδιωτικού συνταξιοδοτικού συστήματος. Δεδομένου ότι το SPD αντιμετώπιζε ζητήματα διάβρωσης της ισχύος του στην κάτω Βουλή αναγκάστηκε να συναινέσει με τα Χριστιανοδημοκρατικά κόμματα, ιδίως όσον αφορά την προώθηση ιδιωτικών συντάξεων για υψηλά εισοδήματα.

Το 2001 απεμπολήθηκε μια δέσμη μεταρρυθμίσεων που προέβλεπε τη σταθεροποίηση του ποσοστού εισφοράς έως το 2030 στο 22 %, την μείωση του επιπέδου των καθαρών συντάξεων στο 67 % του μισθού για το 2020 και στο 64 % μακροπρόθεσμα. Η μείωση αυτή θα πραγματοποιούνταν μέσω ενός συντελεστή αντιστάθμισης, ο οποίος ενσωματώθηκε στην τιμαριθμική αναπροσαρμογή των συντάξεων. Ο πυρήνας των μεταρρυθμιστικών νόμων ήταν η εισαγωγή της επονομαζόμενης σύνταξης Riester, μιας κεφαλαιοποιημένης ιδιωτικής σύνταξης την οποία θα στήριζε το κράτος με μία χρηματοδότηση έως το 2008 με κονδύλια ύψους 21 δισεκατομμυρίων DM. Το πακέτο μεταρρυθμίσεων, τελικά, πέρασε τόσο από την κάτω Βουλή όσο και από την άνω Βουλή κατόπιν κάποιων βελτιώσεων (Jochem, 2009: 265-267; Schulze & Jochem, 2006: 690; Wiß, 2011: 164).

Μετά τις ομοσπονδιακές εκλογές του 2002, η ερυθρο-πράσινη κυβέρνηση καθιέρωσε την επιτροπή Rürup στον τομέα της συνταξιοδοτικής πολιτικής. Στην τελική της έκθεση, η επιτροπή πρότεινε στην κυβέρνηση, αφενός, να αυξηθεί η ηλικία συνταξιοδότησης από τα 65 στα 67 έτη και αφετέρου, να εισαχθεί ένας συντελεστής βιωσιμότητας στον υπολογισμό των συντάξεων. Παρόλο που ο συντελεστής αυτός διέφερε από τον δημογραφικό συντελεστή της κυβέρνησης Kohl, αποσκοπούσε σε όμοιο αποτέλεσμα. Με τη βοήθεια τον συντελεστή βιωσιμότητας, ο δείκτης συντάξεων, δηλαδή ο λόγος των συνταξιούχων και των συνεισφερόντων, θα λαμβανόταν καλύτερα υπόψη στον υπολογισμό των συντάξεων. Εάν ο λόγος αυτός χειροτέρευε, αυτό θα είχε αρνητικό αντίκτυπο στην προσαρμογή των συντάξεων. Το επιχείρημα της κυβέρνησης ότι ο συντελεστής βιωσιμότητας λαμβάνει υπόψη την εξέλιξη του δείκτη των συντάξεων δεν μπορούσε να συγκαλύψει το γεγονός ότι ο

συντελεστής στάθμισης ήταν εντελώς αυθαίρετος και θα μπορούσε να βασιστεί εξίσου στον αριθμό των γεννήσεων ή ακόμη σε οποιοδήποτε άλλο κριτήριο (Schmähl, 2004: 213-214).

Παρόλο που η αριστερή πτέρυγα του SPD και τα συνδικάτα επιτέθηκαν στο σχέδιο για την εισαγωγή ενός συντελεστή βιωσιμότητας, οι ανησυχίες τους για άλλη μια φορά δεν ακούστηκαν. Το 2003, ένα ειδικό συνέδριο έδωσε στον καγκελάριο Schröder το πράσινο φως για τη μεταρρυθμιστική του πολιτική. Το 2004, ο νόμος για τη βιωσιμότητα των ασφαλιστικών συντάξεων πέρασε με επιτυχία στην Βουλή (Wiß, 2011: 172). Μετά τις μεταρρυθμίσεις μεταξύ 1998 και 2005, στη συνταξιοδοτική πολιτική, η ανάγκη μεταρρύθμισης της ασφάλειας γήρατος καλύφτηκε.

Η κυβέρνηση συνασπισμού, SPD-CDU/CSU δεσμεύθηκε να αυξήσει την ηλικία συνταξιοδότησης στα 67 έτη, όπως πρότεινε η Επιτροπή Rürup[104]. Παρά τις ανησυχίες στο κυβερνητικό στρατόπεδο, ο νόμος περί προσαρμογής των ορίων ηλικίας ψηφίστηκε με μεγάλη πλειοψηφία στη Βουλή. Ο νόμος προέβλεπε τη σταδιακή αύξηση της νόμιμης ηλικίας συνταξιοδότησης από 65 σε 67 έτη μεταξύ του 2012 και του 2029. Μια συνταξιοδότηση χωρίς μειωμένες αποδοχές ήταν δυνατή μετά από 45 έτη εισφορών στην ηλικία των 65 ετών. Μακροπρόθεσμα ασφαλισμένοι ήταν σε θέση να εγκαταλείψουν την αγορά εργασίας στην ηλικία των 63 ετών, σύμφωνα με το νόμο. Στην περίπτωση αυτή, ωστόσο, έπρεπε να αποδεχθούν μείωση 14,4 % των συντάξεων τους (Wiß, 2011: 177-179). Σε τελική ανάλυση το SPD με τις συνταξιοδοτικές μεταρρυθμίσεις εγκατέλειψε την κλασική σοσιαλδημοκρατική αρχή της διασφάλισης ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου (Jochem, 2009: 265-267). Το SPD απέκλινε εντελώς από τους παραδοσιακούς στόχους του στην ασφάλεια γήρατος. Από την σκοπιά των συνδικάτων, οι μεταρρυθμίσεις του συνταξιοδοτικού που θεσπίστηκαν από το 1998 έως το 2007, με την συμμετοχή των σοσιαλδημοκρατών στην διακυβέρνηση είχαν απογοητευτικά αποτελέσματα. Τα βασικά αιτήματα των συνδικάτων – όπως η διατήρηση ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου στο σύστημα συνταξιοδότησης (GRV), η αποφυγή περικοπών στις παροχές και η αποφυγή της αύξησης των ορίων ηλικίας, απορρίφθηκαν (Wiß, 2011: 177).

Όσον αφορά το σοσιαλιστικό Κόμμα στην Γαλλία η αναφορά στην κοινωνική

[104] Πάλι, η εσωκομματική αριστερά και τα συνδικάτα εξέφρασαν σημαντικές αμφιβολίες σχετικά με την ανάγκη αυτού του μέτρου και προειδοποίησαν ότι η αύξηση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης ασκεί πιέσεις στις συνταξιοδοτικές παροχές και δεν λαμβάνει υπόψη την κατάσταση στην αγορά εργασίας, στην οποία άτομα μεγάλης ηλικίας πλήττονται από την ανεργία και δύσκολα βρίσκουν εργασία, μέχρι να φτάσουν στο προβλεπόμενο όριο ηλικίας (Gräßler,2012:69)

ασφάλιση στο εκλογικό πρόγραμμα του 1997, είναι πάρα πολύ συνοπτική και ανάλογη ασάφεια παρουσιάζεται στα προβλεπόμενα μέτρα για να εξασφαλιστεί υψηλό επίπεδο ασφάλειας με παράλληλη μείωση του κόστους. Οι Γάλλοι σοσιαλιστές τόνιζαν την ανάγκη για διαρθρωτικές και διαρκείς μεταρρυθμίσεις που δεν θα λαμβάνονταν αυταρχικά, αλλά κατόπιν εκτενούς κοινωνικού διαλόγου. Κατά τα άλλα οι σοσιαλιστές, περιορίστηκαν όσον αφορά τα αιτήματα και τους στόχους της κοινωνικής τους πολιτικής. Για παράδειγμα, το PS ανακοινώνει την πρόθεση του για καλύτερη πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες, μέσω μίας καθολικής υγειονομικής περίθαλψης (Goldhammer& Ross,2011:151-152).

Αν παρατηρήσει κανείς το πλαίσιο δράσης της νεοεκλεγείσας κυβέρνησης στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής, φαίνεται ότι στη δεκαετία του 1990 τα έσοδα κοινωνικής ασφάλισης αυξήθηκαν (ως ποσοστό του ΑΕΠ) κατά 1,8% έως το 1997. Εν τω μεταξύ, οι δαπάνες αυξήθηκαν κατά 2,5% κατά την ίδια περίοδο. Αυτό δημιουργούσε ένα χρηματοδοτικό κενό της τάξεως του 0,7% του ΑΕΠ (Marini& Bourdin, 2003: 72).Το δεδομένο αυτό έβαζε τους σοσιαλιστές μπροστά σε μεγάλα διλήμματα ενόψει των ορίων ελλείμματος της ΕΕ (Holmes& Müller, 2003:198). Το σοσιαλιστικό κόμμα υποσχέθηκε άλλωστε προεκλογικά μία μείωση του μη μισθολογικού κόστους και την προστασία του κοινωνικού κράτους (PS, 1997). Μία μείωση των κοινωνικών παροχών για την οικονομική εξυγίανση της κοινωνικής ασφάλισης αποκλειόταν επομένως ως μεταρρυθμιστική επιλογή. Ωστόσο, η δυνατότητα διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων ήταν επίσης περιορισμένη, δεδομένης της αντίστασης που είχαν επιδείξει γενικότερα τα συνδικάτα κατά των μεταρρυθμίσεων με μεγάλες μαζικές διαμαρτυρίες.

Παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικές μεταβιβάσεις όπως διατείνονται ορισμένοι συγγραφείς περιορίζουν εν μέρει τα κίνητρα απασχόλησης (Egle, 2006a: 215), δεν πρέπει να υπερτιμάει κανείς την γενναιοδωρία του γαλλικού κοινωνικού κράτους. Στο συντηρητικό καθεστώς κοινωνικού κράτους στο οποίο υπάγεται η Γαλλία, η σχέση μεταξύ του δικαιώματος κοινωνικών παροχών και των εισφορών που καταβάλλονται είναι εξαιρετικά έντονη, γεγονός που εκφράζεται ιδιαίτερα στην ασφάλιση ανεργίας. Ειδικά οι νέοι, οι ανειδίκευτοι άνεργοι οι οποίοι διαθέτουν αποσπασματικές βιογραφίες απασχόλησης, δεν έχουν πρόσβαση σε ασφαλιστικές παροχές ανεργίας. Αυτός είναι ένας λόγος για τον οποίο το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού, είναι ένα πολύ έντονο πρόβλημα στην Γαλλία (Clift, 2001: 175). Ως εκ τούτου, η σοσιαλιστική νομοθεσία επικεντρώθηκε στην καταπολέμηση

του κοινωνικού αποκλεισμού (Loi Relative à la Lutte contre les Éxclusions) μέσω στοχευμένης παροχής βοήθειας σε προβληματικές ομάδες στην αγοράς εργασίας, μέσω προγραμμάτων ένταξης, επιχορηγήσεων και προσωπικής φροντίδας (Erhel,Mandin&Palier,2005:232-233). Επιπλέον, ο νόμος περιλάμβανε έναν φόρο επί των κενών διαμερισμάτων και κατοικιών και άνοιξε το δρόμο για περισσότερες επιδοτήσεις στέγασης και την επέκταση της κοινωνικής στέγασης. Καλύτερη ασφάλιση υγείας και περισσότερες ευκαιρίες για απόκτηση πρόσθετου εισοδήματος στο πλαίσιο της υποστήριξης για επανένταξη (RMI) στόχευαν να βελτιώσουν την κοινωνική κατάσταση των ομάδων-στόχου καθώς επίσης να διασφαλίσουν την πρόσβαση στις υποδομές τηλεπικοινωνιών, ηλεκτρικής ενέργειας και ύδρευσης (Egle, 2006a: 226-227; Erhel,Mandin&Palier,2005:232-233). Ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό ατόμων με χαμηλό εισόδημα επέδρασαν επίσης η αύξηση του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος (SMIC) κατά 4 % και η αύξηση των οικογενειακών επιδομάτων για οικογένειες χαμηλού εισοδήματος κατά την έναρξη του σχολικού έτους (Clift, 2001: 175).

Σχετικά με τις πολιτικές υγείας των σοσιαλιστών αυτές είχαν εξίσου μεγάλη εμβέλεια όσο οι πολιτικές κατά του εργασιακού και κοινωνικού αποκλεισμού και αυτό παρά το γεγονός ότι το γαλλικό σύστημα υγείας παρέχει παραδοσιακά ένα σχετικά υψηλό επίπεδο φροντίδας, και είναι ένα από τα πιο ακριβά στον κόσμο. Ταυτόχρονα, παράγει υψηλά ελλείμματα ετησίως. Μόνο το 1997, το έλλειμμα της ασφάλισης υγείας κυμαίνονταν στο 0,5% του ΑΕΠ (Egle,2009:123). Οι λόγοι για το υψηλό κόστος του συστήματος υγείας είναι η μεγάλη ελευθερία επιλογής των ασθενών και των παρόχων καθώς και ένα πολύ υψηλό ποσοστό συνταγογραφούμενων φαρμάκων (Egle, 2006α: 227-230). Είναι ενδεικτικό ότι μία μελέτη του 2003 του Industrial Research Institute του Πανεπιστημίου Οικονομικών της Βιέννης έδειξε ότι στην Γαλλία παρουσιάζεται μία ετήσια κατά κεφαλήν κατανάλωση 50,8 πακέτων φαρμάκων, ένα ποσό που είναι δύο φορές μεγαλύτερο από την αντίστοιχη κατανάλωση που παρουσιάζεται για παράδειγμα στην Αυστρία, το Βέλγιο και την Πορτογαλία (Neuman, 2008; OTC, 2015). Ένας άλλος παράγοντας κόστους είναι το υψηλό διοικητικό κόστος στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης, το οποίο αντιπροσωπεύει περίπου το 10% του συνολικού κόστους. Στο γαλλικό σύστημα ασφάλισης υγείας ισχύει η αρχή ότι οι ασθενείς πρέπει να καταβάλουν το κόστος της θεραπείας τους, και τους επιστρέφεται από το ταμείο τους το 75 % έως 80% της δαπάνης (Schmid, 2006: 145). Οι περισσότεροι Γάλλοι διαθέτουν μια

συμπληρωματική ασφάλιση, η οποία καλύπτει το τμήμα του αρχικού ατομικού κόστους. Στο πλαίσιο του προβλήματος του κοινωνικού αποκλεισμού των ανέργων και των χαμηλών εισοδημάτων, η κυβέρνηση Jospin θεώρησε ιδιαίτερα σοβαρό ότι αυτές οι προβληματικές ομάδες της αγοράς εργασίας δεν μπορούσαν να καλυφθούν με μία συμπληρωματική ασφάλιση. Επιπλέον, το 1997 περίπου 150.000 άτομα δεν καλύπτονταν από καμία ασφάλιση υγείας (Egle, 2006a: 227-228).

Αυτό το έλλειμμα υγειονομικής φροντίδας καλύφθηκε με την εισαγωγή του Couverture Maladie Universelle (CMU), μίας καθολικής, χρηματοδοτούμενης από φόρους ασφάλισης ασθενείας για όσους δεν μπορούσαν να συνάψουν συμπληρωματική ασφάλιση υγείας. Η CMU, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 2000, αποτελούνταν από μια βασική ασφάλιση και μια συμπληρωματική ασφάλιση, που επέτρεπε στα άτομα με χαμηλό εισόδημα να λαμβάνουν δωρεάν υπηρεσίες υγείας που καλύπτονταν από τα συμπληρωματικά ασφαλιστικά ταμεία . Σε συνδυασμό με την αύξηση της Γενικευμένης Εισφοράς Κοινωνικού Χαρακτήρα (CSG) και τη μείωση της συνεισφοράς των εργαζομένων στην ασφάλιση υγείας, η δημιουργία του CMU σήμαινε μια μερική υπέρβαση της λογικής του συντηρητικού κοινωνικού κράτους στην κατεύθυνση μιας βασικής ασφάλειας χρηματοδοτούμενης από φόρους (Egle, 2006a: 228 -229). Πέρα από αυτόν τον σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό του συστήματος υγείας, η σοσιαλιστική κυβέρνηση δεν κατάφερε να μειώσει το κόστος στον τομέα της υγείας[105]. Καθώς δεν πραγματοποιήθηκαν άλλες μεταρρυθμίσεις στην ασφάλιση υγείας, οι δαπάνες για την υγειονομική περίθαλψη δεν μπόρεσαν να μειωθούν. Ενώ οι δαπάνες υγείας βρισκόταν το 1997 στο 9,7 % του ΑΕΠ, αυξήθηκαν έως το 2002 στο 10 % , παρά το γεγονός ότι η γαλλική οικονομία στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000 είχε μία ισχυρή οικονομική ανάπτυξη που το 1998 έφτασε στο 3 % (OECD 2015b). Όσον αφορά τη πολιτική συντάξεων που ακολούθησε η κυβέρνηση Jospin, αυτή χαρακτηρίστηκε από άπειρες διαβουλεύσεις μεταξύ 1997-2002, χωρίς να παρουσιάσει καμία μεταρρύθμιση (Palier, 2002: 70). Ένας από τους κύριους λόγους για την έλλειψη προθυμίας για μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού είναι η αποτυχία

[105]Η κυβέρνηση ανακοίνωσε μέτρα για την εξοικονόμηση πόρων σε βάρος της φαρμακευτικής βιομηχανίας, δεδομένου ότι, σύμφωνα με το Υπουργείο Κοινωνικών Υποθέσεων, η αύξηση των δαπανών για ακτινολογικές εξετάσεις και συνταγές φαρμάκων δεν ήταν ιατρικά δικαιολογημένη. Η κυβέρνηση διαπραγματεύτηκε συγκεκριμένους στόχους με την φαρμακευτική βιομηχανία για τις συνταγές φαρμάκων, η υπέρβαση των οποίων από τους γιατρούς θα κυρώνονταν με αντίστοιχους φόρους συμμόρφωσης. Το μέτρο αυτό ωστόσο δεν πέρασε από Συνταγματικό Συμβούλιο (Egle, 2006a: 229).

των σχεδίων μεταρρύθμισης του συνταξιοδοτικού συστήματος της προηγούμενης κυβέρνησης Juppe (Palier, 2002: 69;Syrovatka, 2016: 69-70).

Παρά τη χαμηλή αποδοχή του Juppe η κυβέρνηση της πλουραλιστικής αριστεράς υιοθέτησε εκείνα τα στοιχεία της μεταρρύθμισης του συνταξιοδοτικού συστήματος της προηγούμενης συντηρητικής κυβέρνησης τα οποία επέζησαν τις μαζικές διαμαρτυρίες και απεργίες. Αυτό συμπεριελάμβανε και την διατήρηση ενός φόρου της τάξεως του 0,5% για οποιοδήποτε εισόδημα για την εξόφληση του κοινωνικού χρέους (Remboursement de la Dette Sociale- RDS) (Marier, 2008: 64). Για να αντιμετωπίσει τη δημογραφική αλλαγή, η κυβέρνηση στηρίχθηκε σε ένα κρατικό αποθεματικό συνταξιοδοτικό ταμείο. Η ιδέα ενός τέτοιου αποθεματικού δεν ήταν καθόλου νέα. Το 1991, ο πρώην πρωθυπουργός Bérégovoy ζήτησε τη δημιουργία συνταξιοδοτικού αποθεματικού, το οποίο θα αυξανόταν σταδιακά στα 150 δις. ευρώ έως το 2020 μέσω ετήσιων συνεισφορών. Αυτός ο στόχος τέθηκε και για το νέο αποθεματικό ταμείο (Fonds de Réserve des Retraites), το οποίο δημιουργήθηκε το 1999. Μεταξύ του 2002 και του 2004, 4-5 δις. δολάρια επενδύθηκαν στο ταμείο αυτό κάθε χρόνο, χρηματοδοτούμενα σε μεγάλο βαθμό από καταθέσεις και, εν μέρει, από τόκους. Από το 2005, ωστόσο, οι ετήσιες συνεισφορές μειώθηκαν σε 1,3 δις ευρώ, κάτι το οποίο σίγουρα μπορεί να εξηγηθεί από το χαμηλό ενδιαφέρον της διάδοχης συντηρητικής κυβέρνησης για μία αποθεματική δεξαμενή (Marier, 2008: 64-65).

Το γεγονός ότι πέρα από το αποθεματικό ταμείο υπήρχε η ανάγκη για μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού ήταν αρκετά σαφές στην σοσιαλιστική κυβέρνηση. Για τον λόγο αυτό ο Jospin εξουσιοδότησε το 1998 μία επιτροπή ειδικών (επιτροπή Charpin) για την ανάπτυξη μιας έκθεσης σχετικά με το μέλλον του γαλλικού συνταξιοδοτικού συστήματος. Τα πορίσματα της επιτροπής ήταν ζοφερά. Σύμφωνα με την έκθεση, η Γαλλία θα αντιμετώπιζε στο μέλλον το πρόβλημα των λιγότερων συνεισφερόντων και περισσότερων δικαιούχων, όπως και σε άλλα συστήματα συνταξιοδότησης σε άλλες χώρες. Η πρόγνωση της επιτροπής ήταν ότι έως το 2020, θα υπήρχε μία χρηματοδοτική απαίτηση για το συνταξιοδοτικό ύψους 290 δις. ευρώ, η οποία θα ανέβαινε ακόμη και σε 700 δις. ευρώ έως το 2040, αν το ποσοστό ανεργίας παρέμενε στο 6%, και δεν υπάρξουν μεταρρυθμίσεις. Οι προτάσεις της Επιτροπής έτειναν στην ίδια κατεύθυνση με τη μεταγενέστερη μεταρρύθμιση του Juppés. Η επιτροπή πρότεινε παράταση της περιόδου καταβολής εισφορών προκειμένου να αποκτήσει κανείς δικαίωμα σύνταξης χωρίς μειώσεις από 37,5 στα

42,5 έτη, πράγμα που θα έπρεπε να εφαρμοστεί τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα. Επιπλέον, η Επιτροπή πρότεινε, για μια πιο ευέλικτη διαμόρφωση της ηλικίας συνταξιοδότησης, ένα αποθεματικό ταμείο συντάξεων και την δημιουργία μίας επιτροπής ελέγχου (Marier, 2008: 65-68).

Εντούτοις, οι ενώσεις των εργοδοτών, θεώρησαν ότι τα προτεινόμενα μέτρα δεν πάνε αρκετά μακριά και από την άλλη πλευρά, τα εργατικά συνδικάτα τάχθηκαν κατά της αύξησης των ετών καταβολής εισφορών και επέμειναν ότι πρώτα πρέπει να επιλυθούν τα προβλήματα στην αγορά εργασίας. Πριν υπάρξουν συνταξιοδοτικές μεταρρυθμίσεις πρέπει να δημιουργηθεί απασχόληση (Schludi,2005: 207-211).

Ακόμα και οι διαβουλεύσεις της αρμόδιας υπουργού Aubry με τα συνδικάτα δεν μπόρεσαν να αλλάξουν την στάση τους. Με την πλευρά των συνδικάτων τάχθηκε το 2000, ο πρώην υπουργός κοινωνικής μέριμνας René Teulade ο οποίος δημοσίευσε μία αντι-έκθεση στην έκθεση Charpin στην οποία ισχυριζόταν ότι δεν είναι απαραίτητο να αυξηθούν τα έτη συνεισφοράς, αν η Γαλλία δημιουργούσε περισσότερη απασχόληση και ανάπτυξη, η οποία θα έφτανε το εξωπραγματικό 3,5%. (Schludi, 2005:209-210). Ως εκ τούτου, η έκθεση επικεντρώθηκε σε μεγάλο βαθμό σε ζητήματα οικονομικής ανάπτυξης και ζητούσε την παύση της πρακτικής πρόωρης συνταξιοδότησης. Μεταξύ των εμπειρογνωμόνων, η έκθεση Teulades επικρίθηκε ευρέως και δεν θεωρήθηκε ως λύση (Marier, 2008: 68-70). Εν τω μεταξύ, ο Jospin παρέμεινε στη στρατηγική του για επίτευξη μεταρρυθμίσεων μέσω συναίνεσης. Παρόλα αυτά, δεν κατέστη δυνατόν να επιτευχθεί συμφωνία. Αντίθετα, το κλίμα όξυνσης όσον αφορά το συνταξιοδοτικό ζήτημα κινδύνευε να αναζωπυρωθεί αφού τα συνδικάτα ανακοίνωσαν ότι δεν θα συμμετάσχουν σε συνομιλίες που ζητούν αύξηση των ετών συνεισφοράς και ανακοίνωσαν απεργίες. Λίγες εβδομάδες αργότερα, η κυβέρνηση άλλαξε την προσέγγισή της και ανέθεσε την ίδρυση του Συμβουλίου Συνεργασίας των Περιφερειών (COR), ενός μόνιμου συμβουλευτικού οργάνου αποτελούμενου από κοινωνικούς εταίρους, γερουσιαστές, βουλευτές και εκπροσώπους κοινωνικών οργανώσεων, για την ανάπτυξη περαιτέρω προτάσεων δράσης (Marier, 2008: 70-71). Επομένως, η πολιτική για τις συντάξεις χαρακτηρίζεται από άρνηση μεταρρύθμισης.

Οι σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές που ασκήθηκαν στην Ελλάδα στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής τόσο την περίοδο Ανδρέα Παπανδρέου όσο και την περίοδο Κώστα Σημίτη εγκλωβίστηκαν στο χαρακτηριστικό ελληνικό παράδοξο ότι ενώ οι κοινωνικές δαπάνες είναι ανοδικές , το ποσοστό φτώχειας παραμένει σχεδόν σταθερό

(Δαφέρμος& Παπαθεοδώρου, 2011: 1). Μελετώντας συγκεκριμένα την περίοδο διακυβέρνησης Σημίτη όπως φαίνεται από το παρακάτω Διάγραμμα 10, οι κοινωνικές δαπάνες παρουσιάζουν σταθερά εκρηκτική πορεία από το 1996 έως το 2001 μεταπηδώντας από το 19,9% στο24, 5%, πλησιάζοντας τον μέσο όρο της ΕΕ-15,που είναι γύρω στο 27,1%. Το ίδιο χρονικό διάστημα εντούτοις παρουσιάζεται μία ελάχιστη μείωση της φτώχειας από 21 % σε 20 %, δηλαδή μία μείωση αναντίστοιχη των κοινωνικών δαπανών. Το ποσοστό φτώχειας παρέμεινε δηλαδή ένα από τα υψηλότερα ποσοστά μεταξύ των χωρών της ΕΕ, σχεδόν αμετάβλητο.

Διάγραμμα 10 : Δαπάνες για κοινωνική προστασία (ως % του ΑΕΠ) και φτώχεια, Ελλάδα, 1995-2008

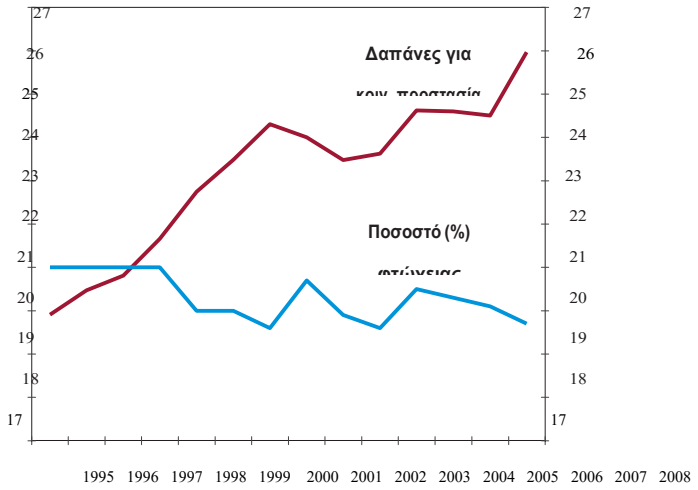

Πηγή: Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ; Δαφέρμος,Παπαθεοδώρου :2011,1

Είναι σαφές ότι η επανεκλογή της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου το 1993, συνέβη σε μία εποχή που η εφαρμογή των κριτηρίων του Maastricht απαιτούσε μία αποστροφή από την πολιτική πλήρους απασχόλησης που εγγυόταν το κοινωνικό κράτος στην κατεύθυνση ευελιξίας της εργασίας και απορρύθμισης του δημόσιου τομέα (Roth, 2011b : 157). Η ανάγκη σύγκλισης με τις χώρες της ΟΝΕ αποτέλεσε ζήτημα διακομματικής συναίνεσης μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, στο οποίο αντιτάχθηκε αποκλειστικά το ΚΚΕ. Σύμφωνα με τα ελληνικά δεδομένα, αυτός ο τύπος συναινετικής προσέγγισης απέναντι σε ένα μεγάλο πολιτικό ζήτημα αποτέλεσε μία τομή στο πολιτικό πεδίο καθώς περιλάμβανε

όχι μόνο τα πολιτικά κόμματα αλλά και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Στην κατεύθυνση αυτή η επανεκλογή του ΠΑΣΟΚ το 1996 με νέο πρωθυπουργό τον Κ.Σημίτη συνδέθηκε με την προβολή του εγχειρήματος του «εκσυγχρονισμού» το οποίο στην ουσία έγινε συνώνυμο με την ανάγκη εξευρωπαϊσμού, δηλαδή με την αναδιοργάνωση, τον εξορθολογισμό και την βελτίωση των διάφορων πτυχών του δημόσιου βίου στην χώρα σύμφωνα με τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Από μακροοικονομική άποψη η κυβέρνηση Σημίτη προτίμησε τεχνοκρατικές λύσεις που στόχευαν σε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, σε πραγματική μείωση των επιτοκίων, του πληθωρισμού, του δημόσιου χρέους και του ελλείμματος. Η οικονομική σταθερότητα και η δημιουργία ενός σταθερού μακροοικονομικού περιβάλλοντος έγινε η κορυφαία προτεραιότητα της κυβέρνησης.

Το 1996 η Ελλάδα υστερούσε σημαντικά σε σχέση με τους εταίρους της στην ΕΕ, και υπήρχε μία αίσθηση του επείγοντος όσον αφορά την ανάγκη προσαρμογής. Μία από τις προτεραιότητές της κυβέρνησης ήταν ο εκσυγχρονισμός του αρχαϊκού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Η δέσμευση στην ΟΝΕ και μετά το 1997 το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, έπρεπε να συνδυαστεί με μέτρα για την άμβλυνση της κοινωνικής εξαθλίωσης. Το ΠΑΣΟΚ προσπάθησε να χαλαρώσει την εντύπωση ότι υπό τον Σημίτη διακατέχεται από δημοσιονομικό συντηρητισμό, εφαρμόζοντας κοινωνικές πολιτικές που ενίσχυαν την αλληλεγγύη. Ένας τρόπος για να γίνει αυτό ήταν να διατεθούν στοχευμένα και πιο αποτελεσματικά οι πόροι.

Το 1996, η κυβέρνηση εισήγαγε το επίδομα κοινωνικής αλληλεγγύης (ΕΚΑΣ) ως συμπληρωματικό συνταξιοδοτικό επίδομα για την κάλυψη του εισοδήματος από άλλες πηγές. Ωστόσο, η απόλυτη εξάρτηση του ελληνικού κοινωνικού κράτους από τα επιδόματα σήμαινε ότι η επιλεκτικότητα του συστήματος δεν ήταν εξαντλητική (Matsaganis, 2006: 165). Ταυτόχρονα ωστόσο εκείνη την περίοδο άνοιξε η συζήτηση για το ενδεχόμενο εμπλοκής του ιδιωτικού τομέα στην κοινωνική ασφάλιση, διότι οι κύριες πηγές χρηματοδότησης της κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα ήταν οι εισφορές των εργοδοτών και των εργαζομένων ενώ βάσει νέων ευρωπαϊκών πρακτικών είχαν εισαχθεί και ιδιωτικά κεφάλαια στην χρηματοδότηση της κοινωνικής ασφάλισης και στις κοινωνικές υπηρεσίες εν γένει(Houwing, Vandaele, 141-146). Το 1997, το ΠΑΣΟΚ μεταρρύθμισε το αγροτικό ταμείο του ΟΓΑ, μετατρέποντάς το σε συνταξιοδοτικό ταμείο κοινωνικής ασφάλισης που αντικαθιστούσε την προηγούμενη κατ'αποκοπή ελάχιστη σύνταξη. Η κυβέρνηση

προσπάθησε να προχωρήσει προσεκτικά με τα σχέδιά της για μια βιώσιμη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος. Επιδίωξε να εργαστεί μέσω δομών κοινωνικού διαλόγου, βασιζόμενη στη συγκρατημένη στάση των συνδικάτων και στην αποδοχή του στόχου της ΟΝΕ ως πρωταρχικής προτεραιότητας της δημόσιας πολιτικής.

Στη νομοθετική περίοδο του 1996 δεν εισήχθησαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις, αν και η κυβέρνηση έλαβε συμβουλές εμπειρογνωμόνων σχετικά με την ανάγκη μεταρρύθμισης (Επιτροπή Σπράου 1997). Η επιτροπή Σπράου στην οποία είχε ανατεθεί από την κυβέρνηση Σημίτη να μελετήσει «τα προβλήματα του ασφαλιστικού συστήματος» και τις «παθογένειες» και να προτείνει λύσεις υπό το πρίσμα των προβλέψεων για τη μείωση του νεαρού, σε ηλικία, πληθυσμού στην Ελλάδα κατά 25% μέχρι το 2015. Η έκθεση Σπράου πρότεινε την αύξηση των εισφορών των ασφαλισμένων και των εργοδοτών ή εναλλακτικά τη θεσμοθέτηση νέων πόρων για την οικονομική ενίσχυση του συστήματος, χωρίς όμως να περιγράφει στοιχειωδώς ποιοι θα μπορούσαν να είναι αυτοί οι πόροι.

Υπό συζήτηση ετέθησαν επίσης η καθολική μείωση των μέσων συντάξεων, ο περιορισμός των συντάξεων αναπηρίας, η επιμήκυνση του εργασιακού βίου, η σταδιακή κατάργηση των βαρέων και ανθυγιεινών επαγγελμάτων, η σταδιακή εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης ανδρών και γυναικών και, ως ύστατο μέτρο, η γενική αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης(Triantafillou, 2006: 135-137). Ζητήματα οργάνωσης των ταμείων, όπως οι ενοποιήσεις, δεν είχαν απασχολήσει την επιτροπή Σπράου (Μαυρούλη & Στεργιόπουλος, 2016) παρά το γεγονός ότι υπήρχαν πάνω από 96 ασφαλιστικά ταμεία που εποπτεύονταν από το Υπουργείο Απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας. Ωστόσο, η ποικιλομορφία των σημείων αρνησικυρίας που χαρακτηρίζουν το ελληνικό πεδίο δημόσιας πολιτικής και το υψηλό κόστος που συνδέεται με τη διαρθρωτική μεταρρύθμιση σε συνθήκες χαμηλής κοινωνικής εμπιστοσύνης και υπερχείλισης φθηνού λαϊκισμού στο πολιτικό επίπεδο παρέχουν ισχυρά κίνητρα πολιτικής αδράνειας. Η «μίνι μεταρρύθμιση» του 1999 (ν. 2676/99) οδήγησε απλώς σε περαιτέρω συγχώνευση ορισμένων ασφαλιστικών ταμείων και στη δημιουργία του ΟΑΕΕ ως ασφαλιστικό ταμείο ομπρέλα για τους αυτοαπασχολούμενους (Triantafillou, 2006: 136-137).

Μετά την επανεκλογή του ΠΑΣΟΚ το 2000 η πολιτική αδράνεια δεν αποτελούσε πλέον ρεαλιστική επιλογή. Το εκλογικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ ζητούσε την μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος και η Τράπεζα της

Ελλάδος χαρακτήριζε το συνταξιοδοτικό ως βόμβα και ως την πρώτιστη απειλή για την επιτυχία της χώρας στην ΟΝΕ (Featherstone & Tinios, 2006: 186). Η εισαγωγή της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού (ΑΜΣ) το 2000, η οποία λειτουργούσε με βάση τη συγκριτική αξιολόγηση και την πίεση από ομοιογενή κράτη, άσκησε πρόσθετη πίεση στην κυβέρνηση Σημίτη να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις. Εν προκειμένω υπήρξε ένας συνδυασμός μεταξύ μίας εσωτερικής, δημοσιονομικά προσανατολισμένης ώθησης για μεταρρυθμίσεις σε συνδυασμό με εξωγενείς πιέσεις της ΕΕ για αλλαγή. Τον Απρίλιο του 2001, η κυβέρνηση δημοσίευσε τις προτάσεις της για μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού. Απώτερος στόχος της μεταρρύθμισης ήταν η περαιτέρω μείωση του λεγόμενου «μη μισθολογικού κόστους», δικαίωμα αξιοποίησης των αποθεματικών των Ταμείων και ανοιχτή προώθηση της ιδιωτικής ασφάλισης (Μαυρούλη& Στεργιόπουλος, 2016). Ενώ το σχέδιο Γιαννίτση στόχευε στην ενδυνάμωση της ισότητας μεταξύ των γενεών των εργαζομένων (Triantafillou, 2006: 137), δέχτηκε αμέσως την επίθεση της ΓΣΕΕ και ακολούθησαν απεργίες, ενώ οι δημοσκοπήσεις έδειχναν μία ραγδαία εκλογική μετατόπιση εις βάρος του ΠΑΣΟΚ και οι συνάδελφοι του Γιαννίτση αρνήθηκαν να τον υπερασπιστούν δημόσια, οδηγώντας στην αντικατάστασή του (Tsarouhas, 2012:166).

Οι προτάσεις Γιαννίτση ήταν τολμηρές για τα ελληνικά δεδομένα, αλλά δεν απομακρύνθηκαν εντελώς από την υποκείμενη φιλοσοφία των κρατικών συνταξιοδοτικών σχημάτων, τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις είναι pay as you go - PAYG, δηλαδή αναδιανεμητικά, με τους πόρους να ανακατανέμονται από τον ενεργό πληθυσμό, που καταβάλλει εισφορές, στους συνταξιούχους (Matsaganis, 2006: 167). Τα βασικά σημεία του σχεδίου Γιαννίτση ήταν η μείωση του ποσοστού αναπλήρωσης στο 60% των αποδοχών αναφοράς. Αντί των αποδοχών της τελευταίας πενταετίας ή του τελευταίου μήνα, θα λαμβάνονταν ως βάση υπολογισμού οι αποδοχές των 10 καλύτερων ετών της τελευταίας 15ετίας. Επίσης η αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης στα 65 για τους άνδρες και τις γυναίκες για κύρια και επικουρική ασφάλιση και η αύξηση της ελάχιστης σύνταξης που θα υπόκειντο σε ελέγχους παροχής μέσω εισοδηματικών κριτηρίων (Matsaganis, 2006: 167; Triantafillou, 2006:138;Tsarouhas, 2012:166).

Για τα επικουρικά ταμεία, ο σχεδιασμός ήταν ή να συγχωνευτούν με τα κύρια ή να περάσουν στα χέρια της ιδιωτικής ασφάλισης και επίσης η συνταξιοδότηση με πλήρη σύνταξη μόνο με 40 χρόνια ασφάλισης ή 12.000 ένσημα, από 10.500 ένσημα. Παράλληλα περιλήφθηκε η επανεξέταση των Βαρέων και Ανθυγιεινών

Επαγγελμάτων, με στόχο τον σταδιακό αποχαρακτηρισμό τους και ενοποίηση των ταμείων. Το σχέδιο Γιαννίτση δεν συνδέονταν με άμεσες μειώσεις συντάξεων, ενώ η έξοδος στα 65 έτη θα εφαρμοζόταν 5 χρόνια μετά την ασφαλιστική μεταρρύθμιση (δηλαδή το 2006), με σκοπό να μην θίξει τους ασφαλισμένους που ετοιμάζονταν να βγουν στην σύνταξη, κατά τα αμέσως επόμενα έτη. Με δεδομένη την καθιερωμένη και διάχυτη πρακτική της πρόωρης συνταξιοδότησης στην ηλικία των 50 – 55 ετών με σύνταξη υψηλότερη από τον τελευταίο μισθό, μια μεταρρύθμιση τύπου Γιαννίτση αντηχούσε ως εξωφρενική, προκαλώντας την αντίδραση ολόκληρης της ελληνικής κοινωνίας από όλους του πολιτικούς χώρους. Αποτέλεσμα ήταν η προσπάθεια μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού να μετατραπεί σε μία διαδικασία κοινωνικής απονομιμοποίησης της κυβέρνησης Σημίτη (Triantafillou,2006: 138;Tsarouhas, 2012: 167).

Στο τέλος, το μόνο σημαντικό κομμάτι που απέμεινε από την μεταρρύθμιση Γιαννίτση ήταν ο νόμος 3029/02 (ασφαλιστική μεταρρύθμιση Ρέππα), ως αποδυναμωμένη εκδοχή όσων προτάθηκαν αρχικά, με στόχο την αποφυγή αντιπαράθεσης με τα συνδικάτα (Triantafillou,2006: 139-140). Αυτό συνεπαγόταν την αποκατάσταση του ποσοστού αναπλήρωσης στο 70%, αντίστοιχα με το ΙΚΑ, ως μισθοί αναφοράς λήφθηκαν υπόψη τα καλύτερα 5 από τα τελευταία 10 χρόνια για το ΙΚΑ (και τα τελευταία 5 χρόνια για τα προνομιούχα ταμεία), τον καθορισμό της ελάχιστης σύνταξης έως το 70% του κατώτατου μισθού για όσους εργάζονταν μετά την 1η Ιανουαρίου 1993 και εγγυημένη κρατική χρηματοδότηση στο ΙΚΑ ύψους 1% του ΑΕΠ ετησίως (Triantafillou, 2006: 139-140). Ο αποσπασματικός χαρακτήρας των ρυθμίσεων αυτών αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν έγιναν προβλέψεις για το συνταξιοδοτικό έλλειμμα και δεν προτάθηκε καμία αλλαγή στην ηλικία συνταξιοδότησης.

Η πολιτική συνταξιοδότησης στην Ελλάδα αποτελεί κατά παράδοση τον κύριο άξονα του κοινωνικού κράτους. Το 2001, περισσότερο από το 90% των κρατικών παροχών διοχετεύτηκαν στο πεδίο της συνταξιοδότησης, με τα οικογενειακά επιδόματα και την ασφάλιση ανεργίας να απορροφούν μόνο ένα πενιχρό 2,8% των συνολικών δαπανών (Matsaganis, 2006: 148). Την ίδια χρονιά, πάνω από το 50% των κοινωνικών δαπανών πήγαιναν στις συντάξεις γήρατος και επιζώντων, ένας αριθμός που πλησίαζε μόνο τα δεδομένα της Ιταλίας εντός της παλαιάς ΕΕ (Petmesidou, 2006: 34). Οι δαπάνες ασθένειας και υγειονομικής περίθαλψης απορροφούσαν σχεδόν το ένα τρίτο των κοινωνικών δαπανών κατά το

ίδιο έτος και μαζί με τις δαπάνες γήρατος καταλάμβαναν περισσότερο από το 82% όλων των δαπανών για προγράμματα κοινωνικής πολιτικής (Βλ. Πίν. 10) Τέλος, το 8,2% των συνολικών κοινωνικών δαπανών υπόκειτο σε ελέγχους δικαιωμάτων παροχής και το 62% όλων αυτών των δαπανών χρηματοδοτούνταν από φόρους και εισφορές (Hemerijck et al., 2006: 262). Η εξέταση των συγκεντρωτικών στοιχείων αφήνει ελάχιστες αμφιβολίες ως προς τις ελληνικές κοινωνικές δαπάνες.

Οι ελληνικές κοινωνικές δαπάνες (Βλ Πιν 8) ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκαν σημαντικά κατά την περίοδο 1980-2001. Το 1980, η Ελλάδα δαπάνησε ελάχιστα περισσότερο από το ένα δέκατο του ΑΕΠ της για τις κοινωνικές δαπάνες, δηλαδή για δημόσιες δαπάνες κοινωνικής προστασίας. Μέχρι το 2005, το αντίστοιχο ποσοστό είχε ανέλθει σχεδόν στο ένα τέταρτο του ΑΕΠ. Οι μειώσεις των κοινωνικών δαπανών είναι ελάχιστες μεταξύ των ετών, ενώ οι αυξήσεις που έγιναν το διάστημα από το 1989 έως το 1990 και από το 1981 στο 1982 είναι οι υψηλότερες. Σημειώνεται ότι κατά την περίοδο ανάμεσα στα τέλη της δεκαετίας του '80 έως το τέλος της θητείας Σημίτη το 2004, οι κοινωνικές δαπάνες αυξήθηκαν σε πραγματικούς όρους, σε σύγκριση με τις δαπάνες της γενικής κυβέρνησης που δεν αυξήθηκαν τόσο γρήγορα και αντίθετα μειώθηκαν σημαντικά από ένα υψηλό του 51% στα μέσα της δεκαετίας του 1990 στο 45, 6 % το 2006 (Πίν. 8). Σε κάθε περίπτωση την περίοδο 1994-2003 υπό την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, οι κοινωνικές δαπάνες αυξήθηκαν σημαντικά σε σύγκριση με την περίοδο 1990-1993. Υπήρξε αύξηση των κοινωνικών δαπανών στη χώρα (Πιν. 8), ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέχρι το 2008 (οι κοινωνικές δαπάνες αυξήθηκαν από περίπου 12% σε 26% του ΑΕΠ). Από την άλλη μεριά, όμως, η αναδιανεμητική επίδραση των κοινωνικών δαπανών παρέμεινε καθηλωμένη σε χαμηλό επίπεδο, με αποτέλεσμα το ποσοστό της σχετικής φτώχειας να διατηρείται σταθερά υψηλό (20%-22%).

Οι συνταγές πολιτικής που σχεδιάστηκαν από την Νέα Σοσιαλδημοκρατία στη Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ελλάδα ενσωματώθηκαν σε αντίστοιχες πολιτικές ετικέτες οι οποίες πήραν τους τίτλους του «Τρίτου Δρόμου», του «Νέου Κέντρου» , της «ρεαλιστικής αριστεράς» και του «εκσυγχρονισμού» αντίστοιχα. Μέσω των νέων προγραμματικών αφηγήσεων τους τα κόμματα αυτά επιδίωξαν να βρουν μία νέα σύνθεση μεταξύ του δυϊσμού των προγραμματικών υποσχέσεων και της πραγματικότητας της σύγχρονης διακυβέρνησης. Η φύση αυτών των νέων προγραμμάτων αποκαλύπτεται παραστατικά από τις θέσεις των κομμάτων σχετικά με τις δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας (Sloam,2005: 70).

Οι Νέοι Εργατικοί δεν έβλεπαν πλέον την ευημερία ως μέσον αναδιανομής για την επίτευξη μεγαλύτερης ισότητας των αποτελεσμάτων, σε αντίθεση με τη θέση του κόμματος τη δεκαετία του 1980. Ο παθητικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων για τους Νέους Εργατικούς οδηγεί στην εξάρτηση από το κράτος. Το κοινωνικό κράτος αποτελεί μέσο αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και παρέχει την ευκαιρία για εργασία ή κατάρτιση (ευημερία μέσω εργασίας –Welfare to work). Το σύστημα παροχών θα πρέπει επομένως να «δομηθεί γύρω από την εργασία» μέσω ενός συστήματος κινήτρων και κυρώσεων. Τα κίνητρα που επικεντρώνονταν στην υποστήριξη χαμηλών εισοδημάτων και μισθών (π.χ. πιστώσεις φόρου και χαμηλές φορολογικές επιβαρύνσεις) και η σύνδεση των «ευκαιριών» με την «υπευθυνότητα» λάμβαναν την μορφή περικοπών στις παροχές για εκείνους που δεν δέχονταν να εργαστούν (Sloam,2005: 70).

Το PS στην Γαλλία έβλεπε αντίθετα το κοινωνικό κράτος με την ευρύτερη έννοια ενός κράτους που φροντίζει για την λαϊκή ευημερία (l'etat providence), το οποίο διαθέτει ενεργό ρόλο στην διαμόρφωση του βιοτικού επιπέδου των ατόμων (Jospin, 1999b: 592). Κοινωνική ευημερία για τους Γάλλους σοσιαλιστές σήμαινε τόσο την αναδιανομή του πλούτου όσο και την ισότητα των ευκαιριών, ενώ η υπευθυνότητα συλλαμβανόταν ως μία αρετή που αφορά το κράτος και όχι το άτομο ως φορέα κοινωνικών δικαιωμάτων. Το μοντέλο Jospin αποτελούσε μία πραγματιστική προσέγγιση κοινωνικής προστασίας η οποία συνέθετε τέσσερα αξιώματα, το καθολικό αξίωμα υγειονομικής περίθαλψης, την κάθετη αναδιανομή η την αλληλεγγύη με πολίτες και οικογένειες λιγότερο εύπορες και φτωχά στρώματα, την επαγγελματική αλληλεγγύη για συντάξεις και ανεργία και ένα αξίωμα της αγοράς για ιδιωτικές συντάξεις (Bouget, 1998: 167). Πρόκειται εδώ για μία πλουραλιστική προσέγγιση απέναντι στο κοινωνικό κράτος (l'etat providence).

Η περίοδος Jospin συνιστά μια σαφέστατη μετατόπιση του γαλλικού κοινωνικού κράτους από τον κορπορατιστικό τύπο Bismarck προς το καθολικό μοντέλο Beveridge με την έννοια ενός συστήματος κοινωνικής προστασίας που κινείται από το κράτος και χρηματοδοτείται από φόρους ειδικά στους τομείς της υγείας, της οικογενειακής φροντίδας, της εργασιακής ένταξης, της κοινωνικής ασφάλισης και των κοινωνικών μεταβιβάσεων (Bonoli&Palier, 1997: 241;Bonoli&Palier: 1998: 327;Ellison, 2006: 160-162).

Στον αντίποδα του μοντέλου Jospin, το ζήτημα αν η ευημερία συνδέεται απαραίτητα με την αναδιανομή παρέμεινε ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα στο

γερμανικό SPD. Η θέση που υιοθέτησαν οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές του Νέου Κέντρου είναι ότι η ευημερία θα πρέπει να λειτουργεί ως κοινωνικός αναβατήρας και όχι ως δίκτυ ασφαλείας (Hombach, 2000). Αυτή η αντίληψη πήρε συγκεκριμένη μορφή με την «Agenda 2010», η οποία προωθούσε τη μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους της αγοράς εργασίας και του φορολογικού συστήματος, από το 2003.

Στην Ελλάδα το εγχείρημα του εκσυγχρονισμού συνδέθηκε με την προσπάθεια βαθύτερης ενσωμάτωσης της χώρας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Στο πλαίσιο αυτό ο εκσυγχρονισμός συνδέθηκε με την εκδηλωμένη πρόθεση της νέας τεχνοκρατικής ελίτ του ΠΑΣΟΚ να απελευθερωθούν οι δημιουργικές δυνάμεις της ελληνικής κοινωνίας ενάντια στις παθογένειες του παρελθόντος, όπως οι αυταρχικές γραφειοκρατικές πρακτικές, οι πελατειακές σχέσεις και οι εγωκεντρικές, αντικοινωνικές συμπεριφορές, όπως η φοροδιαφυγή. Μέσω της εκπαίδευσης και του κοινωνικού διαλόγου διατείνονταν οι εκσυγχρονιστές ότι θα ενδυναμωθεί η κοινωνία, θα ενισχυθεί η υπευθυνότητα, θα αρθεί η αποξένωση του ατόμου από την συλλογικότητα και τελικά θα εξουδετερωθεί η διαίρεση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου (Siani-Davies, 2016: 36). Διακηρυγμένος στόχος ήταν η δημιουργία μίας ισχυρής Ελλάδας γεμάτης αυτοπεποίθησης με ένα κοινωνικό κράτος που δεν κατανέμει πελατειακά προνόμια και παροχές αλλά υποστηρίζει αυθεντικά τους πιο αδύναμους στην κοινωνία. Ο προσανατολισμός του κοινωνικού κράτους στους πιο αδύναμους αναλογεί στην πεποίθηση των εκσυγχρονιστών ότι οι διαθέσιμοι πόροι πρέπει να χρησιμοποιηθούν αποτελεσματικά και ορθολογικά (Siani-Davies, 2016: 36). Η καθολικότητα του κοινωνικού κράτους αντικαταστάθηκε με μία επιλεκτικότητα προσανατολισμένη μόνο στα πιο αδύναμα στρώματα.

Όσον αφορά την μετάφραση των παραπάνω μετατοπίσεων των σοσιαλδημοκρατικών παραδειγμάτων αναφοράς στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, στο παράδειγμα των Νέων Εργατικών του Blair εντοπίζεται η προσπάθεια συνέχισης της μείωσης του δημόσιου τομέα που είχαν ξεκινήσει οι συντηρητικοί. Ειδικότερα η κυβέρνηση Blair προσπάθησε να συγκρατήσει την άνοδο των συνολικών κοινωνικών δαπανών ως ποσοστό του ΑΕΠ, όπως φαίνεται από τα στοιχεία του ΟΟΣΑ (Πίνακας 8), μετά το 2000 οι κοινωνικές δαπάνες μειώθηκαν στο 17, 7 % από 18, 3 % το 1995 ενώ τα επόμενα έτη η άνοδος των κοινωνικών δαπανών ήταν συγκρατημένη φτάνοντας στο 19, 4 % το 2005 και στο 22, 8 % το 2010 παρά τις αυξημένες κοινωνικές ανάγκες και την εντατικοποίηση τους από την διεθνή οικονομική κρίση.

Κάπως διαφορετικές είναι οι εκτιμήσεις της Eurostat (Πίνακας 9) σε σχέση με τον ΟΟΣΑ όσον αφορά τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας. Ενώ ο ΟΟΣΑ σημειώνει μία περιορισμένη μείωση των κοινωνικών δαπανών από το 1995 και μία συγκρατημένη αύξηση από το 2005, τα στοιχεία της Eurostat δείχνουν μια μικρή πτώση των κοινωνικών δαπανών από το 1994 στο 24,9 % από 25, 1 % το 1993, μία ισχυρή πτώση μετά το 1995 στο 22, 9 % και μία συνεχόμενη μείωση τα επόμενα έτη στο 22,7 % το 1996 , στο 22, 6 % το 1997, στο 22, 4 % το 1998 και στο 22, 3 % το 1999. Από το 2000 αρχίζει πάλι μία ελαφριά άνοδο των δαπανών κοινωνικής προστασίας στο 22, 8 % η οποία συνεχίζεται και τα επόμενα έτη και φτάνει έως το 24, 9% το 2008. Με άλλα λόγια οι κοινωνικές δαπάνες επί θητείας Blair παρέμειναν κάτω από το όριο που άφησαν οι συντηρητικοί το 1993 με τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας να αγγίζουν το 25, 1 %. Από μεθοδολογική άποψη, η απόκλιση των δεδομένων δείχνει πόσο σημαντικό είναι να αντιμετωπίζονται τα δεδομένα με κριτικό πνεύμα.

Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι δεν υπήρξε τάση δραστικής μείωσης των δαπανών που άπτονται της κοινωνικής πολιτικής σε αντίθεση με την γενικότερη μείωση του ποσοστού των δημοσίων δαπανών, συγκεκριμένα από 43, 2 % το 1993 στο 38, 9 % το 1997 με συνεχή τάση μείωσης έως το 1999 όπου δημόσιες δαπάνες φτάσανε στο 37, 1% (βλ, Διάγραμμα 4 -δημόσιες δαπάνες) (Schröter, 2004: 7). Η τάση συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα άλλωστε φαίνεται και από το μερίδιο απασχόλησης εργατικού δυναμικού στον δημόσιο τομέα στο Ηνωμένο Βασίλειο. Εδώ, το μερίδιο της απασχόλησης του δημόσιου τομέα υποχώρησε ελαφρά το 1990 σε 12,6% από μια ήδη αρκετά χαμηλή βάση του 12,9% το 1997. Το μέγεθος της αλλαγής του βρετανικού δημόσιου τομέα είναι ευδιάκριτο αν συγκρίνει κανείς τα υπάρχοντα αριθμητικά δεδομένα με τα δεδομένα από το 1985-1990 τα οποία δείχνουν ότι το 20 % του συνολικού εργατικού δυναμικού βρισκόταν στην μισθοδοσία του δημοσίου (Schröter, 2004: 8). Η συγκρατημένη αύξηση των κοινωνικών δαπανών έχει να κάνει με το γεγονός ότι η κυβέρνηση Blair ψηφίστηκε σε θέση εξουσίας λόγω της προεκλογικής της υπόσχεσης για την ανοικοδόμηση της εμπιστοσύνης στον δημόσιο τομέα και την παροχή των απαραίτητων οικονομικών πόρων για τη βελτίωση των δημόσιων δικτύων υποδομής καθώς και για την βελτιωμένη παροχή υπηρεσιών(Schröter, 2004: 8).

Αναγνωρίζοντας αυτή την ευθύνη, ο Blair προχώρησε σε μεγάλες αλλαγές στα πρότυπα των δημοσίων δαπανών. Με την έννοια αυτή η νέα στρατηγική των Βρετανών σοσιαλδημοκρατών αποκλίνει σημαντικά από την συντηρητική

κληρονομιά. Συγκεκριμένα, οι δημόσιοι πόροι αναπροσανατολίστηκαν με σημαντικά ποσά που δόθηκαν για να αναπνεύσουν οικονομικά οι τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης και των μεταφορών. Σε αυτούς τους τομείς πολιτικής, υπήρξε μια σταθερή πραγματική αύξηση των δημόσιων δαπανών κατά περίπου 5% ετησίως από το 1997 - εν μέρει, ωστόσο, εις βάρος των τρεχουσών δαπανών για άλλες κοινωνικές παροχές. Παρά την επιπλέον χρηματοδότηση του Εθνικού Συστήματος Υγείας και του συστήματος μεταφορών, η κυβέρνηση των Νέων Εργατικών είχε ακόμα πολύ δρόμο να διανύσει για να φέρει αυτά τα χρονίως υποχρηματοδοτημένα και αδύναμα πεδία πολιτικής σε ένα επίπεδο που θα πλησίαζε τον ευρωπαϊκό μέσο όρο στις δημόσιες και κοινωνικές επενδύσεις (Bale, 2011:485-488;Schröter, 2004: 9).

Αξιοσημείωτο δεδομένο σχετικά με τις δημόσιες κοινωνικές δαπάνες αποτελεί ο «έκτακτος φόρος» ('windfall tax') που θέσπισαν οι Νέοι Εργατικοί το 1997 - σε ιδιωτικοποιημένες επιχειρήσεις κοινής ωφελείας που πετύχαιναν υπερβολικά κέρδη (Feigenbaum et. al, 1999: 81). Τα έσοδα από αυτόν τον φόρο πήγαιναν στα προγράμματα New Deal, ευρέσεως εργασίας για νέους. Μία έμμεση κοινωνική δαπάνη με την έννοια μίας σκόπιμης απώλειας δημοσίων εσόδων αποτελεί επίσης η μείωση των ποσοστών κοινωνικών εισφορών και φορολογίας για χαμηλότερα εισοδήματα. Ειδικότερα η εισαγωγή μιας φορολογικής πίστωσης για εργαζόμενες οικογένειες το 1999, λειτούργησε βασικά ως εγγύηση ελάχιστου εισοδήματος για οικογένειες με τουλάχιστον έναν μισθωτό πλήρους απασχόλησης. Μέχρι να επιτευχθεί ένα εγγυημένο επίπεδο εισοδήματος, τα εισοδήματα των νοικοκυριών ενισχύονταν με την νέα «πίστωση φόρου». Επίσης, δημιουργήθηκε μια νέα φορολογική κατηγορία χαμηλού εισοδήματος και ο βασικός συντελεστής του φόρου εισοδήματος μειώθηκε. Τέλος, οι πολιτικές του New Labor επέφεραν μία μείωση των εθνικών ασφαλιστικών εισφορών για αυτοαπασχολούμενους με χαμηλό εισόδημα και μισθωτούς μέσα από αύξηση του κατώτατου ορίου πάνω από το οποίο οι εργαζόμενοι έπρεπε να πληρώσουν ασφαλιστικές εισφορές (Schröter, 2004: 9).

Σε κάθε περίπτωση η κοινωνική πολιτική Blair εντάσσεται στην παράδοση των φιλελεύθερων κοινωνικών κρατών τα οποία προσπαθούν ουσιαστικά να αντιμετωπίσουν τα κοινωνικά ζητήματα που προκύπτουν από τις νέες κοινωνικοοικονομικές συγκυρίες μέσω της επέκτασης της ατομικής ευθύνης. Από τη μία πλευρά, αυτή η στρατηγική εκφράζεται στη μείωση του κοινωνικού κράτους και αφετέρου στην εμπορευματοποίηση των κοινωνικών κινδύνων („marketization of risks") , δηλαδή στην επέκταση του ρόλου της αγοράς για την κοινωνική προστασία

(Esping Andersen, 1999: 165). Ως μέτρο απορρύθμισης του κοινωνικού κράτους μπορεί να θεωρηθεί η συρρίκνωση του επιπέδου των κοινωνικών παροχών σε πολλούς τομείς και η σταδιακή διάβρωση του κύκλου των δικαιούχων. Ωστόσο, υπάρχουν δύο ακόμα πιο σημαντικές τάσεις απορρύθμισης που συνοψίζονται στον αυξανόμενο στιγματισμό λόγω στοχευμένης παροχής φροντίδας σε συγκεκριμένες ομάδες που απορρέει από την «μεγαλύτερη επιλεκτικότητα» (Esping-Andersen, 1996: 16; Goodin et.al., 1999: 244 -245) και την αυξημένη προώθηση ιδιωτικών σχημάτων κοινωνικής ασφάλειας (Esping-Andersen, 1996: 16; Esping-Andersen, 1999: 153, 161, 165; Esping-Andersen, 2002: 15). Η κοινωνικο -πολιτική αυτή στρατηγική, συντέλεσε στην ευελιξία του βρετανικού κοινωνικού κράτους μέσω της «διάβρωσης του» (McKay 1996; Myles, 1996; Pierson, 1994; Schmid, 2002: 163).

Όσον αφορά τις κοινωνικές πολιτικές και τις δαπάνες που συνδέονται με αυτές το γαλλικό κράτος εν γένει αλλά ειδικότερα το παράδειγμα σοσιαλδημοκρατικής διακυβέρνησης Jospin μπορεί να τοποθετηθεί σχεδόν στο αντίθετο άκρο σε σχέση με το βρετανικό παράδειγμα Blair. Στην πραγματικότητα, ο κρατικός μηχανισμός στην Γαλλία καταναλώνει σχεδόν το ήμισυ του ΑΕΠ και απασχολεί περισσότερο από το 20 % του συνολικού εργατικού δυναμικού. Η κυβέρνηση Jospin κατάφερε να συγκρατήσει σημαντικά τις δημόσιες δαπάνες το 1998 και το 1999, σε ποσοστά κάτω από 50 % του ΑΕΠ από το 1998 -2011 (49.9 % 1998 /48.6 % 2001) υποβοηθούμενη από μία ραγδαία ανάπτυξη καθώς και μια σημαντική πτώση της ανεργίας, ενώ η προηγούμενη δεξιά κυβέρνηση παρουσίασε ένα ποσοστό δημοσίων δαπανών 51,8 % το 1993. Όσον αφορά την απασχόληση στον δημόσιο τομέα, η γαλλική περίπτωση διαφέρει σημαντικά όχι μόνο από τη βρετανική εμπειρία αλλά και από τις τρέχουσες τάσεις σε άλλες χώρες του ΟΟΣΑ. Επί Jospin, ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων αυξήθηκε ακόμα περισσότερο ξεκινώντας ήδη από ένα ψηλό σημείο. Αυτό οφείλεται κυρίως στα ειδικά για νέους εκτεταμένα προγράμματα δημιουργίας απασχόλησης της κυβέρνησης Jospin. Προφανώς, η κυβέρνηση της «πλουραλιστικής αριστεράς» απέδιδε στον κρατικό τομέα τον ρόλο του εργοδότη δεύτερης προσφυγής. Μετά την έκπληξη της εκλογικής νίκης το 1997, ο συνασπισμός «la gauche plurielle» κληρονόμησε από την δεξιά κυβέρνηση του πρωθυπουργού Juppé μια σειρά οικονομικών διλημμάτων στο δρόμο προς τη γαλλική ένταξη στην ΟΝΕ. Εξάλλου, το λεπτό ζήτημα της μεταρρύθμισης της κοινωνικής ασφάλισης και της δημοσιονομικής εξυγίανσης προκάλεσε μια σειρά απεργιών στον δημόσιο τομέα το 1995 και το 1996 (Knapp&Wright, 2001).

Ο Jospin δεσμεύτηκε άμεσα στους κανόνες που διέπουν τη διαδικασία της ΟΝΕ και απομακρύνθηκε από λογικές αλόγιστης δαπάνης που υποτίθεται χαρακτηρίζουν μία σοσιαλδημοκρατική διακυβέρνηση (Hall, 2001; Levy, 2001). Εντούτοις όπως φαίνεται ειδικότερα από τα στοιχεία του ΟΟΣΑ (Πινακας 8) και λιγότερο από τα στοιχεία της Eurostat (Πίνακας 9) η αύξηση των κοινωνικών δαπανών κατά την περίοδο διακυβέρνησης Jospin είναι σημαντική.

Πίνακας 8: Δημόσια δαπάνη για κοινωνικές πολιτικές ως ποσοστό του ΑΕΠ

Χρονολογία	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Χώρες							
Γαλλία	20,2	25,2	24,3	28,3	27,5	28,7	30,7
Γερμανία	21,8	22,2	21,4	25,2	25,4	26,3	25,9
Ελλάδα	9,9	15,4	15,7	16,6	18,4	20,4	23,8
Ηνωμένο Βασίλειο	15,6	18,2	15,2	18,3	17,7	19,4	22,8

Πηγή: OECD, Διαθέσιμο στο: OECD.stat (Ανάκτηση: 24/12/2016)

Στη Γερμανία οι κοινωνικές δαπάνες παρουσιάζουν συγκρατημένη ανοδική πορεία από το 1998 έως το 2005, την περίοδο διακυβέρνησης των σοσιαλδημοκρατών και μία σχετική πτώση κατά την μετέπειτα περίοδο του μεγάλου συνασπισμού. Με βάση τα στοιχεία του ΟΟΣΑ και της Eurostat δεν φαίνεται μία σημαντική άνοδο των κοινωνικών δαπανών μετά το 1990 παρά τις επιπτώσεις της γερμανικής ενοποίησης. Εντούτοις κατά την διάρκεια διακυβέρνησης Schröder παρατηρείται μία ακόμα μεγαλύτερη σταθεροποίηση έως και αύξηση των κοινωνικών δαπανών από 25,2 % του ΑΕΠ το 1995 στο 26,3 % το 2005 βάσει στοιχείων του ΟΟΣΑ. Η Eurostat καταγράφει μία μείωση των κοινωνικών δαπανών από 27, 3 % το 1997 σε 26, 7 % το 2006. Ο λόγος που θεωρείται υπεύθυνος για την μείωση αυτή είναι οι μεταρρυθμίσεις Schröder.

Σε σύγκριση με την Γαλλία οι κοινωνικές δαπάνες στην Γερμανία το διάστημα διακυβέρνησης σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων είναι σαφώς χαμηλότερες, με τις κοινωνικές δαπάνες στην Γαλλία να κυμαίνονται από 28 % το 1997 έως 28, 7 το 2005 ενώ το αντίστοιχο διάστημα στην Γερμανία από 27, 3 % έως 26, 3 (Πιν. 9). Ενώ οι δημοσιολογικοί προβληματισμοί σε σχέση με το κόστος του κοινωνικού κράτους ήταν υπαρκτοί στην Γερμανία όσο και στην Γαλλία δεν παρατηρήθηκε ωστόσο μία δραματική πτώση των κοινωνικών δαπανών. Σε σύγκριση

με την Ελλάδα και το Ηνωμένο Βασίλειο όπου οι κοινωνικές δαπάνες μεταξύ του 1995 και του 2005 κυμάνθηκαν από 18, 5 % έως19, 9 % και από 22, 9 % έως 24, 7 % αντίστοιχα, οι κοινωνικές δαπάνες τόσο στην Γαλλία όσο και στην Γερμανία είναι σαφώς μεγαλύτερες για το ίδιο χρονικό διάστημα με ποσοστά 28, 1% -28, 8 % και 26, 5 % - 27, 5 % αντίστοιχα. Όπως δείχνουν τα στοιχεία τόσο του ΟΟΣΑ όσο και της Eurostat οι κοινωνικές δαπάνες είναι ανοδικές ακόμα και στο διάστημα διακυβέρνησης Σημίτη το οποίο ήταν ενταγμένο σε μία δημοσιονομική προσαρμογή ενόψει της εισόδου της χώρας στην ΟΝΕ. Είναι ενδεικτικό ότι οι κοινωνικές δαπάνες ανέβηκαν αισθητά από 16, 6 % το 1995 σε 20, 4 % το 2005 βάσει στοιχείων του ΟΟΣΑ και από 18, 5 % σε 19, 9 % βάσει στοιχείων της Eurostat. Πάλι όμως οι κοινωνικές δαπάνες στην Ελλάδα υπολείπονται κατά πολύ των άλλων χωρών αναφοράς.

Πίνακας: 9 Δημόσιες δαπάνες κοινωνικής προστασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Γερμανία	:	24,1	25,5	26,0	26,1	26,5	27,6	27,3	27,2	27,6	27,7	27,7	28,3	28,7	28,0	27,8	26,7	25,8	26,0	29,2	28,5
Ελλάδα	:	:	:	:	:	18,5	18,8	19,0	19,8	20,8	17,5	17,9	18,0	18,0	18,3	19,9	20,1	20,8	22,4	24,4	25,4
Γαλλία	25,3	25,8	26,6	27,9	27,8	28,1	28,1	28,0	27,6	27,6	27,1	27,3	28,0	28,6	28,7	28,8	28,5	28,3	28,6	30,9	30,9
Ηνωμένο Βασίλειο	19,8	22,2	24,2	25,1	24,9	22,9	22,7	22,6	22,4	22,3	22,8	23,4	22,7	23,8	24,1	24,7	24,7	23,8	24,9	27,8	28,2

Πηγή: Eurostat, Στοιχεία Διαθέσιμα στο: " (Ανάκτηση: 27/07/2018)

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en

Ορισμένοι συγγραφείς εντούτοις όπως ο Τήνιος (2005) παραθέτουν στοιχεία βάσει των οποίων επί διακυβέρνησης Σημίτη επήλθε σύγκλιση των ελληνικών κοινωνικών δαπανών με τον μέσο όρο της ΕΕ. Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 11 κατά Τήνιο η αύξηση των κοινωνικών δαπανών από το 1995 υπήρξε συνεχής και από το 2001-2002 άρχισε να συγκλίνει με τον μέσο όρο της ΕΕ. Κατά συνέπεια η κοινωνική προστασία την περίοδο του εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα δεν υποχρηματοδοτήθηκε αλλά αντίθετα με άλλες χώρες, στην προσαρμογή προς την ΟΝΕ οι δαπάνες αυξάνονταν σε ορισμένους τομείς. Το γεγονός αυτό συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι η περίοδος του εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής συνδέθηκε με μία πολιτική επιλεκτικής γενναιοδωρίας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι χώρες με συνολικά υψηλές δαπάνες όπως η

Γαλλία και η Γερμανία εμφανίζουν τόσο τα μεγαλύτερα ποσοστά κοινωνικής δαπάνης όσο και τα μεγαλύτερα κατά κεφαλήν εισοδήματα της ΕΕ, με τις μικρότερες μεταβολές στους δύο αυτούς δείκτες, ενώ χώρες με μεσαίες δαπάνες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο στα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, τα επίπεδα και τις μεταβολές των δαπανών τους, κατατάσσονται στην μέση μεταξύ των άλλων δύο υποομάδων (Pestiau, 2006: 25). Οι χώρες με χαμηλές δαπάνες όπως η Ελλάδα, παραμένουν εκτεθειμένες όσον αφορά την κοινωνική προστασία και την οικονομική ανάπτυξη, ενώ πέρασαν από ένα στάδιο υψηλών ρυθμών ανάπτυξης και στις δύο μεταβλητές (ιδιαίτερα στην Ελλάδα). Παρά τον διάχυτο ισχυρισμό της νεοφιλελεύθερης σχολής ότι οι υψηλές κοινωνικές δαπάνες επιδρούν καταλυτικά στις οικονομικές επιδόσεις, με βάση τα στοιχεία που συγκροτούν τα μοντέλα κοινωνικού κράτους της Γαλλίας και της Γερμανίας, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι οι υψηλότερες δαπάνες οδηγούν σε υψηλότερο εθνικό εισόδημα, και αντιστρόφως ότι οι επιτυχημένες χώρες με υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα μπορούν να αντέξουν μία γενναιόδωρη κοινωνική προστασία.

Διάγραμμα 11

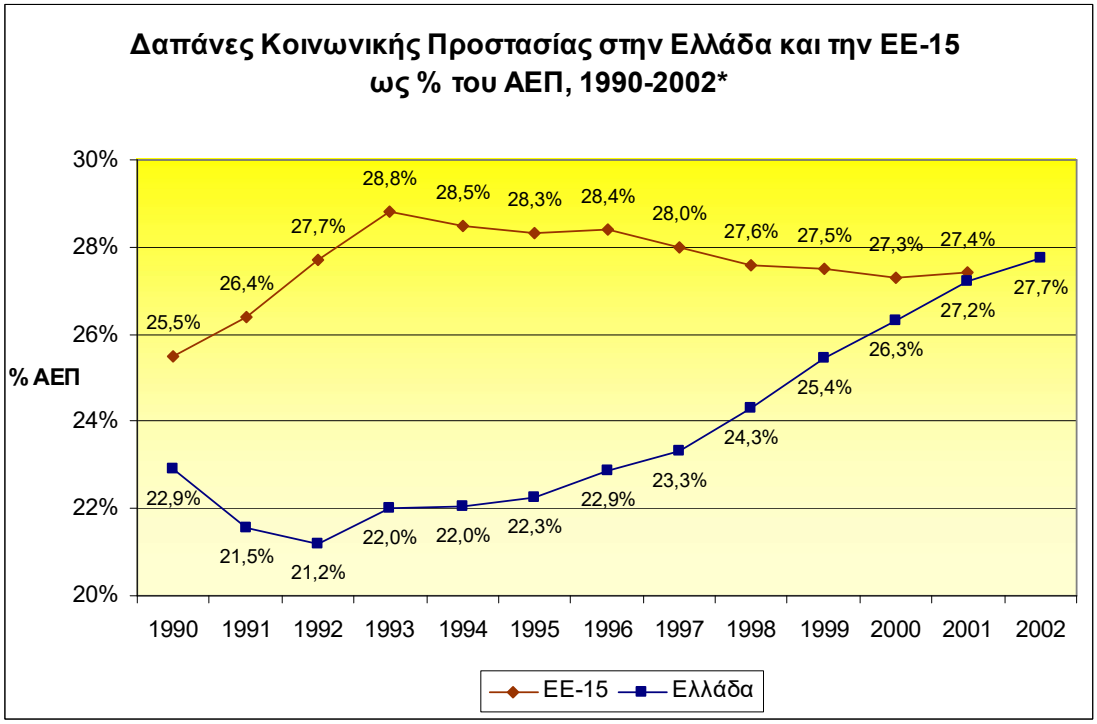

(Τήνιος :2005, 47)

Όσον αφορά την κατανομή των κοινωνικών δαπανών ανά λειτουργικό τομέα όπως φαίνεται από τον Πίνακα 10 ο οποίος αφορά το έτος 2003 το οποίο είναι

ενδεικτικό διότι λιγότερο ή περισσότερο βρίσκεται σε μία ενδιάμεση και ώριμη φάση της κυβερνητικής θητείας των σοσιαλδημοκρατικών παραδειγμάτων αναφοράς, οι δαπάνες για την ώριμη ηλικία (συντάξεις, φροντίδα ηλικιωμένων κοκ) καταλαμβάνει το μερίδιο του λέοντος σε όλες τις περιπτώσεις εκτός από τηνΜεγάλη Βρετανία. Η Ελλάδα μάλιστα καταλαμβάνει την δεύτερη θέση στην ΕΕ-15 στον συγκεκριμένο τομέα μετά την Ιταλία με 55,7 %, ενώ η Γερμανία καταγράφει ένα επίσης αρκετά υψηλό ποσοστό με 44,1 % παρά τις προσπάθειες μείωσης της συνταξιοδοτικής δαπάνης με τα μέτρα της Agenda 2010. Στην Γαλλία η αντίστοιχη δαπάνη είναι επίσης αρκετά υψηλή με 42,7 % ενώ στην Βρετανία η δαπάνη για τις ώριμες ηλικίες είναι στο 41,4 % και υπολείπεται της δαπάνης υγείας η οποία κυμαίνεται στο 49,7 %. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα οι συντάξεις αντιστοιχούν στο 19,4% του συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών, ενώ οι υπόλοιπες κοινωνικές μεταβιβάσεις μόλις στο 2,0%. Η αναλογία για την ΕΕ (εκτός Σουηδίας και Φινλανδίας) είναι 17,9% προς 8,4% αντίστοιχα (Marlier, Cohen& Solal, 2000:3-4).Ενώ οι συντάξεις καταλαμβάνουν το 90% περίπου των κοινωνικών μεταβιβάσεων που εισπράττουν τα νοικοκυριά στην Ελλάδα οι νέοι κοινωνικοί κίνδυνοι, όπως η μακροχρόνια ανεργία καλύπτονται ανεπαρκώς. Είναι χαρακτηριστικό ότι λιγότεροι από τους μισούς ανέργους είχαν πρόσβαση σε επιδόματα ανεργίας, ενώ η Ελλάδα παρέμεινε η μόνη χώρα της ΕΈ όπου δεν είχε αρχίσει να εφαρμόζεται, έστω πειραματικά, ένα πρόγραμμα ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος.

Παρά την τη σχετική πρόοδο που σημειώθηκε την περίοδο 1993 -2004 στις κοινωνικές υπηρεσίες και παροχές, η δημόσια παροχή κοινωνικών υπηρεσιών παρέμεινε ελλιπής με αποτέλεσμα η ευθύνη για τη φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων να εξακολουθεί να βαραίνει κυρίως στην οικογένεια ή να μεταφέρεται στις κοινωνικές υπηρεσίες του ιδιωτικού τομέα δηλαδή ιδιωτικούς βρεφονηπιακούς σταθμούς, οίκους ευγηρίας και στην αγορά προσωπικών υπηρεσιών. Ο δεύτερος μεγαλύτερος τομέας κοινωνικής δαπάνης είναι η υγειονομική περίθαλψη η οποία υπερβαίνει το 40% μόνο στο Ηνωμένο Βασίλειο το οποίο παρουσιάζει στον συγκεκριμένο τομέα τα υψηλότερα ποσοστά ακόμα και από την Σουηδία, την Ολλανδία, την Δανία και την Φινλανδία δηλαδή τις χώρες του σκανδιναβικού μοντέλου.

Η Ελλάδα με 28,9 % παρουσιάζει την χαμηλότερη δαπάνη υγείας τόσο σε σχέση με τις εξεταζόμενες χώρες όσο και σε σχέση με τις χώρες της ΕΕ-15. Η δεύτερη χαμηλότερη δαπάνη υγείας σε επίπεδο ΕΕ-15 για το εξεταζόμενο έτος

παρουσιάζεται στην Γαλλία με 32, 8 %. Σε κάθε περίπτωση πάντως συνολικά οι δαπάνες για την ώριμη ηλικία και η υγειονομική περίθαλψη αντιπροσωπεύουν πάνω από το 75% των κοινωνικών δαπανών στις χώρες αναφοράς αλλά και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, με μόνη εξαίρεση τη Φινλανδία και τη Δανία (Pestiau, 2006: 22).Η σημασία της συνταξιοδοτικής δαπάνης και η εντατικοποίηση της φαίνεται επίσης αν εξεταστεί και στην εξέλιξη της ως ποσοστό του ΑΕΠ. Όπως φαίνεται από τον παρακάτω Πίνακα 11, σε όλες τις εξεταζόμενες χώρες η τάση των συνταξιοδοτικών δαπανών είναι αυξητική. Στην Ελλάδα το ποσοστό της συνταξιοδοτικής δαπάνης κυμαίνεται στο 8,8 % του ΑΕΠ το 2000, σε 9,9 % το 2005 και σε 13,5 % το 2010 μία σαφή ένδειξη δημογραφικής γήρανσης του πληθυσμού.

Στην Γερμανία ωστόσο η συνταξιοδοτική δαπάνη παρουσιάζεται σχεδόν σταθερή μεταξύ του 2000-2010 με μία ελαφριά αύξηση στο 9,8 % μετά το 2005 η οποία όμως συγκρατήθηκε και μειώθηκε και πάλι έως το 2010 στο 9,5 % . Είναι προφανές ότι τα μέτρα της Agenda 2010 επέδρασαν καθοριστικά στην συγκράτηση της συνταξιοδοτικής δαπάνης δεδομένου μάλιστα του μεγάλου δημογραφικού προβλήματος στο οποίο εκτίθεται η Γερμανία.

Πινακας 10: Κοινωνικές δαπάνες ανά λειτουργία (2003)

Country	Health	Old age	Family/ housing	Labour market	Others	Total
Austria	30.0	51.6	11.6	4.9	1.9	100
Belgium	35.6	41.5	8.5	12.9	1.5	100
Denmark	37.4	28.5	15.2	15.3	3.6	100
Finland	36.9	35.8	13.4	11.8	2.1	100
France	32.8	42.7	12.9	10.2	1.4	100
Germany	37.7	44.1	7.7	8.6	1.9	100
Greece	28.9	55.7	10.6	2.3	2.5	100
Ireland	45.8	25.2	15.4	10.2	3.5	100
Italy	34.5	56.8	4.1	4.4	0.1	100
Luxembourg	40.0	38.8	17.1	3.1	1.0	100
Netherlands	44.9	32.4	6.9	12.9	2.9	100
Portugal	41.8	44.4	5.5	7.1	1.2	100
Spain	39.4	45.3	3.5	11.0	0.8	100
Sweden	43.6	34.0	12.3	8.0	2.2	100
United Kingdom	39.5	39.9	16.9	2.9	0.9	100
United States	49.7	41.4	2.6	3.1	3.2	100

(Πηγή: Pestiau:2006, 24;OECD:2004)

Πίνακας 11: Δημόσια συνταξιοδοτική δαπάνη % του ΑΕΠ

	1995	2000	2005	2010
Ελλάδα	-	8,8	9,9	13,5
Γερμανία	-	9,5	9,8	9,5
Γαλλία	10,6	10,3	11,2	12,9
Ηνωμένο Βασίλειο	6,6	6,5	7,2	8,4

Πηγή: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do

Σταθερά ανοδική είναι η συνταξιοδοτική δαπάνη στην Γαλλία(Πιν.11 με ποσοστά που κυμαίνονται στο 10, 6 % το 1995 , στο 10, 3 % το 2000 , στο 11, 2 % το 2005 και στο 12, 9 % το 2010. Παρά το γεγονός ότι η ένταξη στην ΟΝΕ προϋπέθετε μία δραστική μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στην Γαλλία για να μειωθούν οι κρατικές ενέσεις ρευστότητας στο ασφαλιστικό σύστημα και συνολικά οι κοινωνικές δαπάνες, η κυβέρνηση Jospin δεν έθιξε το συνταξιοδοτικό σύστημα από φόβο αντιδράσεων των συνδικάτων (Syrovatka, 2016: 69-70). Λίγο πολύ το ίδιο συνέβη και στην Ελλάδα μετά τις δραστικές αντιδράσεις του συνδικαλιστικού κινήματος απέναντι στο μεταρρυθμιστικό σχέδιο Γιαννίτση. Με τα λειτουργικά πεδία της υγειονομικής περίθαλψης και της φροντίδας γήρατος συμπεριλαμβανομένων των συντάξεων στην Ελλάδα να καταλαμβάνουν σχεδόν 85 % της συνολικής κοινωνικής δαπάνης καθίσταται προφανές ότι η χρηματοδότηση των υπόλοιπων λειτουργικών πεδίων κοινωνικής φροντίδας δεν μπορεί παρά να είναι υπολειμματική.

Αν και ανοδικές, πιο συγκρατημένες σε σχέση με όλες τις εξεταζόμενες χώρες είναι συνταξιοδοτική δαπάνη στην Μεγάλη Βρετανία με ποσοστά που κυμαίνονται στο 6, 6 % το 1995, στο 6, 5 % το 2000, στο 7,2 % το 2005 και στο 8, 4% το 2010 (Πιν 11). Ενώ στην Ελλάδα, την Γαλλία ακόμα και την Μεγάλη Βρετανία η αύξηση της συγκεκριμένης λειτουργικής δαπάνης ξεπέρασε ή έφτασε το 2 % από το 1995 έως το 2010, στην Γερμανία παρέμεινε σταθερή. Αναπόφευκτα δύναται συνεπώς να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι το βάρος της περιστολής δαπανών επί κυβερνήσεως Schröder έπεσε στην κοινωνική ασφάλιση. Όσον αφορά τις δαπάνες για την οικογένεια και την κοινωνική κατοικία η Μεγάλη Βρετανία είναι πρωτοπόρος με 16, 9 % σε σχέση με την Γαλλία με 12, 9 % , την Ελλάδα με 10, 6 % και την

Γερμανία με 7, 7 %. Οι Νέοι Εργατικοί στην Βρετανία έδωσαν προτεραιότητα στην δαπάνη υγείας, συνταξιοδότησης και οικογενειακής στήριξης οι υπόλοιπες εξεταζόμενες χώρες προτίμησαν το πεδίο της συνταξιοδότησης και της υγείας.

Όσον αφορά την δαπάνη για την αγορά εργασίας (Πιν. 12) πρωτοπόρος είναι η Γαλλία με μία δαπάνη της τάξεως του 10,2 % ενώ ακολουθεί η Γερμανία με 8,6 % , η Μεγάλη Βρετανία με 2,9 % και τέλος η Ελλάδα με 2,3 %. Ενώ από της αρχές της δεκαετίας του 1990 η ανεργία στην Ελλάδα αυξήθηκε δραστικά υπερβαίνοντας τον ευρωπαϊκό μέσο όρο οι δαπάνες για την ενίσχυση της αγοράς εργασίας παρέμειναν πολύ χαμηλές. Δεδομένου ότι το ενδεικτικό έτος 2003 η ανεργία στην Ελλάδα εκτινάχτηκε στο 9,3% σε σύγκριση με το 8,1% του ευρωπαϊκού μέσου όρου, ενώ η δημόσια δαπάνη για την αγορά εργασίας παρέμεινε καθηλωμένη, καθίσταται σαφές ότι στην Ελλάδα δεν ασκήθηκαν στον απαραίτητο βαθμό ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης (Katsanevas,Livanos, 2006: 586-587).

Πίνακας 12: Δημόσιες δαπάνες για την αντιμετώπιση της Ανεργίας ως ποσοστό του ΑΕΠ

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Γερμανία	:	2,0	2,4	2,7	2,4	2,3	2,4	2,2	2,2	2,2	2,1	2,0	2,2	2,3	2,2	2,0	1,8	1,5	1,4	1,8	1,6
Ελλάδα	:	:	:	:	:	0,8	0,8	0,9	1,0	1,2	0,7	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	1,1	1,0	1,2	1,4	1,6
Γαλλία	2,0	2,1	2,2	2,4	2,2	2,1	2,1	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9	2,0	2,2	2,1	2,0	1,7	1,6	1,5	1,9	1,9
Ηνωμένο Βασίλειο	1,2	1,6	1,8	1,8	1,6	1,3	1,1	0,9	0,8	0,8	0,7	0,8	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,8	0,7

Πηγή: Eurostat, Στοιχεία Διαθέσιμα στο:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en
(Ανάκτηση: 27/07/2018)

Όπως φαίνεται άλλωστε από τον Πίνακα 12 στην Ελλάδα οι δαπάνες αντιμετώπισης της ανεργίας κυμάνθηκαν σε πολύ χαμηλά επίπεδα από 0, 8 % το 1995 έως 0, 7 % το 2004 στο τέλος της διακυβέρνησης Σημίτη ενώ ηυψηλότερη δαπάνη σημειώθηκε τα έτη 1997 με 0,9 % , 1998 με 1 % και 1999 με 1, 2 %.

6.2.3 Συγκριτικά στοιχεία για τις πολιτικές υγειονομικής περίθαλψης

Συγκριτικά, η Γερμανία και η Γαλλία εμφανίζουν σε ποσοστά μία όμοια εξέλιξη στην αυξητική πορεία των δαπανών υγείας. Οι υποτιθέμενες υπερβολικά υψηλές και σταθερά αυξανόμενες δαπάνες της Γερμανίας αντιμετωπίστηκαν από τους Γερμανούς σοσιαλδημοκράτες με ολοένα και νέες μεταρρυθμίσεις, ενώ στην Γαλλία οι προσπάθειες εξορθολογισμού εκ μέρους των σοσιαλδημοκρατών υπήρξαν μάλλον φειδωλές ακολουθώντας την προοπτική ενός καθολικού συστήματος παροχών με

χαμηλή επιλεκτικότητα. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ, το μερίδιο του (ΑΕΠ) που διοχετεύεται στη Γερμανία και στην Γαλλία για τις δαπάνες υγείας τις ανεβάζει στην κορυφή της διεθνούς κατάταξης (βλ. Πίν. 13), ανάμεσα και σε μια ομάδα χωρών με παρόμοιες υψηλές δαπάνες υγείας όπως η Ελβετία, η Ολλανδία, η Δανία.

Σε μια μακροπρόθεσμη σύγκριση, φαίνεται ότι το σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας που επί Thatcher και Blair προσπάθησε να αυξήσει την εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα στις παροχές υγείας καθώς και ιδιωτικούς ασφαλιστικούς φορείς, το δημόσιο μερίδιο δαπανών για την υγεία επί του ΑΕΠ και πάλι αυξήθηκε σταδιακά.

Πίνακας 13: Δαπάνες Υγείας - Διεθνή σύγκριση σε % ΑΕΠ

	1970	1980	1990	2000	2009
ΗΠΑ	7,1	9,0	12,4	13,7	17,4
Ολλανδία		7,4	8,0	8,0	12,0
Γαλλία	5,4	7,0	8,4	10,1	11,8
Γερμανία	6,0	8,4	8,3	10,3	11,6
Ελβετία	5,5	7,4	8,2	10,2	11,6[a]
Δανία		8,9	8,3	8,7	11,5
Αυστρία	5,2	7,4	8,3	9,9	11,0
Βέλγιο	3,9	6,3	7,2	8,1	10,9
Portugal	2,4	5,1	5,7	9,3	10,1
Σουηδία	6,8	8,9	8,2	8,2	10,0
Μεγάλη Βρετανία	4,5	5,6	5,9	7,0	9,8
Ιταλία			7,7	8,1	9,6[a]
Ελλάδα	5,4	5,9	6,6	7,9	9,5
Ισπανία	3,5	5,3	6,5	7,2	9,5
Finnland	5,5	6,3	7,7	7,2	8,9[a]
Λουξεμβούργο	3,1	5,2	5,4	7,5	7,8
Ιρλανδία	5,1	8,2	6,1	6,1	

[a] 2010.

Πηγή : OECD: Health Data 2011 - Frequently Requested Data, www.oec--d.org; δική μας υπολογισμοί .

Εντούτοις οι Νέοι Εργατικοί επιχείρησαν να υλοποιήσουν την προγραμματική ρητορική τους για υποστήριξη και αναβάθμιση του συστήματος υγείας μέσα από σημαντικές δαπάνες. Η πολιτική τους στόχευε στην βελτίωση της υγείας του έθνους και να αντιμετωπίσει αδικίες στην φροντίδα υγείας. Αυτό το στοιχείο διαχώρισε και διαφοροποίησε σημαντικά την κυβέρνηση Blair από την προηγούμενη κυβέρνηση Thatcher (Robinson, 1999: 100-103).

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 13 και το Διάγραμμα 12 οι δαπάνες υγείας παρουσιάζουν αυξητική τάση σε όλες τις χώρες αναφοράς από το 1990 έως το 2010. Στη Γερμανία παρουσιάζεται μία φάση σχετικής μείωσης των δαπανών υγείας από το 2004 έως το2008 και κατόπιν μία απότομη αύξηση προφανώς λόγω των αναγκών που δημιουργήθηκαν σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση. Από το 2004 έως το 2008 υπάρχει μία σταθεροποίηση των δαπανών υγείας στην Γαλλία και επίσης μία απότομη αύξηση μετά. Στην Ελλάδα παρουσιάζεται μία φάση σταθεροποίησης-μείωσης το διάστημα 2001-2004 και μία αυξητική τάση μετά. Στο Ηνωμένο βασίλειο η τάση αύξηση των δαπανών υγείας είναι συνεχόμενη σε όλο το διάστημα διακυβέρνησης Blair.

Στην Ελλάδα παρουσιάζεται επίσης μία τάση αύξησης των δαπανών υγείας οι οποίες όμως δεν αποδίδονται μόνο στην αύξηση των αναγκών και των χρηστών αλλά στον αναποτελεσματικό και δαπανηρό χαρακτήρα του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης. Στην Ελλάδα αντίθετα, η μεγέθυνση των υλικών και ανθρωπίνων πόρων του ΕΣΥ συνδέθηκε με ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό αύξησης των δαπανών υγείας. Στην Γαλλία πάλι παρουσιάστηκε ένα σημαντικό έλλειμμα της ασφάλισης υγείας το 2002 (6 δισ. Ευρώ) με αυξητικές προβλέψεις. Το έλλειμμα αυτό τροφοδότησε μία πίεση της αγοράς και των νεοφιλελεύθερων δυνάμεων προς την κυβέρνηση Jospin να προωθήσει μια μερική ιδιωτικοποίηση των δαπανών υγείας και θεραπείας κάτι που προφανώς θα συντελούσε στην μερική αποδιάρθρωση του συστήματος υγείας (Caudron, 2004: 121). Η κυβέρνηση Jospin δεν ενέδωσε στην πίεση αυτή και παρά την πρόθεση της να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες για την υγεία δεν δέχτηκε να μειωθούν δραστικά οι υποχρεωτικές εισφορές, συμπεριλαμβανομένων των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, πράγμα που θα καθιστούσε την αγορά ιατρικής περίθαλψης «ιδιωτική» και θα άνοιγε απόλυτα τον δρόμο για τις ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες. Σε μεταρρυθμίσεις του είδους αυτού προχώρησε από το 2003 η διάδοχη συντηρητική κυβέρνηση.

Η ταχεία ανάπτυξη του κλάδου υγείας στην Ελλάδα, μετά το 1995 όπως

φαίνεται από το Διάγραμμα 12, πραγματοποιήθηκε στην κατεύθυνση της ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών υγείας. Η ταχύρρυθμη αύξηση των δαπανών ανά κάτοικο αποτελεί παράλληλα σαφέστατη ένδειξη της μεγέθυνσης του επιχειρηματικού κλάδου παραγωγής υπηρεσιών υγείας και της μετάβασης της υγείας από το δημόσιο αγαθό στο εμπόρευμα. Από το Διάγραμμα 13 και τον Πίνακα 13 διαφαίνεται ότι η Ελλάδα έχει τις μεγαλύτερες ιδιωτικές δαπάνες υγείας ως ποσοστό του ΑΕΠ ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο τις μικρότερες, ήτοι η αποεμπορευματοποίηση του αγαθού της υγείας στην Ελλάδα είναι χαμηλότερη ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο υψηλότερη διαχρονικά.

Διάγραμμα 12:Δημόσιες δαπάνες Υγείας ως ποσοστό του ΑΕΠ

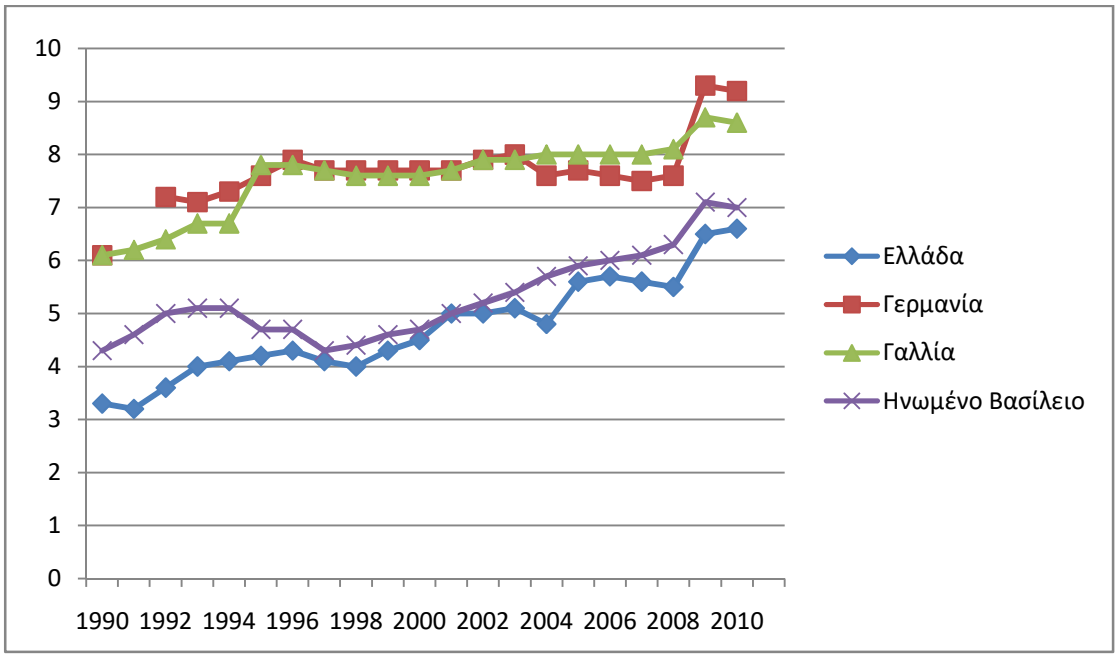

Πηγή: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=SHA&lang=en#(Ανάκτηση 27/06/2019)

Σε σύγκριση με το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία με τη Γερμανία φαίνεται να έχουν υψηλότερες δημόσιες δαπάνες υγείας όμως το Ηνωμένο Βασίλειο έχει περισσότερο αποτελεσματικό σύστημα καθώς διακρίνεται από χαμηλότερες ιδιωτικές δαπάνες υγείας (Διάγραμμα 13). Η αύξηση των δημόσιων δαπανών υγείας τη διετία 2009-2010 στη Γερμανία οδηγεί σε ραγδαία μείωση των ιδιωτικών δαπανών, άρα και σε μεγαλύτερα επίπεδα αποεμπορευματοποίησης, γεγονός που αποδεικνύει την άμεση σχέση των δημόσιων δαπανών με την καθολικότερη πρόσβαση των πολιτών.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης Blair οι

δημόσιες δαπάνες υγείας στο Ηνωμένο Βασίλειο δείχνουν ανοδική πορεία. Με την έννοια αυτή η κυβέρνηση Blair στον τομέα της υγείας εξακολουθεί να παραμένει στο σοσιαλδημοκρατικό μονοπάτι ενός κυρίαρχου ρόλου του κράτους στο δημόσιο αγαθό της υγείας

Διάγραμμα 13: Ιδιωτικές δαπάνες υγείας (out of pocket) ως ποσοστό του ΑΕΠ

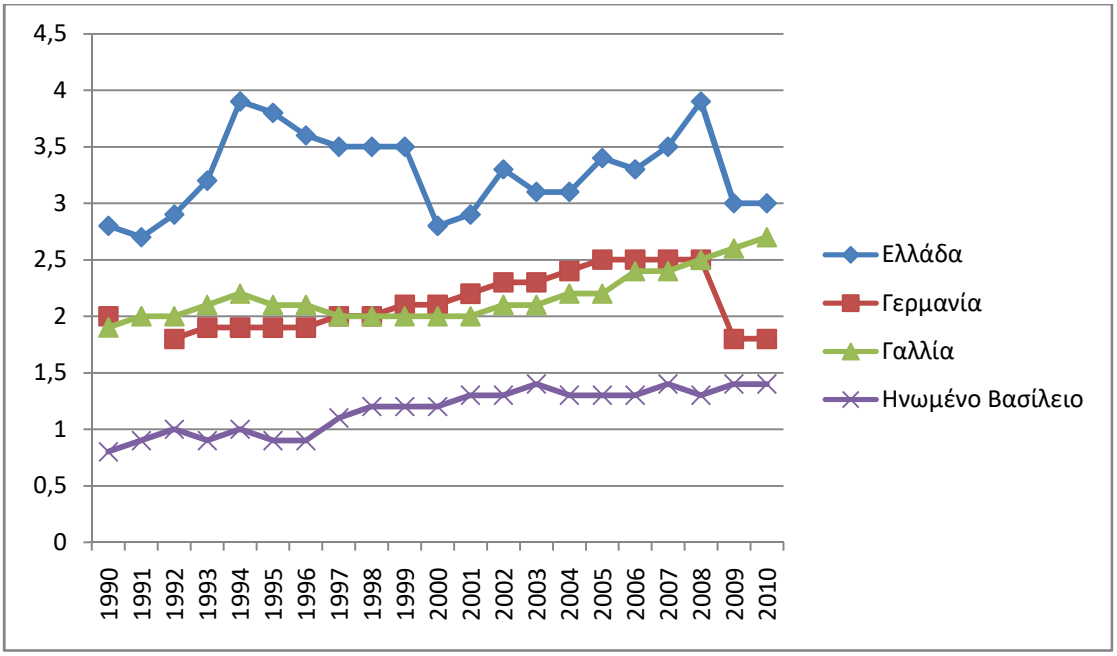

Πηγή: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=SHA&lang=en#(Ανάκτηση 27/06/2019)

Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι και οι ιδιωτικές δαπάνες υγείας παρουσιάζουν μικρή αύξηση συγκριτικά με την αύξηση των δημόσιων δαπανών. Μάλιστα αν οι ιδιωτικές δαπάνες υγείας αναλυθούν με βάση το σύνολο των δαπανών υγείας παρατηρείται μια σαφή μείωση κατά την περίοδο της διακυβέρνησης Blair και ραγδαία αύξηση στη μετά-Blair εποχή (Διάγραμμα 14).

Διάγραμμα 14 : Ιδιωτικές δαπάνες υγείας (out of pocket) % των συνολικών δαπανών υγείας στο Η.Βασίλειο

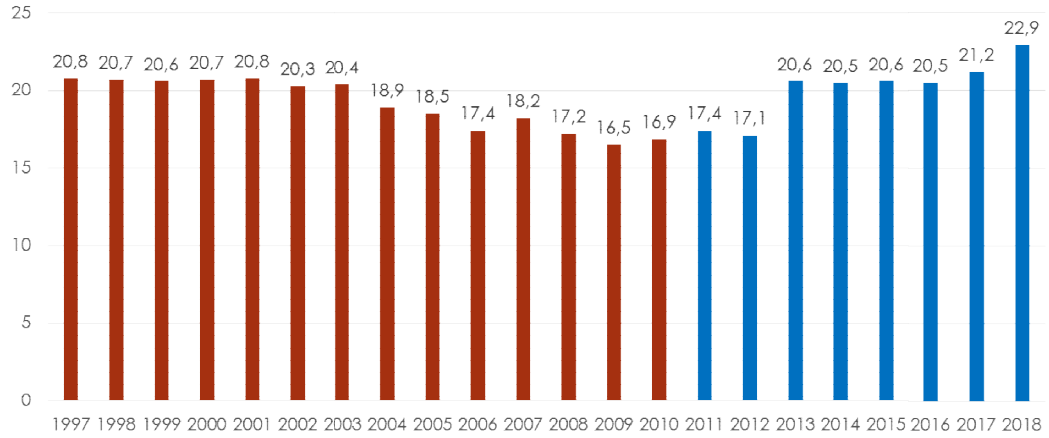

Πηγή: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=SHA&lang=en#(Ανάκτηση 27/06/2019)

Η ικανοποίηση των αναγκών υγείας, ανεξάρτητα από το ύψος των δαπανών, αποτελεί μια πτυχή της εικόνας της αποτελεσματικότητας των συστημάτων και των πολιτικών υγείας. Η παραπάνω θέση αναφορικά με το υψηλό επίπεδο αποεμπορευματοποίησης της υγείας στο Ηνωμένο Βασίλειο αποδεικνύεται και από τον παρακάτω ενδεικτικό Πίνακα 14, όπου ο δείκτης αυτοαναφοράς μη ικανοποίησης αναγκών υγείας κατά το τέλος της διακυβέρνησης Blair στο Ηνωμένο Βασίλειο, είναι χαμηλότερος σε σύγκριση με τις άλλες εξεταζόμενες χώρες, κάτι που σημαίνει ότι οι ανάγκες υγείας εξυπηρετούνται αποτελεσματικότερα στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στον αντίποδα, η Ελλάδα αποτελεί το βασικό παράδειγμα αναποτελεσματικού συστήματος υγείας καθώς παρουσιάζει υψηλές ιδιωτικές δαπάνες υγείας και υψηλό δείκτη μη ικανοποίησης των αναγκών υγείας, γεγονός που αφενός αποδεικνύει την προβληματική αποεμπορευματοποίηση του αγαθού της υγείας και αφετέρου την προβληματική διάρθρωση του συστήματος υγείας. Η Γερμανία και η Γαλλία παρουσιάζουν σχετικά όμοια εικόνα τόσο από πλευράς ύψους δαπανών όσο και από πλευράς αντιμετώπισης των αναγκών υγείας. Ο βαθμός αποεμπορευματοποίησης φαίνεται σε αρκετά καλά επίπεδα.

Πίνακας 14: Αυτοαναφορά μη ικανοποίησης αναγκών υγείας

Χώρα/Ετος	2008	2009
Ελλάδα	5,4	5,5
Γερμανία	2,2	2,1
Γαλλία	1,9	1,9
Ηνωμένο Βασίλειο	1,0	1,2

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tespm110/default/table?lang=en(Ανάκτηση 27/06/2019)

6.2. 4. Πολιτικές για άτομα με ειδικές ανάγκες

Από μία ορισμένη σκοπιά οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν τον τρίτο δρόμο και εξετάζονται στην παρούσα διατριβή δεν ήταν απολύτως αφοσιωμένες σε μία αυστηρή αξιοκρατική λογική η οποία συνιστούσε την αποφυγή παρεμβάσεων του κράτους για την λήψη μέτρων προς βελτίωση της θέσης όσων μειονεκτούσαν λόγω έλλειψης φυσικών προσόντων. Ασφαλώς οι θιασώτες του τρίτου δρόμου απέρριπταν την οπτική του Rawls ότι όλες οι ανισότητες που αποδίδονται στην διαφορά φυσικών προσόντων είναι ηθικά αυθαίρετες και είναι δίκαιες μόνο αν με κάποιο τρόπο λειτουργούν προς όφελος των πιο αδύναμων (White, 2004: 36). Αλλά αυτό όμως δεν σήμαινε ότι οι κυβερνήσεις του τρίτου δρόμου αδιαφορούσαν για την κοινωνική θέση των ατόμων που γεννήθηκαν με σοβαρές αναπηρίες ή που, ακόμη και με αξιοπρεπή εκπαίδευση, δεν θα ήταν σε θέση να αποκτήσουν αξιοπρεπή μισθό. Με τα λόγια του Blair : «η κοινωνική δικαιοσύνη πρέπει να βασίζεται στην ίση αξία κάθε ατόμου, ανεξάρτητα από υπόβαθρο, ικανότητά ή φυλή» (Blair, 1998:3) Σε περίπτωση σοβαρής αναπηρίας, το πρόσταγμα ήταν: «εργασία για όσους μπορούν, ασφάλεια για αυτούς που δεν μπορούν».

Όσον αφορά τις δαπάνες για άτομα με ειδικές ανάγκες όπως φαίνεται από τον Πίνακα 15 στο Ηνωμένο Βασίλειο αυτές είναι πτωτικές από το 1994 και μετά και μειώνονται από 2, 6 % του ΑΕΠ το 1994 σε 1, 8 % του ΑΕΠ το 2008. Στην Μεγάλη Βρετανία υπό τον Blair οι δημόσιες πολιτικές για την προστασία ειδικών ομάδων όπως τα άτομα με αναπηρία παρέμειναν ενταγμένες σε ένα πλαίσιο μετατόπισης της ευθύνης κοινωνικής προστασίας από το κράτος στο άτομο. Αυτό εκφράστηκε σε μειώσεις δικαιωμάτων όσον αφορά την επιλεξιμότητα δικαιούχων με βάσει

εισοδηματικά κριτήρια αλλά και συνεισφορές (Hardy:2019). Εντούτοις όμως η κυβέρνηση Blair κατέβαλε μία σημαντική προσπάθεια με ενεργητικές πολιτικές για την αγορά εργασίας (New Deals) που περιλαμβάνουν την κατάρτιση, την απασχόληση, την απασχόληση σε κοινωνικά χρήσιμες δραστηριότητες και στόχευαν σε προβληματικές ομάδες του πληθυσμού, όπως τα άτομα με ειδικές ανάγκες (Bonoli& Powel:2004,61). Οι δαπάνες ατομικής ενεργοποίησης επεκτείνονταν δηλαδή και σε μέτρα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες.

Πίνακας 15 : Δημόσιες δαπάνες για άτομα με ειδικές ανάγκες (Disability)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Γερμανία	:	1,9	1,8	1,9	2,0	2,1	2,3	2,2	2,2	2,3	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,2	2,1	2,0	2,1	2,2	2,2
Ελλάδα	:	:	:	:	:	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	1,4	1,5	1,6
Γαλλία	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9
Ηνωμένο Βασίλειο	1,8	2,1	2,2	2,5	2,6	2,5	2,4	2,3	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,1	2,2	1,8	1,8	2,0	1,9

Πηγή: Eurostat, Στοιχεία Διαθέσιμα στο:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en
(Ανάκτηση: 27/07/2018)

Όπως και στους άλλους τομείς κοινωνικής προστασίας, όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες για ειδικές ομάδες του πληθυσμού όπως είναι τα άτομα με ειδικές ανάγκες παρατηρείται μία μετατόπιση του γερμανικού κοινωνικού κράτους στην κατεύθυνση ενός φιλελεύθερου τύπου ενώ στην Γαλλία υπό τον Jospin μία μετατόπιση προς το καθολικό μοντέλο κοινωνικού κράτους.

Στην Γερμανία οι δημόσιες δαπάνες για άτομα με ειδικές ανάγκες παραμένουν σχεδόν σταθερές κατά όλη την διάρκεια διακυβέρνησης Schröder κυμαινόμενες από 2, 2 % το 1998 σε 2, 1 % του ΑΕΠ το 2006 (Πίνακας 15). Όμως η κυβέρνηση Schröder μετέφερε την λογική της μεταρρύθμισης του κοινωνικού κράτους των νόμων Hartz και στο πεδίο της στήριξης ατόμων με ειδικές ανάγκες θεσπίζοντας το 2001 τον κοινωνικό κώδικα 9 μέσω του οποίου υποτίθεται ότι εισήχθη μία αλλαγή παραδείγματος από την κοινωνική πρόνοια στην αυτόνομη φροντίδα των ατόμων με αναπηρία (Trunk, 2017: 23). Η χρηματοδότηση των εργαστηρίων για άτομα με αναπηρία περικόπηκε ενώ η σχέση αυτών των εργαστηρίων με ιδιωτικούς χρηματοδότες δεν χειροτέρεψε. Η κυβέρνηση προσπάθησε να εισάγει με τον

κοινωνικό κώδικα 9 σχέσεις αγοράς στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, υπολογίζοντας ότι θα άλλαζε το πεδίο της προσφοράς , αν τα άτομα με αναπηρία και οι νόμιμοι εκπρόσωποι τους εμφανιζόταν στην αγορά κοινωνικών υπηρεσιών ως πελάτες (Trunk, 2017: 23). Στην θέση της διερεύνησης αναγκών με εξειδικευμένες προδιαγραφές θα έμπαινε η ατομική απόφαση αγοράς του μεμονωμένου αποδέκτη φροντίδας. Από 14 δις. ευρώ που δαπανώνται το 2001 στην φροντίδα αναπήρων τα τρία τέταρτα εξυπηρετούσαν την χρηματοδότηση εντατικού προσωπικού για την προστασία αναπήρων σε κατοικίες η στα εργαστήρια (Trunk, 2017: 23). Στόχος ήταν να μειωθούν τα κονδύλια και να μη εισέρχονται άλλα άτομα στα εργαστήρια. Στην Γαλλία επί Jospin οι δημόσιες δαπάνες για άτομα με ειδικές ανάγκες κινήθηκαν στο 1, 8 % του ΑΕΠ (Πίνακας 15). Ωστόσο εφαρμόστηκαν ποικίλα μέτρα για την ενίσχυση των υποδομών, διευκολύνσεων και πλεονεκτημάτων για τα άτομα με αναπηρίες (Volovitsch, 2002). Εισήχθη η σύνδεση των παροχών με το κόστος διαβίωσης, μαζί με ένα πακέτο έκτακτης ανάγκης ύψους ενός δισεκατομμυρίου φράγκων για τους ανέργους που συμπεριλάμβανε και άτομα με αναπηρία (Gildea, 2002: 131). Το 1998 θεσπίστηκε προϋπολογισμός 500 εκατ. γαλλικών φράγκων για τη μερική χρηματοδότηση του επιδόματος κατάρτισης για τους ανέργους και τα άτομα με αναπηρία (Daniel, 1998). Επίσης βελτιώθηκαν οι υπηρεσίες για την απασχόληση ατόμων με αναπηρίες, ενώ θεσπίστηκαν μέτρα για την αναβάθμιση της πρόσβασης ατόμων με αναπηρία στις δημόσιες συγκοινωνίες και σε όλους τους τύπους κτιρίων που χρησιμοποιούνται από το ευρύ κοινό (Harneis, 2007: 109).

Στην Ελλάδα σημειώνεται μία αύξηση των δαπανών για άτομα με ειδικές ανάγκες μεταξύ του 1998-2004 κυμαινόμενη στο 1 % και 1, 2 % από 0, 9 % το 1997. Ωστόσο παρατηρείται και στα επιδόματα αναπηρίας που εν μέρει εντάσσονται σε ένα μοντέλο επιλεκτικής γενναιοδωρίας ένας μεγάλος κατακερματισμός όπως και στις συντάξεις. Τα επιδόματα αναπηρίας ήταν εξαιρετικά ετερογενή ανά είδος αναπηρίας και ανά κατηγορία παραλήπτη. Υπήρχαν 10 κατηγορίες και 22 υποκατηγορίες επιδομάτων αναπηρίας (Matsaganis, 2003: 280). Αυτά περιλάμβαναν ένα ειδικό όφελος για ασκούμενους τυφλούς δικηγόρους (που διεκδικήθηκε από 26 άτομα το 1999), αξίας 2,3 φορές μεγαλύτερης από το κανονικό όφελος για τυφλούς και συνταξιούχους (Matsaganis, 2003: 280).

6.2.5 Εξομάλυνση της φτώχειας

Όπως δείχνει το Διάγραμμα 15 στο πεδίο της αντιμετώπισης της φτώχειας η εισοδημομτική ανισότητα στη Μεγάλη Βρετανία (1996-2010) συνολικά δεν άλλαξε σημαντικά, όμως η παιδική φτώχεια και η φτώχεια των συνταξιούχων μειώθηκε. Οι μειώσεις αυτές της φτώχειας ωστόσο ήταν εύθραυστες δεδομένου ότι στηρίζονταν κυρίως σε πολύ μεγάλες αυξήσεις των δαπανών για παροχές και πιστώσεις φόρου. Οι Νέοι Εργατικοί είχαν σαφείς στόχους για τη μείωση της φτώχειας για οικογένειες με παιδιά και συνταξιούχους και έδωσαν υψηλή προτεραιότητα στους στόχους αυτούς. Μάλιστα η κυβέρνηση Blair είχε δεσμευτεί να τερματίσει την παιδική φτώχεια και την φτώχεια συνταξιούχων μέσα σε μια γενιά. Μάλιστα δημιουργήθηκε μία μονάδα παρακολούθησης του κοινωνικού αποκλεισμού για την παρακολούθηση της προόδου στην αντιμετώπιση του ζητήματος ενώ παράλληλα θεσπίστηκαν μια σειρά νόμων και μέτρων για τη βελτίωση της κατάστασης των νοικοκυριών χαμηλού εισοδήματος. Το 1999, ο Blair δεσμεύτηκε να τερματίσει την παιδική φτώχεια έως το 2020. Η ισχυρή φιλελεύθερη στροφή ωστόσο της κυβέρνησης Blair αντικατοπτρίζεται στην επιλεκτική προοπτική της κοινωνικής πολιτικής του «τρίτου δρόμου» και την εστίαση σε κοινωνικές επενδύσεις παρά σε κοινωνικά δικαιώματα. Εξίσου λοιπόν η εστίαση στην καταπολέμηση της παιδικής και γεροντικής φτώχειας δεν εκφράστηκε με όρους κοινωνικών δικαιωμάτων (De la Porte, 2008: 240).

Όπως δείχνουν οι μετρήσεις τόσο της απόλυτης όσο και της σχετικής εισοδηματικής φτώχειας, η μείωση της είναι σημαντική μεταξύ των παιδιών και των συνταξιούχων αν και δεν εξαλείφτηκε απόλυτα σε αναντιστοιχία με τους κυβερνητικούς στόχους. Αντίθετα, τα εισοδήματα των φτωχότερων ενηλίκων σε ηλικία εργασίας χωρίς εξαρτώμενα παιδιά που συγκροτούν την κυριότερη δημογραφική ομάδα και δεν αποτελούσαν προτεραιότητα των Νέων Εργατικών η ανισότητα δεν μειώθηκε την υπό εξέταση περίοδο αλλά αυξήθηκε. Ως αποτέλεσμα, η ομάδα αυτή έπεσε πίσω από τον υπόλοιπο πληθυσμό και τα σχετικά επίπεδα φτώχειας αυξήθηκαν.

Δεδομένου ότι οι ενήλικες εργαζόμενοι χωρίς παιδιά στην αρχή της υπό εξέτασης περιόδου διέθεταν χαμηλά επίπεδα φτώχειας σε σύγκριση με άλλες δημογραφικές ομάδες, η τάση αύξησης της φτώχειας οδηγεί σε μία σταδιακή σύγκλιση του κινδύνου φτώχειας σε όλες τις μεγάλες δημογραφικές ομάδες όπως

φαίνεται από τις καμπύλες του σχήματος (Joyce&Sibieta, 2013). Με την πτώση της εισοδηματικής φτώχειας αναμενόταν να σημειωθεί πτώση της εισοδηματικής ανισότητας. Πράγματι, η ανισότητα έπεσε σε μεγάλο μέρος της κλίμακας διανομής εισοδήματος. Οι πολίτες με σχετικά χαμηλά εισοδήματα βελτίωσαν την εισοδηματική θέση, σε σχέση με εκείνους που διέθεταν εισόδημα λίγο πάνω από το μέσο όρο. Ωστόσο, όσοι βρίσκονταν στην κορυφή της εισοδηματικής πυραμίδας είδαν τα εισοδήματά τους να αυξάνονται πολύ σημαντικά, με αποτέλεσμα, στις περισσότερες μετρήσεις η συνολική ανισότητα να επιταχύνεται ελαφρά (Joyce& Sibieta, 2013).

Διάγραμμα 15: Σχετική φτώχεια από το 1996-1997 (%)

(Μεγάλη Βρετανία)

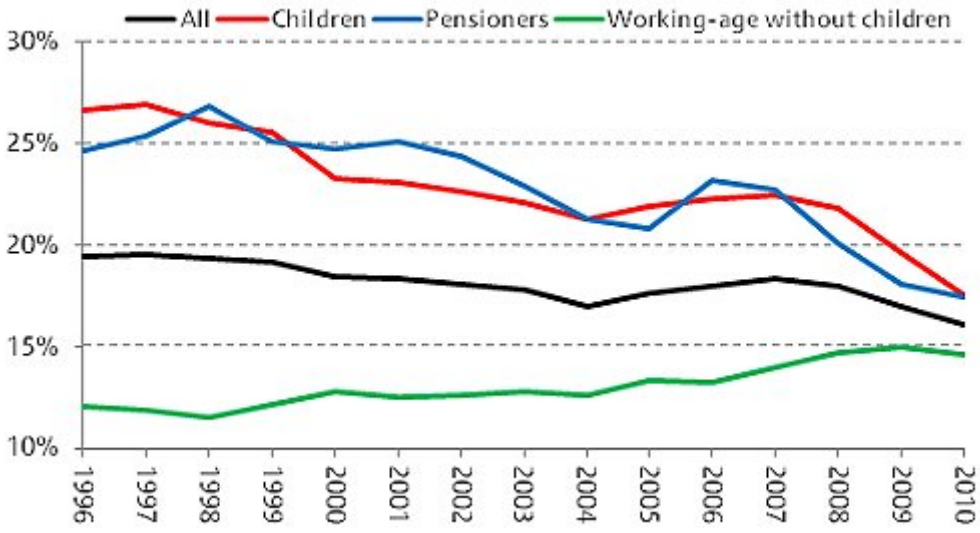

(Πηγή Joyce, R & Sibieta, L (2013)
https://www.ifs.org.uk/publications/6738

Η σπουδαία πτώση στη φτώχεια παιδιών και ενηλίκων οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις σημαντικές πρόσθετες δαπάνες για παροχές και πιστώσεις φόρου. Οι μεταρρυθμίσεις από το 1997 έως το 1998 είχαν ως αποτέλεσμα την ετήσια αύξηση των δαπανών για παροχές για οικογένειες με παιδιά ύψους 18 δισ. Στερλινών και η ετήσια αύξηση των παροχών για συνταξιούχους κατά 11 δισ. στερλίνες μέχρι το 2010-11 (Browne&Phillips, 2010). Είναι προφανές ότι η φτώχεια των παιδιών και των συνταξιούχων θα είχε παραμείνει η ίδια ή θα αυξανόταν, αντί να μειωθεί

ουσιαστικά, εάν δεν υπήρχαν αυτές οι μεγάλες αυξήσεις των δαπανών. Εν τω μεταξύ, οι αλλαγές που επιβλήθηκαν από την κυβέρνηση Blair στην φορολογία και στις παροχές είχαν σχετικά μικρή καθαρή επίδραση στο άνω μισό της εισοδηματική κλίμακας ή στους ενήλικες χαμηλού εισοδήματος χωρίς εξαρτώμενα παιδιά , την ομάδα της οποία το ποσοστό φτώχειας αυξήθηκε (Joyce&& Sibieta, 2013). Ωστόσο, οι μεταρρυθμίσεις αυτές των Εργατικών απέτρεψαν μια μεγαλύτερη άνοδο της ανισότητας. Υπήρξαν επίσης αυξήσεις στην απασχόληση που είχαν μικρή αλλά ανιχνεύσιμη επίπτωση στην εισοδηματική φτώχεια. Για παράδειγμα, οι μειώσεις του ποσοστού των παιδιών που ζούσαν σε οικογένειες ανέργων, επέδρασαν θετικά στην μείωση της σχετική παιδικής φτώχεια κατά περίπου 2 %.Υπήρξαν πολλές άλλες πρωτοβουλίες των Νέων Εργατικών που θα μπορούσαν να θεωρηθούν πολιτικές κατά της φτώχειας. Αυτές περιλαμβάνουν την εισαγωγή του Εθνικού Ελάχιστου Μισθού, την ασφαλή έναρξη εργασίας, την αυξημένη οικονομική στήριξη για τη φροντίδα των παιδιών, την σημαντική αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση και την αύξηση του αριθμού των νέων που εντάσσονταν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Όπως φαίνεται άλλωστε από το Διάγραμμα 16 η μείωση της φτώχειας μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις είναι η μεγαλύτερη στην Μεγάλη Βρετανία σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες αναφοράς.

Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 16 το ποσοστό κινδύνου φτώχειας, βάσει του οποίου μετράται το ποσοστό του πληθυσμού με ισοδύναμο σταθμισμένο διαθέσιμο εισόδημα μικρότερο από το 60% του μέσου όρου του συνολικού εισοδήματος, αυξήθηκε στην Γερμανία από 10% στα τέλη της δεκαετίας του 1990 σε 14% το 2005 και σε 16 % το 2010. Αυτό δείχνει επίσης ότι η κινητικότητα του εισοδήματος μειώθηκε κατά την περίοδο Schröder, δηλαδή υπάρχουν λιγότερες ατομικές δυνατότητες ανέλιξης σε άλλες ομάδες εισοδήματος. Ειδικά στο περιθώριο της ιεραρχίας εισοδήματος, οι τάσεις για σταθεροποίηση είναι έντονες. Οι πιθανότητες εξόδου από τον κίνδυνο φτώχειας μειώθηκαν (Bach, 2014). Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 17 η κατανομή της φτώχειας του πλούτου σε όλες τις ηλικιακές ομάδες είναι παρόμοια με την εισοδηματική φτώχεια.

Διάγραμμα 16:Ποσοστό κινδύνου φτώχειας % του συνολικού πληθυσμού μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις

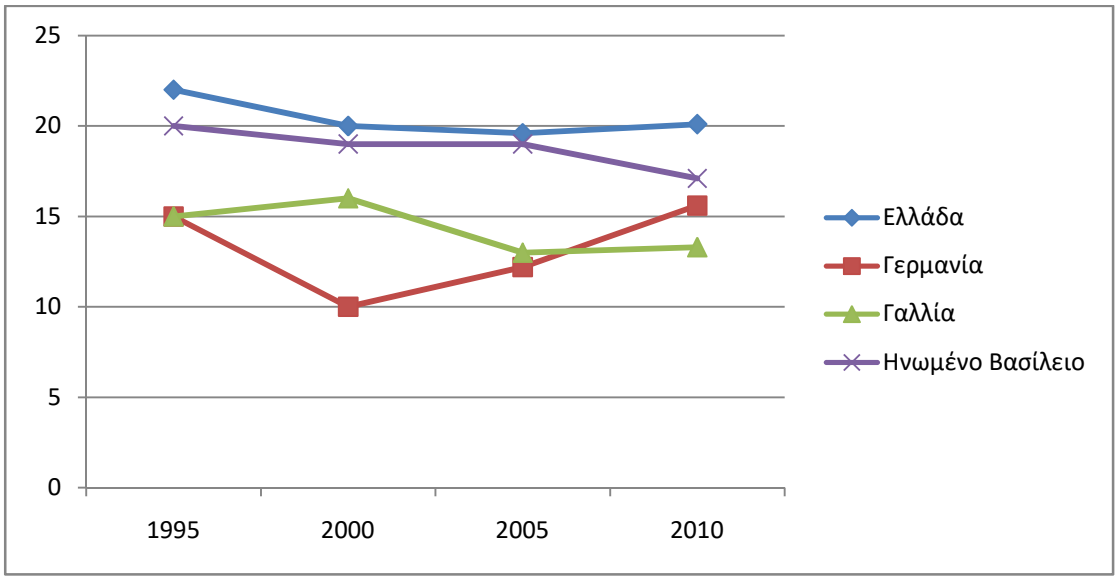

Πηγή: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do

Ο υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας επικρατεί ιδιαίτερα στους νέους ενήλικες, οι μέσες ηλικιακές ομάδες βρίσκονται κάτω από τον μέσο όρο κινδύνου φτώχειας, ενώ σε μεγαλύτερες ηλικίες ο κίνδυνος φτώχειας επίσης αυξάνεται . Μια σημαντική διαφορά δείχνει η εξέλιξη των δύο καμπυλών στα άτομα ηλικίας 30 έως 64 ετών. Αν και η εισοδηματική φτώχεια αυξάνεται ελαφρώς, η φτώχεια στα περιουσιακά στοιχεία εξακολουθεί να μειώνεται στο χαμηλότερο σημείο μέχρι την ηλικία συνταξιοδότησης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 17: Εισοδηματική[1] και περιουσιακή ανισότητα[2] ανά ηλικία στην Γερμανία

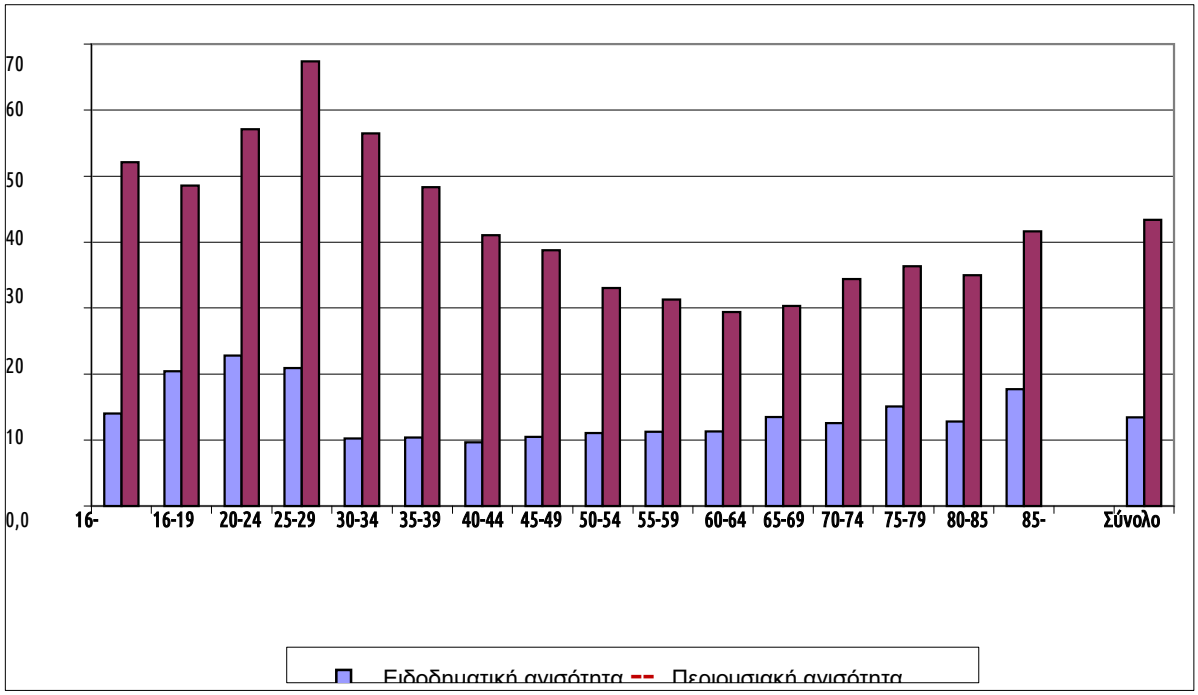

1Το όριο της φτώχειας στο 60% του μέσου όρου των σταθμισμένων καθαρού εισοδήματος των νοικοκυριών του συνολικού πληθυσμού, χρησιμοποιώντας την τροποποιημένη κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ

2 Σχετική περιουσιακή φτώχεια στην βάση του 60 % του μέσου όρου της ανά κεφαλή υπολογισμένης περιουσίας του συνολικού πληθυσμού

(Πηγή : Goebel, Grabka, 2011: 18)

Όσον αφορά την Ελλάδα είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ συνολική κοινωνική δαπάνη συνέκλινε σταδιακά προς το επίπεδο των πλουσιότερων ευρωπαϊκών χωρών, η επίδρασή της στη μείωση της φτώχειας (και της ανισότητας) είναι κατά πολύ ασθενέστερη. Όπως φαίνεται από το σχήμα 16 παρατηρείται μεν μία μείωση της φτώχειας στην Ελλάδα από το 1995-2005 αλλά δεδομένων των κοινωνικών μεταβιβάσεων είναι ισχνή. Στην Ελλάδα η συνολική δαπάνη κοινωνικής προστασίας σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat ως ποσοστό του ΑΕΠ, συμπεριλαμβανομένης της δημόσιας δαπάνης για την εκπαίδευση και τις κοινωνικές υπηρεσίες, αυξήθηκε από 22,0% το 1993 σε 25,5% το 1999, ενώ στην ΕΕ-15 ως σύνολο μειώθηκε κατά την ίδια περίοδο από 28,8% σε 27,6%. (Abramovici, 2002:2).

Η απόκλιση επομένως ήταν ασήμαντη. Ενώ η Ελλάδα όμως διοχέτευε το 1999 το 25,5% του ΑΕΠ της σε κοινωνικές πολιτικές και ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος

της ΕΕ βρισκόταν στο 27,6% του ΑΕΠ, υπογραμμίζεται ότι οι κοινωνικές πολιτικές οδήγησαν στη μείωση της φτώχειας στην Ε.Ε. κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες (από 25.7% σε 16.4%), στην Ελλάδα η φτώχεια μειώθηκε κατά προσέγγιση τρεις με τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο κίνδυνος φτώχειας μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις στην Ελλάδα για το έτος 2003 βρισκόταν στο 21 %, ένας δείκτης που κατέτασσε την Ελλάδα μαζί με την Σλοβακία και την Ιρλανδία στην χειρότερη θέση εντός της ΕΕ, ενώ ο μέσος όρος της ΕΕ βρισκόταν στο 15 % (Klammer, 2008: 122).

Το σχετικά αδύναμο αναδιανεμητικό αποτέλεσμα των κοινωνικών δαπανών - και επομένως η αναποτελεσματικότητά του όσον αφορά τη μείωση της φτώχειας – αποδίδεται στη βιβλιογραφία σε δύο πηγές: τα άνισα επίπεδα γενναιοδωρίας που απολαμβάνουν οι διαφορετικές κατηγορίες συνταξιούχων και το χαμηλό επίπεδο κοινωνικών μεταβιβάσεων εκτός του πεδίου των συντάξεων καθώς και η χαμηλή αποτελεσματικότητά τους στη μείωση της φτώχειας, η οποία σχετίζεται με την έλλειψη καθολικών υπηρεσιών (Karamessini, 2015: 240-242). Επί κυβερνητικής θητείας Σημίτη σημειώθηκαν κάποιες βελτιώσεις στην φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων όπως η παροχή μεγαλύτερης γονικής άδειας μετ' αποδοχών, ο θεσμός «Βοήθεια στο Σπίτι» και η αναβάθμιση των υπηρεσιών φροντίδας. Εντούτοις η Ελλάδα παρέμεινε μία χώρα με πολύ χαμηλή κάλυψη στην φροντίδα ηλικιωμένων και παιδιών στην ΕΕ των 15 (Karamessini, 2015: 235-236). Σε γενικές γραμμές, η «επέκταση των κοινωνικών δαπανών ελάχιστα πλαισιώθηκε από καθολικές αξίες κοινωνικής ιθαγένειας» και συνοδεύτηκε από κατακερματισμό, πόλωση και ιδιαιτερότητα των συμφερόντων και των δικαιωμάτων (Petmesidou, 2013: 180).

Όσον αφορά την φτώχεια ηλικιωμένων (Διάγραμμα 18) σημειώνεται αξιόλογη πτώση στην Ελλάδα το διάστημα 1999-2000, μία σχετική άνοδο από το 2000-2002 και μία απότομη πτώση από το 2002 και μετά. Αν και συνολικά η φτώχεια ηλικιωμένων μειώνεται, το διανεμητικό αποτέλεσμα της κοινωνικής δαπάνης είναι ιδιαίτερα ισχνό στον τομέα των συντάξεων. Παρά το γεγονός ότι η συνολική δαπάνη στον τομέα αυτό ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι μεγαλύτερη στη χώρα μας από ό,τι στις περισσότερες χώρες της ΕΕ, το ποσοστό φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ελλάδα στο τέλος της θητείας Σημίτη το 2004 ήταν μεγαλύτερο από τις περισσότερες χώρες της ΕΕ. Όπως φαίνεται άλλωστε από το Διάγραμμα 18,από το 1995 έως το 2005 υπήρξε μία ραγδαία μείωση της φτώχειας ηλικιωμένων στην Ελλάδα με αποτέλεσμα

η χώρα μας να συγκλίνει στο πεδίο αυτό με το Ηνωμένο Βασίλειο, έχοντας ωστόσο πολύ μεγαλύτερο ποσοστό φτώχειας ηλικιωμένων σε σχέση με την Γαλλία και την Γερμανία. Είναι προφανές ότι οι αυξημένες δαπάνες για ηλικιωμένους - εδώ ορίζονται ως δαπάνες για συντάξεις γήρατος, αναπηρίας και επιζώντων, αντικατοπτρίζονται στην μείωση τη φτώχειας. Η Ελλάδα αύξησε σημαντικά τις δαπάνες της στο πεδίο αυτό, αλλά όχι τόσο πολύ ώστε να συγκλίνει με την Γερμανία και την Γαλλία.

Διάγραμμα 18: Ποσοστά φτώχειας των ηλικιωμένων

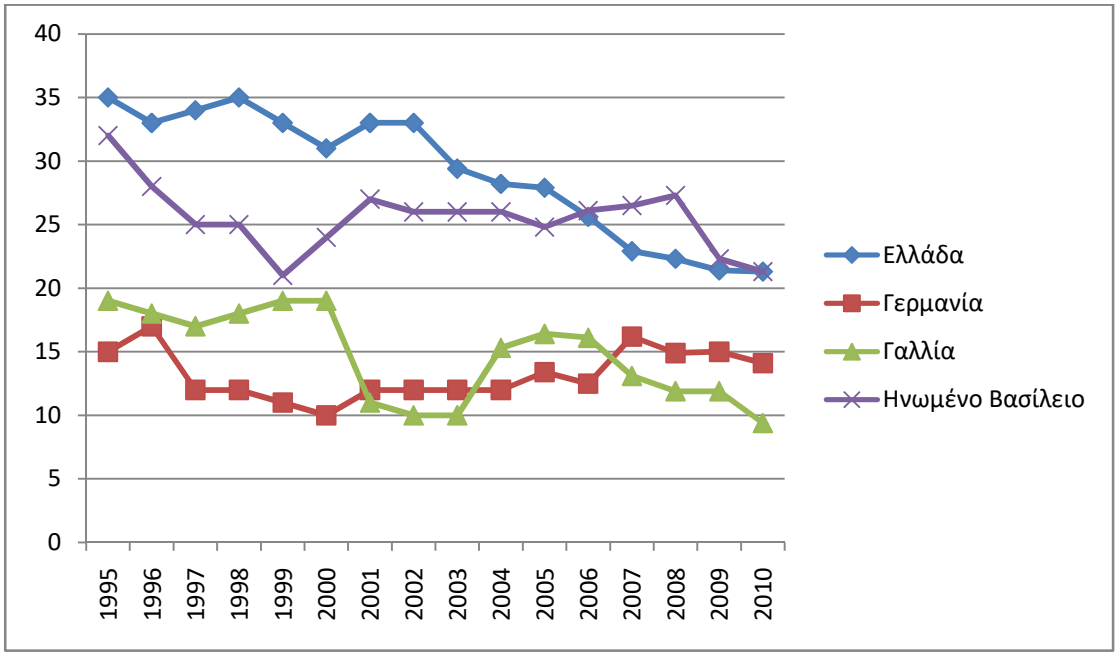

Πηγή: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do
(Ανάκτηση: 26/7/2018)

Η μεγαλύτερη πτώση στην φτώχεια των ηλικιωμένων παρουσιάζεται στην Γαλλία το διάστημα 2000- 2003. Αυτό οφείλεται μεταξύ άλλων στο γεγονός ότι η κυβέρνηση Jospin το διάστημα αυτό ανέλαβε ποικίλες πολιτικές πρωτοβουλίες για την καταπολέμηση της φτώχειας των ηλικιωμένων. Μεταξύ του 1997 και του 2002, εισήχθη μια κοινωνική βοήθεια για τους φτωχότερους και πιο εξαρτώμενους ηλικιωμένους (PSD) η οποία είχε 150.000 αποδέκτες στο τέλος της περιόδου. Η δημόσια παρέμβαση αυτή υπήρξε επικουρική και δευτερεύουσα σε σχέση με την οικογενειακή αλληλεγγύη. Η ανταπόκριση ήταν ανεπαρκής καλύπτοντας μόνο το

15% των ατόμων που χρειάζονται φροντίδα και υποστήριξη(Martin,:2010: 82). Τον Ιανουάριο του 2002, η σοσιαλιστική κυβέρνηση Jospin δημιούργησε ένα νέο καθεστώς που ονομάστηκε Allocation personnalisée à l'autonomie (APA). Αυτό το σχήμα προστασίας ήταν σχεδόν καθολικό: κάθε άτομο που χρειάζεται υποστήριξη πάνω από ένα ορισμένο επίπεδο εξάρτησης (η εξάρτηση σήμαινε ανικανότητα και ανάγκη υποστήριξης στην καθημερινή ζωή) μπορούσε να λαμβάνει αυτό το επίδομα. Υπήρχε όμως ένα σύστημα συμπληρωματικής πληρωμής έτσι ώστε το επίπεδο υποστήριξης να εξαρτάται από το επίπεδο του εισοδήματος. Έτσι, πάνω από ένα ορισμένο επίπεδο εισοδήματος, ο δικαιούχος λάμβανε πολύ λίγα χρήματα, αλλά κάτω από ένα εισόδημα € 914 το μήνα, δεν υπήρχαν παρακρατήσεις. Περίπου 73 % των δικαιούχων είχαν παρακρατήσεις σε μέσο επίπεδο περίπου 110 ευρώ. Η μέγιστη χορήγηση APA διαμορφωνόταν ανάλογα με το επίπεδο εξάρτησης. Για το υψηλότερο επίπεδο εξάρτησης, το μέγιστο όφελος της APA ήταν περίπου 1000. ευρώ το μήνα. Το μέσο ύψος της αποζημίωσης ήταν περίπου 500 ευρώ το μήνα(Martin,2010: 82).

Σταδιακά πάνω από 1 εκ ηλικιωμένοι λάμβαναν το επίδομα APA και μπορούσαν να αγοράσουν κοινωνικές υπηρεσίες για καθημερινές εργασίες. Περίπου το 60% των δικαιούχων ζούσαν στο σπίτι και 40% σε ιδρύματα, το 80% είναι άνω των 75 ετών και το 75% ήταν γυναίκες (Martin, 2010: 82). Ακόμη και αν αυτό το νέο πρόγραμμα δεν κάλυπτε όλες τις ανάγκες, ήταν μια πολύ σημαντική βοήθεια για τους ηλικιωμένους εξαρτώμενους ανθρώπους. Στην Μεγάλη Βρετανία η φτώχεια γήρατος κατά την δεκαετία του '90 έφτανε το 43,5 % (1991), ένα ποσοστό που καθιστούσε την χώρα αρνητικό πρωτοπόρο στην Ευρώπη ενώ την ίδια περίοδο η Γερμανία διέθετε ένα ποσοστό της τάξεως του 21,6 % (1989). Με την κυβέρνηση Blair η οποία ακολούθησε μία στοχευμένη πολιτική μείωσης της γεροντικής φτώχειας, η Μεγάλη Βρετανία κατάφερε να μειώσει σημαντικά την υλική υστέρηση των ενηλίκων. Το δεδομένο αυτό αναδεικνύεται με σαφήνεια στο Διάγραμμα 17 το οποίο καταγράφει μία πτώση της φτώχειας γήρατος από το 2000 έως το2004, μία ελαφριά άνοδο για τα έτη 2005-2007 και μία κατάφορη πτώση από το 2008 και μετά. Η πτώση αυτή της φτώχειας γήρατος εξηγείται με την αύξηση της βασικής σύνταξης πάνω από τα όρια της φτώχειας. Το 2004 η βασική σύνταξη διαμορφώθηκε στις 105 στερλίνες για μοναχικά άτομα και 156 στερλίνες για ζεύγη ποσά που αντιστοιχούσαν στο 15, 5 % του μέσου εισοδήματος (Metz, 2008: 114). Επιπρόσθετα ωστόσο θεσπίστηκε και ένα επίδομα κατοικίας.

Η κυβέρνηση αρνήθηκε ωστόσο να συνδέσει τις συντάξεις με την εξέλιξη της οικονομικής συγκυρίας διότι θεωρούσε κάτι τέτοιο δημοσιονομικά ασύμφορο. Για να αναχαιτίσει η κυβέρνηση την γεροντική φτώχεια ανάγκασε τις επιχειρήσεις να προσφέρουν στους εργαζόμενους επιχειρησιακές συντάξεις (stakeholder pensions) τις οποίες διαχειρίζονταν οι τράπεζες οι οποίες αποταμίευαν κεφάλαιο σε μετοχές. Μακροπρόθεσμα ο στόχος ήταν η μετατροπή της αναλογίας 60%-40% δημόσιας και ιδιωτικής σύνταξης, σε 40% δημόσιας και 60% ιδιωτικής σύνταξης (Metz, 2008: 114). Η φορολογική απαλλαγή αυτού του είδους συνταξιοδοτικής αποταμίευσης, η αναγνώριση του χρόνου ανατροφής για τις γυναίκες και η σταδιακή ανύψωση της ηλικίας συνταξιοδότησης στα 68 ως το 2046 αποτελούσαν μέτρα που συνόδευαν την μετάβαση από την δημόσια στην ιδιωτική σύνταξη ως κύρια πηγή εισοδήματος βάση της συνταξιοδοτικής μεταρρύθμισης του 2006. Από το 2012 προβλέπονταν μία υποχρεωτική συνεισφορά των εργοδοτών αντί της εθελοντικής επιδότησης καθώς και η σύζευξη της σύνταξης με την εξέλιξη των μισθών και τους εισοδήματος(Metz, 2008: 115). Ως ιδανικός στόχος τέθηκε ένα επίπεδο συντάξεων το οποίο θα έφτανε το 2050, το 36 % του μέσου εισοδήματος. Όλα αυτά ωστόσο δεν αλλάζουν το γεγονός ότι το έτος 2007 η φτώχεια γήρατος στην Μεγάλη Βρετανία με 33, 3 % υπερέβαινε κατά πολύ την αντίστοιχη στην Γερμανία με 18, 6 % (Torp, 2015: 407).

Η εξήγηση για αυτό το δεδομένο στην συγκεκριμένη περίπτωση των συστημάτων ασφάλισης γήρατος στην Μεγάλη Βρετανία και Γερμανία εντοπίζεται στο γεγονός ότι η αρχή της ισότητας και ο μεγάλος ρόλος των ελεγμένων ως προς τα κριτήρια αναγκαιότητας παροχών γήρατος στο Ηνωμένο Βασίλειο, προσδίδει στο Βρετανικό σύστημα έναν μεγαλύτερο βαθμό αναδιανομής σε σχέση το γερμανικό σύστημα της δικαιοσύνης με βάση την απόδοση, όμως η πίτα της αναδιανομής, όμως στην Μεγάλη Βρετανία είναι μεγαλύτερη (Torp, 2015: 407-408). Όσον αφορά την φτώχεια γήρατος στην Γερμανία αυτή παρουσιάζεται πτωτική από το 1998 -2000 και σταθερά ανοδική από το 2001 και μετά όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 17. Από το 2007 και μετά μάλιστα η γεροντική φτώχεια στην Γερμανία για πρώτη φορά παρουσιάζεται υψηλότερη από ότι στην Γαλλία.Το δεδομένο αυτό ανάγεται στην εισαγωγή της σύνταξης Riester ως μία μορφή ιδιωτικής παροχής γήρατος που εισήγαγε η κυβέρνηση Schröder. Με την συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση Riester καταργήθηκε σταδιακά η ισομερής χρηματοδότηση των συντάξεων, επειδή οι εργαζόμενοι έπρεπε να επενδύσουν 4 % του εισοδήματος τους πέρα από τις τακτικές εισφορές τους για να αντισταθμίσουν την πτώση των επιπέδων συντάξεων (Merkel,

Petring, Henkes& Egle, 2008: 90;Vail, 2014: 137-138).

Τα μελλοντικά επίπεδα συντάξεων μειώθηκαν σε τέτοιο βαθμό που όλο και περισσότεροι έπεφταν κάτω από το όριο της φτώχειας (Merkel, Petring, Henkes& Egle, 2008: 90). Αυτοί που ζημιώθηκαν ιδιαίτερα από την μεταρρύθμιση που υποτίθεται ότι εξυπηρετούσε την διαγενεακή δικαιοσύνη, ήταν οι νέοι συνεισφέροντες οι οποίοι ακόμη και μετά από μια μακρά εργάσιμη ζωή και την εκπλήρωση των ασφαλιστικών υποχρεώσεων τους, διέτρεχαν κίνδυνο φτώχειας γήρατος μαζί με τους υπάρχοντες συνταξιούχους που χρόνο με τον χρόνο έχαναν την αγοραστική τους δύναμη. Λόγω των πολλαπλών πολιτικών παρεμβάσεων στον κανόνα της προσαρμογής των συντάξεων, υπονομεύτηκαν τα μακροχρόνια συνταξιοδοτικά δικαιώματα όλων των υπαρκτών συνταξιούχων ενώ οι μελλοντικές συντάξεις έγιναν πιο αβέβαιες από ποτέ. Η μεταρρύθμιση έθιξε τα νόμιμα ασφαλιστικά δικαιώματα όχι μόνο επειδή κατήργησε τις αρχές της ισομερούς χρηματοδότησης και της διασφάλισης ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου. Παράλληλα η νόμιμη δημόσια συνταξιοδοτική ασφάλιση (GRV) εισήγαγε συμπληρωματικά την ιδιωτική ασφάλιση, χωρίς τη συμμετοχή των εργοδοτών, προκειμένου να αποκατασταθεί το βιοτικό επίπεδο στην ηλικία γήρατος. Άρα, η δημόσια ασφάλιση GRV δεν εκπλήρωνε πλέον τη νομικά δεσμευτική λειτουργία της διασφάλισης του βιοτικού επιπέδου που είχε θεσπιστεί το 1957 (Vail, 2014: 135-136).

Αρχικά υπήρξε από το 1998 μία αύξηση των φόρων, τα έσοδα των οποίων προορίζονταν για το ταμείο συντάξεων. Το ΦΠΑ αυξήθηκε από την 1η Απριλίου 1998 από το 15% στο 16 % και το 1 % διοχετεύτηκε ως πρόσθετη ομοσπονδιακή επιχορήγηση στα ταμεία ασφάλισης συντάξεων (Adam, 2015: 370). Επιπλέον, τα έσοδα από τον οικολογικό φόρο που εισήχθη το 1999 πήγαιναν στα συνταξιοδοτικά ταμεία. Οι δύο φόροι μαζί απέφεραν πρόσθετα έσοδα 20 δις. ευρώ. Η πιο επικίνδυνη και ακριβότερη ιδιωτική ασφάλιση συντάξεων (σύνταξη Riester) λειτούργησε ως μερική αντικατάσταση της δημόσιας ασφάλισης ενώ η εργοδοτική συνεισφορά στην δημόσια κοινωνική ασφάλιση περιορίστηκε στο 11 %. Είναι γεγονός ότι για τους χαμηλόμισθους, η σύνταξη Riester δεν ήταν προσιτή και αυτό σημαίνει ότι αυτοί που εξαρτώνταν από τη κύρια ασφάλιση στα γεράματα δεν είχαν συμπληρωματική ασφαλιστική κάλυψη τύπου Riester.

Σε τελική ανάλυση υπήρξε μία συνεχής πτώση των συνταξιοδοτικού επιπέδου από περίπου 70% σε 64% μόνο από την μεταρρύθμιση Riester και η διασφάλιση του βιοτικού επιπέδου μέσω της δημόσιας συνταξιοδότησης δεν ήταν

πλέον δεδομένη για πολλούς ενήλικες. Τόσο οι νέοι ασφαλισμένοι όσοι και οι παλιοί εκτέθηκαν μέσω της συνταξιοδοτικής μεταρρύθμισης στον αυξημένο κίνδυνο φτώχειας γήρατος. Με την εισαγωγή περαιτέρω συντελεστών μείωσης, το επίπεδο συνταξιοδότησης θα πέσει από περίπου 70% σε 52% το 2050 (Mayer, 2013: 113). Αυτή η κριτική στην κοινωνική πολιτική της κυβέρνησης του Schröder επιβεβαιώνεται άλλωστε από το γεγονός ότι τόσο οι Χριστιανοδημοκράτες όσο και οι φιλελεύθεροι δεν επιχείρησαν να αποτρέψουν τη μεταρρύθμιση του Riester και τις περαιτέρω συνταξιοδοτικές μεταρρυθμίσεις και την Ατζέντα 2010, αλλά απαίτησαν την αυστηροποίηση τους (Vail, 2014: 138-139). Η «αποξήλωση του δημόσιου συστήματος συνταξιοδότησης GRV και η μερική ιδιωτικοποίηση» του είχε συζητηθεί ήδη επί χριστιανοδημοκρατικής κυβέρνησης Kohl και δεν προχώρησε λόγω της αναμενόμενης αντίδρασης των σοσιαλδημοκρατών και των συνδικάτων.

Ο Schröder δεν δίστασε από την αρχή της διακυβέρνησης του να ρισκάρει την απώλεια ψήφων για να περικόψει τις συντάξεις - ακόμη και μετά από σοβαρές αποτυχίες σε αρκετές τοπικές εκλογές το φθινόπωρο του 1999. Για τον Kohl, οι περικοπές των συντάξεων αποτελούσαν έναν άβολο συμβιβασμό, ώστε να μην τεθεί σε κίνδυνο η νομισματική ένωση. Για τον Schröder, από την άλλη πλευρά, η μείωση των νόμιμων συντάξεων αποτέλεσε κεντρικό πολιτικό στόχο για την εδραίωση του κρατικού προϋπολογισμού (Mayer, 2013: 102). Το επίσημο επιχείρημα νομιμοποίησης της «ανασυγκρότησης του κράτους πρόνοιας» στο πλαίσιο διατήρησης ενός θεμελιώδους επιπέδου κοινωνικών παροχών αποτέλεσε η προσαρμογή στις απαιτήσεις αλλαγής της ηλικιακής δομής του πληθυσμού. Αυτό σήμαινε συγκεκριμένα, ότι η πολιτική για τις συντάξεις, στο μέτρο του δυνατού, θα έπρεπε να στραφεί σε αλλαγές του κοινωνικού συστήματος, ώστε να μην κατανέμεται μονομερώς το βάρος μεταξύ ορισμένων ομάδων.

Οι συνταξιοδοτικές μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του 2000, με τις οποίες οι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής ανταποκρίθηκαν στη δημογραφική αλλαγή, ακολούθησαν ακριβώς αυτή τη πορεία. Οι μεταρρυθμίσεις αποσκοπούσαν να καταστήσουν εφικτή την χρηματοδότηση των συντάξεων ακόμη και υπό τις δυσμενείς τάσεις γήρανσης (αναλογία συνταξιούχων προς συνεισφέροντες) (Adam, 2015: 371). Η αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης στα 67 και η μείωση των συντάξεων έφερε στην επιφάνεια δύο σημαντικά προβλήματα(Adam, 2015: 371):

1) Όποιος διέθετε μικρά εισοδήματα καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής του, δεν μπορούσε να τεκμηριώσει ένα νόμιμο δικαίωμα σύνταξης επαρκές για την επιβίωση στα γηρατειά. Η γεροντική φτώχεια ήταν αναπόφευκτη.

2) Εκείνοι που είχαν μια ιδιαίτερα ανθυγιεινή εργασία και δεν ήταν σε θέση να την ασκήσουν έως την ηλικία των 67 ετών, αλλά έπρεπε να εγκαταλείψουν την αγορά εργασίας πολύ καιρό πριν, καλύπτονταν εν μέρει από την σύνταξη αναπηρίας. Όποιος ωστόσο λάμβανε χαμηλό εισόδημα κατά τα προηγούμενα έτη απασχόλησης του, δεν μπορούσε να καλυφθεί επαρκώς από την σύνταξη αναπηρίας. Στο παρελθόν οι χαμηλόμισθοι αντιπροσώπευαν μια εξαίρεση και η μισθολογική πολιτική των συνδικάτων στόχευε στην συστηματική αύξηση ή κατάργηση των χαμηλότερων συλλογικών μισθών οπότε το ζήτημα ενός χαμηλόμισθου τομέα δεν λάμβανε έκταση. Οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας της κυβέρνησης Schröder επανέφεραν ωστόσο στην επιφάνεια το ζήτημα της εργασιακής επισφάλειας και ο χαμηλόμισθος τομέας διευρύνθηκε και πάλι (Adam, 2015:371).

Με άλλα λόγια, οι μεταρρυθμίσεις των συντάξεων και της αγοράς εργασίας της δεκαετίας του 2000 έλυσαν προσωρινά το ζήτημα της χρηματοδότησης της συνταξιοδοτικής ασφάλισης, δημιούργησαν ωστόσο νέα μελλοντικά κοινωνικά προβλήματα με σημαντικότερο αυτό της γεροντικής φτώχειας. Το σχέδιο αντιστάθμισης της μείωσης της υποχρεωτικής συνταξιοδότησης με τη θέσπιση συμπληρωματικής ιδιωτικής σύνταξης (σύνταξη Riester) δεν έλυσε το πρόβλημα, διότι λειτούργησε μόνο για εργαζόμενους με μέσο και υψηλό μέσο όρο εισοδήματος, που μπορούν μαζί με την δημόσια σύνταξη να τεκμηριώσουν ένα ιδιωτικό συνταξιοδοτικό δικαίωμα (Adam, 2015: 372). Στις προβληματικές ομάδες στην αγορά εργασίας με βιογραφίες χαμηλού εισοδήματος ή και διακεκομμένης απασχόλησης, ωστόσο, η μερική ιδιωτικοποίηση της συνταξιοδοτικής παροχής γήρατος δεν λειτούργησε.

Όσον αφορά την Ελλάδα το Διάγραμμα 17 δείχνει μία συστηματική μείωση της γεροντικής φτώχειας από το 1997 και μετά με ελαφριές αυξομειώσεις μεταξύ των ετών. Τα αποτέλεσμα είναι ότι η Ελλάδα έκλεισε σημαντικά την ψαλίδα σε σχέση με τις άλλες χώρες αναφοράς και πλησίασε έως το 2005 την Μεγάλη Βρετανία. Οι λόγοι για την μείωση της φτώχειας ηλικιωμένων το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα είναι το σταθερό έως αυξημένο επίπεδο παροχής συντάξεων και άλλα ειδικά μέτρα που αφορούσαν τους χαμηλοσυνταξιούχους. Ένας από τους πρώτους νόμους της

κυβέρνησης Σημίτη (νόμος 2434/1996) αφορούσε την στοχευμένη κοινωνική πολιτική για την αύξηση των συντάξεων των φτωχότερων συνταξιούχων οι οποίοι θα λάμβαναν ένα νέο επίδομα κοινωνικής αλληλεγγύης (ΕΚΑΣ) μετά από έλεγχο κριτηρίων παροχής(Sotiropoulos, 2011: 130). Σημειώνεται βέβαια ότι μέσα από το συμπληρωματικό συνταξιοδοτικό επίδομα αυτό με εισοδηματικά κριτήρια, η κυβέρνηση μπόρεσε να αποφύγει μια προγενέστερη υπόσχεση της να συνδέσει την ελάχιστη σύνταξη με τον ελάχιστο μισθό (Matsaganis, 2003: 270).

Το 1997 ένας άλλος νόμος αύξησε το επίπεδο του ΕΚΑΣ και προσπάθησε να περιορίσει τη εισφοροδιαφυγή που είχε επηρεάσει δυσμενώς τα οικονομικά του ΙΚΑ επί δεκαετίες (Sotiropoulos, 2011: 130). Το 1997, ψηφίστηκε επίσης ένας νέος νόμος που εισήγαγε ένα συνταξιοδοτικό σύστημα για τους αγρότες στηριγμένο στην καταβολή εισφοράς(νόμος 2458/1997). Μέχρι τότε οι αγρότες λάμβαναν μία χαμηλή σύνταξη χωρίς συνεισφορές. Ακολούθησε ο νόμος 2676/1998, ο οποίος αναδιοργάνωνε τα συνταξιοδοτικά ταμεία χωρίς να αλλάζει βασικές παραμέτρους (επίπεδα εισφορών και παροχών, ηλικία συνταξιοδότησης). Μετά την αποτυχία εξορθολογισμού του συνταξιοδοτικού συστήματος μέσω της νομοθετικής πρωτοβουλίας Γιαννίτση, ακολούθησε το 2004, ένας άλλος νόμος του ΠΑΣΟΚ ο οποίος επέκτεινε τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα των ατόμων με ειδικές ανάγκες(Νόμος 3232/2004) (Sotiropoulos, 2011: 131). Επιπλέον θεσπίστηκαν τα προγράμματα «Βοήθεια στο Σπίτι» για ηλικιωμένους και για ανήμπορους (ν. 3016 /2002) που στόχευαν ειδικά στα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού όπως οι μακροχρόνια άνεργοι, φτωχές οικογένειες με παιδιά κοκ (Sotiropoulos, 2011: 133).

Με άλλα λόγια οι νομοθετικές παρεμβάσεις του ΠΑΣΟΚ εκείνης της περιόδου συνέτειναν στην μείωση της φτώχειας των ηλικιωμένων και είχαν σε μεγάλο βαθμό εξισωτική επίδραση. Η πολιτική αυτή εντάσσονταν σε ένα πλαίσιο επιλεκτικής γενναιοδωρίας με την έννοια μίας προσπάθειας σύζευξης της λιτότητας με την κοινωνική δικαιοσύνη. Η λογική της εκσυγχρονιστικής κυβέρνησης ταυτιζόταν με άλλα λόγια με μία γενναιόδωρη επιλεκτικότητα, δηλαδή μίας ανακατανομής των δημοσίων κοινωνικών πόρων προς όφελος των πραγματικά κοινωνικά αδύναμων και όχι στα πλαίσια ενός τύπου κοινωνικής δικαιοσύνης που έχει καθολική φύση αλλά στην ουσία ευνοεί τα δύο τρίτα της κοινωνίας και αδικεί το ένα τρίτο των περιθωριοποιημένων (Μουζέλης,2018, 166-159; Μουζέλης, 2008).

Η πολιτική Σημίτη εξ αρχής απέρριπτε την άποψη ότι η κοινωνική προστασία δεν μπορεί να επεκταθεί γιατί οι πόροι δεν είναι διαθέσιμοι και θεωρούσε ότι οι πόροι

δεν θα είναι ποτέ επαρκείς όταν διατίθενται χωρίς προγραμματισμό, χωρίς αξιολόγηση της αποτελεσματικότητάς τους. Ως εκ τούτου υιοθετήθηκε η πολιτική πρόθεση της στοχοθετημένης παρέμβασης, της εξοικονόμησης, της αποτελεσματικότητας και της ενίσχυσης της κοινωνικής προστασίας, με έμφαση σε δράσεις υποστήριξης των πιο αδύναμων κοινωνικών ομάδων μέσω πολιτικών που βασίζονται στον προσδιορισμό της πραγματικής ανάγκης και σε χρηστή διάθεση και όχι σε σπάταλη πόρων για διανομή αμελητέου οφέλους προς όλες τις κατευθύνσεις. Η πολιτική Σημίτη άρχισε να προωθείται στον ημερήσιο Τύπο με πρωτοπόρο τον ενθουσιώδη θεωρητικό του εκσυγχρονισμού Νίκο Μουζέλη ο οποίος σημείωνε ότι η λιτότητα μπορεί να συμβαδίσει με την κοινωνική δικαιοσύνη όταν συνειδητοποιούμε τελικά ότι σε μια κοινωνία όπου τα δύο τρίτα ευδοκιμούν και το ένα τρίτο είναι περιθωριοποιημένο, τα κοινωνικά οφέλη για όλους δεν μειώνουν αλλά εντείνουν το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών (Matsaganis, 2003:252-253, ;Μουζέλης: 2008; Μουζέλης:2018,154-155).

Διάγραμμα 19: Εργαζόμενοι φτωχοί (Workingpoor)και απόλυτος κίνδυνος φτώχειας, ΕΕ -15 (2001) %

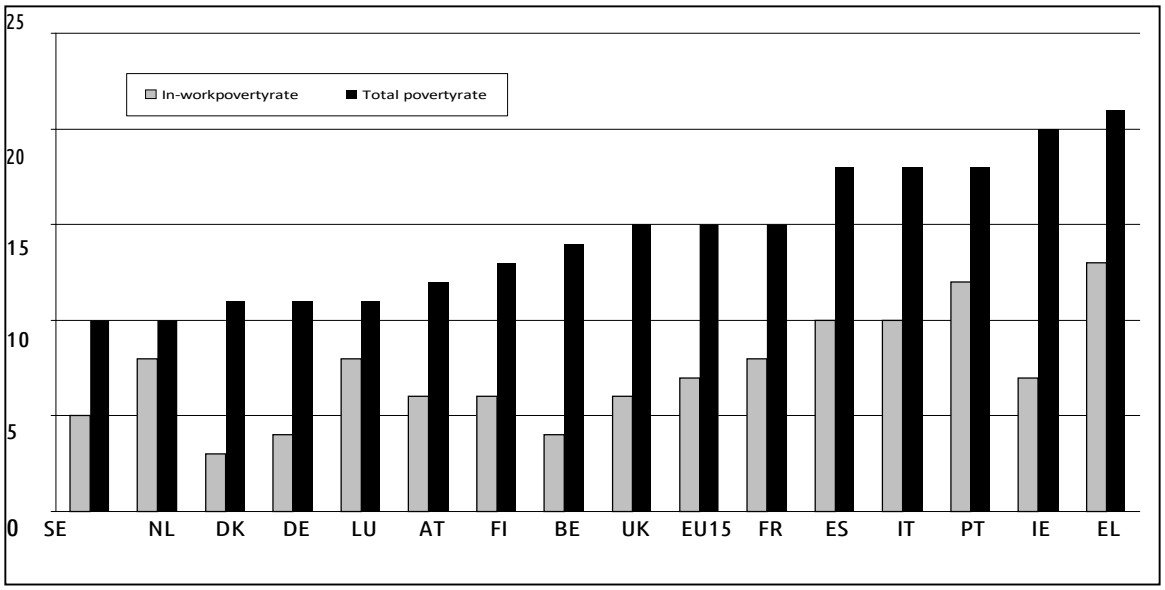

(Bardone&Guio, 2005: 5, Eurostat**)**

Πίνακας 16: Φτώχεια εργαζόμενων βάσει των κύριων χαρακτηριστικών του εργαζόμενου πληθυσμού ΕΕ 15, 2001 σε %

	DK	DE	EL	ES	FR	IE	IT	LU	NL[1]	AT	PT	FIN	SE	UK	EU15
Σύνολο	3	4	13	10	8	7	10	8	8	6	12	6	3	6	7
Εξαρτημ. Εργαζόμενοι	1	4	5	7	6	6	7	8	:	3	7	4	2	5	6
Αυτοαπασχ.Εργαζόμενοι	15	5	25	20	25	16	18	2	:24		28	17	22	14	16
Προσωπ.Χαρακτηριστικά															
Γυναίκες	2	6	12	8	7	4	6	8	7	6	11	6	3	7	7
Άνδρες	3	4	13	10	9	9	13	8	8	6	13	5	3	6	8
Ηλικία															
16- 24 ετών	7	10	13	6	10	2	9	16	20	5	10	15	6	11	10
25- 54 ετών	2	4	11	10	8	7	10	8	7	6	11	5	3	6	7
55 και άνω	3	5	21	10	8	13	14	5	3	8	21	7	2	7	9
Εκπαιδευτικό Επίπεδο															
Χαμηλό	4	9	23	16	11	12	16	16	8	8	16	8	4	10	12
Μεσαίο	2	4	9	6	6	6	5	5	:	5	3	7	3	7	5
Υψηλό	1	2	1	3	3	3	5	1	6	7	1	3	2	4	3
Χαρακτηριστικά νοικοκυριού															
Ζώντας μόνοι, χωρίς παιδιά	5	5	9	7	6	14	7	6	12	6	15	13	5	12	8
Ζώντας μόνοι, 1 η περις. παιδιά	4	22	17*	29	16	15*	11	17*	30	11	30	6	6	22	19
Ζώντας με ενήλικες που δεν εργάζονται 0 παιδιά,	2	6	16	7	13	7	11	8	8	8	11	3	4	8	9
Ζώντας με άλλους ενήλικες που δεν εργάζονται, 1+ παιδιά	2	10	20	26	26	27	33	16	13	12	36	6	10	17	20
Ζώντας μαζί με άλλους ενήλικες μερικοί / όλοι στην εργασία 0 παιδί	1	1	11	3	4	3	3	2	2	4	10	4	1	2	3
Ζώντας με άλλους ενήλικες μερικές / όλες στην εργασία 1 + παιδιά	3	3	10	7	5	3	6	9	6	5	10	4	1	4	5
Χαρακτηριστικά εργασίας μισθωτών/υπαλλήλων															
Βάσει εργάσιμων μηνών															
Λιγότερο από έτος	2	10	7	12	12	11	19	12	:	4	13	11	:	13	12
Ολόκληρο έτος	1	4	5	6	6	5	7	8	:	3	7	3	:	5	5
Βάσει εργάσιμων ωρών/εβδομάδα	9	9	16	11	6	12	9	:	:	3	20	18	:	11	10
<= 30 ώρες	1	3	5	6	5	4	7	8	:	3	6	3	:	3	5
> 30 ώρες															
Τύπος σύμβασης															
Μόνιμη σύμβαση	:	3	4	5	5	4	6	8	:	3	6	3	:	4	4
Προσωρινή σύμβαση	:	8	10	9	9	8	18	7	:	3	12	8	:	8	10

Πηγή:Bardone&Guio, 2005: 4 Eurostat

Μελέτη της Eurostat (Bardone&Guio, 2005) διαπίστωσε ότι το 2001ο κίνδυνος φτώχειας του ενεργού πληθυσμού στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα υψηλός, με 13% έναντι 7 % του μέσου όρου για την ΕΕ των 15 (Διάγραμμα 19). Η Γερμανία με κίνδυνο φτώχειας για τους εργαζόμενους 4% ανήκε μαζί με την Δανία, το Βέλγιο και τη Σουηδία στις χώρες με τον χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας για τους εργαζόμενους. Στον μέσο όρο της ΕΕ οι αυτοαπασχολούμενοι είχαν 2,5 φορές υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας από ό, τι οι μισθωτοί. Σχετικά χαμηλός ήταν ο κίνδυνος φτώχειας για τον ενεργό πληθυσμό και στην Μεγάλη Βρετανία με 6 % όπως και στην Γαλλία με 8 % .

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 16 στην Ελλάδα και στην Γαλλία οι αυτοαπασχολούμενοι αντιμετώπιζαν το ενδεικτικό έτος 2001 υψηλό κίνδυνο φτώχειας (25%) και αντιπροσωπεύουν περισσότερο από το ένα τρίτο των απασχολουμένων. Ανάλογα με τη χώρα, οι νεότεροι εργαζόμενοι (Ελλάδα , Μεγάλη Βρετανία) οι ηλικιωμένοι εργαζόμενοι (Ελλάδα)αντιμετώπιζαν σχετικά υψηλό κίνδυνο της φτώχειας. Ακόμη και αν οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να καταλάβουν επισφαλείς, λιγότερο αμειβόμενες θέσεις εργασίας, αντιμετωπίζουν συγκριτικά, όπως φαίνεται στον Πίνακα 16, χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας από τους άνδρες στην Ελλάδα και την Γαλλία ενώ μεγαλύτερο στην Γερμανία και στην Μεγάλη Βρετανία. Αυτό σχετίζεται πιθανότατα με το γεγονός ότι οι γυναίκες φέρνουν το δεύτερο εισόδημα στο νοικοκυριό και όχι το κύριο. Πράγματι, οι σημαντικότεροι παράγοντες κινδύνου της φτώχειας στην εργασία σχετίζονται με την κατάσταση των εργαζομένων στο νοικοκυριό: σαφώς, μόνοι γονείς ή μοναχικοί εργαζόμενοι με παιδιά είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι σε κίνδυνο φτώχειας ειδικά στην Γερμανία, την Ελλάδα την Γαλλία και την Μεγάλη Βρετανία. Κατά μέσο όρο στις υπό εξέταση χώρες τουλάχιστον ένας στους πέντε τέτοιους εργαζομένους είναι εκτεθειμένος στην φτώχεια. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι στην Ελλάδα ιδιαίτερα εκτεθειμένα απέναντι στην φτώχεια είναι τα άτομα με χαμηλή εκπαίδευση, τα οποία είναι συγκριτικά ευάλωτα και στις άλλες υπό εξέταση χώρες.

6.2.6 Αντιμετώπιση της ανισότητας

Το σημείο εκκίνησης για τη διανομή του εισοδήματος είναι τα εισοδήματα των ιδιωτικών νοικοκυριών από την αγορά, δηλαδή από εργασία ή περιουσία, προ φόρων και μεταβιβάσεων. Με βάση αυτά διαγράφεται στην Γερμανία μία σημαντική αύξηση της ανισότητας εισοδήματος από το 1991 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1990, κάτι που φαίνεται στο συντελεστή Gini, τον κύριο συντελεστή για την μέτρηση της εισοδηματικής ανισότητας. Ο συγκεκριμένος συντελεστής αυξήθηκε όπως φαίνεται από τον Πίνακα 17 από 0,259 μονάδες το 1998 όταν ξεκίνησε η κυβέρνηση Schröderσε 0,297 μονάδες όταν έφυγε ο κοκκινοπράσινος συνασπισμός από την εξουσία

Πίνακας 17: Δείκτης Gini στις υπό μελέτη χώρες

	Ελλάδα	Γαλλία	Γερμανία	Ηνωμένο Βασίλειο
1992			0,263	0,337
1993			0,262	
1994	0,352		0,268	
1995			0,266	
1996		0,277	0,26	
1997		0,278	0,259	
1998		0,276	0,259	
1999	0,361	0,284	0,259	0,34
2000	0,361	0,287	0,264	0,34
2001	0,361	0,287	0,27	0,352
2002	0,361	0,284	0,28	0,34
2003	0,361	0,282	0,282	0,335
2004	0,336	0,282	0,285	0,335
2005	0,346	0,283	0,297	0,335
2006	0,34	0,288	0,29	0,339
2007		0,293	0,295	0,341
2008	0,33	0,292	0,287	0,342
2009	0,331	0,293	0,288	0,345
2010	0,337	0,303	0,286	0,341

Πηγή: OECD, Στοιχεία διαθέσιμα στο: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=IDD&lang=en# (Ανάκτηση: 26/07/2018)

.

Οι κύριοι λόγοι για την εξέλιξη αυτή είναι η αύξηση της ανεργίας έως το 2005, οι χαμηλές μισθολογικές και συνταξιοδοτικές αυξήσεις, η εξάπλωση μισθολογικών εισοδημάτων, η αύξηση των εισοδημάτων που προέρχονταν από επιχειρηματική δραστηριότητα και περιουσία η οποία συγκεντρώνεται στα εύπορα νοικοκυριά (Bach, 2014).Επιπλέον, η εισοδηματική ανισότητα αυξήθηκε ελαφρά λόγω της τάσης προς μικρότερα νοικοκυριά και την αύξηση της μερικής απασχόλησης (Bach, 2014).

Όπως δείχνει ο Πίνακας 17 από το 1991 έως το 2006 σημειώθηκαν στην Γερμανία σημαντικές πραγματικές αυξήσεις των εισοδημάτων για το πλουσιότερο 10% του πληθυσμού. Από αυτές τις εισοδηματικές αυξήσεις ένα σημαντικό ποσοστό πήγε στο πλουσιότερο 1%, μία τάση που συνεχίστηκε μέχρι τη χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση του 2008/2009 (Bach, 2014). Κατά συνέπεια ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής ανάπτυξης της εξεταζόμενης περιόδου ωφέλησε το ανώτερο δεκατημόριο της εισοδηματικής κλίμακας και πάνω απ'όλα το κορυφαίο εκατοστημόριο της κατανομής του εισοδήματος, δηλαδή τις εύπορες και πολύ εύπορες ομάδες του πληθυσμού. Καθώς τα εισοδήματα αυτά συγκεντρώνονται σε μεγάλο βαθμό μεταξύ των πλουσίων τμημάτων του πληθυσμού, τα οποία επηρεάζονται λιγότερο από την ανεργία, η κατανομή του εισοδήματος έγινε αισθητά πιο άνιση. Αντίθετα, τα εισοδήματα από εργασία πιέστηκαν τόσο από τις επιχειρήσεις όσο και από τους έμμεσους φόρους. Η αναλυτική μελέτη των στοιχείων δείχνει ότι οι γενικές μισθολογικές εξελίξεις ήταν μάλλον αδύναμες από τα τέλη της δεκαετίας του '90, ότι οι ακαθάριστοι ωριαίοι μισθοί μειώθηκαν ορισμένες φορές ελαφρώς προσαρμοσμένοι στον πληθωρισμό και ότι αυτή η εξέλιξη επηρέασε επίσης τις μεσαίες και υψηλότερες μισθολογικές ομάδες. Αντίστοιχα, οι συντάξεις και τα επιδόματα αντικατάστασης μισθών που παρέχονται από την ασφάλιση ανεργίας και την ασφάλιση υγείας σε πραγματικούς όρους, αυξήθηκαν μόνο ελαφρά, δεδομένου ότι αυτές οι μεταβιβάσεις βασίζονται σε μισθολογικές εξελίξεις.

Οι μεταρρυθμίσεις των συντάξεων και της αγοράς εργασίας περιόρισαν επίσης την αύξηση των εισοδηματικών μεταβιβάσεων. Οι τάσεις αυτές φαίνονται από το γεγονός ότι στο ακαθάριστο εθνικό εισόδημα υπήρξε μια αξιοσημείωτη αναδιανομή από τα εισοδήματα που προέρχονται από εργασία σε εισοδήματα επιχειρήσεων και περιουσιακών στοιχείων κατά τα τελευταία 15 χρόνια. Το μερίδιο αποζημίωσης των εργαζομένων (ακαθάριστα ημερομίσθια και εργοδοτικές εισφορές κοινωνικής ασφάλισης) στο ακαθάριστο εθνικό εισόδημα, το οποίο ήταν περίπου

55% μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, μειώθηκε σε 48% το 2007. Το μερίδιο των έμμεσων φόρων αυξήθηκε επίσης από τα μέσα της δεκαετίας του '90, κυρίως λόγω των πολλαπλών αυξήσεων του ΦΠΑ και της οικολογικής φορολογικής μεταρρύθμισης. Όσον αφορά στο καθαρό εισόδημα μετά την αναδιανομή μέσω κοινωνικών κρατικών μεταβιβάσεων και μετά από φόρους και εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, αυξήθηκε επίσης η ανισότητα των εισοδημάτων έως το 2005, ιδιαίτερα κατά την περίοδο από το 1999.

Διάγραμμα 20: Εξέλιξη των δεικτών εισοδηματικής ανισότητας- Ελλάδα 1974-2008

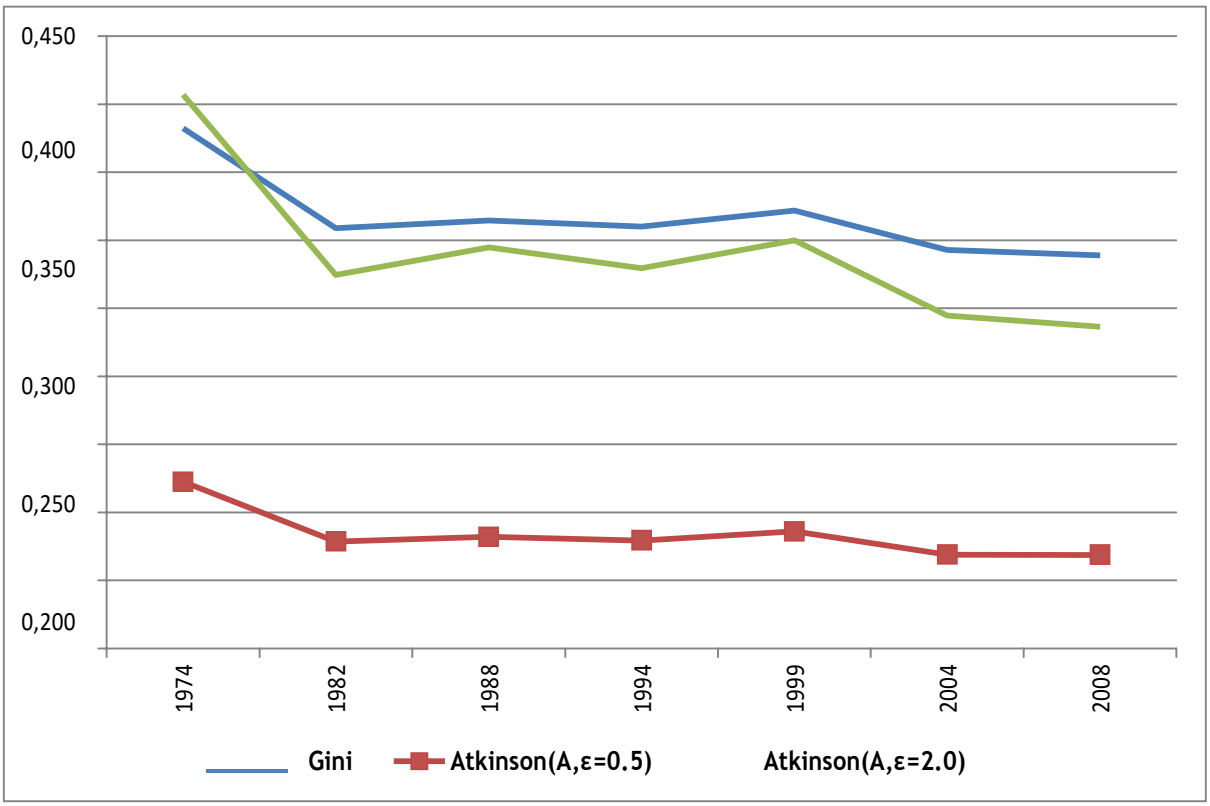

Source: EU-SILC, Mitrakos & Tsakloglou (2012) , (Πηγή: Katsimi, Moutos, Pagoulatos& Sotiropoulos,2013):GINI Country ReportGrowing inequalities and their impacts in Greece ; Επίσης Μητράκος&Τσακλόγλου, 2012:54)

Για την Ελλάδα αναφορικά με τον δείκτη Gini σημειώνεται μία σταθερότητα του δείκτη την περίοδο 1999-2003 και μία σημαντική πτώση του δείκτη για την περίοδο 2003-2004, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ. Ορισμένες μελέτες ωστόσο σημειώνουν με βάση πολυπαραμετρικές μετρήσεις μία σημαντική μείωση της ανισότητας την περίοδο 1999-2004. Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 20 τόσο στον δείκτη GINI όσο και στον δείκτη Atkinson σημειώνεται μία πτώση της ανισότητας.

Μία εισοδηματική εξισορρόπηση επισημαίνεται για την Ελλάδα και από τους μελετητές του γερμανικού Ινστιτούτου WSI για το διάστημα 1996-2005 (Klammer, 2008: 121). Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται με βάση την αύξηση του εισοδήματος του φτωχότερου δεκατημόριου του πληθυσμού από 3% το 1999 σε 3,5% το 2004 ενώ αντίστοιχα το μερίδιο του ανώτερου εισοδηματικού δεκατημορίου μειώνεται από 25,1 % το 1999 σε 23,2% το 2004 σύμφωνα με τα στοιχεία που συνέλεξαν οι Mitrakos &Tsakloglou (2012).

Πίνακας18: Εκτίμηση μεριδίου εισοδήματος ανά δεκατημόριο του πληθυσμού

Decile	1974	1982	1988	1994	1999	2004	2008
1 (poorest 10%)	2.3	3.2	3.0	3.1	3.0	3.5	3.7
2	4.0	4.9	4.8	4.8	4.7	5.1	5.2
3	5.1	6.0	6.0	5.9	5.9	6.1	6.2
4	6.1	7.0	7.0	7.0	6.8	7.1	7.1
5	7.2	8.0	8.0	8.1	7.9	8.1	8.2
6	8.4	9.1	9.1	9.3	9.0	9.3	9.3
7	9.9	10.4	10.5	10.6	10.4	10.6	10.5
8	12.0	12.2	12.3	12.3	12.1	12.2	12.1
9	15.3	14.8	15.0	14.9	15.0	14.7	14.6
10 (rich7est 10%)	29.7	24.3	24.4	24.0	25.1	23.2	23.3

Πηγή: Mitrakos &Tsakloglou,2012. Σε Katsimi, Moutos, Pagoulatos& Sotiropoulos, 2013):GINI Country Report Growing inequalities and their impacts in Greece: 19; Επίσης: Μητράκος&Τακλόγλου, 2012,27)

Βάσει της παγκόσμιας τράπεζας ωστόσο (Πίνακας 19), το ανώτερο εισοδηματικό δεκατημόριο αύξησε τα εισοδήματά του στην Ελλάδα από 24,60 το 2003 σε 25,50 το 2004.

Πίνακας 19: Κατανομή της υψηλότερης εισοδηματικής κατηγορίας του 10%

Έτος	Γαλλία	Γερμανία	Ελλάδα	Ηνωμένο Βασίλειο
1991		23.0		
1994		23.1		
2000		23.0		
2001		24.2		
2003	25.1		24.60	
2004	24.5	24.3	25.50	27.7
2005	23.9		26.30	26.1
2006	23.5	24.9	26.70	26.7
2007	26.2	25.3	26.00	27.9
2008	26.7		26.00	26.3
2009	26.1		26.00	26.5
2010	27.1	24.0	25.60	26.7

Πηγή: World Bank, Development Research Group, Διαθέσιμα στο:http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm

Διάγραμμα 21:Πραγματική αποζημίωση ανά εργαζόμενο- Ελλάδα (αποπληθωριστής ιδιωτικής κατανάλωσης, 2000=100)

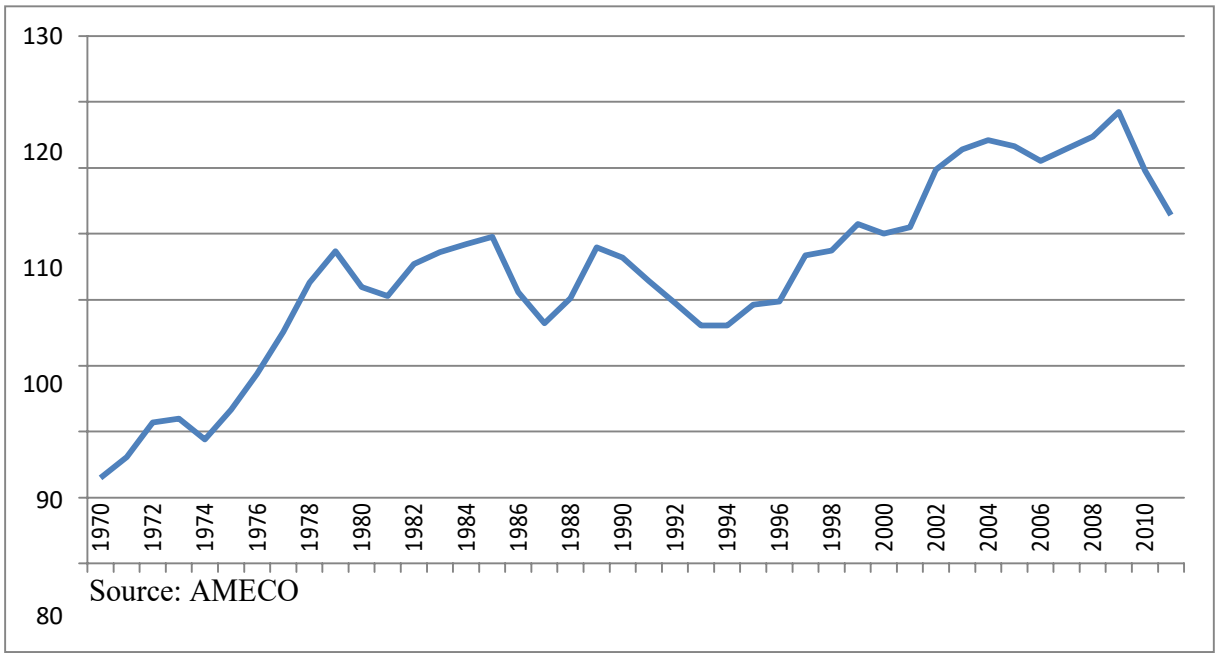

(Σε: Katsimi, Moutos, Pagoulatos & Sotiropoulos,(2013),GINI Country Report Growing inequalities and their impacts in Greece: 10)

Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 21, την περίοδο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ από το 1993 έως το 2004 παρατηρείται μία συνεχής άνοδος της πραγματικής αποζημίωσης ανά εργαζόμενο. Η τάση αυτή παρέμεινε αμείωτη το διάστημα 1996-2004 που αφορά την διακυβέρνηση Σημίτη.

Αυτό που είναι σημαντικό από την άποψη των τάσεων ανισότητας είναι ότι η περίοδος Σημίτη δεν συνδέεται απαραίτητα με αύξηση της κοινωνικής ανισότητας.

Αυτές οι εξελίξεις αναφορικά με την αποζημίωση των εργαζομένων αντικατοπτρίζονται στο ποσοστό που καταλαμβάνουν οι μισθοί επί του ΑΕΠ. Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 22 το μερίδιο που καταλαμβάνουν οι μισθοί επί του ΑΕΠ είναι πτωτικό από το 1984-1987 και ειδικά μετά το 1990 -1994. Από το 1994 και μετά υπό την κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ το μερίδιο των μισθών επί του ΑΕΠ είναι ελαφρά ανοδικό, πέφτει μόνο σταδιακά το 1999-2000, αυξάνεται απότομα το 2001-2002 και σταθεροποιείται ξανά από το 2002-2004.

Διάγραμμα 22:Αναπροσαρμοσμένο μερίδιο μισθών ως ποσοστό του ΑΕΠ-Ελλάδα (1970-2011)

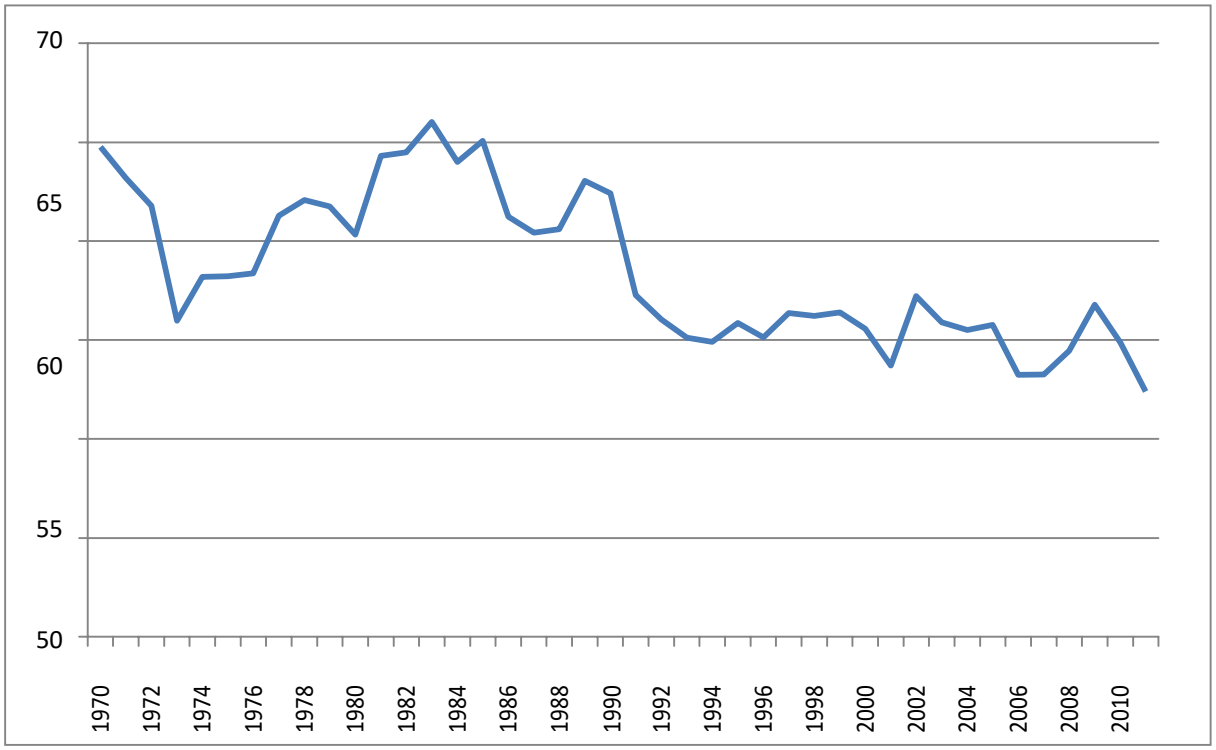

Πηγή:AMECO, σε: Katsimi, Moutos, Pagoulatos, &Sotiropoulos,2013:GINI Country ReportGrowing inequalities and their impacts in Greece: 11

Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται εάν συγκρίνουμε το μερίδιο μισθών και κερδών επί του ΑΕΠ (Διάγραμμα 23). Από διαχρονική σκοπιά η σύγκριση κερδών και μισθών αναδεικνύει την υποβάθμιση της κοινωνικής θέσης των μισθωτών συνολικά έναντι των εισοδηματιών και κεφαλαιούχων των οποίων η κοινωνική μεσοσταθμικά και μακροχρόνια βελτιώθηκε (Τσουφλίδης, 2014) . Η μοναδική περίοδος κατά την οποία παρουσιάζεται ταυτόχρονη αύξηση κερδών αλλά και των εισοδημάτων από μισθούς είναι η περίοδο 2001 -2004 και αυτό πιστώνεται θετικά στην κυβέρνηση Σημίτη. Το προηγούμενο διάστημα ωστόσο από το 1996-2000 παρουσιάζεται μία σχετική αύξηση κερδών και μία μείωση των μισθών.

Διάγραμμα 23:Μερίδιο μισθών προς το ΑΕΠ, και μερίδιο των κερδών προς το ΑΕΠ

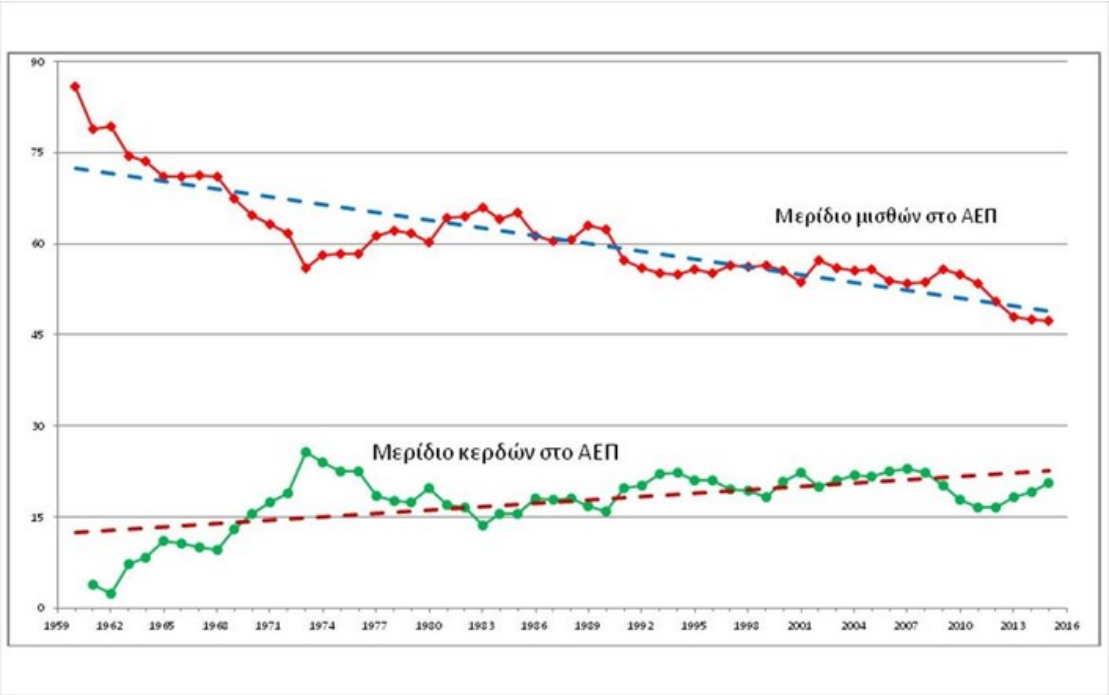

Πηγή: Τσουλφίδης: 2014
https://m.naftemporiki.gr/story/749948/eisodimatikes-anisotites-kai-oikonomiki-krisi

Λαμβάνοντας ως ενδεικτικό έτος μέτρησης της εισοδηματικής ανισότητας το 2003 προκύπτει μία πολύ ενδιαφέρουσα εικόνα όπως αναδεικνύεται από τον Πίνακα 20. Στη Γερμανία το ποσοστό της φτώχειας αυξήθηκε από 12 % το 1998 σε 16 % το 2004. Την ίδια στιγμή το καθαρό εισόδημα των Γερμανών μεταξύ του 1998

και 2003, δηλαδή κατά την διάρκεια διακυβέρνησης Schröder, αυξήθηκε κατά 17 % ήτοι κατά 5 δις ευρώ. Η κατανομή ωστόσο του εισοδήματος αυτού είναι άκρως άνιση. Το πιο εύπορο 10 % του πληθυσμού δεν κατέχει μόνο το μισό εισόδημα των Γερμανών αλλά κατάφερε από το 1998 και μετά να αυξήσει ακόμα περισσότερο το εισόδημα αυτό.

Πίνακας 20: Εισοδηματική ανισότητα στην Ευρώπη 2004 (*2003)

	Εισοδηματική αναλογία – ανώτερο πεμπτημόριο προς κατώτερο	Αναλογίες των μισθών δεκατημόριο προς κατώτερο δεκατημόριο	Συντελεστής Gini – σε% –	Ποσοστό φτώχειας –σε % –
Σκανδιναβία				
Δανία	3,4	2,1	0,24	11
Φινλανδία	3,5	2,0	0,25	11
Νορβηγία	3,6	2,0	0,26*	11
Σουηδία	3,3	2,0	0,23	11
Ανατολ. Ευρώπη				
Βουλγαρία	4,0	4,4	0,26*	15
Πολωνία	5,0*	4,7	0,31*	18
Ρουμανία	4,6*	5,1	0,31*	18
Τσεχία	3,4*	2,8	0,24*	9
Ουγγαρία	3,3*	3,4	0,23*	12
Κεντρική Ευρώπη				
Βέλγιο	4,0	2,6	0,26	15
Γερμανία	4,4	3,2	0,28	16
Ολλανδία	4,0*	2,8	0,27*	12
Αυστρία	3,8	3,0	0,26	13
Δυτική Ευρώπη				
Γαλλία	4,2	3,4	0,28	13
Μεγάλη Βρετανία	5,3*	3,2	0,35*	19
Ιρλανδία	5,0	3,9	0,32	21
Νότια Ευρώπη				
Ελλάδα	6,0	2,6	0,33	20
Ιταλία	5,6	2,5	0,33	19
Πορτογαλία	7,2	3,3	0,38	21
Ισπανία	5,1	3,2	0,31	20

Πηγή: European Commission, 2005: 180-183.; Guio, 2005: 4-5.

Αντίθετα το φτωχότερο 10 % από το 1998 έως το 2003 υποχρεώθηκε σε έναν τριπλασιασμό των χρεών του ενώ δεν διαθέτει καθαρό εισόδημα. Το κατώτερο ήμισυ της εισοδηματικής κλίμακας δεν διαθέτει ούτε το 4 % του καθαρού εισοδήματος του συνόλου των πολιτών. Το εισοδηματικά ανώτερο 10 % του πληθυσμού αύξησε το μερίδιο του στο συνολικό εισόδημα μεταξύ του 1995 και του 2003 κατά ένα δέκατο από 29,7% % σε 33,3 % και το ανώτερο 1 % κατά ένα πέμπτο από 9 % σε 10,9 %

(Bundesministerium für Gesundheit und Soziale Sicherung, 2005: 18-19; Grabka&Frick, 2007: 667-668; Groh-Samberg, 2007: 177-178; SPD-Bundestagfraktion, 2007: 105).

Στην ίδια κατεύθυνση το 2009, το Γερμανικό Ινστιτούτο Οικονομικών Ερευνών (DIW) δημοσίευσε μια μελέτη για τη διανομή του πλούτου στη Γερμανία η οποία καταλήγει σε ένα σαφές συμπέρασμα. Η τεράστια συγκέντρωση πλούτου στη Γερμανία, η οποία προϋπήρχε κατά την δεκαετία του 1990, εντατικοποιήθηκε σημαντικά μεταξύ 2002 και 2007, ένα διάστημα κατά το οποίο κυβερνούσε η κυβέρνηση Schröder. Τα πέντε αυτά έτη, το μερίδιο του ανώτερου δεκατημορίου αυξήθηκε σε καθαρά περιουσιακά στοιχεία (μείον χρέη) από 57,9% σε 61,1%. Από την άλλη πλευρά, ολόκληρο το κατώτερο ήμισυ του πληθυσμού δεν διαθέτει πλέον κανένα περιουσιακό στοιχείο ενώ μια μείωση παρατηρείται επίσης σε όλα τα άλλα εισοδηματικά δεκατημόρια (Grabka& Frick, 2009: 59; Grabka&Frick, 2009 b).Εντός λίγων ετών το εισοδηματικό χάσμα στη Γερμανία αυξήθηκε αλματωδώς. Αφενός, εξαπλώθηκε η φτώχεια μεταξύ του πληθυσμού αφού το ποσοστό των φτωχών αυξήθηκε από 12% σε πάνω από 18% μεταξύ του 1998 και του 2006 - και ο αριθμός των ευημερούντων και πλούσιων αυξήθηκε επίσης σημαντικά. Ενώ η δομή του εισοδήματος από το 1984 έως το 2000 παρουσίασε μόνο μικρές αλλαγές, από την αρχή του 2000 το εισοδηματικά χαμηλότερο όγδοο του πληθυσμού (με λιγότερο από το 50% του μέσου εισοδήματος) αυξήθηκε περισσότερο από 50 % και κατέλαβε ένα ποσοστό 12, 4 % στην συνολική εισοδηματική κλίμακα, ενώ την ίδια στιγμή αυξήθηκε και το εισοδηματικά ανώτερο όγδοο του πληθυσμού κατά 30 % καταλαμβάνοντας πλέον το 9,2%της συνολικής εισοδηματικής κλίμακας. Ταυτόχρονα, το ποσοστό των μέσων εισοδημάτων (90% έως 110% του μέσου μισθού) μειώθηκε αισθητά από πάνω από 19% σε λιγότερο από 14% (Grabka & Frick, 2008: 103).

Η κοινωνική διαίρεση της γερμανικής κοινωνίας βάθυνε σημαντικά κατά την περίοδο διακυβέρνησης Schröder. Σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, η γενική τάση μοιάζει παρόμοια. Ωστόσο, όσον αφορά τη συγκεκριμένη κατανομή της φτώχειας και του πλούτου, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των χωρών αναφοράς (Πίνακας 20). Το ποσοστό φτώχειας στη Μεγάλη Βρετανία ήταν περίπου 20%, στην Ελλάδα 19 %, ποσοστό σχεδόν διπλάσιο από αυτό της Τσεχικής Δημοκρατίας και των Σκανδιναβικών χωρών. Στην Γαλλία το ποσοστό φτώχειας ήταν13 %,το πιο χαμηλό από τις εξεταζόμενες χώρες για το έτος 2003. Σε περιπτώσεις ατόμων με

συντηρούμενα τέκνα, οι τιμές για τη Γερμανία και την Μεγάλη Βρετανία βρίσκονται στο 44% έως 54%, ποσοστά ακόμη τριπλάσια από τη Δανία, τη Φινλανδία, το Λουξεμβούργο, τη Σουηδία και την Ουγγαρία, με 15 % έως 19 % (Liddle& Lerais 2006, 55). Όσον αφορά τον πλούτο, συμβαίνει το αντίστροφο. Το ανώτατο πεμπτημόριο του πληθυσμού συγκεντρώνει στην Ελλάδα 6 φορές μεγαλύτερο εισόδημα από το κατώτερο πεμπτημόριο. Συγκριτικά με τις σκανδιναβικές χώρες που το ανώτερο πεμπτημόριο συγκεντρώνει 3 φορές μεγαλύτερο πλούτο από το κατώτερο, μόνο η Γαλλία από τις εξεταζόμενες χώρες πλησιάζει. Το γεγονός ότι η Γαλλία παρουσιάζει μια πιο ισορροπημένη κατανομή εισοδημάτων σε σχέση με την Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία και σίγουρα από την Ελλάδα οφείλεται αφενός στον παραδοσιακό σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό της κυβέρνησης Jospin αφετέρου όμως και στον εξαιρετικά ισχυρό κρατικό προσανατολισμό του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των ελίτ. Ο κρατικός προσανατολισμός όχι μόνο αποτελεί τη βάση του εξαιρετικά συγκεντρωτικού συστήματος συγκρότησης των ελίτ, που τελικά αποτελεί την βάση της υψηλής ομοιογένειας όπως και της κινητικότητας των γαλλικών ελίτ, αλλά προσδίδει επίσης στις ελίτ δημόσια νομιμοποίηση, όπως έχει επισημάνει ο Bourdieu (2004). Ωστόσο, ο ιδεολογικά και υλικά πολύ πλεονεκτικός κρατικός προσανατολισμός των ελίτ διαθέτει επίσης ένα μειονέκτημα. Ο πληθυσμός εγείρει τακτικά και πιεστικά τις αξιώσεις του απέναντι στο κράτος όπως έγινε όταν η κυβέρνηση Jospin επιχείρησε να μεταρρυθμίσει το συνταξιοδοτικό σύστημα.

Παρόλο που το κράτος είναι ο αποφασιστικός αποδέκτης των αιτημάτων, οι κορυφαίοι εκπρόσωποί του, καθώς και οι ελίτ αντιμετωπίζονται με δυσπιστία. Ως εκ τούτου ανακύπτουν τακτικές και δραστικές συγκρούσεις, οι οποίες εκφράζονται σε γενικές απεργίες, μεγάλες διαδηλώσεις και μερικές φορές με βίαιες αναταραχές οι οποίες ανατρέπουν συχνά τον κρατικό σχεδιασμό. Η λανθάνουσα και πολλές φορές ανοικτή εκδήλωση της προθυμίας διαμαρτυρίας σημαντικών μερών του πληθυσμού περιορίζει το πεδίο για ακραίες διαφορές εισοδήματος σύμφωνα με το αγγλοσαξονικό μοτίβο. Πόσο ισχυρά επηρεάζει αυτός ο παράγοντας την κατανομή εισοδήματος προκύπτει από τη σύγκριση μεταξύ της κυβέρνησης Schröder στη Γερμανία και της κυβέρνησης Jospin στην Γαλλία. Σε αμφότερες τις χώρες, «αριστερές» συμμαχίες ανήλθαν στην κυβέρνηση κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90. Οι επιδράσεις ωστόσο για την κατανομή του εισοδήματος ήταν πολύ διαφορετικές. Η φορολογική και κοινωνική πολιτική της ερυθρό-πράσινης κυβέρνησης του Βερολίνου αύξησε σημαντικά τη μισθολογική ανισότητα στη Γερμανία. Από το 1998 έως το 2004, η

διαφορά μεταξύ των εισοδημάτων μεταξύ του ανώτατου και του κατώτατου πεμπτημορίου του πληθυσμού μεταξύ του 1998 και του 2004 αυξήθηκε περισσότερο, ένα ποσοστό διπλάσιο από ό, τι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα της Δυτικής Ευρώπης, ακόμη και πριν από την έναρξη ισχύος των σκληρών μεταρρυθμίσεων του Hartz IV. Η εισοδηματική ψαλίδα στην Γερμανία του Schröder ανήλθε σε ένα επίπεδο που υπήρχε στην Γαλλία πριν αναλάβει η κυβέρνηση Jospin.Το ίδιο διάστημα στην Γαλλία με τις κοινωνικές πολικές Jospin και μέχρι το 2002 , το χάσμα εισοδημάτων μειώθηκε κατά περίπου 10% . Η διαφορά εισοδήματος στη Γαλλία ήταν συνεπώς χαμηλότερη από ό, τι στη Γερμανία και συνεπώς μεγαλύτερη η κοινωνική συνοχή.

Είναι αλήθεια ότι ο αδύναμος βαθμός συνδικαλιστικής οργάνωσης στη Γαλλία προκαλεί μεγάλες μισθολογικές διαφορές (Πίνακας 20), όσον αφορά τα συνολικό εισόδημα, ωστόσο οι εκτεταμένες κρατικές παροχές επιδρούν αντισταθμιστικά. Όσον αφορά την εισοδηματική ανισότητα, η Γαλλία αντιμετώπισε την εξεταζόμενη χρονική περίοδο μικρότερη αύξηση από ό, τι οι άλλες υπό μελέτη περιπτώσεις. Το μερίδιο της αύξησης του εισοδήματος που διοχετεύτηκε στα ανώτερα εισοδηματικά νοικοκυριά από την αρχή της διακυβέρνησης Jospin είναι σημαντικά χαμηλότερο στην Γαλλία από ότι στο Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γερμανία και την Ελλάδα. Μόνο οι σκανδιναβικές χώρες παρουσιάζουν μεγαλύτερη τάση εισοδηματικού εξισωτισμού. Σε γενικές γραμμές, ένας σχετικά υψηλός κατώτατος μισθός στη Γαλλία και λιγότεροι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση διατήρησαν υπό έλεγχο την ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος. Στην ίδια κατεύθυνση επέδρασαν πολιτικές που επιδίωξαν τη βελτίωση της εκπαίδευσης και της δια βίου μάθησης και τη μείωση των διακρίσεων στο χώρο εργασίας. Οι πολιτικές αυτές του Jospin για μεγάλο χρονικό διάστημα ενίσχυσαν τόσο την κοινωνική συνοχή όσο και την και την οικονομική ανάπτυξη.

Επιχειρώντας μία συνολική αποτίμηση της επίδρασης των κοινωνικών δαπανών στην μείωση τόσο της φτώχειας όσο και της ανισότητας στις υπό εξέταση περιπτώσεις καθίσταται σαφές ότι οι δημόσιες δαπάνες που κατευθύνονται σε αυτούς τους τομείς επιδρούν σημαντικά επιφέροντας θετικά αποτελέσματα σε όλες στις χώρες. Το Διάγραμμα 24 αναπαριστάνει για το ενδεικτικό έτος 2007 την προσπάθεια αναδιανομής όσον αφορά τη φτώχεια (Πίνακας Α) και την ανισότητα εισοδήματος (Πίνακας Β). Αμέσως παρατηρούμε ότι ο αντίκτυπος των κοινωνικών δαπανών (φόροι και μεταβιβάσεις) στη μείωση της ανισότητας και της φτώχειας είναι

σημαντικός στη μεγάλη πλειοψηφία των κοινωνικών κρατών. Ο αντίκτυπος του κοινωνικού κράτους στην ανισότητα των εισοδημάτων (Πίνακας Β) είναι ιδιαίτερα μεγάλος στην Γαλλία, τη Γερμανία και την Ελλάδα, όπου καταγράφεται μία πτώση στην ανισότητα κατά 40% μετά από την αναδιανομή.

Διάγραμμα 24: Επίδραση της αναδιανομής στην φτώχεια (Πίνακας Α) και στην ανισότητα (Πίνακας Β)

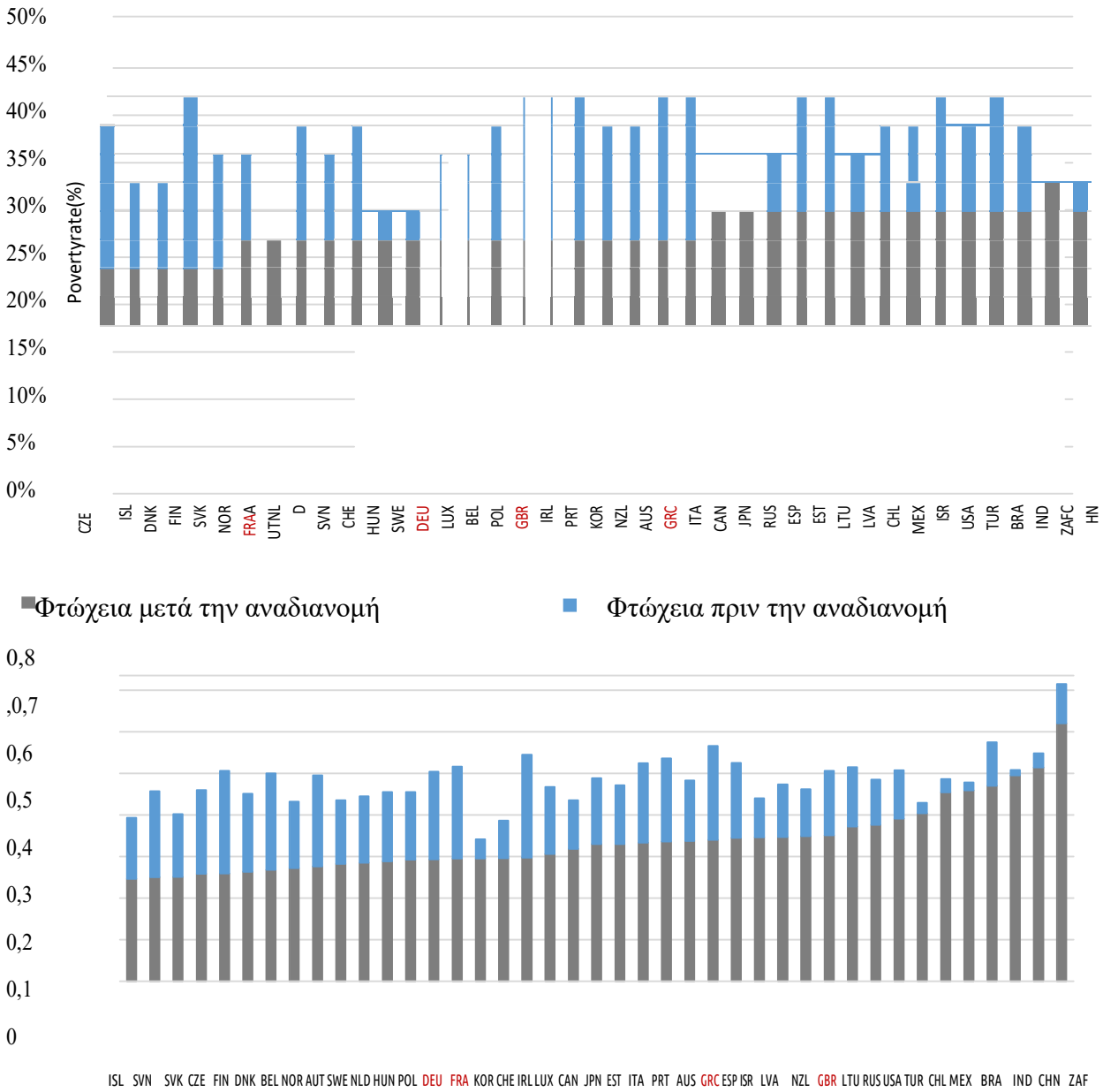

Πηγή: VanLancker&VandenHeede, 2019: 22

Στο Ηνωμένο Βασίλειο η μείωση της ανισότητας μετά την αναδιανομή είναι

30% (Van Lancker&Van der Heede, 2019: 20). Παρόμοια εικόνα παρατηρείται στην ομάδα Α.

Όταν επιδρούν κοινωνικές μεταβιβάσεις και τάσεις αναδιανομής το κοινωνικό κράτος μειώνει τη φτώχεια σε ποσοστό άνω του 60% στην Γαλλία, σε ποσοστό άνω του 50% στη Γερμανία, την Ελλάδα και την Μεγάλη Βρετανία (Van Lancker&Van der Heede, 2019: 21).

Πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένες χώρες επιτυγχάνουν καλύτερα αποτελέσματα όσον αφορά την ανισότητα των εισοδημάτων από ό, τι όσον αφορά τη φτώχεια, όπως το Βέλγιο, ενώ άλλες πετυχαίνουν καλύτερα αποτελέσματα όσον αφορά τη φτώχεια σε σύγκριση με την ανισότητα των εισοδημάτων, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο. Αυτό αντικατοπτρίζει τη διαφορετική λογική των φόρων και των μεταβιβάσεων στις χώρες αυτές (κοινωνική ασφάλιση έναντι κοινωνικής αρωγής). Ορισμένες χώρες επικεντρώνονται στο κατώτατο άκρο της εισοδηματικής πυραμίδας (μείωση της φτώχειας) όπως η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο ενώ άλλες επικεντρώνονται στην κατανομή του εισοδήματος συνολικά (μείωση της ανισότητας εισοδήματος) ή και τα δύο όπως η Γαλλία και εν μέρει η Ελλάδα.

Διάγραμμα 25: Συντελεστές Gini επιλεγμένων χωρών του ΟΟΣΑ

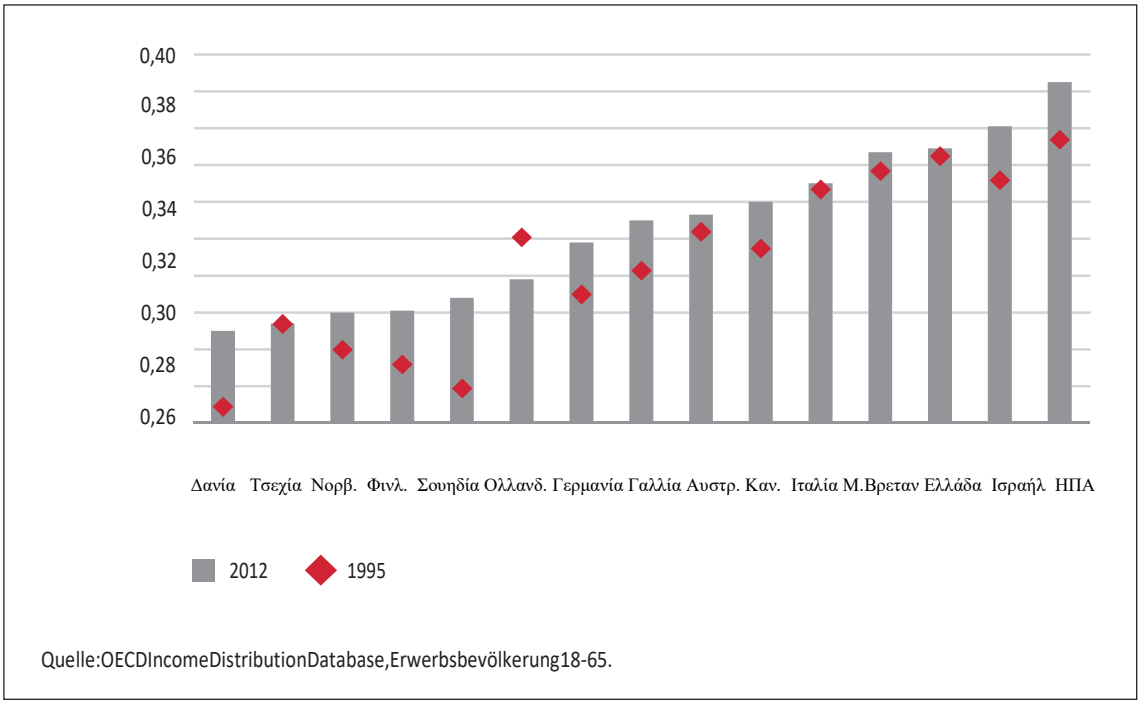

Πηγή: Felbermayr, Battisti&Lehwald, 2016: 35

Στην Ελλάδα εντούτοις αν και η επίδραση μέτρων αναδιανομής και

κοινωνικών μεταβιβάσεων επιφέρει αποτελέσματα στην μείωση της ανισότητας, οι αντίστοιχες δαπάνες για συγκεκριμένες ομάδες στόχου που πάσχουν από ανεργία, αποκλεισμό η απόλυτη φτώχεια υπήρξαν περιορισμένες, ως εκ τούτου η χώρα παρουσιάζει ένα υψηλό ποσοστό απόλυτης φτώχειας.

Στο Διάγραμμα 25 παρουσιάζονται οι τιμές των συντελεστών Gini στις χώρες του ΟΟΣΑ για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα συγκρίσιμα στοιχεία. Ο συντελεστής υπολογίστηκε με βάση το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών για το 2012 και συγκρίθηκε με το αντίστοιχο για το 1995. Η αύξηση της ανισότητας των εισοδημάτων στη δεκαετία του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000 στη Γερμανία οδήγησε τη χώρα να εγκαταλείψει την ομάδα χωρών με τα χαμηλότερα επίπεδα ανισότητας εισοδήματος. Το επίπεδο του συντελεστή Gini στη Γερμανία το 2012 ήταν συγκρίσιμο με αυτό της Ολλανδίας και της Γαλλίας και χαμηλότερο από το επίπεδο των χωρών της Νότιας Ευρώπης και της Μεγάλης Βρετανίας. Αυτό το στοιχείο καταγράφει την μεγάλη αύξηση της ανισότητας την περίοδο διακυβέρνησης σοσιαλδημοκρατών πρασίνων υπό τον Schröder και στην συνέχεια την περίοδο διακυβέρνησης των συντηρητικών και σοσιαλδημοκρατών υπό την Merkel.

Στην Ελλάδα το επίπεδο ανισότητας μετρούμενο σε συντελεστή Gini δεν μεταβλήθηκε ουσιαστικά από το 1995-2012 κάτι που σηματοδοτεί την ανεπάρκεια αντίστοιχων πολιτικών καταπολέμησης της ανισότητας τόσο κατά την περίοδο διακυβέρνησης Σημίτη όσο και μετέπειτα. Στην Γαλλία υπήρξε αύξηση της ανισότητας από το 1995 έως το 2012 κάτι που αναδεικνύει ως έναν βαθμό την αλλαγή παραδείγματος ασκούμενης κοινωνικής πολιτικής μετά την διακυβέρνηση Jospin. Στην Μεγάλη Βρετανία καταγράφεται μία ελάχιστη αύξηση της ανισότητας μεταξύ του 2012, κάτι που αναδεικνύει το γεγονός ότι οι Νέοι Εργατικοί του Blair δεν ακολούθησαν κοινωνικές πολιτικές για την δραστική μείωση της ανισότητας, ως εκ τούτου αυτή παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητη αν και αρκετά υψηλή. Στο σημείο αυτό αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι παρατηρείται και μία αισθητή αύξηση της ανισότητας σε όλες τις σκανδιναβικές χώρες μεταξύ του 1995-2012. Αν και η ανισότητα στις σκανδιναβικές χώρες παραμένει μαζί με αυτή της Τσεχίας η χαμηλότερη στις χώρες του ΟΟΣΑ η αύξηση της μεταξύ του 1995-2012 σηματοδοτεί μία αλλαγή παραδείγματος κοινωνικής πολιτικής

6.2.7. Οικογενειακή μέριμνα και οικογενειακές δαπάνες

Στο ζήτημα της οικογενειακής μέριμνας παρατηρείται για την Γερμανία μία σημαντική συνεχή αύξηση των δαπανών για οικογενειακά επιδόματα από το 1996 και μετά. Από το 2,2 % του ΑΕΠ που δαπανούσε η Γερμανία για οικογενειακά επιδόματα το 1995 το ποσοστό ανέβηκε στο 2,9 % το 1998 και διατηρήθηκε στα χρόνια της διακυβέρνησης Schröder από 3, 1% έως 3 % (Πίνακας 21). Στη Γερμανία, υπάρχει μεγαλύτερη φορολογική υποστήριξη για τις οικογένειες σε σχέση με την Μεγάλη Βρετανία. Αυτό σχετίζεται κυρίως με την πολιτική φορολόγησης έγγαμων ζευγαριών και με ορισμένες φοροαπαλλαγές για δαπάνες που σχετίζονται με το παιδί. Οι δημοσιονομικές δαπάνες για φοροαπαλλαγές απέναντι σε οικογένειες ήταν το έτος 2007 με 0,9% του ΑΕΠ σημαντικά υψηλότερες από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ του 0, 3 % (OECD, 2011). Το ποσοστό των άμεσων πληρωμών σε ρευστό για οικογένειες ήταν χαμηλότερο στο γερμανικό κοινωνικό κράτος σε σύγκριση με την Μεγάλη Βρετανία και βρίσκονταν κοντά στον μέσο όρο του ΟΟΣΑ. Κοινωνικές υπηρεσίες προσφέρονταν σε μέση έκταση και το μερίδιο τους στο ΑΕΠ που δαπανάται για αυτό είναι επίσης περίπου κοντά στο μέσο όρο του ΟΟΣΑ (OECD,2011).

Πίνακας 21: Οικογενειακά επιδόματα ως ποσοστό του ΑΕΠ

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Γερμανία	:	2,2	2,3	2,3	2,2	2,2	2,8	2,9	2,9	3,0	3,1	3,0	3,2	3,2	3,2	3,0	2,8	2,7	2,8	3,1	3,1
Ελλάδα	:	:	:	:	:	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	0,8	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0
Γαλλία	2,5	2,5	2,5	2,6	2,6	2,7	2,6	2,7	2,6	2,6	2,5	2,4	2,4	2,4	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,6	2,5
Ηνωμένο Βασίλειο	1,8	1,9	2,1	2,2	2,2	2,0	2,0	2,0	2,0	1,8	1,6	1,6	1,6	2,0	1,9	2,2	2,2	2,4	2,6	3,0	3,1

Πηγή: Eurostat, Στοιχεία Διαθέσιμα στο:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en
(Ανάκτηση: 27/07/2018)

Η Γερμανία ως συντηρητικό κοινωνικό κράτος βασίζονταν επί μακρόν σε ένα παραδοσιακό οικογενειακό μοντέλο - ο άνδρας ήταν ο κύριος εργαζόμενος και η γυναίκα έμενε στο σπίτι και φρόντιζε για το νοικοκυριό και τα παιδιά (male-breadwinner model). Αυτό το μοντέλο χαλάρωσε εντελώς επί κυβερνήσεως Schröder και το 2006 η απασχόληση γυναικών στη Δυτική Γερμανία πλησίασε αριθμητικά

την Ανατολική Γερμανία όπου η εργασία γυναικών αποτελούσε παράδοση (Statistisches Bundesamt, 2006: 26-27). Έτσι λοιπόν δημιουργήθηκαν νέες συνθήκες για αυτές τις εργαζόμενες γυναίκες, διότι ειδικά στη Δυτική Γερμανία, οι δημόσιες επιλογές παιδικής μέριμνας για μικρά παιδιά (κάτω των τριών ετών) δεν είχαν επεκταθεί επαρκώς αφού η οικογενειακή πολιτική για μεγάλο χρονικό διάστημα και οι κοινωνικές δομές προσανατολίζονταν βάσει του ισχυρού male-breadwinner model. Ειδικά οι μορφωμένες γυναίκες δεν μπορούσαν πλέον να αντέξουν οικονομικά ένα παιδί και ήταν δύσκολο για αυτές να συμβιβάσουν την εργασία και την οικογένεια. Ως εκ τούτου, υπήρξε μια μεταβολή της γερμανικής οικογενειακής πολιτικής επί Schröder, η οποία αποτελούσε μια αντίδραση της πολιτικής στην αλλαγή του τρόπου σκέψης του γερμανικού πληθυσμού. Η κοινή γονική μέριμνα και η απασχόληση και των δύο γονέων καθόριζαν πλέον την πολιτική (Leitner, 2008: 209). Η Γερμανία είναι η μόνη από τις εξεταζόμενες χώρες που διαθέτει μια θεσμικά κατοχυρωμένη οικογενειακή πολιτική, δηλαδή μια κρατική οικογενειακή πολιτική, βασισμένη στην συνταγματική εγγύηση προστασίας της οικογένειας . Αυτό αποτελεί πράγματι μία γερμανική ιδιαιτερότητα(Strohmeier, 2008: 238-239). Η Γερμανία είναι επίσης η μόνη από τις εξεταζόμενες χώρες που υποστηρίζει με συνταγματικά ρητό τρόπο το γάμο ως θεσμό. Παραδοσιακές μορφές οικογένειας προωθούνται ενώ σύγχρονες, ατομικές μορφές συμβίωσης παρεμποδίζονται.

Στη Γερμανία, οι άμεσες μεταβιβάσεις μαζί με τα φορολογικά πλεονεκτήματα για τις οικογένειες αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μερίδιο των κρατικών παροχών οικογενειακής πολιτικής. Οι γονείς λαμβάνουν μία χρηματική αποζημίωση για τα οικογενειακά βάρη ως αντιστάθμισμα για τις δαπάνες τους. Ο πυρήνας του οικογενειακού επιδόματος είναι το επίδομα τέκνου και η φοροαπαλλαγή δαπανών για το τέκνο. Οι γονείς μπορούν να αποφασίσουν εάν επιθυμούν να λάβουν επίδομα τέκνου ή να επιλέξουν την φοροαπαλλαγή. Το καταβληθέν επίδομα τέκνου ήταν ύψους 184 ευρώ το μήνα για το πρώτο και 215 ευρώ για κάθε επιπλέον παιδί (Bundeszentralamt für Steuern, 2011: 17). Το επίδομα τέκνου καταβάλλονταν έως το 18ο έτος του παιδιού ενώ αν το παιδί παραμείνει στην εκπαίδευση, την κατάρτιση ή σε σπουδές αυτή η περίοδος εκτείνεται έως την ηλικία των 25 ετών. Οι εύπορες οικογένειες διέθεταν ένα πλεονέκτημα λόγω του συστήματος φοροαπαλλαγών τέκνων αφού είχαν μεγαλύτερα φορολογικά οφέλη από το ποσό του επιδόματος τέκνου, που παρέχεται σε όλες τις οικογένειες. Οι οικογένειες με χαμηλό εισόδημα επομένως βρέθηκαν σε μειονεκτική θέση από την πολιτική. Επί Schröder τόσο οι

φοροαπαλλαγές τέκνου όσο και τα επιδόματα τέκνου αυξήθηκαν ή επεκτάθηκαν. Μάλιστα δόθηκε η δυνατότητα φοροαπαλλαγής από δαπάνες παιδικής φροντίδας.

Επιπλέον, υπήρχε η λεγόμενη φορολογία εισοδήματος των έγγαμων ζευγαριών (*Ehegattensplitting*). Το φορολογικό πλεονέκτημα για τον σύζυγο είναι μεγαλύτερο όταν υπήρχε το παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας, δηλ. ο άνδρας εργάζεται και η γυναίκα παραμένει στο σπίτι (Rüling& Kassner, 2007: 83). Αυτό το φορολογικό πλεονέκτημα δεν ευνοούσε την ύπαρξη παιδιών αλλά τον θεσμό του γάμου. Από την σκοπιά του φύλου, ένα τέτοιο φορολογικό κίνητρο για έναν παραδοσιακό καταμερισμό εργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών αποτελούσε εμπόδιο στη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Για το λόγο αυτό, συζητήθηκε - η μεταρρύθμιση ή κατάργηση της φορολογίας εισοδήματος των έγγαμων ζευγαριών αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Το γονικό επίδομα που εισήχθη το 2007 καταλάμβανε περίπου 67% του προηγούμενου μισθού του γονέα (BMFSFJ, 2012: 12). Ένα πρόσθετο όφελος πέρα από το γονικό επίδομα είναι ένα επίδομα αδελφών ύψους 10% του επιδόματος γονικής μέριμνας ή ένα ελάχιστο ποσό ύψους 75 ευρώ. Επιπλέον, χορηγούνταν στη μητέρα επίδομα μητρότητας για την περίοδο προστασίας της μητρότητας, η οποία καταβάλλονταν από τα τακτικά ασφαλιστικά ταμεία υγείας. Τις παροχές μητρότητας που καταβάλλονταν από την κυβέρνηση δικαιούνταν οι νοικοκυρές, οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι αυτοαπασχολούμενες που δεν καλύπτονταν από την υποχρεωτική ασφάλιση υγείας και δεν δικαιούνταν αμοιβή ασθενείας (BMFSFJ, 2010: 29). Το επίδομα αυτό δεν υπερέβαινε τα 210 ευρώ.

Οι πολιτικές των Νέων Εργατικών για τις οικογένειες είτε αυτή αφορά τα παιδιά είτε την εργασία διέθεταν αναμφισβήτητα κεντρικό ρόλο στην εσωτερική ατζέντα τους και μπορούν να θεωρηθούν ως μέρος του «εγχειρήματος εκσυγχρονισμού» και του τρίτου δρόμου. Εντούτοις οι Νέοι Εργατικοί είχαν δεσμευτεί να διατηρήσουν ανέπαφη την δημοσιονομική πολιτική της απελθούσας κυβέρνησης Thatcher για τα δύο πρώτα έτη της θητείας τους. Έτσι, παρά την εκσυγχρονιστική ρητορεία η πολιτική Blair αποτέλεσε τουλάχιστον σε πρώτη φάση περισσότερο μία συνέχεια των Tories ειδικά όσον αφορά τις κρατικές δαπάνες και την δημοσιονομική εγκράτεια (David, 1999: 119). Ως εκ τούτου, στην Μεγάλη Βρετανία οι δαπάνες για οικογενειακά επιδόματα δεν αυξήθηκαν σημαντικά κατά την περίοδο διακυβέρνησης Blair όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 21 αλλά διατηρήθηκαν σταθερά σε ένα επίπεδο 2 % του ΑΕΠ 1997 - 1998, μειώθηκαν ελαφριά από το 1999 έως το 2002 και ανέβηκαν και πάλι από το 2003 και μετά

φτάνοντας σε ένα επίπεδο 2,6 % το 2008. Σε σύγκριση με τα οικογενειακά επιδόματα που καταβάλλονταν στην Γερμανία και τη Γαλλία την ίδια χρονική περίοδο η Μεγάλη Βρετανία παρουσίαζε μια σαφή υστέρηση. Ωστόσο, η κυβέρνηση Blair προχώρησε σε μία σειρά καθυστερημένων μεταρρυθμίσεων, πολλές εκ των οποίων ήταν ριζοσπαστικές, διότι η Βρετανία το 1997 υστερούσε στον τομέα αυτό έναντι των ευρωπαίων γειτόνων της. Οι βασικές αλλαγές που δρομολογήθηκαν περιλάμβαναν την επέκταση της άδειας μητρότητας από 18 σε 39 εβδομάδες, με ετήσια άδεια μετ'αποδοχών (Ward, 2007).

Στους πατέρες δόθηκε το δικαίωμα να λαμβάνουν άδεια πατρότητας διάρκειας δύο εβδομάδων και είχαν το δικαίωμα να λάβουν άλλες 26 εβδομάδες μόλις το νεογέννητο τους έφτανε στους έξι μήνες και η σύντροφός τους επέστρεφε στην εργασία(Ward, 2007). Η κυβέρνηση κατέβαλε επίσης μεγάλες προσπάθειες για την επέκταση της παιδικής μέριμνας, εν μέρει μέσω ενός δικτύου 3500 παιδικών σταθμών και παιδικών κέντρων Sure Start. Όλα τα παιδιά τριών και τεσσάρων ετών είχαν ένα εγγυημένο δωρεάν νηπιαγωγείο ορισμένου χρόνου, ενώ τα σχολεία λειτουργούσαν εκτεταμένες ώρες από τις 8πμ έως τις 6μμ (Ward, 2007). Με τις πολιτικές αυτές, η κυβέρνηση κατέστησε δυνατή την προσαρμογή της οικογένειας στην εργασία χωρίς να απαιτείται η αναπροσαρμογή της εργασίας στις οικογενειακές ή άλλες ευθύνες. Το εμβληματικό πρόγραμμα Sure Start ωστόσο δεν άγγιξε στο βαθμό που θα έπρεπε τις πιο αποκλεισμένες οικογένειες.

Επίσης η κυβέρνηση σχεδίασε μία πολιτική ενεργοποιητικής εργασιακής ένταξης για μονογονεϊκές οικογένειες με παιδιά στο πλαίσιο της γενικότερης στρατηγικής του κράτους κοινωνικής επένδυσης και ευημερίας έναντι εργασίας (welfare for work). Τα προγράμματα αυτά αφορούσαν συγκεκριμένες ομάδες οικογενειών, όπως οι μόνες μητέρες με παιδιά, στις οποίες προσφέρθηκαν παροχές κοινωνικής ασφάλισης και φροντίδας παιδιών για να βοηθηθούν να βρουν δουλειά και να μειωθεί η εξάρτησή τους από την κοινωνική πρόνοια. Στόχος ήταν οι μητέρες αυτές να αποκτήσουν εργασία αντί να παραμείνουν μητέρες πλήρους απασχόλησης. Υπήρξε έτσι σε άλλο ένα πεδίο μία μετάθεση οπτικής προς την απασχόληση στην θέση της κοινωνικής φροντίδας της μητέρας (David, 1999: 124).

Ένα κίνητρο για ανάληψη απασχόλησης δόθηκε ακόμα και σε χαμηλόμισθους το 2003 με τον λεγόμενο αρνητικό φόρο εισοδήματος, την φορολογική πίστωση εργασίας (Working Tax Credit). Εάν κάποιος αναλάμβανε μία εργασία τουλάχιστον 16 ωρών την εβδομάδα, μπορούσε να λάβει επιδότηση για

έξοδα παιδικής μέριμνας (Rüling& Kassner, 2007: 84).

Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, τα λεγόμενα προγράμματα "New Deal" – αποσκοπούσαν ειδικότερα στην ένταξη των ανέργων μόνων γονιών και των συντρόφων τους στην απασχόληση – κάτι που εξυπηρετούσε πρωτίστως την καταπολέμηση της φτώχειας στις οικογένειες. Στο πλαίσιο της αναθεώρησης των μεταρρυθμίσεων κοινωνικής πρόνοιας όσο και των σχεδίων δημοσίων δαπανών, το 1997, η κυβέρνηση Blair ανακοίνωσε την κατάργηση της άμεσης πριμοδότησης μονογονεϊκών οικογενειών με επιδόματα τέκνου για όλες τις μητέρες που δεν αναζητούν εργασία. Εφαρμόστηκαν έτσι σκληρότερες περικοπές δαπανών από αυτές των Tories και αυτές αφορούσαν μόνους γονείς που διέθεταν αντίστοιχο δικαίωμα. Οι άμεσες πληρωμές σε ρευστό για οικογένειες στη Μεγάλη Βρετανία ειδικά μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους Νέους Εργατικούς το 1997 αφορούσαν την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των οικογενειών με χαμηλό εισόδημα (Dingeldey& Reuter, 2003). Η οικογένεια ως θεσμός στη Μεγάλη Βρετανία δεν υποστηριζόταν πλέον από το κοινωνικό κράτος λόγω της κατάργησης των παροχών φορολογικών ελαφρύνσεων. Οι γονείς φορολογούνταν μεμονωμένα (Dingeldey, 2000: 16).

Υπήρξε μια φορολογική απαλλαγή για τα παιδιά από το 2003 και μετά ("πίστωση φόρου παιδιών"-Child Tax Credit"). Όσο χαμηλότερο το εισόδημα μιας οικογένειας, τόσο υψηλότερες ήταν οι φοροαπαλλαγές, όπως για τα νήπια και τα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Η πίστωση φόρου για παιδιά χορηγούνταν ανεξάρτητα από την απασχόληση και ήταν ανεξάρτητη από άλλες κοινωνικές παροχές (Rüling& Kassner, 2007: 84). Περίπου το 90% των οικογενειών στο Ηνωμένο Βασίλειο έκαναν χρήση της πίστωσης φόρου παιδιών, η οποία βελτίωσε τη συνολική υλική κατάσταση των παιδιών. Οι βρετανικές οικογένειες λαμβάνουν επίσης παροχές για παιδιά ανεξάρτητα από το εισόδημα τους. Το πρώτο παιδί λάμβανε επίδομα € 107 το μήνα και το κάθε επιπλέον παιδί € 72 το μήνα. Μία βοήθεια που δεν μπορεί να θεωρηθεί ιδιαίτερα ενθαρρυντική. Το επίδομα τέκνου καταβάλλονταν έως ότου το παιδί φτάσει στα 16 έτη και εάν το παιδί εξακολουθούσε να είναι σε εκπαίδευση ή σε σπουδές, το επίδομα παρατείνονταν έως τα 19 έτη. Γονικό επίδομα δεν θεσπίστηκε από τους Νέους Εργατικούς. Υπήρχε απλά ένα επίδομα μητρότητας που εισήχθη το 2004. Το ποσό που καταβάλλονταν ήταν € 728 ανά παιδί (Rüling& Kassner, 2007: 88). Ενδεικτικά, το έτος 2007 η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών για οικογένειες από

το κράτος στην Μεγάλη Βρετανία ήταν υψηλότερη από το μέσο όρο του ΟΟΣΑ των με 0,8 % του ΑΕΠ (OECD, 2011). Η φορολογική υποστήριξη για οικογένειες βρισκόταν κοντά στο μέσο όρο του ΟΟΣΑ ήταν0,3% (OECD, 2011). Οι πληρωμές σε ρευστό από το κράτος προς τις οικογένειες βρίσκονταν στο επίκεντρο των μέτρων οικογενειακής πολιτικής και πάνω από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ με 1,2% του ΑΕΠ (OECD, 2011).

Όσον αφορά το γαλλικό παράδειγμα σοσιαλδημοκρατίας σημειώνεται ότι η γαλλική οικογενειακή πολιτική ανέκαθεν ήταν μία από τις πιο γενναιόδωρες στον κόσμο: οι κοινωνικές παροχές και οι άλλες οικογενειακές δαπάνες υπερβαίνουν τα 100 δις ευρώ ή το 5,2% του ΑΕΠ, κάτι που είναι πολύ πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα. 21 η Γαλλία υπό τον Jospin βρίσκεται κοντά στην Γερμανία όσον αφορά τις δαπάνες σε οικογενειακά επιδόματα τα οποία κυμαίνονται γύρω στο 2, 7 % έως 2, 5 % καθ' όλη την περίοδο διακυβέρνησης Jospin. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Γαλλία τότε επένδυε περίπου 210 δις. φράγκα ετησίως, στις οικογένειες. Αυτό περιλαμβάνει ένα κλιμακωμένο επίδομα τέκνου (σύνολο 160 δις.), το επίδομα στέγης (35 δις.) και τα επιδόματα για την οικογενειακή κοινωνική πρόνοια (15 δισ.), συμπεριλαμβανομένων των επιδομάτων παιδικής μέριμνας και άλλες μορφές φροντίδας τέκνων (Probst, 1999: 293). Αυτό γίνονταν σε συντονισμό με τους δήμους και γενικά στόχευε να συνδέσει καλύτερα την οικογένεια με την εργασία.

Σε συνδυασμό με την αυξανόμενη τάση ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας η κυβέρνηση Jospin επιχείρησε να προσφέρει επαρκείς δυνατότητες παιδικής φροντίδας σε βρεφονηπιακούς σταθμούς ή παιδικούς σταθμούς, από την ηλικία των τριών ετών και για το ένα τρίτο των παιδιών από την ηλικία των δύο ετών σε νηπιαγωγεία(ecoles maternelIes). Επίσης παρείχε επιδόματα τέκνων και άλλα οφέλη που επηρεάζουν την οικονομική κατάσταση των γονέων, καθώς και ένα φάσμα των φιλικών θεσμών προς την οικογένεια που επιτρέπουν τον συνδυασμό επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Όλα αυτά αποτέλεσαν στοιχεία της οικογενειακής πολιτικής Jospin.

Η κυβέρνηση αποφάσισε επίσης να αλλάξει το επίδομα για παιδιά με βάση το εισόδημα - ένα μέτρο που ήταν πολύ αμφιλεγόμενο στη Γαλλία και αναγκάστηκε σύντομα να το πάρει πίσω μέσα σε λίγες εβδομάδες (Probst, 1999: 297). Ο Jospin τροποποίησε το νόμο και αύξησε το όριο εισοδήματος βάσει του οποίου καταβαλλόταν το επίδομα τέκνου σε περίπου 3.750 ευρώ το μήνα. Η κυβέρνηση

Jospin θεωρούσε ότι η συντήρηση και ανατροφή ενός παιδιού είναι μία κοινωνική υποχρέωση και ότι η κοινωνία που επωφελείται από αυτό πρέπει επίσης να αναλάβει μέρος του κόστους. Αυτή η λογική της εξισορροπητικής δικαιοσύνης εμποδίζει την πτώση του βιοτικού επιπέδου των οικογενειών με παιδιά σε σύγκριση με τους άτεκνους - με το ίδιο εισόδημα. Εκτός από αυτή την πτυχή της εξισορροπητικής δικαιοσύνης, η κυβέρνηση Jospin θεωρούσε επίσης επιτακτική την ανάγκη αλληλεγγύης για την παροχή βοήθειας σε οικογένειες με ιδιαίτερα χαμηλό εισόδημα. Αυτό έγινε με επιδόματα ανεξάρτητα από το εισόδημα , όπως το επίδομα στέγασης και η στήριξη στην καθημερινή διαβίωση. Οι δύο πτυχές, Οι δύο πτυχές, της εξισορροπητικής δικαιοσύνης και της παροχής αλληλεγγύης, χαρακτηρίζουν θεμελιακά το γαλλικό σύστημα κατανομής των οικογενειακών βαρών (Probst, 1999: 298). Εκτός από αυτούς τους δύο πυλώνες ισότητας και αδελφοσύνης, ο αριθμός των παιδιών λαμβάνονταν επίσης υπόψη φορολογικά. Ο υπολογισμός του φόρου εισοδήματος βασίζεται στο εισόδημα ανά νοικοκυριό. Ο φορολογικός συντελεστής της οικογένειας προκύπτει από το μέγεθος του νοικοκυριού.

Ως προς το ελληνικό παράδειγμα, η οικογενειακή μέριμνα όπως φαίνεται από τον Πίνακα 21 δεν εντάσσονταν στο πλαίσιο της επιλεκτικής γενναιοδωρίας που εφάρμοσε η κυβέρνηση Σημίτη σε ορισμένους τομείς όπως η φτώχεια γήρατος. Ενώ οι οικογενειακές δαπάνες διατηρήθηκαν στο 1,6 % του ΑΕΠ από το 1996-1999, μειώθηκαν κατά το ήμισυ από το 1999-2004 και κυμάνθηκαν στο 0,8% του ΑΕΠ. Το γεγονός ότι τα οικογενειακά επιδόματα μειώθηκαν από το 2000 και μετά σχετίζεται με την αλλαγή των κριτηρίων παροχής. Μέχρι τότε ο ΟΑΕΔ παρείχε τα οικογενειακά επιδόματα στους εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα ανεξάρτητα από την κοινωνική ασφάλιση με βάση εισοδηματικά κριτήρια (Matsaganis, 2003: 272-273). Τα υψηλότερα ποσοστά παροχών πήγαιναν στα χαμηλά εισοδήματα. Από τον Οκτώβρη του 1999 εγκαταλείφτηκε η λογική των εισοδηματικών ζωνών και έκτοτε οι παροχές δεν ήταν συνδεδεμένες με το εισόδημα αλλά με τον αριθμό παιδιών . Τα οικογενειακά επιδόματα μειώθηκαν πάρα πολύ ώστε μία οικογένεια με ένα παιδί λάμβανε € 6 το μήνα και € 18 το μήνα μια οικογένεια δύο παιδιών (Matsaganis, 2003:273). Σταδιακά επομένως η πολιτική της επιλεκτικής γενναιοδωρίας για όσους πραγματικά έχουν ανάγκη στην βάση εισοδηματικών κριτηρίων περιορίστηκε σε όλο και λιγότερες κατηγορίες του πληθυσμού με αποτέλεσμα να επιδρά μόνο σε μεγάλες εκλογικές πελατείες (συνταξιούχοι, πολύτεκνοι, οικογένειες με παιδιά κοκ).

6.2.8 Διοικητικό κόστος του κοινωνικού κράτους

Μελετώντας το Βρετανικό παράδειγμα, όσον αφορά τις διοικητικές δαπάνες του κοινωνικού κράτους, οι Νέοι Εργατικοί διέθεταν την ισχυρή πεποίθηση ότι αυτές ήταν μη βιώσιμες και συνδέονταν με συνεχώς νέες βαθμίδες γραφειοκρατίας που παραμόρφωναν τους δείκτες απόδοσης των κοινωνικών πολιτικών, μειώνοντας την ποιότητα των υπηρεσιών, τα πρότυπα εξυπηρέτησης και την αποτελεσματικότητα (Bevir& O'Brien, 2001). Ως εκ τούτου οι Νέοι Εργατικοί εισήγαγαν την συγκριτική αξιολόγηση των υπηρεσιών, τα σήματα ποιότητας υπηρεσιών και τις συμφωνίες απόδοσης δημοσίων υπηρεσιών που στόχευαν στη βελτίωση των υπηρεσιών, καθιστώντας τους σχετικούς θεσμούς πιο αποτελεσματικούς και περισσότερο επικεντρωμένους στους χρήστες και λιγότερο στην γραφειοκρατία (Bevir&O'Brien, 2001). Η κυβέρνηση των Εργατικών επέτεινε στον Δημόσιο Τομέα το πρόγραμμα Benchmarking (PSBP) το οποίο ξεκίνησε αρχικά η κυβέρνηση των Συντηρητικών το 1996. Το έργο αυτό στόχευε στη βελτίωση της οργάνωσης του δημόσιου τομέα με την ανάπτυξη αρχών βέλτιστης πρακτικής που απορρέουν από το μοντέλο επιχειρηματικής αριστείας (Bevir& O'Brien, 2001). Αυτές οι αρχές κάλυπταν τομείς, όπως η αποδοτική χρήση των πόρων, η αποτελεσματική χάραξη πολιτικής και η ικανοποίηση του χρήστη. Μία σημαντική παράμετρος υπήρξε η μείωση των διοικητικών δαπανών κοινωνικής πολιτικής οι οποίες μειώθηκαν δραστικά από το 1997 (0,8 %) έως το 2003 (0, 5%) και παρέμειναν έκτοτε χαμηλές όπως δείχνει ο Πίνακας 22 .

Πίνακας 22: Διοικητικές δαπάνες για την κοινωνική πολιτική ως ποσοστό του ΑΕΠ

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Γερμανία	:	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,2	1,2
Ελλάδα	:	:	:	:	:	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Γαλλία	1,2	1,2	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,5	1,5
Ηνωμένο Βασίλειο	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4

Πηγή: Eurostat, Στοιχεία Διαθέσιμα στο:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en
(Ανάκτηση: 27/07/2018)

Στην Γαλλία, αντίθετα, οι διοικητικές δαπάνες του κοινωνικού κράτους δεν μειώθηκαν σημαντικά από την κυβέρνηση Jospin και κυμάνθηκαν σταθερά από 1, 2 % έως 1, 5% από το 1990 έως και το 2010. Αυτό συνιστά άλλο ένα στοιχείο που ισχυροποιεί την θέση περί της σημαντικότητας που έπαιξε στην Γαλλία το κεντρικό

κράτος στην παροχή καθολικών κοινωνικών υπηρεσιών μέσα από την διατήρηση μίας αντίστοιχα μεγάλης γραφειοκρατίας, Στην Γαλλία άλλωστε η διοικητικές δαπάνες κοινωνικής πολιτικής είναι οι υψηλότερες από τις εξεταζόμενες χώρες. Εντούτοις, η κυβέρνηση Jospin υπό την πίεση προσαρμογής στον κανόνα του 3 % στα ελλείμματα για την δημοσιονομική προσαρμογή στις επιταγές του Maastrichtπροσπάθησε να συγκρατήσει τόσο το διοικητικό κόστος και κυρίως πάγωσε τους μισθούς του δημοσίου (Lordon, 2001: 132).

Εντούτοις παρά τις όποιες προσπάθειες διοικητικής αποκέντρωσης ειδικά στον χώρο της παιδείας, το διοικητικό κόστος του κοινωνικού κράτους παρέμεινε υψηλό δεδομένης μάλιστα της αυτόματης αύξησης του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων κατά 17.000 άτομα προς το τέλος της θητείας Jospin, λόγω αυξημένων αναγκών παροχής δημοσίων υπηρεσιών ειδικά στο πεδίο της εκπαίδευσης, της ασφάλειας και της πρόνοιας (Cole, 2005: 111). Θεωρούνται δεδομένοι άλλωστε οι θεσμικοί και πολιτισμικοί περιορισμοί ή ο εγγενής θεσμικός συντηρητισμός στην Γαλλία που εμποδίζουν μία στροφή του διοικητικού συστήματος προς τον εξορθολογισμό με βάση το μοντέλο του σύγχρονου management όπως έγινε στην Μεγάλη Βρετανία του Blair (Cole, 2005: 111). Ποικίλες πεποιθήσεις, συμφέροντα και συνήθειες παγιώνουν τον συγκεντρωτισμό του κράτους στην Γαλλία κάτι που εκφράστηκε στο γεγονός ότι τα συνδικάτα και ενώσεις δημοσίων υπαλλήλων δημιούργησαν έναν συνασπισμό επί Jospin, ο οποίος εμπόδισε μία στροφή προς ορθολογικές μεταρρυθμίσεις και πρακτικές (Cole, 2005: 112). Οι όροι εργασίας των δημοσίων υπηρεσιών, ο ρόλος που παίζει η θέση και το κύρος των δημοσίων υπαλλήλων και το σύστημα του διοικητικού σώματος παρήγαγαν έναν θεσμικό λήθαργο ενώ τα κατεστημένα του δημοσίου παρέμειναν ακλόνητα λόγω παρωχημένων ιδεών γύρω από την φύση και την σημαντικότητα των δημοσίων υπηρεσιών (Cole, 2005: 112). Ο μύθος άλλωστε της κοινωνικής προόδου μέσω δημοσίων υπηρεσιών αποτελεί μέρος της πολιτικής κουλτούρας στην Γαλλία το οποίο εμποδίζει μεταρρυθμίσεις όπως ο περιορισμός του διοικητικού κόστους προς όφελος της πραγματικής παροχής υπηρεσιών προς τους χρήστες του κοινωνικού κράτους.

Στην Γερμανία επίσης οι διοικητικές δαπάνες του κοινωνικού κράτους παρέμειναν σταθερές από 1 % έως 1, 2 % το διάστημα 1993-2010 (Πίνακας 22) κάτι που αναδεικνύει ότι ο εκσυγχρονισμός του κοινωνικού κράτους με την έννοια της αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών υπέρ των χρηστών και όχι υπέρ της

γραφειοκρατίας, δεν προχώρησε σε έναν συγκρίσιμο βαθμό με την πολιτική του Blair στην Μεγάλη Βρετανία. Εντούτοις η κυβέρνηση Schröder προχώρησε σε ένα Master plan για τη μείωση της γραφειοκρατίας με το οποίο ενισχύθηκαν οι δραστηριότητες στον τομέα της «εκτίμησης του νομικού αντίκτυπου» (Bogumil& Jann, 2009: 151, 226). Στο πλαίσιο αυτό, ενισχύθηκαν και οι διάφορες κρατικές προσπάθειες εκσυγχρονισμού, ιδίως σε σχέση με την εξωτερική ανάθεση έργου και τις ιδιωτικοποιήσεις κάτι που οδήγησε όμως στην ανάγκη επαναφοράς θεσμών κοινωνικής προστασίας και κατά συνέπεια, στην αύξηση του διοικητικού κόστους και την πορεία προς ένα νέο «ρυθμιστικό κράτος» (Majone, 1997).

Επίσης, ο Μεγάλος Συνασπισμός SPD-CDU, με βάση το ολλανδικό μοντέλο, θεσμοθέτησε ένα ανεξάρτητο θεσμό μέτρησης και μείωσης του κόστους γραφειοκρατίας (Εθνικό Συμβούλιο Ελέγχου Ρυθμίσεων) και υιοθέτησε το πρότυπο μέτρησης κόστους (SKM) που αναπτύχθηκε επίσης στις Κάτω Χώρες για τη μέτρηση του διοικητικού φόρτου (Bogumil&Jann, 2009: 226). Η κυβέρνηση ανέλαβε τη δέσμευση να μειώσει αισθητά τα βάρη που συνδέονται με την γραφειοκρατία και το διοικητικό κόστος του κράτους (Bogumil& Jann, 2009:226).

Στην Ελλάδα οι διοικητικές δαπάνες για την κοινωνική πολιτική μειώθηκαν επί Σημίτη ελαφριά από 0,7 % το 1996 σε 0,5 % το 2004 (Πίνακας 22). Ένας σημαντικός παράγοντας που συντέλεσε σε αυτή την εξέλιξη ήταν ότι συγκροτήθηκαν ή εκσυγχρονίστηκαν με ευρωπαϊκούς πόρους δομές για την παρακολούθηση των πολιτικών και τη διαχείριση των πόρων που κατευθύνονταν και σε κοινωνικούς στόχους. Πέρα από τις διαχειριστικές αρχές παρακολούθησης των τομεακών και περιφερειακών προγραμμάτων, θεσμοθετήθηκαν ειδικοί φορείς για την πιστοποίηση και διασφάλιση ποιότητας, για την αξιολόγηση της υλοποίησης των προγραμματισμένων παρεμβάσεων και την εξασφάλιση της ορθολογικής διαχείρισης των πόρων, ώστε να επιτευχθεί μεγιστοποίηση αποτελεσμάτων (Σακελλαρόπουλος& Οικονόμου,2006: 17-18).

6.3 Εκπαιδευτική πολιτική

Τόσο από την άποψη της σχέσης μεταξύ του κοινωνικού κράτους και της αγοράς εργασίας όσο και στο πλαίσιο της δημιουργίας ίσων ευκαιριών, η εκπαιδευτική πολιτική αποτέλεσε εξαιρετικά σημαντικό πεδίο πολιτικής για τους Νέους Εργατικούς, ενταγμένη στην λογική του τρίτου δρόμου (Busemeyer, 2015: 78). Εν προκειμένω, η εκπαιδευτική πολιτική αποτέλεσε σημαντική πολιτική προτεραιότητα και στην εκτίμηση των ψηφοφόρων όπως δείχνουν τα στοιχεία από αντίστοιχες έρευνες (Petring, 2006: 121). Βασικοί στόχοι της εκπαιδευτικής πολιτικής Blair από κοινωνική σκοπιά ήταν η αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού και της ανεργίας μέσω καλύτερων εκπαιδευτικών προτύπων και η παροχή καλά καταρτισμένου, νεαρού εργατικού δυναμικού (Busemeyer, 2015: 78-79; Hodgson&Spours,2013). Από οικονομική σκοπιά ωστόσο οι Νέοι Εργατικοί επιχείρησαν να βελτιώσουν την ποιότητα της εκπαίδευσης και να την προσαρμόσουν στις ανάγκες της αγοράς με απώτερο στόχο να αποτελέσει τον βασικό πόρο ο οποίος θα προσέδιδε στη Μεγάλη Βρετανία βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα την απαιτούμενη διεθνή ανταγωνιστικότητα και θα διασφάλιζε ένα ικανοποιητικό επίπεδο απασχόλησης (Sturm, 1999: 283). Ενώ στην αρχή της θητείας της η κυβέρνηση Blair, ακολούθησε τα σχέδια λιτότητας των συντηρητικών προκατόχων της, αύξησε τις δαπάνες για την εκπαίδευση ραγδαία από το 1999 και μετά. Μεταξύ του 1999 και του 2008, η στοχευμένη αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση έφτασε σχεδόν το 60% κάτι που γίνεται ορατό και στο Διάγραμμα 26. Ωστόσο, παρά τις σημαντικές αυξήσεις δαπανών η εκπαίδευση αποτέλεσε στο εσωτερικό του κόμματος ένα θέμα με μεγάλες συγκρούσεις. Ο λόγος είναι ότι οι πολιτικές για την εκπαίδευση των Νέων Εργατικών δεν εξαντλήθηκαν μόνο σε πρόσθετες δαπάνες, αλλά έθιξαν δομικά το βρετανικό εκπαιδευτικό σύστημα, με τέτοιον τρόπο που ουσιαστικά αμφισβητούσε τις αξίες που ακολούθησε επί γενιές ολόκληρες το Εργατικό Κόμμα στην εκπαιδευτική πολιτική (Thompson, 2017).

Επί δεκαετίες ολόκληρες η έννοια του ενιαίου σχολείου καθόρισε την ταυτότητα της εκπαιδευτικής πολιτικής των Εργατικών. Οι μαθητές με διαφορετικά ταλέντα και με διαφορετική κοινωνική προέλευση έπρεπε να διδάσκονται μαζί σε ένα ολοκληρωμένο σχολείο, κάτι το οποίο θα απέφερε το μεγαλύτερο όφελος για την τοπική κοινωνία. Αναλόγως σκληρή υπήρξε η κριτική του Εργατικού Κόμματος

απέναντι στην εκπαιδευτική πολιτική των συντηρητικών που περιόρισαν τις αρμοδιότητες των τοπικών εκπαιδευτικών αρχών και καθιέρωσαν μια εσωτερική αγορά στον τομέα της εκπαίδευσης.

Οι Νέοι Εργατικοί εισήγαγαν την συστηματική αξιολόγηση της απόδοσης των μαθητών για να μετρήσουν την απόδοση των σχολείων. Η απόδοση ανταγωνιζόμενων μεταξύ τους σχολείων δημοσιευόταν τακτικά, με τα αποτελέσματα κυρίως να βασίζονται στις βαθμολογίες σπουδαστών(Crouch,2007: 183). Ο ανταγωνισμός πυροδοτήθηκε περαιτέρω μέσα από μια ανεξάρτητη διαχείριση του προϋπολογισμού στα σχολεία, την μεγαλύτερη εξειδίκευση στον εκπαιδευτικό τομέα, καθώς και τη χρηματοδότηση των σχολείων όχι βάσει των αναγκών τους ή την τοποθεσία του σχολείου, αλλά με βάση τον αριθμό των μαθητών τους. Επιπλέον στα σχολεία δόθηκε η αρμοδιότητα να καθορίσουν κριτήρια αποδοχής για τους μαθητές τους.

Ενώ οι Εργατικοί επιτέθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στους συντηρητικούς για την εκπαιδευτική πολιτική τους, με τον τρίτο δρόμο λίγα χρόνια αργότερα ο Blair προχώρησε σε μία ριζική μετατόπιση στην εκπαιδευτική πολιτική. Ο Blair και το Νέο Εργατικό Κόμμα αποδέχθηκαν την συνύπαρξη ιδιωτικών και δημόσιων σχολείων, κάτι που περιγράφεται ως μια μεγάλη πολιτιστική αλλαγή του κόμματος. Οι Εργατικοί δεν απομακρύνθηκαν μόνο από την ιδέα ενός ενιαίου, δημόσιου σχολείου, αλλά και από τον αγώνα για την κατάργηση των λεγόμενων εξετάσεων στα Γυμνάσια (Grammar Schools), στη μέση εκπαίδευση δηλαδή, η επιλεκτικότητα των οποίων θεωρούνταν εξαιρετικά άδικη. Το πρόβλημα αυτό θα λυνόταν μέσω της απαγόρευσης ίδρυσης νέων Γυμνασίων, όμως υπήρχε η δυνατότητα επέκτασης για τα υπάρχοντα σχολεία μέσης εκπαίδευσης και έτσι το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα επετεύχθη (Busemeyer, 2015: 78-79; Crouch, 2007: 184;Shaw, 2007: 62-63). Εντούτοις οι Νέοι Εργατικοί εισήγαγαν εξατομικευμένα προγράμματα εκπαίδευσης για την ενίσχυση των ατόμων όσον αφορά την επαρκή κατάρτιση ώστε να μπορούν αν απορροφηθούν εύκολα από την αγορά εργασίας (Busemeyer, 2015:79).

Στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού των αρχών της εκπαιδευτικής πολιτικής, το New Labor ανέπτυξε μια μακροπρόθεσμη στρατηγική που περιλάμβανε πέντε βασικά σημεία. Αυτά περιλάμβαναν την αυστηρή διαχείριση των επιδόσεων κάτι που θα εξασφάλιζε τακτικούς ελέγχους και την συγκρισιμότητα των σχολείων, καθώς και μεγαλύτερο ανταγωνισμό λόγω δυνατότητας επιλογής σχολείου. Περισσότερος ανταγωνισμός και δυνατότητες επιλογής θα εξασφαλίζονταν αφενός με την αυστηρή

αξιολόγηση της αποδοτικότητας των σχολείων και αφετέρου με τη δημιουργία νέων σχολείων που θα ειδικεύονταν σε συγκεκριμένα πεδία (Thompson, 2015). Η δυνατότητα επιλογής στην αγορά σχολείων θα ενισχυόταν περαιτέρω μέσω της ποικιλομορφίας. Αυτό το μέτρο συνοδεύτηκε από την δυνατότητα διείσδυσης ιδιωτικών παρόχων σχολικών υπηρεσιών στην εκπαιδευτική αγορά. Ταυτόχρονα, η επιθετική εκπαιδευτική πρωτοβουλία των Νέων Εργατικών απαιτούσε μεγαλύτερη συνεργασία μεταξύ των σχολείων. Σε αντίθεση με τη συντηρητική κυβέρνηση που προηγήθηκε, το Νέο Εργατικό Κόμμα φρόντισε τα σχολεία σε υποβαθμισμένες περιοχές για να αυξήσει το επίπεδο εκπαίδευσης των νέων από μειονεκτούσες οικογένειες. Για τον σκοπό αυτό εισήχθησαν νεοσύστατες ακαδημίες της πόλης που λάμβαναν κρατικές επιχορηγήσεις αλλά χρηματοδοτούνταν και από ιδιωτικές χορηγίες (Shaw, 2007: 63-69;Thompson, 2015).

Σημαντικές αποφάσεις στην εκπαιδευτική πολιτική δεν λήφθηκαν μόνο στον τομέα της σχολικής πολιτικής, αλλά και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, τα πανεπιστήμια υπέφεραν από τις συντηρητικές πολιτικές λιτότητας. Αν και ο αριθμός των φοιτητών αυξήθηκε σταθερά, πολλά προγράμματα έπρεπε να καταργηθούν επειδή υπήρχε έλλειψη κεφαλαίων. Ταυτόχρονα, οι σχολικοί απόφοιτοι από οικογένειες χαμηλού εισοδήματος στερούνταν πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς τα κονδύλια στήριξης για αυτές τις ομάδες πληθυσμού μειώθηκαν σταθερά ή καταργήθηκαν. Ενόψει αυτών των εξελίξεων, οι Νέοι Εργατικοί κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τις ανησυχίες και τα προβλήματα των πανεπιστημίων. Λόγω των αυτόβουλα επιβληθέντων αυστηρών μέτρων λιτότητας, δεν μπορούσαν να καταβληθούν πρόσθετες δαπάνες στον τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ οι πόροι χρειάζονταν επειγόντως κι έτσι το New Labor προέβη σε ένα ακόμη πολύ αμφιλεγόμενο βήμα. Από το 1998, κάθε φοιτητής έπρεπε να καταβάλει δίδακτρα στα κρατικά πανεπιστήμια. Οι σπουδαστές με καταγωγή από το υψηλότερο τρίτο των εισοδηματικών ομάδων κατέβαλαν £ 1.000 και τα μέλη μεσαίου εισοδήματος κατέβαλαν £ 500 ετησίως.

Οι σπουδαστές από οικογένειες στις χαμηλότερες ομάδες εισοδήματος εξαιρέθηκαν από την υποχρέωση πληρωμής. Η προηγούμενη επιδότηση των σπουδαστών αντικαταστάθηκε από ένα πιο γενναιόδωρο επίδομα σε χρήμα, το οποίο έπρεπε να όμως να επιστραφεί μετά την αποφοίτηση. Παρά το γεγονός ότι εκδηλώθηκε σαφής δυσαρέσκεια για τα δίδακτρα η κυβέρνηση δεν φρόντισε να εκτονώσει την κατάσταση αλλά έδωσε την δυνατότητα στα πανεπιστήμια από το

2003, να χρεώνουν ακόμη υψηλότερα δίδακτρα. Ταυτόχρονα, όμως, δόθηκε στους φοιτητές η ευκαιρία να πληρώσουν τα επιβληθέντα τέλη σπουδών αφού ολοκληρώσουν τις σπουδές τους και αποκτήσουν τακτικό εισόδημα (Glennerster, 2007: 246-247).

Ένα πεδίο πολιτικής, το οποίο ανέκαθεν διαμόρφωνε την ταυτότητα της γαλλικής πολιτικής αριστεράς από την Γαλλική επανάσταση και μετά, είναι η εκπαιδευτική πολιτική. Στην καρδιά της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας της αριστεράς βρίσκεται το σχολείο της πολιτείας (École de la République), ένα ενιαίο σχολείο απελευθερωμένο από εκκλησιαστικές επιρροές που προσφέρει στους έφηβους πολίτες δημοκρατικές αξίες και ίση πρόσβαση σε κάθε μαθητή (Cole, 2001: 707). Παρά την σημασία της εκπαιδευτικής πολιτικής για την πολιτική αριστερά στη Γαλλία, με την πολιτική εκπαίδευσης από το 1997 υπό την κυβέρνηση Jospin εκδηλώθηκε κατάφορα το εγγενές χάσμα εντός του γαλλικού σοσιαλιστικού κόμματος μεταξύ επαναστατικής απαίτησης και ρεαλιστικής διακυβέρνησης. Παρόλο που οι δαπάνες για την εκπαίδευση αυξήθηκαν κάτω από τη σοσιαλιστική κυβέρνηση (Βλ. Διάγραμμα 26) δεν επιτεύχθηκαν όμως επαναστατικές μεταβολές στον τομέα αυτόν.

Αντίθετα, ο υπουργός Παιδείας Claude Allegre επικεντρώθηκε σε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα της δημόσιας εκπαίδευσης, ο οποίος περιλαμβάνει πάνω από 1,3 εκατ. εργαζόμενους το 2000 και αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα γραφειοκρατικά συστήματα σε όλο τον κόσμο. Ο Allegre ανακοίνωσε μια διοικητική και οργανωτική μεταρρύθμιση του συγκεντρωτικού εκπαιδευτικού συστήματος, στην οποία το Υπουργείο Παιδείας αναλάμβανε όλες οι αποφάσεις, από την εκπαίδευση των δασκάλων έως τις εξετάσεις. Πολλοί παρατηρητές επισήμαναν σαφείς ομοιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής Jospin με αυτή του Blair (Breuillard & Cole, 2001: 11). Ωστόσο, το εύρος των μεταρρυθμίσεών Jospin απείχε πολύ από αυτό των Νέων Εργατικών. Στην περίπτωση της Γαλλία για παράδειγμα μία ανάθεση αρμοδιοτήτων του Υπουργείου Παιδείας σε άλλες αρχές ήταν ανεπιθύμητη.

Ενώ λοιπόν ο Allegre επιχείρησε να μετατρέψει την σχολική επιθεώρηση (IGEN) σε μία υπηρεσία αξιολόγησης με αρμοδιότητα την συγκριτική αξιολόγηση της απόδοσης των σχολείων, η ιδέα αυτή απέτυχε λόγω της αντίστασης της ίδιας της υπηρεσίας. Σε κάθε περίπτωση, σε αντίθεση με το Ηνωμένο Βασίλειο, στη Γαλλία η ιδέα να εξαρτάται η κατανομή πόρων από το προφίλ απόδοσης ενός σχολείου δεν μπόρεσε ποτέ να επικρατήσει. Αντίθετα το Υπουργείο Παιδείας κατάφερε να πετύχει συμβατικές συμφωνίες με τα περιφερειακά γραφεία σχολικής εκπαίδευσης τα οποία

υπάγονταν στην αρμοδιότητά του, κάτι που συντέλεσε προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης. Οι συμβατικές συμφωνίες αυτές αποτελούσαν περισσότερο σχέδια στόχων με τα οποία οι σχολικές περιφέρειες απέκτησαν μεγαλύτερη ελευθερία στη χρήση των διατιθέμενων κονδυλίων και ήταν σε θέση να αποφασίζουν αυτόνομα με ποιο τρόπο θα τηρούσαν τους στόχους που είχαν τεθεί. Επιπλέον, από το 1999 δεν ήταν πλέον το Υπουργείο Παιδείας υπεύθυνο για την κατανομή των εκπαιδευτικών στις σχολικές περιφέρειες αλλά η περιφερειακή σχολική διοίκηση (Cole, 2001: 707-714). Εντούτοις μέχρι τις αρχές του 2000 οι σοσιαλιστές δεν κατάφεραν να βελτιώσουν αισθητά την κατάσταση της εκπαίδευσης. Δεν εξηγούνται άλλωστε διαφορετικά οι μαζικές διαμαρτυρίες δασκάλων και μαθητών που ξεσπούσαν σε τακτικά χρονικά διαστήματα και αφορούσαν τις σχολικές ελλείψεις. Οι διαμαρτυρίες αυτές οδήγησαν τελικά στην παραίτηση του υπουργού παιδείας.

Ωστόσο, ακόμα πιο σοβαρό ενόψει της επιδείνωσης των κοινωνικών συγκρούσεων, είναι ότι η σοσιαλιστική κυβέρνηση δεν κατάφερε να εξασφαλίσει μεγαλύτερη ισότητα ευκαιριών μέσω της εκπαιδευτικής της πολιτικής. Ανεξάρτητα από τις όποιες πολιτικές παρεμβάσεις της κυβέρνησης Jospin στην εκπαιδευτική πολιτική, το εκπαιδευτικό σύστημα παρέμεινε ελιτίστικο και ανομοιογενές. Παρά την προσπάθεια αναβάθμισης των σχολείων σε υποβαθμισμένες περιοχές, η καταγωγή ενός ατόμου παρέμεινε κριτήριο αποκλεισμού. Το δεδομένο αυτό συντέλεσε στην αύξηση της διάθεσης βίας της νέας γενιάς (Schmidt, 2005: 11) με αποτέλεσμα το ζήτημα της ανασφάλειας να επικρατεί στον δημόσιο διάλογο (Seggelke, 2006: 246-247).

Αν και η σοσιαλιστική κυβέρνηση διακήρυξε την αντιμετώπιση του προβλήματος της εγκληματικότητας σε βασικό καθήκον της δημοκρατικής πολιτείας, θέλοντας να αποτρέψει μια ιδεολογική πόλωση κατά μήκος των πολιτικών διαχωριστικών γραμμών και προβάλλοντας την πολιτική ασφάλειας ως ζήτημα που δεν είναι αριστερό η δεξιό, το θέμα προσέφερε όλο και περισσότερα κίνητρα κριτικής εκ μέρους του δεξιού Προέδρου Chirac και των αστικών κομμάτων κατά της σοσιαλιστικής κυβέρνησης (Schmidt, 2015: 11). Πράγματι στο ζήτημα της εγκληματικότητας η σοσιαλιστική κυβέρνηση επέδειξε κάποια θεωρητική αφέλεια (Schmidt, 2005: 11) μη παρέχοντας συγκεκριμένες λύσεις στα τρέχοντα προβλήματα. Η μείωση της ανεργίας, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και η εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης της βίας αποτέλεσαν ασφαλώς σημαντικά μέτρα κατά της παραβατικότητας των ανηλίκων. Ωστόσο, στην αντίληψη πολλών

Γάλλων και πολλών σοσιαλιστών, έλειπε μια συνεκτική στρατηγική. Αυτό φάνηκε στο εκλογικό πρόγραμμα των σοσιαλιστών του 2002 όπου υιοθετούσαν συντηρητικές προτάσεις ορθής διαχείρισης κρίσεων και, ως εκ τούτου, σε κάποιο βαθμό ομολογούσαν την αποτυχία τους να καταπολεμήσουν τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Το SPD του Schröder στην Γερμανία ακολούθησε από την προεκλογική περίοδο του 1997 το σύνθημα του Blair «Εκπαίδευση, Εκπαίδευση, Εκπαίδευση» (Education, Education, Education) υποσχόμενο ότι σε περίπτωση εκλογικής νίκης τους θα διπλασίαζε τις δημόσιες επενδύσεις στην εκπαίδευση εντός μίας πενταετίας. Πράγματι, όπως δείχνει και το Διάγραμμα 26, οι δημόσιες δαπάνες για την παιδεία αυξήθηκαν δραστικά στην Γερμανία επί Schröder τουλάχιστον από το 2000 και μετά. Τουλάχιστον μετά το σοκ που πυροδότησαν οι λεγόμενες έρευνες PISA οι οποίες πιστοποίησαν την κακή ποιότητα του γερμανικού σχολικού συστήματος, από το 2001/2002 επανήλθε η εκπαιδευτική πολιτική στο επίκεντρο της δημόσιας ατζέντας (Niejahr:2005, 149; Huiska, 2005 : 11-13). Το σόκ της PISAS εκτιμήθηκε από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες ως το μεγαλύτερο κοινωνικοπολιτικό σκάνδαλο της εποχής διότι απέδειξε ότι η σχολική απόδοση σε καμία άλλη βιομηχανική χώρα δεν συνδέεται περισσότερο με την κοινωνική προέλευση από ότι στην Γερμανία (Barz:2012, 216-217;Wacker:2008,15-16). Τα αποτελέσματα των πρώτων ερευνών PISA για την Γερμανία φαίνεται να επιβεβαίωσαν την θέση των Bourdieu-Passeron περί της «ψευδαίσθησης των ίσων ευκαιριών» στην εκπαίδευση αφού κατά την άποψη τους το εκπαιδευτικό σύστημα δεν συμβάλλει καθόλου στην αντιστάθμιση της κοινωνικής και πολιτισμικής ανισότητας, ειδικότερα όσον αφορά την πρόσβαση στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση που ως αγαθό περιορίζονταν επί μακρόν πάνω από όλα για τις ανώτερες τάξεις που διέθεταν - οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πλεονέκτημα (Bourdieu&Passeron, 1971: 40). Επειδή ακριβώς οι ευκαιρίες ζωής δεν μπορούν να αποσυνδεθούν από τις ευκαιρίες εκπαίδευσης και επομένως η καλή εκπαίδευση και κατάρτιση σημαίνει μεγαλύτερο εισόδημα, καλύτερο επίπεδο διαβίωσης καθώς και μεγαλύτερη ικανότητα διαχείρισης κρίσεων που συνδέονται με απόλυση, ανεργία, ασθένεια ή χωρισμό, η κυβέρνηση Schröder εκτίμησε ως δραματικά τα αποτελέσματα της έρευνας PISA (Niejahr:2005, 149). Μία εκπαιδευτική πολιτική άλλωστε στην υπηρεσία των ίσων ευκαιριών αποτέλεσε μία βασική προεκλογική υπόσχεση του 2002 από τον καγκελάριο Schröder.

Η εκπαίδευση, σύμφωνα με τον Schröder, είναι «το κεντρικό κοινωνικό

ζήτημα των αρχών του 21ου αιώνα και ως εκ τούτου η κυβέρνηση πρέπει να αναλάβει την ευθύνη που της αντιστοιχεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού σχεδιασμού» (Schröder, 2002). Η συγκυριακή κατάσταση της εκπαίδευσης χαρακτηριζόταν από την μείωση δαπανών που είχε δρομολογήσει η προηγούμενη κυβέρνηση Kohl. Οι δημόσιες δαπάνες στον τομέα αυτό μειώθηκαν σημαντικά από το 1992.Το 1992, διατέθηκαν 20,6 δις. DM για την εκπαίδευση, την επιστήμη και την έρευνα και μόνο 18,4 δισ. DM το 1997, ενώ το μερίδιο της εκπαίδευσης στον προϋπολογισμό μειώθηκε από 4, 8 % σε 4, 2 % την ίδια περίοδο. Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο της προεκλογικής εκστρατείας, το SPD είχε δώσει έμφαση στη σημασία της εκπαίδευσης και της έρευνας και στον αντίκτυπο της εκπαιδευτικής ανισότητας στην έλλειψη ίσων ευκαιριών. Εκτός από την ανεπαρκή χρηματοδότηση του τομέα της εκπαίδευσης, οι σοσιαλδημοκράτες τόνιζαν τις παρωχημένες δομές των γερμανικών πανεπιστημίων. Η νέα κυβέρνηση λοιπόν βρισκόταν μπροστά σε δύο αιτήματα. Αφενός την αύξηση των δαπανών στην εκπαίδευση και αφετέρου την αναβάθμιση των πανεπιστημίων. Από προγραμματική άποψη το SPD στην εκπαιδευτική πολιτική ακολούθησε το παράδειγμα του τρίτου δρόμου όπως και πολλά άλλα ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Η εκπαίδευση αποτέλεσε το νέο «μάντρα» για το SPD (Giddens, 1999: 128).

Η εμμονή στην εκπαίδευση κατά το παράδειγμα Blair εκφράζεται στο εκλογικό πρόγραμμα του SPD μέσω της άποψης ότι η επένδυση στην καινοτομία, στην εκπαίδευση και στις νέες τεχνολογίες αποτελεί μια «σοσιαλδημοκρατική αντίδραση στον 21ο αιώνα» (SPD, 1998b: 9). Λόγω της παραίτησης από άλλα μέσα αναδιανομής και εργαλεία παραγωγής ισότητας, η εκπαίδευση και η ευρεία συμμετοχή σε αυτή, μεταμορφώθηκε σε πυρήνα και εργαλείο εγγύησης της ισότητας των ευκαιριών και της κοινωνικής δικαιοσύνης, που έπρεπε να επιτευχθεί με τον αποτελεσματικότερο δυνατό τρόπο. Οι μεταρρυθμίσεις που υποσχέθηκε η νέα κυβέρνηση βασίζονταν σε δύο κατευθυντήριες αρχές, την ισότητα των ευκαιριών (μεταρρύθμιση των φοιτητικών επιδομάτων – Bafög), και την αποτελεσματικότητα και ποιότητα (μεταρρύθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης). Έμφαση αποδίδονταν επίσης στις αναπτυξιακές πτυχές της χρηματοδότησης της έρευνας και της τεχνολογίας. Ο πρωταρχικός στόχος της προώθησης της έρευνας θα πρέπει να είναι η εφαρμογή στα «εμπορεύσιμα προϊόντα».

Η πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση αποτέλεσε κατά την πρώτη θητεία Schröder κεντρικό πεδίο πολιτικής όπου ανακοινώθηκαν ολοκληρωμένες μεταρρυθμίσεις. Ο

στόχος του εκσυγχρονισμού και της διεθνοποίησης των γερμανικών πανεπιστημίων δρομολογήθηκε κατά κύριο λόγο μέσω διαρθρωτικών, διοικητικών και υπηρεσιακών μεταρρυθμίσεων. Κεντρικό σημείο εκκίνησης ήταν η εισαγωγή του δευτεροβάθμιου καθηγητή και της κατάργησης του υποχρεωτικού μεταδιδακτορικού τίτλου. Στην συνέχεια ακολούθησε μία μεταρρύθμιση των μισθών των καθηγητών, η οποία περιλάμβανε κατά κύριο λόγο κριτήρια απόδοσης (Neuweiler, 2002). Επιπλέον, ανακοινώθηκε δραστική αύξηση των δημοσίων δαπανών για την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Δημόσιο διάλογο προκάλεσε επίσης η απόφαση κατάργησης των τελών, φοίτησης τουλάχιστον για τα πρώτα έτη. Σε κάθε περίπτωση, την πρώτη τετραετία η κυβέρνηση συνασπισμού SPD–Πρασίνων κατάφερε να υλοποιήσει σχεδόν όλους τους στόχους που είχε θέσει στην εκπαιδευτική πολιτική. Με την πέμπτη τροποποίηση του νόμου για την τριτοβάθμια εκπαίδευση του 2002, δόθηκε η δυνατότητα στα πανεπιστήμια, να προσλάβουν δευτεροβάθμιους καθηγητές και καταργήθηκε το μεταδιδακτορικό δίπλωμα ως προϋπόθεση πρόσληψης, ενώ επίσης ρυθμίστηκε και προσωρινή απασχόληση των επιστημονικών συνεργατών. Επίσης το έτος 2002 ρυθμίστηκε και το ζήτημα της μισθοδοσίας των πρωτοβάθμιων καθηγητών με την έγκριση της κάτω Βουλής αφού έγιναν κάποιες τροποποιήσεις. Ο νόμος κατευθυνόταν βάσει των κριτηρίων απόδοσης. Μία τρίτη μεταρρύθμιση αφορούσε την κατάργηση των τελών φοίτησης για τα πρώτα έτη, την δημιουργία ενός συντακτικού σώματος φοιτητών και την εισαγωγή μεταπτυχιακών σπουδών. Την ίδια στιγμή η κυβέρνηση τήρησε την υπόσχεση της να αυξήσει τις δαπάνες για την εκπαίδευση. Παρά τη δύσκολη δημοσιονομική κατάσταση, αυξήθηκε σημαντικά ο προϋπολογισμός για την έρευνα και την εκπαίδευση. Μετά από χρόνια στασιμότητας ή και οπισθοδρόμησης στο πεδίο αυτό υπό την προηγούμενη κυβέρνηση Kohl, η κυβέρνηση SPD-Πρασίνων αύξησε τις δαπάνες σε αυτόν τον τομέα κατά περισσότερο από 36% από το 1998 σε περίπου δέκα δις. το 2005 (Schröder, 2005). Οι δαπάνες για τα πανεπιστήμια αυξήθηκαν κατά 23% από το 1998 (Schröder, 2005). Η κυβέρνηση κατάφερε να υλοποιήσει τους στόχους της μέσα από την ενιαία και αποφασιστική της δράση στο συγκεκριμένο πεδίο και λόγω της ανοχής της κάτω Βουλής η οποία ελεγχόταν από τους Χριστιανοδημοκράτες αλλά δεν εμφανίστηκε ως παίκτης αρνησικυρίας (Veto Player). Επίσης υλοποιήθηκε ως έναν βαθμό η μεταρρύθμιση της επιδότησης-στήριξης σπουδών (BAföG). Αν και δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί όπως είχε αρχικά προβλεφθεί για στρατηγικούς και εκλογικούς λόγους, με το πλαίσιο νόμου

2001διευρύνθηκε σημαντικά η χρηματοδότηση των σπουδών μέσα από άμεσες ενισχύσεις των φοιτητών και ο αριθμός των δικαιούχων αυξήθηκε.

Όσον αφορά το σχολικό σύστημα η κυβέρνηση προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τα αρνητικά αποτελέσματα των ερευνών PISAγια τα γερμανικά σχολεία και τις επιδόσεις των μαθητών για να θεσπίσει εθνικές προδιαγραφές ποιότητας (Wallbrabenstein, 2014, 56-57; Anger,Konegen-Grenier,Lotz& Plünnecke:2011, 86-89 ; Keitel, 2007: 51; Sill, 2007: 393-396). Ωστόσο το εγχείρημα αυτό προσέκρουσε στις αρμοδιότητες που διαθέτουν τα κρατίδια στην εκπαιδευτική πολιτική. Για τον λόγο αυτό η κυβέρνηση Schröder ακολούθησε μία πολιτική του χρυσού χαλιναριού και ανακοίνωσε το 2002 ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για το μέλλον το οποίο περιείχε την δέσμευση για την ίδρυση ολοήμερων σχολείων (Jahnke, 2007: 1). Για τον σκοπό αυτό η κυβέρνηση Schröder υποσχέθηκε να διαθέτει 1 δις ευρώ ετησίως για την επέκταση της ολοήμερης σχολικής φροντίδας. Το πρόγραμμα αυτό έμελλε να συγκεκριμενοποιηθεί την επόμενη κυβερνητική θητεία υπό την συγκυβέρνηση SPD – Πρασίνων. Προγραμματικά η κυβέρνηση υποσχέθηκε μεγαλύτερη αυτονομία στους εκπαιδευτικούς θεσμούς εν γένει, περαιτέρω άνοιγμα της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, την κατάργηση των τελών φοίτησης έως το πρώτο πτυχίο, και την συνεχιζόμενη αύξηση των δαπανών στον τομέα της εκπαίδευσης και της έρευνας (SPD, 2002: 26-30). Το SPD ανακοίνωσε ένα ειδικό πρόγραμμα ολοήμερων σχολείων με όγκο χρηματοδότησης € 4 δις ενώ οι Πράσινοι έδιναν έμφαση σε μία φιλόδοξη «νέα εκπαιδευτική μεταρρύθμιση» και μία «νέα μεταρρύθμιση των πανεπιστημίων» καθώς και στην προώθηση των δικαιωμάτων των γυναικών στη τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Στην συμφωνία του κυβερνητικού συνασπισμού μεταξύ των δύο κομμάτων επικρατούσε η ρητορική της Agenda 2010 στον υπερθετικό βαθμό τονίζοντας την ανάγκη ανόδου και αναβάθμισης του γερμανικού εκπαιδευτικού συστήματος στην κορυφή της Ευρώπης (SPD/Bündnis 90/DieGrünen, 2002: 10-11). Για το σκοπό αυτό κρίθηκαν αναγκαίες οι «συνεχείς διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις». Μια μεταρρύθμιση του νόμου περί Επαγγελματικής Κατάρτισης θα έδινε περισσότερες πραγματικές ευκαιρίες εξειδίκευσης στους νέους (SPD/Bündnis 90/DieGrünen, 2002:17), η συνέχιση των προγραμμάτων κατάρτισης στην Ανατολική Γερμανία και ένα πρόγραμμα με τον τίτλο JUMP-Plus που θα εγγυόταν σε 100.000 έφηβους σε υπανάπτυκτες περιοχές μια θέση εργασίας (στον κοινωνικό, πολιτιστικό και περιβαλλοντικό τομέα) και περαιτέρω ευκαιρίες εξειδίκευσης. Για να βελτιωθεί η

κατάσταση παιδικής φροντίδας ανακοινώθηκε η δημιουργία 10.000 ολοήμερων σχολείων με ισχυρή εκπαιδευτική αποστολή. Για την βελτίωση της ποιότητας των σχολείων προτάθηκε συνεργασία κεντρικού κράτους και κρατιδίων για τον καθορισμό εκπαιδευτικών προδιαγραφών. Η σύσταση μίας επιτροπής εμπειρογνωμόνων που μέσα από τακτικές εκθέσεις και προτάσεις μέτρων για την περαιτέρω ανάπτυξη της εκπαίδευσης καθώς και μία επιθετική πολιτική για την βελτίωση της ποιότητας της διδασκαλίας αποτελούσαν μέρος του σχεδίου για τα σχολεία χώρες (SPD/Bündnis 90/DieGrünen, 2002: 33).

Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπου η κόκκινο-πράσινη κυβέρνηση ήταν ιδιαίτερα δραστήρια κατά την προηγούμενη θητεία της προτάθηκε μαζί με μία συλλογική σύμβαση για την επιστήμη ένα σύμφωνο για τα πανεπιστήμια κυβέρνησης και κρατιδίων και ορισμένα μικρότερα μέτρα βελτίωσης της ποιότητας και της ελκυστικότητας των γερμανικών πανεπιστημίων συμπεριλαμβανομένης της διεθνούς κατάταξης τους (SPD/Bündnis 90/DieGrünen, 2002: 32-33). Σχετικά με τις δαπάνες στον τομέα της εκπαίδευσης και της έρευνας, η κυβέρνηση υποσχέθηκε αύξηση των δαπανών και ως στόχος τέθηκε ένα άθροισμα δημόσιων και ιδιωτικών ερευνητικών δαπανών στο 3% του ΑΕΠ (SPD/Bündnis 90/Die Grünen, 2002: 36). Ωστόσο, η δημοσιονομική σταθεροποίηση τέθηκε στην κυβερνητική συμφωνία ως όρος υψηλότερων επενδύσεων στην εκπαίδευση. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις κυβερνητικές δηλώσεις του για την Agenda 2010 το 2003 ο Schröder ενσωμάτωσε και την εκπαιδευτική πολιτική σε αυτήν και τόνισε την έλλειψη θέσεων κατάρτισης και μαθητείας, απειλώντας με την εισαγωγή ενός φόρου για την δημιουργία θέσεων και, από την άλλη πλευρά, τόνισε το σκάνδαλο των άνισα κατανεμημένων εκπαιδευτικών ευκαιριών (Schröder, 2003).

Όσον αφορά την υλοποίηση των ανακοινωθέντων η κυβέρνηση υπέστη μία σφοδρή ήττα σχετικά με τον νόμο πλαίσιο για τα πανεπιστήμια που είχε εισάγει στην προηγούμενη θητεία της και συγκεκριμένα τις διατάξεις που αφορούσαν την πρόσληψη δευτεροβάθμιων και επίκουρων καθηγητών και την κατάργηση των τελών φοίτησης. Αφού το συνταγματικό δικαστήριο ενέκρινε τις αιτιάσεις ορισμένων κρατιδίων που είχαν προσφύγει σε αυτό ζητώντας την κατάργηση της διάταξης για την πρόσληψη επίκουρων καθηγητών, η Βουλή αναγκάστηκε το 2004 να αλλάξει το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο αφήνοντας στα κρατίδια την διαμόρφωση της νομικής θέσης δευτεροβάθμιων και επίκουρων καθηγητών.

Περίπου το ίδιο συνέβη και αναφορικά με την κατάργηση των τελών σπουδών

κατά της οποίας είχαν προσφύγει μία σειρά κρατιδίων υπό χριστιανοδημοκρατική διοίκηση. Το συνταγματικό δικαστήριο αποφάσισε ότι η ύπαρξη τελών φοίτησης δεν συντελεί αποδεδειγμένα στη δημιουργία ισοδύναμων συνθηκών διαβίωσης ή στην διατήρηση της νομικής και οικονομικής ενότητας αφού δεν υφίστανται σοβαρές ενδείξεις ότι τέλη φοίτησης έως 500 ευρώ ανά εξάμηνο επηρεάζουν αρνητικά την ισότητα των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων εκείνων των κρατιδίων όπου ισχύουν τέλη φοίτησης. Ως εκ τούτου η γερμανική κυβέρνηση αναγκάστηκε να αλλάξει την συγκεκριμένη διάταξη όπως προέβλεπε η απόφαση του συνταγματικού δικαστηρίου και να αφήσει στα ομοσπονδιακά κρατίδια την ευθύνη και το καθήκον να εξασφαλίσουν ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες και να κρίνουν αν απαιτείται η εισαγωγή τελών φοίτησης και αν αυτά επηρεάζουν τις ανάγκες ομάδων πληθυσμού χαμηλού εισοδήματος. Με τις δύο αποφάσεις αυτές το συνταγματικό δικαστήριο έθεσε σαφή όρια στην πολιτική της κυβέρνησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ενισχύοντας ταυτόχρονα την θέση των κρατιδίων (Batt, 2004: 760). Η επιτυχία ωστόσο της κυβέρνησης σοσιαλδημοκρατών –πρασίνων στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης έμεινε αμείωτη καθώς ο αριθμός δικαιούχων του αυξημένου επιδόματος φοίτησης που εισήχθη κατά την προηγούμενη θητεία της αυξανόταν αμείωτα από το 2002 έως το 2005. Η αύξηση έφτασε το 20 %.

Τον Μάιο του 2004, η προοδευτική κυβέρνηση άλλαξε για δεύτερη φορά τον νόμο για την προώθηση της κατάρτισης χωρίς να τροποποιήσει τα δικαιώματα παροχής ή το επίπεδο παροχής, αλλά άλλαξε δευτερεύοντα διοικητικά στοιχεία. Στην συνέχεια η κυβέρνηση επιχείρησε να προβεί στην αναβάθμιση του πανεπιστημιακού συστήματος μέσω της εισαγωγής πανεπιστημίων ελίτ. Μετά από σοβαρές διενέξεις με κάποια κρατίδια που θεώρησαν ότι η συγκεκριμένη μεταρρύθμιση εισάγει πανεπιστήμια πρώτης και δεύτερης τάξης η κυβέρνηση κατάφερε να προβεί σε έναν συμβιβασμό με τα κρατίδια τον Ιούνιο του 2005. Ο συμβιβασμός αυτός προέβλεπε μέχρι το 2011, την χρήση 1,9 δις ευρώ (από τα οποία η ομοσπονδιακή κυβέρνηση θα χρηματοδοτούσε τα τρία τέταρτα) για 40 μεταπτυχιακά, 30 πόλων αριστείας (Clusters of Excellence) (στους οποίους θα συνεργαζόταν πανεπιστήμια, επιστημονικές οργανώσεις και μη πανεπιστημιακά ιδρύματα) και μελλοντικά σχέδια για την επέκταση της πανεπιστημιακής έρευνας υψηλού επιπέδου, με οποία θα ενισχύονταν το ερευνητικό προφίλ τουλάχιστον δέκα πανεπιστημίων. Όσον αφορά τα σχέδια για μια ανεξάρτητη συλλογική σύμβαση για την επιστήμη αυτά στέφθηκαν με επιτυχία παρά την ευρεία υποστήριξη (για

παράδειγμα από το γερμανικό επιστημονικό συμβούλιο, αλλά και από τη ομάδα των φιλελευθέρων του FDP στην Βουλή. Συνολικά, η πανεπιστημιακή πολιτική της προοδευτικής κυβέρνησης κατά τη δεύτερη θητεία της αποδείχτηκε λιγότερο δυναμική, καθώς ορισμένες εμφανείς επιτυχίες της πρώτης θητείας της στην πορεία αποδείχτηκαν ως μπούμερανγκ. Επιπλέον, η συνεργασία με τα κρατίδια αποδείχθηκε σκληρή, όπως έδειξε η κυβερνητική πρωτοβουλία για την αριστεία καθώς και οι προσπάθειες που κατέβαλε η κυβέρνηση για πολιτική για τα σχολεία που θα εξεταστεί στην συνέχεια.

Μετά το σόκ που προκάλεσαν οι έρευνες PISA αναφορικά με το γερμανικό σχολικό σύστημα, ό Schröder έθεσε ζητήματα αναβάθμισης και προδιαγραφών ποιότητας αμφισβητώντας ακόμα και την φεντεραλιστική οργάνωση του. Εντούτοις η κυβέρνηση δεν κατέβαλε προσπάθειες ενίσχυσης του ρόλου της κεντρικής κυβέρνησης έναντι των κρατιδίων όσον αφορά τον στρατηγικό έλεγχο της εκπαίδευσης. Αντίθετα, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να επιστρέψει πολλές αρμοδιότητες στα κρατίδια μετά την εκλογική νίκη των Χριστιανοδημοκρατών το 2005 (Hepp, 2011: 127). Ως εκ τούτου στην κυβερνητική θητεία από το 2002-2005 η κυβέρνηση συνασπισμού εγκατέλειψε την προσπάθεια θέσπισης ενός κεντρικού νόμου πλαισίου για τα σχολεία. Εντούτοις πήρε άλλες σημαντικές πρωτοβουλίες που ενίσχυαν το κρατικό στίγμα στην εκπαιδευτική πολιτική. Η πιο σημαντική πρωτοβουλία ήταν η επέκταση του θεσμού των ολοήμερων σχολείων προσφέροντας στα κρατίδια σημαντική επενδυτική βοήθεια. Ο στόχος ήταν να δοθεί στην κεντρική κυβέρνηση η έμμεση δυνατότητα ελέγχου στο συγκεκριμένο εμπροσθοβαρές πεδίο δραστηριότητας (Hepp, 2011:126).

Σε συνάφεια με τα υπόλοιπα σοσιαλδημοκρατικά παραδείγματα του τρίτου δρόμου στην Ελλάδα η κυβέρνηση Σημίτη έδωσε έμφαση στην προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις ανάγκες της διεθνούς και ελληνικής οικονομίας μέσα από μία στροφή προς τον εξευρωπαϊσμό. Η κυβέρνηση των εκσυγχρονιστών ξεκίνησε ένα φιλόδοξο πρόγραμμα εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που περιλάμβανε σχεδόν όλες τις πτυχές του εκπαιδευτικού συστήματος δηλαδή την διοίκηση και τον έλεγχο του, την θεσμική του οργάνωση, τα προγράμματα σπουδών, την παιδαγωγική διαδικασία, τους εκπαιδευτικούς ,την διαπολιτισμική εκπαίδευση και την εκπαίδευση των μειονοτήτων (Kazamias, 2009: 253). Ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος της κυβέρνησης Σημίτη όσον αφορά την εκπαίδευση περιστρεφόταν γύρω από τις έννοιες του εκδημοκρατισμού και του εκσυγχρονισμού με έμφαση στην τελευταία.

Η κρίση που επικρατούσε στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ανάγονταν από τους εκσυγχρονιστές στις επίπονες επιπτώσεις των χρόνιων παθογενειών του συστήματος και στην «ασυγχρονία» του ελληνικού εκπαιδευτικού μοντέλου με τα δεδομένα της ΕΕ και του σύγχρονου δυτικού κόσμου. Οι παθογένειες(Kazamias, 2009: 253) της ελληνικής εκπαίδευσης μπορούν να συνοψιστούν ως ακολούθως: (α) ένα κεντρικό, γραφειοκρατικό, ιεραρχικό και δυσκίνητο σύστημα διοίκησης, β) ένα δημοκρατικό εκπαιδευτικό δίκτυο τόσο όσον αφορά την γενική εκπαίδευση όσο και την επαγγελματική που λειτουργούσε με διαφορετική επίδραση στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και «ασύγχρονα» σε σχέση με την κοινωνία και τον κόσμο της εργασίας, (γ) ένα είδος σχολικής εκπαίδευσης που χαρακτηριζόταν από φορμαλισμό, αυταρχική παιδαγωγική και αναχρονιστική εκπαιδευτική γνώση, δ) υψηλά ποσοστά εγκατάλειψης του σχολείου, ε) ανισότητες ευκαιριών μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών και μεταξύ των διαφόρων επαγγελματικών ομάδων και (στ) τον κοινωνικό αποκλεισμό των εθνοτικών και θρησκευτικών μειονοτήτων.

Αξιοσημείωτη[106] στον μεταρρυθμιστικό λόγο των εκσυγχρονιστών είναι η έμφαση που έδιναν στην λειτουργική σύνδεση της εκπαίδευσης με τις παγκόσμιες οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις και ιδίως στην ΕΈ. Την ίδια στιγμή, ο μεταρρυθμιστικός λόγος των εκσυγχρονιστών έδινε έμφαση σε δημοκρατικές αρχές *και πολιτικούς στόχους όπως η δημοκρατική εκπαίδευση, η συμμετοχή διευθυντών* σχολείων, περιφερειακών διοικητικών υπαλλήλων και σχολικών συμβούλων στην αξιολόγηση των σχολείων, η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην αξιολόγηση των σπουδαστών, η αποκέντρωση στον προγραμματισμό της εκπαίδευσης (από το κέντρο στις περιφέρειες),η θεσμοθέτηση ενός «ενιαίου λυκείου», ενός «ολοκληρωμένου» τύπου ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η κατάργηση των πολυάριθμων ρητρών για μία πιο ανοικτή πρόσβαση στα τριτοβάθμια ιδρύματα, ο εκσυγχρονισμός των προγραμμάτων σπουδών και ο «επαναπροσδιορισμός» της ελληνικής παιδείας, καθιστώντας την λιγότερο εθνοκεντρική και πιο ευρωκεντρική. Επιπρόσθετα περιλάμβανε την πρόβλεψη ειδικών προγραμμάτων για θρησκευτικές και εθνο-πολιτισμικές μειονότητες και για παιδιά με ειδικές ανάγκες. Σε σχέση με το τελευταίο εισήχθη, στο πλαίσιο του ελληνικού εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού, ο νόμος 2413/1996 που αναφέρεται στη διαπολιτισμική εκπαίδευση που αναγνώριζε επίσημα

[106] Οι μεταρρυθμίσεις που θεωρούσε η εκσυγχρονιστική κυβέρνηση απαραίτητη για να βγεί η Ελλάδα από την εκπαιδευτική κρίση και να διορθωθούν οι ελλείψεις του συστήματος, καθώς και για τον εκσυγχρονισμό και τον εκδημοκρατισμό του, διατυπώθηκαν σε μία κυβερνητική πολιτική διακήρυξη με τον τίτλο «Εκπαίδευση 2000-Προς μια παιδία ανοιχτών οριζόντων» το (1997).

την ελληνική κοινωνία ως πολυπολιτισμική. Η αναγνώριση αυτού του δεδομένου, το οποίο ήταν σύμφωνο με τα σύγχρονα ευρωπαϊκά δεδομένα, έθεσε ερωτήματα σχετικά με τον παραδοσιακό εθνοκεντρικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (Kazamias, 2009: 254).

Το 1997 ο Γ. Αρσένης δρομολόγησε μία μεταρρύθμιση (νόμος 2525/1997) στην εκπαίδευση με στόχο την προσαρμογή στα νέα διεθνή οικονομικά δεδομένα και στις απαιτήσεις ανταγωνιστικότητας που είχαν διαμορφωθεί. Το εγχείρημα στον πυρήνα του αφορούσε την επένδυση σε δεξιότητες για την ατομική ενδυνάμωση των νέων για να ανταπεξέλθουν στον οικονομικό ανταγωνισμό. Σε συλλογικό εθνικό επίπεδο η μεταρρύθμιση στόχευε να επενδύσει την Ελλάδα με την απαιτούμενη ανταγωνιστικότητα στην εποχή της πληροφορίας (Χαραλάμπους, 2011:264). Σαφέστατα ο νόμος 2525/1997 διέθετε εξισωτικές διαστάσεις, με προβλέψεις για την ίδρυση Ολοήμερων Νηπιαγωγείων, οκτάωρης λειτουργίας με επαρκή κάλυψη από νηπιαγωγούς προς και υποστήριξη εργαζόμενων οικογενειών με παιδιά. Στην ίδια κατεύθυνση (νόμος 2525/1997) θεσπίζονταν το Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο, με στόχο την προεργασία για τα μαθήματα της επόμενης μέρας και την παροχή ενισχυτικής διδασκαλίας για παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες. Ιδρύθηκαν επίσης σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας με ταχύρρυθμα προγράμματα εκπαίδευσης για ενήλικες άνω των 18 ετών που δεν ολοκλήρωσαν την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση με τους απόφοιτους να παίρνουν απολυτήριο ισοδύναμο με αυτό του Δημοτικού και Γυμνασίου μαζί. Μία μεγάλη τομή ήταν η θεσμοθέτηση του Ενιαίου Λυκείου στην θέση των Πολυκλαδικών ή Γενικών Λυκείων με στόχο την παροχή γενικής παιδείας υψηλών προδιαγραφών, την ανάπτυξη των δεξιοτήτων, της πρωτοβουλίας, της δημιουργικής και κριτικής σκέψης, την παροχή γνώσεων για τη συνέχιση της εκπαιδευτικής βιογραφίας, την ανάπτυξη εξειδικευμένων δεξιοτήτων που θα διευκόλυνε την πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Μια άλλη τομή αφορούσε τον τρόπο εισαγωγής των υποψήφιων της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Καταργήθηκαν οι Γενικές Εξετάσεις, αλλά και τα ειδικά ποσοστά εισαγωγής στα ΤΕΙ, θεσπίστηκε το Εθνικό Απολυτήριο, οι κάτοχοι του οποίου μπορούσαν να εγγραφούν στα Πανεπιστήμια ή τα ΤΕΙ ή να αποκτήσουν επαγγελματική εξειδίκευση. Δόθηκε επιπλέον η δυνατότητα στους απόφοιτους Λυκείου να εγγραφούν στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, που λειτούργησε για πρώτη φορά το 1997, καθώς και στα Προγράμματα Σπουδών Επιλογής που ουσιαστικά αποτελούσαν ένα θεσμό δια βίου μάθησης για την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

Στο θέμα του σχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού ιδρύθηκε το Εθνικό Κέντρο Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού με στόχο την παροχή βοήθειας στους μαθητές, ώστε με βάση τα ταλέντα, τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά τους να προβούν σε επιλογές που θα ικανοποιούν τους ίδιους και θα συμβάλλουν στην κοινωνική πρόοδο. Για την διάχυση του θεσμού προβλεπόταν η σταδιακή ίδρυση 68 Κέντρων Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού και 200 γραφείων Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού (Λαγουδάκος&Λογιώτης, 2016: 158-168) . Η πιο σημαντική, όμως, αλλαγή που επέφερε ο νόμος 2525/1997 άπτεται του διορισμού των εκπαιδευτικών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ο μηχανισμός προσλήψεων άλλαξε εντελώς. Καταργήθηκε η επετηρίδα και στη θέση της καθιερώθηκε ένας ειδικός διαγωνισμός που διεξάγονταν υπό την αιγίδα του ΑΣΕΠ. Βάσει των άρθρων (& 3, 4) «κατά την αξιολόγηση εκτιμάται η επάρκεια των εκπαιδευτικών, η απόδοση των σχολικών μονάδων, καθώς και γενικότερα η αποτελεσματικότητα του συστήματος σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο», ενώ ορίζεται ότι η αξιολόγηση θα γίνεται από τους Διευθυντές των σχολείων και τους συναρμόδιους φορείς (Προϊστάμενοι Διευθύνσεων, Σχολικοί Συμβούλοι, Σώμα Μόνιμων Αξιολογητών). Το σώμα αυτό καταρτίζεται από 400 εξειδικευμένους επιστήμονες με αυξημένες δεξιότητες που επιλέγονται μέσω δημόσιου διαγωνισμού (Καραφύλλης, 2013:210; Χαραλάμπους, 2011:264).

Στην τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση, θεσπίστηκε ο νόμος 2640/1998, με τον οποίο άλλαζε η διάρθρωση της Δευτεροβάθμιας τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης. Ως σκοπός της ορίζεται ο «συνδυασμός της γενικής παιδείας με την εξειδικευμένη τεχνική και την επαγγελματική γνώση, που διευκολύνει την επαγγελματική ένταξη στην αγορά εργασίας». Τα Τεχνικά-Επαγγελματικά Λύκεια και οι Τεχνικές-Επαγγελματικές Σχολές μετασχηματίζονται στα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, στα οποία η φοίτηση διαρκεί 2 - 3 έτη. Όσον αφορά την καταπολέμηση της παραπαιδείας, από το 1999 και μετά, τα φροντιστηριακά και ιδιαίτερα μαθήματα αυξήθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Μέσα από κινητοποιήσεις οι καθηγητές και μαθητές, άσκησαν έντονες πιέσεις, οι οποίες οδήγησαν στις αρχές του 1999 σε ορισμένες παρεμβάσεις προς βελτίωση του πλαισίου της μεταρρύθμισης.

Η πρώτη αλλαγή στην εκπαίδευση μετά το 2000 δρομολογείται με το νόμο 2817/2000, που θεσπίζει τις « Περιφερειακές Διευθύνσεις Εκπαίδευσης». Τα πολλά μαθήματα που εξετάζονται στις Πανελλήνιες, ήδη από το 1998 προκάλεσαν ποικίλες αντιδράσεις, με αποτέλεσμα, μέσα στο 2001 να μειωθεί ο αριθμός των εξεταζόμενων

μαθημάτων σε 9 από 14 (Καραφύλλης, 2013: 215-217) .

Ο νόμος 2916/2001, άλλαξε τη δομή της ανώτατης εκπαίδευσης η οποία έγινε πλέον ενιαία με δύο παράλληλους τομείς, τον Πανεπιστημιακό, που περιλαμβάνει τα Πανεπιστήμια και τα Πολυτεχνεία και τον τεχνολογικό τομέα που περιλαμβάνει τα ΤΕΙ ή ΑΤΕΙ. Τα ΤΕΙ γίνονται παράλληλος πυλώνας της ανώτατης εκπαίδευσης και αναβαθμίζεται το πρόγραμμα σπουδών τους. Την ίδια περίοδο ιδρύονται νέα Πανεπιστήμια (Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Πανεπιστήμιο Στερεάς Ελλάδας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Ελλάδας), που αποσκοπούσαν στην οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών. Ο στόχος αυτός υλοποιήθηκε μερικώς. Ωστόσο, οι ελλείψεις σε επιστημονικό δυναμικό και υλικοτεχνική υποδομή, η ανεπαρκής διασύνδεση με την αγορά εργασίας και η αδύναμη επαγγελματική κατοχύρωση οδήγησαν σε μαρασμό πολλών τμημάτων, ενώ ο περιορισμός της φοιτητικής μετανάστευσης μέσω των νεοσύστατων τμημάτων, δεν κατέστη δυνατός (Καραφύλλης, 2013: 214-218).

Σε τελική ανάλυση πάντως η προσπάθεια μεταρρύθμισης του εκπαιδευτικού συστήματος με την κανονιστική έννοια της εκπλήρωσης του εκσυγχρονισμού και της καινοτομίας στα πλαίσια μιας επαναπροσαρμογής των εκπαιδευτικών θεσμών στη σύγχρονη πραγματικότητα, πέτυχε υπό την κυβέρνηση Σημίτη μόνο μερικώς.

Ενώ με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ουσιαστικά επέρχεται μια ρήξη με την προϋπάρχουσα εκπαιδευτική πολιτική και με την κατάσταση του εκπαιδευτικού συστήματος (Παπαδάκης, 2003 b, 100 - 102), αυτό δεν συνέβη στην περίπτωση της πολιτικής Σημίτη.

Πολύ συνοπτικά η εκσυγχρονιστική πολιτική ακολούθησε απλά την «κυρίαρχη άποψη,….ότι η αύξηση του μαθητικού δυναμικού και η μαζικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης θα οδηγούσε στην άμβλυνση των ανισοτήτων εφόσον θα παρείχε τη δυνατότητα ανάπτυξης ικανοτήτων και ένταξης στην αγορά εργασίας σε όλες τις κοινωνικές ομάδες» (Κουτούζης, Κυρίδης& Παπαδάκης, 2012: 4).

Η θεώρηση αυτή που προσιδιάζει σε εκπαιδευτικά συστήματα με έντονο συγκεντρωτισμό όπως είναι το ελληνικό μπόρεσε να φέρει επιμέρους αποτελέσματα «διότι ένα από τα πλεονεκτήματα του συγκεντρωτισμού είναι και η δυνατότητα παροχής «ίσων» ευκαιριών εφόσον η κεντρική εξουσία έχει τη δυνατότητα να αποφασίσει, να υλοποιήσει και να ελέγξει το περιεχόμενο, αλλά και τις αντίστοιχες

διαδικασίες της (εκπαιδευτικής) πολιτικής» (Κουτούζης, Κυρίδης& Παπαδάκης, 2012: 4-5). Η προσέγγιση αυτή διέκρινε και την εκπαιδευτική πολιτική Σημίτη οποία μπόρεσε να υλοποιήσει μία «αξιοσημείωτη κοινωνική διεύρυνση της συμμετοχής στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης με αποτέλεσμά ήταν την σχεδόν καθολική συμμετοχή στην πρωτοβάθμια και κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αλλά και η θεαματική αύξηση των φοιτητών των ελληνικών Πανεπιστημίων και ΑΤΕΙ»(Κουτούζης, Κυρίδης& Παπαδάκης, 2012: 5).

Ακολούθως θα εξεταστεί εμπειρικά σε όλες τις χώρες αναφοράς κατά πόσο εκπληρώθηκαν την περίοδο διακυβέρνησης της νέας σοσιαλδημοκρατίας τα τέσσερα βασικά καθήκοντα της εκπαίδευσης: (1) η παροχή των απαιτούμενων δεξιοτήτων για την εύρεση εργασίας (2) η προώθηση της ισότητας ευκαιριών (3) η προετοιμασία των μαθητών στην ενεργό συμμετοχή στα κοινά και (4) η αποτελεσματική επιλογή και ταξινόμηση των μαθητών βάσει των ικανοτήτων και ενδιαφερόντων του (Goderis, 2015: 47). Αναλόγως έχουν επιλεγεί και οι δείκτες αποτελεσμάτων που αναφέρονται στις έρευνες Pisa 2000, 2003 και 2006 που μία περίοδο που λιγότερο ή περισσότερο περιλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της θητείας των υπό εξέταση σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων και τις αντίστοιχες εκπαιδευτικές πολιτικές τους.

Διάγραμμα 26: Δημόσιες Δαπάνες για την Εκπαίδευση ως Ποσοστό του ΑΕΠ

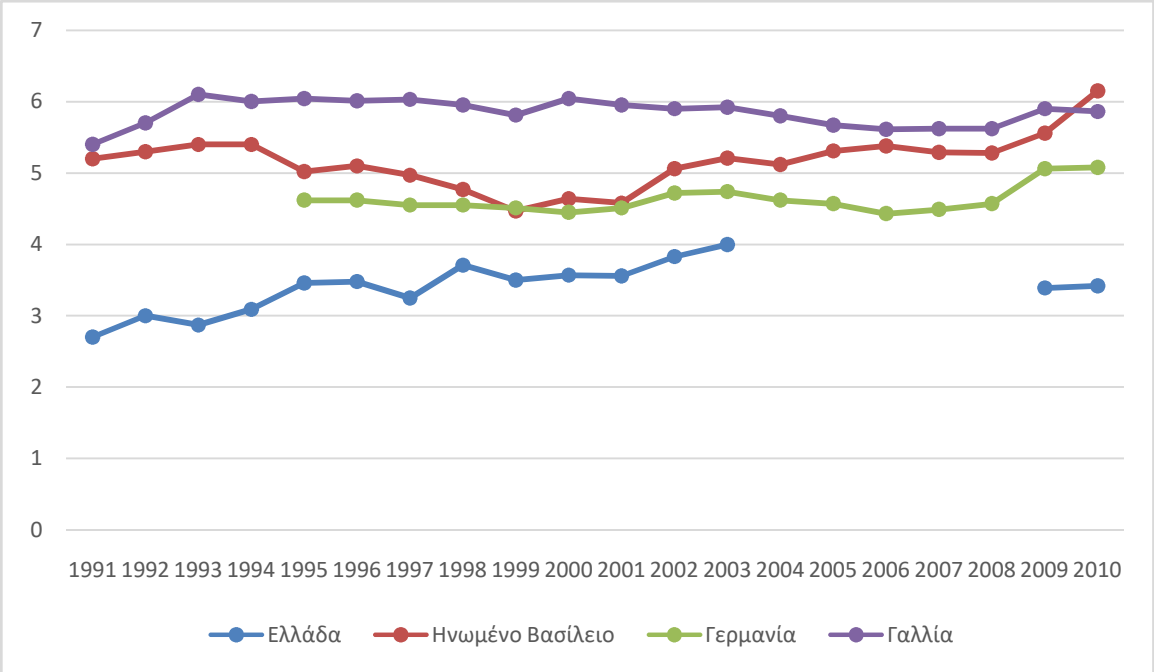

Πηγές: Eurostat, Στοιχεία Διαθέσιμα στο: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00201&plugin=1 (Ανάκτηση: 27/07/2018), ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2015).

.

Το Πρόγραμμα Διεθνούς Αξιολόγησης Φοιτητών του ΟΟΣΑ (PISA) του 2000, 2003 και 2006 εστίασε στην μέση επίδοση και τις γνωστικές δεξιότητες μαθητών στην ανάγνωση, τα μαθηματικά και στις φυσικές επιστήμες που δείχνει τη μέση ικανότητα των 15 ετών να βρουν απασχόληση και να γίνουν ενεργοί πολίτες (πρώτο και τρίτο καθήκον εκπαίδευσης). Το ποσοστό διακύμανσης των βαθμολογιών στα τέστ PISA που εξηγείται από την κοινωνικοοικονομική κατάσταση, καταγράφει το βαθμό στον οποίο οι κοινωνικοοικονομικά μειονεκτούντες φοιτητές/μαθητές είναι λιγότερο πιθανό να εκπληρώσουν το δυναμικό τους. Αυτό το δεδομένο ενδείκνυται ως δείκτης της ανισότητας των εκπαιδευτικών ευκαιριών (δεύτερο καθήκον της εκπαίδευσης). Εάν συγκρίνει κανείς τους πίνακες επιδόσεων (Πίνακες 23, 24, 25) με το Διάγραμμα δημοσίων δαπανών για την εκπαίδευση (Διάγραμμα 26) γίνεται φανερό ότι υπάρχει θετική σχέση ανάμεσα στα ποσά που δαπανούν οι χώρες ανά μαθητή/τρια και στη μέση επίδοση των χωρών στις περιοχές αξιολόγησης της έρευνας PISA. Σαφέστατα λοιπόν ένας σημαντικό παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη στην ερμηνεία της επίδοσης των μαθητών/τριών στην αξιολόγηση του PISA, είναι οι οικονομικοί πόροι που επενδύει πραγματικά κάθε χώρα στην εκπαίδευση. Για

παράδειγμα, οι δαπάνες της Ελλάδας ανά μαθητή/τρια των δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (στοιχεία του 2002)- ήταν 32.990 δολάρια.

Πίνακας 23: Έρευνες Pisa Επιδόσεις στην ανάγνωση

2000			**2003**			**2006**		
ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ	ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ	ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ
Μεγ.Βρετανία	523	7	Μεγ.Βρετανία	-	-	Μεγ.Βρετανία	495	13
Γαλλία	505	14	Γαλλία	496	14	Γερμανία	495	14
Γερμανία	484	21	Γερμανία	491	18	Γαλλία	488	17
Ελλάδα	474	25	Ελλάδα	472	25	Ελλάδα	460	26
Μ.Ο ΟΟΣΑ	500							

Πηγή: OECD 2001- Pisa 2000: 60;OECD , 2004- Pisa 2003: 323;OECD, 2007- Pisa 2006: 52

Πίνακας 24: Έρευνες Pisa Επιδόσεις στα Μαθηματικά

2000			**2003**			**2006**		
ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ	ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ	ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ
Μεγ.Βρετανία	529	8	Μεγ.Βρετανία			Γερμανία	504	14
Γαλλία	517	13	Γαλλία	511	13	Γαλλία	496	18
Γερμανία	490	21	Γερμανία	503	16	Μεγ.Βρετανία	495	19
Ελλάδα	447	28	Ελλάδα	445	27	Ελλάδα	459	27
Μ.Ο ΟΟΣΑ	500							

Πηγή: OECD 2001- Pisa 2000: 92; OECD , 2004- Pisa 2003: 102; OECD, 2007- Pisa 2006: 58

Πίνακας 25: Επιδόσεις στις Φυσικές Επιστήμες

2000			2003			2006		
ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ	ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ	ΧΩΡΑ	ΣΚΟΡ	ΘΕΣΗ
Μεγ.Βρετανία	532	5	Μεγ.Βρετανία			Γερμανία	516	10
Γαλλία	500	15	Γαλλία	511	11	Μεγ.Βρετανία	515	10
Γερμανία	487	21	Γερμανία	502	14	Γαλλία	495	18
Ελλάδα	461	27	Ελλάδα	481	23	Ελλάδα	473	27
Μ.Ο ΟΟΣΑ	500							

Πηγή:OECD,2001- Pisa, 2000: 104; OECD,2004- Pisa, 2003: 337;OECD, 2007-PISA,2006 : 24

Ο συγκεκριμένος παράγοντας μετέβαλε τη μέση επίδοση στα μαθηματικά από τους 445 σε 458 βαθμούς (*Education at a Glance*, 2004).Όσον αφορά τα αποτελέσματα της έρευνας PISA για την Μεγάλη Βρετανία αυτά παρουσιάζονται πτωτικά αφού στην πρώτη έρευνα η χώρα κατατάχθηκε 5η, 7η και 8^{η} (στις φυσικές επιστήμες, την ανάγνωση και τα μαθηματικά αντίστοιχα) μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, στην έρευνα του 2006 οι βαθμολογίες αυτές μειώθηκαν και η χώρα κατατάχθηκε στη 10η, 13η και 4^{η} θέση αντίστοιχα (Βλ. Πίνακες 23, 24, 25). Ωστόσο, ο αριθμός των συμμετεχουσών χωρών αυξήθηκε από το 2000 - από 32 σε 65 - και αυτό είναι τουλάχιστον μέρος της εξήγησης. Οι βαθμολογίες που πέτυχαν οι Βρετανοί μαθητές για το Pisa 2006 στις φυσικές επιστήμες (Πιν, 25) κατά μέσο όρο είναι σημαντικά υψηλότερες από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ, ενώ στην ανάγνωση (Πιν.23) και στα μαθηματικά (Πιν 24) πάλι τον υπερβαίνουν αν και ελάχιστα. Η επιτυχία του Ηνωμένου Βασιλείου στις έρευνες του 2000 και 2003 αντικατοπτρίζει κατά μία έννοια την έμφαση στην εκπαιδευτική πολιτική που έδωσε η κυβέρνηση των Νέων Εργατικών από το 1998 και μετά ενώ τα μέτρια αποτελέσματα από το 2006 και μετά αντικατοπτρίζουν μία φάση περικοπών και στασιμότητας στον τομέα της εκπαιδευτικής πολιτικής. Είναι ενδεικτικό ότι το έτος 2002 το Ηνωμένο Βασίλειο επένδυε 5, 26 % του ΑΕΠ για την εκπαίδευση ένα ποσοστό υψηλότερο από αυτό της Γερμανίας και χαμηλότερο από αυτό της Γαλλίας και πάνω από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ (Διάγραμμα 27). Το διάστημα 1995-2002 οι μεσοσταθμικές δαπάνες ανά μαθητή μάλιστα παρουσίασαν μικρότερη αύξηση σε σχέση με την ένταξη νέων

μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία, μία σαφή ένδειξη για τις διαρθρωτικές και θεσμικές παρεμβάσεις της κυβέρνησης Blair και το άνοιγμα της εκπαίδευσης (Διάγραμμα 29). Στην ίδια κατεύθυνση στην ανώτατη εκπαίδευση το Ηνωμένο Βασίλειο την περίοδο 1995-2002 παρουσιάζει μεγαλύτερη αύξηση των εισακτέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σε σχέση με την αύξηση των δαπανών ανά φοιτητή (Διάγραμμα 30).

Η Γαλλία παρουσιάζει ικανοποιητικές επιδόσεις σε όλες τις έρευνες PISA κοντά στον μέσο όρο του ΟΟΣΑ σε όλους τους μαθησιακούς τομείς. Εντούτοις παρουσιάζονται υψηλές διακυμάνσεις μεταξύ μαθητών με υψηλές επιδόσεις και μαθητών με χαμηλές επιδόσεις. Οι επιδόσεις στην ανάγνωση και στην φυσική επιστήμη δεν μεταβλήθηκαν σημαντικά στους κύκλους ερευνών ενώ στα μαθηματικά υπήρξε μία σημαντική μείωση των βαθμολογιών και η Γαλλία έπεσε από την 13η θέση το 2000 ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ στην 18 η θέση το 2006. Οι επιδόσεις της Γαλλίας αντικατοπτρίζονται και στις οι δημόσιες δαπάνες της χώρας για την εκπαίδευση που είναι μεσοσταθμικά 5,5%, (το 2002, 5, 81 %) (Βλ. Διάγραμμα.28) ως ποσοστό του ΑΕΠ με μια δαπάνη ανά μαθητή ως κατά κεφαλή σε ποσοστό του ΑΕΠ 26% για την δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Εντούτοις οι δαπάνες ανά μαθητή στην Γαλλία το διάστημα 1995 -2002 είναι δυσανάλογα μεγαλύτερες σε σχέση με την εισροή μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα (Διάγραμμα.29) και το ίδιο συμβαίνει στην ανώτατη εκπαίδευση όπου το ίδιο διάστημα οι αυξανόμενες δαπάνες δεν επιφέρουν την ανάλογη αύξηση φοιτητών (Διάγραμμα 30). Περίπου 80 % των εκπαιδευτικών του δευτεροβάθμιου επιπέδου έχουν ολοκληρώσει τουλάχιστον τριετή μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση (με πτυχίο) και οι περισσότεροι από αυτούς διαθέτουν πιστοποιητικό διδασκαλίας.

Στην γερμανική περίπτωση η έρευνα PISA του 2000 ανέδειξε σε όλα τα μαθησιακά πεδία στόχου (δεξιότητες ανάγνωσης, μαθηματικές δεξιότητες, επιστημονικές δεξιότητες), αποτελέσματα σημαντικά χαμηλότερα από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ. Το ποσοστό εκείνων που φθάνουν μόνο στο χαμηλότερο, στοιχειώδες επίπεδο επάρκειας ή ακόμη παραμένουν κάτω από αυτό είναι μεγαλύτερο στη Γερμανία από ό, τι σε πολλές άλλες χώρες του ΟΟΣΑ. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις δεξιότητες ανάγνωσης. Η Γερμανία βρίσκεται στην πέμπτη θέση εδώ. Στην ανώτερη κλίμακα απόδοσης, η μέση απόδοση των Γερμανών μαθητών αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό σε αυτή των άλλων χωρών. Ωστόσο, δεν υπάρχουν εξαιρετικές επιδόσεις αριστείας. Στη Γερμανία, η σχέση μεταξύ κοινωνικής προέλευσης και απόκτησης

δεξιοτήτων είναι ιδιαίτερα στενή και στους τρεις τομείς που εξετάστηκαν.

Σε κάθε περίπτωση τα αποτελέσματα αυτά δεν πρέπει να εκπλήσσουν αν αναλογιστεί κανείς ότι μία χώρα με την ανάπτυξη της Γερμανίας διοχέτευε μόνο 4, 78 % του των συνολικών δημοσίων δαπανών στην εκπαίδευση (Βλ. Διάγραμμα 28) το 2002, ένα ποσοστό που πάνω κάτω είναι ενδεικτικό. Στην έρευνα Pisa 2003 παρουσιάζεται μία βελτίωση των Γερμανών μαθητών κατά 7 βαθμούς σε 491 μονάδες σε σύγκριση με την πρώτη μελέτη PISA του 2000. Ωστόσο, εξακολουθούν να βρίσκονται κάτω από το μέσο όρο του ΟΟΣΑ των 500 μονάδων του 2000. Στα μαθηματικά οι Γερμανοί συγκέντρωσαν 503 πόντους, 13 περισσότερους σε σχέση με το 2000. Στις φυσικές επιστήμες οι Γερμανοί μαθητές έκαναν την μεγαλύτερη πρόοδο κερδίζοντας 15 πόντους σε σύγκριση με την έρευνα PISA I, και έφτασαν συνολικά 502 πόντους. Στην ικανότητα επίλυσης διεπιστημονικών προβλημάτων η οποία εξετάστηκε το 2003 για πρώτη φορά οι Γερμανοί μαθητές πέτυχαν 513 πόντους και βρέθηκαν πάνω από το μέσο όρο. Η ελάχιστη βελτίωση των επιδόσεων των Γερμανών μαθητών ανάγεται στο γεγονός ότι στην πραγματικότητα ελάχιστα έγιναν για τη βελτίωση της εκπαίδευσης μεταξύ 2000 και 2003. Τα καινούργια ανοιχτά ολοήμερα σχολεία δεν βελτίωσαν τις επιδόσεις των μαθητών αναφορικά και η εισαγωγή προδιαγραφών επίδοσης και αξιολόγησης δεν προχώρησε. Επιπλέον, δεν απαιτούνται ελάχιστα πρότυπα επίδοσης, αλλά μόνο ο μέσος όρος ενός έτους που αποδεικνύει τις απαιτούμενες γνώσεις και δεξιότητες. Ωστόσο, αυτό σημαίνει ότι ένα μεγάλο ποσοστό των μαθητών μιας τάξης παραμένει ανεπαρκώς αναπτυγμένο. Και αυτό είναι αποδεκτό. Η μελέτη PISA του 2003 δείχνει ότι το 22% των μαθητών δεν μπόρεσε να ολοκληρώσει τις βασικές εργασίες ανάγνωσης.

Στην έρευνα PISA του 2006 όπως φαίνεται από τους πίνακες 23,24,25 η Γερμανία πέτυχε σημαντικές βελτιώσεις. Για πρώτη φορά, οι Γερμανοί μαθητές επιτυγχάνουν στις φυσικές επιστήμες ένα επίπεδο απόδοσης πάνω από το μέσο όρο του ΟΟΣΑ. Για τη Γερμανία υπάρχει σαφής τάση αύξησης των δεξιοτήτων μεταξύ 2000 και 2006 (PISA 2000 487 μονάδες, PISA 2003 502 μονάδες, PISA 2006 516 μονάδες). Η βελτίωση αφορά ολόκληρο το φάσμα των μαθητών. Οι Γερμανοί μαθητές πέτυχαν κατά μέσο όρο 516 μονάδες (8η θέση στις χώρες του ΟΟΣΑ, 13η θέση μεταξύ όλων των συμμετεχουσών χωρών), και για πρώτη φορά που είναι πάνω από το μέσο όρο του ΟΟΣΑ. Εκτός από τη Φινλανδία, μόνο μια μικρή ομάδα άλλων χωρών του ΟΟΣΑ βαθμολογήθηκε υψηλότερα από τη Γερμανία: ο Καναδάς (534), η Ιαπωνία (531), η Νέα Ζηλανδία (530) και η Ολλανδία (525). Τόσο οι μαθητές με

χαμηλότερες όσο και τις υψηλότερες επιδόσεις βελτίωσαν την απόδοσή στον μέσο όρο του ΟΟΣΑ. Οι Γερμανοί μαθητές μπόρεσαν να βελτιώσουν τις επιδόσεις ανάγνωσης σε 495 βαθμούς (PISA 2000 484 μονάδες, PISA 2003 491 μονάδες) και έτσι έφτασαν στο μέσο όρο του ΟΟΣΑ (492 μονάδες). Αυτό ισχύει και για τους μαθητές με χαμηλότερη και υψηλότερη βαθμολογία, οι αναλογίες των οποίων ξεχωρίζουν θετικά από τον αντίστοιχο μέσο όρο του ΟΟΣΑ. Ωστόσο, δείχνει επίσης στον τομέα της ανάγνωσης ότι η Γερμανία ανήκει στην ομάδα των χωρών με τις μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ αδύναμων και ισχυρών μαθητών. Στα Μαθηματικά η Γερμανία με 504 μονάδες (PISA 2000 490 μονάδες, PISA 2003 503 μονάδες) ανήλθε στο μέσο όρο του ΟΟΣΑ και έτσι σταθεροποίησε τη θέση της σε σύγκριση με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ, ο οποίος μειώθηκε ελαφρά (από 500 σε 498 μονάδες). Στα μαθηματικά, η Γερμανία ανήκει στην ομάδα των χωρών με τις μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ αδύναμων και ισχυρών μαθητών.

Οι δεξιότητες ανάγνωσης δείχνουν μια ελαφρά χαλάρωση στη σχέση μεταξύ κοινωνικής προέλευσης και απόκτησης δεξιοτήτων. Η Γερμανία είναι μία από τις λίγες χώρες στις οποίες η εξάρτηση της απόδοσης στην ανάγνωση από το κοινωνικό υπόβαθρο των μαθητών μειώθηκε σταθερά, αλλά είναι ακόμα πολύ υψηλή. Μεταξύ του 2000 και του 2006, κυρίως τα παιδιά από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα αύξησαν τις δεξιότητες ανάγνωσης. Ωστόσο, αυτή η θετική εξέλιξη δεν ισχύει για τα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες. Υπήρξε ελαφρά αύξηση της εισερχόμενων μαθητών σε Γυμνάσια από το 2000 (28%) προς το 2006 (31%), ιδίως από μεσαίες και κατώτερες τάξεις. Συνολικά, ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές κοινωνικές διαφορές κατά τη φοίτηση στο γυμνάσιο. Οι νέοι από τις οικογένειες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων έχουν 2,7 φορές περισσότερες πιθανότητες να εισέλθουν στο Γυμνάσιο σε σχέση με τα παιδιά ειδικευμένου εργαζόμενου. Στην PISA 2000, οι πιθανότητες ήταν 4,2 φορές μεγαλύτερες. Είναι προφανές ότι μετά το σόκ που προκλήθηκε στην γερμανική κοινωνία με τα αποτελέσματα του PISA 2000 η κυβέρνηση Schröder αντέδρασε με βελτιωτικά μέτρα στην εκπαίδευση και οι εκπαιδευτικές αρχές πρότειναν επείγουσες μεταρρυθμίσεις όπως: ριζικό αναπροσανατολισμό των Προγραμμάτων Σπουδών προς τα αποτελέσματα (outputs) θέσπιση προδιαγραφών ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης ουσιαστικότερη υποστήριξη των μαθητών με δυσκολίες πρόσβασης στην εκπαίδευση εθνική αξιολόγηση των μαθητών. Ο διάλογος είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της εμπειρικής εκπαιδευτικής έρευνας, ώστε να αποτελέσει τη στέρεα

βάση μελλοντικών πολιτικών αποφάσεων.

Η έρευνα PISA λειτούργησε ως εργαλείο παρακολούθησης της εκπαιδευτικής αποτελεσματικότητας των ομόσπονδων κρατιδίων και βελτίωση των επιδόσεων των Γερμανών μαθητών. Σε αναλογία με τα παραπάνω η βελτιωτική προσπάθεια στην εκπαίδευση φαίνεται και από την δραστική αύξηση των αντίστοιχων δαπανών από το 2005 και μετά που προφανώς οδήγησαν σε μία αύξηση των δαπανών ανά μαθητή οι οποίες για το διάστημα 1995-2002 δεν είχαν μεταβληθεί ουσιαστικά και δεν οδήγησαν σε μία αύξηση των εισροών στο εκπαιδευτικό σύστημα αναλογικά μεγαλύτερη από τις δαπάνες (βλ Διάγραμμα 29). Μάλιστα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση οι δαπάνες ανά φοιτητή στο διάστημα 1995-2002 ήταν σαφώς μεγαλύτερες σε σχέση με τις εισροές νέων φοιτητών (Διάγραμμα 30) και δεν εκπλήσσει επομένως η όλη συζήτηση για την κρίση του γερμανικού Πανεπιστημίου που ξέσπασε εκείνο το διάστημα. Η βραδύτερη αύξηση εισροών μαθητών και φοιτητών στο εκπαιδευτικό σύστημα που παρατηρείται για το διάστημα 1995-2002 για την Γαλλία και την Γερμανία σε σχέση με τις δαπάνες αποτελεί ενδεχομένως μία ένδειξη αγκυλώσεων και θεσμικού συντηρητισμού.

Αντίθετα με τις προηγούμενες περιπτώσεις, στην Ελλάδα, όπου τα σκορ επίδοσης των μαθητών ήταν συστηματικά κάτω από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ, επηρεάστηκε μόνο οριακά η εκπαιδευτική πολιτική. Όπως είναι ορατό από τους πίνακες 23,24,24 η Ελλάδα έχει τις χειρότερες επιδόσεις μεταξύ των εξεταζόμενων χωρών στα τέστ PISA του 2000, 2003 και 2006 και κατατάσσεται στις τελευταίες θέσεις μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ. Ο μέσος όρος των επιδόσεων των 15χρονων στην Ελλάδα το 2006 παρουσιάζει ελάχιστη βελτίωση σε σύγκριση με τα αποτελέσματα του 2000 και 2003. Οι 15χρονοι στην Ελλάδα κατατάχθηκαν στην 26η θέση μεταξύ των 32 χωρών του ΟΟΣΑ στην κατανόηση κειμένου το 2006 (μέσος όρος 460 μονάδες), 27 οι στα μαθηματικά (459 μονάδες) και 27οι στις φυσικές επιστήμες (473 μονάδες). Στις αντίστοιχες επιδόσεις του 2000, σε όλα τα εξεταζόμενα γνωστικά αντικείμενα οι Έλληνες μαθητές και μαθήτριες φαίνεται να υστερούν κατά μέσο όρο σε σχέση με τους μαθητές από τις χώρες του ΟΟΣΑ. Ειδικότερα, μετά το 2000, στους επόμενους διαγωνισμούς (2003, 2006, 2009) οι επιδόσεις των μαθητών από την Ελλάδα ήταν οι ακόλουθες: Το 2006, η ελληνική επίδοση στα μαθηματικά βελτιώθηκε φθάνοντας τους 459 βαθμούς σε σχέση με τους 445 το 2003 και 447 το 2000. Το 2006 στην κατανόηση κειμένου η Ελλάδα έπεσε στους 460 βαθμούς, ενώ το 2003 ήταν στην τους 472 βαθμούς και το 2004 τους 474.

Στις Φυσικές Επιστήμες η Ελλάδα το 2006 είχε 473 βαθμούς. Το 2003 διέθετε 481 βαθμούς και το το 2000 462 βαθμούς. Στα γνωστικά πεδία για τα έτη 2000,2003 και 2006 η Ελλάδα κυμαίνεται ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ μεταξύ 25-26 θέσης στην ανάγνωση , μεταξύ 27-28ης θέσης στα μαθηματικά και μεταξύ 23- 27ης θέσης στις φυσικές επιστήμες. Τα παραπάνω στοιχεία επιβεβαιώνουν την χαμηλή ποιότητα των εκπαιδευτικών υπηρεσιών στις βαθμίδες εκπαίδευσης (προσχολική, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια) και την αναποτελεσματικότητα τους. Παρά την διπλή χρηματοδότηση της εκπαίδευσης από δημόσιους πόρους και την επιπλέον επένδυση των νοικοκυριών σε φροντιστήρια, ιδιωτικά σχολεία, βιβλία, λογισμικά και άλλα αγαθά, οι επιδόσεις των μαθητών στην Ελλάδα υπολείπονται κατά πολύ των επιδόσεων άλλων όμοιων χωρών και μερικώς χειροτερεύουν**.** Τα αποτελέσματα αυτά είναι αρνητικά στην Ελλάδα την περίοδο διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ 1996-2004**,** σχετικά με την ανάπτυξη του ανθρωπίνου κεφαλαίου, για την μείωση της φτώχειας, αλλά και για την βιώσιμη ανάπτυξη. Αυτό το δεδομένο αντίκειται στο γεγονός ότι οι δαπάνες ανά μαθητή/τρια, εκτός της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αυξήθηκαν σε ποσοστό 30% ή περισσότερο κατά την επταετία 1995-2002 στην Ελλάδα (βλ Διάγραμμα 29). Οι δαπάνες ανά φοιτητή/τρια αυξήθηκαν περισσότερο από30% (Διάγραμμα 30). Συνολικά βέβαια η Ελλάδα δε δαπανά πάνω από το 4% του Α.Ε.Π. της για δαπάνες εκπαίδευσης, ενώ ο μέσος όρος των χωρών του ΟΟΣΑ είναι 6,1%. Αυτό την κατατάσσει στην 27^{η} θέση των χωρών του ΟΟΣΑ ακολουθούμενη μόνο από την Τουρκία (*Education at a Glance, OECD Indicators 2005-ExecutiveSummary,* 2005, Chart B2.1, 20-32). Τα στοιχεία του ΟΟΣΑ επιβεβαιώνονται από στοιχεία της Eurostat, για την οκταετία 1995-2002 που δείχνουν ότι η Ελλάδα συνέκλινε προς το μέσο όρο της Ε.Ε.-15 στις δημόσιες δαπάνες για εκπαίδευση) (Διάγραμμα 27), διατηρώντας όμως σημαντική ακόμα απόσταση ειδικότερα αν ληφθεί υπόψη ότι η Ελλάδα είχε χαμηλότερες δημόσιες δαπάνες ανθρώπινου δυναμικού σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε.-15 (Διάγραμμα 27/28).

Ενώ η συνολική χρηματοδότηση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα την περίοδο αυτή αυξήθηκε σημαντικά και εν μέρει συνέκλινε με άλλες οικονομικά όμοιες χώρες της ΕΕ και του ΟΟΣΑ, εντούτοις τα σχολικά αποτελέσματα ήταν πενιχρά. Η σοβαρότητα της χαμηλής επίδοσης αντανακλάται μακροπρόθεσμα στην εγκατάλειψη της εκπαίδευσης ή στην στέρηση βασικών δεξιοτήτων με αποτέλεσμα, ένα μεγάλο μέρος των νέων να απορροφάται δύσκολα από την αγορά εργασίας.

Διάγραμμα 27: Δημόσιες δαπάνες για εκπαίδευση ως % ΑΕΠ Ελλάδα-ΕΕ

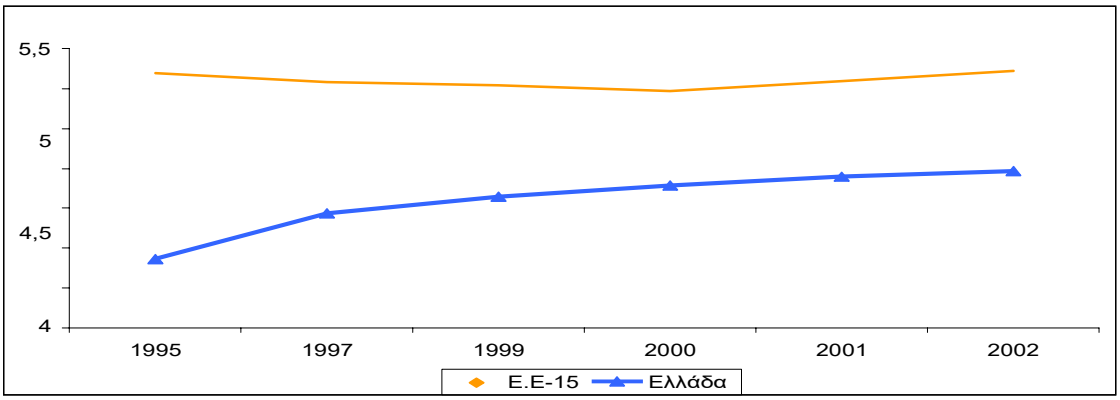

Πηγή: Ανθοπούλου& Παλαιοδήμος, 2006: 5

Η κατάταξη ενός μεγάλου μέρους των μαθητών / τριών μίας χώρας στο χαμηλότερο όριο της κλίμακας των μαθηματικών, της επάρκειας ανάγνωσης και φυσικών επιστημών, ενισχύει την υπόθεση ότι ένα μεγάλο ποσοστό του μελλοντικού εργατικού δυναμικού της χώρας θα στερείται μακροπρόθεσμα των δεξιοτήτων που απαιτούνται τόσο την ανάπτυξη κριτικής σκέψης όσο και για την πλήρη αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η αγορά εργασίας. Αυτό ισχύει παρά το γεγονός ότι το χρονικό διάστημα 1995-2002 η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα επιδίωξε την σύγκλιση με τις ανεπτυγμένες χώρες όσον αφορά τις δαπάνες εκπαίδευσης. Ως εκ τούτου στην πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση η Ελλάδα εντάσσεται στις χώρες που την περίοδο 1995-2002 σημείωσαν τη μεγαλύτερη αύξηση δαπανών ανά μαθητή (Διάγραμμα 29), κάτι που εν μέρει ανάγεται και στη μείωση του αριθμού των μαθητών.

Στην ίδια κατεύθυνση η ανώτατη εκπαίδευση η Ελλάδα την περίοδο 1995-2002 παρουσιάζει τη δεύτερη μεγαλύτερη αύξηση των δαπανών ανά φοιτητή. Η σημαντική αυτή αύξηση των δαπανών εκπαίδευσης ανά φοιτητή (Διάγραμμα 30) συνοδεύεται από τη σημαντική αύξηση των εισακτέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Από τα παραπάνω στοιχεία συνάγεται ότι η Ελλάδα αποτέλεσε παραδειγματική περίπτωση μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, που στο διάστημα 1995-2002 συνδύασε την αύξηση των δαπανών ανά φοιτητή με την αύξηση του αριθμού των φοιτητών.

Διάγραμμα 28: Συνολικές Δημόσιες Δαπάνες για εκπαίδευση ως % ΑΕΠ κατά το 2002

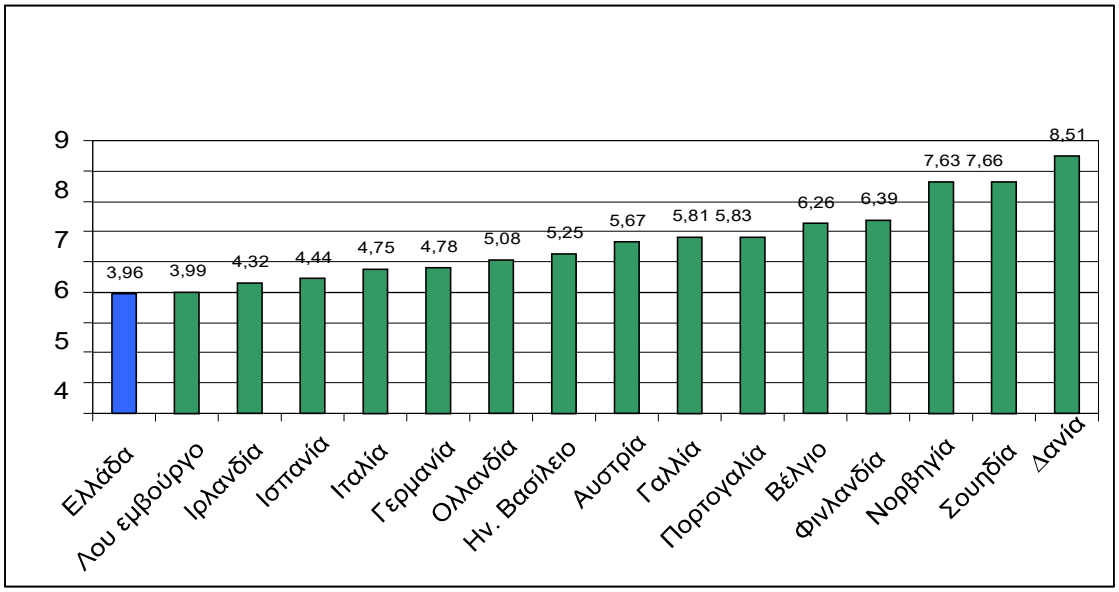

Πηγή: Ανθοπούλου& Παλαιοδήμος, 2006 : 5

Διάγραμμα 29: Δείκτης σωρευτικής μεταβολής αριθμού μαθητών, δαπανών ανά μαθητή για το διάστημα 1995-2002 σε πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση (εκτός τριτοβάθμιας

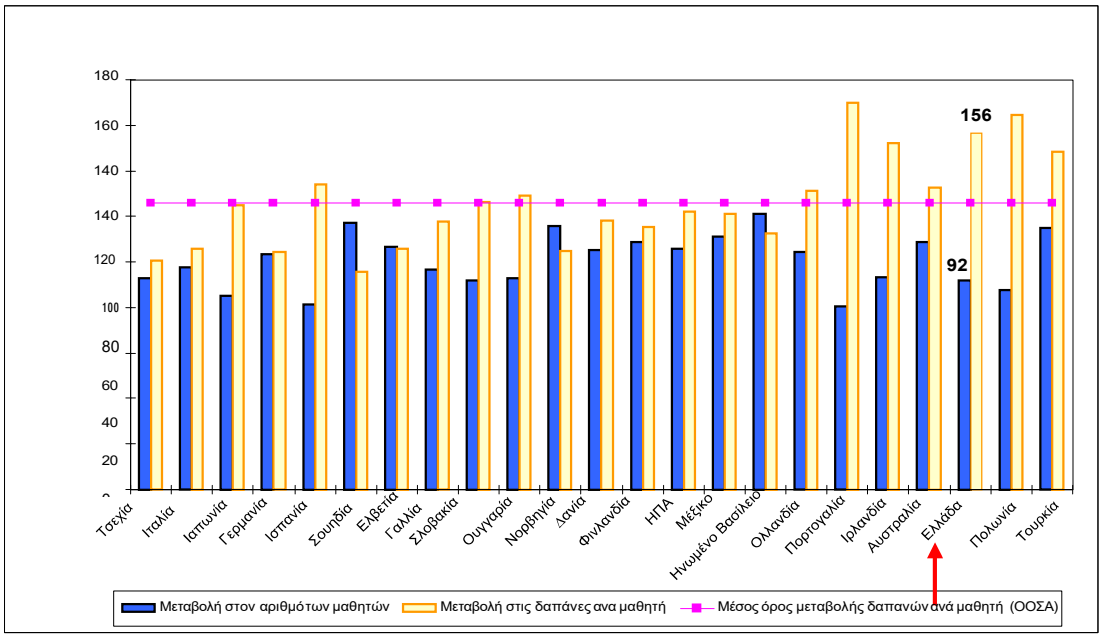

Πηγή: Ανθοπούλου& Παλαιοδήμος, 2006: 5

Διάγραμμα 30: Δείκτης σωρευτικής μεταβολής αριθμού φοιτητών, και δαπανών ανά φοιτητή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση για το διάστημα 1995-2002

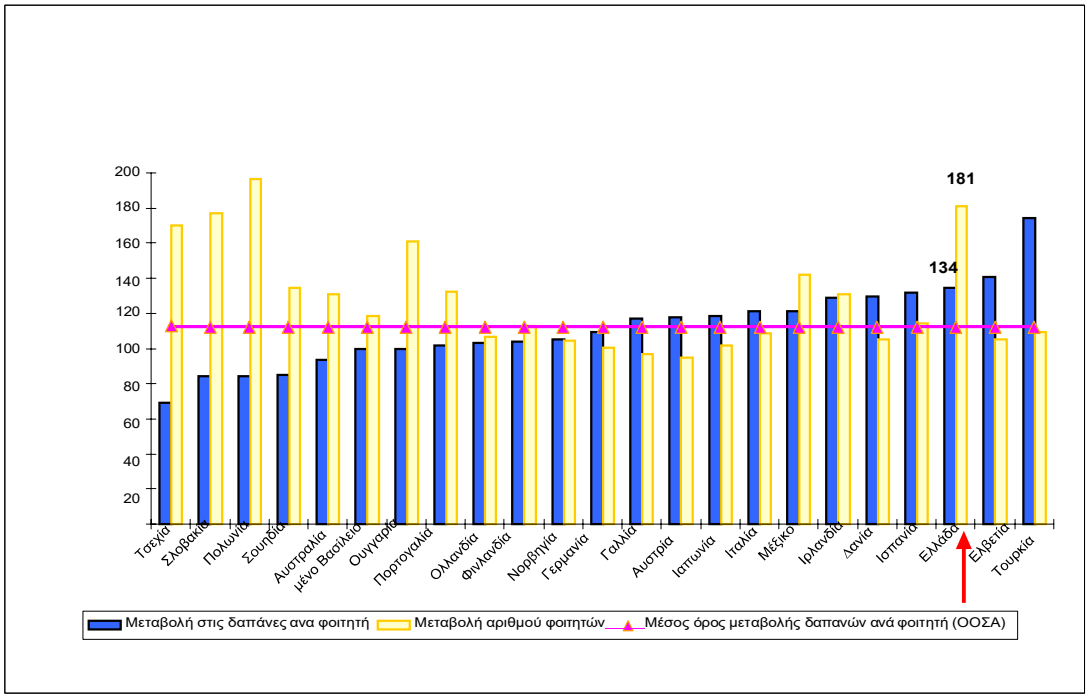

Πηγή: Ανθοπούλου& Παλαιοδήμος , 2006:6

Η ραγδαία αυτή αύξηση των δαπανών ανά μαθητή και φοιτητή στην Ελλάδα αποδίδεται αφενός στους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης της περιόδου 1995-2002, αφετέρου όμως και στην πολιτική βούληση της εκσυγχρονιστικής κυβέρνησης που προσπάθησε να ακολουθήσει το στίγμα Blair στην εκπαιδευτική πολιτική μέσω της ατομικής ενδυνάμωσης των εκπαιδευόμενων στην αγορά εργασίας ενώ παράλληλα προσπάθησε να οδηγήσει στην σύγκλιση της χώρας με τον πυρήνα των χωρών της ΟΝΕ .

Εξ' ου άλλωστε, το σωρευτικό μέρισμα που η Ελλάδα επένδυσε στην εκπαιδευτική διαδικασία υπερκαλύπτει το αναπτυξιακό δυναμικό της περιόδου 1995-2002. Αυτό το δεδομένο αναδεικνύεται στο διάγραμμα 31.

Διάγραμμα 31 Δείκτης σωρευτικής μεταβολής δημοσίων δαπανών προς την τριτοβάθμια εκπαίδευση (1995=100) για την περίοδο 1995-2002

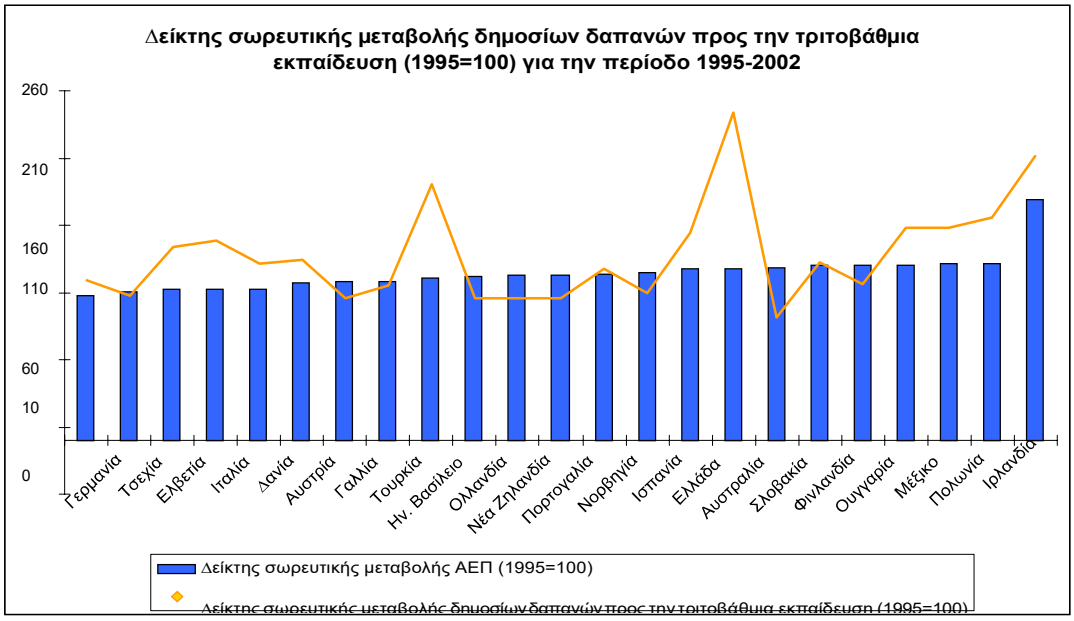

(**Πηγή:** Education at a Glance, OECD Report 2005; Ανθοπούλου& Παλαιοδήμος:2006,8)

Συγκριτικά βέβαια η Ελλάδα την περίοδο διακυβέρνησης Σημίτη επένδυσε στην εκπαίδευση ένα πολύ μικρότερο ποσοστό των δημοσίων δαπανών σε σχέση με τις άλλες εξεταζόμενες χώρες. Αυτό όμως ανάγεται μερικώς στην ανελαστικότητα ορισμένων κατηγοριών δημοσίων δαπανών, όπως είναι οι αμυντικές δαπάνες, οι δαπάνες για την δημόσια ασφάλεια, οι δαπάνες για μισθοδοσία δημόσιων υπαλλήλων και τέλος οι δαπάνες για επιχορήγηση ασφαλιστικών ταμείων. Η ασύμμετρη αυτή διάθρωση των δημοσίων δαπανών εις βάρος της εκπαίδευσης ευθύνεται ως έναν βαθμό και για το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας, εξωστρέφειας και καινοτομίας της ελληνικής οικονομίας (Ανθοπούλου& Παλαιοδήμος:2006,8-9).

Πέραν των μαθησιακών επιδόσεων που αναδεικνύουν την ποιότητα της εκπαίδευσης στις χώρες αναφοράς οι έρευνες PISA προσέφεραν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη σχέση μεταξύ κοινωνικής προέλευσης και σχολικής επιτυχίας, τις κοινωνικές ανισότητες όσον αφορά τη συμμετοχή στην εκπαίδευση, τη θέση των μαθητών από οικογένειες μεταναστών και τις θεσμικές συνθήκες της σχολικής μάθησης. Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 32 δεν υπάρχει σχεδόν καμία χώρα που συμμετέχει στην PISA που να έχει τόσο μεγάλη διαφορά στην απόδοση ανάγνωσης μεταξύ των καλύτερων και των πιο αδύναμων μαθητών, όπως στην

Γερμανία, ένα δεδομένο που κατά τον ΟΟΣΑ συγκροτεί ένδειξη ανισότητας στην εκπαίδευση Η σχέση μεταξύ κοινωνικής προέλευσης και απόκτησης δεξιοτήτων είναι ιδιαίτερα έντονη στη Γερμανία: Σε καμία από τις 32 χώρες που συμμετείχαν στην PISA δεν υπήρχαν τόσο μεγάλες διαφορές στις δεξιότητες ανάγνωσης μεταξύ των νέων από τις ανώτερες και τις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις όσο στη Γερμανία (Διάγραμμα 32/33). Μετά την Γερμανία ακολουθεί η Μεγάλη Βρετανία. Παρά την παρόμοια κοινωνική δομή του πληθυσμού η Γαλλία παρουσιάζει καλύτερη αποδοτικότητα στον περιορισμό των επιπτώσεων της κοινωνικής προέλευσης και στην επίτευξη ενός υψηλότερου επιπέδου ικανότητας συνολικά.

Αυτό σημαίνει ότι στην Ελλάδα η διασπορά στην σχέση κοινωνικής καταγωγής και επίδοσης των μαθητών είναι ακόμα μικρότερη ωστόσο το δεδομένο αυτό συνδυάζεται με μία εκπαίδευση χαμηλότερου επιπέδου όπως φαίνεται άλλωστε και από τις επιδόσεις των μαθητών. Η Ελλάδα σύμφωνα με την έρευνα έχει πολύ λιγότερους εξαιρετικού επιπέδου μαθητές (3,9 %-4 %) και πολύ περισσότερους χαμηλού επιπέδου μαθητές. Στην Ελλάδα ένας στους πέντε μαθητές (20,7%) είναι στην κατώτατη βαθμίδα και στα τρία γνωστικά αντικείμενα (Βλ Διάγραμμα 32). Η κοινωνική ομοιογένεια που παρουσιάζεται οφείλεται σε αυτό το δεδομένο. Τα αποτελέσματα αυτά που ισχύουν για την ανάγνωση ισχύουν λιγότερο ή περισσότερο και για τα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες όπου επίσης υπάρχει μεγάλη αναλογικότητα μεταξύ κοινωνικής καταγωγής και επίδοσης των μαθητών στην Γερμανία ακολουθούμενη από την Μεγάλη Βρετανία, την Γαλλία και τελικά την Ελλάδα. Αυτά τα ευρήματα επιβεβαιώθηκαν από την PISA 2003 στην οποία δεν σημειώθηκε σημαντική μείωση στο επίπεδο των κοινωνικών ανισοτήτων από το 2000 και μετά. Στον τρίτο γύρο των ερευνών που πραγματοποίησε η PISA το 2006, διαπιστώθηκε ότι η Γερμανία κατάφερε να μειώσει σημαντικά την κοινωνική ανισότητα περιορίζοντας τις επιπτώσεις της κοινωνικής προέλευσης στην επίτευξη ενός υψηλότερου επιπέδου δεξιοτήτων συνολικά. Από το 2006 και μετά η Γερμανία συνέκλινε με την Γαλλία την Μεγάλη Βρετανία και την Ελλάδα στον λεγόμενο κοινωνικό δείκτη στην εκπαίδευση ο οποίος αφορά την μείωση της επίδρασης της κοινωνικής καταγωγής και επίδοσης των μαθητών (Emke&Jude, 2010: 236-237).

Διάγραμμα 32 Ποσοστό μαθητών στο ανώτερο επίπεδο I και κατώτερο επίπεδο V: της συνολικής συνολική κλίμακας ανάγνωσης. Έρευνα PISA 2000

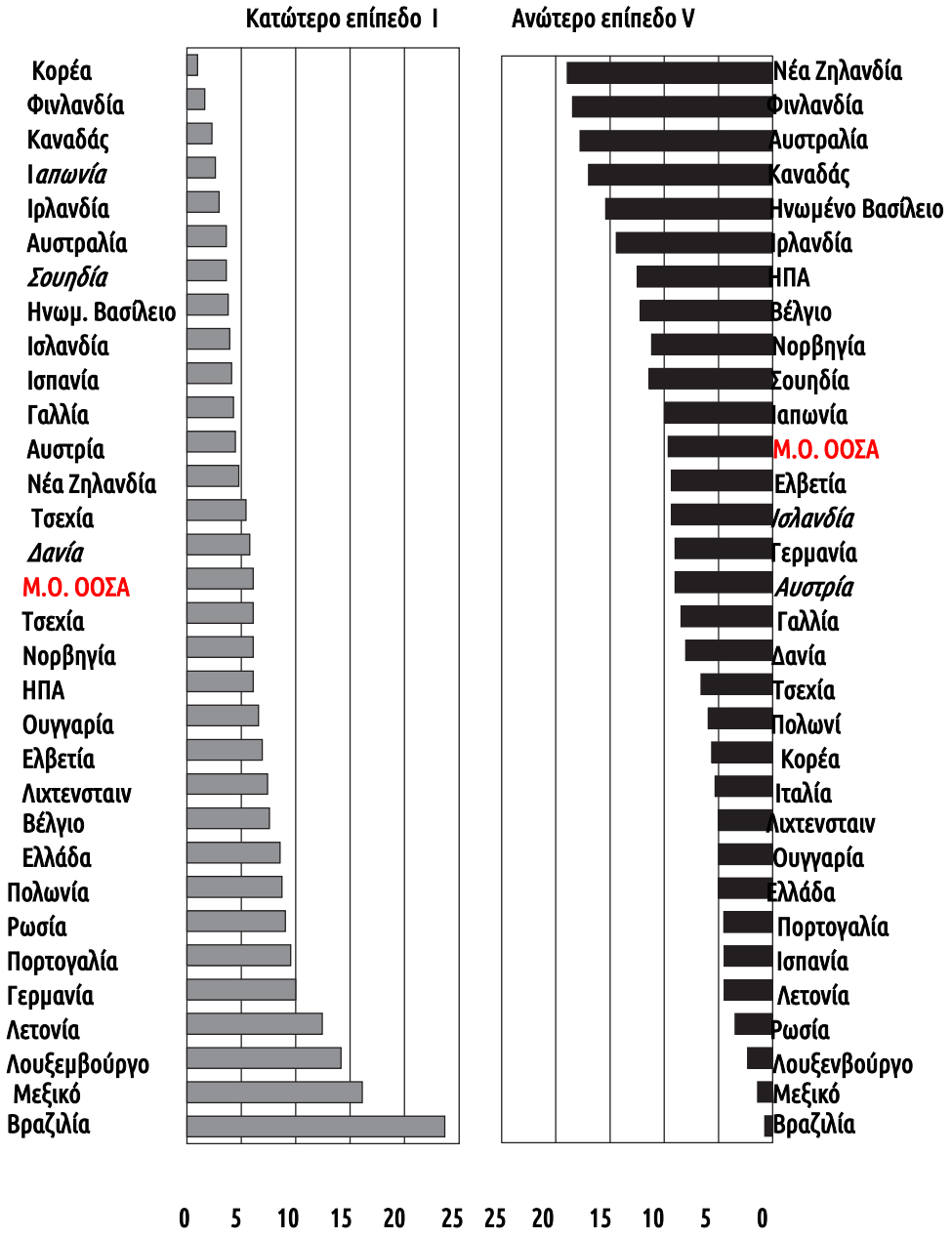

(Πηγή: Smolka :2002,5)

Διάγραμμα 33: Διαφορές μεταξύ των μέσων δεξιοτήτων ανάγνωσης των 15χρονων από οικογένειες στο άνω και κάτω μέρος της κοινωνικής πυραμίδας

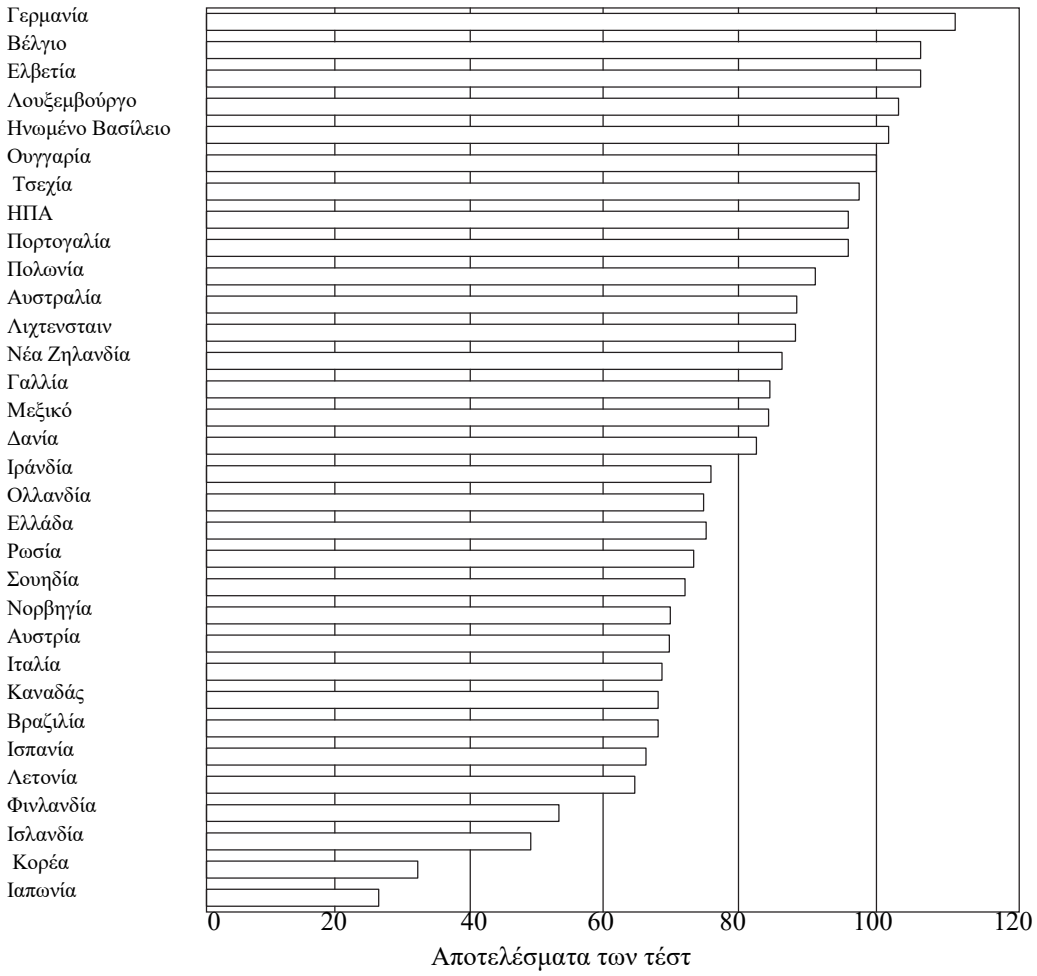

Πηγή: Smolka,2002: 6

Οι μεγάλες διακυμάνσεις απόδοσης που παρουσιάζονται σε διεθνή σύγκριση μεταξύ χαμηλού και υψηλού επιπέδου μαθητών φαίνονται στα διαγράμματα 32/33 αποτελούν σαφή ένδειξη ενός χαμηλού επιπέδου ευρύτερης υποστήριξης των μαθητών στο χαμηλότερο επίπεδο απόδοσης. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την Γερμανία και λιγότερο για την Γαλλία η οποία κατάφερε το εξεταζόμενο διάστημα να πετύχει μεγαλύτερη σύγκλιση του επιπέδου απόδοσης μεταξύ χαμηλότερου και ανώτερου επιπέδου μαθητών συνεισφέροντας κατά μία έννοια και στην μείωση της κοινωνικής ανισότητας στην εκπαίδευση.

6.4 Πολιτική αξιολόγηση

Επιχειρώντας μία τελική αξιολόγηση των κοινωνικών πολιτικών που ασκήθηκαν από τις κυβερνήσεις του τρίτου δρόμου στην Μεγάλη Βρετανία υπό τον Blair, στην Γερμανία υπό τον Schröder, στην Γαλλία υπό τον Jospin και στην Ελλάδα υπό τον Σημίτη επιχειρείται στην συνέχεια, μία συνοπτική εξέταση των εμπειρικών δεδομένων υπό το πρίσμα των κριτηρίων που καθορίζουν την σχέση μεταξύ σοσιαλδημοκρατίας και κοινωνικής πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό ο Esping-Andersen (1985:148-149; 1990) προσφέρει την πιο επεξεργασμένη ανάλυση συνδέοντας την σοσιαλδημοκρατική κοινωνική πολιτική με την προώθηση τριών βασικών στόχων, την αλληλεγγύη, την αποεμπορευματοποίηση και την ισότητα (Anderson&Mayer, 2004: 142). Η αλληλεγγύη συγκροτείται και διατηρείται μέσω καθολικών, δημόσιων παροχών και την περιθωριοποίηση του τομέα ιδιωτικής συνταξιοδότησης. Η συμμετοχή όλων των πολιτών στο ίδιο σύστημα οδηγεί στην ανάπτυξη συλλογικής ταυτότητας και αφοσίωσης στο δημόσιο. Το ιδανικό σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος βασίζεται στην αρχή της καθολικότητας, στην χορήγηση πρόσβασης σε παροχές και υπηρεσίες βάσει του δικαιώματος του πολίτη. Αυτό το μοντέλο κοινωνικού κράτους εφαρμόστηκε από την κλασική σοσιαλδημοκρατία και έφερε μετρήσιμα αποτελέσματα με αντικειμενικά κριτήρια ευημερίας. Το δεδομένο αυτό αποτυπώνεται εμπειρικά ακόμα και σήμερα στην συγκριτικά ανώτερη ποιότητα ζωής που χαρακτηρίζει τις σκανδιναβικές χώρες σε σχέση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Στα σκανδιναβικά κράτη ο δείκτης μακροζωίας είναι υψηλότερος, οι δείκτες εκπαιδευτικής αποτελεσματικότητας είναι υψηλότεροι, οι πολίτες παρουσιάζουν υψηλούς δείκτες ικανοποίησης, είναι ανεκτικότεροι και διαθέτουν μεγαλύτερη ευημερία στο μέσο εισόδημα (Nowotny,2020:10-11;UNDP,2019: 300)[107].

Ένα τέτοιο κοινωνικό κράτος παρέχει ένα σχετικά υψηλό βαθμό αυτονομίας, περιορίζοντας την εξάρτηση από την οικογένεια και την αγορά. Προκειμένου να επιτευχθεί η αυτονομία, τα σοσιαλδημοκρατικά κράτη πρόνοιας επιδιώκουν ένα υψηλό επίπεδο αποεμπορευματοποίησης και ένα χαμηλό βαθμό ταξικής

[107] Στις σκανδιναβικές χώρες είναι επίσης πολύ χαμηλή ανισότητα και φτώχεια (UNDP:2019, 308), χαμηλή η διάκριση των φύλων (UNDP:2019,312-315), υψηλό το επίπεδο ανθρώπινης ανάπτυξης (υγεία, εκπαίδευση, απασχόληση, φυσικοί πόροι κοκ)(UNDP:2019,323, 328), υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής βιωσιμότητας (UNDP:2019, 338) αλλά ταυτόχρονα και υψηλό επίπεδο οικονομικής βιωσιμότητας(UNDP:2019, 343). Τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν ότι ένα συγκροτημένο , αποτελεσματικό και καθολικό κοινωνικό κράτος δεν συγκρούεται απαραίτητα με την οικονομική βιωσιμότητα αλλά μπορεί να αλληλένδετο με αυτή.

διαφοροποίησης δηλαδή τον μέγιστο δυνατό βαθμό κοινωνικής συνοχής (Ferragina, Seeleib-Kaiser,2011:583-584; Huo,Nelson &Stephens,2008:5-19).Οι κοινωνικές πολιτικές θεωρούνται ως «πολιτικές εναντίον της αγοράς» (Esping-Andersen, 1985).

Η αποεμπορευματοποίηση απελευθερώνει τους πολίτες από την αγορά για την εξασφάλιση των βασικών αναγκών και επιτυγχάνεται με υψηλά ποσοστά αντικατάστασης και γενναιόδωρους κανόνες επιλεξιμότητας στα προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης (Anderson&Mayer, 2004: 142). Ο τρίτος στόχος, η ισότητα, συνεπάγεται τη μείωση των ανισοτήτων στην κοινωνική θέση, το εισόδημα και τον πλούτο, και περιέχει το φύλο και τη φυλή. Αυτοί οι τρείς στόχοι διαμορφώθηκαν πριν αναδυθεί η νέα σοσιαλδημοκρατία του τρίτου δρόμου και εφαρμόστηκαν την χρυσή περίοδο της σοσιαλδημοκρατίας. Με αυτό το συγκριτικό μέτρο μπορεί λοιπόν να μελετηθεί και να σταθμιστεί, με βάση τις θεσμικές τομές που εισήγαγε η σοσιαλδημοκρατία του τρίτου δρόμου και με βάση τα διαθέσιμα εμπειρικά στοιχεία σε ποιο βαθμό εφαρμόστηκαν σοσιαλδημοκρατικές κοινωνικές πολιτικές.

Οι εξαιρετικά υψηλές εσωκομματικές και κοινοβουλευτικές αντιδράσεις κατά της κυβέρνησης Blair και η ισχυρή κριτική που εισέπραξαν οι δημόσιες πολιτικές της (Tils, 2011: 300-301) καθιστούν σαφές ότι οι Βρετανοί σοσιαλδημοκράτες με την κυβερνητική πολιτική τους μέχρι το 2010, δεν ήταν σε θέση να πείσουν τους ψηφοφόρους τους, σε διαρκή βάση ή να δεσμεύσουν τα μέλη του κόμματος. Μεταξύ του 1997 και του 2010, το Εργατικό Κόμμα συρρικνώθηκε από 405.000 σε μόλις 193.000 μέλη (McGuinness, 2012: 12). Σε κάποιο βαθμό, η εξέλιξη αυτή μπορεί ασφαλώς να αποδοθεί στις κοινωνικές τάσεις της εξατομίκευσης και πολιτικοκοινωνικού πλουραλισμού που χαρακτηρίζει τις προηγμένες δυτικές κοινωνίες, καθώς και στις φθίνουσες σχέσεις των υποκειμένων με τα κόμματα (Diamond, 2016: 21-31;Van Biezen& Poguntke, 2014: 205-216;Wiesendahl, 2011).

Ταυτόχρονα, θα πρέπει να διαπιστώσει κανείς ότι οι μεταρρυθμιστικές πολιτικές Blair αποξένωσαν τα μέλη του Εργατικού Κόμματος. Είναι προφανές ότι σε μεγάλο βαθμό οι Βρετανοί σοσιαλδημοκράτες την περίοδο Blair απομακρύνθηκαν εντελώς από την παραδοσιακή ιδεολογική ταυτότητά τους που είχε στο επίκεντρο της την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους τύπου Beveridge. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι αντιδράσεις που προκλήθηκαν κατά της εισαγωγής των λεγόμενων Foundation Hospitals ή Foundation Trusts, ένα εγχείρημα ανεξαρτητοποίησης των δημόσιων νοσοκομείων από το κράτος (Peston, 2005:295-309;Seldon, 2007: 240-247). Για το εγχείρημα υπήρχαν ισχυρές ενδείξεις ιδιωτικοποίησης και για αυτόν τον

λόγο πυροδοτήθηκαν ισχυρές αντιδράσεις από την παραδοσιακή κομματική βάση και την κοινοβουλευτική ομάδα των νέων Εργατικών (Seldon, 2007: 245;Tils, 2011: 299-300). Η πολιτική του New Labour σε μεγάλο βαθμό επηρεαζόταν από νεοφιλελεύθερες ιδέες και μόνο κατά ένα μέρος και σε ορισμένους τομείς δημόσιας πολιτικής επηρεαζόταν από παραδοσιακές σοσιαλδημοκρατικές ιδέες τύπου σκανδιναβικού προτύπου(Faucher- King& Le Galès, 2010). Η εκτίμηση αυτή ενισχύεται εάν εξεταστεί η κυβερνητική πολιτική του New Labor σε ένα θεωρητικά αφηρημένο επίπεδο από μια σοσιαλδημοκρατική προοπτική.

Εάν λάβουμε υπόψη την ισότητα, την αλληλεγγύη και την αποεμπορευματοποίηση ως κριτήρια αξιολόγησης για μια σοσιαλδημοκρατική κοινωνική πολιτική σύμφωνα με τον Esping-Andersen (Anderson & Meyer, 2004: 141-143), προκύπτουν κάποια κρίσιμα ευρήματα. Από την σκοπιά της αλληλεγγύης, δηλαδή της παροχής καθολικών δημοσίων παροχών και του περιορισμού ιδιωτικών εναλλακτικών λύσεων έναντι της κρατικά παρεχόμενης κοινωνικής ασφάλειας, οι Νέοι Εργατικοί δεν επέλεξαν τον σοσιαλδημοκρατικό δρόμο και επέτρεψαν την είσοδο της αγοράς στα πεδία των πολιτικών για την εργασία, την υγεία, των συντάξεων και της εκπαίδευσης. Αμφισβητούμενη από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά είναι επίσης η διατήρηση των αυστηρών ελέγχων βασιμότητας των κοινωνικών χορηγήσεων και η διείσδυση ιδιωτικών παρόχων στην φροντίδα συνταξιούχων. Από την άλλη πλευρά, όπως έδειξαν τα εμπειρικά στοιχεία στην παρούσα εργασία, η εστίαση στη φορολογική ελάφρυνση χαμηλών εισοδημάτων και η εστίαση σε προβληματικές ομάδες στις μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας, στην εκπαίδευση και στις μεταρρυθμίσεις της κοινωνικής ασφάλισης, κρίνεται θετικά από την σκοπιά της προώθησης εξισωτικών πολιτικών. Μια αξιολόγηση της κυβερνητικής πολιτικής των Νέων Εργατικών σε εμπειρικό επίπεδο συνδέεται ασφαλώς με κριτική, αλλά σαφώς διαφοροποιημένη. Παρά τα λάθη και τις ανασταλτικές κοινωνικές πολιτικές που σημειώθηκαν κατά την κυβερνητική θητεία του New Labor, υπήρξαν και ποικίλες θετικές πολιτικές εκροές από μια σοσιαλδημοκρατική προοπτική. Για παράδειγμα, οι Νέοι Εργατικοί με βάσει τα διαθέσιμα εμπειρικά στοιχεία κατάφεραν να αντιμετωπίσουν την ακραία φτώχεια και ειδικά τη φτώχεια στην παιδική και τρίτη ηλικία και κατάφεραν επίσης να ανοίξουν το βρετανικό εκπαιδευτικό σύστημα και να μειώσουν την εκπαιδευτική ανισότητα. Η εμπειρική εξέλιξη της φτώχειας στο Ηνωμένο Βασίλειο μεταξύ του 1997 και του 2010 δείχνει ότι επί κυβερνήσεων των Νέων Εργατικών, τόσο η φτώχεια της τρίτης ηλικίας όσο και η παιδική φτώχεια

μειώθηκαν σημαντικά. Το 1997, το 29% των συνταξιούχων εξακολουθούσε να ζει σε νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος και το 2009 το ποσοστό αυτό μειώθηκε στο 16% (Palmer, 2016a). Επιπλέον, μεταξύ του 1997 και του 2010, το ποσοστό των ατόμων που ζουν με λιγότερο από 50% ή 60 % του μέσου εισοδήματος μειώθηκε επίσης. Ωστόσο, ο αριθμός των ατόμων με λιγότερο από το 40% του μέσου εισοδήματος αυξήθηκε από 5 σε 5,9 εκατομμύρια (Palmer, 2016b).

Εντούτοις είναι προβληματικό από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά ότι οι συνολικές εισοδηματικές ανισότητες επιδεινώθηκαν από το 1997 έως το 2010. Το 1997, το χαμηλότερο δεκατημόριο της εισοδηματικής κλίμακας εξακολουθούσε να υπερβαίνει το 2% του συνολικού εισοδήματος των νοικοκυριών, ένα ποσοστό που μειώθηκε κατά το ήμισυ μετά από τα 13 χρόνια διακυβέρνησης των Νέων Εργατικών. Παράλληλα, το μερίδιο του πλουσιότερου δεκατημόριου στο συνολικό εισόδημα των νοικοκυριών αυξήθηκε από 28 % σε 31 % . Εάν εξεταστεί η κατανομή του εισοδήματος στα 5 κατώτερα δεκατημόρια της εισοδηματικής κλίμακας, το μερίδιο εισοδήματός τους μειώθηκε από 25% σε 23 % κατά την ίδια περίοδο (Palmer, 2016b). Ενώ υπό τη κυβερνητική ευθύνη των Νέων Εργατικών η γενναιοδωρία του κοινωνικού κράτους στο Ηνωμένο Βασίλειο που απεικονίζεται από τον δείκτη γενναιοδωρίας του Lyle Scruggs, αυξήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές του 2000, στην Γερμανία και στην Γαλλία μειώθηκε (Scruggs, 2006). Στη Γερμανία, ο δείκτης γενναιοδωρίας μειώθηκε από 27,5% σε 26,6 % και στη Γαλλία από 27,9 % σε 27,3 % , ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο σημείωσε άνοδο 1,4 μονάδων από 20,9% σε 22,3% (Scruggs, 2006).

Θετικά κρίνεται επίσης η αύξηση των δαπανών για την υγεία, την εκπαίδευση και την οικογενειακή φροντίδα παρά τις τάσεις εισδοχής τα αγοράς στους συγκεκριμένους τομείς. Με βάση αυτά τα διαφοροποιημένα εμπειρικά ευρήματα, ο κυβερνητικός ισολογισμός της κυβέρνησης Blair είναι ανάμεικτος. Πράγματι, οι Νέοι Εργατικοί είχαν κάποια επιτυχία στην καταπολέμηση της φτώχειας. Ταυτόχρονα όμως, από το 1997, το Εργατικό Κόμμα απομακρύνθηκε από τις σοσιαλδημοκρατικές παραδόσεις σε ποικίλους πολιτικούς τομείς, οι οποίοι έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη αξιολόγηση τους σοσιαλδημοκρατικού προφίλ της ασκούμενης πολιτικής. Είναι σαφές ότι στην διάσταση της αναδιανομής ως ουσιαστικό κριτήριο άσκησης σοσιαλδημοκρατικής κοινωνικής πολιτικής, το Νέο Εργατικό Κόμμα απομακρύνθηκε από την έννοια της τάξης και αποδέχτηκε αντίθετα με τις παραδόσεις του την ύπαρξη ανισότητας όταν βασίζεται σε διαφορές στην απόδοση (Shaw, 2007).

Οι ανισότητες θεωρήθηκαν μάλιστα από την κυβέρνηση Blair κινητήρια δύναμη για τη μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα της Βρετανίας ενώ ταυτόχρονα φορολογήθηκαν τα υψηλότερα εισοδήματα και οι επιχειρήσεις ελάχιστα για να εξυπηρετηθεί η αναδιανομή και η ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Εντούτοις το New Labor σημείωσε κάποια πρόοδο στην κοινωνική δικαιοσύνη και βελτίωσε την υλική κατάσταση πολλών ανθρώπων, ιδιαίτερα των πιο φτωχών και άπορων (Shaw, 2007: 202-206). Χάρη στους Νέους Εργατικούς επίσης το κράτος ανέλαβε όλο και περισσότερο την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, οι οποίες είχαν παραμεληθεί εντελώς στα 18 χρόνια συντηρητικής διακυβέρνησης. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο ο Νέοι Εργατικοί αντιμετώπισαν τα προβλήματα και η αφήγηση που χρησιμοποίησε η ηγεσία του κόμματος για να νομιμοποιήσει μεταρρυθμίσεις σε αυτόν τον τομέα, αποτέλεσε μία κρίσιμη παράμετρο με την έννοια ότι άνοιξαν τις κοινωνικές υπηρεσίες για την αγορά και δημιουργήθηκε μια εντελώς νέα κουλτούρα κοινωνικών υπηρεσιών. Η ηθική βάση των δημόσιων υπηρεσιών διαλύθηκε σιγά-σιγά (Shaw, 2007: 205) και στον βαθμό που το Εργατικό Κόμμα έφυγε από το σοσιαλδημοκρατικό μονοπάτι και αποχωρίστηκε τον ηθικό και υλικό προορισμό του έχασε και την ψυχή του (Shaw, 2007: 207). Με την έννοια αυτή ο πραγματισμός των Νέων Εργατικών δεν ήταν σοσιαλδημοκρατικός διότι συνδυάστηκε με την αξιακή ασυνέπεια και την έλλειψη αρχών (Hattersley, 2013). Από την άλλη πλευρά ωστόσο υπάρχουν τομείς όπως η διαστρωμματική κινητικότητα όπου η Μεγάλη Βρετανία πληρεί τα κριτήρια ενός υποδειγματικού σοσιαλδημοκρατικού κοινωνικού κράτους και δεν μπορεί να ταξινομηθεί ως φιλελεύθερο κοινωνικό κράτος αφού, βρίσκεται στην κορυφή του δείκτη διαστρωμάτωσης με καλύτερα αποτελέσματα από πάνω από τις περισσότερες σοσιαλδημοκρατικές χώρες (Scruggs & Allan, 2008: 659-660). Είναι προφανές ότι οι μεταρρυθμίσεις Blair στην εκπαίδευση και κατάρτιση δηλαδή στην κοινωνία της γνώσης και ή σύνδεση της με μία ενεργοποιητική πολιτική ένταξης στην αγορά εργασίας, επέφεραν αυτό το αποτέλεσμα.

Στην γερμανική περίπτωση η μετουσίωση του τρίτου δρόμου από την κυβέρνηση Schröder παρουσιάζει μία διττή εικόνα όσον αφορά την αξιολόγηση της από σοσιαλδημοκρατική σκοπιά. Ειδικότερα όσον αφορά την πτυχή του κοινωνικού κράτους και των καθολικών κοινωνικών πολιτικών χαρακτηρίζεται από μία σαφή υποχώρηση ενώ όσον αφορά τον οικονομικό εκσυγχρονισμό και την ανταγωνιστικότητα της γερμανικής οικονομίας, από μία σαφή πρόοδο. Η υποχώρηση των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής

φαίνεται από το γεγονός ότι δεν μπόρεσαν να κερδίσουν νέα μέλη αλλά αντίθετα οδήγησαν ένα μεγάλο μέρος της βάσης του στην μετατόπιση ή στην έξοδο. Η Agenda 2010 διέρρηξε κυριολεκτικά την ενότητα του SPD και οδήγησε σε χιλιάδες εξόδους από το κόμμα. Από την άλλη πλευρά, υφίσταται το εμπειρικά αποδεδειγμένο επιχείρημα ότι μέσω της μεταρρυθμιστικής πολιτικής Schröder η Γερμανία επανέκτησε την ανταγωνιστικότητα της.

Από τα διαθέσιμα εμπειρικά στοιχεία φαίνεται ότι την περίοδο διακυβέρνησης Schröder μεγάλωσε η ψαλίδα της ανισότητας στην Γερμανία. Με τις δημόσιες πολιτικές που άσκησαν οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες την περίοδο Schröder η κοινωνική οικονομία της αγοράς απομακρύνθηκε από την υπόσχεση της ευημερίας για όλους που συνδέεται με αυτήν ενώ η ανισότητα αυξήθηκε σε έναν βαθμό που δεν συνάδει με μία σοσιαλδημοκρατική διακυβέρνηση (Schreiner, 2010: 16-17). Κοντολογίς υπήρξε μία σαφέστατη μετατόπιση του κορπορατιστικού γερμανικού κοινωνικό κράτος τύπου Bismarck προς το φιλελεύθερο αγγλοσαξονικό μοντέλο.

Κατά συνέπεια είναι λογικό να συμπεράνει κανείς ότι με την κυβερνητική συμμετοχή του SPD χάθηκε ο στόχος της κοινωνικής δικαιοσύνης από την προοπτική της σοσιαλδημοκρατίας αφού αντί να κλείσει η ψαλίδα μεταξύ πλούσιων και φτωχών άνοιξε περαιτέρω. Τα αποτελέσματα της Agenda 2010 παρέμειναν αμφισβητούμενα όπως και το ζήτημα του καταμερισμού των βαρών της. Οι περιορισμοί που τέθηκαν πάντως στο κοινωνικό κράτος δεν επέδρασαν ισομερώς στην κοινωνία και ασφαλώς δεν αφορούσαν τους οικονομικά ισχυρούς. Ο Schröder ακολούθησε μια κοινωνική πολιτική και μία πολιτική για την αγορά εργασίας, η οποία τον οδήγησε όχι μόνο εντός του δικού του κόμματος σε ένα αδιέξοδο νομιμοποίησης. Ακόμη και σήμερα, η απογοήτευση για την πολιτική της σοσιαλδημοκρατικής μεταρρύθμισης στο στρατόπεδο των συνδικάτων είναι βαθιά. Πολλές από τις μεταρρυθμίσεις αποφασίστηκαν εν μέρει, ανεξάρτητα από τους στόχους των συνδικάτων, και εκ των υστέρων, μετά το τέλος της διακυβέρνησης του το SPD, διδάχτηκε ότι δεν θα μπορούσε να είναι επιτυχής με μία πολιτική εναντίον των συνδικάτων. Η πολιτική της Agenda 2010 διχάζει έως σήμερα την γερμανική σοσιαλδημοκρατία και αυτό το στοιχείο από μόνο του αποτελεί μία σαφή ένδειξη της αμφίβολης φύσης που είχε η σοσιαλδημοκρατική κυβερνητική πολιτική επί Schröder. Εάν αξιολογηθεί η κυβερνητική θητεία των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών την περίοδο Schröder σύμφωνα με τα κριτήρια σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής κατά Esping-Anderson ισότητα, αλληλεγγύη και αποεμπορευματοποίηση (Anderson&

Meyer, 2004: 141-143), ο τελικός ισολογισμός είναι αμφίβολος.

Με την εισαγωγή της σύνταξης Riester δημιουργήθηκε μια ιδιωτική εναλλακτική λύση στις κρατικές συνταξιοδοτικές παροχές και μάλιστα ενσωματώθηκε στον τελικό υπολογισμό της σύνταξης. Συνεπώς, ο στόχος της αλληλεγγύης εγκαταλείφθηκε εν μέρει στον τομέα της ασφάλειας γήρατος. Η σύμπτυξη της ασφάλειας ανεργίας και της κοινωνικής πρόνοιας, συνοδεύτηκε σε πολλές περιπτώσεις από μείωση παροχών και άσκηση πίεσης στους ανέργους, αλλά και στους μισθούς των εργαζομένων και επομένως επέδρασε στην κατεύθυνση εμπορευματοποίησης της εργασίας κάτι που αντιβαίνει στις αρχές σοσιαλδημοκρατικής κοινωνικής πολιτικής. Όσον αφορά την εξάλειψη της ισοτιμίας στην χρηματοδότηση, αλλά κυρίως τις φορολογικές πολιτικές στο πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατικής συμμετοχής στην κυβέρνηση, ο στόχος της ισότητας στην κατανομή του εισοδήματος εγκαταλείφτηκε επίσης. Όλα αυτά τα θεωρητικά επιχειρήματα αντικατοπτρίζονται τελικά και εμπειρικά. Όσον αφορά την αλληλεγγύη και την καταστολή ιδιωτικών εναλλακτικών λύσεων έναντι της κρατικής ασφάλειας, από το 2001 παρατηρείται μια τάση αντίθετη στον σοσιαλδημοκρατικό στόχο στη Γερμανία. Ο αριθμός των ασφαλιστικών συμβάσεων στην ασφάλιση γήρατος μόνο αυξήθηκε από 1,4 σε 9,797 εκατομμύρια μέχρι το 2009 (Sozialpolitik Aktuell, 2015).

Η σύναψη μια σύνταξης Riester όμως για άτομα με χαμηλό εισόδημα δεν αποτελούσε πλεονεκτική λύση, δεδομένου ότι λαμβάνονταν υπόψη τα οφέλη από ιδιωτικές συντάξεις όπως όλα τα άλλα είδη εισοδήματος και περιουσιακών στοιχείων για τον προσδιορισμό της βασικής ασφάλειας βάσει της πραγματικής ανάγκης (Wehlau, 2009: 16). Κατά συνέπεια επωφελήθηκαν ο ασφαλιστικός κλάδος και το κράτος από τη νομοθεσία περί συνταξιοδότησης που εισήγαγε ο Schröder, εις βάρος μιας σημαντικής σοσιαλδημοκρατικής ομάδας στόχου. Ενώ το μερίδιο των χαμηλών εισοδημάτων το 2000 ήταν 30,3 % , αυξήθηκε στο 35,5% μέχρι το 2010. Εάν οριστεί η σχετική φτώχεια με βάση ένα διαθέσιμο εισόδημα που βρίσκεται κάτω από το 60% του μέσου όρου, αυτή αυξήθηκε στην Γερμανία μεταξύ 2000 και 2010, από 10,9% σε 13,8%. Ακόμη πιο δραματική είναι η αύξηση των εισοδημάτων κάτω από το 50% του μέσου όρου αφού το ποσοστό αυξήθηκε από 8,0% σε 11,4% την ίδια περίοδο (Sozialpolitik Aktuell, 2013a). Όσον αφορά την εξέλιξη της φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα, η ηλικιακή ομάδα 51-60 ετών επηρεάστηκε περισσότερο από την αύξηση της φτώχειας. Ενώ το ποσοστό της φτώχειας αυτής της ηλικιακής ομάδας κυμάνθηκε στο 9,4% μεταξύ 2000 και 2002, μεταξύ 2009-2011 κινήθηκε μεταξύ

14% και 14,3% (Sozial Politik Aktuell, 2013b). Ταυτόχρονα, ο βαθμός γενναιοδωρίας του γερμανικού κοινωνικού κράτους, μετρούμενος με βάση τα ποσοστά αντικατάστασης, μειώθηκε στα πρώτα 4 χρόνια της κυβέρνησης Schröder. Από τις 28,0 %μονάδες το 1997, ο δείκτης γενναιοδωρίας που υπολογίστηκε από τον Scruggs επιδεινώθηκε σε 26,6 μονάδες το 2002 (Scruggs, 2006).

Ανησυχητική ήταν και η εξέλιξη της κατανομής του εισοδήματος στη Γερμανία. Το 1991, το υψηλότερο δεκατημόριο στην κλίμακα εισοδήματος διέθετε μερίδιο εισοδήματος 20,5%, έναντι 23,1% το 2010. Στις άλλες ομάδες εισοδήματος, ωστόσο, τα μερίδια εισοδήματος υποχώρησαν έως το 2010, με την πιο δραματική πτώση για στα δύο κατώτερα εισοδηματικά δεκατημόρια δεκάδες (BpB, 2013). Λαμβάνοντας υπόψη τα θεσμικά και εμπειρικά αποτελέσματα το κυβερνητικό ισοζύγιο του SPD μεταξύ 1998 και 2009 πρέπει να αξιολογηθεί πολύ κριτικά. Τόσο από την άποψη σοσιαλδημοκρατικών αρχών όσο και των συνεπειών των κοινωνικών πολιτικών των σοσιαλδημοκρατών παρατηρήθηκαν αρνητικές εξελίξεις.

Σε αντίθεση με την περίπτωση του Blair στο Ηνωμένο Βασίλειο ή του Schröder στην Γερμανία, η περίπτωση του Jospin στην Γαλλία δεν επιτρέπει μία σαφή ταξινόμηση από την πλευρά του τρίτου δρόμου. Οι Γάλλοι σοσιαλιστές κατά κανόνα απέρριψαν τον προγραμματικό ρεβιζιονισμό και ακολούθησαν ένα ειδικό μονοπάτι ανάμεσα στην πεπατημένη που ακολούθησε η σοσιαλδημοκρατία στην Ευρώπη (Bergounioux& Grunberg, 2005: 454-456; Clift,2002: 475-493).

Λαμβάνοντας υπόψη τις προγραμματικές κατευθύνσεις και τίς εφαρμοσμένες πολιτικές του PSF υπό τον Jospin, είναι σαφές ότι υπήρξε μία υπέρβαση της παράδοσης του Mitterrand αφού κατέστη δυνατή η υπέρβαση του χάσματος μεταξύ ιδεολογικού δόγματος και πρακτικής κυβερνητικής πολιτικής. Με άλλα λόγια, η σύγκριση των πολιτικών που ασκήθηκαν από τον Mitterand μετά το 1983 και αυτών που άσκησε ο Jospin μεταξύ του 1997 και 2002 δεν παρουσίασε μία κραυγαλέα απόκλιση. Παρά το γεγονός ότι οι Σοσιαλιστές του Jospin ακολούθησαν σε μεγάλο βαθμό από παραδοσιακά εργαλεία σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής, υπήρχαν τομείς στους οποίους ακολούθησαν τον δικό τους νέο δρόμο, όπως η θέσπιση της εργάσιμης εβδομάδα 35 ωρών, αλλά και στην πολιτική ιδιωτικοποιήσεων, την πολιτική έναντι των τραπεζών και του χρηματοπιστωτικού κλάδου, ακόμα και τις πολιτικές ρύθμισης της αγοράς, οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν χαρακτηρίστηκαν από μια ειδική γαλλική επιλογή, αλλά μάλλον από τη συμμόρφωση με τις διεθνείς τάσεις. Σε γενικές γραμμές η διακυβέρνηση Jospin αποτέλεσε μία αρκετά

επιτυχημένη σοσιαλδημοκρατική περίπτωση πολιτικής (Bell & Criddle, 2014: 22). Εντούτοις εκφράζεται και η κριτική ότι παρά τις παρά τις καλές οικονομικές συνθήκες, η κυβέρνηση Jospin δεν κατάφερε να εισάγει τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, για παράδειγμα για να μειώσει τη διαρθρωτική ανεργία ή να προσαρμόσει τα συστήματα κοινωνικής προστασίας στο μέλλον (Egle, 2006a: 233-234). Στην πραγματικότητα, η κυβέρνηση Jospin παρέλειψε να πάρει βασικές αποφάσεις σε διάφορους τομείς πολιτικής. Εάν εξεταστεί η πολιτική Jospin από μια καθαρά σοσιαλδημοκρατική προοπτική, το ισοζύγιο αποτελεσμάτων είναι πολύ θετικότερο σε σχέση με το ερώτημα κατά πόσο η ίδια κυβέρνηση προώθησε εκσυγχρονιστικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Πολλές από τις μεταρρυθμίσεις άλλωστε που πραγματοποίησε ο Jospin είχαν ως στόχο τη βελτίωση της θέσης των κοινωνικά αδύναμων και των χαμηλών εισοδημάτων.

Στη φορολογική πολιτική, τα εισοδήματα από κεφάλαιο φορολογήθηκαν υψηλότερα, ενώ παράλληλα απαλλάχτηκαν και επιχορηγήθηκαν μικρότερα εισοδήματα. Εκτός από αυτή την σοσιαλδημοκρατική πολιτική αναδιανομής, η εστίαση στη δημιουργία απασχόλησης, η καταπολέμηση της ανεργίας, η αναβάθμιση των κοινωνικών προτύπων και η ενδυνάμωση της αγοραστικής δύναμης αποτελούν στοιχεία πολιτικής που αντικατοπτρίζονται θετικά ως σοσιαλδημοκρατική πολιτική εξισορρόπησης.

Ακόμη και μια εξέταση των πολιτικών Jospin υπό το πρίσμα των στόχων σοσιαλδημοκρατικής κοινωνικής πολιτικής όπως τους έθεσε ο Esping-Andersen (Anderson& Meyer, 2004: 141-143;Esping-Andersen, 1990) ενισχύουν την θετική εικόνα. Από την σκοπιά της αλληλεγγύης, δηλαδή της παροχής καθολικών κοινωνικών υπηρεσιών από το κράτος και του περιορισμού των ιδιωτικών εναλλακτικών λύσεων η πλουραλιστική αριστερά δημιούργησε την CMU, ως μία καθολική ασφάλιση υγείας χρηματοδοτούμενη από φόρους. Σε αντίθεση με πολλές άλλες χώρες, το συνταξιοδοτικό σύστημα στη Γαλλία μεταξύ του 1997 και του 2002 δεν γνώρισε μία στροφή προς την ατομική αντιστάθμιση κινδύνου ή προς ιδιωτικούς πάροχους. Επιπλέον, με την εισαγωγή της εβδομάδας των 35 ωρών, η οποία τόνωσε την απασχόληση, κυρίως όμως είχε επιδράσεις απομεπορευματοποίησης, στο μέτρο που το άτομο έπρεπε να δεχθεί τις επιταγές της αγοράς σε μικρότερο βαθμό για να ικανοποιήσει τις κοινωνικοπολιτιστικές του ανάγκες. Επειδή στην Γαλλία δεν πέρασε το σύστημα επιβολής κυρώσεων που συνδέθηκε σε άλλες χώρες με την ασφάλεια ανεργίας και συνεπώς δεν επιδιώχθηκε

η επιβολή ισχυρότερων κινήτρων για την αποδοχή μίας απασχόλησης μέσα από μια ριζική περικοπή στις κοινωνικές παροχές, δεν παρατηρήθηκε στην Γαλλία εκείνης της περιόδου μία επανεμπορευματοποίηση του κοινωνικού κράτους.

Τέλος, ο νόμος κατά του κοινωνικού αποκλεισμού, η προώθηση προβληματικών ομάδων στην αγορά εργασίας, αλλά και η φορολογική πολιτική επέδρασαν θετικά σε σχέση με τον σοσιαλδημοκρατικό στόχο της ισότητας και τη μείωση των ανισοτήτων στα πεδία του εισοδήματος, της ευημερίας και της κοινωνικής θέσης.

Με βάση αυτά τα μεμονωμένα παραδείγματα φαίνεται ότι η σοσιαλιστική κυβέρνηση Jospin, εν μέρει λόγω και των εταίρων του κυβερνητικού συνασπισμού ακολούθησε, στην κοινωνική πολιτική, παραδοσιακούς σοσιαλδημοκρατικούς στόχους. Οι σοσιαλδημοκρατικοί στόχοι δεν επιδιώχτηκαν μόνο αλλά είχαν και συγκεκριμένα αποτελέσματα και αυτό φαίνεται από την ένταξη των προβληματικών ομάδων στην αγορά εργασίας, αλλά και στην ένταση της πραγματικής κοινωνικής προστασίας και στην καταπολέμηση της ανισότητας εισοδήματος και της σχετικής φτώχειας. Μεταξύ του 1997 και του 2002 στην Γαλλία, μειώθηκε ο λεγόμενος βαθμός γενναιοδωρίας του κοινωνικού κράτους, που υπολογίζεται με βάση τα ποσοστά αναπλήρωσης κατά 0,6 μονάδες από 27,9% σε 27,3%. Ωστόσο, την ίδια περίοδο ο βαθμός γενναιοδωρίας στους κοινωνικού κράτους στη Γερμανία ή σε άλλες χώρες του ΟΟΣΑ με όμοια χαρακτηριστικά μειώθηκε πολύ περισσότερο από ό, τι στη Γαλλία (Scruggs, 2006). Επιπλέον, η ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος κινήθηκε στη Γαλλία κατά τη διάρκεια της περιόδου παρατήρησης σε χαμηλότερο επίπεδο από ό,τι στο Ηνωμένο Βασίλειο. Μεταξύ 1997 και 2002, ο συντελεστής Gini αυξήθηκε ελαφρά μόνο, από το 0,278 έως 0,284 μονάδες, πέφτοντας έτσι κάτω από την στάθμη των 0,3 μονάδων που ισχύει για τις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες του ΟΟΣΑ. Ταυτόχρονα, η σχετική φτώχεια στη Γαλλία μπόρεσε να μειωθεί.

Στη Γαλλία, οι αλλαγές πολιτικής εξηγούν στο μεγαλύτερο μέρος την αλλαγή των μέτρων για την αναχαίτιση της ανισότητας και της φτώχειας (Bargain& Callan, 2007: 12-13).Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 υπήρχε μικρή αλλαγή πολιτικής. Τα ποσοστά κοινωνικών μεταβιβάσεων αυξήθηκαν μόνο μετά το 1997 και οδήγησαν στην σύγκλιση των μέσων εισοδημάτων(Bargain& Callan, 2007: 11). Η πιο αισθητή αύξηση αφορά το επίδομα ανεργίας το 1998 (Allocation de Solidarité Spécifique). Ακολούθησαν οι διαρθρωτικές αλλαγές των ετών 2000-2001 και ιδίως η μεταρρύθμιση των επιδομάτων στέγασης καθώς και η εισαγωγή μίας

πίστωσης φόρου για άτομα με χαμηλό εισόδημα, δύο μέτρα που ανακούφισαν αισθητά τα χαμηλότερα τμήματα της πυραμίδας εισοδήματος (Bargain&Callan, 2007: 11). Εκτός από τη κοινωνική και φορολογική πολιτική, βασικοί παράγοντες ήταν η οικονομική ανάκαμψη της περιόδου 1997-2001 και η μείωση της ανεργίας (από 11,3% το 1995 σε 8,8% το 2001). Η οικονομική ανάπτυξη χρειάστηκε αρκετό χρόνο για να μειώσει τη φτώχεια. Ο αριθμός των ατόμων πού λάμβαναν το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα (RMI) ή επίδομα πρόνοιας συνέχισε να ανεβαίνει μέχρι το 1999, στη συνέχεια μειώθηκε από 1,12 εκατομμύρια το 1999 σε 1,05 το 2001. Επιπλέον, η συγκράτηση των μισθών συνέβαλε στην εφαρμογή της νέας νομοθεσίας μείωση του χρόνου εργασίας το 2001. Μεταξύ 1997 και 2002 το ποσοστό των ατόμων που είχαν λιγότερο από το 60 % του μέσου εισοδήματος μειώθηκε σε 12,8 % έως 12,2 % και το ποσοστό εκείνων που κατείχαν κάτω από 50 % του μέσου εισοδήματος, από 6,7 % στο 6, 0 % (Demailly& Raynaud, 2006).

Με βάση τους επιδιωκόμενους σοσιαλδημοκρατικούς στόχους, η πλειοψηφία των πολιτικών που εφαρμόστηκαν από την σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση του Jospin υπήρξε αποδοτική και αύξησε σημαντικά το επίπεδο καθολικών παροχών και ευημερίας στον βαθμό που στα περισσότερα μεγέθη κοινωνικής πολιτικής η Γαλλία επί Jospin πλησίασε στις σκανδιναβικές χώρες που υπάγονται στο σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο κοινωνικού κράτους. Ως εκ τούτου τόσο από άποψη εφαρμογής πολιτικών και επίδρασης τους η Γαλλία επί διακυβέρνησης Jospin ως κοινωνικό κράτος μετατοπίστηκε προς το καθολικό πρότυπο.

Όσον αφορά την Ελλάδα, κατά την περίοδο διακυβέρνησης Σημίτη, η χώρα πλησίασε αλλά δεν έφτασε τον μέσο όρο των κοινωνικών δαπανών της ΕΕ. Εντούτοις η αύξηση των κοινωνικών δαπανών στην χώρα δεν συμβάδιζε με ανάλογη πορεία στην αποτελεσματικότητα ή την αποδοχή της κοινωνικής πολιτικής.

Το 28% περίπου του ΑΕΠ που αφορά την κοινωνική προστασία πηγαίνει κατά 50 % σε συντάξεις, κατά 25 % στην υγεία και κατά 25 % σε όλους τους άλλους συναφείς τομείς . Η Ελλάδα διακρίνεται για το μεγάλο τμήμα δαπανών που απορροφά η προστασία του γήρατος και κυρίως οι συντάξεις και αναλόγως μικρά ποσά που δαπανώνται για την προστασία της οικογένειες, δηλαδή σε υπηρεσίες προς την εργαζόμενη μητέρα, βρεφονηπιακούς σταθμούς και σε προνοιακές δαπάνες εκτός κοινωνικής ασφάλισης (Τήνιος:2005,46) .

Εάν λάβουμε υπόψη την ισότητα, την αλληλεγγύη και την αποεμπορευματοποίηση ως κριτήρια αξιολόγησης για μια σοσιαλδημοκρατική

κοινωνική πολιτική, σύμφωνα με τον Esping-Andersen (Anderson & Meyer 2004: 141-143), η Ελλάδα υπάγεται στον μεσογειακό τύπο κοινωνικού κράτους ο οποίος χαρακτηρίζεται από έναν υψηλό βαθμό οικογενειακής αλληλεγγύης, πελατειακών σχέσεων αλλά έλλειψης επαρκούς δημόσιας κοινωνικής αρωγής και ένα ανώριμο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, στοιχεία που από κοινού σηματοδοτούν έναν χαμηλό βαθμό αποεμπορευματοποίησης. Η Ελλάδα όπως και άλλες μεσογειακές χώρες, χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα κατακερματισμένο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας που ευνοεί συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες (όπως στο συντηρητικό – κορπορατιστικό μοντέλο), ένα χαμηλότερο επίπεδο κοινωνικών δαπανών (επικεντρωμένο στις συντάξεις) και ένα διακριτικό μείγμα παροχής ευημερίας βασισμένο στην οικογένεια για την αντιμετώπιση κινδύνων (Ferrera, 1996).

Η οικογενειακή αρωγή και οι πελατειακές σχέσεις δεν αποτελούν απαραίτητα βασικές αρχές που συγκροτούν ένα ξεχωριστό μοντέλο κοινωνικού κράτους. Η οικογενειακή αλληλεγγύη αποτελεί κατά μία έννοια μόνο ένα μέσο για την κάλυψη των κενών του κοινωνικού κράτους της Νότιας Ευρώπης, όχι όμως βασική αρχή όπως το πρότυπο του άντρα που μόνος του «κερδίζει το ψωμί» της οικογένειας (male breadwinner model) στο ευρωπαϊκό κορπορατιστικό μοντέλο (Guillen& Alvarez, 2001: 107-108). Η Ελλάδα συνεπώς ανήκει σε μία νοτιοευρωπαϊκή οικογένεια κοινωνικών κρατών που χαρακτηρίζεται από ένα μείγμα εισοδηματικής και κοινωνικής ασφάλειας μέσω εισφορών και μία χρηματοδοτούμενη από το φόρους ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, εκπαίδευση κοκ. (Guillen& Alvarez, 2001: 106).

Τα δεδομένα αυτά επί κυβερνήσεως Σημίτη άλλαξαν μόνο εν μέρει με αποτέλεσμα η πυρηνική ή εκτεταμένη οικογένεια να αναλαμβάνει ένα μεγάλο βάρος παροχής των υποχρεώσεων πρόνοιας. Τα συστήματα της κοινωνικής ασφάλειας παρέμειναν στην χώρα υπανάπτυκτα επειδή αφενός, δεν αναπτύχθηκε διαρθρωμένο δίχτυ ελάχιστης κοινωνικής προστασίας, ενώ αφετέρου, ορισμένα οφέλη παρέμειναν πολύ γενναιόδωρα και ορισμένες υπηρεσίες καθολικές, αν και με υψηλή ιδιωτική συμμετοχή (υγεία, παιδεία κοκ) (Arts& Gelissen, 2001: 286-287). Επίσης αναδεικνύεται στην περίπτωση της Ελλάδος ότι οι δημόσιες κοινωνικές δαπάνες και τα μέτρα αναδιανομής είναι αρκετά επιδραστικές όσον αφορά την μείωση της φτώχειας και της ανισότητας όχι όμως τόσο δραστικές όσον αφορά την γενικότερη παροχή ποιότητας και καθολικότητας κοινωνικών υπηρεσιών.

Όσον αφορά τον δείκτη γενναιοδωρίας για το κοινωνικό κράτος, όπως διαμορφώθηκε από τον Scruggs, αυτός καλύπτει μόνο την περίοδο 1970-2002 και

δεν ισχύει για την Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία (Alexiadou, 2016: 105). Εντούτοις εντοπίζονται σοβαρά κενά γενναιοδωρίας στο ελληνικό κοινωνικό κράτος τα οποία δεν καλύφθηκαν κατά την περίοδο της εκσυγχρονιστικής διακυβέρνησης. Όσον αφορά την στήριξη των ανέργων αυτή παρέμεινε ελλιπής υπό την έννοια ότι όσοι εξ αυτών δεν είχαν πρόσβαση στην κύρια στήριξη ή ασφάλεια ανεργίας δεν καλύπτονταν από προγράμματα ελάχιστου εισοδήματος(Picot, 2012: 36).Οι άνεργοι επομένως που δεν εντάσσονταν στο επίδομα ανεργίας δεν είχαν καμία δημόσια εισοδηματική στήριξη. Η Ελλάδα σε αυτό το πεδίο ανήκει στην ομάδα χωρών με την μικρότερη γενναιοδωρία όσον αφορά την κάλυψη και ενσωμάτωση ανέργων αφού παρείχε μαζί με το επίδομα ανεργίας περιορισμένου χρόνου ένα συμπληρωματικό πρόγραμμα ασφάλισης ανεργίας μόνο υπό όρους (Picot, 2012: 37). Είναι ενδεικτικό ότι λιγότερο από 25 % των ανέργων στην Ελλάδα δήλωνε ότι έπαιρνε το 2001 κάποια υποστήριξη ανεργίας (Picot, 2012: 38).

Η Ελλάδα συνεπώς δεν κατάφερε την περίοδο αναφοράς να ξεφύγει από την ταξινόμησή της στις ομάδες χωρών με τον μεγαλύτερο κατακερματισμό, έχοντας αποκλειστικά συστήματα με βάση την ασφάλιση και την έλλειψη επαρκούς προστασίας για τους αποκλεισμένους (outsiders) τρίτους στην αγορά εργασίας (Picot,2012: 42).Με αυτή την έννοια το ιδιάζων χαρακτηριστικό του ελληνικού κοινωνικού κράτους που είναι ο κατακερματισμός ασφάλισης και παροχών, δεν εκσυγχρονίστηκε την περίοδο Σημίτη. Τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης παρέμειναν πολύ πολωμένα και κατακερματισμένα, σε σύγκριση με τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Μεγάλη Βρετανία. Ο κατακερματισμός αυτός αντικατοπτρίστηκε στον πολύ μεγάλο αριθμό των ταμείων κοινωνικής ασφάλισης (περίπου 130 έως πρόσφατα) που χαρακτηρίζονται από μεγάλες ανισότητες στο πεδίο εφαρμογής, τη γενναιοδωρία και την ποιότητα των παροχών τους (Petmetsidou, 2015).

Σε αντίθεση με την Γερμανία, την Γαλλία από τις αρχές του 1970 και την Μεγάλη Βρετανία μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο όπου δρομολογήθηκε η εισαγωγή σοσιαλδημοκρατικών δημόσιων εθνικών συστημάτων υγειονομικής περίθαλψης με ολοκληρωμένη, δωρεάν κάλυψη και καθολική ισχύ, στην Ελλάδα αυτή η στροφή προς ένα εθνικό σύστημα υγείας δρομολογήθηκε από την κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ του Α. Παπανδρέου, παρέμεινε ωστόσο στην συνέχεια ατελής χωρίς να εντάσσεται σε κάποιο σχέδιο εκσυγχρονισμού και αναβάθμισης, σε αντίθεση με την συνολική εκσυγχρονιστική ρητορεία. Ενώ οι δαπάνες για τη δημόσια υγεία συνέχισαν να αυξάνονται, το σύστημα υγείας παρέμεινε εγκλωβισμένο ανάμεσα σε μια

ιδιαίτερα κατακερματισμένη κοινωνική ασφάλιση υγείας και ένα μοντέλο εθνικού υγειονομικού συστήματος. Ανεπαρκής παρέμεινε και επί κυβέρνησης Σημίτη η γενναιοδωρία των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας και κοινωνικής στήριξης ενώ οι δομές τους αναπτύχθηκαν επαρκώς. Η περιορισμένη παροχή κοινωνικής βοήθειας προς τους φτωχότερους μέσω εισοδηματικών ελέγχων και κριτηρίων πρόσβασης αναδείκνυε έναν προσανατολισμό βάσει του φιλελεύθερου καθεστώτος κοινωνικής πρόνοιας των αγγλοσαξονικών χωρών (Petmetsidou, 2015).

Τόσο από την θεσμική σκοπιά όσο και από την θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση της νέας σοσιαλδημοκρατίας στις περιπτώσεις του Ηνωμένου Βασιλείου με τους Νέους Εργατικούς του Blair όσο και του γερμανικού SPD υπό τον Schröder και του ΠΑΣΟΚ υπό τον Σημίτη προέκυψε το συμπέρασμα μίας οριστικής απομάκρυνσης από το μοντέλο ενός επεκτατικού κοινωνικού κράτους που χαρακτήριζε την κοινωνικά μεταρρυθμιστική επιθετική παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία και ένας προσανατολισμός σε μία αμυντική σοσιαλδημοκρατία η οποία υπερασπίζεται έναν ελάχιστο πυρήνα κοινωνικού κράτους δημοσιονομικά βιώσιμου και συμβατού προς τις απαιτήσεις της καπιταλιστικής αγοράς. Αυτό φάνηκε στην Γερμανία, από το γεγονός ότι η κεντροαριστερή κυβέρνηση συνασπισμού του Schröder κατέστησε τα προγράμματα εισοδηματικής ασφάλειας λιγότερο γενναιόδωρα εν μέσω περιορισμών που επιβλήθηκαν από την νομοθεσία Hartz I έως IV που εγκρίθηκε από το 2003 έως το 2005. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, η κυβέρνηση Blair εννόησε την στροφή προς την οικονομικά αποδοτική εργασία (making work pay) ως πρόσκληση να περιορισμού των κοινωνικών και εργασιακών παροχών ευημερίας (Driver, 2008: 161), και εφάρμοσε τα περιοριστικά προγράμματα New Deal και Welfare Reform Bill. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις η στροφή αυτή αποτέλεσε στοιχείο μιας αποφασιστικής προσπάθειας για τον επαναπροσδιορισμό της σοσιαλδημοκρατικής αριστεράς.

Στην Ελλάδα πάλι η προσπάθεια εκσυγχρονισμού του κοινωνικού κράτους ήταν επιλεκτική με την έννοια ότι δεν κάλυψε το ζήτημα της αναποτελεσματικότητας των δημόσιων δαπανών ενώ ταυτόχρονα δεν διεκπεραίωσε απαραίτητες μεταρρυθμίσεις όπως το ασφαλιστικό. Στις τρείς προαναφερθείσες περιπτώσεις η ιδέα ήταν να δανειστεί η σοσιαλδημοκρατία από την δεξιά μία οπτική προσωπικής ευθύνης και ατομικής προσπάθειας η οποία θα περιόριζε την άνευ όρων παροχή κοινωνικής στήριξης και ασφάλειας (Noël&Thérien, 2008: 175-81). Προπάντων οι Εργατικοί του Blair και οι σοσιαλδημοκράτες του Schröder και λιγότερο το ΠΑΣΟΚ

επί Σημίτη προσπάθησαν να καταστήσουν την αεργία / μη εργασία ακριβότερη. Αυτόν τον προσανατολισμό ωστόσο ακολουθούσε στην Ευρώπη περισσότερο η δεξιά (Huo, 2009: 318-20; Pontusson, 2005: 191-92;Scruggs& Allan, 2004).Οι πολιτικές διαιρέσεις σχετικά με τους όρους που πρέπει να επιβληθούν σε εκείνους που δεν εργάζονται, αφορούσαν επίσης το επίπεδο των παροχών που προσφέρονταν σε άτομα χωρίς απασχόληση. Οι συγκεκριμένες παροχές αποτέλεσαν την λυδία λίθο για την δέσμευση μίας χώρας απέναντι στην μείωση της φτώχειας, καθώς η αναδιανομή αποτελεί σαφέστατα μία υπόθεση πιο διχαστική από την ανάπτυξη και την δημιουργία θέσεων εργασίας (Kenworthy, 2008: 296). Σαφώς λοιπόν οι κυβερνήσεις με καθαρή παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατική δέσμευση απέναντι στο κοινωνικό κράτος διαθέτουν μία πιο ευνοϊκή στάση απέναντι στο ζήτημα της αναδιανομής και διαθέτουν μεγαλύτερη επιτυχία στη μείωση της φτώχειας όπως έδειξε η παρούσα εργασία για την περίπτωση της Γαλλίας υπό τον Jospin.

Ενώ όλες οι εξεταζόμενες κυβερνήσεις συμφώνησαν να βελτιώσουν το εισόδημα των χαμηλόμισθων, κάνοντας την εργασία πιο αποδοτική, διέφεραν σχετικά με την ιδέα της αύξησης των παροχών για τα άτομα που δεν μπορούσαν να εργαστούν. Η στήριξη απέναντι σε τέτοιου είδους αναδιανεμητικά μέτρα ποικίλλει ανά περίπτωση. Οι κυβερνήσεις που πλησιάζουν το δεξιό στρατόπεδο συνήθως αντιστρατεύονται σε παροχές για τους ανέργους και προσπαθούν να μειώσουν τις αντίστοιχες δαπάνες. Αυτό έπραξαν οι κυβερνήσεις Blair και Schröder και σε μικρότερο βαθμό η κυβέρνηση Σημίτη. Στην περίπτωση της κυβέρνησης Jospin με την επιθετική της σοσιαλδημοκρατική δέσμευση, τα οφέλη και οι παροχές για τους μη εργαζόμενους, βελτιώθηκαν μεταξύ του 1997-2003. Αντίθετα, η κυβέρνηση Blair αποδείχθηκε πιο συντηρητική στο ζήτημα της επιδότησης των μη εργαζόμενων από φόβο μην υπονομεύσει τα κίνητρα για εργασία. Εντούτοις η κυβέρνηση Blair ήταν πιο γενναιόδωρη στα οφέλη που απευθύνονταν σε οικογένειες και παιδιά.

Καταλήγοντας σε ένα συμπέρασμα , η νέα σοσιαλδημοκρατία του τρίτου δρόμου περιορίζονταν στην χάραξη των δημοσίων πολιτικών της από το πρόβλημα της εκδηλωμένης πρόθεσης ορθολογικής και χρηστής διαχείρισης των δημοσίων δαπανών. Οι Blair και Schröder (1999) υποστήριζαν ότι τα υπαρκτά επίπεδα φορολογίας έχουν φτάσει στα όριά τους, παρόλο που στη συνέχεια η κυβέρνηση Blair αύξησε τους «φόρους» με το πρόσχημα της Εθνικής ασφαλιστικής εισφορές, ενώ την ίδια στιγμή ο Schröder σχεδίασε και επέβαλε μία περικοπή φόρου εισοδήματος 18 δισ. Ευρώ (Bonoli& Powel, 2004: 59). Προφανώς κάτω από την πίεση των

διεθνών περιορισμών (παγκοσμιοποίηση, ΟΝΕ, για τις χώρες της ευρωζώνης), τα εξεταζόμενα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα αποδέχθηκαν τη δημοσιονομική πειθαρχία με εξαίρεση την περίπτωση του Jospin στην Γαλλία, ως αναπόφευκτο εμπόδιο για τη χάραξη πολιτικής(Unger,2009:97-98). Στην Ελλάδα πάλι η μεταστροφή προς την δημοσιονομική πειθαρχία συνδέεται άρρηκτα με τα κριτήρια της ΟΝΕ. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι κυβερνήσεις του τρίτου δρόμου θεώρησαν ότι δεν υπάρχει άλλη επιλογή παρά να υιοθετηθούν περικοπές των δημοσίων δαπανών σε ορισμένους βασικούς τομείς του κράτους πρόνοιας, όπως οι συντάξεις, η ανεργία ή η ασφάλιση αναπηρίας (Bonoli& Powel, 2004: 59). Παράλληλα με τη γενικότερη τάση για περικοπές στην κοινωνική πολιτική, η κάθε εξεταζόμενη κυβέρνηση έδινε έμφαση σε διαφορετικούς κοινωνικούς τομείς. Η βρετανική κυβέρνηση Blair για παράδειγμα έδωσε περισσότερο έμφαση στην εκπαίδευση και την κατάρτιση με στόχο όχι απλά τη διατήρηση των δικαιωμάτων καλής διαβίωσης αλλά την υποκατάστασή τους με την εξασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων μέσω της ατομικής ενδυνάμωσης η οποία από την πλευρά της θα διασφάλιζε ίσες ευκαιρίες και δικαιοσύνη (Baek,2010: 102-103).

Ωστόσο, ο βρετανικός τρίτος δρόμος στην πραγματικότητα αποτέλεσε λιγότερο ή περισσότερο μία εκ των υστέρων ανακάλυψη της έμφασης στην ενεργοποίηση και την ενίσχυση της ατομικής ικανότητας, έναν δρόμο που τα σκανδιναβικά σοσιαλδημοκρατικά κοινωνικά κράτη είχαν ακολουθήσει δεκαετίες νωρίτερα (Baek, 2010: 103;Χιλσον,2012:222-223). Εξ ου, ο τρίτος δρόμος του Blair επικρίθηκε έντονα ως αυθαίρετη εφαρμογή της σοσιαλδημοκρατικής προσέγγισης. Αρχικά, οι θιασώτες του τρίτου δρόμου έτειναν να πιστεύουν ότι η ενεργοποίηση θα μπορούσε να αντικαταστήσει τα παραδοσιακά προγράμματα συντήρησης εισοδήματος. Ωστόσο, όπως αποδείχθηκε από τις σκανδιναβικές χώρες, τα προγράμματα διατήρησης και ενίσχυσης του εισοδήματος παραμένουν μια σημαντική προϋπόθεση για την αποτελεσματική εφαρμογή των προγραμμάτων ενδυνάμωσης, διότι τα εισοδηματικά προγράμματα πρωτίστως μειώνουν τη φτώχεια και την εισοδηματική ανισότητα (Baek:2010, 103;Χίλσον,2012,218-220). Επιπλέον όμως το μέγεθος των δημόσιων δαπανών για την ενεργοποίηση της Μεγάλης Βρετανίας (0,36% του ΑΕΠ το 1999, 0,37% το 2002) ήταν πολύ μικρότερο από αυτό των σκανδιναβικών χωρών (π.χ. Σουηδία (1,77% το 1999, 1,40% το 2002 και η Δανία 1,66% το 1997, 1,58% το 2000) (Baek, 2010: 103). Τα προγράμματα αυτά καταλάμβαναν μεγάλο μέρος των δαπανών στους δημόσιους προϋπολογισμούς.

Πάντως, μετά την πάροδο της φάσης του τρίτου δρόμου η σοσιαλδημοκρατία περιείλθε σε ένα πολιτικό και ιδεολογικό αδιέξοδο το οποίο διαρκεί έως σήμερα και εκφράζεται μέσα από την αδυναμία της να συγκρατήσει στις τάξεις της την εκλογική και την κοινωνική της βάση. Η διαδικασία αυτή κατολίσθησης δεν παρεμποδίζεται πλέον από αξιακά αναχώματα, όπως η μεγάλη ιστορική παρακαταθήκη και οι αρχές της σοσιλαδημοκρατίας (Berman& Snegovaya,2019: 6-7). Οι υποχωρήσεις απέναντι στον νεοφιλελευθερισμό μέσω του τρίτου δρόμου αποτέλεσαν προσπάθειες αναπροσαρμογής που περιορίστηκαν σε αμυντικά αντανακλαστικά αδυναμίας (Judt,2010; Berman& Snegovaya,2019: 8-11). Οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις του τρίτου δρόμου παρέμειναν μεν πιστές στον σοσιαλδημοκρατικό αξιακό πυρήνα, όμως λειτούργησαν αμυντικά υποτιμώντας και απελευθερώνοντας την προστασία της ανθρώπινης εργασίας (Crouch,2013:1-4;Favretto, 2003: 110; Pezold,2018:166-184; Tsarouhas,2012 b: 110-111; Walter,2004:105).

Είναι σαφές ότι το σύγχρονο κοινωνικό κράτος χρειάζεται μία προληπτική προσέγγιση όπως την χάραξε ο τρίτος δρόμος, με πρωταρχική εστίαση στην εκπαίδευση και την ενίσχυση των δεξιοτήτων, τις πολιτικές της αγοράς εργασίας, τις πολιτικές δημόσιας υγείας, την πρωτοβάθμια προληπτική υγειονομική περίθαλψη, τις υπηρεσίες προληπτικής κοινωνικής εργασίας, τη δημιουργία και την ανάπτυξη μηχανισμών ελέγχου υπευθυνότητας και αξιολόγησης. Επιπλέον απαιτείται όμως ένα σύνολο έμμεσων μέτρων προ-διανομής (σε αντίθεση με την αναδιανομή), τα οποία θα διευκολύνουν μια πιο ομοιόμορφη κατανομή του εισοδήματος (Hall, 2015: 257). Αυτό το σύνολο μέτρων περιλαμβάνει τον προσδιορισμό ενός υψηλού κατώτατου μισθού, την ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου, την επιβολή προδιαγραφών σε ιδιωτικές εταιρείες για την παροχή καλύτερης και πιο γενναιόδωρης σύνταξης, υγειονομικής περίθαλψης, φροντίδας παιδιών, κατάρτισης κ.λπ. και ισχυρή συμμετοχή του δημόσιου τομέα στην παροχή κοινωνικής προστασίας. Στο σημείο της προ-διανομής οι πολιτικές του τρίτου δρόμου παρουσίασαν αρκετά κενά.

Η σημερινή εποχή χρειάζεται μία ισχυρή σοσιαλδημοκρατία διότι ο σύγχρονος καπιταλισμός επιδείνωσε την κοινωνική ανισότητα, διέβρωσε τα φυσικά θεμέλια διαβίωσης και έθεσε σε κίνδυνο τη δημοκρατία (Berman& Snegovaya,2019: 6). Η πολιτική αποστολή της σοσιαλδημοκρατίας δεν έχει ολοκληρωθεί αφού εκπροσωπεί την κοινωνική πρόοδο και διαθέτει την ιστορική, πολιτική, ιδεολογική και ηθική παρακαταθήκη να καταστήσει τις ευρωπαϊκές κοινωνίες πιο δίκαιες (Judt,2010; Berman& Snegovaya,2019;Kellerman&Meyer,2013:15-16).

7. Οι προκλήσεις της σοσιαλδημοκρατίας στη σύγχρονη κοινωνία

Οι προκλήσεις που έφερε ο νέος αιώνας για την σοσιαλδημοκρατία ήταν πολύμορφες και πυκνές. Η κυριαρχία του φιλελευθερισμού άλλαξε τον παραδοσιακό καταμερισμό εργασίας και τα ευρωπαϊκά κράτη αναζήτησαν νέα συγκριτικά πλεονεκτήματα ανταγωνιστικότητας, για να ανταποκριθούν στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης. Ταυτόχρονα, εντάθηκε η δημογραφική γήρανση του πληθυσμού με το προσδόκιμο ζωής να αυξάνεται συνεχώς. Το δημογραφικό και η αύξηση της ανεργίας επέδρασαν αρνητικά πάνω στο κοινωνικό κράτος, επιβαρύνοντας δραστικά τα συστήματα υγείας και ασφάλισης. Οι εν λόγω παράγοντες υπονόμευσαν τη βάση εσόδων της κοινωνικής ασφάλισης, με αποτέλεσμα το μη μισθολογικό κόστος να αυξάνεται παρά τις περιοριστικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν. Λόγω αυτών των αλλαγών στην οικονομία και στην αγορά εργασίας, οι απαιτήσεις ευελιξίας των εργαζομένων εντάθηκαν, τόσο από άποψη ωραρίου εργασίας όσο και του περιεχομένου, αλλά και των απαιτούμενων προσόντων. Ως εκ τούτου το μεταπολεμικό κοινωνικό συμβόλαιο, που απεικονίσθηκε στο κεινσϊανό μοντέλο της διαρκούς ασφάλειας και ευημερίας, αμφισβητήθηκε. Τα ευρωπαϊκά κοινωνικά κράτη συνδέθηκαν με σημαντικά προβλήματα βιωσιμότητας απέναντι στα οποία η νέα σοσιαλδημοκρατία αναζήτησε απαντήσεις για να διασώσει το βασικό πυρήνα τους. Αυτό έγινε με αλλαγές στις πολιτικές και τους θεσμούς του κοινωνικού κράτους. Παράλληλα απαιτήθηκε ένας νέος αναθεωρητικός προσανατολισμός της σοσιαλδημοκρατίας, τόσο στο επίπεδο του προγραμματικού λόγου όσο και στο επίπεδο της εφαρμοσμένης πολιτικής.

Είναι σαφές, ότι οι θεωρητικοί εκφραστές και οι κυβερνήσεις του τρίτου δρόμου προσάρμοσαν τις πολιτικές της σοσιαλδημοκρατίας στις νέες ιστορικές συνθήκες. Ωστόσο, εξαναγκάστηκαν να προσαρμόσουν τις αξίες της σοσιαλδημοκρατίας στη σύγχρονη εποχή. Η στάση αυτή αποκρυσταλλώθηκε στην αναθεώρηση της πάγιας σοσιαλδημοκρατικής αρχής στη σχέση μεταξύ αγοράς και κράτους, βάσει της οποίας το κράτος ενθαρρύνει μεν ενεργητικά την επιχειρηματικότητα, δε γίνεται όμως υποκατάστατο της. Αποδεχόμενες τις αρχές της χρηματιστηριακής οικονομίας και την πολιτισμική συγκρότηση των δυτικών κοινωνιών, οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να καταπολεμήσουν μορφές αποκλεισμού, πέραν του οικονομικού, εστιάζοντας στις φυλετικές και

κοινωνικές διακρίσεις. Προγραμματικά ο τρίτος δρόμος αποπειράθηκε να τις επιλύσει υιοθετώντας ένα πιο επιλεκτικό κοινωνικό κράτος, που κράτησε τις αρχές της αλληλεγγύης. Αυτό το μοντέλο διατήρησε σημαντικά κοινωνικά κεκτημένα, ωστόσο δεν μπόρεσε να υποκαταστήσει το παραδοσιακό σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος, είτε γιατί προσέκρουσε σε εσωτερικές συγκρούσεις της σοσιαλδημοκρατίας είτε σε οικονομικά αδιέξοδα και στενωπούς.

Από τη μία πλευρά, η σοσιαλδημοκρατία εξακολούθησε να βασίζεται στο διανεμητικό μοντέλο κοινωνικής ασφάλισης, το οποίο εδράζεται στις αρχές της ισοτιμίας και της επικουρικότητας. Λόγω της εντεινόμενης γήρανσης του πληθυσμού υπήρξε μείωση της αναλογίας εργαζομένων και συνταξιούχων, με αποτέλεσμα οι συνταξιούχοι να αυξάνονται σε σχέση με τους εργαζόμενους και έτσι τα έσοδα σταδιακά να μην καλύπτουν τα έξοδα. Παράλληλα η αύξηση της ανεργίας μείωσε επίσης τα έσοδα των ταμείων. Από την άλλη πλευρά, η σοσιαλδημοκρατία ανοίχθηκε σε μια νέα αντίληψη του κοινωνικού κράτους, στην οποία η έννοια της ένταξης ορίζεται ως κεντρικό πεδίο παρέμβασης. Η ένταξη αναφέρεται στη διάσταση της κοινωνικής συμμετοχής και σχετίζεται περισσότερο με την ένταξη στην αγορά εργασίας. Το νέο μοντέλο του «ενεργοποιητικού κράτους πρόνοιας» ενίσχυσε τους παράγοντες της ατομικής ευθύνης σε όλα τα πεδία κοινωνικής πολιτικής. Δόθηκε λοιπόν μεγαλύτερη έμφαση στην ατομική ενεργοποίηση στην αγορά εργασίας και στην πολιτική επαγγελματικής κατάρτισης. Η ιδιωτικοποίηση της ευθύνης για τους κινδύνους ζωής αλλά και η ατομική ενεργοποίηση στην αγοράς εργασίας συνδέθηκαν με θετικές αξίες, όπως η προσωπική αυτονομία ή συμμετοχή στην κοινωνία των πολιτών.

Σε καμία περίπτωση ωστόσο οι νέοι σοσιαλδημοκράτες δεν εγκατέλειψαν προγραμματικά το στόχο της εξισορρόπησης των κοινωνικών βαρών και των οικονομικών ανισοτήτων, όπως και την ιδέα μιας δίκαιης αναδιάταξης του κοινωνικού κράτους στο πλαίσιο των επιχειρούμενων μεταρρυθμίσεων. Αντίθετα μάλιστα με ευέλικτες και επιλεκτικές πολιτικές κατάφεραν ως ένα βαθμό να αναχαιτίσουν την αποδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους, μια απαίτηση του νεοφιλελευθερισμού. Αυτή η στρατηγική όμως ήταν εφικτή μόνο με παραχωρήσεις. Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα της μεταρρυθμιστικής πολιτικής του τρίτου δρόμου σε σχέση με το κοινωνικό κράτος , όπως έδειξε η παρούσα μελέτη, πέτυχαν μόνο μερικώς το στόχο της κοινωνικής δικαιοσύνης, που τέθηκε σε προγραμματικό λόγο.

Άλλωστε όσον αφορά την κατανομή εισοδήματος παρουσιάστηκε ένα άνοιγμα της ψαλίδας ειδικά στη Μεγάλη Βρετανία και στη Γερμανία. Στη Γαλλία αντίθετα επί Jospin, όπου προτιμήθηκαν κεϊνσιανές πολιτικές, η κοινωνική ανισότητα μειώθηκε. Όμως, η πολιτική ιδιωτικοποιήσεων μαζί με την οικονομική στενότητα και μία σειρά σκανδάλων οδήγησαν επίσης σε αδιέξοδο. Στην Ελλάδα η κοινωνική ανισότητα επί Σημίτη δε μεγάλωσε, αυξήθηκε όμως η ευελιξία της αγοράς εργασίας και η επισφαλής εργασία. Προφανές είναι επίσης ότι με κίνητρο τον εξορθολογισμό του κοινωνικού κράτους, οι κυβερνήσεις του τρίτου δρόμου επέλεξαν πολιτικές, που συντέλεσαν σε αύξηση της εμπορευματοποίησης της εργασίας και των δημοσίων αγαθών και στον περιορισμό της αναδιανομής.

Οπωσδήποτε, οι νέοι σοσιαλδημοκράτες διέκριναν ανάμεσα στην κοινωνική δικαιοσύνη και την ισότητα των αποτελεσμάτων θεωρώντας, ότι η τελευταία παρεμποδίζει την επιβράβευση της προσπάθειας, της δημιουργικότητας, της αριστείας και της ευθύνης, επιβαρύνοντας την εργασία με όλο και υψηλότερο κόστος. Η λογική αυτή κατέληξε στην αμφισβήτηση της σχέσης μεταξύ της κοινωνικής δικαιοσύνης και των υψηλότερων επιπέδων δημόσιων δαπανών, διότι υποτίθεται, ότι επηρεάζουν αρνητικά την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και το βιοτικό επίπεδο. Τελικά, διαπιστώθηκε από τους κυβερνώντες του τρίτου δρόμου, ότι υπάρχει ανισορροπία, μεταξύ των κοινωνικών δικαιωμάτων που είχαν πολλαπλασιαστεί και των ατομικών ευθυνών που είχαν μειωθεί, η οποία χρήζει επιδιόρθωσης. Αυτό σήμαινε πολιτικά τον περιορισμό των κρατικών ρυθμίσεων, που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των αποτυχιών της αγοράς, διότι οι καθολικές κοινωνικές εγγυήσεις συνδέονται με την επιβολή υπερβολικής φορολογίας στην επιχειρηματικότητα και την εξουδετέρωση της ατομικής ευθύνης.

Όσον αφορά τα συγκεκριμένα πεδία πολιτικής προκύπτει συνοπτικά μία ανάμεικτη εικόνα. Η γενική και νεανική ανεργία μειώθηκε μόνο σταδιακά στη Μεγάλη Βρετανία επί Blair, ενώ στη Γερμανία δεν ελαττώθηκε σημαντικά. Η μείωση της ανεργίας οφείλεται στις χαμηλά αμειβόμενες και ευέλικτες θέσεις εργασίας. Από αυτή την άποψη, η πολιτική για την αγορά εργασίας 1998-2005 στη Γερμανία ήταν ανεπιτυχής, έδωσε όμως ερείσματα ανταγωνιστικότητας στη γερμανική οικονομία, στη βάση των οποίων αργότερα επί κυβερνήσεων Merkel απορροφήθηκε σημαντικό

μέρος της ανεργίας. Η ανεργία είναι μια από τις κύριες αιτίες της φτώχειας. Ο κίνδυνος φτώχειας στην Μ. Βρετανία επί Blair μειώθηκε στις μεγάλες και μικρές ηλικιακές κατηγορίες, αυξήθηκε όμως στις μεσαίες. Αντίθετα στη Γερμανία η ένδεια αυξήθηκε συνολικά, ενώ σημειώθηκε αύξηση του ποσοστού απασχόλησης, ειδικά για τις γυναίκες που κυρίως εντάχθηκαν σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Η πολιτική του τρίτου δρόμου αύξησε τις άτυπες μορφές απασχόλησης, ιδίως στον τομέα της χαμηλής παραγωγικότητας και των χαμηλόμισθων θέσεων εργασίας.

Σημαντικές αλλαγές εφαρμόστηκαν στην οικογενειακή πολιτική σε όλες τις χώρες αναφοράς. Το μονοδιάστατο εργασιακό μοντέλο, που προσανατολιζόταν στο «άνδρα κουβαλητή» (male breadwinner), με το τρίτο δρόμο αμφισβητήθηκε οριστικά και οι γυναίκες εντάχθηκαν στην αγορά εργασίας σε όλες τις χώρες αναφοράς. Συνεπώς, η νέα σοσιαλδημοκρατία ανταποκρίθηκε τόσο στο αίτημα της ισότητας πρόσβασης στην αγορά εργασίας για τα δύο φύλα όσο και στην αναγκαιότητα μεταρρύθμισης του συστήματος male breadwinner. Με την εισαγωγή και την ενίσχυση της γονικής άδειας και του σχετικού δικαιώματος για εργασία μερικής απασχόλησης, οι πατέρες συμμετείχαν πιο ενεργά στην ανατροφή των παιδιών. Έτσι το συντηρητικό οικογενειακό μοντέλο ανατράπηκε. Η ενίσχυση γονικών επιδομάτων υπήρξε ένδειξη της αλλαγής στην οικογενειακή πολιτική, από το στόχο της εξισορρόπησης των οικονομικών επιβαρύνσεων με πολιτικές, που στόχευαν στην αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος. Στο τομέα της ασφάλισης γήρατος, ο στόχος της σταθερότητας του ποσοστού εισφορών συνδυάστηκε με σημαντικές περικοπές των παροχών με εξαίρεση τη Γαλλία. Στη Γερμανία, στην Ελλάδα και στη Μ. Βρετανία μακροπρόθεσμα η νόμιμη συνταξιοδοτική ασφάλιση δεν παρείχε πλέον βασική προστασία και δεν μπόρεσε να εξαλείψει επαρκώς τον κίνδυνο της φτώχειας του γήρατος.

Στο πεδίο της εκπαίδευσης όλες οι χώρες αναφοράς παρουσίασαν μία σημαντική πρόοδο, ειδικά όσον αφορά την ποιότητά της, σε συνάρτηση με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών διακρίσεων. Στην υγεία η κυβέρνηση Blair αύξησε τις δαπάνες και εντατικοποίησε τις ιδιωτικοποιήσεις, εν αντιθέσει με τη Γερμανία, όπου οι παροχές υγείας μειώθηκαν και αυξήθηκαν οι εισφορές ασφάλισης υγείας. Οι μειώσεις στον κατάλογο παροχών

και η αύξηση της ιδιωτικής συμμετοχής-δαπάνης των ασφαλισμένων οδήγησαν σε περαιτέρω αύξηση των ανισοτήτων στην παροχή φροντίδας υγείας.

Συνολικά τα εμπειρικά αποτελέσματα των πολιτικών του τρίτου δρόμου σε όλες τις χώρες αναφοράς φαίνεται, ότι μακρόπνοα επηρέασαν ιδιαίτερα αρνητικά το σοσιαλδημοκρατικό εκλογικό σώμα. Η ελπίδα για πρόοδο και κοινωνική ανέλιξη των ομάδων χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, που συνδέονται με το κοινωνικό κράτος, έδωσε τη θέση της στο φόβο του κοινωνικού αποκλεισμού. Η εργασιακή λοιπόν επισφάλεια και ευελιξία συντέλεσαν σε αυτή την κατεύθυνση. Τελικά επικράτησε η αίσθηση ότι ο τρίτος δρόμος επέφερε κοινωνικούς περιορισμούς και ανασφάλεια στον πληθυσμό. Συνεπώς, εμφανίζεται μια αμφίσημη εικόνα. Από τη μία πλευρά, οι μεταρρυθμίσεις επέφεραν περικοπές στην κοινωνική ασφάλεια, με τα εμπειρικά στοιχεία να δείχνουν έναν αυξανόμενο κοινωνικό διαχωρισμό στη Μ. Βρετανία και στη Γερμανία. Από την άλλη πλευρά, οι περικοπές και οι περιορισμοί παροχών πέτυχαν το στόχο της αποτροπής της περαιτέρω αύξησης των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης και τη διατήρηση ενός επιλεκτικού κοινωνικού κράτους.

Ενώ όμως ο τρίτος δρόμος προέβη σε ορθολογικές και πραγματιστικές επιλογές όσον αφορά τα προβλήματα της εποχής του, έφτασε στα όρια του από την στιγμή που σε συνέχεια της διεθνούς οικονομικής κρίσης ενισχύθηκαν και καθιερώθηκαν αντισυστημικά, ευρωσκεπτικιστικά και λαϊκιστικά κόμματα, στο δεξιό και στο αριστερό τμήμα του πολιτικού φάσματος. Τα κόμματα αυτά εξέφραζαν ένα εξοργισμένο κοινό, που απέρριπτε τις ευρύτερες κοινωνικές συναινέσεις και αναζητούσε σαφή ρήγματα και διαχωριστικές γραμμές από τις ελίτ, τους προνομιούχους, τους μετανάστες και από οτιδήποτε αποτελούσε ανορθολογικά δυνητικό υπαρξιακό κίνδυνο. Τα συγκεκριμένα σχήματα είχαν μία ευρύτερη ακτινοβολία και απήχηση στα εκλογικά σώματα των κοινωνιών αναφοράς και ως εκ τούτου και στην κοινωνική βάση της νέας σοσιαλδημοκρατίας. Από την άλλη πλευρά, ο τρίτος δρόμος την στιγμή που διαφαινόταν ο ορατός κίνδυνος και τα σημάδια στον ορίζοντα των επερχόμενων αδιέξοδων, δεν κατάφερε να προχωρήσει έγκαιρα στην βάση της συνταγής των συμβιβασμών και συνθέσεων του Bernstein και να συνθέσει τις προσδοκίες της βάσης για σαφείς κοινωνικές αναφορές και τις επεκτατικές φιλοδοξίες των νέων δυναμικών κοινωνικών στρωμάτων και των ελίτ. Συγκεκριμένα δεν μπόρεσε να συμβιβάσει και να συνθέσει τα συμφέροντα των χαμηλότερων και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, της παραδοσιακής κοινωνικής

του βάσης και των συνδικάτων με αυτά των νέων προνομιούχων δυναμικών στρωμάτων, που ήταν συνδεδεμένα με καινοτόμες οικονομικές δραστηριότητες και υπηρεσίες. Τα μη προνομιούχα στρώματα δυσανασχετούσαν για τις συγκρατημένες έως περιοριστικές κοινωνικές και μισθολογικές πολιτικές των κυβερνήσεων του Τρίτου Δρόμου, ενώ τα πιο προνομιούχα και δυναμικά στρώματα απομακρύνθηκαν σταδιακά διότι αισθάνονταν ότι δεν τους δίνονταν τα κίνητρα και τα ερείσματα επέκτασης και εξωστρέφειας που θα ανέμεναν. Με λίγα λόγια, το εγχείρημα σύνθεσης μεταξύ κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ανταγωνιστικότητας που εκπροσώπησε ο τρίτος δρόμος δεν ανανεώθηκε την στιγμή που η διεθνής οικονομική κρίση σάρωνε τον πλανήτη. Επιπλέον όμως οι πολιτικές του τρίτου δρόμου επικεντρώθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα στην τόνωση οικονομικών παραμέτρων ανταγωνιστικότητας και δεν κατέλαβαν στο βαθμό που θα άρμοζε εκείνο το πεδίο που καθιστά δυνατή την σοσιαλδημοκρατία και αυτό είναι το πεδίο της πολιτικής. Η ιδέα της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των ανθρώπων μέσω της πολιτικής διαμόρφωσης των συνθηκών διακρίνει τη σοσιαλδημοκρατία από άλλες πολιτικές δυνάμεις. Αυτό το στοιχείο την εποχή του τρίτου δρόμου υποτάχθηκε σε αμυντικούς υπολογισμούς ειδικότερα όσον αφορά την σχέση του κράτους απέναντι στην αγορά. Η πολιτική υποχώρησε απέναντι στην οικονομία χωρίς να ελέγχει την συνολική της προσφορά στην κοινωνία.

Σε κάθε περίπτωση, σήμερα το μοντέλο του τρίτου δρόμου έχει φτάσει στα όρια του. Είναι σαφές, ότι με την πολιτική του τρίτου δρόμου η σοσιαλδημοκρατία διείσδυσε στα μεσαία και στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Το αντίτιμο αυτής της εκλογικής επιτυχίας ήταν μία συντηρητική μετατόπιση της σοσιαλδημοκρατίας. Αυτό επέτρεψε στη δεξιά, αλλά και στον ακροδεξιό και αριστερό λαϊκισμό για μεγάλο χρονικό διάστημα να πιστωθούν την δυσαρέσκεια της παραδοσιακής εκλογικής βάσης της σοσιαλδημοκρατίας και να παρουσιαστούν ως μια προοδευτική εναλλακτική λύση. Από την άλλη πλευρά, σήμερα η διεθνοποίηση των παγκόσμιων οικονομικών συναλλαγών και των πολιτικών διαδικασιών είναι πλέον τόσο προηγμένη, που καθιστά απίθανη μια επιστροφή στις «παλιές καλές μέρες» του κεϊνσιανού μοντέλου της δεκαετίας του 1970.

Ως λογική λύση προτείνεται μία στροφή της σοσιαλδημοκρατίας προς μία νέα αφήγηση, η οποία θα προσαρμόσει τις βασικές αξίες της σοσιαλδημοκρατίας στα

νέα δεδομένα. Επομένως η αναθεώρηση των θεμελιακών αξιών θα προσδώσει στις σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές ένα νέο ιστορικό, νοηματικό και ηθικό περιεχόμενο. Για να ξανακερδίσει η σοσιαλδημοκρατία την πολιτική της εμβέλεια χρειάζεται ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο, το οποίο θα προσανατολίζεται με βάση το ρεβιζιονισμό του Bernstein, αναθεωρώντας αυτή τη φορά τις προστακτικές του τρίτου δρόμου και εισάγοντας μεταρρυθμίσεις με δημοκρατικό και κοινωνικό πρόσημο.

Η σοσιαλδημοκρατία χρειάζεται σήμερα το πολιτικό σθένος για ένα σταδιακό προοδευτικό εμπλουτισμό του αξιακού πυρήνα της ως ιστορικό συνεχές. Το συγκεκριμένο διάβημα συμπυκνώνεται σχηματικά στη νομιμοποίηση της ισότητας, της αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η σοσιαλδημοκρατία σήμερα για να επανέλθει επιθετικά στο πολιτικό προσκήνιο πρέπει να επισκοπήσει τις θέσεις του Bernstein. Οι θέσεις του για την προεξάρχουσα σημασία της πολιτικής στη διαμόρφωση της πραγματικότητας υπό το πρίσμα ενός δημοκρατικού πραγματισμού που ζυγίζει πραγματολογικά τα δεδομένα χωρίς να χάνει από το πρίσμα την προαγωγή της δημοκρατίας και της κοινωνικής συνοχής, είναι επίκαιρες όσο ποτέ. Στην κατεύθυνση αυτή απαιτούνται ορισμένες ρεαλιστικές παραδοχές που χαρακτηρίζουν τα σημερινά δεδομένα. Η σημαντικότερη είναι ότι η έκταση της παγκόσμιας και ιδιαίτερα της ενδοευρωπαϊκής οικονομικής αλληλεξάρτησης δεν ευνοεί, όσο η δεκαετία του 1980 μια εθνοκεντρική σοσιαλδημοκρατία. Η σοσιαλδημοκρατική ατζέντα πρέπει να είναι συμβατή με την οικονομική κατάσταση των παγκόσμιων αγορών και την συγκριτική ανταγωνιστική θέση της Ευρώπης. Πρέπει να συνδυάζει δηλαδή την κοινωνική δικαιοσύνη και την οικονομική αποτελεσματικότητα. Μια ολοένα και περισσότερο χρεωμένη χώρα εντός ολίγων ετών καθίσταται ανίκανη να ενεργήσει πολιτικά και τελικά εξαρτάται είτε από τις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές αγορές είτε από τα ευρωπαϊκά ταμεία διάσωσης, όπως έδειξε το παράδειγμα της Ελλάδας. Με άλλα λόγια, μια πολιτική κοινωνικής δικαιοσύνης πρέπει να προσανατολίζεται προς τη σταθερότητα, στην χρηστή και αποτελεσματική διαχείριση των πόρων και δεν πρέπει να οδηγεί σε διαρθρωτικά δημοσιονομικά ελλείμματα. Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο το κεϊνσιανό αξίωμα βάσει του οποίου το αυξανόμενο δημόσιο χρέος πρέπει να χρησιμεύσει για τη σταθεροποίηση της οικονομίας και να μειώνεται στις φάσεις του ενάρετου οικονομικού κύκλου. Αυτό ισχύει πανευρωπαϊκά. Με αυτή την πραγματολογική παραδοχή η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να εισέλθει σε μία επιθετική πολιτική διένεξη με τις δυνάμεις του αριστερού και δεξιού λαϊκισμού που υπερασπίζονται τις

ασύστολες δαπάνες χωρίς πηγές χρηματοδότησης. Την ίδια στιγμή ωστόσο η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να στραφεί στον κόσμο της πραγματικής οικονομίας που παράγει αγαθά και θέσεις εργασίας αποφεύγοντας κάθε σύνδεση με χρηματοπιστωτικά lobby.

Η αρχή της ενσωμάτωσης των κοινωνικών αντιθέσεων και αντιφάσεων δηλαδή η στρατηγική της κοινωνικής ενσωμάτωσης ετερογενών κοινωνικών συμφερόντων την οποία εκπροσώπησε εμφατικά ο Bernstein, εξακολουθεί και σήμερα να αποτελεί μία σημαντική στρατηγική γεφύρωσης ελευθερίας και ισότητας. Ο συνεχής εκδημοκρατισμός με κοινωνικό πρόσημο αποτελεί πάντα μια ταυτόχρονη κοινωνική και οικονομική υπόσχεση στους κοινωνικά αδύναμους για καλύτερες μέρες μέσα από την ενεργή συμμετοχή τους στα κοινά. Η ενίσχυση της κοινωνίας εδώ και τώρα απέναντι στον ανεξέλεγκτο καπιταλισμό αποτελούσε στόχο του Bernstein με απώτερο σκοπό την επίτευξη συνεχών βαθμιαίων κατακτήσεων. Αυτή η λογική αποφεύγει τους αδιέξοδους ριζοσπαστισμούς με τελικό φωτεινό στόχο την αυτοδυναμία και την αύξηση της ελευθερίας του κάθε ατόμου. Για μία ζωή ελεύθερη από εξαρτήσεις.

Το πλαίσιο αναφοράς μίας νέας συγκροτημένης σοσιαλδημοκρατικής αφήγησης είναι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, ως μια διαδικασία sui generis. Οι σύγχρονες σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές πρέπει να είναι ευρωπαϊκές και να επιδιώκουν την εξομάλυνση των ανισοτήτων, που προκαλεί η εσωτερική αγορά, διασφαλίζοντας ότι οι όποιες ανισορροπίες που έχει δημιουργήσει ο εξευρωπαϊσμός μπορούν να εξομαλυνθούν. Οι σύγχρονες σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές πρέπει να αποκαθιστούν την κοινωνική δικαιοσύνη στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά και να αναδιανέμουν τα κέρδη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης πέρα από τα εθνικά σύνορα χρησιμοποιώντας ένα νέο μοντέλο αλληλεγγύης. Η συνεργασία μεταξύ των κρατών για την τιθάσευση των αγορών και τη δημιουργία πανευρωπαϊκών θεσμών αλληλεγγύης, είναι απαραίτητη.

Όσον αφορά την διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, οφείλουμε να σημειώσουμε, ότι η στάση της κυβέρνησης Jospin ταλαντευόταν ανάμεσα στην εφαρμογή κεϊνσιανών πολιτικών, στη μείωση της κοινωνικής ανισότητας και στην αντίσταση κατά της ομοσπονδιακής διαμόρφωσης της ΕΕ. Με άλλα λόγια, εστίαζε στην προσπάθεια αποφυγής ευρωπαϊκών υποχρεώσεων που συνδέονται με την πολιτική ενοποίηση της ΕΕ και στην παράλληλη διατήρηση των ευρωπαϊκών

πλεονεκτημάτων εθνικής οικονομικής ανάπτυξης. Η στάση αυτή αντίκειται στη λογική της άρσης των ελαττωμάτων της ευρωπαϊκής κατασκευής μέσω της μετατροπής της σε πολιτική ένωση. Ο μακροπρόθεσμος στόχος της σοσιαλδημοκρατίας άλλωστε μετά το Maastricht, όταν η Ο.Ν.Ε. βρισκόταν ακόμη στα σπάργανα, ήταν η σταδιακή μετατροπή της κοινότητας σε πολιτική ένωση. Η εθνοκεντρική στρατηγική Jospin την οποία βέβαια ακολουθεί η Γαλλία μαζί με άλλα κράτη διαχρονικά (Fery,2006:33-35) έρχεται σε δυνητική αντίθεση με την στρατηγική της Γερμανίας που εστιάζεται πρωτίστως στα ενδο-γερμανικά προβλήματα κυβερνησιμότητας καθώς επίσης και στην ανάσχεση λαϊκιστικών δυνάμεων όπως το AfD. Με επικλήσεις στο υπόδειγμα της γερμανικής δημοσιονομικής πειθαρχίας, η Γερμανία ανέκαθεν αναδιπλώνεται στον εαυτό της, περιορίζοντας τις προοπτικές ευρωπαϊκής αλληλεγγύης αλλά και την προοπτική δημοσιονομικού συντονισμού, κοινής έκδοσης ευρωομολόγου και τελικά κοινής ανάληψης ευθύνης έναντι σε οποιονδήποτε κίνδυνο απειλεί την Ευρώπη. Επιχειρώντας να διαχειριστεί τα εσωτερικά προβλήματα νομιμοποίησης που έχει η Γερμανία, μέσω του οικονομικού βάρους και της ισχύος της στις άτυπες διαπραγματεύσεις, επιβάλει τις περιοριστικές ιδέες της για να αντιμετωπισθούν οι κρίσεις, αναγκάζοντας τις χώρες που βρίσκονται σε αδιέξοδο, σε σαρωτικές «μεταρρυθμίσεις», χωρίς να αναλαμβάνει την ευθύνη στο συνολικό Ευρωπαϊκό επίπεδο, πράγμα που έχει ως πιο σοβαρή συνέπεια, ότι από αυτή την πολιτική της λιτότητας λείπει κάθε ισορροπία στα κοινωνικά θέματα (Habermas, 2014: 88)

Αυτό που πρέπει να διορθωθεί λοιπόν, είναι το πραγματικό κατασκευαστικό ελάττωμα της νομισματικής ένωσης, η απουσία πολιτικής ένωσης. Χωρίς το θεσμικό πλαίσιο μιας συνεκτικής κοινοτικής, δημοσιοοικονομικής και οικονομικής (αναπτυξιακής) πολιτικής (με συνέπειες για την κοινή κοινωνική πολιτική), οι διαρθρωτικές ανισορροπίες μεταξύ των διαφορετικών οικονομιών θα βαθαίνουν όπως και τα αντίστοιχα ρήγματα.

Ο μελλοντικός στόχος μίας διεθνικής ευρωπαϊκής Δημοκρατίας που θα παραμένει ριζωμένη στα εθνικά κράτη, δεν προϋποθέτει ένα ενιαίο Ευρωπαϊκό λαό, αλλά διαφωτισμένα άτομα, επενδυμένα με την δυνατότητα να είναι ταυτόχρονα πολίτες ενός κράτους και Ευρωπαίοι πολίτες (Habermas, 2014:94). Πρόκειται για μία πολιτική ένωση που διακρίνεται για τη διάθεση σύνθεσης της διαφορετικότητας τόσο όσον αφορά τις εθνικές κουλτούρες όσο και τα οικονομικά συμφέροντα ενώ

ταυτόχρονα σέβεται το αίτημα της αυτονομίας που εκπορεύεται από την αρχή των διαφορετικών κρατικών κυριαρχιών (Fery,2006: 35). Για να φτάσει στο σημείο αυτό η σοσιαλδημοκρατία χρειάζεται να αξιοποιήσει και πάλι την παραδοσιακή της θεωρία του δημοκρατικού πραγματισμού, εξαντλώντας τις δυνατότητες της δημοκρατίας και του δημοκρατικού διαλόγου και επιδεικνύοντας διάθεση συμβιβασμών.

Μια νέα μεταρρυθμιστική πολιτική σήμερα μπορεί να εργαστεί, ώστε οι υφιστάμενοι θεσμοί να γίνουν πιο δημοκρατικοί και πιο διαφανείς. Με αυτή την έννοια, η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να διεκδικήσει μια νέα κοινωνική Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της ΕΕ. Υποδείξεις και μέτρα, όπως οι προσπάθειες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για ρύθμιση της αγοράς παραγώγων, η απαγόρευση των βραχυπρόθεσμων πωλήσεων ή το αίτημα επιβολής πλαφόν στις αμοιβές των στελεχών του τραπεζικού τομέα, αποτελούν σύγχρονες προτάσεις ρύθμισης της αγοράς, με στόχο τη μείωση της χρηματοπιστωτικής κερδοσκοπίας, η οποία καταφανώς πλήττει την πραγματική οικονομία.

Ωστόσο, δεν αρκεί η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία να ζητήσει απλώς την οικοδόμηση μιας κοινωνικής Ευρώπης. Χρειάζεται να αναζητήσει τα μέσα και τους πόρους με τα οποία μπορεί να δημιουργηθεί μια τέτοια κοινωνική Ευρώπη. Οι προτάσεις που συζητούνται είναι ποικίλες. Η εισαγωγή ευρωομολόγων, ενός φόρου χρηματοπιστωτικών συναλλαγών, ενός φόρου για τις μηχανικές και ψηφιακές τεχνολογίες (πχ. Ρομπότ) που καταστρέφουν θέσεις εργασίας και η αύξηση οικολογικών φόρων για τεχνολογίες που ρυπαίνουν το περιβάλλον μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για την άντληση πόρων, που θα εξυπηρετήσει την Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική. Το μέλλον της σοσιαλδημοκρατίας οφείλει να είναι ένας νέος ανθρωπισμός με έντονα τα δημοκρατικά και οικολογικά χαρακτηριστικά, δηλαδή θα πρέπει να ενσωματώσει τις αξίες των κοινωνικών δικαιωμάτων, για να διεκδικήσει μια νέα πολιτική και κοινωνική δημοκρατία.

Η σοσιαλδημοκρατία σήμερα πρέπει να αναζητήσει την κριτική αντιπαράθεση με εκείνους τους παράγοντες, που παροτρύνουν τη μετατροπή της ήδη εκτεταμένης εξατομίκευσης των ανθρώπων. Δηλαδή, θα πρέπει να επιστρέψει από την ισότητα ευκαιριών απασχόλησης του τρίτου δρόμου, σε δυνατότητα αξιοπρεπούς εργασίας. Στον τρίτο δρόμο η ιδέα των ίσων ευκαιριών εδραιώθηκε πάνω σε ένα αξιοκρατικό ήθος, το οποίο προέρχεται από την παράδοση του δημοκρατικού ατομικισμού.

Όμως, βάσει αυτής της αντίληψης, η αναδιανομή και η ισότητα αποτελεσμάτων αποθαρρύνονται. Έτσι, η ιδέα της ισότητας των ευκαιριών δε συμβάλλει στη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων. Ο συνδυασμός πάνω στον οποίο μπορεί να συγκροτηθεί η άρση των κοινωνικών ανισοτήτων πρέπει να βασιστεί στη μοναδικότητα, στην αμοιβαιότητα και στην κοινότητα. Η μοναδικότητα δεν εννοείται εδώ ως απομάκρυνση από την κοινωνία, αλλά βασίζεται στην προσδοκία της αμοιβαιότητας με την έννοια της αμοιβαίας αναγνώρισης, όπως αναφέρει ο Rosanvallon (2013: 307). Στην προοπτική αυτή, η κοινωνική ευημερία αποτελεί σύνθεση της ευημερίας του κάθε ατόμου χωριστά αλλά και του συνόλου, που επιτυγχάνεται μέσω της αλληλεγγύης. Ο συνδυασμός αυτών των δύο οδηγεί σε εμπέδωση της κοινωνικής συνοχής από κοινού με την ατομική ανάπτυξη, συνδέοντας έτσι τις έννοιες της μοναδικότητας και της κοινότητας, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει τα ατομικά και τα κοινωνικά δικαιώματα ως απαραίτητες προϋποθέσεις για την ευημερία του συνόλου. Έτσι η κοινωνική δικαιοσύνη αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο, ενώ ο θεμελιακός αξιακός προσανατολισμός της μεταρρυθμιστικής οπτικής στηρίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα. Σύμφωνα με αυτά οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στην ισονομία, στην ασφάλεια, στην καθολική κοινωνική ασφάλιση καθώς επίσης και στο δικαίωμα της κάλυψης των βασικών αναγκών. Η αναγνώριση των κοινωνικών δικαιωμάτων του ανθρώπου οδηγεί, όχι μόνο στην ανάγκη σοβαρής ενασχόλησης με τα βασικά μοντέλα ελάχιστου εισοδήματος, αλλά και σε δυνατότητες προστασίας και αποσύνδεσης του ανθρώπου ως ατόμου από τους μηχανισμούς του οικονομικού ελέγχου.

Αυτό οδηγεί σε μια νέα οργάνωση της αγοράς εργασίας, με συλλογικές συμβάσεις για όλους, αξιοπρεπή ελάχιστο μισθό σύμφωνα με το κόστος διαβίωσης, κύρωση της επισφαλούς απασχόλησης και αναβάθμιση του κοινωνικού κράτους. Η θέσπιση ενός αξιοπρεπούς γενικού νόμιμου κατώτατου μισθού σε όλες τις χώρες της Ευρώπης είναι απαραίτητη, ώστε να μην τροφοδοτείται ο χαμηλόμισθος τομέας και να υπάρχει προστασία από τη φτώχεια. Στο μέλλον πρέπει η εκπαίδευση των ανέργων να συστηματοποιηθεί και να συνδεθεί με την δυνατότητα πρόσβασης στην εργασία, μέσα από τη βελτίωση των γνώσεων και των δεξιοτήτων τους. Οι μακροχρόνια άνεργοι πρέπει να εφοδιαστούν με επαρκή προσόντα προσαρμοσμένα στις νέες συνθήκες εργασίες και ως προς αυτό το μοντέλο κατάρτισης Blair (New Deal) έχει

δείξει το δρόμο. Μελλοντικά, το δικαίωμα στην καλή εργασία θα εξισορροπήσει τις σχέσεις εργοδοτών και εργαζομένων.

Η σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία πρέπει να ενδυναμώσει το κοινωνικό κράτος ,ώστε να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στις νέες απαιτήσεις. Ένα σύγχρονο κοινωνικό κράτος πρέπει να διαθέτει συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, που να περιορίζουν τη φτώχεια, να διασφαλίζουν το βιοτικό επίπεδο των συνταξιούχων και να προστατεύουν από τους κινδύνους ανεργίας, ατυχήματος, αναπηρίας και ασθένειας. Οι δημόσιες και κοινωνικές υπηρεσίες πρέπει να διευρυνθούν με ευέλικτο τρόπο τα επόμενα χρόνια, στην υγεία, στην εκπαίδευση και στην κοινωνική προστασία, ώστε να καλυφθούν τα κενά, που αναδείχθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Επομένωςένα σύγχρονο κοινωνικό κράτος οφείλει να εγγυάται καθολικά και αποτελεσματικά το δικαίωμα της ασφαλούς ζωής, χωρίς δεύτερες σκέψεις. Στο πλαίσιο του διαλόγου γύρω από τις μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται για να στηριχθεί ένα αποτελεσματικό κοινωνικό κράτος , πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα δικαιώματα των ευάλωτων, των αποκλεισμένων και των περιθωριοποιημένων, που φέρουν τον τίτλο του πρεκαριάτου. Η νέα εκδοχή της σοσιαλδημοκρατίας πρέπει να αναζητήσει ουσιαστικές και όχι τυπικές λύσεις, ώστε οι κοινωνικά περιθωριοποιημένοι να μην εξωθούνται σε αναζήτηση «προστασίας» από ολοκληρωτικές πολιτικές.

Το πρεκαριάτο αποτελείται από μάζες εργαζομένων, που δεν περιλαμβάνονται στην παραδοσιακή εργατική τάξη, με συμβάσεις και σταθερή απασχόληση σε μια ρυθμιζόμενη αγορά εργασίας (Standing, 2011). Οι εργαζόμενοι σε επισφαλείς συνθήκες αντιμετωπίζουν ένα συνεχή κίνδυνο, που είναι συνδυασμός της ελάχιστης αμοιβής, της περιστασιακής απασχόλησης και της ανεπαρκούς κοινωνικής ασφάλισης. Πολλοί από αυτούς έχουν πτυχία ανώτατης εκπαίδευσης, αλλά δεν έχουν πρόσβαση σε ανάλογη απασχόληση ή σε κάποιον άλλο μέσο, που να τους εξασφαλίζει τη διαβίωσή τους. Κυρίως, αυτό το δεδομένο τους αποστερεί την πρόσβαση σε πλήρη απασχόληση, αφού οι μορφές που εντάσσονται είναι άτυπες, εναλλάσσονται συνεχώς, δεν αμείβονται δεόντως και δεν αποτελούν μετρήσιμο προσόν. Παράλληλα, δεν έχουν πρόσβαση σε κανενός είδους επίδομα, σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και στο επίδομα ανεργίας. Αυτή η νέα κοινωνικά ευάλωτη ομάδα τείνει να αρνείται την πολιτική, όντας απογοητευμένη από όλα τα κόμματα εξουσίας, ενώ αποτελεί και κίνδυνο για τη δημοκρατία. Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνεται το κενό πολιτικής εκπροσώπησης του πρεκαριάτου, αφού δε διατυπώνονται κοινωνικές

πολιτικές,που να καλύπτουν τις ανάγκες του. Παράλληλα η ακροδεξιά αξιοποιεί ρητορικά επαρκώς αυτό το κενό όπως επίσης και όλα τα πολιτικά μορφώματα που είναι ξενοφοβικά, ρατσιστικά και αντιφεμινιστικά.Συνεπώς η σοσιαλδημοκρατία, μπορεί να διαμορφώσει στρατηγικές, για να αντιμετωπίσει αυτήν την ταχέως διευρυνόμενη κοινωνική επισφάλεια, που εξελίχθηκε εντονότερα με την οικονομική κρίση.

Πέρα από την επισφάλεια, το ζήτημα της ανισότητας συνδέεται και με την πρόσβαση στην εκπαίδευση, την επιστήμη, την κοινωνική ανέλιξη μέσω της κατάρτισης, την κοινωνική πρόοδο, την εξασφάλιση της ευημερίας, της παραγωγικότητας και των επενδύσεων στην οικονομία. Ο νέος κόσμος της εργασίας στον καπιταλισμό δημιούργησε ένα νέο πρωταγωνιστή: τον εργαζόμενο της γνώσης (cognitariat). Πρόκειται για έναν αυτοδημιούργητο, αυτοσυντηρούμενο εργαζόμενο, που μπορεί να εξασφαλίζει την ύπαρξή του μέσω της γνώσης, χωρίς την οποία η αλυσίδα παραγωγής αξίας στην οποία είναι ενσωματωμένη η εργασία τουδε θα μπορούσε λειτουργήσει (Berardi, 2009). Να σημειωθεί εδώ ότι οι ριζοσπαστικές αλλαγές της οικονομίας συνδέονται με την ταχύτητα εισαγωγής της καινοτομίας και των νέων επιχειρηματικών μοντέλων που προκαλεί. Ο γνωστικός ορίζοντας των εργαζομένων του μέλλοντος αναβαθμίζεται συνεχώς. Η κοινωνία της γνώσης αναδεικνύει την αναγκαιότητα βέλτιστης αξιοποίησης του παραγόμενου ανθρώπινου κεφαλαίου, το οποίο βέβαια οφείλει να τεθεί στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου, γιατί μόνο έτσι η επιστήμη και η τεχνολογία μπορούν να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη μιας κοινωνίας ευημερίας για όλους, όπως ήταν και είναι το πρόταγμα της νεωτερικής σκέψης.

Οι παγκόσμιες οικολογικές κρίσεις και η ασύδοτη εκμετάλλευση των πρώτων υλών του πλανήτη καθιστούν πλέον αδήριτη ανάγκη τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης της οικονομίας με τη φύση. Η οικολογική συνείδηση οφείλει να είναι ένα από τα βασικά αξιώματα της νέας σοσιαλδημοκρατίας, γιατί ο άνθρωπος δεν είναι κυρίαρχος της φύσης, αλλά εναρμονισμένος και αλληλέγγυος προς αυτή και η φύση σε αυτόν. Μια κοινωνικά και περιβαλλοντικά βιώσιμη κοινωνία μπορεί να δημιουργήσει νέες ευκαιρίες οικονομικής ανάπτυξης, απασχόλησης, κοινωνικής προστασίας και κοινωνικής συνοχής. Οι πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος πρέπει να τεθούν σε προτεραιότητα, για να διασφαλίσουν τους όρους έλευσης της μελλοντικής κοινωνίας. Γι' αυτόχρειάζεται πλέον ένα πανευρωπαϊκό σύμφωνο

εργασίας και ένα εμπεριστατωμένο σχέδιο αειφόρου ανάπτυξης (Green New Deal). Η ενέργεια, που προέρχεται από τους υδρογονάνθρακες και τη βιομηχανία του άνθρακα, οφείλει να δώσει τη θέση της σε πιο ήπιες μορφές, ενώ οι εργαζόμενοι της γνώσης αποτελούν το ανθρώπινο κεφάλαιο, που μπορεί να προωθήσει αυτό το μοντέλο ανάπτυξης. Επομένως το πράσινο New Deal θα σημάνει τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα.

Είναι σαφές, ότι η βιώσιμη ανάπτυξη απαιτεί ενεργό συμμετοχή του κράτους. Άρα είναι σημαντικό να βελτιωθούν οι δημόσιες παρεμβάσεις, ώστε να προωθηθεί η ευημερία. Το ερώτημα δεν είναι κατά πόσον ένα κράτος πρέπει να εμπλακεί σε μια οικονομία, αλλά ποιες μορφές παρέμβασης είναι οι πλέον κατάλληλες. Η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να αναζητήσει τρόπους με τους οποίους οι αγορές και το κράτος μπορούν να συνεργαστούν με ένα συμπληρωματικό τρόπο. Αυτό όμως δεν υποκαθιστά την ευθύνη του κράτους για την προάσπιση των αξιών της αλληλεγγύης, στα πλαίσια ενός ολοένα και πιο πυκνού δικτύου αμοιβαίων υποχρεώσεων και δεσμεύσεων, που απαλύνουν τους φόβους στις δύσκολες συνθήκες της εποχής.

Είναι σαφές ότι η σοσιαλδημοκρατία χρειάζεται μια μεταβιομηχανική αφήγηση του κράτους που θα εδραιώνεται στις αρχές του Διαφωτισμού και η οποία θα εκφράζει έμπρακτα την ανάγκη για περισσότερη αλληλεγγύη, ισότητα και δικαιοσύνη (Collier,2019: 275). Σε κάθε περίπτωση το έθνος κράτος μπορεί να λειτουργήσει στρατηγικά διατηρώντας τόσο το πρόσημο του κοινωνικού όσο και της οικονομικής αποτελεσματικότητας. Σε αυτή την κατεύθυνση τα σκανδιναβικά κράτη αποτελούν πρότυπο, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα υψηλούς δείκτες κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ανάπτυξης, ακόμα και στην περίοδο της κρίσης.

Ασφαλώς ο κεϊνσιανισμός ως συνταγή προορισμένη για το έθνος κράτος δεν μπορεί να ανταποκριθεί στη σημερινή πραγματικότητα, καθώς τα εργαλεία του είναι αναντίστοιχα της εποχής. Το κεϊνσιανό κράτος διέθετε ως μοχλό παρέμβασης τον εκτεταμένο δημόσιο τομέα, που του έδινε τη δυνατότητα να κατευθύνει τη βιομηχανική πολιτική. Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο μιας κλειστής οικονομίας, μπορούσε να δώσει ώθηση στην οικονομική δραστηριότητα, αυξάνοντας τις δημόσιες δαπάνες και διατηρούσε το κοινωνικό κράτος μέσω επιδοτήσεων και υποκατάστατων εισοδημάτων. Αντιθέτως, σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία η διαχείριση μέσω της ζήτησης χάνει την αποτελεσματικότητά της, αφού η αύξηση των δημοσίων

δαπανών μπορεί να εκφραστεί με τη διόγκωση του εμπορικού ελλείμματος και όχι με την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας. Το ζήτημα δεν είναι μόνο να προστατευθούν τα άτομα, αλλά και να υποστηριχθούν σε μια επαγγελματική διαδρομή, που τη διακρίνει μεγαλύτερη κινητικότητα από ό,τι στο παρελθόν.

Συμπερασματικά, ο τρίτος δρόμος αποδείχθηκε ανεπαρκής, αφού δεν εξισορρόπησε ικανοποιητικά τις δυνάμεις της αγοράς και τις μεταρρυθμίσεις της διακυβέρνησης, ενώ υπήρξαν και σημαντικά κενά στην κοινωνική ευημερία. Σήμερα χρειάζεται ένα κράτος που θα ρυθμίζει και θα εγγυάται το νέο κοινωνικό συμβόλαιο και τη δημοκρατία, ενώ θα στηρίζεται στο ανθρώπινο κεφάλαιο, στις νέες ιδέες, στην καινοτομία, στην πράσινη οικονομία, ώστε να μειωθεί η ανεργία και να υπάρξει ανάπτυξη. Εν προκειμένω, απαιτείται μία ευέλικτη ασφάλεια ως μέτρο προστασίας των ατόμων από τις αρνητικές επιπτώσεις της απώλειας εργασίας, ένα αναλογικό φορολογικό σύστημα, που θα επιτρέπει τη μείωση των ανισοτήτων και ένα κράτος θεμελιωμένο στη δημοκρατία και στην ελευθερία δράσης. Το στρατηγικό κράτος επιχειρεί να καταστήσει την αγορά εργασίας πιο δυναμική, χρηματοδοτεί την εκπαίδευση και στηρίζει τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, την καινοτομία στην αειφόρο ανάπτυξη και τις επενδύσεις στην πραγματική οικονομία, σκοπεύοντας στη δημιουργία αξιοπρεπών θέσεων εργασίας.

Το σύγχρονο κράτος οφείλει να στηρίζεται σε ένα κανονιστικό πλαίσιο δεσμευτικό για αμφότερους τους δρώντες. Η νομική ισοτιμία και η θεσμική διαφάνεια αποτελούν τις προϋποθέσεις που εμποδίζουν την αυθαιρεσία και αποκαθιστούν τη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ κράτους και πολίτη (Dworkin, 2010 : 189-193), η οποία βρίσκεται κλονισμένη σχεδόν σε όλα τα κράτη. Το σύγχρονο κανονιστικό κράτος λοιπόν δεσμεύει και καθορίζει την υπευθυνότητα των κυβερνώντων και αναδεικνύει την πολιτική ως λειτούργημα στην υπηρεσία της κοινωνίας. Η απόκλιση από τους κανόνες αποτελεί βασική αιτία των κρίσεων νομιμοποίησης, που δέχεται σήμερα η πολιτική εξουσία. Ταυτόχρονα, το συγκεκριμένο κράτος προάγει ένα κοινωνικό δεσμό, ένα τύπο κοινωνικότητας στηριγμένο σε κανονιστικές προσδοκίες συμπεριφοράς και υποχρεώσεις και σε δεσμευτικούς κανόνες (faits sociaux), που θεμελιώνονται στην συλλογική συνείδηση (Durkheim, 1976: 105-106).

Συνεπώς, οι υπεύθυνοι κυβερνώντες, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, λειτουργούν ως πρότυπα ηθικών αξιών και απολαμβάνουν την εμπιστοσύνη των πολιτών,

αποκαθιστώντας την πολιτική ως κάτι για το οποίο οφείλουν όλοι να αγωνίζονται και δεν αυθαιρετούν εις βάρος της εμπιστοσύνης που τους αποδίδεται (Rawls, 2000:97-98). Με άλλα λόγια, οι υπεύθυνοι κυβερνώντες, νομιμοποιούν την πολιτική, περιορίζοντας φαινόμενα διαφθοράς, νεποτισμού και πελατειακών σχέσεων. Κατ' ουσίαν, το κανονιστικό κράτος προάγει τη λογοδοσία, ως προϋπόθεση αποκατάστασης της εμπιστοσύνης στη δημόσια ζωή, ενώ οφείλει με την απαραίτητη ευελιξία να ανανεώνει συνεχώς τον κώδικα δεοντολογίας του πολιτικού, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες της διαφάνειας, επικαιροποιώντας την εμπιστοσύνη στην εκπροσώπηση, ως θεμέλιο της σύγχρονης δημοκρατίας.

Ως εκ τούτου, χρειάζονται τόσο νομοθετικές βελτιώσεις όσο και μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στην εφαρμογή. Η νέα νομοθεσία πρέπει να περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων: ικανά και αντικειμενικά κριτήρια για την επιλεξιμότητα σε δημόσια αξιώματα, την απαίτηση από τους πολιτικούς που υπηρετούν δημόσια αξιώματα να δηλώνουν όλες τις μορφές απασχόλησης τους καθώς και όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία, κριτήρια ελέγχου των δράσεων των ομάδων πίεσης και εισαγωγή συστηματικής δημόσιας λογοδοσίας υπουργών και γραμματέων. Απαιτείται λοιπόν μια κουλτούρα ανοιχτής λήψης αποφάσεων, όπου οι πόροι θα κατανέμονται βάσει αναγνωρισμένων αναγκών. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι δημόσιες επενδύσεις εξυπηρετούν αποτελεσματικότερα το συλλογικό συμφέρον και δεν υποτάσσονται στις ανάγκες εξυπηρέτησης της εκλογικής πελατείας.

Το κράτος ως πρότυπο ακριβοδικίας, διαφάνειας και ηθικής υπευθυνότητας φροντίζει ώστε οι αξίες αυτές να εμπεδώνονται όλο και περισσότερο από την κοινωνία και έτσι να αποφεύγει τις ακραίες ιδεολογίες, που απειλούν την δημοκρατία μέσω της υιοθέτησης αυταρχικών μεθόδων. Η διαφάνεια και η καταπολέμηση της διαφθοράς αποτελούν πρώτιστο όρο μίας πολιτικής κουλτούρας εμπιστοσύνης, που τόσο έχει ανάγκη σήμερα ο σύγχρονος κόσμος. Μόνο όταν οι πολιτικές διαδικασίες είναι κατανοητές και διαφανείς για τον πολίτη μπορούν να συγκροτηθούν σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών και κράτους. Η πολιτική επομένως, δεν είναι ένα αυτοποιητικό σύστημα αυτοαναφοράς (Luhman, 1984: 508-509). Μία τέτοια προσέγγιση απαλλάσσει τους πολιτικούς από την ηθική της ευθύνης, υπονοώντας εν τελευταία αναλύσει ότι η πολιτική διαδικασία δεν επιδέχεται ηθικές κρίσεις, αλλά νομιμοποιείται από τη λογική του συστήματος, η οποία δεν πρέπει να διαταραχθεί.

Συνεπώς, το κανονιστικό κράτος δεν θωρακίζει μόνο την αξιοπιστία της πολιτικής, αλλά και την ίδια τη δημοκρατία, η οποία απειλείται σήμερα από ποικίλους παράγοντες και συμφέροντα σε διεθνές και εθνικό επίπεδο. Η ενίσχυση της δημοκρατίας συνδέεται με την αποκατάσταση του πρωτείου της πολιτικής έναντι της οικονομίας. (Berman, 2006). Είναι προφανές, ότι το δημοκρατικό κράτος οφείλει να ανταποκρίνεται σε ένα μεγάλο βαθμό στις προσδοκίες και στις απαιτήσεις εκείνων πάνω στους οποίους στηρίζεται η νομιμοποίηση του. Ως εκ τούτου, πρέπει να υιοθετούνται δημόσιες πολιτικές, που έχουν ως αντικείμενο να καταστήσουν τα μέσα διαβίωσης αν όχι ισότιμα τουλάχιστον λιγότερο άνισα. Αυτή η λογική συνιστά προϋπόθεση και αποτέλεσμα της ενεργούς δημοκρατικής πολιτειότητας. Η μείωση του οικονομικού και κοινωνικού επιπέδου διαβίωσης υποβαθμίζει την ιδιότητα του πολίτη σε καθαρά τυπικό δικαίωμα. Ως εκ τούτου, στην κοινωνική δημοκρατία η ισότητα δεν οφείλει να είναι τυπική αλλά ουσιαστική. Ακριβώς αυτό το δημοκρατικό όραμα οδήγησε στην υποστήριξη των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η ενίσχυση των ουσιαστικών δικαιωμάτων των πολιτών και όχι μόνο των τυπικών είναι επιδίωξη μιας δημοκρατικής πολιτείας, η οποία προσβλέπει στην κοινωνική ευημερία (Schnapper, 2016: 8). Η σοσιαλδημοκρατία, ως πολιτική έκφραση της κοινωνικής δημοκρατίας, οφείλει να τείνει στην ενσωμάτωση των αδύναμων, των ευάλωτων και των μεταναστών, μειώνοντας τις ανισότητες μεταξύ των πολιτών.

Η πρόκληση για τη σοσιαλδημοκρατία είναι η μείωση των ανισοτήτων σε όλους τους τομείς της ζωής. Επιδιώκει λοιπόν να μετουσιώσει την πολιτική ισότητα σε μια εν δυνάμει ουσιαστική ισότητα, η οποία και θα διέπει τις εργασιακές σχέσεις, την οικογένεια, τον πολιτισμό, τις ψυχαγωγικές δραστηριότητες, την υγεία, την εκπαίδευση και τα ασφαλή γηρατειά. Είναι σαφές, ότι πολλές φορές το δικαίωμα στην κοινωνική ισότητα μπορεί να καταστεί ανταγωνιστικό με το δικαίωμα στην ελευθερία. Όμως, ο ρόλος της σοσιαλδημοκρατίας ήταν και είναι η γεφύρωση της σχέσης μεταξύ ισότητας και ελευθερίας. Ειδικότερα, η γεφύρωση της έντασης που φαίνεται να υπάρχει σήμερα ανάμεσα στη διαφορετικότητα, όπως εκφράζεται μέσα από το φαινόμενο της μετανάστευσης, συνιστά μία πρόκληση την οποία είχε αντιληφθεί ο τρίτος δρόμος, δεν πρόλαβε όμως να την επιλύσει. Η πρόκληση αυτή παραμένει ανοικτή για τη σοσιαλδημοκρατία σήμερα. Η πολιτική της ένταξης στοχεύει στην κοινωνική και πολιτική συμμετοχή όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως φύλου χρώματος και χώρας προέλευσης. Η ένταξη αποσκοπεί να άρει – στο μέτρο

του δυνατού - σχεδόν όλες τις μορφές αποκλεισμού και περιθωριοποίησης. Σέβεται την ιδιαιτερότητα, αναγνωρίζει την πολυπολιτισμικότητα και δεν επιδιώκει την αφομοίωση, προετοιμάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια οικουμενική ιδέα κοινωνικών δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου, οι δημόσιες πολιτικές αποτελούν το εργαλείο για την επίτευξη της κοινωνικής ενσωμάτωσης, η οποία αποτελεί την προϋπόθεση για την ενεργό συμμετοχή στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή.

Εντούτοις, η λογική της κοινωνικής ενσωμάτωσης χρειάζεται μεγάλη προσοχή, διότι η παρέμβαση του κοινωνικού κράτους, με στόχο την κοινωνική ενσωμάτωση των περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων και των μεταναστών, δεν σημαίνει αποκλειστική επιδοματική πολιτική, ώστε να μην αισθάνονται οι ευάλωτες ομάδες περιθωριοποιημένες. Αντιθέτως, οι πρωτοβουλίες οφείλουν να εστιάζουν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και γνώσεων, που θα επιτρέψουν την ενεργό ένταξη στην πραγματική οικονομία. Οι αρχές της δημοκρατίας, ως επίλυση του νέου κοινωνικού ζητήματος που προέκυψε από την κρίση, είναι εξαιρετικά επίκαιρες και αναγκαίες. Η κοινωνική δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη και η ισότητα ως αξίες οι οποίες χαρακτηρίζουν το δημοκρατικό σοσιαλισμό, είναι ο μόνος τρόπος για την απαιτούμενη νέα εξισορρόπηση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Το σημερινό καθήκον της σοσιαλδημοκρατίας ωστόσο είναι να προσφέρει νέες μορφές επίλυσης της αντίθεσης αυτής, αλλά και νέες πολιτικές συμφιλίωσης κεφαλαίου και εργασίας. Στο πλαίσιο των σύγχρονων κοινωνιών, που χαρακτηρίζονται από έντονη αποπολιτικοποίηση, η σοσιαλδημοκρατία μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά στην εκ νέου συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική και κατ' αυτό τον τρόπο η ίδια θα μπορεί πλέον να εκφράσει διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Η σοσιαλδημοκρατία θα ξαναγίνει έτσι πολυσυλλεκτική, ξαναδημιουργώντας ένα πολιτικό μέτωπο ευρύτερων κοινωνικών ομάδων στην διεκδίκηση της εξουσίας.

Επιπροσθέτως, πρέπει να αναγνωρίσει ότι οι πολιτικές αναδιανομής και ενσωμάτωσης είναι αναγκαίες στη μελλοντική κοινωνία, ιδιαίτερα την εποχή της διακύβευσης, όπου οι οικονομικές και περιβαλλοντικές κρίσεις απειλούν την ευημερία των κοινωνιών. Διότι, αφενός, οι ρατσιστικές, φυλετικές ή θρησκευτικές διακρίσεις αποτελούν συχνά αιτία της φτώχειας, αφετέρου δε η ίδια η φτώχεια οδηγεί σε μορφές κοινωνικού αποκλεισμού. Προκειμένου να ανταποκριθεί στην πολυμορφία των σημερινών κοινωνιών, η σοσιαλδημοκρατία θα πρέπει να επικαιροποιήσει τις βασικές αρχές της αλληλεγγύης και του διεθνισμού, σε έναν κόσμο όπου η

εκμετάλλευση δεν γίνεται πλέον μόνο στα εργοστάσια, αλλά σε όλους τους χώρους εργασίας ακόμα και στο διαδίκτυο. Η σοσιαλδημοκρατία ανήκει σε εκείνες τις πολιτικές δυνάμεις που συνδιαμόρφωσαν τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα και συνεπώς οφείλει να προσαρμόσει την ιδεολογία της στις νέες ιστορικές συνθήκες.

Από την ίδρυσή της η σοσιαλδημοκρατία διεκδικούσε την κοινωνική δημοκρατία ως συνδυασμό ελευθερίας, ισότητας και καθολικής κοινωνικής ασφάλειας. Είτε αγωνιζόταν για την καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας ανεξαρτήτως φύλου, είτε για την θεσμοθέτηση της οκτάωρης εργασίας, της δωρεάν περίθαλψης, της κοινωνικής ασφάλισης, της οικογενειακής προστασίας και της δωρεάν εκπαίδευσης, η σοσιαλδημοκρατία ήταν πάντα η κινητήρια δύναμη για τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των πολιτών. Η συγκεκριμένη ιδεολογική ταυτότητα παραμένει και σήμερα θεμέλιο των διεκδικήσεών της. Το ζήτημα είναι αν θα μπορέσει να ανταποκριθεί μέσα στις δύσκολες συνθήκες.

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

♦**AAW-Arbeitsgruppe Alternative Wirtschaftspolitik** (2000),*Memorandum 2000*. ♦Köln : PapyRossa-Verlag

♦**Abbot, J.P.(2001),** "Social Democracy". In, Barry Jones, R. J. (Ed), *Routledge Encyclopedia of International Political Economy: Volume 2: Entries P-Z*. London , New York : Routledge. pp 1410-1413

♦**Abendroth, W. (1968),** "Zum Begriff des demokratischen und sozialen Rechtsstaats im Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland (1954)". In: Ernst Forsthoff (Hg.). *Rechtsstaatlichkeit und Sozialstaatlichkeit*. Darmstadt, pp. 114-144

♦**Abendroth, W. (1985),** "Von Programm zu Programm".In: Abendroth, W., Bäcker, G.(Ed.), *SPD- Jenseits von Godesberg, Beiträge zu einer Diskussion um ein neues Grundsatzprogramm*. Heilbronn: Distel Verlag, pp. 7-19 .

♦**Acemoglu, D. (2019),** *The fall of the Berlin Wall and social democracy*. Available at: https://www.interest.co.nz/opinion/102583/fall-berlin-wall-saw-not-only-collapse-communism-europe-also-social-democratic (Accessed, 04/05/2020)

♦**Abramovici, A. (2002),** "Social Protection in Europe". *Eurostat: Statistics in Focus. Population and social Conditions.* Theme 3/1. Luxenbourg

♦**Abromeit, H. (2010), "**Der Sozialstaat als rhetorische Figur.Eine Art Begriffsgeschichte". In, Dahme, H.J.& Wohlfahrt, N. (Ed.), *Systemanalyse als politische Reformstrategie*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp**.** 215-227

♦**Ackerman, B. (1991),** *We the People . Foundations*. Cambridge , London :The Belknap Press of Harvard University Press

♦**Ackerman, B. (2000),** *We the People: Volume 2: Transformations.* Cambridge , London :The Belknap Press of Harvard University Press

♦**Adam, H. (2015),** *Bausteine der Wirtschaft: Eine Einführung.* Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Addison, P. (2002),** "Churchill and social Reform". In**:** Blake, R., Louis,W. R.(2002), *Churchill*. Oxford: Oxford University Press, pp. 57-78

♦**Adorno, T. (1968),** "Brief an Günter Grass 04-11-1968". In Dokumente, Nr.238 . Kraushaar, W. (1998) (Ed.), *Frankfurter Schule und Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail. Bd. 2.* Hamburg: Rogner & Bernhard, pp.472-474

♦**Akimov, V. (1969)**, *On the Dilemmas of Russian Marxism 1895-1903: The Second Congress of the Russian Social Democratic Labour Party A Short History of the Social Democratic Movement in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press

♦**Alber, J. (1982)**, *Vom Armenhaus zum Wohlfahrtsstaat: Analysen zur Entwicklung der Sozialversicherung in Westeuropa.* Frankfurt am Main und New York: Campus Verlag.

♦**Albert, M. (1993)**, *Capitalism against capitalism*. New York : Four Wall Eight Windows

♦**Albert, M.(1997)**, *The Future of Continental Socio-economic Models*. MPIfG Working Paper 97/6. Available at: **https:// www. econstor. eu/ bitstream/ 10419/ 41692/1/639574246.pdf** (Accessed. 13/5/2020)

♦**Albertini, R von (1959)**, "Zur Beurteilung der Volksfront in Frankreich (1934-1938)" . *Viertelsjahreshefte für Zeitgeschichte , Jahrgang 7 , Heft 2* , pp. 130-162

♦**Alesina, A. & Perotti, R. (1995 a)**, "Fiscal expansions and fiscal sdjustments in OECD countries". In: *NBER Working Paper No. 5214, S1-39.*

♦**Alesina, A. & Perotti, R. (1995 b)**, "The Political Economy of Budget Deficits". *IMF Staff Papers , Vol 42, N0.1, S1-35*

♦**Alexiadou, D. (2016)**, *Ideologues, Partisans, and Loyalists: Ministers and Policymaking in in Parliamentary Cabinets*. Oxford: Oxford University Press

♦**Allen, R. (2016)**, *Financial Crises and Recession in the Global Economy*, Fourth Edition,Cheltenham and Northampton: Edward Elgar

♦**Althammer, J.W. & Lapmpert, H. (2014)**, *Lehrbuch der Sozialpolitik*, 9., aktualisierte und überarbeitete Auflage. Berlin: Springer, Gabler

♦**Altrichter, H. & Bernecker, W.L. (2004)**, *Geschichte Europas im 20. Jahrhundert.* Stut tgart: Kohlhammer Verlag

♦**Altvater, E ., Hoffmann, J. & Semmler, W. (1980)**, *Vom Wirtschaftswunder zur Wirtschaftskrise - Politik und Ökonomie in der Bundesrepublik.* Berlin: Edition VielFalt

♦**Amable, B.** (2017),Structural *Crisis and Institutional Change in Modern Capitalism: French Capitalism in Transition*. Oxford: Oxford University Press

♦**Ambler, J.S. (1991)**, "Ideas , Interests and the French Welfare State". In: Ambler, J.S (Ed.) *The French Welfare State: Surviving Social and Ideological Change*, New York and London: New York University Press, pp.1-31

♦**Ambrosius,G. & Hubbard, W.H. (1989)**, *A Social and Economic History of Twentieth-century Europe.* Cambridge , London : Harvard University Press

♦**Anderson, K. (1998)**, *The welfare state in the global economy. The politics of social insurance retrenchment in Sweden 1990-1998*. PhD Dissertation, University of Washington.

♦**Andersson, J. (2010)**, The Library and the Workshop Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age. Stanford: Stanford University Press

♦**Anderson P. (1988)**, "The Affinities of Norberto Bobbio" (Liberalism and Socialism) , *New Left Review (NLR)* 170, Juli-August, pp 3-36

♦**Anderson, P. (1992)**, *English Questions*, London: Verso.

♦**Anderson, P. (2009)**, *A new Germany?. New Left Review 57, Mai –June. pp.5-40*

♦**Anderson, K.M. & Meyer, T. (2004),** "The third way in welfare state reform? Social democratic pension politics in Germany and Sweden". In: Bonoli, G.,Powell, M. (Eds.), *Social Democratic Party Policies in Contemporary Europe*, London,New York: Routledge, pp. 141-160.

♦**Anger,C., Konegen-Grenier, C., Lotz, S. & Plünnecke, A.(2011)**, *Bildungsgerechtigkeit in Deutschland Gerechtigkeitskonzepte, empirische Fakten und politische Handlungsempfehlungen*. IW-Analysen, No. 71,Köln: Institut der deutschen Wirtschaft

♦**Angster, J. (2003)**, *Konsenskapitalismus und Sozialdemokratie: Die Westernisierung von SPD und DGB*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag

♦**Apelt, W. (1946)**, Die Geschichte der Weimarer Verfassung, München: Biederstein Verlag.

♦**Arestis, P. & Sawyer, M. (2001),** "The Economics of the "Third Way".In: *Brazilian Journal of Political Economy,*Vol 21, n 4 (84) , October-December/ 2001, pp 63-78.

♦**Arestis, P. & Sawyer, M. (2003)** , " New Consensus , " New Keynesisnism, and the Economics of "Third Way". *Working Paper Nr. 364,Annandale –on –Hudson, N.Y. : The Levy Economics Institute*

♦**Arnhart, L. (2016)**, Political Questions: Political Philosophy from Plato to Pinker, Fourth Edition Long Grove :Waveland Press

♦**Aron, R. (1979)**, *In Defense of Decadent Europe*. New Brunswick, London: Transaction Publishers

♦**Aron, R. (1978)**, *Plädoyer für das demokratische Europa.* Berlin- Frankfurt-M-Wien : Ullstein Verlag

♦**Aronowitz, S. (1990)**,The Crisis in historical Materialism: Class, Politics and Culture in Marxist Theory. Houndmills, Basingstoke, Hampshire , London:Macmillan

♦**Aronowitz, S. (1996)**, The Death and the Rebirth of American Radicalism . New York , London: Routledge.

♦**Aronowitz, S. (2015)**, Against Orthodoxy Social Theory and Its Discontents . New York : Palgrave Macmillan

♦**Arts, W. & Gelissen, J.** (2001), "Welfare states, solidarity and justice principles. Does the type really matter?". *Acta Sociologica,* 44, 283–299

♦**Askenazy, P. (2008)**, "A primer on the 35-hour in France, 1997- 2007". *IZA Discussion Papers, No. 3402, Institute for the Study of Labor (IZA).,* Bonn, Available at http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-2008032047 (Accessed, 10/5/2020)

♦**Aswestopoulos, W.(2011)**, *Griechenland - eine europäische Tragödie.* München: Ambition Verlag

♦**Aswestopoulos, B. (2017)**, Griechenland und die Steuern. Available at: https://www.heise.de/tp/features/Griechenland-und-die-Steuern-3813641.html (Accesed:13/06/2019)

♦**Attali, J. (1993)**, *Verbatim 1981-1986*, Paris: Fayard

♦**Auernheimer, G. (2019)**, *Das politische System Griechenlands: Strukturen und Probleme*. Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Axt, H.J. (1985)**, *Die PASOK . Auftieg und Wandel des verspäteten Sozialismus in Griechenland.* Bonn: Europa Union Verlag

♦**Axt, H.J. (1999***), Griechenland: wirtschaftliche Erholung, proeuropäische Politik und Konflikte mit der Türkei* / . - [Electronic ed.]. Bonn: FES Library.

♦**Axt, H.J. (2010)**, "Griechenlands Außenpolitik: zögerliche Anpassung an den europäischen „Mainstream". In: Dahme, H.J.& Wohlfahrt, N (Ed.), *Systemanalyse als politische Reformstrategie. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften*, pp. 121-136

♦**Ayusawa, F. (2005)**, *International Labor Legislation*. The Lawbook Exchange, New Yersey:Clark

♦**Bach, S. (2014),** "Einkommens- und Vermögensverteilung in Deutschland: Trends und Perspektiven". Available at: https:// archiv. Wirtschaftsdienst . eu / jahr/ 2014/10/einkommens-und-vermoegensverteilung-zu-ungleich/ (Accessed: 12/5/2020)

♦**Baier, L. (2001)**, "Der Prozess, der die Nation erschüttert. Hauptman Dreyfus vor Gericht". In: *Schultz, U (Ed.) Große Prozesse Recht und Gerechtigkeit in der Geschichte*. Verlag C. H. Beck München , pp. 269 -278

♦**Bailey, D.J.(2009)**, *The Political Economy of European Social Democracy: A Critical Realist Approach.* London , New York: Routledge

♦**Baldwin, P. (1999)**, *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*.Cambridge : Cambridge University Press

♦**Bandelow,N.C. & Schade, M. (2008)**, "Die Gesundheitsreform der Großen Koalition: Strategische Erfolge im Schatten des Scheiterns". In, Fischer, T., Kieβling, A.& Novy, L. (Ed.) , *Politische Reformprozesse in der Analyse. Untersuchungssytematik und Fallbeisbiele* . Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung , pp. 85-144

♦**Barbier, J.C. (2001)**, *Welfare to Work Policies in Europe. The Current Challenges of Activation Policies.* Document de Travail N° 11, Centre d'Etudes de l'Emploi, novembre.

♦**Bardone, L. & Guio, A.-C. (2005)**, "In-Work-Poverty". In: Eurostat: Statistics in Focus - Population and Social Conditions, 5-2005, Luxembourg

♦**Bargain, O. & Callan, T. (2007)**, "Analysing the Effects of Tax-Benefit Reforms on Income Distribution: A Decomposition Approach". Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (Institute for the Study of Labor). Discussion Paper No. 3078 Sept. Bonn

♦**Barlow, K. (2008)**, *The Labour Movement in Britain from Thatcher to Blair*. Frankfurt: Peter Lang

♦**Barth, B. (2016)**, *Europa nach dem Großen Krieg Die Krise der Demokratie in der Zwischenkriegszeit 1918-1938*. Campus Verlag ,Frankfurt-New York

♦**Barrientos, A.& Powell, M. (2004)**, "The Route Map of the Third Way".In Hale, Sarah; Leggett, Will; Martell, Luke (eds.). *The Third Way and Beyond: Criticisms, Futures and Alternatives*. Manchester: Manchester University Press. pp. 9–26.

♦**Bartlett, C. J. (1977)**, *A History of Postwar Britain 1945-74.* New York: Longman.

♦**Barz, H. (2012)**, “Der PISA-Schock. Über die Zukunft von Bildung und Wissenschaft im Land der "Kulturnation".In, Besier,G. (Ed.),*20 Jahre neue Bundesrepublik. Kontinuitäten und Diskontinuitäten.* Berlin .: Lit Verlag pp. 215-237

♦**Batt, H. (2004),** “Bundesverfassungsgericht und Föderalismusreform: Stärkung der Länder in der Gesetzgebung. Zum Urteil vom 27. Juli 2004 – 2 BvF 2/02“. In: *Zeitschrift für Parlamentsfragen 35:4, 753-760*

♦**Bauman, Z. (1976)**, Socialism – The Active Utopia. London: Hutchinson

♦**Beak, R. (2010)**, *Restrukturierung der Sozialen Sicherungssysteme in den Postfordistischen Gesellschaftsformationen Eine vergleichende Analyse von Großbritannien, Schweden und Deutschland*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Beck, U. (1986)**, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp

♦**Beck, U. (1993)**, *Die Erfindung des Politischen*. *Zur einer Theorie reflexiver Modernisierung*. Frankfurt: Suhrkamp

♦**Beck, U. (1996)**, Das Zeitalter der Nebenfolgen und die Politisierung der Modeme. In: Beck, U., Giddens,A.& Lash, S. (Eds.), *Reflexive Modemisierung. Eine Kontroverse*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp; S. 19-112

♦**Beck, U.(1996b**), “Wissen oder Nicht-Wissen? Zwei Perspektiven „reflexiver Modernisierung“. In: Beck, U.,Giddens, A.,Lash, S, (Eds.) *Reflexive Modernisierung. Eine Kontroverse*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp pp. 289–315

♦**Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1993)**, “Nicht Autonomie, sondern Bastelbiographie. Anmerkung zur Individualisierungsdiskussion am Beispiel des Aufsatzes von Günter Burkart“. In: *Zeitschrift für Soziologie*, 22, pp. 178-187

♦**Beck, U .& Beck-Gernsheim, E. (1994)**, “Individualisierung in modernen Gesellschaften – Perspektiven und Konrroversen einer subjektorientierten Soziologie“. In: Beck, U. & Beck- Gernsheim, E. (Ed.), *Riskante Freiheiten Individualisierung in modernen Gesellschaften*. Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag, pp.10-39

♦**Beck, S. & Scherrer, C. (2005)**, “Explaining the Dynamics of Red –Green Economic Reform.” In, Beck, S., Klobes, F.& Scherrer, C. (Ed.), *Surviving Globalization?: Perspectives for the German Economic Model*. Dordrecht : Springer , pp. 221-224

♦**Beech, M. (2006)**, *The Political Philosophy of New Labour*. International Library of Political Studies. 6. London: Tauris Academic Studies

♦**Bell, D.S. (2003)**, "France: History". In, Love, J.,O'Brien , J. (Ed.), *Western Europe 2003*. London and New York: Europa Publications , pp.190-196

♦**Bello, W. (2017)**, "Keynesianism in the Great Recession: Right diagnosis, Wrong cure". *Global Finance Series. Global Finance ¼.* February Transnational Institute

♦**Bell, D. & Criddle, B.** (1988), *The French Socialist Party, 2nd edition*, Oxford, Clarendon Press

♦**Bell,D.S. & Criddle, B. (2014)**, *Exceptional Socialists: The Case of the French Socialist Party*. Basingstoke: Palgrave McMillan

♦**Béland, D. (2007)**, "The social exclusion discourse: ideas and policy change". *Policy & Politics vol 35 no 1 , pp. 123–39*

♦**Benassi, D. (2010)**, "Father of the Welfare State" Beveridge and the Emergence of the Welfare State". *Sociologica, 3/2010, Novembre-Dicembre, pp. 1-21*

♦**Bendersky, J. W. (1956)**, *A History of Nazi Germany: 1919-1945. Chicago:*. Burnham Inc. Publishers

♦**Benjamin, W. (1969)**, *Illuminations: Essays and Reflections*, ed. Arendt, H., New York: Schocken

♦**Berardi, F. (2009)**, *The soul at work: from alienation to autonomy.* Los Angeles Semiotext(e)

♦**Berdiajew, N. (1956)**, "Widersprüche des Marxismus". Neue Wege : Beiträge zu Religion und Sozialismus, Band 47 , Heft 7-8, pp. 281-295

♦**Bergounioux, A. & Grunberg, G. (1992)**, *Le long remords du pouvoir. Le patri socialiste francais 1905- 1992.* Paris: Fayard

♦**Berg, B. (2003)**, *Hedge Funds für Privatanleger*. Hamburg: Diplomica Verlag.

♦**Berger, S. (1997)**, *Ungleiche Schwestern? Die britische Labour Party und die deutsche Sozialdemokratie im Vergleich. 1900–1931.* Bonn :Verlag J. H. W. Dietz,

♦**Berger, S. (2000)**, "Die britische Labour Party, 1945 – 2001". In: Dowe, D. (Ed.), *Demokratischer Sozialismus in Europa seit dem Zweiten Weltkrieg. Referate und Diskussionen einer internationalen Konferenz des Gesprächskreises Geschichte der Friedrich-Ebert-Stiftung und des Instituts für soziale Bewegungen der Universität Bochum in Berlin am 2. Oktober 2000. Bonn,* pp. 87 – 116. Available at: http://library.fes.de/fulltext/historiker/00990006.htm#LOCE9E7
(Accessed, 30/01/2020)

♦**Berger, S. (2007)**, "Demokratie und Soziale Demokratie". *FES Online Akademie.* Availabe at: https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/06083.pdf (Accesed: 01/3/2020)

♦**Berger, S. (2013),***Social Democracy and the Working Class: in Nineteenth- and Twentieth-Century Germany*. Oxon , New York : Routledge

♦**Bergman, J. (2002)**, "Das Dampfmaschinen-Prinzip". Available at: https://www.brandeins.de/magazine/brand-eins-wirtschaftsmagazin/2002/entscheidung/das-dampfmaschinen-prinzip (Accesed: 10/05/2019)

♦**Berman. S. (1998)**, *The social Democratic Moment. Ideas and Politics in the Making of Interwar Europe*. Cambridge, London: Harvard University Press

♦**Berman, S. (2000)**, "Rediscovering social democracy". *Dissent, 47* (4), 66–72.

♦**Berman, S. (2003)**, "The Roots and Rationale of Social Democracy".In: Frankel, P.E.,Miller, F.D., Paul, J. (Ed.), *After Socialism: Volume 20, Part 1 (Social Philosophy and Policy)* . Cambridge , New York, Melbourne: Cambridge University Press, pp 113 -144

♦**Berman, S. (2006)**, *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century.* Cambridge: Cambridge University Press

♦**Berman, S. (2011)**, **"**Ideology, History, and Politics". Beland, D., Cox , R.H. (Ed), *Ideas and Politics in Social Science Research*. New York :Oxford University Press

♦**Berman, S. (2018)**, "Marxism's Fatal Flaw". Dissent Magazine , May, 4 . Available at: https://www.dissentmagazine.org/online_articles/karl-marx-at-200-fatal-flaw-politics-social-democracy **(**Accessed: 19/04/2020)

♦**Berman, S. (2019)**, *Democracy and Dictatorship in Europe: From the Ancien Régime to the Present Day*. Oxford: Oxford University Press

♦**Berman, S.& Snegovaya, M. (2019)**, **"**Populism and the Decline on Social Democracy". *Journal of Democracy, Volume 30, Number 3, July 2019, pp. 5-19*

♦**Berner, F (2009***), Der hybride Sozialstaat: Die Neuordnung von öffentlich und privat in der sozialen Sicherung*. Frankfurt, New York: Campus Verlag

♦**Bernstein, E. (1898)**, "Erklärung an den Parteitag (29. September 1898)". In : Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Stuttgart vom 3. bis 8. Oktober 1898". Berlin 1898, pp. 122-125. Available at: https://www.marxists.org/deutsch/ referenz/bernstein/ 1898/10/erklaerung.htm (Accessed, 5/5/2020)

♦**Bernstein,E. (1889/1973)**, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie.* Berlin und Bonn: Dietz Verlag

♦**Bernstein, E. (1891)**, "Briefe aus England". In: *Die Neue Zeit. 9. Band. 1. Hälfte*.

♦**Bernstein,E. (1898)**, **"**Erklärung an den Parteitag(29. September 1898**)"**. Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Stuttgart vom 3. bis 8. Oktober 1898**,** Berlin, pp. 122-125**.** Availabe at**:** **https://www.marxists.org/ deutsch / referenz/bernstein/1898/10/erklaerung.htm** (Accessed,6 /5/ 2020)

♦**Bernstein,E.(1901)**, *Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus*. Berlin, Bern Verlag J. Edelheim

♦**Bernstein,E.(1904)**, *Zur Theorie und Geschichte des Socialismus: Gesammelte Abhandlungen.* Bd.2, Berlin: F. Dümmler

♦**Bernstein,E.(1907)**, "Die Kolonialfrage und der Klassenkampf".*Sozialistische Monatshefte. - 11 , 13 November,pp. 988 - 996*

♦**Bernstein,E.(1909)**, *Der Revisionismus in der Sozialdemokratie. Ein Vortrag gehalten in Amsterdam vor Akademikern und Arbeitern*. Amsterdam: Verlagsgesellschaft Martin G. Cohen Nachfolger

♦**Bernstein,E. (1910)**, *Die Arbeiterbewegung, Frankfurt:* Literarische Anstalt Rütten & Loening

♦**Bernstein,E. (1910 b)**, "Die Entwicklung der Sozialdemokratie von der Sekte zur Partei". *Zeitschrift für Politik. Vol. 3 , pp. 498-551*

♦**Bernstein,E. (1918/ 1976)**, *Ein revisionistisches Sozialismusbild. Drei Vorträge*, hg. v. Helmut Hirsch, Berlin/Bonn Dietz Verlag .

♦**Bernstein,E.(1921)**, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie.* Stuttgart,Berlin : Dietz Verlag

♦**Bernstein, E. (1922)**, *Der Sozialismus einst und jetzt . Streitfragen des Sozialismus in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin: Buchhandlung Vorwärts

♦**Bernstein, E. (1922b)**, "Karl Kautsky über das Görlitzer Programm". In: *Die Glocke, Jg. 8/1, Nr. 24 (11.9.1922), S. 630-638*

♦**Bernstein, E. (1961),** *Evolutionary Socialism: A Criticism and Affirmation*, Schocken Paperbacks, New York.

♦**Bernstein, E. (1972)**, Evolutionary Socialism - The Classic Statement of Democratic Socialism. New York : Schocken Books

♦**Bernstein, E.(1977)**, Zur Theorie und Geschichte des Sozialismus. - Teil II: Probleme des Sozialismus. 4. Aufl.; Berlin 1904. In: Bernstein, Eduard: Texte zum Revisionismus. Bonn

♦**Bernstein, E. (1984)**, "Nachwort". In: Webb, S., Webb, B (Eds.), *Die Geschichte des Britischen Trade Unionismus.* Stuttgart: Dietz Verlag

♦**Bernstein, E.(1993)**, The Preconditions of Socialism . Cambridge : Cambridge University Press

♦**Bernstein, E.(2011)**, Der Sozialismus einst und jetzt. Bremen:Outlook Verlagsanstalt

♦**Berringer, C. (1999)**, *Die Arbeitslosenversicherungspolitik in Deutschland und Großbritannien im Vergleich 1928-1934*. Berlin : Duncker & Humblot

♦**Berry, C .& Lavery, S. (2017)**, "Towards a Political Economy of Depoliticization Strategies: Help to Buy, the Office for Budget Responsibility, and the UK Growth Model". In: Fawcett,P., Flinders,M., Hay, C.& Wood, M. (Ed.), *Anti-Politics, Depoliticization, and Governance*. Oxford: Oxford University Press, pp. 245-265

♦**Berstein, S. (2006)**, *Léon Blum,* Fayard, Paris

♦**Besotri, F. (1999)**, **"**Dritter Weg". In: Dritter Weg und Neue Mitte : Leerformeln oder Leitbegriffe einer neuen Politik?". *Kongreß der Friedrich-Ebert-Stiftung am 18. Mai 1999 in Bonn. Akademie der Politischen Bildung*. Electronic ed.: Bonn : FES Library, 2000 ,pp. 84-87

♦**Beveridge, W. (1942)**, *Social Insurance and Allied Services.* London: HMSO Cmnd 6404

♦**Beveridge, W. (1944)**, *Full Employment in a free society. A Summary* . London: The New Statesman and Nation and Reynolds News

♦**Bevir, M. & O'Brien, D. (2001),** "New Labour and the Public Sector in Britain". *Public Administration Review Vol. 61, No. 5 ,Sep. - Oct., pp. 535-54*

♦**Bieber, H. J. (1981)**, *Gewerkschaften in Krieg und Revolution: Arbeiterbewegung, Industrie, Staat und Militär in Deutschland 1914-1920 . Teil. 1.* Hamburger Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte. Hamburg: Hans Christians Verlag

♦**Bieling, H.J. (2001)**, "Transnationale Vergesellschaftung und die „neue Sozialdemokratie". In: Candeias M. & Deppe F. (Ed.), *Ein neuer Kapitalismus? Akkumulationsregime – Shareholder Society – Neoliberalismus und Neue Sozialdemokratie*, Hamburg: Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaft, pp . 219-240.

♦**Biondich, M. (2011)**, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*. N e w York: Oxford University Press

♦**Birnbaum, N. (2001)**, *After Progeress. American Social Reform and European Socialism in the twentieth century*. Oxford University Press

♦**Birnbaum,N.(2003)**, *Nach dem Fortschritt. Vorletzte Anmerkungen zum Sozialismus.* Stuttgard-München:Deutsche Verlagsanstallt,

♦Birnbaum, P. (2015), *Léon Blum: Prime Minister, Socialist, Zionist.* New Haven, London: Yale University Press,

♦**Birnie, A.(2006)**, *An Economic History of Europe, 1760-1930*. Abington, Oxon: Routledge

♦**Bischoff, J.& Detje, R. (1999)**, "Der „Dritte Weg" und die „neue Mitte". In: *Sozialismus 3/99,pp. 23*.

♦**Bischoff,J., Detje, R.& Sander, B. (1999)**, *Schröderisierung. Oder: Die Zukunft der Sozialdemokratie*. Available at**:** http://www.trend.infopartisan.net/ trd0499/ t180499.html (Accesed: 02/04/2020)

Bischof, A. (2017), "Gesundgeitsausgaben auf Rekordhoch"**.** Available at: http:// www.novafunds.biz/deutsche-gesundheitsausgaben-auf-rekordhoch/(Accessed, 25/5/2020)

♦**Bismarck. O. (1929)**, *Die gesammelten Werke,* 2. Aufl., Bd. 11: Reden 1869 bis 1878, bearb. von Wilhelm Schüßler, Berlin: O. Stollberg Verlag

♦**Blair, T. (1996)**, *New Britain. My Vision of a Young Country*, London: Basic Books

♦**Blair T. (1998)**, *The Third Way. New Politics for the New Century*.London: Fabian Society.

♦**Blair, T.&Schröder, G. (1999)**, "Der Weg nach vorne für Europas Sozialdemokraten". In: Blätter für deutsche und internationale Politik, 7,pp. 887–896

♦**Blackburn, R. (2002)**, *Banking on Death, or, Investing in Life: The History and Future of Pensions.* London: Verso

♦**Blanke, B. (1977)**, "Formen und Formwandel des politischen Systems in der bürgerlichen Gesellschaft". *I*n: Brandes,V., ,Hoffmann,J., Jürgens,U., Semmler, W . (Ed.), *Handbuch Staat. Frankfurt,* Köln: Europäische Verlagsanstalt, pp. 121-160

♦**Blanke, B.& Hilpert, J. (Ed.) (2000***), Sozialstaat im Wandel. Herausforderungen, Risiken, Chancen , neue Verantwortung*. Wissenschaftliche Eingangsuntersuchung fur das Ministerium fur Frauen, Jugend, Familie und Gesundheit des Landes Nordrhein-Westfalen. Available at:http://www.iat.eu/aktuell/veroeff/ds/brandel01a.pdf (Accessed, 20/04/2020)

♦**Blau, J. (1980)**, *Sozialdemokratische Staatslehre in der Weimarer Republik*, Marburg: Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft

♦**Bleek, W. (2002**), "Lorenz von Stein (1815-1890)" .In: Heidenreich, B. (Ed), *Politische Theorien des 19. Jahrhunderts.* Hessische Landeszentrale für politische Bildung, Wiesbaden, pp. 587-604

♦**Blom, P. (2015)**, *Fracture: Life and Culture in the West, 1918-1938*, New York, Basic Books

♦**Blot, C.,Creel, J.,Delatte, A.L.,Labondance, F.& Levasseur, S. (2014)**, "Structural evolutions and reforms of the French banking and financial system since the 1980s: Relationship with the legal process of European integration", Financialisation, Economy", *Society & Sustainable Development (FESSUD) Project Working papers Nr 66*

♦**Blum, U. (2008)**, "Agenda 2010 – Eine Zwischenbilanz". In: *Wirtschaftsdienst 87(3): 151-155.*

♦**Blum , L. (1945)**, *Rede über die Pflichten und Aufgaben des Sozialismus (Paris, 20. Mai 1945)* Available at: https:// www. cvce.eu/ de/ obj/ rede_ von_ leon_ blum_ uber_die_pflichten_und_aufgaben_des_sozialismus_paris_20_mai_1945-de-6d53dc76-9fa0-4d0b-8354-7936634caa47.html (Accessed: 28/2/2019)

♦**Blyth, M. & Katz, R. (2005)**, "From Catch-all Politics to Cartelisation: The Political Economy of the Cartel Party". In: *West European Politics*, Vol. 28(1), 33–60

♦**Bobbio,N. (1996)**, *Left and Right . The Significance of a Political Distinction*. Chicago: University of Chicago Press

♦**Bode**, **I.** (1999), Abschied vom Vorsorgestaat? Sozialpolitik und Zivilgesellschaft à la française, in: Frankreichjahrbuch 1999, Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 121-141

♦**Bökenkamp, G. (2010)**, *Das Ende des Wirtschaftswunders: Geschichte der Sozial-, Wirtschafts- und Finanzpolitik in der Bundesrepublik* . Stuttgart: Lucius und Lucius

♦**Bogumil, J. & Jann, W. (2009)**, *Verwaltung und Verwaltungswissenschaft in DeutschlandVerwaltung und Verwaltungswissenschaft in Deutschland Einführung in die Verwaltungswissenschaft*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Böhret,C.& Konzendorf, G. (1997)**, *Ko-Evolution von Gesellschaft und funktionalem Staat: Ein Beitrag zur Theorie der Politik*. Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Bofinger, P. (2005)**, *Wir sind besser als wir glauben.* München: Pearson Studium

♦**Bonoli, G. (1997)**, "Classifying welfare states: a two dimensional approach". Journal of Social Policy, 26(3), 351-372.

♦**Bonoli, G. & Palier, B. (1997)**, "Reclaiming welfare. The politics of social protection reform in France". In, Rhodes, M. (Ed), *Southern European Welfare States. Between Crisis and Reform*, London: Francis Cass, pp. 240–259.

♦**Bonoli, G.& Palier, B. (1998)**, "Changing the politics of social programmes: innovative change in British and French welfare reforms". *Journal of European Social Policy*, 8(4), 317–330

♦**Bonoli, G .& Powell, M. (2004)**, "One Third Way or Several?". In: Lewis, J.& Surender, R. (Ed.), *Welfare State Change. Towards a Third Way?*New York: Oxford University Press pp. 47-68

♦**Bontrup, H.J. (2004)**, "Zu hohe Löhne und Lohnnebenkosten – Eine ökonomische Mär". In: *WSI-Mitteilungen 57(6)*: 313-318.

♦**Bontrup, H.J. (2006)**, "Keynes wollte den Kapitalismus retten". Zum 60. Todestag von Sir John Maynard Keynes. *Friedrich Ebert Stiftung , Internationale Politikanalyse Globalisierung und Gerechtigkeit, Juli*

♦**Boque, K. (2019)**, *The divisive state of social policy: The 'Bedroom Tax', austerity and Housing Insecurity*. Bristol : Policy Press

♦**Bookchin, M. (1998)**, The *Third Revolution: Popular Movements in the Revolutionary Era.* Vol. 2. London, Washington: Cassel

♦**Borchert, J. (1995)**, *Die konservative Transformation des Wohlfahrtsstaates Großbritannien, Kanada, die USA und Deutschland im Vergleich.* Frankfurt a. M : Campus Verlag

♦**Borchert, J. (1996)**, **"**Alte Träume und Neue Realitäten: Das Ende der Sozialdemokratie". In, Borchert,J ., Golsch,L., Jun, U., Lösche, P.(Ed.), *Das sozialdemokratische Modell: Organisationsstrukturen und Politikinhalte im Wandel* . Opladen: Leske und Budrich, pp.39-80

♦**Bormann, R.& Kammer, A. (2013**), *Die Steuerpolitik der letzten Dekaden unterminiert die Soziale Marktwirtschaft Warum wir eine gerechtere Steuerpolitik brauchen. Wiso direkt* . September, Bonn, Abteilung Wirtschafts- und Sozialpolitik : Friedrich Ebert Stiftung

♦**Borowsky, P. (2002)**, *Sozialliberale Koalition und innere Reformen* Available at: https://www.bpb.de/izpb/10109/sozialliberale-koalition-und-innere-reformen?p=all (Accessed: 10/04/2020)

♦**Born, K.E. (1957)**, "Kräfte und Ideen" . In: Hohmann,K.& Wünsche, H.F. (Eds.), (1988), *Grundtexte zur sozialen Marktwirtschaft*. Stuttgart , New York: Gustav Fischer Verlag

♦**Boudon, R. & Bourricaud, F. (1992)**, Soziologische Stichworte. Ein Handbuch. Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Bouget, D. (1998)**, "The Juppé Plan and the Future of the French Social Welfare System". In: *Journal of European Social Policy 8(2):155-172 , May*

♦**Bourdieu, P. (2004)**, *Der Staatsadel.* Konstanz: UVK Universitätsverlag

♦**Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (1971)**, *Die Illusion der Chancengleichheit. Untersuchungen zur Soziologie des Bildungswesens am Beispiel Frankreichs*, Stuttgart: Klett-Cotta

♦**Bouvier, B. W. (1990)**, *Zwischen Godesberg und Großer Koalition, Der Weg der SPD in die Regierungsverantwortung, Außen-, sicherheits- und deutschlandpolitische Umorientierung und gesellschaftliche Öffnung der SPD 1960-1966*. Bonn : Dietz

♦**Bouvier, B. W. (1993),"**Auf der Woge des Zeitgeistes?. Die SPD seit den 60er-Jahren". In, Dowe, D.(Ed..), *Partei und soziale Bewegung, Kritische Beiträge zur Entwicklung der SPD seit 1945.* Bonn : Verlag Dieter Dowe

♦**BpB (2013***),* Einkommensverteilung, Available at: http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und- fakten/soziale-situation-in-deutschland/61769/einkommensverteilung (Accessed, 10/5/2020)

♦**Bracher, K.D. (1982)**, *Zeit der Ideologien. Eine Geschichte politischen Denkens im 20. Jahrhundert.* Stuttgart: DVA ,

♦**Bradshaw, J .& Bennett, F. (2009)**, Minimum Income Schemes in the United Kingdom.A Study of National Policies Available at: https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=9045&langId=en (Accessed, 2/5/2020)

♦**Brady, R. A. (1950)**, Crisis in Britain. Plans and Achievements of the Labour Government. Berkeley and Los Angeles :University of California Press . London: Cambridge University Press

♦**Brand, H. (2010)**, "Sozialismus". In: Jaeger, F (Ed), *Enzyklopädie der Neuzeit*: Band 12: Silber–Subsidien. Band 12, Wiesbaden: Springer Verlag , p 263-267

♦**Brand, K.W. (1987)**, "Kontinuität und Diskontinuität in den neuen sozialen Bewegungen", in: Roth, R.& Rucht.D. (Eds..), Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, pp. 30-44

♦**Brandt, W. (1969)**, Regierungserklärung vor dem Deutschen Bundestag in Bonn am 28. Oktober 1969. Available at: https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2017/08/Regierungserklaerung_Willy_Brandt_1969.pdf (Accessed:10/04/2020)

♦**Brandt, W. (1979)**, *Godesberg nicht verspielen. Theorie und Grundwerte. Vorstand der SPD (Ed.)* Bonn

♦**Brasseul, J. (2012)**, "Genèse de l'État-providence et naissance de la social-démocratie : Bismarck et Bernstein", *Les Tribunes de la santé 2012/1 (n° 34), pp. 71-88.* (Kindle Location 1).

♦**Brede, F. (2006)**, *Gesundheitspolitik und Politikberatung. Eine vergleichende Analyse deutscher und kanadischer Erfahrungen*. Wiesbaden: Deutscher Universitats-Verlag

♦**Bredel, R. (2007)**, *The Ethical Economy of Conflict Prevention And Development: Towards A Model OF International Organizations* . Leiden,Boston: Martinus Niijhof Pubblishers

♦**Brendon, P. (2000)**, *The Dark Valley: A Panorama of the 1930 s*. New York: Vintage Books

♦**Breuillard, M. & Cole, A. (2001)**, "Is there a „Third Way" Issue in Education Policy? An Anglo-French Comparison". European Consortium for Political Research, Joint Session of Workshops, Available at : http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/ed2a69ab-c325-42df-b6e2- 0a89ea8bf8a6.pdf, (Accesed: 6.4.2020)

♦**Breully, J. (1994)**, *Labour and Liberalism in Nineteenth-century Europe: Essays in Comparative History.* Manchester: Manchester University Press

♦**Britton , A. (2005)**, "Full employment in a market economy". In, Phillpott, J (Ed), *Working for full employment* . London and New York : Routledge, pp. 31-49

♦**Brock, D. (2011)**, *Die klassische Moderne. Moderne Gesellschaften Erster Band. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.* Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Bronner,S. E. (1999)**, *Ideas in Action: Political Tradition in the Twentieth Century*. Lanham,MD: Rowman & Littlefield Publishers

♦**Bronner, S. E. (2001***), Socialism Unbound. Principles, Practices, and Prospects* Oxford: Westview Press

♦**Bronner, S.E. (2004)**, *Reclaiming the Enlightenment: Toward a Politics of Radical Engagement.* New York: Columbia University Press

♦**Bronner, S. E. (2006)**, *Twentieth Century Political Theory: A Reader*. New York: Routledge. Taylor and Francis

♦**Bronner, S.E. (2014)**, *Moments of Decision: Political History and the Crises of Radicalism.* New York, London :Bloomsbury Publishing Plc

♦**Brooke, S. (1992),** Labour's War. The Labour Party during the Second World War. Oxford Clarendon Press

♦**Brown, D. (2001)**, "1945-51: Labour and the creation of the welfare state". Available *at:***https://www.theguardian.com/politics/2001/mar/14/past.education** (Accessed, *4/5/2020*

♦**Brown, K.D.(2018)**, *The First Labour Party 1906-1914***.** London : Routledge

♦**Browne, J.& Phillips, D. (2010)**, *Tax and Benefit Reforms Under Labour2010.* Election Briefing Note No.1(IFS BN88). Institute of fiscal studies . Nuffield Foundation

♦**Bryson, L. (1992)**, *Welfare and The State*. Basingstoke: Macmillan.

♦**BT-Drs.14/3**, Deutscher Bundestag. Stenographischer Bericht 3. Sitzung, Bonn, Dienstag, den 10. November 1998.

♦**BT-Drs. 15/32**, Deutscher Bundestag. Stenographischer Bericht 32. Sitzung, Berlin, Freitag, den 14. März 2003.

♦**Buckler, S. & Dolowitz., D. P. (1999)**, New Labour's Social Liberalism, in: Funk, Lothar (Hrsg.), The Economics and the Politics of the Third Way. Essays in Honour of Eric Owen Smith, Münster, pp. 181- 189.

♦**Budd, A. (2010)**, "Fiscal policy under Labour". In, *National Institute Economic Review*, 212: 35-48

♦**Bulaitis , J. (2008)**, *Communism in Rural France. French Agricultural Workers and the Popular Front*. I.B.Tauris & Co Ltd New York

♦**Bundesministerium für Gesundheit und Soziale Sicherung (BMG) (2005**), *Lebenslagen in Deutschland. Der 2. Armuts- und Reichtumsbericht der Bundesregierung, Kurzfassung*, Berlin

♦**Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2010)**, *Mutterschutzgesetz. Leitfaden zum Mutterschutz.* .Available at : http://www.bmfsfj.de/RedaktionBMFSFJ/Broschuerenstelle/Pdf-Anlagen/Mutterschutzgesetz,property=pdf,bereich=bmfsfj,sprache=de,rwb=true.pdf) (Accessed: 10.10.2019)

♦**Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend(BMFSFJ) (2012**), *Elterngeld und Elternzeit. Das Bundeselterngeld- und Elternzeitgesetz*. Available at:www.bmfsfj.de/RedaktionBMFSFJ/Broschuerenstelle/Pdf-Anlagen/Eltern-geldund-Elternzeit,property=pdf,bereich=bmfsfj,sprache=de,rwb=true.Pdf) (Accessed: 10.05.2020)

♦**Bundeszentralamt für Steuern (2011)**, Merkblatt Kindergeld. Available at: http://www.bzst.de/DE/Steuern_National/Kindergeld_Fachaufsicht/Kindergeldberechtigte/Merkblaetter/Merkblaetter_node.html (Stand: 12.07.2019)

♦**Buscher, H. & Hagen, T. (2002)**, "Job-AQTIV Gesetz – Eine kritische Würdigung der neuen Instrumente der Arbeitsmarktpolitik". In, *Wirtschaft im Wandel* 9(11): 324-330.

♦**Busemeyer, M. (2015)**, *Bildungspolitik im internationalen Vergleich*. Konstanz und München: UVK Verlagsanstalt

♦**Bussemer, T. (2017)**, *Wohnungspolitik und Wohnraumbewirtschaftung in der Weimarer Republik.* Available at: **https://gafprojekt.hypotheses.org/355#identifier_3_355** (Accessed, 30/3/2020)

♦**Butler,D. & Kavanagh, D. (1997)**, *The British General Election of 1997*. London: Palgrave Mc Millan

♦**Butterwege,C. (2006)**, *Krise und Zukunft des Sozialstaates*. 3. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Butterwege, C. (2008)**, "Rechtfertigung, Maßnahmen und Folgen einer neoliberalen (Sozial-)Politik".In: Butterwegge, C/Lösch, B /Ptak, R (Eds.), *Kritik des Neoliberalismus*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, Pp. 135-170.

♦**Butterwege, C. (2009)**, "Hartz Gesellschaft und Sozialstaat" . In: Johannes Rehm, Hans G. Ulrich Menschenrecht auf Arbeit?: Sozialethische Perspektiven. Stuttgart : Kohlhammer Verlag, pp .69-94

♦**Butterwege, C. (2012)**, *Krise und Zukunft des Sozialstaates*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Butterwege, C. (2018)**, *Krise und Zukunft des Sozialstaates*. 6 Auflage . Wiesbaden :Springer Verlag

♦**Butterwegge, C., Lösch B. & Ptak R. (2008)**, *Kritik des Neoliberalismus* (2., verb. Aufl). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Butler, D.& Kavanagh, D. (1997)**, *The British General Election of 1997*. London: Palgrave Mc Millan

♦**Callaghan, J. (2000***), The Retreat of Social Democracy*.Manchester : Manchester University Press.

♦**Calvocoressi,P. (2009)**, *World Politics since 1945*. Essex: Pearson Education Limited

♦**Cameron, D. (1995)**, "From Barre to Balladur - Economic Policy in the Era of the EMS".In: G. Flynn (Ed.), *Remaking the Hexagon - the new France in the new Europe*, Boulder. Oxford, San Francisco, pp. 117-160

♦**Cammack, P. (2004)**, "*Giddens's way with words".* In, Hale S., Leggett W.& Martell L. (Eds.), *The Third Way and beyond: Criticisms, futures and alternatives*. Manchester; New York: Manchester University Press. pp. 151-166.

♦**Campell, H.M. (2010)**, *The Britannica guide to political.and social movements that changed the modern world*.Encyclopadia Britannica, Inc. Britannica Rosen Educational Services, LLC

♦**Campbell,J. (2008)**, *Margaret Thatcher Volume Two: The Iron Lady*. London: Vintage Books

♦**Canikalp, E.& Unlukaplan, I. (2017)**, "Political determinants of social expenditures in Greece: an empirical analysis". *Public Sector Economics,* Volume: 41 , Issue: 3, September, pp. 359 - 377

♦**Capoccia, G. (2005)**, *Defending Democracy. Reactions to Extremism in Interwar Europe.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press

♦**Carr, R. (2018)**, "Charlie Chaplins War" . In: Bland,L.& Carr, R. (Ed), *Labour, British radicalism and the First World War*. Manchester: Manchester University Press, pp. 166-181

♦**Carsten, F.L. (1993)**, *Eduard Bernstein 1850 – 1932. Eine politische Biographie.* München: C.H. Beck

♦**Cassels, A. (1996)**, *Ideology and international Relations in the modern world* .London, New York: Routledge

Castel, R. (2003), *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*. London , New York :Routledge

♦**Castel, R. (2017)**, *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*. London, New York:Routledge

♦**Castles, F.G. (1992)**, **"**Sozialdemokratische Parteien". In: Schmidt, M.G. (Ed.): *Die westlichen Länder* (Lexikon der Politik, Band 3). München: C. H. Beck. Pp. 316-326

♦**Castles, F. G. (2006)**, **"**The growth of the post-war public expenditure state: long-term trajectories and recent trends". *TranState Working Papers*, *No. 35*, Collaborative Research Center 597 - Transformations of the State, Bremen

♦**Castelucci, L. (2002)**, **"**Zur Zukunft des "Rheinischen Kapitalismus" (Available at: http://www.bpb.de/apuz/26478/zur-zukunft-des-rheinischen-kapitalismus?p=all (Accessed, 6/5/2020)

♦**Caudron, J. (2004)**, **"**Frankreich: Gegen das Abgleiten Richtung Restwohlfahrtsstaat" . In: Hildebrandt, C. (Ed.), *Perspektiven des Europäischen Sozialstaates Bestandsaufnahme für alternative Strategien*. Rosa-Luxemburg-Stiftung, Manuskripte 52. Berlin: Karl Dietz Verlag , pp. 107-130

♦**Cbamsol, P. (1986)**, "Das Wirtschaftsexperiment der franzosischen Sozialisten und das Keynes'sche Modell". In: *Jahrbuch für Sozialokonomie und Gesellschaftstheorie. Staatliche Wirtschaftsregulierung in der Krise.* Veroffentlichung der Hochschule fur Wirtschaft und Politik Hamburg. Hamburg, Opladen Westdeutscher Verlag, pp. 38-54

♦**Cerami , A. (2006)**, *Social Policy in Central and Eastern Europe: The Emergence of a New European Welfare Regime*. Berlin: Lit. Verlag.

♦**Chattopadhyaya, D. P. (1997)**, *Sociology, Ideology and Utopia: Socio-Political Philosophy of East and West.* Leiden New York, Köln: Brill

♦**Chenut, H. (2005)**, *Fabric of Gender: Working-Class Culture in Third Republic France.* University Park: Penn State University Press

♦**Chevenement, J.P.(1975)**, *Le vieux, la crise, le neuf* . Paris: Flammarion

♦**Chevenement, J.P.(1978)**, *Ende der Spaltung?*. Hamburg: VSA Verlag
♦**Childs, D. (2005**), *Britain Since 1945: A Political History*. London and New York: Routledge
♦**Christadler, M. (1985)**, **"**Leo Blum und Kurt Schumacher. Zur Einführung".Ii: Christadler, M. (Ed.) *Die geteilte Utopie Sozialisten in Frankreich und Deutschland: Biografische Vergleiche zur politischen Kultur*. Wiesbaden: Springer Fachmedien, pp.243-246
♦**Christadler, M. (1985 b)**, *Die geteilte Utopie Sozialisten in Frankreich und Deutschland: Biografische Vergleiche zur politischen Kultur*. Wiesbaden: Springer Fachmedien
♦**Christenson, R. (1991)**, *Political Trials in History: From Antiquity to the Present* NewBrunswick:TransactionPublishers
♦**Cioffi, J.W. & Höpner, M.N.** (2006), "Das parteipolitische Paradox des Finanzmarktkapitalismus. Aktionärsorientierte Reformen in Deutschland, Frankreich, Italien und den USA". In, Politische Vierteljahresschrift 47(3): 419-440.
♦**Claber, S. (2002)**, Großbritannien und die Europäische Integration unter besonderer Berücksichtigung ordnungspolitischer Aspekte. Peter Lang GmbH, Internationaler VerlagderWissenschaften
♦**Clemens, C .& Saalfeld, T (2008)**, Introduction. In: Clemens , C.& Saalfeld, T. (Eds.), *The German Election of 2005: Voters,Parties and Grand Coalition Politics*. Abingdon:Routledge
♦**Clark,A. (2012),** *Political Parties in the UK. Contemporary Political Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
♦**Clarke, P.F. (1998)**, *The Keynesian Revolution and Its Economic Consequences: Selected Essays*. Cheltenham: Edward Elgar Publishers
♦**Clarke, S. (2001),** "The globalisation of capital, crisis and class struggle". In: *Capital & Class* 75 (2001),pp. 93-101
♦**Clemens, C.& Saalfeld, T. (2008)**, "Introduction". In, Clemens,C., Saalfeld, T. (2008), *The German Election of 2005: Voters, Parties and Grand Coalition Politics*. Oxon, New York: Routledge.pp. 1-12
♦**Clift, B.(2001)**, "The Jospin Way". In, *The Political Quarterly,* 72(2),pp. 170-179.
♦**Clift, B.(2002)**, "Social Democracy and Globalization: The Cases of France and the UK" . *Government and Opposition*, Vol. 37 Issue 4, pp.466-500

♦**Clift, B. (2004)**, "The social and employment policies of the Jospin Government". In: Bonoli, G., Powell, M. (Eds), *Social democratic party policies : in contemporary Europe*. London and New York: Routledge, pp.123-140

♦**Clift, B. (2005)**, *French Socialism in a Global Era. The Political Economy of New Social Democracy in France*. New York, London : Continuum

♦**Clift, B. & Tomlison, J. (2006)**, "Credible Keynesianism? New Labour Macroeconomic Policy and the Political Economy of Coarse Tuning" . British Journal of Political Science 37, Cambridge University Press, PP.47–69

♦**Clogg, R. (1996)**, Obituary: Andreas Papandreou. Available at: https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-andreas-papandreou-1338574.html (Accessed, 6/5/2020)

♦**Clogg, R. (2013)**, *A Concise History of Greece.* New York: Cambridge University Press

♦**Close, D. (2002)**, *Greece since 1945*. New York: Routledge

♦**Coates, D. (2005)**, *Prolonged Labour: The Slow Birth of New Labour Britain: The Slow Birth of New Labour in Britain.* Basingstoke Palgrave Macmillan

♦**Coates, S. (2018)**, **"**Analysis: PFI is product of the New Labour era". Available at: https://www.thetimes.co.uk/article/analysis-pfi-is-product-of-the-new-labour-era-gtmtvk06w (Accessed, 15/4/2020)

♦**Coburn, D. (2000)**, "Income inequality, social cohesion and the health status of populations: the role of neo-liberalism". *Social Science Medicine,* 51(1): 135–146.

♦**Cohen, D. (1995)**, *The Misfortunes of Prosperity: An Introduction to Modern Political Economy.* Cambridge, Lonton : The MIT Press

♦**Cole, A. (1994)**, *Francois Mitterrand: A Study in Political Leadership*. Oxon and New York : Routkledge

♦**Cole,A. (2001)**, "The New Governance of French Education?".In, *Public Administration 79(3): 707-724*.

♦**Cole, A. (2005)**, French Politics and Society. London and New York : Routledge

♦**Cole,G.D.H. (1953)**, *History of Socialist thought. The forerunners, 1789-1850*, 1 ed., London : Macmillan; New York : St. Martin's Press,

♦**Cole, G.D.H. (1953)**, *A history of socialist thought*. Vol. 3. London: Macmillan.

♦**Colleti, L. (1972)**, *From Rousseau to Lenin Studies in Ideology and Society*. New York and London: Monthly Review Press

♦**Collignon, S.(2016)**, "Ohne Demokratie kein Europa". Available at: https://www.zeit.de/wirtschaft/2016-01/europa-zukunft-demokratie (Accessed:22/02/2020)

♦**Collier, P. (2019)**, *Sozialer Kapitalismus! Mein Manifest gegen den Zerfall unserer Gesellschaft*. München: Siedler Verlag

♦**Collini, S. (1979)**, *Liberalism and Sociology: L. T. Hobhouse and Political Argument in England, 1880–1914*. New York: Cambridge University Press.

♦**Colton, J. (1953)**, "Léon Blum and the French Socialists as a government party". *The Journal of Politics 15(4) (Nov). pp. 517-543*

♦**Colton, J. (1987)**, Léon Blum: Humanist in Politics. Durham: Duke University Press

♦**Congdon, T.(2007),** *Keynes, the Keynesians and Monetarism*. Cheltenham:Edward Elgar Publishing,

♦**Conklin, A.L. (2012)**, "Socialism Takes Over France, Again?". Origins *vol. 6, issue 1 – October. Available at:* https://origins.osu.edu/article/socialism-takes-over-france-again/page/0/1 (Accessed, 7/5/2020)

♦**Cornell, A., Møller,J.& Skaaning, S-E. (2020)**, *Democratic Stability in an Age of Crisis: Reassessing the Interwar period.* New York: Oxford University Press

♦**Crescenzi, T. (2011)**, *Beyond the Keynesian Endpoint: Crushed by Credit and Deceived by Debt— How to Revive the Global Economy*. New Jersey: Pearson Education, Inc

♦**Creswell J.W. & Plano Clark, V.L. (2010)**, *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Second Edition. London: SAGE Publications, Inc.

♦**Croce, B. (1968)**, *Geschichte Europas im neunsehnten Jahrhundert.* Frankfurt.a.M : Suhrkamp Verlag

♦**Cronin, J.E. (2004)**, *New Labour's Pasts: The Labour Party and Its Discontents. London*: Pearson Education Limited.

♦**Crosland, A. (1956)**, *The Future of Socialism.* London : Jonathan Cape

Crotty, J. (2019), *Keynes Against Capitalism. His Economic Case for Liberal Socialism*. London: Routledge

♦**Crouch, C. (1979)**, *The Politics of Industrial Relations*. Manchester: Manchester University Press

♦**Crouch, C. (2004),** *Post- democracy*. Polity Press

♦**Crouch, C. (2007)**, “Kommerzialisierung oder Staatsbürgerschaft. Bildungspolitik und die Zukunft des öffentlichen Dienstes“. In : Mackert,J.& Müller, H.P. (Ed), *Moderne (Staats)Bürgerschaft: Nationale Staatsbürgerschaft und die Debatten der Citizen-Studies*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften pp 167-212

♦**Crouch, C. (2008)**, *Postdemokratie***.** Bonn: Suhrkamp

♦**Crouch,C.(2010)**, “Postdemokratie und die Krise des «privatisierten Keynsianismus»”. In: Huber, B. (Ed.), *Kurswechsel für Deutschland: Die Lehren aus der Krise. Frankfurt :* Campus Verlag , pp. 114-129

♦**Crouch, C. (2013)**, “From Defensive to Assertive Social Democracy”. *Friedrich Ebert Stiftung, Social Democracy Research Network, SE Journal* Nr. 1 Dec. pp.1-11

♦**Crouch, C. (2013 b)**, *Making Capitalism Fit For Society*. Cambridge/Malden : Polity Press

♦**Crouch, C. (2013 c)**, “Corporative Industrial Relations and the Welfare State”. In: Barry –Jones , R.J (Ed): Perspectives on Political Economy: Alternatives to the Economics of Depression London / New York: :Bloomsbury Academic, pp.139-168

♦**Crouch, C. (2018)**, “The Double Crisis of European Social Democracy”. In: Castells , M et. al (Ed), *Europe's Crises*. Cambridge , Medford: Polity Press , pp. 294-321

♦**Cumbers,A. (2012)**, *Reclaiming Public Ownership: Making Space for Economic Democracy*. London: Zed Books

♦**Cunningham, J. & Cunningham, S. (2012)**, *Social Policy and Social Work*. London: Sage.

♦**Czada, R. (2004)**, “Die neue deutsche Wohlfahrtswelt - Sozialpolitik und Arbeitsmarkt im Wandel”. In: Lütz,S ., Czada, R. (Eds.), *Wohlfahrtsstaat — Transformation und Perspektiven*. Wiesbaden : Springer Fachmedien

Dahl, R. (1998), *On Democracy*. New Haven, London: Yale University Press,

♦**Dahrendorf, R. (1983)**, *Die Chancen der Krise . Über die Zukunft des Liberalismus*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.

♦**Dahrendorf , R. (1987)**, “Das Elend der Sozialdemokratie”. In : *Merkur , Jg 41 , h 12 , S1021-1038*

♦**Dahrendorf, R. (1999)**, *Ein neuer Dritter Weg? Reformpolitik am Ende des 20. Jahrhunderts*.Tübingen: Mohr Siebeck

♦**Dahrendorf, R. (2004)**, *Der Wiederbeginn der Geschichte: vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak. Reden und Aufsätze*.München: Beck Verlag

♦**Dahrendorf, R. (2007)**, *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung: Vorlesungen zur Politik der Freiheit im 21 Jahrhundert*. München : Verlag CH Beck

♦**Dal Molin, E. (2007)**, "1851–1944: Universalism Triumphant". In: Celestin, R.& DalMolin, E. (Ed.), *France From 1851 to the Present: Universalism in Crisis* Palgrave Macmillan New York Houndmills, Basingstoke, Hampshire, pp. 11-204

♦**Dalakoglou, D. & Kallianos, Y. (2018)**, "Eating mountains' and 'eating each other': Disjunctive modernization, infrastructural imaginaries and crisis in Greece". *Political Geography 67 November, pp. 76-87*

♦**Dalton, H. (1935)**, *Practical Socialism for Britain*. London George Routledge and Sons, Limited;

♦**Daniel, C. (1998)**, *Widespread protests by unemployed people: towards a new form of social movement?* Avai;able at: https: //www.eurofound.europa.eu/ publications/ article/1998/ widespread-protests-by-unemployed-people-towards-a-new-form-of-social-movement (Accessed, 13/5/2020)

♦**Dauderstädt, M. (2006***), Lohnnebenkosten: Nicht Beschäftigungsbremse, sondern Kollektivkonsum.* Friedrich-Ebert-Stiftung: Internationale Politikanalyse.

♦**Dauderstädt . M. (2013)**, "Germany's socio-economic model and the Euro crisis". *Brazilian Journal of Political Economy (Revista de Economia Política) , vol. 33, nº 1 (130), pp. 3-16, January-March*

♦**Dauderstädt, M. (2014)**, *Konvergenz in der Krise Europas gefährdete Integration* Friedrich-Ebert-Stiftung, Internationale Politikanalyse, September, Berlin

♦**David, M.E. (1999)**, "Home, work, families and children: New labour, new directions and new dilemmas". *International Studies in Sociology of Education,* 9(2),pp. 111-132

♦**Davies, C. (2013)**, *Finance for housing.* Bristol : Policy Press

♦**Davis, R. (2011)**, " Conservative Liberals and a liberal Labour Party? The Identity Crisis of the British Liberal Party 1906 – 1924". Les Cahiers du MIMMOC *[En ligne], 7 | 2011, mis en ligne le 01 septembre 2011, consulté le 21 mai 2019.*Available at: URL : http://journals.openedition.org/mimmoc/676 ; DOI : 10.4000/mimmoc.676 (Accessed, 1/1/2020)

♦**Dayan, J-L. (2003),** "Die 35-Stunden-Woche- das Ende einer französischen Ausnahme?" . In: *WSI Mitteilungen,* 55(2), pp. 100-110.

♦**De Deken, J. (2014)**, "Identifying the Skeleton of the Social Investment State", In: Cantillon, B.& Vandenbroucke, F (Eds.), *Reconciling Work and Poverty Reduction: How Successful Are European Welfare States?* New York: Oxford University Press, p. 260-283

♦**De la Porte, C. (2008)**, *The European Level Development and National level Influence of the Open Method of Coordination: The Cases of Employment and Social Inclusion.* Ph.D. thesis, Department of Social and Political Studies, European University Institute, Florence

♦**Damesin, R.(1997)**, *Large companies to face heavier taxation* . Available at: https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/1997/large-companies-to-face-heavier-taxation (Accessed, 3/5/2020)

♦**De Graaf, J. (2019)**, *Socialism across the Iron Curtain: Socialist Parties in East and West and the Reconstruction of Europe after 1945*. Cambridge: Cambridge University Press

♦**Delhey, Y. (2004)**, *Schwarze Orchideen und andere blaue Blumen: Reformsozialismus und Literatur in der DDR*. Würzburg:Königshausen und Neumann

Delwit, P. (2005), "Electoral Developments in European Social Democracy" in Delwit P. (ed.), *Social Democracy in Europe.* Brussels, Ed. de l"Université Libre des Bruxelles

♦**Demailly, D.& Raynaud, E. (2006)**, "I Vue dí ensemble : Revenus et pauvretes depuis 1996. In: Les revenus et le patrimoine des Menages, INSEE.

♦**De Long, B. (2009)**, "John Maynard Keynes". *Econ 115 Lecture: Fall 2009*: U.C. Berkeley. Available at: https://delong.typepad.com/files/20090929-115-lecture-9.pdf (Accessed, 18/04/2020)

♦**Denord, F (2008)**, "Vom Neoliberalismus im Allgemeinen und in Frankreich im Besonderen". *Denknetz,* Jahrbuch pp. 202-215

♦**Denzin N.K.& Lincoln, Y.S. (2000)**, Handbook of Qualitative Research. London: SAGE Publications, Inc

♦**Desierto,D (2015)**, *Public Policy in International Economic Law: The ICESCR in Trade, Finance and Investment*. Oxford: Oxford University Press

♦**Der Spiegel(1999)**, "Freie Hand für den Kanzler". Available at: https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-10208952.html (Accessed, 14/5/2020)

♦**Dewey, J. (2002***), Human Nature and Conduct: An Introduction to Social Psychology. Amherst New York: Prometheus Books*

♦**Dewey, J.&Tufts, J. (1978)**, *Ethics.* In: Middle Works Bd. 5. Boydston. J.A.(Ed). Carbondale : Southern Illinois University Press

♦**Dewey, P. (2014)**, *War and Progress: Britain 1914-1945.* London, New York : Routledge

♦**De Waele, J.M. (2016)**, *Conspicuous Absence: Social emocracy in Central and Eastern Europe.*Interviewed by Aurélie Windels 29. Available at: http://nearfuturesonline.org/conspicuous-absence-social-democracy-in-central-andeastern-europe/ **(Accessed, 02.05.2020)**

♦**Diamond, P. (2012)**, "From Fatalism to Fraternity: Governing Purpose and the Good Society. In Diamond, P. & Cramme, O. (Ed.), *After the Third Way.* The future of social democracy in Europe. London:New York :I.B Tauris

♦**Diamond, P. (2015)**, *Depleted Capital: The State of European Social Democracy* Available at: https://www.worldpoliticsreview.com/articles/16323/depleted-capital-the-state-of-european-social-democracy(Accessed:23/02/2020)

♦**Diamond, P. (2016)**, *Endgame for the centre left ? The Retreat of Social Democracy Across Europe.* London: Rowman & Littlefield International Ltd.

♦**Diamond, P.&Giddens,A.(2006),** *The Third Way to Lisbon.* Available at: **https://www.wsj.com/articles/SB114289285539103336?mod=opinion&ojcontent=otep** (Accessed,10/3/2020)

♦**Dimou, A. (2009)**, *Entangled Paths towards Modernity s. Contextualizing socialism and nationalism in the Balkans*. Budapest New York: Central European University Press

♦**Dimitrakopoulos, D. G.& Passas, A. (2011)**, "The Panhellenic Socialist Movement and European Integration: The Primacy of the Leader". In : Dimitrakopoulos, D. G. *(Ed.), Social Democracy and European Integration: The Politics of Preference Formation*. Oxon, New York : Routledge pp.117-156

♦**Dingeldey, I. (2000)**, *Erwerbstätigkeit und Familie in Steuer- und Sozialversicherungssystemen: Begünstigungen und Belastungen verschiedener familialer Erwerbsmuster im Ländervergleich*. Opladen: Leske + Budrich.

♦**Dingeldey, I. & Reuter, S. (2003)**, "Arbeitsmarktintegration von Müttern als Ziel der Familienpolitik – Zunehmende Arbeitsmarktsegmentation in Frankreich und Großbritannien". *Femina Politica 12, Vol 12. Nr. 1, pp .55-68*

♦**Dittberner, J.(1969)**, *Die Bundesparteitage der Christlich Demokratischen Union und der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands von 1946 bis 1968, Eine Untersuchung der Funktion von Parteitagen*. Dissertation an der Freien Universität Berlin. Augsburg

♦**Donelly, M. (1999)**, *Britain in the Second World War*. London: Routledge

♦**Dörre, K.(1999)**, "Die SPD in der Zerreißprobe. Auf dem „Dritten Weg". In, Dörre, K., Panitch, L., Zeuner, B. (Eds.): *Die Strategie der„Neuen Mitte". Verabschiedet sich die moderne Sozialdemokratie als Reformpartei?* Hamburg:VSA Verlag, pp. 6 – 24.

♦**Dörre, K., Lessenich S. & Rosa H. (2009)**, *Soziologie - Kapitalismus - Kritik. Eine Debatte.* Suhrkamp Verlag , Frankfurt/M

♦**Dow, C. (1964),** *The Management of the British Economy 1945–60,* Cambridge: Cambridge University Press

♦**Dowe, D. (2007)**, Von der Arbeiterpartei zur Volkspartei Programmentwicklung der deutschen Sozialdemokratie seit dem 19. Jahrhundert. Available at: http://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/06085.pdf (Accessed, 2/5/2020)

♦**Dowe, D. & Klotzbach, K. (1998)**, P*rogrammatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*. Berlin: Dietz Verlag

♦**Dowe, D. & Klotzbach, K. (1998)**, P*rogrammatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*. Berlin: Dietz Verlag

♦**Draenos, S. (2012)**, *Andreas Papandreou: The Making of a Greek Democrat and Political Maverick.* New York: I.B Tauris

♦**Driver, S. (2008)**, "Poverty, Social Justice and the Labour Government, 1997-2007". *Benefits: A Journal of Poverty and Social Justice,* 16(2), pp. 157-67

♦**Driver, S.& Martell, L. (1998)**, *New Labour: Politics after Thatcherism.* Cambridge: Polity Press

♦**Drucker, P. (1994)**, "The age of social Transformation*". The Atlantic Monthly* , Nov. 1994,Vol. 274, No. 5; 53-80

♦**Drucker, P. (2004)**, *Post-capitalist Society*. London –New York:Routledge, Taylor & Francis Group

♦**Drucker, P. (2009)**, *Management. Tasks, Reponsibilities ,Practices*. New Delhi, Mumbai, Kolkata

♦**Dubet, F. (2014)**, "Wandlungen des Kapitalismus und Konzeptionen sozialer Gerechtigkeit". In, Dörre,K., Jürgens,K. & Matuschek, I. (Ed.), *Arbeit in Europa Marktfundamentalismus als Zeressprobe*. Frankfurt-New York :Campus Verlag, pp 51-70

♦**Dufour, C. (1998)**, "France". In, Fajertag, G. (Ed.), *Collective Bargaining in Western Europe 1997-1998*, Brüssel: EUTI

♦**Dufour, C. (1999)**, "Die 35-Stunden-Frage in Frankreich - Verhandlung oder Zwang?". In: *Kurswechsel* 4/1999, pp.79-89

♦**Dullien, S.& von Hardenberg, C. (2009)**, *Deregulierung in der öffentlichen Debatte in Deutschland.* Hans-Böckler-Stiftung: Institut für Makroökonomie und konjunkturforschung.

♦**Dümig, K. (2010)**, "Ruhe nach und vor dem Sturm: Die Arbeitsmarkt- und Beschäfti- gungspolitik der Großen Koalition". In, Egle, C.& Zohlnhöfer, R. (Eds.), *Die zweite Große Koalition. Eine Bilanz der Regierung Merkel 2005-2009.* Wiesbaden: VS-Verlag, pp. 279-301

♦**Dunn, M. (2002)**, "Greece: The Economy". In, Bell, I (Ed.), *Central and South-Eastern Europe 2003.* London : Europa Publications , pp.278-302

♦**Dunn, M. (2003)**, "Greece: The Economy". In, Bell, I (Ed.), *Central and South-Eastern Europe 2004*. London : Europa Publications , pp.282-306

♦**Dupré, B. (2011)**, *50 political ideas you really need to know*. New York/London : Quercus Publishing Inc

♦**Durkheim, E. (1951)**, *Suicide*. Glencoe: The Free Press of Glencoe

♦**Durkheim,E. (1976)**, *Regeln der soziologischen Methode.* Neuwied, Berlin: Luchterhand Verlag

♦**Dutton, J. (2003)**, Liberal Governments of 1905-15. Available at: https://liberalhistory.org.uk/history/liberal-governments-of-1905-15/ (Accessed, 02/04/2020)

♦**DWP (2012a)**, *Background to Reform, Department for Work and Pensions*, Available at: http://www.dwp.gov.uk/policy/pensions-reform/background-to-reform/, (11.9.2019)

♦**DWP (2012b)**, *The Pensions Act 2007, Department for Work and Pensions. (Available at*: http://www.dwp.gov.uk/policy/pensions-reform/the-pensions-act-2007/, (Accessed, 11.9.2019).

♦**Eatwell,J.& Milgate, M. (2011***), The Fall and Rise of Keynesian Economics.* New York: Oxford University Press

♦**Eardley, T. et al. (1996)**, *Social Assistance in OECD Countries. Volume II: Country Reports.* London, Available at: http://eprints.whiterose.ac.uk/73427/1/ (20.01.2020) .

♦**Eagletton, T. (2000)**, *Ideologie: Eine Einführung.* Stuttgart :Metzler

♦**Ebeling, R.M. (2007)**, "Marching to Bismarck's Drummer: The Origins of the Modern Welfare State". In: *The Freeman: I d e a s o n L i b e r t y,Dec. pp. 4-5*

♦**Eder, F.(2011),** *Warum Bismarck die Krankenkasse erfand*. Available at: https://www.welt.de/print/wams/wirtschaft/article13517529/Warum-Bismarck-die-Krankenkasse-erfand.html (Accessed, 3/5/2020)

♦**Edling, N. (2019)**, "Multiple Welfare States-Histories of a Keyword". In: Edling, N (Ed.), *The Changing Meanings of the Welfare State: Histories of a Key Concept in the Nordic Countries*.New York, Oxford: Berghahn Books , pp. 27-75

♦**Egle, C. (2005)**, "Linke Rhetorik und ungelöste Probleme: Sozialdemokratische Reformpolitik in Frankreich in vergleichender Perspektive".In: Deutsch-Französisches Institut (Ed.), *Frankreich Jahrbuch 2004.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp 81-111

♦**Egle, C. (2006a)**, "Frankreich". In, Merkel, W.,Egle, C.,Henkes, C.,Ostheim, T.&Petring, A. (Ed.), *Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa*, Wiesbaden: VS-Verlag, pp. 197-232.

♦**Egle, C. (2006b)**, "Deutschland". In, Merkel, W.,Egle, C.,Henkes, C.,Ostheim, T.&Petring, A. (Ed*.), Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa*, Wiesbaden: VS-Verlag, pp. 154-196.

♦**Egle, C. (2009)**, *Reformpolitik in Deutschland und Frankreich. Wirtschafts- und Sozialpolitik bürgerlicher und sozialdemokratischer Regierungen seit Mitte der 90er Jahre.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Egle, C.& Henkes, C. (2003)**, "Später Sieg der Modernisierer über die Traditionalisten? Die Programmdebatte in der SPD". In: Egle C., Ostheim, T.& Zohlnhöfer, R (Eds.), Das *rot-grüne Projekt. Eine Bilanz der Regierung Schröder 1998–2002* Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, pp. 67-92.

♦**Ehmke, T.& Jude, N. (2010)**, "Soziale Herkunft und Kompetenzerwerb". In: Klieme, E.,Artelt, C., Hartig, J., Jude, N., Köller, O., Prenzel, M., Schneider, W.& Stanat, P (Eds.), *PISA 2009. Bilanz nach einem Jahrzehnt*. Münster : Waxmann 2010, pp. 231-253

♦**Ehrke, M. (2000)**, Revisionism Revisited: The Third Way and European Social Democracy. Concepts and Transformation, Volume 5, Issue 1, Jan , p. 7 - 27

♦**Ehrmann, H. (1941)**, "The Blum Experiment and the Fall of France". *Foreign Affairs Vol. 20* , Nr. 1 , Oct, pp. 152-164

♦**Eichenhofer, E. (2009)**, "Soziale Grundrechte – in Weimar ersonnen und im vereinten Deutschland zu vollenden!" In: Friedrich-Ebert-Stiftung, Landesbüro Thüringen, Lash, S (Ed), *Die Weimarer Verfassung Wert und Wirkung für die Demokratie*. Berlin: Wagemann Medien GmbH

♦**Eichenhofer, E. (2012)**, *Soziale Menschenrechte im Völker-, europäischen und deutschen Recht*. Tübingen :Mohr Siebeck

♦**Eichler, W. (1972)**, *Zur Einführung in den demokratischen Sozialismus*. Bonn – Bad Godesberg: Verlag neue Gesellschaft.

♦**Eichhorst, W.& Zimmermann, K.F. (2005)**, Eine wirtschaftspolitische Bilanz der rot-grünen Bundesregierung. Available at : http://www.bpb.de/apuz/28744/eine-wirtschaftspolitische-bilanz-der-rot-gruenen-bundesregierung?p=all (Accessed, 30.3.2020)

♦**Elliott, G. (1993),** *Labourism and the English Genius: The Strange Death of Labour England?* London: Verso.

♦**Elliott**, **L .& White, M. (1997)**, "Brown gives Bank independence to set interest rates" Available at: **https: // www. Theguardian .com/ politics/1997/may/07/economy.uk** (Accessed, 03/5/2020)

♦**Ellisson, N. (2006),** *The Transformation of Welfare States?* Oxon, New York:Routledge

♦**El- Ojeili, C. (2015)**, Beyond *Post- Socialism Dialogues with the Far-Left.* Houndsmills, Basingstoke, Hampshire , New York: Palgrave Macmillan

♦**Elster, J. (1985)**, *Making Sense of Marx*. Cambridge **:** Cambridge University Press

♦**Epstein, C. (2015)**, *Nazi Germany: Confronting the Myths*. Malden , Oxford :Willey Blackwell

♦**Erhel, C.,Mandin,L. & Palier, B. (2005)**, **"**The Leverage Effect: The Open Method of Co-ordination in France". In: Zeitlin, J. & Pochet P, (Eds)), *The Open Method of Coordination in Action: The European Employment Strategy and Social Inclusion Strategies.* Brussels: PIE- Peter Lang , pp. 217–47.

♦**Ermacora, F. (1979**), Grundriss einer Allgemeinen Staatslehre. Berlin: Duncker und Humblot

♦**Ermakoff, I. (2008)**, *Ruling Oneself Out: A Theory of Collective Abdication*. Durham and London: Duke University Press

♦**Esser, J. (2003)**, **"**Funktion und Funktionswandel der Gewerkschaften in Deutschland". In Schroeder, W., Weßels , B. (Ed.), *Die Gewerkschaften in Politik und Gesellschaft der Bundesrepublik Deutschland.* Wiesbaden: Springer Fachmedien, pp. 65-84

♦**Esping-Andersen, G. (1985)**, *Politics Against Markets. The Social Democratic Road to Power.* Princeton: Princeton University Press

♦**Esping-Andersen, G. (1989)**, "The Three Political Economiew of the Welfare State" . In: *Canadian Journal of Sociology and Anthropology,* 26 (1) , pp.10-36

♦**Esping-Andersen, G. (1990),** *The Three Worlds Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press

♦**Esping-Andersen, G. (1996)**, "After the golden age? Welfare state dilemmas in a global economy". In: Esping-Andersen, G. (Ed.), *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. London: Sage, pp.1-31

♦**Esping-Andersen, G. (1998)**, "Die drei Welten des Wohlfahrtskapitalismus. Zur politischen Ökonomie des Wohlfahrtsstaates;" In: Lessenich, S.& Ostner, I. (Ed), *Welten des Wohlfahrtskapitalismus – Der Sozialstaat in vergleichender Perspektive;* Frankfurt am Main , New York , pp.19-56

♦**Esping-Andersen, G. (1999)**, *Social Foundations of Postindustrial Economies.* Oxford: Oxford University Press

♦**Esping-Andersen, G. (2002)**, "Towards the Good Society, Once Again?".In: Esping-Andersen, G ., Gallie, D.,Hemerijck, A. & Myles, J. (Eds.), *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1-25

♦**Esping-Andersen, C .& Van Kersbergen, K. (1992)**, "Contemporary Research on Social Democracy". *Annual Review of Sociology* , Vol. 18 , pp. 187-208

♦**Estevão, M.& Sá, F. (2008)**, "The 35-hour workweek in France: Straightjacket or welfare improvement?". *Economic Policy,* July , pp. 417–463 CEPR, CES, MSH,

♦**Euchner, W., Grebing, H. et.al. (2005)**, *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland: Sozialismus — Katholische Soziallehre — Protestantische Sozialethik. Ein Handbuch*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**European Commission** (2005), *Employment in Europe 2005, Brüssel*

♦**Eurostat (2016)**, General government gross debt – annual data, Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225& plugin=1, 22.2.2016 (Accessed: 20/07/2019)

♦**Eurostat(2020**), Government revenue, expenditure and main aggregates Available at:https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/ nui/show.do? dataset= gov_10a_main&lang=en (Accessed, 24/05/2020)

♦**Eurostat**, Self-reported unmet need for medical care by sex. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tespm110/default/table?lang=en((Accessed, 27/06/2019)

♦**Eurostat**, main national accounts tax aggregates [gov_10a_taxag] . Available at: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10a_taxag&lang=en (Accessed, 26/07/2018)

♦**Eurostat**, Government deficit/surplus, debt and associated data[gov_10dd_edpt1]) Available at: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10dd_edpt1&lang=en

♦**Eurostat**, Expenditure main results. Available at: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en (Accessed: 27/07/2018)

♦**Evans, M.& Godin, E. (2014)**, *France Since 1815*. Oxon, New York: Routledge

♦**Epstein, K. (1973)**, *Die Ursprünge des Konservativismus in Deutschland. Der Ausgangspunkt: Die Herausforderung durch die Französische Revolution 1770–1806,* Frankfurt a. M.- Berlin: Propyläen Verlag

♦**Fahimi, Y. (2017)**, "Freiheit und ihre heutige Gefährdung". In: Dahm,J., Krell, C., Mörschel, T. & Trömmer, M. (Ed.), *Grundwerte: Brücken oder Grenzen zwischen politischen Strömungen?* Projekt Gute Gesellschaft–Soziale Demokratie Bonn: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 5-8

♦**Fairclough,N. (1995)**, *Critical Discourse Analysis. The critical study of language*, England: Pearson Education, Longman

♦**Fairclough,N. (2000)**, *New Labour, New Language?* London, New York: Routlegde

♦**Falter, J. et.al. (1986)**, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik*. München: C.H. Beck Verlag.

♦**Faucher-King, F. & Le Gales, P. (2010)**, *The New Labour Experiment. Change and Reform under Blair and Brown.* Stanford: Stanford University Press.

♦**Faulenbach, B. (2000)**, "Zur Entwicklung des demokratischen Sozialismus seit dem Zweiten Weltkrieg in Deutschland". In: Dowe, D. (Ed.*), Demokratischer Sozialismus in Europa seit dem Zweiten Weltkrieg*. Referate und Diskussionen einer internationalen Konferenz des Gesprächskreises Geschichte der Friedrich-Ebert-Stiftung und des Instituts für soziale Bewegungen der Universität Bochum in Berlin am 2. Oktober 2000. Bonn. S. 73 – 86. Available at : http://library.fes.de/fulltext/historiker/00990005.htm (20/04/2020)

♦**Faulenbach, B. (2013)**, *Willy Brandt*. München: C.H.Beck

♦**Favretto, I. (2003)**, *The Long Search for a Third Way: The British Labour Party and the Italian Left since 1945*. Basingstoke: Palgrave Macmillan

♦**Featherstone, K. (2003)**, "Political parties and democratic consolidation in Greece". In: Pridham, G. (Ed.), *Securing democracy: political parties and democratic consolidation in southern Europe.* London : Routledge , pp. 179-202

♦**Featherstone, K. (2005)**, "Introduction: 'Modernisation' and the Structural Constraints of Greek Politics". *West European Politics*, 28:2, 223-241

♦**Featherstone, K. & Tinios, P. (2006)**, "Facing Up to the Gordian Knot: The Political Economy of Pension Reform'. In: Petmesidou, M .& Mossialos, E (Ed.), *Social Policy Developments in Greece*. Aldershot: Ashgate, pp. 174-193

♦**Feigenbaum, H., Henig, J.& Hamnet, C. (1999)**, *Shrinking the State: The Political Underpinnings of Privatization*. Cambridge, UK: Cambridge University Press

♦**Feinstein, C. H. (1995)**, *Banking, Currency, and Finance in Europe Between the Wars*. Oxford: Clarendon Press

♦**Felbermayr, G.,Battisti, M.& Lehwald, S (2016)**, *Entwicklung der Einkommensungleichheit. Daten, Fakten und Wahrnehmungen*. Studie im Auftrag der Stiftung Familienunternehmen, München. Ifo Institut – Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München e.V.

♦**Fenger, H. (2005/2007)**, *"Welfare regimes in Central and Eastern Europe. Incorporating post-communist countries in a welfare regime typology"*. Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences, CIISS August . Available at: http://www.learneurope.eu/files/9913/7483/4204/Welfare_regimes_in_Central_and_Eastern_Europe.pdf (Accessed, 20/5/2020)

♦**Fenske, H. (2008)**, Politisches Denken von der Französischen Revolution bis zur Gegenwart. In: Fenske, H.,Mertens, D.,Reinhard, W.&Rosen, K (Eds.): *Geschichte der politischen Ideen.* Frankfurt a. M : Fisher Taschenbuch Verlag , pp.379-577

♦**Fermer, D. (2013)**, *Three German Invasions of France: The Summers Campaigns of 1830, 1914, 1940*. Barnsley: Pen & Sword Military

♦**Ferragina E.& Seeleib-Kaiser M. (2011)**, "Thematic Review - Welfare regime debate: past, present, future?", *Policy & Politics*, Vol. 39 (4), p. 583-611. Published by Policy Press, University of Bristol. Available at: http://dx.doi.org/10.1332/030557311X603592 (Accessed. 12/5/2020)

♦**Ferrera, M. (1996)**, "The "Southern" model of welfare in social Europe". *Journal of European Social Policy,* 6(1),pp. 17-37.

♦**Ferrera, M. (2010)**, "The South European Countries". In F. G. Castel, S. Leibfried, J. Lewis, and C. Pierson (Eds.). *The Oxford Handbook of the Welfare State*, 616-629. Oxford: Oxford University Press

♦**Ferry, L.& Renaut, A.(1992)**, *Political Philosophy 3: From the Rights of Man to the Republican Idea*. Chicago, London : The University of Chicago Press.

♦**Fetscher,I.(1973**), "Was ist demokratischer Sozialismus?". Available at: http://www.zeit.de/1972/44/was-ist-demokratischer-sozialismus/komplettansicht (Accessed, 20/05/2020)

♦**Fetscher, I.(1985)**, "Gewalt im Denken von Marx und Engels - Violence in the thinking of Marx and Engels". In: Leser, N (Ed), *Macht und Gewalt in der Politik und Literatur des 20. Jahrhunderts. Wien:* Böhlau Verlag , pp. 107-121

♦**Fetscher, I**. (1983), "Schritte zur Modernisierung und Demokratisierung des Rechts Zur Rechtspolitik der sozial-liberalen Koalition" . *Gewerkschaftliche Montshefte* 1 / 83, pp. 52-62

♦**Fischer, S. (2005)**, *Gerhard Schröder und die SPD. Das Management des programmatischen Wandels als Machtfaktor*. München: Forschungsgruppe Deutschland

♦**Fiegle, T. (2003)**, Von der Solidarité zur Solidarität: ein französisch-deutscher Begriffstransfer. Münster, Hamburg , London :Lit Verlag

♦**Fishman, N. (2009)**, Afterword. In: Callaghan, J., Fishman, N .,Jackson, B .& Mcivor, M (Ed.), *In search of social democracy. Rsponses to crisis and modernisation*. Manchester , New York: Manchester University Press, pp. 286-300.

♦**Fleischer, H. (2006)**, "Authoritarian rule in Greece (1936–1974)and its heritage". In Borejsza,J.W & Ziemer,K (Eds.) *Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe: Legacies and Lessons from the Twentieth Century*. New York: Berghahn Books,pp , 237–75

♦**Föllmer, M. (2015)**, Führung und Demokratie in Europa. In: Müller, T.B.& Tooze, A. (Ed.), *Normalität und Fragilität Demokratie nach dem Ersten Weltkrieg.* Hamburg: Hamburger Edition

♦**Foley, M. (2000)**, *The British Presidency*. Manchester, New York :Manchester University Press

♦**Foot, M. (1997)**, *Aneurin Bevan: 1897-1960.* London : Victor Gollancz

Foote, G. (1985), *The Labour Party's Political Thought. A History.* London : Croom Helm

♦**Foote,G. (2002)**, *The Labour Party's Political Thought: A History.* Palgrave Macmillan . Basingstoke, New York

♦**Fouskas, V. (1997)**, "The Left and the crisis of the Third Hellenic Republic, 1989-1997". In, Sassoon, D. (Ed.), *Looking Left: European Socialism after the Cold War,* London: I.B Tauris,pp. 64-87.

♦**Frach, L. (2008)**, *Finanzaufsicht in Deutschland und Großbritannien. Die BaFin und die FSA im Spannungsfeld der Politik.* Wiesbaden: VS-Verlag

♦**Francis, M. (1997)**, *Ideas and Policies Under Labour, 1945-1951: Building a New Britain*. Manchester and New York: Manchester University Press

♦**Fratzscher,M. (2018)**, On the dark side of the German economy — now with transcript!! Available at: https://ftalphaville.ft.com/2018/03/29/2199403/marcel-fratzscher-on-the-dark-side-of-the-german-economy-now-with-transcript/ Accessed, 23/4/2020)

♦**Fraune, C. (2011)**, Neue Soziale Pakte in Deutschland und den Niederlanden: Das Bündnis für Arbeit, Ausbildung und Wettbewerbsfähigkeit und der Museumpleinakkoord 2004 im Vergleich. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften , Springer Fachmedien

♦**Freeden, M. (2003)**, **"**The coming of the welfare state**"**. In: Ball, T.&Bellamy,R.(Ed.) *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought.* Cambridge, New York, Port Melbourne, Madrid, Cape Town. Cambridge University Press, pp. 7-44

♦**Freeden, M. (2007)**, Socialism:Recent Developments . In: Goodin,R.E., Pettit, P.& Pogge, P. A. (Ed.), *Companion to Contemporary Political Philosophy.* Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, pp. 435-439

♦**Freedman, R. (1990)**, *The Marxist System. Economic, Political, and Social Perspectives*. Chatham, New York : Chantham House

♦**Frevel, B. &Voelzke,N. (2017)**, *Demokratie Entwicklung – Gestaltung – Herausforderungen*. Wiesbaden: Springer Verlag

♦**Frerich, J.& Frey, M.(1996)**, Handbuch der Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag

♦**Friedänder, S. (2017)**, *Das Dritte Reich und die Juden: Die Jahre der Verfolgung 1933-1939.* Die Jahre der Vernichtung 1939-1945. Stuttgart: C.H.Beck,

♦**Friedman, M. (1991)**, *Monetarist Economics*, Oxford: Basil Blackwell

♦**Fyrth, J. (1993),** *Labour's High Noon: The Government and the Economy1945-51.*London: Lawrence & Wishart.

♦**Führ, C. (1998)**, "Zur deutschen Bildungsgeschichte seit 1945". In: Berg, C.& Furck, C-.L., (1998), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Band VI . Erster Teilband Bundesrepublik Deutschland*. München: Verlag C.H Beck, pp. 1-27

♦**Fulbrook,M. (2015)**, A *History of Germany 1918 - 2014: The Divided Nation*. Chichester, West Sussex,UK: Wiley-Blackwell

♦**Führer, K.C. (1995)**, *Mieter, Hausbesitzer, Staat und Wohnungsmarkt. Wohnungsmangel und Wohnungszwangswirtschaft in Deutschland 1914-1960*. Stuttgart: Steiner Verlag

♦**Furet, F. (1999)**, *The Passing of an Illusion: The Idea of Communism in the Twentieth Century*. Chicago, London: University of Chicago Press

♦**Gabriel, J.** (1991), Das eingeschränkte Wirtschaftswunder. Zur Erklärung der wirtschaftlichen Entwicklung der Bundesrepublik in den 80er Jahren, in: Werner Süß (Hrsg.), Die Bundesrepublik in den achtziger Jahren. Innenpolitik, politische Kultur, Außenpolitik, Opladen, 107-12

♦**Gabriel, S. (2013)**, Eduard Bernstein (1850-1932). In: Neue Gesellschaft , Frankfurter Hefte 5, pp.24-25

♦**Gallus, A.& Jesse, E. (2001)**, "Was sind Dritte Wege? Eine vergleichende Bestandsaufnahme". In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Nr. B 16 -17,2000, pp. 6 – 15.

♦**Gamble, A. (2009)**, "British Politics and the Financial Crisis". *British Politics*, 41: 1, 450-62.

♦**Ganghof, S. (1999)**, Steuerwettbewerb und Vetospieler. Stimmt die These der blockierten Anpassung?. In: *Politische Vierteljahresschrift (PVS),* Vol. 40, pp. 458-472.

♦**Garett, G. (1998)**, *Partisan Politics in the Global Economy*. Cambridge University Press, Cambridge.

♦**Ganghof, S. (2004)**, *Wer regiert in der Steuerpolitik? Einkommensteuerreform zwischen internationalem Wettbewerb und nationalen Verteilungskonflikten*. Frankfurt,New York: Campus Verlag

♦**Gardner R.N. (1956)**, *Sterling-Dollar Diplomacy. Anglo-American Collaboration in the Reconstruction of Mutilateral Trade*. London: Oxford Clarendon Press

♦**Ganslandt , H. (1993)**, **"**Das System sozialer Sicherung in Europa". In: Lottes, G (Ed.), *Soziale Sicherheit in Europa: Renten- und Sozialversicherungssysteme im Vergleich*. Heidelberg: Physica Verlag , pp. 185-204

♦**Gaus, F. (2000)**, *Political Concepts and Political Theories*. Oxford: Westview Press

♦**Gaventa, J. (1980)**, *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley.* Urbana: University of Illinois

♦**Gay,P. (1954)**, *Das Dilemma des demokratischen Sozialismus. Eduard Bernsteins Auseinandersetzung mit Marx.* Nürnberg: Nest Verlag GmbH

♦**Gazier, B. (2003)**, *Tous "sublimes". Vers un nouveau plein employ.* Paris : Flammarion.

♦**George, V. (1973)**, *Social Security and Society*. London and Boston: Routledge and Kegan George

♦**George, V., Stathopoulos, P.& Garcés, J. (2005)**, **"**Squaring the welfare circle and government ideology: Greece and Spain in the 1990s". In: Deakin, N ., Jones Finer,C.& Matthews, B. (Eds.), *Welfare and the State: Crisis of the welfare state*s. London and New York: Routledge,pp.406-432

♦**Geyer, M.H. (2008)**, "Sozialpolitische' Denk- und' Handlungsfelder: Der Umgang mit Sicherheit und Unsicherheit". In: Geyer, M.H (Ed.), *Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland seit 1945. Band 6: 1974-1982 , Bundesrepublik Deutschland Neue Herausforderungen,. wachsende Unsicherheiten.* Berlin, Bonn, Koblenz: Bundesministerium für Arbeit und Soziales und Bundesarchiv

♦**Giddens, A. (1979)**, *Die Klassenstruktur fortgeschrittener Gesellschaften.* Frankfurt: Suhrkamp Verlag

♦**Giddens, A. (1994)**, *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics* .Stanford, CA: Stanford University Press).

♦**Giddens, A. (1996)**, *Konsequenzen der Moderne,* Frankfurt a. M: Suhrkamp

♦**Giddens, A (1996 b)**, The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press

♦**Giddens, A. (1998)**, *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge. Polity Press

♦**Giddens, A. (1999)**, *Der dritte Weg. Die Erneuerung der sozialen Demokratie*. Frankfurt: Suhrkamp

♦**Giddens, A. (2000)**, *The Third Way and its Critics* . Cambridge: Polity Press.

♦**Giddens, A. (2001)**, Die Frage der sozialen Ungleichheit. Frankfurt a. M : Suhrkamp

♦**Giddens, A. (2001b)**, "The Question of Inequality". In: Giddens (Ed), *The Global Third Way Debate*. Cambridge, Polity Press, pp. 178-188

♦**Giddens, A. (2002)**, *Where Now for New Labour?* . Cambridge: Polity Press

♦**Giddens, A. (2010**), "The rise and fall of New Labour". In: New Statesman 17 May, pp. 25-27. Available at**:** https://www.newstatesman.com/uk-politics/2010/05/labour-policy-policies-blair (Accessed:08/5/2020)

♦**Giddens, A. (2010 b)**, "The rise and fall of New Labour". *New Perspectives Quartely (NPQ),* Summer , pp.32-37

♦**Giddens, A. & Diamond, P. (2005)**, "The New Egalitarianism: Economic Inequality in the UK". In: Giddens, A. & Diamond, P. (eds) The New Egalitarianism, Cambridge: Polity Press, pp. 101-119.

♦**Gildea, R. (2002)**, *France since 1945*. New York :Oxford University Press

♦**Gill, S. (2000)**, "The constitution of global capitalism". Paper presented to a Panel: The Capitalist World, Past and Present at the International Studies Association Annual Convention, Los Angeles. Available at: http://stephengill.com/news/wp-content/uploads/Gill-2000-Constitution-of-Global-Capitalism.pdf (Accessed:01/02/2020)

♦**Gildea, R. (2002)**, *France since 1945*. New York: Oxford University Press

♦**Goebel, J.& Grabka, M. M. (2011),** "Entwicklung der Altersarmut in Deutschland". In: *SOEP* papers on Multidisciplinary Panel Data Research, No. 378, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW), Berlin

♦**Glennerster, H.(2007)**, *British Social Policy. 1945 to Present*, Oxford: Blackwell

♦**Glotz, P. (1975),** *Der Weg der Sozialdemokratie. Der historische Auftrag des Reformismus* . Frankfurt,Wien ,Zürich: Büchergilde Gutenberg

♦**Glotz, P. (1999)**, *Die beschleunigte Gesellschaft. Kulturkämpfe im digitalen Kapitalismus*. München: Kindler Verlag

♦**Goderis, B. (2015)**, "Education".In Goderis , B (Ed), *Public sector achievement in 36 countries. The Netherlands Institute for Social Research, SCP,* The Hague, pp. 43-92

♦**Goldberg, H. (1968**), *The Life of Jean Jaurès*. Madison, Milwauke, London :The University of Wisconsin Press

♦**Goldhammer, A.& Ross, G., (2011)**, **"**Reluctantly Center Left ? The French Case". In: Cronin,J. E., Ross, G.W. & Shoch, J. (Eds.), *What's Left of the Left: Democrats and Social Democrats in Challenging Times*. Duke University Press pp. 141-161

♦**Goodin, R., Headey, B., Muffels R.& Dirven, H-J. (1999)**, *The Real Worlds of Welfare Capitalism.* Cambridge: Cambridge University Press

♦**Gordon,M. (1996)**, *Liberalism and Social Reform: Industrial Growth and Progressiste Politics in France, 1880-1914*. Greenwood Press , Westport Town, Singapore, Sao Paulo

♦**Gordon, P.H. & Meunier-Aitsahalia, S. (2001),** *The French Challenge: Adapting to Globalization.* Washington D.C : Brookings Institution Press

♦**Gorz, A. (1968)**, *Der schwierige Sozialismus*, Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt .

♦**Gottwald, J.C.& Paré, V. (2004)**, *Frankreichs Weg zur Allfinanzaufsicht? Die Autorité des Marchés Financiers.* Regem Analysis

♦**Grabow, K. (2005)**, *Die westeuropiische Sozialdemokratie in der Regierung. Sozialdemokratische Beschaftigungspolitik im Vergleich*. Berlin: Deutscher Universitats-Verlag

♦**Grabka, M. M.&Frick, J. R. (2007),** Vermögen in Deutschland wesentlich ungleicher verteilt als Einkommen, in: DIW-Wochenbericht 45, S. 665– 672

♦**Grabka, M. M.&Frick, J. R. (2008**), Schrumpfende Mittelschicht in Deut- schland – Anzeichen einer dauerhaften Polarisierung der verfügbaren Einkommen? DIW-Wochenbericht, 75, Nr. 10/2008, 101-108

♦**Grabka, M. M.& Frick, J.R (2009)**, Gestiegene Vermögensungleichheit in Deutschland .In: DIW Wochenbericht, Nr 4, pp .54-67

♦**Grabka, M. M.& Frick, J.R. (2009 b)**, Wealth Inequality on the Rise in Germany. German Institute for Economic Research, Weekly Report, 5(10).pp.62-59

♦**Gräßler, F. (2012)**, *Die Restabilisierung der gesetzlichen Rentenversicherung. Eine evolutionstheoretische Analyse der Reformen zwischen 2001 und 2007*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften: Springer Fachmedien

♦**Graham, B.D. (2006)**, *Choice and democratic order The French Socialist Party, 1937-1950* .Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape: Cambridge University Press

♦**Grebing, H. (1977)**, *Der Revisionismus. Von Bernstein bis zum Prager Frühling.* München:Verlag C.H Beck

♦**Grebing H.(2001)**, "Sozialismus im 21. Jahrhundert - Programmatische Konturen"**.** In: Dowe, D (Ed*)., Demokratischer Sozialismus in Europa seit dem Zweiten Weltkrieg : Referate und Diskussionen einer internationalen Konferenz des Gesprächskreises Geschichte der Friedrich-Ebert-Stiftung und des Instituts für Soziale Bewegungen der Universität Bochum in Berlin am 2. Oktober 2000).* Friedrich-Ebert-Stiftung, Historisches Forschungszentrum. Bonn, pp. 41-56

♦**Grebing, H. (2005)**, "Ideengeschichte des Sozialismus in Deutschland. Teil II". In, Euchner, W., Grebing, H. et.al (Ed.), *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland Sozialismus - Katholische Soziallehre Protestantische Sozialethik. Ein Handbuch.* Wiesbaden : VS Verlag fUr Sozialwissenschaften, pp.355-598

♦**Greene, N. (1969)**, *Crisis and decline: The French socialist party in the popular front era*. Ithaca: Cornell University Press.

♦**Grekopoulou, P. (1995)**, *Die Mittelschichten in Griechenland-Entwicklung und soziale Differenzierung seit 1950 . Ein Beitrag zur Sozialstrukturanalyse Griechenlands*. Frankfurt/M, Berlin, Bern, New York, Paris , Wien : Peter Lang

♦**Greven, M. (2007)**, *Politisches Denken in Deutschland nach 1945: Erfahrung und Umgang mit der Kontigenz in der unmittelbaren Nachkriegszeit*. Opladen und Farmington Hills: Verlag Barbara Budrich

♦**Greve, B. (2020)**, *Austerity, Retrenchment and the Welfare State. Truth or Fiction?* Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing

♦**Grimmeisen, S.& Wendt, C. (2010)**, "Die Gesundheitspolitik der Großen Koalition". In: Bukow, S.& Seemann, W. (Ed..), *Die Große Koalition. Regierung – Politik – Parteien 2005 –2009*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp.159-172.

♦**Groh-Samberg, O. (2007)**, "Armut in Deutschland verfestigt sich".In, *Wo chenbericht des DIW Berlin* 12,pp. 177–182

♦**Grundwertekommission beim Parteivorstand der SPD (1999)**, *Dritte Wege – Neue Mitte. Sozialdemokratische Markierungen für Reformpolitik im Zeitalter der Globalisierung*. Text veröffentlicht am 15.9.1999. Berlin

♦**Grundmann,R. & Stehr, N. (2012)**, *The Power of Scientific Knowledge: From Research to Public Policy*. New York :Cambridge University Press

♦**Grunwald, J,G. (1978),** *Längerfristige Perspektiven für den Arbeitsmarkt in der Bundesrepublik*. Berlin: Duncker und Humblot

♦**Gruson, P. (1990)**, La dimension géopolitique d'une germanistique dans l'enseignement supérieur français. In: Espagne,M.& Werner, M (Eds.), *Philologiques I, Contribution à l'histoire des disciplines littéraires en France et en Allemagne au 19e siècle* Paris: Éd. MSH, pp . 333-364,

♦**Guardian (2013a),** Deficit, national debt and government borrowing - how has it changed since 1946?, Available at: https://www.theguardian.com/news/datablog/2010/oct/18/deficit-debt-government-borrowing-data (18/07/2019)

♦**Guardian (2013b)**, "UK public spending since 1963" Available at: , https://www.theguardian.com/news/datablog/2010/apr/25/uk-public-spending-1963 (27/07/2019)

♦**Gueldry, M.R. (2001)**, France *and European Integration. Toward a Transnational Polity?* Westport: Praeger Publishers

♦**Guerot, U. (2015)**, "Res Publica Europae. Ein bürgerbasiertes Konzept, die politische Integration Europas zu überdenken". In: Brömmel,W., König,H.& Sicking,M (Eds.) Europa, wie weiter? Bielefeld: Transcript Verlag, pp.125-152

♦**Guest, G., MacQueen, K. M. & Namey, E. E. (2011)**, *Applied thematic analysis.* Thousand Oaks: Sage Publications

♦**Guillen, A.,Alvarez, S.& Silva, P. A. (2001)**, "Redesigning the Spanish and Portuguese Welfare State. The Impact of Accession into the European Union". *Center for European Studies Working Paper*. No. 85

♦**Guio, A.-C. (2005)**, "Einkommensarmut und soziale Ausgrenzung". *In: EU- 25. Statistik kurz gefasst, Bevölkerung und soziale Bedingungen,* 13, Brüssel

♦**Gusy,C. (2018)**, *100 Jahre Weimarer Verfassung: Eine gute Verfassung in schlechter Zeit.* Tübingen: Mohr Siebeck

♦**Habermas,J. (1962)**, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Darmstadt,Neuwied: Luchterhand

♦**Habermas,J. (1973)**, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp

♦**Habermas,J. (1985)**, *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp

♦**Habermas,J. (1987)**, *The Theory of Communicative Action: A Critique of Functionalist Reason* (T. McCarthy, Trans. Vol. 2). Boston: Beacon Press.

♦**Habermas,J. (1992)**, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp

♦**Habermas,J. (1996)**, Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Trans. William Rehg. Cambridge, Mass.: MIT Press.

♦**Habermas,J.(1998)**, *Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie.* Available at: https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50332.pdf (Accessed, 10/5/2020)

♦**Habermas, J. (2009)**, "Anerkennungskämpfe im demokratischen Rechtsstaat". In, Taylor,C. (Ed.), *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp,pp. 147–196.

♦**Habermas, J. (2014),** "Für ein starkes Europa – aber was heißt das?". In: *Blätter für deutsche und internationale Politik.* 3/2014, pp. 85-93

♦**Habermas, J. (2018)**, "Wo bleibt die proeuropäische Linke?". Blätter für deutsche und internationale Politik , pp. 41 – 46: Available at: https://www.blaetter.de /ausgabe/2018/ dezember/wo-bleibt-die-proeuropaeische- linke (Accessed: 23/1/2020)

♦**Hacker, J. (2013)**, "How to reinvigorate the centre-left? Predistribution". Available at:https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jun/12/reinvigorate-centre-left-predistribution (Accessed, 12/5/2020)

♦**Hahlen, J. (2004)**, "Kurznachrichten". In: Statistisches Bundesamt:*Wirtschaft und Statistik 4/2004* . Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, pp.369-380

♦**Halevy, E. (1948)**, Histoire du socialisme européen. Paris: Gallimard

♦**Hall, P.A (1986)**, *Governing the Economy. The Politics of State Intervention in Britain and France* . New York: Oxford University Press

♦**Hall, P.A. (2001)**, "The Evolution of Economic Policy". In, Guyomarch, A. et al. (Eds.), *Developments in French Politics 2*, Basingstoke: Palgrave, pp. 172-190

♦**Hall, P. A (2013)**, **"**The political Origins of our Economic Discontents. Contemporary Adjustment Problems in Historical Perspective". In: Kahler, M.& Lake, D. A. (Eds.) *Politics in the New Hard Times: The Great Recession in Comparative Perspective,* New York : Cornell University Press pp. 129-149

♦**Hall, P.A (2015)**, "Postscript The Future of the Welfare State" . In: Chwalisz, C.& Diamond,P. (Eds.), *The Predistribution Agenda.* London: IB Tauris , pp.255-275

♦**Hall P.A.& Soskice, D. (2001)**, Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: Oxford University Press

♦**Halperin, S.W. (1946)**, "Léon Blum and contemporary French socialism*". The Journal of Modern History*, Vol. 18 (3), Sept. pp.241-250

♦**Halperin, S.W. (2004)**, *War and Social Change in Modern Europe*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press

♦**Handler , J. F. (2004)**, *Social Citizenship and Workfare in the United States and Western Europe. The Paradox of Inclusion.* Cambridge, New York, Port Melbourne, Cape Town: Cambridge University Press

♦**Hanley, D. L., Kerr, A. P.& Waites ,N. H. (1984)**, *Contemporary France: Politics and Society Since 1945*. Routledge, London and New York

♦**Hans-Böckler-Stiftung (2012)**, "Acht Millionen mit Niedriglohn*". Böcklerimpuls* 6:12. P.6 Available at :https://www.boeckler.de/39304_39313.htm(10/5/2020)

♦**Hansen, H. (2008)**, *Politik und wirtschaftlicher Wettbewerb in der Globalisierung Kritik der Paradigmendiskussion in der Internationalen Politischen Ökonomie*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Hardy, S. (2019)**, *Social Security Law in the United Kingdom*. Alphen aan de Rijn : Netherlands

♦**Harrison, L.H. & Crossland,F.E. (1959**), "The British Labour Party in General Elections; 1906-1945". *Journal of Politics,* Vol.12 , May, pp 383-404

♦**Harmer , H. (2014)**, *The Longman Companion to the Labour Party, 1900-1998.* Routledge, London –New York

♦**Harneis, R. (2007)**, *Ségolène Royal A biography* .Hampshire: Harriman House Ltd

♦**Hardt.M. & Negri.A. (2009*),*** *Common Wealth: Das Ende des Eigentums.* Frankfurt/M , New York : Campus Verlag

♦**Harrington, M. (1975)**, *Sozialismus. Geschichte und Zukunft einer Idee*. Stuttgart, Zürich: Belser Verlag

♦**Harris, J. (2000)**, "Labours political and social thought". In: Tanner. D. *et al*. (Eds), *Labour's First Century.* Cambridge: Cambridge University Press , pp 8-45

♦**Hartley,D. (2014)**, "Life-first welfare and the scope for a 'eudemonic ethic' of social security". In: Keune, M.& Amparo,S. (Eds.), *Deconstructing Flexicurity and Developing Alternative Approaches: Towards New Concepts and Approaches for Employment and Social Policy*. Routledge Advances in Sociology. Abington: Routledge, , pp. 152-172

♦**Hartmann, J., Meyer, B. & Oldopp, B (2002)**, *Geschichte der politischen Ideen.* Wiesbaden: Westdeutscher Verlag

♦**Hartz, P. (2002)**, *Moderne Dienstleistungen am Arbeitsmarkt*. Bericht der Kommission, Berlin

♦**Hastings, T.& Heyes, J.(2016)**, *Farewell to flexicurity? Austerity and labour policies in the European Union. Economic and Industrial Democracy.* White Rose Research Available at: http:// eprints.whiterose .ac.uk/99043/ 5/E%2526ID% 20 FINAL %20%281%29.pdf (http://eprints.whiterose.ac.uk/99043/) (Accessed. 04/05/2020)

♦**Hattersley, R. (2013)**, "The Socialist Way". In: Hattersly, R.,Hickson, K. (Ed.), *The socialist way: social democracy in contemporary Britain*, London: I.B. Tauris, pp. 1-7

♦**Haupt, H. G. (1985)**, "Leo Blum". In Christadler,M. (Ed.), *Die geteilte Utopie Sozialisten in Frankreich und Deutschland: Biografische Vergleiche zur politischen Kultur*. Wiesbaden: Springer Verlag , pp. 247-258

♦**Hay, C. (2011)**, "Britain and the global financial crisis: The return of boom and bust". In: Heffernan, R., Cowley, P.& Hay, C. (Eds), *Developments in British Politics 9* .Bastingstoke: Palgrave Macmillan,pp. 238–256

♦**Hayden, A.(2006)**, "France's 35-Hour Week: Attack on Business? Win-Win Reform? Or Betrayal of Disadvantaged Workers?" . *Politics & Society,* Vol. 34 No. 4, December, pp. 503-542

♦**Hayek, F.A. (2005)**, *Die Verfassung der Freiheit*. Tübingen: Mohr- Siebeck

♦**Heath, A.F.. Jowell, R.M. & Curtice, J. K. (2001)**, *The Rise of New Labour: Party Policies and Voter Choices: Party Policies and Voter Choices*. Oxford University Press.

♦**Haensch, G. & Tümmers, H. J. (1998)**, *Frankreich. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft.* München: C.H Beck

♦**Hegelich, S., Knollmann,D.& Kuhlmann, J. (2011),** *Agenda 2010: Strategien - Entscheidungen – Konsequenzen.* Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Hehn, P.N. (2005),** *A Low, Dishonest Decade: The Great Powers, Eastern Europe and the Economic Origins of World War II 1930-1941.* New York London: Continuum International Publishing

♦**Heimann, H. (1977)**, "Die Aktualität Eduard Bernsteins". In: Bernstein, E, *Texte zum Revisionismus*. Bonn-Bad Godesberg: Verlag Neue Gesellschaft, pp. 18-22

♦**Heimann, S. (1986)**, "Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands".In, Stöss, R. (Ed.), *Parteien – Handbuch, Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1980, Band 4.* Opladen: Westdeutscher Verlag

♦**Heinrich, M. (2012)**, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital.* New York :Monthly Review Press

♦**Heinrichs, T. (2014)**, "Humanisierung des Staates? Armenhilfe und Sozialstaat". In: Groschopp, H. (Ed.), *Humanismus und Humanisierung*. Aschaffenburg: Alibri Verlag 2014, Schriftenreihe der Humanistischen Akademie Berlin-Brandenburg, Bd.7,pp 71-94

♦**Heise, A. (2010**), "Das Ende der SPD... und ihr Neuanfang? 13 Analysen," *Working Papers on Economic Governance 34*, University of Hamburg, Department of Socioeconomics. Available at: http://hdl. handle.net/ 10419/41339 (https://core.ac.uk/download/pdf/6620493.pdf (Accessed, 28/4/2020)

♦**Helbig, J. (2015)**, *Der Opportunist: Eine Genealogie*. Paderborn: Wilhelm Fink

♦**Heller**, **H. (1925)**, *Dritte Reichskonferenz der Jungsozialisten in Jena (***Protokoll***), Berlin .*

♦**Heller, H. (1926)**, "Die Krisis der Staatslehre". In: *Archiv f. Sozialwissenschaften und Sozialpolitik* , Nr. 55 pp 289-316

♦**Heller, H. (1928)**, **"**Politische Demokratie und Soziale Homogenität". In*: Probleme der Demokratie I , Schriftenreihe Politische Wissenschaft*, Heft 5. Berlin: Walter Rothschild, pp . 35 -47

♦**Heller, H. (1929)**, *Europa und der Faschismus*. Berlin Leipzig: Walter de Gruyter

♦**Heller, H. (1931)**, *Sozialismus und Nation.* Berlin: Ernst Rowohlt

♦**Heller, H. (1934***), Staatslehre*. Leiden: Sijthoff

♦**Heller, H. (1971)**, *Gesammelte Schriften. Bd. 2: Recht, Staat, Macht*. Hrsg. von Martin Draht. Leiden, Tübingen : Sijthoff Verlag

♦**Heller, H. (1971 b)**, "Staat". In Heller, H, *Geammelte Schriften ,* Bd.. 3, pp. 5-23 . Leiden, Tübingen: Sijthoff Verlag

♦**Heller, H. (1983)**, *Staatslehre*, 6 Auflage., Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck),

♦**Heller,H. (2017)**, *The French Revolution and Historical Materialism*. Chicago: Haymarket Books

♦**Hemerijck, A. (2007)**, "Corporist Governance , the welfare State , and European Integration" . In, Davids, K., Devos.& G.,Pasture, D. (Eds.), *Changing Liaisons: The Dynamics of Social Partnership in 20th Century West- European Democracies.* Brussels: Verlag Peter Lang, pp. 29-84

♦**Hemerijck, A.(2009)**, "*In search of a new welfare state in Europe : An International Perspective"*. In: Powell J.L.& Hendricks, J. (Ed.), *The Welfare State in Post-Industrial Society: A Global Perspective.* Dordrecht , Heidelberg, London , New York: Springer Verlag , pp.71-98

♦**Hemerijck, A. (2012)**, "Two or three waves of welfare state transformation?". In: Morel, N., Palier, B. & Palme, J. (Eds.), *Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges*. Chicago: The Policy Press, p. 33-60.

♦**Hemerijck, A., Keune, M.& Rhodes, M. (2006)**, "European Welfare States: Diversity, Challenges and Reforms". In: Heywood, P.M., Jones,E., Rhodes, M.& Sedelmeier,U. (Eds.) *Developments in European Politics* Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp.259-279.

♦**Hemmerich,F.& Wipfler, J. (1982)**, *Die Beschäftigungspolitik in der Bundesrepublik Deutschland in den Jahren, 1974-1978*. Berlin: Duncker und Humblot

♦**Hénard, J. (1999)**, **"**Europas dritter Dritter Weg. Wie der französische Premierminister Lionel Jospin zum starken Mann zwischen Blair und Schröder heranwuchs". In: *Die Zeit Nr. 39, S. 6-7*.

♦**Hengsbach, F. (1983)**,"Der Sozialstaat im Gegenwind -eine Bilanz der 13 Jahre SPD/F.D.P.-Regierung". *Gewerkschaftliche Montshefte* 1 / 83, pp.39- 52

♦**Henkes, C. (2007)**, "Strömungen innerhalb der Sozialen Demokratie". Available at**:**https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/06088.pdf (Accessed, 10/04/2020)

♦**Henning, C. (2018)**, "Marxismus". In: Festl, M.G (Ed.), *Handbuch Pragmatismus.* Stuttgart: J. B. Metzler Verlag pp.267-263

♦**Hepp G.F. (2011)**, *Bildungspolitik in Deutschland. Eine Einführung.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Heppell, T. (2012)**, "Hugh Gaitskell, 1955–63". In Heppell, T. (Ed.), *Leaders of the Opposition: From Churchill to Cameron*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp.33-47

♦**Hergt , S. (1975),** *Parteiprogramme.* Opladen: Heggen Verlag

♦**Herringer, N. (1997)**, *Empowerment in der Sozialen Arbeit: eine Einführung*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag

♦**Herweg, N.&Zohlnhöfer, R. (2010)**, "Die Große Koalition und das Verhältnis von Markt und Staat: Entstaatlichung in der Ruhe und Verstaatlichung während des Sturms". In: Egle, C.& Zohlnhöfer (Eds.), *Die zweite Große Koalition. Eine Bilanz der Regierung Merkel 2005-2009.* Wiesbaden: VS-Verlag. pp.254-278.

♦**Herz, W. (2005)**, **"**Das größte Geschenk aller Zeiten. Die Bundesregierung feierte ihre Unternehmensteuerreform- bis die Konzerne aufhörten, Steuern zu bezahlen"**.Available at** https://www.zeit.de /2005/37/ Steuern/ komplettansicht (Accessed, 3/5/2020)

♦**Hesse,J.J.& Ellwein, T. (2004)**, *Das Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland:* Bd 1: Text. Berlin : De Gruyter Verlag

♦**Hesse,J.A., Köster,R. & Plumpe, W. (2014***), Die Große Depression:Die Weltwirtschaftskrise 1929-1939* .Campus Verlag, Frankfurt-New York

♦**Heuer, U.J. (1995)**, "Demokratie/ Diktatur des Proletariats". In: Haug, W.F (Ed.), *Historisch Kritisches Wörterbuch des Marxismus* , Berlin Argument- Verlag Bd. 2, pp.534-551.

♦**Heusinger R. von (2005)**, "Eine Träne für den Rheinischen Kapitalismus" Availableat:http://blog.zeit.de/herdentrieb/2005/12/04/eine-trane-fur-den-rheinischen-kapitalismus_27 (20/4/2020)

♦**Heyck, T.W. (2008)**, *The Peoples of the British Isles: A New History, From 1870 to Present*.Chicago: Lyceum Book

♦**Hicks, A. (1999)**, *Social Democracy & Welfare Capitalism: A Century of Income* Security Politics Ithaca: Cornell University Press

♦**Hickson, K. (2016)**, "Political Economy". In. Hickson , K (Ed.), *Rebuilding Social Democracy*. Polity Press, Britol and Chicago.

♦**Hinsch, W.(2016),** *Die gerechte Geselsschaft*. Stuttgart:Reclam

♦**Hirschel D. (2006):** "Das Ende des rheinischen Kapitalismus ist gefährlich". Availableat:http://www.welt.de/print-wams/article143541/Das-Ende-des-rheinischen-Kapitalismus-ist- gefaehrlich.htm l (Accessed, 2/2/20200

♦**Hirschfeld, G. (2011)**, The spirit of 1914': A critical examination of war enthusiasm German society. In:Kettenacker, L /Riotte, t(Ed.) The Legacies of Two World Wars European Societies in the Twentieth Century New York, London: Berghahn Books, pp.29-40

♦**Hirschman, A.O. (1991)**, *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy* Cambridge,London: The Belknap Press of Harvard University Press

♦**Hobsbawm, E. (2011),** *How to Change the World*. New Haven and London: Yale University Press

♦**Hobson, C.(2015)**, *The Rise of Democracy. Revolution, War and Transformations in International Politics since 1776.* Edinburgh: Edinburgh University Press

♦**Hobsbawm, E. (1992/2000)**, *Das Gesicht des 21. Jahrhunderts*, München,Wien: *Carl Hanser Verlag*

♦**Hodgson, A.& Spours, K.(2005)**, *New Labour's New Educational Agenda: Issues and Policies for Education and Training from 14 +*. New York: Routledge

♦**Hodson, D.&Mabbett,D. (2009)**, "UK Economic Policy and the Global Financial Crisis: Paradigm Lost?" *JCMS 2009.* Volume 47. Number 5. pp. 1041–1061

♦**Hochstrat, T. (2017),** Sozialpolitik im Ersten Weltkrieg. Available at : https://gafprojekt.hypotheses.org/309 (Accessed, 5/1/2020)

♦**Hockerts, H.G. (2011)**, *Der deutsche Sozialstaat: Entfaltung und Gefährdung seit 1945*.Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht

♦**Hoffmann, J. (1982)**, "Das Ende der Fahnenstange« - Sozialdemokratie und keynesianischer Klassenkompromiß in der Bundesrepublik". *PROKLA. Zeitschrift für Kritische Sozialwissenschaft*, *12*(49), 9-30

♦**Holmes, P.& Müller, H. (2003)**, "France, Economy". In: Love, J.&O'Brien,J. (Eds.), *Western Europe 2003*. 5 th Edition. London , New York : Europa Publicatons , Taylor & Francis Group, pp , 197-208

♦**Holub, H.W. (2011)**, *Eine Einführung in die Geschichte des ökonomischen Denkens. Die Ökonomik im 20. Jahrhundert . Teil 1: Die österreichische Schule im 20 Jahrhundert und die Strömungen des Sozialismus im 20. Jahrhundert*. Wien, Berlin: Lit Verlag

♦**Hombach, B. (1998)**, *Aufbruch. Die Politik der neuen Mitte.* München, Düsseldorf: Econ VerlagHombach, B. (2000), *The Politics of the New Centre*. Oxford: Basil Blackwell

♦**Honneth, A. (2015)**, *Die Idee des Sozialismus. Versuch einer Aktualisierung*. Berlin: Suhrkamp Verlag

♦**Hopper, P. (2017)**, *Rebuilding Communities in an Age of Individualism.*Oxon and New York : Routledge

♦**Höpner, M.(2000)**, **"**Unternehmensverflechtung im Zwielicht. Hans Eichels Plan zur Auflösung der Deutschland AG". In: *WSI-Mitteilungen* 53(10), pp. 655-663.

♦**Höpner, M. (2000)**, *Wer beherrscht die Unternehmen Shareholder Value, Managerherrschaft und Mitbestimmung in Deutschland.* Frankfurt: Campus Verlag

♦**Höpner, M. (2005)**, "Sozialdemokratie, Gewerkschaften und organisierter Kapitalismus, 1880-2002". In: Windolf, P. (Ed.), *Finanzmarktkapitalismus. Analysen zum Wandel von Protektionsregimen.* Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 45/2005,pp. 196-221

♦**Horowitz, I. L. (2009)**, *Radicalism and the Revolt Against Reason. The Social Theories of Georges Sorel with a Translation of his Essay on the Decomposition of Marxism*. New York:Routledge

♦**Horn, G. A.& Logeay, C. (2008)**, "Gibt es eine Reformdividende? Eine vorläufige Bilanz der Arbeitsmarktreformen".In, *Wirtschaftsdienst* 87(3): 160-165.

♦**Houwing, H.& Vandaele, K. (2012)**, "Liberal Convergence, Growing Outcome Divergence? Institutional Continuity and Changing Trajectories in the 'Low Countries". In: Becker, U. (Ed.), *The Changing Political Economies of Small West European Countries* . Amsterdam: Amsterdam University Press. Pp.125-148

♦**Howarth, D. (2010)**, **"**France and the International financial crisis: The Legacy of State-led Finance in France". *Governace , 26 (3), pp. 369-395.*

♦**Howell, C. (2009)**, **"**The Transformation of French Industrial Relations: Labor Representation and the State in a Post-Dirigiste Era". In: *Politics & Society 37(2),pp.* 229– 256

♦**Howell, D. (1983)**, *British Workers and the Independent Labour Party, 1888-1906*. Manchester: Manchester University Press

♦**Hüther, M.&Scharnagel, B.(2005), "**Die Agenda 2010. Eine wirtschaftspolitische Bilanz". Available at: https://www.bpb.de /apuz/28920/die-agenda-2010-eine-wirtschaftspolitische-bilanz?p=all (Accessed, 30/3/2020)

♦**Huiska, F. (2005)**, Der 'PISA-Schock' und seine Bewältigung: *wieviel Dummheit braucht/verträgt die Republik?* Hamburg:VSA Verlag

♦**Huo,J. (2009)**, *Third Way Reforms Social Democracy after the Golden Age.* Cambridge :Cambridge University Press

♦**Huo,J.,Nelson, M .& Stephens, J.D. (2008),** "Decommodification and activation in social democratic policy: resolving the paradox". In: *Journal of European Social Policy* · February, 18 (1), pp.5-20

♦**Huster, E.U. (2008)**, "Soziale Eingrenzung als sozialstaatliches Ziel. Der sozialpolitische Diskurs". In: Huster, E-U.,Boeckh, J.,&Mogge-Grotjahn, H. (Ed.), *Handbuch Armut und Soziale Ausgrenzung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 72-93

♦**International Labour Organization**, ILOSTAT database. *Youth Unemployment of total Labor Force .ages 15-24* Available at: https://datamarket.com/data/set/15pw/unemployment-youth-total-of-total-labor-force-ages-15-24-modeled-ilo-estimate#!ds=15pw!hqj=3u.38.3b.3r &display=table&e=b9u(Accessed, 26/07/2018).

♦**Imlay, T. (2018)**, "Marceau Pivert and the Travails of an International Socialist"**.** In: Berge, S & Scalmer, S (Ed), *The Transnational Activist Transformations and Comparisons from the Anglo-World since the Nineteenth Century.* Cham: Palgrave Macmillan, pp. 141-164

♦**Ingle, S. (2008)**, *The British Party System. An introduction.* London and New York : Routledge

♦**Ingelhart, R. (2008)**, "Changing Values Among Western Publics from 1970 to 2006". In: *West European Politics* 31(1), pp. 130-146

♦**Inglehart, R. (2015)**, "The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics". Princeton, N.J:Princeton University Press

♦**Iversen, T. (2001)**, „The Dynamics of Welfare State Expansion: Trade Openness, De-industrialization, and Partisan Politics". In, Pierson,p(Ed.), *The New Politics of the Welfare State.* Oxford: Oxford University Press, pp. 45– 79

♦**Jackson, B. (2007),** *Equality and the British Left*. Manchester, New York: Manchester University Press

♦**Jackson, B. (2013)**, "Social Democracy". In: Freeden, M.,Sargent, L.M .& Stears,M. (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies.* Oxford :Oxford University Press, pp.348-363

♦**Jackson, B. (2015)**, "Keynes, Keynsianismus und die Debatte um Gleichheit" . In: Müller, T. B .& Tooze, A. (Ed.), *Normalität und Fragilität: Demokratie nach dem Ersten Weltkrieg.* Hamburg: Hamburger Edition, pp.218-238

♦**Jackson, J.(1985)**, *The Politics of Depression in France 1932-1936.* Cambridge, New York , New Rochelle . Melbourne , Sydney: Cambridge University Press

♦**Jackson, J.(1988),** *The Popular Front in France: Defending Democracy 1934-1938.* Cambridge: Cambridge University Press

♦**Jackson , J.(2001)**, *France: The Dark Years, 1940-1944*. Oxford, New York: Oxford University Press

♦**Jackson,J.(2002)**, *Politics of depression in France 1932-1936* . Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge,University Press

♦**Jago, *M.* (2014*)***, *Clement Attlee, the Inevitable Prime Minister*. London: Biteback.

♦**Jäger, M. (1978)**, "Die sozialistische Partei und die kommunistische Partei Frankreichs". In: Oberndörfer, D (Ed.), *Sozialistische und kommunistische Parteien in Westeuropa. Band 1: Südländer*. Wiesbaden: Springer Fachmedien ,pp.35-132

♦**Jahnke, T. (2007)**, "Zur Ideologie von PISA & Co". In: Janhke,T.& Meyerhofer, W. (Ed.): Pisa & Co. Kritik eines Programms . Berlin, Hildesheim: Franzbecker Verlag, pp. 1-23

♦**Jaures, J. (1974)**, Die Ursprünge des Sozialismus in Frankreich und Deutschland; Frankfurt, Berlin: Ullstein

♦**Jennings, I. (1962)**, *Party Politics: Volume 3, The Stuff of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press

♦**Jennings, J. (2011)**, *Revolution and the Republic. A History of Political Thought in France since the Eighteenth Century.* Oxford New York: Oxford University Press.

♦**Jenson, J.(2012)**, "Redesigning citizenship regimes after neoliberalism: moving towards social investment". In, Morel, N., Palier, B., & Palme, J (Eds.), *Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges*. Chicago: The Policy Press, pp. 61-87

♦**Jerzewski, R. 91990)**, *Zwischen anarchistischer Fronde und revolutionärer Disziplin:zum Engagement-Begriff bei Walter Benjamin und Walter Nizan*. Stuttgart:Mund P, Verlag für Wiss. und Forschung.

♦**Jessop, B. (1994)**, "The transition to post-fordism and the Schumpeterian workfare state". In, Burrows, R.& Loader, B (Ed.), *Towards a post-fordist state ?* London and New York :Routledge, pp.13-37

♦**Joas, H. (1993)**, *Pragmatism and Social Theory*. London: The University of Chicago Press

♦**Jochem, S.(2009)**, *Reformpolitik im Wohlfahrtsstaat. Deutschland im internationalen Vergleich*, Münster: Lit-Verlag.

♦**Jochem, S. (2012)**, *Die politischen Systeme Skandinaviens*, Wiesbaden: Springer VS.

♦**Joll, J. (1978)**, Das Bild eines zukünftigen Krieges. In Löwe, H. (Ed). *Geschichte und Zukunft. Fünf Vorträge*. Im Auftrag des Fachbereichs Geschichte der Universität Tübingen , Duncker und Humbold , Berlin , pp. 75-90 .

♦**Jones,G. (2004), "**Thatcher attacks Blair's 'tax and spend policies". Available at: **https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1461104/ Thatcher-attacks-Blairs-tax-and-spend-policies.html** (Accessed, 05/5/2020)

♦**Jones, J.P. (2008)**, *Keynes's Vision: Why the Great Depression Did Not Return.* London and New York: Routledge

♦**Jones, M. (2016)**, *Founding Weimar. Violence and the German Revolution of 1918-19*. Cambridge: Cambridge University Press

♦**Jones, M.& Lowe, R. (2002)**, *From Beveridge to Blair: The First Fifty Years of Britain's Welfare State 1948-1998.* Manchester: Manchester University Press

♦**Jones, T. (1996)**, *Remaking the Labour Party: From Gaitskell to Blair*. London: Routledge

♦**Jordan, N. (2002),** *The Popular Front and Central Europe: The Dilemmas of French Impotence 1918-1940.* Cambridge, New York , Melbourne , Madrid, Cape Town:Cambridge University Press.

♦**Jordi, H.(1952),** *Demokratischer Sozialismus*. Zürich: Europa Verlag

♦**Jospin, L. (1999)**, "Auf dem Weg zu einer gerechteren Welt Beitrag der Sozialistischen Partei Frankreichs zun 21 Kongress der Sozialistischen Internationale (Jospin-Papier)". *Blätter für deutsche und internationale Politik* , Vol 44, pp. 1391-1402

♦**Jospin, L. (1999 b)**, *Modern Socialism.* Fabian Society Pamphlet .London: Fabian Society **Joyce, R.& Sibieta, L. (2013)**, "Labour's record on poverty and inequality". Available at: https://www.ifs.org.uk/publications/6738 (Accessed, 12/5/2020)

♦**Judt, T. (1994)**, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956*
Los Angeles, Oxford: University of Califomia Press, Berkley ,

♦**Judt, T. (1998)**, *The Burden of Responsibility . Blum, Camus, Aron, and the French twentieth century.* The University of Chicago Press, Chicago

♦**Judt, T. (2005)**, *Postwar Europe. A History of Europe since 1945*. New York: The Penguin Press

♦**Judt, T. (2008)**, *Repraisals. Reflections on the forgotten twentieth century*. New York: Penguin Press,

♦**Judt, T. (2010)**, *Il fares the Land* . New York: Penquin

♦**Judt, T.(2011)**, *Marxism and the French Left: Studies on Labour and Politics in France, 1830-1981*. New York University Press Books . New York and London

♦**Jun, U. (2000)**, "Die Transformation der Sozialdemokratie. Der Dritte Weg, New Labour und die SPD". In: *Zeitschrift für Politikwissenschaft (ZPol),* Heft 4/2000, pp.1501-1530.

♦**Jun, U. (2012)**, "Die sozialdemokratische Pareteienfamilie" . In: Höhne, B. (Ed), *Parteienfamilien: Identitätsbestimmend oder nur noch Etikett?*. Opladen, Berlin , Toronto : Verlag Barbara Budrich , pp. 71-100

♦**Jun, U. (2017)**, "Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD)" In. Decker, F.& Neu, V. (Ed.), *Handbuch der deutschen Parteien.* Bonn: Springer Verlag , pp. 468-486.

♦**Jurt, J. (1973)**, "Für Gerechtigkeit und Freiheit. Erinnerung an Leo Blum". *Profil 9* ,pp .246-252

♦**Kaltefleiter, W. (1983)**, “Eine kritische Wahl. Anmerkungen zur Bundestagswahl 1983”. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 14/83 (9. April 1983): 3-17.

♦**Kenny, M.& Smith, M. J. (2013) [1997]**, "Discourses of Modernization: Gaitskell, Blair and Reform of Clause IV". In Denver, D., Fisher, J., Ludlam, S.& Pattie, C. (Eds.). *British Elections and Parties Review. 7*. London: Routledge

♦**Kähler, G.(1996)**, *(Hrsg.): Geschichte des Wohnens, Band 4: 1918-1945 – Reform, Reaktion, Zerstörung, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt*

♦**Kalmbach, P. (1978)**, “Rationalisierung, neue Technologien und Beschäftigung“. In: *Gewerkschaftliche Monatshefte,* Vol.29, 08/78, pp 455-467

♦**Kamenka, E. (2015)**, *The ethical Foundations of Marxism.* New York -Oxon Routledge

♦**Kaplan, R. (1981)**, “Mitterand Doesen’t Believe in Enemies on the Left”. *The Wall Street Journal,* Juli 15

♦**KAS-Konrad Adenauer Stiftung (2009)**, *Fragen und Antworten zur Finanz- und Wirtschaftskrise*. Sankt Augustin/Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung e.V,

♦**Karamessini , M. (2015),** “The Greek Social Model: Towards a Deregulated Labour Market and Residual Social Protection”. In, Vaughan-Whitehead, D (Ed.), *The European Social Model in Crisis. Is Europe Losing its Soul?* Geneva,Cheltenham: ILO/Edward Elgar. pp. 230-289

♦**Katsanevas, T.& Livanos, I. (2006)**, “Unemployment in Greece: trends and main causes*”. Essays in honour of Professor A. Panayotopoulos ,* University of Piraeus, pp. 581-594

♦**Katsimi, M ., Moutos, T., Pagoulatos, G.& Sotiropoulos,D.A. (2013)**, "GINI Country Report: Growing Inequalities and their Impacts in Greece," *GINI Country Reports Greece,* AIAS, Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies

♦**Katz, R. & Mair, P. (1995)**, **“**Changing Models of Party Organization and Party Democracy: the Emergence of the Cartel Party”. *Party Politics*, Vol. 1(1), pp. 5-28

♦**Kaudelka, S. (2003*),*** *Rezeption im Zeitalter der Konfrontation: Französische Geschichtswissenschaft und Geschichte in Deutschland 1920-1940.* Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht

♦**Kaufmann F-X. (2002)**, "Sozialpolitik zwischen Gemeinwohl und Solidarität".In: Münkler H. & Fischer K (Eds), *Gemeinwohl und Gemeinsinn: Rhetoriken und Perspektiven sozial-moralischer Orientierung.* Forschungsberichte der interdisziplinären Arbeitsgruppe "Gemeinwohl und Gemeinsinn" der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, 2. Berlin: Akademie-Verlag, pp. 19-34

♦**Kautsky,K (1970/1910)**, **"**Was Nun?". In: Grunenberg, A. (Ed), *Die Massenstreikdebatte.* Frankfurt/M.: Europäische Verlagsanstalt, pp . 96–121

♦**Kautsky , K. (1909)**, *Der Weg zur Macht*. Berlin: Buchhandlung Vorwärts,

♦**Kautsky, K (1914)**, *Der politische Massenstreik,* Berlin: Buchhandlung Vorwärts Paul Singer G.m.b.H

♦**Kautsky, K (1965/1898)**, *Das Erfurter Programm*. Berlin: Dietz Verlag

Kavanagh, D (2011), Thatcherism and the End of the Post-War Consensus. Available **at:** http://www.bbc.co.uk/history/british/modern/thatcherism_01.shtml (Accessed, 10/04/2020)

♦**Kavanagh, D.& Morris, P. (1994),** *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford: Blackwell.

♦**Kazamias, A. M. (2009)**, "Modernity , State-Formation , Nation Building and Education in Greece". In: Cowen, R .,Kazamias, A.M .(Ed.), *International Handbook of Comparative Education*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, pp. 239-256

♦**Kazakos, P. (2000)**, *Stabilisierung ohne Reform Konvergenz und Pfadabhängigkeit im Griechenland der 90er Jahre. ZEI Discussion Paper C 66.* Zentrum für Europäische Integrationsforschung Center for European Integration Studies Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität Bonn

♦**Keating, M. & McCrone, D. (2015)**, "The Crisis of Social Democracy". In, Keating, M .&McCrone, D.(Ed), *The Crisis of Social Democracy in Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 1-13

♦**Keene, J. (2007)**, Fighting For Franco: International Volunteers in Nationalist Spain during the Spanish civil war . Hambledon , Continuum, London , New York

♦**Keitel, C. (2007)**, Der unheimliche Einfluss der Testideologie auf Bildungskonzepte, Mathematikunterricht und mathematikdidaktische Forschung. In: Jahnke. T & Meyerhofer, W. (Eds), *PISA & Co. Kritik eines Programms.* Berlin, Hildesheim : Franzbecker, Verlag 25-58

♦**Kellerman, C.& Meyer, H. (2013)**, "Auftakt zur Guten Gesellschaft".In: Kellerman, C.& Meyer, H (Eds.), *Die Gute Gesellschaft Soziale und demokratische Politik im 21. Jahrhundert*. Berlin :Suhrkamp Verlag. Kindle Edition. pp 13-20

♦**Kelly, D. (2000),** Between Description and Explanation in State Theory: Rethinking Marx and Weber, in: Journal of Historical Sociology 13 (2), S. 215-234

♦**Kelly, M. (2008)**, "War and culture : The lessons of post-war France". *Synergies Royaume -Uni et Irlande, Nr°* 1 /2008, pp. 91-100

♦**Keman,H. (2011)**, "Third Ways and Social Democracy : The Right way to go?". *British Journal of Political Science,* Vol 41, Issue 3, pp. 671-680

♦**Keman, H. (2017)**, *Social Democracy. A Comparative Account of the Left-Wing Party Family*. London and New York :Routledge.

♦**Keman, H. &Pennings, P. (2006)**, **"**Competition and Coalescence in European Party Systems: Social Democracy and Christian Democracy Moving into the 21st Century". *Swiss Political Science Review* 12(2): 95-126

♦**Kempf, U. (2007)**, *Das politische System Frankreichs.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Kempf, V. (2019)**, *Exodus oder dialektische Negation Paradigmen der Kapitalismuskritik im Widerstreit*. Springer: Springer Fachmedien

♦**Kenworthy, L. (2008)**, *Jobs with Equality*. Oxford: Oxford University Press

♦**Kersting, W. (2000)**, *Theorien der sozialen Gerechtigkeit*. Stuttgart: Metzler Verlag

♦**Kergoat, J. (1997)**, *Histoire du parti socialiste*. Paris: La Découverte

♦**Kershaw, I. (2015)**, *To Hell and Back: Europe 1914-1949*. Penguin History of Europe, : New York:Viking

♦**Kersting, W (2012)**, *Wie gerecht ist der Markt?: Ethische perspektiven der sozialen Marktwirtschaft*. Hamburg: Murmann Verlag GmbH

♦**Kesselman, M (2002)**, "The Triple Exceptionalism of the French Welfare State". In, Goldberg,S.& Rosenthal, M.G. (Ed.), *Diminishing welfare : a cross-national study of social provision.* Westport: Auburn House, Greenwood Publishing Group, pp. 181-210

♦**Kesselman, M. (2016)**, "France". In, Kesselman, M., Krieger, J.& Joseph, J. A. Ed.), *Introduction to Comparative Politics Political Challenges and Changing Agendas.* Boston: Cengage Learning, pp. 80-124

♦**Keynes, J.M. (1926)**, *The end of laissez-faire*. London : L. & Virginia Woolf

♦**Keynes,J.M. (1930)**, "Economic Possiblities for our Grandchildren." In Keynes, J.M., *Essays in Persuasion*. London: W.H. Norton & Company pp. 358-373

♦**Keynes,J.M. (1963)**, *Essays in Persuasion.* New York: W. W. Norton & Company

♦**Keynes,J.M. (1971/1989)**, *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, 30 Volumes, General editors Donald E. Moggridge and Elizabeth S. Johnson, London: Macmillan and New York: Cambridge University Press for the Royal Economic Society.

♦**Keynes, J.M. (1997/1936),** *The General Theory of Employment, Interest and Money* .London: Macmillan.

♦**Keynes, J.M. (2009)**, *Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes.* Berlin: Duncker & Humblot

♦**Kilpatrick, C.& Freedland, M. (2004)**, "The United Kingdom: how is EU governance transformative?". In, Sciarra, S., Davies,P.& Freedland, M. (Ed.), *Employment Policy and the Regulation of Part-time Work in the European Union*. A Comparative Analysis. New York:Cambridge University Press, pp.299-357

♦**King, J.E. (2002)**, *A History of Post Keynesian Economics Since 1936*. Cheltenham , Northhampton: Edward Elgar

♦**King, M. (2017)**, "How the Bank of England was set free Independence, granted 20 years ago, has been a success but not a cure-all"
Available at: https://www.ft.com/content/388fae86-3184-11e7-9555-23ef563ecf9a (Accessed, 05/5/2020)

♦**Kirchheimer, O. (1965)**, "Wandel des westeuropäischen Parteiensystems".In: *"Politische Vierteljahresschrift",* Vol. 6, Nr. 1, S. 20-41.

♦**Kirchheimer, O. (1966)**, "The transformation of the Western European Party System".In: La Palombara, J.& Weiner,M. (Eds..), *Political Parties and Political Development*, Princeton: Princeton University Press, pp. 177–200.

♦**Kirchheimer, O. (1967)**, *Politische Herrschaft, Fünf Beiträge zur Lehre vom Staat.* Frankfurt am Main :Suhrkamp Verlag

♦**Kirchheimer, O. (2017)**, *Gesammelte Schriften. Band 1: Recht und Politik in der Weimarer Republik*. Herausgegeben und eingeleitet von Prof. Dr. Hubertus Buchstein. Baden –Baden: Nomos Verlagsanstalt

♦**Kirshner, J. (2009)**, "Keynes , Legacies and Inquiry". In *Theory and Society* 5, September, pp.527-541

♦**Kitroeff, A. (1997)**, "Andreas G. Papandreou: A Brief Political Biography". *Journal of Hellenic Diaspora* , vol. 23.1 , pp.7-32

♦**Kitschelt, H. (1994)**, *The transformation of European social democracy.* Cambridge :Cambridge University Press

♦**Köhler,G.(2015)**, "Soziale Kohäsion. Europa erfahrbar machen. Über Bildungsexpansion und Jugendarbeitslosigkeit". In: Klemm, K. & Roitsch, J (Ed.), *Hauptsache Bildung: Wissenschaft, Politik, Medien und Gewerkschaften nach PISA*. Münster: Waxman Verlag, pp.119-130

♦**Klammer, U. (2008)**, "Armut und Verteilung in Deutschland und Europa" *WSI Mitteilungen* 3/2008

♦**Kloppenberg, J.T. (1988)**, *Uncertain Victory Social Democracy and Progressivism inEuropean and American Thought, 1870-1920*. New York Oxford:Oxford University Press

♦**Klotzbach, K. (1982)**, *Der Weg zur Staatspartei, Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945 bis 1965*. Berlin: Dietz

♦**Kolb, E. (2000),** Die Weimarer Republik, München: Oldenbourg Verlag . Grundriss der Geschichte, 5. Aufl.

♦**Korpi, W. (1980)**, *The working Class in Welfare Capitalism: Work, Unions, and Politics in Sweden.* London und Boston: Routledge & Kegan Paul.

♦**Korpi, W.& Palme, J.(2003)**, "New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State in 18 Countries, 1975-95".In: *American Political Science Review,* Vol.97, No.3, August.

♦**Koslowski, P. (1997)**, **"**Origins of the «Social State» in German Philosophy and «Staatswissenschaft»". In: Koslowski,P.& Follesdal.,A(Eds), *Restructuring the Welfare State: Theory and Reform of Social Policy*. Berlin, Heidelberg , New York: Springer Verlag, pp.119-144

♦**Koslowski, P.&Follesdal, A. (1997)**, *Restructuring the Welfare State: Theory and Reform of Social Policy*. Berlin, Heidelberg, New York : Springer Verlag

♦**Kössler, T. (2018)**, "Confrontation or Cooperation? The Labour Movement and Economic Elites in West Germany After 1945". In: Berger, S.& Nehring, H. (Ed.), *Social Movements and the Change of Economic Elites in Europe after 1945*. Palgrave Macmillan. pp.21-42

♦**Knapp, A. (2004)**, *Parties and the Party System in France A Disconnected Democracy?* New York :Houndmills, Basingstoke, Hampshire,

♦**Knapp,A.& Wright, V. (2006)**, *The Government and Politics of France***.** New York :Routledge

♦**Knuth, M.,Schweer, O.& Siemes, S. (2004)**, "Drei Menüs – und kein Rezept? Dienstleistungen am Arbeitsmarkt in Großbritannien, in den Niederlanden und in Dänemark". Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung, Gesprächskreis Arbeit und Soziales

♦**Könke, G. (1987),** *Organisierter Kapitalismus, Sozialdemokratie und Staat: eine Studie zur modernen Geschichte* . Wiesbaden. Stuttgart: Franz Steiner Verlag .

♦**Korsch, K (1977)**, *Revolutionary Theory.* Austin and London: University of Texas Press

♦**Kotroyannos, D.(2016)**, *Thatchers Erbe und die Sozialdemokratie* (Thatchers Legacy and the social democracy). Available online at: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70610/1/MPRA_paper_70610.pdf (Accessed, 03/05/2020)

♦**Kraushaar, W. (2001), "**Denkmodelle der 68 er Bewegung" . In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* , 22-23 , pp. 14-27

♦**Krell, C (2006)**, "Großbritannien: Laggard or Leader?". In: Meyer, T. (Ed), *Praxis der Sozialen Demokratie.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. pp.130-241

♦**Krell, C (2009)**, *Sozialdemokratie und Europa: Die Europapolitik von SPD, Labour Party und Pari Socialiste* .Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Krell, C (2012)**, "Die Grundwerte der Sozialen Demokratie. Werte und Politik*". Ein Beitrag für den Kongress der Friedrich-Ebert-Stiftung".* Available at :http://www.werteundpolitik.de/pdf/Beitrag_Grundwerte_Krell.pdf (Accessed: 21/05/2015)

♦**Krell, C (2017)**, "Warum Kapitalismuskritik für die Sozialdemokratie so wichtig ist" https://www.vorwaerts.de/artikel/kapitalismuskritik-sozialdemokratie-so-wichtig (Accessed: 19/11/2018)

♦**Kreutz, D.l. (2002)**, Vom Sozialstaat zum Wettbewerbsstaat. Zur neoliberalen Systemveranderung in Deutschland. Available at : https://tacheles-sozialhilfe.de/startseite/tickerarchiv/d/n/71/ (Accessed: 20/04/2020)

♦**Kritidis,G. (2000)**, "Kollisionskurs in Griechenland. Die Ideologie der Modernisierung in Hellas nähert sich dem Ende". In: Sopos, 12. Aavilable at : https://www.sopos.org/aufsaetze/3a4c0a83aea2c/1.phtml.html (14/5/2020)

♦**Kroll, L. E. (2010)**, *Sozialer Wandel, soziale Ungleichheit und Gesundheit: Die Entwicklung sozialer und gesundheitlicher Ungleichheiten*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften,

♦**Kromphardt, J. (1980)**, *Konzeptionen und Analysen des Kapitalismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht

♦**Krouwel, A(2003)**, "Otto Kirchheimer and the catch-all party". *West European Politics,* 26: 2, 23-40

♦**Krugman, P. (2007)**, *The Conscience of a Liberal*. New York: W. W. Norton & Company

♦**Krugman, P. (2007 b**), "Politics, Policy, and Inequality". Available at: https://www.epi.org/publication/webfeatures_viewpoints_politics_policy_inequality/ (Accessed, 20/5/2020)

♦**Krugman, P. (2008)**, *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, London: Penguin.

♦**Krumm, T.& Noetzel, T. (2006)**, *Das Regierungssystem Großbritanniens: Eine Einführung*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag

♦**Kuhnle, S. & Sander, A. (2012)**, "The Emergence of the Western Welfare State". In: Castles, F. G et. al (Ed.), The *Oxford Handbook of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, pp. 61–80.

♦**Kurtz, G. (2013),** "An Apprenticeship for Life in Common: Jean Jaurès on Social Democracy and the Modern Republic". In: *New Poilitical Science,* Vol. 35, pp. 65-83

♦**Kurtz, G. (2014)**, *Jean Jaurès: The inner life of social democrac.y* Pennsylvania State University Press

♦**Kusche, I. (2016),** *Politischer Klientelismus: Informelle Macht in Griechenland und Irland*. Frankfurt und New York :Campus Verlag

♦**Labour Manifesto 1931 (1975)**, "Labour's Call to Action: The Nation's Opportunity". In: Craig, F.W.S (Ed.), *British General Election Manifestos*. 2. Aufl., London, Basingstoke

♦**Labour Manifesto 1945 (1975)**, "Let us Face the Future: A Declaration of Labour Policy for the Consideration of the Nation". In: Craig F.W.S (Ed), *Election Manifestos* , 2. Aufl., London/Basingstoke, pp. 123-131

♦**Lacroix, J. (2011)**, "Individualism". In: Badie, B., Berg-Schlosser, D. & Morlino, L. (2011), *International Encyclopedia of political science*. London: SAGE Publications Ltd. pp.1173-1178

♦**Lafrance, X.& Príncipe, K. (2018)**, "Building "Parties of a New Type": A Comparative Analysis of New Radical Left Parties in Western Europe". In: Gray, P.C (Ed.),*Changing the world by taking power. From the Streets to the State*. New York, Albany : State University of New York Press, pp.43-64

♦**Laidler, H.W. (1998),** *History of Socialism: An Historical Comparative Study of Socialism, Communism, Utopia*. Abington, Oxon: Routledge

♦**Lampert, H. (1997**), *Krise und Reform des Sozialstaates* .Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang

♦**Lampert, H.& Altheimer, J. (2004)**, *Lehrbuch der Sozialpolitik* . Berlin Heidelberg, New York, Hongkong , London, Mailand , Paris, Tokio: Springer Verlag

♦**Lange, O. (1970)**, *Papers in Economics and Sociology*. London, Oxford, Edinburgh, New York, Toronto, Sydney, Paris, Braunschweig: Pergamon Press

♦**Lange, M. A.(2009),** "Warum Deutschland sich engagieren muss. Ziele und Wege vernetzter Sicherheit". *KAS Jahresbericht 2009,* pp 46-58

♦**Lapidor, M. (2016)**, "Assessing Léon Blum". Available at: https://www.jacobinmag.com/2016/09/leon-blum-popular-front-france-socialists-ps-fascism (Accessed, 13/01/2020)

♦**Lappin, S. (2000)**, **"**New Labour and the Destuction of Social Democracy".Available at**:https://www.dissentmagazine.org/article/new-labour-and-the-destuction-of-social-democracy** (Accessed, 2/05/2020)

♦**Lavdas K. A. (1997)**, *The Europeanisation of Greece: Interest Politics and the crises of integration*. Basingstoke: Macmillan Press

♦**Lavdas, K. A. (2007)**, "A European Republic in a Polycultural Setting: Authority and Diversity in Europes Emerging Polity". *Cyprus Center of European and International Affairs* , Paper. 2007/4 (November**).**

♦**Lavelle, A. (2008)**, *The Death of Social Democracy: Political Consequences in the 21st Century*. Hampshire, Burlington: Ashgate

♦**Laybourn, K (2000)**, "Labour in and out of Government, 1923-35". In**:** Brivati, B .& Heffernan, R.(Ed.), *The Labour Party. A Centenary History.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press, pp. 50-67

♦**Laybourn, K. (2013)**, "The Fall of the First Mac Donald Government, 1924". In: Heppell, T.& Theakston, K.(Ed.), *How Labour Governments Fall From Ramsay MacDonald to Gordon Brown.* Hampshire-New York :Palgrave –Macmillan,pp.14-37.

♦**Lazardeux, S. G. (2015)**, *Cohabitation and Conflicting Politics in French Policymaking*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan

♦**Lee, S.(2008)**, "The British Model of Political Economy". In, Beech, M.&Lee, S. (Eds.), *Ten Years of New Labour.* Houndmills, New York: Palgrave Macmillan, pp. 17-34.

♦**Leach, R. (2015***), Political Ideology in Britain* (3rd ed.). London: Palgrave

♦**Leaman, J. (2009),** *The Political Economy of Germany under Chancellors Kohl and Schröder*. New York and Oxford: Berghahn Books

♦**Lefranc, G. (1978)**, Der Sozialismus in Frankreich. In: Droz, J. (Ed), *Geschichte des Sozialismus in Frankreich*. Frankfurt/M, Berlin, Wien :Ullstein Verlag

♦**Le Grand, J. (1999)**, "New Approaches to the Welfare State," in: Gamble, A.& Wright, T. (Eds..), *The New Social Democracy.* Oxford: Blackwell Publishers, pp. 142−150.

♦**Lehnert, D. (1983)**, *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848 bis 1983*. Frankfurt am Main: Suhrkamp,

♦**Lehweß-Litzmann, R. (2014***), Capability as a Yardstick for Flexicurity: Using the Senian Paradigm to evaluate a European Policy Agenda*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen

♦**Leighton, J. & Markey,R. (2006)**, "Class and Labour: The British Labour Party and the Australian Labor Party Compared". *Labour History,* Issue 90, pp.23-41

♦**Leisering, L. (2000)**, "The Welfare State in Postwar Germany – Institutions, Politics and Social Change". Available at: https://www.uni-bielefeld.de/soz/pdf/welfare.pdf (Accessed: 20/04/2020)

♦**Leitner, S. (2008)**, "Paradigmenwechsel in der Familienpolitik: Warum wir endlich bekommen haben, was wir schon lange brauchen. Ein Review-Essay". In: *Zeitschrift für Sozialreform 54 (2)*: 209-220.

♦**Lembruch, G. (2006)**, "Nationen und Systemtypen in der vergleichenden Politischen Okonomie": In, Berghahn, V.R ., Vitols, S (Ed.),*Gibt es einen deutschen Kapitalismus? Tradition und globale Perspektiven der sozialen Marktwirtschaft.* Frankfurt: Campus Verlag, s. 86-96

♦**Lemke, M. (2008)**, *Republikanischer Sozialismus Positionen von Bernstein, Kautsky, Jaurès und Blum*. Frankfurt: Campus

♦**Lemke, M. (2012),** *Wandel durch Demokratie. Liberaler Sozialismus und die Ermöglichung des Politischen.* Wiesbaden: Springer Verlag

♦**Lenk, K. (1984**), *Staatsgewalt und Gesellschaftstheorie*. München: Wilhelm Fink Verlag

♦**Lentz, H. M. (1994)**, *Heads of States and Governments Since 1945*. Routledge , Oxon, New York

♦**Lenz,C.& Ruchlak, N. (2001)**, *Kleines Politik-Lexikon*. München, Wien, Oldenbourg: Oldenbourg Wissenschaftsverlag

♦**Levine, D. (1988),** *Poverty and Society: The Growth of the American Welfare State in International Comparison* , New Brunswick and London: Rutgers University Press

♦**Levy, J.D. (2000)**, "France: Directing Adjustment?". In: Scharpf, F.& Schmidt,V. (Eds), *Welfare and Work in the Open Economy: Volume Two.* Oxford: Oxford University Press, pp, 337–44.

♦**Levy, J.D. (2001)**, "Partisan politics and welfare adjustment: the case of France", *Journal of European Public Policy, 8(2),*pp. 265-285

♦**Levy, J.D. (2001 b)**, "Social Policy in the Age of High Unemployment". In: Guyomarch, Alain et al. (eds.), *Developments in French Politics 2*, Basingstoke: Palgrave, pp. 191-210

♦**Levy, J.D. (2003)**, "France : Directing Adjustment?" In: Scharpf, F.W. & Schmidt., V.A (Ed.) , *Welfare and Work in the Open Economy: Volume II: Diverse Responses to Common Chalenges*. Westport , Conecticut, London : Auburn House , pp. 308-350

♦**Lewis,T.T. (2001)**, "France". In: Cook , B.A (Ed.), *Europe Since 1945: An Encyclopedia.* New York: Garland Publishing, pp. 410-412

♦**Liddle, R.& Lerais, F. (2006)**, "Europe's Social Reality". *A Consultation Paper from the Bureau of European Policy Advisers:* Brüssel

♦**Lindemann, A.S. (1974)**, *The Red Years: European Socialism Versus Bolshevism, 1919-1921.* Berkeley , Los Angeles: University of California Press

♦**Lindeman, A.S. (1983)**, *A History of European Socialism*. New Haven , London: Yale University Press

♦**Lipietz, A. (1991)**, "Governing the Economy in the Face of International Challenge - From National Developmentalism to National Crisis". In: Hollifield, J.F.,G. Ross, G, (Ed.): *Searching the new France,* London, New York, pp. 17-42.

♦**Liphardt, E. (2005)**, *Aporien der Gerechtigkeit: Politische Rede der extremen Linken in Deutschland und Russland zwischen 1914 Und 1919*. Tübingen: Max Niemayer Verlag

♦**Lister, R. (2016)**, *Understanding Theories and Concepts in Social Policy*. Bristol: The Policy Press

♦**Littl, D.(1986)**, *The Scientific Marx*.The University of Minnesota Press, Minneapolis

♦**Littlewood, J. (2009)**, *Stock Market under Labour The legacy of Gordon Brown.* Centre for Policy Studies, May

♦**Llanque, M. (2008**), *Politische Ideengeschichte – Ein Gewebe politischer Diskurse.* München : Oldenbourg Verlag

♦**Lordon, F. (2001) ,** "The Logic and Limits of Desinflation Competitive". In Glyn, A. (Ed.), *Social Democracy in Neoliberal Times: The Left and Economic Policy Since 1980*. New York : Oxford University Press , pp. 110-137

♦**Lösche, P.& Walter, F.(1992)**, *Die SPD: Klassenpartei – Volkspartei – Quotenpartei; zur Entwicklung der Sozialdemokratie von Weimar bis zur deutschen Vereinigung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft

♦**Lorenz, A. (2008)**, *Verfassungsänderungen in etablierten Demokratien: Motivlagen und Aushandlungsmuster*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Lowe, R. (2005)**, *Welfare State in Britain Since 1945.* Basingstoke Palgrave MacMillan

♦**Löwe, T. (2000***), Der Politiker Eduard Bernstein : eine Untersuchung zu seinem politischen Wirken in der Frühphase der Weimarer Republik 1918 – 1924*. Bonn *Friedrich-Ebert-Stiftung*

♦**Löwenthal, R. (1979)**, "Sozialdemokratie und Staat". In: Schwan, G.(Ed), *Demokratischer Sozialismus und Industriegesellschaften* .Frankfurt a.M :Europäische Verlagsanstalt

♦**Luhmann, N. (1984)**, *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

♦**Lukes, S. (2006***), Individualism*, ECPR Press Colchester

♦**Lund, B.(2002)**, *Understandig State Welfare: Social Justice or Social Exclusion?* London: SAGE Publications Ltd

♦**Lund.T. (2005)**, The Qualitative–Quantitative Distinction: Some comments, Scandinavian Journal of Educational Research, 49:2, 115-132

♦**Luttenberger, J.A. (2013)**, *Verwaltung für den Sozialstaat -- Sozialstaat durch Verwaltung?: die Arbeits- Und Sozialverwaltung als politisches Problemlösungsinstrument in der Weimarer Republik*. Berlin :Lit Verlag Dr W. Hopf,

♦**Luxenburg, R. (1899)**, *Sozialreform oder Revolution?* Berlin: Dietz Verlag

♦**Lynn, M. (2011),** *Bust: Greece , the Euro, and the Sovereign Dept Crisis*. New Jersey :John Wiley and Sons

♦**Lyrintzis, C. (1993)**, "PASOK in Power: From Change to Disentchantment". In, Clogg, R. (Ed..), *Greece 1981-1989: The populist decade*, London:Palgrave Macmillan; pp.. 26-43.

♦**Macfarlane, L.J. (1998)**, Socialism*, Social Ownership and Social Justice***.** Houndmills, Basingstoke, Hampshire ,London: Palgrave Macmillan

♦**Macnicol, J. (2002)**, *The politics of retirement in Britain, 1878-1948.* Cambridge: Cambridge University Press,

♦**Magone, J.M. (2011),** Contemporary European Politics: A Comparative Introduction. London and New York :Routledge

♦**Majone , G. (1997)**, "From the Positive to the Regulatory State: Causes and Consequences of Changes in the Mode of Governance". *Journal of Public Policy*, 1997, vol. 17, issue 2, 139-167

♦**Mallard, G. (2019)***,* Gift Exchange: The Transnational History of a Political Idea. Cambridge University Press

♦**Mandin, C.& Palier, B. (2005)**, "The politics of pension reform in France : The end of exceptionalism ?" . In, Bonoli, G .& Shinkawa, T (Eds.), *Ageing and Pension Reform Around the World: Evidence from Eleven Countries*, Cheltenham and Northampton: Edward Elgar, pp 74-93

♦**Manolopoulos, J. (2011)**, *Greek Odius Dept: The Looting of the Hellenic Republic by the euro , the Political elite and the Investment Community*. London: Anthem Press

♦**Mann, G. (2017)**, *In the long run we are all dead. Keynesianism, Political Economy, and Revolution.* London, New York: Verso Books

♦**Mann, M. (2014)**, "Das Ende ist vielleicht nah –aber für wen?". In: Wallerstein, I., Collins, R., Mann, M .,Derluguian, G.,Calhoun, C. (Ed): *Stirbt der Kapitalismus?: Fünf Szenarien für das 21. Jahrhundert*, Frankfurt , New York: Campus Verlag

♦**Mannheim, K. (1984)**, Konservatismus: *Ein Beitrag zur Soziologie des Wissens*. Frankfurt/M : Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft

♦**Manow,P., Palier,B.& Schwander,H. (2018)**, *Welfare Democracies and Party Politics: Explaining Electoral Dynamics in Times of Changing Welfare Capitalism* Oxford: Oxford University Press

♦**Marian , M. (2002)**, "France 1997–2002: Right–Wing President, Left–Wing Government". *The Political Quartely*, Vol73 (3), July, pp 258-265

♦**Marier, P. (2008*),*** *Pension Politics. Consensus and social conflict in ageing societies.* Abingdon: Routledge

♦ **Marini, P.& Bourdin, J. (2003),** "Réformes fiscales intervenues dans les pays européens au cours des années 1990" . *Rapport d'Information No. 343, le Sénat, Session ordinaire de 2002–2003*, Available at: http://www.senat.fr/rap/r02-343/r02-3431.pdf (Accessed, 3/3/2020)

♦**Marliere,P. (2010)**, "The decline of Europe's social democratic parties" Available at: https://www.opendemocracy.net/en/decline-of-europes-social-democratic-parties/ (Accessed, 20.02.2020)

♦**Marlier, E .& Cohen-Solal, M. (2000)**, "Social benefits and their redistributive effect in the EU". In*: Eurostat: Statistic in Focus , Theme 3 ,* 9-2000, Luxenbourg

♦**Marquand, D. (1977)**, Ramsey MacDonald. London :Jonathan Cape Ltd

♦**Markman,H. (1986),"**Gewerkschaften in der Krise". In : Kaase , M (Ed.) *Politische Wissenschaft und politische Ordnung: Analysen zu Theorie und Empirie demokratischer Regierungsweise.* . Wiesbaden: Westdeutscher Verlag , pp 111-122.

♦**Marsch, I.& Miller, R (2012)**, *Democratic Decline and Democratic Renewal: Political Change in Britain, Australia and New Zealand*. Cambridge, New York: Cambridge University Press

♦**Marshall, T.H. (1950)**, *Citizenship and Social Class and other Essays*. London, New York: Cambridge University Press

Marschall, S.& Strünck, C. (2010), "Von der Reformpartei zur Partei der Reformen? Die SPD auf der Suche nach ihrer Zukunft". In: Gehne, G .,Spier, T (Ed.): *Krise oder Wandel der Parteiendemokratie?.* Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Martell, L. (1999)**, "Medienshow ohne Substanz? New Labours „Dritter Weg". In: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Nr. 7/Jg. 44, pp. 848 – 857.

♦**Martin, T. (2009)**, "The Beginning of Labor's End? Britain's "Winter of Discontent and Working-Class Women's Activism"**.** *International Labor and Working-Class History, Spring* ,No. 75, Rethinking the Left in Victory and Defeatpp. 49-67

♦**Martin , C. (2010)**, "Feminization of Poverty in France: A Latent Issue". In: Schaffner Goldberg , G. (Ed.), *Poor Women in Rich Countries. The Feminization of Poverty Over the Life Course* Oxford , New York : Oxford University Press, pp.61-93

♦**Marwick, A. (2003)**, *British Society Since 1945. The Penguin Social History of Britain.* London ; New York : Penguin Books

♦**Mathers, A.(2007),** *Struggling for a Social Europe . Neoliberal Globalization and the Birth of a European Social Movement* . Hampshire, Burlington: Ashgate

♦**Matsaganis, M. (1999)**, "The Welfare Policies in Greece since the early 1980s". Dezembro. CESCentre for Social Studies. University of Coimbra . Abvailable at: https://www.ces.uc.pt/publicacoes/oficina/ 148/148.pdf (Accessed 23/04/2020)

♦**Matsaganis, M. (2003)**, "The Rise and Fall of Selectivity à la grecque". In: Standing, G. (Ed): *Minimum Income Schemes In Europe*. Genf: International Labour Organisation, pp.269-282

♦**Matsaganis, M. (2006)**, "Muddling Through – The Trials and Tribulations of Social Security". In: Petmesidou,M., Mossialos, E. (Ed.) *Social Policy Developments in Greece* Aldershot: Ashgate, pp. 147-173. Myles

♦**Matzner, E. (1984)**, *Der Wohlfahrtstaat von morgen*. Frankfurt und New York : Camus Verlag

♦**Mattick, P. (1969)**, *Marx & Keynes: The Limits of the Mixed Economy*. Boston: Extenting Horizons

♦**Marx, K. &Engels, F. (1962)**, *Werke (MEW) , Bd. 17*. Berlin: Dietz Verlag

♦**Marx, K. (1967)**,*Manifest der Kommunistischen Partei*. Berlin: Dietz Verlag

♦**Marx, K.,Engels, F. (1977)**, ***Werke, Band 22*** **,** , Berlin: Dietz Verlag

♦**Marx, K.&Engels, F. (1984)**, *Marx Engels Werke (MEW) ,* Bd. 21 Engels,F: England 1845 und 1885, Dietz Verlag Berlin

♦**Marx, K.&Engels, F. (1987)**, *Marx Engels Werke (MEW) , Bd. 29 .*
Brief von Engels an Marx, 7. Oktober 1858. Dietz Verlag Berlin

♦**Matthijs, M. M. (2011)**, *Ideas and Economic Crises in Britain from Attlee to Blair (1945-2005)*. London , New York : Routledge

♦**Mauerer, S.&Pierru, E (2001)**, "Le mouvement des chômeurs de l'hiver 1997-1998 . Retour sur un „miracle social", *Revue française de science politique* 51(3): 371-407.

♦**Mavrozacharakis, E., Tzagkarakis, I. S.& Pappas.I. (2018**), "PASOK: The Peculiar Greek Social Democracy". *IUP Journal of International Relations* 12 (3), 19-35

♦**Mau, S. (2014)**, *The Moral Economy of Welfare States: Britain and Germany Compared*. Oxon , New York :Routledge

♦**Mayer, K.J. (1999)**, *Zwischen Krise und Krieg: Frankreich in der Aussenwirtschaftspolitik der USA zwischen Weltwirtschaftskrise und zweitem Weltkrieg.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag ,

♦**Mazower, M. (2000)**, "The Cold War and the Appropriation of Memory: Greece after Liberation". In, Deák,I., Gross,J.T ., Judt, T (Ed.), *The Politics of Retribution. World War II and its Aftermath*. Princeton: Princeton University Press, pp. 212-232

♦**McHale, V.E. (1991)**, "France". In, Dorfman, G.A.,Duignan,P.J. (Ed.), *Politics in Western Europe,* Second Edition,. Stanford: Hoover Institution Press, pp.57-86

♦**McGuinness, F. (2012)**, *Membership of UK Political Parties,* Library of House of Commons, 3 December

♦**Mckay, S. (1996)**, "Reforming British Social Security". In, Althaler, K. (Ed.): *Vom Wohlfahrtsstaat zum Leistungsstaat?,* Wien: Sonderzahl, S. 135-148

♦**Mc Kenzie, R.T. (1961)**, *Politische Parteien In England*. Köln, Opladen: Westdeutscher Verlag

♦**McKibbin, R. (1975)**, "The Economic Policy of the Second Labour Government 1929-31". In: *Past and Present* 68, pp. 95-122

♦**Mclean, M. (1998)**, *The Mitterrand Years: Legacy and Evaluation. Basingstoke*, Macmillan Press

♦**Mc Leod, R.(1986)**, “The promise of full employment”. In: Smith , H. L. (Ed.), *War and Social Change: British Society in the Second World War*. Manchester: Manchester University Press, pp.78-100

♦**McManus, E. (2015)**, **“**A Recounting of the Stages of French Communist Resistance during World War II and its Relationship to the French Resistance Overall”.*Studies in Arts and Humanities,* Vol.1, Issue,01

♦**McNamara, K.R. (1999)**, *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union*. New York: Cornell University Press

♦**McSmith, A. (2007)**, *Faces of Labour: The Inside Story*. London and New York: Verso

♦**Merrifield, A. (2000)**, Marx@2000.com. in: *Monthly Review. An Independent Socialist Magazine* 52 (6), S. 22-35.

♦**Meade, E. (1935/ 1988**), Outline of Economic Policy for a Labour Government”, 1935, in: Susan Howson/Donald Moggridge (Ed.1988), The Collected Papers of James Meade. Volume I: Employment and Inflation. London:Routledge, pp. 33-78

♦**Meda, D. (2014)**, “Quality of employment : an alternative to flexicurity?” In: Keune , M.& Amparo, S. (Eds.), *Deconstructing Flexicurity and Developing Alternative Approaches: Towards New Concepts and Approaches for Employment and Social Policy*. Routledge Advances in Sociology. Routledge, Abingdon. pp. 173-196

♦**Meen**, **G**., **Gibb**, K., **Leishman**, **C**.& **Nygaard**, **C**. **(2016)**, “Wars, Epidemics and Early Housing Policy: The Long-Run Effects of Temporary Disturbances”. In: Meen**,** G., Gibb**,** K., Leishman**,** C.& Nygaard, C (Ed.),*Housing Economics. A Historical Approach.* London: Palgrave Macmillan, pp.111-135

♦**Meinecke, W. (2019)**, *Deutschland - eine Bestandsaufnahme***.** Nordstedt :BoD

♦**Merkel, W. (1990)**, “Niedergang der Sozialdemokratie? Sozialdemokratische und sozialistische Regierungspolitik im westeuropäischen Vergleich”. In: *Leviathan* 18, 106 - 133

♦**Merkel, W. (1992)**, “Kritik der Theorien vom „Ende des sozialdemokratischen Jahrhunderts".In: Grebing, H.& Meyer, T. (Eds.), *Linksparteien und Gewerkschaften.* Bund Verlag, pp. 47-80

♦**Merkel, W. (1992 b)**, **“**After the Golden Age. Is Social-Democracy Doomed to Decline?”. In: Lemke, G.&Marks, G. (Eds.), *The Crisis of Socialism*. Durham: Duke University Press, pp. 136-170

♦**Merkel, W. (1992 c**), "Between class and catch-all: Is there an electoral dilemma for social democratic parties in Western Europe?", In, Merkel, W., et. al. (Eds),, *Socialist Parties in Europe II: Of Class, Populars, Catch-all?*, ICPS Barcelona

♦**Merkel,W.(1993**), "Machtressourcen, Handlungsrestriktionen und Strategiewahlen". In*: PVS 1 (1993),* pp. 3-28

♦**Merkel, W. (1993 b)**, *Ende der Sozialdemokratie? Machtressourcen und Regierungspolitik im westeuropäischen Vergleich.* Frankfurt M./New York:Campus Verlag

♦**Merkel, W.(1996)**, *"*Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der Sozialdemokratie". In: Borchert, J.,Goischi,L., *Jun,U.&* Lösche, P (Ed.), *Das sozialdemokratische Modell.* Wiesbaden: Springer Fachmedien, pp. 81-106

♦**Merkel, W. (2000)**, "Der „Dritte Weg" und der Revisionismusstreit der Sozialdemokratie am Ende des 20. Jahrhunderts". In: Hinrichs, K.,Kitschelt , H.& Wiesenthal, H. (Eds.), *Kontingenz und Krise. Institutionenpolitik in kapitalistischen und postsozialistischen Gesellschaften. Claus Offe zu seinem 60. Geburtstag.* Frankfurt,New York.Campus Verlag, pp. 263 – 290

♦**Merkel, W. (2000 b)**, *The third ways of Social Democracy into the 21st Century. Presentation at the 3rd Roundtable for Human Right and Peace on "The Third Way of Social Democracy and Social Movement"* in Seoul on June 26, 2000 , organized by Sungkonghoe University and Friedrich-Ebert – Stiftung.

♦**Merkel, W. (2001)**, Soziale Gerechtigkeit und die drei Welten des Wohlfahrtskapitalimus. *Berliner Journal für Soziologie 2/ 2001.*

♦**Merkel, W. (2003)**, **"**Soziale Gerechtigkeit, Sozialdemokratie und , Gewerkschaften im 21.Jhdt". *Gewerkschaftliche Monatshefte, pp.* 10-11.

♦**Merkel, W. (2015),** *Demokratie und Krise* . Wiesbaden : Springer Verlag

♦**Merkel, W., Henkes, C., Egle, C., Ostheim, T .& Petring, A(2006)**, *Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa***.** Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Merkel, W., Petring,A.& Henkes, C. (2008)**, *A Social Democracy in Power: The Capacity to Reform*. London and New York , Routledge

♦**Merz, H.G. (2008)**, "„Rot-grünes" Regieren im parlamentarischen System". In: Kempf, U., Merz, H.G. (Ed), *Kanzler und Minister 1998 – 2005. Biografisches Lexikon der deutschen Bundesregierungen* . Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. pp.34-81

♦**Metz, K.H.(2008)**, *Geschichte der sozialen Sicherheit*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag

♦**Metz, R. (2005)**, "Konjunkturen im 19. und 20. Jahrhundert". In: Buchheim,C., Schulz,G. & Fouquet, G. et al (Ed.), *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte: Arbeitsgebiete - Probleme – Perspektiven.* München:Franz Steiner Verlag pp.217-248

♦**Meyen, J. (2015)**, *Jean Jaurès: Ein Leben für den Frieden***.** Nordstedt: Books on Demand (BoD)

♦**Meyer, H. (2013),** *Was kann der Staat? Eine Analyse der rot-grünen Reformen in der Sozialpolitik*. Transcript Verlag, Bielefeld

♦**Meyer, K.(1967)**, "Hermann Heller - Eine biographische Skizze". In: *Politische Vierteljahresschrift,* Jg. 8 , S. 293 - 313,

♦**Meyer, T. (1977)**, *Bernsteins konstruktiver Sozialismus. Eduard Bernsteins Beitrag zur Theorie des Sozialismus*. Berlin, Bonn-Bad Godesberg .

♦**Meyer, T. (1998)**, *Die Transformation der Sozialdemokratie. Eine Partei auf dem Weg ins 21. Jahrhundert*. Bonn: J.H.W. Dietz

♦**Meyer, T. (1999),** "The Third Way at the Crossroads". In, *Internationale Politik und Gesellschaft,* Heft 3, pp.294-304

♦**Meyer, T. (1999a)**, "Einleitung". In: Friedrich-Ebert –Stıftung (Ed..), *Dritter Weg und Neue Mitte. Leerformeln oder Leitbegriffe einer neuen Politik?* Kongreß der Friedrich-Ebert-Stiftung am 18. Mai 1999 in Bonn. Bonn. S. 15 – 23. Available at: https://www.fes.de/fulltext/akademie/00846001.htm#LOCE9E2 (Accessed: 28/04/2020)

♦**Meyer, T. (1999 b)**, "The third way at crossroads". In: *International politics and society (3), Politik und Gesellschaft. Available online at:* online: https://www.fes.de/ipg/ipg3_99/artmeyer.html (Accessed, 02/5/2020)

♦**Meyer, T. (2006)**, *Praxis der Sozialen Demokratie*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Meyer, T. (2007)**, "Nachzügler Deutschland — der fehlende Diskurs über die Neuausrichtung des Sozialstaates". In, Becker, F., Duffek, K.& Mörschel, T (Ed.), *Sozialdemokratische Reformpolitik und Öffentlichkeit*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 53-64

♦**Meyer, T.(2008)**, *Sozialismus*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozalwissenschaften

♦**Meyer,T. (2011**), Theorie der Sozialen Demokratie 2., durchgesehene und aktualisierte Auflage 2. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Springer Fachmedien

♦**Meyer, T. (2015)**,"Eduard Bernstein-Reformorientierung als Kern einer Modernen Sozialen Demokratie". In: Krell, C (Ed.), *Vordenkerinnen und Vordenker der Sozialen Demokratie. 49 Porträts*. Bonn: Dietz Verrlag , pp.60-66

♦**Meyer, T.&Hinchmann.,L.P. (2007)**, *The Theory of Social Democracy.* Cambridge, Malden:Polity Press

♦**Mez, L. (1987)**, "Von den Bürgerinitiativen zu den Grünen. Zur Entstehungsgeschichte der Wahlalternativen in der Bundesrepublik Deutschland". In: Roth, R. & Rucht, D. (Eds.): *Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland.* Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, pp. 263-276.

♦**Michels, R. (1906)**, "Zur Geschichte des Sozialismus". *In: AfSS*. Bd. 23 (V), H. 3, S. 786-843.

♦**Michel, F.& Bouvet, L. (1998)**, '*Paris*, *Bonn*, *Rome: a Continental Way*? Hargreaves, C.I. (Ed.), *Tomorrow's Politics: The Third Way and Beyond, London: Demos, pp.140-148*

♦**Milatz, A. (1965)**, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*. Bundeszentrale für politische Bildung Bonn

♦**Miller, S. (1974)**, *Die SPD vor und nach Godesberg.* Bonn- Bad Godesberg: Verlag Neue Gesellschaft.

♦**Mills, J. (2002)**, *A critical History of Economics*. Houndmills, Basigstoke, Hampshire and New York:Palgrave Macmillan

♦**Milner, S. (2002)**, "An ambiguous reform: The Jospin government and the 35-hour-week laws". In, *Modern & Contemporary France* 10(3), pp. 339-351.

♦**Mini, P.V. (1991)**, Keynes, Bloomsbury and The General Theory Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London: Macmillan

♦**Mini , P.V. (1994**), *John Maynard Keynes A Study in the Psychology of Original Work*. New York: St. Martin's Press

♦**Minsky, H. (1975)**, *John Meynard Keynes*. London, Basingstoke: Columbia University Press

♦**Mitschell, A. (2012)**, *Socialism and the Emergence of the Welfare State: A Concise History*.USA, Canada: Trafford Publishing

♦**Mitton, L. (2012)**, "The history and development of social policy". In: Baldock,J., Vickerstaff, S., Mitton, L. & Manning, N. (Ed.), *Social Policy.* New York: Oxford University Press pp.27-51

♦**Möller, H. (1998)**, Europa *zwischen den Weltkriegen*. München: R. Oldenbourg Verlag

♦**Morel,N., Palier,B. & Palme, J. (2012)**, *"*Beyond the welfare state as we knew it?" . In: Morel,N., Palier,B.& Palme, J. (Ed), *Towards a Social Investment Welfare State?*: *Ideas, Policies and Challenges*. Bristol-Chicago: Policy Press , pp. 1-33

♦**Morena, E. (2020)**, French Republicanism: and its contested meaning, past, present and future Available at: https://blogs.mediapart.fr/rosa-luxemburg-stiftung-brussels-office/blog/200220/french-republicanism-and-its-contested-meaning-past-present-and-future (Accessed. 1/3/2020)

♦**Mortimer, J. (2000)**, **"**The Formation of the Labour Party" .Lessons for today. Socialist History Ocasional Papers Series, Nr. 10.Available at: http://www.socialisthistorysociety.co.uk/?page_id=187 (Accessed, 2/3/2020)

♦**Moschonas, G. (1999)**, "The Panhellenic Socialist Movement". In, Ladrech,R.& Marlière, P. (Ed.), *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London : McMillan, pp.110-122

♦**Moschonas, G. (2001)**, "The Path of Modernization: PASOK and European Integration". *Journal of Southern Europe and the Balkans*, vol.3, May 2001 pp. 11-24.

♦**Moschonas, G.(2002)**, *In the Name of Social Democracy*. London, New York: Verso Books

♦**Mukherjee,S.&Ranaswamy,S. (2000***), A History of Socialist Thought. From Precursors to the Present*. Thousand Oaks, London: Sage

♦**Mullard, M.&Spicker, P. (1998)**, *Social Policy in a Changing Society*. London and New York: Routledge

♦**Mullard, M.&Swaray, R. (2008)**, "New Labour and Public Expenditure". In, Beech, M.& Lee, S. (Ed.), *Ten Years of New Labour.* Houndmills & New York: Palgrave Macmillan, pp. 35-49.

♦**Müller, J.W. (2010)**, *Verfassungspatriotismu*s. Frankfurt am Main: Suhrkamp

♦**Müller, J.W. (2013)**, *Das demokratische Zeitalter . Eine politische Ideengeschichte Europas im 20. Jahrhundert*. Frankfurt: Suhrkamp

♦**Müller, V. (1991)**, ***S****taatstatigkeit in den Staatstheorien des 19. Jahrhunderts***.** Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Müller, A.(2015)**, Mit Marx in eine bessere Gesellschaft**.** Über die Nutzlosigkeit von Geldreformen im kranken Kapitalismus. Marburg: Tectum Verlag

♦**Müller-Armack, A. (1976)**, *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik.* Bern: Haupt

♦**Muller-Armack, A. (1972)**, "Die soziale Marktwirtschaft und ihre Widersacher". In, Erhard, L.&Muller-Armack, A. (Hg.), *Soziale Marktwirtschaft. Ordnung der Zukunft*. Berlin,Wien: Ullstein-Verlag,pp. 21-40

♦**Müller, M.M.& Sturm, R. (2010)**, *Wirtschaftspolitik kompakt.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Münkler, H. (2004)**, "Enzyklopädie der Ideen der Zukunft: Solidarität". In:Beckert, J., Eckert, J., Kohli, M.& Streeck, W. (2004), *Transnationale Solidarität: Chancen und Grenzen.* Frankfurt,New York: Campus Verlag, pp. 15-30

♦**Münkler, D. (2007)**, Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität. Die Programmgeschichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Berlin : Vorwärts Buch Verlag

♦**Murswieck, A. (2003)**, „Des Kanzlers Macht: Zum Regierungsstil Gerhard Schröders", In: Egle, C., Ostheim, T.& Zohlnhöfer, R, (Ed..), *Das Das rot-grüne Projekt.* Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, pp. 117-135

♦**Myles, J. (1996)**, "When Markets Fail: Social Welfare in Canada and the United States". In: EspingAndersen, Gøsta (Hg.): Welfare States in Transition – National Adaptations in Global Economies, London: Sage, pp. 116-140

♦**Nachtwey, O. (2008)**," In der Mitte gähnt der Abgrund.Die Krise der SPD". Blätter für Deutsche und Internationael Politik, 8/2008, pp. 58-68

♦**Nachtwey, O. (2009)**, *Marktsozialdemokratie: Die Transformation von SPD und Labour Party.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Nafpliotis, A. (2018)**, "From radicalism to pragmatism via Europe: PASOK's stance vis-à-vis the EEC, 1977-1981". *Southeast European and Black Sea Studies*, 18:4, 509-528

♦**Naβmacher,H.(2004)**, *Politikwissenschaft*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag .

♦**Navarro, C. (1999**), "Is there a third way ? A Response to Giddens Third Way". *In: International Journal of Health Services,* Volume 29, Number 4, pp. 667–677

♦**Needham, C. (2007)**, *The Reform of Public Services Under New Labour: Narratives of Consumerism*, 1st edn. Basingstoke: Palgrave Macmillan

♦**Négrier, E. (2000),** "A French Regulatory Path ? State, Economy and Territory". *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, Wiley, 91 (3), pp.248-262.

♦**Neri-Ultsch, D. (2005)**, Sozialisten und Radicaux - eine schwierige Allianz: Linksbündnisse in der Dritten Französischen Republik 1919-1938. Oldenbourg Wissenschaftsverlag München

♦**Neuman, F. (2016)**,*Soziale Mindestsicherung in Europa: Leistungsprofile im Vergleich*. Berlin: Lit Verlag

♦**Neuman, W. (2000)**, "Jugendarbeitslosigkeit in Frankreich-Übergangsß, oder Struktzrproblem?". In, Deutsch-Französisches Institut (Ed.), Frankreich Jahrbuch 2000 .Politik , Wirtschaft, Gesellschaft , Geschichte, Kultur. Opladen:Leske und Budrich, pp.225-236

♦**Neuman, W.L. (2007)**, Basics of Social Research - Qualitative and Quantitative Approaches. Second Edition. Boston: Pearson Education.

♦**Neuman, W (2008)**, "Gesundheitssystem à la française".Available at: https://www.deutsche-apotheker-zeitung.de/daz-az/2008/daz-20-2008/gesundheitssystem-a-la-francaise (Accessed, 22/5/2020)

♦**Neuweiler, G. (2002**), "Von Reformsätzen zur Reform? . Zur Situation der Hochschulen nach der 5 . Novelle zum Hochulrahmengesetz".In: *APuZ B* 26, 7-11

♦**Newman, J., Glendinning, C.& Hughes,M. (2014)**, "Beyond Modernization? Social Care and the Transformation of Welfare Governance", in Pierson, C., Castles, F.G .& Naumann, I.K (Eds.*), The Welfare State Reader,* 3 ed. Cambridge: Polity, pp. 361-376

♦**Niclauß, K. (2015)**, *Kanzlerdemokratie Regierungsführung von Konrad Adenauer bis Angela Merkel.* 3., aktualisierte und erweiterte Auflage. Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Nida-Rümelin, J. (2012)**, "Social Democratic Basic Values And The Work Of The SPD Basic Values Commission"**.** Available at: https://azadivaedalat.com/wp-content/uploads/2018/01/Social-Democratic-Basic-Values-and-the-Work-of-the-SPD-Basic-Values-Commission.pdf (Accesed, 21/04/2020)

♦**Nida-Rümelin, J. (2016)**, "Ungleich ist nicht immer ungerecht". Available at :https://www.faz.net/aktuell/politik/die-gegenwart/soziale-gerechtigkeit-ungleich-ist-nicht-immer-ungerecht-14581266.html?printPagedArticle=true#pageIndex_0 (Accessed: 14/06/2019)

♦**Niejahr, E. (2005)**, "Abschied vom Sozialstaat alter Prägung. Deutschland im demografischen Wandel". In: Ruge, U.& Morat, D (Eds.), *Deutschland denken. Beitrage für die reflektierte Republik*. Wiesbaden VS Verlag f(jr Sozialwissenschaften. pp 145-154

♦**Nielsen, B. (2019)**, **"**Stagflation in the 1970s". Available at: **https://www.investopedia.com/articles/economics/08/1970-stagflation.asp** (Accessed: 02/02/2020)

♦**Niess, W. (2013),***Die Revolution von 1918/19 in der deutschen Geschichtsschreibung: Deutungen von der Weimarer Republik bis ins 21. Jahrhundert* . Berlin/Boston : Walter de Gruyter

♦**Noël, A.&Thérien, J.P. (2008)**, *Left and Right in Global Politics*. Cambridge: Cambridge University Press

♦**Nolte , P. (2006)**, *Riskante Moderne. Die Deutschen und der neue Kapitalismus*. München: C.H.Beck

♦**Nord ,P. (2010)**, "Frances New Deal : From the Thirties to the Postwar Era". In,

♦**Northcutt, W. (1991)**, "*François Mitterrand and the Political Use of Symbols: The Construction of a Centrist Republic". French Historical Studies*, Vol. 17, No. 1 (Spring),Durham: Duke University Press , pp. 141-158

Notermans,T. (2000), *Money , Market and the State . Social Democratic Economic Policies since 1918*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press

♦**Nowotny, T. (2020)**, *Das Projekt Sozialdemokratie: Gescheitert? Überholt? Zukunftsweisend?*. Innsbruck: Sudienverlag Gmbh

♦**Nullmeier, F. (2010)**, "Die Agenda 2010: Ein Reformpaket und sein kommunikatives Versagen". In. Fischer,T., Kießling,A.& Novy, L. (Eds.), *Politische Reformprozesse in der Analyse Untersuchungssystematik und Fallbeispiele*, Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, pp. 145-191

♦**Nuti, D.M. (2018)**, *The rise and fall of socialism*. Berlin: Dialogue of Civilizations Research Institute GmbH

♦**Oakland, J.(2002)**, *British Civilization*. London and New York: Routledge

♦**Oatley, T. (2006)**, *International Political Economy*. Boston, Columbus, Indianapolis , New York , San Framsico er.al: Longman

♦**Obinger, H.& Wagschal, U.(2000**), *Der gezügelte Wohlfahrtsstatt. Sozialpolitik in reichen Industrienationen.* Campus Verlag, Frankfurt-New York.

♦**O'Connor , J.& Robinson, G. (2008)**, "Liberalism, citizenship and the welfare state". In: van Oorschot, W., Opielka ,M.& Pfau-Effinger, B. (Eds.), *Culture and Welfare State Values and Social Policy in Comparative Perspective*. Cheltenham Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.pp.29-49

♦**O' Donell, R.M. (1989**), *Keynes: Philosophy, Economics and Politics: The Philosophical Foundations of Keynes's Thought and Their Influence on His Economics and Politics.* New York:. Palgrave Macmillan

♦**OECD (2001)**, *PISA 2000 . Lernen fürs Leben .Erste Ergebnisse der Internationale Schulleistungsstudie (Knowledge and skills for life First Results from PISA 2000) Paris*

♦**OECD (2003)**, *OECD Economic Surveys: France 2003*, OECD Publishing, Paris, Available at: https://doi.org/10.1787/eco_surveys-fra-2003-en.(Accessed, 20/07/2018)

♦**OECD (2004)**, *Education at a Glance*, 2004 OECD Indicators 2004. Paris

♦**OECD (2004)**, Lernen für die Welt von morgen Erste Ergebnisse von PISA 2003 (Learning for Tomorrow's World – First Results from PISA 2003). Paris

♦**OECD (2005)**, *Education at a Glance: OECD Indicators-2005 Edition, Summary in Greek*. Paris: OECD. http://www.pisa.oecd.org

♦**OECD (2007)** PISA 2006 Naturwissenschaftliche Kompetenzen für die Welt von morgen. Paris

♦**OECD(2011)**, *Family Database.* Available online at: http://www.oecd.org/ document/4/0,3746, en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html (Accessed, 30.08.2018)

♦**OECD (2012),** "Staatsausgaben, -einnahmenund -defizite" In: in*OECD Factbook 2011-2012: Economic, Environmental and Social Statistics*, OECDPublishing, Paris.Available at**:** https://doi.org/10.1787/9789264125469-90-de Accesse**d,** 30.08.2018)

♦**OECD (2015a),** *Revenue Statistics – Comparative tables***,** Available at**:** https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV (Accessed: 26/8/2019)

♦**OECD (2015b**), *Country statistical profile: France***,** Available at: http://stats.oecd.org/# (Accessed,3.10.2015)**.**

♦**OECD**, *Health expenditure and financing*. Government/ Compulsory Schemes 1990-2010 . Available at:**https: //stats.oecd.org/ viewhtml.aspx? datasetcode= SHA & lang =en#https://stats. oecd.org/ viewhtml.aspx? datasetcode= SHA&lang =en#** (Accessed, 27/06/2019)

♦**OECD**, *Health expenditure and financing. Household out of pocket payments 1990-2010* . Available at:

https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=SHA&lang=en# (Accessed,

27/06/2019)

♦**OECD**, *Short-Term Labour Market Statistics 1991-2010*

https://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=STLABOUR#(Accessed: 26/07/2018)

♦**OECD**,*Long-term unemployment rate 1992-2010* . Available at: https://datamarket.com/data/set/15pz/long-term-unemployment-of-total-unemployment#!ds=15pz!hqm=g.1b.1f.9&display=line&e=bjy&s=5x2 (Accessed, 26/07/2018).

♦**OECD**, *Income Distribution Database*

Available at: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=IDD&lang=en#

(Accessed, 26/072018)

♦**OECD,** *Health Statistics 2014 - Frequently Requested Data***.** Available at: https://www.oecd.org/health/health-systems/oecd-health-statistics-2014-frequently-requested-data.htm (Accessed, 26/07/2028)

♦**OECD,** Factbook 2011-2012: Economic, Environmental and SocialStatistics, OECDPublishing, Paris.Available at: https://doi.org/10.1787/9789264125469-90-de (Accessd, 26/7/2018)

♦**Offe,C. (1972/2006)**, *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates.* Veränderte Neuauflage des Buches von 1972. Herausgegeben und eingeleitet von Jens Borchert und Stephan Lessenich, Frankfurt a.M./New York

♦**Offe,C. (1984)**, *Contradictions of the welfare state*. London: Hutchinson Publishers

,

♦**Offe,C. (1985)**, “New Social Movements : Challenging the Boundaries of Institutional Politics”. *Social Research*, 52 (4), pp. 817-869

♦**Offe,C.(1998)**,**“**Der deutsche Wohlfahrtsstaat: Prinzipien, Leistungen, Zukunflsaussichten“ .In: *Berliner Journal fiir Soziologie*, Jg. 8, Heft 3, S. 359-380.

♦**Offe, C. (1990)**, Smooth Consolidation of West German Welfare State . Structural Change, Fiscal policies, and Populist Politics; *Zentrum für Sozialpolitik*, Arbeitspapier 4/90

♦**Offe, C. (2003)**, *Perspektivloses Zappeln. Oder: Politik mit der Agenda 2010. Blätter für deutsche und internationale Politik 7/2003, pp. 807-817*

♦**Offe, C.(2013),** “Europa in der Falle”. In: *Blätter für deutsche und internationale Politik,* Heft 1, pp. 1-11

♦**Okada, A. (2009)**, Post-war Educational Reform and the New Concepts of Equal Opportunity in England: 1944-1951 Available at: https://core.ac.uk/download/pdf/41883425.pdf (Accessed, 13/02/2020)

♦**Olson, K. (2006)**, *Reflexive Democracy Political Equality and the Welfare State*. Cambridge, London. The MIT Press

♦**Olson , K. (2017),** "Populism in the Socialist Imagination,". In: Kaltwasser, C. R., Ochoa Espejo, P., Ostiguy,P.& Taggart, P.(Eds.) *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford: Oxford University Press, pp. 661-678.

♦**Oppenheimer, F. (1919)**, *Kapitalismus- Kommunismus –Wissenschaftlicher Sozialismus*. Berlin und Leipzig: Verlag wissenschaftlicher Verleger .

♦**Ory, P. (1994)**, *La Belle illusion: Culture et politique sous le signe du Front populaire 1935-1938*. Paris: Plon, .

♦**Ostheim, T.& Schmidt, M.G. (2007)**, “Sozialpolitik in der Weimarer Republik“. In: Schmidt, G., Ostheim,T., Siegel,N.A., & Zohlnhöfer, R (Ed), *Der Wohlfahrtsstaat. Eine Einführung in den historischen und internationalen Vergleich*.Wiesbaden:Springer Verlag pp.131-143

♦**Oskardottir, S. (2007)**, “From active states to active citizenship? The impact of economic openness and transnational governance”. In: Hvinden, H.& Johansson,H. (Ed.), *Citizenship in Nordic Welfare States. Dynamics of choice, duties and participation in a changing Europe* Oxon , New York : Routledge pp. 18-31

♦**Ostrowski, M. (2018)**, Eduard Bernstein on Social Democracy and International Politics Essays and Other Writings. Palgrave Macmillan

♦**OTS (2015)**, *Medikamentenverbrauch in Österreich deutlich unter dem EU-Durchschnitt,* Available at: http://www .ots.at/ presseaussendung /OTS _ 20040811 _ OTS0079/medikamentenverbrauch-in- oesterreich-deutlich-unter-dem-eu-durchschnitt, (Accessed, 16/4/2020).

♦**Otto, F. (1996)**, "Die Integration der Wirtschaftspolitik und der Finanzpolitik in Großbritannien. Die„Keynesianische Revolution" der Labour-Regierung 1945-47" . In: *VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 83. Bd., H. 4, pp. 501-531

♦**Padgett, S.& Patterson, W.E. (1991**), *A History of Social Democracy in Postwar Europe.* London and New York: Longman

♦ **Padua, D. (2014)**, *John Maynard Keynes and the Economy of Trust: The Relevance of the Keynesian social Thought in a Global Society*.New York: Palgrave Mcmillan

♦**Pagoulatos, G. (2005)**, "The Politics of Privatisation: Redrawing the Public–Private Boundary". *West European Politics*, Vol. 28, No. 2, March pp. 358–380

♦**Palier, B. (2002)**, "Reshaping the Social Policy-Making Framework in France". In: Taylor-Gooby, P. (Ed.), *Welfare States Under Pressure*. London, Thousand Oaks , New Delhi: Sage Publications, pp. 52-74

♦**Palmer, G. (2016a**), Low Income by age group, Available at : http://www.poverty .org.uk /04/index.shtml, (Accessed, 2.5.2016).

♦**Palmer, G. (2016b)**, Income inequalities, Available at: http://www.poverty.org. uk/09/index.shtml, (Accessed, 2.5.2016).

♦**Papandreou, A. (1987),** "If Capitalism Can't, Can Socialism?". *New Perspectives Quarterly 4:3, Fall 1987.*

♦**Papcke,S (1979)**, *Der Revisionismusstreit und die politische Theorie der Refo*rm. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz :Kohlhammer.

♦**Pappas, T. (2014)**, *Populism and and Crisis Politics in Greece*. Basingstoke, Houndsmills , Hampshire: Palgrave Macmillan

♦ **Pappas, T.S.& Aslanidis, P. (2015)**, "Greek Populism: A Political Drama in Five Acts". In: Kriesi, H ., Pappas, T.S. (Ed.), *European Populism in the Shadow of the Great Recession*, Chapter: 11, Publisher: ECPR Press, , pp.181-196

♦**Parsons, W. (2003)**, "Politics and markets: Keynes and his critics" In: Ball, T. &Bellamy,R(Ed.) *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought.* **Cambridge,** New York, Port Melbourne, Madrid, Cape Town. Cambridge University Press, pp. 45-69

♦**Parsons, C. (2003 b)**, *A Certain Idea of Europe*. Cornell University Press

♦**Parti Socialiste (1997)**, Manifesto France :PS Programme du Parti socialiste pour les élections législatives de 1997, Changeons d' avenir , changeons de majorite :nos engagements pour la France. Paris: Parti Socialiste Available at: http://programmepolitique.free.fr/ps_1997.html (Accessed, 20/5/2020)

♦**Paton ,C. R. (2006)**, *New Labour's State of Health: Political Economy, Public Policy and the NHS.* Hampshire and Burlington: Asgate

♦**Pausch, M. (2017)**, Demokratie als Revolte: Zwischen Alltagsdiktatur und Globalisierung. Nomos Verlagsanstalt, Baden Baden

♦**Pautz, H. (2012)**, *Think-Tanks, Social Democracy and Social Policy.* New York : Palgrave Macmillan

♦**Pearce, R.(2006)**, *Attlee's Labour Governments 1945–51* .London: Routledge

♦**Pelinka, A. (1980)**, Sozialdemokratie in Europa. Wien: Herold Verlag

♦**Pelling, H. (1980)**, "The 1945 General Election Reconsidered". in: *The Historical Journal* 23, pp. 399-414

♦**Perger, W.A. (2015)**, Was tun? Europas Sozialdemokratie in der Krise. Available at:http://www.deutschlandfunk.de/europas-sozialdemokratie-in-der-krisepdf.media.5ebe4d6c3a67b76ef35ea3d5eb53d51a.pdf(Accessed, 4/5/2020)

♦**Pestieau, P. (2006)**, *The Welfare State in the European Union. Economic and Social Perspectives*, New York: Oxford University Press

♦**Petring, A. (2006)**, "Großbritannien". In, Merkel, W.,Egle, C.,Henkes, C.,Ostheim, T.&Petring, A. (Eds.), *Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie: Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa*, Wiesbaden: VS-Verlag: 119-153.

♦**Petring, A,Henkes, C .& Egle, C. (2007)**, Traditionelle, modernisierte und liberalisierte Sozialdemokratie: Eine Typologie sozialdemokratischer Regierungspolitik in Westeuropa. In: *Swiss Political Science Review* 13(1): 97–134

♦**Perret, B. (2004)**, "Which French Third Way? Administrative and Social Empowerment. *Lessons from the Second Left in Power Conference "Liberalism's Return: French Social Thought since 1968" New-York, Columbia University April 16-17. Available at:* http://bernard.perret.pagesperso-orange.fr/New-York%20Liberalism2004.html (Accessed : 20/01/2020)

♦**Petmetsidou, M.(1996)**, "Social protection in Greece: A brief glimpse of a welfare state", in *Social Policy and Administration*, Vol. 30, No. 4, pp. 324-347

♦**Petmetsidou, M. (2006)**, "Tracking Social Protection: Origins, Path peculiarity, Impasses and Prospects" .In: M. Petmesidou. M .& E. Mossialos,E (Eds.) *Social Policy Developments in Greece.* Aldershot: Ashgate, pp. 25-54

♦**Petmetsidou, M. (2012)**, "The crisis, the middle classes and social welfare in Greece". In: Anastasakis, O.& Singh, D (Ed.), *Reforming Greece Sisyphean task or Herculean challenge?* South East European Studies at Oxford (SEESOX) European Studies Centre St Antony's College University of Oxford, pp.54-58

♦**Petmetsidou, M. (2013)**, Is the Crisis a Watershed Moment for the Greek Welfare State? The Chances for Modernization amidst an Ambivalent EU Record on Social Europe, in Triandafyllidou, A., Gropas, R. &Kouki, H. (Eds), The Greek Crisis and European Modernity, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, England: Palgrave Macmillan, pp. 178-207

♦**Petmetsidou, M. (2015)**, **"**Rethinking Greece: On the past and the future of the Greek welfare state". Available at: http://www.greeknewsagenda.gr /index.php/interviews/rethinking-greece/6616-petmesidou **(**Accesed, 13/5/2020)

♦**Pestieau, P (2006)**, The Welfare State in the European Union**.** Economic and Social Perspectives , New York : Oxford University Press

♦**Peston, R. (2005)**, *Brown's Britain*. London: Short Books

♦**Pflanze, O. (2001)**, *Bismarck: Der Reichskanzler*. München: Verlag Beck

♦**Pflüger, M. (2002)**, *Konfliktfeld Globalisierung: Verteilungs- und Umweltprobleme der weltwirtschaftlichen Integration*. Heidelberg: Physica

♦**Philips, G. (1992)**, *The Rise of Labour Party 1893-1931*. London , New York: Routledge

♦**Pickert, P. (2008)**, *Wandlungen des Neoliberalismus: Eine Studie zu Entwicklung und Ausstrahlung der „Mont Pellerin Society"*. Stuttgart:Lucius & Lucius

♦**Picketty , T. (2014)**, Capital in the 21st century. Harvard University Press .

♦**Picot, *G.* (*2012*)**, *Politics of segmentation: Party competition and social protection in Europe.* London, UK: Routledge

♦**Pierson, C. (1995)**, *Socialism After Communism: The New Market Socialism. Pennsylvania The Pennsylvania State University Press*

♦**Pierson, C. (2001)**, *Hard Choices: Social Democracy in the Twenty-First Century*. Cambridge: Polity Press

♦**Pierson, P. (1994)**, *Dismantling the Welfare State .Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment.* New York: Cambridge Univ. Press

♦**Pierson, P. (1995)**, "The New Politcs of the Welfare State". *Arbeitspapier* Nr 3/ 1995 des Zentrums für Sozialpolitik, Bremen.

♦**Pierson, P. (2001)**, Introduction: Investigating the Welfare State at the Century' s End. In: Pierson, P. (Ed), *The New Politics of the Welfare State.* Oxford University Press, Oxford/New York, pp. 1-14.

♦**Pierson, P. (2007)**, *Dismantling the Welfare State?: Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment* . New York : Cambridge University Press

♦**Pimlott,B. (1985)**, *Hugh Dalton*. London: Jonathan Cape

♦**Pinfield, N. (2015)**, *The Quest of Political Stability . Germany , 1871-1991*. A/AS Level History for AQA, Student Book, Cambridge: Cambridge University Press

♦**Pirker, T. (1965)**, *Die SPD nach Hitler, Die Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1945 – 1964*, München : Verlag Rütten & Loening

♦**Plant, R.(1998)**, "The third way". *Arbeitspapier der Friedrich-EbertStiftung*, Büro London. Bonn.Available at: http://library.fes.de/fulltext/bueros/london/00203.html (Accessed: 30/03/2020)

♦**Plickert, P. (2008)**, *Wandlungen des Neoliberalismus: Eine Studie zu Entwicklung und Ausstrahlung der „Mont Pelerin Society"* . Stuttgard: Lucius and Lucius

♦**Pöls, W. (1960)**, **"**Sozialistenfrage und Revolutionsfurcht in ihrem Zusammenhang mit den angeblichen Staatsstreichsplänen Bismarcks". In: Berges, W.,Bußmann, W., Fraenkel, E. et.al u.a. (Eds), *Historische Studien*, Heft 377, Hamburg und Lübeck .

♦**Pollard, S. (1984)**, "Keynsianismus und Wirtschftspolitik seit der grossen Depression".In: *Geschiste und Gesellschaft* 10. Jahrg., H. 2, Kapitalismus, Korporatismus, Keynesianismus, pp.185-210

♦**Pollard, S. (1991)**, "Die Krise des Sozialismus in der Zwischenkriegszeit: Großbritannien". In: *Geschichte und Gesellschaft,* 17. Jahrg., H. 2, Die Krise des europäischen Sozialismus in der Zwischenkriegszeit , pp. 160-181

♦**Pontusson, J. (2005)**, *Inequality and Prosperity: Social Europe vs. Liberal America*. Ithaca: Cornell University Press

♦**Pope,R., Prat,A.& Hoyle, B. (1996)**, Social *Welfare in Britain 1885-1985.* London: Croom Helm

♦**Popper, K. (1980)**, *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*. Band 2. Falsche Propheten. Hegel, Marx und die Folgen. Bern : Francke Verlag

♦**Popper, K. (2013)**, The Open Society and Its Enemies .New One-Volume Edition. Princeton and Oxford: Princeton University Press

♦**Potschka, C. (2012)**, Towards a Market in Broadcasting Communications Policy in the UK and Germany**.** New York: Palgrave Macmillan

♦**Powell, M. (2004)**, "Social Democracy in Europe: renewal or retreat?". In Bonoli, G.& Powell, M. (Eds.), *Social Democratic Party Policies in Contemporary Europe.* London: Routledge.

♦**Prabhakar, P. (2008)**, *The Assets Agenda. Principles and Policy*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York Palgrave Macmillan

♦**Preller, L.(1978)**, *Sozialpolitik in der Weimarer Republik*; Unveränd. Nachdr. d. Ausg. v. 1949, Kronberg

♦**Preston, P. (1996)**, The Great Civil war :European Politics 1914-1945. In: Blanning, T. C. W. (Ed), *The Oxford Illustrated History of Modern Europe*. Oxford, New York: Oxford University Press. pp.148-181

♦**Preuss, U.K. (1986)**, "*The concept of Rights and the Welfare State"*. In: Teubner , G. (Ed.) , *Dilemmas of Law in the Welfare State* .Berlin, New York : Walter de Gruyter ,pp.151-172

♦**Prigge, W-U (1987)**, *Metallindustrielle Arbeitgeberverbände in Großbritannien und der Bundesrepublik Deutschland-Eine systemtheoretische Studie* . Opladen: Leske und Budrich

♦**Prigge, W.U.(1997)**, **"**Wirtschaft und Staat". In Groh, R(Ed). *Wirtschaftssoziologie.* München, Wien: R. Oldenbourg Verlag,

♦**Probst, J.P. (1999**),"Familienhilfe macht uns wettbewerbsfähig". In: Leipert, C. (Ed.), *Aufwertung der Erziehungsarbeit Europäische Perspektiven einer Strukturreform der Familien- und Gesellschaftspolitik*. Opladen :Leske und Budrich , pp.293-295

♦**Protokoll** Dritte Reichskonferenz der Jungsozialisten Jena **(1925**), Berlin

♦**Protokoll** der Verhandlungen des Außerordentlichen Parteitags der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 13. - 15. 11. 1959 in Bad Godesberg,. 293-296. Bonn

♦**Przeworski, A. (1980)**, "Social democracy as a historical phenomenon*". New Left Review.Nr*. 122. Pp 27-58

♦**Przeworski, A. (1993*)***, *Capitalism and social Democracy* . Cambridge: Cambridge University Press

♦**Przeworski, A. (2001)**, "How Many Ways Can Be Third?". In, Glyn, A. (Ed.), *Social Democracy in Neoliberal Times*. Oxford: Oxford University Press.

♦**Przeworski, A. (2002)**,Capitalism and Social Democracy. New York : Cambridge University Press

♦**Przeworski, A.& Wallerstein, M. (1984)**, Democratic Capitalism at the Crossroads. In:Ferguson, T., Rogers, J. (Ed.) , *The Political Economy: Readings in the Politics and Economics of American public poli*cy. New York, London : M. E Sharpe, Inc. pp. 335-348

♦**Psalidopoulos, M. (2010)**, "The Greek Economy 1959–2009: From Association with the EEC to Accession and EMU". In: Arvanitopoulos, C. & Botsiou, K. (Eds.), The Konstantinos Karamanlis Institute for Democracy Yearbook 2010, Berlin, Heidelberg, pp. 109-117

♦**Puzey, J. (2012)**, "Squalor: Shifting boundaries: people, homes and the state since 1945". In: Calder, G ., Gass, J., Merill-Glover, K. (Ed.), *Changing Directions of the British Welfare State*. Cardiff: University of Wales Press, pp. 84-97

♦**Pütz, C. (2004)**, Parteienwandel in Frankreich Präsidentschaftswahlen und Parteien zwischen Tradition und Anpassung . VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden

♦**Rachman, G. (2012)**, "Welcome to Berlin, Europe's new capital. The price of assistance will be rules made in Germany". Available at: http://www.ft.com/intl/cms/s/0/01db45ba-1c32-11e2-a63b-00144feabdc0.html#axzz2JUmuXSGc (Accessed: 29/09/2019)

♦**Radaelli, C. M. (2003)**, "The Europeanization of public Policy". In. Featherstone, K.,Radaelli, C.M (Ed.), *The Politics of Europeanization.* Oxford, Oxford University Press, pp 27-55.

♦**Raico, R. (2012),** *Classical Liberalism and the Austrian School*. Auburn :Ludwig von Mises Institute

♦**Rainford, J. (2015)**, *A short history of Social Democracy. From socialist origins to neoliberal theocracy.* Sydney: Resistance Books

♦**Rand Smith, W. (2015)**, *Enemy Brothers: Socialists and Communists in France, Italy, and Spain.* Lanham , Boulder,New York, London :Rowman and Littlefield

♦**Raschke, J.& Tils, R. (2013)**, *Politische Strategie Eine Grundlegung.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Rawls, J. (1971/2005)**, *A Theory of Justice. Cambridge*, London: The Belknap press of Harvard University Press

♦**Rawls, J. (1993)**, *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press

♦**Rawls, J. (2000)**, *The Law of People with "The Idea of Public Reason Revisited*". Cambridge, London: Harvard University Press

♦**Rawls, J. (2008)**, *Geschichte der politischen Phlilosophie*. Frankfurt/ M: Suhrkamp

♦**Reberioux, M. (1978)**, Die Sozialistischen Parteien Europas : Frankreich . In: Droz, J (Ed) Geschichte des Sozialismus , Band V . Ullstein Verlag

♦**Reese-Schäfer,W. (2018)**, "Liberalismus". In: Salzborn, S. (Ed.), *Handbuch Politische Ideengeschichte: Zugänge – Methoden – Strömungen*. Stuttgart: J.B Metzler , pp.164-173

♦**Reese-Schäfer, W. (2019),"**Kommunitarismus: Begriffsgrundlagen, Abgrenzungen und Typologien". In: Reese-Schäfer, W (Ed.) , Handbuch Kommunitarismus . Wiesbaden: Springer Fachmedien pp. 5-28

♦**Reidegeld, E (2006)**, Staatliche Sozialpolitik in Deutschland 1: Von den Ursprungen bis zum Untergang des Kaiserreiches 1918 . Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Reimann, H. (2002)**, Globalisierung. Die universelle Herausforderung. Konstanz: UVK

♦**Reisman, D.(1997)**, *Anthony Crosland The Mixed Economy*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire , London: Macmillan Press

♦**Reisz, G. (2006**), *Solidarität in Deutschland und Frankreich: Eine politische Deutungsanalyse*.Opladen:Barbara Budrich Verlag

♦**Reitan, E.A. (2003)**, *The Thatcher Revolution: Margaret Thatcher, John Major, Tony Blair, and the Transformation of Modern Britain* . Lanham, Boulder, New York , Oxford : Rowman and Littlefield Publischers

♦**Renner, K. (1983)**, "Ist der Marxismus eine Ideologie oder Wissenschaft?" . In: Mozetic, G (Ed.),*Austromarxistische Positionen*. Wien, Köln , Graz : Verlag Herrmann Böhlau

♦**Renshaw, D.(2018)**, *Socialism and the Diasporic 'Other': A Comparative Study of Irish Catholic and Jewish radical and communal politics in east London 1889-1912.*Liverpool: Liverpool University Press

♦**Richter, S.(2012)**, Konservative Politik und soziale Bewegungen. Available at :http://www.demokratie-goettingen.de/blog/konservative-politik-und-soziale-bewegungen (Accessed, 04/04/2020)

♦**Rigos P.N. (1999)**, "Greece: The Perils of Incorporation". In: Rimanelli M. (Ed.) *Comparative Democratization and Peaceful Change in Single-Party-Dominant Countries.* Palgrave Macmillan, New York pp.99-108

♦**Ritter, G.A. (1989)**, Der *Sozialstaat. Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich*. München: Oldenbourg

♦**Ritter, G.A. (1998)**, *Soziale Frage und Sozialpolitik in Deutschland seit Beginn des 19. Jahrhunderts. Wiesbaden: Springer Fachmedien*

♦**Roberts, D.(2006)**, *The Totalitarian Experiment in Twentieth Century Europe: Understanding the Poverty of Great Politics.* New York and London: Routledge

♦**Robinson, G. (2000)**, *The Unconventional Minister: My Life Inside New Labou.*, London: Michael Joseph

♦**Robinson, J. (1953)**, *Essays in the Theory of Employment.* Oxford: Blackwell

♦**Robinson, J. (1969)**, *Kleine Schriften zur Ökonomie*, Frankfurt

♦**Robinson , P. (1999)**, "Die Labour Regierung in Großbritannien: ein dritter Weg für die Sozialdemokratie?". In: *Kongreß der Friedrich-Ebert-Stiftung am 18. Mai 1999 in Bonn* .Akademie der Politischen Bildung: Dritter Weg und Neue Mitte: Leerformeln oder Leitbegriffe einer neuen Politik? Bonn : FES Library, pp. 91-112

♦**Robinson. P.(2007)**, "Labour-Regierung und öffentlicher Diskurs in Großbritannien". In: Becker, F ., Duffek, K.& Mörschel, T. (Ed.), *Sozialdemokratische Reformpolitik und Öffentlichkeit***.** Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. pp. 41-52

♦**Rogall, S. (2006)**, *Volkswirtschaftslehre für Sozialwissenschaftler: Eine Einführung.* Wiesbaden: Vs Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Rogers, J.&Streeck, W.(1994)**, "Productive Solidarities: Economic Strategy and Left Politics".In: Miliband, D (Ed.), *Reinventing the Left,* Cambridge: Polity Press S. 128–145.

♦**Romano, F. (2006**), "Clinton and Blair: The Economics of the Third Way," *Journal of Economic and Social Policy*: Vol. 10 (2), Article 5. Available at: http://epubs.scu.edu.au/jesp/vol10/iss2/5 (Accessed, 04/05/2020)

♦**Römer, D. (2017)**, *Wirtschaftskrisen: Eine linguistische Diskursgeschichte.* Berlin,Boston : Walter de Gruyter

♦**Rogers, K. (1992),** *Before the Revisionist Controversy (RLE Marxism): Kautsky, Bernstein, and the Meaning of Marxism.* London and New York : Routledge

♦**Rojek, T. (2019)**, Einheit von Theorie und Praxis. Praxiskonzepte vom Linkehegelianismus bis zum historischen und dialektischen Materialismus. In: Bedorf, T.& Gerlek, S. (Ed.), *Philosophien der Praxis: Ein Handbuch.* Tübingen: Mohr –Siebeck , pp 73-104

♦**Rori, L.(2008)**, "The memory of the 1940s in PASOK's political discourse. In: Bouschoten, R.V., Vervenioti, T., Voutyra, E., Dalkavoukis, V.& Mpada, K. (Eds.) *Memory and Oblivion of the Greek civil war*, Thessaloniki: Epikentro, pp.293-309

♦**Rosanvallon, P. (1987)**, "Histoire des idées Keynésiennes en France", *Revue Française d'Economie* 2 (4) : 22-56.

♦**Rosanvallon, P. (1989**), "The Development of Keynesianism in France". In: Hall. P.A(Ed.), *The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism across Nations*. Princeton, New Jersey Princeton University Press pp.171-194

♦**Rosanvallon, P.(2000)**, *The New Social Question: Rethinking the Welfare State*. Princeton, NJ: Princeton University Press

♦**Rosanvallon, P. (2000 b)**, *Der Staat in Frankreich von 1789 bis heute*. Verlag Münster: Westfälisches Dampfboot

♦**Rosanvallon, P.(2013)**, Die Gesellschaft der Gleichen . Hamburg: Hamburger Edition

♦**Rose, R. (1986)**, "The Dynamics of the Welfare Mix in Britain" .In, Rose, R .& Shiratori, R (Ed.), *The Welfare State East and West*. New York: Oxford University Press, pp.80-102

♦**Rosenberg, H. (1967)**, *Grosse Depression und Bismarckzeit: Wirtschaftsablauf: Gesellschaft und Politik in Mitteleuropa* .Berlin: Walter de Gruyter & Co.

♦**Rosengarten, M. (2001)**, *Die Internationale Handelskammer.* Wirtschaftspolitische Empfehlungen in der Zeit der Weltwirtschaftskrise 1929-1939. Berlin Duncker & Humblot

♦**Ross,G.& Martin, A. (2006)**, "European Unions Face the Millenium*"*. In: Martin,A., Ross, G. (Ed.) *The Brave New World of European Labor: European Trade Unions at the Millennium*. New York , Oxford :Berghahn Books:

♦**Roth, K. (2011)**, *Genealogie des Staates. Prämissen des neuzeitlichen Politikdenkens*. 2. Auflage . Berlin :Duncker und Humblot

♦**Roth, K. H. (2011 b)**, "Griechenland und die Euro-Krise" .In: *Sozial.Geschichte Online* 6 (2011), S. 156-176.

♦**Rothenberg, C. (2013)**, Als die SPD versuchte, Adolf Hitler zu stoppen.Die letzte Stunde der Demokraten. Available at: https://www.n-tv.de/politik/Die-letzte-Stunde-der-Demokraten-article10349936.html (Accessed. 01/01/2020)

♦**Rothschild , K. W.& Bürger, H. (2009)**, "*Wie die Wirtschaft die Welt bewegt, Die großen ökonomischen Modelle auf dem Prüfstand.* Wien : Lesethek Verlag, pp. 49-65.

♦**Rothschild, K.W. (1990**), "A note on some socioeconomic and normative aspects of risk", in: *Review of Political Economy*, (2), 3: 359-365.

♦**Rovan, J. (1980)**, *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*. Frankfurt a. M:Fischer Taschenbuch Verlag

♦**Rowntree, B.S.& Lavers, G.R. (1951)**, *Poverty and the Welfare State. A third social survey of York dealing only with economic questions*. London: Longmans Green

♦**Ruane, S. (2002)**, "Public-private partnerships – the case of PFI". In, Glendinning, C., Powell, M. & Rummery, K. (Eds.), *Partnerships, New Labour and the governance of welfare,* Bristol: Policy Press, pp. 199-211

♦**Rucht, D. (1989)**, "Protestbewegungen": in: Benz, W. (Ed..): *Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*. Bd. 3 Gesellschaft. Frankfurt a.M.: Fischer Verlag, pp. 311-344

♦**Rudloff, W. (2014)**, Eduard Bernstein (1850-1932) . In: Heidenreich, B (Ed.) : Politische Theorien des 19. Jahrhunderts, Berlin: Akademie Verlag -507 -536

♦**Rudloff, W.(2002)**, Eduard Bernstein (1850-1932). In: Heidenreich, B (Ed.), *Politische Theorien des 19. Jahrhunderts. Konservatismus. Liberalismus . Sozialismus* . 2 Auflage. Hessischa Landeszentrale für politische Bildung . Wiesbaden: Akademie Verlag , pp. 507-536

♦**Rüling, A.& Kassner, K. (2007)**, *Familienpolitik aus der Gleichstellungsperspektive: Ein europäischer Vergleich*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Forum Politik und Gesellschaft. Berlin

♦**Rupp, H.K. (2009)**, *Politische Geschichte der Bundesrepublik Deutschland.* München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag

♦**Ruser, A. (2011)**, *Der Markt als Mitte(l). Reformdiskurse und Diskurse der Alterssicherung in Deutschland und Großbritannien,* Wiesbaden: VS-Verlag.

♦**Rustin, M. (2001)**, "The third sociological way. In: The Economics of the Third Way". In, Arestis, P / Sawyer, M (2001), The *Economics of the Third Way Experiences from Around the World* . Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, pp.11-25

♦**Ryner, M.J. (2002)**, *Capitalist Restructuring, Globalization and the Third Way: Lessons from the Swedish Model* . London , New York :Routledge

♦**Sablowski, T. (2003)**, **"**Entwicklungstendenzen und Krisen des Kapitalismus". In: Demorovic, A. (Ed),*Modelle kritischer Gesellschaftstheorie Traditionen und Perspektiven der Kritischen Theorie*. Stuttgart/Weimar: Verlag J. B. Metzler

♦**Sachar,H. M. (2014)**, ***The*** *Assassination of Europe, 1918-1942: A Political History.* University of Toronto Press, Higher Education Division

♦**Sachs, M. (2010)**, *Sozialdemokratie im Wandel: Programmatische Neustrukturierungen im europäischem Vergleich*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Sadoun, M. (2007)**, "Is Socialism liberal?". *Dissent, 54* (2), 77–81.

♦**Sakellaropoulos, T. (2007)**, "Greece: the quest for national welfare expansion through more social Europe. In, Kvist, J. & Saari, J (Ed.), *The Europeanisation of Social Protection*. Bristol: The Policy Press, pp. 211-228

♦**Salzborn, S. (2012)**, Demokratie: Theorien, Formen, Entwicklungen. Baden Baden : Nomos Verlagsanstallt

♦**Sandbrock, R.,Edelman, M.,Heller, P.&Teichman, J.(2007)**, *Social Democracy in the Global Periphery*. New York: Cambridge University Press

♦**Sandner, G. (2000)**, "Halbierter Sozialismus: oder: Die politische Theorie des dritten Weges". *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 29(1), 93-107.

♦**Sandner, G. (2002)**, "Neoliberalismus mit „menschlichem Antlitz"? Der dritte Weg der Sozialdemokratie in der Krise". *SWS-Rundschau* (42.Jg.) Heft 2, pp. 148 –165

♦**Sassmannshausen, F. (2018)**, "Sozialismus und Kommunismus". In: Sazborn, S. (Ed.), *Handbuch Politische Ideengeschichte. Zugänge – Methoden – Strömungen*. Stuttgart: J.B. Metzler

♦**Sassoon, D. (1996)**, *One Hundres Years of Socialism The West European Left in the the Twentieth Century*.New York: The New Press

♦**Sassoon D. (2010/1996)**, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century.* London-New York: I.B. Tauris.

♦**Sassoon, D. (1998)**, 'Socialism Fin-de Siècle. Quelques Réflections Historiques', *Actuel Marx*, No. 23,

♦**Sassoon, D. (1999)**, "European Social Democracy and New Labour :Unity in Diversity ?". In, Gamble,A., Wright, T. (Ed.), *The New Social Democracy. Political Quarterly in Association with Fabian Society* . Oxford and Malden : Blackwell . pp.19-36

♦**Sassoon, D. (2001)**, Socialism in the twentieth century: an historical reflection. In :Freeden, M (Ed.), *Reassessing Political Ideologies. The durability of dissent*. London, New York : Routledge, pp. 49-66

♦**Sassoon, D. (2012)**, **"**To understand this crisis we can look to the Long Depression too".Available at: https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/apr/29/long-depression-crashes-capitalism-history **(**Accessed: 20/5/2020)

♦**Sawer, M. (1997)**, **"**The Genesis of State and Revolution" .*Socialist Register*, March , Vol. 14, pp 209-227

♦**Sawyer, M. (2001)**, *The economics of the third way : experiences from around the world*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing Limited pp. 170-182

♦**Sawyer, M. (2007)**, "Fiscal policy under new Labour". *Cambridge Journal of Economics,* 31 (6). 885 – 900

♦**Scambler G. (2002)**, *Health and Social Change. A critical theory*. Buckingham: Open University Press.

♦**Schäfer, U. (1989)**, *Regierungsparteien in Frankreich: Die Sozialistische Partei in der V. Republik*. München:Vögel

♦**Schäfers, M. (2004),** *Am Rande des Abgrunds. Available at:* https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/bundeshaushalt-am-rande-des-abgrunds-1189828.html **(**Accessed, 30/3/2020)

♦**Schanetzky, T. (2007)**, *Die große Ernüchterung: Wirtschaftspolitik, Expertise und Gesellschaft in der Bundesrepublik 1966-1982*. Berlin: Akademie Verlag

♦**Scharpf, F. (1983)**, "Sozial-liberale Beschäftigungspolitik — keine Erfolgsbilanz". *Gewerkschaftliche Montshefte,* 1 / 83, pp. 17-29

♦**Scharpf, F. (2015)**, "Is There a Successful "German Model"?". In, Unger, B (Ed.) *The German Model*. London SE Publishing, pp.87-104

♦**Schelker, M.(1963)**, Die englische Arbeiterbewegung. Rote Revue : sozialistische Monatsschrift, Jg 42, Heft 9 , pp 234-244

♦**Schierup, C.U.& Castles, S. (2014)**, "Migration, Minorities and Welfare States": In: Pierson, C., Castles, F.G. & Naumann, I.K (Ed.), *The Welfare State Reader*, 3 ed. Cambridge: Polity, pp. 254-272.

♦**Schiller, C.& Hassel, A. (2010***), Der Fall Hartz IV. Wie es zur Agenda 2010 kamm und wie es weitergeht*. Frankfurt, New York: Campus Verlag

♦**Schild, J. (2002)**, "Frankreichs „plurale Linke" auf Erfolgskurs", Available at : http://www.blaetter.de/kommenta/sild1199.htm, (Accessed, 18.09.2015, pp. 1-4).

♦**Schildt, A. (2002)**, Innere Entwicklung der Bundesrepublik bis 1989. Available at :http://www.bpb.de/izpb/9744/innere-entwicklung-der-bundesrepublik-bis-1989?p=all (Accessed, 05/04/2020)

♦**Schleiermacher, S. (2017)**, Der Öffentliche Gesundheitsdienst. Funktion, Aufgabe und Handlungsfelder in Weimarer Republik, Nationalsozialismus und im Nachkriegsdeutschland. Available at: https://gbp.vdaeae.de/ index.php/ component/content/article/146-2017/2017-1/919-gbp-2 (Accessed, 20.5.2020)

♦**Schluchter, W. (1983)**, *Entscheidung für den sozialen Rechtsstaat*, Baden-Baden :Nomos Verlagsanstalt

♦**Schluchter, W (1984)**, “Hermann Heller – ein wissenschaftliches Portrait". In: Müller, C.& Staff, I. (Ed.), *Der soziale Rechtsstaat. Gedächtnisschrift für* Hermann Heller*, 1891–1933.*Baden-Baden: Nomos Verlagsanstalt . pp. 45-63

♦**Schludi, M. (2005)**, *The Reform of Bismarckian Pension Systems: A Comparison of Pension Politics in Austria ,France , Germany, Italy and Sweden* . Amsterdam: Amsterdam University Press

♦**Schmähl, W. (2004)**,“ Ein „Nachhaltigkeitsgesetz“ für die Rentenversicherung – Anspruch und Wirklichkeit”. In: *Wirtschaftsdienst 83(4)*: 210-218.

♦**Schmid, B. (2004),“**Frankreich Die Diskussion um den „Neuen Antisemitismus“. Oder: Gibt es einen spezifisch migrantischen Antisemitismus?”. In: Antidiskriminierungsnetzwerk Berlin des Türkischen Bundes in Berlin-Brandenburg (Ed.), *Gemeiinsam gegen Antiisemitismus!! - Entwicklung von Handlungsstrategien für die Einwanderungsstadt Berlin*, Berlin: Concept Verlag & Werbeagentur Gmbh, pp.10-20

♦**Schmid, B. (2006**), Vor 70 Jahren in Frankreich: Sommer 1936 : Der Front populaire, der Generalstreik und die sozialen Errungenschaften. Available at http://www.trend.infopartisan.net/trd7806/t207806.html¨(Accessed,20/2/2020)

♦**Schmid, C. (1979**), *Erinnerungen.* Bern: Scherz Verlag

♦**Schmid, C. (1980)**, *Politik muss menschlich sein*. Bern,München: Scherz Verlag ,

♦**Schmid, G. (2005)**, “Towards a European Social Model: Managing Social Risks through Transitional Labour Markets”. In: De Gijsel, P.& Schenk,H. (Ed.), *Multidisciplinary Economics The Birth of a New Economics Faculty in the Netherlands*. Dordrecht: Springer Verlag, pp.33-52

♦**Schmid, J. (2002/2006)**, *Wohlfahrtsstaaten im Vergleich.* Opladen: Leske + Budrich

Schmidt , H (1974), *Kontinuität und Konzentration . Regierungserklärung vom 17 Mai 1974*. Presse-, und Informationsamt der Bundesregierung . Bundesdruckerei Bonn

♦**Schmidt, C.B. (2015)**, *Jugendkriminalität und Gesellschaftskrisen. Umbrüche, Denkmodelle und Lösungsstrategien im Frankreich der Dritten Republik (1900-1914),* Stuttgart: Franz Steiner Verlag

♦**Schmidt , H. (1974)**, “Kontinuität und Konzentration” . Regierungserklärung vom 17 Mai 1974. Bonn: Presse- und Informationsamt der Bundesregierung.

♦**Schmidt, H. (1980)**, "Erklärung vor dem Bundestag" (Bonn, 17. Januar 1980) *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*. Hrsg. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. 18.01.1980, Nr. 8. Bonn: Deutscher Bundesverlag

♦**Schmidt, M. G.(1993)**, "Theorien der vergleichenden Staatstätigkeitsforschung". In : Heritier, A. (Ed), *Policy-Analyse: Kritik und Neuorientierung .PVS Sonderheft* 14/1993, Westdeutscher Verlag, Opladen , S. 371 – 394.

♦**Schmidt, M.G. (1998)**, Sozialpolitik *in Deutschland. Historische Entwicklung und internationaler Vergleich*, 2nd rev. ed., Opladen: Leske + Budrich

♦**Schmidt, M. G. (2005)**, Sozialpolitik in Deutschland. Historische Entwicklung und internationaler Vergleich, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

♦**Schmidt, M.G. (2006)**, "Wenn zwei Sozialstaatsparteien konkurrieren: Sozialpolitik in Deutschland". In: Schmidt, M.G.&Zohlnhöfer, R. (Eds.), *Regieren in der Bundes-republik Deutschland*, Wiesbaden: VS-Verlag, pp. 137-157.

♦**Schmidt, M.G.& Ostheim, T. (2007)**, "Sozialpolitik in der Weimarer Republik". In : Schmidt, M.G., Ostheim, T.Siegel, N.A.& Zohlnhöfer, R. (Ed), *Der Wohlfahrtsstaat. Eine Einführung in den historischen und internationalen Vergleich*. Wiesbaden VS-Verlag, Springer Verlag , *pp.131-143*

♦**Schmidt, V.A (1998)**, "Economic Development in France :From State- Directed to Market-Oriented Economy" ?In: Liou., K.T. (Ed.), *Handbook of Economic Development*. New York , Basel : Marcel Dekker Inc. , pp. 427 -453

♦**Schmidt, V.A. (2003)**, "French capitalism transformed, yet still a third variety of capitalism". *Economy and Society*, Vol32 (4) November, pp. 526–554

♦**Schmidt, V.A. (2007)**, "Die Bedeutung des öffentlichen Diskurses für sozialdemokratische Reformvorhaben in Europa". In: Becker, F., Duffek, K.& Mörschel, T. (Ed.), *Sozialdemokratische Reformpolitik und Öffentlichkeit.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. pp. 11-40

♦**Schmidt, V.A. (2015)**, **"**The Eurozone's Crisis of Democratic Legitimacy: Can the EU Rebuild Public Trust and Support for European Economic Integration?". European Commission. Fellowship Initiative 2014-2015 *"Growth, integration and structural convergence revisited" Discussion Paper 015* , September. Luxembourg: Publications Office of the European Union

♦**Schmitthoff, C. M. (1951)**, "The Nationalization of Basic Industries in Great Britain", *Lawand Contemporary Problems* 557-575 (Fall 1951) Available at: https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol16/iss4/2/ (Accessed, 10/5/2020)

♦**Schmoller, G.(1918)**, *Die soziale Frage. Klassenbildung, Arbeiterfrage, Klassenkampf.* Munchen : Duncker & Humblot

♦**Schnapper, D. (2006)**, *Providential Democracy*. Transaction Publishers , New Brunswick and London.

♦**Schnapper, D. (2017)**, *The Democratic Spirit of Law*. Oxon , New York : Routledge

♦**Schneider,M. (2014)**, "1930-1933 Gewerkschaften unterschätzen die Krise". Düsseldorf :Hans-Böckler-Stiftung Düsseldorf. Available at: https://www.gewerkschaftsgeschichte.de/nach-1930-kampf-gegen-die-folgen-der-kris.html (Accessed, 24/5/2020)

♦**Scholle, T. (2015)**, Hermann Heller und der soziale Rechtsstaat. In: Krell, C. (Ed.), *Vordenkerinnen und Vordenker der sozialen Demokratie .49 Porträts*. Dietz Verlag, pp. 145-151

♦**Schöler, U.(2000)**,**"**Aktualität und Zukunft des Marxschen Denkens". In: UTOPIE kreativ, 120, pp. 949-9757.

♦**Schorske, C.E. (1983)**, *German social democracy, 190 5-1917.* The Development of the Great Schism. Cambridge-London, Harvard University Press

♦**Schrader, K.& Glismann, H. H. (2002)**, "Die Reform der deutschen Arbeitslosenversicherung vor dem Hintergrund ihrer Geschichte", *Kiel Working Paper*, No. 1112, Kiel Institute for the World Economy (IfW), Kiel

♦**Schram, S. (2006)**, "Welfare Discipline: Discourse, Governance, and Globalization". Philadelphia: Temple University Press

♦**Schreiner, O. (2010)**, *Die Gerechtigkeitslücke: Wie die Politik die Gesellschaft spaltet* . Berlin : Propyläen Verlag

♦**Schröder,G.(2000)**, "Die zivile Bürgergesellschaft. Anregungen zu einer Neubestimmung der Aufgaben von Staat und Gesellschaft". In, *Neue Gesellschaft /Frankfurter Hefte,* 4/2000,pp.200-207

♦**Schröder, G. (2002)**, "Politik für Bildung und Innovation –Chancen eröffnen. Werte vermitteln. Teilhabe sichern, im Wettbewerb erfolgreich bestehen . Regierungserklärung zum Thema Bildung und Innovation" (13/06/2002) . *In: PIPr*

14/242 .pp 24181-24185

♦**Schröder, G. (2003)**, "Regierungserklärung: Mut zum Frieden und zur Veränderung. In: Verhandlungen des Bundestages" . *Stenographischer Bericht 32 . 15 Wahlperiode , 32 .Sitzung , 13.03.2003 Plenarprotokoll. 15/32*. Berlin , pp 2479-2552 (Regierungserklärung Agenda 2010). Available at http://gerhard-schroeder.de/2003/03/14/regierungserklarung-agenda-2010/ (10/5/2020)

♦**Schröder, G. (2007)**, *Entscheidungen. Mein Leben in der Politik.* Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag GmbH

♦Schröder, G., Blair, T. (1999), Der Weg nach vorne für Europas Sozialdemokraten. Available at: https://www.kuwi.europa-uni.de/de/ lehrstuhl/vs/politik3/ Lehre_WS_11_12/Schroeder_Blair.pdf (Accessed, 6/5/2020)

♦**Schröder, H.C. (1998)**, "Die Geschichte Englands". Ein Überblick. In: Kastendieck, H., Rohe,K.&Volle, A. (Ed.), *Länderbericht Großbritannien. Geschichte – Politik – Wirtschaft – Gesellschaft.* Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung

♦**Schröder, M. (2009)**, „Integrating Welfare and Production Typologies: How Refinements of the Varieties of Capitalism Approach call for a Combination of Welfare Typologies". In: *Journal of Social Policy* 38.1, S. 19–43

♦**Schröder, M. (2014)**, *Varianten des Kapitalismus Die Unterschiede liberaler und koordinierter Marktwirtschaften*. Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Schröder, W. (2007)**, "Soziale Demokratie und Gewerkschaften". Available at: https://fes-online-akademie.de/fileadmin/Inhalte/ 01_Themen/05_Archiv/Soziale_Demokratie/dokumente/FES_OA_Wolfgang_Schroeder_SD_und_GW.pdf (Accessed: 30/04/2020)

♦**Schröder, W.& Schulz, A. D (2012)**, "Arbeitsmarktpolitik und Sozialpartner". In: Bothfeld,S., Sesselmeier, W .& Bogedan, C. (Ed.), *Arbeitsmarktpolitik in der sozialen Marktwirtschaft: Vom Arbeitsförderungsgesetz zum Sozialgestzbuch II und III.* Springer Fachmedien , Wiesbaden , pp. 291-309

♦**Schröter, E, (2004)**, "How Many Third Ways? Comparing the British, French and German Left in Government," I*nstitute of European Studies, Working Paper Serie*s qt 6562 p024, Institute of European Studies, UC Berkeley.

♦**Schulman, J. (2015)**, *Neoliberal Labour Governments and the Union Response The Politics of the End of Labourism*. Houndmills, Basingstoke, HampshirePalgrave Macmillan

♦**Schultz, H. (2014)**,Europäischer Sozialismus - immer anders. Berlin: Berliner Wissenschaftsverlag

♦**Schulze, I.& Jochem, S. (2006)**, "Germany: beyond policy gridlock". In: Immergut, E.M..,Anderson, K.M.& Schulze, I. (Eds.), *The Handbook of Western European Pension Politics*, Oxford: Oxford University Press, pp. 660-712.

♦**Schulze,M. (2012)**, *Gewerkschaften im Umbau des Sozialstaats. Der Einfluss der Dachverbände im Welfare-to-Work-Reformprozess in Dänemark, Deutschland und den USA*. Wiesbaden:VS Verlag fór Sozialwissenschaften , Springer Fachmedien

♦**Schumaker, P. (2008)**, *From Ideologies to public Philosophies. An Introduction to Political Theory*. Malden, Oxford Victoria : Blackwell Publishing

♦**Schumpeter, J.A (2003)**, *Capitalism, Socialism and Democracy*. London,New York :Routledge

♦**Schumpeter, J.(2006)**, *Capitalism, Socialism, and Democracy London , New York* Routledge

♦**Schuon, K.T. (1986)**, "Zum Begriff einer politischen Theorie des demokratischen Sozialismus". In Schuon, K.T. (Ed), *Politische Theorie des demokratischen Sozialismus*. Marburg:SP Verlag, pp. 12-34

♦**Schwan, G. (1982)**, *Sozialismus in der Demokratie? Theorie einer konsequent sozialdemokratischen Politik* .Stuttgart : Verlag Kohlhammer

♦**Schwarz, P. (1999)**, "Der Rücktritt von Oskar Lafontaine. Ende von Bad Godesberg" Available at: https://www.wsws.org/de/articles/1999/03/oska-m16.html (8/1/2020)

♦**Schwarz, H.P. (1997)**, *Konrad Adenauer: A German Politician and Statesman in a Period of War , Revolution and Reconstruction 1952-1967*. Vol II .The Statesman 1952-1967. Providence , Oxford : Berghahn Books

♦**Schwarz, H.P. (2008)**, *Die Bundesrepublik Deutschland: eine Bilanz nach 60 Jahren*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag

♦**Schweiger, C. (2014)**, *The EU and the Global Financial Crisis. New Varieties of Capitalism.* Chetenham , Northhampton :Edward Elgar.

♦**Scruggs, L. (2006),** Comparative Welfare Entitlements Dataset. Available at: http://sp.uconn.edu/~scruggs/, (Accesed, 7.1.2020)

♦**Scruggs, L. & Allan, J. P. (2004)**, "Political Partisanship and Welfare Reform in Advanced Industrial Societies". *American Journal of Political Science* 48(3): 498-512

♦**Scruggs, L.A. & Allan, J.P. (2006)**, „Welfare-state Decommodification in 18 OECD countries: A Replication and Revision“. In: *Journal of European Social Policy* 16(1), pp. 55–72

♦**Segell, G. (2000)**, *Is There a Third Way?.* Special Edition. The European Legacy 5 (1) London: Create Space Independent Publishing Platform

♦**Seggelke, S. (2006),** *Frankreichs Staatspräsident in der politischen Kommunikation. Öf fentlichkeitsarbeit in der V. Republik.* Münster: Lit-Verlag.

♦**Seeleib-Kaiser, M. (2001)**, “Ende oder Neubeginn der Sozialdemokratie“. *ZeS-Arbeitspapier*, 16/01. Bremen: Universität Bremen, Zentrum für Sozialpolitik.

♦**Seeleib-Kaiser, M. (2003)**, “Rot-Grün am Ende?“. In, Gohr, A.& SeeleibKaiser,M. (Eds.), *Sozial- und Wirtschaftspolitik under Rot-Grün*, Wiesbaden:Westdeutscher Verlag, pp. 347-361.

♦**Seils, E. (2004)**, “Sozialstaat und Arbeitsmarkt im Struktrurwandel. Eine Analyse des Anpassungsprozesses in der Bundesrepublik”. Lütz,S.& Czada, R. (Eds.), *Wohlfahrtsstaat- Transformation und Perspektiven*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 155-178

♦**Seldon, A. (2005**), *Blair.* London: Free Press

♦**Self, P. (2007)**, “Socialism”. In: Goodin,R.E., Pettit, P. & Pogge T (Ed), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Malden, Oxford, Victoria : Blackwell Publishing pp. 414-433

♦**Seliger, M. (1979)**, *The Marxist Conception of Ideology . A critical Essay*. New York Cambridge: University Press

♦**Sennett, R. (1998)**, *Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus*. Berlin: BtB Verlag

♦**Seville, A. (2017)**, *"There is no alternative".* Frankfurt: Campus Verlag

♦**Shalin, D.(1988)**, “G.H. Mead, Socialism, and the Progressive Agenda”. In: *American Journal of Sociology* 93/4 , 913–955

♦**Shamir, H. (1989)**, *Economic Crisis and French Foreign Policy: 1930-1936* . Leiden , New York , Kobenhavn, Köln : E.J Brill

♦**Shaw, E. (2004)**, “The control freaks? . New Labour and the Party”. In, Ludlam,S.& Smith,M (Eds.), Governing as New Labor .Politics under Blair .Cambridge :Polity Press , pp.52-69

♦**Shaw, E. (2007)**, *Losing Labour's Soul? New Labour and the Blair Government 1997-2007*. New York, London: Routledge.

♦**Shaw, E. (2012)**, **"**New Labour's Faustian Pact?", In, *British Politics* 7(3): 224-249.

♦**Shirer. W.l. (1970)**, *Der Zusammenbruch Frankreichs Aufstieg und Fall der Dritten Republik.* München,Zürich Droemersche Verlagsanstalt Th. Knaur Nachf.,

♦**Shklar, J. (2015)**, *After Utopia. The Decline of Political Faith*. Princeton: Princeton University Press

♦**Shorter, E.& Tilly, C. (1974)**, Strikes in France 1830-1968 Cambridge:Cambridge University Press

♦**Siani-Davies, P. (2017)**, *Crisis in Greece.* Oxford: Oxford University Press

♦**Siemon, H.(1960***), Frankreich stellt seine Uhren um*. Köln , Opladen: Westdeutscher Verlag,

♦**Sill, H .D. (2007)**, Pisa und die Bildungsstandards. In: Janhke,T/ Meyerhofer, W (Ed.): Pisa & Co. Kritik eines Programms . Berlin, Hildesheim: Franzbecker Verlag, pp.391-431

♦**Simonis, U.E. (1983)**, "Am Ende des Wachstums? Einige Nach-Gedanken zur Wirtschaftspolitik der sozial-liberalen Koalition". *Gewerkschaftliche Montshefte* 1 / 83. pp. 30-39

♦**Sinn, H . W. (2014)**, *The Eurotrap. On Bursting Bubbles, Budgets and Beliefs*. Oxford: Oxford University Press

♦**Skidelsky, R. (1967)**, *Politicians and the Slump. The Labour Government of 1929-31.* London: Macmillan

♦**Skidelsky, R. (1989)**, **"**Keynes and the State" . In, Helm, D (Ed.), *The Economic Borders of the State.* Oxford, New York : Oxford University Press,pp.144-152

♦**Skidelsky, R. J. A. (1992)**, *John Maynard Keynes: The Economist as Saviour 1920–1937.* London:Macmillan

♦**Skidelsky, R. (2003)**, *John Maynard Keynes: 1883-1946: Economist, Philosopher, Statesman*. New York :Penguin Books

♦**Skidelsky, R. (2010)**, "Keynes and Social Democracy Today". Available **at**:https://www.project-syndicate.org/commentary/keynes-and-social-democracy-today?barrier=accesspaylog (Accessed:20/01/2020)

♦**Skouras, T. (2001)**, "The Greek Experiment with the Third Way". In: in Arestis, P. & Sawyer, M. (Eds.), The Economics of the Third Way, Cheltenham: Edwar Elgar, pp. 170-182

♦**Sloam, J. (2005)**, "West European Social Democracy as a Model for Transfer". *Journal of Communist Studies and Transition Politics, Vol.21, No.1, March* , pp.67–83

♦**Smith, M. J. (Ed.)**, *Governing as New Labour: Policy and Politics Under Blair*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp.52-69

♦**Smith, T. B. (2004)**, *France in Crisis Welfare, Inequality, and Globalization since 1980*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press

♦**Smolka, D. (2002)**, "DiePISA-Studie:KonsequenzenundEmpfehlungen für Bildungspolitik und Schulpraxis". *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung das Parlament B 41. Bundeszentrale für politische Bildung*, Bonn

♦**Sohler, D. (2014**), Geldpolitik Frankreichs im 20. Jahrhundert. Die lange Geschichte der Abwertung des Francs. Available at:https://www.freiewelt.net/reportage/die-lange-geschichte-der-abwertung-des-francs-10033624/ (Accessd, 16/11/2019)

♦**Sommerman, K.P. (1997)**, *Staatsziele und Staatszielbestimmungen***.** Tübingen: Mohr-Siebeck

♦**Sotiropoulos , D. A. (2011)**, "Usages of 'Europe' in Welfare Policies in Greece, 1981–2010". In, . Graziano, P.R .,Palier, B.& Jacquot, S. (Ed.), *The EU and the Domestic Politics of Welfare State Reforms* .Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York : Palgrave Macmillan, pp. 121-147

♦**Sotiropoulos, D.A. (2013)**, "Greece". In, De Waele, J. M., Escalona, F.& Vieira,M. (Ed.), *The Palgrave Handbook of Social Democracy in the European Union*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan

♦**Sowerwine, C.(2019),** *France since 1870 London.* Red Globe Press MacMillan Education, UK

♦**Sozialpolitik Aktuell (2013a)**, Bevölkerung im Bereich von Niedrigeinkommen und Armut 1992-2011, Available at: http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/_Politikfelder/Einkommen-Armut/Datensammlung / Vorschau-Dateien/abbIII14.png, (Accessd, 20. 5.2020)

♦**Sozialpolitik Aktuell (2013b)**, Armutsquoten nach Altersgruppen 2000-2002 und 2009-2011. Available at: http://www.sozialpolitik-aktuell. de/t files/ sozialpolitik - aktuell/_Politikfelder/Einkommen-Armut/Datensammlung/PDF-Dateien /abbIII24b.pdf, (Accesed, 20.5.2020)

♦**Sozialpolitik Aktuell (2015)**, Entwicklung der geförderten privaten Altersvorsorge (Riester- Förderung) 2001-2005 Available at: http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/_Politikfelder/Alter-Rente/Datensammlung/PDF-Dateien/abbVIII12a.pdf, 5.3.2016.

♦**Sozialpolitik Aktuell (2016)**, Beitragssatzentwicklung in der Sozialversicherung 1970-2016, URL: http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/_Politikfelder/Finanzierung/Datensammlung/PDF-Dateien/tabII6.pdf, Accessed, 20.5.2020

♦**Spanos, L. (2003)**, "The Evolution of corporate Governance in Greece". *1st LSE PhD Symposium on Modern Greece: Current Social Science Research on Greece*. London School of Economics, Hellenic Observatory London, June 21

♦**SPD- Bündnis 90/Die Grünen (2002**), *Koalitionsvertrag 2002 – 2006: Erneuerung – Gerechtigkeit – Nachhaltigkeit Für ein wirtschaftlich starkes, soziales und ökologisches Deutschland. Für eine lebendige Demokratie*. Berlin: SPD/Bündniss 90-Die Grünen

♦**SPD (1998)**, *Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*. Beschlossen vom Programm-Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands am 20. Dezember 1989 in Berlin, geändert auf dem Parteitag in Leipzig am 17.4.1998. Available at: http://www.spd.de/partei/dokumente/grundsatzprogramm/grundsat.pdf (30/09/2019)

SPD (1998 b), *„Arbeit, Innovation und Gerechtigkeit". SPD-Programm für die Bundestagswahl 1998*, Bonn

♦**SPD(2001),** *Parteitag der SPD in Nürnberg 19. bis 22. November 2001.* Beschlüsse. Berlin: Köllen Druck + Verlag GmbH

♦**SPD (2002)**, *Erneuerung und Zusammenhalt – Wir in Deutschland.* Regierungsprogramm 2002-2006, Berlin

♦**SPD (2003),** *Außerordentlicher Bundesparteitag Berlin. Agenda 2010 – Mut zur Veränderung,* Berlin

♦**SPD (2005)**, *Vertrauen in Deutschland. Das Wahlmanifest der SPD*, Berlin
SPD-Bundestagsfraktion (2007), *Reichtum in Deutschland*. Konferenz der Arbeitsgruppe Verteilungsgerechtigkeit und soziale Integration der SPD-Bundestagsfraktion am 23.10.2006 in Berlin
♦**SPD (2009)**, *Sozial und Demokratisch. Anpacken. Für Deutschland*. Das Regierungsprogramm der SPD, Berlin.
♦**Spicker,P. (2006)**, *Liberty, Equality, Fraternity*. The Policy Press, Bristol.
♦**Spicker,P. (2020)**, British Social Policy 1601-1948, An introduction to Social Policy.Aavilable at: http://spicker.uk/social-policy/history.htm (Accessed, 26 /04/ 2020).
♦**Spoerer, M.&Streb, J. (2014)**, "Die Weimarer Republik in der Weltwirtschaftskrise:Geschichte oder Erfahrung?" *Perspektiven der Wirtschaftspolitik* 2014; 15(4): 291–306
♦**Staff, I. (1985)**, "Staatslehre in der Weimarer Republik" . In: Müller, C.& Staff, I. (Ed.) Staatslehre in der Weimarer Republik, Hermann Heller zu ehren. Frankfurt/M: Suhrkamp, pp. 7-23
♦**Stammers, N. (2001)**, "Social Democracy and Global Governance". In: Martell, L. et al. (Eds.), Social Democracy: Global and National Perspectives. Basingstoke: Palgrave, pp.27–48.
♦**Starke,P. (2008)**, *Radical Welfare State Retrenchment A Comparative Analysis.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire , New York: Palgrave Macmillan
♦**Starke,P. (2015)**, "Krisen und Krisenbewältigung im deutschen Sozialstaat: Von der Ölkrise zur Finanzkrise von 2008". *ZeS-Arbeitspapier Nr. 02*. Zentrum für Sozialpolitik Universität Bremen
♦**Statistisches Bundesamt (2006)**, *Mikrozensus. Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Stand und Entwicklung der Erwerbstätigkeit Band 1: Allgemeine und methodische Erläuterungen* . Wiesbaden: Statistisches Bundesamt,
♦**Stedman Jones, S. (2001)**, *Durkheim Reconsidered*. Cambridge:Polity Press
♦**Steedman, I. (1989)**, *From Exploitation To Altruism*. New York :Routledge
♦**Steger, M.B. (2006)**, The Quest for Evolutionary Socialism: Eduard Bernstein and Social Democracy .Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press
♦**Stein, H.(1969)**, *The Fiscal Revolution in America.* Chicago:Uviversity of Chicago Press

♦**Steinbach, P. (1983)**, *Sozialdemokratie und Verfassungsverstandnis: Zur Ausbildung einer liberaldemokratischen Verfassungskonzeption in der Sozialdemokratie seit der Mitte des 19. Jahrhunderts.* Wiesbaden :Springer Fachmedien

♦**Steinmetz, W. (2002)**, *Begegnungen vor Gericht: Eine Sozial- und Kulturgeschichte des englischen Arbeitsrechts*. München R: Oldenbourg Verlag

♦**Steinhilber, J. (2000)**, "Im Zeichen der Zeit? - Industrielle Beziehungen, Gewerkschaftspolitik und 35-Stunden-Woche in Frankreich". In: *WSI-Mitteilungen* 4/2000, Düsseldorf

♦**Steltemeier, R. (2015)**, *Liberalismus. Ideengeschichtliches Erbe und politische Realität einer Denkrichtung.* Baden Baden: Nomos Verlagsanstalt

♦**Sternhell, Z.(1996)**, *Neither Right nor Left. Fascist Ideology in France* . Princeton, New Jersey: Princeton University Press

♦**Stiglitz, J. (2019)**, *People , Power and Profits. Progressive Capitalism for an Age of Discontent.* New York, London :W.W Norton and Company

♦**Stöckel, S. (2007)**, **"**The West German Public Health System and the Legacy of Nazism". In: Gassert,P.&Steinweis, A.E. (Ed.), *Coping with the Nazi Past: West German Debates on Nazism and Generational Conflict, 1955- 1975*. New York , Oxford: Berghahn Books, pp 128-143

♦**Stöckmann, J. (2014)**, Frankreich.Am Rande des Abgrunds. Available at :https://www.deutschlandfunk.de/frankreich-am-rande-des-abgrunds.871.de.html?dram:article_id=276724 (Accessed, 10/12/2019)

♦**Stolleis, M. (2014)**, *History of Social Law in Germany.* Berlin Heidelberg: Springer-Verlag

♦**Stöss, R. (1986),***Parteien-Handbuch: Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945–1980.* Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**St Louis, C.D. (2011),** *Negotiating Change: Approaches to and the Distributional Implications of social welfare and economic reform*. A Dissertation submitted to the Department of Political Science and the Committee on Graduate Studies of Stanford University in partial fulfillment of the requirement for the Degree of Doctor of Philosophy. Stanford University

♦**Stjernø, S. (2005)**, *Solidarity in Europe The History of an Idea*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press

♦**Strachey, J. (1956)**, *Contemporary Capitalism. New York :Random House*

♦**Strachey, J. (1957)**, *Kapitalismus heute und morgen*, Düsseldorf: Econ Verlag

♦**Strange, S. (1986)**, Casino capitalism, Oxford: Basil Blackwell Press

♦**Strasser, J. (1979)**, *Grenzen des Sozialstaats? Soziale Sicherung in der Wachstumskrise.* Köln, Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt

♦**Strasser**, **J. (1999)**, "Wege und Irrwege einer künftigen linken Politik". In: *Die neue Gesellschaft. Frankfurter Hefte,* Heft 5,, S. 459-463.

♦**Streeck,W. (2011)**, "The crises of democratic capitalism". *New Left Review* 71, Sept- Oct , pp 5-29

♦**Streeck, W.(2014)**, Buying Time. The Delayed Crisis of Democratic Capitalism . New York: Verso Books

♦**Strohmeier, K. P. (2008)**, "Familie und Familienpolitik in Europa". In: Schneider, N. F. (Ed..), *Lehrbuch Moderne Familiensoziologie, Theorien, Methoden, empirische Befunde*. Opladen: B. Budrich,pp. 237-252

♦**Sturm, D. F.(2009)**, *Wohin geht die SPD?* München: Dtv.

♦**Sturm,R. (1999)**, "New Labour –New Britain?". In Kastendiek, H (Ed): *Grossbritannien: Geschichte, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*, Frankfurt/New York :Campus Verlag, pp.275-294

♦**Sturm, R. (2000)**, Der „dritte Weg". Demokratie im Zeitalter der Globalisierung. In:Backes, U.&Jesse, E. (Eds.), *Jahrbuch Extremismus und Demokratie*. Band 12, Baden-Baden: Nomos Verlagsanstallt, pp. 53-72

♦**Sturm, R. (2001)**, "Der Dritte Weg – Königsweg zwischen allen Ideologien oder selbst unter Ideologieverdacht?". In: *Aus Politik und Zeitgeschichte, Nr. 16 – 17/2001,* pp. 3 – 5. Available at: http://www.das-parlament.de/16-17-2001/archiv/pdf-archiv/16-17-2001/ bartikel1.pdf (Accessed, 02/05/2020)

♦**Sturm, R. (2008)**, "Die Weimarer Verfassung". Available at: http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/39193/weimarer-verfassung (Accessed, 20.5.2020)

♦**Sturm, R. (2011)**, "Zerstörung der Demokratie 1930 – 1932". Available at: http://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier-nationalsozialismus/39537/ zerstoerung-der-demokratie?p=all (Accessed, 20.5.2020)

♦**Sturm, R. (2013),**"Dritte (Königs-)Wege? Die Radikalität der Differenz". In: Hirscher, G.&Jesse, E. (Eds.), *Extremismus in Deutschland. Schwerpunkte, Vergleiche, Perspektiven,* Baden Baden,pp. 565-578**.**

♦**Sunkara, B. (2019),** *The socialist manifesto : the case for radical politics in an era of extreme inequality*. New York: Basic Books, Hachette Book Group

♦**Sweeney, P. (2018):**The Collapse Of European Social Democracy, Part 1. Available at: https://www.socialeurope.eu/the-collapse-of-european-social-democracy-part-1 (Accessed, 9/5/2020)

♦**Syrovatka, F. (2016***), Die Reformpolitik Frankreichs in der Krise: Arbeitsmarkt- und RentenpolitiK. Arbeitsmarkt- und Rentenpolitik vor dem Hintergrund europäischer Krisenbearbeitung.*Wiesbaden: Springer Fachmedien

♦**Talmon, J.L. (2013)**, *Die Geschichte der totalitären Demokratie*. Band 3 . Der Mythos der Nation und die Vision der Revolution: Die Ursprünge ideologischer Polarisierung im zwanzigsten Jahrhundert. Göttingen, Bristol: Vandenhoeck & Ruprecht

♦**Tamedly, E. (1969)**, *Socialism and International Economic Order* . Caldwell, Idaho: The Caxton Printers Ltd

♦**Tangier, A. (2007),** "European flexicurity: concepts, methodology and policies". *Transfer: European Review of Labour*. 4/07 13 (4) 551-573 (Winter)

♦**Tasheva R.(2013)**, Jean Jaurès – An Apostle of Peace in Pre-War Europe, 1905-1914. Available at: http://www.viaevrasia.com/ documents/ Rossitza%20 Tasheva.pdf (Accesed. 2.5.2020)

♦**Tanzi, V. (2011),** *Government versus Markets: The Changing Economic Role of the State*. Cambridge: Cambridge University Press

♦**Taylor, R. (2000)**, Out of the Bowels of the Movement: The Trade Unions and the Origins of the Labour Party 1900-18. In: Brivati, B.& Hefferman, R (Ed.): *The Labour Party. A Centenary History*. London –New York Macmillan Press Ltd, pp. 8-49

♦**Taylor-Gooby, P. (1991),** "Attachment to the welfare state". in Jowell,R., Brook,L ., Taylor, B., Prior, G (Eds.), *British Social Attitudes: The 8th Report*, Aldershot: Dartmouth.

♦**Taylor-Gooby, P. (2006)**, "The sustainability of the new welfare settlement : two paradoxes of trust". *Paper presented at the workshop on the future of the European welfare states, 20 May* , Democritus University of Thrace, Komotini.

♦**Tennstedt, F. (1988)**, "Geschichte des Sozialrechts".In, Baron von Maydell, B.& Ruland .F (Ed.),S*ozialrechtshandbuch.* Neuwied:Luchterhand, pp.66-113

♦**Thacher, B .D. (2017)**, Rise & Decline. Where we are and what can do about it : Lulu, Kindle Edition

♦**The Global Economy (2018)**, *Greece: Inflation: percent change in the Consumer Price Index 1960-2018.* **Available at:** https://www.theglobaleconomy.com/Greece/inflation/ (Accessed, 5/5/2020)

♦**Thierse, W. (1999)**, Dritte Wege im europäischen Maßstab, in: Die neue Gesellschaft. *Frankfurter Hefte.* Heft 11,pp. 986-990.

♦**Thierse, W. (1999 b)**, Dritte Wege. Neue Mitte. Sozialdemokratische Markierungen für Reformpolitik im Zeitalter der Globalisierung. Thesenpapier der Grundwertkommission, Bonn. Available at: http://vorjahre.spd-eickel.de/2000/Thierse.htm (Accessed, 1/12019)

♦**Thody, P. (1998)**, *The Fifth French Republic: Presidents, Politics and Personalities*. London and New York: Routledge

♦**Thomas, L. (2011),** "Family Differences, Global Issues", *New York Times, 13.7.2011*,Available at: http://www.nytimes.com/2011/07/13/ business/global/papandreou-family-shapes-history-ingreece.html (Accessed, 27.8.2019)

♦**Thompson,E.P. (1978)**, The Poverty of Theory and other Essays. London: Merlin Press

♦**Thompson, K. (2015)**, New Labour and Education Policy. Aavilable at: https://revisesociology.com/2015/01/30/education-policy-labour-revision-notes/ (Accessed. 22/5/2020)

♦**Thompson, K (2017)**, Education Policy Under New Labour #class notes. Available at: https://revisesociology.com/2017/10/26/education-policy-new-labour/ (Acceced, **12/5/2020)**

♦**Thomson, S. (2000)**, *The Social Democratic Dilemma: Ideology, Governance and Globalization*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Palgrave Macmillan

♦**Thornton, S. (2006)**, "A Case of Confusion and Incoherence: Social Security under Wilson, 1964-70". In, O'Hara,G.&Parr,H. (Ed.), *The Wilson Governments of 1964-1970 Reconsidered* . London: Routledge Taylor and Francis,pp. 441-459

♦**Thorpe, A. (1996)**, "The industrial meaning of "gradualism": the Labour party and industry, 1918-1931". In : *Journal of British Studies* 35 (January), PP 84-1 13

♦**Thorpe,A. (2001)**, *A History of the British Labour Party.* New York: Palgrave.

♦**Thorpe,A. (2012)**, The Labour Party and the trade unions. History & Policy Trade Union Forum,10 March. Available at: http://www.historyandpolicy.org/trade-union-forum/meeting/the-labour-party-and-the-trade-unions (Accessed, 24/5/2020)

♦**Tils, R. (2011**), *Strategische Regierungssteuerung: Schröder und Blair im Vergleich.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften

♦**Tilly, C. (1986**), T*he contentious French. Four Centuries of popular struggle.* Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University

♦**Tily, G. (2007),** *Keynes's General Theory, the Rate of Interest and 'Keynesian' Economics Keynes Betrayed*. Palgrave, Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire , New York

♦**Timmins, N. (1995)**, *The Five Giants-A Biography of the Welfare State*. London: Harper Collins.

♦**Tomka, B. (2013)**, *A Social History of Twentieth-Century Europe*. New York : Routledge.

♦**Tomlinson, J. (2017)**, *Managing the Economy, Managing the People: Narratives of Economic Life in Britain from Beveridge to Brexit*. New York : Oxford University Press

♦**Torp, C. (2015),** *Gerechtigkeit im Wohlfahrtsstaat: Alter und Alterssicherung in Deutschland und Grossbritanien von 1945 bis heute* . Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht

♦**Townshend, J. (2007)**, "Right-Wing Marxism". In: Glaser, D.&Walker, D.M. (Ed.), *Twentieth-Century Marxism: A Global Introduction*. London and New York:Routledge,pp.46-58

♦**Toye,R. (2013)**, "From 'Consensus' to 'Common Ground: The Rhetoric of the Postwar Settlement and its Collapse" *Journal of Contemporary History* 48(1):3-23

♦**Traub, R. (2013)**, "Die große Irreführung Sogar die SPD stimmte den Kriegskrediten zu. Doch die Opposition wuchs von Jahr zu Jahr - bis zur

Revolution". Available at:https://www.spiegel.de/spiegel/spiegelgeschichte/d-113813058.html (Accessed, 02/01/2020)

♦**Triandafyllidou,A., Gropas,R.& Kouki, H. (2013)**, "Introduction: Is Greece a Modern European Country?". In, Triandafyllidou,A., Gropas,R., Kouki, H, (Ed), *The Greek Crisis and European Modernity.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York :Palgrave Macmillan. pp.1-24

♦**Triantafillou, P. (2006),** "Greece: Political Competitionin a majoritarian System". In: Immergut, E.M., Anderson, K.M.& Schulze, I. (Eds), *The Handbook of West European Pension Politics*. Oxford:Oxford University Press , pp 97-149.

♦**Triandidis, A. (2016)**, *Clientelism and Economic Policy: Greece and the Crisis*. Oxon and New York, Routledge**.**

♦**Truger, A.&Schäfer, C. (2005)**, "Perspektiven der Steuerpolitik". In, *WSI-Mitteilungen 58(8), pp.* 439-445

♦**Trumbull, G. (2002)**, "Policy Activism in a Globalized Economy . France's 35-hour Workweek". *French Politics, Culture & Society*, Vol. 20, No. 3, Fall, pp. 1-21

♦**Trunk, W. (2017),** "Das Bundesteilhabegesetz aus sozialpolitischer Sicht. Gesundheitsmarkt - Wie krank ist das denn?". In: *Marxistische Blätter* 1-2017 Neue Impulse Verlag, pp 22-25

♦**Tsakalidis, G. (1999)**, Das politische System Griechenlands nach 1974. In A. f.-u.-L. e.V. (Hrsg.), Europa 2020. Studien zur interdisziplinären Deutschland- und Europaforschung (Bd. 17). Münster: LIT Verlag

♦**Tsarouhas, D. (2012)**, "Political Discourse and Path Shaping in Public Policy: Comparing Pension Reforms in Greece and Italy". In: *Public Administration* 90(1):160-74 , March

♦**Tsarouhas, D. (2012 b)**, "Social Democracy and Trade Unions". In: Meyer, H.& Rutherford, J. (Eds.), *The Future of European Social Democracy.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire Palgrave Macmillan, pp 107-119

♦**Tsebelis, G. (2002),** *Veto Players: How Political Institutions Work*. Princeton: Princeton University Press.

♦**TUC (2004)**, Employer pensions task force report - TUC response, Trade Union Congress Economic Issues, Available at : http://www.tuc.org.uk/economy/tuc-9133-f0.cfm (Accessed, 1/2/2020) .

♦**TUC (2007)**, *Warm welcome for Personal Accounts pension plans.* Trade Union Congress Economic Issues. Available at: http://www.tuc.org.uk/economy/tuc-13395-f0.cfm, (Accessed,11.9.2018).

♦**Tuckfeld, M. (1997)**,*Orte des Politischen. Politik, Hegemonie und Ideologie im Marxismus.* Wiesbaden: pringer Fachmedien

♦**Tudor, H.&Tudor,J.M.(1998)**, *Marxism and Social Democracy. The Revisionist Debate 1896-1898.* Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press

♦**Tugan-Baranowsky, M.(1905)**,*Theoretische Grundlagen des Marxismus* .Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot

♦**Turowski, J. (2010)**, *Sozialdemokratische Reformdiskurse Kampf um den richtigen Weg: Sozialdemokratie zwischen Reformpolitik und Wählergunst*. Wiesbaden: Springer Verlag

♦**Turner, J. (2000),** *The Tories and Europe*. Manchester , New York: Manchester University Press

♦**UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP) (2019)**, *Human Development Report 2019 Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st centur*y. United Nations Development Programme, New York

♦**Uellenberg-van Dawen, W. (2017)**, "Konflikthafte Distanz zu Staat und Parteien–das anarchosyndikalistische Erbe der französischen Gewerkschaftsbewegung". In: Ruck,M. (Ed.), *Gegner - Instrument – Partner. Gewerkschaftliche Staatsverständnisse vom Industrialismus bis zum Informationszeitalte*. Baden-Baden:Nomos, pp. 183-214

♦**Unger, F. (1994)**, "Die *Sozialdemokratie* und „das Ende der Geschichte". Zum Zusammenhang von realsozialistischem Zusammenbruch und Orientierungskrise der westdeutschen Linken". In: Faber, R. (Ed). *Sozialismus in Geschichte und Gegenwart.* Würzburg: Königshausen & Neumann, . pp. 149-160

♦**Unger, F., Wehr, A. &Schönwälder, K. (1998)**, *New Democrats, New Labour, neue Sozialdemokraten.* Berlin: Elefanten Press

♦**Unger, B (2015)**, Introduction and Summary. In: Unger, B. (Ed.), *The German Model.* London: SE Publishing, pp.1-39

♦**Unger, B.& Heitzmann, K. (*2003*),** "The adjustment path of the Austrian welfare state: back to Bismarck?". *Journal of European Social Policy,* 13(4),

371–87

♦**Upchurch, M., Taylor,G.& Mathers, A. (2009)**, *The Crisis of Social Democratic Trade Unionism in Western Europe: The Search for Alternatives.* Aldershot Asgate Publishing ♦**Uterwedde, H. (1987),** "Sozialistische Wirtschaftspolitik in Frankreich 1981-1985". In:*Zeitschrift für Politik, Neue Folge* Vol. 34, No. 1 (März), pp. 56-75

♦**Uterwedde, H (1987 b)**,"Die „liberale Wende in der Wirtschaft Frankreichs: Eine Welle von Reprivatisierungen -und was sonst?". *Dokumente 44,* pp.. 252-258 ♦**Uterwedde, H. (1988)**, *Die Wirtschaftspolitik der Linken in Frankreich - Programme und Praxis 1974- 1986*, Frankfut, New York: Campus Verlag

♦**Uterwedde, H. (1997)**, "Wohin steuert Frankreich? Der wirtschafts- und europapolitische Kurswechsel der Regierung Jospin". *Frankreich Analysen* Nr. 7

♦**Uterwedde, H. (2000)**, Linker Pragmatismus. Die Wirtschaftspolitik der französischen Sozialisten seit 1997. In: Hein, E.& Truger, A.(Eds.) Perspektiven sozialdemokratischer Wirtschaftspolitik in Europa. Marburg: Metropolis-Verlag. 89-124.

♦**Vail, M.I. (2014)**, *Recasting Welfare Capitalism Economic Adjustment in Contemporary France and Germany*. Philadelphia : Temple University Press

♦**Vail, M. I. (2018**), *Liberalism in Illiberal States: Ideas and Economic Adjustment in Contemporary Europe*. New York :Oxford University Press

♦**Van Biezen, I .& Poguntke, T. (2014**), "The decline of membership-based politics". *Party Politics 2014, Vol. 20(2) 205–216*

♦**Van Lancker, W.& Van den Heede, A. (2019)**, "Economic Equality and the Welfare State. *SPSW Working Paper, CESO/SPSW/2019*-2". Leuven: Centre for Sociological Research, KU Leuven

♦**Van der Linden, H. (1988)**, *Kantian Ethics and Socialism*. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Company

♦**Van Parijs, P. (2013)**, Agenda 2010: a model for Europe?. Available at: https://www.greeneuropeanjournal.eu/agenda-2010-a-model-for-europe/ (Accessed, 10/5/2020)

♦**Vaut, S., et.al (2014)**, *Wirtschaft und Soziale Demokratie* Friedrich-Ebert-Stiftung, Akademie für Soziale Demokratie, Electronic ed.: Bonn: FES

♦**Vaut,S ., Schwäbe, C. et. al. (2018)**, *Wirtschaft und Soziale Demokratie. Lesebuch der Sozialen Demokratie 2*.Friedrich-Ebert-Stiftung Abteilung Politische Akademie: Bonn

♦**Veblen,T. (1919)**, The *Place of Science in Modern Civilization.* New York: Transaction Publishers

♦**Vestring, S. (1987)**, *Die Mehrheitssozialdemokratie und die Entstehung der Reichsverfassung von Weimar, 1918/1919*. Münster: Lit. Verlag

♦**Vidali, S (2013)**, "Greece "For Sale": Casino Economy and State-Corporate Crime". In, Will, S., Handelman, S.& Brotherton, D. (Ed.) , *In How They Got Away with It .White Collar Criminals and the Financial Meltdown.* New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press, pp. 278-295

♦**Vinen, R.(1991)**,*The Politics of French Business 1936-1945.* Cambridge : Cambridge University Press

♦**Visser, J.& Hemerijck, A. (1997)**, *A Dutch miracle: job growth, welfare reform and corporatism in the Netherlands.* Amsterdam: Amsterdam University Press

♦**Vobruba. G. (1986)**, "Die Entflechtung von Arbeiten und Essen. Lohnarbeitszentrierte Sozialpolitik und garantiertes Grundeinkommen". In: Opielka, M.& Vobruba, G. (Eds.), *Das garantierte Grundeinkommen. Entwicklung und Perspektiven einer Forderung.* Frankfurt/M: Fischer Verlag pp. 39-52.

♦**Vobruba, G. (1991)**, *Jenseits der sozialen Fragen. Modernisierung und Transformation von Gesellschaftssystemen*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag

♦**Vogliotti,S.& Vattai, S. (2014)**, *Der Wohlfahrtsstaat Teil 1 Wohlfahrtsstaats-Modelle in Europa*. Arbeitsförderungsinstitut-AFI Bozen

♦**Volovitch, P.(2002)**, "2002 Social Security Funding Law adopted". Available at: https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2002/2002-social-security-funding-law-adopted (Accessed, 10/5/2020)

♦**Volkens, A. (1989)**, "Parteiprogrammatik und Einstellungen politischer Eliten: Konsens- und Konfliktstrukturen in Wahlprogrammen". In: Herzog, D.& Wessels, B (Eds.), *Konfliktpotentiale und Konsensstrategien*. Berlin: Westdeutscher Verlag , pp 116-144

♦**Volkens, A. (2006)**, "Policy changes of parties in European Parliament party groups". In: Bara, J.& Weale, A.(Eds.), *Democratic Politics and Party*

Competition Essays in honour of Ian Budge. Abingdon, Oxon, New York :Routledge, pp 56-82

♦**Von Beyme, K. (2002)**, *Politische Theorien im Zeitalter der Ideologien: 1789-1945.* Wiesbaden : Westdeutscher Verlag

♦**Von Beyme, K. (2012)**, *Politische Theorien im Zeitalter der Ideologien: 1789-1945*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag

♦**Von Beyme, K. (2013**), *Sozialismus: Theorien des Sozialismus, Anarchismus und Kommunismus im Zeitalter der Ideologien 1789-1945*. Wiesbaden Springer Fachmedien

♦**Von Daniels, D. (2012)**, "Zwischen sozialdemokratischer Praxis und neomarxistischer Theorie Zur kritisch-sozialen Demokratietheorie". In: Lembcke , O.W., Ritzi, C.& Schaal, G.S. (Ed.), *Zeitgenössische Demokratietheorie Band 1: Normative Demokratietheorien.* Wiesbaden:VS Verlag für Sozialwissenschaften , Springer Fachmedien, pp. 285-316

♦**von Hammerstein,K., Reiermann,C., Sauga, M .& Schäfer, U. (2000)**, "Das 60-Milliarden-Geschenk". Available at: https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-16914220.html (Accessed,30/4/2020)

♦**von Plessen, M. L. (1975)**, *Die Wirksamkeit des Vereins für Socialpolitik von 1872-1890*. Duncker und Humblod, Berlin

♦**von Stein, L. (1959)**, *Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage*. Bd. 1 , Leipzig Darmstadt: (Ed. G.Salomon)

♦**Vorländer, H. (2001)**, "Dritter Weg und Kommunitarismus". *Aus Politik und Zeitgeschichte 16(17),pp.* 16–23.Available at: http://www.das-parlament.de/16-17-2001/archiv/pdf-archiv/1617-2001/bartikel3.pdf (Accessed : 5/5/2020)

♦**Vranicky, P. (1983)**, Geschichte des Marxismus . Erster Band . Frankfurt/M : Suhrkamp

♦**Wacker, A. (2008)**, *Bildungsstandards als Steuerungsinstrumente der Bildungsplanung: eine empirische Studie zur Realschule in Baden –Würtenberg*. Bad Heibrunn: Verlag Julius Klinghardt

♦**Walker, D. (1987)**, "The First Wilson Governments, 1964-1970". In, Hennessy, P.& Seldon, A (Ed.), *Ruling Performance: British Governments from Atlee to Thatcher*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 186-215

♦**Wallrabenstein, A. (2014)**, "Bildungsföderalismus der auf dem Prüfstand. Standpunkte der Referentin". In: Ehrenzeller, B, Wallrabenstein, A, Haltern,

U., et al.(Ed.),*Zukunftsgestaltung durch Öffentliches Recht: Referate und Diskussionen auf Der Tagung der Deutschen Staatsrechtslehrer vom 3 bis 5 Oktober 2013 , pp 41-73*

♦**Walter, F. (2002)**, Die *SPD. Vom Proletariat zur Neuen Mitte*.Berlin. Alexander Fest Verlag

♦**Walter, F. (2004)**, *Abschied von der Toskana Die SPD in der Ara Schröder*. Wiesbaden: VS verlag für Sozialwissenschaften

♦**Walter, F. (2006)**, "Partei des gehobenen Proletariats". Available at: https://www.spiegel.de/politik/debatte/spd-und-unterschicht-partei-des-gehobenen-proletariats-a-443793.html (Accessed, 15.5.2020)

♦**Walter, F. (2007)**, "Verkannter Vordenker.Wie Bernstein die SPD zum Beben brachte" Available at**:** http://www.spiegel.de/einestages/verkannter-vordenker-a-946432.html **(**Accessed, 30.3.2020**)**

♦**Walter, F. (2009)**, *SPD. Biographie einer Partei*. Reinbek bei Hamburg :Rowohlt

♦**Walter, F. (2011)**, "Cupli-Gemossen". In, Butzlaff,F., Micus,M .& Walter, F. (Ed.), *Genossen in der Krise?: Europas Sozialdemokratie auf dem Prüfstand.* Göttingen:Vandenhoeck und Ruprecht

♦**Waltman, J.L. (2008)**, *Minimum Wage Policy in Great Britain and the United States*. New York : Algora Publishing

♦**Walzer, M. (1998)**,"Pluralism and social Democracy". In*: Dissent 45* , pp.47-53

♦**Walzer, M. (2002)**, "Egality and Civil Society". In: Chambers,S.& Kymlicka, W (Ed.), *Alternative Conceptions of Civil Society*. Princeton: Princeton University Press , pp. 34-49

♦**Walzer, M. (2010)**, "Which Socialism?" Available at: https://www.dissentmagazine.org/article/which-socialism (Accessed, 13/4/2020)

♦**Ward, L. (2007)**, "Family/Child care". Available at: https://www.theguardian.com/politics/2007/may/11/tonyblair.labour17 (Accessed, 10/5/2020)

♦**Wardhaugh, J. (2009)**, *In Pursuit of the People: Political Culture in France, 1934-39.*Houndmils, Basingstoke, Hampshire New York : Palgrave Macmillan

♦**Waters, S. (2012**), *Between Republic and Market: Globalization and Identity in Contemporary France*. London, New York: Continuum International Publishing Group

♦**Watt, D.C. (1965)**, *Personalities and Policies. Studies in the Formulation of British Foreign Policy in the Twentieth Century*. London: Longmans,

♦**Webb, P. (1999)**, "The British Labour Party". In: Ladrech, R.&Maliere, P. (Ed.), *Social democratic parties in the European Union: history, organization, politics.* Houndmills: Palgrave Macmillan pp. 95-109

♦**Weber, H. (1991),** *Das Prinzip Links: Beiträge zur Diskussion des demokratischen Sozialismus in Deutschland 1880-1990. Eine Dokumentation*. Berlin: CH Links Verlag

♦**Weber, P. (2010)**, *Gescheiterte Sozialpartnerschaft – Gefährdete Republik?: Industrielle Beziehungen , Arbeiterkämpfe und der Sozialstaat . Deutschland und Frankreich im Vergleich (1918-1933/34).* München: R. Oldenbourgh Verlag

♦**Wehlau, D. (2009)**, *Lobbyismus und Rentenreform. Der Einfluss der Finanzdienstleistungsbranche auf die Teil-Privatisierung der Alterssicherung.* Wiesbaden: VS-Verlag.

♦**Weichlein, S. (2013)**, "Das Scheitern der Großen Koalition unter Hermann Müller 1930, 93-100". In: Faulenbach, B.& Helle, A. (Eds.). *Menschen, Ideen, Wegmarken: Aus 150 Jahren deutscher Sozialdemokratie*; Vorwarts, pp. 93-100

♦**Weidenfeld, W. (1999)**, *Zeitenwechsel. Von Kohl zu Schröder. Die Lage.* Stuttgart :Deutsche Verlagsanstalt

♦**Weir, M. (1989)**, "Ideas and Politics: The Acceptance of Keynesianism in Britain and the United States". In: Hall, P. (Ed.), *The Political Power of Economic Ideas:Keynesianism across Nations.* Princeton, New Yersey: Princeton University Press, pp.56-86

♦**Weir, S.& Beetham, D. (1999)**, *Political Power and Democratic Control in Britain*. London, New York: Routledge

♦**Weir, M.& Scocpol, T. (1985)**, "State Structures and the Possibilities for "Keynesian" Responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States". In: Evans, P.B., Rueschemeyer ,D.& Scocpol, T. (Ed), *Bringing the State Back. In*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 107-151

♦**Weishaupt, T.J. (2011)**, *From the Manpower Revolution to the Activation Paradigm: Explaining*. Amsterdam : Amsterdam University Press

♦**Wenzelburger, G.(2009),***Haushaltskonsolidierungen und Reformprozesse. Determinanten, Konsolidierungsprofile und Reformstrategien in der Analyse*. Münster: Lit-Verlag.

♦**White, L. H. (2012)**, The Clash of Economic Ideas The Great Policy Debates and Experiments of the Last Hundred Years. Cambridge: Cambridge University Press

♦**White, R. (2011),** Railroaded: The Transcontinentals and the Making of Modern America. In: Weir, S.& Beetham, D (1999), *Political Power and Democratic Control in Britain.* London and New York: Routledge

♦**White, S. (2004)**, "Welfare Philosophy and the Third Way" .In: Lewis, J. &Surender, R. (Eds.) *Welfare State Change. Towards a Third Way?*New York: Oxford University Press pp. 25-46

♦**Whyman, P. B. (2006)**, *Third Way Economics Theory and Evaluation*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New YorK: Palgrave Mcmillan

♦**Whyman, P.,Baimbridge,M.& Mullen, A. (2012)**, *The Political Economy of the European Social Model*. Oxon and New York: Routledge

♦**Wickham, J. (2016)**, *Unequal Europe: Social Divisions and Social Cohesion in an Old Continent.* New York: Routledge

♦**Wildt, M. (2012)**, Machteroberung 1933. Available at**:** http://www.bpb.de/izpb/137194/machteroberung-1933?p=all (Accesed, 04/02/2020)

♦**Wienfort, M. (2019)**, Monarchie im 19. Jahrhundert, Oldenbourg :De Gruyter

♦**Wiesenthal, H. (2010)**, Was ist schiefgelaufen auf dem "Dritten Weg"? Available at, https://www.boell.de/de/navigation/akademie-dritte-weg-sozialdemokratie-9474.html(Accessed, 6/5/2020)

♦**Wiesendahl, E. (2011)**, *Volksparteien. Aufstieg, Krise, Zukunft.* Opladen & Farmington Hills: Verlag Barbara Budrich

♦**Wieser, H.&Traub, R. (1976)**, "Die Volksfront. Zur Entstehung, Geschichte und Theorie", *Kursbuch* 46, Dezember

♦**Wiley, N. A. (2011)**, Keynes-Durkheim Approach to Fighting Business Slump (A Working Paper).

♦**Williams, K.&Willimas, J. (2015)**, *A Beveridge Reader (Works of William H. Beveridge).* Oxon, New York: Routledge

♦**Wilke , G. (2012)**, *John Maynard Keynes: Eine Einführung*. Frankfurt a/M: Campus Verlag

♦**Wilsford, D. (1995)**, *Political Leaders of Contemporary Western Europe: A Biographical Dictionary.* Greenwood Publishing Group, pp. 361–68.
♦**Wilthagen, T. & Tros, F. (2004)**, "The concept of "flexicurity": a new approach to regulating employment and labour markets". *Transfer,* 10 (2), 166-186.
♦**Winkler. H.A. (1984)**, Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik. Berlin-Bonn : Dietz Verlag
♦**Winkler, H.A. (1991)**,"Klassenkampf versus Koalition Die französischen Sozialisten und die Politik der Deutschen Sozialdemokraten 1928-1933". In Geschichte und Gesellschaft 17, pp182-219
♦**Winkler, H.A. (2013)**, "Worauf die Sozialdemokraten stolz sein können". Available at: https://www.spiegel.de/politik/deutschland/150-jahre-spd-historiker-winkler-gratuliert-den-sozialdemokraten-a-900579.html (Accessed, 3/5/2020)
♦**Wilson. F. L. (1994)**, "The Sources of Party Change: The Social Democratic Parties of Britain, France, Gennany and Spain".In: Lawson. K. (Ed.), *How Political Parties work. Perspectives from within*, Westport u.a..:Praeger, pp.263-283
♦**Wilthagen, T.& Tros, F. (2004)**, "The concept of "flexicurity": a new approach to regulating employment and labour markets". *Transfer,* 10 (2), pp.166-186.
♦**Winsch, C. (1942)**, The Vichy Trial of 1942 at Riom. Aavilable at: https://lefroggydotcom.wordpress.com/vichy/the-vichy-trial-of-1942-at-riom/(Accessed, 20.5.2020)
♦Wirsching, A (2018), " Toward a New Political Culture? Totalitarian Experience and Democratic Reconstruction After 1945". In: Späth, J. (Ed), *Does Generation Matter? Progressive Democratic Cultures in Western Europe, 1945–1960* Cham: Springer International Publishing
♦**Wiß, T. (2011)**, *Der Wandel der Alterssicherung in Deutschland. Die Rolle der Sozia partner,* Wiesbaden: VS-Verlag
♦**Witt. P. (2002)**, Corporate Governance-Systeme im Wettbewerb. Wiesbaden : Springer Fachmedien
♦**World Bank**, ***Unemployment**, total* (% of total labor force) (modeled ILO estimate) 1991-2010. Available at**:** https://data.worldbank.org/ indicator/ SL.UEM. TOTL.ZS (Accessed: 26/07/2018**)**

♦**World Bank, Development Research Group,** Distribution *of the highest income Percentile of 10%* (1991-2010) , Available at: http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm(
(Accessed, 26/07/2018)

♦**Wray, L.R. (1994)**, "A Keynsian Presentation of the Relations among Government Deficits Investment, Saving, and Growth".In: Wood, J.C. (Ed.), *John Maynard Keynes, Critical Assessment: Second series, Vol. II* , London , New York: Routledge pp. 427-452

♦**Wrede, K.M. (1960)**, Produktivität und Distribution im Lichte der deutschen gewerkschaftlichen Lehrmeinungen der Weimarer Epoche. Berlin: Dunkler und Humblot

♦**Wright, J. (2017)**, *Socialism and the Experience of Time. Idealism and the Present in Modern France*. Oxford :Oxford University Press

♦**Wrigley ,C. (1985)**, "Labour and the Trade Unions" In: Brown , K.D (Ed.) *The first Labour Party 1906-1914.* London: Vroom- Helm, pp. 129- 157.

♦**Yergin, D.& Stanislaw,J. (1998)**, *Commanding Heights. : The Battle Between Government and the Marketplace That Is Remaking the Modern World*. New York : Simon & Schuster.

♦**Young,J.D. (1988)**, Socialism Since 1889: A Biographical History. New Jersey: Barnes and Noble Books

♦**Zadra, D. (1997)**, *Der Wandel des französischen Parteiensystems*. Opladen:Leske und Budrich

♦**Zetzmann, M. (1997)**, "Griechenland: Vom Etatismus zur Privatisierung". In: Bieling, H. J.& Deppe, F. (Ed..), *Arbeitslosigkeit und Wohlfahrtsstaat in Westeuropa Neun Länder im Vergleich*. Opladen: Leske + Budrich, pp. 311-347

♦**Zervakis, P.A. (2006**), "Das politische System Griechenlands". In, Ismayr, W (Ed.), *Die politischen Systeme Westeuropas.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 687-730

♦**Zervakis, P. (2009)**, Staat und Verwaltung im festen Griff der Parteien: Kontinuität und Wandel des griechischen Parteienstaates. In: Egner, B.& Terizakis, G. (Eds.), *Das politische System Griechenlands. Strukturen, Akteure, Politikfelder*, Baden-Baden: Nomos, pp. 61-89

♦**Ziebura, G. (1988)**, "Wahlen 1986 -1988: Publizistisches Großereignis oder Selbstbespiegelung einer "politischen Klasse"? Einblicke in die ideologische

Befindlichkeit Frankreichs". In: Albertin, L, Christadler, M, Kiersch, G, KiIrunel, A, Picht, R. & Ziebura, G (Ed.): Frankreich-Jahrbuch 1988. Opladen: Leske + Budrich, pp. 225-253

♦**Zohlnhöfer, R. (2003)**, "Der Einfluss von Parteien und Institutionen auf die Wirtschafts und Sozialpolitik". In: Obinger, H., Wagschal, U.& Kittel, B. (Eds.) *Politische Okonomie Demokratie und wirtschaftliche Leistungsfähigkeit*. Opladen: Leske + Budrich, Opladen, pp. 47-80

♦**Zohlnhöfer, R. (2003)**, „Rot-grüne Finanzpolitik zwischen traditioneller Sozialdemokratie und neuer Mitte". In: Egle C., Ostheim, T.& Zohlnhöfer, R (Eds.), Das *rot-grüne Projekt. Eine Bilanz der Regierung Schröder 1998–2002* Wiesbaden: Westdeutscher Verlag Egle et al. 2003, pp. 193-214.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

♦**Abdelal, R (2015)**, "Η συναίνεση των Παρισίων". Available at**:** https://ardin-rixi.gr/archives/195021 (Accessed: 7/4/2020)

♦**Αγαπητός, Γ. (1988)**, *Εξελίξεις και διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας (1950-1993).* Αθήνα: Εκδοτικές επιχειρήσεις «ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ»

♦**Aghion, P.&Roulet, A. (2012)**, *Ο νέος ρόλος του κράτους , Για μια ανανεωτική σοσιαλδημοκρατία* **.** Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Αθανασούλα - Ρέππα, Α., Δακοπούλου, Α., Κουτούζης, Μ., Μαυρογιώργος, Γ. & Χαλκιώτης, Δ. (2008)**, *Εκπαιδευτική Διοίκηση και Πολιτική.* Β' Έκδοση, Πάτρα : Ε.Α.Π.

♦**Aldcroft, D. H. (2007)**, *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία 1914-2000.* Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

♦**Alesina,A.& Glaeser,E.L. (2009)**, Η καταπολέμηση της φτώχειας στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Αλεξόπουλος, Α. (2004)**, "«Veto Players» στο Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα" . Στο: Κοντογιώργης ,Λάβδας, Κ , Μενδρινού, Μ, Χρυσοχόου, Δ (Επιμ.), *Τράντα χρόνια Δημοκρατία . Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-2004.* Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης Πανεπιστημίου Κρήτης. Τόμος Β. Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική, σ. 188-202.

♦**Αλογοσκούφης, Γ. (1994)**, *Η κρίση της οικονομικής πολιτικής*, Αθήνα : Κριτική

♦**Αλτουσέρ, Λ. (1980**), *Για την κρίση του μαρξισμού*. Αθήνα : Εκδόσεις Αγώνας

♦**Αμίτσης, Ν. Γ. (2001)**, Αρχές Οργάνωσης και Λειτουργίας του Συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας, Το Ελληνικό Μοντέλο των Κοινωνικών Υπηρεσιών και η Ευρωπαϊκή Εμπειρία, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Αμηρά, Α, Γεωργιάδη, Ε & Τεπέρογλου, Α (1986),** *Ο θεσμός της ανοικτής προστασίας των ηλικιωμένων στην Ελλάδα.* Αθήνα: ΕΚΚΕ

♦**Anderson, P. (2017)**, *Η λέξη από «Η». Η περιπέτεια της ηγεμονίας* . Αθήνα Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου

♦**Ανθοπούλου, Σ.&Παλαιοδήμος, Γ. (2006)**, *Η οικονομική διάσταση της παιδείας στην Ελλάδα. Κείμενο τεκμηρίωσης*. 1η φάση της μελέτης του ΙΣΤΑΜΕ για τα Οικονομικά της Παιδείας. Αθήνα :ΙΣΤΑΜΕ

♦**Αντωνίου, Θ. (2016)**, *Ιστορία Πολιτικών Ιδεών . Από τον 17^{ο} αιώνα έως τις απαρχές του 21 ου αιώνα*. Αθήνα :Νομική Βιβλιοθήκη

♦**Aron, R. (1981),** Η βιομηχανική κοινωνία. Αθήνα: Κάλβος

Aronowitz, S. (2017), *Ταξικές υποθέσεις. Εξουσία και κοινωνικό κίνημα* . Αθήνα : Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

♦**Askenazy, P. (2013)**, *Οι τυφλές δεκαετίες . Απασχόληση και ανάπτυξη (1970-2010).* Αθήνα :Εκδόσεις Πόλις

♦**Auernheimer, G. (2002),** "Τρίτος Δρόμος», «Νέο Κέντρο» ή μήπως κάτι άλλο; Ο προγραμματικός διάλογος στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία" . Στο: Κατσούλης, Η. (Ed..), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία .Περιεχόμενα πολιτικής , θεσμοί , οργανωτικές δομές* . Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης , σ. 167-200

♦**Backhouse, R.E. (2009)**, *Η εξέλιξη της οικονομικής σκέψης . Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

♦**Ball,T.&Dagger,R (2011)**, *Πολιτικές Ιδεολογίες. Το Δημοκρατικό Ιδεώδες*. Αθήνα :Εκδόσεις Τουρίκη

♦**Bale, T. (2011)**, *Πολιτική στις χώρες της Ευρώπης*. Αθήνα: Κριτική

♦**Βαμβακάς, Β. & Παναγιωτόπουλος, Π. (2014)**, "Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικός εκσυγχρονισμός , πολιτικός αρχαϊσμός, Πολιτικός πλουραλισμός". Στο : Βαμβακάς, Β. και Παναγιωτόπουλος, Π. (επ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80: Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ . XXXI – OXXI

♦**Βακαλόπουλος, Α. (1991)**, *Νέα Ελληνική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη :Εκδ. Βάνιας,

♦**Βαρελά, Κ. (2008)**, Το μεταρρυθμιστικό έργο της πρώτης Σοσιαλιστικής Κυβέρνησης στην Ελλάδα . Available at: https://thecaller.gr/21-%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%83-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%B5%CE%B1/to-metarrithmistiko-ergo-tis-protis-sosialistikis-kivernisis-stin-ellada/ (Accessed, 10.5.2020)

♦**Barber, B.R. (2007)**, *Ισχυρή Δημοκρατία. Συμμετοχική Πολιτι8κή για μία νεά εποχή*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Beaud, M. (1985)**, *Η ιστορία του σοσιαλισμού 1800-1981 Το πέρασμα του σοσιαλισμού από το καμίνι της ιστορίας*. Μαλλιάρης Παιδεία , Αθήνα

♦**Beck,U. (1996, b),** Η επινόηση του πολτικού. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη

♦**Beck,U. (2014)**, "Συνεργασία ή αποτυχία .Η υπαρξιακή κρίση της Ευρωπαϊκής Ένωσης". Στο: Beck, U et. al (Ed.*), Δημοκρατία ή Καπιταλισμός . Η Ευρώπη σε κρίση* . Τόμος Α. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκνετρο, σ. 77-100

♦**Βεργίδης, Δ., (1999)**, "Κοινωνικός και Οικονομικός Ρόλος της Εκπαίδευσης Ενηλίκων στην Ελλάδα". Στο: Βεργίδης,Δ., Abrahamsoon,K., Davis,P., & Fay,R 9(Eds.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Κοινωνική και Οικονομική λειτουργία,* Πάτρα, Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, σ. 9-88

♦**Βεργίδης, Δ. (2008)**, *Η εξέλιξη της Εκπαίδευσης Ενηλίκων στην Ελλάδα και η Κοινωνικό – οικονομική λειτουργία της.* Τόμος Β΄, Πάτρα : Ε.Α.Π

♦**Βερέμης,Θ.,Νικολακόπουλος,Η.& Παναγιωτόπουλος,Ν. (2011)**, *Ελευθέριος Βενιζέλος , από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον εθνικό διχασμό , τόμος Α.* Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη

♦**Βερέμης,Θ.,Νικολακόπουλος,Η.&Παναγιωτόπουλος,Ν.(2011)**, *Ελευθέριος Βενιζέλος, Β': Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι***.** Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη

♦Berend, I.T. (2010), *Οικονομική ιστορία του Ευρωπαϊκού 20 ου αιώνα . Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laissez-Faire στην παγκοσμιοποίηση* . Αθήνα:Εκδόσεις Gutenberg

♦Berman, S.(2014), *Το πρωτείο της πολιτικής* . Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

♦**Bernstein, E. (1996)**, *Οι προϋποθέσεις για τον σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας*. Αθήνα:Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Βούλγαρης, Γ. (2002)**, *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης 1974-1990 . Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από την μεταπολεμική εποχή* . Αθήνα : Εκδόσεις Θεμέλιο

♦**Βούλγαρης, Γ. (2008)**, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην παγκοσμιοποίης.,* Αθήνα : Εκδόσεις Πόλις

♦**Blyth, M. (2014)**, *Λιτότητα . Η ιστορία μίας επικίνδυνης ιδέας* . Αθήνα: Pandora Books

♦**Bowles, S., Edwards, R.&Roosevelt, F. (2014)**, *Κατανοώντας τον καπιταλισμό. Ανταγωνισμός, Εντολή και μεταβολή*. Αθήνα: Gutenberg,

♦**Bracher, K.F. (2018)**, *Η εποχή των ιδεολογιών . Μία ιστορία της πολιτικής σκέψης στον εικοστό αιώνα*. Αθήνα : Εκδόσεις Τροπή,

♦**Bregman, R. (2017)**, Ουτοπία για ρεαλιστές . Πως μπορούμε να χτίσουμε τον ιδανικό κόσμο. Αθήνα Ψυχογιός.

♦**Canto-Sperber, M. (2004)**, Σοσιαλισμός και φιλελευθερισμός. Οι κανόνες της ελευθερίας. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Chatelet,F. &Pisier-Kouchner, E (1982),** Οι πολιτικές αντιλήψεις του 20 ου αιώνα . Αθήνα:Εκδόσεις Ράππα

♦**Claeys, G. (2016)**, Μάρξ και Μαρξισμός . Αθήνα: Μεταίχμιο

♦**Crouch, C. (2011)**, *Ο πέριεργος μη θάνατος του νεοφιλελευθερισμού.* Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές

♦**Galbraith, J.K. (1997)**, *Η καλή κοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη

♦**Galbraith,J.K.(2001)**,Μία σφαιρική άποψη για την οικονομία. Μια κριτική εξιστόρηση. Εκδόσεις Παπαζήση , Αθήνα

♦**Gauchet, M. (2012)**, *Η άνοδος της δημοκρατίας ΙΙΙ . Η δημοκρατία υπό την δοκιμασία των ολοκληρωτισμών , 1914-1974.* Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**George, S. (2009)**, *Εμείς, οι λαοί της Ευρώπης. Ο διαρκής αγώνας για τα δικαιώματα των Ευρωπαίων πολιτών*. Αθήνα: Οξύ ΑΕ

♦**Giddens, A. (1998)**, *Ο Τρίτος Δρόμος.* Αθήνα : Πόλις.

♦**Giddens, A. (1999 β)**, *΄Πέραν της αριστεράς και της δεξιάς*. Το τέλος της ριζοσπαστικής πολιτικής. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Giddens, A. (2001)**, *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική,

♦**Giddens, A.(2002 b)**, *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg

♦**Giddens,A. (2007)**, *Η Ευρώπη στην παγκόσμια εποχή*. Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτροπον.

♦**Gilpin, R. (2007)**, *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία.* Αθήνα :Εκδόσεις Ποιότητα,

♦**Γκρείντερ, Ο. (1999),** *Ο μανιακός καπιταλισμός*. Αθήνα:Εκδόσεις Καστανιώτη

♦**Gough, I.(2008)**, *Η πολιτική οικονομία του κοινωνικού κράτους*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας,

♦**Grebing, H. (1982)**, *Η ιστορία του γερμανικού εργατικού κινήματος* . Αθήνα:Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Δαφέρμος, Γ.& Παπαθεοδώρου, Χ. (2011)**, *Το παράδοξο της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα: Γιατί η αύξηση των δαπανών για κοινωνική προστασία δεν μείωσε τη φτώχεια*; Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, παρατηρητήριο οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων, Ιούλιος 2011

♦**Δεδουσόπουλος, Α. (2005)**, "Κριτική αποτίμηση της πολιτικής απασχόλησης στην Ελλάδα". Στο: Δεδουσόπουλος, Α., Κουζής, Γ., Πετρινιώτη, Ξ. & Ρομπόλης, Σ., *Εργασία 2005*, Αθήνα : ΙΑΠΑΔ, σ.243-259.

♦**Debord, G. (1986),** *Η κοινωνία του θεάματος* . Αθήνα: Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος

Δελαστίκ, Γ. (2012), "Θλιβερή Επέτειος της Φούσκας του Χρηματιστηρίου". Έθνος Σεπτεμβρίου 17 Available at: http://ardin-rixi.gr/archives/8107 (Accessed: 6/5/2020)

♦**De Long, B. (2009),** "Πρέπει να είμαστε όλοι κεϊνσιανιστές". Available at: https://www.kathimerini.gr/355645/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/prepei-na-eimaste-oloi-keinsianistes (Accessed,10.5.2020)

♦**Dixon, K. (2000)**, *Οι Ευαγγελιστές της αγοράς* . Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

♦**Drucker, P.F. (1996)**, Μετακαπιταλιστική κοινωνία. Gutenberg, Αθήνα

♦**Dworkin, R. (2010)**, *Η αυτοκρατορία του νόμου*. Αθήνα:Εκδόσεις Ευρασία

♦**Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (2010),** Βασικά στοιχεία**.** Available from: http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE (Accesed. 20/01/2019)

♦**Eichengreen, B. (2013)**, *Η ευρωπαϊκή οικονομία μετά το 1945*. Αθήνα:Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

♦**Ελευθερίου, Κ. (2014)**, 43 χρόνια ΠΑΣΟΚ: Το τέλος της ηγεμονίας Available at: https://www.andro.gr/apopsi/40-xronia-pasok-1/ (AccesseD, 24.5.2020)

♦**Eley, G. (2010)**, *Σφυρηλατώντας την δημοκρατία . Β. τόμος. Ιστορία της ευρωπαϊκής αριστεράς 1923- 2000. Εκδόσεις.* Αθήνα: Σαββάλας

♦**Ελεφάντης, Α. (1991)**, Στον αστερισμό του λαϊκισμού. Αθήνα: Πολίτης

♦**Ελλύλ, Ζ. (2007),** Οι διάδοχοι του Μαρξ . Αθήνα :Εκδόσεις Νησίδες

♦**Esping-Andersen, G. (2006)**, *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας*. Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα

♦**Ετζιόνι, Α. (1999),** *Η κοινωνία της υπευθυνότητας. Κοινωνικότητα και ατομισμός* . Αθήνα : Εκδόσεις Κατανιώτη

♦**Ewald,F. (2000),** *Ιστορία του κράτους πρόνοιας* . Αθήνα: Gutenberg

♦**Ζαμπαρλούκου, Σ. (2014)**, "Ο κοινωνικός διάλογος και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας πριν και μετά την κρίση". Στο:Ζαμπαρλούκου, Σ. & Κούση ,Μ. (Ed.), *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 247-272.

♦**Ishay, M. R. (2008)**, *Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Από την αρχαιότητα έως την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Σαββάλας ,Αθήνα.

♦**Ιωακείμογλου, Η. (1993),** *Κόστος εργασίας ανταγωνιστικότητα και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα (1960-1992*), ΙΝΕ, Μελέτη 2

♦**Ιωαννίδης, Γ. (2017)**, "Η εξέλιξη της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης στην Ελλάδα: Μια κριτική επισκόπηση". Στο, Γούλας, Χ.& Λιντζέρης, Π. (Ed.), *Διά βίου μάθηση, επαγγελματική κατάρτιση, απασχόληση και οικονομία: Νέα δεδομένα, προτεραιότητες και προκλήσεις*. Αθήνα : ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ και ΙΝΕ ΓΣΕΕ, σ. 39-66

♦**Jessop, B. (2008)**, *Κρατική εξουσία: Μία στρατηγική -σχεσιακή προσέγγιση* . Αθήνα:Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου ,

♦**Joll,J.(2006)**, *Η Ευρώπη 2006 1870-1970. Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Βάνιας*

♦**Judt, T. (2017)**, *Σκέψεις για τον εικοστό αιώνα*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια , Αθήνα

♦**Jullard, J.(2015)**, *Οι αριστερές στη Γαλλία* . Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Κακλαμανάκη, Ρ. (2000)**, *Ανδρέας Παπανδρεόυ* . Αθήνα: Πατάκης

♦**ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ. (2015),** Τα βασικά μεγέθη της εκπαίδευσης. Η ελληνική πρωτοβάθμια & δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ετήσια έκθεση . Αθήνα ΄ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ

♦**Καραλής, Θ.& Βεργίδης, Δ. (2002)**, "Λαϊκή Επιμόρφωση και Αποκέντρωση". Στο: Μπουζάκης, Σ . (επιμ.), *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου "Η Παιδεία στην Αυγή του 21ου αιώνα: Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις,* Πάτρα: Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης. Available at :http://www. eriande. elemedu.upatras.gr/ eriande/ synedria/ synedrio2 /praktika/ karalis.htm (Accessed, 25/04/2020)

♦**Καζάκος,Π.(2001)**, *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά*, Αθήνα: Πατάκης

♦**Καζάκος, Π (2010**), *Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση . Μεταρρυθμίσεις , χρέη και αδράνειες στην Ελλάδα (1993-2010)*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

♦**Μπουζάκης, Σ. (επιμ.)**, *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου "Η Παιδεία στην Αυγή του 21ου αιώνα: Ιστορικό-συγκριτικές προσεγγίσεις*, Πάτρα: Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης.

♦**Καραφύλλης, Α. (2013**), *Νεοελληνική εκπαίδευση. Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*. Αθήνα, Κριτική.

♦**Καρβούνης, Α. (2005)**, *Η Βρετανία και το Ευρωπαϊκό ζήτημα*. Αθήνα: Φιλήστωρ

♦**Κατσανέβας, Θ. (2001)**, «Οικονομική της εργασίας και εργασιακές σχέσεις», Αθήνα, εκδόσεις Α.Σταμούλης,

♦**Κατσανέβας, Θ. (2008)**, Ο Ανδρέας Παπανδρέου και η αλάθητη ιστορική μνήμη (Ευημερούσε ο λαός και όχι οι αριθμοί**)**
Available at: https://theodore-katsanevas.blogspot.com/2012/04/blog-post_9071.html?m=0 (Accessed:22/04.2020)

♦**Κατσούλης, Η. (1996)**, "Ο ρόλος και η σημασία της χαρισματικής ηγεσίας στην ελληνική μεταβατική κοινωνία". Στο Παπασπηλιόπουλος, Σ (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ. Κατάκτηση και άσκηση της εξουσίας*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, σ. 24-40

♦**Κατσούλης, Η. (1996 b)**, Πρόλογος στην ελληνική έκδοση. Στο : Bernstein, E (1996): Οι προϋποθέσεις για τον σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας. Αθήνα ¨Εκδόσεις Παπαζήση , σ. i-viii

♦**Κατσούλης, Η. (Επιμ.)**, (2002), *Νέα σοσιαλδημοκρατία . Περιεχόμενα πολιτικής , θεσμοί, οργανωτικές δομές*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης.

♦**Κατσούλης,Η. (2012)**, *Η επιστροφή της πολιτικής. Χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός και νέα παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα:Εκδόσεις Ποταμός

♦**Kaufmann, F.X (1996)**, "Τα κράτη πρόνοιας". Στο Merrien, F.X.(Ed.),*Αντιμέτωποι με την φτώχεια. Η Δύση και οι φτωχοί χθες και σήμερα.* Αθήνα: Κατάρτι, σ.289-316

♦**Keucheyan,R. (2017)**, Αριστερό Ημισφαίριο. Μία χαρτογραφία της νέας κριτικής σκέψης. Αθήνα: Angelus Novus

♦**Keynes, J.M .(2002)**, *Γενική Θεωρία της Απασχόλησης του Τόκου και του χρήματος*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Kirchheimer, O. (1991)**, "Ο μετασχηματισμός των κομματικών συστημάτων στην δυτική Ευρώπη". *Λεβιάθαν* 11, Β περίοδος , σ. 77-104

♦**Κοέν, Τ.,Α. (2016)**, *Αν θέλεις την ισότητα γιατί είσαι τόσο πλούσιος ;*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

♦**Κοντιάδης, Ξ.Ι. (2017)**, *Η Σοσιαλδημοκρατία σήμερα* . Αθήνα:Εκδόσεις Πόλις

♦**Κοτρόγιαννος, Δ (1996)**, *Το πρόβλημα της εθελοδουλείας. Κριτική και ερμηνευτική προσέγγιση στο " Λόγο περί εθελοδουλείας" του Etienne de la Boetie*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

♦**Κουτούζης, Μ., Κυρίδης,Α.&Παπαδάκης, Ν. (2012)**, "Οι ΖΕΠ: Επιστημολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις. Στο: Κουτούζης,Μ .,Κυρίδης,Α., Μαλούτας,Θ., Παπαδάκης,Ν.& Συρίγος, Σ, (Επ.),*Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας Συνοπτική έκθεση αποτελεσμάτων της Ομάδας Κοινωνικών Ερευνών του Υπουργείου Παιδείας.* Κείμενα Εργασίας 2012/26

♦**Krugman, P. (2008)**, *Η συνείδηση ενός προοδευτικού* . Αθήνα:Εκδόσεις Πόλις

♦**Krugman, P. (2009)**, *Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης* . Αθήνα: Καστανιώτης.

♦**Krugman, P. (2012),** *Τέλος στην ύφεση τώρα* . Αθήνα : Εκδόσεις Πόλις

♦**Κωτσονόπουλος, Λ. (2016),** *Η χαμένη συνάινεση. Κοινωνικό κράτος , καπιταλισμός , Δημοκρατία*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα

♦**Lallement, M. (2004)**, Ιστορία των κοινωνιολογικών θεωριών . Αθήνα: Μεταίχμιο

♦**Λάβδας, Κ. (2004)**, *Συμφέροντα και πολιτική: Οργάνωση συμφερόντων και πρότυπα διακυβέρνησης*. Εκδόσεις. Αθήνα: Παπαζήσης.

♦**Λάβδας, Κ. (2005)**, "Πίσω από το κράτος του μέλλοντος. Μία προκλητική απόπειρα αναδιατύπωσης του επιχειρήματος για τον θρίαμβο του φιλελευθερισμού"**.** Available at https://www.tovima.gr/2008/11/24/books-ideas/pisw-sto-kratos-toy-mellontos/ (Accessed:26/01.2020)

♦**Λάβδας, Κ.(2005 b)**, «Πολιτική ανάλυση, εκπαιδευτική πολιτική και ομάδες συμφερόντων: Θεωρητικές επισημάνσεις και πλαίσια ανάλυσης πολιτικών».Στο: Γράβαρης, Δ. – Παπαδάκης, Ν. (επιμ.), *Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Πολιτική. Μεταξύ Κράτους και Αγοράς.* Αθήνα: Σαβάλλας, σ. 61-87.

♦**Λάβδας, Κ.Α.(2007)**, "Οι ομάδες συμφερόντων στον εξαρθρωμένο κορπορατισμό: Ο κοινωνικός διάλογος στην Ελλάδα και ο ευρωπαϊκός "ανταγωνιστικός κορπορατισμός". Στο: Featherstone, Κ. (Ed.), *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού.* Αθήνα: Οκτώ, σ. 119-146.

♦**Λάβδας, Κ. (2011)**, Πολιτικές ιδεολογίες , πολιτική δράση και η τέχνη του θεωρείν . Πρόλογος στο: Ball, T.& Dagger, R. Πολιτικές Ιδεολογίες και το Δημοκρατικό Ιδεώδες. Αθήνα : Εκδόσεις Τουρίκη, σ.15-22

♦**Λάβδας, Κ. (2012)**, *Αμερική. Πολιτική Ανάπτυξη, Δημοκρατία και Εξωστρέφεια στις*

ΗΠΑ. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Λάβδας, Κ. (2015)**, *Φιλελευθερισμός των πολιτών . Εξελικτική Αναζήτηση και Ρεπουμπλικανική Πυξίδα.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Λαβδιώτης, Σ. (2011)**, Ήταν Μόνο Χθές : Η Χρηματιστηριακή Τραγωδία του 2000. Available at: https://spiros26.files.wordpress.com/2009/10/ceaecf84ceb1cebd-cebccf8ccebdcebf-cf87ceb8ceb5cf82-ceb7-cf87cf81ceb7 cebcceb1 cf84ceb9 cf83 cf84ceb7cf81ceb9ceb1cebaceae-cf84cf81ceb1ceb33.pdf (Accessed,1/3/2020)

♦**Λαγός, Ε. (2014)**, "ΚΑΠΗ : Το πέρασμα από τον εθελοντισμό και την φιλανθρωπία σε έναν υγειονομικό και πολιτισμικό θεσμό". Στο: Βαμβακάς,Β.& Παναγιωτόπουλος , Π. (Ed.), *Ελλάδα στη δεκαετία του 1980: Κοινωνικό, Πολιτικό και Πολιτισμικό Λεξικό.* Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο, σ. 246-248

♦**Λαγουδάκος, Μ & Λογιώτης, Γ (2016)**, "Ο Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Από τη φθίνουσα πορεία στον επανασχεδιασμό του θεσμού". Στο: *Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών–Επιστημονικών Θεμάτων, Τεύχος 8ο*, σ..158-168

♦**Lagroye,J.,Francois,B.&Sawicki,F. (2008)**, *Πολιτική Κοινωνιολογία* . Αθήνα :Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός

♦**Λαλιώτη, Β. (2018)**, *Όψεις συγκριτικής κοινωνικής πολιτικής*. Αθήνα:Εκδόσεις Τόπος

♦**Λαλιώτης, Κ. (2007)**, "Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Ο Ηγέτης της Αλλαγής Ομιλία στα Χανιά,*Κέντρο Αρχιτεκτονικής Μεσογείου",* Χανιά, 19 Ιουλίου

♦**Lamy,R.M.(2006)**, Ξανασκεφτόμαστε τη δημοκρατία. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

♦**Le Grant, J. (2007)**, *Κίνητρα, Δράσεις, και δημόσια πολιτική . «Ιππότες» και «Κατεργάρηδες», «Πιόνια» και «Βασίλισσες».* Αθήνα**: Ε**κδόσεις Παπαζήση

♦**Lehner,F.& Wildmaier, U. (2007)**, *Συγκριτική Πολιτική*. Αθήνα: Επίκεντρο

♦**Leser, N. (1973)**, *Η Οδύσσεια του Μαρξισμού. Στο δρόμο προς τον σοσιαλισμό.* Αθήνα: Έκδοτικός Οίκος Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος

♦**Λιξουριώτης , Γ. Δ. (1998)**, “Προστατευτικός νομοθετικός παρεμβατισμός και η εμφάνιση του εργατικού δικαίου στην Ελλάδα: Η περίπτωση της παιδικής εργασίας”. Στο Μαυργορδάτος, Γ.Θ.& Χατζησωσήφ, Χ. (Επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός* .Ηράκλειο:Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 225-270

♦**Makhaiski, J.W. (2002)**, *Ο σοσιαλισμός των διανοουμένων*. Αθήνα : Εναλλακτικές Εκδόσεις.

♦**Mann, M. (2009**), *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας .Τόμος Β. Η ανάπτυξη των τάξεων και των εθνών –κρατών 1760-1914*. Εκδόσεις Πόλις , Αθήνα

♦**Μαραβέγιας Ν.& Τσινισεζέλης Μ. (1999)**, *Η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης”. Θεσμικές , Πολιτικές και οικονομικέ πτυχές* Εκδόσεις Θεμέλιο

♦**Marsh, D.,Smith,N.J.&Hothi,N. (2011),** “Παγκοσμιοποίηση και κράτος”. Στο, Hay,C.,Lister,M.&Marsch,D (Eds.), *Το κράτος. Θεωρίες και προσεγγίσεις.* Αθήνα :Σαβάλλας , σ.280-307

♦**Mason, J. (2003)**, Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

♦**Ματσαγιάννης, Μ .(2002)**, “Οι Νέοι Εργατικοί μεταξύ Τρίτου Δρόμου και Νέας Σοσιαλδημοκρατίας”. Στο, Κατσούλης, Η (Ed..), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία .Περιεχόμενα πολιτικής , θεσμοί , οργανωτικές δομές* . Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης , σ. 135-166

♦**Ματσαγιάννης, Μ. (2011)**, *Η κοινωνική πολιτική σε δύσκολους καιρούς. Οικονομική κρίση, δημοσιονομική λιτότητα και κοινωνική προστασία.* Αθήνα :Εκδόσεις Κριτική

♦**Marx, K.& Engels, F. (1921/196**7), *Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο* . Εκδοτικό τμήμα Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος . Δεύτερη έκδοση . Αθήνα

♦**Marx, K. (2002),** *Το κεφάλαιο . Τόμος 1, βιβλίο 1*. Σύγχρονη Εποχή . Αθήνα

♦**Mazzucato, M. (2015)**, *Το επιχειρηματικό Κράτος. Ανατρέποντας μύθους*. Αθήνα :Εκδόσεις Κριτική

♦**Μαυρογορδάτος, Γ. (1998)**, “Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός”. Στο

♦**Μαυργορδάτος, Γ.Θ.&Χατζησωσήφ, Χ (Επιμ.)**, *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός* .Ηράκλειο:Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 9-10

♦**Mcllelan, D. (2007),** *Ο Μαρξισμός του Μάρξ*. Αθήνα :Σαββάλας

♦**Meny, Y.(1995),** *Συγκριτική πολιτική . Οι δημοκρατίες :Γαλλία, Γερμανία , Ηνωμένες Πολιτείες , Ιταλία , Μεγάλη Βρετανία*. Τόμος Α. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης

♦**Μελάς, Κ (2019)**, *Τζον Μειναρντ Κεϊνς. Μία απαράιτητη επαναφορά .Μικρή αναφορά στη ζωή και το έργο του*. Αθήνα:Εκδόσεις Λιβάνης

♦**Μέργος Γ. (2003)**, Κοινωνικο-οικονομική Αξιολόγηση Επενδύσεων και Πολιτικών, Αθήνα:Μπένος

♦**Μέργος, Γ.& Μακρυδημήτρης, Α. (2012)**, *Η προώθηση των μεταρρυθμίσεων στην ελληνική οικονομία*. Ακαδημία Αθηνών . Γραφείο Οικονομικών μελετών

♦**Merrien, F.X.(1996)**, **"**Εισαγωγή". Στο Merrien, F.X.(Ed.)*Αντιμέτωποι με την φτώχεια. Η Δύση και οι φτωχοί χθες και σήμερα*. Αθήνα: Κατάρτι, σ.15-36

♦**Messu, M. (1996)**, Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στη Γαλλία. Στο: Merrien, F.X (Ed.) *Αντιμέτωποι με την φτώχεια . Η δύση και οι φτωχοί χθες και σήμερα* . Αθήνα :Κατάρτι , σ. 171-211

♦**Μισεά, Ζ.Κ. (2002)**, *Το αδιέξοδο Άνταμ Σμίθ. Οι εκλεκτικές συγγένειες Αριστεράς και Φιλελευθερισμού*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις

♦**Michea, J.C. (2914)**, *Τα μυστήρια της Αριστεράς. Από το ιδέωδες του Διαφωτισμού, στον θρίμαβο του απόλυτου Καπιταλισμού***.** Αθήνα : Εναλλακτικές Εκδόσεις

♦**Misik, R. (2016)**, *Καπιταλισμός καπούτ. Μήπως τώρα θα γίνουμε πιο ευτυχισμένοι*; Αθήνα: Μεταίχμιο

♦**Μητράκος, Θ.& Τσακλόγλου, Π.(2012)**, "Ανισότητα, φτώχεια και υλική ευημερία: από τη μεταπολίτευση ώς την τρέχουσα κρίση". Στο:Τράπεζα της Ελλάδος(Ed.),*Κοινωνική πολιτική και κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης*.Αθήνα: Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος, σ. 23-64

♦**Μητρόπουλος, Α.Π. (2008)**, "Ο Ανδρέας Παπανδρέου ως αναμορφωτής των κοινωνικών και εργασιακών σχέσεων". *Ομιλία στην εκδήλωση μνήμης του Ανδρέα Παπανδρέου . Ίδρυμα Γεωργίου Παπανδρέου* , Κατρί , 2-7-2008

♦**Μουρίκη, Α. (2002)**, "Εργασιακές σχέσεις και κοινωνικός διάλογος στην Ελλάδα : η δύσκολη πορεία από την κρατική κηδεμονία προς την αυτονόμηση". Στο Μουρίκη, Α., κ.α. (Eds..). *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2001*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.σ. 145-152, .

♦**Μουρούλη, Ε .& Στεργιόπουλος , Κ. (2016)**, Κοινωνική Ασφάλιση: Ζωή, Υγεία και Αξιοπρέπεια υπό διεκδίκηση (Β' Μέρος)
Available at: http://www.toperiodiko.gr/κοινωνική-ασφάλιση-ζωή-υγεία-και-αξιοπ/#.XY3JB0Yzbct (Accessed: 10/05/2020)

♦**Μουζέλης, Ν.(1978)**, *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*. Αθήνα: Εξάντας

♦**Μουζέλης,Ν.(2002)**, *Για έναν εναλλακτικό τρίτο δρόμο: Αναστοχαστικός εκσυγχρονισμός και τα Αδιέξοδα της πολιτικής σκέψης του Anthony Giddens*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.

♦**Μουζέλης, Ν (2008)**, "Λιτότητα με κοινωνική δικαιοσύνη"**.** Available at: https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/litotita-me-koinwniki-dikaiosyni/ (Accessed, 10.5.2020**)**

♦**Μουζέλης , Ν. (2014**), "Μπορεί να αναγεννηθεί η σοσιαλδημοκρατία;" Available at: http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=653054 (Accessed, 10.5.2020)

♦**Μουζέλης , Ν. (2015)**, **"**Το μέλλον της ανεργίας". Available at: http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=764540 (Accessed, 6/5/2020)

♦**Μουζέλης , Ν. (2018),** *Ματιές στο μέλλον*. Αθήνα:Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

♦**Muller,P.&Surel,Y.(2002)**,*Η ανάλυση των πολιτικών του κράτους. Ανάλυση των Δημοσίων Πολιτικών*. Αθήνα: Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός

♦**Μπαλιμπάρ, Ε. (1989)**, "Δικτατορία του προλεταριάτου" *ΘΕΣΕΙΣ Τεύχος 26, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος* Available at: http://www.theseis.com/index.php?option=com_ content&task= view&id= 244&Itemid=29 (Accessed, 6.5.2020)

♦**Μπενιέ,Ζ.Μ.(1996)**, *Ιστορία της νεωτερικής και σύγχρονης φιλοσοφίας . Φυσιογνωμίες και έργα* . Αθήνα:Εκδόσεις Καστανιώτη

♦**Μπέντα, Ε. (1998),** *Το κοινωνικό κράτος δικαίου*. Αθήνα Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα

♦**Μπήτρος , Γ.Κ. (1998)**, "Η δεινή θέση των κεντροαριστερών" Ι, Το Βήμα –Νέες Εποχές 26.07, σελ. α17, ΙΙ , Το Βήμα –Νέες Εποχές, 09.08, σελ. Α 13, ΙΙΙ, Το Βήμα-Νέες Εποχές, 23.08 , σελ. Α1

♦**Μπλόμπερτ, Ρ. (2018)**,*Τζον Μειναρτ Κευνς* . Αθήνα :Εκδόσεις Μελάνι

♦**Μποτόπουλος, Κ. (1994)**, *Σοσιαλιστές και εξουσία*. Αθήνα: Πόλις

♦**Μποτόπουλος. Κ. (2006)**, "Το νομοθετικό και θεσμικό έργο των κυβερνήσεων του Ανδρέα Παπανδρέου" . Available at: https://thecaller.gr/21-%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%83-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%B5%CE%B1/to-nomothetiko-ke-thesmiko-ergo-ton-kiverniseon-tou-andrea-papandreou/(Accessed, 20/04/2020)

♦**Μπουσίου, Α. (2016)**, "Οργάνωση , διοίκηση και εποπτεία των ελληνικών πανεπιστημίων από το 1932 μέχρι τον Ν. 4009/11: Μια ιστορική συγκριτική προσέγγιση. Αρέθας". *Επιστημονική επετηρίδα. Τόμος V* . Πανεπιστήμιο Πατρών .Σχολή ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών . Παιδαγωγικό τμήμα δημοτικής εκπαίδευσης, σ. 119-155

♦**Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, Μ. (2007)**, *Μεταρρυθμίσεις. Το ολοκαύτωμα των εργαζομένων στην Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη

♦**Newman, M.(2006)**, *Σοσιαλισμός. Η εποχή μας σε 15 λέξεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

♦**Nida-Rümelin, J. (2009)**, *Δημοκρατία και Αλήθεια*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

♦**Νικολάου, Ν. (2008)**, "Αφηγησεις: Η σύγκρουση του Ανδρέα με τους επιτελείς του για τις παροχές". Available at: https://www.kathimerini.gr/709244/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/afhghseis-h-sygkroysh-toy-andrea-me-toys-epiteleis-toy-gia-tis-paroxes (Accessed, 6.5.2020)

♦**Νούμαν, Φ. (2018)**, *Βεεμώθ. Η δομή και η πρακτική του εθνικοσοσιαλισμού 1933-1944*. Αθήνα: Εκδόσεις Νησίδες

♦**Odendahl, C. (2017)**, "Οι μεταρρυθμίσεις του Σρέντερ στην Γερμανία και η αλήθεια. Πώς το SPD μπορεί να προστατεύσει την γερμανική εργασία". Available at: https://www.foreignaffairs.gr/articles/71418/christian-odendahl/oi-metarrythmiseis-toy-srenter-stin-germania-kai-i-alitheia (Accessed, 9/5/2020)

♦**Πανταζόπουλος, Α. (2008)**, "Τα αδιέξοδα της κεντροαριστεράς. Νέα πολιτική βούληση". Το Βήμα-Νέες Εποχές , 16.03, σ. Β 24

♦**Παπαδάκης , Ν.(2003)**, "Απασχόληση και κοινωνική ευπάθεια". *Εισήγηση για την Ημερίδα του Ελληνικού ερυθρού σταυρού με θέμα « Ευπαθείς Ομάδες : Ανάπτυξη ευκαιριών για επαγγελματική ένταξη*, Αθήνα , 28. Νοεμβρίου .

♦**Παπαδάκης, Ν. (2003 b)**, *Εκπαιδευτική πολιτική: η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική (;)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

♦**Παπαδάκης, Ν. (2008)**, "Μέλι στο Ξυράφι. Σημειώσεις για τη διακυβεύσιμη ατζέντα των πολιτικών εκπαίδευσης, κατάρτισης, πόρων στην Ευρώπη και τις «εστίες» μίας ανέκκλητης κρίσης. Στο, *Κοινωνικό Κέντρο*, τ.χ. 2-3, Οκτώβριος 2007-Μάρτιος 2008, σ.169-193

♦**Παπαδάκης, Ν. (2016)**, "Δημόσιες Πολιτικές Εκπαίδευσης και Κατάρτισης. Για τις επιστημολογικές και μεθοδολογικές συνιστώσες του πεδίου και την ευρωπαϊκή κατάσταση των πραγμάτων".Στο στο Μεταξάς, Α-Ι. Δ. (επιμ.), *Πολιτική Επιστήμη: Διακλαδική και Κριτική Προσέγγιση της Πολιτικής Πράξης* (Δεκάτομο Έργο). Τόμος IX: Πολιτική Μεθοδολογία. Αθήνα: Ι. Σιδέρης & Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, σ. 287- 322

♦**Παπαδασκαλόπουλος, Α.& Χριστοφάκης, Μ. (2011)**, "Αναπτυξιακά πρότυπα και αστικά κέντρα στον ελληνικό περιφερειακό προγραμματισμό μετά το 2000". *Αειχώρος,* 15, σ. 8-41.

♦**Παπαδημητρίου, Δ. (2007)**, "Αναζητώντας συλλογική διαφυγή: η μεταρρύθμιση του 2000 στην αγορά εργασίας". Στο: Featherstone,K (Ed.), *Πολιτική στην Ελλάδα: η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*. Αθήνα: Οκτώ. σ. 243-271

♦**Παπανδρέου, Α. (1974)**, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα* . Αθήνα: Εκδόσεις Καρανάση

♦**Πετμεζίδου, Μ. (2003)**, "Αντί συμπερασμάτων. Σκέψεις γύρω από την κοινωνική μεταρρύθμιση". Στο: Βενιέρης,Δ.&ι Παπαθεοδώρου, Χ (Επιμ.) *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα: προκλήσεις και προοπτικές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 483-511.

♦**Πετμεζίδου Μ. (2006)**, "Η Προβληματική της Κοινωνικής Μεταρρύθμισης: Αξιακές Επιλογές, Διλήμματα και Προοπτικές". Στο: Ρομπόλης Σ. (Επιμ), *Η Κοινωνική Πολιτική σ' ένα Μεταβαλλόμενο Περιβάλλον*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ.13-34

♦**Πετμεζίδου, Μ. (2006 β)**, Πρόλογος στο Esping-Anderson, G : Οι *τρείς κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας* .Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα ,σ.9-24

♦**Πετμεζίδου- Τσουλουβή, Μ. (1992)**, *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική πολιτική*. Αθήνα: Εξάντας .

♦**Pinsolle D. (2012)**, "Τι μπορούν να κάνουν οι μεσαίες τάξεις .Ανάμεσα στην υποταγή και στην εξέγερση". Available at: http://archives.monde-diplomatique.gr/spip.php?article359 (Accessed, 10/03/2020)

♦**Προβόπουλος, Γ. (1982)**, *Οι δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμοί – οικονομική θεωρία και Ελληνική πραγματικότητα.* Ειδικές Μελέτες 11, Αθήνα : Εκδόσεις ΙΟΒΕ.

♦**Quinn, T. (2007)**, *Ο εκσυγχρονισμός του εργατικού κόμματος στη Μεγάλη Βρετανία.* Αθήνα: Επίκεντρο

♦**Raynaut, P. (2008)**, *Το μωσαϊκό της άκρας αριστεράς* . Αθήνα:Εκδόσεις Πόλις

♦**Rawls, J. (2003)**, *Θεωρία της δικαισύνης* . Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Recker, M. L. (2010)**, *Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Ιστορία και πολιτική*.Αθήνα:Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Ρεκλείτη ,Μ ., Τανανάκη , Μ.& Κυλούδης. Π. (2012),** "Οι δαπάνες υγείας στο ελληνικό υγειονομικό σύστημα σε σχέση με την διεθνή εμπειρία". *Περιεγχειρητική Νοσηλευτικ*ή ,Τόμος 1,Τεύχος 1, σ. 3-14

♦**Renaut, A. (2006)**, *Τι είναι δίκαιη πολιτική ;* Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Ρήγος, Α. (1998)**, *Η Ελληνική Δημοκρατία 1934-1935.Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*¨. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο

♦**Robson, C. (2007)**, *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Αθήνα: Gutenberg.

♦**Rodrik, D. (2012)**, *Το παράδοξο της παγκοσμιοποίησης . Η Δημοκρατία και το μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας*. Αθήνα:Εκδόσεις Κριτική

♦**Rosanvallon, P. (2001)**, *Το νέο κοινωνικό ζήτημα. Επανεξετάζοντας το κράτος πρόνοιας*. Αθήνα: Μεταίχμιο

♦**Rosanvallon, P. (2017)**, "Πώς να δημιουργηθεί μια κοινωνία των ίσων". Available at:http://www.foreignaffairs.gr/articles/71139/pierre-rosanvallon/pos-na-dimioyrgithei-mia-koinonia-ton-ison?page=show (Accessed, 15.5.2020)

♦**Ροσέλι, Κ. (2005)**, *Φιλελεύθερος σοσιαλισμός*. Αθήνα :Εκδόσεις Κούριερ

♦**Roskin,M.G.,Cord,R.L.,Medeiros,J.A.&Jones,W.S.(2008)**,Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη. Αθήνα :Εκδόσεις Επίκεντρο

♦**Ρούγκε, Β.(1991)**, *Η επανάσταση του Νοέμβρη 1918 στη Γερμανία*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

♦**Rhodes, M. (2003)**, **"**Παγκοσμιοποίηση , Αγορές Εργασίας και Κράτη Πρόνοιας: Ένα Μέλλον «Ανταγωνιστικού Κορπορατισμού»". Στο Κατσούλης,Η., Ανανιάδη, Μ.&Ιωαννίδης,Σ.(Επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση .Οικονομικές , Πολιτικές και Πολιτισμικές Όψεις*. Αθήνα:Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, pp.281-318

♦**Sabine, H.G. (1980)**, *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*. Αθήνα:Εκδόσεις Ατλαντίς

♦**Σακελλαρόπουλος , Θ. (Επιμ.) (1999)**, *Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους , Τόμος Α* . Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

♦**Σακελλαρόπουλος Θ. (2006)**, *"Η ιστορική θέση του Α. Παπανδρέου, στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής στη Νεότερη Ελλάδα".* Ίδρυμα Α. Παπανδρέου, Ημερίδα Ανδρέας Παπανδρέου. Ο ηγέτης της Αλλαγής, 19 Ιουνίου 2006 Αθήνα

♦**Σακελλαρόπουλος, Θ.&Οικονόμου,Χ. (2006)**, "Εθνικές προτεραιότητες και

ευρωπαϊκές προκλήσεις στη μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής προστασίας και απασχόλησης στην Ελλάδα, 1980-2004*". Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 2006 1 (1), 5-36

♦**Σασούν, Ν. (2001)**, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού . Β Τόμος. Κρίση και προοπτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη,

♦**Savidan, P. (2011)**, *Η ισότητα των ευκαιριών* . Αθήνα:Πόλις

♦**Σβωρόνος, Ν. (1999)**, *Επισκόπηση της νεοελληνικής Ιστορίας. Βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ι Ασδραχά*. Ιστορική Βιβλιοθήκη. Αθήνα:Θεμέλιο

♦**Schmidt, M.C. (2004)**, *Θεωρίες της Δημοκρατίας* . Αθήνα:Σαββάλας

♦**Schnapper, D. (2000)**, *Η Κοινωνία των Πολιτών*. Αθήνα : Gutenberg

♦**Schnapper, D. (2008)**, *Η κοινωνική ενσωμάτωση*. Αθήνα :Εκδόσεις Κριτική

♦**Schwartzenberg, R.G. (1984)**, *Πολιτική Κοινωνιολογία.Τόμος 1*. Αθήνα:Παρατηρητής

♦**Screpanti, E.& Zamagni, S. (2003)**, *Ιστορία Της Οικονομική Σκέψης*. Β Τόμος , Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω

♦**Sen, A. (1998),** "Το πολιτικό στοιχείο στην Οικονομική ανάπτυξη". Available at:http://www.iap.gr/agp/content/Document.aspx?d=7&rd=5499005&f=1442&rf=-1563505710&m=4784&rm=11708246&l=2 (Accessed. 15.1.2020)

♦**Sen, A. (2015)**, *Η ιδέα της δικαιοσύνης* . Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Shorten, A. (2017)**, *Σύγρονη πολιτική θεωρία*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

♦**Service R. (2008)**, *Σύντροφοι. Η παγκόσμια ιστορία του κομμουνισμού.* Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός

♦**Σημίτης, Κ. (1994)**, "Βιομηχανική στρατηγική για ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας". *Ομιλία του Υπουργού ΒΕΤ κ. Κ.Σημίτη στο Ελληνοαμερικανικό Επιμελητήριο στις 22/11/94.* Available at: http://repository.costas-simitis.gr/sf-repository/bitstream/11649/1194/1/A1S4_ArthOmiSyn_F8T39.pdf (Accessed, 2/5/2020)

♦**Σημίτης , Κ. (2015)**, *Δρόμοι ζωής*, Πόλις, Αθήνα

♦**Σημίτης, Κ. (2016)**, Ο εκσυγχρονισμός: η ανάγκη μίας διαφορετικής πολιτικής. Available at: http://www.costassimitis.gr/2016/05/27/ο-εκσυγχρονισμός-η-ανάγκη-μίας-διαφορ/ (Accessed, 20.5.2020)

♦**Σιακαντάρης, Γ. (2019)**, *Το πρωτείο της Δημοκρατίας . Η σοσιαλδημοκρατία μετά την σοσιαλδημοκρατία* . Αθήνα : Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

♦**Simone, R. (2011)**, *Το μειλίχιο τέρας . Γιατί η Δύση δεν πηγαίνει προς τα αριστερά.* Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Σκαλιδάκης, Γ. (2010)**, "Η παράδοση της εξουσίας από το ΕΑΜ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας". Στο: *Η Συμφωνία της Βάρκιζας, στα Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας*, στις 13 Φεβρουαρίου 2010)

♦**Skidelsky, R. (2012)**, *Keynes: Η επιστροφή στην διδασκαλία του*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

♦**Smith, M. (2011)**, "Πλουραλισμός". Στο: Hay,C.,Lister,M.&Marsch,D (Ed.), *Το κράτος . Θεωρίες και προσεγγίσεις.* Αθήνα: Σαβάλλας , σ.51-77

♦**Sontheimer, K.& Bleek, W. (2004)**, *Το πολιτικό σύστημα της Γερμανίας*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Spicker, P. (2004)**, *Το Κράτος Πρόνοιας*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος

♦**Spitz, J.F. (2015)**, *Γιατί πρέπει να αγωνιζόμαστε κατά των ανισοτήτων;* Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Sternhell, Z.(2009 b)**, "Η κληρονομιά του Διαφωτισμού". Ελευθεροτυπία Έντυπη Έκδοση Περιοδικό . Επτά, Κυριακή 25 Οκτωβρίου 2009. Available at: http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=94908 (Accessed, 20.5.2020)

♦**Stiglitz , J. (2012)**, *Το τίμημα της ανισότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος ,

♦**Στρέκ, Β. (2016)**, *Κερδίζοντας χρόνο . Η καθυστερημένη κρίση του δημοκρατικού καπιταλισμού*. Αθήνα : Εκδόσεις Τόπος

♦**Τάσσης, Χ. (2010)**, "Ημιτελείς μετασχηματισμοί και δυσεπίλυτες αντιφάσεις του προδικτατορικού πολιτικού συστήματος : σκέψεις για τη συγκρότηση και την ανάπτυξη του ΠΑΣΟΚ". *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 36,σ.134-158.

♦**Τεσσαρομάτης, Ν. (2003)**, "Αποδόσεις και κίνδυνος στο Χρηματιστήριο Αθηνών την τελευταία δεκαετία" . *Περιοδικό Τάσεις* –Ελληνική Οικονομία 2/2003

♦**Τεπέρογλου Α, (1991)**, *Αξιολόγηση της Προσφοράς των Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων***.** Αθήνα : ΕΚΚΕ

♦**Timasheff,N.S.& Theodorson, G.A(2001)**, *Ιστορία των κοινωνιολογικών θεωριών*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα

♦**Τήνιος, Π. (2005)**, *Κοινωνικές ασφαλίσεις*: Πανεπιστημιακές Σημειώσεις για το Μάθημα Επιλογής του Γ' Εξαμήνου. Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Τμήμα Στατιστικής και ασφαλιστικής επιστήμης . Πειραιάς.

♦**Τριτζίλια, Κ. (2004)**, *Οικονομική κοινωνιολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Tudor,H (2011)**, **"**Εντουαρντ Μπέρνσταϊν (Eduard Bernstein) 1850-1932". Στο:

Benewick, R.&Green, P (Ed.), *Λεξικό στοχαστών του 20ού αιώνα* . Πολιτικός οδηγός για τον 21ο. Αθήνα : Σαββάλας , σ.260-263

♦**Tourain, A. (1999),** *Πώς να ξεφύγουμε από τον φιλελευθερισμό* ; Αθήνα :Εκδόσεις Πόλις

♦**Τσουφλίδης, Λ. (2014)**, "Εισοδηματικές ανισότητες και οικονομική κρίση". Available at:https://www.naftemporiki.gr/finance/story/749948 (Accessed,15.3.2020)

♦**Featherstone, K. (2007)**, "Ο εκσυγχρονισμός και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της ελληνικής πολιτικής». Στο: Featherstone K. (Ed.), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα: Οκτώ, σ. 15-44

♦**Fenell , R. (1999)**, *Η κοινή αγροτική πολιτική . Συνέχεια και αλλαγή*. Αθήνα:Εκδόσεις Θεμέλιο

♦**Fery, J.M. (2006)**, Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους . Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

♦**Φίλιππας, Ν. (2013)**, "Τα μυστικά μιας... φούσκας". Available at : http://www.euro2day.gr/specials/opinions/132/articles/757783/Article.aspx (Accessed, 9/5/2020)

♦**Φιτουσί, Ζ.Π. (1997)**, *Η απαγορευμένη συζήτηση* . Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις

♦**Flinders, M. (2011)**, "Δημόσιο/ Ιδιωτικό: Τα όρια του κράτους", στο Hay, C., Lister, M.&. Marsh, D (Επιμ.) Το κράτος. Θεωρίες και προσεγγίσεις, Αθήνα, Σαββάλας, σ.356-392

♦**Φόκνερ, Ν. (2020)**, *Μία ριζοσπαστική ιστορία του κόσμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη

♦**Freeden, M.(2006)**, *Ιδεολογία. Η εποχή μας σε 15 λέξεις.* Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα

♦**Habermas, J. (1990)**, *Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής* . Αθήνα , Εκδόσεις Πλέθρον

♦**Habermas, J. (2014)**, Το δομικό σφάλμα της νομισματικής ένωσης. Στο: Beck et.al, *Δημοκρατία ή Καπιταλισμός*. Τόμος Α Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο , σ.71-75

♦**Haddock, B. (2009)**, Ιστορία της πολιτικής σκέψης. Εκδόσεις Πατάκη. Αθήνα

♦**Hague, R.& Harrop,M. (2005**), *Συγκριτική πολιτική και διακυβέρνηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

♦**Hall, S.,Gieben, B. (2003)**, *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική , πολιτισμός*. Αθήνα: Πολιτεία

♦**Χαραλάμπους, Δ.Φ. (2011)**, "Μεταπολιτευτική εκπαιδευτική πολιτική". Στο: Μπουζάκης, Σ. (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: όψεις και απόψεις,* τόμ. Β', Gutenberg, Αθήνα σ. 253-266.

♦**Hay,C.,Lister,M.&Marsch,D. (Ed.)**, *Το κράτος. Θεωρίες και προσεγγίσεις.* Αθήνα :Σαβάλλας , σ.356-392

♦**Heilbroner, R.L.(2001),** *Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου. Η ζωή και οι ιδέες τους*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

♦**Heilbroner, R.& Mildberg, W. (2010)**, *Η γένεση της οικονομικής κοινωνίας*. Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική

♦**Heimann, H. (1996)**, "Η επικαιρότητα του Eduard Bernstein μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού". Εισαγωγή. Στο" Bernstein, E, *Οι προϋποθέσεις για τον σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας*. Αθήνα ¨Εκδόσεις Παπαζήση, σ. ix-xxiv

♦**Held, D. (2007)**, *Μοντέλα Δημοκρατίας*. Αθήνα : Εκδόσεις Πολύτροπον

♦**Held, D. (2008)**, "Για ένα παγκόσμιο κοινωνικό συμβόλαιο . Η σοσιαλδημοκρατική απάντηση στη συναίνεση των ΗΠΑ". Στο :Beck, U et. al (Επιμ.), *Δημοκρατία ή Καπιταλισμός. Η Ευρώπη σε κρίση* . Τόμος Α. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο , σ. 77-100

♦**Held, D. (2008 b)**, *Για ένα παγκόσμιο κοινωνικό συμβόλαιο . Η σοσιαλδημοκρατική απάντηση στη συναίνεση των ΗΠΑ*. Αθήνα: Επίκεντρο

♦**Heisbourg,F. (2013)**, *Το τέλος του ευρωπαϊκού οράματος*. Αθήνα : Εκδόσεις Λιβάνη

♦**Hering, G.(2006)**, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821 -1936*, Αθήνα: Εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ.,

♦**Heywood, A. (2006)**, *Εισαγωγή στην πολιτικ*ή. Αθήνα : Εκδόσεις Πόλις

♦**Heywood, A. (2007)**, *Πολιτικές Ιδεολογίες*. Αθήνα : Εκδόσεις Επίκεντρο

♦**Χίλσον, Μ. (2012)**, *Το σκανδιναβικό μοντέλο . Αποτελεσματικότητα και αλληλεγγύη , συναίνεση και θεσμικός πειραματισμός* . Ηράκλειο:Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

♦**Hindmoor, A.(2011)**, *Δημόσια Επιλογή*. Στο , Hay, C., Lister,M:;Marsch,D. (Ed.) , Το Κράτος. Θεωρίες και προσεγγίσεις. Αθήνα Σαββάλας, σ. 138-165

♦**Hix, S. (2009)**, *Το πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* . Αθήνα: Μεταίχμιο

♦**Hobsbawm, E. (1992/2000)**, *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848),* Αθήνα, Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ (Μορφωτικό ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας**)**

♦**Huar, U. & Fechner,G. (1988)**, *Ο Μαρξ και ο Ενγκελς για την πολιτική*. Αθήνα:Σύγχρονη Εποχή

♦**Unger, R.M. (2009)**, *Τι πρέπει να προτείνει η αριστερά* . Αθήνα : Εκδόσεις Ευρασία

♦**Wallis, J.&Dollery,B. (2005)**, *Αποτυχία της αγοράς , αποτυχία της κυβέρνησης . Ηγεσία και Δημόσια Πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης

♦**Weber , H. (2004)**, Το λαμπρό μέλλον της αριστεράς , Εκδόσεις Πόλις , Αθήνα

♦**Winkler, H.A. (2018)**, Βαϊμάρη. Η ανάπηρη Δημοκρατία 1918-1933. Αθήνα:Εκδόσεις Πόλις

♦**Wolff, R.D. (2018)**, *Δημοκρατία στην εργασία. Μία θεραπεία ενάντια στον καπιταλισμό*. Αθήνα: Εκδόσεις: Gutenberg

♦**Υπουργείο Οικονομικών Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους (2018)**, Δημόσιο Χρέος & Δανεισμός Ετήσια Ενημερωτική Έκδοση 2018 Available at: http://www.pdma.gr/attachments/article/2317/PubDebt_Annual_2018_GR.pdf (Accessed, 20.01.2020)